SLOVNÍK
disidentů
/I

ALBÁNIE

BULHARSKO

ČESKOSLOVENSKO

ČESKO

SLOVENSKO

JUGOSLÁVIE

BOSNA A HERCEGOVINA

CHORVATSKO

MAKEDONIE

SLOVINSKO

SRBSKO A ČERNÁ HORA

MAĎARSKO

NĚMECKO (NDR)

POLSKO

RUMUNSKO

Alexandr Daniel – Zbigniew Gluza

SLOVNÍK disidentů

Přední osobnosti opozičních hnutí
v komunistických zemích
v letech 1956–1989

/I

Překlad © Petruška Šustrová

ústav pro studium totalitních režimů

Fund for Central and East European Book Projects

The translation was kindly supported by the Fund for Central & East European Book Projects, Amsterdam.

Polská jazyková verze Slovníku vznikla díky finanční spoluúčasti následujících institucí:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej

Miasto Wrocław

Europejskie Centrum Solidarności

Ford Foundation

National Endowment for Democracy

Międzynarodowy Fundusz Wyszehradzki

Dom Spotkań z Historią

Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur

© Ośrodek KARTA
[Varšava 2007, 2017]

© Stowarzyszenie Memoriał
[Varšava 2007, 2017]

© Ústav pro studium totalitních režimů, 2019

ISBN 978-80-88292-34-0

OBSAH – 1. DÍL

Realizátoři 8
Úvod 13
Od iniciátorů 14
Od redaktora 21

ALBÁNIE 25
Úvod 26
Kalendárium 34
Fatos Luboňa 38

BULHARSKO 41
Úvod 42
Kalendárium 48
Glosář 53
Blaga Dimitrova 55
Ahmed Demir Dogan 59
Eduard Genov 61
Georgi Markov 63
Ilija Minev 66
Voloďa Nakov 68
Radoj Ralin 70
Lubomir Sobadžijev 73
Georgi Zarkin 75
Želju Želev 77

ČESKOSLOVENSKO 81
Úvod 82
Kalendárium 101
Glosář 119

ČESKO 135
Úvod 136
Václav Benda 147
Jiří Dienstbier 150
Jiří Gruntorád 152
Jiří Hájek 154
Václav Havel 157
Ladislav Hejdánek 161
Tomáš Hradílek 163
Ivan Martin Jirous 165
Marta Kubišová 167
Václav Malý 169
Hana Marvanová 171
Zdeněk Mlynář 173
Augustin Navrátil 175
Dana Němcová 177
Jan Patočka 179
Jaroslav Šabata 182
Anna Šabatová 184
Petr Uhl 186
Ludvík Vaculík 189

SLOVENSKO 193
Úvod 194
Ján Budaj 203
Ján Čarnogurský 206
Miklós Duray 208
Ján Chryzostom Korec 210
Miroslav Kusý 212
Oleg Pastier 215
Martin Milan Šimečka 216
Milan Šimečka 218
Dominik Tatarka 221

JUGOSLÁVIE 225
Úvod 226
Kalendárium 235
Glosář 250

BOSNA A HERCEGOVINA 261
Úvod 262

CHORVATSKO 267
Úvod 268
Dražen Budiša 277
Ivan Zvonimir Čičak 279
Vlado Gotovac 281

MAKEDONIE 285
Úvod 286

SLOVINSKO 291
Úvod 292
Valentin (Tine) Hribar 297
Drago Jančar 299
Jože Pučnik 302
Anton Stres 304
Igor Vidmar 306

SRBSKO A ČERNÁ HORA 309
Úvod 310
Dobrica Ćosić 321
Milovan Djilas 324
Dragoljub Jovanović 326
Mihajlo Mihajlov 328
Vladimir Mijanović 330
Nebojša Popov 332

MAĎARSKO 335
Úvod 336
Kalendárium 345
Glosář 354
György Bence 360
István Bibó 363
Sándor Csoóri 366
István Csurka 368
Gábor Demszky 371
Ferenc Donáth 373
Miklós Haraszti 375
Gábor Iványi 377
János Kenedi 379
János Kis 381
György Konrád 383
Ferenc Kőszeg 386
György Krassó 388
Sándor Lezsák 390
Jenő Nagy 392
Viktor Orbán 394
Sándor Rácz 396
László Rajk 398
Ottilia Solt 401
Miklós Szabó 403
Sándor Szilágyi 405
Gáspár Miklós Tamás 407
Miklós Vásárhelyi 409

NĚMECKO (NDR) 413
Úvod 414
Kalendárium 426
Glosář 435
Rudolf Bahro 440
Wolf Biermann 442
Bärbel Bohley 446
Oskar Brüsewitz 448
Rainer Eppelmann 450
Jürgen Fuchs 453
Wolfgang Harich 456
Robert Havemann 459
Ralf Hirsch 463
Roland Jahn 465
Markus Johannes Meckel 467
Gerd Poppe 470
Ulrike Poppe 473
Wolfgang Rüddenklau 475
Walter Schilling 477
Wolfgang Templin 480
Hans-Jochen Tschiche 484

POLSKO 489
Úvod 490
Kalendárium 518
Glosář 555
Edmund Bałuka 584
Władysław Bartoszewski 586
Czesław Bielecki 590
Konrad Bieliński 594
Franciszek Blachnicki 597
Seweryn Blumsztajn 600
Teresa Bogucka 603
Grzegorz Boguta 606
Bogdan Borusewicz 608
Stefan Bratkowski 613
Zbigniew Bujak 617
Andrzej Celiński 620
Andrzej Czuma 623
Mirosław Dzielski 626
Władysław Frasyniuk 629
Bronisław Geremek 633
Andrzej Gwiazda 638
Aleksander Hall 641
Mirosław Chojecki 644
Mirosław Jasiński 647
Lech Kaczyński 649
Jakub Karpiński 652
Wiesław Piotr Kęcik 655
Stefan Kisielewski 658
Teodor Klincewicz 662
Leszek Kołakowski 664
Marcin Król 669
Janusz Krupski 672
Wiktor Kulerski 676
Ewa Kulik 678
Jacek Kuroń 680
Edward Lipiński 686
Jan Józef Lipski 689
Bogdan Lis 695
Jan Lityński 697
Helena Łuczywo 701
Antoni Macierewicz 704
Tadeusz Mazowiecki 708
Adam Michnik 713
Leszek Moczulski 719
Karol Modzelewski 722
Kornel Morawiecki 726
Zdzisław Najder 729
Marek Nowicki 732
Jan Olszewski 734
Jerzy Popiełuszko 737
Zbigniew Romaszewski 740
Aleksander Smolar 744
Krystyna Starczewska 747
Aniela Steinsbergowa 749
Klemens Szaniawski 751
Jerzy Targalski 754
Barbara Toruńczyk 757
Anna Walentynowicz 759
Lech Wałęsa 763
Wiktor Woroszylski 768
Henryk Wujec 771
Wojciech Ziembiński 774

RUMUNSKO 779
Úvod 780
Kalendárium 788
Glosář 798
Gabriel Andreescu 803
Doina Maria Cornea 805
Mircea Dinescu 807
Paul Goma 809
Constantin Noica 811
Vasile Paraschiv 814
László Tőkés 815
Ion Vianu 817

JMENNÝ REJSTŘÍK 818

REALIZÁTOŘI

KOORDINÁTOŘI
Alexandr Daniel, Zbigniew Gluza

INICIÁTOŘI
Heiki Ahonen (Estonsko),
David Alaverďjan (Arménie),
Levan Berdzenešvili (Gruzie),
Silvia Borisova (Bulharsko),
Birutė Burauskaitė (Litva),
Ints Cālītis (Lotyšsko),
Ivan Zvonimir Čičak (Chorvatsko),
Alexandr Daniel (Rusko),
Sjarhej Dubavec (Bělorusko),
Aleh Dzjarnovič (Bělorusko),
Kostať Dzodza (Albánie),
Ákos Engelmayer (Maďarsko / Polsko),
Jürgen Fuchs (Německo),
Alexandr Ginzburg (Rusko / Francie),
Zbigniew Gluza (Polsko),
Alexandr Gorban (Rusko),
Jiří Gruntorád (Česko),
Dare Hriberšek (Slovinsko),
Božidar Jakšić (Srbsko),
Venjamin Joffe (Rusko),
Nikola Jordanovski (Makedonie),
István Kovács (Maďarsko),
Gennadij Kuzovkin (Rusko),
Alexandr Lavut (Rusko),
Vika Malikova (Rusko),
Juraj Marušiak (Slovensko),
Wojciech Maziarski (Polsko),
Ludwig Mehlhorn (Německo),
Piotr Mitzner (Polsko),
Michail Nedelčev (Bulharsko),
Arvo Pesti (Estonsko),
Leonid Pljušč (Ukrajina / Francie),
Nebojša Popov (Srbsko),
Petr Pospíchal (Česko),
Arsenij Roginskij (Rusko),
Romulus Rusan (Rumunsko),
Ajder Sejtosmanov (krymští Tataři),
Ali Šamilov (Ázerbájdžán),
Milan Šimečka (Slovensko),
Petruška Šustrová (Česko),
Piotr Śmiłowicz (Polsko),
Ion Şişcanu (Moldavsko),
Wolfgang Templin (Německo),
Volodymyr Trofymovyč (Ukrajina),
Roman Wyborski (Polsko),
Jevhen Zacharov (Ukrajina),
Albertas Žilinskas (Litva)

REDAKCE
Irena Bieńkowska, Maria Buczyło,
Adam Burakowski (Politologický ústav Polské akademie věd), Bartosz Cichocki,
Danuta Cirlić-Straszyńska, Krystyna Duniec,
Anna Dzienkiewicz, Piotr Głogowski,
Tomasz Grabiński, Joanna Hyndle,
Aleksander Kaczorowski, Bartosz Kaliski,
Monika Kapa-Cichocka, Hanna Karpińska,
Jolanta Kaszkur, Agnieszka Knyt, Jerzy Kochanowski (šéfredaktor), Jerzy Kotliński,
Grzegorz Kuczyński, Rafał Kupiszewski,
Miryna Kutysz, Bogumił Luft,
Katarzyna Madoń-Mitzner,
Anna Naumczuk-Rodkiewicz,
Barbara Niedzielko, Romuald Niedzielko (*zástupce šéfredaktora*), Dorota Pazio (*koordinátorka projektu*),
Magdalena Petryńska, Marzena Piasecka,
Joanna Pomorska, Katarzyna Puchalska,
Krzysztof Ruchniewicz, Ewa Rybarska,
Marianna Sadownik, Mateusz Sidor,
Elżbieta Sobolewska,
Alicja Sowińska-Krupka, Paweł Sowiński,
Małgorzata Strasz, Jerzy Targalski,
Alicja Wancerz-Gluza, Wojciech Widłak,
Roman Wyborski, Michał Zarzycki,
Aleksandra Zielińska, Anna Zinserling

ALBÁNIE
Státní sdružení vyvlastněných osob „Spravedlivé vlastnictví“ (Tirana)
Koordinátoři:
Kostať Dzodza, Dorota Horodyska
Autoři:
Tadeusz Czekalski, Dorota Horodyska

ARMÉNIE
Koordinátor:
David Alaverďjan
Tým:
Mark Grigorjan
Autoři:
David Alaverďjan,
Mark Grigorjan

ÁZERBÁJDŽÁN
Azerská národní demokratická nadace (Baku)
Koordinátoři:
Ulvi Hakimov, Ali Šamilov
Tým:
Ali Abassov, Irada Bagirova, Semjon Čarnyj, Gennadij Kuzovkin, Dmitrij Zubarev
Autoři:
Semjon Čarnyj, Ulvi Hakimov,
Gennadij Kuzovkin, Dmitrij Zubarev

BĚLORUSKO
Humanistická nadace „Naša Niva“ (Minsk)
Archiv soudobých dějin při společenském sdružení „Bělorusko“ (Minsk)
Koordinátoři:
Larysa Androsik, Vaclau Areška,
Aleh Dzjarnovič
Autoři:
Larysa Androsik, Vaclau Areška,
Michaš Čarňauski, Aleh Dzjarnovič

BOSNA A HERCEGOVINA
Autor:
Adam Balcer

BULHARSKO
Centrum výzkumu antikomunistické opozice a disidentského hnutí v Bulharsku – při Sdružení „Občan“ (Sofie)
Programová rada:
Silvia Borisova, Todor Kavaldžiev,
Michail Nedelčev, Silvia Radeva,
Gančo Savov, Ivan Spasov, Kliment Trenkov
Koordinátoři:
Silvia Borisova, Michail Nedelčev
Autoři:
Silvia Borisova, Michail Nedelčev,
Silvia Radeva, Gančo Savov,
Ivan Spasov, Kliment Trenkov

ČESKO
Knihovna „Libri prohibiti“ (Praha)
Lidové noviny (Praha)
Programová rada:
Petr Pospíchal, Petruška Šustrová
Koordinátor:
Petr Pospíchal
Tým:
Petr Blažek, Jiří Gruntorád,
Evžen Kravcov, Luboš Veselý, Rudolf Vévoda
Autoři:
Petr Blažek, Łukasz Kamiński,
Petr Pospíchal, Luboš Veselý

ESTONSKO
Nadace Kistler-Ritso (Tallinn)
Programová rada:
Heiki Ahonen, Viktor Niitsoo, Arvo Pesti
Koordinátor: Heiki Ahonen
Autor:
Viktor Niitsoo

GRUZIE
Mezinárodní centrum občanského rozvoje (Tbilisi)
Sdružení pro paměť a pomoc obětem politických represí sovětského období Gruzie „Memorial“ (Tbilisi)
Programová rada:
Levan Berdzenešvili, Guram Soselja

Koordinátoři:
Levan Berdzenešvili, Guram Soselja
Tým:
Emil Adelchanov, Tejmuraz Čanturišvili, Tengiz Gudava, Viktor Rcchiladze
Autoři:
Levan Berdzenešvili, Tejmuraz Čanturišvili, Alexandr Daniel, Viktor Rcchiladze, Guram Soselja

CHORVATSKO
*Liberální centrum pro demokracii, svobodu a lidská prá*va (Záhřeb)
Koordinátorka:
Andrea Feldman
Tým:
Miloš Djurdjevič, Slavko Goldstein
Autoři:
Andrea Feldman, Artur Wołek

JUGOSLÁVIE
Autoři: Adam Balcer, Piotr Głogowski, Artur Wołek

LITVA
Centrum výzkumu genocidy a hnutí odporu obyvatel Litvy (Vilnius)
Programová rada:
Arvydas Anušauskas, Birutė Burauskaitė
Koordinátor:
Birutė Burauskaitė
Tým:
Alexandr Daniel, Daiva Judeikytė, Elena Mincevičienė, Vytautas Skuodis, Elena Šhulauskaitė, Albertas Žilinskas
Autoři:
Gema Bagdanavičiūtė, Valentinas Bradišauskas, Birutė Burauskaitė, Živilė Račkauskaitė-Narvydienė, Arūnas Streikus, Jūratė Vosylytė

LOTYŠSKO
Nadace pro rozvoj demokracie v Lotyšsku (Riga)
Koordinátor:
Ints Cālītis
Tým:
Boris Ravdin
Autoři:
Leons Astra, Zinta Ābola, Ints Cālītis, Biruta Eglīte, Beatrisa Freiberga, Dmitrij Jermolcev, Ināra Serdāne

MAĎARSKO
Programová rada:
Csaba Gy. Kiss, Réka Kiss, Ferenc Kőszeg, András Mink, János Tischler
Koordinátorka:
Elżbieta Sobolewska
Tým:
Aleksandra Gietka-Ostrowska, Ágnes Kende, András Mink
Autoři:
Aleksandra Gietka-Ostrowska, Fanny Havas, Péter Hermann, Réka Kiss, Ferenc Kőszeg, István Otvös, András Pályi, Elżbieta Sobolewska, Katalin Somlai, Sándor Szilágyi

MAKEDONIE
Institut „Euro-Balkan“ (Skopje)
Koordinátor:
Nikola Jordanovski
Tým:
Dimitar Mirčev, Mitko Panov
Autorka:
Lilla Moroz-Grzelak

MOLDAVSKO
Laboratoř soudobých dějin (Kišiněv)
Programová rada:
Gheorghe Ghimpu, Ion Şişcanu
Koordinátor:
Ion Şişcanu
Tým:
Semjon Čarnyj
Autoři:
Semjon Čarnyj, Ion Şişcanu

NĚMECKO
Matthias-Domaschk-Archiv (Berlín)
Programová rada:
Jürgen Fuchs, Ludwig Mehlhorn, Wolfgang Templin
Koordinátor:
Wolfgang Templin
Autoři:
Guntolf Herzberg, Gerold Hildebrand, Martin Jander, Ilko-Sascha Kowalczuk, Helmut Müller-Enbergs, Ehrhart Neubert, Sybille Ploog, Tom Sello, Wolfgang Templin, Werner Theuer, Reinhard Weisshuhn, Stefan Wolle

POLSKO
Centrum KARTA (Varšava)
Programová rada:
Antoni Dudek, Andrzej Friszke, Zbigniew Gluza, Marcin Kula, Marek Kunicki-Goldfinger, Jan Skórzyński
Tým:
Bartosz Kaliski, Jolanta Kaszkur, Alicja Kopka, Paweł Sowiński, Małgorzata Strasz
Autoři:
Piotr Adamowicz, Marlena Bała, Krzysztof Biernacki, Grzegorz Bochenek, Teresa Bochwic, Błażej Brzostek, Monika Brzywczy, Rafał Bubnicki, Krzysztof Burnetko, Lidia Burska, Piotr Byszewski, Krystyna Duniec, Andrzej Friszke, Jerzy Jackl, Bartosz Kaliski, Bogusław Kopka, Paweł Kosiński, Jan Kowalski, Agata Kunicka-Goldfinger, Marek Kunicki-Goldfinger, Wojciech Leończuk, Anna Machcewicz, Grzegorz Majchrzak, Marek Majle, Elżbieta Matyja, Rafał Matyja, Małgorzata Mazurek, Wojciech Modzelewski, Romuald Niedzielko, Bartłomiej Noszczak, Michał Paziewski, Zofia Płużańska, Zbigniew Romek, Joanna Rutkowska, Jan Sielezin, Jan Skórzyński, Paweł Sowiński, Małgorzata Strasz, Piotr Śmiłowicz, Piotr Zaremba, Ryszard Żelichowski, Jacek Żurek, Waldemar Żyszkiewicz

RUMUNSKO
Nadace „Academia Civică“ (Bukurešť)
Ústav orální historie (Kluž)
Koordinátoři:
Doru Radosav, Romulus Rusan
Tým:
Elżbieta Sobolewska
Autoři:
Gabriel Andreescu, Eva Blènesi, Adam Burakowski (Politologický ústav Polské akademie věd), Doru Radosav, Małgorzata Willaume

RUSKO
Centrum výzkumu, informací a šíření „Memorial“ (Moskva)
Programová rada:
Alexandr Daniel, Alexandr Ginzburg, Gennadij Kuzovkin, Alexandr Lavut
Koordinátoři:
Alexandr Daniel, Gennadij Kuzovkin
Tým:
Taťjana Bachmina, Boris Belenkin, Larisa Bogoraz, Džovdet Džafarov, Alexandr Ejsman, Michail Chejfec, Matvej Chlenov, Taťjana Kosinova, Erika Kudusova, Vera Laškova, Alexandr Lavut, Pavel Litvinov, Dmitrij Marchovskij, Vladimir Montlevič, Boris Ostanin, Ljudmila Petrakova, Olga Prochorova-Joffe, Boris Roginskij, Gabriel Superfin, Jurij Šichanovič, Natalija Vasiljeva, Leonid Vul, Nataša Zaněgina, Jana Zykova
Autoři:
Semjon Čarnyj, Alexandr Daniel, Dmitrij Jermolcev, Gennadij Kuzovkin, Sergej Lukaševskij, Nikolaj Mitrochin, Alexandr Papovjan, Jelena Papovjan, Alexandra Reznikova, Dmitrij Zubarev

SLOVENSKO
Koordinátor:
Juraj Marušiak
Autoři:
Norbert Kmeť, Juraj Marušiak

SLOVINSKO
Koordinátor:
Dare Hriberšek
Tým:
Niko Jež, Tomaš Mastnak
Autor:
Dare Hriberšek

SRBSKO,
ČERNÁ HORA
Koordinátorky:
Magdalena Petryńska, Ljubica Rosić
Autoři:
Božidar Jakšić, Nebojša Popov, Ljubica Rosić

TATAŘI, KRYMŠTÍ
Nadace „Iniciativa krymských Tatarů“ (Simferopol)
Koordinátor:
Ajder Sejtosmanov
Autoři:
Idris Asanin, Dilara Asanova,
Gulnara Bekirova, Elvedin Čubarov

UKRAJINA
Charkovská skupina obrany lidských práv (Charkov)
Koordinátor:
Jevhen Zacharov
Autoři:
Volodymyr Kaplun, Sofia Karasyk,
Vachtang Kipiani, Mychajlyna Kočubinska,
Andrij Kočur, Svitlana Kyryčenko,
Nina Marčenko, Vasyl Ovsijenko,
Leonid Pljušč, Iryna Rapp, Stepan Sapeljak,
Filipp Sněgyrov, Jevhen Sversťuk,
Leonida Svitlyčna, Borys Tymošenko,
Borys Zacharov, Jevhen Zacharov

ÚVOD

OD INICIÁTORŮ

Na podzim 1996 se pod heslem *Čas disidentů* sešli v Podkowě Leśné u Varšavy představitelé opozičních hnutí a disidenti ze čtrnácti zemí bývalého sovětského bloku. Setkání se zúčastnili lidé, jejichž osudy byly spjaty s dřívějším bojem, ale také badatelé zabývající se oním hnutím jako základem rodící se demokracie. Zásadní otázka přítomným se ale týkala spíše současnosti: Můžeme společně udělat něco, co by zabránilo opakování totalitních praktik ve společenském životě a v politice našich zemí? Trpká odpověď zněla, že ne, protože nepředstavujeme skutečnou sílu. Máme však jiný společný úkol: měli bychom prozkoumat a zapsat dějiny našeho odporu, protože to nikdo jiný než my neudělá.

Na setkání v Podkowě Leśné bylo rozhodnuto pustit se do práce na životopisném *Slovníku disidentů* – publikaci, jež by zprostředkovala vědomí o mezinárodní tradici nonkonformismu. Tradici vzniklé uvnitř komunistického světa. Vydáváme teď tuto knihu s pocitem, že – byť značně opožděně a v menším rozsahu, než bylo plánováno – činíme zásadní krok k naplnění stanoveného cíle. *Slovník* obsahuje popis disidentských hnutí z jedenadvaceti zemí, které dnes existují v evropské části bývalého „socialistického tábora", a také ze tří států jižního Kavkazu, které byly dříve součástmi SSSR.

Ukázalo se, že realizace záměru je velmi obtížná, částečně kvůli mezinárodní a zároveň mezikulturní povaze projektu. Místo plánovaných tří trvaly práce na *Slovníku* jedenáct let. Ukázalo se, že v některých zemích není nikdo ochoten se takové úlohy ujmout. Chyběly dokumenty nebo byly obtížně dostupné, neexistovaly solidní historické práce věnující se opoziční činnosti, nebyli badatelé ani centra, jež by si uvědomovala závažnost problému a byla připravena chopit se dokumentační práce. Samotná práce na *Slovníku* však budila zájem společnosti i vědců také v těch zemích postkomunistické Evropy, kde dříve takový zájem neexistoval – a byla impulsem k dokumentačnímu úsilí.

V některých zemích právě díky tomuto projektu vznikly archivy disidentského hnutí. Jinde zase práce na *Slovníku* vyvolala typ společenského hnutí podporujícího bádání o dějinách opozice. V dalších zemích pak společenskou debatu o výběru disidentů, kteří by danou zemi „reprezentovali". V některých případech (Bulharsko, Polsko, Rusko, Ukrajina) byla už dříve publikována samostatná hesla ze *Slovníku* anebo výbor z nich v časopisech. V Polsku a na Ukrajině vyšly životopisy ze *Slovníku* ve speciálních publikacích.

Důležité také je, že během práce na projektu vzniklo mezinárodní společenství badatelů, kteří se tomuto tématu věnovali a měli zájem udržovat systematické kontakty. Také proto máme pocit, že jsme cíle do jisté míry dosáhli.

Za začátku bylo plánováno shromáždit životopisné materiály týkající se celkem více než tisíce osob, které by zobrazovaly podobu disidentského hnutí v každé jednotlivé zemi, na základě těchto materiálů napsat soubor biografických hesel a doplnit je stručnými přehlednými náčrty se základními informacemi o dějinách a specifičnosti odporu v každé z představovaných zemí. Tento úkol jsme do značné míry splnili. Z organizačních a finančních důvodů jsme bohužel do tohoto vydání mohli zařadit jen asi jednu třetinu původně plánovaných životopisů (353).

Projekt bylo možné zahájit a několik let naplňovat díky finanční podpoře americké nadace National Endowment for Democracy a Fordově nadaci; dokončení pak umožnila německá federální nadace Stiftung zur Aufarbeitung SED-Diktatur. (Český překlad vznikl díky finanční podpoře nizozemské nadace Fund for Central & East European Book Project, Amsterdam. Pozn. red.)

Organizace projektu

Projekt měl být od začátku mezinárodní, měl být realizován v partnerské síti. Dokumentační skupiny z jednotlivých zemí, které se tvorby *Slovníků* účastnily, představovaly vědecko-badatelská centra, nevládní organizace, anebo sdružovaly nezávislé badatele ze všech zemí a regionů zahrnutých do projektu. Každá skupina odpovídala za přípravu všech textů do příslušné části *Slovníku*. Složení skupin se časem pozměňovalo: jedni odcházeli (pracovní místa zanikala, odcházeli badatelé), jiní se zapojovali do práce; v některých zemích byla realizátorů celá štafeta.

Na setkání v Podkowě Leśné bylo rozhodnuto, že mezinárodním koordinátorem projektu bude varšavské Centrum KARTA. Byla mu svěřena koordinace organizačně-finanční stránky projektu a celková redakce všech materiálů. Metodické aspekty zpracovalo Centrum KARTA a jeho stálý a nejbližší partner – Centrum výzkumu, informací a šíření (NIPC) „Memorial" z Moskvy. „Memorial" se ujal rovněž koordinace spolupráce s partnery z bývalého Sovětského svazu a redakce jejich materiálů a KARTA analogického závazku vůči partnerům z ostatních států a regionů bývalého komunistického bloku.

V souvislosti s tím byly za pracovní jazyky projektu přijaty polština a ruština a jako základní jazyk vzorové verze *Slovníku* polština. V ruštině byly zpracovány materiály z různých států a regionů bývalého SSSR; všechny materiály připravené v ruštině nebo do ruštiny přeložené byly poté přeloženy do polštiny. Další překlady se budou provádět z polské verze textu (samozřejmě s přihlédnutím k originálním textům v daném jazyce).

Kromě organizací, skupin a osob uvedených na úvodních stránkách *Slovníku* se jeho přípravy účastnilo mnoho dalších osob, které nebyly stálými členy badatelských kolektivů. Celkem se na přípravě *Slovníku* podílelo několik set lidí ze všech států zúčastněných na projektu. Nemáme bohužel možnost vyjádřit všem jmenovitě svou vděčnost.

Struktura *Slovníku*

Shromážděný materiál byl uspořádán v souladu se zeměpisným rozdělením odpovídajícím současné struktuře střední a východní Evropy.

Každá **kapitola** se zabývá jednou zemí, která měla v komunistickém období vlastní státnost, a je celá věnována dějinám jejího disidentského hnutí. Pokud si daný stát zachoval státnost a územní celistvost po rozpadu sovětského bloku (zvláštním případem je NDR, která se spojila s jiným, nekomunistickým státem), má příslušná kapitola dosti jednoduchou strukturu: úvod, kalendárium, glosář a životopisy.

Úvod kapitoly popisuje hlavní etapy disidentského hnutí v dané zemi v kontextu jeho dějin a také specifické znaky onoho hnutí a je doplněn bibliografií základních děl věnovaných dějinám hnutí.

Kalendárium obsahuje především události bezprostředně spjaté se vznikem a rozvojem disidentského hnutí v dané zemi a také s pronásledováním disidentů úřady. Někdy

obsahuje rovněž základní historické informace, zejména ty, které ovlivnily utváření postojů odporu.

Glosář představuje abecední seznam důležitých pojmů – událostí, akcí, institucí, publikací, podob represí – na něž se v životopisech mnohokrát opakují odkazy a které odrážejí specifickou podobu disidentského hnutí v dané zemi. Odkazy na glosář jsou v textech životopisů, úvodech a kalendáriích označeny hvězdičkou.

Životopisy tvoří základní část kapitol. Jsou řazeny v abecedním pořadí.

Nejsložitěji jsou sestaveny kapitoly věnované třem bývalým federativním státům – Československu, Jugoslávii a Sovětskému svazu. Po pádu komunistických režimů se tyto státy rozpadly na jednotlivé země, které si vytvořily nebo obnovily vlastní státnost. V souladu s dnešní strukturou těchto států se kapitoly „Československo", „Jugoslávie" a „SSSR" dělí na **podkapitoly**, odrážející politicko-zeměpisnou strukturu v době vzniku *Slovníku* (výjimkou je podkapitola věnovaná krymskotatarskému národnímu hnutí v kapitole „SSSR" ve 2. svazku). Obecná charakteristika disidentského hnutí je předložena v úvodu k celé kapitole, zatímco specifika národních proudů odporu se nacházejí v úvodech k podkapitolám. K všeobecnému úvodu v těchto kapitolách je přičleněno jedno kalendárium a jeden glosář, týkající se všech částí. Toto uspořádání umožnilo vyhnout se četnému opakování stejných informací v jednotlivých podkapitolách.

Dvě podkapitoly v kapitole „SSSR" jsou formálně uspořádány podle popsané skladby, obsahem ovšem z pravidelné struktury vybočují.

První z těchto podkapitol jsou „Krymští Tataři". Není možné se v ní vztahovat k žádné nyní existující státní ani administrativní struktuře. Národní hnutí krymských Tatarů se rozvíjelo hlavně na území Uzbekistánu a dalších neevropských sovětských svazových republik a také na území RSFSR; vlast Tatarů – Krym (návrat na Krym představoval jeden ze základních cílů hnutí) – se od roku 1954 stala součástí Ukrajinské republiky. (Od roku 2014 je oblast sporným územím – Krym si nárokují dva státy, a to Rusko a Ukrajina. Pozn. red.)

Podobně se tomu má s mnoha jinými národními nebo náboženskými hnutími v SSSR; například letničáři, části baptistů, které se odmítly podřídit oficiální Všesvazové radě baptistických křesťanů (*iniciativniki*), či emigrační hnutí sovětských Němců a Židů – tzv. *otkazniki*. Jednotlivé životopisy takovýchto osob zpravidla umisťujeme do podkapitol věnovaných těm svazovým republikám, na jejichž území působily. Krymskotatarské národní hnutí bylo vyčleněno do zvláštní podkapitoly ze dvou důvodů: kvůli jeho specifičnosti a kvůli roli, jakou sehrálo při utváření disidentských hnutí v celém Sovětském svazu.

Druhou takovou výjimkou je podkapitola „Rusko". Jen nevýznamná část disidentů, jejichž životopisy jsou zařazeny do této podkapitoly, se dá pokládat za představitele „ruské národní opozice" v takovém smyslu, v jakém se tento pojem vztahuje k estonským či gruzínským disidentům. Zeměpisné zařazení působení těchto osob do Ruské federace je čistě formální; většina z nich svou činnost neomezovala na území RSFSR. Odůvodnění, proč byly jejich životopisy přesto sdruženy do jedné konkrétní podkapitoly, bylo zařazeno do úvodu této podkapitoly a do předmluvy ke kapitole „SSSR".

Pokud jde o složení kapitoly „SSSR", ta plně neodráží novou geopolitickou strukturu. V této kapitole nejsou podkapitoly věnované Kazachstánu ani republikám Střední Asie. Nikoli proto, že bychom se slovem „Evropa" zacházeli v přísně zeměpisném smyslu – Arménie, Ázerbájdžán a Gruzie, které jsou do *Slovníku* zařazeny, také nepatří do Evropy v tradičním zeměpisném chápání tohoto pojmu. Příčinou je, že bohužel nevíme nic nebo téměř nic o opoziční činnosti disidentského typu ve Střední Asii či v Kazachstánu, která by měla vlastní specifickou podobu, a přitom by spadala do chronologického a tematického rámce *Slovníku*. Doufáme tedy, že tuto mezeru v našich vědomostech časem zaplní kazachstánští, kirgizští, tádžičtí, turkmenští a uzbečtí badatelé.

Struktura a obsah biografického hesla

Životopisy zařazené do *Slovníku* se skládají z těchto oddílů:

1. **Záhlaví** obsahuje jméno a příjmení dané osoby, rok narození, a pokud už zmíněná osoba nežije, pak i rok úmrtí.
2. **Stručné shrnutí** odkazuje na druh činnosti, jakož i profesi hrdiny a charakterizuje jeho konkrétní roli v disidentském hnutí.
3. **Vlastní životopisná črta**.

Přijali jsme zásadu, podle níž má **životopisná črta** obsahovat v první řadě informace o aktivitě disidentského hrdiny. Zároveň by měla ukázat osobní životopisné souvislosti této činnosti a – zkráceně – další prvky životopisu. Profesní „nedisidentská" činnost je uvedena velmi stručně, pokud nemá souvislost s utvářením hrdiny jako opozičního aktivisty. Podrobnější, ale rovněž stručná, má být část líčící epizody spjaté s opoziční činností „nedisidentského" typu (ozbrojený boj, konspirace, anebo naopak – opozice vůči politickému režimu přímo v rámci systému a také politická činnost v období hroucení se nebo kolapsu systému). Pozornost věnovaná těmto epizodám závisí na jejich významu pro osud hrdiny a také na specifičnosti země – roli různých podob odporu vůči režimu v disidentské činnosti dané země.

Hlavní část typického životopisného hesla by měla představit utváření světového názoru hrdiny, jeho disidentské dráhy, jakož i podrobný popis opoziční činnosti. Údaje o represích a šikanách, jimž byl vystaven hrdina životopisu, neměly být ústředním bodem hesla – *Slovník* není věnován dějinám represivní politiky úřadů, ale disidentské činnosti.

Slovník v principu nevěnuje pozornost občanské činnosti hrdinů v postkomunistickém období. Považovali jsme však za důležité poskytnout čtenářům nejdůležitější informace o osudech těch disidentů, kteří se dočkali pádu komunistického režimu ve svých zemích, poukázat na jejich pozdější politickou aktivitu a kariéru (pokud se věnovali politice) a také čtenáře seznámit s jejich současnými postoji.

Stavba biografických článků Slovníku se měla řídit zde předloženými zásadami. Vzhledem k tomu, že texty psalo mnoho autorů a vstupní redakci prováděly badatelské skupiny v souladu s místními kulturními a vědeckými tradicemi, ukázalo se, že absolutní dodržování těchto pravidel není možné. Od začátku jsme pokládali za žádoucí, aby na autory jednotlivých textů nebyla kladena příliš tvrdá omezení. Ponecháme na hodnocení čtenářů, nakolik se podařilo druhovou, stylistickou a metodologickou soudržnost původního záměru *Slovníku* dodržet.

4. **Stručná bibliografie**.

Bibliografie uspořádaná v abecedním pořadí se skládá ze dvou částí.
První je přehled nejdůležitějších textů samotného hrdiny. Neobsahuje jeho publikace, které nemají nic společného s jeho disidentskou činností. Výjimku tvoří literární a společenskovědní

vědecké práce, v nichž se autorova profesionální činnost stává opoziční činností, a také publikace, spjaté s jeho ideovým vývojem anebo s těmi životopisnými fakty, které ovlivnily jeho angažovanost v disidentském hnutí.

Druhou část tvoří přehled základních publikací obsahujících informace o hrdinovi. Tento přehled nepředstavuje úplný seznam pramenů, o něž se opíral autor životopisného hesla, ale spíše svého druhu doporučovanou doplňkovou literaturu.

V obou částech bibliografie jsme se snažili brát v úvahu především samizdatové publikace, poté exilové a výběrově i ty oficiální.

V celém textu pak hvězdička u jmen odkazuje na samostatné životopisné heslo (pozn. překl.).

Zásady výběru hrdinů

Nejtěžším úkolem spojeným se zařazením konkrétních osobností do *Slovníku* bylo stanovení samotné definice pojmu *disident*. Ten ve vědě nemá jednotný, všeobecně přijatý význam a v publicistice i v běžné mluvě se užívá ve velmi rozličných a často nejasných významech, závisí na specifice dané země a její kultury.

O konkrétním disidentském hnutí v nějaké zemi rozhodovalo více činitelů: pojímání role politické opozice (jako v Polsku), vztahy mezi společenskou aktivitou a intelektuální a kulturní nekonformností, propojení mezi vnitřními systémovými, jednoznačně mimosystémovými a nelegálními projevy opozičních postojů. Důležitou roli hrála rovněž specifičnost politických režimů daných zemí: zatímco činnost a projevy, které byly v jedné společnosti pokládány za disidentské a hrozily za ně represe, nebyly v jiné takto hodnoceny; i jejich intenzita se podle zemí a období značně různila. Proto také bylo vypracování dostatečně obecné definice, která by brala v potaz specifičnost každé země a zároveň nenarušovala tematickou soudržnost *Slovníku*, mimořádné obtížné.

Dokonce i v rámci stejné společnosti bylo disidentské hnutí zpravidla reprezentováno souborem nejrůznějších jevů, událostí a procesů. Disidentské *universum* často spojovalo mnoho různých aktivit – kulturních, náboženských, národních, politických – a také individuálních opozičních projevů. Při vymezování hranic daného universa a vyřazování druhořadých (z našeho pohledu) látek a postojů a ve snaze poskytnout celkový obraz disidentského hnutí prostřednictvím jednotlivých životopisů znamenalo snažit se zachovat historickou závislost událostí s jejich kauzálními souvislostmi a vytvořenou sítí kontaktů čili snažit se zachovat soudržnost materiálu.

Bylo přitom zřejmé, že tentýž člověk se jednou může chovat jako disident (nezávisle na definici pojmu) a jindy – docela jinak. Disident, to není profese ani speciální druh člověka. Označení *disident* si nemůže dělat nárok na univerzální charakteristiku osobnosti. Ve *Slovníku* používáme tohoto pojmu výlučně pro stručnost, místo dlouhých obratů: „člověk vykonávající disidentské skutky“, „člověk, jehož značnou část veřejné činnosti lze charakterizovat jako opoziční“…

Ukázalo se, že zásadním problémem je určit počet hrdinů představujících disidentské hnutí v jednotlivých zemích. Během realizace projektu vyšlo jasně najevo, že připravit publikaci obsahující životopisy všech významných disidentů v celé postkomunistické Evropě nebude možné. Byli jsme nuceni určit počty životopisů zařazených do každé (pod)kapitoly *Slovníku*.

Tyto „hranice“ braly v úvahu mnoho činitelů: historické údaje o konkrétních hnutích v jednotlivých zemích a význam hnutí odporu v dané společnosti a v okolním světě, rozumné proporce mezi kapitolami a podkapitolami.

Bylo rozhodnuto, že všechny meze stanoví představitelé všech partnerů projektu, zatímco rozhodnutí o „naplnění“ stanoveného počtu konkrétními osobnostmi přijímají badatelské skupiny z dokumentačních středisek jednotlivých zemí. Takto připravené soupisy jmen se probíraly a občas ověřovaly na schůzkách představitelů center účastnících se projektu dvakrát v Polsku, ve Varšavě v roce 1998 a v Grzegorzewicích v roce 2001, a v Bulharsku v Sofii v roce 1999.

Partneři projektu časem vypracovali společná kritéria volby hesel do *Slovníku*:

1. Předmětem *Slovníku* jsou vymezené typy nekonformní aktivity (individuální a kolektivní) – občanské, kulturní, vědecké, náboženské, národní, politické a společenské – charakteristické pro daný stát v období od začátku vnitřních systémových změn, k nimž došlo po Stalinově smrti, po perestrojku – období poslední demontáže komunistického systému. Společenská aktivita v období perestrojky, která se výrazně liší od aktivity v předchozím období, není předmětem zájmu *Slovníku*.
2. Do *Slovníku* se zařazují životopisy osob, jejichž nekonformní činnost byla spjata s otevřeným a zjevným nenásilným odporem proti komunistickému systému a také s obranou lidských práv nebo bojem za občanská práva.
3. Jen ve výjimečných případech, jaké představují obzvláště charakteristické příklady aktivity blížící se disidentské, jsou do *Slovníku* zařazeny životopisy osob, jejichž činnost:
   – tkvěla výlučně v účasti v ozbrojeném boji proti režimu nebo v jiných podobách odporu spojených s násilím;
   – odehrávala se výhradně v podzemí;
   – odehrávala se výhradně v rámci oficiálních struktur a daná společnost ji pokládala za „vnitrosystémovou“ (nezávisle na míře opozičnosti a významu pro povědomí společnosti);
   – odehrávala se výhradně v emigraci za hranicemi komunistického bloku (nezávisle na míře opozičnosti a společenském významu);
   – byla konána výlučně v období zhroucení nebo liberalizace režimu (*maďarská revoluce 23. října – 4. listopadu 1956, *pražské jaro 1968, období legální *Solidarity 1980–1981, perestrojka v SSSR 1987–1991).
4. Jestliže životopis odpovídá kritériím uvedeným v bodech 1 a 2, ale obsahuje také epizody a dění spojené s aktivitou popsanou v bodě 3, nebylo to samozřejmě na překážku jeho zařazení do *Slovníku*. Tyto epizody a dění byly do životopisného hesla zařazeny, nepředstavovaly však jeho ústřední část.
5. Jednotlivá partnerská centra projektů, která se zabývala výběrem hrdinů *Slovníku*, se dohodla, které z osob splňujících stanovená kritéria budou zařazeny do přehledu a definitivní výběr pak prováděla, aniž by se řídila toliko významem jednotlivých životopisů – důležitý byl celý soubor zvažovaných postav. Kritériem volby se stal nejen „vklad“ jednotlivých hrdinů do dějin disidentského hnutí, ale celková reprezentativnost (pod)kapitoly. Volba se prováděla tak, aby co nejúplněji představila celé spektrum forem a typů disidentského hnutí, významného pro danou společnost, dějiny jeho vzniku a vývoje, klíčové problémy, události, procesy, struktury, jakož i různorodé politické a světonázorové postoje.

Takováto kritéria nemají nic společného se žádnými politickými, světonázorovými nebo morálními sympatiemi realizátorů projektu. Při jejich formulaci nebylo naším cílem hodnocení různých druhů odporu, jen jsme se pokusili vytvořit základ pro klasifikaci sebraného materiálu a zajistit srozumitelnost *Slovníku*.
Proto by také zařazení či nezařazení určitého disidenta do *Slovníku* nemělo být chápáno jako ocenění činnosti, osobnosti, názorů nebo jednotlivých aktivit zmíněného člověka. Cílem *Slovníku* totiž není „klasifikovat disidenty" podle jejich významu, ale představit panorama disidentského hnutí v dané zemi.

Perspektivy *Slovníku*

Nynější vydání *Slovníku* vyšlo v polské jazykové verzi. Doufáme, že se nám zanedlouho podaří připravit úplný překlad do ruštiny, angličtiny a němčiny a v budoucnosti rozšířit *Slovník* v multimediální elektronické prezentaci. Doufáme také, že v budoucnu vyjde *Slovník* rovněž v jazycích dalších zemí, které se projektu účastnily. Předpokládáme, že příští vydání *Slovníku* budou vycházet z této, „kanonické" verze a nebudou se v nich provádět žádné důležité změny. To se samozřejmě týká příštích vydání celého *Slovníku*; nehodláme omezovat práva partnerů projektu z jednotlivých zemí vydávat mimo *Slovník* (pod)kapitoly, které připravili.

Pokládáme svůj projekt za velmi aktuální a důležitý. Přesto nemůžeme čtenářům slíbit jeho pokračování. Nemůžeme v blízké budoucnosti zaručit obnovení práce na přípravě a vydání původně plánované plné verze *Slovníku*, která by obsahovala více než tisíc životopisů, přestože se badatelským skupinám z některých zemí podařilo připravit „úplné verze" svých kapitol. Spolupráce přes tolik hranic se bohužel nedá provádět silami dobrovolníků…

V multimediálních prezentacích, jež nejsou omezeny obsahem a nevyžadují stanovení mezí, budou časem doplňovány životopisy, především ty, které byly připraveny v rámci projektu, ale nebyly zařazeny do této zkrácené verze *Slovníku*. Možná se situace někdy změní a budeme se moci vrátit k dřívějším plánům. V každém případě naše střediska pokračují v bádání, vyhledávání a shromažďování materiálů. Naši naději posiluje skutečnost, že si dnes, když z časové perspektivy hodnotíme uplynulých jedenáct let, uvědomujeme, že naděje na dokončení *Slovníku* v jakékoli formě a obsažnosti byly minimální. Jeden z našich přátel od začátku hodnotil náš projekt jako „beznadějný" – a přece dnes tuto knihu držíte v rukou. Už jen téma našich zkoumání nám pomáhá bránit se pocitu beznaděje.

Jménem našich center děkujeme všem, kdo přispěli ke vzniku a vydání *Slovníku disidentů*.

Listopad 2007

Alexandr Daniel, NIPC „Memorial" (Moskva)
Zbigniew Gluza, Ośrodek KARTA (Varšava)

OD REDAKTORA

Bez autora neexistuje kniha. Ale bez redaktora neexistuje dobrá kniha. A čím vyšší úroveň obtížnosti daná publikace představuje (a tahle k lehkým nepatří), tím víc její definitivní podoba závisí nejen na vědomostech autora (autorů), ale také na snaze a zkušenostech těch, jejichž jména se obvykle tisknou drobnými písmenky na tzv. redakční stránce.

Níže podepsaný se připojil k nemalé skupině polské redakce *Slovníku* později, koncem roku 2004, prakticky v poslední etapě práce, která už spočívala spíše v pilování detailů než v určování konečného tvaru. A protože jsem viděl těžkosti, jaké přinášela matérie *Slovníku* na konci cesty, jsem naplněn obdivem k těm, kdo umožnili překonat předcházející etapy. Tato slova jsou poklonou všem, kdo se o vznik *Slovníku* přičinili. Jsou také pokusem přiblížit problémy, jež bylo potřeba překonat. A cesta redaktorů pracujících na *Slovníku* vedla obvykle nahoru, nijak často po rovině a úplně výjimečně dolů.

Plánování projektu tak obsáhlého, různorodého a s tolika různými tématy, jako je mezinárodní slovník disidentů, je neobyčejně obtížný úkol jak logistický, tak intelektuálně koncepční. O tom, jak nelehký to byl podnik, svědčí úvod Alexandra Daniela a Zbigniewa Gluzy. Teprve realizační etapa však ukázala na rozdíl mezi těmi nejpromyšlenějšími teoretickými předpoklady a skutečností.

Jistě nejjasnějším (a nejbolestnějším) projevem této různosti bylo omezení na jednu třetinu původně předpokládaného počtu hrdinů *Slovníku*. Neméně obtížné – zvláště pro redaktory – se ukázalo zachovat pevnou, jednotnou vnitřní strukturu – a zároveň udržet přijatá kritéria. Disidenti přece nepůsobili ve vakuu, byli závislí na širokém spektru činitelů a podmínek.

Teoreticky byl nepřítel jen jeden – totalitní politický systém. Jenže v každé zemi se oblékal do oděvu jiného odstínu, a to často z protikladných konců barevného spektra. Přestože hesla o „socialistické integraci" a „společné rodině socialistických států" představovaly jeden ze základů komunistické propagandy, ve skutečnosti jednotlivé „baráky" v táboře rozkládajícím se od Labe po Vladivostok toho víc rozdělovalo, než spojovalo. Obrovské rozdíly – politické, historické, kulturní, společenské, hospodářské i etnické – dělily nejen jednotlivé státy sovětského bloku, ale také různé části federativních států (Československa, Jugoslávie, SSSR). Ukázalo se, že tyto rozdíly byly značně trvalejší než sama existence „socialistické rodiny".

Bylo by otřepanou pravdou vysvětlovat, že když se Arménie lišila od Německé demokratické republiky a Jugoslávie od Lotyšska, musely být rozdíly i mezi opozičními aktivisty působícími v těchto zemích. Opozice zakládající se na protestantské církvi v NDR byla něčím nesmírně odlišným od jugoslávských disidentů, odvozujících se v nemalé míře od okruhu komunistické strany, anebo od Bělorusů vycházejících z lidových tradic. Místní podmínky ovlivňovaly na jedné straně možnosti působení opozice, a na druhé mnohdy docela jiné chápání pojmu *disident*, což ve výsledku vedlo k menším či větším obtížím při sestavování jejich reprezentativních „seznamů podle zemí".

Něčím jiným byl odpor v Bulharsku, kde byl za opoziční čin pokládán souhlas s vytištěním svazečku veršů politicky podezřelého básníka, a něčím jiným v Polsku – kde od roku 1976 opozice působila prakticky veřejně a po roce 1980 se snažila vytvářet struktury paralelní ke státním. Byly tedy pochopitelné jak vážné pochyby, zda daný člověk skutečně splňuje

kritéria „disidentství“, tak nezbytnost vyškrtnout zasloužilé opoziční aktivisty ze seznamu, značně překračujícího meze přiznané dané zemi, či nakonec – ve výjimečných případech – potíže s nalezením jakýchkoli kandidátů v některé zemi (přestože úvodní výzkum napovídal něco jiného).

Tento stav ostatně často vyvolávala nevědomost. Zpoždění ve výzkumu soudobých dějin bylo ve většině postkomunistických zemí tak obrovské, že se snaha historiků zaměřovala v první řadě na jiné oblasti než na historiografii nedávné opozice, zavánějící spíše publicistikou. Obsáhle pojaté studium disidentských hnutí také nejednou – v různých postkomunistických zemích a v různých obdobích – ztěžovala rovněž politizace tohoto tématu.

Na jedné straně v zemích někdejšího sovětského bloku nebyla u moci vždycky bývalá opozice, která obvykle mívá více porozumění pro vlastní historii. Na druhé straně dřívější rozdíly v disidentském hnutí, v konspiračních podmínkách málo viditelné, přetrvaly pád systému. Nejednou se ještě prohloubily, například při soustředění na výzkum dějin části někdejší opozice, bližší skupině, která je právě u moci. Rozšíření oficiální historické politiky na problematiku spjatou s opozicí přirozeně mělo (a má) vliv na stav jejího zkoumání.

Všude také nebyl dostatečný počet (věrohodných) pramenů ke zkoumání dějin opozice, zvláště tam, kde opozice byla slabá a kde nevznikl samizdat. Ne všude se dříve našli lidé, kteří by dokumentovali tyto aktivity (nemluvím tu o bývalé politické policii, jejíž materiály představují úplně jiný problém). Výsledkem je, že vědomosti o tehdejší opozici jsou i nadále neobyčejně děravé a rozsah nedostatků, toho, co chybí, a nejasností – obrovský. Je to jasně vidět na bibliografiích k jednotlivým kapitolám *Slovníku*.

Souhlas iniciátorů projektu s tím, aby životopisy zpracovávali nejen profesionální historici, ale také sami účastníci událostí, měl své dobré, ale i špatné stránky. Nejednou šlo – a jsem přesvědčen, že bez zlé vůle autorů – o pohled trochu subjektivní, v němž se odrážely vlastní prožitky, zkušenosti, předsudky, stereotypy a občas traumata. Část autorů (a vůbec ne pouze „svědků historie“) dost volně zacházela s domluveným schématem životopisu, který se občas měnil v barvitou poemu bohatě vyzdobenou citáty. A zase v jiných textech – ze soupisu suchých faktů bylo těžké vylovit živého člověka.

Zejména autoři úvodů, kalendárií a glosářů nejednou zapomínali, že *Slovník* není určen jen čtenářům z vlastního dvorku, pro které jsou určité pojmy, fakta a procesy samozřejmé a nevyžadují důkladnější vysvětlení. Na druhé straně se vyskytly i argumenty nadmíru podrobné, někdy přímo zatemňující obraz. Občas byly úvody spíš prezentacemi soudobých dějin dané země než disidentských hnutí, jež v ní působila. V takových případech se musel redaktor vžít do situace jakéhosi transcendentního příjemce bez vlastní národní „společenské historie“, snažit se vcítit do očekávání čtenáře v Berlíně, Bukurešti, Moskvě či New Yorku.

Opozice v jednotlivých zemích „bloku“ byla do velké míry soběstačná, a třebaže „mezinárodní“ kontakty disidentů existovaly (jako mezi Čechy, Maďary, Poláky nebo Rusy), byla to spíš sporadická, byť okázalá gesta než systematická činnost. Známá byla jména jako *Bukovskij, *Havel, *Kuroń nebo *Solženicyn, činnost *Charty 77 nebo *KORu. Zbytek však byl tajemný, a tak to bohužel – do značné míry – i zůstalo. Scházejí vyčerpávající syntetické práce o soudobých dějinách jednotlivých zemí (často sousedních), a což teprve o dějinách opozice.

S takovými problémy se museli potýkat redaktoři *Slovníku* a rozhodnutí – co vyškrtnout, co změnit a co doplnit – nebyla lehká. Podobně jako ověřování některých faktů, zvlášť když autor občas v jednom textu podával různé a nejednou protikladné informace (Achillovou patou byly zvláště počty a data!). Otázkou, na niž se soustředila nemalá část pozornosti redaktorů, byla aktuálnost biografických a bibliografických údajů, tím spíš, že značná část životopisů vznikla několik let předtím (ty nejstarší v polovině devadesátých let).

Vyšly nové práce, paměti, pramenné edice. Někteří hrdinové *Slovníku* se za tu dobu stihli stát prezidenty, jiní jimi přestali být, část jich odešla navždy. Přestože byla přijata zásada předkládat biografie do chvíle pádu komunismu, jsou jejich další osudy (až dodnes!) nejčastěji nerozlučně spjaty s obdobím před rokem 1989. Redaktorům tedy záleželo na uvedení co možná aktuálních údajů. Občas vědomosti redakce nestačily, a tehdy se redaktoři obraceli o pomoc na autory nebo odborníky mimo svůj okruh. Samotného by mne zajímalo, kolik dopisů, mailů, telefonů a faxů si – při práci na *Slovníku* vyměnili – po celé Evropě i mimo ni. O potížích spjatých s hledáním odborníků nebo recenzentů ani nemluvím.

Redaktorům *Slovníku* připadla také povinnost aktualizovat bibliografie, což při rozsahu této úlohy a nikoli nejlepších bibliografických informacích v některých zemích nebylo vždy snadné. Mnohé údaje se do uzavření textu dohledat nepodařilo. Neméně práce stálo také sestavení ilustračního materiálu. Musím připomenout skupinu lidí, jejichž práce měla pro *Slovník* prvořadý význam. „Základní“ verze *Slovníku* byla připravena v polském jazyce a v nejbližší budoucnosti jistě vyjde i v několika dalších jazykových verzích. Přesto texty vznikaly ve více než deseti jazycích, od litevštiny po maďarštinu. Část textů (mj. z ruštiny, češtiny, maďarštiny) přeložili sami redaktoři, v případě jiných bylo potřeba obrátit se na překladatele, kteří – přes svou kvalifikaci a nejlepší snahu – nemohli pokaždé odhadnout záměry autorů. Výše zmíněné problémy s (polskojazyčnou, ale nejen) literaturou k tématu vyvolaly nezbytnost překladatelské vynalézavosti a zavádění nových pojmů. Lze si také představit proces sjednocování textu, skládajícího se původně z více než deseti jazykových verzí, překládaných sedmadvaceti lidmi!

Redaktoři, kteří jako jediní kontrolovali a revidovali celý text, se snažili, aby *Slovník* nebyl zkamenělinou, ale aby jeho struktura reagovala na závěry, vyvstávající s postupem práce. To se týkalo jak životopisů, tak úvodů, kalendárií a glosářů. Jak už připomněli Alexandr Daniel a Zbigniew Gluza, rozdělení do konkrétních (pod)kapitol bylo provedeno podle současné politické mapy, a ne podle té, jež platila před rokem 1989.

Hodnocení knihy náleží čtenářům. Jménem polské redakce *Slovníku* vyzývám k zasílání všemožných poznámek, a to i (nebo především) kritických. Není totiž pochyb, že nynější publikace nepředstavuje konec společné práce věnující se opozici proti komunistické diktatuře, ale spíš její úvodní etapu.

Prof. dr. Jerzy Kochanowski

Albánie

ÚVOD

Období komunistické diktatury zaujímá v dějinách Albánie léta 1944–1990. Jako synonymum se často používá rovněž pojmu „diktatura Envera Hodži“ (Envera Hoxhy). Zdůrazňuje jedinečnou roli tohoto vůdce nejen v dějinách Albánie, ale i Evropy. Nikdo jiný v socialistickém táboře samostatně nevládl dlouhých čtyřicet let.

Komunistická strana, založená v roce 1941 v Tiraně, byla v té době jedinou politickou stranou kromě fašistického sdružení, které řídili Italové. Působila v podzemí. Vznikla díky jugoslávské pomoci, bez níž by bylo těžké sjednotit do té doby rozhádané skupinky komunistů. Patřili k ní jak frustrovaná inteligence, tak lidé z nížin, pro které byla hesla o společenských změnách neobyčejně přitažlivá. Pro většinu členů strany byl totiž marxismus spojen výhradně s myšlenkou společenské spravedlnosti.

Heslo o osvobození země zpod cizí nadvlády cestou ozbrojeného vystoupení přitáhlo tisíce lidí, nejen příznivce radikální levice. K převzetí moci v roce 1944 došlo faktickým dobytím. Na albánské podmínky obrovská partyzánská armáda (kolem 70 tisíc osob), kterou již od roku 1943 politicky ovládali komunisté, nebojovala jen s Němci, ale i s jinými centry odbojového hnutí. Šermovala přitom nařčeními z kolaborace s Němci. Tomu přála skutečnost, že se menší skupiny při pocitu ohrožení pokoušely uzavírat určité „pakty o neútočení“ s okupanty, aby se s jejich pomocí zbavily sílící komunistické konkurence.

Albánské práce týkající se minulé epochy zdůrazňují především represivní charakter režimu a snadno se přiklánějí k tvrzení, že právě v této zemi krutost komunistických vlád byla mimořádná. Zároveň si způsob správy moci v letech 1944–1990 viditelně bral za vzor zkušenosti či principy utvářející politický život v meziválečném období. Zde stojí za připomenutí, že kromě krátkého období v letech 1920–1924 v Albánii nefungovalo pojetí politických stran, nedošlo k utvoření politických sil, které by si demokraticky konkurovaly. Politické skupiny, působící v meziválečné Albánii, se nejčastěji odvolávaly na hesla o rodovém nebo územním společenství, nevytvářely moderní programy, jež by umožnily sjednocení politiků z různých částí země.

K mnoha slabostem předkomunistické společnosti (tvořené z 90 % analfabety) je třeba připočíst vysokou míru nechuti k jakýmkoliv státním institucím a také nepřátelství k zákonnému právu. To značná část společnosti vnímala jako přežitek po tureckém panství a v každodenní praxi prohrávalo se zvykovým právem, v podstatě anarchistickým a zaměřeným proti státu. Zemi ovládala nevelká skupina vlastníků půdy, která zároveň představovala finanční elitu. Bejové, střežící si vlastní privilegia a společenské postavení, směřovali k monopolizaci státních úřadů a lokální administrativy a pouštěli do nich jen nemnohé představitele střední třídy nebo inteligence, vzdělané na evropských univerzitách. Lidi, kteří pokládali vzdělání za vstupenku ke kariéře, potkávalo většinou rozčarování, a proto volili emigraci nebo politický radikalismus.

Při popisu albánských zkušeností z meziválečného období stojí za připomenutí, že od převratu, k němuž došlo v roce 1924, neměla v této zemi místo organizovaná opozice. Ti, kdo navazovali na činnost nepřátelskou vůči aktuální politické elitě, nejčastěji volili emigraci, kde čekali na destabilizaci situace v Albánii nebo na vnější zásah, který by jim umožnil převzít moc.

Okupační zkušenosti z období druhé světové války posílily přesvědčení, že klíčovou roli při udržení moci hraje patřičný spojenec na mezinárodní scéně a eliminace konkurenčních politiků, využívajících zahraniční pomoci. Dějiny prvních dvaceti let existence albánského státu charakterizuje zrádná eliminace politických protivníků působících v emigraci.

Komunisté, kteří převzali moc, nalezli společnost, jež většinou pokládala pojmy „stát“, „parlament“ anebo „ústava“ za příliš abstraktní a neodpovídající těm, kterých se používalo v běžném životě. Snadno manipulovatelná masa vojáků rolnického původu získala dosud neslýchané možnosti vzestupu, a zároveň se stala poslušným a bezohledným nástrojem pacifikace země.

Poměrně nepočetná společenská elita volila různé postupy. Část se oficiálně postavila na stranu komunistů počítajíc s kariérou, na kterou dříve neměla naději. Část se snažila pracovat ve prospěch obnovy země a stavěla se lhostejně k tomu, kdo je u moci. Většina elity se však k nové vládě stavěla s nechutí anebo nepřátelsky, viděla v komunistech povýšence, „lidi odnikud“, kteří se s využitím podpory Jugoslávie chopili moci nad hlavním městem. Nová elita byla čím dál častěji obviňována, že nectí tradice ani majetková práva a v dosud nevídaném rozsahu používá teroru. Odpůrci nového řádu se rozhodli ze země uprchnout, část z nich našla útočiště v horách, jež po staletí sloužily jako azyl vyhnanců. Byli i takoví, kteří zvolili taktiku přečkat do chvíle, kdy komunistické úřady demobilizují vojenské oddíly a budou se muset vyrovnat s negativními dopady své vlády – ekonomicky zruinovaným státem. Dosavadní zkušenosti vybízely k závěru, že vláda, která se neopře o staré elity, se dlouho neudrží.

První příležitostí k vystoupení potenciální opozice se měly stát volby do parlamentu v prosinci 1945. Komunisté k nim přistoupili tak, že vytvořili strukturu jménem Demokratická fronta a získali řadu lokálních autorit. Jiná politická seskupení nedostala možnost se zaregistrovat. Mnohé potenciální vůdce antikomunistické opozice odstrašilo vědomí, že pouhý pokus o registraci jiné strany hrozí obviněním ze spolupráce s okupanty a vojenským soudem. Za této situace se alternativní politické skupiny omezily na vytváření bezejmenných utajených diskusních klubů. Ty zvlášť intenzívně vznikaly v prvních čtyřech měsících roku 1945.

Albánští historici jim post factum připsali názvy „skupiny odporu“, „monarchistické skupiny“ nebo „sociálnědemokratické skupiny“. Aktivisté, kteří je vytvářeli – Tënan Dibra, Sami Tëribaši anebo spisovatelka Musine Kokalari –, se je snažili sjednotit a rozšířit činnost na celou zemi. Snažili se také dosáhnout podpory západních zemí, hlavně Spojených států a Velké Británie. Sjednocení přechodně dosáhli v červnu 1945, kdy vznikl Národní iniciativní výbor, který měl jepičí život. Slabostí této skupiny byl malý počet členů a také omezené možnosti působení. V listopadu 1945, krátce před volbami, se podařilo znovu sjednotit tři největší skupiny do společného Demokratického svazu (Baškimi Demokratik). Mezi jeho organizátory patřili učitelé, literáti a také lidé pracující v administrativě Hodžovy vlády.

Demokratický svaz se pokusil vypracovat politický program, který se neodvolával na albánské tradice, ale byl přizpůsobený politickým očekáváním Západu. O odkaz na sociálně demokratickou ideu, která byla v Albánii neznámá, se zasloužila Kokalari – jediná žena v tomto okruhu. Potenciálními voliči tohoto seskupení měli být rolníci a dělníci, ale i střední třída, jež by měla prospěch z plurality politického života a z odstranění vyvlastněných latifundistů. Volební zákon však Svazu neumožnil zařadit se do legálního politického života a odsoudil jej ke spolupráci s organizacemi plánujícími násilné svržení komunistického režimu.

Nesporným vítězem prosincových voleb se podle oficiálních údajů stala Demokratická fronta: získala 93 % voličských hlasů a legálně převzala vládu v zemi. Vítězná Fronta však

nebyla jednotným seskupením. Byli v ní i lidé, kteří brali vážně hesla o demokratizaci státu předkládaná ve volební kampani. Komunistická většina však vnášela na parlamentní fórum schéma vlády, typické pro partyzánské oddíly a konspirační stranické struktury.

Se způsobem vládnutí byli nespokojeni především poslanci ze Skadaru (Škodra), většinou kupci a úředníci. Ti představovali většinu skupiny poslanců, která se na parlamentním fóru objevila v únoru 1946. Postavení vůdce v ní zaujal Riza Dani. „Skupina poslanců" zahajovala při jednáních diskuse, obvykle přecházející v hádky, týkající se toho, že si komunisté monopolizují nejdůležitější funkce ve státě a obsazují je nevzdělanými a primitivními lidmi, kteří však mají partyzánskou minulost. Hrozby, které Hodža neposlušným poslancům adresoval, se naplnily v prosinci 1946. „Skupina poslanců" byla zbavena imunity a v září 1947 proběhl proces, v němž bylo několik osob (Koste Bošňaku, Riza Dani, Islam Radovicka, Faik Šehu) obviněno ze založení podvratné organizace jménem Ústřední výbor (Komiteti Tëndror).

Likvidaci legálních nekomunistických struktur urychlilo tzv. postribské povstání – největší antikomunistické vystoupení ozbrojeného charakteru, nazvané podle města Postribe, kde se soustředily skupiny bojovníků. Toto povstání bylo vyvrcholením činnosti oddílů, jejichž členové na konci roku 1944 nesložili zbraně. Jedno z největších ohrožení komunistické vlády představovaly od roku 1945 síly podléhající náčelníkům největších kmenů ze severu. V oblasti Hoti – Kastra – Škreli vzniklo Horské shromáždění (Kuvendi i Maleve), jež mělo koordinovat vojenské akce v tomto regionu. V roce 1946 se zvláštní účinností vyznačovaly oddíly, které se pustily do fyzické likvidace aktivistů nového režimu. Do boje proti tomuto shromáždění byly vyslány oddíly složené z bývalých partyzánů, které ve spolupráci s jugoslávskými důstojníky prováděly na severu obsáhlé „očistné operace". Lidé přistižení se zbraní v ruce byli zastřeleni bez soudu, jiní podezřelí byli postaveni před vojenské soudy.

Aktivisté největších seskupení hnutí odporu, jako Legalita (Legaliteti) a Národní fronta (Balli Kombetar), kteří zůstali v zemi, spolu se skupinou inteligence ze Skadaru vytvořili Spojený výbor (Komiteti e Perbašket) zastávající roli koordinátora příprav k povstání. Vnímali, že slabostí antikomunistického hnutí odporu je jeho rozptýlenost a nedostatek možnosti koordinovat činnost. Pod heslem *Za víru a za vlast – pryč s komunisty!* udeřily 8. září 1946 oddíly soustředěné v Postribe ze tří stran na Skadar (vojenské sklady, jež se tam nacházely, měly usnadnit rozšíření povstání). Hlavní roli sehrály síly (čítající celkem asi 450 osob) shromážděné největšími severními klany.

Nekoordinovaný útok nezískal předpokládanou podporu místního obyvatelstva a na skadarském předměstí ho zadržely vojenské jednotky loajální k vládě. Dvanáct dopadených účastníků bylo veřejně popraveno ve Skadaru. Pátrání po největším z ještě působících oddílů přimělo jejich velitele Muharrema Bajraktariho a bratry Ganiho a Hasana Kryeziuovy odejít se skupinou nejvěrnějších ze země. Do konce roku 1946 většina oddílů antikomunistického hnutí odporu ukončila činnost. Ty, které přetrvaly, čítaly obvykle několik osob, nanejvýš ke dvaceti. Nejvíce jich působilo v okrese Mirdite, pokládaném za útočiště konzervativismu.

Postribské povstání přispělo k posílení pronásledování duchovních. Vztah komunistů k náboženským společnostem nebyl jednotný. Pravoslavným a muslimům se podařilo uzavřít s úřady dohodu, vymezující na jedné straně přípustný rozsah duchovenské činnosti, na druhé pak slibující propagandistickou podporu vládnoucím. Za této situace se hlavní vlna pronásledování obrátila proti katolické církvi, která byla ztotožňována z iredentistickými akcemi na severu. Pronásledování církve bylo těsně spjato s tím, že byla pokládána za alternativní politickou sílu, schopnou koordinovat činnost potenciální opozice. Oficiální propaganda katolíkům vytýkala především spolupráci s Itálií.

První vlna represí byla prakticky spojena s odmítnutím církevních struktur plně se podřídit státu a také s podporou antikomunistických center na severu. Za účelem patřičného tlaku byli v lednu 1946 pozatýkáni a zastřeleni jezuitští duchovní. Represe proti kléru nejvíce zesílily po potlačení postribského povstání. Do roku 1949 byla povražděna více než polovina duchovních. Kompromisu bylo dosaženo až v červenci 1951. Katolická církev si podržela právo udržovat kontakty s Apoštolským stolcem, třebaže se je komunistické úřady pokoušely omezit na minimum.

V listopadu 1956 byl přijat zákon č. 372, O zločinech proti národu a státu. Ten značně rozšiřoval pojem nepřátelského jednání proti nové politické realitě a orgánům státní moci a zařadil do něj také kategorii „neudání zločinu". V lednu 1947 bylo v albánských vězeních podle oficiálních údajů 4749 vězňů, z nichž bylo 3659 obviněno podle zákona č. 372. Pro lidi odsouzené za politické zločiny byla vytvořena síť pracovních táborů. Důvodem k jejich zřízení byly přeplněné věznice a také přesvědčení, že ve věznicích se lidé mají příliš dobře. V roce 1947 existovaly čtyři pracovní tábory. V největším z nich – Maliťi (Maliqi) – pracovalo více než tisíc vězňů při vysoušení bažin. Další tábory vznikaly nejčastěji v souvislosti s velkými investicemi, jako byly stavby kanálů, letišť a železničních tras. Stálou povahu měly tábory při dolech, mezi nimi i ten nejhůře proslulý tábor ve vesnici Spač (Spaç), umístěný u tamních pyritových dolů. Podmínky výkonu trestu v táborech ponižovaly lidskou důstojnost a denní příděl stravy (hlavně kaše a rýže) pro jednoho vězně nepřesahoval tři sta gramů.

Používala se ještě další forma represí. V roce 1947 podléhalo 1272 osob trestu „politické internace". K takovému trestu byly nejčastěji odsuzovány rodiny vězňů: byly umístěny do izolovaných osad, takzvaných uzavřených vesnic, pod přísný dohled příslušníků Správy obrany lidu a neměly právo na volný pohyb. Celkový počet odsouzených překračoval vše, co Albánie v dosavadních dějinách zažila, a to i v období italské okupace, pokládané za krajně represivní.

Neobyčejně účinným způsobem likvidace potenciálních hrozeb se stalo používání principu kolektivní odpovědnosti. Za čin, spáchaný některým jejím členem, mohla být potrestána celá rodina. Povědomí o ohrožení těch nejbližších mařilo veškeré pokusy o napadání stávajícího politického a společenského řádu. Vzhledem k bezúčelnosti aktivního odporu se mnoho lidí, zejména mladých, rozhodovalo pro jiné podoby odporu. Nejčastěji to býval útěk ze země – obyčejně těsně před nástupem do vojenské služby. Po roce 1948, kdy se Bělehrad odtrhl od bloku komunistických států, byl útěk do Jugoslávie neobyčejně riskantní – dopadení byli obviněni z vlastizrady. Mnozí z těch, jimž se podařilo uprchnout, se angažovali v činnosti albánských organizací, které se v té době v Jugoslávii rozvíjely velice intenzívně, v naději na budoucí svržení Hodžova režimu.

Území Albánie, pokládané za nejslabší článek v síti evropských komunistických států, se od roku 1949 stalo cílem diverzních operací, na nichž se podílela albánská politická emigrace roztroušená po Evropě. Největší taková akce, jejímž zázemím byl Výbor pro svobodnou Albánii působící ve Francii, probíhala v letech 1949–1953 a skončila naprostým neúspěchem. Podle albánských pramenů se v ní angažovalo téměř devět set osob, ze kterých bylo nejméně tři sta „propašováno" na albánské území. Nejméně dvě stě z nich bylo zabito nebo dopadeno. Proběhlo několik monstrprocesů a většina obžalovaných byla odsouzena k smrti. Poslední proces se konal 12. dubna 1954. Úspěch komunistů umožnila i spolupráce či přinejmenším lhostejnost zastrašené společnosti. Podobným neúspěchem skončil i pokus o diverzi, který

v roce 1982 učinil oddíl Dževdeta Mustafy na pokyn nástupníka albánského trůnu Zogua I. Leky, který byl v emigraci.

Díky účinnému zastrašení společnosti, kterého bylo plně dosaženo koncem čtyřicátých let, bylo možné zavést nové „oblasti represí“. Roli hlavního hrdiny hrál Hodža, který využíval své legendy Velitele z období partyzánské války. V roce 1948 nakonec princip kolektivního řízení strany ustoupil diktátu jednotlivce. Koncept frakčního boje ve straně, jejž ráda používá albánská historiografie, se zdá přehnaný. Další čistky v orgánech státu a strany, jichž bylo do Hodžovy smrti více než deset, vycházely ze skutečných nebo imaginárních projevů neposlušnosti vůči jedinému vládci. I nesmělá kritika vedení nebo také nadměrná popularita ve straně mohla vést ke konci politické kariéry.

Standardní příčinou čistek byly také změny kurzu zahraniční politiky. Roztržka s Jugoslávií v roce 1948, se Sovětským svazem v roce 1961 anebo s Čínou v roce 1978 stavěla vždycky včerejší spojence do role nepřátel a důsledky následujícího napětí se přenášely na ty, kteří se nejvíce ztotožňovali s „odvrženými“ spojenci. V sedmdesátých letech se ze státní elity stále více stávala skupina propojená rodinně-soudružskými pouty, stále uzavřenější představitelům mladé generace, kteří nepatřili k „patricijským rodům“.

Mezi oběťmi stranických čistek se těžko hledají představitelé alternativních politických možností nebo reformátoři systému. Několika představitelům elity se však taková role připisovala. Patřil k nim Nako Spiru, který hned po válce řídil resort hospodářství. Byl pokládán za stoupence hospodářské samostatnosti Albánie, ve straně byl izolován a v roce 1947 spáchal sebevraždu. O rok dříve byl pro obvinění z *pravicové úchylky* uvězněn Sejfulla Malešova (1901–1971), pokládaný za stoupence těsnější albánské spolupráce se státy Západu. Posledních 25 let života strávil v izolaci. Nejsilnější emoce v Albánii vyvolalo uvěznění a v červnu 1949 odsouzení k smrti nejvážnějšího Hodžova konkurenta – Kočiho Dzodze (Koçi Xoxe), jehož politické postavení se prudce zhoršilo po odtržení Jugoslávie z bloku v roce 1948.

Probuzení zastrašené strany mělo přinést jaro 1956. Nejhlasitěji proti čistkám protestovala v dubnu 1956 stranická konference v hlavním městě. Hodža reagoval rychle a brutálně. Všichni účastníci konference, kterým se nepodařilo opustit zemi, byli uvězněni nebo postaveni před popravčí četu. Dubnové události se staly záminkou ke zpřísnění trestního práva. Změny v trestním kodexu zavedené v roce 1959 umožňovaly v případě těžkých zločinů postavit před soud osoby, které ukončily dvanáctý rok života. Princip kolektivní odpovědnosti se uplatňoval také na rodiny úředníků a důstojníků z meziválečné doby a také představitelů vládnoucí strany, pokud se odvážili kritizovat Hodžu.

Příkladem absurdity represivní politiky byly události, k nimž došlo po bombovém atentátu na sovětském velvyslanectví v únoru 1951. Výbuch sice nezpůsobil větší škody, ale Sigurimi (albánská bezpečnostní služba) pořádala několik dalších dnů po celém městě honičku, při níž hledala lidi údajně zapletené do spiknutí. Přestože policie znala jména pachatelů ještě před atentátem a dynamit dodal nastrčený důstojník, měla se záležitost stát ukázkou schopnosti albánských bezpečnostních orgánů. Do okruhu údajných spiklenců bylo doplněno třiadvacet osob z prostředí inteligence. Všichni obžalovaní, byť nevinní, byli po parodii na proces odsouzeni k smrti.

Po roztržce s blokem komunistických zemí na začátku šedesátých let vstoupila Albánie do etapy „druhé revoluce“. Hlavním cílem represivní politiky se staly společenské skupiny, pokládané v prostředí současného režimu za anachronické – rolníci neochotní vstupovat do družstev a duchovní všech vyznání. Rozhodnutí o uzavření kostelů a zproštění duchovních

jejich povinností, přijaté v roce 1967, způsobilo, že se náboženská praxe dostala na stejnou úroveň s nepřátelskou propagandou: stal se z ní protistátní zločin. Do kategorie nepřátel státu byly zařazeny osoby pokračující v zakázané náboženské činnosti a také ti, kteří vlastnili kultovní předměty a náboženskou literaturu. Případ kněze Štjefena Kurtiho, odsouzeného v roce 1973 k smrti za to, že pokřtil dítě, patřil k nejkrutějším, o jakém se mezinárodní společenství dozvědělo.

Trestní kodex, který platil od roku 1977, stanovil za vlastizradu – a tak byl chápán například pokus o nelegální opuštění země – trest v rozmezí 15–17 let vězení. V praxi se tento trest pod nepatrnou záminkou velmi často prodlužoval. Práva obviněných byla omezena na minimum; při procesech je jen vzácně hájili právníci připravení na tuto úlohu. Obhájce svému klientovi nevěnoval valnou pozornost, více se soustředil na řešení problémů ideologické povahy. Bylo to v souladu s instrukcí pro soudy, aby se při přijímání rozhodnutí řídily zásadami třídního boje. Pokus o úplnou likvidaci „náboženských přežitků“ skončil fiaskem. Náboženská praxe přenesená do domácí izolace se vymkla zpod kontroly bezpečnostního aparátu. V osmdesátých letech straničtí vůdcové přiznávali, že protináboženská politika skončila jen polovičatým úspěchem, což vedlo k postupnému propouštění „bývalých duchovních“ z vězení a táborů.

Od šedesátých let lze v albánské společnosti těžko najít jakékoli vědomé organizované formy odporu. Strach z udání a z obvinění z „hříchu opomenutí“ (udání), stejně jako obavy o osud rodiny přály servilním postojům. Nezávisle na rozšířené struktuře Sigurimi se samotná společnost aktivně zapojila do hledání faktických i potenciálních nepřátel režimu. Mnozí to dělali ze strachu nebo z konformity, jiní ze závisti nebo z touhy po povýšení. Ve státě, kde se nesprávně vyřčené slovo nebo nedostatek angažovanosti braly jako zločin, spadaly do škály odporu úplně nevinné, často náhodné činy.

Albánské politické vězně lze těžko vnímat v kategoriích vědomé opozice nebo disidentství, jaké lze úspěšně používat ve vztahu k jiným komunistickým zemím. Podle stalinské zásady, že je „lepší zastřelit sto nevinných než ušetřit jednoho viníka“, stačil běžný klep nebo udání doplněné zfalšovanými důkazy k odsouzení člověka na desítky let do vězení. Zvláštním způsobem zakoušelo represe literární prostředí, jemuž se připisovala speciální role při utváření nové, komunistické mentality. Mezi politickými vězni se ocitl Kasem Trebešina, který v otevřeném dopise Hodžovi kritizoval státní kulturní politiku, a také *Fatos Luboňa, jehož soukromé zápisky posloužily jako důkaz nepřátelského postoje ke státu. Aktivní profesionální spisovatelé s režimní loutkou Ismailem Kadarem v čele přijali jedinou úlohu, jaká jim byla určena – roli oslavovatelů režimu.

V zemi, kde byla po čtyřicet let „hodžismu“ každá opozice likvidována už v zárodku, se zdál nemožný vznik jakéhokoli centra opozice či alespoň politického zpochybnění. Generace, která nezažila traumatické zkušenosti „revolucionizace“ šedesátých let, věděla v roce 1989 o světě podstatně víc než jejich rodiče; využila totiž zmírnění informační blokády a přístupu k západním médiím. Důležitým impulsem ke změnám v Albánii se stalo svržení vůdce komunistického Rumunska Nicolae Ceaușesca v prosinci 1989. Během rumunské revoluce informovaly západní agentury o tom, že mladí lidé rozhazovali letáky v Tiraně a ve Vloře (Vlorë): policie je rychle z ulic vyhnala. V novoročním projevu k národu ujišťoval vůdce státu Ramiz Alia, že Albánie bude pokračovat cestou socialismu. V témže měsíci Hodžův nástupce veřejně potvrdil, že Albánie je demokratickým státem a že systém jedné strany není podle jeho přesvědčení nikterak v rozporu s demokracií. Ve stejném roce byla zrušena většina zákonů, jež v období diktatury formovaly represivní systém, a také byli popuštěni političtí vězni.

Třicátého prvního března 1991 se konaly první svobodné volby do parlamentu. Kromě nepočetné skupiny studentů a několika bývalých politických vězňů tvořili nové politické síly a společenské elity, prohlašující se za antikomunistické, lidé, jejichž rozhodná většina se zápalem udržovala komunistickou diktaturu. V zemi paradoxů nic nepřekáželo tomu, aby demokracii budovali ti, kteří za komunismu dosahovali slávy a titulů.

Podle oficiálních údajů, poskytovaných organizací bývalých politických vězňů bylo v době komunistické diktatury z politických důvodů vězněno 13,7 tisíce osob a 17,2 tisíce jich bylo izolováno. Nejméně 4,2 tisíce vězňů bylo zastřeleno na základě rozsudků. Toto poslední číslo by se mělo zvýšit nejméně o několik set lidí, kteří zemřeli ve vězení.

Tadeusz Czekalski

BIBLIOGRAFIE

AKSINOV-MEERSON, A.: Albania – pierwsze w świecie państwo ateistyczne. *ABC*, 1988, č. 2.
BARTL, P.: *Albanien. Mittelalter bis zur Gegenwart.* Řezno 1995.
BETHELL, N.: *Betrayed.* Londýn 1984.
BIBERAJ, E.: *Albania. A Socialist Maverick.* Boulder 1990.
TÝŽ: The Conflict in Kosovo. *Survey*, 1984. č. 3.
BROWN, J. F.: *Surge to Freedom.* Londýn 1991.
Communist Takeover and Occupation of Albania. In: *Special Report No. 13 of the House of Representatives.* Washington 1954.
CZEKALSKI, T.: *Albania.* Varšava 2003.
TÝŽ: *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego w latach 1912–1993.* Krakov 1993.
DĚČOVI, Dz.: *Lufta Nacional-Çlirimtare e šťiptareve.* Tirana 2000.
DUKA, V.: *Šťiptaret ne rrjedhat e šekullit XX.* Tirana 2000.
DZIAK, W.: *Albania między Belgradem, Moskwą a Pekinem.* Varšava 1991.
ELSIE, R.: *Historical Dictionary of Albania.* Lanham 2004.
FAŠERI, K. – POLLO, S. – PUTO, A.: *The History of Albania.* Londýn 1981.
FISCHER, B. J.: *King Zog and the Struggle for Stability in Albania.* Boulder 1984.
GRIFFITH, W. E.: *Albania and the Sino-Soviet Rift.* Cambridge 1964.
GROUSE FONTANA, D.: Recent Sino-Albanian Relations. *Survey*, 1975, č. 4.
GURAKUŤI, R. – KAMSI, W. – UKĎINI, D. N. (eds.): *Christianity Among the Albanians*. Skadar 2000.
HAUZIŃSKI, J. – LEŚNY, J.: *Historia Albanii.* Vratislav 1992.
HETZER, A.: *Aspekte der Subjektivität in der albanischen Kulturpolitik 1965–1975.* Brémy 1979.
Historia e popullit šťiptar. Tirana 2002.
HÖSCH, E.: *Geschichte der Balkanländer von der Frühzeit bis zur Gegenwart.* Mnichov 1993.
HUTCHINGS, R.: *Historical Dictionary of Albania.* Lanham – Londýn 1996.
CHAMPSEIX, J. P.: L'Albanie entre l'exode et la réforme. *Hérodote*, 1991, č. 63.
KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W.: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*. Varšava 2005.
LENDVAI, P.: Podróż do Albanii. In: LASOTA, I. (ed.): *Pod czerwoną gwiazdą. Komunizm w różnych krajach*. New York 1985.

LUBOŇA, F.: Enver jest wśród nas. Přel. Horodyska, Dorota. *Gazeta Wyborcza,* 24. 2. 2005.
TÝŽ: Eqerem. Prison Life under Albania's Enver Hoxha. *Transitions*, 1997, č. 1.
TÝŽ: Intymność w machinie. Přel. Horodyska, Dorota. *Gazeta Wyborcza*, 22. 2. 2001.
TÝŽ: *Liri e kercenuar.* Tirana 1999 (výbor z publicistiky z let 1991–1997).
TÝŽ: *Ne vitim e štatembedhjete* (*ditar burgu 1990–1991*). Tirana 1994.
TÝŽ: Privacy in Totalitarian Regime. *Social Research*, 2001, č. 1.
TÝŽ: *Ridenimi.* Tirana 1996.
TÝŽ: *Wolność zagrożona. Wybór publicystyki z lat 1991–2002.* Předmluva: Gebert, Konstanty; přel. Horodyska, Dorota. Sejny 2005.
MALLTEZI, L. – PLASARI, N. (eds.): *Marredheniet šťiptaro-jugosllave 1945–1948.* Tirana 1996.
MARĎINAJ, Z.: *An Albanian Journey Toward Liberty.* Udine 1983.
MIRAŠ, I.: *24 oret e fundit te mbreterise se Zogut: ditar.* Tirana 1997.
MURZAKU, T.: *Politika ballkanike e Rusise dhe češtja šťiptare.* Tirana 1999.
MUSTA, A.: *The Prisons of the Prison State.* Tirana 2000.
MUSTAFAJ, B.: *Entre crimes et mirages. L'Albanie*. Paříž 1992.
PIPA, A.: *Albanian Stalinism: Ideo-Political Aspects.* Boulder 1999.
PRIFTI, P.: Albania after Khrushchev. *Survey,* 1970, č. 77.
TÝŽ: *Albania and Sino–Soviet Relations.* Cambridge 1971.
RANCE, D.: *Albanie. Ils ont voulu tuer Dieu. La persécution contre l'Église catholique* (*1944–1991*). Paříž 1996.
SHEHU, B.: Czerwony i czarny Hodża. *Gazeta Wyborcza,* 22. 2. 2001.
TÝŽ: *L'Automne de la peur.* Paříž 1993.
TÝŽ: *Vješta e ankthit.* Tirana 1994.
SHKENDI, S.: *Albania.* New York 1956.
TÝŽ: *Albanian National Awakening.* Princeton 1967.
SCHMIDT, F.: Albania's Tradition of Pragmatism. *Transition,* 1996, č. 7.
SMIRNOVA, N. D.: *Istorija Albanii v XX veke.* Moskva 2003.
TIRTA, M.: *Migrime e šťiptareve.* Tirana 1999.
TOZAJ, N.: *Les Couteaux.* Paříž 1991.
ZANGA, L.: Enver Hoxha Krieg gegen die Religion. *Osteuropa*, 1980, č. 1.

KALENDÁRIUM

1944

22. října
V Beratu vznikla Prozatímní vláda národního osvobození.

17. listopadu
Partyzáni Národně osvobozeneckého hnutí osvobodili Tiranu.

1945

leden
V platnost vstoupil zákon o organizaci a fungování vojenských soudů.

1. března
Ukončen byl největší monstrproces v Tiraně – ze 60 bývalých státních úředníků bylo 17 odsouzeno k smrti.

1946

leden–únor
Většina vůdců opozičních antikomunistických organizací byla uvězněna a devět z nich bylo odsouzeno k smrti.

11. ledna
Král Zogu byl sesazen a Národní shromáždění vyhlásilo Albánskou lidovou republiku.

26. února
Padl rozsudek v kauze duchovních obžalovaných ze spolupráce s okupanty – šest osob bylo odsouzeno k smrti.

14. března
Byl schválen Statut Albánské lidové republiky, zastávající funkci ústavy.

9. července
Albánie podepsala s Jugoslávií smlouvu o přátelství a vzájemné spolupráci.

9. září
Porážka ozbrojeného vystoupení proti komunistům, tzv. postribského povstání. Zesílení pronásledování duchovních.

12. prosince
V platnost vstupuje zákon o zločinech proti národu a státu, trestající každou nepřátelskou činnost proti nové politické realitě a orgánům státní moci.

1947

4. března
Podle rozsudku z 26. února 1946 bylo zastřeleno šest katolických duchovních ze Skadaru; mezi odsouzenými byl i rektor jezuitského semináře Daniel Dajani.

10. října
Padl rozsudek v kauze příslušníků parlamentní opozice, tzv. skupiny poslanců – sedm z nich bylo odsouzeno k smrti.

1948

červenec
Přerušení styků s Jugoslávií. Roli strategického partnera převzal Sovětský svaz společně se satelitními státy.

1949

10. června
Stranický aktivista Koči Dzodze, stoupenec spolupráce s Jugoslávií, byl odsouzen k smrti – rozsudek byl vykonán následujícího dne.

1951

26. února
Provokace albánských speciálních služeb – bombový atentát na velvyslanectví SSSR. Výsledkem „vyšetřování a procesů“, které následovaly, bylo odsouzení 23 osob z prostředí inteligence k smrti. Začátek čistky v řadách inteligence.

1952

1. září
Vstoupil v platnost nový trestní kodex, značně rozšiřující škálu trestných činů.

1956

27. dubna
Stranická konference v Tiraně skončila kritikou chyb vedení strany – reakcí bylo, že 27 osob, které se jí zúčastnily, bylo uvězněno a pronásledováno.

1959

leden
V Pekingu byla podepsána albánsko-čínská obchodní dohoda.

1. ledna
V platnost vstoupily změny v trestním kodexu, umožňující postavit před soud osoby starší dvanácti let a trestat rodinu obžalovaného. Za protistátní zločiny nebo nesprávný původ mohla být celá rodina internována v tzv. uzavřených vesnicích.

1960

září
Čistka ve vedení strany se týkala prosovětské skupiny.

1961

3. prosince
Albánie přerušila styky se SSSR.

1963

červen
Začátek likvidace „buržoazních a patriarchálních“ přežitků na venkově.

1965

leden
Časopis *Nentori* napadl přední albánské literáty a obvinil je, že podléhají vlivům revizionismu a pochlebují měšťáckému vkusu.

prosinec
Podle čínského vzoru byly v armádě zrušeny vojenské hodnosti a znovu zavedena funkce politických komisařů.

1967

6. února
Zahájení masového uzavírání kostelů a mešit.

29. dubna
Albánie se prohlásila za první ateistický stát na světě.

1968

24. června
Likvidace ministerstva spravedlnosti – procesy se konaly před vojenskými soudy, pro méně závažné kauzy byly zřízeny lidové tribunály.

1973

květen
Krvavé potlačení vzpoury vězňů v táboře Spač (Spaç).

26.–28. června
IV. plénum ÚV odsuzuje „liberalismus“: hlavními obviněnými („nepřáteli lidu“) se stali Todi Luboňa a Fadil Pačrami. Začátek čistek v kultuře, poté v ekonomice a v armádě.

1974

25. července
Zatčení *Fatose Luboňi.

1976

28. prosince
Přijetí nové ústavy a změna názvu státu na Lidovou socialistickou republiku Albánii.

1977

červen
Novelizace trestního kodexu: článek 55 týkající se *protistátní agitace a propagandy* se od nynějška stal ve velkém rozsahu základem politického pronásledování.

1978

7. července
Čína zastavila hospodářskou a vojenskou pomoc Albánii.

1981

18. prosince
Vyšlo oficiální komuniké o sebevraždě, kterou v důsledku nervového zhroucení spáchal druhý muž ve státě – premiér Mehmet Šehu.

1985

11. dubna
Smrt Envera Hodži.

13. dubna
Prvním tajemníkem strany se stal Ramiz Alia.

1988

únor
Poslední protináboženský zákon: zákaz dávat novorozencům křesťanská a muslimská jména.

1989

17. srpna
Albánii soukromě navštívila Matka Tereza z Kalkuty, původem Albánka.

1990

14. ledna
Pokus o stržení Stalinova pomníku ve Skadaru.

28. ledna
V Tiraně se konaly demonstrace studentů, domáhajících se zmírnění represí a odstranění jména Envera Hodži z názvu univerzity.

březen
V textilních továrnách v Tiraně začala první stávka po 45 letech s požadavky ekonomické povahy.

9. května
Z ústavy a trestního kodexu byly odstraněny články o zákazu *náboženské propagandy*.

červenec
Hromadný odchod Albánců za hranice. Tisíce lidí začaly obléhat zahraniční velvyslanectví.

říjen
Albánie jako poslední evropský stát (mimo Turecka) podepsala Všeobecnou deklaraci lidských práv.

prosinec
Vznik Fóra na obranu lidských práv a základních svobod.

12. prosince
Registrace Demokratické strany Albánie u soudu.

1991

21. února
Stržení Hodžova pomníku v Tiraně.

17. března
Vězení opustila poslední skupina politických vězňů.

31. března
Konaly se první poválečné svobodné albánské volby do parlamentu.

29. dubna
Stát změnil název na Albánskou republiku. Prvním premiérem se stal Ramiz Alia.

Dorota Horodyska

Fatos LUBOŇA
(nar. 1951)

**Spisovatel, obránce lidských práv,
politický vězeň – ve vězení strávil 17 let.**

Narodil se v Tiraně v rodině vysokého stranického funkcionáře. Jeho otec Todi byl postupně viceministrem komunikací, tajemníkem ÚV po mládež, šéfredaktorem novin *Zeri i Popullit*, generálním ředitelem rozhlasu a televize. V roce 1973 byl zatčen a odsouzen na 15 let za *propagaci liberalismu* v umění a za nelegální držení zbraně (z vězení se vrátil v roce 1987). Fatosova matka Liri, rovněž stranická aktivistka, byla sedmnáct let internována ve vesnici, kde pracovala jako dělnice.

Fatos Luboňa debutoval, když mu ještě nebylo dvacet let, v časopise *Zeri i Rinise*, vydal několik propagandistických románů o partyzánech, rolnících a dělnících. K přelomu v jeho myšlení došlo v době, kdy byl na dělnické praxi a setkal se s venkovskou realitou. Začal bez přikrašlování popisovat albánský život. Věděl, že nemá naději na vydání svých děl, která byla brána jako kritika režimu Envera Hodži.

V letech 1969–1974 studoval na univerzitě v Tiraně fyziku. Po uvěznění otce dostal příkaz pracovat jako učitel fyziky ve městě Burrel. Do zaměstnání však nenastoupil, protože byl 25. července 1974 sám uvězněn. Záminkou byly jeho deníky. Nestihl také obhájit magisterskou práci.

Byl odsouzen na sedm let za *agitaci a propagandu proti lidové vládě* a poslán do tábora ve Spači. Do 21. února 1979, kdy byl znovu zatčen, tam pracoval v pyritových dolech. Nejprve byl znovu obviněn z nepřátelské agitace a propagandy (čili ze zločinu podle proslulého článku 55 trestního kodexu) a poté za účast v kontrarevoluční antisocialistické organizaci s cílem svržení lidové vlády. V květnu 1979 byl odsouzen na 16 let. Zpočátku vykonával trest ve Spači. Čtyřikrát tam odmítl práci v dolech a pokaždé byl potrestán měsícem v izolaci.

Druhého prosince 1979 ho poslali do tábora v Ballši. Pak trest vykonával postupně v Ťafe Bari, Spači a Burrelu. Poslední rok strávil ve vězení Kosova e Madhe. Na svobodu se dostal 17. března 1991, týden před prvními demokratickými volbami, s poslední skupinou politických vězňů.

Rychle se zapojil do činnosti ve prospěch demokratizace Albánie. Od dubna 1991 do října 1992 zastával funkci tajemníka Albánského helsinského výboru. Z této funkce odstoupil, když si uvědomil, že Výbor se stává nástrojem prezidenta Saliho Beriši, který porušoval lidská práva. Od té doby Luboňa nezastává žádné funkce, soustředí se na novinářskou a literární činnost. Výjimku udělal jen počátkem roku 1997, kdy se stal jedním ze tří vůdců Fóra za demokracii, v němž se sdružilo devět organizací a politických stran. Fórum vyzývalo k nenásilnému dialogu v napjaté situaci, vyvolané zhroucením finančních pyramid, kdy země stála na pokraji občanské války.

Publikoval na stránkách *Koha Jone*, *Gazeta Šťiptare*, *Šekulli* a *Korrieri*. V roce 1994 založil dodnes existující kulturní čtvrtletník *Perpjekja* (*Úsilí*), aby, jak napsal v úvodním článku: *byl v srdcích a mysli Albánců osvobozen příklon k myšlení, lásce, soucitu, neklidu a kultuře jako celku a také bylo trochu více odvahy šířit ideály*. Jako vydavatel a redaktor čtvrtletníku shromáždil Luboňa zakrátko kolem sebe vynikající intelektuály z Albánie a Kosova a časopis se stal nejdůležitějším společensko-kulturním periodikem.

V roce 1994 uveřejnil svůj deník *Ne vitin e štatembedhjete* (*V sedmnáctém roce*), v němž zachycoval poslední rok v komunistickém vězení, a také román *Ploja e mbrame* (*Poslední porážka*). Své druhé uvěznění a rozsudek vylíčil v dokumentárním románu *Ridenimi* (*Druhý rozsudek*, 1996), který je šokujícím svědectvím o osudu intelektuála v totalitním státě.

Luboňova činnost hodně ovlivnila vědomí Albánců v období transformace. Inicioval několik celonárodních diskusí, z nichž největší ohlas měly dvě. První (1995) se týkala vzájemných vztahů mezi Albánci z Albánie a z Kosova. Druhá, která proběhla ve dvou kolech – v letech 1995 a 2002 – se zabývala rolí komunistických tvůrců, a zejména Ismaila Kadareho, nejvýznamnějšího albánského současného spisovatele a kandidáta na Nobelovu cenu za literaturu, při utváření nacionalisticko-komunistické ideologie.

Luboňa je nositelem cen Colomba d'oro per la pace, kterou uděluje Archivio Desarmo (1997), Human Rights Monitor od Human Rights Watch za činnost ve prospěch lidských práv (1997) a italské Ceny Alberta Moravii (2002). V roce 2004 dostal německou cenu J. G. Herdera.

Dorota Horodyska

I.

Between Glory of a Virtual World and the Misery of a Real World. *Albanian Identities,* 2002.
Diario di un intellectuale in un gulag Albanese. Lungro 1994.
Enver jest wśród nas…
Eqerem…
Intymność w machinie…
Liri e kercenuar...
Ne vitin e štatembedhjete (*ditar burgu 1990–1991*). Tirana 1994.
Nostalgia i ból. Přel. Horodyska, Dorota. In: *Nostalgia. Eseje o tęsknocie za komunizmem.* Wołowiec 2002.
Odwaga i strach przed śmiercią. Přel. Horodyska, Dorota. *Gazeta Wyborcza,* 19.–20. 6. 2004.
Ploja e mbrame. Tirana 1994.
Privacy in Totalitarian Regime…
Ridenimi...
Wolność zagrożona. Wybór publicystyki…
Zwischen Lokalem und Universalem. *Europa Schreibt*, 2003.

II.

HORODYSKA, D.: Liri. Saga rodziny Lubonjów, albańskich intelektualistów. *Gazeta Wyborcza*, 22. 3. 2002.
TÁŽ: Jeden przeciw elitom. *Gazeta Wyborcza*, 3. 9. 2003.

ALBÁNIE

Bulharsko

ÚVOD

Na rozdíl od zemí jako Československo, Maďarsko a Polsko nebylo Bulharsko v padesátých a šedesátých letech minulého století dějištěm organizovaného odporu proti komunistickému režimu vnucenému zvenčí. Nekonaly se tu velké dělnické stávky ani masová protestní shromáždění. Na rozdíl od Sovětského svazu nevznikly v Bulharsku v sedmdesátých a osmdesátých letech sítě předávání a šíření nezávislých informací – kanály „samizdatu", nebyl vytvořen ani systém na obranu lidí pronásledovaných represivním politickým aparátem. Neměl by se však udržovat obraz Bulharska jako zamrzlé bažiny reálného socialismu, území, jež neznalo občanskou totožnost, jako prostoru vyznačujícího se pouze rezignací, absencí svobody a patolízalskou loajalitou.

K překonání tak nespravedlivého zobrazení stačí připomenout několik čísel. V tom, co zůstalo v archivech bulharských bezpečnostních složek po několikerých čistkách, se dnes nacházejí svazky 450 tisíc podezřelých občanů a podle informací zaměstnanců těchto orgánů dosahoval počet osobních svazků 1,5 milionu. To znamená, že úřady vytvořily obrovský – na velikost země – systém dohledu, preventivních kontrol a přímého zasahování do života statisíců rodin. Uvědomíme-li si, že počet obyvatel Bulharska v celém období socialismu činil asi 8 milionů obyvatel, pak můžeme skutečně zhodnotit obsah snah o totalitní zkrocení společnosti.

Tento celkový rámec je třeba doplnit rozmanitými „extrémními příklady": desítky táborů nucených prací, v nichž byly zejména v prvních letech po roce 1944 drženy statisíce bulharských občanů – a mnozí z nich tam nalezli smrt. Dále monstrprocesy, jejichž zlověstným počátkem byl Lidový soud, odpovědný za zničení velké části politické elity předválečného Bulharska, činy ozbrojeného odporu, sabotáže atd. Je třeba dodat, že za 45 let socialismu v Bulharsku nevyschl proud politických emigrantů, kteří si hledali nové místo ve všech koutech světa a s nasazením života opouštěli podmaněnou vlast. Mnozí z těch, kdo se snažili „uprchnout" a „zradit vlast", byli dopadeni a strávili mnoho let ve vězení. Některé se podařilo zlomit, většina však zůstala na celý život disidenty.

Zdá se, že je oprávněné takovéto zobecnění: celkovou realitu v Bulharsku v období socialismu lze vnímat jako vícesměrný konflikt dvou kultur – kultury stoické normálnosti a kultury hysterického komunistického patosu. „Být normální" ve smyslu vazby k tradicím, k duchovnímu dědictví a náboženským zásadám, znamenalo být podezřelý, upoutat na sebe pozornost bezpečnostních složek, dostat se do kategorie neloajálních.

Politické události v Bulharsku v roce 2001 (návrat cara nadšeně vítaného obyvatelstvem) svědčí o tom, jak trvalé byly v kolektivním myšlení Bulharů tradiční vize a hodnoty. Na vyhnaného cara Simeona II., jenž byl ještě dítětem, se celá poválečná léta nezapomnělo, jeho mýtus se pěstoval, a díky tomu politické hnutí, které vytvořil, získalo při parlamentních volbách v červnu 2001 polovinu hlasů a car se stal premiérem.

Do let 1986–1987 nebylo v Bulharsku možné snít o mobilizaci nebo institucionalizaci disidentských skupin, poněvadž jejich činnost nedosáhla skutečně veřejné podoby. Nejčastěji šlo o jednotlivé akce nebo tvůrčí činnost, které byly ze značné části napůl anonymní, odehrávaly se v nevelkém soukromém okruhu anebo daleko na venkově. Dobře informovaní příslušníci bezpečnostních složek je rychle odhalovali a potlačovali.

Ještě jednou zopakujme: tento nedostatek zveřejnění a organizace ani dost málo neznamená, že v Bulharsku všichni s režimem souhlasili. V publicistice, poezii a dramatu se používalo ezopského jazyka a v intelektuálních kruzích se opoziční myšlení trvale projevovalo v každodenním chování. V sedmdesátých a osmdesátých letech se už lidé v soukromých okruzích otevřeně vyslovovali proti režimu.

Komunistický systém se velmi nevybíravým způsobem za použití rozmanitých prostředků snažil zkorumpovat ty nejnadanější, kteří se těšili největší popularitě, a dělal z nich dovedně řízenými prostředky hromadné komunikace druh jakýchsi oficiálních bláznů-disidentů. Komunistická moc používala strategie, kterou koncem osmdesátých let jeden z tajemníků ÚV Komunistické strany Bulharska (KSB) výstižně označil jako teorii „společenského ventilu". Předtím však situace vůbec nebyla tak selankovitá.

Hned v prvních dnech po *převratu z 9. září 1944 byly v celé zemi bez soudu a rozsudku vyvražděny desítky tisíc lidí. Od 20. prosince 1944 do 29. dubna 1945 se před Lidovými soudy v Sofii a v dalších městech konaly monstrprocesy. Bylo vykonáno 2720 rozsudků smrti (jejichž oběťmi se mj. stali regenti nedospělého cara Simeona, mezi nimi jeho strýc kníže Cyril, poslanci a ministři). Z celkového počtu 11 122 souzených bylo 1120 odsouzeno k doživotnímu vězení. Desetitisíce lidí byly vystěhovány nebo umístěny do táborů (s oficiálním cynickým názvem nápravné pracovní kolonie) na dunajském ostrově Belene (tento tábor existoval s různými přestávkami desítky let) a v obcích Bogdanov dol, Kucijan aj. Velkou část pronásledovaných tvořili aktivisté politických stran – sociální demokraté, demokraté, lidovci a radikální demokraté.

Za pouhé tři roky komunisté šikovným stavěním demokratických seskupení proti sobě (pomocí iluze masové „lidové" *Vlastenecké fronty) rozbili starý demokratický parlamentní systém. V roce 1947 byl postaven před soud a posléze popraven legendární vůdce *Bulharského lidového rolnického svazu Nikola Petkov, v létě 1948 postihly represe také sociální demokraty. Již tehdy z iniciativy bývalého vůdce lidovců Georgiho M. Dimitrova „Gameta", který žil v exilu v USA, vznikl Mezinárodní rolnický svaz Zelená fronta, spojující exilové aktivisty z celé střední Evropy. Vznikly také první bulharské národní výbory. Během desítek let komunistického režimu byli periodicky pronásledováni a izolováni ve vězeních a v táborech aktivisté starých politických stran. Přesto nacházeli různé způsoby, jak se organizovat, a příležitosti ke „klubové" podzemní politické činnosti. Není proto divu, že procesy obnovy někdejších stran začaly již v prvních měsících roku 1989. Vůdce *Bulharské sociálně demokratické strany Petr Dertlijev se aktivně účastnil demokratizace země až do své smrti v roce 2000. Antikomunistický ozbrojený odpor se zdvihl již v prvních dnech po *převratu z 9. září 1944. Pro Bulharsko byli specifickým jevem tzv. gorjané, navazující na tradice národně osvobozeneckých hnutí z devatenáctého století. V celé zemi působilo asi 28 skupin gorjanů, zejména v oblasti pohoří Pirin, kde se po usnesení Kominterny úřady absurdně pokoušely pomakedonštit bulharské obyvatelstvo. V lesích u města Sliven působily družiny v počtu od 66 lidí (v roce 1948) do 72 (1951–1952). Bezpečnostní orgány nasadily do tohoto hnutí své agenty, což přineslo asi 100 obětí a přes 30 soudních procesů. Hnutí gorjanů se stalo součástí mnohem většího masového vícesměrného hnutí odporu proti nucené kolektivizaci zemědělství a odebírání práva na vlastnictví půdy.

Mohli bychom se odvážit tvrzení, že Bulhaři vůbec neupadli do komunistického „bezčasí". Předchozí historická existence byla živoucí trvalou realitou, která byla posléze do jisté míry rychle „restaurována". Mezi antikomunisty různých generací existovaly přímé vazby.

V celém tomto historickém období existovaly navzdory formálnímu zničení politické opozice různé podoby nesouhlasu a odporu, i když lze mezi nimi těžko stanovit jasné hranice.

Bulhaři také nikdy nepřijali sovětizaci svého národního prostoru, např. změny názvů měst a ulic (jako název města Varna, z něhož se stal Stalin). Již 3. května 1953 se skupina Georgiho Konstantinova pokusila vyhodit do povětří Stalinův pomník v Sofii.

Hned po potlačení *maďarské revoluce v roce 1956 vypukly v Bulharsku studentské protesty. V jejich důsledku byli z univerzity propuštěni a zatčeni lidé, posuzovaní jako „nepřátelé lidu". Z ruky do ruky šla báseň *Zov za svoboda* (*Volání po svobodě*) plovdivského básníka Jordana Ruskova (autor básně byl odhalen a postaven před soud až v roce 1959). Znovu byl zprovozněn zlověstně proslulý tábor Belene. Jen v únoru 1957 tam bylo vězněno 250 osob za *kontrarevoluční činnost*. V následujících letech (do roku 1962) politické byro ÚV KSB tu zavíralo vražedné pracovní kolonie, tu je zase tajně zprovozňovalo (mezi nimi jednu novou poblíž města Loveč). V letech 1959–1962 bylo bez soudního rozsudku ve třech táborech – Loveč, Skravena (pro ženy) a Kucijan – vězněno 1200 osob, většinou intelektuálů. V Bulharsku si dodnes pamatují, jak krutě byl v Lovči zabit virtuózní houslista Alexandr Nikolov („Saša Zlatíčko"), miláček Sofie, volnomyšlenkář, zavražděný za vyprávění politických vtipů. Podle předběžných údajů prošlo v letech 1944–1962 čtyřiačtyřiceti koncentračními tábory kolem 285 tisíc osob a kolem 40 tisíc jich bylo zabito nebo navždy zmizelo.

Další linie represí bulharských občanů, kteří kladli odpor komunistickému pronásledování, měla etnický charakter. Například v roce 1964 byly ve vesnici Ribnovo brutálně (s použitím vojska) potlačeny bouře, k nimž došlo po pokusech o násilné změny příjmení bulharských Turků. Stejným způsobem byly v roce 1971 potlačeny vzpoury ve vsi Kornica a v dalších místech okresu Goce Delčev. V soudním procesu z 3. června 1973 bylo deset účastníků incidentů odsouzeno do vězení celkem na 78 let. V reakci na ve světě již rozšířený neutuchající *„obrodný proces", směřující k nucenému přetvoření Turků na „Bulhary", vytvořil *Ahmed Dogan v roce 1985 v severním Bulharsku nelegální organizaci na obranu lidských práv jménem *Turecké národně osvobozenecké hnutí. Hnutí mělo antikomunistický charakter, což zdůrazňoval jeho program. Když se v roce 1990 vrátili z vězení jeho vůdci s *Doganem v čele, stalo se hnutí základem strany *Hnutí za práva a svobody – důležitého účastníka parlamentního života a garanta tolerantního bulharského modelu etnického soužití. Zde je na místě zdůraznit, že se v letech 1988–1989 četní bulharští intelektuálové a obránci lidských práv připojili k protestům bulharských Turků a jejich požadavky zprostředkovávali na mezinárodním fóru. Je důležité také dodat, že i dříve existovalo v dějinách bulharského disentu mnoho příkladů solidarity etnických Bulharů s tragickým osudem bulharských Turků a muslimských Bulharů (tzv. pomaků, kteří vyznávají islám, ale mluví bulharsky).

Veřejné akce na obranu lidských práv začaly být v Bulharsku časté ve druhé polovině šedesátých let, zejména v období *pražského jara. Již v roce 1966 byl fotoreportér novin s vysokým nákladem *Zemedelsko zname,* básník *Georgi Zarkin, poprvé odsouzen k odnětí svobody za šíření antikomunistických letáků a konspirační činnost. Ve vězení byl znovu odsouzen za hladovku, kterou držel na podporu reforem v Československu. Na popud bezpečnostních složek ho zavraždil kriminální vězeň. V téže době proběhla akce Skupiny Petra Bojadžijeva a Alfreda Foscola. Již v září 1968 uspořádala studentská skupina *Eduarda Genova (spolu s Alexandrem Dimitrovem a Valentinem Radevem) protestní akce proti *invazi do Československa, kterou provedly 21. srpna 1968 armády Varšavské smlouvy. *Genov pak strávil celé roky ve vězení a posléze byl vyhoštěn ze země.

Vztah bulharských intelektuálů k *pražskému jaru přidělal bezpečnostním orgánům spoustu práce – mnoho lidí bylo propuštěno ze zaměstnání, byli předvoláváni k „profylaktickým pohovorům", byl pozastaven tisk mnoha knih. Mezinárodní solidarita disidentů byla však

také příčinou dramatických osudů dalších Bulharů. Vědec z Bulharské akademie věd Lazar Cvetkov byl v roce 1970 uvězněn a postaven před soud za to, že společně s jinými šířil *pomluvy o Sovětském svazu a Bulharsku* a za *čtení a rozšiřování disidentské samizdatové a exilové literatury*. Skupina Vladimira Makarova, do níž patřila francouzská občanka Catherine Lvov a bulharský občan ruského původu Teodosij Belakovskij (bývalý důstojník „bílých" jednotek generála Wrangla, vězeň stalinských táborů), byla uvězněna roku 1974 a souzena za šíření nepřátelské literatury (mj. *Alexandra Solženicyna) a za antisovětskou propagandu. Když bylo třeba odsoudit *Solženicyna, poté co obdržel Nobelovu cenu, došlo ve Svazu bulharských spisovatelů při projednávání telegramu na podporu oficiálního stanoviska sovětských spisovatelů k rozkolu, který vyústil do vyloučení části spisovatelů ze Svazu nebo z komunistické strany.

V roce 1976 adresoval evangelický pastor Christo Kuličev komunistickému vůdci a hlavě státu Todoru Živkovovi dopis týkající se oživení časopisu *Zornica*, vycházejícího déle než 100 let. Kuličev byl souzen a držen v izolaci.

V květnu 1977 bulharští intelektuálové (podle úřadů *stoupenci reakčních myšlenek bývalých politických stran*) připravili Bulharskou chartu 77, jež byla nelegálně poslaná za hranice a přečtena v Bělehradě na poradě vůdců signatářských zemí Závěrečného aktu z Helsinek. Prostřednictvím *Lubomira Sobadžijeva napsal příslušník Bulharské charty 77 Nikola Popov po návratu z vězení francouzskému prezidentovi Françoisi Mitterrandovi dopis o porušování lidských práv v Bulharsku. Tento dopis vyšel v deníku *Le Monde* a vyvolal rozsáhlou odezvu. V letech 1981–1983 poslal *Voloďa Nakov několik protestních dopisů Amnesty International, OSN a bulharským institucím a podařilo se mu také předat dopis vicekancléři SRN Hansi-Dietrichu Genscherovi během jeho návštěvy v Bulharsku. *Nakov byl zatčen, prohlášen za *psychicky nemocného*, internován a v roce 1985 umlácen ve vězení. V roce 1986 poslal Grigor Božilov vídeňské konferenci *Otevřený dopis – Výzvu* na obranu lidských práv. Dokument podepsali mj. *Genov a *Minev. Výzva byla zařazena mezi dokumenty konference.

V lednu 1988 byla vytvořena první legální organizace na obranu lidských práv v Bulharsku – *Nezávislé sdružení na obranu lidských práv, v jejímž čele stál *Minev.

Mezi disidentské činy (nebo takové, jež komunistické úřady pokládaly za nepřátelské) je třeba zařadit počínání v oblasti kultury a vědy – tvorbu závažných duchovně svobodných a nezávislých společenskovědních děl. Velmi populární byla sbírka epigramů satirika *Radoje Ralina *Ljuti čuški* (*Pálivá paprika*, 1968). Část nákladu byla zničena, mj. kvůli obrázku karikaturisty Borise Dimovského, na němž prasečí ocas napodoboval Živkovův podpis. Karikatura provázela epigram *Plné břicho je k učení hluché*. Mýtus posměváčka *Ralina hrál v následujících desítkách let důležitou roli při utváření bulharského veřejného mínění. V září 1978 byl v Londýně proslulým „bulharským deštníkem" zavražděn exilový spisovatel *Georgi Markov. Jeho rozhlasové *Reportáže z Bulharska v nepřítomnosti* přijímali posluchači v zemi jako zjevení a jejich pozdější exilové vydání tajně putovalo z ruky do ruky. Dnes není pochyb o tom, že vraždu *Markova inicioval sám Živkov, který byl osobně uražen spisovatelovými texty.

V roce 1981 vyšel román *Blagy Dimitrovy *Lice* (*Tvář*), který kritici prudce odsoudili jako dílo nepřátelské komunistické ideologii a který byl zčásti zkonfiskován. V roce 1982 vyšla kniha *Želju Želeva *Fašizmăt* (*Fašismus*), napsaná o víc než deset let dříve pod titulem *Totalitarna država* (*Totalitní stát*). Příslušníkům bezpečnostních složek rychle došlo, že kniha je demaskujícím obrazem komunistického režimu. Část nákladu byla zadržena, ale knihkupci ji prodávali tajně. V letech následujících po odmítnutí první „revizionistické" *Želevovy disertační práce o pojmu hmoty u Lenina (na začátku šedesátých let) se kolem něj shromáždila skupina intelektuálů,

hledajících různé možnosti k veřejnému vyjádření (mj. Evgenija Ivanova, Georgi Spasov, spisovatelka Nevena Stefanova, Antonina Želazkova). *Želev byl také jedním z iniciátorů vzniku *Klubu na podporu glasnosti a perestrojky (3. listopadu 1988), sdružujícího a koordinujícího všechny bulharské protestní a politické akce, jakož i akce na obranu lidských práv v letech 1988–1989. Bylo samozřejmé, že se právě on stal prvním vůdcem koalice *Svaz demokratických sil a později rovněž prvním demokraticky zvoleným prezidentem Bulharské republiky.

A tak se prostřednictvím *Želeva dostáváme k posledním dvěma letům komunistických vlád, jež byly bohaté na události. Nejmasovější protestní akcí ze všech bylo nepochybně promítání filmu *Dišaj!* (*Dýchej!*) v sofijském Domě kina. Právě po této projekci se diváci zcela zaplněného sálu spontánně rozhodli vytvořit Společenský výbor ekologické obrany Ruse. Film obsahoval záběry groteskních reakcí členů politického byra ÚV KSB, kteří se snažili jen o to, aby si nepokazili vztahy s diktátorem sousedního Rumunska Nicolaem Ceaușescem. Akce tedy nabyla výrazně politického charakteru.

Pokusy komunistické strany a bezpečnostních složek ovlivnit členy lavinovitě vznikajících rozmanitých neoficiálních organizací jen posilovaly opoziční nálady, jež se nyní už projevovaly otevřeně. V roce 1988 začaly vycházet samizdatové literárně-společenské časopisy *Most* a *Glas*. Po domovní prohlídce u básníka Petra Manolova, tajemníka *Nezávislého sdružení na obranu lidských práv, a zabavení jeho archivu vyhlásili Manolov a *Minev protestní hladovku. Hromadně vznikaly protestní dopisy a konalo se mnoho akcí, na podporu vystoupily stovky intelektuálů a zahraniční rozhlasové stanice, hlavně **Rádio Svobodná Evropa*, vysílaly jejich výzvy. Osmého února 1988 byla v Plovdivu založena první nezávislá odborová organizace – *Nezávislá federace práce „Podpora“, jejímž předsedou se stal Konstantin Trenčev. Ta sehrála velkou roli při vytváření *Svazu demokratických sil a v postkomunistickém společenském životě.

V létě téhož roku bylo na půl milionu bulharských Turků de facto vyhnáno ze své rodné země. Šílenství zvané *„obrodný proces“ kulminovalo, společnost se začala polarizovat, komunistická moc organizovala nacionalistické demonstrace. Pod okny „zrádců“, jako byla *Dimitrova, se skandovala šovinistická hesla, lidé měli pocit, že žijí ve zlém snu, i když konec režimu už byl blízký a zřejmý.

V říjnu 1988 se v Sofii konala veliká mezinárodní ekologická konference Ekofórum. Úřady se snažily překážet obráncům lidských práv, antikomunistům a protestujícím ekologům (působila již velká masová organizace *„Ekoglasnost“, z níž se později zrodila „zelená“ politická seskupení) v předkládání stanovisek a navazování bližších kontaktů se zahraničními médii. Marně. Bezradná moc přikázala milici rozehnat aktivisty shromážděné na náměstí ve středu města (plk. Petr Bonev, který akci velel, později spáchal sebevraždu).

Když třetího listopadu 1988 předávali zástupci první masové nekomunistické manifestace před chrámem sv. Alexandra Něvského parlamentu petici, začali demonstranti spontánně zpívat nostalgickou píseň od národního revolucionáře a spisovatele z dob turecké nadvlády Lubena Karavelova – *Chubava si, moje goro* (*Jsi krásný, lese můj*). Shromáždění skandovali *Svoboda! Demokracie! Pryč s prvním článkem!* (ústavy – o vedoucí úloze strany).

Desátého listopadu 1989 komunisté na plénu ÚV KSB sami svrhli Živkova. Nadešla doba kulatého stolu, kde antikomunistické disidenty vedl *Želev, který stál v čele koalice *Svazu demokratických sil.

O historické roli a významu antikomunistického hnutí odporu a místa, které v něm zaujímají jednotlivé osobnosti v Bulharsku, nevládne jednotný názor dodnes. Tato historie ještě nebyla plně vylíčena.

Michail Nedelčev

BIBLIOGRAFIE

ASENOV, B.: *Ot Šesto za Šesto.* Sofie 1994.
TÝŽ: *Vazroditelnijat proces i Diržavna sigurnost*. Sofie 1996.
BAEVA, I.: Političeskata kultura na bălgarskoto disidentstvo. *Collegium Germania*, 2003, č. 4.
BLACK, K. L. (ed.): *Bibliografical Handbook of Bulgarian Authors*. Ohio 1981.
BOREJSZA, J.: *Szkoły nienawiści. Historia faszyzmów europejskich 1919–1945.* Vratislav 2000.
Bułgaria pyta o drogę. Żelju Żelew, Petyr Stojanow. *Gazeta Wyborcza*, 17. 1. 1997.
ČANEV, S.: *Šesto za nas i nije za Šesto.* Sofie 1997.
DĄBEK-WIRGOWA, T.: *Historia literatury bułgarskiej. Zarys.* Vratislav 1980.
DETREZ, R.: *Historical Dictionary of Bulgaria.* Lanham – Londýn 1997.
FOSCOLO, F.: Réconstruction ou recuperation. *La Nouvelle Alternative*, 1988, č. 12.
CHRISTOVA, N.: *Specifika na bălgarskoto „disidentstvo". Vlast i inteligencija 1956–1989 g*. Plovdiv 2005.
IVANČO, G.: Macedoński węzeł. *Obóz*, 1991, č. 20.
IVANOVA, E.: *Bălgarskoto disidentstvo. Istorijata se zavrišta 1988–1989*, sv. 1. Sofie 1997.
JACKOWICZ, J.: *Bułgaria od rządów komunistycznych do demokracji parlamentarnej 1988–1991*. Varšava 1992.
TÝŽ: *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*. Varšava 1997.
KARPIŃSKA, H.: Georgi Markow i inni. *Literatura na Świecie*, 1993, č. 9.
KLEJN, Z.: Narodziny antypartyjnej opozycji w Bułgarii u schyłku lat 80. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej,* 2002, sv. 37.
KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W.: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej...*
KOSEŠKI, A.: *Bułgaria 1944–1980. Główne problemy rozwoju społeczno-politycznego*. Varšava 1981.
MEDYŃSKA, W. (ed.): *Antologia współczesnej poezji bułgarskiej* (*od 1944 r.*). Varšava 1985.
PANOV, K.: Morderstwo na moście Waterloo. In: LASOTA, I. (ed.): *Pod czerwoną gwiazdą...*
PÉTERI, G. (ed.): Intellectual Life and the First Crisis of State Socialism in East Central Europe 1953–1956. *Trondheim Studies on East European Cultures & Societies*, 2001, č. 6.
TÝŽ: Patronage, Personal Networks and the Party-State. Everyday Life in the Cultural Sphere in Communist Russia and East Central Europe. *Trondheim Studies on East European Cultures & Societies*, 2004, č. 13.
Pourquoi je suis radical et déterminé. Interview de Petar Manolov. *La Nouvelle Alternative*, 1989, č. 13.
SAVOV, G.: *Kapan za kontri.* Sofie 1998.
SCHÖPFLIN, G.: *Politics in Eastern Europe 1945–1992.* Oxford 1993.
TODOROV, T.: *Au nom du peuple.* Paříž 1992.
TOMASZEWSKI, J.: *Bułgaria 1944–1970. Trudna droga do socjalizmu*. Varšava 1989.
Turcy w Bułgarii. Historia i teraźniejszość. *Obóz*, 1990, č. 18.
ZARKIN, G.: *Otvăd čertata.* Sofie 1994.

KALENDÁRIUM

1944

9. září
Komunistický státní převrat (*převrat z 9. září 1944).

1956

říjen
Studentské protesty na obranu *maďarské revoluce (mj. v Kulturním klubu Vyššího ekonomického institutu v Sofii). Masové preventivní zatýkání „nepřátel lidu“. Účastníci protestů rozšiřují báseň plovdivského básníka Jordana Ruskova *Zov za svoboda* (*Volání po svobodě*).

4. prosince
Po krátkém „tání“, které nadešlo po dubnovém plénu Komunistické strany Bulharska (KSB) změnil parlament zákon o policii, která znovu získala právo internovat a vysidlovat nejen „kriminální živly“, ale i politické nepřátele. Znovu byl zprovozněn tábor na ostrově Belene, do prosince v něm bylo umístěno za *kontrarevoluční činnost* – bez procesu a rozsudku – nejméně 250 lidí, mezi nimi mnoho politických aktivistů a intelektuálů (např. Josif Petrov). V roce 1958 tam bylo vězněno 1120 osob.

1959

27. srpna
Politické byro ÚV KSB likviduje fungující pracovní tábory. Po několika měsících jsou bez jakéhokoliv právního podkladu otevírány nové – u Loveče pro muže a ve vesnici Skravena pro ženy.

1962

Trest smrti pro Dimitra Penčeva, obžalovaného z rozšiřování programových zásad rozpuštěného *Bulharského lidového rolnického svazu „Nikola Petkov“.

5. dubna
Byly zlikvidovány pracovní tábory Loveč, Skravena a Kucijan. Za tři roky jejich fungování tam bylo bez soudního rozhodnutí vězněno přes 1200 osob (kvůli velmi těžkým podmínkám jich 150 zemřelo). V letech 1944–1962 prošlo čtyřiceti čtyřmi tábory různých typů na území Bulharska kolem 285 tisíc lidí. V prvních letech po *převratu z 9. září 1944 bylo více než milion bulharských občanů částečně nebo úplně zbaveno občanských práv.

1964

Jeden z prvních tragických pokusů o vnucenou změnu příjmení bulharských Turků: události ve vsi Ribnovo – první čin *„obrodného procesu“.

9. září
První a jediná politická amnestie. Dříve a později docházelo jen k omilostnění jednotlivých politických vězňů; nejvíce jich bylo po roce 1956 v souvislosti s oteplením vztahů mezi Sofií a Bělehradem. Po amnestii ve vězení zůstalo ještě nejméně 100 osob odpykávajících si trest za špionáž ve prospěch imperialismu.

1966

Fotoreportér novin *Zemedelsko zname*, básník *Georgi Zarkin, byl poprvé odsouzen za protistátní činnost (šíření letáků).

srpen
Petr Bojadžijev rozšiřoval antikomunistické letáky Svazu nezávislosti a pokroku Vasila Levského, který založil Alfred Foscolo.

1968

léto
Petr Bojadžijev byl spolu s několika dalšími lidmi uvězněn a odsouzen ke 12 letům ve vězení.

září
Studentská skupina Alexandra Dimitrova, *Eduarda Genova a Valentina Radeva uspořádala protestní akce a šířila letáky proti *invazi do Československa. Protestovala rovněž tzv. skupina Ivana Petrova-Ivaniče (šířila dopisy a letáky).

podzim
Nakladatelství Bălgarski chudožnik vydalo knihu epigramů satirika a básníka *Radoje Ralina *Ljuti čuški* (*Pálivá paprika*); část nákladu šla z rozhodnutí cenzury do stoupy. Bulharská společnost považovala *Ralina desítky let za nezávislou morální autoritu.

1970

léto
Rusista Lazar Cvetkov byl zatčen a uvězněn za protisovětskou činnost. V roce 1975 byl znovu odsouzen na dva a půl roku do vězení.

1971

leden
V Kornici a několika dalších vesnicích v kraji Goce Delčev se turecké obyvatelstvo vzbouřilo proti nucené změně příjmení uskutečňované v rámci *„obrodného procesu“.

1974

Uvěznění členů tzv. skupiny Vladimira Makarova (Teodosij Belakovskij, Klementina Ivanova, Francouzka Catherine Lvov aj.). Byli odsouzeni za šíření nepřátelské literatury (mj. *Alexandra Solženicyna) a za antisovětskou propagandu. Belakovskij ve vězení v roce 1975 zemřel.

1976

Pastor Christo Kuličev se obrátil na Todora Živkova s požadavkem na oživení evangelického časopisu *Zornica*, zlikvidovaného v roce 1948. Byl zatčen, odsouzen a internován. *Lubomir Sobadžijev se stal kurýrem, dopisovatelem a zástupcem Amnesty International v Bulharsku a od roku 1978 byl jako vězeň také v její „péči“.

1977

květen
Skupina bulharských intelektuálů a sympatizantů stran rozpuštěných po válce vytvořila Bulharskou Chartu 77, kterou se podařilo poslat do Bělehradu na poradu vůdců signatářských států Závěrečného dokumentu konference v Helsinkách. Úryvky z dokumentu vysílalo také *Rádio Svobodná Evropa*.

1978

11. září
Po atentátu, který provedly bulharské zvláštní služby, zemřel v londýnské nemocnici spisovatel a dramatik *Georgi Markov. Jako zaměstnanec *BBC* demaskoval v cyklu pořadů a článků mechanismy komunistického režimu v Bulharsku.

1980

Jeden ze spoluautorů Bulharské Charty 77 Nikola Popov napsal francouzskému prezidentovi Françoisi Mitterrandovi dopis o porušování lidských práv v Bulharsku. Díky uveřejnění v *Le Monde* vyvolal text na Západě veliký ohlas.

1981

Vyšla kniha *Blagy Dimitrovy *Lice* (*Tvář*).

1982

Vyšla kniha *Fašizmăt* (*Fašismus*) *Želju Želeva. Podobně jako *Lice* *Dimitrovy byla podrobena drtivé ideologické kritice a stažena z knihkupectví. Po aktivitách v tisku a veřejné stranické schůzi filmařů byl z kin stažen film předsedy Svazu filmařů Christa Christova *Jedna žena na trideset i tri* (*Třiatřicetiletá žena*). Byla to poslední rána disidentské činnosti v bulharské kinematografii.

1983

*Voloďovi Nakovovi, který od roku 1981 posílal protestní dopisy Amnesty International, OSN a bulharským institucím, se podařilo takový dokument doručit vicekancléři SRN Hansi-Dietrichovi Genscherovi při jeho návštěvě v Bulharsku. Genscher vyzval bulharské úřady k dodržování lidských práv a svobod. Několik hodin poté byl *Nakov zatčen.

1984

Oficiální zahájení *„obrodného procesu“. Do léta 1987 podle oficiálních údajů zmizelo 17 lidí, počet politických vězňů vzrostl na zhruba 10 tisíc; do tábora v Belene bylo posláno 5 tisíc lidí.

1985

V reakci na krutý charakter *„obrodného procesu“ založil *Ahmed Dogan nelegální demokratickou organizaci *Turecké národně osvobozenecké hnutí. V Mnichově vyšla práce exilového filozofa Asena Ignatova *Psichologija na komunizma* (*Psychologie komunismu*); od té doby se začalo mluvit o dvou metodách studia komunismu – Alaina Besançona a Asena Ignatova.

1986

Grigor Božilov připravil *Otevřený dopis – Výzvu* na obranu lidských práv adresovaný vídeňské konferenci svolané ke kontrole ustanovení z Helsinek. Dokument podepsali mj. *Eduard Genov a *Ilija Minev.

19. prosince
Božilovovi se podařilo předat *Otevřený dopis – Výzvu* na velvyslanectví USA. Text byl zařazen do dokumentů konference ve Vídni.

1987

Radio ABC komentovalo projev znepokojení americké vlády kvůli případům nedodržování lidských práv v Bulharsku a uvedlo fragmenty *Otevřeného dopisu – Výzvy*, předaného vídeňské konferenci.

1988

16. ledna
Vzniklo *Nezávislé sdružení na obranu lidských práv v čele s *Ilijou Minevem – první legální organizace na obranu lidských práv v Bulharsku.

8. března
Po promítání dokumentárního filmu *Dišaj!* (*Dýchej!*) o tragickém stavu životního prostředí v podunajském městě Ruse vznikl v Sofii Společenský výbor ekologické obrany Ruse, do nějž vstoupili významní intelektuálové a společenští aktivisté.

říjen
Bezpečnostní úřady zmařily setkání *Eduarda Genova a Dimitra Tomova se zástupcem ministra zahraničí Johnem Whiteheadem, který navštívil Bulharsko.

listopad
Prezident SRN Richard von Weizsäcker navštívil Bulharsko a setkal se s představiteli opozičně naladěné inteligence.

3. listopadu
Na Sofijské univerzitě byl založen *Klub na podporu glasnosti a perestrojky, jehož předsedou byl *Želju Želev; 48 z jeho 87 zakladatelů tvořili členové KSB.

1989

leden
Domovní prohlídka u básníka a tajemníka *Nezávislého sdružení na obranu lidských práv Petra Manolova. Kvůli zabavení básnického archivu a archivu Sdružení zahájili Manolov a *Minev protestní hladovku.

19. ledna
Během třicetihodinové návštěvy v Bulharsku na pozvání Živkova se francouzský prezident François Mitterrand sešel na snídani s dvanácti významnými bulharskými intelektuály, především se členy *Klubu na podporu glasnosti a perestrojky.

8. února
V Plovdivu byla založena *Nezávislá federace práce „Podpora“ („Podkrepa“) s předsedou Konstantinem Trenčevem – první poválečná nezávislá odborová organizace v Bulharsku (později byla známa jako Konfederace práce „Podkrepa“).

23. února
Prohlášení 102 bulharských intelektuálů na obranu *Václava Havla (vysílalo je *Rádio Svobodná Evropa*).

16. března
Vznikl Výbor na obranu náboženských práv, svobody svědomí a duchovních hodnot, jehož předsedou byl pravoslavný kněz Christofor Săbev, a později podobně orientovaný Křesťanský svaz „Spasenie“ (Spása).

19. května
Ve vesnici Džebel na jihu Bulharska došlo k prvnímu organizovanému protestu Turků. Zahynulo 7 lidí, raněno jich bylo 28. Nepokoje se zanedlouho rozšířily do severovýchodního Bulharska, kde obyvatelé vystupovali proti nuceným změnám jmen (které se týkaly i nežijících osob).

23. června
Soud v Sofii odmítl návrh na registraci Nezávislého sdružení *„Ekoglasnosť“, založeného na zkušenostech Společenského výboru

ekologické obrany Ruse. Organizace zahájila činnost na začátku roku, ale veřejné vedení bylo zvoleno až v dubnu 1989.

červenec
*Lubomir Sobadžijev vytvořil organizaci na obranu lidských práv nazvanou Výbor 273, která do západních sdělovacích prostředků posílala informace o situaci v Bulharsku. Činnost Výboru vedla mimo jiné ke zrušení paragrafu 273 trestního kodexu, směřujícího proti iniciátorům nezávislých akcí.

4. července
Esej *Blagy Dimitrovy *Imeto* (*Jméno*) předal akademik Alexej Šeludko francouzskému diplomatovi Yvesi Manvilleovi a vysílal se v **Rádiu Svobodná Evropa, Deutsche Welle* a *BBC*.

léto
Z Bulharska bylo vystěhováno kolem půl milionu Turků.

16. října – 3. listopadu
V Sofii se konala mezinárodní ekologická konference Ekofórum, která opozici umožnila vystoupit na veřejné scéně a začít usilovat o podporu demokratického Západu. Nejaktivnější byli členové *„Ekoglasnosti“, kteří ještě před fórem sbírali podpisy proti vládnímu projektu. Během Ekofóra šířili opoziční aktivisté letáky, sbírali podpisy, organizovali tiskové konference a pořádali setkání.

1. listopadu
Vznikla bulharská sekce Mezinárodního helsinského výboru.

3. listopadu
První nekomunistická demonstrace a shromáždění na náměstí před katedrálou Alexandra Něvského, předání petice ekologů parlamentu.

10. listopadu
Plénum ÚV KSB sesadilo Živkova, nahradil ho Petr Mladenov.

16. listopadu
Vyšlo první číslo týdeníku *Nezavisimost*. Původně se vylepoval v ulicích Sofie a šířil na disketách, první tištěné číslo vyšlo až 12. dubna 1990.

25. listopadu
*Bulharský agrární národní svaz „Nikola Petkov“, zlikvidovaný po represích v roce 1947, obnovil činnost.

26. listopadu
Po čtyřicetiletém přerušení obnovila činnost Bulharská sociálně demokratická (sjednocená) dělnická strana; později změnila název na *Bulharskou sociálně demokratickou stranu.

7. prosince
Devět stran, neoficiálních organizací a sdružení založilo *Svaz demokratických sil; později se ke koalici připojilo ještě osm stran a odborových svazů, mimo jiné obnovená *Radikálně demokratická strana.

9. prosince
První mnohatisícová nekomunistická manifestace a shromáždění po svržení Živkova pod heslem *Pryč s KSB!*

14. prosince
Bulharský parlament obklopily desetitisíce Bulharů, dožadujících se, aby byl z ústavy odstraněn článek 1 o *vedoucí roli strany*. V krajně napjaté atmosféře vyzval vůdce *Svazu demokratických sil *Želju Želev ke klidu a nový vůdce KSB Petr Mladenov pronesl slavnou větu *To už je lepší, aby přijely tanky*, která byla doložena a stala se příčinou jeho odchodu.

Silvia Radeva, Kliment Trenkov

GLOSÁŘ

Bulharský agrární národní svaz (Bălgarski zemedelski naroden săjuz, BZNS)
Organizace založená v roce 1899. V roce 1922 její krajně pravicové křídlo vytvořilo ozbrojené bojůvky „Oranžové gardy“. V roce 1926 se Svaz rozdělil na dvě části: BZNS (oranžoví) – budoucí satelit Komunistické strany Bulharska a BZNS „Vrabčí 1“ (v podobě masové organizace). Od roku 1932 existoval také BZNS „Pladne“ v čele s Georgim M. Dimitrovem „Gametem“, který se v roce 1944 stal vůdcem antikomunistické frakce. Podobně jako na komunistech nezávislý BZNS „Nikola Petkov“, který vznikl v roce 1945, byl i BZNS „Pladne“ v roce 1947 zrušen. BZNS se znovu ustavil v roce 1989.

Bulharská sociálně demokratická strana (Bălgarska Socialdemokratičeska partija)
Založena v roce 1891. Od roku 1894 působila pod názvem Bulharská sociálně demokratická dělnická strana a v roce 1903 se rozdělila na stranu „širokých socialistů“ a „úzkých socialistů“. První z nich nesla od roku 1945 jméno „sjednocená“ a byla v roce 1948 rozpuštěna. Obnovena byla v roce 1989.

„Ekoglasnosť“
Tato nejpočetnější neformální občanská organizace v Bulharsku vznikla v roce 1988. Podnikala akce na záchranu přírodního prostředí a občas předkládala také požadavky politického charakteru.

Hnutí za práva a svobody (Dviženije za prava i svobodi)
Strana orientovaná jednoznačně antikomunisticky byla vytvořena v roce 1990 na základech nelegální demokratické organizace na obranu práv menšin – *Tureckého národně-osvobozeneckého hnutí, které v roce 1985 založil *Ahmed Dogan.

Klub na podporu glasnosti a perestrojky (Klub za podkrepa na glasnostta i preustrojstvoto)
Vznikl 3. listopadu 1988; většinu z jeho 87 zakladatelů tvořili členové Komunistické strany Bulharska. Požadoval rozhodné, ale postupné reformy politického režimu.

Nezávislá federace práce „Podpora“ (Nezavisima federacija na truda „Podkrepa“)
První nezávislá odborová organizace v Bulharsku od války. Byla založena 8. února 1989, později byla známa jako Konfederace práce „Podpora“. Nyní sdružuje 36 regionálních odborových svazů a 30 federací.

Nezávislé sdružení na obranu lidských práv (Nezavisimo družestvo za zaštita na pravata na čoveka)
První legální organizace na obranu lidských práv v Bulharsku, založená 16. ledna 1988, se silnou pravicovou orientací.

„obrodný proces“
Jednání bulharských úřadů směřující k národnímu sjednocení prostřednictvím nivelizace rozdílů mezi etnickými skupinami. Jejich hrot směřoval proti Tukům, kteří představovali asi 10 % obyvatel Bulharska a obývali především jižní a severovýchodní část země. „Obrodný proces“ nespočíval jen v nucené změně tureckých jmen a příjmení, a to i nežijících lidí. Byly uzavírány turecké školy a mešity, zakázány muslimské pohřební

obřady a vzdělávání islámských duchovních. Na začátku roku 1985 byly zlikvidovány turecké rozhlasové pořady a tureckojazyčné přílohy novin. Brutální akce narazila na spontánní odpor obyvatel, který vedl ke smrtelným obětem. K prvnímu pokusu o „pobulharštění" Turků došlo v roce 1964 ve vesnici Ribnovo, k dalším v roce 1971 ve vsích Kornica a Breznica. Dva lidé zahynuli, 50 bylo zraněno, 500 odvezeno do tábora na ostrově Belene. Akce vyvrcholila v letech 1984–1985, nucená změna příjmení a jmen se týkala 814 tisíc bulharských Turků. Během několika měsíců bylo asi půl milionu lidí tureckého původu přinuceno opustit zemi, 40 osob přišlo o život a 5 tisíc bylo posláno do tábora Belene. Devětadvacátého prosince 1989 bylo bulharským Turkům navráceno právo na turecké jméno a příjmení a také právo na výuku turečtiny. V devadesátých letech se do Bulharska vrátila část vyhnaných Turků.

převrat z 9. září 1944
Protidemokratický převrat uskutečněný *Vlasteneckou frontou směřoval proti právoplatné vládě Bulharska. Prvnímu kabinetu *Vlastenecké fronty předsedal Kimon Georgijev z uskupení *„Zveno" a klíčová ministerstva – spravedlnosti a vnitra – obsadili členové KSB.

Radikálně demokratická strana (Radikalnodemokratičeska partija, RDP)
Založena v roce 1902. Sdružovala především představitele intelektuální elity. Od roku 1926 působila jako Radikální strana. V roce 1945 se rozdělila: jedna část se připojila k *Vlastenecké frontě, druhá – pod jménem Radikálně demokratické strana byla v opozici na základě demokratických principů. Obnovena byla v roce 1989.

Svaz demokratických sil (Sǎjuz na demokratičnite sili)
Zřídilo ho 7. prosince 1989 devět stran, neformálních organizací a opozičních sdružení: *Bulharská sociálně demokratická (sjednocená) strana, *Bulharský agrární národní svaz „Nikola Petkov", *„Ekoglasnosť", *Klub na podporu glasnosti a perestrojky, Klub nezákonně pronásledovaných po 9. září 1944, *Nezávislá federace práce „Podpora", *Nezávislé sdružení na obranu lidských práv, Nezávislé studentské sdružení a Výbor na obranu náboženských práv, svobody svědomí a duchovních hodnot.

Turecké národně osvobozenecké hnutí
Organizace, kterou v roce 1985 založil *Ahmed Dogan za účelem vyvíjení organizovaného odporu proti *„obrodnému procesu".

Vlastenecká fronta (Otečestven Front)
Masová organizace, kterou vytvořila Komunistická strana Bulharska v roce 1942 za účasti *Bulharského lidového rolnického svazu a seskupení *„Zveno". Po *převratu z 9. září 1944 sestavila první vládu.

„Zveno"
Politické seskupení, které v roce 1931 založil sociální demokrat Dimo Kazasov a které se stavělo proti parlamentní demokracii. V roce 1942 souhlasilo s připojením do *Vlastenecké fronty a vstoupilo do první vlády po *převratu z 9. září 1944. V roce 1949 se „Zveno" rozpustilo a jeho členové přešli do *Vlastenecké fronty.

Silvia Borisova

Blaga DIMITROVA
(1922–2003)

Spisovatelka šikanovaná za to, že se ve svých dílech zabývala problémy lidských práv, demokracie a svobody svědomí.

Narodila se v Bjalé Slatině. Dokončila klasické gymnázium v Sofii a poté slovanskou filologii na Sofijské univerzitě. Ve studiu pokračovala v SSSR (v Leningradu a Moskvě), kde v roce 1950 získala doktorát. Byla redaktorkou v rubrice poezie měsíčníku *Septemvri*, což byl orgán Svazu bulharských spisovatelů. V letech 1952–1954 sbírala v Rodopech materiál po svůj první román *Pătuvane kăm sebe si* (*Cesta k sobě*, 1965).

V roce 1962 byla redaktorkou v nakladatelství Svazu bulharských spisovatelů Bălgarski pisatel, podporovala publikace tehdy špatně vnímaných mladých básníků: Stefana Caneva, Nikolaje Kănčeva, Konstantina Pavlova. Po projevu vůdce Komunistické strany Bulharska (KSB) Todora Živkova v roce 1963 zaměřeném proti inteligenci bylo vydání knih zrušeno a Dimitrova na protest nakladatelství opustila (díla vyšla později s cenzurními zásahy).

Poté pracovala v nakladatelství Narodna kultura, v roce 1966 redigovala sbírku básní Stefana Gečeva *Beležnik* (*Zápisník*), proti níž se rozpoutala zdrcující ideologická kampaň. Kritiky nebyla ušetřena ani Dimitrova jako redaktorka.

Během války ve Vietnamu tuto zemi nejednou navštívila a plodem byly knihy *Osădeni na ljubov* (*Odsouzeni k lásce*, 1969), *Strašnijat săd* (1969; česky *Poslední soud*, 1974) a *Podzemno nebe* (*Podzemní nebe*, 1972). Adoptovala osiřelou vietnamskou holčičku.

Po sebeupálení Jana Palacha a pacifikaci *pražského jara vojsky Varšavské smlouvy napsala báseň *Jan Palach*, jejíž rukopis byl poslán do Československa bulharistovi Miloši Vojtovi (báseň se nezachovala). Udržovala kontakty s Lumírem Čivrným, Milanem Uhdem a dalšími československými opozičními aktivisty.

Sedmdesátá léta pro ni byla obdobím zvláštní aktivity. Vyšlo jí tehdy několik knih, které probouzely svědomí Bulharů.

Po desítkách let tendenčního a deformovaného výkladu minulosti vydali Dimitrova a její muž, literární kritik Jordan Vasilev, knihy *Mladostta na Bagrjana* a *Dni černi i beli* (*Mládí Bagrjany*; *Dny černé a bílé*, 1975), což byly svébytné životopisy velké bulharské básnířky Elisavety Bagrjany (1893–1991). Ty vznikly na základě rozhovorů s básnířkou a jejích vzpomínek. Protože se v nich připomínali vynikající tvůrci bulharské kultury a literatury, které komunistická propaganda zapírala, byly knihy ztrhány komunistickou kritikou a zakázány. Autoři byli prohlášeni za *falšovatele historické pravdy* a *ideové pašeráky*.

Ostrá reakce vyplývala rovněž z pochvalného vyjádření *Georgiho Markova, které vysílalo 15. července 1975 **Rádio Svobodná Evropa*. Spisovatel řekl, že v partyzánských denících a politických vzpomínkách *stranické hledisko vytlačilo hledisko lidské a z toho plyne pocit falšování* […] *největší předností této knihy je její lidská věrohodnost*. Přes zájem v Jugoslávii, Polsku a Rumunsku nebyl udělen souhlas k překladu knih v zahraničí. Třetí díl cyklu, *Bagrjana i nejnite spătnici* (*Bagrjana a její souputníci*), cenzura zadržela.

V roce 1981 Dimitrova po čtyřech letech úsilí vydala klíčový román (tzv. roman à clef) *Lice* (*Tvář*) o totalitním režimu a zpustošení, jaké vyvolává v lidské osobnosti. Inspirovala ji

*maďarská revoluce v roce 1956 a její ohlasy v Bulharsku. Třebaže byla kniha vydána v seškrtané podobě, byla větší část třicetitisícového nákladu stažena z knihkupectví. Komunističtí kritici román odsoudili za *pesimismus a protistranickost.*

V orgánu Svazu bulharských spisovatelů, jímž byl týdeník *Literaturen front*, vyšel zdrcující anonymní článek *O pravdě v našem životě a jistém románu* (1982, č. 23). Již od zimy 1982 v tomto časopise vycházely pomlouvačné články o knize *Lice*, v nichž se naznačovalo, že vznikla na povel zahraničních nepřátelských agentů.

Románem Dimitrovy se zabývalo také zvláštní spojené zasedání pléna Kulturního výboru a vedení tvůrčích svazů. Člen předsednictva Výboru a první místopředseda Svazu bulharských spisovatelů Bogomil Rajnov v románu viděl *očerňování naší skutečnosti, projev ideově tvůrčí bezradnosti, těžké porušení stranicko-třídního principu.* Nemnohé pozitivní recenze napsané významnými kritiky nebyly přijaty k otištění. Vzácné výjimky končily popuštěním „provinilých" redaktorů. Román byl „uvězněn" a devět let zakázán – podobně jako Bible či epigramy *Radoje Ralina. Nepočetné zachované výtisky se tajně kolportovaly po celé zemi a přepisovaly na stroji.

Na prvním svobodném shromáždění 18. listopadu 1989 v Sofii se vedle transparentů zvedaly nahoru také dvě knihy – *Fašizmăt* *Želju Želeva a *Lice* Blagy Dimitrovy. Do dalších vydání (1990, 1997) byly vráceny „nepřátelské" pasáže, jako bylo přiznání vysokého funkcionáře KSB: *Neznáš tajemství postupu?* […] *Skvrnou dopředu! Když máš skvrnu, jsi bezpečný. Budeš poslušný!* […] *Skvrna je jako knoflík ve výtahu. Někdo ho zmáčkne a jedeš nahoru. Když nejsi poslušný, zmáčkne ho znova a jedeš dolů. Jde jen o to, umět svojí skvrny využít!*

V tvůrčím životopise Dimitrovy je potřeba připomenout ještě tři svazky básní a překlady básnických sbírek vydané v Dánsku, Německu a Švédsku. Její poezie brání lidské hodnoty před prázdnotou totalitarismu.

Poté, co v SSSR začala perestrojka a také v Bulharsku došlo ve společenskopolitickém životě k jisté oblevě, stala se Dimitrova zakládající členkou Společenského výboru ekologické obrany Ruse (březen 1988) a *Klubu na podporu glasnosti a perestrojky (listopad 1988). Od ní z domova se mnohokrát telefonicky předávaly komentáře o politické situaci v zemi do **Rádia Svobodná Evropa, Deutsche Welle* a *BBC*.

Během návštěvy francouzského prezidenta Françoise Mitterranda byla 19. ledna 1989 spolu s dalšími významnými bulharskými intelektuály s francouzským prezidentem na snídani, na oběd s paní Danielle Mitterrand ji však bezpečnostní služba už nepustila.

Čtvrtého července 1989 napsala slavný esej *Imeto* (*Jméno*), věnovaný *„obrodnému procesu", který člen *Klubu na podporu glasnosti a perestrojky akademik Alexej Šeludko předal francouzskému diplomatovi Yvesu Manvilleovi a který vysílaly západní rozhlasové stanice. Dimitrova byla iniciátorkou prohlášení 102 bulharských intelektuálů na obranu *Václava Havla (23. února 1989), které bylo rovněž čteno v **Rádiu Svobodná Evropa* a které podepsali tak významní tvůrci, jako byli Valeri Petrov, Ivan Radoev, *Radoj Ralin, Michail Veličkov (členové KSB), *Želju Želev, literární vědkyně Elka Konstantinova, herci Bogdan Glišev a Ilka Zafirova či filozof Dejan Kjuranov. Zúčastnila se mezinárodní konference o lidských právech, konané v Paříži (2. června 1989 na pozvání Danielle Mitterrand). Úřady tehdy pod jejími okny uspořádaly shromáždění, jehož účastníci se zdviženými pěstmi skandovali *Zrádci ven ze země!* Její manžel Vasilev, první šéfredaktor novin *Svazu demokratických sil *Demokracija*, byl 5. května 1989 uvězněn.

Dimitrova byla poslankyní Národního shromáždění (1991–1994). Devatenáctého ledna 1992 se stala viceprezidentkou Bulharské republiky (prezidentem se stal *Želju Želev). V roce 1993 podala demisi.

Její knihy byly přeloženy do mnoha jazyků. Obdržela četné ceny, mj. cenu polského PEN klubu (1977 za celoživotní překladatelskou práci), švédskou Lundkvistovu cenu (1986), německou Herderovu cenu (1992); byla vyznamenána francouzským Řádem za zásluhy o svobodu (1993), řádem za zásluhy v boji vietnamského národa za nezávislost (1995). Byla členkou správní rady Nadace „Otevřená společnost" a Sorosova Centra umění.

Zemřela v Sofii.

Silvia Borisova

I.

Because the Sea is Black. Middletown (USA) 1989.
Bogomilkata. *Săvremennik*, 1989, č. 1 (divadelní hra).
Cesta k sobě. Přel. Reinerová, Hana. Praha 1972.
Dziennik ze śnieżnego pokładu. Přel. Dąbek-Wirgowa, Teresa. *Literatura na Świecie,* 1976, č. 2.
Homo balcanicus, człowiek krzyżujących się dróg. Přel. Karpińska, Hanna. *Gazeta Wyborcza*, 9. 10. 2000.
Ime: Stichove 1950–1971. Varna 1971. Polsky jako: Nazwisko. Přel. Jasnos, Marzena. *Gazeta Wyborcza*, 19. 5. 1990.
Ironie der Geschichte. Veliko Tărnovo 1996.
Kto się zatroszczy o ślepego bociana. Přel. Dąbek-Wirgowa, Teresa. Varšava 1982.
La mer interdite. Paříž 1994.
Lavina. Přel. Hronková, Dana. Praha 1976.
Lice. Sofie 1981, 1990, 1997.
Nošten dnevnik, stichove 1989–1992. Sofie 1992.
Objížďka. Přel. Vojta, Miloš. Praha 1971.
Perła jeziora. Přel. Mamajko, Krystyna. *Dekada Literacka*, 2000, č. 9–10.
Podzemno nebe: Vietnamski dnevnik 72. Sofie 1972.
Polityka i poetyka. Přel. Karpińska, Hanna. *Twórczość,* 1990, č. 2
Predizikatelstva. Sofie 1991 (eseje).
Săbrani tvorbi, sv. 1–8. Sofia 2003–2007.
Tajemnica Wisławy. Přel. Karpińska, Hanna. *Gazeta Wyborcza*, 5.–6. 8. 2000.
U progu wspólnego europejskiego domu. Přel. Karpińska, Hanna. *Życie Warszawy*, 15. 6. 1990.
Wiersze. Přel. Zych, Jan. In: MEDYŃSKA, W. (ed.): *Antologia współczesnej poezji bułgarskiej...*
Wiersze. Přel. Nowosad, Andrzej. *Tygiel Kultury*, 2001, č. 4–6.
Żaby, żmije i jaszczury. Přel. Orlikowski, Marian. *Gazeta Wyborcza*, 12. 10. 1991.
DIMITROVA, B. – VASILEV, J.: *Dni černi i beli.* Sofie 1975, 1990.
TÍŽ: *Mladostta na Bagrjana.* Sofie 1975, 1990.

II.

ČOLAKOV, Z.: Za „Lice" – to našata dejstvitelnost? *Septemvri*, 1983, č. 8.
DĄBEK-WIRGOWA, T.: Pytania dają więcej przestrzeni. *Literatura na Świecie*, 1976, č. 2.
TÁŽ: „Żyć dzisiaj to czuć się winnym…". *Literatura na Świecie,* 1993, č. 3.
GULAŠKI, A.: Zaklučitelno slovo na aprilskata diskusija. *Literaturen front*, 1982, č. 2.
Kol. aut.: *Blaga: taka ja pomnim. Spomeni za Blaga Dimitrova.* Sofie 2006.
Liczy się konkret. *Gazeta Wyborcza,* 13.–14. 2. 1993 (rozhovor).

PENČEV, G.: Kato v krivo ogledalo. *Puls*, 1982, č. 28–29.
PETEV, N.: Nevjarna koncepcija. *Plamyk*, 1983, č. 1.
RAJNOV, B.: Doklad. *Literaturen front,* 1983, č. 17.
SPIRIDONOV, A.: Doklad na aprilska diskusija. *Literaturen front,* 1982, č. 8.
Za klasovo-partijen podchod kăm minaloto, sreštu izopačavaneto na istoričeskite cennosti. *Literaturen front*, 1975, č. 38.

Ahmed Demir DOGAN
(nar. 1954)

Bulharský Turek, filozof, zakladatel *Tureckého národně osvobozeneckého hnutí, předseda strany *Hnutí za práva a svobody.

Narodil se ve vesnici Pčelarovo v Dobričské oblasti. V roce 1981 dokončil Sofijskou univerzitu (Filozofickou fakultu). Od března 1985 byl vědeckým pracovníkem Filozofického ústavu.

V létě 1985 založil na protest proti *„obrodnému procesu“ v severním Bulharsku (v regionech Ludogoje a Dobrudža obývaných tureckým obyvatelstvem) nelegální demokratickou organizaci *Turecké národně osvobozenecké hnutí výrazně antikomunistického charakteru, které mělo solidní konspirační a organizační základnu, statut a program. Hnutí rychle rozšířilo svou činnost do dalších oblastí v zemi.

Organizace si kladla za cíl bojovat proti totalitnímu režimu, informovat světové společenství o represivní povaze *„obrodného procesu“ a organizovat protestní akce. Zpočátku do ní patřilo asi 200 lidí – vědců, lékařů, učitelů, studentů, úředníků, dělníků a rolníků. Základní devízou hnutí byl *Boj bez použití zbraní*. V programovém dokumentu, jehož autorem byl Dogan, byly terorismus a separatismus odsouzeny jako destruktivní a nehumánní jednání (Dogan zůstal vždy těmto postojům věrný). *Bulhaři jsou nám bližší než Turci v Turecku* – odpovídal na obvinění o údajnou snahu hnutí vytvořit v Bulharsku tureckou autonomii.

Dvanáctého června 1986 byl s osmnácti svými druhy zatčen. Byl obviněn, že vytvořil skupinu, jejímž cílem bylo oslabit státní moc, a hrál v ní řídící roli. Byl odsouzen ke 13 letům vězení se zostřeným režimem, 18 měsíců strávil ve vyšetřovací vazbě v sofijské věznici, z toho několik měsíců v oddělení odsouzených k smrti.

V roce 1987 byli všichni političtí vězni umístěni do vězení ve Staré Zagoře. Posílali odtamtud stížnosti Státní radě a pořádali stávky, jimiž chtěli upoutat pozornost světových organizací na obranu lidských práv.

Dogan byl po dvou měsících přemístěn do vězení ve městě Pazardžik, odkud se mu podařilo poslat do Paříže protestní prohlášení. Od 19. května 1989 řídil z vězení novou vlnu organizovaného boje bulharských Turků, jehož cíle představil v protestu zaslaném 25. května 1989 předsedovi Státní rady: *Vrahové a katani, zastavte represe! Protestuji proti politickému avanturismu bulharské vlády! Politika genocidy a státního terorismu nerodí „zbloudilé“ ovečky, ale odhodlané a obětavé bojovníky za práva, svobody a spravedlnost. Moje základní požadavky: všeobecná amnestie po všechny, které poškodil tzv. *obrodný proces* […]; *předložení návrhu zákona o svobodném používání a výuce jazyků národnostních menšin v Bulharsku* […] *Národnímu shromáždění; úplná svoboda vyznání; umožnění svobodného vystěhování do Turecké republiky*.

Dogan byl přemístěn do Ústředního vyšetřovacího oddělení v Sofii.

Dvaadvacátého prosince 1989 byl na amnestii propuštěn na svobodu. Na konci roku se téměř všichni političtí vězni odsouzení v souvislosti s *„obrodným procesem“ sešli ve vesnici Dryndar, aby založili legální organizaci na obranu práv a svobod bulharských Turků, která by se v činnosti opírala o zásady Všeobecné deklarace lidských práv. Tak bylo 4. ledna založeno *Hnutí za práva a svobody. Dogan byl jednomyslně zvolen předsedou. Už tehdy byla překážkou

v práci *Hnutí činnost bulharských nacionalistů, kteří protestovali i proti usnesení KSB, podle něhož měla být bulharským Turkům navrácena tradiční jména a příjmení.

V roce 1990 se Dogan stal za svou stranu poslancem ústavodárného Velkého národního shromáždění, v dalších volbách (1991, 1994) byl rovněž zvolen za *Hnutí za práva a svobody a v roce 1997 za koalici Sjednocení národní spásy. Byl třikrát zvolen předsedou *Hnutí za práva a svobody. V roce 1998 vstoupila jeho strana do nové Liberálně demokratické unie. V roce 1996 dosáhl titulu doktora filozofie.

Podle nejnovějších údajů byl Dogan spolupracovníkem speciálních služeb. V roce 1986 se však dostal do konfliktu s mocí a byl uvězněn.

Silvia Borisova

II.

BANKOVA G.: Zatvorničeskoto dosije na Ahmed Dogan. *Demokratičeski pregled,* 1995, č. 4–5.
IVANOVA, E.: *Bălgarskoto disidentstvo...*
KLEJN, Z.: Narodziny antypartyjnej opozycji w Bułgarii u schyłku lat 80…
Turcy w Bułgarii. Historia i teraźniejszość…
Urazy są głębokie. *Rzeczpospolita*, 19. 1. 2001 (rozhovor).

Eduard GENOV
(nar. 1946)

**Obránce lidských práv, jeden z mála Bulharů,
kteří protestovali proti *invazi do Československa.**

V roce 1964 se pokusil nelegálně opustit Bulharsko, ale byl na státní hranici zadržen.

V září 1968 se jako student archeologie spolu s kolegy z Fakulty historie Sofijské univerzity Alexandrem Dimitrovem a Valentinem Radevem rozhodl protestovat proti vstupu armád států Varšavské smlouvy do Československa. Skupina se rozhodla, že bude ve velkých bulharských městech šířit protestní texty o skutečných příčinách a smyslu *pražského jara.

Její členové v Sofii a Plovdivu šířili letáky *Pryč s Živkovovou loutkovou armádou z ČSSR!* a v návaznosti na „demonstraci sedmi" v Moskvě – *Pět sovětských komunistů demonstrovalo na Rudém náměstí – co děláš ty?* a *Pět sovětských občanů projevilo solidaritu s Československem a dostali vysoké tresty. Lidé, buďte bdělí!* Genov se snažil stavět se na odpor také legálně, v rámci studentského komsomolu pořádal diskuse.

V září 1968 byla celá trojice zatčena. V polovině ledna 1969 začal soud. Genov se nebránil, přiznal se k vině. Jako iniciátor celé akce a *vůdce podzemní kontrarevoluční skupiny* dostal nejtvrdší trest 5 let vězení. Po odvolání mu byl trest snížen na 3,5 roku.

Na podzim 1969 se účastnil vzpoury vězňů, stoupenců *Bulharského agrárního národního svazu „Nikola Petkov", který už od čtyřicátých let neexistoval, a byl za to odsouzen na 8 let. V roce 1978 byl propuštěn na svobodu, ale stále byl pod dohledem bezpečnostní služby.

V roce 1986 obnovil opoziční činnost – společně se skupinou bulharských aktivistů podepsal *Otevřený dopis – Výzvu* vídeňské konferenci KBSE, který připravil Grigor Božilov. Proto úřady Genova vystěhovaly do vesnice Mihalkovo v pohoří Rodopy. V roce 1987 znovu protestoval proti porušování lidských práv v Bulharsku (v proklamaci, šířené západními rozhlasovými stanicemi).

Šestnáctého ledna založil spolu s Grigorem Božilovem, Petrem Manolovem, *Ilijou Minevem, Dimitrem Tomovem, Blagojem Topuzlievem a dalšími ve městě Septemvri *Nezávislé sdružení na obranu lidských práv, první organizaci takového druhu v Bulharsku. Její zakladatelé se odvolávali na ustanovení Závěrečného aktu KBSE z roku 1975 a na ideály Všeobecné deklarace lidských práv. Úřady odmítly sdružení oficiálně zaregistrovat, přestože se jeho aktivisté vyhnuli označení „politická organizace". Ve stranických novinách *Rabotničesko delo* bylo sdružení kritizováno jako antikomunistická, protistátní a protisocialistická organizace, která používá fyzického a morálního teroru a usiluje o svržení společenského řádu.

V říjnu 1988 byl Genov vypovězen do USA a zanedlouho se k němu připojila i manželka s dítětem. Z USA informoval mezinárodní veřejné mínění o situaci v Bulharsku v posledních letech existence totality. Žije v San Fancisku.

Ivan Spasov

II.
Conversation avec Edvard Guenov. *La Nouvelle Alternative,* 1988, č. 12.
IVANOVA, S.: Motivi za prisăda. *1000 dni*, 21. 8. 1991.
KRALEVSKA, N.: V pamet na edin graždanin. *Demokracija*, 20. 10. 1993.
SAVOV, G.: *Kapan za kontri...*

Georgi MARKOV
(1929–1978)

Spisovatel a publicista, zavražděný v exilu tajnými službami.
Jeho tvorba a posmrtná legenda do velké míry formovaly bulharskou opozici.

Narodil se v Sofii. Vystudoval průmyslovou chemii a několik let v tomto oboru pracoval. Od roku 1959 se živil literární prací. Jeho spisovatelská dráha se úspěšně vyvíjela: román *Măže* (*Muži*, 1962) přijala mladá generace jako kolektivní životopisnou výpověď.

Ukázalo se však, že Markova kritičnost a jeho morální maximalismus nelze sladit s rolí „socialistického spisovatele". V autorovi sílila averze ke dvojí morálce komunistických funkcionářů, ke krutosti a hrubosti diktátora, vůdce Komunistické strany Bulharska (KSB) Todora Živkova.

Příčinou ostrého konfliktu se stranickými cenzory dohlížejícími na kulturní život se stalo několik jeho divadelních her, které byly jedna po druhé staženy z programu, některé už po prvním představení. Incident s „uzavřenou" premiérou hry *Az bjach toj* (*Byl jsem jím*), která se konala v sofijském Satirickém divadle 15. června 1969 jen pro stranické funkcionáře a kritiky věrné socialistickému realismu, přiměl spisovatele k rozhodnutí emigrovat.

Krátce žil v Itálii a Německu. V roce 1970 se přestěhoval do Londýna, kde začal pracovat v bulharské sekci *BBC* a spolupracovat s rozhlasovou stanicí *Deutsche Welle*. Dokumenty nalezené v archivech bezpečnostních složek svědčí o tom, že byl už od prvních měsíců v emigraci na každém kroku sledován. Mnohé napovídá i krycí jméno, pod nímž Markov v těchto dokumentech vystupuje – „Skitnik" (Tulák).

Koncem roku 1972 byl proti Markovovi v Sofii zinscenován proces v nepřítomnosti. Byl odsouzen na šest a půl roku odnětí svobody za to, že se *dal do služeb cizích organizací škodících Bulharské lidové republice* a za to, že *za účelem oslabení moci* […] *napsal komentáře a eseje s pomlouvačnými tvrzeními o státním a společenském systému*. V dalších letech hrozily represe za veřejné pronesení jeho jména.

V emigraci se obracel na krajany, kteří zůstali v „táboře", a demaskoval pokrytectví totalitního systému. Představitelé bulharských úřadů a bezpečnostních složek ho mnohokrát varovali a naléhali na něj, aby zanechal antikomunistické činnosti. Varování byla spjata především s pořadem *Zadočni reportaži za Bălgarija* (*Reportáže z Bulharska v nepřítomnosti*), které v letech 1977–1978 vysílalo každý týden **Rádio Svobodná Evropa*. Tyto reportáže lidé v Bulharsku pozorně poslouchali a hrály rozhodující roli při utváření antikomunistického přesvědčení a opozičních postojů.

V pořadu *Mila Rodino, ti si zemen raj* (*Drahá vlasti, tys ráj na zemi*), jejíž titul naráží na první slova bulharské hymny, Markov uvedl: *Tak tedy strana je Bulharsko. A samozřejmě Bulharsko je strana. Každý je natolik Bulharem, nakolik jde se stranou. V opačném případě žádný Bulhar není – a nezáleží na tom, jak moc miluje svou vlast, jak je hrdý na její dějiny, jak dokonale ovládá bulharštinu.* V pořadu *Ljubovta kăm Golemija brat* (*Láska k Velkému bratrovi*) zdůrazňoval: *Zdá se mi, že jediný hluboký cit, který chová celý bulharský národ k nějakému konkrétnímu státu, je cit k SSSR, a tím je nejmírněji řečeno nechuť.* […] *Antisovětská vlna se postupně zmírnila a pocit nenávisti přešel v apatii. Pro ohromnou většinu lidí bylo Bulharsko „prodáno" Sovětskému svazu navždy, a dokud ten stát existuje, nemůže se na tom nic změnit.*

Základní Markovovou činností v exilu byla demaskující publicistika, i když se realizoval také v jiných oblastech. V roce 1974 získala jeho hra *Archangel Michail* (*Archanděl Michael*) první cenu na divadelním festivalu v Edinburghu. Dál psal povídky a několik děl vytvořil společně s Davidem Phillipsem. Zároveň se stavěl velmi kriticky k morálce východoevropské emigrace, k destruktivním projevům závisti, rivality a intrikaření, jak o tom svědčí dopisy spisovateli Dimitru Bočevovi (emigrantovi žijícímu v Německu). V pořadech pro své krajany se Markov snažil neidealizovat západní svět, i když zdůrazňoval jeho hlavní přednosti, zejména svobodu, která v něm vládla.

Spisovatelovy reportáže byly čím dál ostřejší a stále víc popouzely bulharskou moc. Rozhodnutí o Markovově likvidaci muselo padnout na nejvyšší úrovni. Den, kdy k ní došlo, 7. září 1978, nebyl bez souvislostí s jinými událostmi z téhož data, narozeninami diktátora Živkova (7. září) a výročím tzv. socialistické revoluce, *převratem z 9. září 1944. Při procházce po mostě Waterloo přes Temži byl Markov zraněn špičkou deštníku, v níž byla ukryta mikroskopická kapsle se smrtelným jedem. Zemřel v utrpení v londýnské nemocnici. Příslušný rozkaz pravděpodobně ústně vydal sám Živkov. Generál Oleg Kalugin uvedl ve svých pamětech, že se v KSSS zvažovala prosba bulharského státního vedení o pomoc KGB při likvidaci neposlušného tvůrce.

Markovova smrt problém nevyřešila, naopak způsobila, že se ze spisovatele a jeho tvorby stala legenda nejen v Bulharsku, ale na celém světě. **Rádio Svobodná Evropa* jeho texty vysílalo dál. *Zadočni reportaži za Bălgarija* vyšly v Curychu v letech 1980 a 1981, mnoho výtisků bylo propašováno do Bulharska, kde šly z ruky do ruky a lidé je přijímali jako zjevení. Výbor z knihy vyšel také ve Francii, v USA a Velké Británii.

Po demokratických změnách v roce 1989 byla v Bulharsku jeho tvorba rehabilitována. Bezpečnostní služba, která přišla o své zbraně, tehdy neváhala prohlásit, že Markov byl jejím agentem a spolupracovníkem, jeho emigrace služební záležitostí a jeho zabití vnitřní věcí tajných služeb. Totéž tvrdil několik měsíců před svou smrtí v roce 1998 i Živkov v rozhovoru pro bulharský rozhlas. Podrobné bádání v dokumentech zachovaných v archivech neposkytuje žádné podklady k názoru, že taková spolupráce existovala (16 svazků o Markovovi bylo na začátku roku 1990 zničeno). V roce 1999 bylo vyšetřování Markovovy vraždy zastaveno.

V roce 2000 byl Markov posmrtně vyznamenán nejvyšším bulharským státním vyznamenáním – Řádem „Stara Planina“.

Michail Nedelčev

I.

IANKOVA, Z. (ed.): *Piesite na Georgi Markov.* Sofie 2001.
Błękitne anioły o czarnych duszach; Niecierpliwość; Wolność. Přel. Karpińska, Hanna. *Literatura na Świecie*, 1993, č. 9.
Kobieta. Přel. Kastura, Jerzy – Wąsik, Edward. *Życie Literackie*, 1970, č. 41.
Literaturni eseta. Paříž 1982, Sofie 1990.
Muži. Přel. Reinerová, Hana. Praha 1964.
Ne se gasi tuj, što ne gasne. *Vek 21*, 19.–25. 8. 1992.
Novi zadočni reportaži za Bălgarija. Kogato časovnicite sa spreli. Sofie 1991.
Sanatorium doktora Gospodowa. Přel. Hauser, Elżbieta. Varšava 1970.
The Truth that Killed. Londýn 1983, New York 1984.
W gościnie u Żiwkowa. Přel. Dąbek-Wirgowa, Teresa. *Literatura na Świecie,* 1993, č. 9.
Zadočni reportaži za Bălgarija. Curych 1980–1981, Sofie 1990.

II.

CANEV, S.: Zabójcy są wśród nas. Přel. Przastek-Samokowa, Maria. *Arkusz,* 2000, č. 6.
CHRISTOV, Ch.: „Skitnik“ v syrceto na DS. *Demokracija*, 2.–8. 9. 2000.
TÝŽ: *Ubijte „Skitnik“. Bălgarskata i britanskata dăržavna politika po slučaja Georgi Markov*. Sofie 2005.
KARPIŃSKA, H.: Georgi Markov i inni…
LILKOVA, R.: Neponosimost. Opit za portret Georgi Markov. *Literaturen front*, 25. 1. 1990.
MARKOV, L. (ed.): *Az bjach toj. 121 dokumenta za i ot Georgi Markov.* Sofie 1999.
PANOV, K.: Morderstwo na moście Waterloo. In: LASOTA, I. (ed.): *Pod czerwoną gwiazdą…*
SLAVOV, A.: *Bălgarska literatura na razmrazjavaneto.* Sofie 1994.
STATKOV, D.: Istinata, kojato ubi Georgi Markov. *Trud*, 9. 9. 1997.

Ilija MINEV
(1917–2000)

**Idolog hnutí na obranu lidských práv v Bulharsku,
zakladatel *Nezávislého sdružení na obranu lidských práv.**

Narodil se ve městě Septemvri v okrese Plovdiv v zámožné rolnické rodině. Po ukončení střední školy v Plovdivu vycestoval do Francie, kde roku 1941 na univerzitě v Toulouse dokončil studium průmyslové chemie.

Po návratu do Bulharska sloužil ve škole pro záložní důstojníky. Byl příslušníkem Bulharských národních legií (ve třicátých letech je vytvořila krajně nacionalistická organizace s fašistickým zabarvením). Jeho vzorem byl Vasil Levski, ideolog bulharského národněosvobozeneckého hnutí, zaměřeného proti tureckému jařmu. Pokládal se za nacionalistu. Neustále agitoval mezi důstojníky a vojáky. Snažil se vysvětlit podstatu antihumánní, represivní komunistické ideologie, která si tehdy razila cestu v armádě (Bulharsko bylo od prosince 1941 do září 1944 spojencem Německa).

Za tuto činnost byl uvězněn den po protistátním *převratu z 9. září 1944. Po krátkém vyšetřování byl propuštěn a poslán na frontu.

V roce 1946 ho bezpečnostní služba znovu zatkla a volala k trestní odpovědnosti za kladení odporu komunistické moci a za *vytvoření protistátní organizace s cílem svrhnout lidovou moc*. Přestože neexistovaly důkazy, byl na nátlak bezpečnostní služby odsouzen k smrti. Rozsudek byl později změněn na 20 let vězení.

Následujících 18 let strávil Minev ve věžních ve městech Šumen a Stara Zagora. Mnohokrát držel hladovku, byl trestán samovazbou. *Ve vězení jsme s přáteli naplánovali, že až nás propustí na svobodu, vytvoříme sdružení na obranu lidských práv. Bylo nám jasné, že marxismus-leninismus jako ideologie a praxe bude v podmínkách socialismu usilovat o potlačení těchto práv*, napsal po letech (*Svobodno slovo*, 1991, č. 1).

Propuštěn byl 24. dubna 1964. Kvůli neotřesitelně antikomunistickým názorům a důslednému jednání ho úřady hodnotily negativně. Strávil devět let ve vyhnanství v nejzapadlejších bulharských vesnicích a městečkách. V roce 1975 byl znovu souzen za protisovětskou propagandu (*Leninský komunismus utlačuje národy SSSR*, tvrdil.) a byl odsouzen na pět let.

Od roku 1981 byl v domácím vězení ve svém bytě v Septemvri. Třikrát denně se musel hlásit na policejní stanici, vzdálené 4,5 km. Před domem mu celý den stálo policejní auto.

V roce 1984 bezpečnostní služba při další domovní prohlídce u Mineva zabavila rukopis práce o politice bulharské komunistické vlády vůči demokratickému světu Západu. Minev na protest vyhlásil dvacetidenní hladovku.

V květnu 1985 napsal dopis ministrovi zahraničí USA Georgi Shultzovi a uvedl mnohá fakta o tom, jak bulharské úřady porušují lidská práva. Dopis zabavily bezpečnostní složky. Minev zahájil další hladovku, tentokrát patnáctidenní.

V prosinci 1986 napsal společně s přáteli (mj. s Grigorem Božilovem a *Eduardem Genovem) *Otevřený dopis – Výzvu* vídeňské konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, v němž popisoval případy násilí a porušování lidských práv v Bulharsku. Signatáři dopisu navrhovali *vytvoření stálé evropské mezinárodní komise, která by neustále sledovala a odhalovala ty vlády, jež za 11 let uplynuvších od Helsinek nezajistily svým národům naplnění ani jediného lidského práva*. Devatenáctého prosince 1986 se Božilovovi podařilo předat dopis na velvyslanectví USA v Sofii a byl připojen k dokumentům vídeňské konference.

Bezpečnostní služba zareagovala tím, že zabavila celý Minevův archiv. Byl předvolán na policii, kde ho bili a vyhrožovali mu smrtí. V roce 1987 vyjádřilo *Radio ABC* v komentáři znepokojení americké vlády kvůli nedodržování lidských práv v Bulharsku a citovalo fragmenty Minevova dopisu vídeňské konferenci.

Šestnáctého ledna 1988 se uskutečnil Minevův někdejší nápad. Sedm lidí u něj doma založilo *Nezávislé sdružení na obranu lidských práv. Toto datum je pokládáno za začátek disidentského hnutí v Bulharsku. V prvním bodě statutu stojí, že sdružení není politickou organizací. Přesto je úřady odmítly zaregistrovat. O půl roku později na Živkovův pokyn vznikl provládní Výbor lidských práv.

Po několika měsících uveřejnil hlavní stranický orgán *Rabotničesko delo* článek, v němž byly požadavky *Nezávislého sdružení na obranu lidských práv odsouzeny jako *protiústavní, protistátní, protisocialistické, směřující k destrukci stávajícího politického systému a zákonně zvolených vládních orgánů.* V článku se tvrdilo, že sdružení má špatně zamaskované prvky nelegální organizace, z jejíhož arzenálu nejsou vyloučeny ani krajní prostředky politického, morálního a fyzického teroru (1989, č. 38).

Koncem roku 1988 čítalo sdružení 25 osob. Při pokusu uspořádat první setkání ve městě Ichtiman byli jeho členové zatčeni již na nádraží. Někteří ze zakladatelů byli donuceni k emigraci. Minev držel další hladovky. Celých 63 dnů (od 12. ledna do 16. března 1989) tímto způsobem protestoval proti zabavení literárního archivu tajemníka sdružení Petra Manolova.

Oficiálně bylo *Nezávislé sdružení na obranu lidských práv zaregistrováno až v květnu 1990.

Minev strávil v komunistických věžních 33 let za činnost proti totalitě a na obranu lidských práv. Hladovky držel celkem 480 dní.

V letech 1991–1995 vydával časopis *Svobodno slovo* (vyšlo 48 čísel). V prosinci 2000 byl posmrtně vyznamenán nejvyšším bulharským státním vyznamenáním, Řádem „Stara Planina“ I. stupně.

Silvia Radeva

I.

Istorija za nezavisimo družestvo za zaštita pravata na čoveka. *Svobodno slovo*, 1991, č. 1–3.

II.

ČANEV, S.: *Šesto za nas i nije za Šesto…*
FILIPOVA, N.: Koj e Ilija Minev? *Svoboden narod*, 1991, č. 1
GADŽEV, I. (ed.): *Neprimirimijat. Ilija Minev – ot părvo lice i drugite za nego.* Sofie 2003.
Koj i kak se bori za pravata na čoveka v Bălgarija? *Rabotničesko delo*, 1989, č. 38.
Politzatvornik No 1: Todor Živkov me interviuira. *Nošten trud,* 26–27. 9. 1997 (rozhovor).

BULHARSKO

Voloďa NAKOV
(1953–1985)

Obránce práva na emigraci. Zavražděn ve vězení.

Narodil se ve městě Lom. V letech 1962–1966 navštěvoval francouzskou školu v Tunisku. Po návratu do Bulharska v roce 1966 se dostal do konfliktu s vedením školy, v roce 1967 byl na rok vyloučen a dostal se na černou listinu.

V letech 1974–1975 byl průvodcem zájezdů. Stálý kontakt se zahraničními turisty ho utvrdil v opozičních názorech. Později si vydělával na živobytí jako manuální pracovník na stavbách a v továrně.

V roce 1980 navázal pravidelnou spolupráci s **Rádiem Svobodná Evropa*, *Hlasem Ameriky* a *Deutsche Welle*, a tím na sebe upoutal pozornost bezpečnostních orgánů. Stále častěji byl předvoláván k preventivním výslechům. Při každém významnějším komunistickém svátku i v době oficiálních návštěv západních představitelů byl jako *nebezpečný nepřítel socialismu* vyhnán z města.

Psal úřadům a domáhal se práva opustit Bulharsko. Prostřednictvím západních velvyslanectví posílal dopisy Amnesty International a OSN. Když v polovině července 1983 přijel do Bulharska na oficiální návštěvu vicekancléř SRN Hans-Dietrich Genscher, podařilo se Nakovovi předat mu dopis, v němž popsal případy těžkého porušování občanských práv v Bulharsku, politické pronásledování i vlastní beznadějnou situaci. Genscher dopis ukázal bulharskému ministrovi zahraničí Petru Mladenovovi a kategoricky prohlásil, že ekonomická spolupráce s Bulharskem bude možná jen pod podmínkou, že bude země přísně dodržovat ustanovení KBSE.

Několik hodin poté byl Nakov zatčen jako *psychicky nemocný a nebezpečný pro své okolí*; byl poslán na nucené léčení na psychiatrickou kliniku v obci Kurilo. Lékaři však nepodlehli nátlaku bezpečnostních orgánů a odmítli Nakova prohlásit za nemocného. Krátce po propuštění z nemocnice byl Nakov uvězněn, tentokrát i s rodinou. Po zásahu amerického velvyslanectví byl propuštěn.

V únoru 1984 byl na základě falešného obvinění odsouzen na rok nuceného pobytu ve vsi Kajnardža v severním Bulharsku. Devatenáctého srpna 1984 kladl odpor příslušníkům bezpečnostní služby, kteří se ho snažili bezdůvodně zadržet. Bleskově byl odsouzen za *chuligánství*. Rozsudek padl 28. srpna 1984: 4 roky odnětí svobody. V odůvodnění rozsudku soud napsal, že Nakov spáchal činy dokazující výrazný nedostatek úcty ke společnosti, charakterizované výjimečným cynismem a opovážlivostí, *spojené s kladením odporu mocenským orgánům.* Jako přitěžující okolnost byly uvedeny kontakty s velvyslanectvími západních zemí.

Trest si odpykával ve vězení Belene a v Pazardžiku v mimořádně těžkých podmínkách (v cele nebyly ani kavalce). Držel pět měsíců protestní hladovku.

Správa věznice ho navzdory platným předpisům umístila do jedné cely s nebezpečným recidivistou, který 25. září 1985 Nakova těžce zbil. Raněnému se pět hodin nedostalo žádné pomoci. Následujícího dne cestou do nemocnice zemřel.

Ve zprávě o Nakovově smrti je cynicky napsáno: *zemřel po opilecké rvačce*. O něco později byl Nakovův vrah tajným rozhodnutím Todora Živkova rehabilitován.

Ivan Spasov

II.

BANKOVA, G.: Za Voloďa kogoto ubicha. I za tova, kak prinapisacha biografijata mu, i za smirtta mu. *Obštestvo i pravo*, 1992, č. 5.
JANKOV, I.: *Političeskite ubijstva*, sv. 1: *Koj ubi Voloďa Nakov.* Sofie 2006.
TÝŽ: *Ubijstvoto na Voloďa Nakov* – viz http://iankov.blogspot.com/2007/09/blog-post_3445.html (citováno k 2. 10. 2018).

Radoj RALIN
(1923–2004)

Spisovatel, nejznámější bulharský satirik, zosobnění občanského svědomí. Vlastním jménem Dimitr Stojanov.

Narodil se ve městě Sliven. Jako student se stal členem Dělnického svazu mládeže, mládežnické pobočky Komunistické strany Bulharska (KSB). V roce 1944 odjel jako dobrovolník na frontu. Po návratu do Sofie v roce 1945 byl svědkem metodické pomlouvačné politiky komunistů proti „buržoazní" a „reakční" inteligenci. Zvlášť těžce prožíval hon na básníka Atanase Dalčeva. Represe, jimž byli v SSSR vystaveni Anna Achmatova a Michail Zoščenko, a proces s Trajčo Kostovem (aktivistou KSB a členem vlády, obviněným ze zrady SSSR) v něm vyvolaly pochyby o správnosti komunistické ideologie.

V roce 1949 mu vyšla první kniha – *Stichotvorenija* (*Básně*) a komunistická kritika ji okamžitě odsoudila. Od té doby režim napadal každý jeho smělejší tvůrčí nebo společenský čin, mj. byl zmařen jeho pokus vydávat ve Slivnu časopis *Smjana*.

Od září 1949 do srpna 1951 pobýval v rámci kulturní výměny v Československu. Po návratu byl téměř rok bez práce, s obtížemi se mu podařilo získat zaměstnání v redakci satirického časopisu *Stăršel*, jediného, který měl povolenu zastřenou kritiku vlády. Ralin při časopise vytvořil satirické divadlo. V březnu 1953 přijala veřejnost s nadšením premiéru představení *Misija v Evropa* (*Mise v Evropě*), které odmítalo pravidla socialistického realismu. Po více než 40 reprízách bylo představení staženo na osobní pokyn tehdejšího premiéra a tajemníka KSB Válka Červenkova.

V roce 1955 bylo staženo Ralinovo představení *Sofija naša, zdravej!* (*Ahoj, naše Sofie!*) a poté se přestal promítat jeho film *Laura*. V roce 1956 mu vyšla kniha *Strogo poveritelno* (*Těžko uvěřitelné*), kterou stranická kritika označila za *cizí dílo, plavící se ve vodách maloburžoazní prostopášnosti*. Podobný osud potkal knihu *Bezopasni igli* (*Zavírací špendlíky*, 1960). Ralinova tvorba byla cílem stálých útoků, což svědčilo o ostrosti jeho pera.

Brzy se stal nejznámějším satirikem v Bulharsku, který se nebojí veřejně kritizovat komunistickou moc a bránit svobodu a spravedlnost. Celé desítky let byl pro běžné Bulhary symbolem občanského svědomí. Popularitu jeho tvorby lze nejlépe pochopit v souvislostech tradic orientálního pouličního vtipu a arabského (Nasreddin Hodža) nebo také bulharského (Chytrý Petr) folklóru.

V roce 1961 byl propuštěn z redakce časopisu *Stăršel*. Přešel do časopisu *Literaturni novini*, ale i z toho musel zanedlouho odejít.

Začátkem roku 1963 začal Ralin pracovat ve filmovém studiu. Představení *Improvizacija* (*Improvizace*), vytvořené společně s Valerim Petrovem, se sice od začátku těšilo velké popularitě, ale bylo cenzurováno, a nakonec úplně zakázáno. Film *Neverojatna istorija* (*Neuvěřitelná historie*) podle Ralinova scénáře, vyrobený téhož roku, se dostal do kin se značným zpožděním.

V roce 1967 začal pracovat v nakladatelství Bălgarski pisatel. Úřady se ho snažily získat a zároveň zdiskreditovat před veřejným míněním, takže mu udílely výsady a ceny. Blahopřání mu posílal sám Todor Živkov. Satirik na tyto snahy odpovídal jedovatými fraškami.

Roku 1968 vydal s karikaturistou Borisem Dimovským parafráze na lidová rčení *Luti čuški* (*Pálivá paprika*). Knížka byla vyvrcholením tehdejší politické satiry. Byla rychle stažena z prodeje a stala se nejhledanějším artiklem – mj. kvůli obrázku, na němž byl pod epigramem *Plné břicho je k učení hluché* prasečí ocas zakroucen do podoby Živkovova podpisu.

Úřady rozpoutaly proti Ralinovi propagandistickou kampaň. Jeho díla byla přirovnávána k *právě sneseným vejcím, která ovšem nejsou úplně čerstvá* (Bogomil Rajnov, *Literaturen front*, 1968, č. 48). Spisovatel znovu přišel o práci a byl nařčen, že podléhá „protistranickým tendencím". V letech 1968–1976 neměl žádný stálý příjem a žil v téměř úplné izolaci.

K přísnějším krokům se však režim neodhodlal, Ralinovo jméno bylo totiž za hranicemi Bulharska hodně známé. Překlady sbírky *Luti čuški* vyšly v mnoha zemích.

Cyklus básní *Baladi za săprotivata* (*Balady odporu*), vydaný roku 1975, přijala oficiální kritika jako výsměch významným stranickým funkcionářům.

V osmdesátých letech byl Ralin i přes překážky jako tvůrce činný, posmíval se nedostatkům společnosti i vládnoucí strany, otevřeně se stavěl proti *„obrodnému procesu", společně s Petrovem o něm napsal protestní dopis do *Rádia Svobodná Evropa* a bulharské Radě ministrů.

V roce 1985 patřil s *Želju Želevem do nelegální organizace Patriotičen obchvat (Vlastenecký dosah), jejímž cílem bylo sjednotit odpůrce totalitarismu a kultu osobnosti. Podpořil vznik *Nezávislého sdružení na obranu lidských práv, *Klubu na podporu glasnosti a perestrojky, Federaci klubů demokracie a dalších demokratických organizací. Devatenáctého ledna 1989 patřil do skupiny významných bulharských intelektuálů a disidentů pozvaných na francouzské velvyslanectví na snídani s prezidentem Françoisem Mitterrandem.

Zemřel v Sofii.

Ivan Spasov

I.

Bezopasni igli. Sofie 1960.
Ezopiada. Sofie 1987 (básně).
Chljab i portokali. Sofie 1975.
Izbrani tvorbi v dva toma. Sofie 1984.
Kadrovikăt Teofrast. Plovdiv 1987 (satirické eseje).
Luti čuški. Sofie 1968, 1990.
Molja, zapovjadajte. Sofie 1966.
Ne pej mi se, ne smej mi se… Sofie 1995.
Prez esennata ulica. Sofie 1996.
„Styrszeł" – humor spod Witoszy. Varšava 1979.
Wiersze. In: MEDYŃSKA, W. (ed.): *Antologia współczesnej poezji bułgarskiej…*

II.

AKIJOV, V.: *Svetove.* Sofie 1968.
KARASLAVOV, G.: Za edna poezija. *Rabotničesko delo*, 1957, č. 46.
Lekomisleno, neverno, vredno. *Narodna mladež*, 1956, č. 18 (redakční článek).
MARKOV, G.: *Zadočni reportaži za Bălgarija.* Sofie 1990.
MOZER, Ch.: The Bulgarian Literature in 1944–1969. *The Literary Review*, 1973, č. 2.

PALEŽEV, J.: Nužna ni e tăkmo takava satira. *Sofijski Universitet*, 1965, č. 135.
PETROV, Z.: Naj-čudnata lubov Kăm sveta. Radoj Ralin na 50 g. *Literaturen front*, 1973, č. 17.
RAJNOV, B.: Satirata – partijno orăžje. *Literaturen front*, 1968, č. 48.
Spomňam si. *Moderen svjat*, 1993, č. 1 (rozhovor).
ŠOPKIN, M.: Za ňakoi problemi i tendencii v săvremennata bălgarska poezija. *Literaturen front*, 1975, č. 3.
TOMOVA-DIMČEVA, A.: Pokušenijata sreštu Radoj Ralin. *Literaturen forum*, 1991, č. 10; 1992, č. 2, 13.
Vărvija si po svoja păt. *Bălgarski žurnalist*, 1988, č. 10 (rozhovor).
ZIDAROV, N.: Ideologičeskata borba i dălgăt na pisatela. *Literaturen front*, 1969, č. 6.
ŽIVKOV, T.: Komunističeskata idejnost – visš princip na našata literatura i izkustvo. *Rabotničesko delo,* 1963, č. 46.

Lubomir SOBADŽIJEV
(1944–2002)

Obránce lidských práv, mnohokrát vězněný za snahy o probuzení a rozšíření občanské aktivity v Bulharsku.

Narodil se ve městě Ruse. Po ukončení střední školy v Ruse sloužil tři roky ve vojenském námořnictvu. Už v mládí kriticky hodnotil totalitarismus a jeho represe. V roce 1962 se odmítl jako svědek účastnit procesu proti důstojníkovi bulharské armády, kterého pronásledovala bezpečnostní služba.

V roce 1969 vytvořil mj. s Žerminalem Čivikovem, Christo Jordanovem a Stefanem Nefedovem konspirační skupinu, která jménem Dělnického svazu mládeže (podřízeného Komunistické straně Bulharska, KSB) šířila letáky na místech mezi Ruse a Varnou. Texty demaskovaly totalitní režim a kritizovaly omezování lidských práv: *Prohlašujeme, že v naší zemi není osobní svoboda ani svoboda slova a tisku.* […] *Odsuzujeme politiku a vládu Komunistické strany Bulharska a žádáme nahrazení systému jedné strany, který nám vnutila, vícestranickým systémem.* Členové skupiny byli dopadeni a odsouzeni. Sobadžijev dostal trest 5 let vězení.

Po návratu na svobodu pokračoval v činnosti proti režimu. Spolu s několika dalšími kolportoval celý rok 1975 letáky, kritizující cenovou a zásobovací politiku vlády. Neúspěšně se pokoušel vydávat nelegální časopis. Byl odsouzen na 4,5 roku do vězení za *teroristickou činnost a odpor proti vládě.* V letech 1969–1978 byl pod různými záminkami čtyřikrát vyšetřován a třikrát stál před soudem. Ve vězení strávil celkem sedm let.

Od roku 1976 byl kurýrem, dopisovatelem a představitelem Amnesty International v Bulharsku, od roku 1978 byl také v její „péči" (byl AI vyhlášen za „vězně roku" 1980).

V roce 1981 po návratu z vězení začal být opatrnější. S Amnesty International spolupracoval dál, přijímal její představitele a provázel je na cestách po Bulharsku. Pořádal setkání s bývalými politickými vězni. Pravidelně za hranice posílal informace o situaci v Bulharsku.

V roce 1988 byl jedním z obránců lidských práv, kteří se v balkánských horách v obci Oborište (roku 1876 tam padlo rozhodnutí o povstání proti Turkům) pokusili uspořádat protirežimní shromáždění. V tomto období ho nejednou zadržela bezpečnostní služba a vyhrožovala mu procesem a uvězněním.

Dvacátého pátého prosince 1988 inicioval v Ruse – pod heslem *Přestavba a demokratizace by se měly uskutečňovat zdola, z iniciativy občanů* – vznik nezávislého Svazu občanské iniciativy. Byl zvolen předsedou. Krátce nato byli organizátoři Svazu zatčeni. Sobadžijev byl společně s jedním z nich, Sabrim Chamdijevem, déle než měsíc ve vyšetřovací vazbě bezpečnostní služby v Sofii. V té době byli nejaktivnější členové *Nezávislého sdružení na obranu lidských práv, k nimž patřil i Sobadžijev, vypovězeni ze země. Na jaře 1989 došlo i na něho. Od dubna 1986 pobýval v Německu, krátce také v Nizozemsku a Belgii.

Na Západě byl velmi aktivní, vyjadřoval se mj. pro **Rádio Svobodná Evropa* a *Deutsche Welle*. Publikoval v tisku a neomezoval se jen na poskytování informací o činnosti komunistického režimu v Bulharsku, ale vyzýval také k organizaci občanského odporu proti němu.

V červenci 1989 se vrátil do Bulharska. Vytvořil organizaci Výbor 273 (podle čísla paragrafu bulharského trestního kodexu, který byl používán pro rozsudky za kritiku režimu

v textu letáků, v heslech a politických vtipech). Výbor pravidelně posílal na Západ informace o porušování občanských práv v Bulharsku, o represích proti obyvatelstvu, o dalších etapách *„obrodného procesu“ a vyhánění bulharských Turků. Pro šíření těchto informací vytvořily západní rozhlasové stanice zvláštní redakce věnované Bulharsku.

Byl jedním ze zakladatelů *Svazu demokratických sil, úzce spolupracoval s jeho předsedou *Želju Želevem. Po 10. listopadu 1989, kdy začaly demokratické změny, kandidoval do ústavodárného Velkého Národního shromáždění. Jako předseda Hnutí občanské iniciativy vyvíjel rozsáhlou činnost.

Koncem osmdesátých let onemocněl nevyléčitelnou chorobou, dál se však věnoval publicistice a snažil se o posílení občanské společnosti.

Zemřel v Sofii.

Gančo Savov

II.

ASENOV, B.: *Od šesto za Šesto…*
ČANEV, S.: *Šesto za nas i nije za Šesto…*
IVANOVA, E.: *Bălgarskoto disidentstvo...*
SAVOV, G.: *Kapan ze kontri…*

Georgi ZARKIN
(1940–1977)

Antikomunistický aktivista, autor vlasteneckých básní, zavražděný ve vězení. Pseudonym: Rilski bor.

Narodil se ve vesnici Beli Iskar v sofijské oblasti. Krátce po komunistickém *převratu z 9. září 1944 ztratil otce při masové popravě inteligence v lázních Borovec. V Ichtimanu ukončil zemědělskou technickou školu. Vojenskou službu vykonal ve stavebních brigádách, kam se zařazovaly „podezřelé živly“ a představitelé romské menšiny.

Od roku 1963 pracoval jako fotoreportér v novinách *Zemedelsko zname*, což byl orgán *Bulharského agrárního národního svazu. Získal mnoho celostátních fotografických cen. Pokoušel se také o literární tvorbu.

V roce 1964 navázal kontakt s Ivanem Todorovem-Goruňou, členem Komunistické strany Bulharska a bývalým partyzánem, organizátorem skupiny (složené mj. z důstojníků Bulharské lidové armády), která připravovala stranický a státní převrat. Po smrti Todorova-Goruni v roce 1965 Zarkin pokračoval v antikomunistické činnosti, šířil opoziční letáky.

I přes nedostatek důkazů byl zadržen a obviněn z protistátní činnosti, mj. z toho, že chtěl vyhodit do povětří přehradu a snažil se o usmrcení vysoko postavených stranických aktivistů, kteří zavinili Goruňovu smrt. V roce 1966 byl odsouzen k 6 letům vězení.

Po potlačení *pražského jara držel ve vězení ve Staré Zagoře 28 dnů hladovku. Napsal také dopis vězeňským úřadům: *Jestliže mám věřit, že Rusko je „osvoboditelem“ Bulharska, je to stejné, jako bych věřil, že vlk je býložravec. Od čeho osvobozovalo pět armád Československo?* […] *Osvobodily ho od svobody!* V otevřeném dopise bulharskému premiérovi napsal: *Za fasádou demokracie byl v Bulharsku vybudován diktátorský režim.* […] *Je tu víc soudů než domů kultury, víc věznic a táborů než rekreačních objektů a sanatorií.* […] *Bulharsko se proměnilo v ruské tréninkové území.*

Byl autorem několika povídek, bajek, hry o bulharském národním hrdinovi Vasilovi Levském a básní, mj.: *Pochodu bulharských politických vězňů* a *Vpřed, vpřed!* Za dvě poslední díla byl znovu odsouzen – na 5 let odnětí svobody a v roce 1974 – za další pokus o vytvoření antikomunistické skupiny Vulkán – na 8 let. Mnoho z jeho veršů, výzev a protestů proniklo z vězení na svobodu.

Sedmého srpna 1977 byl ubit k smrti ve vězení v Paradžiku.

V dopise matce se vyznal: *Čest a důstojnost jsou pro mne důležitější než všechno ostatní na světě. Vím, že ani Ty bys nesouhlasila s tím, aby se ze mne stal lump, ale pořád si myslíš, že se nějak protáhnu mezi kapkami. Ale to by bylo možné, jen kdybych byl menší než ty kapky.* […] *V roce 1969 mi při druhém soudu nedovolili napsat vlastní obhajobu, musel jsem ji napsat vlastní krví na kapesník: „Vážená obhajobo! Narodil jsem se jako člověk. Žiju jako dobytek. To mi ale nebrání zemřít se ctí.“*

Silvia Borisova

I.
Otvăd čertata…

II.
ČANEV, S.: *Šesto za nas i nije za Šesto…*
ZARKIN, L.: *„Vulkan“*, díl 1. [Samokov] 2000; díl 2. [Sofie] 2006.

Želju ŽELEV
(1935–2015)

Filozof a politik, vůdce demokratické opozice.
V letech 1990–1997 prezident Bulharska.

Narodil se ve vesnici Veselinovo v oblasti Šumen v chudé rolnické rodině. V roce 1958 dokončil studium filozofie na Sofijské univerzitě. Od roku 1960 byl členem Komunistické strany Bulharska (KSB). V roce 1961 se stal aspirantem na katedře filozofie Sofijské univerzity. V dizertační práci *Filosofskoto opredelenije na materijata v săvremennoto estestvoznanije* (*Filozofické vymezení hmoty v současné přírodovědě*) a v některých článcích, např. *Kritika za Leninovoto učenije za materijata* (*Kritika leninského učení o hmotě*, 1963), negativně hodnotil dogmatické hranice marxismu-leninismu.

Dizertační práci *Filosofskoto opredelenie na materijata* rozmnožil na cyklostylu ve 200 exemplářích a kolportoval v prostředí vědecké a umělecké inteligence. V roce 1965 za to byl vyloučen z KSB jako antimarxista a antimaterialista. Později byl propuštěn z univerzity, nebylo mu dovoleno práci obhájit a zrušili mu také trvalý pobyt v hlavním městě.

Usadil se ve vesnici Grozden v oblasti Burgas, odkud pocházela jeho žena. Tam v roce 1967 napsal knihu *Totalitarna dăržava* (*Totalitní stát*). Neúspěšně se ji snažil vydat ve státních nakladatelstvích a kniha kolovala v samizdatu z ruky do ruky. Jejím prvním čtenářem a kolportérem byl *Radoj Ralin. *Invaze do Československa v roce 1968 zabránila vydání práce v Praze.

V roce 1969 se Želev vrátil do Sofie a našel si zaměstnání v Centru uměleckého amatérského hnutí. V roce 1974 úspěšně obhájil doktorskou práci *Modalnite Kategorii* (*Modální kategorie*) a získal doktorát. Od roku 1975 pracoval ve Vědecko-výzkumném institutu kultury. V roce 1980 na vědeckém sympoziu ve městě Veliko Tărnovo kritizoval stav společenských věd v SSSR, což vyvolalo ostrou polemiku se sovětskou delegací.

Totalitarna dăržava byla vydána až v roce 1982 pod názvem *Fašizmăt* (*Fašismus*). Třetina z desetitisícového nákladu byla stažena z knihkupectví. Kniha ukazovala, že mezi nacistickým a komunistickým režimem v zásadě nejsou rozdíly, a stala se předmětem zájmu bezpečnostního aparátu a vyšších stranických funkcionářů. Tři redaktoři z nakladatelství Narodna mladež, bezprostředně spojení s vydáním knihy, byli propuštěni z práce. Stranicky byli potrestáni redaktor prof. Ivan Slavov i recenzenti prof. Nikolaj Genčev a prof. Kiril Vasilev. Toto pronásledování přispělo k tomu, že se z Želevovy knihy stala legenda.

V osmdesátých letech Želev pokračoval ve výzkumu dějin komunistického systému. Navrhl schéma rozpadu totalitních systémů – od vojenské diktatury až po vícestranickou liberální demokracii – a popsal sovětskou perestrojku jako možnou alternativu vojenské diktatury. Vnímal stále větší šance na demokratizaci státního zřízení.

V souvislosti s Želevovou publikační činností zahájila bezpečnostní služba již v říjnu 1983 „operativní kroky“, které mu měly zabránit, aby rozséval „ideologickou diverzi“. Služba zaznamenávala všechno, co bylo v jeho vyjádření „nepravověrné“, např.: *Existují dva druhy socialismu: vědecký a reálný. Vědecký není reálný a reálný je nevědecký.* Nebo: *Socialismus v Bulharsku má dvě etapy: chyby růstu a růst chyb*.

Účastnil se vytváření Společenského výboru ekologické obrany Ruse (založeného 8. března 1988), agitoval a přiváděl členy. Byl jedním z tvůrců a prvním předsedou *Klubu na podporu glasnosti a perestrojky, v němž působili i straničtí revizionisté. Na prvním všeobecném shromáždění 2. listopadu 1989 přišel s myšlenkou spojit neformální struktury do rámce společné fronty. K tomu došlo 7. prosince 1989, kdy vznikl *Svaz demokratických sil a Želev se stal jeho předsedou.

Devatenáctého ledna 1989 se zúčastnil snídaně dvanácti bulharských disidentů s francouzským prezidentem Françoisem Mitterrandem, který byl v Bulharsku na návštěvě. Zúčastnil se všech manifestací v listopadu a prosinci 1989. Ve vystupňovaném napětí na shromáždění 14. prosince 1989, svolaného pod heslem odstranění prvního článku o vedoucí roli komunistické strany z ústavy, mírnil emoce. Díky jeho rozvážnosti měla bulharská revoluce mírný průběh.

Želev a *Klub na podporu glasnosti a perestrojky přitahovali pozornost západních rozhlasových stanic a bulharských exilových organizací. Poskytoval četné rozhovory *BBC*, *Deutsche Welle*, *Hlasu Ameriky* a **Rádiu Svobodná Evropa,* tvrdil, že socialismus se jako systém rozpadá. Po demokratických změnách v listopadu a prosinci 1989 se Želev stal předsedou Koordinační rady *Svazu demokratických sil a u bulharského kulatého stolu (3. ledna – 5. května 1990) zasedal v čele opozice.

V letech 1990–1997 byl prezidentem Bulharska. Od ledna 1997 byl předsedou nadace, která nese jeho jméno.

V březnu 2005 byl vyznamenán nejvyšším bulharským státním Řádem „Stara Planina".

Zemřel v Sofii v roce 2015.

Silvia Radeva

I.

Čovekăt i negovite ličnosti. Sofie 1991.

„Faszyzm", czyli biografia pewnej książki. *Obóz,* 1990, č. 19.

Fašizmăt. Sofie 1982, 1990.

Inteligencija i politika. Sofie 1995.

Levski kato istoričeska ličnost. Sofie 1992.

Modalni kategorii. Sofie 1978.

Realnoto fizičesko prostranstvo. Sofie 1996.

Relacionna teorija na ličnostta. Sofie 1993.

V golamata politika. Sofie 1998.

Văpreki vsičko. Mojata političeska biografija. Sofie 2005.

II.

DAJNOV, E.: *Političeski debat.* Sofie 2000.

Filozof, opozycjonista, prezident. *Gazeta Wyborcza,* 18.–19. 8. 1990 (rozhovor).

IVANOVA, E.: *Bălgarskoto disidentstvo...*

JACKOWICZ, J.: Żelew Żeliu. In: ROSZKOWSKI, W.: *Europa Środkowo-Wschodnia XX wieku. Słownik biograficzny*. Tom sygnalny. Varšava 2001.

JANKOV, M.: Za naučen, marxistko-leninski analiz na fašizma. *Filozofska misăl,* 1982, č. 12.

SIMEONOV, P.: *Goljamata promjana.* Sofie 1996.

SLAVOV, I. (ed.): *Fašizmăt sreštu „Fašizmăt".* Sofie 1991.

Šesto upravlenije sreštu neformalnite organizacii v Bălgarija 1988–1989. Sofie 1999.

BULHARSKO

Československo

ÚVOD

Ve chvíli ukončení druhé světové války mělo Československo jako jediný stát ve střední a východní Evropě korektní vztahy se Sovětským svazem.[1] Byl to důsledek vlivu mnoha faktorů. Československá republika nevedla s východním sousedem žádné územní spory (Podkarpatská Rus byla Moskvě předána bez velké lítosti). Důležitá byla rovněž otázka historických zkušeností – SSSR v roce 1938 jako jediný protestoval proti mnichovské dohodě, která 1. republiku prakticky zbavila suverenity. Posledním důležitým činitelem byl postoj prezidenta Edvarda Beneše, který v exilu v Londýně usiloval o sblížení se Sovětským svazem, což koncem roku 1943 vyvrcholilo podpisem smlouvy o přátelství.

V březnu 1945 byla v Moskvě uzavřena dohoda mezi skupinou kolem londýnské vlády, představiteli Slovenské národní rady a komunisty. Výsledkem této dohody bylo vytvoření koaliční vlády Národní fronty (4. dubna 1945 v Košicích), jejímž premiérem se stal Zdeněk Fierlinger. Následujícího dne byl vyhlášen již dříve domluvený tzv. košický vládní program, obsahující mj. prohlášení o rovnoprávnosti českého a slovenského národa, oznámení o vysídlení Němců a Maďarů a o uskutečnění společensko-ekonomických reforem.

Ve srovnání s jinými státy regionu se Československo těšilo řadě svobod, avšak o úplné demokracii nemohlo být řeči. Možnost podílet se na politickém životě byla omezena na levicové a středové strany, náležející do Národní fronty[2], což znemožňovalo existenci jakékoliv skutečné opozice. Zakázána byla činnost stran s výrazně pravicovou orientací, mezi nimi i nejsilnějšího seskupení z meziválečného období – Agrární strany. Také poválečné zúčtování s kolaboranty poskytlo příležitost eliminovat politické protivníky. Demokracii omezil rovněž systém národních výborů, nahrazujících místní samosprávu: ty vznikaly podle sovětského modelu jmenováním. Komunističtí aktivisté kontrolovali řadu důležitých resortů, především ministerstvo vnitra a bezpečnostní orgány na různých úrovních. Dávalo jim to značnou převahu nad koaličními partnery. Vliv komunistů zesílil po volbách v květnu 1946, v nichž získali na českém území až 40 % hlasů a na Slovensku 30,4 % (přičemž Demokratická strana získala 62 %). Premiérem se stal vůdce komunistů Klement Gottwald, ale vláda si zachovala vícestranickou povahu.

O tom, jak silný vliv měla Moskva na situaci v Československu, se však bylo možné přesvědčit až v létě 1947, poté co Praha pod bezprostředním tlakem Sovětského svazu odmítla návrh účasti na Marshallově plánu. Krátce nato, na jednání ve Szklarské Porębě v září 1947, na němž bylo založeno Informbyro, byli čeští a slovenští komunisté obviněni, že se zpožďují v procesu přebírání moci. Byl to přímý impuls k tomu, aby přistoupili ke krokům směřujícím k likvidaci demokratického systému. Někteří představitelé ostatních stran se hodlali organizovaně postavit proti komunistickým snahám, ale nedostali se za etapu příprav a rozhovorů.

Události, jež se do dějin Evropy zapsaly jako „pražský státní převrat“ a které komunisté po léta označovali za „vítězný únor“, začaly již několikátou provokací Státní bezpečnosti (StB). Československý bezpečnostní aparát „odhalil“ na podzim 1947 takzvané „slovenské spiknutí“ (které sám nastrojil). Skupina představitelů Demokratické strany byla obviněna z údajných kontaktů se slovenskou emigrací, což vedlo k hromadným represím vůči této straně a k omezení jejího vlivu v mocenských orgánech. Odehrávalo se to v ovzduší propagandistické štvanice při mobilizaci stoupenců komunistické strany. Šlo však jen o předehru k událostem, které se odehrály v únoru 1948. Když ministr vnitra odvolal poslední nekomunistické velitele Sboru národní bezpečnosti (SNB, jehož součástí byla StB), podalo 12 ministrů demisi. Počítali s tím, že vyvolají vládní krizi a vypsání předčasných voleb. Ministři sociálně demokratické strany, kteří byli pod značným vlivem komunistické strany, se k nim však nepřipojili. V následujících dnech uspořádala KSČ masové demonstrace a také hodinovou generální stávku a vyzbrojila dělnické milice, z nichž se později stal ozbrojený „přístavek“ strany – Lidové milice. V politických stranách, sdruženích, tiskových redakcích, správních orgánech atp. začaly vznikat tzv. akční výbory, které na komunistické zadání přebíraly kontrolu jednotlivých oblastí veřejného života. Odpor nebyl příliš silný – jeho nejdůležitějším projevem byla demonstrace studentů v Praze, rozehnaná s použitím střelných zbraní. Poslední nadějí demokratických politiků byl prezident Beneš, který však 25. února kapituloval a jmenoval novou vládu – formálně vícestranickou, ale fakticky již zcela ovládanou komunisty. Poslanci, kteří jí při hlasování neprojevili důvěru, zanedlouho ztratili mandát. Desátého března 1948 spáchal sebevraždu Jan Masaryk, syn zakladatele 1. republiky Tomáše Garriguea Masaryka. Jeho smrt lze chápat jako první hlasitý individuální protestní akt, celá léta však byla pokládána za politickou vraždu (tato otázka se nejspíše nikdy nedočká definitivního objasnění).

Proces úplného převzetí moci komunisty byl dokončen po volbách uspořádaných v květnu 1948, v nichž se hlasovalo o jediné kandidátce, kandidátce Národní fronty, která byla samozřejmě zcela pod kontrolou KSČ. Po několika dnech odstoupil z funkce Beneš (a krátce nato, 3. září 1948, zemřel) a prezidentem se stal Gottwald, který podepsal novou ústavu státu, schválenou ještě předchozím parlamentem. Rozběhly se hromadné čistky ve všech státních strukturách a společenských organizacích (odhaduje se, že muselo odejít 250–280 tisíc lidí), které se týkaly i vysokoškolských studentů. Ještě nějaký čas zůstaly otevřené státní hranice, a toho využilo mnoho demokratických aktivistů k útěku ze země. V exilu se dál snažili vyvíjet politickou činnost, ale v prvních letech ještě nepříliš aktivně. Řada exilových aktivistů se stala oběťmi únosů, které prováděla na rakouském území StB a které vedly k jejich dlouholetému věznění. Například představitel sociálně demokratické strany Bohumil Laušman, který v roce 1949 uprchl přes Německo do Jugoslávie a poté se usadil ve Vídni, byl unesen koncem roku 1953. Byl odsouzen k 17 letům vězení a zemřel v cele v roce 1963 den před propuštěním.

Ty představitele nekomunistických sil, kteří zůstali v zemi, postihly tvrdé represe. Nastupovalo tak „upevňování lidové vlády“. Nejznámějším z celé řady procesů byl ten, v němž byla souzena skupina představitelů různých politických stran v čele s poslankyní za národní socialisty Miladou Horákovou. Za údajné *spiknutí proti republice* byla ještě se třemi dalšími odsouzena k trestu smrti, který byl záhy vykonán. Tento rozsudek zahájil sérii dalších procesů, v nichž bylo odsouzeno celkem 639 osob, z toho 10 k smrti a 48 na doživotí. Průměrná výše trestů odnětí svobody byla téměř 15 let. Pronásledováni byli také hrdinové vojenského odboje a vojáci

1 Druhým státem byla Jugoslávie, která se však ve snaze uchovat si suverenitu a budovat vlastní model komunismu zanedlouho dostala s Moskvou do konfliktu.

2 Byly to: Komunistická strana Československa a Komunistická strana Slovenska, která byla její autonomní součástí, Československá strana národně sociální (krom názvu neměla nic společného s NSDAP ani s nacistickou ideologií), působící v českých zemích, Československá strana lidová a Československá strana sociálně demokratická. Na území Slovenska byla hlavní silou Demokratická strana, vytvořená v roce 1944 během národního povstání; na začátku roku 1946 vznikla také sociálnědemokratická Strana práce a křesťanskodemokratická Strana svobody.

ozbrojených sil působících v zahraničí, například generál Heliodor Píka, zástupce náčelníka generálního štábu, který byl za druhé světové války velitelem československé vojenské mise v Moskvě. V lednu 1949 byl pod falešnými obviněními odsouzen k trestu smrti a za půl roku nato popraven. V dalších letech bylo uvězněno přes 1,5 tisíce vojáků a 31 z nich bylo popraveno. Celkový počet obětí politických procesů v letech 1948–1954 dosahuje nejméně 100 tisíc.[3]

Společnost zbavená možnosti organizované opoziční činnosti[4] dávala svým přesvědčením průchod různými podobami společenského odporu. Na počátku července 1948, při sletu tělovýchovné organizace Sokol v Praze, došlo ke spontánním demonstracím protikomunistického vyznění; bylo pozatýkáno několik stovek lidí. Již v roce 1948 StB zaznamenala 6450 letáků protistátního charakteru, o rok později jich bylo 27,3 tisíce. V dalších letech počet letáků systematicky klesal – z 16 250 v roce 1950 na 1466 v roce 1955. Rozsah této formy protestu poskytuje nepřímé svědectví (vzhledem k absenci jiných známých pramenů) o zesílení společenského odporu v tehdejším Československu. Nepochybně nejokázalejším aktem společenského protestu byl 11. října 1951 únos vlaku, jímž se 111 pasažérů dostalo přes hranice do Německa. „Vlak svobody", o kterém obsáhle informovaly západní rozhlasové stanice (**RSE* natisklo zvláštní letáky a vyslalo je do ČSR), se pro mnohé stal symbolem naděje na možnost uniknout z komunistické diktatury.

Vedle představitelů demokratických stran se terčem komunistů záhy stala jiná prostředí, společenské skupiny či instituce. Tvrdým represím byly vystaveny náboženské společnosti, zejména katolická církev. Přímé zúčtování začalo v červnu 1949, kdy bylo nařízeno domácí vězení (a po několika měsících pak internace) pražskému arcibiskupovi Josefu Beranovi.[5] Brzy se do izolace, internace či vězení dostala většina českých a slovenských biskupů, takže diecéze řídili generální vikáři, kteří byli vůči moci poslušní. Systematicky se omezovaly náklad katolického tisku, výuka náboženství ve školách, možnost pořádat poutě a procesí, vzdělávání kněží ap. V dubnu 1950 byly zlikvidovány struktury řeckokatolické církve. Ve stejné době se po monstrprocesu se skupinou řeholníků uskutečnila tzv. akce „K", v jejímž důsledku byly zlikvidovány všechny mužské řády. Na českém území se do internačních táborů dostalo 1164 řeholníků, na Slovensku 1180. V průběhu této akce došlo na Slovensku na několika místech k otevřeným protestům místních obyvatel. O několik měsíců později podobná akce (s krycím názvem „Ř") postihla také ženské kláštery, přičemž oficiálně řády nebyly zrušeny a všechny řádové sestry nebyly internovány (byly využívány také na práci v továrnách apod.). V prosinci 1951 byli v Bratislavě postaveni před soud tři slovenští biskupové: Michal Buzalka, Pavol Gojdič a Ján Vojtaššák byli obviněni, že *usilovali provést útok na Ústavu Československé republiky*, zejména pokud jde o nezávislost, nedílnost a demokratickou podobu státu. První dva byli odsouzeni na doživotí, třetí na 24 let vězení. V dalších fingovaných procesech byly k dlouholetým trestům odsouzeny stovky duchovních i laiků. Tvrdé represe postihly rovněž např. svědky Jehovovy.

3 Podkladem pro odhady jsou údaje týkající se počtu osob rehabilitovaných na základě zákona přijatého v roce 1990. Za léta 1948–1954 uvádějí okolo 95,6 tisíc lidí, nezahrnují však lidi rehabilitované v roce 1968 ani některé kategorie mimosoudních represí.

4 Nekomunistické strany byly zlikvidovány anebo podřízeny komunistům. Sociální demokracie byla v červnu 1948 začleněna do KSČ.

5 Internace trvala do roku 1963. V roce 1965 se arcibiskup Beran, kterého papež jmenoval kardinálem, vydal do nuceného vyhnanství do Vatikánu.

Po vyhlášení kolektivizace vesnice v únoru 1949 narazili komunisté na odpor rolníků, kteří si chtěli podržet svůj majetek. V krajních případech šlo i o ozbrojený odpor. Rozsáhle známý je případ moravské vsi Babice, kde členové jedné z podzemních skupin zastřelili tři komunistické aktivisty. V průběhu rozsáhlé represivní akce, jejímž cílem bylo také zastrašení rolníků, bylo odsouzeno k smrti 11 lidí (z toho 3 kněží), 90 dalších dostalo mnohaleté tresty vězení.

Proti vzdorným rolníkům se užívaly i jiné formy represí. Tisíce rolnických synů a dcer byly vyloučeny z vysokých škol. Od listopadu 1951 do srpna 1953 bylo v celé zemi v rámci další akce „K" vystěhováno z domova nejméně 1629 rodin „kulaků", celkem 8246 osob. Rozsáhle se používaly rozmanité finanční tresty včetně zabavení majetku. Rolníci představovali značnou část ze zhruba 20 tisíc lidí umístěných v letech 1948–1954 do táborů nucené práce a také z asi 60 tisíc lidí povolaných k výkonu vojenské služby do pomocných technických praporů, kde pracovali mj. v dolech.

Časem se represe začaly týkat rovněž aktivistů komunistické strany. Po dlouhém vyšetřování prováděném s významnou účastí sovětských poradců bylo odhaleno *Protistátní spiklenecké centrum* v KSČ. Za hlavního obžalovaného byl vybrán Rudolf Slánský, který byl od roku 1945 generálním tajemníkem strany. V listopadu 1952 byl v monstrprocesu společně s 10 dalšími komunistickými aktivisty odsouzen k smrti (zbylí tři k doživotnímu vězení) a všechny tresty smrti byly vykonány. Zároveň se připravoval proces s vůdci Komunistické strany Slovenska, označenými za „slovenské buržoazní nacionalisty". Naštěstí pro obviněné byl tento proces odložen až na rok 1954, takže byly vyneseny rozsudky „jen" na doživotí nebo k dlouholetým trestům vězení (od 10 do 22 let).

Doposud málo prozkoumána je činnost antikomunistických konspirativních organizací vzniklých po únoru 1948, z nichž část prováděla ozbrojenou činnost.[6] V květnu 1949 se velká podzemní organizace založená advokátem Jaroslavem Borkovcem neúspěšně pokusila obsadit sídlo generálního štábu v Praze. V rychlém procesu bylo šest členů organizace odsouzeno k smrti. Nejznámější z tehdejších konspirativních skupin (která zároveň dodnes budí živé kontroverze) je organizace bratrů Ctirada a Josefa Mašínových. Po převzetí moci komunisty a zahájení represí se rozhodli podle vzoru svého otce[7] založit podzemní organizaci, jejímž cílem mělo být navrácení svobody v Československu. V září 1953 se pokusili dostat do západního Berlína, aby se připojili k Američanům a pokračovali v dalším boji s komunismem. Během mnohatýdenního útěku většinou přes území NDR svedla skupina dvě potyčky s příslušníky východoněmeckého bezpečnostního aparátu a sovětskými vojáky (pronásledovalo je přes 20 tisíc lidí). Dva členové skupiny byli zajati, oba bratři Mašínové se spolu s Milanem Paumerem nakonec 30. října probili do západních čtvrtí Berlína. Oba dopadení – Zbyněk Janata a Václav Švéda – byli popraveni v roce 1955, stejně jako strýc bratří Ctibor Novák, který se skupinou spolupracoval.

6 Situaci ještě navíc komplikuje fakt, že některé z nich byly vyprovokované, zakládala je StB za účelem nalezení potenciálních nepřátel režimu a udržení aparátu teroru.

7 Jejich otec, plk. Josef Vladimír Mašín (posmrtně povýšený do hodnosti generálmajora), byl jedním z největších hrdinů československého odboje v letech druhé světové války, spoluzakladatelem legendární rozvědně diverzní skupiny Tři králové. V roce 1942 ho popravili Němci. Po válce byl v cele, v níž strávil poslední hodiny života, nalezen dopis adresovaný jeho synům, v němž mj. napsal: *Pamatujte si, že hájit svobodu své vlasti a národa jest povinností každého uvědomělého Čecha. I vy jednou musíte takto postupovat.*

Zhoršující se hospodářská situace a vzrůstající vykořisťování postupně budily i odpor dělníků, projevující se někdy masovými protesty. K prvnímu z nich došlo v listopadu 1951 v Brně. Po vyhlášení rozhodnutí úřadů omezit počet těch, kdo mají právo na vánoční příplatek, který se do té doby vyplácel všem dělníkům, vstoupila do stávky největší továrna v moravském hlavním městě Zbrojovka (od roku 1948 oficiálně Závody Jana Švermy). Dělníci, které se předsedovi krajského výboru KSČ nepodařilo uklidnit, vylomili bránu továrny a vyšli do ulic. Tak se stávka rozšířila na celé Brno, přičemž počet manifestujících rychle rostl. Večer je rozehnali příslušníci Lidových milic. Další den část podniků ve stávce pokračovala. Tento živelný protest nepřinesl žádný výsledek, stal se jen projevem sílící nespokojenosti společnosti. Několik účastníků události bylo odsouzeno k trestu 12 let vězení.

Mnohem vážnější dopad měly celostátní protesty na začátku června 1953. Vyvolala je už delší dobu plánovaná měnová reforma spojená se zrušením systému regulací a zvýšením cen. Měnová reforma připravila společnost o úspory a provedení celé operace těsně po výplatě prohloubilo rozhořčení společnosti. Reakcí bylo vypuknutí stávek ve 129 podnicích v celé zemi, v Plzni navíc došlo 1. června 1953 k bouřlivým mnohatisícovým demonstracím pod hesly *Chceme svobodu! Pryč s komunisty! Chceme svobodné volby!* aj. K manifestacím došlo také na několika dalších místech. V Plzni bylo uvězněno 231 demonstrantů; tresty dosahovaly výše 10–14 let vězení.

Červnové protesty byly první vážnou zkouškou pro Antonína Novotného, který se po smrti Klementa Gottwalda v březnu 1953 ujal funkce předsedy[8] KSČ. Vedení strany nikoli bez nátlaku z Moskvy rozhodlo začátkem srpna 1953 o přijetí tzv. *nového kurzu*. Bylo oznámeno, že lidé, kteří vystoupí z výrobních družstev, nebudou pronásledováni (této možnosti záhy využilo deset tisíc zemědělců), vedení státu uznalo, že došlo k chybám v hospodářské politice včetně zanedbání rozvoje lehkého a potravinářského průmyslu. Ve vnitřních analýzách se přiznávaly i případy *porušení socialistické zákonnosti* a nedodržování občanských svobod. Zásadním výsledkem vnitrostranických diskusí byla úprava hospodářské politiky, jejímž cílem byl vzrůst životní úrovně obyvatel.

Postupná náprava životních podmínek a také rychlé posilování postavení Novotného ve straně přispěly k poměrně snadnému překonání krize v roce 1956. V Československu vyvolal velký zájem tajný Chruščovův referát přednesený na XX. sjezdu KSSS, který společnost znala z projevu prvního tajemníka KSČ, jakož i z pořadů západních rozhlasových stanic. Referát vyvolal vření ve straně, především v prostředí inteligence. Podařilo se je však dosti rychle zvládnout. Podobně dosáhly širšího rozsahu studentské protesty v květnu 1956. Na podzim pak československá „bezpečnost" bez většího úsilí zabránila proniknutí „kontrarevolučních" myšlenek z Polska, zachváceného společenským vřením (*říjen 1956) a ze vzbouřeného Maďarska (*maďarská revoluce 1956).

Antonín Novotný, který od listopadu 1957 zastával také funkci prezidenta státu, prováděl otevřeně neostalinskou politiku. Země se navrátila k intenzívnímu rozšiřování výstavby těžkého průmyslu, v roce 1960 byla prakticky dokončena kolektivizace venkova. Represe neustávaly, dokonce přechodně zesílily. Počet lidí, které rozpracovával bezpečnostní aparát mezi roky 1956 a 1961, vzrostl z 6261 na 13 165. Mezi roky 1955 a 1969 bylo z politických důvodů souzeno asi 55 tisíc lidí, většina z toho připadá na období do roku 1960. V témže roce se v jednom z usnesení ÚV KSČ tvrdilo, že *socialismus v naší zemi zvítězil*, a na důkaz toho byl změněn název státu – z Československé republiky na Československou socialistickou republiku (ČSSR) – a ústava. Nový základní zákon obsahoval mj. formulace o *vedoucí úloze komunistické strany* a *spolupráci se Sovětským svazem*.

Činnost úřadů se v té době setkávala již jen s nepočetnými podobami společenského odporu. Počet „protistátních" letáků, které sebrala StB, klesl z 1850 v roce 1956 na 560 v roce 1960. Existovaly už jen rozptýlené organizace antikomunistické povahy. Příkladem může být skupina, která působila od začátku padesátých let v Praze a kterou řídil skaut Vladivoj Tomek. Zpočátku se tito mladí lidé zabývali hlavně rozmnožováním a kolportováním letáků, časem začali uvažovat o ozbrojeném boji. Po neúspěšném útoku na vojenskou hlídku v roce 1952 zanechali činnosti a obnovili ji v roce 1956. V roce 1959 přišla zatčení a 17. listopadu 1960 byl na základě předchozího procesu v pražské pankrácké věznici popraven Vladivoj Tomek. Stal se tak posledním z 248 československých občanů popravených z politických důvodů.

Trvající pronásledování z náboženských důvodů způsobilo, že se postupně rozvíjely tajné struktury katolické církve. Neveřejně působily některé rozpuštěné řády, probíhala výuka duchovních i laiků, jakož i svěcení kněží a biskupů. Tyto struktury dokázaly přes neutuchající represe (např. v roce 1960 byla zatčena a odsouzena skupina jezuitů v čele s tajně vysvěceným biskupem *Jánem Chryzostomem Korcem) přetrvat až do pádu komunistického režimu v Československu.

Amnestie, kterou moc vyhlásila v roce 1960, se nevztahovala na značnou skupinu odsouzených a nezastavila ani další pronásledování. Teprve XXII. sjezd KSSS (v říjnu 1961), na němž Chruščov vyhlásil druhou vlnu destalinizace, přiměl Novotného, aby alespoň zdánlivě zahájil kroky, jimiž by se přiblížil vládnoucímu trendu. V říjnu 1962 byl vyhozen do povětří Stalinův pomník, který se tyčil nad Prahou, zlikvidováno bylo také Gottwaldovo mauzoleum. V roce 1962 byla vyhlášena další amnestie. V téže době byla zřízena komise ÚV KSČ, jejímž cílem byla prověrka procesů z let 1948–1954, zaměřených proti lidem zaujímajícím řídící funkce ve státě a jejich případná rehabilitace. Přestože byly v průběhu její práce odhaleny četné mechanismy stalinských monstrprocesů, měla zásadní nedostatek – zabývala se jen represemi uplatňovanými proti komunistům. V důsledku nálezů komise bylo odvoláno více než deset soudců a advokátů, zatímco politická odpovědnost dopadla na několik stranických funkcionářů, kteří byli postupně odvoláváni z funkcí.

Na začátku šedesátých let přinutila rychle se zhoršující hospodářská situace vedení KSČ hledat nová ekonomická řešení. Poměrně svobodné a otevřené diskuse na toto téma zahájily nesmělou liberalizaci, která časem zasáhla i jiné oblasti vědy a také umění. Úřady se pokoušely omezit dopad probíhajících změn, mj. v roce 1966 zrušily časopis mladých spisovatelů **Tvář* nebo uvěznily spisovatele Jana Beneše (byl odsouzen na 5 let za kontakty s exilovým časopisem **Svědectví*). Vývoji událostí však nezabránily. K otevřené konfrontaci došlo v červnu 1967 při jednání IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů. Spisovatelé kritizovali cenzuru, Pavel Kohout přečetl dopis, který *Alexandr Solženicyn adresoval sovětskému Svazu spisovatelů. Otevřenou kritiku nejen kulturní politiky, ale i celkové podoby společensko-politického života přednesl *Ludvík Vaculík. Moc zareagovala tím, že Svazu odebrala časopis **Literární noviny* a tři spisovatelé byli vyloučeni z KSČ.

Brzy poté vyvolal Novotný nový konflikt, když při návštěvě sídla Matice slovenské, organizace, jež se zasloužila o národní obrození v devatenáctém století, urazil Slováky. V říjnu 1967 došlo na plénu ústředního výboru strany k otevřené kritice prvního tajemníka. Novotný obvi-

8 Od září 1953 se používalo označení „první tajemník".

nil Alexandra Dubčeka (tehdejšího vůdce Komunistické strany Slovenska, která patřila do KSČ) z *nacionalismu*. Misku vah ve prospěch vnitrostranické opozice převážily události z 31. října 1967. Toho dne večer na vysokoškolských kolejích na pražském Strahově přestala jít elektřina. Studenti vyšli do ulic města v atmosféře happeningu, se zapálenými svíčkami a s voláním *Více světla*. Nečekaně se stali oběťmi brutálního útoku pořádkových sil, což vyvolalo na pražských vysokých školách další protesty. Za této situace byla zřízena zvláštní vládní komise, aby prozkoumala průběh událostí. Novotný se rozhodl, že se odvolá na autoritu Leonida Brežněva, který však při neplánované návštěvě Prahy v prosinci 1967 vůdcům KSČ řekl: *Eto vaše dělo* [*To je vaše věc*], což bylo přijato jako jasný souhlas s personálními změnami. Ty uskutečnilo další plénum ÚV KSČ v lednu 1968. Novým prvním tajemníkem se stal Alexander Dubček. Začal tím reformní proces, kterému se záhy začalo říkat *pražské jaro.

Reformy byly zpočátku omezené, jejich významné „urychlení" nastalo od března 1968. Novotný se 23. března vzdal úřadu prezidenta a zanedlouho přestala působit cenzura. V prvních dubnových dnech přijala KSČ *Akční program*, který obsahoval kritické hodnocení dosavadního způsobu fungování státu a vykresloval vizi postupné demokratizace společensko-politického systému. Program mj. obsahoval zavedení vnitrostranické demokracie prostřednictvím posílení významu volených orgánů, omezení přímého vlivu strany na státní orgány, praktické naplnění ústavních občanských svobod, mj. práva na svobodné sdružování, svobodu slova a shromažďování. Byla také oznámena reforma bezpečnostního aparátu a způsobu řízení ekonomiky a také postupné přetváření struktury státu ke skutečné federaci. *Akční program* však nenarušoval základní principy komunistického systému – vedoucí roli strany a dominanci státního sektoru v ekonomice.

Probíhající změny postupně dodaly Čechům a Slovákům odvahu pouštět se do stále rozsáhlejší činnosti. Obrozoval se náboženský život a nezávislé společenské organizace jako skauting a Sokol. Ohromnou popularitu získaly *Klub 231[9] a *Klub angažovaných nestraníků, které vznikly koncem března 1968. Druhá z těchto institucí začala být časem přijímána jako forma organizované politické opozice. Došlo k pokusu obnovit sociálně demokratickou stranu. V dubnu *Václav Havel uveřejnil v týdeníku *Literární listy* článek vyzývající k vytvoření silné opoziční strany. Podstatně větší ohlas vyvolal manifest **Dva tisíce slov* z pera *Ludvíka Vaculíka, který vyšel 27. června 1968 ve čtyřech tiskovinách najednou. Solidaritu s autorovými názory brzy vyjádřily tisíce lidí. *Vaculík celkovou odpovědnost za aktuální stav přisoudil komunistické straně, ale zároveň vyzýval k taktické podpoře vlády tváří v tvář hrozbě cizí intervence. Manifest, který rozzuřil komunistickou propagandu v ostatních státech sovětského bloku (kromě Rumunska), se pro Moskvu stal dalším důkazem, že v Československu dochází ke kontrarevoluci. Na jedné straně zesílily přípravy na vojenskou intervenci, které probíhaly od časného jara, na druhé se zvýšil tlak na vládu v Praze, aby zvládla situaci vlastními silami. Prvkem tohoto nátlaku bylo setkání vedení pěti států Varšavské smlouvy v hlavním městě Polska 14.–15. července 1968. Byl na něm přijat obsahově neobyčejně ostrý dopis československému vedení, v němž se nedvojznačně uvádělo: *Nikdy nebudeme souhlasit s tím, aby imperialismus pokojnou nebo násilnou cestou, zevnitř nebo zvenčí prolomil socialistickou soustavu a změnil poměr sil v Evropě ve svůj prospěch*. Dvacátého devátého července začaly

9 Název pochází od čísla dekretu z roku 1948, který byl právním rámcem pro většinu represí stalinského období.

v Čierné nad Tisou československo-sovětské rozhovory „poslední šance". Jejich výsledkem bylo, že se vůdci KSČ v čele s Dubčekem zavázali, že do 25. srpna znovu nastolí vedoucí úlohu strany, zakážou organizace pokládané za protisocialistické (včetně *Klubu 231 a *Klubu angažovaných nestraníků), ovládnou situaci v médiích a znovu zavedou cenzuru, vyčlení StB ze struktury ministerstva vnitra a provedou personální změny na nejvyšší mocenské úrovni. K potvrzení této dohody se 3. srpna do Bratislavy sjela vedení ostatních států sovětského bloku. Zároveň však jeden z představitelů konzervativního křídla KSČ Vasil Biľak předal dopis se žádostí o poskytnutí „bratrské pomoci" při ovládnutí „kontrarevoluce", na který sovětské vedení už dlouho čekalo. Tento dopis se stal formálním oprávněním pozdějšího rozhodnutí o ozbrojené intervenci.

To padlo na zasedání politického byra KSSS 17. srpna 1968 krátce po telefonickém rozhovoru Brežněva s Dubčekem; rozhovor sovětského vůdce přesvědčil, že s naplněním předchozích slibů nemůže počítat. Devatenáctého srpna dostaly armády pěti států rozkazy související se zahájením operace Dunaj. V noci z 20. na 21. srpna překročily invazní jednotky, čítající v první vlně na čtvrt milionu vojáků, vybavených tisíci tanků a děl, stovkami letadel a vrtulníků apod., státní hranice[10] (*invaze do Československa). Československá armáda dostala rozkaz neklást odpor. Ve chvíli zahájení invaze zasedalo předsednictvo ÚV KSČ, na němž bylo přes odpor „zdravých sil" přijato provolání ke společnosti, vyzývající k zachování klidu a prohlašující vstup vojsk za akt *odporující nejenom všem zásadám vztahu mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva*. Tento dokument rovněž prohlašoval, že všichni, kdo zastávají vedoucí funkce ve straně a státu, své funkce nadále plní, což zkřížilo plány na oznámení změn ve vedení. Krátce po schválení provolání obsadili budovu ÚV sovětští parašutisté, kteří shromážděné členy vedení strany zatkli. Zatčení vůdci *pražského jara – Oldřich Černík, Alexander Dubček, František Kriegel, Josef Smrkovský, Josef Špaček – byli letadlem odvezeni do Lehnice, odkud je převezli na místo internace na území Ukrajiny. Interventům se podařilo dosáhnout vytčených cílů – rychle (za 36 hodin) obsadit celou zemi, nenarazit na ozbrojený odpor, vyhnout se významnějšímu krveprolití. Vojenský úspěch ovšem provázela naprostá politická porážka. Navzdory přijatým předpokladům nevystoupily „zdravé síly", nepřevzaly moc a nevytvořily novou vládu. Ukázalo se, že protireformní skupina jednající na sovětském velvyslanectví, není schopna ani ovládnout stranický aparát nebo hromadné sdělovací prostředky.

Agresoři od prvních hodin intervence naráželi na všeobecný odpor československé společnosti. Již brzy ráno 21. srpna začaly masové demonstrace, které se v některých městech, především v Praze, měnily v boje se vstupujícími jednotkami. Proti demonstrantům, ozbrojeným jen Molotovovými koktejly, byly použity střelné zbraně, byli zabití a ranění.[11] V celé zemi lidé usilovně bránili postupu vojsk, stavěli zátarasy z autobusů, těžkých stavebních strojů, hořících pneumatik a nakonec blokovali průjezd obrněných kolon „živými barikádami" – lidmi, kteří si lehali na vozovku. Velmi účinná byla, jak se ukázalo, dezinformační akce – zamalovávání nebo přestavování ukazatelů, cedulí s názvy ulic apod., protože způsobila konkrétním

10 V poslední chvíli bylo s ohledem na propagandistický dopad ustoupeno od přímé účasti Národní lidové armády NDR v invazi. Hranice překročily jen nevelké průzkumné skupiny. NLA interventům poskytovala také logistickou podporu.

11 Za dva týdny po 21. srpnu tak zahynuly vinou okupantů 72 osoby, do 18. října zahynulo celkem 100 lidí a 335 jich bylo vážně zraněno.

jednotkám mnohahodinová zpoždění při zaujímání vyznačených pozic. Lidé se snažili vojákům invazních jednotek vysvětlit, že je invaze bezdůvodná – jak v rozhovorech, tak na letácích hromadně tištěných v jazycích států, jež se intervence účastnily. Zdi a ploty byly pokryté nápisy vyjadřujícími solidaritu s vězněnými členy vedení KSČ a odsuzujícími agresory i jejich domácí kolaboranty. Na stejné straně jako společnost stály i všechny hromadné sdělovací prostředky, ačkoliv hlavní televizní a rozhlasové vysílače byly zablokovány hned prvního dne invaze. Nahradila je síť nevelkých zamaskovaných rozhlasových vysílaček, připravená… pro případ invaze států NATO. Ty hrály několik týdnů, než je postupně zlikvidovaly speciální jednotky interventů, obrovskou roli při udržování společenského odporu. Češi a Slováci nemohli proti okupantům postavit ozbrojené síly, a tak sáhli také po osvědčené „zbrani slabých" čili po humoru.

Usnesení odsuzující *invazi do Československa ihned přijala také vláda a Národní shromáždění. Dvaadvacátého srpna začal v jedné z pražských továren mimořádný XIV. sjezd Komunistické strany Československa. Na předčasně svolaný sjezd dokázala dorazit většina již dříve zvolených delegátů (1219 z 1543). Ti schválili ostrý protest proti agresi a vyzvali komunistické strany celého světa k podpoře. Společnost byla vyzvána k hodinové stávce a bylo zvoleno nové vedení strany, z něhož byli vyřazeni stoupenci invaze. Stávku společnost všeobecně podpořila, 23. srpna ve 12 hodin se zastavila prakticky celá země.

Stávající situace přiměla vedení KSSS změnit původní plány a zahájit v Moskvě rozhovory s vězněnými vůdci *pražského jara i s prezidentem Ludvíkem Svobodou a delegací, která přibyla z ČSSR. Výsledkem bylo podepsání „moskevského protokolu", který fakticky znamenal ustoupení od veškerých reforem *pražského jara a splnění sovětských požadavků. XIV. sjezd KSČ byl uznán za neplatný, československá strana se zavázala k provedení personálních změn, posílení bezpečnostního aparátu a armády, postavení *antisocialistických organizací* mimo zákon a navrácení cenzury. Za to se mohli českoslovenští vedoucí představitelé vrátit domů.

Dvacátého sedmého srpna vyzval Dubček v emocionálním projevu přenášeném rozhlasem spoluobčany, aby zachovali klid, ustali s protesty a důvěřovali vedení strany; namísto toho sliboval pokračování v reformním procesu. Když vedení od společnosti získalo jistou důvěru, přistoupili k naplnění přijatých závazků. Ještě v srpnu byl zneplatněn mimořádný XIV. sjezd KSČ, ale členové ústředního výboru, kteří na něm byli zvoleni do vedení strany, byli kooptováni. Zároveň byly ve vedení strany a ve státních orgánech provedeny personální změny požadované Moskvou. Byly obnoveny mechanismy kontroly tisku, v souvislostech s událostmi z 21. srpna bylo zakázáno používat pojmu „okupace". Organizace považované za „kontrarevoluční" byly postaveny mimo zákon, byla omezena svoboda sdružování.

Jedním z nemnoha úspěchů tohoto období byl zákon o federalizaci Československa, schválený v parlamentu 27. října, který, byť ve zkrácené podobě, uskutečňoval jeden ze základních bodů reformního programu a splňoval požadavky Slováků. Stále nápadnější však byl ústup od programu a ducha *pražského jara. Vnímala to především mládež, která od poloviny října pořádala četné pouliční demonstrace. Devatenáctého listopadu začala třídenní studentská stávka, která se však na ostatní společenské skupiny nerozšířila. Absence rozsáhlejší odezvy na tyto a další protestní akce byla mj. důsledkem důvěry, jaké se ve společnosti těšili Dubček a Svoboda, kteří neustále vyzývali k zachování klidu a k důvěře v působení strany. Nepochybně k tomu přispívala i únava z prodlužující se politické krize a ztráta nadějí na radikální změnu situace.

Pokusu zvrátit tyto nálady se chopil dvacetiletý student Karlovy univerzity Jan Palach, který se 16. ledna 1969 v Praze na Václavském náměstí polil benzínem a zapálil. Předtím poslal několika lidem a institucím dopisy podepsané „Živá pochodeň č. 1", v nichž hrozil dalšími sebevraždami, nebudou-li splněny jeho požadavky (mj. likvidace cenzury) nebo nepodpoří-li je společnost generální stávkou. Na utrpěné popáleniny 19. ledna zemřel. Jeho cestu následovalo dalších 30 lidí, z nichž sedm zemřelo. Palachovi se podařilo otřást svědomím světa, který se začal znovu o Československo zajímat. Nakrátko ožil i odpor společnosti, celou zemí se přelila vlna manifestací.

V noci z 28. na 29. března 1969 po vítězství československého hokejového týmu nad reprezentací SSSR na mistrovství světa došlo v celém Československu k řadě protisovětských manifestací. Při mnohých z nich byly napadeny objekty spojované s okupantem. Tyto výtržnosti byly pro ÚV KSSS a vládu SSSR popudem k ostré nótě vedení Československa, v níž se požadovalo *potrestání jak iniciátorů a organizátorů provokací, tak i těch, kdo nad nimi drží ruku*. Tento dopis se stal základem k odchodu Dubčeka z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ na plénu 17. dubna 1969. Novým prvním tajemníkem se stal Gustáv Husák. Dubček se stal předsedou Federálního shromáždění a tuto funkci zastával do září 1969. V dalších měsících docházelo k následným personálním změnám, povyšováni byli především soudruzi jmenovitě uvedení v sovětském dopise.

Násilně byl také zrychlen proces *„normalizace" situace v ČSSR čili návrat typického modelu fungování komunistické diktatury, shodného se sovětským. Byl zlikvidován Svaz vysokoškolských studentů, rozpuštěny redakce neposlušných časopisů. Byla zrušena všechna rozhodnutí státních orgánů přijatá po 21. srpnu 1969 vyjadřující se k invazi. Posledním pokusem o společenský odpor byly masové demonstrace 21. srpna 1969. Na první výročí vojenské intervence vyšly do ulic desítek měst desetitisíce Čechů a Slováků, stavěly se barikády a došlo k vážným pouličním bojům s policií, StB a armádou. Zahynulo nejméně pět lidí, několik stovek bylo zraněno, více než 2 tisíce uvězněny. Tentokrát však lidi nezabíjely a nezraňovaly kulky intervenčních vojsk, ale československé armády a policie. Následujícího dne přijal parlament mimořádné zákonné opatření, lidově zvané „obuškové", zavádějící řadu represí za všechny projevy odporu vůči úřadům. Umožňovalo mj. držet podezřelé dlouho ve vězení bez soudního rozhodnutí, zjednodušovalo soudní řízení, zpřísňovalo tresty za některé trestné činy, usnadňovalo propuštění neposlušných z práce a jejich vyloučení ze studia a také rušení časopisů a rozpouštění sdružení. Smutným paradoxem historie zůstává, že důležitou roli při přijetí tohoto zákonného opatření sehrál Dubček.

V roce 1970 dospěl proces *„normalizace" do klíčové fáze. V první řadě to znamenalo hromadné čistky. Z KSČ bylo vyloučeno více než 300 tisíc členů, dalších 100 tisíc vrátilo legitimaci. Celkem se stav strany snížil o 28 %. Bylo také rozpuštěno téměř 1000 stranických organizací. V září byl oficiálně odsouzen a vyloučen za strany Dubček. Ze zastávaných míst bylo propuštěno více než 100 tisíc lidí. V prosinci 1970 byl na plénu ÚV KSČ přijat dokument s charakteristickým názvem *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, který byl téměř 20 let oficiálním výkladem průběhu událostí z let 1968–1969.

Ještě několik let trvaly pokusy pokračovat v opoziční činnosti, především v prostředí mládeže a inteligence. Sdružení působící v té době pořádala masové letákové akce, zpracovávala programy činnosti a politické manifesty (např. *Malý akční program* vyhlášený v roce 1970 skupinou bývalých komunistických aktivistů). StB je však vždy poměrně rychle rozprášila. Jako jedna z prvních byla už koncem roku 1969 zlikvidována skupina s názvem Hnutí revoluční mládeže, jejíž členové stanuli před soudem v březnu 1971; šestnáct lidí bylo odsouzeno k trestům až čtyřletého vězení (*Petr Uhl). Do roku 1974 bylo za různé „trestné činy politické

povahy“ odsouzeno celkem přes tři tisíce osob. Nelze si nevšimnout, že odpor proti první fázi *„normalizace“ byl podstatně silnější v české části státu.

Potlačení *pražského jara vyvolalo další vlnu útěků za hranice. Odhaduje se, že z komunistického Československa uprchlo v letech 1948–1989 celkem téměř 200 tisíc lidí. Z nich při pokusu o překročení hranic 282 zahynulo, z toho bylo 145 zastřeleno a 96 se stalo obětí drátěných zátarasů nabitých proudem.

V polovině sedmdesátých let mohli komunisté oznámit úspěch „normalizační“ politiky. Společnost se pohroužila do marasmu a konzumovala plody ekonomického růstu. Veškerá organizovaná opoziční činnost (nepočítáme-li působení tajné církve) prakticky zanikla. Zůstávaly jen individuální akty protestu, jako otevřený dopis *Václava Havla Gustávu Husákovi z dubna 1975.

K organizovanějšímu jednání přiměly rozptýlená opoziční prostředí sílící represe vůči nezávislým umělcům. V roce 1976 byla zatčena a uvězněna skupina hudebníků, mezi nimiž byl evangelický pastor Svatopluk Karásek a členové rockových skupin Plastic People of the Universe a DG 307. Koncem roku se začaly sbírat podpisy pod *Prohlášení Charty 77*, odvolávající se na mezinárodní pakt o lidských a občanských právech, který ČSSR v říjnu ratifikovala. *Charta 77 byla vyhlášena 1. ledna 1977 a podepsalo ji 242 lidí[12] (do konce její existence nesla podpisy 1898 lidí). Signatáři *Charty 77 ve snaze omezit represe zdůrazňovali, že nevytvářejí žádnou organizaci, ale jen otevřené neformální společenství *lidí různých přesvědčení, různé víry a různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě*. Jedinou formální strukturou *Charty byla funkce mluvčích, kterou jako první přijali *prof. Jiří Hájek, *Václav Havel a *prof. Jan Patočka. Od roku 1978 vycházel časopis **Informace o Chartě 77*. *Charta 77 rychle navázala těsnou spolupráci s *Výborem na obranu dělníků (Komitet Obrony Robotników, KOR), což vyústilo ve společná prohlášení a také nevídaná setkání opozičních aktivistů na hranicích. Ta proběhla dvakrát v roce 1978, třetí setkání znemožnila společná akce československých a polských bezpečnostních služeb. V roce 1981 vznikla *Polsko-československá solidarita, která se však konkrétní činnosti chopila až v polovině osmdesátých let. Přes hranice se pašovala neoficiální literatura a tiskařský materiál, pořádána byla další setkání. Po zavedení *výjimečného stavu v Polsku byly v Československu zaznamenány projevy protestu a solidarity s pronásledovanými v PLR.

Sílící represe a šikany přiměly 17 aktivistů *Charty 77 k založení organizace, jejímž cílem bylo dokumentovat případy bezpráví a šířit o nich informace. Tak 24. dubna 1978 vznikl *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Do roku 1989 vydal 1125 sdělení, týkajících se případů represe. Ostatně se záhy sám stal její obětí. V roce 1979 bylo totiž zatčeno 11 jeho členů a pět z nich bylo odsouzeno k trestům od 3 do 5 let vězení.

Vedle těchto dvou skupin působila tehdy i jiná nezávislá prostředí, např. okruhy intelektuálů provozujících diskusní semináře, skupiny tajné církve, samizdatová vydavatelství, alternativní kulturní centra. Mimořádným místem se stala tzv. Lennonova zeď v Praze, vytvořená v roce 1980 po zavraždění britského hudebníka. Místo rychle obklopila legenda a stalo se prostorem pro setkávání mladých lidí nespokojených s realitou osmdesátých let.

Zesílení represí na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let způsobilo omezení činnosti *Charty 77 a *VONS. Postupně se však rozvíjela pacifistická a ekologická hnutí, která dosahovala velké popularity zejména v řadách mladé generace. V roce 1987 se ustavila Nezávislá ekologická skupina. O rok později vznikl *Mírový klub Johna Lennona a *Nezávislé mírové sdružení – iniciativa za demilitarizaci společnosti. Tyto skupiny se pouštěly do stále odvážnějších akcí.

12 Podstatně více bylo signatářů tzv. Anticharty, prohlášení podporujícího politiku vlády.

Na Slovensku, kde byla opoziční hnutí podstatně slabší, sílilo od poloviny osmdesátých let hnutí na obranu katolické církve a svobody vyznání. V červenci 1985 během oficiálních oslav 1100 výročí smrti sv. Metoděje začalo 150 tisíc lidí, kteří se shromáždili na Velehradě, skandovat *Chceme náboženskou svobodu! Chceme Svatého otce! Ať žije církev!* Koncem roku 1987 se přední představitelé tajných církevních struktur rozhodli uspořádat petiční akci s požadavkem na obsazení desítky let prázdných biskupských stolců (tehdy se to v Československu týkalo osmi diecézí). Petici, která obsahovala také řadu jiných požadavků, podpořil pražský arcibiskup František kardinál Tomášek. Sebralo se přes půl milionu podpisů (většina na Slovensku). Největší význam však měla *svíčková demonstrace v Bratislavě. Dvacátého pátého března 1988 se v centru města sešly asi 3000 lidí, kteří se zapálenými svíčkami mlčky protestovali proti omezování svobody vyznání. K jejich rozehnání byla použita vodní děla.

V roce 1988 vznikly mj. takové skupiny jako *Demokratická iniciativa, *Československý helsinský výbor, *Hnutí za občanskou svobodu, nezávislá skupina „České děti“ (monarchistické sdružení). Začátkem roku 1989 vytvořili někdejší komunističtí reformátoři *Klub za socialistickou přestavbu Obroda.

Dvacátého prvního srpna 1988, v den výročí *invaze do Československa, byla v Praze uspořádána několikatisícová demonstrace. Zpívala se národní hymna, skandovala se hesla: *Dubček! Svoboda! Chceme svobodu! Rusové domů! V jednotě je síla!* Byly zadrženy 73 osoby. Na výročí vyhlášení nezávislosti Československa 28. října 1988 v Praze manifestovaly asi 2 tisíce lidí, kteří provolávali *Masaryk!* a *Svobodu!* Bylo zadrženo 133 osob. K podstatně menší manifestaci došlo téhož dne v Brně. V celé zemi (především v české části) zachytili příslušníci bezpečnostního aparátu v té době přes 6 tisíc letáků, což svědčilo mj. o rozvoji nezávislého tisku.

V lednu 1989 vyzvaly prakticky všechny významnější opoziční organizace k uctění tragické smrti Jana Palacha. V Praze od 15. do 21. ledna manifestovaly tisíce lidí, kteří skandovali *Palach žije*! *Svobodné volby*! *Ať žije Havel!* apod. Bylo zadrženo celkem 851 demonstrantů, osm představitelů opozice v čele s *Havlem bylo uvězněno.

Uvěznění opozičních aktivistů a jejich následné odsouzení (k několikaměsíčnímu vězení) vyvolalo protestní akce přesahující dosavadní disidentské prostředí. Petice na obranu vězněných vydala různá kulturní a vědecká centra (pod každou se sebralo přes 600 podpisů). Největší význam však měla *Petice československých občanů k událostem z 15.–21. ledna 1989*, kterou do 30. dubna podepsalo přes 5 tisíc lidí. Ještě masovější podpory dosáhlo provolání z června 1989 **Několik vět*, navazující na památný manifest **Dva tisíce slov* před jedenadvaceti lety. Tuto výzvu k propuštění politických vězňů, zrušení cenzury, nastolení svobody svědomí, shromažďování a sdružování podepsalo do listopadu víc než 40 tisíc občanů.

Pražská demonstrace k dalšímu výročí 21. srpna 1968 však nedosáhla větších rozměrů než o rok dříve. Zato se vyskytly nové důrazy. K „železné sestavě“ hesel přibyla nová – *Ať žije Polsko! Ať žije Maďarsko!* Mladí Poláci a Maďaři představovali značnou část účastníků manifestace a téměř jednu třetinu ze 161 zadržených. Byl to přirozený důsledek změn u nejbližších sousedů ČSSR. K nevelké manifestaci došlo i v Brně, zatímco ve 13 dalších českých městech (na Slovensku byl klid) kladly skupiny několika desítek osob květiny na místa, kde v době intervence zahynuli občané ČSSR.

Několikatisícová manifestace v Praze a drobnější protesty v jiných městech proběhly také 28. října 1989. Síla událostí však stále ještě nepřekračovala kritický bod. Protesty se soustředily především na hlavní město, účastnily se jich především skupiny mládeže, moc byla stále schopna je pacifikovat a zesilovat represe (mj. bylo v srpnu uvězněno pět slovenských disidentů). Většina veřejnosti nadále zůstávala pasivním svědkem událostí. A přitom k demokratickým změnám došlo už nejen v Polsku a Maďarsku, ale také v NDR. Zdálo se, že Československo zůstane poslední tvrzí komunismu ve střední Evropě. Naštěstí se jí však nestalo.

Aktivisté *Polsko-československé Solidarity využili nedávno nabyté svobody v Polsku a uspořádali na začátku listopadu ve Vratislavi Festival nezávislé československé kultury. Přes akce, které podnikly úřady ČSSR, aby tomu zabránily, přijely do metropole Dolního Slezska tisíce mladých Čechů a Slováků. Mohli si nejen poslechnout koncerty legendárních písničkářů (vystoupili na nich mj. Jaroslav Hutka a Karel Kryl), zásobit se „bibulou" (tj. samizdatovým a neoficiálním tiskem) nebo podiskutovat s *Adamem Michnikem, ale především se „nadechnout svobody". Význam tohoto setkání je pro další vývoj událostí nedocenitelný.

Sedmnáctého listopadu 1989 byla se souhlasem úřadů uspořádána slavnost připomínající události, k nimž došlo o padesát let dříve, kdy německé okupační úřady odvetou za vlastenecké manifestace studentů zavřely všechny české vysoké školy, popravily devět vůdců protestů a tisíce studentů poslaly do koncentračních táborů. Vzpomínkové manifestace (*studentská demonstrace 17. listopadu 1989) se nečekaně zúčastnilo několik desítek tisíc lidí a shromáždění se proměnilo v antikomunistickou demonstraci. Manifestanty brutálně napadly bezpečnostní síly. Mnoho lidí zbily (nezávislá komise popsala 568 takových případů, z toho 180 s trvalým poškozením zdraví), stovky jich zadržely a šířila se také pověst o smrti jednoho účastníka demonstrace. Tak začala *sametová revoluce.

Jako reakce byla 18. listopadu v Praze vyhlášena sedmihodinová stávka vysokých škol a divadel. Požadavky se týkaly odstoupení dosavadních představitelů, zahájení jednání se společností a potrestání viníků za brutální pacifikaci manifestace. Ke společnosti zazněla výzva ke generální stávce 27. listopadu. Začaly také první protesty mimo Prahu, mj. v Bratislavě.

Devatenáctého listopadu se v hlavním městě Československa konaly další manifestace na podporu studentů. Téhož dne vznikl studentský koordinační výbor a hlavní opoziční struktura *sametové revoluce – *Občanské fórum (OF) v čele s *Václavem Havlem. Hned nazítří vznikl v Bratislavě slovenský protějšek *OF, *Veřejnost proti násilí (Verejnosť proti násiliu, VPN).

Dvacátého listopadu vyšlo už do pražských ulic přes 200 tisíc lidí, dalších 40 tisíc jich manifestovalo v Brně. Menší shromáždění se konala také v Bratislavě a Ostravě. Večer vládnoucí činitelé projevili ochotu přistoupit k rozhovorům. K prvnímu setkání představitelů *OF s premiérem Ladislavem Adamcem došlo následujícího dne. Ten ujistil, že moc nehodlá ke ztlumení protestů použít násilí. Oznámil také ochotu rekonstruovat vládu. Nechtěl se však pouštět do rozhovoru o odstoupení Husáka z prezidentské funkce a prohlásil také, že *socialismus budeme bránit, o tom nebudeme diskutovat.* Nebylo tedy divu, že *OF podpořilo výzvu studentů a umělců ke dvouhodinové generální stávce 27. listopadu.

Dalšího dne demonstrovalo také v Bratislavě 100 tisíc lidí, mluvil tam Dubček a byla vyhlášena podpora generální stávky. Začalo klasické měření sil. Na jedné straně se protest šířil do stále nových měst, na druhé moc soustředila v Praze mnohatisícové policejní síly, pohotovost měla také armáda. Na 24. listopad bylo svoláno mimořádné plénum ÚV KSČ. Zároveň

komunisté začínali ztrácet kontrolu nad mocenskými nástroji – 23. listopadu se vzbouřili zaměstnanci televize a nižší stranické instance začaly požadovat změnu vedení a zahájení rozhovorů se studenty.

Dvacátého čtvrtého listopadu skončilo plénum ÚV odstoupením celého vedení strany v čele s dosavadním generálním tajemníkem Milošem Jakešem. Projevilo rovněž ochotu uskutečnit řadu politických, společenských a hospodářských reforem. Na manifestaci *Občanského fóra 25. listopadu přijely do Prahy delegace z celého Československa. V centru města se shromáždilo na 800 tisíc lidí. K účastníkům shromáždění, které poprvé živě přenášela televize, promluvili mj. Dubček a *Havel. Změny v KSČ byly zhodnoceny jako nedostatečné a padla výzva k dalším protestům. Večer v televizi vystoupil nový generální tajemník Karel Urbánek s apelem na budování „socialismu bez chyb". Premiér Adamec přislíbil propuštění politických vězňů a zahájení rozhovorů s *Občanským fórem. Pozdě večer televize také poprvé vysílala projev *Václava Havla.

V neděli 26. listopadu proběhla jednání vládní delegace s představiteli *OF. Zástupci opozice zopakovali své požadavky a bylo rozhodnuto, že rozhovory budou obnoveny po generální stávce. Premiér Adamec byl pozván na další manifestaci. Když se na ní pokusil promluvit, začalo půl milionu lidí skandovat: *Demisi, demisi!*

V pravé poledne 27. listopadu i přes dezinformační akce, kterých se StB do konce nevzdala, začala generální stávka pod hesly *Konec vlády jedné strany* a *Svobodné volby*. Celá země se zastavila. Miliony lidí se účastnily shromáždění a manifestací, které se proměnily ve svébytný *karneval svobody*. Dvacátého osmého listopadu předložil *Václav Havel řadu nových požadavků včetně demise vlády a změny ústavy. Protože moc nechtěla na některé z nich přistoupit, prodloužili studenti stávku do 3. prosince. Váha se však přenesla z ulic, škol a továren do zátiší politických kabinetů, v nichž se zpracovávaly konkrétní body zaváděných reforem.

Dvacátého devátého listopadu odstranilo Federální shromáždění z ústavy článek o vedoucí roli strany a zřídilo komisi k prozkoumání průběhu událostí 17. listopadu. Třetího prosince došlo k rekonstrukci vlády, která však opozici stále neuspokojovala. Pod hrozbou nové generální stávky jmenoval Husák po týdnu koaliční vládu s účastí představitelů opozice. Hned potom oznámil své odstoupení z funkce prezidenta. Tak KSČ konečně ztratila kontrolu nad průběhem dění. Komunističtí poslanci 29. prosince poslušně zvolili prezidentem nedávného vězně *Václava Havla.

Ve dnech 8. a 9. června 1990 se konaly svobodné volby, v nichž zvítězilo v českých zemích *Občanské fórum a na Slovensku *Veřejnost proti násilí. Už předtím byl změněn státní znak a název státu a proběhla řada reforem ve všech oblastech společenského života. Federalizace státu, která se uskutečnila v dubnu 1990, však nezabránila jeho rozpadu, k němuž nakonec došlo 1. ledna 1993.

Łukasz Kamiński

BIBLIOGRAFIE

Archiwum Akt Nowych Varšava, f. KC PZPR, k. 91–98, sign. 237/XXII-1668, Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, grudzień [prosinec]1970.

BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948.* Bratislava 1993.

BARNOVSKÝ, M.: Proces z takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami. In: FOITZIG, J. – PERNES, J. (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský".* Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze. Brno 2005.
TÝŽ: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko* (*1953–1957*). Brno 2002.
BARNOVSKÝ, M. – PEŠEK, J.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*. Bratislava 1997.
BENČÍK, A.: *Rekviem za Pražské jaro.* Třebíč 1998.
BÍLEK, J.: Pomocné technické prapory v letech 1950–1954. In: KAPLAN, K.: *Tábory nucené práce v Československu 1948–1954.* Praha 1992.
TÝŽ: *Pétépáci aneb Černí baroni úplně jinak. Vyprávění o jednom z bílých míst naší nedávné historie.* Plzeň 1996.
TÝŽ: *Pomocné technické prapory. O jedné z forem zneužití armády k politické perzekuci.* Praha 2002.
BLAIVE, M.: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956.* Praha 2001.
BLAŽEK, P.: Dejte šanci míru! Pacifismus a neformální mírové aktivity mládeže v Československu 1980–1989. In: VANĚK, M. (ed.): *Ostrůvky svobody. Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu.* Praha 2002.
TÝŽ: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Praha 2005.
TÝŽ: „Sejdeme se – zatím – v Polsku." Vratislavský festival 3.–5. listopadu 1989. In: MALICKI, J. – TARAJŁO-LIPOWSKA, Z. (eds.): *Wrocław w Czechach – Czesi we Wrocławiu. Literatura – język – kultura.* Vratislav 2003.
TÝŽ: Setkání představitelů československé a polské opozice na státních hranicích 1978––1979. In: HRODEK, D. (ed.): *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti.* Pardubická konference (18.–20. dubna 2002). Praha 2002.
TÝŽ: Solidarita se Solidaritou. Opoziční hnutí v Československu a vyhlášení polského „válečného stavu" v prosinci 1981. In: HRODEK, D. (ed.): *Česká a polská historická tradice…*
BLAŽEK, P. – LAUBE, R. – POSPÍŠIL, F.: *Lennonova zeď v Praze. Neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980–1989.* Praha 2003.
BOHÁČ, L.: *Jan Masaryk* (*úvahy o jeho smrt*). Praha 2005.
BOLOMSKÝ, K. – NOSKOVÁ, A. – OTÁHAL, M.: *Svědectví o duchovním útlaku 1969–1970. Normalizace v kultuře, umění, vědě, školství a sdělovacích prostředcích.* Praha 1994.
BORÁK, M. – JANÁK, D.: *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954.* Opava 1996.
BUREŠOVÁ, J.: Poznámky k případu Bohumila Laušmana. In: FOITZIG, J. – PERNES, J. (eds.): *Politické procesy v Československu…*
BUZALKA, M. – GOJDIČ, P. P. – VOJTAŠŠÁK, J.: *Proces zdrajców ojczyzny biskupów Jána Vojaššáka, Michala Buzalki, Pavla Gojdiča.* Praha 1952.
CÍSAŘOVSKÁ, B. – DRÁPALA, M. – PREČAN, V. – VANČURA, J. (eds.): *Charta 77 očima současníků. Po dvaceti letech*. Praha – Brno 1997.
CÍSAŘOVSKÁ, B. – HLUŠIČKOVÁ, R. (eds.): *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989. Dokumenty.* Praha 1994.
CUHRA, J.: *Akcia reholníčky. Snahy komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1949––1989 odstrániť do roku 2000 ženské rehole a kongregácie z verejného života.* Martin 2001.
TÝŽ: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972*. Praha 1999.
TÝŽ: Katolická církev a odpor vůči „normalizačnímu" režimu. In: BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor…*
CUHRA, J.: Represje wobec duchownych i wiernych na ziemiach czsekich w latach 1948–1962. In: DZIUROK, A. – MYSZOR, V. (eds.): *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego.* Katovice 2004.
TÝŽ: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha 1997.
CUHRA, J. – KOUDELKA, F. – SUK, J.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990.* Praha 1999.
ČELOVSKÝ, B. (ed.): *Emigranti. Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru" 1948.* Šenov u Ostravy 1998.
Československý záznam o jednání mezi československou delegací vedenou L. Svobodou a sovětskými představiteli v čele s. L. Brežněvem v Kremlu 23. srpna 1968. In: PECKA, J. (ed.): *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. 4/2. Brno 1993.
DAYOVÁ, B.: *Sametoví filozofové.* Brno 1999.
DIENSTBIER, J. – LÁNSKÝ, K.: Rozhlas proti tankům. Koláž událostí, vzpomínek a záznamů z vysílání Československého rozhlasu v srpnu 1968. In: DIENSTBIER, J. – LÁNSKÝ, K. – ŠILHÁN, V. – ŠIMON, B.: *Srpen 1968.* Praha 1990.
DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia Kláštory. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským reholiam v rokoch 1949–1952.* Martin 1998.
DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Navzdory nenávisti a mstě. Z politických procesů 1952–1953.* Třebíč 2002.
TÁŽ: *Politikové na útěku. Osudy změněné 25. únorem 1948.* Praha 2004.
FEJTÖ, F.: *Praski zamach stanu 1948.* Varšava 1984.
FIC, V. M.: *Československá strana národně socialistická v exilu. Nástin vývoje její organizační struktury a strategie boje za demokracii ve vlasti: 23. únor 1948 – 16. březen 1990.* Brno 2002.
GEBAUER, F. – KAPLAN, K. – KOUDELKA, F. – VYHNÁLEK, R.: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu v letech 1948–1949. Statistické údaje.* Praha 1993.
GRÁCOVÁ, G. – CHOVAN-REHÁK, J. – MARUNIAK, P. (eds.): *Slovenský povojnový exil.* Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27.–28. júna 1996. Martin 1998.
HAVEL, V.: Dopis Gustávu Husákovi. In: PREČAN, V. – TOMSKÝ, A. (eds.): *Václav Havel. O lidskou identitu.* Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979. Londýn 1984, 1989. Praha 1990.
HLAVOVÁ, V.: Formy nátlaku a represií voči bohatým roľníkom v procese kolektivizácie. In: Kol. aut.: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*, sv. 1. Prešov 2001.
HLUŠIČKOVÁ, R. – OTÁHAL, M. (eds.): *Čas demokratické iniciativy 1987–1990* (sborník dokumentů). Praha 1993.
HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová politika a nomenklatura 1969–1974*. Praha 1998.
HRODEK, D. (ed.): *Česká a polská historická tradice…*
HYNA, A.: *Československá krize 1967–1970 a západní Čechy*. Plzeň 2001.
JANÁK, D.: Sokół przeciwko komunistycznemu monopolowi władzy. In: KAMIŃSKI, Ł. (ed.): *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, sv. 4. Vratislav 2000.
JECH, K.: *Soumrak selského stavu 1945–1960.* Praha 2001.
JIRÁSEK, Z.: *Československá poúnorová emigrace a počátky exilu.* Brno 1999.
JIRÁSEK, Z. – MALKIEWICZ, A.: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu* (*1948–1956*). *Studium porównawcze.* Varšava 2005.
JIRÁSEK, Z. – ŠŮLA, J.: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1.* Praha 1992.

JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: *Exilová politika v letech 1948–1956. Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa.* Olomouc 1996.
JIŘÍK, K. (ed.): *Svědectví o roce 1968 v Ostravě.* Šenov u Ostravy 1998.
JUZA, J. – MATOUŠ, V. (eds.): *Svědectví o roku 1968 v okrese Rychnov n. Kn.* Rychnov nad Kněžnou 1992.
KAMIŃSKI, Ł.: Od kryzysu do kryzysu. Przyczynek do dziejów i stosunków PLR–CSRS w latach 1956–1970. In: RUCHNIEWICZ, K. – SZAYNOK, B. – TYSZKIEWICZ, J.: *Między Październikiem i Grudniem. Polityka zagraniczna doby Gomułki.* Wrocławskie Studia z Polityki Zagranicznej, sv. 2. Toruň 2005.
TÝŽ: Sametová revoluce. *Biuletyn Institutu Pamięci Narodowej,* 2004, č. 4.
TÝŽ: Żywe pochodnie. *Rzeczpospolita*, 17.–18. 1. 2004.
KAPLAN, K. (ed.): *K politickým procesům v Československu 1948–1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968.* Praha 1993.
TÝŽ: *Kořeny československé reformy 1968*, sv. 1. Brno 2000.
TÝŽ: *Největší politický proces: „M. Horáková a spol.".* Praha 1995.
TÝŽ: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956.* Brno 2005.
TÝŽ: *Pět kapitol o únoru.* Praha – Brno 1997.
TÝŽ: *„Všechno jste prohráli!" Co prozrazují archivy o I. sjezdu Svazu československých spisovatelů 1967.* Praha 1997.
KAPLAN, K. – PALEČEK, P.: *Komunistický režim a politické procesy v Československu.* Brno 2001.
KARLÍK, V. – POKORNÁ, T. (eds.): *Anticharta*. Praha 2002.
KMEŤ, N.: Opozícia a hnutie odporu na Slovensku 1968–1989. In: BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor…*
TÝŽ: *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951.* Bratislava 2000.
KMEŤ, N. – MARUŠIAK, J. (eds.): *Slovensko a režim normalizácie.* Prešov 2003.
KOKOŠKA, S. – KOKOŠKOVÁ, Z. (eds.): *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty.* Praha 1996.
KRAMER, M.: The Prague Spring and the Soviet invasion of Czechoslovakia. New Interpretations (Part II). *Cold War International History Project Bulletin*, 1993, č. 3.
TÝŽ: Ukraine and the Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part I): New Evidence from the Diary of Petro Shelest. *Cold War International History Project Bulletin*, 1998, č. 10.
KRAWCZYK, A.: *Praska Wiosna 1968.* Varšava 1998.
KUSIN, V. V.: *The Intelectual Origins of the Prague Spring. The Development of Reformist Ideas in Czechoslovakia 1956–1967.* Cambridge 2002.
KWAPIS, R.: *Praska Wiosna.* Toruň 2004.
LALUHA, I. – ŽATKULIAK, J. (eds.): *Alexander Dubček: Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory, výber 1963–1992.* Bratislava 2002.
LATYŠ, M. V.: *„Pražskaja vesna" 1968 g. i reakcija Kremla.* Moskva 1998.
LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948–1989. In: Kol. aut.: *Zločiny komunizmu…*
LONDON, A.: *Doznání: v soukolí pražského procesu.* Praha 1990.
LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie. Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha 2011.
MACEK, J.: *Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*. Praha 1990.
MADARÁSOVÁ, J. (ed.): *Česká a slovenská společnost v období normalizace. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie.* Sborník z konference konané na Technické univerzitě v Liberci ve dnech 22.–23. 8. 2001. Bratislava 2003.

MAŇÁK, J.: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970*. Praha 1997.
MARUŠIAK, J.: Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In: KMEŤ, N. (ed.) *Spoznal som svietlo a už viac nechcem tmu… Pocta Josefovi Jablonickému.* Bratislava 2005.
MARTIN, R. – MAŠÍNOVÁ, Z.: *Čtyři české osudy. Tragický úděl rodiny Mašínovy.* Praha – Litomyšl 2001.
MARTINEK, B.: Świadkowie Jehowy w Czechosłowacji po 1945 r. In: KAMIŃSKI, Ł. (ed.): *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego…*
MAŠÍN, B.: *Odkaz. Pravdivý příběh bratří Mašínů.* Praha 2005.
MATTHEWS, J. P. C.: *Majáles 1956. Nevydařená revolta československých studentů.* Brno 2000.
MÍŠKOVÁ, A. – BARVÍKOVÁ, H. – ŠMIDÁK, M.: *Československá akademie věd 1969–1972. Restaurace komunistické moci ve vědě*. Praha 1998.
NAVARA, L.: *Příběhy železné opony.* Brno 2004.
OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost 1969–1989: Příspěvek k dějinám „normalizace".* Praha 1994.
TÝŽ: První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969–1972). In: MANDLER, E. (ed.): *Dvě desetiletí před listopadem 89.* Sborník. Praha 1994.
OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu. Životopisná vyprávění.* Praha 2000.
PAUER, J.: *Praha 1958. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení.* Praha 2004.
PAŽOUT, J.: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. In: BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor…*
PECKA, J. (ed.): *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, sv. 1: *Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969.* Brno 1993.
PECKA, J. – PREČAN, V. (eds.): *Proměny Pražského jara. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích československé společnosti 1968–1969.* Praha – Brno 1993.
PERNES, J.: Opór społeczeństwa czechosłowackiego wobec interwencji. In: KAMIŃSKI, Ł. (ed.): *Wokół Praskiej Wiosny. Polska i Czechosłowacja w 1968 r.* Varšava 2004.
TÝŽ: *Brno 1951. Příspěvek k dějinám antikomunistického odporu na Moravě.* Praha 1997.
TÝŽ: *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953.* Brno 2000.
PIOTROWSKI, P.: Reforma walutowa 1953 r. w Czechosłowacji i jej skutki społeczne. In: KAMIŃSKI, Ł. (ed.): *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego…*
PREČAN, V. (ed.): *Charta 77* (*1977–1989*)*. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace.* Bratislava – Praha – Scheinfeld 1990.
Protokol z jednání delegací SSSR a ČSSR 23.–26. srpna v Moskvě. In: PECKA, J. (ed.): *Prameny…,* sv. 4/2.
Protokół ze spotkania przywódców partii i rządów krajów socjalistycznych: Bułgarii, NRD, Polski, Węgier i ZSSR (Warszawa, 14–15 lipca 1968.). In: GARLICKI, A. – PACZKOWSKI, A.: (eds.): *Zaciskanie pętli. Tajne dokumenty dotyczące Czechosłowacji 1968 r.* Varšava 1995.
RÁZEK, A.: *StB + justice – nástroje třídního boje v akci Babice.* Praha 2003.
RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992.* Bratislava 1998.
TÝŽ: *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992.* Bratislava 2002.
Sovětský stenografický záznam rozhovoru mezi sovětskými představiteli v čele s L. Brežněvem a A. Dubčekem a O. Černíkem. In: PECKA, J. (ed.): *Prameny…,* sv. 4/2.
STEVENS, J. N.: *Czechoslovakia at the Crossroads. The Economic Dilemmas of Communism in Postwar Czechoslovakia.* Boulder – New York 1985.

SUK, J.: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize* (*od listopadu 1989 do června 1990*). Praha 2003.
TÝŽ: *Občanské fórum. Listopad–prosinec 1989*, sv. 1: *Události.* Praha – Brno 1997; sv. 2: *Dokumenty.* Praha – Brno 1998.
ŠILHÁN, V.: XIV mimořádný – „vysočanský" – sjezd KSČ. In: DIENSTBIER, J. – LÁNSKÝ, K. – ŠILHÁN, V. – ŠIMON, B.: *Srpen 1968*...
ŠIMULČÍK, J.: *Čas svitania. Sviečková manifestácia – 25. marec 1988.* Prešov 2003.
ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948.* Bratislava 1999.
TIGRID, P.: *Czechoslovakia: A Post-Mortem* (*Podzwonne dla Czechosłowacji*). Archiwum przekładów i opracowań Ośrodka Badania Stosunków Wschód–Zachód, č. 41. Varšava 1970.
TOMEK, P.: *Počty obětí komunistického režimu v letech 1948–1989* – viz www.mvcr.cz/policie/udv/popraveni/obeti/index.html (citováno k 22. 1. 2007).
TŮMA, O.: Normalizacja 1969–1971. In: KAMIŃSKI, Ł. (ed.): *Wokół Praskiej Wiosny...*
TÝŽ: *Zítra zase tady! Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén.* Praha 1994.
TŮMA, O. a kol. (ed.): *Srpen '69. Edice dokumentů.* Praha 1996.
VALIŠ, Z.: Třetí vojenský odboj. In: BABKA, L. – VEBER, V. (eds.): *Za svobodu a demokracii*, sv. 3: *Třetí* (*protikomunistický*) *odboj.* Hradec Králové 2002.
VANĚK, M.: Ekologie a ekologická hnutí v posrpnovém Československu. In: BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor...*
TÝŽ: *Nedalo se tady dýchat. Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989*. Praha 1996.
VLČEK, V.: *Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948–1964.* Olomouc 2004.
TÝŽ: *Ženské řehole za komunismu 1948–1989.* Olomouc 2005.
VNUK, F.: *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949–1951.* Martin 1991.
VOLKOV, V. K.: Instinkt samosochraněnija: sovetskaja partokratija i „pražskaja vesna". In: *Konflikty v poslevojennom razvitiji vostočnojevropejskich stran.* Moskva 1997.
VONDRÁŠEK, V.: Kriminalizace Demokratické strany Slovenska v předúnorovém období. In: FOITZIG, J. – PERNES, J. (eds.): *Politické procesy v Československu...*
VONDROVÁ, J.: Praska Wiosna a Moskwa. In: KAMIŃSKI, Ł. (ed.): *Wokół Praskiej Wiosny...*
WILLIAMS, K.: *The Prague Spring and its Aftermath. Czechoslovak Politics 1968–1970.* Cambridge 1997.
Wnioski z rozwoju kryzysowego v partii i społeczeństwie po XIII Zjeździe KPCz. Przyjęte na plenarnym zebraniu KC KPCz dnia 11 grudnia 1970 i na XIV Zjeździe KPCz dnia 29 maja 1971. Londýn 1978.
Záznam z jednání československé delegace se sovětským vedením v Kremlu k návrhu tzv. moskevského protokolu. In: PECKA, J. (ed.): *Prameny...,* sv. 4/2.
ŽATKULIAK, J.: Perzekúcie roľníkov po roku 1948. In: Kol. aut.: *Zločiny komunizmu...*

Popis činnosti dalších konspirativních organizací – viz http://archive.is/protikomunisticke.misto.cz (citováno k 20. 2. 2007).
Přehled všech popravených a také podrobné informace o některých případech – viz www.totalita.cz (citováno k 20. 2. 2014).

KALENDÁRIUM

1944

29. srpna
V Banské Bystrici vypuklo Slovenské národní povstání – slovenské odbojové jednotky vystoupily spolu s částí slovenské armády proti nacistickým Němcům. Vládu na území povstání převzala Slovenská národní rada, která vyhlásila obnovení Československé republiky, spojení s antihitlerovskou koalicí a likvidaci Slovenského státu, jenž byl satelitem nacistického Německa. Komě Rady byl zřízen Sbor pověřenců. Funkce v obou těchto orgánech byly poměrně rozděleny mezi představitele Komunistické strany Slovenska (KSS) a tzv. občanského bloku čili nekomunistického demokratického odboje, na jehož základě vznikla Demokratická strana.

17. září
Sjezd sjednocené Komunistické strany Slovenska a sociální demokracie v Banské Bystrici. Zúčastnili se ho delegáti sociálně demokratických odbojových skupin z území, kde probíhalo povstání. Část sociálních demokratů se nesmířila se sjednocením s komunisty a před volbami v roce 1946 založili Stranu práce.

6. října
Jednotky Rudé armády a I. československého sboru po bitvě u Dukly překročily v oblasti Dukelského průsmyku slovenské hranice a v Karpatech polomily německou obranu.

27. října
Německá vojska obsadila Banskou Bystrici. Němci společně s kolaborantskými bojovými oddíly Hlinkovy gardy nastolili na dobytém území krutý teror. Partyzánské oddíly a vojenské jednotky se ukryly do hor a bojovaly s nacisty až do příchodu sovětských vojsk.

1945

4. dubna
V Košicích byla vyhlášena první vláda Národní fronty Čechů a Slováků, ve které komunisté obsadili šest ministerstev. O den později vláda potvrdila levicový *Košický vládní program*, oznamující také novou orientaci zahraniční politiky Československa na Sovětský svaz.

5.–8. května
Pražské povstání proti Němcům. V Praze vznikla Česká národní rada, která se prohlásila za legální reprezentaci osvobozeného českého území.

9. května
Do Prahy vstoupily oddíly Rudé armády.

24. října
Na základě dekretů prezidenta Beneše byly znárodněny banky, pojišťovny, doly, hutě a továrny zaměstnávající více než 500 zaměstnanců (v potravinářském a lehkém průmyslu rovněž podniky s více než 150 zaměstnanci). Znárodnění se týkalo 62 % lidí pracujících v průmyslu.

1946

5. dubna
Byla zveřejněna dohoda (zvaná dubnová) mezi Demokratickou stranou a částí politické reprezentace slovenských katolíků o spolupráci při volbách. Ostatní katoličtí politici vytvořili vlastní Stranu svobody.

26. května
Ve volbách do Ústavodárného Národního shromáždění zvítězila Komunistická strana Československa (KSČ), která získala 37,94 % hlasů; v Čechách a na Moravě dostala komunistická strana 40,17 % hlasů a na Slovensku její část pod názvem Komunistická strana Slovenska 30,48 %. Ve volbách do Ústavodárného Národního shromáždění a Slovenské národní rady na Slovensku zvítězila Demokratická strana, která obdržela 62 % hlasů, Strana svobody dostala 3,7 % a Strana práce 3,1 % hlasů.

19. června
Edvard Beneš byl zvolen prezidentem Československa.

2. července
Předseda KSČ Klement Gottwald se stal československým premiérem.

13. srpna
Na základě tzv. třetí pražské dohody z 28. června (řada dohod vymezujících vztahy mezi slovenskými národními orgány a centrální vládou Československé republiky, v nichž bylo odmítnuto federální uspořádání státu a postupně se posílily kompetence ústředních orgánů na úkor slovenských úřadů) se předsedou Sboru pověřenců stal komunista Gustáv Husák. Křeslo předsedy Slovenské národní rady zaujal předseda Demokratické strany Jozef Lettrich.

1947

15. dubna
Soud v Bratislavě odsoudil bývalého prezidenta Slovenského státu Jozefa Tisa k trestu smrti. Trest byl vykonán 18. dubna.

10. července
Československá vláda pod nátlakem SSSR odmítla Marshallův plán.

14. září
Slovenský Úřad pověřence pro vnitro, který řídil bezpartijní Mikuláš Ferjenčík, podal zprávu o odhalení protistátního spiknutí na Slovensku, které bylo organizováno ze zahraničí prostřednictvím okruhu kolem bývalého politika Slovenského státu Ferdinanda Ďurčanského. Komunisté začali bez jakýchkoli důkazů obviňovat z účasti ve spiknutí Demokratickou stranu.

21.–27. září
Na poradě devíti komunistických stran ze zemí střední a východní Evropy ve Szklarské Porębě bylo vedení KSČ kritizováno za údajnou zdlouhavost v přebírání moci. Zároveň bylo schváleno vytvoření Informačního byra komunistických a dělnických stran (Informbyra).

16. října
Ústavodárné Národní shromáždění na základě obvinění zfalšovaných Státní bezpečností (StB), ovládané komunisty, umožnilo trestní stíhání poslanců Demokratické strany Miloše Bugára a Jána Kempného. Oba poslanci byli uvězněni.

19. října
Slovenská sociální demokracie, dřívější Strana práce, se spojila s československou sociální demokracií.

1948

25. února
Komunisté provedli „pražský státní převrat". Ze státních úřadů byli odstraněni odpůrci nového systému, za asistence policie a Lidových milic byl nastolen monopol vlády komunistické strany. Vládní krize, vyvolaná demisí dvanácti (resp. čtrnácti) nekomunistických ministrů, skončila vítězstvím KSČ. Předseda strany Klement Gottwald byl pověřen vytvořením nového kabinetu. Po celou dobu trvání komunistického režimu se toto datum oslavovalo jako výročí vítězství pracujícího lidu („vítězný únor").

15. května
V Bratislavě byli odsouzeni představitelé Demokratické strany Miloš Bugár a Ján Kempný na šest let a na jeden rok vězení. V tomto procesu byli souzeni také další slovenští katoličtí politici a osobnosti veřejného života, mj. Pavol Čarnogurský, Jozef Kosorín, Ľudovít Obtulovič a Jozef Staško.

2. června
Po schválení Ústavy 9. května Ústavodárným Národním shromážděním a po prvních volbách, které se konaly 30. května, rezignoval na svou funkci prezident Edvard Beneš.

14. června
Národní shromáždění jednohlasně zvolilo prezidentem Klementa Gottwalda.

3. září
V Sezimově Ústí zemřel Edvard Beneš. Během státního pohřbu, který se konal 8. září v Praze, pokojně demonstrovalo několik tisíc občanů na obranu demokracie. Bylo zatčeno 79 osob.

14. října
Nabyl účinnosti zákon na ochranu lidově demokratické republiky (obsahoval tezi o zostřování třídního boje v období budování socialismu). Později byl často využíván ještě s dalšími právními akty k pronásledování skutečných i údajných politických protivníků.

1949

29. ledna
Soud odsoudil generála Heliodora Píku k smrti za údajnou špionáž. Začala série procesů proti bývalým důstojníkům a partyzánům.

23. února
Schválení zákona o Jednotných zemědělských družstvech – začátek kolektivizace zemědělství podle sovětského vzoru.

10. června
Začala státem organizovaná Katolická akce, proti které rozhodně vystoupil Vatikán, jakož i biskupové a věřící katolické církve.

19. června
Třetina římskokatolických kněží se odvážila přečíst v kostele pastýřský list biskupů odsuzující proticírkevní politiku vlády.

14. října
Národní shromáždění přijalo zákon o ekonomickém zajištění církví. Spolu s nově vzniklým Úřadem pro věci církevní představoval nástroj státního dozoru nad církvemi po celé období komunistické vlády.

1950

31. března – 4. dubna
Při procesu s nejdůležitějšími představiteli katolických řádů bylo deset lidí odsouzeno celkem k 132 letům vězení. Tím začala řada procesů s církevními hodnostáři, v jejichž důsledku byla rozbita biskupská konference a do čela diecézí se dostali kapitulní vikáři loajální k moci.

13.–14. dubna
Likvidace mužských řádů (tzv. operace „K").

28. dubna
Brutální likvidace řeckokatolické církve v Československu (obnovila činnost v roce 1968).

20. května
Bylo vytvořeno ministerstvo národní bezpečnosti, které hrálo klíčovou roli v politických represích období stalinismu.

24.–27. května
Na IX. sjezdu KSČ byla rozpoutána kampaň proti tzv. slovenskému buržoaznímu nacionalismu, který mělo reprezentovat několik komunistických představitelů, účastníků Slovenského národního povstání (Vladimír Clementis, Gustáv Husák, Laco Novomeský a Karol Šmidke).

31. května – 8. června
V Praze proběhl proces s Miladou Horákovou a dalšími představiteli nekomunistických stran. Ze 13 osob byly čtyři odsouzeny k smrti, mezi nimi poslankyně Národně socialistické strany Horáková a levicový intelektuál Záviš Kalandra. Tato událost vyvolala četné protesty, a to i v zahraničí.

30. srpna – 2. září
V Praze se konal „proces s Titovými špiony v Československu".

27. listopadu – 2. prosince
V Praze byl odsouzen biskup Stanislav Zela a další obžalovaní v „procesu s agenty Vatikánu v Československu".

1951

10.–15. ledna
V Bratislavě se konal „proces vlastizrádců – biskupů Buzalky, Gojdiče a Vojtaššáka". Spišský biskup Ján Vojtaššák byl odsouzen na 24 let do vězení. Trnavský biskup Michal Buzalka a řeckokatolický biskup Pavol Gojdič byli odsouzeni na doživotí (zemřeli ve vězení).

březen
V rámci kampaně proti tzv. slovenskému buržoaznímu nacionalismu byli obviněni také slovenští komunističtí spisovatelé: Michal Chorváth, Alexander Matuška, Vladimír Mináč a *Dominik Tatarka. Navíc byla takto obviněna celá slovenská meziválečná avantgarda.

1952

20.–27. listopadu
Proces se 14 vysokými představiteli KSČ v čele s bývalým generálním tajemníkem Rudolfem Slánským a bývalým ministrem zahraničí Vladimírem Clementisem skončil vynesením a vykonáním 11 rozsudků smrti. Tato událost se stala symbolem vnitrostranických čistek. V období stalinismu bylo v Československu několik set obětí justičních vražd a několik tisíc lidí zahynulo v pracovních táborech, ve vězeních anebo při pokusu o útěk.

1953

30. května
Národní shromáždění na uzavřeném zasedání přijalo zákon o měnové reformě, ačkoli den předtím nový prezident Antonín Zápotocký ujistil obyvatelstvo, že ji úřady neplánují. Reforma vedla ke ztrátě obrovské části úspor i hotovosti, dotkla se prakticky všech občanů Československa. Vypukly proti ní protesty a stávky ve 129 podnicích v Plzni, Praze a dalších městech. Vzpoura byla potlačena.

1. srpna
Prezident Antonín Zápotocký kritizoval metody, jimiž byli zemědělci nuceni vstupovat do Jednotných zemědělských družstev. Mnohá z nich se rozpadla.

1954

24. dubna
V Bratislavě skončil proces vedený v rámci vnitrostranických čistek s Gustávem Husákem a dalšími slovenskými komunistickými představiteli, účastníky antifašistického odboje (Ladislav Holdoš, Ivan Horváth, Ladislav Novomeský, Daniel Okáli) obviněnými z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu.

1956

leden
Ve slovenském literárním týdeníku **Kultúrny život* zkritizovali prozaik *Dominik Tatarka a básník Ivan Kupec román Františka Hečka *Drevená dedina* (*Dřevěná dědina*, 1955), pokládaný za vzor socialisticko-realistické literatury. Zpochybnili tím oficiální estetickou koncepci.

22.–29. dubna
V Praze se konal II. sjezd Svazu československých spisovatelů. Ve vystoupeních některých delegátů, mj. Františka Hrubína, Václava Kaplického a Jaroslava Seiferta, se vyskytly požadavky na svobodu slova a rehabilitaci nespravedlivě odsouzených. Během sjezdu byly v týdeníku **Kultúrny život* uveřejněny úryvky z románu *Dominika Tatarky *Démon souhlasu*, pokládaného za zúčtování s obdobím stalinismu.

2. května
Politické byro ÚV KSČ zastavilo diskusi, která se rozhořela mezi členy KSČ a v československé společnosti po XX. sjezdu KSSS, na němž Nikita Chruščov přednesl tajný referát odsuzující tzv. kult osobnosti a stalinské represe. Požadavky přednášené v diskusi začaly překračovat rámec stávajícího politického systému, objevovaly se návrhy na svobodné volby a obnovení vícestranického systému.

12. a 20. května
V Bratislavě (12. května) a v Praze (20. května) se konaly majálesy, při nichž studenti kritizovali vládnoucí politickou atmosféru a dožadovali se demokratizace veřejného života a změnu systému vzdělávání.

1. června
Plénum Svazu slovenských spisovatelů podobně jako II. sjezd Svazu československých spisovatelů přišlo s požadavkem na demokratizaci veřejného života.

léto–podzim
Po XX. sjezdu KSSS začaly na stránkách bratislavského týdeníku **Kultúrny život* vycházet články požadující další demokratizaci veřejného života. Hlavními kritiky oficiální politické linie byli: bývalý politický tajemník strany Eduard Friš, bývalý člen předsednictva ÚV KSS Ondrej Pavlík a šéfredaktor týdeníku Juraj Špitzer. V dubnu 1957 byro ÚV KSS odvolalo Špitzera z funkce šéfredaktora týdeníku a Pavlíka vyloučilo ze strany.

1957

13.–14. června
Na zasedání ústředního výboru KSČ, věnovaném ideologickým otázkám, byl za hlavní nebezpečí označen revizionismus. Stanovisko komunistického vedení mělo za následek zesílení cenzury a provedení dalších vnitrostranických čistek. Ty trvaly, byť v omezenějším rozsahu než na začátku padesátých let, až do začátku další dekády.

19. listopadu
Po smrti Antonína Zápotockého se stal prezidentem dosavadní první tajemník komunistické strany Antonín Novotný.

11.–14. prosince
Proces s levicovými intelektuály, mj. s Karolem Terebessym a Michalem Tušerem, obviněnými z rozšiřování antistalinistických letáků a tiskovin, požadujících propuštění obětí komunistických politických procesů z první poloviny padesátých let a odvolání vedení KSČ.

1958

V celém Československu proběhla „prověrka loajality" čili politické čistky. Z ústředních úřadů odešlo 7755 osob; čistky zasáhly také nižší úrovně a školy. Odhaduje se, že prověrky se týkaly celkem asi 50 tisíc lidí. Konala se řada politických procesů s představiteli tzv. staré inteligence. Nejznámější kauzou byl proces s bývalými představiteli sociální demokracie (mj. s Jánem Bečkem a Emilem Vidrou). Před soudem stanuli také bývalí členové Slovenské lidové strany, kterou založil před válkou kněz Andrej Hlinka, a účastníci nekomunistického protifašistického odboje (Imrich Karvaš, Peter Zaťko aj.) a také bývalí členové bojových oddílů Hlinkovy gardy.

1959

2. února
Druhá slovenská porada spolupracovníků literárního časopisu mladých autorů *Mladá tvorba*. V jejím důsledku muselo několik spisovatelů opustit Bratislavu a nastoupit do manuálních profesí. V Čechách bylo zastaveno vydávání časopisu mladých spisovatelů *Květen*. Konference Svazu československých spisovatelů (1.–2. března) odsoudila průběh II. sjezdu Svazu československých spisovatelů. Tyto události byly prvky kampaně za „ukončení kulturní revoluce", která vyvrcholila během Sjezdu socialistické kultury v Praze (9.–11. června).

31. července
Nejvyšší soud v Praze potvrdil rozsudek Krajského soudu v Žilině, na jehož základě byli za tzv. vědeckou sabotáž odsouzeni k dlouholetým trestům sociolog Alexander Hirner a další obžalovaní. Hirner byl šéfredaktorem *Příručního encyklopedického slovníku*. Vydání slovníku bylo zrušeno a podobný osud potkal i plánovanou *Encyklopédiu Slovenska*.

1960

11. července
Národní shromáždění schválilo novou ústavu, která prohlašovala, že v Československu byl již vybudován socialismu, a zaváděla nový název státu – Československá socialistická republika. Ústava ještě posílila centralizaci státu, což pocítilo zejména Slovensko, kde byl zrušen Sbor pověřenců.

1962

srpen
Vznikla rehabilitační komise pod vedením tajemníka ÚV KSČ Drahomíra Koldra, jejímž cílem bylo prozkoumat procesy s předními politickými představiteli KSČ v padesátých letech. Její vytvoření bylo prvkem procesu destalinizace v zemích sovětského bloku po XXII. sjezdu KSSS. Snahy některých členů komise, kteří chtěli přispět k pravdivému poznání minulosti, však brzdilo vedení strany.

1963

3.–4. dubna
Na zasedání ÚV KSČ se projednávala zpráva Koldrovy komise. Proces s Rudolfem Slánským byl označen za vykonstruovaný. Za viníky politických nezákonností z padesátých let byli prohlášeni především komunističtí politici, kteří již byli odsunuti do stínu. Z vedoucích funkcí však museli odejít první tajemník ÚV KSS Karol Bacílek, jehož nahradil Alexander Dubček, tajemník ÚV KSS Pavol David a tajemník ÚV KSČ Bruno Köhler.

22. dubna
Konference slovenských spisovatelů rozhodla o novém přijetí Ladislava Novomeského do Svazu slovenských spisovatelů. **Kultúrny život* se znovu stal hlavním tiskovým orgánem odpůrců politického dogmatismu. V letech 1962–1963 na jeho stránkách vycházeli také neortodoxní čeští autoři, mj. historici Karel Bartošek a Milan Hübl nebo ekonomové Radoslav Selucký a Ota Šik.

srpen
Zvláštní komise pro prozkoumání výsledků IX. sjezdu KSS (konaného 24.–27. května 1950), na němž byli Gustáv Husák, Ladislav Novomeský aj. obviněni z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu, prohlásila, že tato obvinění byla neodůvodněná.

1964

Gustáv Husák začal kolem sebe sdružovat nespokojené intelektuály a vytvářet si vzhled liberálního politika. Jako vědecký pracovník Slovenské akademie věd byl publicisticky aktivní v týdeníku **Kultúrny život*. Vyšly také jeho vzpomínky *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní* (*Svědectví o Slovenském národním povstání*).

1965

1. května
Studenti v Praze zvolili králem majálesu amerického básníka Allena Ginsberga. Vládnoucí činitelé to pokládali za politickou provokaci. Ginsberg byl vypovězen z Československa.

10. července
Spisovatel Jan Beneš byl za spolupráci s exilovým časopisem **Svědectví*, který vycházel v Paříži, odsouzen na 5 let do vězení podle paragrafu *o protistátní činnosti*. Na svobodu byl propuštěn teprve za *pražského jara. Šéfredaktor **Svědectví* Pavel Tigrid byl v nepřítomnosti odsouzen ke 14 letům vězení.

29. listopadu
Vedení komunistické strany se rozhodlo zastavit vydávání kulturního časopisu **Tvář*, který byl údajně reakční a nemarxistický. Rozsáhlá diskuse, která toto rozhodnutí provázela, svědčila o postupující názorové různosti v řadách spisovatelů.

1966

24. února
Český historik Václav Král vydal v časopise *Kultúrna tvorba* článek kritizující vzpomínky Gustáva Husáka, v němž de facto zopakoval obvinění proti tzv. slovenskému buržoaznímu nacionalismu. Útok mířil nejen na Husáka, ale také na slovenskou národnostně orientovanou komunistickou opozici. Na Husákovu obranu vystoupili slovenští a čeští historici reprezentující demokratické postoje.

27.–29. září
V Brně se konal IV. sjezd československých historiků. Účastníci požadovali větší otevřenost ke světové vědě a oddělení historiografie od politiky.

podzim 1966 – leden 1967
Na stránkách týdeníku **Kultúrny život* se odehrála diskuse českých a slovenských historiků, spisovatelů a novinářů (histori-

ci Juraj Fabián, Eduard Friš, Zdenka Holotíková, Milan Hübl, Ján Mlynárik, Viliam Plevza, novinář Roman Kaliský, překladatelka Zora Jesenská a spisovatel Michal Chorváth) o hodnocení slovenského státu a o koncepci slovenské státnosti.

1967

27.–29. června
Na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů se mnoho delegátů vyjadřovalo pro zavedení svobody slova a politické demokracie (mj. *Václav Havel, Pavel Kohout, Milan Kundera a *Ludvík Vaculík). Úřady potrestaly ty protestující spisovatele, kteří byli členy KSČ (Ivan Klíma, Antonín J. Liehm a *Ludvík Vaculík byli vyloučeni ze strany, legitimace jim byly vráceny v dubnu 1968), a rozpustily redakci týdeníku *_Literární noviny_. Na Slovensku byl Juraj Špitzer odvolán z funkce šéfredaktora týdeníku *_Kultúrny život_.

31. října
Tvrdý policejní zásah proti studentům demonstrujícím za zlepšení podmínek na kolejích na pražském Strahově, kde se často vypínala elektřina (pod dvojznačným heslem _Více světla!_).

1968

3.–5. ledna
Další část zasedání ústředního výboru KSČ, zahájeného 19. prosince 1967, na němž bylo rozhodnuto o rozdělení funkcí prezidenta země a prvního tajemníka strany (jímž se stal Alexander Dubček). Zasedání tzv. lednového pléna zahájilo období reforem známé jako *pražské jaro, které bylo pokusem o vybudování „socialismu s lidskou tváří".

6.–8. března
Na vědecké konferenci interdisciplinárního badatelského týmu „Vývoj politického systému socialistické společnosti" za účasti českých a slovenských odborníků požadovali slovenští ekonomové v čele s Hvezdoněm Kočtúchem federativní uspořádání Československa. Čeští odborníci tento požadavek v podstatě přijali.

14. března
Pod tlakem veřejného mínění odstoupil předseda Slovenské národní rady (SNR) Michal Chudík, stoupenec Antonína Novotného. V důsledku silného tlaku slovenské společnosti, jakož i její politické reprezentace se myšlenka federalizace stala prvkem programu KSČ. Na jaře obnovila svou statutární činnost Matice slovenská, jejímž cílem bylo posilování národního uvědomění Slováků.

konec března
Vznikl klub *K 231 sdružující politické vězně odsouzené podle zákona na ochranu republiky. Dalšími tehdy vznikajícími zárodky občanské společnosti byly: dělnické výbory na obranu svobody slova, Dílo koncilové obnovy, *Klub angažovaných nestraníků, Klub nezávislých spisovatelů, organizační výbor sociálně demokratické strany. Byl rozpuštěn Československý svaz mládeže. Vznikl demokratický Svaz vysokoškolského studentstva. Vedle Svazu československých spisovatelů vznikl Kruh nezávislých spisovatelů. Na Slovensku bylo vytvořeno Slovenské sdružení obrany lidských práv.

10. dubna
Deník _Rudé právo_ uveřejnil reformní _Akční program KSČ_.

26. června
Národní shromáždění zrušilo Hlavní správu tiskového dohledu čili cenzorský úřad (který ostatně přestal pracovat již koncem února).

27. června
Týdeník _Literární listy_ a tři celostátní deníky otiskly výzvu *_Dva tisíce slov_, jejímž původcem byl *Ludvík Vaculík. Podepsalo ji mnoho představitelů veřejného života i běžných občanů. Výzva, kterou hned kritizovalo vedení komunistické strany, povzbuzovala k vytvoření rozsáhlého občanského hnutí za demokracii.

21. srpna
Začátek *invaze do Československa, kterou uskutečnila vojska států Varšavské smlouvy. Jejich vstup vyvolal mnohatýdenní masové společenské protesty. Zároveň zahájil proces návratu k policejně byrokratické diktatuře, označovaný později za *„normalizaci". Představitelé státu a komunistické strany byli následujícího dne převezeni do Moskvy, kde proběhly rozhovory o legalizaci okupace Československa.

22. srpna
Mimořádný sjezd KSČ odsoudil sovětskou okupaci Československa a deklaroval pokračování demokratických změn.

26. srpna
Představitelé Československa s výjimkou Františka Kriegla podepsali tzv. moskevský protokol, legalizující pobyt cizích vojsk na území Československa. Na jeho základě bylo zastaveno vydávání většiny nezávislých časopisů (_Politika, Reportér_ a na Slovensku *_Kultúrny život_), rozpuštěny nezávislé organizace, vytvořen Úřad pro tisk a informace (což znamenalo obnovení kontroly státu nad médii). Z vedoucích funkcí ve vládě, rozhlase a televizi byli odvoláni stoupenci demokratických reforem.

26.–28. srpna
V Bratislavě se konal mimořádný sjezd KSS. Její první tajemník Gustáv Husák demagogicky využil národních hesel a prosadil odvolání rezoluce na podporu mimořádného sjezdu KSČ.

28. října
Byl přijat ústavní zákon o federativní struktuře ČSSR.

18. listopadu
Třídenní stávka vysokoškolských studentů – reakce na zasedání ÚV KSČ, na němž byl posílen „normalizační" kurz.

1969

16. ledna
Na pražském Václavském náměstí se zapálil student Karlovy univerzity Jan Palach na protest proti sílící *„normalizaci"; o tři dny později zemřel na těžké popáleniny. Palachův pohřeb 25. ledna se proměnil v mohutnou manifestaci proti postupující *„normalizaci". Stejný čin, sebeupálení, dokonali postupně Jan Zajíc (25. února v Praze) a Evžen Plocek (8. dubna v Jihlavě).

28. března
Začátek tzv. hokejových událostí – veřejných demonstrací odporu vůči okupaci, vyvolaných vítězstvím československé reprezentace nad Sovětským svazem na mistrovství světa v ledním hokeji. Došlo při nich k vyprovokovanému zdemolování pražské kanceláře Aeroflotu, což posloužilo bezpečnostním silám jako záminka k tvrdému zásahu proti demonstrantům.

17. dubna
Po odstoupení Alexandra Dubčeka byl prvním tajemníkem KSČ zvolen Gustáv Husák. K *„normalizaci" se záhy přidružily rozsáhlé čistky.

21. srpna
V den prvního výročí *invaze do Československa se v mnoha městech konaly masové demonstrace, které byly krutě potlačeny. Po zásazích zahynulo pět lidí a víc než 3500 jich bylo zadrženo. Deset známých představitelů veřejného života odsoudilo v petici *Deset bodů* politiku *„normalizace“. Proti jejím signatářům bylo brzy zahájeno trestní stíhání a někteří byli uvězněni.

1970

28.–30. ledna
ÚV KSČ vyzval členy strany k výměně členských legitimací. Začaly tak hromadné vnitrostranické čistky, v jejichž důsledku přišlo o členství v KSČ kolem 500 tisíc osob.

10.–11. prosince
ÚV KSČ přijal dokument *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ.* V prosinci byl rozpuštěn Svaz československých spisovatelů a Svaz filmových a televizních umělců.

1971

31. srpna
V českých zemích a na Slovensku vzniklo prorežimní Sdružení katolických duchovních Pacem in Terris.

26.–27. listopadu
Všeobecné volby do zastupitelských orgánů proběhly pod nátlakem moci, která chtěla potvrdit svou hegemonii. Byli zadrženi a posléze odsouzeni k dlouholetým trestům představitelé několika opozičních skupin. V Brně to byla skupina kolem *Jaroslava Šabaty a v Praze mj. protestantský filozof *Ladislav Hejdánek.

1972

„Normalizační“ režim se stabilizoval – skončily čistky v komunistické straně; od začátku *„normalizace“ přišlo o práci podle své kvalifikace na 500 tisíc lidí.

21. července
Proces s Janem Tesařem aj., který skončil vynesením šestiletého trestu, měl zastrašit potenciální politickou opozici. Velmi tvrdé tresty (byť mírnější než v padesátých letech) vyvolaly vlnu mezinárodní solidarity s odsouzenými.

1973

Spisovatel Ivan Kadlečík vydal jako první slovenský autor dvě své knihy v pražské samizdatové Edici *Petlice (provozované *Ludvíkem Vaculíkem). První akce bratislavského uměleckého podzemí, vznik skupiny DG (Degenerovaná generácia).

1974

únor
První nelegální výstavy obrazů a fotografií v Bratislavě.

1. září
V obci Postupice se konal První festival nezávislé kultury, tj. setkání zakázaných a úřady pronásledovaných tvůrců alternativní hudby a jejich příznivců.

28. října
Dopis Alexandra Dubčeka Federálnímu shromáždění, v němž autor odsuzoval systematické porušování lidských a občanských práv v Československu a požadoval jejich respektování.

1975

8. dubna
Spisovatel *Václav Havel zaslal generálnímu tajemníkovi KSČ Gustávu Husákovi obšírný dopis, v němž popsal situaci a atmosféru v zemi. Text byl často přepisován a mnohokrát uveřejněn v zahraničí. Utvářející se československá opozice v něm našla nejen výstižný popis svého postavení, ale také platformu pro spolupráci dosud izolovaných jednotlivých opozičních proudů a skupin. Dopis byl také mocnou inspirací pro opozici v jiných zemích střední a východní Evropy.

5.–6. července
V Plzni proběhl proces se třemi undergroundovými aktivisty. Karel Havelka a Miroslav Skalický byli odsouzeni ke 3,5 a 2,5 letům vězení, František Stárek k 8 měsícům. Všichni tři patřili do prostředí blízkého legendární undergroundové skupině The Plastic People of the Universe.

1976

21. února
Druhý festival nezávislé kultury v Bojanovicích uspořádaný na oslavu svatby *Ivana Martina Jirouse, jednoho z průkopníků undergroundového hnutí v Československu. Festival přerušil nájezd policie, při němž bylo zadrženo přes 100 lidí.

17. března
Bylo zadrženo přes 20 lidí z prostředí hudebního undergroundu. V září byli čtyři lidé odsouzeni do vězení (formálně za *výtržnictví*): *Ivan Martin Jirous na 3,5 roku, Pavel Zajíček na 18 měsíců, Vratislav Brabenec na 10 měsíců a Svatopluk Karásek na 8 měsíců. Proces s nekonformními hudebníky, patřícími do okruhu skupiny The Plastic People of the Universe, vyvolal velkou vlnu solidarity prakticky ve všech dosud nepropojených opozičních politických prostředích. Za hudebníky se vzalo také mnoho významných intelektuálů, jimž byla samotná undergroundová hudba cizí: Václav Černý, *Václav Havel, *Jan Patočka, Jaroslav Seifert, a také další známé osobnosti, jako Zdeněk Jičínský a *Zdeněk Mlynář. Událost, která vyvolala také protesty v zahraničí (za hudebníky se postavili mj. spisovatelé Heinrich Böll a Kurt Vonnegut), se stala rozhodujícím impulsem ke vzniku *Charty 77.

23. března
V Československu vstoupily v platnost Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, které spolu s československým podpisem pod Závěrečným aktem Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě vytvořily právní oporu pro opozičně naladěné části společnosti.

1977

Pokusy o zřízení Létající univerzity v Bratislavě, zmařené Státní bezpečností.

6. ledna
Bylo zveřejněno *Prohlášení Charty 77*, v němž se 242 signatářů dožadovalo dodržování *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech* a *Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*. Ratifikací těchto mezinárodních norem státní moc uznala jejich nadřazenost nad vnitřními právními předpisy. *Charta 77 také potvrzovala vážná porušování lidských a občanských práv úřady. Prvními mluvčími hnutí se stali bývalý československý ministr zahraničí z období *pražského jara *Jiří Hájek, spisovatel *Václav Havel a filozof *Jan Patočka. Téhož dne začala řada výslechů, domovních prohlídek a propouštění z práce – tyto represe potkaly většinu signatářů *Charty 77.

V té době začaly *Prohlášení Charty 77* podepisovat desítky a poté stovky občanů Československa.

14. ledna
Byl zatčen *Václav Havel, jeden z mluvčích *Charty 77. Zároveň bylo zahájeno trestní stíhání proti němu a proti signatářům Charty Jiřímu Ledererovi a Františku Pavlíčkovi a také proti herci Ottu Ornestovi. Několik dnů předtím byli uvězněni také nezávislí aktivisté Vladimír Laštůvka a Aleš Macháček, kteří byli odsouzeni na 3,5 a 2,5 roků do vězení.

28. ledna
V rámci kampaně proti *Chartě 77 se v pražském Národním divadle konalo setkání umělců loajálních k moci, na němž byl přijat dokument *Výzva československých uměleckých svazů* – tzv. Anticharta; vyjadřovala se v něm podpora budování socialismu a odsuzovala se činnost opozice.

2. března
Na III. sjezdu Svazu slovenských spisovatelů vystoupila na obranu autorů, kterým bylo po roce 1970 znemožněno publikovat, spisovatelka Hana Ponická. Zanedlouho byla sama podrobena represím včetně zákazu publikace a její knihy byly vyřazeny z knihoven.

8. března
Nizozemský ministr zahraničí Max van der Stoel, který byl v Československu na oficiální návštěvě, se sešel s mluvčím *Charty 77 *Janem Patočkou, jenž byl později podroben dlouhým výslechům. *Patočka 13. března zemřel a jeho pohřeb se stal manifestací morální síly *Charty 77, ale také demonstrací síly policie – několik desítek osob bylo zadrženo, zatímco hřbitov a jeho okolí hlídalo několik stovek tajných a uniformovaných policistů. *Patočkova smrt a události s ní spojené do značné míry přispěly ke sjednocení prostředí Charty.

20. května
*Václav Havel byl propuštěn z vazby. Téhož dne se vzdal funkce mluvčího *Charty 77. Jediným mluvčím hnutí zůstal profesor *Jiří Hájek. V září se dalším mluvčím Charty stal filozof *Ladislav Hejdánek.

1978

V 57. čísle exilového časopisu **Svědectví* uveřejnil Ján Mlynárik (pod pseudonymem Danubius) *Tézy o vysídlení československých Nemcov* (*Teze o vysídlení československých Němců*). V důsledku protestu části maďarské inteligence na jižním Slovensku proti rozhodnutí úřadů o částečné slovakizaci škol s maďarským výukovým jazykem vznikl Výbor na obranu práv maďarské menšiny na Slovensku.
V Bratislavě proběhl Týden fiktivní kultury, který uspořádali umělci z okruhu alternativní kultury, mj. *Ján Budaj.

14. ledna
V Praze vyšlo první číslo časopisu **Informace o Chartě 77*, nezávislého bulletinu Charty. Jeho vydavatelem byl *Petr Uhl.

27. dubna
V Praze vznikl *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Mezi jeho sedmnácti zakládajícími členy byli: *Václav Benda, *Jiří Dienstbier, *Václav Havel, Gertruda Sekaninová-Čakrtová, *Anna Šabatová, *Petr Uhl. Výbor prohlašoval, že se bude zabývat konkrétními případy porušování lidských práv státními úřady. Jeho první sdělení se týkalo případu Martina Šimsy z Brna, který odmítl nastoupit k výkonu základní vojenské služby.

srpen
Na Cestě polsko-československého přátelství v Krkonoších se uskutečnilo setkání představitelů *Charty 77 a *Výboru na obranu dělníků (Komitetu Obrony Robotników, KOR), na němž přijali společné prohlášení. Později se konalo ještě jedno podobné setkání; třetí, plánované na 1. října, zmařily československé a polské bezpečnostní orgány.

14. listopadu
V Brně proběhl proces se skupinou mládeže, která spolupracovala s *Chartou 77 a propagovala mezi mládeží nezávislou kulturní činnost. Za organizování koncertů a distribuci samizdatových tiskovin byli Petr Cibulka, Libor Chloupek a Petr Pospíchal odsouzeni k nepodmíněným trestům od 11 měsíců do dvou let.

1979

V Bratislavě vznikla Dočasná společnost intenzívního přežívání, jehož přední osobností byl *Ján Budaj. Společnost vyvíjela činnost na pomezí pouličního divadla, sociologie a psychologie. Působila do roku 1981.

29. května
V Praze bylo zadrženo deset členů *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, mezi nimi *Václav Benda, *Jiří Dienstbier, *Václav Havel, *Dana Němcová a *Petr Uhl. Všichni byli obviněni z protistátní činnosti. Výbor nepřerušil činnost ani na chvíli – záhy do něj vstoupilo 12 nových členů.

23. října
Členové *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných byli odsouzeni k dlouholetým trestům vězení (navzdory protestům přicházejícím z celého světa): *Uhl 5 let, *Havel 4,5 roku, *Benda 4 roky, *Dienstbier 3 roky, *Němcová 2 roky podmíněně na 5 let.

1980

15. března
První pokus (*Charty 77) od konce šedesátých let uspořádat v Brně demonstraci proti uvěznění Petra Cibulky.

29. srpna
Mluvčí *Charty 77 vydali prohlášení, v němž se solidarizovali s vlnou stávek, sílící v celém Polsku (mj. se stávkou v Gdaňských loděnicích).

1981

Iniciativa bratislavských ekologů za záchranu historických hřbitovů. Třebaže se podařilo zastavit jejich devastaci (mj. likvidaci historických náhrobků), úřady zakázaly do roku 1987 vycházení časopisu *Ochrana přírody*, který vydávala bratislavská pobočka Slovenského svazu ochránců přírody a krajiny. Na jeho stránkách vycházely mnohé nekonformní názory. V Bratislavě vyšel **Kontakt*, první slovenský nereligiózní samizdatový časopis (vycházel do roku 1983).

27. dubna
V souvislosti s tím, že Státní bezpečnost zadržela kamión převážející ze SRN zahraniční literaturu, bylo zadrženo několik desítek českých a slovenských disidentů (*případ francouzského kamiónu), ale proces se nekonal.

9. července
V Praze byl na 4 roky do vězení odsouzen za *protistátní činnost* signatář *Charty 77 *Jiří Gruntorád. Trestného činu se měl dopustit vydáváním samizdatových knih.

28. července
V Praze byl za *protistátní činnost* odsouzen na 7,5 roku do vězení signatář *Charty

77 Rudolf Battěk (trest byl později snížen na 5,5 roku). Proti jeho odsouzení podobně jako proti odsouzení *Jiřího Gruntoráda se za hranicí zdvihla vlna protestů. Vysoké tresty představovaly signál, že moc chce prostředí *Charty 77 zastrašit. Byl také vyvíjen tvrdý nátlak na jednotlivé signatáře, aby odešli do exilu. Mnoho aktivistů hnutí bylo ve vězení nebo v emigraci a *Charta 77 se ocitla ve vážné krizi.

1982

21. dubna
Mluvčí *Charty 77 poslali dopis členům mírového hnutí v NDR, které zahájilo činnost v lednu uveřejněním *Berlínské výzvy.* Podepsalo ji 35 německých intelektuálů, dělníků a duchovních.

10. listopadu
Uvěznění *Miklóse Duraye za úmysl vydat knihu *Kutyaszoritó* (*V kleštích*) a za spoluorganizování protestů proti plánům na slovakizaci škol s maďarským výukovým jazykem.

1983

10. května
Nové uvěznění *Miklóse Duraye, předního představitele Výboru na obranu práv maďarské menšiny v Československu. Na jeho obranu se postavilo mnoho českých a slovenských disidentů.

červen
Rudolf Fiby a František Mikloško předali v Krakově zprávu o situaci církve na Slovensku, určenou pro papeže Jana Pavla II.

1984

20. května
*Charta 77 vydala dokument *Právo na dějiny*, který vyvolal dlouhotrvající diskusi v okruhu historiků. Ta odhalila podstatné rozdíly v prostředí *Charty 77 a byla předehrou dalších politických rozkolů, zejména v české společnosti na začátku devadesátých let.

22. listopadu
Vyšlo společné prohlášení nezávislých mírových aktivistů v NDR a ČSSR, v němž se protestovalo proti rozmístění a zvýšení počtu sovětských raketových komplexů na území obou států. Signatáři prohlášení se vyslovili pro Evropu – od Uralu po Atlantik – bez jaderných zbraní.

1985

21. ledna
Ministerstvo vnitra rozhodlo o likvidaci Jazzové sekce Svazu hudebníků, která – ač působila oficiálně – dlouhá léta představovala niku činnosti alternativní kultury. Měla tisíce příznivců.

11. března
Mluvčí *Charty 77 předložili veřejnému mínění **Pražskou výzvu*. V textu se mj. poprvé veřejně objevilo tvrzení o právu Německa na sjednocení.

6. července
Na pouti na Velehradě při příležitosti 1100. výročí smrti biskupa sv. Metoděje skandovalo 100 tisíc věřících z celého Československa hesla požadující svobodu vyznání. Manifestace přispěla k emancipaci pronásledovaných občanských iniciativ na Moravě a v Čechách.

8. prosince
V den výročí smrti Johna Lennona se v Praze sešlo kolem tisíce mladých lidí, kteří napsali petici proti rozmisťování jakýchkoliv jaderných zbraní po obou stranách Evropy. Petice s podpisy více než 300 osob byla zaslána prezidentovi a premiérovi Československa, jakož i na velvyslanectví USA a SSSR.

1986

2. září
V Praze bylo zadrženo a obviněno sedm představitelů Jazzové sekce Svazu hudebníků (rozpuštěné ministerstvem vnitra). Byli obviněni z nelegální hospodářské činnosti.

1987

6. ledna
*Charta 77 vydala dokument *Slovo ke spoluobčanům*, vyzývající k větší občanské aktivitě ve veřejných záležitostech.

22. ledna
Opoziční aktivista z Brna Petr Pospíchal byl uvězněn. Byl obviněn z *protistátní činnosti* spočívající v navazování kontaktů mezi *Chartou 77 a polským opozičním prostředím, mimo jiné s předními představiteli *Solidarity. V Polsku a v dalších zemích vzniklo rozsáhlé hnutí za Pospíchalovo propuštění (byl propuštěn 18. května).

6. července
Byl založen Kruh přátel *Polsko-československé Solidarity. Mluvčími *Polsko-československé Solidarity se na československé straně stali *Ján Čarnogurský, Petr Pospíchal a *Anna Šabatová.

1. září
Vyšlo zakládající prohlášení *Demokratické iniciativy, obsahující několik návrhů, které by měly přispět k demokratizaci společenského života.

říjen
Slovenští intelektuálové z oficiálního a opozičního prostředí vydali dokument *Vyhlásenie k deportáciám Židov zo Slovenska* (*Prohlášení k deportacím Židů ze Slovenska*), v němž odsoudili oficiální podíl vlády Slovenského státu na tragédii slovenských Židů za druhé světové války. Vyšla samizdatová ekologická publikace **Bratislava nahlas*.

1988

leden
Spojení samizdatových časopisů **Fragment* a *K* ve *Fragment K*, který vycházel v neoficiálním oběhu do podzimu 1989 a pak se proměnil v legální periodikum.

4. ledna
*Augustin Navrátil začal sbírat podpisy pod petici, domáhající se respektu ke svobodě svědomí a úpravy vztahů mezi státem a církví. Petici za několik měsíců podepsalo v celém Československu na 600 tisíc lidí. Měla nezanedbatelný význam pro emancipaci občanského vědomí v Československu.

25. března
V Bratislavě se konala *svíčková demonstrace. Několik tisíc osob vystoupilo na obranu lidských práv a svobody vyznání v Československu. Na účastníky tvrdě zaútočila policie.

16. dubna
Vzniklo *Nezávislé mírové sdružení – Iniciativa za demilitarizaci společnosti. Oznamovala se činnost směřující k překonávání bariér mezi nepřátelskými tábory ideologicky rozděleného světa, zavedení náhradní vojenské služby a výchově k míru. Po několika měsících vznikla výzva k odchodu sovětských vojsk z Československa.

28. dubna
Ve vězení v Hradci Králové zemřel politický vězeň Pavel Wonka. Poprvé byl souzen za to, že se jako nezávislý kandidát hodlal zúčastnit voleb do Federálního shromáždění. Jeho pohřeb ve Vrchlabí se stal manifestací proti politickým represím.

15. května
Dva signatáři *Charty 77 ze severní Moravy, Rudolf Bereza a *Tomáš Hradílek, podali trestní oznámení na člena předsednictva KSČ Vasila Biľaka za spáchání vlastizrady v souvislosti s jeho účastí na „pozvání" vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Projevili také naději, že SSSR v příslušné chvíli uzná okupaci ČSSR za chybu a stáhne oddíly Sovětské armády pobývající v Československu.

10. července
Čeští a polští disidenti vydali ze setkání na hranicích společné prohlášení, v němž vyzývali, aby se vztahy mezi zeměmi střední a východní Evropy opíraly o princip rovnosti a suverenity. Požadovali také vyjasnění a odsouzení temných stránek dějin mezi těmito zeměmi, jakož i zločinů, kterých se komunistické úřady dopustily v posledních desítkách let.

21. srpna
V Praze v den 20. výročí *invaze do Československa demonstrovalo několik tisíc lidí.

18. září
V západoslovenském Šaštíně se konala tradiční mariánská pouť, které se zúčastnilo na 60 tisíc věřících. Příslušníci Státní bezpečnosti zbili slovenského biskupa *Jána Chryzostoma Korce za to, že s nimi během pouti odmítl jít k výslechu.

15. října
Manifest *Demokracii pro všechny*, který podepsalo 126 osob, zahájil činnost *Hnutí za občanskou svobodu.

20. října
Maďarští intelektuálové žijící na Slovensku vydali *Memorandum 1988 pri príležitosti 70. výročia vzniku ČSR* (*Memorandum 1988 k 70. výročí vzniku ČSR*). Vedle národnostních otázek v něm poprvé zazněl požadavek změny politického systému.

28. října
K 70. výročí vzniku Československa se v Praze sešlo několik tisíc lidí. Proti účastníkům pokojné manifestace zasáhla policie s vodními děly, obušky, obrněnými transportéry a policejními psy. Podobné demonstrace se konaly rovněž v dalších městech.

5. listopadu
Vznikl *Československý helsinský výbor.

11. listopadu
V Bratislavě se konalo první setkání slovenských účastníků *Hnutí za občanskou svobodu. Ze Slovenska v něm působili mj. *Ján Čarnogurský, Ivan Hoffman, Jozef Jablonický, *Miroslav Kusý, Ján Langoš, Hana Ponická, Anton Selecký a *Milan Šimečka.

9. prosince
Francouzský prezident François Mitterand, který byl v Československu na oficiální návštěvě, pozval na snídani osm českých disidentů, představitelů *Charty 77 a Jazzové sekce.

10. prosince
V Praze proběhla první legální demonstrace nezávislých iniciativ, uspořádaná ke Dni lidských práv. Zúčastnily se jí asi 2 tisíce lidí.

20. prosince
Čtrnáct nezávislých novinářů z Československa, Maďarska, Polska a SSSR informovalo o založení **Východoevropské informační agentury*, jejímž cílem bylo poskytovat informace o událostech v těchto zemích a seznamovat s nimi nezávislá vydavatelství a veřejné mínění v ostatních socialistických zemích. Agentura pracovala již několik měsíců. Českou skupinu této první nezávislé informační agentury tvořili Petr Pospíchal, *Petr Uhl a Jan Urban.

1989

15.–20. ledna
Řada demonstrací v Praze. 16. ledna chtěli představitelé *Charty 77 a dalších nezávislých iniciativ položit květiny na místě, kde se dvacet let předtím upálil Jan Palach. Bylo zadrženo 16 lidí, mezi nimi *Václav Havel, *Dana Němcová a Saša Vondra. Toho dne a v následujících dnech se spontánních demonstrací zúčastnily tisíce lidí, které pokaždé brutálně napadala policie. Během demonstrací bylo zadrženo asi 1000 lidí, kteří byli vyslýcháni, autobusy vyváženi mimo Prahu, mnozí z nich byli nakrátko drženi ve vězení.

začátek února
Skupina reformních komunistů z roku 1968 založila *Klub za socialistickou přestavbu Obroda, který se vyjadřoval pro demokratické a humánní pojetí socialismu, podpořil reformní proces v SSSR a označil jej za pokračování politiky *pražského jara.

12. února
Více než 650 pracovníků Československé akademie věd a Slovenské akademie věd v dopise premiérovi federální vlády Ladislavu Adamcovi odsoudilo policejní zásahy v průběhu lednových demonstrací v Praze i pozdější represe.

10. června
Na hudebním festivalu Bratislavská lyra vystoupila americká písničkářka Joan Baez. Jednu ze svých písní věnovala vězněnému Petru Cibulkovi a pozdravila *Chartu 77 a *Václava Havla, který byl (na její pozvání) na koncertě přítomen spolu s několika dalšími nezávislými aktivisty.

11. července
Bylo zveřejněno prohlášení **Několik vět*. Jedním z jeho autorů byl *Václav Havel. Mezi signatáři byli populární umělci i jiné veřejné osobnosti, které do té doby nebyly spojovány s opoziční činností.

21. července
*Zbigniew Bujak, Zbigniew Janas, *Mirosław Jasiński, *Jan Lityński a *Adam Michnik se při neoficiální návštěvě Československa setkali mj. s Alexandrem Dubčekem, *Václavem Havlem a Františkem kardinálem Tomáškem.

17. srpna
Začal proces s *Jánem Čarnogurským, *Miroslavem Kusým, Vladimírem Maňákem, Hanou Ponickou a Antonem Seleckým („bratislavská pětka"). *Čarnogurský a *Kusý byli uvězněni za dopis vládě Československé socialistické republiky, v němž informovali o svém záměru položit květiny na místo, kde 21. srpna 1968 sovětští vojáci zastřelili studentku Danku Košanovou (podobné akce k uctění obětí *invaze do Československa měly být uspořádány v Košicích a v dalších slovenských městech).

7. října
Po propuštění *Miroslava Kusého z vězení byly navázány první kontakty mezi představiteli slovenské opozice a disidenty z maďarské menšiny.

28. října
Na Václavském náměstí v Praze a v okolních ulicích proběhla demonstrace, jíž se zúčastnilo několik tisíc lidí. Policie se nejprve snažila demonstraci zabránit, pak se postupně snažila manifestanty vytlačit z Václavského náměstí. Bylo zadrženo několik set lidí. Velká demonstrace proběhla také v Brně na Náměstí svobody. Demonstrace plánovaná v Ostravě byla zmařena, bylo zadrženo kolem 150 lidí.

3.–5. listopadu
Ve Vratislavi se konala Přehlídka československé nezávislé kultury. Zúčastnilo se jí několik tisíc lidí, také z Československa. Mnoha lidem bylo v cestě do Vratislavi zabráněno a polsko-československá hranice byla v těch dnech prakticky uzavřena. Na festivalu vystoupili čeští exiloví umělci, mj. Jaroslav Hutka a Karel Kryl.

10. listopadu
Akce „Bratislava bez bariér", první setkání osob z různých prostředí (ekologové, politická opozice, umělci, umělecký underground, tajná církev).

17. listopadu
Padesátitisícová *studentská demonstrace v Praze, tvrdě potlačená policií. Začátek *sametové revoluce.

19. listopadu
V Bratislavě přijalo asi 500 umělců, intelektuálů a studentů prohlášení odsuzující policejní zásah proti *studentské demonstraci 17. listopadu 1989 a dožadující se očisty veřejného života od „stalinistických prvků". V Praze vzniklo *Občanské fórum. Začala okupační stávka vysokoškolských studentů.

20. listopadu
Na Václavském náměstí v Praze se spontánně v očekávání přelomu shromáždily statisíce lidí, aby protestovali proti policejnímu zásahu ze 17. listopadu. Požadovány byly revoluční změny ve státě. Podobná shromáždění se konala v dalších městech země. Početné manifestace probíhaly každý následující den revolučního týdne. V Bratislavě bylo na Malé scéně Slovenského národního divadla vyhlášeno založení *Veřejnosti proti násilí.

24. listopadu
Odstoupilo vedení KSČ v čele s generálním tajemníkem Milošem Jakešem. Rezignace vyvolala všeobecnou euforii a veřejné mínění ji pokládalo za začátek kapitulace komunistické moci.

29, listopadu
Federální shromáždění schválilo změny v ústavě: byly z ní vyškrtnuty články o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a Národní frontě a také o marxismu-leninismu jako státní ideologii.

29. prosince
Federální shromáždění jednomyslně zvolilo *Václava Havla prezidentem Československa. V červnu 1990 se konaly první svobodné volby.

Norbert Kmeť, Juraj Marušiak, Petr Pospíchal

GLOSÁŘ

Altamira
V letech 1983–1985 jediný samizdatový časopis vycházející v Bratislavě. Periodikum bylo určeno pro intelektuálního čtenáře. Jeho redaktory a vydavateli byli Martin Klein, Ján Langoš a Boris Lazar. Navíc v něm publikovali mj. Tomáš Petřivý a *Milan Šimečka. Vyšla tři čísla, která měla průměrně 70 stránek formátu A4 v nákladu kolem 20 exemplářů, rozmnožených na psacím stroji. Vycházely v něm literární práce, kritické články i filozoficko-teologické studie českých a slovenských autorů a četné překlady, mj. z díla Dietricha Bonhoeffera, *Etika solidarity* kněze Józefa Tischnera (v překladu Jána Langoše a Viliama Mojžiše), úryvky z *Lolity* Vladimira Nabokova, povídky Isaaca Bashevise Singera a Elieho Wiesela.

Bratislava nahlas
Samizdatová publikace vydaná v roce 1987 bratislavskou organizací slovenského Svazu ochrany přírody a krajiny. Obsahovala dosud neznámé veřejné informace o stavu přírodního prostředí na území Bratislavy a kritiku tehdejší politické atmosféry. Mezi autory byli vyhlášení odpůrci režimu (mj. *Ján Budaj, *Martin M. Šimečka), ale její vydání podpořily i osobnosti tehdejšího „establishmentu", např. poslanec Slovenské národní rady, spisovatel Vladimír Mináč. Oficiální tisk reagoval negativně, úřady se pokusily obvinit autory z porušování zákona, některé sledovala Státní bezpečnost, několik jich přišlo o práci.

Bratislavské listy
Samizdatový časopis, který vycházel v Bratislavě od roku 1988. Jeho vydavateli byli *Ján Čarnogurský a Ján Langoš. Již v prvním čísle redakce oznámila křesťanskou orientaci (časopis však nebyl orgánem žádné církevní struktury) a vyjádřila se pro západní model demokracie. Na rozdíl od praxe při vydávání předchozích samizdatových časopisů *Čarnogurský v červenci 1988 o vzniku časopisu oficiálně informoval slovenské ministerstvo kultury. Cílem periodika mělo být vytvoření prostoru pro svobodnou diskusi o problémech společnosti a státu a o plánech do budoucnosti, které by braly v úvahu národní a evropské podmínky. Jako správná byla brána ta řešení, která se opírala o zásady křesťanské etiky. Časopis se vyjadřoval pro evropské ideové proudy a hodlal publikovat rovněž názory představitelů emigrace, pokládané za integrální součást slovenského národa. Články se týkaly především témat z oblasti historie, politiky, kultury, filozofie, náboženství a ekonomie, která byla v oficiálních publikacích opomíjena. Vycházely zde také kritické analýzy situace křesťanství a společnosti na Slovensku, dokumenty týkající se obrany lidských práv, informace o projevech násilí páchaném státem a informace o kulturních událostech. Objevily se také požadavky na vytvoření podmínek pro soukromé podnikání nebo na možnost rolníků vystoupit ze zemědělských družstev. Mezi stálými autory převažovali představitelé křesťanské orientace, mj. *Václav Benda, *Ján Čarnogurský, jeho bratr Ivan, Ivan Hoffman, Ján Langoš, František Mikloško, Vladimír Palko a Anton Selecký, z emigračních autorů Imrich Kružliak a Boris Lazar. Časopis také spolupracoval s autory z okruhu tzv. občanské opozice, mj. s Jozefem Jablonickým, *Martinem M. Šimečkou a *Milanem Šimečkou. V letech 1988–1989 vyšlo celkem 5 čísel, tištěných offsetem. Nyní tento časopis vychází pod názvem *Listy*.

Československý helsinský výbor
Nezávislá občanské iniciativa. Oznámení o založení, které vyšlo 5. listopadu 1988, podepsalo 19 lidí, většinou aktivistů různých nezávislých iniciativ. Podle vzoru jiných helsinských výborů se jeho činnost opírala o Závěrečný akt KBSE, cílem měl být konstruktivní dialog a spolupráce s vládními institucemi, poukazování na případy porušování lidských a občanských práv a navrhování správných řešení. Předsedou výboru (od prosince 1988 patřícího do Mezinárodní helsinské federace) byl zvolen *Jiří Hájek. Výbor vydával samizdatový *Zpravodaj Československého helsinského výboru*. Jako protiklad k výboru zřídily komunistické úřady 10. prosince 1988 Radu pro lidská práva a humanitární spolupráci, která byla bez valného úspěchu prezentována jako údajný představitel všech vrstev společnosti. Po roce 1989 vznikly odlišné helsinské výbory – český (který v této podobě aktivně působí dodnes) a slovenský.

Demokratická iniciativa (Československá demokratická iniciativa)
Nezávislá iniciativa, jejíž vznik byl spjat s akcí sbírání podpisů za zahájení demokratizačního procesu. Dopis, který byl 18. září 1987 zaslán poslancům Federálního shromáždění, podepsalo 50 lidí. V čele iniciativy stála skupina bývalých pracovníků literárního časopisu **Tvář* (Bohumil Doležal, Emanuel Mandler a Karel Štindl). Ti zastávali liberálně demokratickou tradici navazující na tradice meziválečné Československé republiky, především pokud šlo o dědictví politického realismu Tomáše G. Masaryka. V dokumentech vycházejících v časopisech *Zpravodaj Demokratické iniciativy*, *Glosář* a *Pohledy* se zdůrazňoval požadavek na vytvoření pluralitní demokracie. V roce 1989 došlo k pokusům rozšířit činnost iniciativy mimo Prahu a vybudovat reprezentativní orgán československé opozice. V září bylo rozhodnuto přetvořit iniciativu v politickou stranu – Československou demokratickou iniciativu. V listopadu vstoupili její představitelé do *Občanského fóra, kde však neměli rozhodující hlas. V roce 1990 strana změnila název na Liberálně-demokratickou stranu, nacházela se však na okraji české politické scény a posléze se spojila s Občanskou demokratickou aliancí (ODA).

Dva tisíce slov
Manifest uveřejněný 27. června 1968 v několika československých denících. Jeho autor, *Ludvík Vaculík, vyzýval společnost k podpoře reformního procesu, který podle jeho představ měla urychlit široká společenská aktivita. Text podepsalo mnoho významných představitelů československé kultury, vědy a sportu; na druhé straně vyvolal kritickou reakci vedení KSSS a části vedení KSČ. Obsah manifestu kritizovali i někteří komunističtí reformátoři z obavy, že ho SSSR využije jako záminku k ozbrojené intervenci. Krátce po *invazi do Československa se manifest vykládal jako programové prohlášení kontrarevoluce a mnozí jeho signatáři byli vystaveni různým formám represí.

Edice Expedice
Samizdatová literární edice, v níž vedle známých tvůrců publikovali také mladí autoři z undergroundového prostředí. Jejím redaktorem byl od března 1975 *Václav Havel, který se snažil zabránit pronásledování autorů tím, že jednotlivé knihy podepisoval svým jménem („*pro své přátele opsal*…"). Po jeho uvěznění v roce 1977 pokračovala ve vydavatelské činnosti jeho manželka Olga a bratr Ivan. Ve volbě titulů hrál důležitou roli Jan Lopatka, který zde vydal také své literárně kritické stati. Celkem vyšlo asi 400 titulů.

Edice Petlice
První podzemní literární edice v Československu. Od března 1970, kdy kontrolu vydavatelské činnosti převzalo vedení KSČ, ministerstvo kultury připravilo během několika měsíců seznam zakázaných autorů, jejichž díla byla stažena z knihkupectví a knihoven. V roce 1972 začal *Ludvík Vaculík spolu s přáteli přepisovat na stroji texty odmítnuté nakladatelstvími. Kopie strojopisů byly opraveny a podepsány, protože podle zákona bylo možné vytvářet kopie jen pro potřebu autora. Edice Petlice byla založena po vydání několika titulů. Název, který vymyslel *Vaculík, byl ironickým protějškem názvu oficiální Edice Klíč. Do konce osmdesátých let byly vydány literární nebo vědecké práce i slovníky. Jejich autory byli mj. Václav Černý, Bedřich Fučík, Josef Hiršal, Bohumil Hrabal, Alexandr Kliment, Jiří Kolář, Jaroslav Putík, *Ludvík Vaculík aj. Sbírka básní *Deštník z Piccadilly* laureáta Nobelovy ceny za literaturu za rok 1984 Jaroslava Seiferta vyšla v Edici Petlici rok před oficiálním vydáním.

Fragment
Samizdatový časopis vydávaný v Bratislavě; první číslo vyšlo v roce 1987. Snažil se navazovat na tradici časopisu **Kontakt.* Jeho redaktory byli Jiří Olič a *Oleg Pastier, stálými spolupracovníky Ján Langoš, František Mikloško, Ľubomír Rajt a Pavel Řezníček. Věnoval se především literatuře a kultuře, vycházely v něm práce českých a slovenských autorů i překlady. V roce 1987 vyšla tři čísla, rozmnožovaná na cyklostylu. Na začátku roku 1988 se spojil s časopisem *K* (ten vycházel od roku 1987 v Bratislavě v redakci *Jána Budaje, Ivana Hoffmana, Jána Langoše a *Martina M. Šimečky) a od té doby vycházel jako *Fragment K*. Redakci tvořili Hoffman, *Pastier a *Šimečka. Novinkou bylo uveřejňování jmen a adres redaktorů. Setkání, kde se rozhodovalo o koncepci, technice a distribuci časopisu, se účastnili také lidé deklarující se jako představitelé opozice, např. Marta Frišová, Jozef Jablonický, *Miroslav Kusý, Dušan Míša, Hana Ponická a *Milan Šimečka. *Fragment K* se již nesoustředil jen na kulturní dění, reagoval rovněž na aktuální politické události, např. na setkání slovenských spisovatelů v Budmericích, na němž proběhlo neoficiální zasedání věnované *invazi do Československa a potlačení *svíčkové demonstrace, nebo na tajnou návštěvu *Václava Havla v Bratislavě. Od roku 1990 začal vycházet oficiálně (kromě Hoffmana, *Pastiera a *Šimečky tvořili redakci Ivan Csudai, Karol Chmel, Jiří Olič, Marián Reisel a Michal Žiak) a v roce 1992 se časopis vrátil k titulu *Fragment*.

Hnutí za občanskou svobodu
Vzniklo 15. října 1988, kdy byl vyhlášen manifest *Demokracii pro všechny*. Podepsalo ho 126 lidí, především signatářů *Charty 77 (mj. Rudolf Battěk, *Václav Benda, *Václav Havel, Ladislav Lis, Pavel Nauman, *Jaroslav Šabata, na Slovensku *Ján Čarnogurský a *Miroslav Kusý). V manifestu, který byl díky pomoci exilových center uveřejněn v zahraničí, se Hnutí vyslovilo pro ideový, politický a ekonomický pluralismus. Požadovalo mj. zlikvidování článku o vedoucí úloze komunistické strany, odsun Sovětské armády z Československa a nezávislost odborů. Proti nové iniciativě, která jako první stanovila politické cíle, zakročila 28. října 1988 Státní bezpečnost. Asi 100 osob bylo zadrženo na 96 hodin (proti několika bylo zahájeno trestní stíhání) a ve sdělovacích prostředcích byla uspořádána propagandistická kampaň. Hnutí, které vzniklo jako volné spojení skupin a politických klubů, začalo postupně nabývat podoby politické strany. Kvůli rozličným postojům jednotlivých prostředí však nevznikla. V čele hnutí stál Prozatímní koordinační výbor, v němž byla zastoupena opoziční prostředí z Prahy, Brna a Bratislavy.

V červnu 1989 vznikl Pražský výbor a poté výbory reprezentující některé kraje. Začátkem listopadu 1989 se ustavilo samostatné slovenské Hnutie za občiansku slobodu. Hnutí uveřejňovalo dokumenty a články v podzemních časopisech *Zpravodaj HOS* a *Alternativa*.

Charta 77
Jedna z prvních nezávislých iniciativ ve státech bývalého sovětského bloku. Jejímu vzniku předcházelo v roce 1976 společné vystoupení několika opozičních struktur (především eurokomunistů, liberálů a křesťanských aktivistů) na obranu vězněných undergroundových hudebníků z okruhu skupiny The Plastic People of the Universe. Tehdejší vláda se podpisem Závěrečného aktu KBSE v Helsinkách (v září 1976 prohlásil parlament mezinárodní pakty za součást právního řádu ČSSR) zavázala k dodržování občanských a lidských práv. Jejich obrana se stala základem *Prohlášení Charty 77*, které ještě před vyhlášením podepsalo 242 lidí. Charta 77 se označovala za volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, vyznání a profesí, které spojuje vůle trvat na dodržování lidských a občanských práv doma i ve světě. Prvními mluvčími, kteří podepisovali dokumenty Charty (do listopadu 1989 jich bylo celkem 572) a zastupovali ostatní signatáře, se stali *Jiří Hájek, *Václav Havel a *Jan Patočka. Signatáři Charty 77 byli ihned vystaveni řadě represí. Vznikla také dezinformační kampaň, během níž mnoho známých umělců podepsalo tzv. antichartu, tj. *Provolání československých výborů tvůrčích svazů* (nepřímo odsuzující Chartu 77 a vyjadřující podporu současnému režimu). V roce 1979 byla skupina signatářů Charty a členů *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných odsouzena k odnětí svobody. K další vlně represí došlo v roce 1981 v souvislosti s *případem francouzského kamiónu. Vězením prošlo několik desítek signatářů Charty. Do listopadu 1989 podepsalo *Prohlášení* téměř 2000 osob, z nichž asi 300 z politických důvodů emigrovalo. Na Slovensku na rozdíl od českých zemích Charta 77 populární nebyla, podepsalo ji jen asi 10 Slováků. Do roku 1987 byla činnost tohoto hnutí programově nepolitická, v posledních dvou letech před *sametovou revolucí se však Charta 77 stala společnou politickou platformou opozice.

Informace o Chartě 77 (INFOCH)
Nejdůležitější periodikum československého samizdatu, vycházející od ledna 1978. Vydávání infomačního bulletinu, který uveřejňoval dokumenty *Charty 77, sdělení *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), petice, prohlášení, dopisy a řadu dalších materiálů (mj. polemiky, rozhovory, fejetony, anotace samizdatových publikací), inicioval *Petr Uhl. Časopis vycházel jako nezávislý bulletin, protože se mluvčí a aktivní signatáři *Charty 77 neshodli na tom, aby se *Informace* staly oficiálním orgánem Charty. Vydáváním a distribucí tohoto měsíčníku a posléze čtrnáctideníku se zabývala velká skupina lidí, časopis se přepisoval na stroji nebo rozmnožoval na cyklostylu. Od začátku roku 1979 tvořili redakci kromě *Uhla také Otka Bednářová a *Václav Benda, kteří reprezentovali různé ideové orientace opozice. Od dubna 1979 se uvádělo jméno a adresa vydavatele. Koncem května po uvěznění členů *VONS, kteří tvořili redakci, se uvádělo jméno *Anny Šabatové. Po návratu *Petra Uhla z vězení v roce 1984 došlo mezi ním a *Václavem Bendou ke konfliktu, a *Benda z redakce odešel. Zastoupili ho Petr Krejčí, Jan Ruml a Jiří Ruml. V posledním období v redakci pracovali také Heřman Chromý a Pavla Paloušová. Od poloviny osmdesátých let náklad díky změně technických možností vzrostl na více než tisíc výtisků. Za rozmnožování a distribuci časopisu bylo několik osob (Jiřina Bedeiová, Petr Cibulka, Pavel Dudr, Jaromír Němec, Petr Pospíchal, Dušan Skála) odsouzeno k odnětí svobody a mnoho jeho spolupracovníků bylo vězněno z jiných důvodů. Financování periodika, z něhož se stal důležitý zdroj informací pro zahraniční tiskové agentury, zajišťovala především exilová Nadace Charty 77. Exilová centra v západní Evropě vydávala faksimile a upravené mutace časopisu v několika jazycích.

invaze do Československa
Pojem, který v užším smyslu označuje vstup vojsk pěti států Varšavské smlouvy na území Československa v noci z 20. na 21. srpna 1968. Okupace narazila na pasivní odpor většiny obyvatel Československa. Ten se projevoval hesly, letáky a tiskovinami, které intervenci rozhodně odmítaly. Přední straničtí a státní funkcionáři podepsali v Moskvě pod nátlakem tzv. moskevský protokol. Pouze František Kriegl odmítl podepsat dokument, v němž se vyjadřoval souhlas se vstupem intervenčních vojsk. V říjnu 1968 byla mezi ČSSR a SSSR podepsána mezivládní dohoda, která legalizovala pobyt Sovětské armády v Československu. Pojem se často používá také v širším smyslu jako označení konce *pražského jara a začátek tzv. *„normalizace".

K 231
Organizace sdružující bývalé politické vězně, založená 31. března 1968. Její název odkazoval na zákon o ochraně lidové demokracie v Československu (*Zákon na ochranu lidově demokratické republiky*), který byl v roce 1948 uveřejněn ve Sbírce zákonů pod číslem 231. Byla podle něj odsouzena většina politických vězňů. Vznik organizace, jejímž cílem bylo usilovat o úplnou rehabilitaci politických vězňů, byl výrazným znakem společenských změn. Po několikaměsíční činnosti měl klub kolem 80 tisíc členů a stal se předmětem útoků konzervativního křídla KSČ. Krátce po *invazi do Československa byla jeho činnost zakázána. V roce 1990 vznikla Konfederace politických vězňů Československa, která na tradice klubu navazovala.

Klub angažovaných nestraníků (KAN)
Organizace, která vznikla 5. dubna 1968 jako jediné nové politické hnutí v období *pražského jara. Klub, který měl zanedlouho po vzniku na 50 tisíc členů, usiloval o zrovnoprávnění nestraníků a členů strany. Působili v něm mj. Rudolf Battěk, *Václav Havel, Egon Lánský, Ludvík Rybáček a Ivan Sviták. Klub začal vydávat bulletin *Nestraník,* aktivně se zapojil do demokratizačního procesu, mj. podpořil manifest **Dva tisíce slov*. Dočasné povolení činnosti klubu bylo jedním z témat rozhovorů vedení KSČ s představiteli ÚV KSSS na začátku srpna 1968; sovětská strana pokládala tento souhlas za důkaz, že KSČ ztratila kontrolu nad situací. Dva týdny po *invazi do Československa byla činnost klubu oficiálně zakázána. V říjnu 1990 byl klub znovu aktivován jako samostatné politické hnutí s výrazně pravicovou orientací. V Parlamentních volbách v roce 1992 utrpěl úplnou porážku, přičemž šel do voleb mj. s požadavkem na důslednou „debolševizaci" společnosti.

Klub za socialistickou přestavbu Obroda
Počátky klubu sahají do roku 1987, kdy skupina bývalých komunistů, náležejících v šedesátých letech k reformnímu křídlu KSČ, poslala nejvyšším mocenským představitelům SSSR několik dopisů na podporu reformních snah Michaila Gorbačova a projevila naději na rychlé přehodnocení událostí z roku 1968. V roce 1988 začal klub vydávat časopis *Dialog*, v němž publikovali Miloš Hájek, Luboš Kohout, Miroslav Rýdl, Mikuláš

Tomin a Václav Vrabec. Začátkem února 1989 vyšlo programové prohlášení klubu a tento moment se pokládá za skutečný začátek Obrody. Do podzimu 1989 se do jeho činnosti zapojilo na 500 lidí z několika měst. Kromě skupiny lidí vyloučených ze strany po roce 1968 (Čestmír Císař, *Jiří Hájek, Miloš Hájek, Vojtěch Mencl) do klubu vstoupili i lidé, kteří v KSČ nikdy nebyli (např. Jan Urban). Obroda zaujímala od začátku své činnosti v opozičním hnutí specifické postavení. Vyplývalo to hlavně z jejích stálých snah o dialog s KSČ, s jejímiž reprezentanty vedli představitelé Obrody několikrát rozhovory. Společně s *Demokratickou iniciativou a *Hnutím za občanskou svobodu patřila Obroda k seskupením, která měla jednoznačně politickou orientaci. Byla to první nezávislá iniciativa, která se vědomě zformovala jako politická organizace s vlastní organizační strukturou a statutem. Obroda byla jednou ze zakládajících skupin *Občanského fóra a většina jejích členů vstoupila později do České strany sociálně demokratické (ČSSD). Na Slovensku po pádu režimu vznikla Obroda Slovenska, která v parlamentních volbách v roce 1990 figurovala společně s *Veřejností proti násilí.

Kontakt
Samizdatový časopis vydávaný v Bratislavě v letech 1981–1983 v prostředí uměleckého undergroundu. Redakci tvořili Vladimír Archleb, *Ján Budaj, Igor Kalný, Jiří Olič, *Oleg Pastier a Jaroslav Štuller; později se k nim připojil *Martin M. Šimečka. Vycházely zde především filozofické a umělecké texty, ale také informace o případech uvězněných. Některá čísla připravovala „paralelní" redakce, kterou tvořili křesťansky orientovaní autoři – Martin Klein, Ján Langoš, Boris Lazar a František Mikloško. Časopis míval kolem 12 stran a byl rozmnožován na psacím stroji.

Kultúrny život
Kulturně-literární časopis vydávaný v Bratislavě v letech 1946–1968; čtrnáctideník a od roku 1950 týdeník. Od roku 1954 orgán Svazu slovenských spisovatelů. Ve stalinistickém období byl nástrojem státního ovládání kultury. V letech 1955–1957 a 1963–1968 podporoval snahy části slovenských intelektuálů o demokratizaci veřejného života. V šedesátých letech se stal jedním z nejčtenějších slovenských časopisů a reprezentoval kriticky naladěnou část veřejného mínění. Vycházely v něm četné reportáže a analýzy věnované nezákonnostem padesátých let, otázce rovnoprávného postavení obou republik i hospodářské reformě. V šedesátých letech na jeho stranách publikovali jak pozdější disidenti, tak Gustáv Husák. V dubnu 1968 se od orientace časopisu distancovali Vojtech Mihálik, Ladislav Novomeský a Miroslav Válek, pozdější hlavní „hrdinové" režimní kulturní politiky na Slovensku. Po *invazi do Československa bylo vydávání časopisu zastaveno, v roce 1969 byl obnoven jako *Literárny život*, ale vyšlo jen šest čísel. V devadesátých letech došlo ke třem pokusům o jeho obnovení pod původním názvem.

Lidové noviny
Časopis vydávaný samizdatově od února 1988 skupinou intelektuálů z okruhu *Charty 77. Prvním šéfredaktorem byl publicista Jiří Ruml, jeho zástupcem Rudolf Zeman a předsedou redakční rady *Václav Havel, který v úvodníku prvního čísla zdůraznil, že má jít o nezávislý časopis pro rozsáhlý okruh příjemců. Zakladatelé navazovali na tradici deníku, který vycházel pod stejným titulem od konce 19. století do roku 1952: vědomě se chopili liberálně demokratické tradice meziválečného Československa. Časopis vycházel jednou měsíčně a rychle získal široký okruh čtenářů. Vycházel v nákladu několika stovek výtisků, ale jeho dosah byl podstatně rozsáhlejší, poněvadž

další kopie se dělaly v podnicích a úřadech, kde byly kopírky. V souladu se zákonem bylo vydávání časopisu oznámeno Federálnímu úřadu pro tisk a informace, avšak až do listopadu 1989 nebyl zaregistrován. Koncem září 1989 proběhly v bytech Jiřího Rumla a Rudolfa Zemana prohlídky, byly zabaveny psací stroje a redakční dokumenty. Oba redaktoři byli obviněni z protistátní činnosti, uvězněni a koncem listopadu propuštěni. Od prosince 1989 začaly *Lidové noviny* vycházet legálně a rychle se staly jedním z nejdůležitějších českých deníků.

Listy
Významný exilový časopis, který od roku 1970 vydával v Římě Jiří Pelikán, jenž byl před odchodem do emigrace dlouhá léta generálním tajemníkem Mezinárodního svazu studentstva, poslancem a ředitelem Československé televize. Dvouměsíčník nejen grafikou navazoval na pražské časopisy *Literární noviny* (1952–1967), *Literární listy* (1968) a především *Listy* (1969). Jako „časopis československé socialistické opozice" (jak zněl podtitul časopisu) se z *Listů* postupně stala tribuna sjednocující exilové politiky a publicisty, především ty, kteří se před 21. srpnem 1968 aktivně účastnili reformy komunistického systému. Skupinu *Listů* tvořilo kolem 150 členů a sympatizantů, mj. Milan Horáček, Artur G. London a *Zdeněk Mlynář. Od začátku zde vycházely články, rozhovory a dokumenty opozičního hnutí v Československu, v jehož řadách byl časopis nelegálně kolportován. Vedle českého vydání pravidelně vycházely rovněž cizojazyčné verze (od roku 1973 německá, od roku 1976 francouzská a italská a od roku 1978 ve skandinávských jazycích). V roce 1990 se redakce přestěhovala do Prahy. Časopis vychází dodnes.

Literární noviny
Společensko-kulturní týdeník, orgán Svazu československých spisovatelů (SČS), vycházel v letech 1952–1967. Do roku 1955 uplatňoval časopis principy socialistického realismu, poté se mj. pod vedením Milana Jungmanna a Antonína J. Liehma podílel na světonázorové přeorientaci české literatury. V letech 1964–1966 dosahovaly *Literární noviny* vrcholu popularity. Jungmann jako jejich šéfredaktor přizval ke spolupráci autory reprezentující reformátorské okruhy (mj. Milana Kunderu a *Ludvíka Vaculíka), jakož i opoziční centra (např. Jiřího Grušu, *Václava Havla). V roce 1967 zbavilo ministerstvo kultury SČS práva titul vydávat. V roce 1968 Svaz využil příznivé atmosféry *pražského jara a oživil časopis jako *Literární listy* (vycházely do srpna 1968) a poté jako *Listy.* Po roce 1989 začalo periodikum znovu vycházet pod původním názvem.

Maďarská nezávislá iniciativa
Nezávislá iniciativa liberálně orientovaných představitelů maďarské menšiny na Slovensku. Vznikla 18. listopadu 1989 v bytě Károlye Tótha v Šale. Úzce spolupracovala s *Veřejností proti násilí, společně kandidovaly v parlamentních volbách v roce 1990. Později iniciativa změnila název na Maďarskou občanskou stranu, do voleb v roce 1992 šla samostatně, do voleb v roce 1994 na společné kandidátce Maďarské koalice. Od roku 1998 působí jako občansko-liberální platforma Strany maďarské koalice.

Mírový klub Johna Lennona
Nezávislá mírová iniciativa, kterou 8. prosince 1988 vyhlásili Heřman Chromý, Stanislav Penc a Ota Veverka, spojená s každoročními setkáními věnovanými památce Johna Lennona, která se konala na pražské Kampě v den výročí jeho smrti. Nekonformní setkání se časem poměnila v protirežimní demonstrace. V roce 1985 vyrazil neoficiální mírový pochod přes centrum Prahy; účastnilo se ho asi tisíc lidí. Na setkáních se kromě zpěvu písní, psaní veršů na zeď a za-

palování svíček sbíraly podpisy pod petice požadující mj. propuštění politických vězňů a odchod sovětských vojsk z Československa. Klub také spolupracoval s jinými nezávislými iniciativami – oznamoval akce za propuštění politických vězňů, přeposílal dopisy a prohlášení, pořádal demonstrace. Na jaře 1989 přistoupila do Klubu skupina aktivistů *Nezávislého mírového sdružení – Iniciativy za demilitarizaci společnosti, protestující proti dialogu některých členů Sdružení s oficiálními institucemi. V červenci 1989 držel Klub před velkými průmyslovými podniky celodenní hladovku, která měla upozornit společnost na situaci politických vězňů.

***Myšlienky a čin (Myšlenky a čin*)**
Samizdatový časopis vydávaný v Bratislavě v letech 1988–1989 lidmi z okruhu Alexandra Dubčeka. Celkem vyšlo 52 čísel. Časopis neuváděl redakci a uveřejňované materiály nebyly podepsané. Redakci tvořili Hvezdoň Kočtúch, Ivan Laluha a Ivan Tirpák. Přestože v podtitulu stálo, že jde o časopis Socialistické obnovy Slovenska a Revoluční socialistické obnovy Akce, podle Laluhy žádná z těchto organizací fakticky nikdy neexistovala. Časopis měl omezený dosah, vycházel v nákladu 20–30 exemplářů a usiloval o aktivizaci reformních komunistů vyloučených po roce 1969 z KSČ a jejich sympatizantů. Jeho cílem byla rehabilitace ideálů *pražského jara a zároveň redakce poukazovala na to, jak jsou si blízké s perestrojkou Michaila Gorbačova. Na stránkách časopisu vycházely také úvahy o nejnovějších dějinách Slovenska a o dějinách slovenského levicového hnutí. Vycházely také materiály, jež reagovaly na aktuální problémy politického života, např. na vztah ke slovenským politickým emigrantům, na přípravu nové československé ústavy, na negativní stanovisko KSČ k politickým změnám v SSSR, Polsku a v Maďarsku. Vyšla tam také řada esejů o postojích a osudech slovenské inteligence. V čísle 21 z roku 1989 vyšel návrh nové československé ústavy. Její autoři se přimlouvali za zrovnoprávnění Slovenska a jeho národní symboliky a také za přijetí ústav obou republik, na jejichž základě by byla schválena práva a povinnosti federálního státu. Zároveň odmítali centralistické tendence a koncepci unitárního státu. Obě republiky měly získat omezenou autonomii také v oblasti zahraničně politických otázek. Redakce zdůrazňovala, že nová ústava musí respektovat práva národů a národností, její ustanovení musejí být přijata referendem a měli by ji schválit *významní představitelé národa zvolení ve svobodných a demokratických volbách.*

Několik vět
Název petice, kterou oznámilo 29. června 1989 vysílání **Rádia Svobodná Evropa* a další zahraniční média. Název i obsah navazoval na manifest **Dva tisíce slov*. K iniciátorům petice, vyzývajícím vládní elity k dalším změnám systému, legalizaci nezávislých iniciativ, propuštění politických vězňů a zahájení celonárodní diskuse, patřili Stanislav Devátý, *Václav Havel, Jiří Křižan a Saša Vondra. Podpořila ji všechna důležitější nezávislá seskupení a jejich představitelé se zapojili do organizace kampaně, v jejímž důsledku petici podepsalo na 40 tisíc lidí. Vedení KSČ zareagovalo propagandistickou kampaní v oficiálních sdělovacích prostředcích a politickými a trestněprávními represemi. Velkou roli při úspěchu petice sehrály západní rozhlasové stanice, které pravidelně informovaly o počtu signatářů a o známých osobnostech, jež dokument podepsaly. Na 10. prosince 1989 bylo v centru Prahy plánováno setkání všech signatářů; měl to být kulminační bod opozičních nátlakových akcí. K demonstraci nakonec nedošlo, protože mezitím padl komunistický režim. Petice měla obrovský význam v poslední fázi existence režimu, především díky tomu, že ji hojně podpořily veřejné osobnosti, zejména lidé z kultury.

Nezávislé mírové sdružení – Iniciativa za demilitarizaci společnosti (NMS; NMS-IDS)
Zakládající prohlášení Sdružení, vyhlášené 16. dubna 1988, podepsali Tomáš Dvořák, Jan Chudomel, Jáchym Kaplan, *Hana Marvanová a Jiří Pavlíček. NMS nepřímo navazovalo na tradici shromáždění věnovaných památce Johna Lennona, která se od roku 1981 konala na pražské Kampě ve výroční den umělcovy smrti. Hlavním impulsem jeho vzniku byla úspěšná kampaň zahájená v roce 1987 otevřeným dopisem Jana Svobody za zavedení náhradní služby pro brance, kteří vojenskou službu z názorových postojů zásadně odmítají. Sdružení se zabývalo i jinými úkoly spjatými s demilitarizací společnosti: dodržováním lidských práv, ekologií a požadavkem odchodu sovětských vojsk z Československa. Představitelé Sdružení měli největší zásluhu na úspěchu demonstrací 21. srpna 1988 v centru Prahy. Mnoho mladých aktivistů narazilo na různé podoby represí: domovní prohlídky, výslechy, krátkodobá zadržení i soudní rozsudky. Zanedlouho po založení sdružení došlo k prvnímu kontaktu s představiteli oficiálního mírového hnutí a poté s představiteli Svazu socialistické mládeže. Sdružení působilo hlavně v Praze, Brně, Liberci a Ostravě a vydávalo *Bulletin NMS*. Na jaře 1989 se mezi aktivisty projevily názorové rozdílnosti, silně byl cítit hlavně odpor radikálně naladěných členů k jednání s oficiálními organizacemi. Ve sdružení působila rovněž skupina, která v Československu započala novou vlnu anarchistického hnutí.

„normalizace“
Označení politické linie vedení KSČ po *invazi do Československa. Její základní zásady vyplývaly z tzv. moskevského protokolu, který československá delegace pod nátlakem sovětských úřadů podepsala 26. srpna 1968; tento protokol legalizoval přítomnost sovětských vojsk na území Československa, a navíc obsahoval bod o normalizaci situace v zemi v souladu s principy marxismu-leninismu. Vlády v zemi se chopili promoskevští aktivisté KSČ. Postupně byly likvidovány výsledky demokratických reforem zaváděných od ledna 1968 (mj. byla navrácena cenzura) a stoupenci změn byli vylučováni ze strany a propouštěni z práce. Základním dokumentem strany se stalo *Poučení z krizového vývoje*, které ÚV KSČ přijal v prosinci 1970. Tímto pojmem se označují také léta 1968–1989, kdy KSČ ovládala všechny sféry veřejného života a ve srovnání se šedesátými lety se zvětšila státní kontrola kultury a duchovního života občanů. Toto období se navíc vyznačovalo růstem konzumu a obrovskými investicemi, nejednou neodpovídajícími skutečným možnostem a prohlubujícími technologickou zaostalost země. Je s ním spjata také vlna emigrace do západních zemí; krátce po roce 1968 opustilo Československo asi 80 tisíc lidí. Nejznámějším popisem „normalizace“ je *Obnovení pořádku* *Milana Šimečky.

Občanské fórum (OF)
Jeho vytvoření 19. listopadu 1989 v Činoherním klubu v Praze bylo reakcí na násilně rozehnanou *studentskou demonstraci 17. listopadu 1989. V tehdejší dramatické situaci již bylo jasné, že dochází k zásadním společensko-politickým změnám. Cílem vzniku Fóra, inspirovaného skupinou disidentů kolem *Václava Havla, bylo vytvoření široké fronty, která by na jedné straně byla patřičně „spontánní“, na druhé straně by však tvořila organizovanou strukturu, která by nedopustila v zemi chaos a zároveň mohla představovat reprezentaci schopnou ovlivňovat dění a ujmout se vyjednávání s mocí. Občanské fórum a slovenská *Veřejnost proti násilí

během několika týdnů v Československu fakticky převzaly moc. V důsledku tzv. kooptace získaly silné postavení v zákonodárných orgánech, ve vládě národního porozumění Mariána Čalfy, jmenované 10. prosince 1989, přijali představitelé obou seskupení polovinu ministerských křesel. V prvních svobodných volbách v červnu 1990 získalo Fórum přes 50 % hlasů českých voličů. V únoru 1991 se Fórum rozdělilo na Občanské hnutí, jež vzniklo z jeho liberálně-demokratického křídla, a Občanskou demokratickou stranu vytvořenou z křídla konzervativního.

Palach Press
Tisková agentura, kterou založil v roce 1975 v Londýně Jan Kavan a řídil ji až do ukončení činnosti po roce 1989. Do roku 1981 byl ředitelem *Palach Press* také Jiří Pelikán. Agentura se věnovala překladům textů *Charty 77, sdělení *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a dalších nezávislých aktivit pro potřeby západoevropských a amerických sdělovacích prostředků. V osmdesátých letech vydávala anglickou verzi bulletinu **Informace o Chartě 77*. Spolupracovala rovněž se západními mírovými organizacemi. V roce 1984 vydala práci *Nezávislé mírové hnutí u československých sousedů.*

Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSSR
Petici obsahující 31 bodů, týkajících se mj. umožnění náboženského života v zemi, respektu k náboženské svobodě a oddělení církví od státu, podepsalo kolem 600 tisíc lidí včetně mnoha nevěřících; zhruba 300 tisíc signatářů bylo ze Slovenska. Autorem petice bylo Sdružení katolických laiků „Mír na zemi“, které v říjnu 1988 založil *Augustin Navrátil.

Polsko-československá Solidarita
V červnu 1986 se na polsko-českých hranicích sešli Zbigniew Janas, Janusz Onyszkiewicz, Petr Pospíchal a Jan Wünsch. Setkání znamenalo obnovení kontaktů z konce sedmdesátých let a začátek koordinované spolupráce mezi aktivisty *Solidarity a disidenty z prostředí *Charty 77. Došlo k řadě setkání v menších skupinách, rozhovory se vedly také mezi aktivisty vratislavské opozice (mj. Jarosławem Brodou, *Mirosławem Jasińským, Mieczysławem „Ducinem“ Piotrowskými) a pražskou skupinou kolem časopisu *Jednou nohou* (později **Revolver Revue*). Vyměňovaly se samizdatové publikace a videokazety a později také technická zařízení; domlouvala se koordinace společných stanovisek a akcí. Setkání pokračovala do roku 1989. Šestého června 1987 vznikl Kruh přátel Polsko-československé Solidarity, jehož členy byli mj. *Václav Benda, Petr Cibulka, *Ján Čarnogurský, *Jiří Dienstbier, *Miklós Duray, *Václav Havel, *Miroslav Kusý, Ivan Lamper, Ladislav Lis, *Václav Malý, František Stárek, *Jaroslav Šabata, *Milan Šimečka a *Petr Uhl z československé strany a *Zbigniew Bujak, *Władysław Frasyniuk, Zbigniew Janas, kněz Leon Kantorski, *Jacek Kuroń, Barbara Labuda, *Jan Józef Lipski, *Jan Lityński, *Zbigniew Romaszewski a *Henryk Wujec z polské strany. Od prosince 1987 vycházel *Biuletyn Informacyjny Solidarności Polsko-Czechosłowackiej* (*Infomační bulletin Polsko-československé Solidarity*). Jedním z největších úspěchů PČS bylo uspořádání Přehlídky nezávislé československé kultury ve Vratislavi (3.–5. listopadu 1989), kterou *Václav Havel později označil za předehru k *sametové revoluci. Po rozdělení Československa změnila PČS název na Polsko-česko-slovenskou Solidaritu.

Pražská výzva
Jeden z nejdůležitějších dokumentů *Charty 77 vydaný v roce 1985. Celkem ho podepsalo 45 signatářů Charty, kteří reprezentovali všechny její orientace. Dokument byl určen účastníkům mezinárodního mírového shromáždění END v Amsterdamu a vyjadřoval společné stanovisko k otázce míru a bezpečnosti v Evropě. Vydání textu mělo navazovat na sovětsko-americké jednání o odzbrojení v Ženevě a došlo k němu v den, kdy byl do čela KSSS zvolen Michail Gorbačov. Výzva obsahovala mj. požadavek na odchod všech cizích vojsk z evropských zemí, otevření otázky budoucího sjednocení Německa a rozvíjela myšlenku vytvoření Evropského společenství nezávislých národů. Dokument, na jehož vznik měl největší vliv *Jaroslav Šabata, vyvolal velký zájem doma i v zahraničí, pozitivní hodnocení získal zejména u nevládních mírových sdružení a hnutí za lidská práva. Jeho kritici však poukazovali na kvalitativní rozdíly v politických systémech na východě a na západě Evropy, vyjadřovali obavy před příliš silnou pozicí Německa v případě sjednocení a zdůrazňovali neuspokojivou situaci národů v Sovětském svazu.

pražské jaro
Označení tzv. obrodného procesu, přerušeného *invazí do Československa. V polovině šedesátých let došlo k politické liberalizaci, která se projevila především v oblasti kultury. V roce 1967 kritiku dogmatického stalinismu vyslovili otevřeně nejprve představitelé studentského hnutí a brzy poté skupina spisovatelů na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů. V lednu 1968 byl z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ odvolán Antonín Novotný, kterého nahradil Alexander Dubček. V *Akčním programu KSČ*, uveřejněném v dubnu 1968, se strana vyjádřila (v mezích ideologického dogmatu) pro postupnou demokratizaci společenského života, čímž se rozuměla také svoboda slova, shromažďování a vyznání. V květnu 1968 Antonín Novotný pod tlakem veřejného mínění odstoupil z funkce prezidenta, jímž se stal Ludvík Svoboda. Reformní proces, který zpočátku probíhal uvnitř strany, aktivizoval společnost. V červnu *Ludvík Vaculík v manifestu **Dva tisíce slov* vyzval k pokračování tohoto procesu. Proti reformám se však vyslovila většina států východního bloku (s výjimkou Rumunska). Ty se zúčastnily následné *invaze do Československa. Okupace, která ukončila pražské jaro, znamenala zároveň posílení sovětského vlivu ve východním bloku a jeho oslabení v západní Evropě, protože západoevropské komunistické strany snížily intenzitu kontaktů se SSSR. Poté v Československu začalo období tzv. *„normalizace“.

případ francouzského kamiónu
Na jaře 1981 zadržela československá Státní bezpečnost na hranicích se SRN francouzský kamión převážející náklad časopisů a zahraniční literatury pro československé disidenty; v kamiónu byly nalezeny také seznamy údajů o opozici. Od 6. do 12. května 1981 bylo zatčeno kolem 50 disidentů, 15 z nich bylo obviněno z protistátní činnosti. Celkem bylo v rámci tohoto případu vyslechnuto asi 150 osob. V březnu 1982 už ve vězení zůstávali jen Ján Mlynárik, Jiří Ruml a *Milan Šimečka. Do konce května 1982 byli po nátlaku světového veřejného mínění a politiků (mj. Amnesty International, rakouského kancléře Bruna Kreiského a německého kancléře Helmuta Schmidta) všichni popuštěni a proces se nekonal.

Revolver Revue
Samizdatový kulturní časopis, který vycházel nepravidelně od roku 1985. Zpočátku vycházel pod názvem *Jednou nohou*. Redaktory byli mj. Ivan Lamper, Tereza Pokorná, Jáchym Topol a Alexandr Vondra. Do října 1989 vyšlo 13 čísel, v nichž byly uveřejněny texty mj. Zbyňka Hejdy, *Ivana M. Jirouse, Víta Kremličky, Jiřího H. Krchovského a Martina Machovce. V *Revolver Revue* vycházely také rozhovory, příklady tvorby nekonformních výtvarných umělců, jakož i překlady, zejména

z východoslovanských jazyků. Koncem osmdesátých let získal časopis lepší grafickou podobu, zvětšil se také náklad. Vychází dodnes.

sametová revoluce
(slovensky: nežná revolúcia)
Události, jež vedly ke svržení komunistické vlády v Československu. Přívlastek „sametová“ (na Slovensku „nežná“) měl zdůraznit mírný a zcela nekrvavý charakter probíhajících změn. Pod vlivem situace v sousedních zemích, především v Polsku a v Maďarsku, docházelo od začátku roku 1989 v Československu k protistátním a protistranickým manifestacím, na které úřady reagovaly represemi. V červnu 1989 opoziční seskupení *Charta 77 uveřejnilo petici *_Několik vět_, jejíž signatáři požadovali demokratizaci života země. Vypuknutí revoluce zahájila *studentská demonstrace 17. listopadu, po níž se následujících dvanáct dnů konaly stále větší manifestace občanů na území celé země. Na shromážděních 19. listopadu byla iniciována demokratická společenská hnutí – *Občanské fórum v Praze a *Veřejnost proti násilí v Bratislavě. Dvacátého prvního listopadu premiér Ladislav Adamec zakázal policejním silám nadále potlačovat demonstrace a slíbil jednání s opozicí, v jejímž čele stáli Alexander Dubček a *Václav Havel. Čtyřiadvacátého listopadu odstoupilo vedení KSČ v čele s generálním tajemníkem Milošem Jakešem. Od té chvíle začal bleskový proces likvidace struktur komunistického státu. Generální stávka 27. listopadu ochromila celou zemi; do ulic měst vyšly miliony občanů a skandovali *Svobodné volby!* a *Konec vlády jedné strany!* Premiér po setkání s Havlem 28. listopadu slíbil vytvoření nové vlády s účastí demokratické opozice a také demisi prezidenta Gustáva Husáka. K tomu 10. prosince skutečně došlo. Dvacátého devátého prosince byl *Havel zvolen prezidentem a Dubček předsedou československého parlamentu.

studentská demonstrace
17. listopadu 1989
Veřejné masové shromáždění uspořádané v Praze na Albertově (poblíž Lékařské, Přírodovědecké a Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy) k 50. výročí smrti Jana Opletala, studenta, který zahynul při demonstraci proti podřízení Československa nacistickému Německu. Mnohatisícový studentský pochod zamířil nejprve na Vyšehrad a poté se vydal k Václavskému náměstí. Večer studenti dorazili přes Karlovo náměstí na Národní třídu, kde manifestaci krutě rozehnala policie (později zřízená nezávislá lékařská komise zaznamenala různé úrazy u 592 osob). To se stalo impulsem ke zrychlení událostí a bylo rozhodující pro polarizaci nálad obyvatel Prahy, kteří se v následujících dnech houfně postavili na stranu demonstrantů. Důsledkem onoho vystoupení byla také schůze svolaná o dva dny později do pražského Činoherního klubu, kde bylo založeno *Občanské fórum. Demonstrace byla faktickým začátkem *sametové revoluce.

Svědectví
Jeden z nejdůležitějších časopisů československé politické emigrace. Do roku 1960 sídlila jeho redakce v New Yorku, poté se přestěhovala do Paříže, kde časopis vycházel do roku 1992. Šéfredaktorem tohoto politicko-kulturního čtvrtletníku byl od jeho vzniku do roku 1990 Pavel Tigrid. Celkem vyšlo 93 čísel. Pro usnadnění přepravy do Československa se časopis tiskl také v kapesním formátu, podobně jako *Výběr ze Svědectví* – sešity, obsahující výbor z nejdůležitějších textů, vydávané v osmdesátých letech. Přetisk prvních devíti ročníků vyšel v exilovém nakladatelství Dialog ve Frankfurtu nad Mohanem. Komě exilových autorů v něm od začátku sedmdesátých let publikovali také autoři z Československa. Časopis, označovaný v československém tisku za protistátní, se věnoval především politické situaci ve východním bloku: vycházely tam politologické a historické studie, komentáře, dokumenty *Charty 77 a dalších nezávislých iniciativ, rozhovory, diskuse a literární texty. Díky své otevřenosti časopis do značné míry přispěl ke zformování politické opozice v exilu.

svíčková demonstrace
Vystoupení uspořádané 25. března 1988 v Bratislavě, mj. *Jánem Čarnogurským. Účastníci (3–4 tisíce lidí) požadovali mj., aby stát nezasahoval do nominace biskupů, zajištění úplné náboženské svobody a dodržování lidských práv. Bylo to největší protirežimní vystoupení na Slovensku před rokem 1989.

Tvář
Měsíčník vydávaný Svazem československých spisovatelů, věnovaný především tvorbě mladých autorů. Vycházel v letech 1964–1965 a od podzimu 1968 do června 1969. Uveřejňoval hlavně literárněkritické články, jejichž pomocí se snažil navazovat na tehdejší východoevropské ideové proudy. V redakční radě byli mj. Jiří Gruša a *Václav Havel a k nejdůležitějším autorům patřili také Bohumil Doležal, *Ladislav Hejdánek, Jan Lopatka a Karel Štindl. Po roce 1989 byl časopis znovu oživen jako čtrnáctideník.

Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV)
Vytvořen rozhodnutím ministra vnitra 1. ledna 1995 spojením Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování činnosti StB, který byl institucí ministerstva vnitra, se Střediskem dokumentace protiprávnosti komunistického režimu, které spadalo pod generální prokuraturu a později bylo podřízeno ministerstvu spravedlnosti. Od 1. ledna 2002 byl ÚDV částí kriminální a vyšetřovací policie. Právo vyšetřovat mělo Úřadu umožnit odhalování a stíhání trestných činů z let 1948–1989, u nichž nebyl (z politických důvodů) vynesen pravomocný rozsudek. Počet odsouzených pachatelů však dosud není velký – hlavními příčinami jsou absence písemných důkazů, úmrtí svědků nebo právní průtahy. ÚDV působí na území celé země, sídlo má v Praze a pobočku v Brně. Kromě vyšetřování je neméně důležitá jeho dokumentační činnost, spočívající hlavně ve shromažďování, hodnocení a uveřejňování materiálů týkajících se zločinů komunistického režimu a jeho represivního aparátu. Od roku 1999 se sbírají rovněž dokumenty z období od 1. ledna 1945 do komunistického převzetí moci v únoru 1948. Na rozdíl od polského *IPN a slovenského *ÚPN omezuje činnost ÚDV fakt, že není vlastníkem archivů bývalého represivního aparátu komunistického režimu. (V době vzniku Slovníku ještě nebyl ustaven český Ústav pro studium totalitních režimů, jehož součástí je také Archiv bezpečnostních složek a který vznikl zákonem 181/2007 Sb. ze dne 8. června 2007. Pozn. red.)

Ústav paměti národa
(Ústav pamäti národa, ÚPN)
Byl zřízen v září 2002 podle zákona Národní rady Slovenské republiky o zpřístupnění dokumentů o činnosti státních bezpečnostních orgánů v letech 1939–1989 a založení ÚPN a doplnění některých zákonů (tzv. zákon o paměti národa), novelizovaného pak v říjnu 2004. Úkolem Ústavu je shromažďovat, analyzovat a zpřístupňovat dokumenty bezpečnostních orgánů, které působily na území dnešní Slovenské republiky v letech 1939–1989, a také dokumenty Třetí říše a SSSR. ÚPN je veřejnou institucí. Předsedou devítičlenného kolegia byl v letech 2003–2006 Ján Langoš, poté Ivan A. Petranský. (Do 30. října 2017 jím byl Ondrej Krajňák, po novele zmíněného zákona o ÚPN je statutárním orgánem nikoliv předseda, ale celá devítičlenná správní rada této instituce. Pozn. red.) Ústav se zabývá především

zpřístupňováním dokumentů pronásledovaným lidem a zveřejňováním dokumentů komunistické Státní bezpečnosti (StB). Vydává časopis Paměť národa. Bližší informace o jeho činnosti na www.upn.gov.sk. (Obdobou je český Ústav pro studium totalitních režimů, pod který spadá Archiv bezpečnostních složek – www.ustrcr.cz a www.abscr.cz. Pozn. red.)

Verejnosť proti násiliu (Veřejnost proti násilí, VPN)
Politická organizace, která spojila slovenské nezávislé iniciativy. Vznikla 20. listopadu 1989 v Bratislavě z iniciativy výtvarných umělců a herců, protestujících proti potlačení *studentské demonstrace. Záhy se VPN stala partnerskou organizací *Občanského fóra. V listopadu a prosinci 1989 byla společně s *OF a spontánně vzniklým studentským hnutím organizátorkou masových demonstrací, které vedly k pádu mocenského monopolu KSČ. V roce 1990 VPN, prohlašující se za liberální společenské hnutí, zvítězila v parlamentních volbách a v koalici s Křesťanským demokratickým hnutím a Demokratickou stranou vytvořila vládu. V roce 1991 došlo k rozkolu a k odchodu skupiny Vladimíra Mečiara, který založil Hnutí za demokratické Slovensko. Po rozdělení se VPN proměnila v Občanskou demokratickou unii, která neúspěšně kandidovala ve volbách v roce 1992 a posléze se sloučila s Demokratickou stranou.

Vokno
Samizdatový časopis, vydávaný od roku 1979 Františkem Stárkem (Čuňasem) a skupinou spolupracovníků. V podtitulu byl označen za „Časopis pro druhou a jinou kulturu". Vznikl za účelem prolomení informační bariéry, jejíž důsledky bolestně pociťovala především mladá generace. Zabýval se okrajovým a nekonformním kulturním děním, především v literatuře a výtvarném umění. Na stránkách *Vokna* publikovali mj. Egon Bondy (vlastním jménem Zbyněk Fišer) a *Ivan M. Jirous (Magor). Časopis vycházel v nákladu několika set výtisků zpravidla třikrát za rok; do ukončení činnosti v roce 1995 vyšlo celkem 300 čísel. Postupně se z něj stal jeden z nejdostupnějších samizdatových časopisů. Za jeho vydávání a distribuci bylo několik osob odsouzeno. František Stárek kvůli tomu stál několikrát před soudem, v roce 1989 byl v televizním pořadu vyrobeném a vysílaném na pokyn vedení ministerstva vnitra představen jako kriminální zločinec. Stejná redakce vydávala ve druhé polovině osmdesátých let *Voknoviny* a zčásti také *Originální Videojournal*, informující o společensko-politickém a kulturním dění v opozici.

Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)
Sdělení o vzniku výboru bylo uveřejněno 27. dubna 1978 a podepsalo ho 17 lidí, většinou signatářů *Charty 77. Jako hlavní úkol VONS se uvádělo sledování konkrétních případů lidí pronásledovaných úřady, vězněných za své přesvědčení, obětí policejní a justiční zvůle, informování o nich veřejnosti a pomoc rodinám poškozených. Mezi zakladateli Výboru byli mj. *Václav Benda, *Jiří Dienstbier, *Václav Havel a *Petr Uhl, kteří byli v květnu 1979 spolu s několika dalšími uvězněni a pak odsouzeni k trestům od 3 do 5 let vězení. Represe však neznamenaly konec činnosti výboru. V listopadu 1979 se VONS stal členem Mezinárodní federace pro lidská práva, jejímž místopředsedou byl dvakrát zvolen Ladislav Lis. Do roku 1989 vydal VONS 1120 sdělení, zveřejňovaných v časopise **Informace o Chartě 77*. Výbor spolupracoval rovněž se zahraničními tiskovými agenturami a Amnesty International. Doma i v zahraničí si získal obrovskou autoritu díky důkladnosti a právní přesnosti svých sdělení a díky rozhodnosti při obraně pronásledovaných. Pomáhal také lidem nijak nespojeným s činností opozice, kteří se dostali do konfliktu s mocí. Několikrát se VONS postavil na obranu zahraničních politických vězňů, mj. Kim Te-džunga, pozdějšího prezidenta Korejské republiky.

***Východoevropská informační agentura* (*VIA*)**
První nezávislá tisková agentura v Československu. Po několikaměsíční spolupráci oznámila její založení v prosinci 1988 skupina nezávislých novinářů z Československa, Maďarska, Polska a SSSR. Českou část *VIA* tvořili Petr Pospíchal, *Petr Uhl a Jan Urban, později také Hana Holcnerová a *Anna Šabatová. Agentura vydávala několikrát týdně *Informační servis,* navíc denně poskytovala zprávy z Československa, Jugoslávie, Maďarska, Polska a Sovětského svazu redakcím jednotlivých zemí a západním sdělovacím prostředkům. Redaktoři *VIA* vystupovali pod svými skutečnými jmény a snažili se, občas s překvapivě dobrým výsledkem, informovat rovněž oficiální sdělovací prostředky ve svých zemích. Agentura přispěla ke vzniku volné výměny informací a k překonání psychologické bariéry mezi opozicí a běžnými občany.

Petr Blažek, Norbert Kmeť, Juraj Marušiak, Petr Pospíchal

Česko

ÚVOD

České disidentské hnutí se zrodilo na začátku sedmdesátých let. Dřívější jednotlivé pokusy o odpor – ať vůči represím padesátých let, nebo ty začínající na vlně poměrné svobody let šedesátých – neusilovaly o nápravu životních podmínek a systémové změny ve smyslu univerzálních myšlenek lidských práv.

Spontánní vzepětí společnosti na konci šedesátých let, označované jako *pražské jaro, bylo pokusem přestavby sovětského modelu vlády. Postupné slábnutí režimu provázelo probouzení občanských postojů ve všech vrstvách společnosti. Liberalizace kultury a cenzury vytvořila úplně novou situaci, která vyvolala obavy stranického vedení v SSSR. Velká část společnosti se díky ní ztotožnila nejen s procesem změn, ale také s politickou reprezentací, která ho řídila. Jak první tajemník Komunistické strany Československa (KSČ) Alexander Dubček, tak i prezident Ludvík Svoboda se v roce 1968 těšili – zejména po srpnové *invazi vojsk Varšavské smlouvy – všeobecné podpoře. Pocit poměrné svobody spojoval lidi z různých intelektuálních prostředí, společný jazyk nacházeli dokonce i s tolerantně naladěnými stranickými aktivisty.

Proces liberalizace však byl brutálně potlačen. Záhy po invazi odletěli představitelé vlády a vedení strany do Moskvy, kde byli donuceni podepsat moskevské protokoly, které zahájily nový sovětský diktát. V říjnu 1968 byl podepsán text *Smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky* a o měsíc později došlo k prvním krokům proti obráncům *pražského jara ve vedení strany.

Na podzim 1968 proreformní nadšení společnosti výrazně ochablo, začala převládat sklíčenost a zmatek. Z letargie se Čechy pokusil vytrhnout Jan Palach, který se 16. ledna 1969 na pražském Václavském náměstí polil benzínem a zapálil: o tři dny později na popáleniny zemřel.

V lednu 1969 byly reformy zlikvidovány. Moci se chopili promoskevští představitelé KSČ. V dubnu byl z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ odvolán Alexander Dubček a jeho místo zaujal Gustáv Husák. Tato událost se dá pokládat za počátek *„normalizace“ a dá se od ní rovněž datovat existence českého disidentského hnutí.

Tlak směřoval proti třem prostředím – bývalým členům strany, náboženským aktivistům a nezávislým intelektuálům. První akce postihly odpůrce komunistického systému 21. srpna 1969, na výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy. Po tvrdém potlačení demonstrací vydala skupina 10 intelektuálů (byli to mj. *Václav Havel, Pavel Kohout, *Ludvík Vaculík a šachista Luděk Pachman) manifest *Deset bodů* a část jeho signatářů byla uvězněna. Na podzim 1969 byl uvězněn *Petr Uhl a jeho kolegové z Hnutí revoluční mládeže. V následujících dvou letech proběhly četné procesy s disidenty a mnozí z nich (mj. Milan Hübl, Jiří Müller, *Jaroslav Šabata a Jan Tesař) byli odsouzeni k dlouholetým trestům vězení. Nová vládní sestava provedla rovněž čistku ve straně: při prověrkách z ní bylo vyloučeno několik set tisíc členů.

Pronásledování časem navzájem sblížilo různé opoziční okruhy. Vzájemné kontakty vedly k budování platformy, kterou si lze přestavit jako široké tolerantní hnutí, usilující spíše o obranu pošlapávaných hodnot než o změnu systému.

Cílem *„normalizace“ bylo – navzdory jejímu názvu – pacifikovat jakékoli svobodné občanské postoje a zabránit jednání, jež by mohlo narušit mocenský a mediální monopol. V polovině sedmdesátých let, když pominula vlna tvrdých soudních represí, se zdálo, že režim dosáhl svého cíle. V zemi zavládla letargie, vládní tábor byl natolik silný, že pokus o odpor vůči němu hraničil s šílenstvím. Od roku 1969 nikdo nepochyboval o tom, že moc je připravena nelítostně potlačit každou formu odporu. Jen málo lidí bylo ochotno otevřeně vystoupit proti totalitnímu systému.

V červenci 1974 vydala skupina více než 30 levicových opozičních aktivistů *Chilský manifest*. Solidarizovali se v něm s odpůrci režimu Augusta Pinocheta a upozorňovali na podobnost některých jeho praktik s jednáním československých úřadů. Kulturní událostí byla inscenace *Žebrácké opery* v adaptaci *Václava Havla v Horních Počernicích. Vyvolala represe, které postihly mnoho lidí z kulturního světa, a zároveň přispěla k utužení pout mezi těmi, kdo nebyli ochotni ke kompromisu s mocí.

Neobyčejně výmluvným politickým činem bylo, když *Václav Havel 8. dubna 1975 uveřejnil *Otevřený dopis Gustávu Husákovi*. *Havel, již tehdy uznávaný za přední osobnost opozice, předložil generálnímu tajemníkovi KSČ pochmurný obraz Československa jako země, v níž prakticky uhynul veřejný život a kde se roztahuje lež a strach. Komunisty používaný systém tlaku, založený na ovládání podmínek každodenního života, označil za politický apartheid a faktický zákaz svobodného veřejného a kulturního jednání za *zatykač na kulturu*. Autor dopisu projevil obavu, že dlouhodobá absence svobody ve veřejném životě, k níž se dospělo ve jménu *„normalizace“, přinese důsledky, které bude těžké napravit.

Tento text popsal situaci v zemi a ukázal směr, jímž by se měl zaměřit postup odpůrců komunistického systému. Koncem roku 1975 scházel jen impuls, jenž by dal do pohybu koordinovanější opoziční postup. Na jaře 1976 bylo zatčeno více než 20 hudebníků z prostředí undergroundu. Byli to hlavně členové skupin The Plastic People of the Universe a DG 307, jakož i hybatel podzemní kultury *Ivan M. Jirous a evangelický duchovní spojený s uměleckým světem Svatopluk Karásek. Po několika měsících byla většina uvězněných popuštěna, ale byli dál stíháni za *výtržnictví*. Úřady zahájily veřejnou pomlouvačnou kampaň a před soudem kromě *Ivana M. Jirouse a Svatopluka Karáska stanuli dva hudebníci – Vratislav Brabenec a Pavel Zajíček. Hlavní líčení probíhalo v jiné atmosféře než procesy ze začátku *„normalizace“. V roce 1975 totiž skončila Helsinská konference, která nově definovala lidská práva. Jiná byla i situace v Československu. Nadšení normalizátorů nahradila rutina. Zdálo se, že moc nehodlá rozpoutat novou vlnu procesů a spokojí se s působením Státní bezpečnosti a izolací nepohodlných jednotlivců.

Proces s undergroundovými hudebníky představoval výzvu – společné stanovisko ke kauze opozici sjednotilo. Na chodbách soudů se lidé z undergroundu setkávali s katolickými aktivisty, spisovateli, profesory vyloučenými z vysokých škol a s bývalými politiky z doby *pražského jara – většina z nich undergroundovou hudbu nikdy neslyšela.

*Charta 77 a nezávislá prostředí

Pocit solidarity s vězněnými inspiroval vznik *Charty 77 – platformy činnosti opozice, jež měla naději prolomit společenskou netečnost. Vzniklo hnutí, které nemělo žádnou organizační strukturu – každá forma organizace by totiž narazila na neúměrně tvrdou reakci představitelů moci. Za základ společné činnosti byla přijata obrana lidských a občanských práv; po ratifikaci mezinárodních paktů v roce 1976 byla tato práva zaručena i československým zákonodárstvím. Hnutí založené na odmítání totalitního systému by těžko nalezlo rozsáhlejší

společenskou podporu a založit hnutí na ideologickém základě také nebylo možné. Opoziční skupiny byly rozdrobené, každá měla jinou ideologii. Ne všichni komunisté vyloučení po *pražském jaru ze strany byli ochotni spolupracovat např. s křesťanskými aktivisty, literáty či undergroundovými umělci. Ani křesťanská prostředí nebylo snadné přesvědčit ke spolupráci s lidmi, donedávna spjatými s mocenskými strukturami.

Autory koncepce *Charty 77 byli *Václav Havel, Pavel Kohout, Václav Vendelín Komeda, Jaroslav Kořán, *Zdeněk Mlynář, Jiří Němec a *Petr Uhl. *Prohlášení Charty 77* ještě před vyhlášením 6. ledna 1977 podepsalo 242 osob. Za rok počet signatářů vzrostl zhruba na 600. V bytech mnoha signatářů proběhly domovní prohlídky, mnozí byli hned propuštěni z páce; v masových sdělovacích prostředcích byla zahájena pomlouvačná kampaň, naznačující, že *Charta 77 vznikla z iniciativy západních zvláštních služeb, CIA apod. Nebyla vynechána žádná, ani ta nejneslušnější záminka k urážce jejích vůdců. Již v prvních dnech po zveřejnění *Prohlášení* byla část signatářů zatčena, mezi nimi jeden ze tří mluvčích *Václav Havel. Z *Charty 77 se nemohlo stát široké hnutí, neumožňovala to její podoba ani tehdejší společenská a politická situace. Její vznik však silně změnil situaci v Československu.

Moc vyžadovala od společnosti okázalou loajalitu, spočívající v ostré kritice *Prohlášení Charty 77*, ač jeho text nebyl všeobecně znám. Lidé byli propouštěni z práce za to, že nepodepsali prohlášení odsuzující *Chartu 77 (tzv. antichartu), nebo za to, že se před podepsáním chtěli seznámit s textem *Prohlášení*.

Tím, že úřady prohlásily dokument *Charty za protistátní projev, vyvolaly atmosféru ostré společenské konfrontace. Zesílily rovněž represe.

*Charta 77 aktivizovala lidi, kteří by těžko proti režimu vystoupili samostatně. Poskytla jim pocit ochrany, spočívající mj. v tom, že informace o represích hlásily západní rozhlasové stanice (s výjimkou **Rádia Svobodná Evropa* nerušené). V prostředí *Charty rychle vznikly skupiny, různící se ideologicky či kulturně, které se však všechny s hnutím solidarizovaly. Prostředí *Charty dokázalo překonat mezigenerační i společenská omezení. Situace v prvních měsících roku 1977 jako by předjímala *sametovou revoluci v roce 1989.

Myšlenka ztotožnění Charty s konkrétními lidmi, nesoucími odpovědnost za její činnost, byla příznivá pro její věrohodnost a čitelnost jejích úmyslů. Kromě *Václava Havla byli prvními mluvčími *Jiří Hájek a *Jan Patočka. Jejich nástupce (nebo zástupce – v době, kdy byl mluvčí vězněn) vybírali aktivní signatáři; důležité byly i osobní rysy kandidátů – mluvčí i jeho rodina mohli počítat s pronásledováním a nátlakem bezpečnostních služeb.

Historie *Charty 77 by byla neúplná bez zmínky o institucích, které na ni navazovaly. V dubnu 1978 vznikl *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) zabývající se případy soudních a policejních represí a obranou pronásledovaných. Jeho členové byli vystaveni nejtvrdším represím, s nimiž se disidenti setkávali. Pečlivá dokumentace a informování veřejnosti o pronásledování byly impulsem mnoha akcí na podporu vězněných a zároveň přispívaly k růstu vědomí veřejnosti o tom, co se v zemi děje.

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let prožívala *Charta 77 největší krizi – mnoho signatářů dobrovolně nebo pod nátlakem odjelo do emigrace. Největší ranou bylo odsouzení Otky Bednářové, *Václava Bendy, *Jiřího Dienstbiera, *Václava Havla a *Petra Uhla k několika letům do vězení za činnost ve *VONS. Krize měla na jedné straně personální povahu, na druhé ji vyvolávala únava a pocit nedostatku perspektiv, citelné na začátku osmdesátých let.

K dalšímu posunu, důležitému v politických ohledech, se *Charta dostala až v roce 1985: 11. března vydali členové hnutí **Pražskou výzvu*, text, který vytvořil základ výraznějšího politického seskupení sdružujícího velkou skupinu intelektuálů. O jeho závažnosti rozhodla výzva k odsunu cizích vojsk ze všech evropských zemí a návrh sjednotit Německo a vytvořit v Evropě společenství nezávislých národů.

V první polovině osmdesátých let se v *Chartě 77 objevil generační problém. Mezi aktivními signatáři přibývalo mladých lidí, k jejichž životnímu stylu patřilo svobodně vyjadřovat názory. Mladá generace neměla zkušenosti z konce šedesátých let, spojené se ztrátou místa (stejně většinou pracovali v podřadných zaměstnáních). V Chartě, kterou pokládali za jedno z mála míst, kde bylo možné dát najevo odpor ke komunistickému systému, se cítili cize, odstrčení na okraj, přestože sdíleli její ideály a riskovali ztrátu svobody. Mladí aktivisté měli vliv na část svých vrstevníků díky rozlehlé distribuční síti samizdatových časopisů a knih i účasti na neoficiálních setkáních. Nejsilnějším projevem generační krize byl otevřený dopis 40 mladých signatářů ze srpna 1987, ve kterém vyzvali mj. k větší decentralizaci činnosti Charty a k usnadnění účasti na její práci lidem z menších měst.

Výsledkem byl vznik *Nezávislého mírového sdružení, veřejně oznámený 16. dubna 1988, kterému v praxi předcházela mnohaměsíční činnost mladých lidí, spjatých s *Chartou jen částečně. Sdružení inspirovalo početnou skupinu mládeže k činnosti za mír (mj. pokud šlo o náhradní vojenskou službu). Měnící se mezinárodní situace a s ní spojená nová očekávání výrazně ovlivnily politickou identitu *Charty 77. Změny v Sovětském svazu se zdály neodvratné, zkostnatělý československý režim neměl naději na přetrvání. Omezovat se výhradně na obranu lidských a občanských práv nenabízelo perspektivu, existovala jasná potřeba ujmout se důležitých politických otázek. Pokusem o vyřešení tohoto problému bylo prohlášení *Demokracii pro všechny* *Hnutí za občanskou svobodu. Podepsalo je 126 lidí (skoro všichni byli signatáři *Charty 77) a bylo základem politických diskusí nejen v Praze a Brně.

Tento krok urychlil podobné procesy v jiných okruzích opozice, které do té doby nepůsobily veřejně. V univerzitním okruhu se zrodila myšlenka Klubu nezávislé inteligence; také umělecká prostředí stále častěji jednala s otevřenými odpůrci režimu, spontánně vznikaly lokální iniciativy mládeže, ožily okruhy katolických aktivistů. Opozice se začala ujímat konkrétních úkolů, věnovala se mj. ekologii a devastaci krajiny – zde byly rovněž ve vnímání situace zřejmé generační rozdíly.

Koncem roku 1988 byla *Charta 77 díky dobré organizaci a personálnímu zázemí patrně nejsilnějším hnutím utvářejícím nálady společnosti. V prosinci 1988 se jí se souhlasem úřadů podařilo uskutečnit manifestaci k výročí přijetí *Všeobecné deklarace lidských a občanských práv*. O pouhých šest týdnů později, během Palachova týdne (k 20. výročí jeho sebeupálení), bylo *Chartu vidět mnohem méně – demonstrace byly do velké míry spontánní, s neslábnoucí silou trvaly několik dnů a představovaly svébytný psychologickým zlom. Konec režimu se výrazně blížil.

Poslední měsíce, týdny, dny a hodiny

Koncem června 1989 připravili signatáři *Charty 77, seskupení kolem *Václava Havla, manifest **Několik vět*. Stručný dokument získal záhy velkou publicistu, podepsalo ho kolem 30 tisíc lidí, z toho mnozí populární umělci, nespojovaní dosud s disidentským hnutím. Manifest nepřinesl žádnou pozorovatelnou změnu, ale díky všeobecnému společenskému souhlasu pomohl připravit půdu pro pozdější zlomové dění.

Po vytvoření první nekomunistické vlády v Polsku, politickém kompromisu v Maďarsku a útěku tisíců Němců z NDR do SRN (mj. přes pražské velvyslanectví SRN) začaly být reálné i politické změny v ČSSR. Veřejné protesty sílily, počet lidí projevujících nespokojenost rostl.

Poslední větší zatýkání disidentů proběhlo koncem října 1989, kdy bylo na 48 a 96 hodin zadrženo několik desítek osob a několik se jich dostalo do vyšetřovací vazby – na Slovensku *Ján Čarnogurský a *Miroslav Kusý, v Čechách Jiří Ruml a Rudolf Zeman (ti byli obviněni kvůli vydávání samizdatového měsíčníku *_Lidové noviny_). Mnoho lidí bylo z politických důvodů vězněno už léta, ale úřady přes solidarizační kampaně v zemi i za hranicemi nesouhlasily s jejich propuštěním.

Po pádu berlínské zdi 9. listopadu 1989 všichni očekávali změny – předpokládalo se, že k nim budou impulsem velké protesty plánované na leden 1990 na výročí sebeupálení Jana Palacha. Protesty však vypukly již 17. listopadu, v den 50. výročí studentských manifestací proti zavření českých vysokých škol německými okupačními úřady. Demonstraci na pražském Albertově svolal městský výbor Svazu socialistické mládeže a neoficiální studentské struktury. Státní bezpečnost jistě nepředpokládala, že to bude zlomový den. O vývoji událostí rozhodla konfrontace, kterou sama vyvolala ve chvíli, kdy se mnohatisícový dav demonstrantů, který odešel z Albertova, dostal na Národní třídu a mířil do centra. Policejní oddíly, jimž veleli důstojníci Státní bezpečnosti, jednaly velmi tvrdě. Obklíčily několik tisíc demonstrantů, znemožnily jim odejít a pak se s nimi krvavě vypořádaly. Desítky lidí byly zraněny, stovky zbity.

Osmnáctého listopadu účastnice demonstrace Drahomíra Dražská prohlásila, že byl na demonstraci smrtelně zbit její přítel. Nikdo ji nepodezíral ze lži. Dražská se sešla s redaktory *_Východoevropské informační agentury_ a několikrát celou událost podrobně popsala. O ověření její informace se nikdo nepokoušel, v sobotu dopoledne to bylo skoro nemožné. Informace byla poskytnuta veřejnosti s odvoláním na jediný zdroj a s varováním, že není ověřená.

Brzy se ukázalo, že byla nepravdivá a že šlo o prvek intrik Státní bezpečnosti, jehož motivy a cíle nebyly nikdy úplně vyjasněny. Zpráva o údajné smrti studenta Martina Šmída se v několika desítkách minut roznesla po Československu a po světě. Měla obrovský význam, zpochybnila totiž zbytky důvěry ke komunistické moci. Demonstrace 17. listopadu potvrdila, že je třeba uskutečnit dosud nesmělé pokusy vtáhnout do působení disidentů nové okruhy, mj. nezávislé studentské struktury. Proběhla ohromná změna – různé skupiny vystupující proti systému vytvořily jednotnou frontu působící na celý národ.

Poslední iniciativou, jež se zrodila v prostředí *Charty 77, bylo *Občanské fórum (OF). Jeho založení bylo důsledkem prudkého vývoje událostí během *sametové revoluce, která vypukla po událostech 17. listopadu. Po mnoha konzultacích svolal *Václav Havel schůzi do pražského Činoherního klubu, na níž bylo *Občanské fórum založeno. V neděli 19. listopadu se tam ve 20 hodin sešlo asi 200 lidí. Komě disidentů tam byli lidé z tzv. šedé zóny: ekonomové, vědci a univerzitní učitelé, umělci, novináři z oficiálního tisku a také členové obou legálních nekomunistických uskupení i několik členů KSČ. Většina účastníků setkání byla spjata s prostředím *Charty 77 a nezávislými iniciativami. Na schůzi v Činoherním klubu bylo přečteno prohlášení, z něhož se stala deklarace *Fóra. Byl to přelomový moment – *Fórum zahrnovalo prakticky všechna prostředí, která se mohla a chtěla podílet na procesu společenských změn. Studentské struktury podporované vědeckým sborem se těšily společenskému uznání hlavně za svou spontaneitu. A umělecké prostředí sdružovalo mnoho populárních osobností, zejména herců.

Neformální struktura *Občanského fóra odpovídala revoluční situaci v zemi a inspirovala mnoho iniciativ. Tehdejší moc nedokázala potlačit živelně vznikající lokální struktury *Fóra. Zakladatelská skupina se záhy proměnila v Koordinační centrum, které díky podpoře regionálních, městských, základních a obecních poboček získalo jednoznačný, byť neformální mandát k vyjednávání s vládou.

Myšlenky nového hnutí překvapivě rychle podpořili dělníci – během několika dní vznikly pobočky *Fóra v podnicích, které ještě nedávno představovaly tradiční oporu komunistické moci. Pobočky *OF vznikaly také v úřadech státní správy, rozhlase a televizi. Komunistický režim se bleskově rozpadal. V posledních dnech své existence mohl počítat pouze s podporou aktivistů KSČ vyšší a střední úrovně, sil ministerstva obrany a vnitra a dobrovolných jednotek Lidových milic.

V pondělí 20. listopadu na Václavském náměstí v Praze a v mnoha dalších městech proběhly spontánní manifestace. Organizační péči nad dalšími demonstracemi čítajícími několik set tisíc lidí převzalo *Občanské fórum a díky své autoritě ovlivnilo jejich klidný průběh.

Oficiální sdělovací prostředky zpočátku o demonstracích prakticky neinformovaly, ojedinělé zprávy byly velmi opatrné nebo lživé. K přelomu došlo po manifestaci 23. listopadu. K *_Rádiu Svobodná Evropa_ přenášejícímu zprávy z Václavského náměstí se připojila většina oficiálních médií. Víry ve změny nabyli i ti, kdo byli do té doby spíše nedůvěřiví – obyvatelé malých městeček a vesnic. O víkendu 25.–26. listopadu se demonstrace přestěhovaly na pražskou Letenskou pláň. Bylo to vhodné přemístění. Téměř milionový dav byl dobrým zázemím pro budoucí jednání *Občanského fóra s mocí. Organizátoři dali na Letné slovo tehdejšímu premiérovi Ladislavu Adamcovi, který se pokládal za reformátora a připouštěl možnost podání demise výměnou za slib, že *Fórum podpoří jeho kandidaturu na prezidenta Československa. Svým projevem, naprosto odtrženým od aktuální situace, však takové plány odsoudil k neúspěchu.

Události *sametové revoluce nabíraly závratné tempo – byli propuštěni političtí vězni, bylo zastaveno trestní stíhání několika desítek opozičních aktivistů, Státní bezpečnost začala tajně likvidovat své archivy. Vedení KSČ odstoupilo, vznikla nová vláda, v jejímž čele stanul dosavadní premiér Ladislav Adamec. Na protest proti takovému vývoji událostí byla uspořádána varovná generální stávka. Došlo tedy na vyjednávání o nové federální vládě (Ladislav Adamec navrhl na jejího předsedu Mariána Čalfu, který se v dosavadním kabinetu zabýval legislativou). Diskutovalo se také o funkci prezidenta (Alexander Dubček neskrýval své ambice), a nakonec byla oznámena kandidatura *Václava Havla. Prezident Gustáv Husák, symbol československé *„normalizace“, podal 10. prosince demisi. Vyhlásil amnestii, jmenoval federální vládu Mariána Čalfy, vyfotografoval se s novým kabinetem, v němž bylo několik českých a slovenských disidentů. Prvního vicepremiéra *Jána Čarnogurského, ještě donedávna politického vězně, se zeptal na zdraví jeho otce a požádal, aby mu vyřídil pozdravy – za druhé světové války totiž spolu pracovali ve Slovenské národní radě. Tím v Československu skončila éra komunistického režimu.

Nebylo pochyb, že musí být co nejrychleji zvolen prezident. Podle ústavy, z níž byl teprve před několika dny odstraněn ostudný článek 4 o vedoucí úloze strany, prezidenta volily obě komory Federálního shromáždění. Slábnoucí KSČ zvažovala uskutečnit předčasnou přímou volbu. Počítali s tím, že by to mohlo pomoci Ladislavu Adamcovi, který byl v zemi známější než *Václav Havel. *Občanské fórum se přímé volby neobávalo, nebezpečí však vidělo v tom, že by se z organizačních důvodů mohly konat až v únoru 1990.

Federální shromáždění se skládalo z poslanců loajálních k předchozímu režimu. Při rozhovorech s komunisty vyjednalo Koordinační centrum *OF dočasné řešení, tzv. kooptaci.

Diskreditovaní poslanci sami odstoupili nebo byli na návrh voličů odvoláni a volná křesla obsazovaly osoby, těšící se důvěře opozice. V první skupině 12 nových poslanců (kooptovaných 27. prosince 1989) byl mj. Alexander Dubček. Následujícího dne byl zvolen předsedou Federálního shromáždění.

Poslanci zvolení v předchozích volbách nadále představovali většinu, ocitli se však v úplně nové situaci. Jejich chuť projevit loajalitu k procesu změn a zároveň se vyhnout nebezpečí ztráty mandátu jistě měla vliv na to, že 29. prosince 1989 byl na slavnostním zasedání Federálního shromáždění ve Vladislavském sále na Pražském hradě *Václav Havel jednomyslně zvolen prezidentem Československa. Téhož dne byl od domu, v němž bydlela nová hlava státu, odstraněn karavan využívaný Státní bezpečností ke sledování pána domu a jeho hostů. O půl roku později, v červnu 1990, se po několika desítkách let konaly první svobodné parlamentní volby.

Křesťanská prostředí

Soudní represe první poloviny sedmdesátých let se církevních prostředí dotkla jen v malé míře. Duchovní všech vyznání podléhali administrativním příkazům tzv. církevních tajemníků, podřízených církevním sekretariátům Státního úřadu pro věci církevní. Struktura sekretariátů odpovídala správnímu rozdělení státu, díky čemuž bylo možné kontrolovat všechna legálně působící náboženská sdružení. Duchovní byli zcela závislí na rozhodnutí církevních sekretariátů – mohli být zbaveni tzv. státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti, což v praxi znamenalo zákaz výkonu pastýřské služby. Většina církví se soustředila na výkon liturgie, jakékoliv veřejné angažování bylo vyloučeno. V situaci o něco lepší byla Jednota českobratrská a katolická církev.

Protestantští čeští bratři už v padesátých letech našli způsob, jak s komunistickým systémem koexistovat. Bylo to možné především díky tomu, že se Josef Lukl Hromádka, protestantský filozof a teolog, angažoval v prosovětském mírovém hnutí. Autonomii si zachovali také v podmínkách *„normalizace“. Jen část jejich struktur se soustředila na vnitřní problémy – na otázky liturgie a teologie.

Protestantské církve se opíraly o silnou tradici a demokraticky vybudovanou laickou organizační strukturu. Sbory si volily své duchovní pěstouny a svěřovaly jim funkce proboštů, zajišťovaly jim byty a farní prostory. I po ztrátě souhlasu k výkonu duchovenské činnosti udržovali kněží s věřícími kontakty – mnohé sbory léta chránily své pastýře. Duchovní zbavený státního souhlasu mohl využívat farní místnosti až do chvíle, kdy sbor vystoupil s prosbou o ustanovení nového duchovního pastýře. Tato solidarita nepochybně protestantským kněžím usnadňovala rozhodnutí o veřejné angažovanosti. Úřady se až za nějakou dobu zorientovaly, že represivní prostředky, jichž používají, nemají požadované účinky. Činnost Českobratrské církve evangelické měla velký společenský význam. Mnoho protestantských duchovních se podílelo na činnosti *Charty 77 a dalších opozičních struktur.

Jinak vypadala struktura katolické církve, k níž patřila v Čechách většina věřících. Ta byla v padesátých letech zvláště pronásledována: řády působily v úplné společenské izolaci nebo tajně (řeholníci uplatňovali své řeholní poslání ve světském životě), mnoho kněží (i biskupové) a řádových sester strávilo dlouhá léta ve vězení, kandidáti na katolická teologická studia byli vybíráni podle požadavků státu, často s ohledem na potřeby tajné policie.

Naopak v sedmdesátých letech byla činnost katolických světských i duchovních struktur neobyčejně bohatá – v Čechách působila církevní samizdatová nakladatelství, která postupně získala široký dosah a zvyšovala náklady svých publikací. Neoficiální struktury církve i věřících pořádaly přednášky. Část katolické inteligence tajně studovala teologii a přijímala svěcení. Duchovní a laici zabývající se touto činností navazovali kontakty s prostředím *Charty 77. Někteří katoličtí kněží a intelektuálové s ní byli spjati velmi úzce, neboť byli přesvědčeni, že v totalitních podmínkách nelze život dělit na společenskou a církevní část a že každé autentické hnutí, i to, které není přímo utvářeno křesťanským světovým názorem, může přispět ke změně situace v zemi. Katoličtí aktivisté tvořili jedno z konstitutivních prostředí *Charty 77 a iniciativ jí blízkých. Několik desítek jich bylo vězněno za činnost na obranu lidských práv a za práci v podzemních nakladatelstvích.

Pod přísným dohledem byli také odpůrci prorežimního hnutí Pacem in Terris, které se zrodilo na začátku sedmdesátých let v okruhu katolických duchovních a sdružovalo několik stovek kněží a několik biskupů, hlásalo loajalitu k režimu a usnadňovalo Státní bezpečnosti orientaci ve vnitřní struktuře církve.

V tomto období působila v Československu také tzv. podzemní církev (viz úvod ke kapitole o Slovensku). Šlo o společenství do značné míry izolované, přinejmenším pokud šlo o kontakty s jinými neoficiálními okruhy duchovních a laiků. Připouštělo spolupráci s některými představiteli katolické hierarchie, ale odmítalo veškerou spolupráci s oficiálními strukturami. Podzemní církev měla své věřící i své duchovenstvo – v jejích strukturách bylo vysvěceno mnoho kněží, a dokonce i několik biskupů. Část členů tohoto společenství projevovala velmi extrémní postoje. Také z hlediska oficiálního učení církve bylo stanovisko podzemní církve v mnoha otázkách sporné; ještě dnes, dlouho po pádu totalitního systému, některé zůstávají nevyjasněné.

Ostatní vyznání nesehrála větší roli v dějinách odporu proti totalitnímu systému v Československu. S disidentskými skupinami spolupracovaly jednotlivé osoby reprezentující jiná náboženství, nikdy to však nebyla celá prostředí jako v případě katolíků a českých bratří.

Petr Pospíchal

BIBLIOGRAFIE

ADAMOVÁ, K. – MATES, P. (eds.): *České dějiny v datech, 1945–1997.* Praha 1998.

ALAN, J. (ed.): *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989.* Praha 2001.

BABKA, L. – VEBER, V. (eds.): *Za svobodu a demokracii*, sv. 3: *Třetí* (*protikomunistický*) *odboj…*

BAKULA, B.: Czeska i polska literatura poza cenzurą w latach 70.–80. Sonda porównawcza. *Porównania*, 2006, č. 3.

BALUCH, J. (ed.): *Hrabal, Kundera, Havel… Antologia czeskiego eseju.* Krakov 2001.

BALUN, P.: Wola ponad siłą. *Karta*, 2007, č. 51 (o Chartě 77).

BENČÍK, A.: *Rekviem za Pražské jaro…*

BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor…*

TÝŽ: *PARAF* (*Paralelní Akta Filozofie*)*. Vydávání samizdatového časopisu 1985–1990.* Praha 2006.

TÝŽ: *„Tentokrát to bouchne“. Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77* (*leden–únor 1977*). Praha 2007.

BLAŽEK, P. – KAMIŃSKI, Ł. – VÉVODA, R. (eds.): *Polsko a Československo v roce 1968.* Praha 2006.

BLAŽEK, P. – LAUBE, R. – POSPÍŠIL, F.: *Lennonova zeď v Praze…*

BLAŽEK, P. – MAJEWSKI, G.: Granica Przyjaźni. *Karta*, 2005, č. 45.
BOCK, I. (ed.): *Samizdat. Alternative Kultur in Zentral und Osteuropa. Die 60er bis 80er Jahre*. Brémy 2000.
BORYSZEWSKI, P.: *Kościół, którego nie było. Tajna działalność religijna w Czechosłowacji w latach 1949–1989.* Varšava 2002.
BROUN, J. – SIKORSKA, G.: *Conscience and Captivity. Religion in Eastern Europe.* Washington – Lanham 1988.
BŘEŇOVÁ, V. – ROHLÍKOVÁ, S. (eds.): *Bibliografie k dějinám Československa, 1969–1990. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v ČR v letech 1990–1999.* Praha 1999.
BUGAJSKI, J.: *Czechoslovakia. Charter 77's Decade of Dissent.* Westport 1987.
CÍSAŘOVSKÁ, B. – DRÁPALA, M. – PREČAN, V. – VANČURA, J. (eds.): *Charta 77 očima současníků…*
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty 1977–1989*, sv. 1–3. Praha 2007.
CUHRA, J. (ed.): *Fakta – připomínky – události. Samizdatový časopis 1971–1972*. Praha 1997.
CUHRA, J. – VEBER, V. (eds.): *Za svobodu a demokracii*, sv. 1: *Odpor proti komunistické moci.* Praha 1999.
DANIEL, J. – KAVAN, J.: *Socjalistyczna opozycja w Czechosłowacji. Dokumenty 1973–1975.* Londýn 1976.
DAYOVÁ, B.: *Sametoví filozofové…*
DOBIECKI, M. [vl. jm. Pernal, Marek] (ed.): *Czechosłowacja – sierpień 1968. Wybór dokumentów publicystyki,* sv. 1–2. Přel. TÝŽ. Varšava 1981.
DRDA, A. (ed.): Proč jsem podepsal Chartu 77? Zápisy pro Bedřicha Placáka. *Revolver Revue*, 1997, č. 35.
FALK, B. J.: *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe. Citizen Intellectuals and Philosopher Kings.* Budapešť – New York 2003.
FRENCH, A.: *Czech Writers and Politics, 1945–1969.* Boulder – New York 1982.
FUCHS, J. – LEBERMANN, D. – WALLAT, V. (eds.): *Dissidenten, Präsidenten un Gemüsehänler. Tschechische und Ostdeutsche Dissidenten 1968–1989*. Essen 1998.
GARLICKI, A. – PACZKOWSKI, A. (eds.): *Zaciskanie pętli. Tajne dokumenty…*
GARTON ASH, T.: *Rok zázraků: svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze.* Přel. Drozd, Miroslav. Praha 2009.
GAWDIAK, I. (ed.): *Czechoslovakia. A Country Study*, 3. vyd. Washington 1989 – viz http://hdl.loc.gov/loc.gdc/cntrystd.cs (citováno k 20. 2. 2007).
GOETZ-STANKIEWICZ, M. (ed.): *Good-bye, Samizdat. Twenty Years of Czechoslovak Underground Writing.* Evanston 1992.
GRAJEWSKI, A.: *Jidášův komplex. Zraněná církev. Křesťané ve střední a východní Evropě mezi odporem a kolaborací.* Přel. Šustrová, Petruška. Praha 2002.
GRUNTORÁD, J.: *O nezávislých iniciativách v Československu.* [bez místa vydání] 1989 (samizdat).
TÝŽ (ed.): *Informace o Chartě 77* (*1978–1990*). *Článková bibliografie*. Brno 1998.
GULDANOVÁ, E. – KOŠICKÝ, P. – ŽÁČEK, P. (eds.): *Moc verzus občan. Úloha represie a politického násilia v komunizme. Zborník z medzinárodného seminára.* Bratislava 2005.
HALÍK, T.: *Wyzwoleni, jeszcze nie wolni. Czeski katolicyzm przed i po 1989 roku.* Poznaň 1997.
HOCHMAN, J.: *Historical Dictionary of the Czech State.* Lanham – Londýn 1998.
JAGODZIŃSKI, A.: *Banici* (*Rozmowy z czeskimi pisarzami emigracyjnymi*). [Krakov] 1988.
JAGODZIŃSKI, A. (ed.): *Bez nienawiści. Almanach literatury czeskiej 1968–1978.* Přel. Heartman, Paweł [vl. jm. Godlewski, Piotr] – Jagodziński, Andrzej Sławomir – Lwowska, Agnieszka [vl. jm. Bratkowski, Piotr]. Varšava 1983.
JAMRÓZ, M. – TOMECKA, M. (eds.): *Literatura piękna czeska i słowacka tłumaczona na język polski w latach 1981–1995.* Katovice 1997.
JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H. (ed.): *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890–1990. Przewodnik encyklopedyczny,* sv. 1: *Literatura słowacka i łużycka.* Katovice 1994; sv. 2: *Literatura czeska.* Katovice 1999.
KACZOROWSKI, A.: *Praski elementarz.* Wołowiec 2001.
KAMIŃSKI, Ł. (ed.): *Wokół Praskiej Wiosny…*
KANDZIORA, J. – SZYMAŃSKA, Z. – TOKARZÓWNA, K.: *Bez cenzury 1976–1989. Literatura, ruch wydawniczy, teatr. Bibliografia.* Varšava 1999.
KAPLAN, F. L.: *Winter into Spring: The Czechoslovak Press and the Reform Movement, 1963–1968.* Boulder – New York 1977.
KAVAN, J.: Opozycja w Czechosłowacji od 1968 roku. *Arka,* 1987, č. 20; 1988, č. 21.
KAVAN, Z. – WHEATON, B.: *The Velvet Revolution. Czechoslovakia, 1988–1991.* Oxford 1992.
KEANE, J.: *Václav Havel. Politická tragédie v šesti dějstvích.* Praha 1999.
KENNEY, P.: *Karneval revoluce. Střední Evropa 1989.* Přel. Šustrová, Petruška. Praha 2005.
KISIEL, J.: *„Aksamitna rewolucja" w Czechosłowacji* – viz http://www.republika.pl/darski/biblio/kisiel.htm (citováno k 20. 2. 2007).
KOSATÍK, P.: *Fenomén Kohout.* Praha – Litomyšl 2001.
KOWALSKI, L.: Dunaj 68. Wejście generałów. *Karta,* 1991, č. 6.
KRAWCZYK, A.: *Praska wiosna 1968…* (pozměněná verze knihy: MARKOWSKI, Z. [vl. jm. Krawczyk, Andrzej]: *Od realizmu do zwątpienia. Pięć szkiców z najnowszej historii Czechosłowacji.* [Lublin] 1986).
Kultura, 1968, č. 253 (číslo věnované speciálně událostem v Československu).
KUSIN, V. V.: *From Dubček to Charter 77. A Study of „Normalization" in Czechoslovakia, 1968––1978.* New York 1978.
TÝŽ: Challenge to Normalcy. Political Opposition in Czechoslovakia, 1968–77. In: TÖKES, R. L. (ed.): *Opposition in Eastern Europe.* Baltimore 1979.
LEDERER, J.: *České rozhovory.* Kolín nad Rýnem 1979.
TÝŽ: *Jan Palach.* Praha 1990.
LUTZ, A.: *Dissidenten und Bürgerbewegung. Ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei.* Frankfurt nad Mohanem 1999.
MAJEWSKI, G.: *Karkonosze – miejsce spotkań i akcji opozycji polsko-czechosłowackiej* (*1978––1988*). Jelení Hora 2004.
MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremlu.* Kolín nad Rýnem 1978, Praha 1990.
NOVÁK, M.: *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou* (*janvier 1968 – janvier 1990*). *Les formes de l´opposition en Union Soviétique et en Tchécoslovaquie depuis 1968*. Ženeva 1990.
Oświadczenie Karty 77 w drugą rocznicę Porozumień Gdańskich. *Obóz*, 1982, č. 5.
OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost 1969–1989...*
TÝŽ: *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu.* Brno 1999.
PATON, D. – PREČAN, V. (eds.): *The Democratic Revolution in Czechoslovakia: Its Precondition, Course, and Immediate Repercussions, 1987–89. A Chronology of Events and a Compendium of Declassified Documents.* Praha 1999.

PEHE, J.: Reshaping Dissident Ideals for Post-Communist Times. *Transition*, 1997, č. 3.
PHILIPSOVA, Z.: *Tschechischer und Slovakischer samizdat der siebzieger und achtieger Jahre.* Brémy 1994.
PREČAN, V. (ed.): *Charta 77* (*1977–1989*)*. Od morální k demokratické revoluci…*
TÝŽ: *Křesťané a Charta 77. Výběr dokumentů a textů.* Kolín nad Rýnem 1980.
SCHOVÁNEK, R. (ed.): *Svazek Dialog. StB versus Pavel Kohout. Dokumenty StB z operativních svazků Dialog a Kopa.* Praha 2006.
SKALNIK, L. C.: *The Czech and Slovak Republics.* Boulder 1996.
SKILLING, H. G.: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution.* Princeton 1975.
TÝŽ: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia.* Londýn 1981.
TÝŽ: Independent Currents in Czechoslovakia. *Problems of Communism*, 1985, č. 1.
TÝŽ: Muza historii. *Czas,* 1985, č. 4–5 (mj. o nezávislých vydavatelstvích).
SKILLING, H. G. – WILSON, P. (eds.): *Civic Freedom in Central Europe. Voices from Czechoslovakia.* Londýn 1991.
SUK, J.: *Labyrintem revoluce...*
SZUKALSKI, W. [vl. jm. Maziarski, Wojciech]: *Nazywać rzeczy po imieniu. Wybór niezależnej publicystyki czeskiej i słowackiej.* Přel. Rajski, Adam [vl. jm. Goszczyńska, Joanna] – Śniegocka, Kalina [vl. jm. Kuligowska, Halina]. Varšava 1987.
ŠIMEČKA, M.: *Obnovení pořádku. Příspěvek k typologii reálného socialismu.* Bratislava 1979 (samizdat); Londýn 1984; Bratislava 1990.
ŠIMULČÍK, J.: *Svetlo z podzemia. Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969–1989.* Prešov 1997.
TOMASZEWSKI, J.: *Czechosłowacja.* Varšava 1997.
TOMEŠ, J.: *Slovník k politickým dějinám Československa 1918–1992.* Praha 1994.
TREPTOW, K. W.: *From Zalmoxis to Jan Palach. Studies in East European History.* New York 1992.
TUCKER, A.: *Fenomenologie a politika. Od J. Patočky k V. Havlovi.* Olomouc 1997.
URBÁŠEK, P. – VANĚK, M. (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1: *Disent v období tzv. normalizace;* sv. 2: *Politické elity v období tzv. normalizace.* Praha 2005.
VANČURA, J. (ed.): Charta 77. Zda být, či nebýt, a když být, tak jak? *Listy,* 1992, č. 2.
WEIGEL, G.: *The Final Revolution. The Resistance Church and the Collapse of Communism*. New York 1993.
Węgrzy w Czechosłowacji. *Obóz*, 1981, č. 3.
WOLFF-POWĘSKA, A.: *Oswojona rewolucja. Europa Środkowo-Wschodnia w procesie demokratyzacji.* Poznaň 1998.

Václav BENDA
(1946–1999)

Filozof, matematik, spoluzakladatel a mluvčí *Charty 77, jeden z tvůrců *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, autor programu budování alternativní společnosti – „paralelní polis"; křesťansko-demokratický politik.

Narodil se v Praze. Po ukončení gymnázia v roce 1964 začal studovat bohemistiku a filozofii na Karlově univerzitě. V roce 1968 aktivně působil ve studentském hnutí, byl předsedou Akademické rady studentů na Filozofické fakultě a také spoluzakladatelem klubů katolické mládeže. V roce 1970 získal doktorát na základě práce o spisovateli a filozofovi Ladislavu Klímovi. Studoval také na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy, kde dokončil teoretickou kybernetiku a zároveň pracoval jako asistent. Vedoucím jeho diplomové práce byl Ivan Havel, bratr *Václava Havla, díky kterému navázal četné kontakty s tehdy nejednotným nezávislým prostředím. Od začátku sedmdesátých let se stýkal s katolickými aktivisty, kteří se nechtěli smířit s *„normalizací", a usilovali o rozšíření občanské a náboženské svobody.

Po zakončení studií v roce 1975 pracoval jako programátor ve Výzkumném ústavu železničním a od konce roku 1976 do září 1977 ve Výzkumném ústavu matematických strojů. V roce 1976 se účastnil rozhovorů, v jejichž důsledku vznikla *Charta 77. Po uveřejnění *Prohlášení Charty 77* se stal jedním z jejích nejaktivnějších signatářů a teoretiků boje za lidská práva. V programovém textu *Paralelní polis* psal o budování občanských struktur všech úrovní, nezávislých na totalitní státní moci a *schopných alespoň v omezené míře suplovat chybějící obecně prospěšné a nezbytné funkce*, které citelně scházejí. Zároveň navrhoval tam, kde je to možné, využívat stávající struktury a chopit se úkolu jejich *zlidštění*. Za vzor pro vytváření alternativních struktur – mj. struktury školství a vědeckého života, informačního systému nebo paralelní ekonomiky – dával již existující druhou kulturu. Vyjadřoval naději, že *i jen částečný úspěch [plánu paralelní polis] by vystavil oficiální struktury tlaku, pod nímž by se nutně buď rozložily, nebo zrestaurovaly*.

Hojně publikoval v samizdatových časopisech. Po podpisu *Charty 77 byl propuštěn z práce v ústavu a vydělával si na živobytí jako topič. V dubnu 1978 spoluzakládal *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných.

Prvního února 1979 byl jmenován mluvčím *Charty 77, společně s *Jiřím Dienstbierem a Zdenou Tominovou. V květnu téhož roku byl s devíti dalšími členy *VONS uvězněn a obviněn z protistátní činnosti. Byl odsouzen na čtyři roky odnětí svobody a trest odpykal do posledního dne. Z vězení vyšel 29. května 1983. Hned po propuštění se začal znovu aktivně podílet na činnosti *Charty 77 a *VONS, od 1. ledna 1984 do začátku roku 1985 byl znovu mluvčím *Charty 77 společně s Jiřím Rumlem a Janou Šternovou. V tomto období významně ovlivnil rozvoj činnosti *Charty 77, oslabené uvězněním nebo emigrací mnoha signatářů. Měl také velký podíl na aktivizaci politických diskusí v rámci *Charty 77. Tvrdil, že se mají jasně vymezit priority, aby tak vznikla alternativní politická scéna v rámci *paralelní polis,* jak označoval okruh odpůrců komunistického státu.

Benda byl také katolickým aktivistou a stal se v tom okruhu významnou autoritou. Často zaujímal ostré, nekompromisní stanovisko, snažil se, aby se křesťanské hnutí postavilo na

stranu těch, kdo komunistický režim nepřijímají a nehodlají se smířit s jeho existencí. Udržoval četné kontakty s křesťanskými aktivisty z Československa i ze zahraničí a také s tou částí katolického duchovenstva, která odmítala spolupracovat s komunisty (především těsně před pádem systému).

V roce 1985 začal vydávat nezávislý časopis křesťanské orientace *PARAF*. Vedle článků a esejů psal filozofické a literární texty, knížky pro děti a práce z oboru matematiky a kybernetiky.

V roce 1988 se podílel na vypracování manifestu *Demokracii pro všechny*, který sehrál důležitou roli při formulování cílů politiky tehdejší československé opozice. Manifestem zahájilo činnost *Hnutí za občanskou svobodu.

V listopadu 1989 se podílel na vzniku *Občanského fóra a stal se členem jeho vedení. Synové Marek a Martin Benda patřili do skupiny, která připravovala *studentskou demonstraci 17. listopadu 1989. V témže měsíci založil Václav Benda Křesťansko-demokratickou stranu (KDS) a stal se jejím předsedou. KDS zpočátku působila v rámci *OF, avšak v březnu 1990 z něj vystoupila a prvních svobodných parlamentních voleb v červnu téhož roku se účastnila v koalici s Československou stranou lidovou.

V prosinci 1989 byl kooptován do Federálního shromáždění. Ve volbách v roce 1990 získal poslanecký mandát na dvouleté období. V červenci 1990 se stal členem předsednictva FS a tuto funkci zastával do dalších parlamentních voleb v červnu 1992. V těch KDS vytvořila volební koalici s Občanskou demokratickou stranou (ODS) Václava Klause. Od července 1992 zastával funkci místopředsedy Federálního shromáždění a předsedy Sněmovny lidu. Tento parlament přestal existovat 31. prosince1992 kvůli rozpadu Československa. Na konci roku 1993 nebyl Benda znovu zvolen předsedou KDS a stal se jejím místopředsedou. V roce 1996 Křesťansko-demokratická strana ukončila samostatnou činnost a spojila se s Občanskou demokratickou stranou.

V letech 1994–1998 byl ředitelem *Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. V listopadu 1996 získal v prvních volbách do Senátu mandát v jednom pražském obvodu. Zemřel v Praze po dlouhé a těžké nemoci.

Petr Pospíchal

I.

5 pohádek pro 5 dětí. Praha 1995.
Desetiletí. *Salve,* 1997, č. 2.
Dialog o národních zájmech. Praha 1992.
Katolicyzm i politika. *Nowa Koalicja*, 1987, č. 3; a In: HAVEL, V.: *Siła bezsilnych.* Úvod: Zagajewski, Adam. Berlín 1987.
Křesťanství a konzervatismus. Praha 2002.
Lettere dal carcere. Bologna 1981.
Life as a Dissident. In: BROUN, J. – SIKORSKA, G.: *Conscience and Captivity…*
Paralelní polis. *Informace o Chartě 77*, 1978, č. 9; přetisk mj. In: PREČAN, V. (ed.): *Charta 77 (1977–1989). Od morální k demokratické revoluci…*
Znovu křesťanství a politika. Jak dál po Velehradě? [Brno] bez datace.
BENDA, V. – BENDOVÁ, K.: *Dopisy přes mříže.* Praha 2007.

II.

BLAŽEK, P.: *PARAF…*
BROUN, J. – SIKORSKA, G.: *Conscience and Captivity…*
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
DRDA, A. (ed.): Proč jsem podepsal Chartu 77…
KRAUZE, K.: O sytuacji opozycji w Czechosłowacji. *Impuls*, 1989, č. 18–19 (rozhovor).
MALÝ, V.: Za Václavem Bendou. *Katolický týdeník,* 1999, č. 24.
MLEJNEK, J.: Václav Benda: konzervativní myslitel a pravicový politik. *Revue Politika,* 2004, č. 6–7.
WEIGEL, G.: *The Final Revolution…*
ŽÁČEK, P.: Václav Benda: To, že jsem byl ředitelem ÚDV, je jenom epizoda v celém mém úsilí. *Pamäť národa*, 2004, č. 1.

Jiří DIENSTBIER
(1937–2011)

Rozhlasový novinář, mluvčí *Charty 77,
první nekomunistický ministr zahraničí Československa.

Narodil se v Kladně. Absolvoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy (zaměření bohemistika a novinářství). V roce 1958 vstoupil do komunistické strany a začal pracovat v zahraniční redakci Československého rozhlasu. V době kubánské krize v říjnu 1962 patřil do skupiny novinářů, která si vybojovala právo využívat ve zpravodajských relacích informace západních agentur. V roce 1967 vydal knihu reportáží z Indonésie *Noc začala ve tři ráno*.

V šedesátých letech patřil do prostředí, které v médiích, kultuře a společenských organizacích působilo ve prospěch demokratických změn. V prvních dnech *invaze do Československa se podílel na protiokupačních pořadech Československého rozhlasu, vysílaných z tajných vysílaček na různých místech v Praze. Na podzim 1968 odjel jako dopisovatel do Spojených států. Když se na jaře 1969 stal ústředním ředitelem Československého rozhlasu Bohuslav Chňoupek, pozdější dlouholetý ministr zahraničí, musel se Dienstbier vrátit do Prahy (v listopadu 1969) a záhy nato byl spolu s Karlem Kynclem a dalšími novináři propuštěn z rozhlasu a vyloučen ze Svazu československých novinářů i z KSČ. Byl mu odebrán pas a po dalších dvacet let mu byla znemožněna jakákoliv publicistická a veřejná činnost.

V letech 1970–1979 byl zaměstnán jako dokumentátor Projektového ústavu výstavby hlavního města Prahy. Na konci roku 1976 se stal jedním z prvních signatářů *Prohlášení Charty 77*. V roce 1978 založil samizdatový časopis *Čtverec* věnovaný mezinárodní politice (vyšla celkem tři čísla). Byl jedním ze 17 zakládajících členů *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), který vznikl 27. dubna 1978. Koncem sedmdesátých let napsal divadelní hru *Vánoční dárek*, která vyšla v roce 1978 v Edici *Petlice, a také *Kontest* a *Hosté*, které vyšly v roce 1980 v Edici *Expedice.

Od února 1979 byl mluvčím *Charty 77 spolu s *Václavem Bendou a Zdenou Tominovou.

Devětadvacátého května 1979 byl s dalšími devíti členy *VONS uvězněn a obviněn z protistátní činnosti. Dne 23. října 1979 odsoudil Městský soud v Praze *Petra Uhla k pěti letům vězení, *Václava Havla ke 4,5 letům, *Václava Bendu ke 4 letům, Otku Bednářovou a Jiřího Dienstbiera ke 3 letům a *Danu Němcovou na 2 roky s podmíněným odkladem na 5 let. Jejich protistátní činnost spočívala v tom, že *zpracovávali, rozmnožovali a ve velkém rozsahu šířili na území ČSSR a v zahraničí materiály, které soud uznal za škodlivé*. Šlo hlavně o informace obsažené ve sděleních *VONS. V prosinci rozsudek potvrdil Nejvyšší soud. Dienstbier byl vězněn ve věznici v Ostravě-Heřmanicích, kde střídavě s *Václavem Havlem pracoval na řezačce oceli, a poté ve věznici v Plzni-Borech, kde pracoval ve vazárně knih. Před propuštěním v květnu 1982 mu příslušníci Státní bezpečnosti přivezli pas a navrhli, aby odjel za hranice. Nabídku nepřijal a devět měsíců se marně pokoušel najít jakékoliv zaměstnání. Až v únoru 1983 se mu podařilo dostat práci nočního hlídače a po roce ho zaměstnali jako topiče v kotelně, kde pracoval do roku 1989.

Od ledna 1985 znovu zastával funkci mluvčího *Charty 77, tentokrát společně s Evou Kantůrkovou a Petruškou Šustrovou. Publikoval články a komentáře v zahraničních a exilových časopisech, nepravidelně vydával časopis *Komentáře* o zahraniční politice. V roce 1986 vydal v samizdatu knihu *Snění o Evropě* a o dva roky později společně s Karlem Lánským *Rozhlas proti tankům* o rozhlasových pořadech v srpnu 1968. Od ledna 1988 byl členem a posléze předsedou redakční rady samizdatových **Lidových novin*. Byl také členem Kruhu přátel *Polsko-československé Solidarity a *Hnutí za občanskou svobodu.

Pracoval v *Občanském fóru (OF). Jménem jeho pražského centra hovořil na první velké demonstraci v Bratislavě. Později se stal mluvčím *OF, denně pořádal tiskové konference v pražské Laterně Magice, kde sídlilo Koordinační centrum *OF. Desátého prosince 1989 se stal ministrem zahraničí ve vládě národního porozumění. V prvních svobodných volbách v červnu 1990 byl za *Občanské fórum zvolen do Sněmovny lidu Federálního shromáždění. Po rozpadu *OF koncem února 1990 se stal předsedou Občanského hnutí, jedné ze dvou stran, které po rozpadu vznikly. Ministrem zahraničí a poslancem byl do příštích voleb v červnu 1992, ve kterých Občanské hnutí neuspělo.

Od roku 1992 byl členem Komise pro globální správu (Commission on Global Governance), jež zkoumala možnosti reformy OSN, mezinárodních institucí a mezinárodního práva. V roce 1993 mu Burgundská univerzita v Dijonu udělila titul doktor honoris causa. V letech 1994–1997 byl členem pražské Městské rady. Od roku 1995 reprezentoval prezidenta *Václava Havla v tzv. Carlssonově skupině, sdružující 16 nejvyšších představitelů zemí usilujících o reformu OSN. V letech 1997–1999 přednášel na Claremont Graduate University v Kalifornii a na univerzitě Chapel Hill v Severní Karolině. V letech 1998–2001 byl zvláštním zpravodajem Komise lidských práv OSN pro bývalou Jugoslávii. V listopadu 2000 neúspěšně kandidoval v doplňovacích volbách do Senátu za Českou stranu sociálně demokratickou (ČSSD).

Luboš Veselý

I.

CARLSSON, I. – DIENSTBIER, J. – RAMPHAL, S.: *Zpráva komise pro globální řízení. Naše globální sousedství.* Praha 1995

Bytem v hrůze/kresby z vězení Otmara Olivy. Velehrad 2002.

Daň z krve. Praha 2002.

Od snění k realitě (*vzpomínky z let 1989–1999*). Praha 1999.

Snění o Evropě (*politický esej*). Praha 1986; 1990.

DIENSTBIER, J. – LÁNSKÝ, K.: Rozhlas proti tankům… In: DIENSTBIER, J. – LÁNSKÝ, K. – ŠILHÁN, V. – ŠIMON, B.: *Srpen 1968…*

II.

CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*

Jak zostać szczęśliwym zwycięzcą. *Gazeta Wyborcza*, 22. 12. 1993 (rozhovor).

KLUSÁKOVÁ, J.: *Jana Klusáková a Jiří Dienstbier rozmlouvají nadoraz nejen o tom, jak si stojíme ve světě.* Praha 1993.

URBÁŠEK, P. – VANĚK, M. (eds.): *Vítězové? Poražení?…*

Jiří GRUNTORÁD
(nar. 1952)

**Knihovník a archivář, signatář *Charty 77,
vydavatel a kolportér nezávislých publikací.**

Narodil se v Praze. Učil se na lesnické škole v Třebenicích u Sedlčan. V roce 1969 byl krátce před jejím ukončením ze školy vyloučen za kritizování zpravodajských programů Československé televize. Následně pracoval jako dřevorubec, průvodčí tramvaje, skladník, nekvalifikovaný dělník a zedník. S disidentským prostředím se sblížil v době kampaně proti *Chartě 77. V roce 1978 se seznámil s *Václavem Bendou. Přepisoval časopis **Informace o Chartě 77* a další samizdatové publikace, což neuniklo pozornosti bezpečnostních orgánů. Při domovní prohlídce v jeho bytě policisté patrně hledali zbraň, kterou však nenašli; zato zabavili větší množství nezávislých publikací. Gruntorád byl uvězněn a 8. listopadu 1979 ve zfalšovaném procesu bez jakýchkoliv důkazů odsouzen ke 3 měsícům odnětí svobody za nedovolené držení zbraně.

Po návratu z vězení v Plzni podepsal *Prohlášení Charty 77*. Věnoval se přepisování a distribuci samizdatu. V Edici Popelnice vydával mimo jiné knihy Egona Bondyho (vlastním jménem Zbyněk Fišer), Bohumila Hrabala, Jaroslava Seiferta a také první díla Jaroslava Hutky a Vlastimila Třešňáka. V prosinci 1980 byl znovu vzat do vazby a v červenci 1981 odsouzen ke 4 rokům za trestný čin, spočívající podle rozsudku *hlavně v rozmnožování a šíření publikací vysmívajících se a pomlouvajících situaci v ČSSR, vedoucí úlohu KSČ, činnost úřadů a socialistický charakter republiky, jakož i ve shromažďování tiskovin vydávaných zahraničními centry za účelem jejich rozšiřování, to vše za účelem oslabení a rozkladu socialistického zřízení ČSSR*. Jako první disident byl odsouzen také na 3 roky k tzv. ochrannému dohledu, během něhož byl povinen se denně hlásit na policejní stanici. První část trestu strávil v jedné z nejtěžších věznic, v Minkovicích v severních Čechách. Po dvou letech soud rozhodl o jeho přemístění do věznice ve Valdicích, kde vykonával trest rovněž básník *Ivan Martin Jirous. Sbírku básní *Magorovy labutí písně*, kterou *Jirous napsal ve vězení, Gruntorád koncem roku 1984 propašoval ven a zanedlouho vydal v samizdatu.

Přes tříletý ochranný dohled pokračoval ve vydávání Edice Popelnice, kterou v době jeho pobytu ve vězení vedl Oleg Hejnyš. Do konce roku 1989 v ní vyšlo na 130 titulů, každý ve 12–15 strojopisných exemplářích. Od podzimu 1988 se také podílel na práci *Iniciativy společenské obrany, *Hnutí za občanskou svobodu a Výboru solidarity s Ivanem Polanským. V tomto období byl zaměstnán jako zedník, skladník a později do roku 1991 jako topič.

V roce 1990 mu byly vráceny zabavené samizdatové knihy a ineditní časopisy a také archiv *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), což umožnilo založení knihovny samizdatových publikací Libri prohibiti, která byla slavnostně otevřena v říjnu 1990. V letech 1991–1994 byl tajemníkem *VONS, v období 1993–1999 pracoval jako dokumentátor v *Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky. Od roku 1990 je ředitelem knihovny Libri prohibiti, která shromažďuje a zpracovává samizdaty z Československa a dalších socialistických zemí, exilové publikace a archivní materiály z let 1945–1989.

Luboš Veselý

I.

FORMANOVÁ, L. – GRUNTORÁD, J. – PŘIBÁŇ, M. (eds.): *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945.* Praha 1999.

Akce Norbert. *Securitas Imperii,* 1994, č. 2.

Informace o Chartě 77 (*1978–1990*)*...*

Katalog knih českého exilu, 1948–1994. Praha 1995.

Libri prohibiti – poučné ohlédnutí za neradostnou minulostí. *Dějiny a současnost*, 2002, č. 5.

O nezávislých iniciativách v Československu..

StB proti Chartě – akce Izolace. *Listy*, 1997, č. 1.

GRUNTORÁD, J. – UHL, P.: *O československém vězeňství. Sborník Charty 77.* Praha 1987 (samizdat); Praha 1990. Německy jako: *Der CSSR-Gulag, ein Bericht der Charta 77.* Frankfurt nad Mohanem 1988.

II.

BLAŽEK, P.: Libri prohibiti. *Pamäť národa,* 2005, č. 3.

SUROSZ, M.: Strażnik książek. *Tygodnik Powszechny*, 2005, č. 5.

ČESKO

Jiří HÁJEK
(1913–1993)

Politik, v období *pražského jara československý ministr zahraničí, jeden z prvních mluvčích *Charty 77.

Narodil se v Krhanicích u Benešova. Otec byl ředitelem školy, matka učitelkou. V roce 1924 se rodiče přestěhovali do Prahy, kde chodil na gymnázium na Vinohradech. V roce 1932 začal na Karlově univerzitě studovat práva a zároveň docházel na přednášky do francouzského Institutu Ernesta Denise. Světová hospodářská krize a sílící fašistický vliv v Německu ho vedly k zapojení do činnosti levicových mládežnických organizací. V roce 1932 spoluvytvářel Socialistický seminář v rámci Křesťanského sdružení mladých lidí (YMCA), o rok později vstoupil do Sdružení nezámožných a pokrokových studentů a Sdružení sociálně demokratických studentů. Zúčastnil se mezinárodní konference „Mládež proti válce a fašismu“ v Paříži, kterou svolali Henri Barbusse a Romain Rolland. Po vypuknutí občanské války ve Španělsku aktivně působil ve Výboru pro pomoc demokratickému Španělsku. V roce 1937 zakončil právnická studia a začal pracovat jako úředník okresní finanční správy.

V roce 1938 byl jedním z předních představitelů Sjednocené mládeže Československa, sdružující mládežnické organizace demokratických stran. Po podpisu mnichovské dohody spoluzakládal Národní hnutí pracující mládeže, sjednocující mladé sociální demokraty, národní socialisty[13] a komunisty. Po obsazení českých zemí Německem v březnu 1939 zahájilo Hnutí konspirační činnost, která ovšem byla dosti naivní, protože nikdo ze členů neměl s podobnou prací zkušenosti. Hájek psal články do časopisu *Informační služba národního osvobození* a do časopisu *V boj!* Zúčastnil se protifašistické demonstrace 28. října 1939 (v den výročí vzniku Československa) i manifestačního pohřbu studenta Jana Opletala, který byl v jejím průběhu postřelen. Dvacátého devátého listopadu 1939 byl zatčen gestapem, obviněn z odbojové činnosti a odsouzen ke 12 letům vězení; trest vykonával v těžkých věznicích v Německu a v Norsku.

Hned po válce chtěl vstoupit do KSČ, ale přátelé, především Rudolf Slánský, mu radili, aby se vrátil do sociální demokracie, čímž měl přispět ke zlepšení vztahů mezi sociálními demokraty a komunistickou stranou. Začal pracovat jako tajemník Ústřední rady odborů a zároveň pracoval ve Svazu české mládeže, pro který připravoval programové předpoklady a ideová prohlášení. Jako delegát Svazu se zúčastnil Světové konference mládeže v Londýně a byl zvolen do výboru Světové federace demokratické mládeže. Od roku 1945 byl také poslancem Prozatímního Národního shromáždění za Svaz a sociálně demokratickou stranu. Od roku 1946 pracoval v Dělnické akademii a přednášel na Vysoké škole politické a sociální.

V letech 1945–1948 usiloval o užší spolupráci sociálních demokratů s komunisty. V únoru 1948 se podílel na odvolání vedení sociální demokracie a v dubnu hlasoval pro sjednocení sociální demokracie s KSČ. V prvních volbách se stal poslancem Národního shromáždění a zároveň vstoupil do KSČ. Společně s literárním kritikem Ladislavem Štollem reorganizoval Vysokou školu politickou a sociální (škola měla být po změnách lépe přizpůsobená požadavkům nového režimu). V roce 1952 se stal rektorem Vysoké školy politických a společenských věd. Když byla po dvou letech zrušena, přešel Hájek na ministerstvo zahraničí a zahájil diplomatickou kariéru. V roce 1955 se stal velvyslancem ve Velké Británii a v roce 1957 náměstkem ministra Václava Davida. V roce 1962 byl jmenován stálým představitelem Československa u OSN a účastnil se také práce Rady bezpečnosti a Ekonomické a sociální rady OSN. V roce 1965 jeho mise skončila a vrátil se do Československa. Převzal křeslo ministra školství a zůstal v té funkci do roku 1968.

Za *pražského jara v dubnu 1968 byl jmenován ministrem zahraničních věcí. Snažil se zlepšit vztahy se Západem a zároveň přesvědčoval představitele ostatních socialistických zemí, že Československu nehrozí kontrarevoluce. Ve chvíli *invaze do Československa byl na dovolené v Jugoslávii. Ihned odletěl do New Yorku na zasedání OSN, kde navzdory pokynu prezidenta Ludvíka Svobody hájil svobodu Československa – pokládal invazi za porušení Charty OSN a Varšavské smlouvy. Kvůli svému odvážnému vystoupení se stal pro Moskvu nepřijatelným; Svoboda mu doporučil, aby odstoupil z funkce ministra, což 9. září 1968 udělal. To zahájilo vlnu nucených rezignací politiků reformního křídla strany.

Z ministerstva zahraničí odešel do Ústavu československých dějin Akademie věd a začal také přednášet na Karlově univerzitě. V srpnu 1969 se stal vedoucím nově vzniklého Politologického ústavu Akademie věd, který byl po několika měsících zrušen. V září 1969 přestal být členem ÚV KSČ a v březnu 1970 byl vyloučen za strany. Z Historického ústavu, kde se zabýval problematikou OSN, byl propuštěn v roce 1973. Odešel do důchodu.

Od té doby zanechal veřejné činnosti a soustředil se na studium problémů spojených s OSN. Vyhýbal se konfrontaci s mocí. Často se stýkal s představiteli obrodného procesu, mj. se *Zdeňkem Mlynářem, Gertrudou Sekaninovou-Čakrtovou, Josefem Smrkovským a Františkem Vodsloněm.

V prosinci 1976 se zúčastnil přípravy *Prohlášení Charty 77*, spolu s *Václavem Havlem a *Janem Patočkou byl prvním mluvčím *Charty 77. Hned po uveřejnění *Prohlášení* přišly šikany – pravidelné výslechy, domovní prohlídky, odpojení telefonu. Aby ho Státní bezpečnost (StB) přiměla odloučit se od *Charty 77, vyhrožovala mu, že zveřejní materiály o jeho údajném privilegovaném postavení v nacistickém vězení (později vyšly v časopise *Signál*). V březnu 1977 znemožnila StB Hájkovi a *Patočkovi účast na rozhovorech s holandským ministrem zahraničí Maxem van der Stoelem.

Po uvěznění *Havla a smrti *Patočky byl jediným mluvčím *Charty 77. Šest měsíců, až do chvíle, kdy ho podpořili *Ladislav Hejdánek a *Marta Kubišová, závisely osudy i zaměření činnosti chartovního hnutí na něm. Nepodlehl žádnému nátlaku a podařilo se mu dosáhnout integrace různých prostředí. V roce 1978 byla jeho účast důležitá pro akce *Charty 77 spojené s bělehradským setkáním signatářů Závěrečného aktu KBSE. V srpnu 1978 byl spoluautorem dokumentu věnovaného výročí invaze, označovaného za jeden z nejvýznamnějších dokumentů v dějinách *Charty 77.

Po roce 1979 zastával úlohu konzultanta mluvčích a aktivistů *Charty 77, využívalo se rovněž jeho bohatých mezinárodních kontaktů. Šikany ze strany StB se dotkly jeho rodiny – manželce Marii bylo znemožněno vykonávat práci ve svém oboru a syn Jan se nemohl dostat na studia. V roce 1988 byl spoluzakladatelem a předsedou *Československého helsinského

13 Jde o představitele Československé strany národně socialistické (ČSNS) – důležité demokratické strany předválečného Československa podporující politiku T. G. Masaryka. Přes podobný název neměla tato strana nic společného s NSDAP ani s nacistickou ideologií.

výboru a členem *Klubu za socialistickou přestavbu Obroda, sdružujícího bývalé reformní komunisty. Za finanční podpory Nadace Charty 77 začal psát paměti.

Po listopadu 1989 se politického života aktivně neúčastnil. Dál se však věnoval problematice lidských práv. Byl předsedou Českého helsinského výboru, Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci, Sdružení politických vězňů a Ústavu studia demokracie.

Zemřel v Praze.

Petr Pospíchal

I.

Demokratisierung oder Demontage. Ein Prager Handbuch. Mnichov [1969].
Dix ans après: Prague 1968–1978. Paříž 1978.
Karta 77: Dokument nr 12. *Krytyka,* 1978, č. 2.
Paměti. Praha 1997 (vzpomínky, bibliografie Hájkových prací).
Setkání a střety. Poznámky a úvahy o působení vnějších faktorů na politické postoje české novodobé společnosti. Kolín nad Rýnem 1983.
1968. Praha 1994.

II.

BLAŽEK, P. (ed.): *„Tentokrát to bouchne.“...*
TÝŽ: Člen-korespondent ČSAV JUDr. Jiří Hájek (1968–1976). Od komunistické strany k opozičnímu hnutí. In: KOSTLÁN, A. (ed.): *Věda v Československu v období normalizace* (*1970–1975*). Praha 2002.
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty...*
MICHNIK, A.: Nie było odwrotu. A. Michnik rozmawia z prof. J. Hájkiem. *Gazeta Wyborcza,* 28. 8. 1993.
ROZEHNAL, D. (ed.): *Jiří Hájek – 80.* Sborník. Praha 1993.
VANČURA, J. (ed.): Charta 77. Zda být, či nebýt, a když být, tak jak?...

Václav HAVEL
(1936–2011)

**Spisovatel a publicista, dramatik.
Spoluzakladatel a jeden z prvních mluvčích *Charty 77,
spoluautor nejdůležitějších dokumentů československé opozice,
vůdce *sametové revoluce, lídr *Občanského fóra. Prezident ČSSR a České republiky.**

Narodil se v Praze v rodině známých podnikatelů. Rodinný majetek byl znárodněn, poté co moc převzali komunisté. Po ukončení základní školy v roce 1951 nemohl studovat na střední škole. Krátce se učil tesařem, pak se vyučil profesi chemického laboranta a zároveň chodil na večerní gymnázium, které ukončil v roce 1954. Když ho nepřijali na žádnou vysokou školu humanitního zaměření, rozhodl se pro technická studia. Po dvou letech na Ekonomické fakultě pražského ČVUT v roce 1957 nastoupil základní vojenskou službu (byl zařazen k ženijnímu pluku). V armádě spolu s Karlem Bryndou založil divadelní soubor.

Po skončení vojenské služby pracoval jako technik, nejprve v divadle ABC a od roku 1960 v Divadle Na zábradlí, které řídil Ivan Vyskočil. V roce 1963 byl také asistentem režiséra při několika inscenacích Alfréda Radoka v Městských divadlech pražských; začal psát vlastní divadelní hry. Divadlo Na zábradlí bylo místem, kde se konaly premiéry prvních Havlových her: na začátku prosince 1963 *Zahradní slavnost* a v červenci 1965 *Vyrozumění*. Tam také úzce spolupracoval s uměleckým ředitelem Janem Grossmanem. V roce 1964 se oženil s Olgou Šplíchalovou. V následujícím roce se stal členem redakční rady literárního měsíčníku Svazu československých spisovatelů (SČS) **Tvář*. Na konferenci Svazu v květnu 1966 přednesl kritický projev o práci této instituce a o diskriminaci některých spisovatelů. V letech 1962–1966 dálkově studoval dramaturgii na Divadelní fakultě pražské Akademie múzických umění. Na závěr studií napsal komentář ke své hře *Eduard*, který se později stal osnovou dramatu *Ztížená možnost soustředění*. Premiéra se konala v dubnu 1968 v Divadle Na zábradlí.

V červenci 1967 vystoupil s dalším kritickým projevem na IV. sjezdu SČS, načež byl spolu s Ivanem Klímou, Pavlem Kohoutem a *Ludvíkem Vaculíkem na pokyn ÚV KSČ vyškrtnut ze seznamu kandidátů do vedení Svazu. V *březnu 1968 se připojil k otevřenému dopisu 150 spisovatelů a kulturních pracovníků pro ÚV KSČ o demokratizačním procesu, v dubnu byl zvolen předsedou Kruhu nezávislých spisovatelů a vstoupil do *Klubu angažovaných nestraníků. V souvislosti se zahraničními premiérami *Vyrozumění* pobýval v květnu a červnu 1968 v New Yorku a v západní Evropě; po návratu se rozhodl odejít z funkce dramaturga Divadla Na zábradlí.

Během *invaze do Československa psal do 27. srpna komentáře pro program libereckého studia Československého rozhlasu. V Liberci se také účastnil protestů proti okupaci země. Na podzim 1968 převzal funkci předsedy redakční rady reaktivovaného časopisu **Tvář* (předtím na nátlak KSČ zrušeného). Na jaře 1969 se účastnil přípravy sjezdu SČS, který se konal v červnu. Začátkem srpna poslal otevřený dopis Alexandru Dubčekovi. Byl také jedním z deseti spoluautorů reakce *Deset bodů*, vydané 21. srpna 1969, která odmítala politiku *„normalizace“. Na podzim byl s dalšími spoluautory vyslýchán a následně obviněn z trestné činnosti proti státu, soud však byl odložen na neurčito. Začátkem sedmdesátých let se podobně jako mnozí jiní dostal na index, jeho knihy byly staženy ze všech knihoven v Československu.

V prosinci 1972 spoluvytvářel petici 35 českých spisovatelů prezidentovi Gustávu Husákovi, požadující amnestii pro politické vězně. V dubnu 1975 napsal generálnímu tajemníkovi KSČ Husákovi otevřený dopis, v němž upozorňoval na narůstající společenské konflikty (text koloval v četných kopiích). Prvního listopadu 1975 se v Horních Počernicích konala premiéra jeho adaptace *Žebrácké opery*, inscenovaná neoficiálním amatérským souborem Andreje Kroba – Divadlem Na tahu. Koncem roku 1975 Havel založil nezávislou samizdatovou Edici *Expedice, v níž vycházela díla domácích i zahraničních autorů.

V srpnu 1976 spolu s Jiřím Němcem, Jaroslavem Seifertem a pěti dalšími spisovateli a filozofy poslal nositeli Nobelovy ceny a bývalému předsedovi mezinárodního PEN klubu Heinrichu Böllovi dopis s prosbou o solidaritu se souzenými členy rockových skupin The Plastic People of the Universe a DG 307. Tento soudní proces a Závěrečný akt Helsinské konference, který v Československu vstoupil v platnost na podzim téhož roku, se staly impulsem k navázání kontaktů a spolupráce do té doby izolovaných skupin spisovatelů, bývalých politiků spjatých s *pražským jarem, křesťanských prostředí, uměleckého podzemí aj. Vznikla *Charta 77. *Prohlášení Charty 77*, které společně formulovali Václav Havel, Pavel Kohout, *Zdeněk Mlynář a *Jan Patočka, bylo ohlášeno 1. ledna 1977. Václav Havel byl vedle *Jiřího Hájka a *Jana Patočky jedním ze tří prvních mluvčích *Charty 77. Podobně jako ostatní mluvčí a velkou většinu signatářů ho vyslýchala Státní bezpečnost; od 14. ledna do 20. května 1977 byl ve vyšetřovací vazbě v souvislosti s trestním stíháním, které proti němu bylo vedeno kvůli protistátní činnosti. Po propuštění se kvůli rozsáhlé kampani, jakou proti němu rozpoutaly československé sdělovací prostředky, rozhodl odstoupit z funkce mluvčího *Charty 77.

Prvního října 1977 se v Havlově chalupě na Hrádečku u Trutnova konal třetí festival podzemní kultury. Ještě téhož měsíce ho Městský soud v Praze odsoudil ke 14 měsícům odnětí svobody (s podmíněným odkladem na 3 roky) za údajný pokus o poškozování zájmů republiky v zahraničí. Koncem ledna 1978 byl ještě s dalšími signatáři Charty zadržen a vězněn ve vyšetřovací vazbě do 13. března. Sedmadvacátého dubna 1978 byl po několikaměsíčních přípravách oznámen vznik *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) – a Havel byl jeho zakládajícím členem. V srpnu a v září se zúčastnil setkání s představiteli polské opozice na polsko-československých hranicích, v říjnu napsal na Hrádečku svůj nejznámější esej *Moc bezmocných*. Vykreslil v něm obraz úpadku člověka v *post-totalitním systému*, korupci, pokrytectví, strach a zotročení. Ptal se, kým jsou disidenti, z čeho vyplývá jejich postoj a jaký má smysl; a konečně kde hledat zdroje moci těchto bezmocných? A odpovídal: ve službě pravdě, která je ohrožením pro život ve lži a v post-totalitním systému *hraje roli mocenského faktoru či přímo politické síly*. Úkolem disidentů je právě pokus proniknout do skryté sféry skutečných intencí života, *jeho „skryté otevřenosti" pravdě*. Jak ve svém eseji dále zdůraznil: *Konfrontace této „opoziční síly" s danou mocí má ovšem, jak patrno, zásadně jinou podobu než v otevřené společnosti nebo „klasické" diktatuře: není to původně vůbec konfrontace na rovině faktické, institucionalizované,* […] *ale na rovině docela jiné: na rovině lidského vědomí a svědomí, na rovině existenciální* […] *Skryté pohyby, které tam vyvolává, mohou však – a těžko předem odhadnout, kdy, jak a v jakém rozsahu – vyústit v něco viditelného: v reálný politický čin či událost, ve společenské hnutí, v náhlý výbuch občanské nespokojenosti, v ostrý konflikt uvnitř dosud zdánlivě monolitní mocenské struktury či prostě v nezadržitelnou změnu společenského a duchovního klimatu.*

Od listopadu 1978 do února 1979 Havel znovu zastával vedle *Ladislava Hejdánka funkci mluvčího *Charty 77. Dvacátého devátého května 1979 byl spolu s dalšími členy *VONS zatčen v rámci akce Státní bezpečnosti s krycím jménem „Kmen" a následně obviněn z protistátní činnosti. V procesu proti *Petru Uhlovi a spol. (tzn. Otce Bednářové, *Václavu Bendovi, *Jiřímu Dienstbierovi a *Daně Němcové) byl v říjnu 1979 odsouzen ke 4,5 letům vězení. Od ledna 1980 byl vězněn v Heřmanicích u Ostravy a poté od července 1981 pobýval ve věznici v Plzni na Borech. V březnu 1982 ve vězení napsal esej *Krize identity*. Ze 144 dopisů, které Havel napsal z vězení manželce (od června 1979 do září 1982), zredigoval v lednu 1983 Jan Lopatka samizdatovou publikaci *Dopisy Olze*. V lednu 1983 onemocněl Havel prudkým zápalem plic, byl převezen do vězeňské nemocnice v Praze a začátkem února mu byl přerušen výkon trestu; do 4. března byl léčen v pražské nemocnici Pod Petřínem.

V dalších letech se věnoval práci v *Chartě 77. Napsal také další divadelní hry: *Largo desolato* (1984), *Pokoušení* (1985), *Asanace* (1987), eseje: *Politika a svědomí* (1984), *O smyslu Charty 77* (1986) a řadu dalších textů. V srpnu 1987 se zúčastnil dalšího setkání s představiteli polské opozice na polsko-československé hranici. Po devatenáctileté přestávce vystoupil 3. září 1988 veřejně na folkovém festivalu v Lipnici. Zúčastnil se také přípravy manifestu *Demokracii pro všechny* *Hnutí za občanskou svobodu, který byl zveřejněn v říjnu 1988. Byl jedním ze zakládajících členů *Československého helsinského výboru, který vznikl 5. listopadu 1988. Zastával také funkci předsedy organizačního výboru sympozia „Československo 1988". Sympozium bylo hned první den (11. listopadu 1988) rozehnáno bezpečnostními orgány a Havel byl několik dnů zadržován.

V den výročí sebeupálení Jana Palacha, 16. ledna 1989, kdy chtěl společně s dalšími opozičními aktivisty položit květiny k pomníku svatého Václava, byl zadržen a uvězněn. Dvacátého prvního února byl odsouzen k 9 měsícům odnětí svobody za *pobuřování a maření výkonu úředního činitele*. Odvolací soud změnil rozsudek soudu první instance a snížil trest o měsíc. V květnu byl zbytek trestu proměněn na podmíněný na zkušební dobu 18 měsíců. V červnu 1989 napsal Havel esej *Slovo o slovu* a byl spoluautorem prohlášení **Několik vět*, uveřejněného 29. června. V létě je podepsalo několik desítek tisíc českých a slovenských občanů. Od září do listopadu 1989 zastupoval ve funkci mluvčího *Charty 77 Sašu Vondru, který byl vězněn.

Dva dny po tvrdém potlačení poklidné *studentské demonstrace 17. listopadu 1989 na setkání v Činoherním klubu vzniklo *Občanské fórum, které sjednotilo jednotlivá prostředí usilující v Československu o zásadní politické změny. Havel byl od počátku jeho hlavní osobností. Dvacátého devátého prosince ho Federální shromáždění zvolilo prvním nekomunistickým prezidentem ČSSR. V inauguračním projevu slíbil, že v zemi proběhnou svobodné volby. Ty se konaly v červnu 1990. Pátého července téhož roku Federální shromáždění v novém složení po volbách znovu rozhodlo svěřit mu funkci prezidenta. O dva roky později, 20. července 1992, na tuto funkci rezignoval na protest proti rozdělení československé federace.

Po vzniku České republiky byl 26. ledna 1993 rozhodnutím Poslanecké sněmovny zvolen prvním českých prezidentem. V lednu 1996 zemřela po dlouhé nemoci jeho manželka Olga, která byla mezi Čechy velmi populární. Koncem roku 1996 byl Havel přijat s rakovinným nádorem na plicích do nemocnice. Dvacátého ledna 1998 ho český parlament zvolil prezidentem na druhé funkční období, které skončilo 2. února 2003.

Za svou literární a dramatickou tvorbu i za svou činnost apelující na dodržování lidských práv obdržel řadu státních vyznamenání, cen a doktorátů honoris causa, mj. od Vratislavské (1992) a Varšavské (2004) univerzity.

Luboš Veselý

I.
1999, 2000, 2001, 2002, 2003. Praha – Litomyšl 2003.
Dálkový výslech. Rozhovor s Karlem Hvížďalou. Londýn 1986.
Do různých stran. Eseje a články z let 1983–1989. Praha 1990.
Moc bezmocných. Např. In: PREČAN, V. – TOMSKÝ, A. (eds.): *O lidskou identitu…*
NATO: Evropa a bezpečnost demokracie: výběr z projevů, článků a rozhovorů 1990–2002. Pardubice 2003.
Prosím, stručně. Rozhovor s Karlem Hvížďalou, poznámky, dokumenty. Praha 2000.
Sedm úvah: projevy z let 1989–1996. Praha 2000.
Spisy, s. 1–7. Praha 1999.
VIDLÁK, M. (ed.): *Václav Havel: Evropa jako úkol. Výběr z projevů 1990–2004.* Praha 2005.

II.
BARAŃCZAK, S.: Horyzont absolutny. In: HAVEL, V.: *Listy do Olgi* (*czerwiec 1979 – wrzesień 1982*). Varšava – Vratislav 1993.
BAUER, J.: *Václav Havel. Necenzurovaný životopis.* Praha 2003.
BLAŽEK, P. (ed.): *„Tentokrát to bouchne.“…*
TÝŽ: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu…*
BLAŽEK, P. – MAJEWSKI, G.: Granica Przyjaźni…
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
FALK, B. J.: *The Dilemmas of Dissidence…*
JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H.: *Literatury zachodniosłowiańskie...*
JUNGMANNOVÁ, L. (ed.): *V hlavní roli Ferdinand Vaněk.* Praha 2000.
KANDZIORA, J. – SZYMAŃSKA, Z. – TOKARZÓWNA, K.: *Bez cenzury 1976–1989…*
KEANE, J.: *Václav Havel. Politická tragédie …*
KOSATÍK, P.: *„Člověk má dělat, nač má sílu“. Život Olgy Havlové.* Praha 1997.
KRISEOVÁ, E.: *Václav Havel: Životopis.* Brno 1991.
KUNDERA, M.: Trzeba zniszczyć Kandyda. In: HAVEL, V.: *Eseje polityczne.* Varšava 1984.
LEDERER, J.: *České rozhovory…*
Leksykon pisarzy XX wieku. Varšava 1997.
Literatura na Świecie, 1989, č. 8–9 (číslo věnované Havlovi).
SIMMONS, M.: *Nesmělý prezident.* Praha 1993.
SUK, J.: *Labyrintem revoluce…*
TUCKER, A.: *Fenomenologie a politika…*
URBÁŠEK, P. – VANĚK, M. (eds.): *Vítězové? Poražení?…*
WALC, J.: Słabość wszechmocnych. *Krytyka*, 1980, č. 6.
WEIGEL, G.: *The Final Revolution…*

Ladislav HEJDÁNEK
(nar. 1927)

Křesťanský filozof, mluvčí *Charty 77,
od sedmdesátých let vedl nezávislý filozofický seminář.

Narodil se v Praze. Studoval na Karlově univerzitě filozofii a sociologii. Doktorskou práci *O některých ontologických předpokladech pojetí pravdy* obhájil v roce 1952 u posledního nemarxisty na katedře filozofie, profesora Jana Blahoslava Kozáka, žáka T. G. Masaryka.

Pro své křesťanské postoje neměl dovoleno věnovat se vědecké práci. Po několikaměsíčním pobytu v pracovních brigádách a dvouleté vojenské službě pracoval dvanáct let v dokumentačním oddělení Lékařského ústavu v Praze. Od začátku šedesátých let mohl sporadicky publikovat, převážně v literárních časopisech. V červnu 1968 začal pracovat ve Filozofickém ústavu Československé akademie věd, odkud byl začátkem roku 1971 propuštěn v rámci čistek v akademickém prostředí.

Od roku 1970 vedl soukromé filozofické semináře, které se po deseti letech proměnily v pravidelná pondělní setkání. Přednášeli na nich kromě Hejdánka známí filozofové ze zahraničí. Seminářů se účastnily stovky mladých lidí, pro které to byl kontakt s jinou filozofií než s marxismem, povinně přednášeným na vysokých školách. Pro mnohé z těch, kdo nemohli studovat, byla tato setkání jediným způsobem, jak získat alespoň neformální vzdělání.

Koncem roku 1971 byl uvězněn a v roce 1972 odsouzen za *protistátní agitaci* k 9 měsícům vězení (spolu s ním byla odsouzena jeho manželka Hedvika). Odpykal si dvě třetiny trestu. Později pracoval jako noční hlídač v Památníku národního písemnictví, pak také jako hlídač a topič a po přechodu do invalidního důchodu jako skladník. V roce 1985 pod nátlakem Státní bezpečnosti ze zaměstnání odešel.

V prosinci 1976 podepsal *Prohlášení Charty 77.* Od začátku činnosti *Charty 77 byl jednou z jejích nejcharizmatičtějších osobností. Od prvních měsíců uveřejňoval v samizdatu cyklus *Dopisy příteli*, v němž vysvětloval smysl vzniku hnutí odporu proti autoritativnímu režimu. Tyto dopisy jsou dodnes jedním z nejvýznamnějších svědectví o tehdejší době.

Po smrti *Jana Patočky souhlasil na podzim 1977 s tím, že bude jeho nástupcem ve funkci mluvčího *Charty 77 (byli jimi v té době rovněž *Jiří Hájek a *Marta Kubišová). Znovu se stal mluvčím v roce 1979 po uvěznění *Václava Bendy a *Jiřího Dienstbiera a odstoupení Zdeny Tominové. Bylo to jedno z nejobtížnějších období v dějinách *Charty 77. Za množících se represí ze strany úřadů bylo zásadní, aby signatáři zachovali jednotu a nesmírná Hejdánkova autorita k tomu značně přispěla.

V roce 1985 dostal Cenu Jana Palacha a v roce 1987 doktorát honoris causa od univerzity v Amsterdamu. V roce 1990 se vrátil k akademické práci – přednášel na Evangelické teologické fakultě, která se po roce 1989 znovu stala součástí Univerzity Karlovy, a na Filozofické fakultě. V roce 1990 byl po dvaceti letech od napsání práce *Filozofie a víra* habilitován a o dva roky později se stal profesorem. Do roku 1996 přednášel na filozofické fakultě, do konce roku 2004 zastával funkci vedoucího katedry filozofie na Evangelické teologické fakultě.

Značná část jeho díla vyšla jen v samizdatu.

Petr Pospíchal

I.
Czy będę występował w telewizji? *Krytyka*, 1978, č. 2.
Dopisy příteli. Praha 1993.
Fenomén Charty 77 a dnešek. *Křesťanská revue*, 1997, č. 2.
Filozofie a víra. Příspěvek k otázce možnosti a legitimity filozofické reflexe víry jako alternativy reflexe theologické. Praha 1985, 1990, 3. rozšířené vyd.: Praha 1999.
Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti. Praha 1997.

II.
BLAŽEK, P.: *PARAF...*
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty...*
Kol. aut.: *Logos a svět. Sborník k sedmdesátinám L. Hejdánka a J. S. Trojana.* Praha 1997.
Rozhovor s Ladislavem Hejdánkem. *Tvář,* 17. 11. 1994 (rozhovor).
VANČURA, J. (ed.): Charta 77. Zda být, či nebýt, a když být, tak jak?...

Tomáš HRADÍLEK
(nar. 1945)

Mluvčí *Charty 77, spolupracovník *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, spoluzakladatel *Hnutí za občanskou svobodu.

Narodil se v Lipníku nad Bečvou v rodině finančního úředníka. Studoval zootechniku na Vysoké škole zemědělské v Brně (studia dokončil v roce 1967). Zároveň tam pracoval jako asistent na katedře genetiky. Vstoupil do komunistické strany, protože si myslel, že tak bude mít vliv na události. V létě 1967 nastoupil roční vojenskou službu, *invaze do Československa ho zastihla v armádě, službu zakončil o necelé dva týdny později. Aktivně se účastnil obrodného procesu. V dubnu 1969 vystoupil s kritikou na fóru aktivu komunistické strany, a musel kvůli tomu opustit práci zootechnika ve státním podniku. V září 1969 požádal o zrušení členství ve straně. Od prosince 1969 pracoval v družstvu v Týně nad Bečvou. Kvůli údajným antisovětským a antisocialistickým postojům byl v lednu 1975 zbaven funkce hlavního zootechnika, dále však v družstvu pracoval jako referent prodeje.

Na podzim 1975 se spolu s manželkou demonstrativně odmítli zúčastnit voleb. Po vzniku *Charty 77 se rozhodl podepsat *Prohlášení Charty 77*. Na nátlak Státní bezpečnosti byl záhy nato propuštěn z práce a až do roku 1990 pracoval jako dělník na pile u Severomoravských dřevařských závodů. Po podpisu *Prohlášení* začal navazovat kontakty s dalšími signatáři. V roce 1979 se stal spolupracovníkem *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a o dva roky později členem kolektivu mluvčích *Charty 77. Koncem sedmdesátých a v první polovině osmdesátých let žil pod neustálým dohledem Státní bezpečnosti, vážnější represe se mu však vyhnuly. V březnu 1987 napsal společně s Rudolfem Berezou otevřený dopis prezidentovi Gustávu Husákovi, v němž ho vyzývali, aby odstoupil z funkce. Dopis měl rozsáhlou odezvu, významně pomohl v rozšíření činnosti nezávislých iniciativ mimo tradiční centra, jakými byla Praha a Brno. V prvomájovém průvodu 1987 v Olomouci rozvinuli s Berezou před hlavní tribunou transparent „Charta 77 vyzývá k občanské odvaze“. Byli ještě s fotografem Michalem Mrtvým na několik dní zadrženi. V létě 1987 byl Hradílek odsouzen k pokutě.

Na podzim 1987 se podílel na vzniku Společnosti přátel USA, v červnu 1988 podal k soudu trestní oznámení na spáchání vlastizrady, jíž se měl dopustit člen vedení komunistické strany Vasil Biľak, který v létě 1968 pozval do Československa sovětská vojska. Tato akce měla velký ohlas, často se o ní diskutovalo nejen v opozičních kruzích. Od roku 1987 se účastnil setkání s představiteli polské opozice. V roce 1988 se podílel na vzniku *Hnutí za občanskou svobodu, od ledna 1989 zastával společně s *Danou Němcovou a Sašou Vondrou funkci mluvčího *Charty 77. V roce 1989 byl odsouzen za *pobuřování* k trestu 13 měsíců, podmíněně odloženého na dva roky.

Za *sametové revoluce byl mluvčím *Občanského fóra v Ostravě a delegátem jeho Koordinačního centra; na konci prosince 1989 byl kooptován do Federálního shromáždění. V prvních svobodných volbách v červnu 1990 byl zvolen do dolní komory Federálního shromáždění a poslanecké povinnosti plnil do dalších voleb v červnu 1992. V červenci 1990 přijal ve vládě Petra Pitharta funkci ministra vnitra, ale po čtyřech měsících z ní odstoupil. Odešel z politického života, žije s rodinou v Lipníku nad Bečvou.

Petr Pospíchal

II.
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
GRUNTORÁD, J.: *O nezávislých iniciativách v Československu…*
Izolovanější jsem dnes dobrovolně. Rozhovor s Tomášem Hradílkem. *Listy*, 2004, č. 1.

Ivan Martin JIROUS
(1944–2011)

Básník a literární kritik, jeden z hlavních hybatelů české nezávislé kultury.
Pseudonym: Magor.

Narodil se v Humpolci. Maturoval v roce 1962. Pracoval jako topič v tiskárně a poté na stavbě dřevokombinátu. V letech 1961–1964 rozmnožoval tehdy nedostupná díla Franze Kafky, Vladimíra Holana, Gabriela Marcela a dalších. V této strojopisné řadě *Opsáno na Brancourově* vyšlo více než 20 titulů, každý v 10 exemplářích. Od roku 1963 studoval dějiny umění na Karlově univerzitě, studia dokončil v roce 1969 obhajobou diplomové práce o vizuální poezii Jiřího Koláře a Henriho Michauxe.

Ještě za studií se stal spolupracovníkem týdeníku Svazu výtvarných umělců *Výtvarná práce* a seznámil se s členy skupiny The Primitives Group, se kterými spolupracoval při organizování koncertů. Po rozpadu skupiny v roce 1969 se stal uměleckým vedoucím undergroundové hudební skupiny The Plastic People of the Universe, s níž byl spjat rovněž v pozdějších letech, kdy už byl hlavním inspirátorem a organizátorem nezávislé kultury. Když byla začátkem roku 1971 *Výtvarná práce* podobně jako jiné kulturní časopisy zlikvidována, pracoval jako noční hlídač v Národní galerii a také jako dřevorubec.

V červenci 1973 byl spolu s Eugenem Brikciusem, Jiřím Daníčkem a Jaroslavem Kořánem uvězněn a posléze odsouzen za *výtržnictví* k 10 měsícům vězení. Po návratu z vězení v Novém Sedle u Loun uspořádal řadu neoficiálních uměleckých vystoupení, mezi nimi První festival nezávislé kultury v ČSSR, který proběhl v září 1974 v Postupicích. V té době pracoval se saxofonistou Plastic People Vratislavem Brabencem na obnově parku v Měšicích u Prahy. V únoru 1975 napsal o zdrojích a dosavadním vývoji nezávislé kultury v zemi *Zprávu o třetím českém hudebním obrození*. Ve stejném roce vyšla v samizdatu jeho první básnická sbírka *Magorův ranní zpěv*. V roce 1975 zredigoval také dvě antologie textů – *Egonu Bondymu k 45. narozeninám* a *Ing. Petru Lamplovi k 45. narozeninám*.

V únoru 1976 uspořádal v Bojanovicích nedaleko Prahy Druhý festival nezávislé kultury. O měsíc později bylo uvězněno 19 hudebníků a sympatizantů skupin Plastic People a DG 307 a bylo proti nim zahájeno trestní stíhání. Ještě před uvězněním se Jirous domluvil s *Václavem Havlem na zveřejnění informací o případném procesu. V září 1976 byl odsouzen za *výtržnictví* k 18 měsícům vězení (hudebníci Vratislav Brabenec, Svatopluk Karásek a Pavel Zajíček dostali nižší tresty). Veřejná obrana hudebníků The Plastic People of the Universe se stala bezprostředním impulsem ke vzniku *Charty 77.

Do září 1977 byl Jirous vězněn v zařízení pro nebezpečné zločince na Mírově. Po propuštění podepsal *Prohlášení Charty 77*. Brzy byl znovu uvězněn po přednesení improvizovaného projevu na výstavě děl Jiřího Laciny. Za *výtržnictví* byl odsouzen nejprve na 8 a po odvolání na 18 měsíců odnětí svobody. Po návratu z vězení v dubnu 1979 napsal hlavní část textu *Pravdivý příběh Plastic People*. V samizdatu vydal sbírky *Magorova krabička* (1979), *Mládí nevykouřené* (1980), *Magorovo borágo* (1980) a *Magorova mystická růže* (1981). Publikoval především v časopise **Vokno*. Kvůli bohaté autorské činnosti, která ovlivňovala mnoho mladých nekonformních čtenářů, byl na podzim 1981 znovu uvězněn, tentokrát s Milanem Fričem, Mi-

chalem Hýbkem a Františkem Stárkem. V červenci 1982 byl odsouzen (znovu za *výtržnictví*) na 3,5 roku do vězení a poté ke dvěma letům ochranného dohledu. Ve věznici ve Valdicích psal sbírku básní *Magorovy labutí písně* (1984), kterou propašoval z věznice a vydal v samizdatu *Jiří Gruntorád. Jirous opustil vězení v květnu 1985.

V roce 1985 vyšla v samizdatu jeho básnická sbírka *Ochranný dohled*, o rok později soubor básní a pohádek *Magor dětem,* v roce 1978 sbírky *Magorovi Ptáci* a *Magorův Jeruzalém*. Články, recenze a polemiky publikoval mj. v časopisech *Jazzstop, Obsah, *Revolver Revue, *Vokno.* Jeho práce také vycházely v exilových časopisech, zejména ve **Svědectví* a v časopise exilového uměleckého podzemí *Paternoster* ve Vídni.

V říjnu 1988 byl spolu s Jiřím Tichým obviněn z útoku na státní orgán a orgán společenské organizace – tak bylo kvalifikováno, že byli ručiteli za podpisy pod peticí týkající se komunistických zločinů z padesátých let a smrti Pavla Wonky. V březnu 1989 byl odsouzen za *pobuřování* na 16 měsíců vězení. Propuštěn byl až 25. listopadu, kdy v ulicích československých měst protestovaly desítky tisíc lidí a pád komunistického systému už byl neodvratný.

Žil v Praze a v létě v obci Prostřední Vydří na Českomoravské vysočině pořádal undergroundové festivaly. V devadesátých letech vyšla jeho próza a publicistika ve sborníku *Magorův zápisník* (1997) a sbírky jeho básní v knize *Magorova summa* (1998).

V roce 1996 byl vyznamenán Cenou Jaroslava Seiferta.

Luboš Veselý

I.

Magor dětem. Praha 2000.
Magorova summa. Praha 1998.
Magorovy labutí písně. Mnichov 1986, 1989.
Magorův zápisník. Praha 1997.
Ubíječ labutí. Brno 2001.
MACHOVEC, M. (ed.): *Popelnice života. Vy*bor. Praha 2004.
TÝŽ: *Views from the Inside. Czech Underground Literature and Culture* (*1948–1989*). *Manifestoes – Testimonies – Documents.* Praha 2006.
STANKOVIČ, A. – JÜRGENS, Z. (eds.): *Magorovy dopisy. Praha 2005.*

II.

ALAN, J. (ed.): *Alternativní kultura. Příběh české…*
BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor…*
FENRYCH, W.: „Magor i spółka“ czyli kilka słów o czeskiej „Drugiej kulturze“. *Spotkania*, 1980, č. 11.
HARTL, J.: Początek nowej ery. Přel. Lwowska, Agnieszka [vl. jm. Bratkowski, Piotr]. *Puls*, 1979, č. 4/5.
HAVEL, V.: Proces. In: PREČAN, V. – TOMSKÝ, A. (eds.): *O lidskou identitu…*
NEOMYTKOVÁ, J. (ed.): *Humpolecký Magor.* Praha 2007.
PELC, J.: *…a bude hůř.* Kolín nad Rýnem 1985.

Marta KUBIŠOVÁ
(nar. 1942)

Zpěvačka, mluvčí *Charty 77,
jedna z nejvýznamnějších představitelek české nezávislé kultury.

Narodila se v Českých Budějovicích. V roce 1959 ukončila střední školu v Poděbradech. Třikrát skládala zkoušku na medicínu v Praze. Neúspěšně, protože jí vedení sklárny, kde pracovala, odmítalo dát doporučení ke studiu. V roce 1962 začala vystupovat v divadle Stop v Pardubicích, po 10 měsících přešla do divadla Alfa v Plzni. Od srpna 1964 pracovala čtyři roky v divadle Rokoko v Praze. V roce 1966 vystoupila na prvním hudebním festivalu Zlatá lýra v Bratislavě, v témže roce zvítězila v anketě Zlatý slavík o nejpopulárnější zpěvačku. O rok později se uskutečnila premiéra filmu, ve kterém hrála (*Mučedníci lásky*), v režii Jana Němce, který byl od roku 1970 manželem Kubišové.

V červnu 1968 získala za píseň *Cesta* hlavní cenu na festivalu Bratislavská lýra. Byl to první protestní projev v její kariéře. Někteří východoněmečtí kritici ji tehdy označili za kontrarevolucionářku. V srpnu 1968 nahrála za dramatických okolností píseň *Modlitba pro Martu*, která se stala symbolem odporu proti *invazi do Československa. Na podzim spolu s Václavem Neckářem a Helenou Vondráčkovou odešla z divadla Rokoko a začali společně vystupovat jako velmi populární trio Golden Kids. V roce 1968 podruhé vyhrála v anketě Zlatý slavík. V roce 1969 jí vyšla první profilová deska *Songy a balady* (když vyšla znovu v roce 1970, byly z ní vypuštěny písně *Modlitba pro Martu* a *Ne*).

Na podzim 1969 přestala vystupovat v televizi a v rozhlase se její písně podle směrnic vedení směly hrát jen jednou denně. V roce 1969 znovu zvítězila v anketě Zlatý Slavík, výsledky však nebyly zveřejněny. Začátkem roku 1970 vystoupila s Golden Kids naposledy v Praze. Intriky Státní bezpečnosti jí zabránily ve veřejném vystupování – příslušníci StB rozšířili pornografické fotografie dívky, která byla Kubišové podobná, a na jejich základě byla veřejně osočována z pornografie. Pracovala manuálně – více než rok lepila sáčky v družstvu Směr. V roce 1972 začala pracovat jako písařka v pražském podniku Výstavba sídlišť a v témže roce se rozvedla. Jejím druhým manželem se stal režisér Jan Moravec.

Koncem roku 1976 podepsala *Prohlášení Charty 77*. Od září 1977 byla mluvčí *Charty 77 s *Jiřím Hájkem a později také s *Ladislavem Hejdánkem a *Jaroslavem Šabatou. V roce 1978 nahrála společně s Jaroslavem Hutkou několik písní pro exilové vydavatelství Šafrán (vyšly na desce *Zakázaní zpěváci druhé kultury*). Prvního září 1978 spolu vystoupili na festivalu druhé kultury uspořádaném na chalupě *Václava Havla na Hrádečku. Vzhledem k těhotenství odstoupila na podzim 1978 z funkce mluvčí *Charty 77. V roce 1981 se podruhé rozvedla a začala znovu pracovat ve stavebním podniku.

Desátého prosince 1988 – na výročí vyhlášení *Všeobecné deklarace lidských práv* – po mnohaleté pauze veřejně vystoupila na shromáždění opozičních skupin na Škroupově náměstí v Praze, kde zpívala československou hymnu. V říjnu 1989 byla hostem pořadu *Večery pod lampou* v divadle Ypsilon. Dne 17. listopadu 1989 se zúčastnila *studentské demonstrace na Albertově. Za *sametové revoluce se angažovala – zúčastnila se prvních schůzí *Občanského fóra, zpívala na demonstraci na Václavském náměstí, účastnila se studentských

diskusí na Letné. Třetího prosince 1989 vystoupila v Praze na Koncertě pro všechny slušný lidi.

V roce 1990 byla za *Občanské fórum zvolena do Federálního shromáždění, ale záhy na mandát rezignovala.

V devadesátých letech vyšlo několik desek s jejími starými i novými písničkami, mj. *Lampa* (1990), *Řeka vůní* (1995), *Bůh ví* (1996). Od února 1992 měla v České televizi populární pořad o opuštěných domácích zvířatech *Chcete mě?*

Je důležitou osobností české kultury. Jako žena, která dvacet let vzdorovala totalitnímu režimu, je pokládaná za symbol nezlomnosti.

Luboš Veselý

II.

BLAŽEK, P. – MAJEWSKI, G.: Granica Przyjaźni…
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
GEORGIEV, A.: *Chytat slunce. Kniha o Martě Kubišové*. Praha 1997
KANTŮRKOVÁ, E.: *Sešly jsme se v této knize.* Kolín nad Rýnem 1980, Praha 1991 (rozhovor).
SZCZYGIEŁ, M.: Marta Kubišová. *Gazeta Wyborcza*, 14. 12. 2001.
TÝŽ: *Gottland.* Přel. Stachová, Helena. Praha 2007.
VANČURA, J. (ed.): Charta 77. Zda být, či nebýt, a když být, tak jak?...

Životopis, rozhovory, diskografie... – viz http://www.martakubisova.cz
(citováno k 20. 10. 2018).

Václav MALÝ
(nar. 1950)

Katolický kněz, spoluzakladatel *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a *Občanského fóra, mluvčí *Charty 77.

Narodil se v Praze. V roce 1969 začal studovat Cyrilometodějskou bohosloveckou fakultu v Litoměřicích. V letech 1971–1973 musel studia přerušit na dobu základní vojenské služby. V roce 1976 byl po ukončení studia vysvěcen v pražské katedrále sv. Víta. Jako kaplan sloužil nejdřív ve Vlašimi, pak v Plzni.

Již za studií udržoval kontakty s lidmi z okruhu tzv. nekonformních katolíků, jako byli Zdeněk Bonaventura Bouše nebo Ivan Medek, a jejich prostřednictvím s pozdějšími aktivisty *Charty 77. Pod vlivem tohoto prostředí začal na tehdejší katolickou církevní hierarchii hledět kriticky.

Začátkem roku 1977 podepsal *Prohlášení Charty 77*, i když tím jako katolický kněz riskoval, že přijde o možnost duchovenského působení. V dubnu 1978 byl spoluzakladatelem *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Jeho činnost v disidentském prostředí záhy vedla k tomu, že ho pronásledovala Státní bezpečnost. V lednu 1979 mu byl odňat státní souhlas k výkonu kněžské činnosti. V květnu byl spolu s dalšími devíti členy *VONS zatčen, uvězněn a obviněn z podvracení republiky, jehož se měl dopustit činností ve *VONS. Třiadvacátého prosince 1979 byl s Jarmilou Bělíkovou, Ladislavem Lisem a Jiřím Němcem propuštěn z vězení, trestní stíhání proti nim však zastaveno nebylo. Ostatní uvěznění členové *VONS – Otka Bednářová, *Václav Benda, *Jiří Dienstbier, *Václav Havel, *Dana Němcová a *Petr Uhl – byli odsouzeni k trestu až do 5 let vězení. Trestní stíhání Malého bylo zastaveno teprve v roce 1989, více než 10 let žil v neustálém ohrožení, že bude uvězněn.

Po propuštění v činnosti ve *VONS pokračoval. Jako duchovní pracoval bez státního souhlasu mezi mládeží a dospělými z okruhu *Charty 77. Spolupracoval s významnými českými teology Otou Mádrem a Josefem Zvěřinou. Pět let topil v kotelně a zažíhal pouliční lampy. Díky tomu měl čas na duchovenskou činnost. V roce 1981, v době nejtěžších represí proti aktivistům disidentského hnutí, byl s Bedřichem Placákem a *Jaroslavem Šabatou mluvčím *Charty 77.

V osmdesátých letech nadále působil v *Chartě 77 a ve *VONS. Mnohokrát byl krátkodobě vězněn, podílel se na vydávání samizdatu, publikoval v podzemních náboženských časopisech. Od roku 1988 byl členem *Československého helsinského výboru.

Vedle *Havla byl nejznámější osobností *sametové revoluce. V listopadu 1989 byl jedním ze zakladatelů *Občanského fóra a byl jeho prvním mluvčím. Krátce poté odešel z politického života, působil jako kněz na pražském Smíchově a později v Holešovicích. V prosinci 1996 byl vysvěcen na pražského pomocného biskupa. Jako svou devízu si zvolil slova „Pokora a pravda“. Je pokládán za jednu z největších autorit veřejného života v České republice.

V říjnu 2005 se stal laureátem Osvětimské ceny za lidská práva Jana Pavla II., která se uděluje za podporu ideálu a obranu lidských práv.

Petr Pospíchal

I.
Katolická církev v procesu sjednocující se Evropy. *Mezinárodní politika*, 2006, č. 3.
Katolicki samizdat religijny w CSRS. *Obóz*, 1989, č. 16.

II.
BERÁNEK, J.: *Václav Malý: k hledání pravdy patří pokora.* Praha 2002.
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty*…
DRDA, A. (ed.): Proč jsem podepsal Chartu 77…
GRAJEWSKI, A.: *Jidášův komplex. Zraněná církev…*
JANDOUREK, J.: *Václav Malý. Cesta za pravdou.* Praha 1997.
Kościół na Węgrzech i w Czechosłowacji. *ABC,* 1986, č. 4.
Kościół nie twierdza. *Gazeta Wyborcza*, 4.–5. 3. 2000.
MALECKÝ, R.: Málem nás opravdu zničili. *Lidové noviny*, 2002, č. 6 (rozhovor).
ŠUSTROVÁ, P. (ed.): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. *Revolver Revue*, 1997, č. 33.
URBÁŠEK, P. – VANĚK, M. (eds.): *Vítězové? Poražení?…*
VANČURA, J. (ed.): Charta 77. Zda být, či nebýt, a když být, tak jak?...
WEIGEL, G.: *The Final Revolution…*
Wstrzemięźliwi wobec ducha. *Tygodnik Powszechny*, 2007, č. 13 (rozhovor).

Hana MARVANOVÁ
(nar. 1962)

Právnička a politička,
aktivistka *Nezávislého mírového sdružení – Iniciativy za demilitarizaci společnosti.

Narodila se v Rýmařově na Moravě. Její otec byl pojišťovacím agentem, matka učitelkou. V letech 1981–1986 studovala Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Poté krátce pracovala v Ústavu infomačních systémů v kultuře, v letech 1987–1990 byla právničkou v podniku bytového hospodářství v Praze.

Již během studií spolupracovala s představiteli nezávislé kultury. Pod vlivem jednoho z představitelů undergroundu Františka Stárka, s nímž se seznámila v roce 1986 u procesu s Heřmanem Chromým, začala chodit na soukromé semináře pronásledovaných filozofů Egona Bondyho a Milana Machovce. Podílela se také na redigování a tisku podzemních samizdatových časopisů **Vokno* a *Voknoviny*.

V roce 1983 se seznámila s Tomášem Dvořákem, spoluorganizátorem nezávislých večerů na počest Johna Lennona. Setkání se konala v den výročí umělcovy smrti – 8. prosince – u jeho portrétu na jedné zdi na pražské Kampě, kde se provolávala protimilitaristická hesla a podepisovaly spontánně vznikající petice, mj. o zákazu šíření jaderných zbraní. V dubnu 1988 se spolu s Dvořákem stala členkou *Nezávislého mírového sdružení – Iniciativy za demilitarizaci společnosti (NMS-IDS). Účastnila se přípravy všech dokumentů sdružení, organizování demonstrací a diskusních shromáždění i rozvíjení zahraničních kontaktů a vydávání samizdatového *Bulletinu NMS-IDS*.

Spolu s Tomášem Dvořákem a Lubošem Vydrou pořádala první velkou demonstraci v osmdesátých letech proti komunistickému systému – 21. srpna 1988. Marvanovou 28. října 1988 zatkli a byla obviněna z *výtržnictví*, posléze byla kvalifikace změněna na *účast na pobuřování.* Soud ji 17. března 1989 odsoudil k 10 měsícům vězení (odvolání, které podala, bylo neúspěšné), propuštěna byla 3. května 1989. Pokusy o její propuštění z práce zmařila *sametová revoluce. Ze solidarity s uvězněnými vznikl 1. prosince 1988 Výbor na obranu Hany Marvanové, Luboše Vydry, Tomáše Dvořáka a Tomáše Tvarocha.

Sedmnáctého listopadu 1989 se zúčastnila demonstrace na Albertově i v centru Prahy, v následujících dnech spoluorganizovala *Občanské fórum. Po památném listopadu se nepřestala zabývat problémy, jimž se věnovalo *NMS-IDS, podílela se na práci na zákonu o civilní službě a zkrácení základní vojenské služby.

V únoru 1990 byla za *Občanské fórum kooptována do České národní rady a v dalších parlamentních volbách (1990, 1992, 1996) obhájila poslanecký mandát (od roku 1993 v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky). Pracovala ve školském a kulturním výboru a v ústavním výboru, byla také členkou výboru pro sdělovací prostředky a komise pro prozkoumání okolností smrti Pavla Wonky. Zabývala se ústavní problematikou, mediálním zákonodárstvím, vězeňstvím a trestním právem, nevládními organizacemi a bytovou problematikou.

V letech 1991–1998 byla členkou Občanské demokratické strany, v únoru 1998 se podílela na založení Unie svobody, poté od června 2001 do července 2002 zastávala funkci předsedkyně strany (odstoupila z ní na protest proti tomu, že toto seskupení vstoupilo do vládní

koalice se sociálními demokraty). Od července do září 2002 byla místopředsedkyní Poslanecké sněmovny. V září 2003 se vzdala mandátu a účasti v politickém životě.

Petr Pospíchal

II.

BLAŽEK, P.: Dejte šanci míru! Pacifismus… In: VANĚK, M. (ed.): *Ostrůvky svobody…*
URBÁŠEK, P. – VANĚK, M. (eds.): *Vítězové? Poražení?...*

Zdeněk MLYNÁŘ
(1930–1997)

Politik a politolog, jeden z hlavních představitelů české levice, účastník *pražského jara, spoluautor *Akčního programu KSČ*. Spoluzakladatel *Charty 77.

Narodil se ve Vysokém Mýtě. Jeho otec (Hubert Müller, jméno Mlynář přijal v roce 1945) byl vojákem z povolání. Proto Mlynářovi často měnili bydliště a bydleli hlavně ve slovenských posádkových městech. Za druhé světové války navštěvoval Mlynář gymnázium v Praze na Žižkově, maturoval v roce 1949. V roce 1946 vstoupil spolu s rodiči do KSČ.

Po maturitě odjel studovat práva do Moskvy, kde se na Lomonosovově univerzitě spřátelil s Michailem Gorbačovem. Po návratu se v roce 1955 oženil s Ritou Budínovou, dcerou Stanislava Budína, bývalého šéfredaktora deníku *Rudé právo*. V letech 1955–1956 pracoval na generální prokuratuře a poté do roku 1968 v Ústavu státu a práva Československé akademie věd. Podílel se na výzkumných projektech, jejichž výsledky byly využity jako teoretické základy pozdějšího reformního procesu. Přednášel na Právnické fakultě Karlovy univerzity.

V šedesátých letech postupoval v komunistické straně na vyšší stupně kariéry. Několik let byl tajemníkem právního výboru ÚV KSČ. V lednu 1968 se stal tajemníkem ÚV a poté členem jeho předsednictva. Za *pražského jara se angažoval ve prospěch reforem, byl mj. spoluautorem *Akčního programu KSČ*, který strana přijala v dubnu 1968. Po *invazi do Československa byl spolu s dalšími nejvyššími představiteli stranického a státního vedení odvezen do Moskvy, kde se zúčastnil jednání s vedením KSSS. Ony události popsal v knize *Mráz přichází z Kremlu: To, že teď sedím v Moskvě, napůl jako rukojmí, napůl jako vládní host, je logickým důsledkem celého mého života, mé vlastní politické aktivity. Sám jsem si připravil tuto situaci. Vlastně o ní nerozhodl 20. srpen 1968, ale 25. únor 1948. Neboť tehdy jsem se jednoznačně, z vlastního rozhodnutí a přesvědčení přidal k těm, kdo se také jednoznačně a z vlastního rozhodnutí podřídili Moskvě a jejím cílům „na věčné časy". Teď není podstatné, proč jsem to udělal a proč to udělali ostatní, zda názory a ideály, které k tomu vedly, byly nebo nebyly dobře míněny. Stalo se to a sám jsem se tak rozhodl. Pravda, už deset let vím, že Moskva byla sídlem zločinu a že mu nechci přisluhovat. Co však dělám? Chci to změnit reformami u nás, v Československu, a doufám přitom, že upřímná vůle skoncovat se zločinem je koneckonců i v Moskvě, a proto mi to odtud dovolí. Mám určitě důvody i k takové domněnce, ale vždyť zároveň po léta existují pádné důvody i k domněnce opačné. Ty jsem však podcenil a přehlížel, protože se mi nehodily do mých reformně komunistických koncepcí.* V listopadu 1968 se zřekl všech stranických funkcí a v roce 1970 byl vyloučen za strany.

V letech 1968–1977 pracoval v Entomologickém ústavu Národního muzea v Praze (hmyz ho zajímal od dětství). Účastnil se diskusí bývalých členů komunistické strany, jimž byly blízké ideje eurokomunismu. Po skončení konference KBSE v Helsinkách v roce 1975 byl jedním z těch, kdo přišli s myšlenkou na společné vystoupení opozičních okruhů, která vyvrcholila založením *Charty 77. Patřil k nejužšímu okruhu zakladatelů *Charty 77, byl jedním z jejích prvních signatářů. Po zveřejnění *Prohlášení Charty* 77 v lednu 1977 ho propustili z práce a v květnu na nátlak Státní bezpečnosti emigroval do Rakouska. V zahraničí se podílel

na sociologických a politologických projektech, přednášel na univerzitě v Brémách, od roku 1982 pracoval v Ústavu zahraniční politiky při rakouském ministerstvu zahraničí. V roce 1985 se stal profesorem politologie na univerzitě v Innsbrucku. Pravidelně publikoval v rakouském tisku a českých exilových periodicích, především v **Listech*, které měly socialistickou orientaci.

V posledních dnech roku 1989 se vrátil do Prahy, v *Občanském fóru však nezískal žádný vliv. Mnohokrát ze socialistických pozic kritizoval politické změny po přelomu v roce 1989. V červnu 1995 se stal čestným předsedou strany Levý blok. Na podzim téhož roku ho *Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, v jehož čele tehdy stál *Václav Benda, obvinil z vlastizrady za vyjednávání v Kremlu v roce 1968, obvinění však bylo záhy staženo. Zemřel ve Vídni na rakovinu plic.

Jeho syn Vladimír Mlynář (nar. 1966) se aktivně účastnil disidentského hnutí. V letech 1999–2001 byl místopředsedou Unie svobody.

Petr Pospíchal

I.

Brežněvův klobouk a Šimonova hlava. *Listy*, 1996, č. 6.

Can Gorbachev Change the Soviet Union? The International Dimension of Political Reform. Boulder 1990.

Československý pokus o reformu 1968. Analýza jeho teorie a praxe. Kolín nad Rýnem 1975.

K pojetí demokracie po reálném socialismu. Srovnávací studie o Polsku, ČSFR a Maďarsku roku 1992. *Politologická revue*, 1994, č. 10.

Krize v sovětských systémech 1953–1981. Příspěvek k teoretické analýze. Kolín nad Rýnem 1983.

Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi: příspěvek k teoretické analýze. Praha 1991.

Mráz přichází z Kremlu...

Problémy politického systému. Texty o roce 1968, normalizaci a současné reformě v SSSR. Kolín nad Rýnem 1987.

Proti srsti: politické komentáře 1990–1995. Praha 1996.

Reformátoři nebývají šťastní. Dialog o „perestrojce", pražském jaru a socialismu. Praha 1995. Anglicky jako: *Conversations with Gorbachev. On Perestroika, the Prague Spring ant he Crossroads Socialism.* New York 2002.

Socialistou na volné noze. Praha 1992.

II.

FLORYŃSKA-LALEWICZ, H.: O skutkach entuzjazmu. *Gazeta Wyborcza*, 24. 8. 1989.

MUSIL, M.: Gorbačovův přítel, který dobrovolně rezignoval a odešel do exilu. *Lidové noviny*, 1998, č. 183.

PAUER, J.: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy…*

ŠABATA, J.: Mlynářova trojnožka. *Listy,* 1995, č. 5.

Augustin NAVRÁTIL
(1928–2003)

Katolický aktivista, zakladatel Sdružení katolických laiků „Mír na zemi", autor několika desítek otevřených dopisů kritizujících komunistickou moc.

Narodil se a žil v Lutopecnech v kroměřížském okrese na Moravě. Jeho rodiče byli soukromí zemědělci. On sám se vyučil stolařem. Navštěvoval večerní střední školu, kterou nedokončil. Jeho rodiče v padesátých letech odmítli vstoupit do družstva, takže měl problémy s hledáním práce. Často měnil zaměstnání, až ho nakonec zaměstnali u dráhy, kde v různých profesích setrval až do důchodu.

Již od padesátých let vystupoval proti tehdejším společenským poměrům, působil v laickém hnutí na podporu katolické církve. Byl členem komunisty tolerované Československé strany lidové. Nedovolili mu však pracovat ani v tak apolitických sdruženích, jako byl Svaz včelařů nebo Svaz zahrádkářů.

Vešel ve známost především díky psaní kritických otevřených dopisů různým státním institucím, které šířil rovněž v samizdatu. Upozorňoval v nich mj. na nedodržování zákonů nebo na nezákonné represe občanů, zvláštní pozornost věnoval obraně práv věřících.

Koncem roku 1977 podepsal *Chartu 77, o rok později byl kvůli psaní dopisů zatčen a obviněn z *pobuřování*; nebyl však umístěn do vězení, ale na pozorování do psychiatrické léčebny v Kroměříži. Soudní znalci ho na základě textů, které napsal, prohlásili za nepříčetného. Soud ho neodsoudil k odnětí svobody, ale omezil jeho schopnost k právním úkonům.

Po propuštění z léčebny posílal kritické dopisy dál; analyzoval v nich konkrétní druhy represí, jakých moc používala. Za deset let jich napsal přes 50. Týkaly se mj. platného petičního práva, případů záhadných úmrtí lidí spjatých s podzemní katolickou církví (např. kněze Přemysla Coufala), využívání psychiatrie k represivním účelům či nedodržování náboženských svobod.

Od listopadu 1985 do března 1986 byl ve vyšetřovací vazbě – byl znovu stíhán za *pobuřování*, kterého se měl dopustit v otevřených dopisech, a ani tentokrát nebyl odsouzen, ale byl umístěn do psychiatrické léčebny.

Na jaře 1988 sepsal petici (**Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů*), která obsahovala 31 bodů, týkajících se mj. náboženských svobod a odluky církve od státu. Byl to skutečný přelom – petici podepsalo na 600 tisíc lidí, mezi nimi i mnoho nevěřících; moc pochopila, že činnost opozice dokáže získat dostatečnou podporu ve společnosti. V září 1988 vznikl Výbor na obranu Augustina Navrátila. Petici za jeho propuštění z léčebny podepsalo několik tisíc lidí a výsledkem činnosti výboru byla změna způsobu jeho psychiatrické léčby z nemocničního na ambulantní.

V říjnu 1988 založil Sdružení laických katolíků „Mír na zemi". Prvním bodem jeho programu byla podpora projektu vytvoření prostoru důvěry, spolupráce a dobrých sousedských vztahů mezi státy Varšavské smlouvy a NATO, další se týkaly mj. akcí modlitby za obsazení biskupských stolců a rozvoje ekumenického hnutí.

Až do listopadu 1989 ho úřady pronásledovaly. On však byl stále neposlušnější – spolupracoval s nejznámějšími signatáři *Charty 77, začal vydávat čtrnáctideník *Křesťanské obzory*.

Po *sametové revoluci v roce 1989 působil v Křesťanskodemokratické unii – Československé straně lidové; ze strany vystoupil v roce 1999 a v roce 2001 zastával funkci místopředsedy mimoparlamentního seskupení Pravý blok.

Zemřel v Lutopecnech.

Petr Pospíchal

I.
Katolicy o warunkach rozwiązania sytuacji wierzących obywateli w CSRS. *Obóz,* 1989, č. 16.

II.
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
JAGODZIŃSKI, A.: Głodówka o zwrot. *Gazeta Wyborcza*, 30. 1. 1995.
TÝŽ: Głodówka rewindykacyjna. *Gazeta Wyborcza,* 31. 1. 1995.
KENNEY, P.: *Karneval revoluce…*
PALA, J.: Zemřel katolický aktivista Augustin Navrátil. *Katolický týdeník*, 2003, č. 20.
ŠIMULČÍK, J.: *Svetlo z podzemia…*
TESAŘ, J.: *Zamlčená diagnóza.* Praha 2003.
WEIGEL, G.: *The Final Revolution…*

Dana NĚMCOVÁ
(nar. 1934)

Psycholožka, inspirátorka podzemní kultury, spoluzakladatelka *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a *Československého helsinského výboru, mluvčí *Charty 77.

Narodila se v Mostě v severních Čechách v učitelské rodině. Jako dítě byla svědkem českého násilí na vyháněných Němcích. Začátkem padesátých let pro ni byla stejně silným zážitkem veřejná kampaň za tresty smrti v politických procesech, v nichž byla hlavní obžalovanou Milada Horáková.

Po maturitě v roce 1952 začala Němcová pracovat jako učitelka na základní škole. V letech 1953–1958 studovala psychologii a filozofii na Karlově univerzitě. Za studií konvertovala ke katolicismu a byla pokřtěna. Vdala se za katolického intelektuála Jiřího Němce. Pod jeho vlivem se začala účastnit soukromých seminářů *Jana Patočky. Od padesátých let s manželem udržovali četné kontakty s polským katolickým prostředím, zejména s lidmi z okruhu časopisů *Tygodnik Powszechny, Więź* a *Znak.* Pomáhala v nelegálním transportu polské katolické literatury do Československa. Tyto kontakty trvaly do konce šedesátých let.

Po studiích pracovala jako klinická psycholožka. Účastnila se dialogu mezi křesťanskými organizacemi, z něhož časem vzešel dialog křesťanů s marxisty. Od poloviny padesátých do konce šedesátých let ji sledovala Státní bezpečnost, podstatnější represe ji však nepostihly.

Po *invazi do Československa v srpnu 1968 odjela se svými nejbližšími do Rakouska, po třech měsících se však vrátili do Prahy. Její rodina byla spjata s představiteli katolických a kulturních okruhů, protivících se *„normalizaci", a s hudebním undergroundem. V sedmdesátých letech se podílela na pořádání koncertů The Plastic People of the Universe a festivalů undergroundových hudebních skupin. Protože tyto skupiny neměly povoleno veřejně vystupovat, musely se koncerty odbývat na soukromé půdě; jejich průběh často tvrdě narušovala Státní bezpečnost a mnozí účastníci byli zadrženi. Po zatčení členů Plastic People a lidí z okolí skupiny na jaře 1976 organizovala Němcová protesty proti jejich uvěznění.

Jako jedna z prvních podepsala *Chartu 77 a její byt v centru Prahy se stal místem, kde se příslušníci tohoto hnutí scházeli. V dubnu 1978 byla spoluzakladatelkou *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. V květnu 1979 patřila k desítce jeho uvězněných představitelů, do října 1979 byla ve vyšetřovací vazbě. Za pokus o *podvracení republiky* byla odsouzena na dva roky podmíněně. V sedmdesátých a osmdesátých letech měla velkou autoritu a vliv na mnoho mladých lidí. V roce 1988 byla jednou ze zakladatelek *Československého helsinského výboru, o rok později se stala mluvčí *Charty 77.

Krátce po *sametové revoluci byla kooptována do Federálního shromáždění, jehož členkou byla také po prvních svobodných volbách v červnu 1990. Poté se v rámci Helsinského výboru zabývala problematikou uprchlíků, v roce 1993 byla spoluzakladatelkou Poradny pro uprchlíky *Československého helsinského výboru. Po smrti Olgy Havlové v roce 1996 byla zvolena předsedkyní správní rady Výboru dobré vůle Olgy Havlové.

Petr Pospíchal

I.
Matka Tereza s Danou Němcovou. Kostelní Vydří 2002.

II.
BÁRTA, J.: *Dana Němcová. Lidé mého života.* Praha 2003.
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
DRDA, A. (ed.): Proč jsem podepsal Chartu 77…
KANTŮRKOVÁ, E.: *Sešly jsme se v této knize…*
Rozhovor s Danou Němcovou. *Souvislosti*, 1992, č. 4.

Jan PATOČKA
(1907–1977)

**Filozof, signatář a jeden z prvních mluvčích *Charty 77,
autor jejích základních programových textů.**

Narodil se v Turnově. Otec byl učitelem klasických jazyků na gymnáziu, matka operní zpěvačkou. Od roku 1925 studoval na Karlově univerzitě filozofii, romanistiku a slavistiku. V letech 1928–1929 se zúčastnil roční zahraniční stáže, mj. na Sorboně, kde se poprvé setkal s Edmundem Husserlem. V roce 1939 získal doktorát z filozofie. O rok později odjel na studia do Berlína a posléze do Freiburgu, kde chodil na přednášky Martina Heideggera a Edmunda Husserla. Po návratu do Čech v roce 1934 učil v Praze na gymnáziu. Účastnil se příprav VIII. Mezinárodního filozofického kongresu (1934) a Husserlovy návštěvy v Praze (1935). Byl také sekretářem Pražského filozofického kroužku a redaktorem nejdůležitějšího českého filozofického časopisu *Česká mysl.*

V roce 1936 se habilitoval na základě práce *Přirozený svět jako filozofický problém*, díky níž vstoupil mezi významné evropské filozofy. V roce 1938 uveřejnil v časopise *Kritický měsíčník*, který redigoval Václav Černý, úvahu o české národní identitě a kulturních tradicích. Za okupace pracoval jako učitel na gymnáziu, na podzim 1944 byl poslán na nucenou práci při stavbě tunelů.

Po osvobození přednášel filozofii na Karlově univerzitě. V létě 1949 mu komunisté při prověrce dali negativní hodnocení a musel z univerzity odejít. Třebaže se veřejně nevyjadřoval k politickým událostem a aktivně proti režimu nevystupoval, komunistická moc v něm viděla potenciálního nepřítele, zvláště když odmítl vstoupit do KSČ, aby si zachránil kariéru. V padesátých letech zvolil taktiku neangažovat se v beznadějné konfrontaci s komunistickým režimem, na své zásady však nerezignoval.

Z univerzity přešel do Ústavu Tomáše Garriguea Masaryka, kde se jako vědecký pracovník zabýval především tzv. hilsneriádou (Masarykovou obranou Leopolda Hilsnera, Žida obviněného roku 1899 z rituální vraždy a bez důkazů odsouzeného). Pro kolegy a bývalé žáky pořádal soukromé semináře. Po likvidaci ústavu začal v roce 1954 pracovat v Pedagogickém ústavu Československé akademie věd. Zkoumal filozofické a teologické dílo Jana Ámose Komenského, aby přispěl k rehabilitaci jeho úspěchu.

Díky částečné politické oblevě začal roku 1958 pracovat ve vydavatelském oddělení Filozofického ústavu Akademie věd, kde se podílel na přípravě vědeckých publikací a projektu tzv. Filozofické knihovny. Ve druhé polovině šedesátých let sporadicky přednášel na univerzitách v Belgii a Německu. Rok 1968 mu přinesl plnou rehabilitaci – začal znovu přednášet na Karlově univerzitě (byl jmenován řádným profesorem). Zároveň byl pověřen obnovením Masarykova ústavu.

Po *invazi do Československa nechtěl emigrovat, neuměl si totiž představit život mimo Čechy. Když v roce 1971 udělila univerzita v Cáchách Patočkovi doktorát honoris causa, úřady mu nedovolily osobně si ho převzít (převzal ho až v roce 1975 na velvyslanectví SRN v Praze). V roce 1972 byl podruhé v životě negativně prověřen a poté nuceně odešel do důchodu. Jeho knihy byly staženy z knihkupectví. V roce 1973 se mu podařilo naposledy vyjet za hranice

na Mezinárodní filozofický kongres, který se konal ve Varně. Jeden ze sovětských účastníků mu však znemožnil přednést referát v plném znění. Úřady doufaly, že nucený odchod do důchodu přiměje Patočku zanechat vědeckého a pedagogického působení. Dopadlo to ale jinak. Mladí lidí, bývalí studenti a kolegové kontakty s ním vyhledávali. Dále vedl seminář o filozofii ve svém pražském bytě. Jeho knihy a přednášky se šířily v samizdatu a vycházely v zahraničních časopisech a sbornících.

Velký význam pro opoziční hnutí v Československu měla zvláště jeho práce, vydaná v podzemní Edici *Petlice, *Kacířské eseje o filozofii dějin* (1975), v níž zdůrazňoval potřebu *solidarity otřesených* a péče o duši, když se *kolem nás rozpadá svět každodenních nadějí*. V jednom z esejů, *Války 20. století a 20. století jako válka*, napsal: *Výklady války 1914–1918 se děly tedy vždy pomocí idejí 19. století, ale to jsou ideje dne, jeho zájmů a míru. Není divu, že nedokázaly vysvětlit základní zjev tak odlišného 20. věku, neboť toto století je doba noci, války a smrti. Ne že by nebylo nutné k jeho pochopení rekurovat na předchozí dobu. Ale z jejích myšlenek, programů a cílů se dá vysvětlit pouze vznik oné strašné vůle, která po celá léta hnala miliony lidí do spalujícího ohně a jiné nespočetné miliony do příprav, obrovitých a nikdy nekončících, na toto monumentální autodafé. Nelze z nich vysvětlit vlastní obsah tohoto století a jeho hluboké propadnutí válce.*

Lidé *Eseje* přepisovali a určité úryvky se učili nazpaměť. Tyto texty se staly jedním z duchovních pilířů budoucí *Charty 77. Rok 1976 byl podle Patočky hranicí, za níž už se nedalo mlčet, nebylo už možné dál žít ve lži. Proto si stanovil za cíl *otřást každodenností faktologů a rutinérů*.

Patřil mezi prvních 242 signatářů, jejichž jména vyšla pod textem *Prohlášení Charty 77*. Poté, co *Prohlášení* podepsal, mu byla nabídnuta funkce jednoho z mluvčích, vedle *Jiřího Hájka a *Václava Havla. Dlouho váhal, zda tento požadavek přijmout, protože nesdílel optimismus ostatních, pokud šlo o toleranci vlády k hnutí. Funkci mluvčího přijal až poté, co ji odmítl Václav Černý, kterého pokládal za vhodnějšího kandidáta. Činnost zahájil s velkou vervou, jeho stručné eseje rozmnožované v prvních měsících na psacím stroji a jeho neúnavná každodenní práce měly rozhodující vliv na podobu *Charty 77. Ve svých klíčových prohlášeních z ledna a března 1977 (*Čím je a čím není Charta 77; Co můžeme očekávat od Charty 77* a *O nutnosti bránit se proti bezprávi*) objasňoval podstatu a poslání tohoto hnutí. Tvrdil, že *lidé dnes zase vědí, že existují věci, pro které stojí za to také trpět*. Tyto stručné texty se staly jeho politickou a morální závětí.

Druhého března 1977 se v pražském hotelu Intercontinental setkal s holandským ministrem zahraničí Maxem van der Stoelem, kterého informoval o činnosti *Charty 77 a jehož ujistil, že Charta nebude používat nezákonných metod. Setkání bylo mimořádně nepříjemné pro tehdejší moc. Následujícího dne Státní bezpečnost odvezla nemocného a vyčerpaného Patočku k výslechu, který trval téměř 10 hodin. Musel být hospitalizován, ale obtěžovali ho i v nemocnici. Zemřel 13. března 1977.

Pohřeb, který se konal o tři dny později, využila Státní bezpečnost k demonstraci své všemocnosti. Před začátkem obřadu na břevnovském hřbitově bylo zadrženo a vyslýcháno mnoho aktivistů *Charty 77, šikanováni byli i zahraniční hosté. Aby byla ztížena účast na pohřbu, byl změněn jízdní řád městských dopravních prostředků. Projevy přehlušoval zvuk policejního vrtulníku a zároveň začal na nedaleké dráze motocyklový trénink. Přesto se s Patočkou přišlo rozloučit přes 1200 lidí.

Petr Pospíchal

I.

CHVATÍK, I. – KOUBA, P. (eds.): *Péče o duši. Soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách*, sv. 1–3. Praha 1996–2002.

CHVATÍK, I. – MICHÁLEK, J. (eds.): *Dopisy Václavu Richterovi. Soubor korespondence z pozůstalosti*. Praha 2001.

Sebrané spisy, sv. 1–7. Praha 1990.

SCHIFFEROVÁ, V. (ed.): *Komeniologické studie. Soubor textů o J. A. Komenském,* sv. 1–3. Praha 1997–2003.

II.

BASS, L.: K výročí Charty 77. Moje setkání s Patočkou. *Prostor*, 2001, č. 52.

BIEMEL, V.: Pokus o portrét Jana Patočky. *Filozofický časopis*, 2007, č. 3.

BLAŽEK, P. (ed.): *„Tentokrát to bouchne.“...*

BLAŽEK, P. – SCHOVÁNEK, R.: „Let us Hope that All this Will Benefit the Society.“ Jan Patočka – a Philosopher Opposing Evil. *The Heart of Europe*, 2005, č. 6.

BLECHA, I.: *Jan Patočka*. Olomouc 1998.

BOREŠ, J.: Němý pohřeb. In: VLADISLAV, J. (ed.): *J. Patočka. První skica k podobizně.* Kvart. Misc., Praha 1977 (samizdat); Edice Petlice, sv. 96, Praha 1977 (samizdat).

CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty*...

DAYOVÁ, B.: *Sametoví filozofové...*

DUBSKÝ, I.: *Filosof Jan Patočka*. Praha 1991, 1997.

GATZMEIER, M.: *Jan Patočka – Ästhetik – Phänomenologie – Pädagogik – Geschichts und Politiktheorie.* Cáchy 1992.

GŁOMBIK, Cz.: *Impulzy i zbliżenia. Siedem szkiców z dziejów czesko-polskich kontaktów filozoficznych.* Katovice 1996.

HAVEL, V.: Poslední rozhovor. In: MÜLLER, A. (ed.): *Jan Patočka – osobnost a dílo*. Kolín 1980.

HORÁK, P. – ZUMR, J. (eds.): *La Responsibilité – Responsibilioty. Entretiens de Paue Institut international e Philosophi 1990*. Praha 1992.

CHVATÍK, I.: Dějiny Archivu Jana Patočky v Praze a co jim předcházelo. *Filozofický časopis*, 2007, č. 3.

KOHÁK, E.: *Jan Patočka. Filozofický životopis.* Jinočany 1993.

NĚMEC, J.: *Jan Patočka.* Praha 1997.

TÝŽ.: Jan Patočka jako středoevropský filozof a jeho postavení v dnešní fenomenologii. *Střední Evropa*, 1998, č. 81.

NOVOTNÝ, J.: Filozofova tichá válka. *Listy*, 2007, č. 4.

POSLEDNÍ, P.: Patočka Jan. In: JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H.: *Literatury zachodniosłowiańskie...*

RICHIR, M.: *Jan Patočka – philosophie phénoménoloie, politique.* Grenoble 1992.

ŚRODA, K.: Patočka Jan. „Kacířské eseje o filozofii dějin“. In: BORGEN, S. – FLORYŃSKA-LALEWICZ, H. – SKARGA, B. (eds.): *Przewodnik po literaturze filozoficznej XX w.*, sv. 5. Varšava 1997.

TUCKER, A.: *Fenomenologie a politika*...

VÁCHA, J.: Vzpomínka na pana profesora Jana Patočku. *Filozofický časopis*, 2007, č. 3.

Archiv Jana Patočky – viz www.ajp.cuni.cz (citováno k 10. 10. 2018).

Jaroslav ŠABATA
(1927–2012)

Politik a politolog, účastník *pražského jara, autor *Malého akčního programu*, popisujícího cíle levicové části opozice. Mluvčí *Charty 77, spoluautor jejích zásadních politických textů; přední osobnost *sametové revoluce v Brně.

Narodil se v Dolenicích na jižní Moravě v katolické rolnické rodině. Vyrůstal v česko-německém prostředí, jeho matka byla Němka. Poslední rok druhé světové války strávil na nucených pracích. Po maturitě na brněnském gymnáziu, kterou složil v roce 1946, studoval filozofii, historii a psychologii na Masarykově univerzitě v Brně. V letech 1953–1964 přednášel na katedře marxismu-leninismu a dalších pět let vedl katedru psychologie.

Záhy po válce vstoupil do komunistické strany. Ve druhé polovině padesátých let a v šedesátých letech se angažoval v reformním hnutí, byl stoupencem reformy komunistické strany. Na jaře 1968 se stal tajemníkem jihomoravského krajského výboru KSČ v Brně. Byl hlavní postavou platformy „Nezbytnost nové iniciativy"; náleželi do ní nejvlivnější straničtí intelektuálové a jejím cílem bylo vyvíjet tlak na vedení strany, aby neustoupilo od programu demokratické obrody. Byl také důležitým účastníkem mimořádného sjezdu KSČ, který se konal v srpnu 1968, a postavil se proti *invazi do Československa. V květnu 1969 byl zbaven všech stranických funkcí a koncem roku také postavení univerzitního přednášejícího. Pracoval pak jako stavební dělník.

Následující dva roky se podílel na vytváření nezávislých struktur. Byl autorem *Malého akčního programu*, který navazoval na reformní snahy *pražského jara a popisoval cíle levicové části opozice (mj. snahu o budování socialismu jako politického systému opírajícího se o administrativní a ekonomickou samosprávu a respekt k občanským a lidským právům).

Šabata připravoval první velkou kolportážní letákovou akci, vyzývající k neúčasti ve volbách v roce 1971. Krátce před jejím zakončením byl uvězněn a v létě 1972 odsouzen k 6,5 letům odnětí svobody; v souběžných procesech byli odsouzeni také dva jeho synové Jan a Václav a dcera Anna Šabatová.

V prosinci 1976 byl podmíněně propuštěn z vězení a několik dnů poté podepsal *Prohlášení Charty 77*. Podílel se na zpracování zásad činnosti *Charty 77; textem *Co s Chartou?* zahájil diskusi o její budoucnosti ve chvíli, kdy byla v krizové situaci. Na jaře 1978 se stal mluvčím *Charty 77. Před setkáním s představiteli polské opozice v blízkosti polsko-československých hranic byl v říjnu 1978 zadržen a za *napadení veřejného činitele* odsouzen k devítiměsíčnímu vězení; k tomu mu byl připočten zbytek přechozího trestu – čili 18 měsíců. Na svobodu se vrátil v prosinci 1980.

Po propuštění dál zastával funkci mluvčího *Charty 77. Inicioval dialog mezi obránci lidských práv ve východní Evropě a západoevropskými organizacemi, který měl podle jeho představ přispět k porážce sovětského impéria. Idea univerzálních lidských práv byla podle jeho názoru základem budoucí sjednocené Evropy.

V osmdesátých letech měl velký význam jeho podíl na vzniku z politického hlediska nejdůležitějších textů *Charty 77. V **Pražské výzvě*, která vyšla v době, kdy se k moci dostal Michail Gorbačov, poprvé formuloval nutnost demokratického sjednocení Německa jako podmínku vzniku jednotné demokratické Evropy: *Nelze-li v perspektivě evropského sjednocení nikomu upírat právo na seberealizaci, platí to i pro Němce. Jako žádné jiné, ani toto právo nelze uplatnit na úkor druhých, ani s přehlížením jejich obav. Prohlašme tedy jednoznačně, že východisko není možné hledat v nějaké další revizi evropských hranic. Hranice by v rámci evropského sbližování měly být stále méně významné, ale ani to nelze vykládat jako příležitost k nacionalistickým recidivám. Přiznejme však otevřeně Němcům právo svobodně se rozhodnout, zda a v jakých formách chtějí spojení svých dvou států v jejich dnešních hranicích. Po východních smlouvách v Bonnu a Helsinkách by se mohlo uzavření mírové smlouvy s Německem stát jedním z významných nástrojů pozitivní proměny v Evropě.* Následné prohlášení *Demokracii pro všechny* z roku 1988, kterou zahájilo činnost *Hnutí za občanskou svobodu, představovalo zvrat v činnosti opozice – přechod od boje s mocí k bezprostřednímu dialogu s občany.

V listopadu 1989 byl přední osobností *sametové revoluce v Brně; 22. listopadu byl zvolen předsedou *Občanského fóra v tomto městě. O měsíc později byl kooptován do Federálního shromáždění, kde zastával funkci člena předsednictva a komise pro zahraniční záležitosti Sněmovny lidu. V letech 1990–1992 byl ministrem bez portfeje, od července do prosince 1992 poradcem předsedy Federálního shromáždění Michala Kováče, pozdějšího slovenského prezidenta. Od roku 1990 působil jako organizátor občanských struktur politického života, byl také jedním z iniciátorů česko-německého a česko-slovenského dialogu. V letech 1991–1992 byl členem Občanského hnutí, v roce 1997 vstoupil do České strany sociálně demokratické. Od roku 1991 zastával sedm let funkci předsedy a poté místopředsedy správní rady Nadace Bernarda Bolzana.

Petr Pospíchal

I.

Apel Praski Karty 77. *Obóz*, 1987, č. 12.

Cesty k dobrému sousedství. In: MALÍŘOVÁ, E. (ed.): *Češi a Němci – ztracené dějiny?* Praha 1995.

Moje (politické) pobývání s Chartou. In: CÍSAŘOVSKÁ, B. – DRÁPALA, M. – PREČAN, V. – VANČURA, J. (eds.): *Charta 77 očima současníků…*

Záznam posledního slova před vynesením rozsudku při hlavním líčení Okresního soudu v Trutnově dne 11. 1. 1979. *Literární noviny*, 2003, č. 36.

II.

BURIAN, V. – TICHÁK, T.: *Sedmkrát sedm kruhů Jaroslava Šabaty. Příběh paradoxního politika.* Olomouc 1997

CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*

LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej.* Aneks, Londýn 1983; CDN, NOWA, Varšava 1983; Wokół nas, Glivice 1988. Anglicky jako: *KOR. A History of the Workers' Defense Committee in Poland 1976–1981.* Berkeley 1985. *KOR: Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej.* Předmluva: Friszke, Andrzej. Varšava 2006.

PEČINKA, B.: Causa Jaroslav Šabata. *Reflex*, 1992. č. 6.

Rok 1968 i potem. *Tygiel Kultury,* 1989, č. 6–8 (rozhovor).

ŠABATA, J[an]. (ed.): *Když se řekne Šabata. Opožděný sborník k 70. narozeninám Jaroslava Šabaty.* Brno 1998.

Anna ŠABATOVÁ
(nar. 1951)

Česká filoložka, spoluzakladatelka *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, *Polsko-československé Solidarity a *_Východoevropské informační agentury_.

Dcera *Jaroslava Šabaty. Narodila se v Brně. Po maturitě v roce 1996 studovala filozofii a historii na Filozofické fakultě brněnské univerzity. Na podzim 1971 před volbami byla podobně jako její otec a oba bratři zatčena a uvězněna za rozšiřování letáků informujících o tom, že účast ve volbách není povinností, ale právem. Byla odsouzena ke 3 letům vězení za *podvracení republiky*; v prosinci 1973 byla podmíněně propuštěna.

Po svatbě s *Petrem Uhlem v roce 1974 se přestěhovala do Prahy. V letech 1974–1977 spolupracovala s levicovými kruhy v západním Berlíně, podílela se na organizaci dovozu zahraniční literatury do Čech a jejího kolportování.

Koncem roku 1976 podepsala *Prohlášení Charty 77* a od samého začátku se aktivně účastnila její práce. V roce 1978 byla spoluzakladatelkou *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Na konci května 1979 převzala po zatčení *Petra Uhla až do jeho propuštění v květnu 1984 vydávání samizdatového bulletinu *_Informace o Chartě 77_, který byl hlavním zdrojem informací o činnosti Charty. Byt Šabatové se stal místem, kde se setkávali aktivisté hnutí za lidská práva v Československu – proto tam Státní bezpečnost a policie často dělaly domovní prohlídky.

V roce 1984 nastoupila po dlouhé, téměř desetileté mateřské dovolené do práce – napřed jako topička v hotelu, poté jako myčka laboratorního skla.

V roce 1986 se spolu s Martinem Paloušem (synem Radima Palouše) a Janem Šternem stala mluvčí *Charty 77. Funkci zastávala do začátku roku 1987, kdy se stala spoluzakladatelkou *Polsko-československé Solidarity, a o rok později přijala s Petrem Pospíchalem a *Jánem Čarnogurským funkci její mluvčí. V roce 1988 s Pospíchalem, *Uhlem a Janem Urbanem založila *_Východoevropskou informační agenturu_, jejímž úkolem byla pomoc v kontaktech demokratické opozice v zemích střední a východní Evropy a vydávání informačního bulletinu pro domácí i zahraniční sdělovací prostředky. V témže roce znovu začala studovat na tzv. létající univerzitě a od roku 1990 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy; v roce 1996 obhájila diplomovou práci z české filologie.

V letech působení v *Chartě 77 a ve *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných byla jednou z nejuznávanějších osobností československého hnutí za lidská práva. Jako členka *VONS se často účastnila soudů s disidenty, sama byla mnohokrát zatčena a vyslýchána. V listopadu 1989 se věnovala informačnímu zázemí *sametové revoluce, její byt byl zároveň kanceláří *_Východoevropské informační agentury_.

V roce 1990 se stala poradkyní ministra práce a sociálních věcí pro kontakty s nevládními organizacemi. V letech 1992–1997 pracovala jako redaktorka, od roku 1998 v Pražském centru sociálních služeb a prevence, v letech 1999–2000 byla také neformální poradkyní ministra práce a sociálních věcí.

Problémem lidských práv se zabývá i v demokratických podmínkách – od roku 1994 pracuje v Hnutí občanské solidarity a tolerance, od roku 1996 byla členkou (a v roce 1998 místopředsedkyní) Českého helsinského výboru (od účasti na jeho práci upustila v roce 1999 po zahájení náletů NATO na Jugoslávii). Za dlouholetou práci ve prospěch lidských práv obdržela v roce 1998 Cenu OSN, přiznávanou u příležitosti 50. výročí založení organizace. V letech 2001–2007 byla zástupkyní českého ombudsmana. V roce 2014 byla zvolena veřejnou ochránkyní práv.

Petr Pospíchal

I.
Ještě jednou o „kamiónu“. Je snadné říci „fízl“. *Literární noviny*, 2001, č. 23.

II.
BLAŽEK, P. – MAJEWSKI, G.: Granica Przyjaźni…
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
DRDA, A. (ed.): Proč jsem podepsal Chartu 77…
ELŠÍKOVÁ, M.: Po Chartě končí i VONS. *Respekt*, 1993, č. 9.
KENNEY, P.: *Karneval revoluce…*
ŠUSTROVÁ, P. (ed.): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných…
UHL, P.: *Právo a spravedlnost očima Petra Uhla.* Praha 1998.

ČESKO

Petr UHL
(nar. 1941)

Politik, novinář a publicista, spoluzakladatel *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, *Charty 77 a *_Východoevropské informační agentury_.

Narodil se v Praze v rodině obchodního zástupce. V roce 1958 zakončil střední školu a v roce 1963 Strojní fakultu ČVUT. V letech 1965–1969 pracoval postupně jako konstruktér, referent patentů a učitel technických předmětů na strojní průmyslové škole.

V šedesátých letech navázal četné kontakty s levicovými intelektuály ze západní Evropy, především z Francie a Německa. V období 1967–1969 aktivně podporoval studentské hnutí. Založil nelegální Hnutí revoluční mládeže levicově demokratické orientace, které získalo několik desítek stoupenců hlavně mezi pražskými studenty. Hnutí vystupovalo proti *„normalizaci" a neuchylovalo se k násilí. Koncem roku 1969 byl Uhl uvězněn a spolu s ním řada dalších členů hnutí. Po roce a půl pobytu ve vyšetřovací vazbě byl odsouzen ke 4 letům vězení za *podvracení republiky*. Jeho spoluobvinění, mj. Jaroslav Bašta, Ivan Dejmal a Petruška Šustrová, dostali mírnější tresty.

Po návratu z vězení se aktivně účastnil opoziční činnosti. Navazoval zahraniční kontakty, publikoval v západoevropském levicovém tisku, zejména trockistického zaměření. V letech 1974–1977 pracoval jako projektant v podniku Potrubí.

V prosinci 1976 byl jedním ze spoluzakladatelů a prvních signatářů *Charty 77. V prvních měsících její existence do velké míry přispěl k vymezení základní orientace *Charty jako nekompromisně legalistického hnutí. Dlouho byl pod stálým policejním dozorem. V září 1977 byl za podepsání *Prohlášení Charty 77* propuštěn z práce. Proces kvůli nezákonnému propuštění prohrál. Až do dalšího zatčení v květnu 1979 pracoval jako mechanik.

Začátkem roku 1978 založil časopis *_Informace o Chartě 77_. Vytvoření zdroje informací v době, kdy byli signatáři vystaveni mimořádně silným represím, pomohlo prostředí *Charty sjednotit. *_Informace_ vycházely do konce roku 1989. V době, kdy byl Uhl ve vězení, je vydávala jeho žena *Anna Šabatová.

Na jaře 1978 spoluzaložil *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Byl jedním z jeho nejaktivnějších členů. V květnu 1979 byl uvězněn s dalšími devíti členy *VONS, mj. Otkou Bednářovou, *Václavem Bendou, *Jiřím Dienstbierem, *Václavem Havlem a *Danou Němcovou. Za *podvracení republiky* byl odsouzen k 5 letům vězení, ostatní dostali o něco kratší testy. Trest odpykával ve věznici na Mírově, známé neobyčejně těžkými podmínkami. Po propuštění (v květnu 1984) pokračoval ve vydavatelské a organizační činnosti v rámci opozice. Do roku 1989 byl zaměstnán jako topič v podniku Metrostav.

Od roku 1986 spoluorganizoval setkání českých, slovenských a polských disidentů a výměnu informací s maďarskou a polskou opozicí. Věnoval se také spojení mezi českými a slovenskými disidenty. V letech 1985–1991 byl členem IV. internacionály. V roce 1987 byl spoluzakladatelem *Polsko-československé Solidarity a v roce 1988 *Československého helsinského výboru.

Na jaře 1988 společně s Petrem Pospíchalem, *Annou Šabatovou a Janem Urbanem založil a provozoval *_Východoevropskou informační agenturu_, která několikrát týdně vydávala infomační servis, poskytující denně opozičním hnutím a zahraničním sdělovacím prostředkům zprávy z Československa, Jugoslávie, Maďarska, Polska a Sovětského svazu. Agentura byla přítomna rovněž u dění během *sametové revoluce.

Naposledy byl Uhl uvězněn 20.–26. listopadu 1989, kdy byl obviněn z šíření poplašné zprávy a *poškozování zájmů republiky v cizině* (šlo o informaci o smrti Martina Šmída při *studentské demonstraci 17. listopadu 1989).

Od prosince 1989 do února 1990 byl členem Koordinačního centra *Občanského fóra, v letech 1990–1992 poslancem Sněmovny lidu Federálního shromáždění a od listopadu 1989 do února 1992 členem Levicové alternativy, která byla částí *Občanského fóra.

Od února 1990 do září 1992 zastával funkci ředitele Československé tiskové agentury ČTK, poté v ní do roku 1994 pracoval jako redaktor. Ve stejném roce mu bylo svěřeno místo šéfredaktora čtvrtletníku *_Listy_, které zastával do roku 1996; od roku 1993 spolupracuje s deníkem *Právo*. V letech 1991–2000 náležel do pětičlenné pracovní skupiny výboru OSN pro lidská práva, zabývající se neodůvodněnými zadrženími. V roce 1993 na znamení protestu proti rozpadu československé federace přijal slovenské občanství, což zároveň znamenalo odnětí občanství českého; to mu vrátil až Nejvyšší soud.

V září 1998 byl jmenován zmocněncem vlády pro lidská práva, byl také předsedou Výboru rady ministrů pro národnosti a předsedou Mezirezortní komise pro záležitosti romské komunity. Z vládních funkcí odstoupil v lednu 2001, poté co byla jeho žena zvolena zástupkyní ombudsmana.

V srpnu 2000 byl vyznamenán Důstojnickým křížem řádu za zásluhy o Polskou republiku za významné zásluhy v činnosti pro polsko-české porozumění.

Od roku 2002 je předsedou Výboru proti mučení a jinému krutému a ponižujícímu zacházení nebo trestání, který je poradním orgánem vládní Rady pro lidská práva. V letech 2002–2007 byl členem Strany zelených. Od května 2003 byl členem Rady české televize.

Petr Pospíchal

I.

GRUNTORÁD, J. – UHL, P. (eds.): *O československém vězeňství…*
Alternativní společenství jako revoluční avantgarda. In: PREČAN, V. (ed.): *Charta 77. Od morální k demokratické revoluci…*
Le socialisme emprisonné. Une alternative socialiste à la normalisation. Paříž 1980.
Právo a spravedlnost očima Petra Uhla…
Program společenské samosprávy. Kolín nad Rýnem 1982.
Solidarität mit der Charta 77. Frankfurt nad Mohanem 1980.
Vzpomínka na Jiřího Hájka. In: CÍSAŘOVSKÁ, B. – DRÁPALA, M. – PREČAN, V. – VANČURA, J. (eds.): *Charta 77 očima současníků…*

II.

BARELLI, Y.: *La révolution de velours en Tchécoslovaquie.* Marseille 1990.
BLAŽEK, P. (ed.): *„Tentokrát to bouchne."…*
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
GRUNTORÁD, J. (ed.): *Informace o Chartě 77…*
HORÁČEK, F. – RYCHETSKÝ, L.: Odpověď na nesvobodu. *A2,* 2007, č. 1.

Charta 77. S Petrem Uhlem o tom, jak vznikla a zda měla smysl. *Právo,* 2002, č. 2.
JAGODZIŃSKI, A.: Z Czecha Słowak. Porozwodowe kłopoty z obywatelstwem. *Gazeta Wyborcza*, 19. 11. 1993.
PAŽOUT, J. (ed.): *Hnutí revoluční mládeže 1968–1970. Edice dokumentů.* Praha 2004.
URBÁŠEK, P. – VANĚK, M. (eds.): *Vítězové? Poražení?...*
VANČURA, J. (ed.): Charta 77. Zda být, či nebýt, a když být, tak jak?...

Ludvík VACULÍK
(1926–2015)

Spisovatel a publicista, autor manifestu ****Dva tisíce slov*, zakladatel největší české nezávislé Edice *Petlice.**

Narodil se v Brumově na Moravě v rodině tesaře. V letech 1941–1946 pracoval v obuvnických závodech Tomáše Bati ve Zlíně a ve Zruči nad Sázavou. V roce 1943 zakončil dvouletou praktickou obuvnickou školu ve Zlíně a v roce 1946 Obchodní akademii. V letech 1946–1950 studoval Fakultu politiky a novinářství na Vysoké škole politické a sociální v Praze. V období 1948–1951 pracoval jako vychovatel v internátech v Benešově nad Ploučnicí a v Praze. Tyto zkušenosti popsal ve svém prvním románu *Rušný dům* (1963).

V roce 1955 se po vykonání základní vojenské služby stal redaktorem v oddělení politické literatury nakladatelství Rudé právo; o dva roky později přešel do zemědělského týdeníku. Od roku 1959 pracoval v redakci programů pro mládež *Československého rozhlasu* a od září 1956 jako redaktor v časopisech **Literární noviny* a poté *Literární listy* a **Listy*.

V roce 1966 vydal román *Sekyra*, který se stal na české literární scéně událostí. Díky úspěchu románu se Vaculík stal vlivnou a známou osobností československého kulturního života. V šedesátých letech začal ustupovat od komunistické ideologie. Tento proces kulminoval ostrým projevem, s nímž v červnu 1967 vystoupil na IV. sjezdu československých spisovatelů. Pro značnou část KSČ to byl šok. Prohlásil tehdy mj., že společnost ovládla hrstka vlivných, občané se učí poddanství, demokracie je potlačována a *za dvacet let se nepodařilo vyřešit žádný důležitý problém*. Ihned byl vyloučen ze strany a nařčen z urážky státu. V červnu 1968 napsal manifest **Dva tisíce slov*, v němž kritizoval dosavadní pomalé tempo reforem a vyzýval k zakládání občanských výborů, nezávislých na oficiálních mocenských orgánech. Význam manifestu, který krátce po uveřejnění v *Literárních listech* podepsalo několik desítek tisíc lidí, byl obrovský. Celkem text podepsalo 120 tisíc lidí, mezi nimi mnoho významných představitelů kulturního, vědeckého i sportovního světa. Odmítlo ho ovšem vedení KSČ v čele s Alexandrem Dubčekem. Úspěchu **Dvou tisíc slov* si povšimlo i vedení KSSS a vidělo v něm potvrzení teorie o začínající kontrarevoluci v Československu. Vaculík byl pokládán za nejdůležitějšího československého kontrarevolucionáře.

V roce 1969 byl zlikvidován týdeník **Listy*. V den výročí *invaze do Československa 21. srpna 1969 Vaculík spolu s Rudolfem Battěkem, *Václavem Havlem, Pavlem Kohoutem, Karlem Kynclem, Milanem Lakatošem, bývalým šéfredaktorem časopisu *Reportér* Vladimírem Neprašem, novinářem a šachovým velmistrem Luďkem Pachmanem, historikem Janem Tesařem a mládežnickým aktivistou Josefem Wagnerem připravil výzvu *Deset bodů*, která odmítala *„normalizaci" a povzbuzovala československé občany, aby se snažili žít podle vlastních zásad. Na podzim téhož roku byl spolu s ostatními autory obviněn z *přípravy k podvracení republiky*, ale na rozdíl od Battěka, Pachmana a Tesaře nebyl uvězněn.

Od roku 1970 se u Ivana Klímy účastnil setkání spisovatelů, kteří měli zakázáno publikovat. Ke konci roku 1972 založil nezávislou Edici *Petlice. V roce 1975 se společně s Pavlem Kohoutem rozhodli psát každý měsíc fejetony. Tyto třístránkové texty, spojující popis osobních zážitků se zmínkami o aktuální politické situaci, mají originální styl. Jak uvedl jejich autor: *tři*

stránky je nejdelší únosný text, když chceme, aby ho lidé přepisovali. Fejetony později vyšly ve sbírce *Jaro je tady* (1990) a *Srpnový rok* (1990). Koncem sedmdesátých let se podílel na redigování časopisu *Československý fejeton/fejtón* a sborníku *Hodina naděje – Almanach české literatury 1968–1978*.

Od konce šedesátých let nebyl nikde zaměstnán. V sedmdesátých a osmdesátých letech žil ze zahraničních honorářů za romány a fejetony. Prostředky na živobytí dostával také z Nadace Charty 77. V souvislosti s činností Edice *Petlice byl vystaven pronásledování Státní bezpečností. V roce 1975 mu StB při domovní prohlídce kromě rukopisů zabavila i intimní fotografie, kterými se ho později pokoušela vydírat. Na jaře 1977 byly uveřejněny v týdeníku *Ahoj* jako součást propagandistické kampaně proti *Chartě 77 a jejím signatářům.

Podílel se na vzniku *Charty 77 a redigování jejího prvního prohlášení. Patřil k aktivním signatářům, kteří ostatním pomáhali překonat strach před pronásledováním. Psal a dával přepisovat texty, které hrály důležitou roli v integraci jednotlivých okruhů hnutí.

Velký ohlas měl jeho román *Český snář*, vydaný v roce 1981 nejprve v samizdatu a pak v exilu. V podobě deníkových zápisů datovaných od ledna 1979 do února 1980 představil autor situaci v prostředí *Charty 77 tak otevřeně a psychologicky věrně, že vyvolal odpor části lidí v románu zobrazených. V prostředí *Charty vládly také obavy, zda neprozradil Státní bezpečnosti některá fakta a vzájemné vztahy.

V roce 1981 byl jedním ze zakladatelů měsíčníku *Obsah*, který částečně navazoval na tradici **Literárních novin*. Od konce roku 1987 psal články pro **Lidové noviny* do stálé rubriky *Poslední slovo*; byl také členem Rady sdružení pro Lidové noviny.

Po roce 1989 odmítal přijmout jakoukoliv veřejnou funkci.

Petr Pospíchal

I.

2000 slov – viz http://www.totalita.cz/txt/txt_2000slovt.php (citováno k 20. 2. 2017).
A Cup of Coffee with My Interrogator. The Prague Chronicles of Ludvík Vaculík. Londýn 1987.
Cesta na Praděd. Brno 2001.
Český snář. Toronto 1983.
Hodiny klavíru, Brno 2007.
Loučení k panně. Výběr z většího nálezu. Brno 2002.
Morčata. Toronto 1977.
Nepaměti (*1969–1972*). Praha 1998.
Polepšené pěsničky. Praha 2006.
Poslední slovo. Výbor fejetonů z „Lidových novin“ (*1989–2001*). Praha – Litomyšl 2002.
Poznámky o statečnosti. In: PREČAN, V. (ed.): *Charta 77* (*1977–1989*). *Od morální k demokratické revoluci…*
Vážený pane Mikule: dopisy 1967/1988. Olomouc 2003.
Vždycky jsem měl strach z extrémů. In: LEDERER, J.: *České rozhovory…*

II.

BLAŽEK, P. (ed.): *„Tentokrát to bouchne.“…*
CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V.: *Charta 77. Dokumenty…*
HAVEL, V.: Odpovědnost jako osud. *Kritický sborník*, 1984, č. 1; též *Tumult*, 1990, č. 7.

HAVEL, V.: Polemika s Vaculíkovým fejetonem „Poznámky o statečnosti“. In: PREČAN, V. (ed.): *Charta 77* (*1977–1989*). *Od morální k demokratické revoluci…*
HOZNAUER, M.: *Ludvík Vaculík.* Praha 1990.
ILLG, J.: Ludvík Vaculík. *Świat*, 1989, č. 4.
JERKE, A. [vl. jm. Pernal, Marek]: Karta 77 w obronie praworządności i swobód obywatelskich. *Replika*, 1986, č. 49.
KOHOUT, P.: O Vaculíku. *Krytyka*, 1978, č. 2; přetisk In: JAGODZIŃSKI, A. (ed.): *Bez Nienawiści…*
MLYNÁŘ, Z.: Jak natknąłem się na Ludvíka Vaculíka i nie mogę się go pozbyć do dziś… *Krytyka,* 1978, č. 2; přetisk In: JAGODZIŃSKI, A. (ed.): *Bez nienawiści...*
NAWROCKI, W.: *Vaculík Ludvík.* In: JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H.: *Literatury zachodniosłowiańskie...*
Popiół na głowę – rozmowa Ludvíka Vaculíka z ks. Tomášem Halíkiem. Přel. Zychowicz, Juliusz In: HALÍK, T.: *Wyzwoleni, jeszcze nie wolni…*
Rozmowa z Ludvikiem Vaculikiem. *Kultura*, 1991, č. 7–8 (rozhovor).
SVATOŇ, V.: Český snář – deník, nebo román? *Tvar 2,* 1991, č. 30.
Uskarżać się nie mogę… *Kultura,* 1973, č. 3 (rozhovor).
Vysvobodil mě až Brežněv. Rozhovor s Ludvíkem Vaculíkem. *Host*, 2007, č. 6.

Slovensko

ÚVOD

Do konce roku 1992 bylo Slovensko součástí československého státu. Slováci se v jeho rámci snažili dosáhnout co největší autonomie. Měli omezenou samosprávu, mj. Slovenskou národní radu jako orgán zákonodárné moci.

Z dřívějšího odlišného politického, hospodářského a sociálního rozvoje české a slovenské společnosti vyplývala rozdílná povaha konfliktů, k nimž v obou částech společného státu docházelo. Proto se také různě utvářelo politické spektrum v Čechách a na Slovensku. Každá z obou společností vnímala totalitní období komunistického režimu jinak, což vyšlo plně najevo v roce 1969. Tento rozdíl byl viditelný rovněž po obnovení demokratického politického systému a symptomem této skutečnosti byla mj. absence politické strany, která by působila na území celé federace.

Pokusy o antikomunistickou politickou činnost se na Slovensku vyskytovaly ještě před rokem 1968, ale nejpodstatnějším impulsem ke vzniku otevřené opozice a disidentských skupin byla *invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968.

Nezávislou činnost na Slovensku lze rozdělit podle různých kritérií. Jedním z nich, které navrhl Petr Pithart, je rozdělení na „disent reflexe“ a „disent protestu“. Dalším je politická orientace či generační příslušnost konkrétních aktivistů. S určitými modifikacemi lze přijmout periodizaci onoho období navrženou českým historikem Milanem Otáhalem. Je však třeba vzít v potaz specifičnost Slovenska (s nepatrným ohlasem *Charty 77) a mít na paměti, že jednotlivá data mají jen orientační povahu.

Léta 1969–1972 byla dobou tzv. *„normalizace“ a postupného ovládnutí veřejného života představiteli protireformních sil Komunistické strany Československa (KSČ) v čele s Gustávem Husákem. Z mocenských orgánů byli vyloučeni stoupenci reforem, byl uspořádán XIV. sjezd strany a volby do zastupitelských orgánů, díky nimž chtělo nové vedení získat právní legitimitu. V lednu vyhlásilo plénum ústředního výboru KSČ všeobecnou čistku. Byli odstraněni všichni, kdo se v šedesátých letech angažovali v reformním procesu: v Čechách to bylo 23 %, na Slovensku 17 % členstva strany. Celkem bylo vyloučeno přes 300 tisíc osob a velká skupina lidí stranické legitimace odevzdala sama; z více než 1,6 milionu členů KSČ jich zbylo jen 1,1 milionu. Na Slovensku byli do čistky zahrnuti především představitelé inteligence: zaměstnanci Akademie věd, vysokých škol, nakladatelství, médií a ústředních úřadů. Více než deset spisovatelů a vědců postihl zákaz publikovat (mj. Pavol Hrúz, Ivan Kadlečík, *Miroslav Kusý, *Milan Šimečka, Juraj Špitzer, *Dominik Tatarka a Ladislav Ťažký). V prosinci 1970 rezignoval ústřední výbor KSČ na reformní *Akční program* a přijal *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, které bylo až do roku 1989 základním programovým dokumentem strany.

Na rozdíl od šedesátých let už po provedených čistkách v rámci oficiálních struktur nebyla možná opoziční činnost. Na Slovensku *„normalizace“ znamenala kapitulaci a spojení s režimem značně větší části společnosti než v Čechách. Příčinou byl slabší rozvoj občanské společnosti a také fakt, že Slovensko bylo v letech 1968–1969 *méně kontrarevoluční*, což oficiální propaganda zvláště zdůrazňovala. V sousední republice dosáhla vlna represí vrcholu v červenci a srpnu 1972, během tzv. léta procesů stanulo před soudem 46 lidí. Na Slovensku byli ovšem zatýkáni a souzeni jen jednotlivci. Ozvěnou tohoto období byly mj. kauzy satirika Ladislava Kaliny nebo překladatele a publicisty Pavola Lička, který byl rok předtím odsouzen na 18 měsíců do vězení za kontakty se zahraničními novináři.

Skupina komunistických reformátorů prakticky přestala působit v první polovině sedmdesátých let. A občanská opozice, která do značné míry navazovala na reformní program, měla největší problémy s vlastním zorganizováním a nalezením prvků návaznosti na šedesátá léta. V Čechách toto období končí vydáním *Prohlášení Charty 77* v lednu 1977. Na Slovensku se aktivita této skupiny zvýšila teprve v letech 1978–1979, kdy její představitelé začali častěji publikovat v samizdatu. V jiné situaci byly náboženské podzemní iniciativy, poněvadž jejich organizátoři, propuštění v šedesátých letech z vězení, v oficiálních strukturách nikdy nepůsobili, takže pro ně nebylo tak obtížné se smířit s realitou *„normalizace“. Jiné než oficiální podoby činnosti muselo najít také hnutí maďarské menšiny a novým jevem byl vznik uměleckého undergroundu.

Alternativní kultura

V té době byli zejména v Bratislavě velmi aktivní představitelé alternativní kultury. V činnosti zahájené v šedesátých letech pokračovala skupina nezávislých výtvarných umělců, kteří se zajímali o evropskou uměleckou avantgardu (mj. Stanislav Filko, Alex Mlynárčik a Rudolf Sikora). Mnozí z nich nemohli svá díla vystavovat, a tak je rozmnožovali na vlastní pěst a dělali společná alba. Začátkem sedmdesátých let se k nim připojila skupina mladých umělců a intelektuálů, tzv. DG (Degenerovaná generácia, tj. Degenerovaná generace), kterou tvořili mj. Vladimír Archleb, *Ján Budaj, Ján Langoš, Gabriel Levický, Jiří Olič, *Oleg Pastier, Tomáš Petřivý a *Martin M. Šimečka. Ti rozhodně odmítali jakékoliv kompromisy s komunistickou mocí, ani se nepokoušeli působit v oficiálních strukturách nebo publikovat v legálních časopisech. Členové DG psali texty, věnovali se vizuálnímu umění a *performance*. Na živobytí si vydělávali jako topiči, uklízeči a skladníci. Někteří (*Ján Budaj a Tomáš Petřivý) byli z politických důvodů vyloučeni ze studií, část z nich odešla z vlastní vůle. Ve spolupráci s amatérskými divadly organizovali mnoho pouličních akcí, koncerty zakázaných umělců z českého sdružení Šafrán, jakož i nelegální výstavy a semináře tzv. létající univerzity, která v Bratislavě v letech 1977–1978 působila. Přednášeli na ní pronásledovaní politikové a intelektuálové (mj. *Miroslav Kusý, *Milan Šimečka, Tomáš Štrauss a Jan Šimsa z Brna). Činnost univerzity ukončil zásah Státní bezpečnosti.

Umělecká činnost sice neměla politický charakter, ale vzhledem k velké popularitě zejména mezi mládeží i k tomu, že občanská opozice nebyla příliš početná a objevila se poměrně pozdě, představovala důležitou etapu vývoje nezávislé činnosti.

Značnou roli sehrál vznik podzemních edic. Prvním slovenským autorem publikujícím knihy v samizdatu byl Ivan Kadlečík, který v pražské Edici *Petlice vydal *Reči z nížiny* (1973) a *Tváre a oslovenia* (*Tváře a oslovení*, 1974). Později kráčeli v jeho stopách další. Marcel Strýko a básník Erik Groch vydávali v letech 1978–1980 v Košicích časopis *Trinásta komnata* (*Třináctá komnata*). První podzemní nenáboženský časopis v Bratislavě *Kontakt se začal tisknout v roce 1981. Časem vznikly časopisy *Altamira, *Fragment* a *K*. Rozvoj nezávislých iniciativ v tomto období ovlivnila změna společenských nálad zejména v řadách intelektuálů, kterou způsobil vliv polské *Solidarity.

Jinou nepolitickou opoziční skupinou byli ekologové, mezi nimiž hráli prim *Ján Budaj a Mikuláš Huba. V roce 1980 uspořádal *Budaj akci „Tři slunné dny“, která měla ukázat tvorbu zakázaných umělců, ekologů a historiků umění z Bratislavy, Brna a Varšavy a přispět k posílení jejich vzájemných kontaktů. O rok později měla velký společenský ohlas malá úspěšná akce za záchranu starých hřbitovů v Bratislavě, z nichž chtěl městský výbor Komunistické strany Slovenska (KSS) odstranit většinu náhrobků. Podařilo se je zachránit, ale úřady na nějakou dobu zastavily tisk časopisu *Ochranca prírody* (*Ochránce přírody*), který vydával Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny (Slovenský svaz ochránců přírody a krajiny) jako interní materiál, podléhající mírnější cenzuře.

Občanská opozice

Politickou povahu na druhé straně měla činnost poměrně úzké skupiny intelektuálů z okruhu členů KSČ vyloučených po roce 1969, jejichž názory by se daly umístit na pomezí demokratického socialismu a liberalismu. Pro toto prostředí se vžilo označení občanská opozice. Z jejích řad pocházeli slovenští signatáři *Charty 77: Vladimír Čech, *Miroslav Kusý, Ján Mlynárik, *Dominik Tatarka a později také Hana Ponická. Toto hnutí sice mělo ve slovenské společnosti malou odezvu, ale přispělo k aktivizaci občanské opozice a umožnilo jí navázat důležité mezinárodní kontakty. Těsně s ním spolupracovali rovněž intelektuálové, kteří sice nepodepsali *Prohlášení Charty 77*, ale sympatizovali s jejími ideály (mj. Jozef Jablonický, Július Strinka a *Milan Šimečka), a také spisovatelé, kteří aktivní politickou činnost nevyvíjeli, ale publikovali v samizdatu anebo v exilu (mj. Pavol Hrúz, Ivan Kadlečík a Albert Marenčin). Členové této nepočetné, ale vzhledem k intelektuálnímu potenciálu důležité skupiny od roku 1978 publikovali v podzemních edicích, nejprve v Praze, pak také na Slovensku a v exilu.

Aktivisté občanské opozice sice byli pronásledováni, nicméně se jim až do roku 1981 vyhýbalo dlouhodobé věznění a politické procesy. K vážnějším zásahům úřadů došlo až po *případu francouzského kamiónu, zadrženého na hranicích s nákladem podzemní literatury. Při té příležitosti byly nalezeny adresy jejích příjemců. Z *podvracení republiky* byli obviněni Jozef Jablonický, *Miroslav Kusý a *Milan Šimečka; celkem bylo zatčeno přes 30 lidí. Do konce května 1982 byli na nátlak politiků a mezinárodní veřejnosti všichni postupně propuštěni a proces se nekonal. Tato událost a *výjimečný stav v Polsku přispěly k vytvoření atmosféry rezignace, vzrůstu společenské apatie a k zostření represí. V roce 1983 přestal vycházet **Kontakt*. Je však důležité připomenout, že na Slovensku bylo v podzemí vydáno celkem přes 150 titulů.

Ve spolupráci s občanskou opozicí působili politicky také členové tzv. *křesťanské opozice. Jejími nejdůležitějšími představiteli byli *Ján Čarnogurský, Ján Langoš, František Mikloško a Anton Selecký. Přestože se částečně podíleli na činnosti podzemní církve a na vydávání samizdatové katolické literatury, politickou činnost vykonávali jako soukromé osoby. *Jána Čarnogurského veřejné povědomí znalo jako obhájce signatářů *Charty 77. Za obhajobu Drahomíry Šinoglové v politickém procesu byl v roce 1981 vyloučen z advokacie.

Druhou skupinu o politické povaze kolem sebe shromáždil Alexander Dubček (patřili do ní mj. Hvezdoň Kočtúch a Ivan Laluha). Byli v ní poměrně málo aktivní bývalí aktivisté KSČ, kteří se v letech 1968–1969 účastnili reformního procesu. Tato skupina počítala s možností změny politického systému odshora. Pozornost na ně obrátil dopis Alexandra Dubčeka

Federálnímu shromáždění z 28. října 1974, v němž odsoudil systematické porušování lidských a občanských práv v Československu a domáhal se jejich dodržování. V sedmdesátých a osmdesátých letech napsal Dubček celkem 38 protestních dopisů o porušování lidských práv a o svém šikanování. Impulsem k posílení aktivity jeho spolupracovníků byl začátek perestrojky v SSSR. Hvezdoň Kočtúch a Ivan Laluha vydávali v letech 1988–1989 podzemní časopis **Myšlienky a čin* (*Myšlenky a čin*). Snažili se jeho prostřednictvím probudit k aktivitě bývalé komunistické reformátory, vyloučené po roce 1969 ze strany, a jejich sympatizanty. Časopis se pokoušel rehabilitovat myšlenky *pražského jara, poukazoval na spřízněnost jeho ideálů a cílů s perestrojkou Michaila Gorbačova. Skupina Alexandra Dubčeka také udržovala těsné kontakty s bývalými komunistickými reformátory v Praze, kteří v letech 1988–1989 vydávali časopis *Dialog* a na začátku roku 1989 založili * Klub za socialistickou přestavbu Obroda.

Katolická opozice a podzemní církev

Nerozlučnou součástí opozičního hnutí na Slovensku a jedinou skupinou, která se trvale rozvíjela, byla katolická opozice a tzv. podzemní církev. Její vznik a rozvoj byly důsledkem pokusů úřadů o likvidaci církve a omezení vlivu náboženství na obyvatele Československa. Komunistům se nepodařilo rozbít církevní hierarchii, a proto v červnu 1949 uspořádali schizmatickou Katolickou akci, jejímž cílem mělo být vytvoření tzv. národní církve, organizačně a ideově nezávislé na Vatikánu. Protože komunistický systém omezoval činnost biskupských kurií a postupně likvidoval další legální instituce katolické církve, vznikly obavy o budoucnost nezávislého působení církve v Československu. Politickými procesy, likvidací řádů a administrativními kroky si stát zajistil kontrolu jejího fungování. V důsledku těchto kroků souhlasil Vatikán s vytvořením struktur tzv. tajné církve, jejímž základem se staly tzv. mexické fakulty. Postupně začala podzemní církev v čele s tajně vysvěceným biskupem *Jánem Korcem přebírat plnění úkolů, zakázaných církvi oficiální (např. činnost řádů, svěcení kněží a biskupů, laický apoštolát, spoluorganizování poutí, působení mezi mládeží a v akademickém prostředí, vydávání a kolportáž církevních samizdatů). Díky kontaktům s Vatikánem získali aktivisté podzemní církve pro svou činnost legální podporu církevního vedení.

Pro sedmdesátá léta byla charakteristická „tichá“ práce, která přinesla výsledky v následujícím desetiletí. Podzemní církev fungovala podle principu osobních kontaktů a malých společenství. O jejich vytváření se zasloužili žáci kněze prof. Tomislava Kolakoviče, především Vladimír Jukl a Silvester Krčméry, kteří začali pracovat ve studentských kruzích v Bratislavě a postupně rozvíjeli síť komunit v celé zemi.

V osmdesátých letech podzemní církev a katolická opozice spolupracovaly při pořádání poutí a přípravě petic, které se dožadovaly dodržování lidských práv a náboženské svobody. V té době také církev začala vystupovat z podzemí. V říjnu 1980 se u Okresního soudu v Rimavské Sobotě konal proces s Emílií Kesegovou a Jozefem Labudou, kteří byli obžalováni z *maření státního dozoru nad církvemi*. Při procesu v soudní síni vyjadřovalo 20–30 lidí veřejně sympatie k obžalovaným a na Slovensku se poprvé projevila organizační pomoc *Charty 77. V roce 1982 začal vycházet první celoslovenský katolický časopis *Náboženstvo a súčasnosť* (*Náboženství a současnost*). Předtím vycházely jen regionální časopisy, z nichž první byla *Orientácia*, vydávaná ve spišské diecézi na severu země. Pro rozvoj samizdatu v tomto regionu byla

příznivá blízkost hranic s Polskem, odkud se pašovala většina náboženské literatury. V osmdesátých letech začala tematika těchto časopisů zahrnovat všechny oblasti společenského života – politiku, kulturu, dějiny, společenské vědy a také výchovu a vzdělávání dětí a mládeže.

Význam maďarské menšiny

Poměrně izolovanou, avšak aktivní opoziční skupinu na Slovensku představovali aktivisté maďarské menšiny, kteří udržovali spojení především s liberální opozicí v Maďarsku. Měli dost sporadické kontakty se slovenskými opozičními intelektuály a navazovali je poměrně pozdě, až po zahájení spolupráce s prostředím *Charty 77. Hlavním představitelem této skupiny byl Výbor na obranu práv maďarské menšiny v Československu, jehož zakladatelé – *Miklós Duray, László Nagy a Péter Püspöki-Nagy – ještě v šedesátých letech působili v Klubu maďarských studentů Attily Józsefa. Bezprostředním impulsem ke vzniku výboru se v roce 1978 staly protesty maďarské inteligence na jihu země proti rozhodnutí úřadů rozšířit rozsah používání slovenštiny v maďarskojazyčných školách. Podle slovenských Maďarů šlo o projev národnostní diskriminace a snahu o jejich asimilaci. Založení výboru přispělo k odvolání onoho rozhodnutí. Jeho dokumenty pak byly zpřístupněny *Chartě 77, a díky tomu vešly v Československu i v zahraničí ve známost. Výbor pracoval konspirativně, všechny dokumenty (mj. o menšinové politice Československa a o stavu lidských práv), zasílané KSČ a do zahraničí, podepisoval výlučně *Miklós Duray, který tak na sebe bral plnou odpovědnost.

Koncem roku 1983 se začaly slovenské stranické a vládní instituce znovu zabývat plány na reorganizaci školství národnostních menšin, především maďarských škol. Desátého května 1984 byl v Bratislavě zatčen *Miklós Duray a osm jeho spolupracovníků bylo vyslýcháno. Byl obviněn z *urážky rasy, národa a přesvědčení* a z vězení byl po roce propuštěn na amnestii. Na jeho obranu se postavilo mnoho českých a slovenských disidentů i emigranti ze Slovenska, kteří psali individuální protestní dopisy proti *Durayovu věznění za vyjadřování kritických postojů, i když se sami s jeho názory na situaci maďarské menšiny a stavu jejího školství na Slovensku neztotožňovali.

Od roku 1986 se kontakty maďarské a slovenské opozice s aktivisty *Charty 77 upevnily. Rozhovory se týkaly především vypracování společného dokumentu o maďarské menšině. Dohody o této věci se ale nepodařilo dosáhnout. V roce 1987 však představitelé Výboru na obranu maďarské menšiny na Slovensku a *Charty 77 vydali společné prohlášení, v němž upozorňovali na práva menšin v mezinárodních dokumentech. Impulsem k jeho vzniku byly předchozí útoky „neznámých pachatelů" na bratislavské objekty, patřící organizacím maďarské menšiny.

*Durayovy kontroverzní názory přispěly také k fiasku pokusu o napsání společné studie o slovensko-maďarských vztazích a o situaci maďarské menšiny na Slovensku. Jejími autory měli být *Ján Čarnogurský, *Miklós Duray, *Miroslav Kusý a *Milan Šimečka a uveřejnit ji měl almanach sjezdu Společnosti pro vědu a umění, který se konal v Bostonu v září 1986. Protože se nepodařilo dosáhnout shody na znění dokumentu, vyšly v knize samostatné práce jednotlivých autorů. Nebyl také předložen návrh – alternativní k oficiální verzi – nové československé ústavy, přestože se o této věci v letech 1988–1989 vedly rozhovory mezi slovenskými a maďarskými disidenty. Ani představitelé *Charty 77 se nechtěli bez souhlasného názoru slovenské strany zabývat problémy maďarské menšiny na jižním Slovensku či otázkami spojenými s budováním přehrady Gabčíkovo-Nagymaros na Dunaji, která byla příčinou sporů mezi Maďarskem a Československem.

S výborem spolupracovala skupina mladých liberálů, kteří kladli větší důraz na široce chápanou problematiku lidských práv. Kolem roku 1980 se jim podařilo navázat kontakty s představiteli liberální demokratické opozice v Maďarsku – pašovali na Slovensko maďarské podzemní publikace a účastnili se také přednášek tzv. létající univerzity v Budapešti. Z iniciativy Lászla Öllöse a Károlye Tótha tam byl uspořádán zvláštní kurz pro studenty z řad maďarské menšiny na Slovensku. Když byl *Miklós Duray poprvé ve vězení (1982–1983), Výbor na obranu práv maďarské menšiny na Slovensku oficiálně ukončil činnost, ta však ve skutečnosti pokračovala pod značkou Výboru na obranu maďarských škol, v němž vedle Lászla Öllöse a Károlye Tótha pracovali Mária Bodnárová, Tibor Kovács, Zsuzsanna Némethová a Eleonóra Sándor. Po *Durayově propuštění se organizace vrátila k původnímu názvu.

Oživení opozice

K přelomu v opozičním hnutí na Slovensku došlo v roce 1987. Umělecký underground, jenž měl přinejmenším duchovně blízko k prostředí občanské opozice, tehdy obnovil vydávání podzemních časopisů. Ty začaly nabývat politické povahy, uváděla se jména a adresy vydavatelů i redaktorů. Bodem obratu bylo legální vydání almanachu **Bratislava nahlas*, věnovaného společenské a ekologické situaci v Bratislavě. Almanach vyvolal negativní reakci úřadů, ale ani v řadách komunistického establishmentu se nepodařilo dosáhnout souhlasu s trestním stíháním jeho autorů a vydavatelů. Snahy o pronásledování kritizoval poslanec Slovenské národní rady a člen KSS, režimní spisovatel Vladimír Mináč, a jeho vystoupení bylo obecně známo. Až na několik případů šikanování na pracovišti nedošlo vůči autorům almanachu k represím.

V říjnu 1987 *Ján Čarnogurský, Jozef Jablonický, František Mikloško a Anton Selecký během shromáždění v Černové u Ružomberku uctili 80. výročí zastřelení patnácti obyvatel vesnice rakouskými četníky za to, že se dožadovali, aby nově postavený kostel vysvětil jejich krajan a iniciátor stavby kněz Andrej Hlinka. Položili věnce na hrob obětí masakru a Jozef Jablonický pronesl příležitostnou přednášku. V té době také vzniklo *Prohlášení k deportacím Židů ze Slovenska*, v němž se odsuzovaly hanebné události z druhé světové války a protižidovská opatření vlády Slovenského státu byla prohlášena za nezákonná a nelidská, přičemž byla jednoznačně označena za největší tragédii v dějinách Slovenska. Prohlášení podepsali nejen představitelé křesťanské a občanské opozice, ale rovněž významné osobnosti kulturního a veřejného života, jimž moc nebránila v oficiální činnosti.

Od roku 1988 *Ján Čarnogurský společně s Jánem Langošem vydávali a redigovali **Bratislavské listy*. V době, kdy se tehdejší časopisy soustředily na aktuální společensko-kulturní úkoly, mělo být cílem nového časopisu vytvořit prostor *pro svobodnou diskusi o problémech společnosti a státu i o alternativách pro budoucnost s ohledem na národní a evropské souvislosti*. Za správnou alternativu byla pokládána ta, která se bude opírat o principy křesťanské etiky. Časopis nebyl orgánem žádné církevní struktury.

V té době také vzrostla účast Slováků na náboženských obřadech a poutích. S velkým ohlasem se na Slovensku setkala petice **Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSSR*, již inicioval *Augustin Navrátil a která se domáhala obnovy náboženského života a dodržování svobody vyznání. Poté 25. března 1988 aktivisté katolické opozice uspořádali v Bratislavě *svíčkovou demonstraci, jíž se zúčastnily 2–3 tisíce lidí. Manifestující se domáhali

mj. nezasahování státu do nominace biskupů a zajištění naprosté náboženské svobody a dodržování lidských práv. Bylo to největší protirežimní vystoupení na Slovensku před rokem 1989.

Ke konci roku 1988 se zformovala první organizace bratislavské občanské opozice – skupina *Hnutí za občanskou svobodu, kterou založili *Ján Čarnogurský, *Miroslav Kusý, Vladimír Maňák, Hana Ponická a Anton Selecký. Její vznik přispěl ke sjednocení jednotlivých skupin opozice. Byly rovněž navázány první kontakty mezi maďarskými a slovenskými disidenty.

Odpůrci systému začali získávat pozice v oficiálních strukturách. Na základě bratislavské organizace Slovenského svazu ochránců přírody a krajiny vzniklo centrum integrující lidi nespokojené s vládnoucími politickými poměry. *Ochranca prírody*, oficiální časopis Svazu, vpouštěl na své stránky lidi, kteří neměli přístup do jiných sdělovacích prostředků, a v roce 1989 do značné míry přispěl k integraci různých proudů, kritických k oficiální politice. Rok předtím navázali kontakt s ekologickým hnutím intelektuálové, kteří se sice neúčastnili opoziční činnosti, ale vyjadřovali kritický postoj k četným aspektům fungování systému (mj. to byli sociologové Martin Bútora, Vladimír Krivý a Soňa Szomolányi či ekonom Vladimír Ondruš). V létě 1989 iniciovali bratislavští ekologové odvolání nomenklaturního vedení městské organizace Slovenského svazu ochránců přírody a krajiny. Dále se představitelům alternativní kultury o rok dříve podařilo proniknout do struktur oficiálního Svazu slovenských výtvarných umělců a zřídit jeho městskou organizaci v Bratislavě v čele s nezávislým Miroslavem Cipárem. Díky tomu bylo na fóru Svazu možné vyjadřovat i názory, jež se neshodovaly s oficiální politikou, a v listopadu 1989 mohla na jeho půdě vzniknout *Veřejnost proti násilí.

Jisté signály směrem k opozici začali od roku 1988 vysílat někteří představitelé Komunistické strany Slovenska. Kromě Vladimíra Mináče to byli mladí vědečtí pracovníci Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSS (mj. Pavol Kanis a Peter Weiss), kteří v týdeníku *Nové slovo* zdůrazňovali nezbytnost urychlení reformy ve společnosti také v oblasti vnitřní politiky. Podobnou iniciativou byl Klub leninské Jiskry, který v roce 1987 založili bývalí (Igor Cibula) i současní (Jozef Moravčík) členové KSS a který později pokračoval v činnosti jako Fórum společenských věd „Dialog“. Úlohu prostředníka mezi stranickými okruhy a nezávislými iniciativami plnil filozof Boris Zala.

Patřičným místem pro navázání kontaktů a dosažení celospolečenského smíření se zdála být diskuse o nové československé ústavě, v jejímž rámci se často vyskytl požadavek na samostatný základní zákon o Slovenské socialistické republice. Neformální skupina, jejímž iniciátorem byl Ján Langoš, se k této záležitosti scházela v posledních dnech existence totalitního systému v ČSSR. K opozici začali přecházet i lidé, kteří do té doby v podzemních strukturách nepracovali a nijak aktivně proti režimu nevystupovali. Kromě již zmíněného textu **Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSSR* měla na Slovensku ohlas petice **Několik vět*, v níž se požadovala demokratizace politických vztahů; podepsalo ji přes 40 tisíc občanů Československa.

V roce 1988 začala být také výrazně političtější maďarská opozice na Slovensku. Výbor na obranu práv maďarské menšiny v Československu se snažil vystoupit z podzemí a navázat kontakty s ostatními představiteli maďarské inteligence. První akcí bylo *Memorandum 1988*, napsané k příležitosti 70. výročí vzniku Československa. K jeho iniciátorům patřil Károly Tóth a práce na přípravě dokumentu začaly v červenci 1988. Signatáři textu se odvolávali na demokratické tradice předválečného československého státu. Poprvé se na Slovensku nemluvilo o formě politického systému, ale mluvilo se otevřeně o potřebě ho změnit. Zároveň byla patrná radost ze zahájení procesu evropské integrace a bylo zdůrazňováno, že se k němu

Československo musí připojit. Dokument podepsalo 266 lidí, mezi nimi maďarští spisovatelé žijící na Slovensku (mj. Kálmán Balla, Lajos Grendel a Zsigmond Zalabai). Iniciátoři *Memoranda 1988* podepsali zároveň druhý dokument (tzv. *Memorandum 1989* nebo podle počtu signatářů *Memorandum 33*). Ten zpracovali maďarští intelektuálové a politici, kteří se angažovali v reformním procesu v roce 1968 (mj. László Dobos a Rezső Sándor), v němž se nezpochybňovala vedoucí úloha strany. Jeho cílem bylo nedovolit vládnoucí straně, aby se pokusila rozdělit maďarskou inteligenci na Slovensku. Představitelé mladší generace Výboru navázali rovněž intenzívní kontakty s českou *Demokratickou iniciativou (hlavně s Bohumilem Doležalem). Právě názory jejích představitelů, kteří v nových podmínkách na konci osmdesátých let pokládali činnost *Charty 77 za nedostačující, přiměly Maďary k založení vlastní nezávislé politické organizace.

Tempo vývoje situace na Slovensku se ve druhé polovině roku 1989 prudce zrychlilo. Katalyzátorem dění na Slovensku se stal proces s „bratislavskou pětkou“ (slovenskou skupinou *Hnutí za občanskou svobodu), který vyvolal mnoho protestů. Také László Öllös, Eleonóra Sándor a Károly Tóth vydali prohlášení, v němž se vyjádřili proti uvěznění „bratislavské pětky“. Poté, co byl začátkem října 1989 propuštěn z vězení *Miroslav Kusý, proběhlo v bytě Károlye Tótha setkání slovenských a maďarských disidentů. Zúčastnili se ho Kálmán Balla, Ján Bycko (zastupující *Jána Čarnogurského), *Miroslav Kusý, Ján Langoš, László Nagy, *Milan a *Martin M. Šimečkovi a Eleonóra Sándor. Diskutovali o společných stanoviscích opozice na Slovensku a také o představách o dalším vývoji politické situace v zemi. Představitelé mladší generace maďarských disidentů přišli s nápadem vytvořit politickou organizaci. Ta vznikla 18. listopadu 1989 na oslavě narozenin Lajose Tótha, zakladatel klubu mládeže Csemadok v Šale, jíž se zúčastnili skoro všichni maďarští aktivisté, kteří byli v opozici proti systému. Po dlouhé diskusi dostala organizace jméno *Maďarská nezávislá iniciativa a prohlásila se za liberální seskupení, třebaže část jejích zakladatelů brala v úvahu i sociálně demokratickou orientaci.

Po tvrdém potlačení *studentské demonstrace v Praze 17. listopadu 1989 se v několika dnech v Bratislavě sjednotily nezávislé iniciativy a vznikla *Veřejnost proti násilí. Jako partnerská organizace českého *Občanského fóra měla značný podíl na pádu mocenského monopolu KSČ.

Norbert Kmeť, Juraj Marušiak

BIBLIOGRAFIE

BARTOŠOVÁ, Z. (ed.): *Očami X. Desať autorov o súčasnom slovenskom výtvarnom umení.* Bratislava 1996.
CHMEL, R. (ed.): *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava 1997.
KAMENEC, I.: *Hľadanie a blúdenie v dejinách.* Bratislava 2000.
TÝŽ: *Slovenský stát.* Praha 1992.
KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W.: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej...*
KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska.* Praha 1998.
LIPTÁK, Ľ. (ed.): *Politické strany na Slovensku 1860–1989.* Bratislava 1992.
TÝŽ: *Slovensko v 20. storočí.* Bratislava 1968.
TÝŽ: *Storočie dlhšie ako sto rokov.* Bratislava 1999.

MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943–1989.* Bratislava 1991.
MIKULA, V. (ed.): *Slovník slovenských spisovateľov.* Praha 1999.
RENNER, H. – SAMSON, I.: *Dejiny Československa po roku 1945.* Bratislava 1993.
RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992…*
SZCZEPANOWICZ, M.: *Kurierzy Słowa Bożego.* Krakov 2007.
ŠTRAUSS, T.: *Utajená korešpondencia.* Bratislava 1999.
ŽATKULIAK, J.: *Federalizácia československého štátu 1968–1970.* Praha – Brno 1996.

Ján BUDAJ
(nar. 1952)

Aktivista alternativní kultury, vydavatel nezávislých časopisů, ekolog. Lídr *Veřejnosti proti násilí, politik, poslanec.

Narodil se v Bratislavě. V roce 1971 byl uvězněn za pokus uprchnout za hranice, z vězení se vrátil po roce. V letech 1972–1975 studoval matematiku a fyziku na Pedagogické fakultě Univerzity Komenského v Trnavě; studia nedokončil a do roku 1989 pracoval jako topič.

Od roku 1973 působil v bratislavském prostředí tzv. alternativní kultury. Byl spoluzakladatelem skupiny DG (Degenerovaná generace). Její členové se zabývali vizuálním uměním a *performance*. Neuznávali práci režimních institucí včetně vysokých škol. Do skupiny patřili mj. Vladimír Archleb, Igor Kalný, Tomáš Petřivý, Peter Sedala a Alexander Szabo. Vyslýchala je Státní bezpečnost, byly jim odebírány pasy, bezdůvodně byli zatýkáni a propouštěni z práce. Část setkání a diskusí se členy nezávislých uměleckých skupin z Prahy se odehrávala v Budajově bytě. Udržoval také kontakty s polskou opozicí, mj. s budoucími aktivisty *Výboru na obranu dělníků (KOR) a *Solidarity a také s okruhem Andrzeje S. Jagodzińského a Aldony Jawłowské.

Společně s Gabrielem Levickým aj. pořádal nelegální výstavy v prostoru koupaliště Lido v Bratislavě. V letech 1977–1978 se společně pokoušeli uvést do života tzv. létající univerzitu, na přednášky zvali pronásledované politiky a intelektuály, mj. *Miroslava Kusého, *Milana Šimečku a Tomáše Štrausse. Jejich snahy zakrátko zmařily úřady.

Nepodepsal *Chartu 77, přestože byl v kontaktech s jejími českými signatáři. Měl za to, že prohlášení není určeno jeho generaci, která neměla v úmyslu působit ve strukturách komunistického systému.

V roce 1978 spoluorganizoval tzv. týden fiktivní kultury. Plakáty v centru Bratislavy slibovaly prezentaci neexistujících děl a událostí, které se tehdy rozhodně nemohly konat, mj. koncert Boba Dylana a výstavu obrazů Salvadora Dalího.

O rok později založil Sdružení intenzívního prožívání, které se pokoušelo překonat *všeobecně vládnoucí strašné ticho a nehybnost*. Nejslavnějšími akcemi bylo ležení na chodníku v centru Bratislavy nebo když se Vladimír Archleb připoutal k mřížím Domu politického vzdělávání.

Od roku 1978 působil v ekologickém hnutí. V roce 1980 uspořádal akci „Tři slunné dny" – setkání podzemních umělců, ekologů a historiků umění z Bratislavy, Brna, Prahy a Varšavy. Státní bezpečnost však iniciativu hned první den zmařila a účastníci, kteří na ni přijeli, museli k výslechu. O rok později začala z jeho iniciativy záchrana starých hřbitovů v Bratislavě, ze kterých chtělo stranické vedení udělat parky. Organizátoři akce byli vyslýcháni, šikany postihly i časopis *Ochránce přírody*, jehož redaktorem Budaj byl; časopis nějakou dobu nevycházel a poté podléhal povinné cenzuře. Díky akci se hřbitovy podařilo zachránit.

Vrcholem Budajovy činnosti v oblasti ekologie bylo v roce 1987 vydání dokumentačně publicistické publikace **Bratislava nahlas*. Neoficiální publikace se stala cílem ostré mediální kampaně, neboť ji podpořilo mnoho osobností slovenského kulturního života, které se do té doby v opoziční činnosti neangažovaly. Proti autorům a vydavatelům bylo zahájeno vyšetřování.

Publicistickou činností se Budaj zabýval již dříve. V období 1981–1983 spoluredigoval časopis **Kontakt*. V prvním čísle vydal esej *Bratislavský chodec*. Byl to popis cesty ulicemi hlavního města a neznámými dějinami Slovenska. Podle Budaje právě *nedostatek vědomostí o sobě* Slovákům znemožňoval porozumění s Čechy. Zdůrazňoval potřebu otevřeného rozhovoru o slovenském nacionalismu, o vztahu Slováků k národnostním menšinám a vlastnímu kulturnímu dědictví, i o utajování tradic Židů, Němců a Maďarů, obývajících slovenské území.

V práci *3SD* předložil umělecké projekty domácích i zahraničních tvůrců. Podílel se na přípravě publikace *Ovzdušie* (*Ovzduší*).

V roce 1982 vydal velmi populární knihu *Sebaobrana* (*Sebeobrana*), příručku, jak se chovat při výslechu. Pro potřeby aktivistů podzemní církve ji vydal v několika tisících exemplářů František Mikloško.

V letech 1983–1989 se účastnil některých akcí podzemní katolické církve. V roce 1987 natáčel dokumentární filmy ze života řeholníků, kteří byli v padesátých letech svědky likvidace klášterů a řádových konventů. V témže roce se podílel na vydávání časopisu *K*, který se začátkem roku 1988 spojil s **Fragmentem*.

Na podzim 1989 vytvořil Ozdravenie (Ozdravění), občanskou iniciativu, která vydala dokument pokoušející se o vznik společné platformy členů politické opozice a opozičně naladěných lidí působících v rámci oficiálních společenských struktur. Ozdravění vzniklo 10. listopadu 1989 při akci „Bratislava bez bariér", při níž se poprvé setkali lidé z různých prostředí: ekologové, umělci, představitelé podzemní církve a politické opozice. Přestože na průběh události dohlížela policie a legitimovala některé účastníky, setkání nebylo rozehnáno.

Budaj byl jedním ze zakladatelů organizace *Veřejnost proti násilí (VPN). V listopadu a v prosinci 1989 vystupoval na demonstracích v Bratislavě. Zastával funkci mluvčího, poté předsedy Koordinačního výboru a po prvním zasedání sněmu (27. ledna 1990) byl zvolen předsedou Slovenské rady *VPN. V březnu 1990 se stal poslancem a vzápětí nato prvním místopředsedou Slovenské národní rady. V parlamentních volbách v červnu 1990 kandidoval za *VPN, ale záhy na poslanecký mandát rezignoval: při lustracích kandidátů na poslance se totiž ukázalo, že byl v dokumentech Státní bezpečnosti veden jako její spolupracovník. Jeho aktivní spolupráce však nebyla potvrzena. Na podzim 1990 se zřekl i postu předsedy Slovenské rady *VPN.

V roce 1991 podporoval Iniciativu za suverénní Slovensko. V letech 1992–1993 byl vydavatelem a šéfredaktorem deníku *Meridian*, později pracoval jako nezávislý publicista, producent televizních programů a liberální politik.

V roce 1998 spoluorganizoval Slovenskou demokratickou koalici, byl za ni poslancem Národní rady Slovenské republiky. V roce 2000 patřil k zakladatelům Liberálně demokratické unie a stal se jejím předsedou (strana se nedostala do parlamentu).

Je aktivní jako publicista.

Juraj Marušiak

I.

3SD. Bratislava 1991.
Bratislava nahlas. Bratislava 1987.
Bratislavský chodec. *Kontakt,* 1981, č. 1.
Ondrejský cintorín. Bratislava 1985.
Sebaobrana. Bratislava 1982.

II.

AČ, M.: Zostať sám sebou. Rozhovor s Jánom Budajom. *Kultúrny život*, 1990, č. 8.
ANTALOVÁ, I. (ed.): *Verejnosť proti násiliu 1989–1991.* Bratislava 1998.
Kol. aut.: *Bratislava nahlas po 10 rokoch.* Bratislava 1998.
LEVICKÝ, G. A.: K afére Ján Budaj. *Kultúrny život,* 1990, č. 25.
MIHALÍK, J.: *Spomienky na zlyhania.* Bratislava 1993.
PASTIER, O.: Z histórie bratislavského samizdatu. *Fragment K*, 1991, č. 2–5, 7–8.
SCHUSTER, R.: *Ultimatum*. Košice 1996.
ŠTRAUSS, T.: *Slovenský variant moderny.* Bratislava 1992.
TÝŽ: *Tri otázniky. Od päťdesiatych k osemdesiatym rokom.* Bratislava 1993.

Ján ČARNOGURSKÝ
(nar. 1944)

Advokát a politik, vydavatel nezávislých časopisů *Náboženstvo a súčasnosť* a **Bratislavské listy*, aktivista katolické opozice.

Narodil se v Bratislavě. V roce 1969 absolvoval Právnickou fakultu Karlovy univerzity v Praze, dva roky nato získal na Univerzitě Komenského v Bratislavě doktorát z práva. Od roku 1970 pracoval jako advokát. Od října 1976 byl pod dohledem Státní bezpečnosti. První výslech souvisel s jeho cestou do Varšavy, při níž navštívil *Klub katolické inteligence a sešel se mj. s Andrzejem Wielowieyským. V roce 1981 byl vyloučen z Advokátní komory za obhajobu v kauzách disidentů a náboženských aktivistů. Nabyl popularity díky obhajobě signatářů *Charty 77 – na Slovensku k nim patřili mj. kněží Robert Gombík a Marián Zajíček. V letech 1981–1982 pracoval jako řidič, poté jako právník. Od března 1987 byl bez práce.

V období 1982–1984 byl spoluvydavatelem nezávislého periodika *Náboženstvo a súčasnosť* (*Náboženství a současnost*). O vydávání časopisu **Bratislavské listy* informoval Ministerstvo kultury Slovenské socialistické republiky dopisem z 25. července 1988. Publikoval rovněž v samizdatových časopisech *Katolícky mesačník* a *Rodinné spoločenstvo*. Publikoval v zahraničí – v Mnichově ve slovenském exilovém časopise *Horizonte*, v *Salisbury Review* a v kanadském časopise *Obzory*. Jeho texty šířilo také **Rádio Svobodná Evropa*.

Angažoval se mj. v kauze tajných členů františkánského řádu, které Státní bezpečnost uvěznila 27. března 1983. Nejznámější případy diskriminace věřících a kněží na Slovensku v letech 1975–1985 popsal v práci *Vydajú vás* (*Vydají vás*), která díky Gabi Arnové vyšla pod pseudonymem Karol v roce 1986 v Bernu. Udržoval kontakty mj. s Jozefem Jablonickým, *Miroslavem Kusým, Hanou Ponickou a *Milanem Šimečkou, poskytoval jim také právní rady. Stýkal se také s *Václavem Bendou, Stanislavem Devátým, *Václavem Havlem a *Václavem Malým. V letech 1988 a 1989 se účastnil setkání českých, slovenských a polských disidentů na hranicích; sám také udržoval kontakty s polskými disidenty – pomáhala mu při tom jeho dobrá znalost polštiny. Podílel se na zpracování dokumentů *Charty 77, týkajících se náboženských svobod (mj. o likvidaci klášterů v Československu) a situace národnostních menšin.

V říjnu 1987 podepsal *Prohlášení k deportacím Židů ze Slovenska*. Dne 25. března 1988, kdy se konala *svíčková demonstrace, kterou spoluorganizoval, byl zadržen. V roce 1988 podepsal manifest *Demokracii pro všechny*, který vydalo *Hnutí za občanskou svobodu, a o rok později petici **Několik vět*. Účastnil se také práce Iniciativy společenské sebeobrany a *Československého helsinského výboru.

K výročí smrti spoluzakladatele Československé republiky Milana Rastislava Štefánika spoluorganizoval v květnu 1989 setkání u jeho hrobu v Brezové pod Bradlem.

Od 15. srpna 1989 byl ve vězení: byl obviněn, že 4. července 1989 na setkání disidentů v Predmieri u Bytči požadoval svobodné volby, že vyzýval k uctění obětí *invaze do Československa, a také z toho, že vydával časopis **Bratislavské listy*. Byl zatčen jako člen tzv. „bratislavské pětky". Soudní proces s touto skupinou, kterou komě něj tvořili *Miroslav Kusý, Vladimír Maňák, Hana Ponická a Anton Selecký, sjednotil demokratickou opozici a podzemní církev. Petici za propuštění uvězněných podepsalo mnoho lidí, mj. *Ján Chryzostom Korec a Alexander Dubček. Nátlak vyvíjely také západní země; v září 1989 v této věci vystoupil na Valném shromáždění OSN americký ministr zahraničí James Baker. Během procesu proběhly před soudní budovou několikrát demonstrace na podporu pronásledovaných. V listopadu 1989 se jich zúčastnilo kolem 5 tisíc lidí, mezi nimi i Dubček.

Dva týdny po propuštění z vězení, 10. prosince 1989, se Čarnogurský stal prvním místopředsedou vlády národního smíření Mariána Čalfy, od června 1990 zastával funkci vicepremiéra a od dubna 1991 do července 1992 premiéra slovenské vlády. V roce 1990 založil Křesťansko-demokratické hnutí a od roku 2000 byl jeho předsedou. V letech 1992–1998 byl poslancem slovenského parlamentu a od roku 1998 do roku 2000 ministrem spravedlnosti Slovenské republiky. V letech 1993–1995 zastával funkci místopředsedy Parlamentního shromáždění OBSE.

Poté měl soukromou advokátní praxi.

Norbert Kmeť

I.

Väznili ich za vieru. Pramene. Bratislava 1990.
Videné od Dunaja. Výber z prejavov, článkov a rozhovorov. Bratislava 1997.
Vydajú vás. Bern 1986 (pod pseudonymem Karol).
Ze świecami w dłoniach. Chrześciańska opozyjca przeciw komunizmowi na Słowacji. Přel. Maćkowiak, Tomasz. *Tygodnik Powszechny*, 2007, č. 13.

II.

LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty 1945–1989.* Bratislava 1998.
MIKLOŠKO, F.: *Čas stretnutí.* Bratislava 1996.
ŠIMULČÍK, J.: *Svetlo z podzemia...*
Wojna o sumienie. *Ozon*, 2003, č. 9 (rozhovor).

SLOVENSKO

Miklós DURAY
(nar. 1945)

Politický aktivista, zakladatel Výboru na obranu práv maďarské menšiny v Československu.

Narodil se v Lučenci. V roce 1978 zakončil studium geologie na Univerzitě Komenského v Bratislavě. Od roku 1966 pracoval v kulturním sdružení maďarské menšiny na Slovensku Csemadok. S Alexandrem Vargou spoluzakládal Klub mládeže Attily Józsefa; v letech 1965–1969 byl jeho předsedou. Každoročně od roku 1965 vystupoval na shromážděních bratislavských Maďarů u pomníku Sándora Petőfiho, pořádaných k výročí revoluce z roku 1848. Od roku 1966 byl členem ústředního výboru Csemadoku a v letech 1968–1969 členem jeho předsednictva. Po roce 1969 byl z politických důvodů zbaven funkce a vyloučen z organizace.

V roce 1978 spoluorganizoval na jižním Slovensku protesty části maďarské inteligence proti rozhodnutí o zavedení tzv. dvojjazyčné výuky některých předmětů ve školách, kde byla vyučovacím jazykem maďarština, což fakticky znamenalo, že se mají vyučovat slovensky. Na protest proti zákonným změnám projednávaným v parlamentu koncem března 1978 vznikl Výbor na obranu práv maďarské menšiny v Československu, který usiloval mj. o odložení přípravy reorganizace školství. Dokumenty výboru byly předány *Chartě 77, díky níž získaly ohlas doma i v zahraničí.

V květnu 1979 navázal prostřednictvím Ivana Havla (bratra *Václava Havla) kontakty s aktivisty *Charty 77 a v roce 1984 se stal jejím signatářem. Později ho blízké vztahy spojovaly především s *Václavem Bendou.

V roce 1979 napsal knihu *Kutyaszoritó* (*V kleštích*), v níž ukazoval národnostní vztahy na jižním Slovensku v padesátých a šedesátých letech. Publikace vyvolala hodně kontroverzí, mj. kvůli úryvkům líčícím nechuť hlavního hrdiny učit se slovensky a radost jeho rodičů z anexe jižního Slovenska Maďarskem v roce 1938. Překlad do slovenštiny nazvaný *Psí obojek* se vytvářel pro potřeby Státní bezpečnosti. Po roce 1989 z ní otiskl úryvky tisk nacionální orientace.

Záměry vydat *Kutyaszoritó* v zahraničí i organizace protestů proti plánům poslovenštit školy, v nichž se vyučovalo maďarsky, byly příčinou Durayova uvěznění 10. listopadu 1982. Byl obviněn z protistátní činnosti; proces začal 31. ledna 1983, rozsudek však nepadl a on byl 22. února 1983 podmíněně propuštěn.

Kvůli jeho vystoupením byly přerušeny rozhovory o porozumění a spolupráci mezi exilovým Světovým kongresem Slováků a Evropským kongresem svobodných Maďarů – maďarská diaspora se postavila na stranu Duraye a jeho výboru.

Koncem roku 1983 se vedení strany a státu vrátilo k plánům na reorganizaci školství národnostních menšin. Přestože od nich nakonec bylo ustoupeno, Duray byl 10. května 1984 v Bratislavě zatčen a osm jeho spolupracovníků bylo vyslýcháno. Komě něj byly z protistátní činnosti obviněny Mária Bodnárová, Csilla Petőcz a Katarína Szarka. Mnoho českých a slovenských disidentů poslalo na Durayovu obranu protestní dopisy (mj. *Ján Čarnogurský, Jozef Jablonický, *Miroslav Kusý, *Milan Šimečka); protestovali v nich proti věznění za veřejné projevy kritiky, třebaže se autoři s názory uvězněného na situaci maďarské menšiny na Slovensku ne-

ztotožňovali. Jedenáctého května 1985 byl Duray propuštěn z vězení na amnestii vyhlášenou prezidentem Gustávem Husákem.

Aktivisté *Charty 77 vydali společně s Výborem na obranu práv maďarské menšiny v Československu v roce 1987 prohlášení, v němž upozorňovali na práva menšin zaručená v mezinárodních dokumentech. Impulsem ke vzniku tohoto textu byly útoky neznámých pachatelů na objekty v Bratislavě, patřící organizacím maďarské menšiny. Ze slovenských disidentů toto prohlášení podepsali *Kusý a *Šimečka, nepodpořil ho *Čarnogurský.

Spolu s *Čarnogurským, *Kusým a *Šimečkou analyzoval Duray stav slovensko-maďarských vztahů a situaci maďarské menšiny na Slovensku. Společná práce měla vyjít v USA, ale autoři se nedohodli, a uveřejnili své práce zvlášť.

V letech 1988–1989 Duray studoval v USA na Univerzitě Indiana. Po návratu v roce 1990 založil politické hnutí Spolužitie (Soužití) a stal se jeho předsedou. Hnutí mělo původně sdružovat všechny národnostní menšiny na Slovensku, ale stala se z něj politická organizace Maďarů.

Od roku 1990 byl za hnutí Spolužitie členem parlamentu – nejprve federálního a poté slovenského – a od roku 1998 byl členem Národní rady Slovenské republiky za Stranu maďarské koalice, jejímž byl místopředsedou.

Věnuje se také literární činnosti. V roce 1983 vydal sbírku novel *Tegnap alighanem bolondgombát etettek velünk* (*Včera nám dali k jídlu pobláznéné houby*) a v roce 1994 soubor pohádek pro děti.

Juraj Marušiak

I.

Csillagszilank és tövistörek. Bratislava 1994.
Kettős Elnyomásban. Dokumentumok a csehoszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről. New York 1989; rozš. vyd. Bratislava 1993.
Kutyaszoritó. New York 1983, 1989.
Önrendelkezési kísérleteink. Šamorín 1999.
Szlovákiai Jelentés. *Magyar Füzetek,* 1981, č. 4.
Tegnap alighanem bolondgombát etettek velünk. Chicago 1983.
Változások küszöbén. Budapešť 2000.

II.

BRAXÁTOR, F.: *Slovenský exil 68*. Bratislava 1992.
GREG, L.: Psí obojok. *Slovenské národné noviny*, 1990, č. 3.
HÜBL, M.: *Češi, Slováci a jejich sousedé.* Praha 1990.
SCHÖPFLIN, G. – WOOD, N. (eds.): *In Search of Central Europe.* Cambridge 1989.

Ján Chryzostom KOREC
(1924–2015)

Biskup podzemní katolické církve, přední osobnost opozičního katolického prostředí, od roku 1991 kardinál.

Narodil se v Bošanech nedaleko Topoľčan. V letech 1944–1950 studoval teologii a filozofii v Brně a v Trnavě. V roce 1950 byl internován při likvidaci klášterů; byl umístěn v Jasově, Podolínci a Pezinku, v září byl propuštěn kvůli špatnému zdravotnímu stavu. V padesátých letech pracoval jako dělník. Prvního října 1950 byl tajně vysvěcen na kněze a 24. srpna 1951 na biskupa. Státní bezpečnost od roku 1955 věděla, že je biskupem.

První z mnoha domovních prohlídek se u něj uskutečnila 21. ledna 1960. Jedenáctého března byl uvězněn. V květnu ho krajský soud v Bratislavě v tajném procesu odsoudil ke 12 letům vězení. Rozsudek byl uveřejněn a společnost se dozvěděla, že Korec je biskupem. Byl propuštěn 20. února 1968 a 24. června 1969 byl rehabilitován. V sedmdesátých a osmdesátých letech znovu v Bratislavě pracoval jako dělník. V období let 1975–1979 byl patnáctkrát vyslýchán.

V osmdesátých letech často vystupoval veřejně. K jeho spolupracovníkům patřili mj. Vladimír Ďurikovič, Vladimír Jukl, Silvester Krčméry (jehož prostřednictvím poznal *Dominika Tatarku) a František Mikloško. Udržoval také těsné kontakty s Josefem Zvěřinou i s duchovními slovenské evangelické církve augsburského vyznání (především s Jozefem Jurášem a jeho rodinou) a sporadicky s polskými kněžími a katolickými disidenty. Kontakty mezi Janem Pavlem II. a slovenskými disidenty organizovala z polské strany Wanda Półtawska, spřízněná s papežem, a okruh časopisu *Tygodnik Powszechny*, ze slovenské strany kromě Korce také Krčméry a Jukl. Pomoc pro církev na Slovensku organizoval mj. Stanisław Ługowski z mariánského řádu, který od roku 1990 pracuje v nitranské diecézi. Korec spolu s *Čarnogurským a Mikloškem dvakrát v Praze navštívil Františka kardinála Tomáška.

Plnil velmi důležitou integrační úlohu v prostředí slovenských katolických disidentů. V dubnu 1980 protestoval v dopise předsednictvu Federálního shromáždění proti vyšetřovacím metodám, kterých při výsleších používala Státní bezpečnost. V roce 1983 podepsal petici odsuzující represe aparátu Státní bezpečnosti proti františkánskému řádu. Napsal také dopis premiérovi Slovenské socialistické republiky Peteru Colotkovi, v němž vystoupil proti zásahu bezpečnostních orgánů při *svíčkové demonstraci. Přestože se jí nezúčastnil, byl zadržen Státní bezpečností.

V listopadu 1987 podepsal *Prohlášení k deportacím Židů ze Slovenska*. Veřejně projevoval solidaritu se souzenými aktivisty podzemní katolické církve, podporoval rovněž činnost podzemních katolických vydavatelství. Jeho publikace vycházely mj. v Itálii, Kanadě a Rakousku.

V roce 1990 se stal arcibiskupem Nitry, v roce 1991 kardinálem.

Norbert Kmeť

I.

Cirkev v dejinách Slovenska. Bratislava 1994.

Od barbarskej noci... Listy z väzenia. Bratislava 2005.

TIBENSKÝ, P. (ed.): *Kríž vo svetle pravdy. Z korespondencie Jána Chryzostoma Korca*. Bratislava 1991.

II.

BÁTOROVÁ, M. – KOREC, J. Ch.: *O kultúre s kardinálom Jánom Chryzostomom Korcom*. Bratislava 2001.

BIK, Z.: Kościół katolicki w obliczu totalitaryzmu (w latach 1945–1989). In: JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H. (ed.): *Słowacja w obliczu Europy. Sonda.* Katovice 2000.

„Duch tchnie, kędy chce“. *Tygodnik Powszechny,* 1998, č. 12 (rozhovor).

GRAJEWSKI, A.: *Jidášův komplex. Zraněná církev...*

CHELEMENDIK, S.: *Kardinál Ján Chryzostom Korec: Kresťanstvo nás robí ľuďmi. Kniha – dialóg...* Bratislava 2004.

KOREC, J. Ch. – ŠAJDOVÁ, L.: *Rozhovory spod Zabora.* Bratislava 2000.

MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť...*

ŠIMULČÍK, J.: *Svetlo z podzemia...*

SLOVENSKO

Miroslav KUSÝ
(nar. 1931)

Filozof a politolog, účastník reformního procesu v době *pražského jara, signatář *Charty 77, aktivista *Hnutí za občanskou svobodu. Po roce 1990 rektor Univerzity Komenského.

Narodil se v Bratislavě. V roce 1954 zakončil studium filozofie na Karlově univerzitě v Praze. V letech 1954–1956 pracoval jako asistent katedry dialektického materialismu Vysoké školy politických a hospodářských věd v Praze, zabýval se epistemologií. Od roku 1952 byl členem KSČ. Od roku 1957 pracoval jako akademický vyučující na katedře dějin filozofie a logiky, následně na katedře dialektického a historického materialismu Univerzity Komenského v Bratislavě; zároveň pokračoval ve výzkumu teorie poznání a kritické filozofie. Publikoval zejména v časopisech *_Kultúrny život_ a _Nové slovo_. V roce 1961 vydal _Úvod do filozofie_, o rok později práci o teorii poznání. Postupně se zapojil do proudu revizionistické filozofie, jehož reprezentanty byli mj. *Leszek Kołakowski a Adam Schaff a v Čechách Karel Kosík, Milan Průcha a Ivan Sviták. V roce 1966 byl jmenován profesorem. Ve stejné době uveřejnil práci _Filozofia politiky_ (_Filozofie politiky_), která obsahovala kritické soudy o politické situaci v Československu. V šedesátých letech byla jeho vědecká činnost tolerovaná, budila však nespokojenost stranických vůdců, do jeho textů často zasahovala cenzura. V roce 1968 navázal spolupráci s jugoslávskými marxistickými filozofy revizionistické orientace, seskupenými kolem časopisu *_Praxis_ (který existoval do roku 1975, pak ho bělehradské úřady zlikvidovaly). Poté uveřejnil v časopise _Teoria in Praxa_, který vycházel v Lublani, analýzu reforem *pražského jara; slovenské knižní vydání šlo do stoupy.

Během pokusu o reformu systému v Československu v šedesátých letech zdůrazňoval nutnost demokratizace společnosti; dostal se tehdy do konfliktu s představiteli tzv. slovenského národního křídla, kteří se dožadovali federalizace státu. V září 1968 se stal vedoucím ideologického oddělení ÚV Komunistické strany Slovenska. Na jaře následujícího roku byl z této funkce odvolán a vyloučen ze strany za to, že veřejně kritizoval odmítnutí reformní politiky; musel také opustit univerzitu.

V sedmdesátých letech často měnil pracoviště. V roce 1977 podepsal *Chartu 77; vyhodili ho za to z Univerzitní knihovny, kde byl tehdy zaměstnán. Začal pracovat manuálně. Byl v té době jediným signatářem *Charty 77 žijícím na Slovensku. Ti další – Ján Mlynárik a *Dominik Tatarka, bydleli v Praze. Od roku 1980 do listopadu 1989 byl dokumentaristou v dílně architektury a urbanistiky URBION.

Náležel do skupiny představitelů tzv. disentu reflexe, soustřeďující se především na duchovní odpor. Spolupracoval s exilovými a s českými samizdatovými časopisy, byly to mj. _Československý fejeton/fejtón, Dialog, Doba, *Lidové noviny, *Listy a Obsah_, ze slovenských pak *_Bratislavské listy_ a *_Fragment K_. V roce 1978 byl při vzniku létající univerzity v Bratislavě; jeho práci zakrátko zmařila Státní bezpečnost. Několikrát byl zadržen za distribuci exilové a podzemní literatury. V souvislosti s *případem francouzského kamiónu proti němu bylo vedeno trestní stíhání pro _podvracení republiky_; v květnu 1981 strávil dva týdny ve vyšetřovací vazbě.

V roce 1984 vydal ve slovenském exilovém nakladatelství „Naše snahy“ v Torontu spolu s *Milanem Šimečkou sbírku esejů _Európska skúsenosť s reálnym socializmom_ (_Evropská zkušenost s reálným socialismem_), které analyzovaly fungování tzv. reálného socialismu. Autoři odmítali ztotožnění sovětského režimu se socialismem. Vyjadřovali také názor, že možnosti socialismu sovětského typu se vyčerpaly, zatímco samotnou myšlenku socialismu pokládali za zprofanovanou stalinskou a socialisticko-realistickou praxí.

Eseje Kusého z osmdesátých let se věnovaly především podrobné analýze politického systému, ideologie a praxe reálného socialismu, který autor popisoval jako totalitní a etatistický. Poukazoval na nesoulad mezi prvotními cíli komunistického a socialistického hnutí a praxí reálného socialismu. V sedmdesátých letech se postupně vzdaloval od skupiny tzv. reformních komunistů. Značné kontroverze mezi Slováky vyvolaly jeho historické eseje věnované vztahu slovenského národa a jeho politických elit k národním tradicím. Zabýval se také problémy ekologie: v roce 1984 vydal v pražském nezávislém časopise _Obsah_ článek _Marxizmus a ekologická kríza_ (_Marxismus a ekologická krize_), který se stal inspirací pro autory publikace *_Bratislava nahlas_.

V roce 1988 začal spolupracovat s československou stanicí *_Rádio Svobodná Evropa_. V textech, vydaných později v knize _Na vlnách Slobodnej Európy_ (1990), kriticky komentoval politickou situaci v Československu, především demaskoval proklamativní povahu tzv. přestavby, kterou prosazovalo tehdejší vedení KSČ. V roce 1989 podepsal manifest _Demokracii pro všechny_, program *Hnutí za občanskou svobodu. Před 21. srpnem napsal společně s *Jánem Čarnogurským, Vladimírem Maňákem, Hanou Ponickou a Antonem Seleckým dopis vládě Slovenské socialistické republiky, v němž se oznamovalo položení květů na místě, kde byla v roce 1968 zabita sovětskými vojáky studentka Danka Košanová. Všichni signatáři dopisu, tzv. bratislavská pětka, byli vyslýcháni, *Čarnogurský a Kusý byli uvězněni a poté obviněni. Kusý byl propuštěn po 12 týdnech. Rozsudek – 9 měsíců podmíněně – padl 14. listopadu 1989.

Od prosince 1989 do února 1990 byl členem vlády národního porozumění Mariána Čalfy, v níž byl jako ministr odpovědný za Federální úřad pro tisk a informace. V roce 1990 byl poslancem Federálního shromáždění a v letech 1990–1992 členem předsednictva Slovenské národní rady. V období 1991–1992 pracoval také jako vedoucí bratislavské kanceláře prezidenta *Václava Havla. V roce 1989 mu byla v prvních svobodných akademických volbách svěřena funkce rektora Univerzity Komenského, kterou zastával do roku 1991. V roce 1990 založil na univerzitě katedru politologie, kterou řídil šest let. Vedl na Univerzitě Komenského Centrum UNESCO pro lidská práva.

V roce 2004 krátce přednášel na univerzitě v Komárně na jižním Slovensku. Nyní je v důchodu.

Hlavním tématem jeho výzkumné práce jsou lidská práva a práva národnostních menšin. Do souboru _Eseje_ (1991) zařadil práce uveřejněné svého času v samizdatu a práce vydané v roce 1990 jako _Závadné písomnosti_ – materiály o pronásledování opozice tajnou policií a o politické situaci za *„normalizace“. Kniha _Čo s našimi Maďarmi?_ (1998) se zabývá problémem slovensko-maďarských vztahů. Za vědeckou a publicistickou činnost byl v roce 1996 vyznamenán Zlatou medailí prezidenta Maďarské republiky.

Juraj Marušiak

I.
Co s našimi Maďarmi? Štúdie a reflexe. Bratislava 1998.
Československá inštitucionálna revolúcia. In: *Otázky politiky a demokracie.* Bratislava 1968.
Eseje. Bratislava 1991.
Fenomen niesłowacki. Přel. Kamiński, Krzysztof. In: *Nazywać rzeczy po imieniu…*
Filozofie politiky. Bratislava 1966.
Karta 77 a socjalizm realny. Přel. Pernal, Marek. *Obóz*, 1982, č. 4.
Marxistická filozofia. Bratislava 1967.
Na vlnách Slobodnej Európy. Bratislava 1990.
Na vlnách Slobodnej Európy 1997–2001. Bratislava 2001.
Politológia. Bratislava 1998.
Prawdziwy koniec federacji. Přel. FPG [vl. jm. Godlewski, Piotr]. *Gazeta Wyborcza*, 17. 10. 1997.
Szlovák leszek, Szlovák vagyok. Bratislava 1993.
Úvod do filozofie. Bratislava 1961.
Závadné písomnosti. Bratislava 1990.
KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: *Európska skúsenosť s reálnym socializmom*. Toronto 1984; vyd. na Slovensku jako *Veľký brat a Veľká sestra.* Bratislava 2000.

II.
Kolísavý intelektuál 1–5 (rozhovor s M. Kusým). *Mosty,* 1998, č. 24–28.
KOPSOVÁ, R.: Reflexívny disent – črty k portrétu Miroslava Kusého. In: FUNDÁREK, F. – KOPSOVÁ, R. – KUSÁ, J.: *Život v slove a život so slovom.* Bratislava 1995.
TÁŽ: Slovenský intelektuálny disent. Črty k portrétu Miroslava Kusého. *Slovenské rozhľady,* 1995, č. 4.

Oleg PASTIER
(nar. 1952)

Básník, novinář a publicista, vydavatel samizdatových časopisů **Fragment, Fragment K a *Kontakt.* Pseudonymy: Jakub Sojka, Pavol Országh.

Narodil se v Bratislavě. Po maturitě v roce 1970 pracoval jako topič. Patřil do skupiny bratislavského uměleckého undergroundu, která odmítala státem kontrolovanou oficiální kulturu. V roce 1980 spoluzakládal nezávislý časopis **Kontakt*, byl členem jeho první redakční rady. Nápad na vydávání časopisu se zrodil během setkání se signatáři *Charty 77 a pražským uměleckým undergroundem. Na stránkách **Kontaktu* Pastier uveřejňoval především své verše. Do prvního čísla z roku 1981 zařadil prózu *K. B. Z.* a verše ze sbírky *Tieň Chamraj* (*Stín Chamraj*), do druhého čísla sbírku *Kontakt 2*, v níž se odrážel rozdíl mezi uměním a skutečností v současné morálně zpustošené společnosti.

Koncem roku 1986 spoluvytvářel časopis **Fragment*. Na začátku roku 1988 se **Fragment* spojil s časopisem *K*; nové periodikum se jmenovalo *Fragment K*. Ve druhém čísle vyšly básně ze sbírky *Duté ticho*; ty později vyšly v tzv. knižním vydání **Fragmentu*. Začátkem roku 1989 se zostřily útoky Státní bezpečnosti na redakci. Pastier byl uvězněn a ostatní členové redakce, Ivan Hoffman, Jiří Olič a *Martin M. Šimečka, byli vyslýcháni.

Před rokem 1989 vydal v samizdatu sbírky poezie *Tieň Chamraj* (*Stín Chamraj*, 1981), *Pavúčie hniezda* (*Pavoučí hnízda*, 1982) a *Duté ticho* (1987). Po roce 1989 kromě sbírky *Plot* (1992), obsahující verše uveřejněné předtím v samizdatu, vydal sbírky *Oko za zúb* (*Oko za zub*, 1995) a *Možno* (*Možná*, 1998). Byl také redaktorem druhého dílu knihy *Fórum literárnej kritiky* (*Fórum literární kritiky*, 1994).

Poté se stal šéfredaktorem časopisu **Fragment* a nakladatelství F. R. & G., které věnuje zvláštní pozornost literatuře států střední a východní Evropy. Nějakou dobu byl zástupcem šéfredaktora týdeníku **Kultúrny život* a šéfredaktorem česko-slovenského týdeníku *Mosty*.

Juraj Marušiak

I.
Album: N/N/N/N/. Bratislava 2006.
Možno. Bratislava 1998.
Oko za zub. Bratislava 1995.
Plot. Bratislava 1992.

II.
ČECHOVÁ, S.: Fragment a jeho verný Pastier Oleg (rozhovor s O. Pastierom). *Mosty,* 1999, č. 5.
LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia…*
PASTIER, O.: Z histórie bratislavského samizdatu...
PASTIEROVÁ, L.: *Monografické spracovanie samizdatových periodik Kontakt, Altamira, Fragment, K.* Bratislava 1997.

Martin Milan ŠIMEČKA
(nar. 1957)

Spisovatel, novinář a publicista, redaktor samizdatových časopisů, spoluzakladatel *Veřejnosti proti násilí.

Narodil se v Bratislavě. Syn *Milana Šimečky. Po vyloučení rodičů z KSČ za antikomunistickou činnost v roce 1968 nesměl pokračovat ve studiu na střední škole. V roce 1972 byl přijat do učení v bratislavském Slovnaftu a maturitu složil dálkově. Pětkrát se neúspěšně pokoušel o přijetí na studia. Od skončení základní vojenské služby až do pádu komunistického režimu pracoval mj. jako záchranář, prodavač, ošetřovatel v nemocnici a topič. Od roku 1981 spolupracoval s prvním slovenským samizdatovým časopisem **Kontakt*, v němž otiskl mnoho svých povídek a článků. Po návratu z vojny v červnu 1981 se stal členem redakční rady **Kontaktu*. Ve druhém čísle uveřejnil překlad eseje George Orwella *Proč píšu?* V roce 1987 se vedle *Jána Budaje a Jána Langoše stal redaktorem časopisu *K*. Udržoval kontakty s českými disidenty, mj. se každého čtvrt roku účastnil schůzek spolupracovníků samizdatového časopisu *Obsah*. V Edici *Petlice vyšly jeho autobiografické povídky *Vojenská knižka* (1981), *Výpověď* (1982) a *Žabí rok* (1983), které společně vyšly také v exilovém nakladatelství Index pod titulem *Žabí rok.* Vydal tam také výbor z korespondence s otcem *Světelná znamení* (1984) a román *Džin* (1988), který vyšel i na Slovensku. Společně s Langošem připravil do tisku knihu vzpomínek *Dominika Tatarky *Navrávačky*.

Míval často domovní prohlídky, byl vyslýchán a sledován Státní bezpečností. Sám svou činnost za protirežimní nepokládal, spíš pro něj byla pokusem hledat alternativní způsob života. I když udržoval kontakty se signatáři *Charty 77, její prohlášení nepodepsal, pokládal je totiž za pokus navázat s komunistickým systémem dialog.

V roce 1989 spoluzakládal *Veřejnost proti násilí, v prvních měsících roku 1990 byl členem jejího Koordinačního výboru. V letech 1990–1997 pracoval jako šéfredaktor nakladatelství Archa, v období 1997–1999 byl šéfredaktorem liberálního politického týdeníku *Domino fórum*, v letech 1999–2006 šéfredaktorem deníku *Sme* a v roce 2006 se stal šéfredaktorem českého názorového týdeníku *Respekt.* V letech 1993–1994 byl předsedou slovenského PEN klubu.

Je autorem mnoha analýz a článků o situaci na Slovensku. V roce 1997 vydal autobiografický román *Záujem* (*Zájem*), v němž vyjádřil své zklamání vývojem událostí po roce 1989. V roce 1998 vyšel v Bratislavě výbor z jeho publicistiky.

Juraj Marušiak

I.
Czyżby koniec paranoi. Přel. Godlewski, Piotr. *Gazeta Wyborcza*, 20. 10. 1999.
Demon niezgody. Přel. Engelking, Leszek. *Gazeta Wyborcza,* 4.–5. 5. 1996.
Džin. Praha 1988; Bratislava 1999.
Hľadanie obáv. Bratislava 1998.
Světelná znamení. Edice Petlice, Praha 1984; Bratislava 1991.
Vojenská knižka. Praha 1981.
Výpoveď. Praha 1982.
Záujem. Praha 1997.
Žabí rok. Praha 1983; Kolín nad Rýnem 1985.

II.
PASTIER, O.: Z histórie bratislavského samizdatu...

Milan ŠIMEČKA
(1930–1990)

Filozof, publicista a politolog. Autor knihy *Obnovení pořádku* a dalších děl věnovaných kritice utopie a reálného socialismu.

Narodil se v Novém Bohumíně na Těšínsku. V letech 1949–1953 studoval ruskou a českou literaturu na Masarykově univerzitě v Brně, v letech 1953–1954 učil na gymnáziu v Kroměříži. V roce 1954 se usadil v Bratislavě, kde přednášel marxistickou filozofii na Fakultě medicíny a farmacie na Univerzitě Komenského a poté na Vysoké škole hudební; tam se také v roce 1968 habilitoval. Se Slovenskem zůstal spjat až do konce života, psal česky i slovensky. Byl nejčastěji překládaným slovenským spisovatelem a publicistou v samizdatu.

V šedesátých letech byly hlavním tématem jeho vědeckého bádání společenské utopie; této tematice věnoval svou první knihu *Sociálne utópie a utopisti* (*Sociální utopie a utopisté*, 1963). Pokračováním tohoto zájmu byla *Kríza utopizmu* (*Krize utopismu*, 1967), analýza ideových kořenů a intelektuálního diskurzu utopického myšlení. Podle něj *všechny utopie vznikaly podle stejné ideové šablony* […] *vyplývaly z jediného specificky utopického vztahu k realitě*. Charakteristickými rysy utopií jsou podle autora mj. zvláštní regresivní pojímání historie, falešná koncepce poznání, fetišizace rozumu, idealizace bídy, morální determinismus a – takřka náboženská – exaltace.

Při analyzování podstaty utopického myšlení narazil na jeho prvky ve společenské a politické praxi komunistického systému, povšiml si životnosti určitých utopických představ a tradic, zejména v lidovém povědomí. Právě to ho přímo inspirovalo k napsání knihy. Při zkoumání utopie nalezl *v současné podobě socialismu, která se do značné míry nekryje s nejšířeji pojatými teoretickým předpoklady, vliv starších a více zakořeněných utopických představ*. Za utopické pokládal rovněž pokusy o *vytvoření jednoho nezpochybnitelného schématu socialismu a komunismu*, chápaného jako ideál, k němuž směřuje svět. Budoucnost socialismu byla spojena s návratem k humanistickým hodnotám a s *rozchodem s naivními představami z minulého století.*

Takové stanovisko bylo v rozporu nejen s leninským modelem socialismu, ale i s marxistickým historickým determinismem. Tím se Šimečka dostal do revizionistického proudu, který v šedesátých letech představovali marxističtí intelektuálové na obou stranách „železné opony" (Roger Garaudy, *Leszek Kołakowski, *Miroslav Kusý, Ivan Sviták aj.).

V tomto období publikoval mj. v časopisech *Doba*, **Kultúrny život*, **Listy, Literární listy, Literární noviny a Reportér,* pracoval také pro rozhlas a televizi. Na přelomu let 1967/1968 byl na půlroční stáži v Ústavu evropských dějin v Mohuči; zajímal se především o myšlení frankfurtské školy (Jürgen Habermas) a nové levice (Herbert Marcuse).

Po *invazi do Československa v roce 1968 byl vyloučen z komunistické strany a zbaven možností vědecky bádat. Začal pracovat na stavbě. Jeho manželka Eva byla propuštěna z práce na Univerzitě Komenského a mladšímu synovi, *Martinu M. Šimečkovi, bylo znemožněno studovat.

V sedmdesátých letech publikoval – především eseje a fejetony – v samizdatových časopisech. Jeho texty vycházely také v exilových časopisech (*Listy, Obrys, *Svědectví), byly překládány do cizích jazyků. Největší ohlas měla jeho kniha *Obnovení pořádku. Příspěvek k typologii reálného socialismu* (napsáno 1977, vyd. 1979), v níž analyzoval proces *„normalizace" po roce 1969. Zabýval se také tím, jaký význam mohou mít v postupně pacifikované společnosti takové pojmy jako oficiální propagandou hlásaný socialismus a komunismus. V knize vyjádřil skeptický poměr ke všem ideologickým konstrukcím: *Ideologie v podstatě vždycky sloužila k tomu, aby dodala zločinům nadlidské rozměry, aby vypadaly, že je nespáchaly lidské ruce, ale nesrozumitelná mocná ruka dějin.*

Knihu dokončil v době komunistické kampaně proti *Chartě 77. Pod tlakem úřadů a hrozby, že bude jeho starší syn vyloučen ze školy, *Prohlášení Charty 77* nepodepsal. Tyto zážitky vylíčil v textu *Ludvíkovi Vaculíkovi namiesto fejtónu* (*Ludvíku Vaculíkovi místo fejetonu*) z 15. ledna 1977. V roce 1981 byl uvězněn a strávil víc než rok ve vyšetřovací vazbě v Bratislavě a v Praze na Ruzyni. V souvislosti s *případem francouzského kamiónu byl spolu s dalšími českými a slovenskými disidenty obviněn z podvratné činnosti. V březnu 1982 z početné skupiny disidentů zůstávali ve vězení jen Jiří Ruml, Ján Mlynárik a Milan Šimečka. Do konce května 1982 byli na nátlak světového veřejného mínění propuštěni.

Z vězení vyšel s poškozeným zdravím. Až do roku 1989 žil ze zahraničních publikací. Výbor z korespondence s rodinou *Světelná znamení* vydal v roce 1984 v nezávislé Edici *Petlice jeho syn Martin. Po návratu z vězení napsal studii *Dopisy o povaze skutečnosti* (1992). Je to jeho jediné dílo čistě filozofické povahy, napsané ve formě dopisů synům. Podle Šimečky je člověku plně dostupná jen individuální zkušenost, a na tu má zaměřit úsilí o poznání. Zbytek si lze jen s větší či menší pravděpodobností domýšlet.

V roce 1984 dosáhl světového ohlasu jeho esej *Můj soudruh Winston Smith* o románu George Orwella *1984*. Konfrontoval v něm svět románu, chápaný v době vzniku knihy jako „political fiction", se skutečností reálného socialismu.

Společně s *Miroslavem Kusým je autorem knihy *Európska skúsenosť s reálnym socializmom* (*Evropská zkušenost s reálným socialismem*, 1984). Jeho část knihy, *Ztrata skutečnosti* (*Ztráta skutečnosti*), je souborem politologických úvah a esejů. Rozvinul v nich svou kritiku utopických koncepcí ze šedesátých let a analýzu utopického způsobu myšlení, která ho vede ke skepsi vůči všem tzv. společenským doktrínám. V dalších esejích zkoumal vývoj marxistické teorie a její realizaci v politické praxi. V textech *Ze západu na východ* nebo *Ruská ideologie* analyzoval evoluci marxismu na ruské půdě. V textu *Tržiště diktatur* pak zkoumal fenomén vzniku totalitních režimů v Evropě, spjatý podle jeho názoru s postojem společnosti a intelektuálů, kteří vyčítali demokratickým institucím nedostatečnou výkonnost a byli ve jménu společenské spravedlnosti ochotni upřednostnit diktaturu, jež by nastolila princip rovnosti.

Další eseje věnoval analýze komunismu. Dospěl k závěru, že *společensko-ekonomický systém vytvořený Stalinem se stal trvalým základem reálně existujícího socialismu*; byl tudíž podobně jako většina východoevropských historiků a politologů stoupencem teorie kontinuity mezi jednotlivými obdobími dějin komunistického režimu. V eseji *Konfrontace* zpochybnil politiku studené války, viděl v ní příklad porážky rozumu, vedoucí k mrhání silami a výrobními prostředky. Podle jeho názoru zaujímal SSSR v konfrontaci defenzívní pozice a takové akce jako okupace Československa nebo invaze do Afghánistánu vyplývaly z obav před vnitřním rozpadem, hospodářským zhroucením, společenskou nespokojeností nebo porážkou v civilizační soutěži.

V samizdatu vydal sbírku fejetonů *Kruhová obrana* (1985). V nich analyzoval individuální lidské osudy, zlomené nejednou v důsledku jednání motivovaného ideologickými předpoklady, jež pak vedlo ke ztrátě totožnosti a individuality. Podobně jako většina soudobých politologů

měl za to, že se na politickém životě podílí jen nevýznamná část společnosti, a tudíž demokracie a diktatury existují díky souhlasu mlčící většiny. Při popisu působení režimu směřujícího k totální kontrole života jednotlivců analyzoval také druhou stránku reálného socialismu, jíž bylo úsilí systému východní Evropy zastavit historii a přimět občany, aby existovali jen v prostoru *malých dějin*. Analyzoval také, jak komunistické režimy manipulovaly s historickou pamětí, jak ji odosobňovaly, aby dějiny zredukovaly na abstraktní proces *pyramidy postavené anonymními staviteli* […], *což předem vylučuje otázku, zda nemohly být kameny položeny jinak, v jiném pořadí, a především zda má celý ten projekt vůbec smysl*. Když hledal příčiny stability komunistického režimu v Československu, nacházel ji v souhlasu mlčící většiny, v absenci společenské angažovanosti v politické činnosti a ve všeobecném marasmu.

Perestrojka v Rusku a oživení československé společenské aktivity byly tématy úvah z roku 1988, zveřejněných v knize *Konec nehybnosti* (1989). Po roce 1989 uveřejňoval Šimečka v časopisech politologické texty. V roce 1990 byl několik měsíců poslancem Slovenské národní rady. Na jaře 1990 se stal poradcem prezidenta *Václava Havla pro zahraniční politiku.

Zemřel v Praze na infarkt.

Juraj Marušiak

I.

KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: *Európska skúsenosť s reálným socializmom*…
Another Civilization? An Other Civilization?; Which Way Back to Europe? (A Reply to Mihály Wajda). In: SCHÖPFLIN, G. – WOOD, N. (eds.): *In Search of Central Europe*…; Inna cywilizacja? Přel. Illg, Jacek. *Literatura na Świecie*, 1990, č. 9.
Dopisy o povaze skutečnosti. *Slovenské pohľady*, 1992, č. 3.
Konec nehybnosti. Praha 1990.
Kríza utopizmu. Bratislava 1967.
Kruhová obrana. Edice Petlice, Praha 1985; Kolín nad Rýnem 1985; Bratislava 1992.
Listy z väzenia. Bratislava 1999.
Môj súdruh Winston Smith [1984]. *Kultúrny život*, 1990, č. 18–30; přel. úryky z: Czech Winston Smith. *Veto,* 1984, č. 13.
Obnovení pořádku. Příspěvek k typologii reálného socialismu….
Sociálne utópie a utopisti. Bratislava 1963.
Společenství strachu a jiné eseje. Bratislava 2003.

II.

ENGELKING, L.: Šimečka Milan. In: JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H. (ed.): *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890–1990*….
FUNDÁREK, F. – KOPSOVÁ, R. – KUSÁ, J.: *Život v slove a život so slovom…*
KUSÁ, J.: Kontinuita myslenia v diskontinuite dejín – Milan Šimečka (1930–1990). In: KUSÁ, J. – ZAJAC, P.: *Prítomnosť minulosti, minulosť prítomnosti.* Bratislava 1996.
Milan Šimečka – profil. *Kritika & Kontext*, 1999, č. 3–4 (eseje i vzpomínky).
MLYNÁRIK, J.: Osud filozofa a púť naša (S Milanom Šimečkom). *Slovenské rozhľady,* 1995, č. 5.
PREČAN, V.: Velké a malé dějiny Milana Šimečky. *Slovenské pohľady*, 1992, č. 1.
Slovník českých filozofů. Brno 1998.
ŠIMEČKA, M. M.: *Světelná znamení…*
ZAJAC, P.: Estetickosť ako životný princíp u Milana Šimečky. *Slovenské pohľady*, 1992, č. 1.

Dominik TATARKA
(1913–1989)

Spisovatel, dramaturg a esejista. Symbol odporu proti *invazi do Československa. Jeden z mála slovenských signatářů *Charty 77.

Narodil se v obci Drienové u Považské Bystrice v rolnické rodině. Jeho otec zahynul za první světové války. V letech 1926–1934 navštěvoval gymnázium v Nitře a v Trenčíně, od roku 1934 do roku 1938 studoval slovenštinu a romanistiku na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze; tehdy na něj měli značný vliv významní čeští literární vědci František Xaver Šalda a Václav Tille. Za studií vstoupil do komunistické studentské organizace Kostufra. V letech 1938–1939 studoval na Sorboně. Po vypuknutí druhé světové války se vrátil na Slovensko a do roku 1944 pracoval jako učitel francouzštiny na středních školách v Žilině a v Martinu. V roce 1944 se zúčastnil Slovenského národního povstání; tehdy se také stal členem Komunistické strany Slovenska (KSS).

První literární práce uveřejnil v časopise *Svojet* v roce 1935; v roce 1942 mu vyšla kniha povídek *V úzkosti hľadania* (*V úzkosti hledání*), navazující na poetiku surrealismu. V podobné stylistice se držel také první román *Panna zázračnica* (*Panna zázračnice*, 1944), jejíž děj se odehrává mezi bratislavskou uměleckou avantgardou třicátých let.

Po válce krátce pracoval na slovenském ministerstvu informací a poté v deníku *Národná obroda*. Do roku 1964 byl redaktorem literárních časopisů a v nakladatelství Tatran, později se zabýval jen literární tvorbou. V roce 1948 vyšel jeho román *Farská republika*, popisující groteskní povahu politické reality Slovenského státu v letech 1939–1945 a cestu intelektuálů k aktivnímu odporu vůči fašistickému režimu. Navzdory jeho prokomunistickému zaměření jeho další knihu, sbírku povídek a črt z cesty do západní Evropy *Ľudia a skutky* (*Lidé a skutky*, 1950), zadržela cenzura. Tři další díla – *Prvý a druhý úder* (1950), *Radostník* (1954) a *Družné letá* (1955) – napsal v souladu s požadavky socialistického realismu. V březnu 1951 byl spolu s dalšími slovenskými komunistickými spisovateli naříčen z tzv. *slovenského buržoazního nacionalismu*.

V roce 1955 při sporu o román Františka Hečka *Drevená dedina* (*Dřevěná dědina*), vydávaný za vrcholné dílo slovenské socialistické literatury, označil knihu za příklad neživotné tvorby plné prázdných tezí a zpochybnil koncepci oficiální literatury. V dubnu 1956 na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů přirovnal postavení spisovatele ke státnímu úředníkovi a navrhl, aby se Svaz spisovatelů stal orgánem názorů a veřejné kontroly, tedy určitou formou politické opozice. V březnu 1956 v týdeníku **Kultúrny život* vyšla jeho povídka *Démon súhlasu* (*Démon souhlasu*) – pokus o zúčtování se stalinismem. V roce 1958 ho vedení Komunistické strany Slovenska chtělo vyloučit ze strany.

V padesátých a šedesátých letech mu vyšla sbírka povídek *Rozhovory bez konca* (*Rozmluvy bez konce*, 1959), román *Prútené kreslá* (*Proutěná křesla*, 1963, vyd. v polovině roku 1965), v němž se vracel do doby studií v Paříži, a satira na komunistický systém *O vládcovi Figurovi* (*O vládci Figurovi*, 1963).

Od poloviny šedesátých let se věnoval společenské publicistice; texty z tohoto období sebral do knihy *Proti démonom* (*Proti démonům*, 1968). V roce 1965 podpořil petici mladých

českých spisovatelů (sdružených kolem *Václava Havla) proti zrušení literárního časopisu **Tvář*. V roce 1968 se stal členem vedení Svazu slovenských spisovatelů. V eseji *Obec božia – obec človečia* (*Boží obec – lidská obec*, 1968) předložil ideál společenského řádu, ustavujícího *vnitřně svobodnou a spravedlivou republiku*, budovanou odzdola jako svobodné společenství svobodných lidí. Požadoval, aby státní úřady byly obsazovány podle výsledků svobodných voleb. Odmítal politický systém, v němž je občan bezmocný tváří v tvář všemocnému státu.

Morální autorita, jíž se těšil v části společnosti, způsobila, že se ve dnech *invaze do Československa stal symbolem odporu proti okupaci. Na spontánních shromážděních v bratislavských ulicích vyzýval Slováky k solidaritě a k jednotě s českým národem. Krátce byl šéfredaktorem týdeníku **Kultúrny život*. V roce 1969 vystoupil z KSS a své rozhodnutí hájil tím, že strana nebrání suverenitu státu.

V letech 1970–1971 pracoval jako lesní dělník. V roce 1970 vyšel první a jediný díl jeho sebraných spisů. Odmítl návrh, aby udělal sebekritiku, a vrátil se tak do oficiálního literárního života, a 24. října 1971 byl vyloučen ze Svazu slovenských spisovatelů a zbaven možnosti publikovat. Žil z invalidního důchodu. V roce 1976 mu bylo zakázáno opouštět Bratislavu, přesto však koncem roku odjel do Prahy a 31. prosince jako jeden z mála Slováků podepsal *Chartu 77. Mezi českými disidenty měl obrovskou autoritu, udržoval kontakty především se spisovateli a intelektuály, mezi nimiž byli Karel Bartošek, *Václav Havel, Ivan Klíma, Alexandr Kliment, Karel Kosík, Karel Pecka a *Ludvík Vaculík.

Po návratu do Bratislavy se v důsledku akcí Státní bezpečnosti dostal do téměř úplné izolace. V roce 1978 vydal v podzemí sbírku črt *V ne-čase*, o rok později v Edici *Petlice vyšly jeho autobiografické *Písačky*. Na ně navázaly knihy *Sám proti noci* (1984) a *Listy do večnosti* (*Dopisy na věčnost*, 1988). Tato trilogie je nezvyklou koláží autorových snových vidin a zážitků z období izolace. V roce 1988 vyšly také jeho *Navrávačky*, vzpomínky původně nahrané Evou Štolbovou.

V roce 1986 dostal Cenu Jaroslava Seiferta, přiznávanou stockholmskou Nadací Charty 77. Zemřel v Bratislavě. Teprve po smrti ho nové vedení Svazu slovenských spisovatelů rehabilitovalo. Dnes nese jeho jméno jedna z nejvýznamnějších literárních cen.

Juraj Marušiak

I.

„Gmina boża“ (kwiecien–maj 1968), fragm. Přel. Janaszek-Ivaničková, Halina. *Dziś!,* 1996, č. 7.
Hovory o kultúre a obcovaní. Praha 1995.
Kogucik w agonii. Přel. Abrahamowicz, Danuta. *Literatura na Świecie*, 1991, č. 3.
Kultúra ako obcovanie. Bratislava 1996.
Listy do večnosti. Toronto 1988.
Navrávačky. Kolín nad Rýnem 1988; ŠTOLBOVÁ, E. – TATARKA, D.: *Navrávačky s Dominikom Tatarkom.* Bratislava 2000.
Opowiem ci o Uli. Přel. Engelking, Leszek. *Gazeta Wyborcza,* 4.–5. 5. 1996.
Písačky. Bratislava 1978; Praha 1979; Kolín nad Rýnem 1984; *Písačky pre milovanú Lutéciu.* Praha 1999.
Proutěná křesla. Přel. Eis, Zdeněk. Praha 1963.
Sám proti noci. Mnichov 1984.
Tajemnica. Přel. Buchowska, Stana – Kępiński, Piotr. *Czas Kultury*, 1999, č. 2.
V ne-čase. Bratislava 1978; 1988.

II.

ANTALOVÁ, I. – BOMBÍKOVÁ, P. (eds.): *Ešte s vami pobudnúť. Spomínanie na Dominika Tatarku.* Bratislava 1994.
EIS, Z.: *Dominik Tatarka.* Praha – Brno 2001.
ENGELKING, L.: Dominik Tatarka. In: JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H. (ed.): *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890–1990…*
GRABIŃSKI, T.: Dominika Tatarki przygody z historią. In: PUŁASKI, M. – VALENTA, J. (eds.): *Doświadczenia trzech generacji Polaków, Czechów i Słowaków 1918–1998.* Vratislav 1998.
HAVEL, V.: „Daj to sem!“. Přel. Waczków, Józef. *Literatura na Świecie*, 1991, č. 3.
JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H.: Eseizacja prozy w twórczości Kazimierza Brandysa i Dominika Tatarki. In: BOBROWNICKA, M. (ed.): *Związki i paralele literatury polskiej i słowackiej.* Vratislav 1972.
TÁŽ: Postmodernistyczny autobiografizm Dominika Tatarki. TÁŽ: *Od modernizmu do postmodernizmu*. Katovice 1996.
JANČOVIČ, I.: *Tvorivé začiatky Dominika Tatarku*. Banská Bystrica 1999.
MARUŠIAK, J.: Slovenské postoje v roku 1956. In: ŠTEFANSKÝ, M. – ZÁGORŠEKOVÁ, M. (eds.): *Krízy režimov sovietskeho bloku. Zborník z konferencie.* Banská Bystrica 1997.
MLYNÁRIK, J.: Jątrzyciel sumienia Słowacji. Přel. Waczków, Józef. *Literatura na Świecie*, 1991, č. 3.
NOËL, B.: Spotkanie z Tatarką (fragment). Přel. Rodowska, Krystyna. *Literatura na Świecie*, 1991, č. 3.
PERSTICKÁ, D.: *Dominik Tatarka a ti druzí.* Brno 1991.
PODLIPNÁ, F.: *Koláž* (*Pocta Dominikovi Tatarkovi*). Bratislava 1993.
PRUŠKOVÁ, Z.: *Keď si tak spomeniem na šesťdesiate roky.* Bratislava 1996.
Slovenská literatura, 1993, č. 2 (monografické číslo).
SUWARA-MARČOKOVÁ, B.: Porzucenie realizmu socjalistycznego przez Dominika Tatarkę. In: NIEDZIELA, Z. (ed.): *Studia z literatur słowiańskich.* Krakov 1994.
ŠIMEČKA, M. M.: Demon niezgody…
ŠTOLBOVÁ, E.: *Lamento.* Praha 1994.
TÁŽ: Jestem karpackim pastuchem. Přel. Engelking, Leszek. *Literatura na Świecie,* 1991, č. 3.

Jugoslávie

ÚVOD

„Jugoslávská myšlenka“ o nutnosti vytvoření společného státu, který by sdružoval slovanské národy obývající Balkánský poloostrov, se zrodila v devatenáctém století. Intelektuální elity jednotlivých národů viděly naději na politickou emancipaci ve federaci jazykově příbuzných etnických skupin. Teprve rozpad Rakousko-Uherska na podzim 1918 však umožnil vyhlášení společného státu – Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Již první roky nezávislosti odhalily řadu vnitřních konfliktů; pokus o centralizaci moci a srbská dominance v administrativních strukturách skončily ústavní krizí a v roce 1929 nastolil král Alexandr tzv. královskou diktaturu. Zároveň stát přijal nový název – Království Jugoslávie. Nastolení diktatury vedlo k zesílení nacionalistických tendencí, jejichž symptomem byl v roce 1934 atentát na panovníka.

V dubnu 1941 zemi obsadila německá, italská a maďarská vojska. Na okupaci a „rozebrání“ Jugoslávie se podílelo rovněž Bulharsko. Okupanti efektivně využili národnostních konfliktů: na území Chorvatska a Bosny vytvořili loutkový fašistický státeček, jehož ozbrojené útvary, tzv. *ustašovci, se proslavily krutostí k srbskému civilnímu obyvatelstvu. V čele Nezávislého státu Chorvatska stanul Ante Pavelić.

Hned po zahájení vojenských operací na jugoslávském území vyhlásil vůdce *Svazu komunistů Jugoslávie Josip Broz Tito okamžitou mobilizaci a v průběhu dvou let vytvořil jednu z největších partyzánských armád v okupované Evropě. Do boje s okupanty však vstoupila až po útoku Německa na SSSR v červnu 1941, na jasný pokyn Kremlu. V roce 1942 vznikla z iniciativy komunistů Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie, která si připsala funkci nejvyššího zákonodárného a výkonného orgánu. Radu uznala britská vláda a od roku 1943 mohla počítat s dodávkami zbraní a výstroje, nezbytných k vedení účinného partyzánského boje. V roce 1943 zřídila Rada Národní výbor osvobození Jugoslávie, kterému svěřila pravomoci prozatímní vlády. Na sjezdu Rady, který se konal 28. listopadu 1943 v bosenském městečku Jajce, byl přijat návrh na vytvoření nového, socialistického federativního státu, složeného ze šesti rovnoprávných republik. Od září 1944 partyzánům pomáhala Rudá armáda, jejíž oddíly vstoupily do Srbska. V březnu 1945 vznikla podle ustanovení konference v Jaltě koaliční vláda, složená z představitelů Národního výboru osvobození Jugoslávie a jugoslávských politiků, kteří se vrátili z emigrace. Dne 15. května 1945 skončily boje s německou armádou ve Slovinsku a jugoslávská armáda vstoupila do Terstu. Z iniciativy komunistů, kteří měli v rukou faktickou moc, vznikla v srpnu 1945 Národní fronta, masová organizace, jež měla manifestovat podporu politice strany. Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie se přetvořila v Prozatímní skupštinu (sněm), jež se chopila zákonodárné činnosti (mj. rozhodla o volbách do ústavodárného shromáždění a o pozemkové reformě).

V listopadu 1945 se konaly volby do Ústavodárné skupštiny, v nichž se hlasovalo jen o kandidátce Národní fronty (komunistů a demokratických stran). Pravice, kompromitovaná dohodami s okupanty a rozklížená občanskou válkou a poválečným terorem, byla definitivně odsunuta z politického života. Ústavodárná skupština vyhlásila vznik Federativní lidové republiky Jugoslávie, složené ze šesti republik: Bosny a Hercegoviny, Černé Hory, Chorvatska, Makedonie, Slovinska a Srbska – s autonomní Vojvodinou a oblastí Kosova a Metochie (v roce 1963 byl název státu změněn na Socialistickou federativní republiku Jugoslávie). Albánci z Kosova a Maďaři z Vojvodiny přišli o naději na vytvoření vlastních republik vzhledem k existenci národních států mimo hranice Jugoslávie. Omezená autonomie, jež jim byla přiznána, měla oslabit separatistické snahy. Hlavním heslem nového státu, které prosazoval režim maršála Tita, bylo *„bratrství a jednota“. Na rozdíl od meziválečného období pokládala komunistická politika národní (a ne jen kulturní či třídní) rozdílnost jugoslávského obyvatelstva za trvalý jev. „Jednota“ měla zajistit komunistické straně mocenský monopol, překonávající národnostní rozdíly. Boj – na jedné straně proti „nacionalismu“ a na druhé proti „centralismu“ – byl tudíž stálým principem Titovy politiky. Jeho garnitura se pustila do vytváření modelu jugoslávské identity opírající se o étos vítězného partyzánského boje se silnějším protivníkem. Při volbě kádrů a obsazování řídících funkcí se používalo národnostního klíče. Tento princip se přenášel do všech oblastí života.

Vedení strany se pustilo do boje s odpůrci režimu a za několik let byly povražděny desetitisíce lidí, tisíce byly uvězněny a odsouzeny k dlouholetému vězení.

Ke zmírnění politiky došlo až na začátku padesátých let, poté co se Jugoslávie dostala do konfliktu se Sovětským svazem a z ekonomických i politických důvodů musela ustoupit od těch nejradikálnějších systémových řešení (např. od kolektivizace zemědělství či úplného znárodnění průmyslu). Výsledkem bylo, že se jugoslávští občané těšili větším výhodám než obyvatelé ostatních socialistických států. Poměrně snadno získávali povolení vyjet do zahraničí, v zemi se rozvíjela turistika (hlavně ze Západu). Pro vnitřní situaci v zemi měla přelomový význam demise Alexandara Rankoviće v roce 1966. Tehdy tohoto srbského viceprezidenta a neformálního šéfa politické policie, který byl stoupencem centralizované federace, obvinil Tito z přípravy státního převratu. Tyto události započaly proces decentralizace, jejž podporoval maršálův nejbližší spolupracovník Edvard Kardelj. Vyvrcholením změn bylo v roce 1974 schválení ústavy, která zaručovala rozsáhlá práva federativním republikám a autonomním provinciím (Kosovu a Vojvodině).

V ekonomice byl větší podíl soukromého sektoru než v ostatních socialistických státech. Větší rozsah měla i diskuse uvnitř komunistické strany. Bylo možné stávkovat z ekonomických důvodů. Systém moci byl decentralizovaný, společnost se do určité míry podílela na přijímání rozhodnutí na místní úrovni (fungovaly dělnické rady). Jugoslávie byla fakticky nezávislá na SSSR a zároveň udržovala dobré vztahy se Západem.

Do Titovy smrti (1980) se komunistický systém těšil velké společenské podpoře, což vyplývalo z toho, že občané měli zaručeno základní konzumní zboží („malá stabilizace“), vládl vysoký hospodářský růst, systém společenské péče byl rozvinutý a země měla přístup k západním půjčkám. Lidé vládní politiku schvalovali – svědčilo o tom poměrně četné členství v komunistické straně a v odborových organizacích. Situace se změnila na začátku osmdesátých let, kdy došlo k hospodářské krizi vyvolané vysokým zahraničním zadlužením.

Vznikající opoziční skupiny a centra se soustředily na problémy udržení, ochrany a rozvoje národní totožnosti. Po Titově smrti se začaly ozývat antagonismy na nacionalistickém základě, zejména mezi Srby na jedné straně a Chorvaty a Slovinci na druhé. V květnu 1984 srbský spisovatel *Dobrica Ćosić, slovinský spisovatel Taras Kermauner a chorvatský sociolog Rudi Supek sepsali dopis, jímž vyzývali intelektuály těchto tří národů k vytvoření Výboru na obranu svobody myšlení a projevu. Prostředí chorvatských disidentů spjaté se skupinou *Praxis účast odmítlo s odůvodněním, že mají obavy z represí. Slovinci oznámili jmenování vlastního výboru a spolupráci podmiňovali přetvořením Jugoslávie do konfederace a uznáním práva republik na sebeurčení.

Pokus celojugoslávsky orientované inteligence o společné jednání byl výzvou jugoslávskému veřejnému mínění – výzvou k podpoře některých úprav ústavy, které vydali v říjnu 1987 ekonom Branko Horvat a sociolog Žarko Puhovski ze Záhřebu, Peter Jambrek a Matevž Krivic z Lublaně a s nimi Zoran Vidaković ze Záhřebu. V dokumentu se navrhovalo zrušení monopolu komunistické strany, zavedení nezávislého soudnictví a působení ve prospěch lidských a občanských práv. Za tři měsíce výzvu podepsalo přes šest tisíc lidí. V únoru 1989 vytvořil Branko Horvat Sdružení za jugoslávskou demokratickou iniciativu, jehož pobočky vznikly ve všech republikách a provinciích. Organizace však nezískala širší podporu. Zároveň se charakteristickým znakem jugoslávského disidentského hnutí stalo rozdělení do národních proudů.

V letech 1956–1989 se disidentské hnutí rozvíjelo obzvlášť dynamicky mezi Albánci, nejpočetnější národnostní menšinou bez vlastní republiky, která se s jugoslávskou státností ztotožňovala v omezené míře. Rozhodná většina těchto opozičních aktivistů se vztahovala k totalitní Albánii, kde vlál diktátor Enver Hodža. Cílem hnutí bylo připojit jugoslávské oblasti obývané Albánci k Albánii, anebo na jejich území vytvořit jugoslávskou republiku *Kosovo. Situaci nijak nesvědčily ani diplomatické vztahy mezi Albánií a Jugoslávií, které byly do roku 1968 napjaté. Albánská opozice se vyznačovala těsným propojením národnostní otázky s komunistickou ideologií. První albánskou opoziční organizací byla v padesátých letech Revoluční strana za sjednocení albánských území s vlastí, jíž stál v čele učitel Metuš Krasniťi. V listopadu 1958 byl uvězněn a v březnu 1959 odsouzen k 18 letům vězení. V březnu 1960 vznikla další organizace – Revoluční výbor za sjednocení Kosova s Albánií, který řídili Ali Aliu, Kadri Halami a Ramadan Hodža. Organizace však byla rozprášena a její vůdci uvězněni. Čtyřicet aktivistů bylo v březnu 1961 odsouzeno k trestům od jednoho do osmi let vězení. V roce 1963 vzniklo Revoluční hnutí za sjednocení Albánců, které vedl Adem Demači; v červnu 1964 bylo zlikvidováno. Sedmnáct aktivistů bylo uvězněno a odsouzeno k trestům od 4 do 15 let vězení.

Díky liberalizaci režimu, k níž došlo po pádu Rankoviće v roce 1966, bylo možné uskutečnit v listopadu 1968 v *Kosovu a v Makedonii velké demonstrace. Přestože byly potlačeny, měly podstatný vliv na rozšíření autonomie *Kosova i na postavení Albánců v Makedonii. Zřízení univerzity v Prištině vytvořilo základ pro vznik nové generace opozičních aktivistů především ze studentských kruhů. K prvnímu výročí demonstrací Selam Helšani, Kadri Osmani a Binak Ulaj připravili a rozšířili letáky vyzývající k další demonstraci.

Osmani a Ulaj společně s Mehmetem Hajrizim a Džaferem Šatrim založili v srpnu 1973 Revoluční skupinu, ke které se pak přidali Hydajet Hyseni, Redžep Mala, Gani Syla a Kadri Zeka. Vydávali nelegální noviny *Zeri i Kosoves* (*Hlas Kosova*) a pokračovali v „letákové akci". V roce 1974 byli Osmani, Šatri a Ulaj uvězněni a odsouzeni na 9, 8 a 5 let vězení.

Návštěva maršála Tita v *Kosovu v roce 1975 se stala příčinou řady zatýkání a procesů. K 15 letům vězení byl znovu odsouzen Adem Demači (předčasně propuštěný v roce 1974). V procesech, jež trvaly do roku 1976, bylo odsouzeno 36 osob k trestům od 1,5 roku do 15 let vězení. Mezi odsouzenými byl Redžep Mala, kterému soud vyměřil 9 let odnětí svobody. Zatýkání přispělo k proměně Revoluční skupiny ve Skupinu marxistů-leninistů Kosova. V roce 1979 seskupení změnilo název na Organizaci marxistů-leninistů; jejími vůdci byli Mehmet Hajrizi, Hydajet Hyseni, Gani Syla a Kadri Zeka. V roce 1975 Šeftět Jašari, Metuš Krasniťi a Sabri Novosella (aktivisté levicového hnutí LRBSH odsouzení v roce 1964 k osmi letům vězení) spolu se studentskými aktivisty (mj. Jusufem Gervallou) vytvořili Národně osvobozenecké hnutí Kosova a albánských území v Jugoslávii. Sedm aktivistů (včetně Jašariho) bylo v roce 1979 uvězněno a o rok později odsouzeno k trestům od 3 do 8 let vězení.

Zhoršení ekonomické situace v *Kosovu na konci sedmdesátých let a Titova smrt v roce 1980 vedly v březnu 1981 k nové vlně velkých studentských demonstrací pod heslem *Kosovo = republika*. Úřady v Bělehradě nastolily výjimečný stav a stáhly ze Srbska policejní a vojenské oddíly. Došlo k potyčkám, v nichž podle oficiálních údajů zahynulo devět demonstrantů a dva policisté (podle organizace na obranu lidských práv mohlo jít i o stovky obětí). Represe, jimž byli vystaveni účastníci demonstrací, napomohly ke konsolidaci albánských opozičních organizací. Hlavními činiteli sjednocení byli Jusuf Gervalla, jeho bratr Bardoš a Kadri Zeka.

Organizace marxistů a leninistů, vzniklé v sedmdesátých letech, se v únoru 1982 (na setkání v Istanbulu uspořádaném pod patronátem albánského velvyslanectví) spojily do jedné skupiny – Hnutí za Albánskou socialistickou republiku v Jugoslávii. To v roce 1985 změnilo název na Hnutí za Lidovou republiku Kosovo (LPRK), jehož hlavními aktivisty byli Ibrahim Kelmendi, Sabri Novosella a Džafer Šatri. V té době se k užšímu vedení připojili Emruš Džemajli, Gafurr Elšani a Fazli Veliu. LPRK vytvářelo v Jugoslávii své buňky. Při jejich likvidaci policií a bezpečnostní službou docházelo k ozbrojeným střetům, při nichž několik aktivistů LPRK zahynulo. V letech 1988–1990 nová nacionalistická elita Komunistické strany Srbska v čele se Slobodanem Miloševićem, která se chopila moci v roce 1987, násilně omezila autonomii *Kosova.

V Srbsku byl silným opozičním centrem Bělehrad – nejen hlavní město celé země, ale i nejdůležitější kulturní a intelektuální centrum s dobře fungující univerzitou. Vývoj srbské opozice byl spojen – podobně jako v Chorvatsku – s liberalizací socialistického režimu a s nástupem mladých, pragmatických aktivistů k moci v polovině šedesátých let. V roce 1967 na prohlášení chorvatských intelektuálů o chorvatštině zareagovalo 42 členů Svazu srbských spisovatelů tím, že podepsalo výzvu k uznání kulturních práv chorvatských Srbů. Mezi signatáři byla neformální skupina Simina 9a (mj. Antonije Isaković, bývalý partyzán a člen ÚV Svazu komunistů Srbska, a jeho přítel Borislav Mihajlović-Mihiz).

V Srbsku bylo disidentské prostředí seskupeno kolem *Dobrici Ćosiće, komunistického aktivisty a významného spisovatele, úzce spjatého s Alexandarem Rankovićem. *Ćosić dodal srbskému opozičnímu hnutí národní povahu. Po pádu Rankoviće v roce 1966 se postavil proti decentralizaci státu (projev o *Kosovu přednesený v květnu 1968 na XIV. plénu ÚV Svazu komunistů Srbska). V červenci 1968 vystoupil ze strany a záhy nato se stal předsedou Srbského literárního družstva (Srpska književna zadruga) – instituce vytvořené již v devatenáctém století za účelem rozvíjení národní kultury. Díky Družstvu mohl *Ćosić zorganizovat neformální skupinu intelektuálů, kteří mu byli ideově blízcí. Patřili do ní mj. právník Mihajlo Djurić ze skupiny Simina 9a, lingvista Pavle Ivić, profesor filozofie Mihajlo Marković, ekonom Kosta Mihajlović, Borislav Mihajlović-Mihiz, malíř Mića Popović, historik Radovan Samardžić a také spisovatelé: Dimitrije Bogdanović, Milorad Palić, Slobodan Rakitić, Slobodan Selenić a Ljubomir Simović.

V roce 1968 se intelektuální kvas nevyhnul ani univerzitě v Bělehradu. Účastníci studentského hnutí hlásali návrat k „pravému marxismu" a hesla o reformě byrokratického systému v souladu s principy *samosprávy. Tyto názory sdílela skupina profesorů filozofie: Zagorka Golubović, Mihajlo Marković, Dragoljub Mićunović, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić a Miladin Životić, dále asistenti Trivo Indjić a *Nebojša Popov.

V roce 1971, poté co maršál Tito odsunul z vedení strany skupinu liberálních komunistů, kteří tolerovali disidentská hnutí, začalo systematické pronásledování srbské opozice, trvající téměř do poloviny osmdesátých let. V roce 1971 byli odsouzeni do vězení na dva roky

studentští vůdci: Pavluško Imširović, *Vladimir Mijanović a Milan Nikolić. V říjnu 1972 úřady odstranily z řízení Srbského literárního družstva *Ćosiće a s ním spojené vedení.

Počátkem roku 1975 byli z Bělehradské univerzity propuštěni profesoři, kteří podporovali studenty za demonstrací v roce 1968. Reakcí bylo, že z iniciativy *Ćosiće a skupiny *Praxis byla zřízena tzv. létající univerzita.

V prosinci 1976 začaly petiční akce: nejdůležitější petice se týkaly zrušení požadavku splnit morálně-politické podmínky při vstupu do zaměstnání (1978), svobody tisku (1979), amnestie pro politické vězně odsouzené za *nepřátelskou propagandu* (červen 1980) a zrušení paragrafu trestního zákona o *nepřátelské propagandě* (prosinec 1980). Nejvíce podpisů se sebralo pod tu poslední (102).

Nezdařily se pokusy o rozvoj nezávislých vydavatelství, hlavně proto, že svou činnost provozovaly zcela veřejně. *Milovan Djilas, Dragoljub Ignjatović, *Mihajlo Mihajlov a Momčilo Selić se snažili vydávat *Časovnik* (*Hodiny*, 1979), *Dobrica Ćosić a Ljubomir Tadić, a dále Dušan Bošković, Zoran Djindjić, Zoran Gavrilović, *Nebojša Popov, Svetozar Stojanović, Vojislav Stojanović a Lazar Trifunović zase *Javnosti* (*Veřejné mínění*, červen–prosinec 1980). Vydávání *Javností* zakázal soud, který je vyhodnotil jako *pokus o vytvoření opoziční platformy, která by mohla seskupit všechny odpůrce* […] *společenského systému.*

Dvacátého dubna 1984 bylo v bytě Dragomira Olujiće v Bělehradě zatčeno 28 posluchačů létající univerzity, mj. *Milovan Djilas, Pavluško Imširović, Gordan Jovanović, *Vladimir Mijanović, Miodrag Milić, Milan Nikolić, Dragomir Olujić a Radomir Radović. Mrtvé tělo toho posledního – básníka známého syndikalistickými názory – bylo nalezeno 23. dubna 1984. Okolnosti jeho smrti nebyly dodnes vyjasněny, pravděpodobně ho zabili policisté. Většina zatčených byla nakonec propuštěna, šest osob bylo obviněno ze *založení kontrarevoluční organizace, jejímž cílem bylo svrhnout ústavní řád*. V procesu, který trval od 5. listopadu 1984 do 4. února 1985, byli odsouzeni: Miodrag Milić na 2 roky, Milan Nikolić na 1,5 roku a Dragomir Olujić na rok vězení; Pavluško Imširović, Gordan Jovanović a *Vladimir Mijanović byli propuštěni.

V listopadu 1984 *Dobrica Ćosić založil Výbor na obranu svobody myšlení a projevu. Jeho členy byli jen Srbové, spjatí s centrem *Praxis: Mihajlo Marković a Ljubomir Tadić, národní komunisté Matija Bećković, Dimitrije Bogdanović, Dragoslav Mihajlović, Borislav Mihajlović-Mihiz, Tanasije Mladenović, Predrag Palavestra, Mića Popović a Radovan Samardžić, dále Kosta Čavoški a Vojislav Koštunica. Důležitou iniciativou Výboru byl v březnu 1985 dopis týkající se likvidace cenzury. V říjnu 1986 Výbor vypracoval návrh na ustavení právního státu, zavedení systému více stran, uskutečnění svobodných voleb, zřízení nezávislého soudnictví a zajištění svobody tisku.

Charakteristickým rysem poslední etapy srbského disidentského hnutí byl (od roku 1985) ochranný deštník, který nad publikacemi intelektuálů spjatých s disidentským hnutím držela nacionalistická frakce *Svazu komunistů Jugoslávie. Spojenectví většiny disidentů s nacionalisty se odvolávalo na dokument vypracovaný Srbskou akademií věd a umění. Toto memorandum vyzývalo k nastolení úplné národní a kulturní identity srbského národa a kritizovalo postavení Srbů v Jugoslávii. Autoři ostře napadali jiné národnosti, zejména Chorvaty a Albánce. V září 1986 se úryvky textu dostaly do tisku. Spojenectví uzavřená tehdy mezi většinou opozice a Slobodanem Miloševićem (od roku 1986 také prvním tajemníkem Svazu komunistů Slovinska) přispěly k tomu, že získal postavení nezpochybňovaného vůdce národa. Jeho strana v roce 1991 zvítězila ve volbách a on se záhy stal prezidentem.

Chorvatské opoziční hnutí se zvláště intenzívně vyvíjelo v sedmdesátých letech; přispěl k tomu konflikt mezi federálními úřady a chorvatskou komunistickou nomenklaturou, k němuž došlo v letech 1967–1971 v souvislosti s problémy týkajícími se rozsahu decentralizace. V tomto období, zvaném *chorvatské jaro, úřady ve snaze o dosažení větší společenské podpory rozšířily oblast občanských svobod.

Za nejdůležitějšího disidenta působícího před rokem 1967 je pokládán záhřebský arcibiskup (a pozdější kardinál) Alojzije Stepinac. Po válce ho komunisté vyzývali, aby podpořil vládu a odtrhl se od Apoštolského stolce, Stepinac však odmítl. V roce 1946 proběhl proces, v němž byl obviněn z kolaborace s *ustašovským režimem. Byl odsouzen k 16 letům vězení. Po pěti letech byl trest změněn na domácí vězení, ve kterém byl Stepinac držen až do smrti v roce 1960.

Chorvatské masové hnutí *maspok si stanovilo dva cíle – boj za větší hospodářskou a politickou samostatnost a úsilí o uznání odlišnosti chorvatštiny od srbštiny. Požadovalo větší podíl ze západních půjček, změnu federální devizové a investiční politiky a také pravidel shromažďování a přerozdělování federálních fondů. Především mělo námitky proti úplnému soustředění valutových rezerv v bělehradských bankách a upřednostňování srbských vývozních firem. Aktivisté *maspoku požadovali vytvoření Chorvatské národní banky, samostatné členství v OSN, neposílání branců mimo hranice republiky a podřízení jednotek jugoslávské armády umístěných v Chorvatsku úřadům v Záhřebu. Šestnáctého března 1967 podepsalo v Záhřebu 130 intelektuálů, z toho 70 členů Svazu komunistů Chorvatska, manifest *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (*Prohlášení o názvu a postavení chorvatského literárního jazyka*). V dokumentu se navrhovalo zrovnoprávnění čtyř jazyků: chorvatštiny, makedonštiny, slovinštiny a srbštiny. Vyvrcholením činnosti *maspoku byla studentská stávka zahájená 22. listopadu 1971 na podporu vedení chorvatské strany. Tito na ni 30. listopadu 1971 odpověděl čistkou ve vedení Svazu komunistů Chorvatska.

Ideové zázemí *maspoku tvořilo kulturně osvětové sdružení Matice chorvatská a studentské prostředí na univerzitě v Záhřebu. Kromě Matice v hnutí hrálo důležitou roli Sdružení nezávislých spisovatelů. Nejdůležitějšími aktivisty *maspoku byli: *Vlado Gotovac, redaktor časopisu Matice chorvatské *Hrvatski tjednik* (*Chorvatský týdeník*), *Zvonimir Čičak, bezpartijní katolík a první studentský prorektor Záhřebské univerzity, *Dražen Budiša, předseda Federace záhřebských studentů, Ante Paradžik, vedoucí republikové Federace studentů, Franjo Tudžman, bývalý generál a historik z Ústavu dějin dělnického hnutí, a ekonomové Šime Djodan a Marko Veselica. V roce 1972 byla Matice chorvatská rozpuštěna a její hlavní aktivisté, mj. Šime Djodan, *Vlado Gotovac, Ante Paradžik, Franjo Tudžman a Marko Veselica, byli uvězněni a odsouzeni na dva roky až sedm let do vězení.

V letech 1971–1989 disidentské hnutí v Chorvatsku zeslábló a veškerá činnost opozice byla v zárodku potlačována novou vládnoucí garniturou, přísně podřízenou federálním úřadům. Toto období bývá označováno za „chorvatské ticho“. V roce 1981 byl *Vlado Gotovac znovu uvězněn za rozhovor, který poskytl švédské televizi a v němž protestoval proti totalitě, a byl odsouzen ke dvěma letům vězení a čtyřem letům zbavení občanských práv. V únoru 1981 byl Franjo Tudžman odsouzen ke třem letům vězení a k pěti letům zbavení občanských práv za rozhovory pro švédskou a německou televizi a francouzskou rozhlasovou stanici, v nichž kritizoval oficiální jugoslávskou historiografii.

V roce 1987 dostal Tudžman pas a mohl jet do Kanady, kde navázal kontakty s chorvatskou diasporou. V roce 1989 se Tudžman a další disidenti pustili do vytváření politických stran, z nichž nejdůležitější bylo Chorvatské demokratické společenství. To v roce 1990 zvítězilo ve volbách, v nichž získalo přes 40 % hlasů a díky většinovému systému více než dvě třetiny

míst v parlamentu; Franjo Tudžman se stal prezidentem republiky. V červnu 1991 byla vyhlášena nezávislost Chorvatska.

Na rozdíl od Chorvatska, Kosova, Makedonie a Srbska nedošlo v Bosně v letech 1956–1989 k významným politickým manifestacím. O slabosti bosenského disidentského hnutí rozhodla mj. četná emigrace na Západ za prací. Velký význam také měly výjezdy na studia do sousedních republik, kde se mládež angažovala v opoziční činnosti. Nejčastěji vyjížděli Chorvati a Srbové, vzácněji Muslimové. Proto se disidentské hnutí v Bosně nejaktivněji vyvíjelo v rámci muslimské společnosti, pro kterou bylo politickým a kulturním centrem Sarajevo.

Hlavní silou antikomunistické opozice v Bosně bylo sdružení Mladí Muslimové, vytvořené v Sarajevu v březnu 1941, které mělo panislámský charakter a snažilo se najít modus vivendi mezi nezbytností modernizace a potřebou zachovat muslimskou kulturní identitu. Nejdůležitějším ideologem tohoto hnutí byl Alija Izetbegović, který v roce 1970 uveřejnil úvahu o politice a islámu *Islamska deklaracija* (*Islámská deklarace*).

V roce 1990 sehráli aktivisté hnutí Mladí Muslimové, propuštění dva roky předtím z vězení, v čele s Alijou Izetbegovićem klíčovou roli při vzniku Strany demokratické akce, středopravicového seskupení bosenských Muslimů.

Na jaře 1992 vyhlásila Bosna a Hercegovina nezávislost.

Ve Slovinsku byla opozice do začátku osmdesátých let poměrně slabá. Komunistický režim tu měl méně represivní podobu, zatímco ekonomická situace byla lepší než v ostatních republikách (vysoký hospodářský růst, velmi nízká nezaměstnanost).

Nejdůležitějším slovinským disidentem, který působil před rokem 1980, byl socialista *Jože Pučnik, vydavatel časopisu *Revija 57* (*Přehled 57*). Za články, které v něm uveřejnil, byl soudem v Lublani odsouzen na 9 let vězení (1959), po snížení trestu při amnestii (1961) byl propuštěn v roce 1963. Po návratu na svobodu začal publikovat v časopise *Perspektive* (*Perspektivy*), byl znovu uvězněn (v květnu 1963 za *šíření nepřátelské propagandy*). Dva roky byl vězněn *z výchovných důvodů*. Po propuštění v roce 1966 nemohl najít práci a emigroval do Německa. Do Slovinska se vrátil v roce 1989.

V roce 1971 přiměl Tito k demisi premiéra Stane Kavčiče, stranického liberála, který se přimlouval za rozšíření kompetencí republik. Byli diskriminováni slovinští levicoví intelektuálové. Sociologa *Tine Hribara, který nastoupil do práce v Ústavu sociologie a filozofie, postihl na pokyn úřadů zákaz přednášet. Sociolog Dimitrij Rupel byl v roce 1973 vyloučen ze strany za sympatizování s liberalismem a politikou premiéra Kavčiče a za *proamerické názory na vojenskou organizaci*. Desátého června 1980 se šest intelektuálů z levicového prostředí – Niko Grafenauer, *Tine Hribar, Andrej Inkret, Svetlana Makarović, Boris A. Novak a Dimitrij Rupel, kteří počítali se vstřícností úřadů, podalo žádost o vytvoření nového časopisu **Nova revija* (*Nový přehled*), podepsanou 60 slovinskými intelektuály. První číslo vyšlo v květnu 1982. Šéfredaktorem se stal *Tine Hribar (1982 – léto 1984), poté redakci řídil Dimitrij Rupel. V roce 1985 slovinští intelektuálové sdružení kolem tohoto časopisu začali zpracovávat národní program.

V roce 1982 došlo k prvnímu konfliktu mezi starou slovinskou stranickou gardou a její mládeží – Svazem socialistické mládeže Slovinska (ZSMS). Bylo to možné díky uvolnění kontroly Svazu na konci sedmdesátých let. Mnoho jeho aktivistů sympatizovalo s avantgardním uměleckým hnutím Neue Slowenische Kunst (Nové slovinské umění). Důležitou roli v tomto procesu sehrála punkrocková subkultura.

V létě 1982 těsně před XI. sjezdem ZSMS byla kritizována strana a byla předložena koncepce pluralismu zájmů. V roce 1983 aktivista ZSMS Janez Janša zpracoval materiál o reformě

armády, v němž navrhoval vytvořit v rámci jugoslávské armády slovinské jednotky a přetvořit armádu v jakési společné milice. Janša navrhoval zavedení náhradní služby a zkrácení základní vojenské služby. Jeho dokument kritizovala komunistická strana a autor z ní byl vyloučen. V létě 1985 zahájila vojenská prokuratura proti Janšovi trestní stíhání za to, že v **Mladině* (*Mládež*) uveřejnil článek o zkrácení vojenské služby. Ministerstvo vnitra však v kauze nepokračovalo a obvinění bylo po třech měsících zrušeno, což svědčilo o změnách politické situace ve druhé polovině roku 1985.

Bodem obratu v nejnovějších dějinách Slovinska bylo zvolení (v dubnu 1986) Milana Kučana do funkce předsedy předsednictva ÚV Svazu komunistů Slovinska. Nový vůdce Svazu podporoval rozšíření kompetencí republik a postupný odchod od komunismu. Stal se také ochráncem okruhu kolem časopisu **Nova revija*. Číslo 57, které vyšlo v únoru 1987, bylo věnováno slovinskému národnímu programu. Články, v nichž se zvažovala „volba, již máme před sebou“, uveřejnili Niko Grafenauer, *Tine a Spomenka Hribarovi, *Drago Jančar, *Jože Pučnik, Dimitrij Rupel a Ivan Urbančič. Nejdůležitější kapitola se jmenovala *O slovinském národě*. Texty ostře kritizovaly postavení Slovinska v rámci Jugoslávie a naznačovaly nutnost vytvoření nezávislého státu.

Od roku 1987 začaly v **Mladině* znovu vycházet články o demokracii a národní suverenitě a texty kriticky hodnotící jugoslávskou armádu (byl za to v květnu 1988 uvězněn Janez Janša). Prvního června byli zadrženi také bývalý důstojník Ivan Borštner a novinář David Tasić. Rozsudek padl 27. července – Borštner byl odsouzen na 4 roky, Janša na 1,5 roku a Tasić na 5 měsíců odnětí svobody. Při odvolacím líčení byl Tasićovi zvýšen trest na 10 měsíců.

Janšovo uvěznění mělo velkou společenskou odezvu a přispělo k aktivizaci opozičních kruhů. Igor Bavčar vytvořil Výbor na obranu lidských práv, do něhož vstoupili aktivisté Socialistického svazu mládeže a intelektuálové z **Nové reviji*. Proces vytváření autonomních společenských organizací, zahájený na začátku roku 1988, se zrychlil. Nejdůležitější z nich byl Slovinský demokratický svaz, založený 11. ledna 1989, jehož hlavním cílem bylo zavedení systému více stran, uskutečnění svobodných voleb a vytvoření nezávislého slovinského státu. Předsedou se stal Dimitrij Rupel, místopředsedou Janez Janša. Vůdcem slovinského národního hnutí se stal Milan Kučan. V roce 1990 se konaly první svobodné volby, v nichž zvítězil DEMOS – koalice seskupení nevycházejících institucionálně z komunistické strany, prezidentem byl zvolen Milan Kučan. Nezávislost Slovinska byla vyhlášena 25. června 1991.

Nejslabší disidentské hnutí se v letech 1956–1989 vyvíjelo ve společnosti Černohorců, nepatrně silnější bylo mezi Makedonci. Představitelé těchto národností byli v komunistické straně silně favorizováni. V roce 1981 byl jejím členem každý pátý Černohorec a každý sedmý Makedonec. Důsledky byly cítit v roce 1992 při referendu o nezávislosti – 95,96 % hlasujících Černohorců se vyslovilo pro setrvání ve svazku se Srbskem, s nímž Černá Hora vytvořila novou Svazovou republiku Jugoslávii (až do roku 2006, kdy nakonec z federace vystoupila). Makedonie vyhlásila nezávislost v roce 1991.

Socialistická Jugoslávie, která za své postavení vděčila mezinárodnímu konfliktu dvou bloků, se rozpadla podobně jako Československo a SSSR, když přestalo existovat jaltské uspořádání. Vnitřní podmínky (ochota Srbska použít síly i jeho výrazná vojenská převaha nad ostatními) i podmínky vnější (absence rozhodného angažmá ze strany USA a EU) způsobily, že rozpad Jugoslávie nabyl podoby krvavého ozbrojeného konfliktu.

Adam Balcer
ve spolupráci s Piotrem Głogowským

BIBLIOGRAFIE

BENDERLY, J. – KRAFT, E. (eds.): *Independent Slovenia. Origins, Movements, Prospects*. New York 1996.

CEKU, E.: *Mendimi Politik i Levizjes Ilegale Ne Kosove 1945–1981.* Priština 2003.

CUVALO, A.: *The Croation National Movement 1966–1972*. New York 1990.

ČAVOŠKI, K. – KOŠTUNICA, V.: *Stranački pluralizam ili monizam. Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944–1949.* Bělehrad 1983. Anglicky jako: *Party Pluralism or Monism? Social Movements and the Political System in Yugoslavia, 1944–1949.* New York 1985.

DIZDAREVIĆ, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*. *Svědectví.* Praha 2002.

DJUKIĆ, S.: *Čovek u svom vremenu. Rozgovori sa Dobricom Ćosićem*. Bělehrad 1989.

DRAGOVIĆ-SOSO, J.: *„Saviours of the Nation". Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. Montreal 2003.

FILANDRA, Š.: *Bošnjačka politika u XX stoljeću.* Sarajevo 1998.

GOATI, V.: *Jugoslavija na prekretnici, od monizma do gradjanskog rata.* Bělehrad 1991.

GOW, J.: *The Serbian Project and its Adversaries. A Strategy of War Crimes.* Londýn 2003.

IZETBEGOVIĆ, A.: *Islámská deklarace*. Přel. Ahmedová, Fatima Jana. Praha 1990.

TÝŽ: *Sjećanja. Autobiografski zapis.* Bělehrad 990.

JOVIĆ, B.: *Posledni Dani.* Bělehrad 1996.

LITTLE, A. – SILBER, L.: *Yugoslavia. Death of a Nation.* New York 1997.

LOPUŠINA, M.: *OVK protiv Jugoslavije.* Bělehrad 1999.

TÝŽ: *Ubij bliznjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945/1995*. Bělehrad 1997.

MAGAŠ, B.: *The Destruction of Yugoslavia. Trecking the Break-up 1980–1992.* Londýn 1993.

MARINKOVIĆ, I.: *Wojna w Jugosławii – dlaczego?* Varšava 1991.

MEIER, V.: *Yugoslavia. A History of its Demise.* Londýn – New York 1999.

MIZERSKI, E.: *Jugosłowiański system przedstawicielski 1918–1990.* Toruň 1999.

PIEKŁO, J. – WILKANOWICZ, S. (eds.): *Węzeł bałkański*. Krakov 1999.

PODHORODECKI, L.: *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji.* Varšava 2000.

RISTEVSKI, S.: *Sudeni na Makedonija* (*1945–1985*). Ochrid 1995.

RYCERSKA, I.: *Rozpad Jugosławii. Przyczyny i przebieg*. Kielce 2003.

STOJADINOVIĆ, S.: *The Fall of Yugoslavia. Why communism failed*. New York 1997.

TAŠIĆ, P.: *Kako je ubijena druga Jugoslavija*. Skopje 1994.

WALKIEWICZ, W.: *Jugosławia: byt wspólny i rozpad*. Varšava 2000.

ZACHARIAS, M. J.: *Komunizm. Federacja. Nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1941–1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład.* Varšava 2004.

KALENDÁRIUM

1943

29.–30. listopadu
Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie, zřízená v listopadu 1942 komunistickými partyzány Josipa Broze Tita, se v obci Jajce prohlásila za nejvyšší zákonodárnou moc nové Jugoslávie. Rada vyhlásila federalizaci země, zakázala návrat krále Petra II. a zvolila prozatímní vládu řízenou Titem, která ovládala velkou část Bosny obsazenou partyzány.

28. listopadu – 1. prosince
Spojenci na konferenci v Teheránu rozhodli, že Titovy partyzány podpoří všechny tři velmoci protihitlerovské koalice. Fakticky to představovalo začátek odebrání podpory *četnikům Draži Mihajloviće, podléhajícím vládě v exilu.

1944

květen
Vytvoření Oddílů ochrany lidu (OZNA) – komunistické politické policie.

srpen
Dohoda mezi Titem a exilovou vládou premiéra Ivana Šubašiće. Titovi partyzáni byli uznáni za regulérní jugoslávskou armádu a Tito byl jmenován jejím hlavním velitelem.

28. září
Sovětská vojska vstoupila na území předválečné Jugoslávie.

20. října
Rudá armáda a Titovo vojsko obsadily Bělehrad.

říjen
Andrija Hebrang byl odvolán z funkce tajemníka ÚV Komunistické strany Chorvatska za pokus o politiku nezávislou na Titovi a za přízeň k *separatistickým tendencím* v Chorvatsku. Hebrang zůstal ve vedení Komunistické strany Jugoslávie (*Svazu komunistů Jugoslávie).

1. listopadu a 17. prosince
Dohoda mezi Titem a Šubašićovou vládou o vytvoření společné vlády, uskutečnění svobodných voleb do Ústavodárného shromáždění a respektování svobody slova a sdružování.

listopad
Sovětská armáda opustila Jugoslávii a předala Titovi úplnou kontrolu země.

podzim
První hromadné vraždy protivníků komunistické vlády v Orsule a na ostrově Daksa.

1945

únor
Krvavé zúčtování Titových partyzánů s albánským hnutím odporu v *Kosovu a Metochii.

7. března
Jmenována prozatímní vláda Demokratické federativní Jugoslávie. Z 28 ministrů jen tři nebyli spojeni s komunisty. Premiérem se stal Tito, dosavadní premiér exilové vlády Šubašić ministrem zahraničí, křeslo vicepremiéra zaujal vůdce srbské Demokratické strany Milan Grol.

květen
Masakr v *Bleiburgu, kde Britové předali komunistům kolem 200 tisíc vojenských a civilních uprchlíků z Jugoslávie.

srpen
I. sjezd Sjednocené národně osvobozenecké fronty Jugoslávie změnil tuto organizaci v Národní frontu – převodovou páku komunistické strany v nekomunistickém prostředí (do Národní fronty vstoupily mj. některé části Chorvatské rolnické strany, Sociálně demokratická strana a Zemědělská strana). Mimo Frontu zůstala jen Demokratická strana Milana Grola.

21. srpna
Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie se změnila v Prozatímní lidovou skupštinu, vypsala na listopad volby a přijala volební zákon. Podle něho bylo několik set tisíc občanů zbaveno volebního práva a hlasovat bylo možné jen pro kandidátku Národní fronty nebo proti ní (tzv. urna bez kandidátky).
Vicepremiér Grol podal demisi. V říjnu na účast ve vládě rezignovali zbylí dva nekomunističtí ministři.

23. srpna
Přijetí zákona o pozemkové reformě, která vyvlastnila pozemky nad 45 ha nebo nad 35 ha orné půdy. Maximální výměra rolnických hospodářství činila 4,5–6,9 ha.

18. září
Uvěznění záhřebského arcibiskupa Alojzije Stepinace. V monstrprocesu byl v říjnu 1946 odsouzen za spolupráci s *ustašovci na 16 let těžkých prací. Ve skutečnosti s ním vězeňské úřady zacházely poměrně mírně a v roce 1951 bylo vězení změněno na domácí vězení v rodné vesnici Krašić. Vládní politika totiž směřovala k vytvoření chorvatské národní církve nezávislé na papeži.

11. listopadu
V atmosféře teroru se konaly „volby“ do Ústavodárného shromáždění. Podle oficiálních výsledků dostala kandidátka Národní fronty 90 % odevzdaných hlasů.

29. listopadu
Na prvním zasedání Ústavodárné skupštiny byla vyhlášena Federativní lidová republika Jugoslávie (FNRJ).

1946

31. ledna
Schválení Ústavy FNRJ, formulované podle stalinské ústavy. Dávala republikám mj. právo vystoupit z federace, zřizovala novou republiku Bosna a Hercegovina a v rámci Srbska vydělovala autonomní provincii Vojvodina a obvod Kosovo-Metochia. Skutečná moc však zůstávala v rukou úzkého vedení Komunistické strany Jugoslávie, kam patřili vedle Tita (premiéra, šéfa Národní fronty a hlavního velitele armády) *Milovan Djilas (propaganda), Andrija Hebrang (hospodářství), Edvard Kardelj (zahraniční záležitosti, ideologie), Boris Kidrič (plánování) a Alexandar Ranković (odpovědný za bezpečnost).

březen
Dopadení bývalého vůdce *četniků gen. Draži Mihajloviće. Po monstrprocesu byl odsouzen za zradu a spolupráci s Němci a Italy a v červenci 1946 zastřelen.

5. prosince
Přijetí zákona o znárodnění podniků celostátního a republikového významu.

1947

duben
Přijetí plánování jako zásady fungování hospodářství a vyhlášení prvního pětiletého plánu na léta 1947–1951.

léto
Začal proces s Chorvatskou rolnickou stranou, hlavní stranou předválečného Chorvatska. Padly mnohaleté tresty, aktivisté, kteří spolupracovali s Antifašistickou radou národního osvobození Jugoslávie, je odpykávali v domácím vězení. Vůdce strany Vladko Maček uprchl za hranice.

1948

jaro
Narůstání konfliktu mezi vedením Komunistické strany Jugoslávie a Stalinem, který Titovi vyčítal přílišnou nezávislost v zahraničních záležitostech a tendenci hrát samostatnou roli v mezinárodním komunistickém hnutí.

28. dubna
Přijetí zákona o znárodnění podniků, které ještě zůstávaly v privátních rukou.

28. června
Vyhlášení rezoluce Informbyra odsuzující vedení Komunistické strany Jugoslávie a vyzývající „zdravé živly“ ve straně ke zvolení „nového, internacionalistického vedení“.

21.–28. července
Konal se první poválečný sjezd Komunistické strany Jugoslávie. Tito byl znovu zvolen generálním tajemníkem. Ve vystoupení odmítl obvinění Informbyra a zároveň deklaroval věrnost Stalinovi. Jugoslávské úřady se pokoušely zmírnit konflikt se SSSR, přitom však posilovaly obranný potenciál země.

léto–podzim
Začaly nejprve útěky a poté čistky skutečných i domnělých *informbyrovců. Za nevyjasněných okolností zahynul Andrija Hebrang, uvězněný již v květnu.

1949

28.–30. ledna
ÚV Komunistické strany Jugoslávie rozhodl o zahájení kolektivizace zemědělství a stanovil její zakončení na rok 1951. Přes velký odpor rolníků, který byl potlačován ozbrojenými složkami, počet kolchozů a družstev vzrostl v letech 1948–1952 sedmínásobně. Celkem zabraly kolem poloviny zemědělských pozemků.

28. září
SSSR vypověděl smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci s Jugoslávií a vypověděl jugoslávského velvyslance. Zakrátko je následovaly další komunistické státy.

prosinec
Vláda a odbory přijaly *Směrnici o zřizování a práci dělnických rad ve státních podnicích*, které započaly budování *samosprávného socialismu (samosprávy) v Jugoslávii. Na přelomu let 1949 a 1950 začal rovněž proces decentralizace řízení hospodářství. Kontrolu nad většinou podniků převzaly republikové vlády.

1950

27. června
Přijetí zákona o předání továren radám zaměstnanců.

1951

prosinec
Zavedení tržních prvků do ekonomiky (ceny se měly odvozovat od soupeření tržních sil, ale s možností zásahu státu).

1952

2.–7. listopadu
VI. sjezd Komunistické strany Jugoslávie změnil jméno strany na *Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ). Tito vystoupil s ostrou kritikou SSSR a představil *samosprávný socialismus (samosprávu) jako tvůrčí rozvinutí hlavního proudu komunistické revoluce.

1953

13. ledna
Přijetí ústavního zákona o základech společensko-politického systému a odborových orgánech moci, který upevňoval samosprávný systém. Ten mj. změnil jednu z parlamentních komor na Radu výrobců, která zastupovala pracující a jejich rodiny. Místo tradiční vlády zákon zřizoval Svazovou výkonnou radu (SIV), což byl výkonný výbor parlamentu. Byl zřízen rovněž úřad prezidenta SFRJ – a prezidentem se stal Tito.

30. března
SIV vydala dekret umožňující rozpouštět zemědělská družstva. Horní hranice zemědělské výměry pro soukromé hospodaření byla stanovena na 10 ha orné půdy.

červenec
Obnovní diplomatických vztahů se SSSR. Začátek normalizace jugoslávsko-sovětských vztahů.

říjen–prosinec
Vyšel cyklus článků *Milovana Djilase, který kritizoval mocenský monopol, byrokratizaci strany a fakt, že se aparátníci obohacují, a požadoval svobodnou diskusi, volby do společenských a státních orgánů a dodržování zákonů.

1954

16.–17. ledna
Plénum ÚV *Svazu komunistů Jugoslávie *Djilase odsoudilo a zbavilo ho stranických i státních funkcí. *Djilas v březnu 1954 vystoupil ze strany. Strana začala více kontrolovat samosprávy a podniky. V letech 1954–1955 byla ze *SKJ vyloučena nebo z ní odešla téměř třetina členů.

jaro
Začala reforma systému státních investic. Většina investičních prostředků byla předána vládám republik a obcí, vznikly státní a republikové investiční banky.

prosinec
Skupina vědců, spisovatelů a novinářů podepsala Novosadskou dohodu, v níž se potvrzovala existence jednoho společného jazyka Srbů, Chorvatů a Černohorců a navrhovalo se vypracování slovníku srbochorvatštiny.

1955

2. června
Podpis Bělehradské deklarace, normalizující vztahy Jugoslávie a SSSR; opírala se o princip nevměšování do záležitostí druhé země a neodvolávala se na proletářský internacionalismus.

září
Zavedení *samosprávy na úrovni obce (komuny).

1957

jaro
Komunisté na hranicích Černé Hory a Hercegoviny zlikvidovali poslední oddíl *četniků. Vyšla *Nová třída* *Milovana Djilase.

1958

leden
V dolech v Trbovlje (ve Slovinsku) začala první stávka od převzetí moci komunisty.

22.–26. dubna
VII. sjezd *Svazu komunistů Jugoslávie přijal nový program strany.

1962

14.–16. března
Na plénu ÚV *Svazu komunistů Jugoslávie byly odhaleny konflikty s národnostním podtextem, vyskytující se ve straně od konce padesátých let. Na jedné straně skupina kolem Alexandara Rankoviće kritizovala separatismus slovinských a chorvatských představitelů, který se projevoval při myšlení v kategoriích republikových zájmů. Na druhé straně požadovali Vladimir Bakarić a Edvard Kardelj další rozvoj *samosprávy a vystupovali proti Rankovićovým centralistickým návrhům.

1963

7. dubna
Schválení nové ústavy, která vedle zavedení nového názvu státu (Socialistická federativní republika Jugoslávie) na uspořádání státu mnoho nezměnila. Poprvé se v ní objevil princip rotace ve vysokých politických a správních funkcích (včetně prezidentské, ale až od Titova nástupce).

1964

7.–13. prosince
VIII. sjezd *Svazu komunistů Jugoslávie se soustředil na kritiku byrokratizace státu a omezení ekonomické samosprávy, čímž dal impuls nové vlně reforem. Poprvé od války se otevřeně mluvilo také o nutnosti nového pohledu – osvobozeného od marxismu – na ztotožnění národnostní otázky s otázkou třídní a na národnostní vztahy v Jugoslávii. Byly odsouzeny *asimilace a byrokratická centralizace, unitarizace a dogmatismus*.

1965

březen–červenec
Byl přijat „balíček“ zákonů, který umožňoval reformu ekonomiky a poskytoval bankám a podnikům větší samostatnost. Výsledkem bylo velké zvyšování cen a devalvace dináru, na druhé straně se však snížila cla a daně.

léto
První proces se srbským spisovatelem *Mihajlo Mihajlovem, odsouzeným za kritiku Sovětského svazu ke dvanácti měsícům podmíněně. O rok později byl znovu uvězněn a nakonec odsouzen na sedm let za to, že publikoval na Západě a snažil se založit nezávislý časopis.

1966

březen
V Záhřebu se konaly velké oslavy 130. výročí chorvatského národního obrození. Poprvé od převzetí moci komunisty byli k oficiálním státním oslavám přizváni představitelé katolické církve a exilu.

červen–červenec
Plénum ÚV *Svazu komunistů Jugoslávie,

které se konalo na ostrovech Brijuni, odvolalo ze všech stranických a státních funkcí Alexandara Rankoviće, viceprezidenta Jugoslávie a faktického šéfa zvláštních služeb, odpovědného rovněž za kádrovou politiku *SKJ. Tím bylo posíleno reformní křídlo *SKJ, složené hlavně z komunistů z Chorvatska, Slovinska a Makedonie.

1967

jaro–léto
Byl přijat „balíček" zákonů, který vytvářel podmínky pro zahraniční investice v Jugoslávii.

17. března
Zveřejnění *Prohlášení o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka*, které připravila Matice chorvatská a jež podpořilo 130 intelektuálů včetně stranických představitelů. *Prohlášení* protestovalo proti odsouvání chorvatštiny do postavení nerovnoprávného lokálního dialektu ve jménu etatismu a unitarismu, používajících srbštiny. Vyzývalo k přijetí ústavních záruk zrovnoprávnění všech spisovných jazyků národů Jugoslávie. Diskuse o *Prohlášení* se stala prvním aktem *chorvatského jara a projevem obrození občanské společnosti (*maspoku).

1968

květen
ÚV Svazu komunistů Srbska odmítl stanovisko *Dobrici Ćosiće a Jovana Marjanoviće, kteří kritizovali separatismy ve *Svazu komunistů Jugoslávie a tvrdili, že jejich rozvojem nejvíce ztrácí Srbsko. Dva členové ÚV byli obviněni z „unitarismu" a „jugoslavismu", jež napadají práva národů Jugoslávie. Předsedou ÚV Svazu komunistů Srbska se stal „liberál" Marko Nikezić.

červen
Začaly studentské demonstrace v Bělehradě a později i v Záhřebu, Novém Sadu, Lublani a Sarajevu (*studentské protesty v roce 1968). Navzdory dřívějším policejním akcím proti studentům uznal Tito zdravé jádro jejich protestů za správné a vyzval ke společnému řešení problémů.

27. listopadu
Násilné demonstrace Albánců v *Kosovu a v západní Makedonii; požadavkem bylo, aby *Kosovo získalo postavení republiky a aby skončilo pronásledování. K rozehnání demonstrantů byla použita armáda.

26. prosince
Schválení dodatku k ústavě SFRJ, který dával autonomním obvodům *Kosovo a Vojvodina fakticky stejné postavení, jaké měly republiky.

1969

leden
V. sjezd Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny uznal Muslimy za národ.

11.–13. března
IX. sjezd *Svazu komunistů Jugoslávie změnil statut strany směrem k její federalizaci. Hlavním orgánem *SKJ se stalo jeho předsednictvo složené z představitelů republikových stran. Sjezd také rehabilitoval kategorii zisku jako hnacího motoru hospodářské činnosti.

červenec–srpen
„Silniční aféra" ve Slovinsku – úřady této republiky hlasitě protestovaly proti tomu, že byla vynechána při rozdělování půjčky od Světové banky na stavbu silnic. Předsednictvo *Svazu komunistů Jugoslávie slovinské komunisty odsoudilo, ale v republice se konala protestní shromáždění proti „jugo-vykořisťování".

1970

15.–17. ledna
Na jednání ÚV Svazu komunistů Chorvatska (SKH) získali většinu reformátoři, kteří uskutečnili kádrové změny. Předsedkyní ÚV se stala Savka Dabčević-Kučar, tajemníkem výkonného výboru ÚV Pero Pirker a členem předsednictva *Svazu komunistů Jugoslávie Miko Tripalo.

1971

7. května
V Záhřebu se konalo velké shromáždění na podporu vedení Svazu komunistů Chorvatska.

30. června
Přijetí dodatků k ústavě SFRJ, které zaváděly skutečnou dalekosáhlou federalizaci Jugoslávie. Ty se staly základem nové *ústavy, schválené v roce 1974.

22. listopadu
Začátek stávky studentů v Záhřebu a poté v dalších chorvatských městech. Stávka byla projevem protestu proti centralismu a příliš pomalým reformám a měla podpořit vedení Svazu komunistů Chorvatska zejména ve sporu o rozdělování deviz v rámci federace.

1. prosince
Předsednictvo *Svazu komunistů Jugoslávie na zasedání v Karadjordjevu požadovalo od Svazu komunistů Chorvatska, aby udělal v republice pořádek a vypořádal se s „nacionalisty". Vedení Svazu komunistů Chorvatska podalo demisi a ve straně začala čistka.

1972

leden–únor
Začalo pronásledování účastníků *chorvatského jara. Ze strany byly vyloučeny 742 osoby a různé šikany – od věznění přes propuštění z práce až po nucený odchod do důchodu – postihly na 30 tisíc lidí. Byla ukončena kulturní a osvětová činnost Matice chorvatské.

červenec–srpen
Emigrační Chorvatské revoluční bratrstvo poslalo do Jugoslávie devatenáctičlennou ozbrojenou skupinu, která se dostala do Hercegoviny a pokusila se podnítit antikomunistické povstání (tzv. bugojanská skupina). Po dvou měsících partyzánských bojů byli její členové dopadeni, odsouzeni a popraveni. Jejich akce využívali komunisté v propagandistickém boji proti *chorvatskému jaru.

říjen
Na Titovu žádost podalo demisi vedení Svazu komunistů Srbska, které ovládali „srbští liberálové" – Marko Nikezić a Latinka Perović (*srbský liberalismus).

1974

21. února
Schválení nové ústavy SFRJ (*ústava z roku 1974), jež byla dovršením procesu federalizace Jugoslávie. Nastolovala rovněž novou organizaci hospodářského života, opírající se o samosprávné dohody a společenská dojednání, které měly sloužit sladění cílů a zájmů podniků a společenských organizací. Likvidace časopisu **Praxis*, posledního z několika nezávislých časopisů vzniklých na vlně liberalizace šedesátých let.

1975

červen
Z Bělehradské univerzity byla přes odpor vedení školy propuštěna „profesorská skupina“, volné centrum nezávisle smýšlejících vědeckých pracovníků (mj. Mihajlo Marković, Dragoljub Mićunović, *Nebojša Popov, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić). Ti v době nucené nečinnosti zřídili neformální létající univerzitu. V roce 1981 vytvořily úřady pro „profesorskou skupinu“ Centrum pro filozofii a společenské teorie.

1977

jaro
Vypracování tzv. Modré knihy, obsahující materiály o kompetenčních sporech Srbska s autonomními okruhy. Byl to jeden z článků srbské kritiky *ústavy z roku 1974. Podle ní se Srbsko podle svých obyvatel stalo jedinou republikou, která nemohla uplatnit *své historické právo na národní stát v jugoslávské federaci*. V červenci Tito požadavky Srbů odmítl.

1979

10. února
Zemřel Edvard Kardelj, ideolog *samosprávného socialismu (samosprávy) a blízký Titův spolupracovník od partyzánských časů.

1980

4. května
Zemřel Josip Broz Tito. Vládu země převzalo kolektivní vedení *Svazu komunistů Jugoslávie, složené podle principu parity zastoupení republikových stran a rotace. Hlavním heslem nové vlády za začátku osmdesátých let bylo „Od Tita – po Titovi“.

1981

březen–duben
Velké protijugoslávské demonstrace Albánců v *Kosovu krvavě potlačila policie a armáda. Zahynulo několik stovek lidí, federální úřady vyhlásily výjimečný stav a zahájily represe směřující proti stranickému a státnímu aparátu *Kosova a proti přednášejícím na univerzitě v Prištině. Začala sílit kritika Titova odkazu. Úřady zřídily Výbor na ochranu podoby a jména maršála Tita.

1983

jaro
Uveřejnění *Islámské deklarace*, kterou napsal v roce 1970 bosenský právník Alija Izetbegović a která dosud kolovala v rukopise. Kniha popírala možnost existence národního společenství Muslimů, založeného jen na národní kultuře a jazyce, a poukazovala na islám jako na základ identity bosenských Muslimů – a také na to, jak z ní vyplývalo, že celý jejich způsob života nelze sladit s komunismem.

červenec–srpen
V Bosně začal proces s 12 členy nelegální muslimské organizace obviněnými z pokusu vytvořit islámskou státnost. Alija Izetbegović byl odsouzen ke čtrnácti letům vězení. Propuštěn byl v roce 1988.

1984

září
Velké oslavy třináctistého výročí křesťanství v Chorvatsku a tří set let zázračné sošky Panny Marie Královny Chorvatska ve městě *Marija Bistrica, spojené s eucharistickým kongresem.

podzim–zima
V Bělehradě začal „proces šesti“ s účastníky létající univerzity. Na obranu lidí odsouzených ke krátkodobým trestům vězení vznikl Výbor na obranu svobody myšlení a projevu.

1986

leden
Byl zveřejněn dopis 200 srbských intelektuálů protestující proti pronásledování Srbů v *Kosovu. Milan Kučan se stal předsedou ÚV Svazu komunistů Slovinska.

září
Byly uveřejněny fragmenty **Memoranda* Srbské akademie věd a umění obsahující analýzu jugoslávské krize.

1987

únor
V 57. čísle slovinského časopisu **Nova revija* vyšlo 16 článků od spisovatelů, vědců a publicistů (pod společným názvem *Prvky slovinského národního programu*). Autoři konstatovali, že jugoslávský federalismus už z principu odsouvá slovinské zájmy na okraj a dělá ze Slovinců národnostní menšinu. Proto by se Slovinsko mělo snažit o změnu na nezávislý demokratický stát podle vzoru západních zemí bez ohledu na to, jak své zájmy vyřeší ostatní národy federace.

28. února
Vypukla „plakátová aféra“. Ukázalo se, že práce, která měla zvítězit v soutěži o plakát ke Dni mládeže, byla provokativním přepracováním nacistického plakátu z roku 1936 a jeho autory byli výtvarníci z nekonformní výtvarné skupiny Neue Slowenische Kunst.

duben
Předseda předsednictva ÚV Svazu komunistů Srbska Slobodan Milošević navštívil *Kosovo a přednesl tam plamenný projev na obranu Srbů pronásledovaných Albánci. Jako obránce národních zájmů vyvolal v Srbsku nadšení.

23.–24. září
Z rozhodnutí pléna ÚV Svazu komunistů Srbska převzal Milošević plnou kontrolu nad srbskou komunistickou stranou.

1988

12. února
Týdeník Socialistického svazu mládeže Slovinska **Mladina* zahájil kampaň proti Jugoslávské lidové armádě a ministrovi obrany Branku Mamulovi, zveřejnil informace o korupci v armádě a poté naznačil, že JLA připravuje ve Slovinsku státní převrat.

31. května
Za vyzrazení vojenského tajemství byli uvězněni tři novináři týdeníku **Mladina* (Janez Janša, David Tasić, Franci Zavrl) a důstojník JLA, který s nimi spolupracoval. Hnutí na obranu uvězněných sjednotilo disidenty, nezávislé umělce a národní komunisty. Vznikl Výbor na obranu lidských práv.

21. června
Protestní demonstrace proti uvěznění novinářů z **Mladiny*, které uspořádal Výbor na obranu lidských práv, bylo největším poválečným shromážděním ve Slovinsku. O několik dnů později proti postavení novinářů před vojenský soud protestoval v srbochorvatštině komunistický vůdce Milan Kučan.

5. října
Miloševićovi stoupenci uspořádali velké shromáždění v Novém Sadu a požadovali

odstoupení vedení Vojvodiny. Házeli na sídlo vlády autonomní oblasti jogurty a zahájili tak „jogurtovou revoluci". Vedení autonomní oblasti odstoupilo.

7. října
„Jogurtovou revoluci" v hlavním městě Černé Hory Titogradu (dnes Podgorica) potlačila tehdejší moc. V lednu 1989 vedly další demonstrace ke změně vedení Černé Hory a k vítězství stoupenců silného Srbska a silné federace v čele s Momirem Bulatovićem.

17. října
Dosavadní vedení komunistické strany v *Kosovu nahradili Miloševićovi lidé, což vyvolalo pouliční potyčky.

19. listopadu
Shromáždění na podporu Miloševiće a za odsouzení vlády federace v Bělehradě se zúčastnilo několik set lidí.

1989

1. ledna
Začala reorganizace ozbrojených sil – tak, aby se vojenské okruhy nekryly s hranicemi republik.

24. ledna
Vznikl Chorvatský sociálně liberální svaz (HSLS), první opoziční strana v Chorvatsku.

20. února
Demonstrace v *Kosovu se změnily v generální stávku. Kromě toho 1500 horníků v dolech v Trepči a ve Starém Trgu drželi hladovku. Protestující žádali dodržování *ústavy z roku 1974 a záruku autonomie *Kosova.

27. února
Slovinská opozice uspořádala shromáždění na podporu horníků z *Kosova, přenášené televizí, jehož se zúčastnili představitelé nejvyšších stranických a státních orgánů.

28. února
Vznik Chorvatského demokratického společenství (HDZ), opoziční strany národně demokratického odstínu. Předsedou HDZ se stal Franjo Tudžman.

8. března
Rozhodnutím srbského parlamentu byla značně omezena autonomie *Kosova a Vojvodiny. Po tomto rozhodnutí a po „jogurtových demonstracích" měl Milošević k dispozici polovinu hlasů v předsednictvu SFRJ a mohl zablokovat každé rozhodnutí.

26.–30. března
Další krvavý střet v *Kosovu. Bylo zabito více než sto lidí.

8. května
Slobodan Milošević se stal předsedou předsednictva Srbska.

15. června
Při šestistém výročí bitvy na Kosově Poli demonstrovalo v *Kosovu na milion Srbů. Milošević prohlásil, že Srbové jsou znovu na bitevním poli.

červen
Vyšel první legální opoziční časopis ve Slovinsku – čtrnáctideník *Demokracija*.

27. září
Slovinský parlament přijal několik desítek úprav ústavy, jimiž se mj. odstraňovala vedoucí úloha strany, nastolovala se nadřazenost republikového zákonodárství nad federálním a přikazovalo se, že branci ze Slovinska smějí vykonávat základní vojenskou službu jen na území republiky. Jugoslávský Ústavní soud tyto úpravy zpochybnil, ale Slovinsko odmítlo jeho jurisdikci.

12. listopadu
Slobodan Milošević byl zvolen prezidentem Srbska. Ve všeobecných volbách získal 86 % hlasů.

12.–13. prosince
Předsedou ÚV Svazu komunistů Chorvatska byl zvolen umírněný reformátor Ivica Račan.

15. prosince
Svaz komunistů Srbska rozhodl o konání svobodných voleb a navrácení politického pluralismu.

prosinec
Federální vláda Ante Markoviće, jmenovaná po mnohaměsíčním vyjednávání, začala naplňovat radikální stabilizační plán v ekonomice spojený s liberalizací cen a zahraničního obchodu, zmrazením platů a zavedením směnitelnosti dináru. Vznikla koalice šesti slovinských opozičních stran DEMOS (křesťanští demokraté, pravicoví sociální demokraté, zelení, rolníci). Srbské úřady vyzvaly k ekonomickému bojkotu Slovinska.

1990

20.–22. ledna
Konal se poslední, XIV. sjezd *Svazu komunistů Jugoslávie. Ve straně došlo k rozkolu ohledně budoucnosti federace, vztahu k touze Slovinska po nezávislosti a slovinskému návrhu na přetvoření *SKJ ve volnou konfederaci republikových stran. Delegace Slovinska a Chorvatska sjezd opustily.

únor
Z chorvatského zákonodárství byl odstraněn článek o vedoucí úloze komunistické strany. Soudy zaregistrovaly opoziční politické strany (HSLS, HDZ, křesťanské demokraty); byl přijat nový pluralistický volební zákon a vyhlášeny svobodné volby.

3. února
Obnovení Demokratické strany (DS) v Srbsku; předsedou se stal Dragoljub Mićunović

4. února
Srbští komunisté v Chorvatsku žádali rozdělení Svazu komunistů Chorvatska na chorvatskou a srbskou stranu.

17. února
V Kninu (v chorvatské Krajině) vznikla Srbská demokratická strana.

4. března
Padesát tisíc chorvatských Srbů na shromáždění za jednotu a bratrství na Petrově Hoře demonstrovalo s portréty Slobodana Miloševiće proti chorvatskému separatismu.

14. března
Vuk Drašković a Vojislav Šešelj založili nacionalistickou stranu Srbské hnutí obrody (SPO). V květnu Šešelj z SPO odešel a založil vlastní stranu.

27. března
Skupina muslimských aktivistů z Bosny a Hercegoviny založila pod vedením Alije Izetbegoviće Stranu demokratické akce (SDA).

8. dubna
V prvních demokratických volbách ve Slovinsku zvítězila koalice DEMOS, která získala 47 z 80 křesel v parlamentu. Prezidentské volby vyhrál ve druhém kole postkomunista Milan Kučan.

22. dubna a 6. května
Ve svobodných volbách v Chorvatsku zvítězila HDZ Franja Tudžmana, získala 171 z 269 mandátů.

13. května
V Záhřebu vypukly tvrdé boje mezi fanoušky Dynama Záhřeb a Rudé hvězdy Bělehrad.

30.–31. května
První zasedání chorvatského Saboru. Tudžman byl zvolen prezidentem republiky.

1.–2. července
Referendum v Srbsku. Většina hlasujících se vyslovila pro suverenitu, likvidaci autonomních obvodů a pověření prezidenta řízením armády.

2. července
Slovinský parlament přijal *Prohlášení o suverenitě Slovinské republiky*, které nadřazovalo slovinské zákonodárství nad federálním a schvalovalo nadřazenost republikové vlády nad armádou pobývající na jejím území.
Albánští poslanci parlamentu *Kosova vyhlásili jeho nezávislost na Srbsku, ale v rámci Jugoslávie. Srbská vláda rozpustila parlament a odvolala vládu provincie, zrušila albánskojazyčná média a převzala rozhlas a televizi.
Srbská menšina v Chorvatsku vyhlásila vznik Srbské autonomní oblasti s hlavním městem Kninem.

16.–17. července
Svaz komunistů Srbska se proměnil v Srbskou socialistickou stranu pod vedením Miloševiće.

25. července
Chorvatský Sabor (národní shromáždění) zanesl do ústavy úpravy, měnící název státu na Republiku Chorvatsko a jeho symboly (na tradiční červenobílou šachovnici).

19. srpna a 2. září
V Krajině, oddělené od zbytku Chorvatska blokádou zřízenou Srby, se pod ochranou federální armády konalo referendum o budoucnosti Srbů v Chorvatsku.

28. září
Srbský parlament přijal novou ústavu, která se nevztahovala k federaci a prakticky likvidovala autonomii *Kosova a Vojvodiny. Přes odpor opozice byl přijat nový volební zákon.

1. října
Srbská menšina v Chorvatsku vyhlásila nezávislost a vznik Srbské krajiny.

8. října
Slovinsko a Chorvatsko vystoupily s návrhem změnit Jugoslávii v konfederaci.

11. a 25. listopadu
První vícestranické volby v Makedonii vyhráli umírnění nacionalisté z VMRO–DPMNE, kteří získali 38 ze 120 mandátů; hned za nimi se umístili postkomunisté s 31 mandáty.

18. listopadu
První vícestranické volby v Bosně a Hercegovině nepřinesly stabilní většinu. Rozhodující úspěch měly etnické strany: muslimské SDA, Srbská demokratická strana (SDS) a Chorvatské demokratické společenství (HDZ). Jediná neetnická projugoslávská strana posledního premiéra Jugoslávie dostala necelých dvacet mandátů. Prezidentem se stal Alija Izetbegović (SDA), premiérem představitel HDZ, předsedou parlamentu vůdce SDS.

9. prosince
První svobodné parlamentní a prezidentské volby v Černé Hoře. Komunisté získali 83 ze 123 mandátů a předsedou prezídia republiky se stal Momir Bulatović, předseda ÚV Svazu komunistů Černé Hory.

9. a 23. prosince
V prvních vícestranických parlamentních a prezidentských volbách v Srbsku zvítězila Srbská socialistická strana se ziskem 194 mandátů z 250. Srbské hnutí obrody získalo 19 mandátů, Demokratická strana 7. Prezidentem byl již v prvním kole zvolen Milošević, který obdržel 65,3 % hlasů.

22. prosince
Chorvatský Sabor schválil novou, „vánoční“ ústavu. Ta obsahovala článek, že Chorvatsko zůstane součástí SFRJ *do uzavření nové dohody mezi republikami anebo do jiného rozhodnutí Saboru*.

23. prosince
Pro nezávislost země se vyjádřilo 88 % Slovinců (hlasování se zúčastnilo 85 % oprávněných voličů).

1991

25. ledna
Makedonie přijala prohlášení o suverenitě a právu vystoupit ze SFRJ.

27. ledna
Makedonský parlament zvolil prezidentem republiky postkomunistu Kiro Gligorova.

21. února
Chorvatský Sabor zahájil proces vystoupení ze SFRJ.

28. února
Vedení Srbské autonomní oblasti v Krajině vyhlásilo odtržení tohoto území od zbytku Chorvatska a jeho setrvání v Jugoslávii.

9. března
Velké demonstrace v Bělehradě za přístup opozice do televize, organizované SPO. Do ulic byla povolána armáda, demonstranti ustoupili.

březen
Bosenská SDA vytvořila z muslimských důstojníků Jugoslávské lidové armády Vlasteneckou ligu.

1. dubna
Srbové z Krajiny vyhlásili spojení se Srbskem.

květen
Začaly boje v okolí Vukovaru. Chorvatsko povolalo do zbraně příslušníky záloh a vyhlásilo mobilizaci Územní obrany.

15. května
Představitelé Srbska a tří zbývajících republik a oblastí ovládaných Miloševićovými lidmi zablokovali převzetí předsednictví prezídia SFRJ reprezentantem Chorvatska, k němuž mělo dojít podle zásad rotace.

19. května
V referendu se pro nezávislost Chorvatska vyjádřilo 93,2 Chorvatů. Chorvatští Srbové referendum bojkotovali.

červen
Slovinsko a Chorvatsko se dohodly na shodném vyhlášení nezávislosti. Do Bělehradu přijel s misí poslední naděje americký ministr zahraničí James Baker, který se vyslovil proti rozpadu státu. Proti rozpadu Jugoslávie bylo také Evropské společenství (kromě Německa).

25. června
Chorvatsko a Slovinsko vyhlásily nezávislost.

27. června
Jugoslávská lidová armáda zaútočila na Slovinsko. Začátek „desetidenní války“. První boje na hranicích Chorvatska.

7. července
Chorvatsko a Slovinsko vyhlásily tříměsíční moratorium závaznosti vyhlášení nezávislosti a jugoslávská armáda zastavila vojenské akce.

8. září
Za nezávislost země hlasovalo 95 % Makedonců. Srbská a albánská menšina hlasování bojkotovaly.

15. září
Makedonie vyhlásila nezávislost.

8. října
Slovinské a chorvatské vyhlášení nezávislosti vešla v platnost.

9.–10. listopadu
Srbové v Bosně hlasovali v referendu pro vytvoření nezávislé Republiky srbské.

12. listopadu
Bosenští Chorvati vyhlásili vznik Chorvatského společenství v údolí Sávy a střední Bosny.

14. listopadu
Muslimští a chorvatští poslanci parlamentu Bosny a Hercegoviny přijali usnesení o suverenitě republiky.

17. listopadu
Makedonský parlament přijal novou ústavu.

20. listopadu
Po mnohatýdenním obléhání jugoslávskou armádou a srbskými paramilitárními oddíly padl Vukovar. Na území, které obsadili Srbové, začaly etnické čistky.

19. prosince
Německo jako první země Evropské unie uznalo nezávislost Chorvatska a Slovinska.

21. prosince
Vyhlášení vzniku Republiky Srbské v Bosně.

1992

2. ledna
V chorvatsko-jugoslávské válce začalo platit příměří.

6. ledna
Makedonský parlament provedl změny v ústavě, aby splnil podmínky Evropského společenství, jimiž ES podmínilo uznání republiky. Přestože Makedonie Evropě vyhověla a zřekla se územních požadavků vůči sousedům, Řecko dál blokovalo její uznání a požadovalo odstranění slova „Makedonie“ z názvu země.

15. ledna
Evropské společenství uznalo nezávislost Chorvatska a Slovinska.

22. ledna
Vůdčí představitelé Makedonie a Bosny a Hercegoviny odmítli srbskou nabídku budovat novou Jugoslávii bez Slovinska a Chorvatska. Makedonie vyzvala své občany, zastávající funkce v orgánech a administrativě federace, aby se vrátili domů.

12. února
Vedoucí představitelé Srbska a Černé Hory se v Titogradu dohodli, že Jugoslávie bude nadále existovat jako federace těchto dvou zemí a dalších republik, které do ní budou chtít vstoupit.

29. února – 1. března
Referendum o vyhlášení nezávislosti Bosny a Hercegoviny. Srbové vyhlásili bojkot hlasování.

6. dubna
Spojené státy a Evropská unie uznaly nezávislost Bosny a Hercegoviny. Rozpadla se vláda republiky, složená z představitelů Muslimů, Srbů a Chorvatů a záhy začaly srbsko-muslimské boje.

7. dubna
Republika Srbská v Bosně vyhlásila nezávislost. Prezidentem se stal Radovan Karadžić. Rada bezpečnosti Organizace spojených národů přijala rezoluci o rozmístění vojsk OSN v chorvatské Slavonii a Krajině (UNPROFOR).

27. dubna
Parlamenty Srbska a Černé Hory přijaly ústavu Federativní republiky Jugoslávie (FRJ).

29. dubna
Vyhlášení vzniku Federativní republiky Jugoslávie, která se prohlásila za nástupce SFRJ. Opozice v Srbsku a v Černé Hoře kritizovala novou ústavu a bojkotovala oslavu vyhlášení vzniku nového státu. OSN odmítla uznat FRJ za nástupnický stát dřívější Jugoslávie a vyloučila novou Jugoslávii z organizace.

Artur Wołek

GLOSÁŘ

Bleiburg
Městečko v rakouských Korutanech u hranic se Slovinskem, kde Britové v květnu 1945 předali Titovým silám asi 200 tisíc uprchlíků z Jugoslávie. Byli mezi nimi především chorvatští *ustašovci, slovinští a chorvatští *domobranci (vojáci pomocných jednotek kolaborujících s Němci), úředníci chorvatské a slovinské státní správy, kolaborující s okupanty, politici antifašistické a antikomunistické opozice i obyčejní civilisté, kteří měli důvody obávat se komunistů (*Svaz komunistů Jugoslávie). V Bleiburgu se ocitlo také 27 tisíc ruských kozáků, kteří bojovali po boku Němců. Všichni se chtěli vzdát spojeneckým silám a počítali s možností emigrace. Představitel britské vlády Harold Macmillan rozhodl o jejich předání do Jugoslávie. První jatka začala ještě u Bleiburgu, kde Titovi vojáci zmasakrovali s použitím dělostřelby 30–50 tisíc lidí. Ostatní byli zformováni do „kolon smrti“, které se daly na pochod směrem k Záhřebu, nazvaných chorvatskou historiografií „křížovou cestou“. Celkem v létě 1945 zahubili komunisté 250–300 tisíc civilistů a odzbrojených vojáků. Ve vědomí chorvatské společnosti trvalo trauma z poválečných měsíců až do začátku nového tisíciletí. Dlouho fakticky znemožňovalo spolupráci mezi komunisty, a to i národně naladěnými, a lidmi, kteří se cítili být dědici generace povražděné v Bleiburgu. Smíření ve jménu společného národního zájmu začalo spolu s *chorvatským jarem. Dalším krokem byly publikace Franja Tudžmana, titovského generála, kterého v sedmdesátých letech komunisté věznili. Po propuštění v osmdesátých letech uskutečnil řadu smírných setkání s ustašovskými emigranty. Zdá se, že trauma Bleiburgu do velké míry zhojilo nabytí nezávislosti Chorvatska a zkušenost nové války z počátku devadesátých let. V letech 1999–2001 bylo v okolí Mariboru, na trase pochodu smrti, odhaleno 296 hromadných hrobů s pozůstatky asi 180 tisíc lidí, což potvrdilo enormní rozsah komunistického zločinu, ale také umožnilo potomkům obětí uchovat jejich památku.

„Bratrství a jednota“
(„Bratstvo i jedinstvo“)
Heslo jugoslávské komunistické propagandy, které mělo vyjádřit základní zásadu národnostní politiky socialistické Jugoslávie. Na rozdíl od meziválečného období politika komunistů skutečně pokládala národnostní (a nejen kulturní nebo třídní) rozrůznění obyvatel Jugoslávie za nepřekonatelné. Přiznání národům Jugoslávie práva na rozvoj vlastní identity a udržování těchto snah v rovnováze bylo jedním ze dvou pilířů komunistické Jugoslávie. „Jednota“ měla zajistit mocenský monopol komunistické strany, překonávající národnostní rozdíly. Stálým principem Titovy politiky tedy byl boj s „nacionalismem“ na jedné a s „centralismem“ na druhé straně. Jejím završením a zároveň odkazem měla být *ústava z roku 1974, která se však po zániku jednotící síly *Svazu komunistů Jugoslávie po Titově smrti stala hřebíkem do rakve jugoslávské federace.

četnici
Populární název partyzánských sil, jež měl více či méně pod kontrolou generál Jugoslávské královské armády Draža Mihajlović, loajální k jugoslávské vládě v exilu. Po porážce Jugoslávie v dubnu 1941 shromáždil Mihajlović ty, kdo z řádné armády přežili, a začal na vysočině Ravna Gora vytvářet partyzánské oddíly. Ty měly podle různých odhadů 30 až 50 tisíc vojáků. Až do roku 1943 se tato partyzánská armáda těšila plné podpoře spojenců při provádění sabotážních akcí v týlu německých oddílů. V roce 1942 se Mihajlović dokonce stal „Člověkem roku“ časopisu *Time* jako symbol odboje proti hitlerovcům v okupované Evropě. Kvůli sílící odvetě Němců na civilním obyvatelstvu za činnost četniků a teroru *ustašovců vůči Srbům v Chorvatsku a v Bosně, i kvůli vzmáhajícímu se Titovu komunistickému partyzánskému hnutí však Mihajlović změnil priority. Četnici bojovali především proti *ustašovcům a komunistům, občas ve spolupráci s lokálními italskými a německými veliteli. Oddíly četniků se také pouštěly do odvety za zločiny *ustašovců na chorvatském a muslimském civilním obyvatelstvu zejména v Bosně (např. hromadná znásilnění a povraždění asi 2 tisíc Muslimů ve Foče). Pod tlakem SSSR přijali spojenci, kteří plánovali v roce 1943 vylodění na Balkáně, princip podpory četniků i Tita, jež by proporcionálně odpovídala jejich zapojení do boje proti Německu a Itálii. Prakticky to znamenalo, že Mihajlovićovy oddíly o podporu přišly. Podle dohody mezi Titem a premiérem exilové vlády Ivanem Šubašićem, uzavřené v srpnu 1944, se četnici měli podřídit Titovým oddílům. Generál Mihajlović odmítl, pročež byl odvolán a jeho oddíly systematicky pronásledovala a likvidovala Titova armáda. Části četniků se podařilo probojovat na sever a vzdát se spojencům, což pro mnohé z nich skončilo tragicky. Britové je předali komunistům a ti je povraždili (*Bleiburg). Sám Mihajlović byl dopaden v březnu 1946, odsouzen v monstrprocesu za zradu a zastřelen. Poslední skrývající se oddíl četniků byl zlikvidován v roce 1957 na hranicích Černé Hory a Hercegoviny. Četnici, kteří se zachránili, se stali důležitou silou srbské antikomunistické emigrace v Austrálii, v Německu a v USA.

Třebaže kolaborace se státy Osy a rozsah zločinů proti civilním obyvatelstvu, jichž se dopustili četnici a *ustašovci, lze těžko srovnávat, v komunistické propagandě obě skupiny působily podle podobných principů – jako zosobnění zla a synonymum nacionalismu. Proto se postupná rehabilitace četniků v osmdesátých letech stala jedním ze symptomů rozkladu komunistické moci a vzrůstu významu národnostního přesvědčení v řadách srbských elit. V roce 2004 srbský parlament vyrovnal práva veteránů četniků a Titových partyzánů, což vyvolalo protesty Chorvatska i bývalých partyzánů a obránců lidských práv v samotném Srbsku. Nepochybně to souviselo se skutečností, že na tradice četniků a jejich ideologii velkého a etnicky čistého Srbska, do něhož patří chorvatská Krajina a část Bosny, navazovala srbská seskupení bojující ve válkách v Bosně a Chorvatsku po roce 1991.

domobranci
(Slovensko domobranstvo)
Slovinský politicko-vojenský útvar, vytvořený z iniciativy Němců v září 1943. Jeho cílem byla vzhledem ke kapitulaci fašistické Itálie ochrana pořádku na slovinském území, což Němcům umožňovalo uvolnit vlastní síly a slovinským antikomunistům poskytovalo nástroj k boji se stále aktivnějšími Titovými partyzány. Domobranu tvořilo asi 15 tisíc ozbrojenců.

Velká část domobranců ustupovala v obavách z komunistů k hranicím s Rakouskem, aby se vzdala spojencům. V *Bleiburgu je však Britové předali Titovi a většinu z nich komunisté povraždili. Uchování památky na tyto oběti bylo jedním z požadavků slovinského národního hnutí v osmdesátých letech. Přestože se v červenci 1991 v Kočevském Rogu konal obřad smíření všech Slovinců, kteří bojovali ve druhé světové válce, vzpomínka na domobrance dodnes vyvolává kontroverze (např. spor o obsah nápisů na hromadných hrobech odhalených v letech 1999–2001).

Goli Otok
Ostrov v Jadranu, na němž byl v roce 1949 zřízen koncentrační tábor pro komunisty (*informbyrovci, *Svaz komunistů Jugoslávie), podezřelé z toho, že straní Stalinovi.

Táborem prošlo kolem 17 tisíc vězňů, většinou bez rozsudku, často vysokých komunistických představitelů (bylo tam 23 ministrů a více než 100 náměstků ministrů, šest generálů). V obtížných klimatických podmínkách byli nuceni pracovat v kamenolomu a byli vystaveni krutému nebo ponižujícímu zacházení. V roce 1956 byl tábor předán republikové vládě Chorvatska a změnil se ve vězení, jež se používalo až do roku 1989. V osmdesátých letech tam vykonával trest Dobroslav Paraga, který po roce 1990 zakládal Chorvatskou stranu práva a paramilitární oddíly HOS bojující v Bosně a Hercegovině. Jeho proces zveřejňovala média a odhalil, že se v Jugoslávii nadále používá mučení – přispěl k tomu, že vězení na Golém Otoku bylo uzavřeno.

chorvatské jaro
(Hrvatsko proljeće)
Název politického hnutí na obranu chorvatských národních zájmů v Jugoslávii v období 1967–1971. Chorvatské jaro vytvářejí dva hlavní proudy událostí. Jedním bylo, že ve Svazu komunistů Chorvatska přišla k moci nová generace představitelů s národními a reformními postoji. Zpočátku je Tito podporoval a oni se snažili přetvořit Jugoslávii tak, aby federace lépe vyhovovala chorvatským zájmům. Z toho plynuly jejich požadavky na racionalizaci investiční politiky a obrácení Jugoslávie k Jadranu, na ustoupení od prosazování těžkého průmyslu ve prospěch turistiky, na změnu způsobu rozdělování deviz ve federaci, posílení možností investovat soukromé úspory do hospodářské činnosti atd. Druhým proudem chorvatského jara bylo obrození občanské společnosti, známé jako *maspok. Tyto proudy se navzájem posilovaly, což vedlo v období 1970–1971 k eskalaci požadavků na federaci a k tomu, že Tito přestal reformátory podporovat. Výsledkem bylo, že straničtí vůdcové chorvatského jara odstoupili a chorvatská občanská společnost byla na 15 let donucena k „velkému mlčení".

informbyrovci
Název používaný titovskou propagandou pro skutečné i domnělé stoupence rezoluce Informbyra (Infomačního byra komunistických a dělnických stran) z června 1948, která odsuzovala vedení Komunistické strany Jugoslávie (*Svaz komunistů Jugoslávie). Rozsah podpory Stalinovi v konfliktu s Titem je těžké vymezit, ale jsou známy případy, v nichž celé okresní výbory *KSJ přijímaly rezoluce odsuzující Tita, a také případy tvoření informbyrovských partyzánských oddílů (např. na podzim 1948 byla do Černé Hory vyslána celá divize *UBD, aby zlikvidovala tamní partyzány). Četní straničtí aktivisté se také pokoušeli uprchnout ze země nebo se odmítali vrátit ze zahraničí. Po rezoluci Informbyra bylo z *KSJ vyloučeno kolem 24 tisíc členů a více než 16 tisíc z nich bylo zavřeno do zvláštních koncentračních táborů; nejslavnější z nich se nacházel na ostrově *Goli Otok.

Kosovo
Jeden ze dvou (vedle srbsko-chorvatského konfliktu) nejzávažnějších problémů národnostní politiky komunistické Jugoslávie. Drtivou většinu obyvatel Kosova tvořili Albánci, kteří již v meziválečném období vůbec nestáli o jugoslávskou státnost, a zejména ne o srbskou nadvládu. Hned po válce byl jejich odpor k začlenění Kosova do nové Jugoslávie krvavě potlačen, ale dosti rychle dostali dalekosáhlou kulturní autonomii. Politicky však do konce šedesátých let zůstali „rizikovou skupinou", přestože Kosovo získalo postavení autonomní oblasti. V roce 1968 se však v souvislosti s liberalizací a růstem nacionalistických nálad ve všech republikách konaly v Kosovu velké demonstrace požadující pro Kosovo statut republiky a ukončení pronásledování Albánců. Povstání bylo krvavě potlačeno, ale situace v Kosovu se změnila v důsledku ústavních změn z let 1971 a 1974. Provincie nabyla faktické nezávislosti na Srbsku, moc převzali protisrbsky naladění albánští komunisté, sílil tlak na Srby, aby oblast opustili. Bylo rozšířeno školství v albánštině, opírající se do velké míry o programy a učebnice z Albánie. Univerzita v Prištině se stala jednou z největších v Evropě (45 tisíc studentů), avšak vyučovala albánsky, a tak posilovala armádu vzdělaných nezaměstnaných. V důsledku pak v roce 1981 vypukly v Kosovu další, ještě rozsáhlejší nepokoje a byly znovu krvavě potlačeny (mrtvých bylo několik stovek). Přes nastolení výjimečného stavu a čistky v komunistickém aparátu se Srbové z Kosova vystěhovávali dál (počet srbských obyvatel klesl mezi roky 1981 a 1986 skoro o 9 %) a Albánci začali zakládat podzemní organizace. V polovině osmdesátých let aktivisté a intelektuálové, kteří požadovali především politiku naplňující národnostní práva Srbů, pojímali Kosovo jako nápadný příklad diskriminace Srbů v Jugoslávii. **Memorandum* Srbské Akademie věd a umění z roku 1996, které bylo pro zmíněné prostředí charakteristické, výstižně předvídalo, že nebude-li problém Kosova řešen, povede ke konfliktu evropského rozsahu. Obnovení kontroly nad Kosovem se stalo hlavním heslem politicko-ideového hnutí, jehož lídrem byl Slobodan Milošević. Po dalších nepokojích v oblasti v roce 1989 dosáhlo toto hnutí zrušení autonomie Kosova a obsazení jeho vlády lidmi loajálními k Bělehradu – a k odchodu celého společensko-kulturního života Albánců do podzemí.

KSJ viz Svaz komunistů Jugoslávie

Marija Bistrica
Hlavní mariánská svatyně Chorvatska se zázračnou soškou Panny Marie Královny Chorvatska z konce 18. století. Začátkem osmdesátých let 20. století se stala centrem náboženského obrození Chorvatů. Duchovní program záhřebského arcibiskupa, kardinála Franja Kuhariće, připravený ve druhé polovině sedmdesátých let, počítal s propojováním katolicismu a chorvatskosti a také mariánské zbožnosti. Jeho vyvrcholením byly velké oslavy třináctistého výročí křesťanství v Chorvatsku a tří set let zázračné sošky, spojené s eucharistickým kongresem v roce 1984.

maspok (masovi pokret, masové hnutí)
Termín používaný k označení obrozující se občanské společnosti za *chorvatského jara (1967–1971). K maspoku patřily různorodé iniciativy: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (*Prohlášení o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka*), studentské hnutí, organizace (Matice chorvatská, Matice chorvatské diaspory, Sdružení chorvatských spisovatelů, Jugoslávský lexikografický ústav) a vydavatelství (časopisy *Hrvatski književni list*, *Hrvatski tjednik*, *Kritika*, později také deník *Vjesnik*, učebnice chorvatských dějin Trpimira Macana a nová práce o ortografii chorvatštiny), které vláda kontrolovala jen omezeně. Nedostatek dohledu nad životem občanské společnosti byl jednou z výčitek předhazovaných reformnímu vedení Svazu komunistů Chorvatska.

***Memorandum* Srbské Akademie věd a umění**
Rozsáhlý dokument uveřejněný v září 1986 obsahoval v první části výstižnou analýzu jugoslávské krize. Podle názoru autorů se z ní po roce 1974 stala konfederace postrádající mechanismy politické a hospodářské koordinace, což hrozilo rozpadem státu. Za této situace autoři považovali za zvlášť ohrožené zájmy Srbů, zbavených vlivu na velké části vlastní země (*Kosovo a Vojvodina). Druhá část práce, velmi emocionální, byla obranou Srbů obtížených ostatními národy Jugoslávie „hypotékou historické viny" a cíleně oslabovaných. Zejména viditelné to mělo být, pokud šlo o *Kosovo, kde docházelo ke „genocidě" srbské menšiny, ale i v hospodářské

a společenské politice komunistů. kteří se řídili směrnicí „slabé Srbsko = silná Jugoslávie“. Jako lék na jugoslávské problémy navrhovalo *Memorandum* návrat k řešení fungujícímu před rokem 1956, obnovit silnou federaci a učinit předmětem sebeurčení národy, a nikoli republiky. *Memorandum* SAVU bylo svědectvím o stavu ducha srbských elit, ale zároveň i katalyzátorem změn ve vědomí srbských komunistů, které o rok později umožnily Slobodanu Miloševićovi převzít moc.

***Mladina* (*Mládež*)**
Týdeník Socialistického svazu mládeže Slovinska. V roce 1988 se stal katalyzátorem obrození slovinské občanské společnosti. Inspirován národně naladěnými slovinskými komunisty zahájil v únoru 1988 kampaň proti Jugoslávské lidové armádě. Nejprve uveřejnil články kompromitující federálního ministra obrany a poté pomluvy o státním převratu, který armáda údajně připravovala ve Slovinsku. Opovědí bylo uvěznění tří novinářů týdeníku (Janez Janša, David Tasić a Franci Zavrl) a důstojníka JLA, který s nimi spolupracoval (Ivan Borštner). Hnutí na obranu uvězněných sjednotilo disidenty, nezávislé umělce a národní komunisty. Červnové protestní shromáždění proti věznění bylo největším poválečným shromážděním ve Slovinsku, zatímco do nově vzniklého Výboru na obranu lidských práv se přihlásilo na 70 tisíc členů. Na obranu obžalovaných před vojenským soudem vystoupilo vedení Slovinska, které procesu využilo ke zvěrohodnění své proticentralistické politiky. Obrana novinářů z týdeníku slovinskou společnost (včetně komunistů) v boji o národní zájmy sjednotila víc než co jiného a byla výzvou k zakládání nekomunistických společenských a politických organizací.

***Nova revija* (*Nový přehled*)**
Slovinský společensko-kulturní časopis. V čísle 57 z roku 1987 byl zařazen blok pod společným titulkem *Prvky slovinského národního programu*. Vědci, spisovatelé a publicisté (mj. *Jože Pučnik, Dimitrij Rupel, Veljko Rus) popisovali postavení slovinského národa jako národnostní menšiny odsunuté na okraj a ohrožované sjednocující silou jugoslávského federalismu. Tento osud by se podle jejich mínění mohl změnit, stane-li se Slovinsko samostatným a suverénním demokratickým státem podobným západním zemím. Zdůrazňovalo se, že problémy ostatních národů Jugoslávie nejsou problémy Slovinců, a ti by se v nich neměli angažovat. Jugoslávie připadala pro Slovince v úvahu jako jedna z možných voleb, ale jen jako volná konfederace. Uveřejnění *Prvků* předurčilo obrození slovinské občanské společnosti v letech 1987–1988, nazývané slovinským jarem.

Praxis
Název časopisu a intelektuálního prostředí, hlásajícího v Jugoslávii v letech 1964–1974 „humanistický marxismus“. Vzniklo s vlnou liberalizace šedesátých let a dodnes zůstává na Západě nejznámějším prostředím jugoslávských intelektuálů. Na jedné straně časopis podporoval experimenty Tita a Kardelja se *samosprávným socialismem (samosprávou) jako krok k demokratickému socialismu, který umožní lidskou emancipaci a racionální přetváření společenského prostředí člověkem. Na druhé straně kritizoval vládnoucí komunistickou stranu (*Svaz komunistů Jugoslávie) za to, že se z ní stala třída byrokratů omezující samosprávu a svobodu slova. Jako okruh silně zakořeněný v *SKJ (autoři *Praxis* byli univerzitními profesory v Bělehradě a v Záhřebu, např. Danilo Pejović, Gajo Petrović, zaměstnanci odborných institutů, např. Branko Horvat, a Predrag Vranicki byl dokonce titovský partyzán) byl dlouho podporován reformními skupinami ve straně. Časopis pro ně byl cenný jako filozofické opodstatnění jugoslávské cesty k socialismu, odlišné od sovětské, a rovněž jako prostředí sui generis jugoslávské, které mohlo být intelektuální alternativou k nacionalismům, jež měly uvnitř *SKJ stále větší vliv. Poté, co na začátku sedmdesátých let došlo k vypořádání se s *chorvatským jarem a *srbským liberalismem, začala i na *Praxis* doléhat cenzura. Autorům bylo vyčítáno, že se inspirovali *studentskými protesty z roku 1968, že neoprávněně kritizují jugoslávskou realitu, a časopis byl zrušen. V osmdesátých letech část redakce obnovila vydávání časopisu pod názvem *Praxis International* (psalo se v něm hlavně anglicky), ale na jugoslávskou realitu už neměl velký vliv.

samosprávný socialismus, samospráva (samoupravljanje)
Vlajková ideologická koncepce jugoslávských komunistů. Objevila se v roce 1950 ve vystoupeních *Milovana Djilase, Edvarda Kardelje a Tita jako ideologický základ rozchodu s Moskvou. Na úrovni programových prohlášení znamenala předání řízení podniků jejich zaměstnancům. Měly k tomu sloužit další verze dělnických rad a stále nové systémové instituce, které měly rozšířit vliv „výrobců“ už nejen na jejich podniky, ale na veškerý společensko-hospodářský život. Neodstranitelný rozpor *samosprávného socialismu se objevoval již v jeho názvu (pokud socialismus označoval monopolní moc komunistické strany, nemohla být o samosprávnosti řeč). Proto byly další vlny obnovy a boje s „byrokratizací“, která jako by samosprávám neumožňovala rozvoj, odsouzeny k neúspěchu. Pravdu tudíž měli kritici samosprávného systému včetně stranických, když ho označovali za fikci, za níž ve skutečnosti stojí vláda strany. Samosprávný systém přispěl k hluboké krizi, v níž se jugoslávská ekonomika nacházela od poloviny sedmdesátých let, protože v důsledku byrokratizace a krajní decentralizace velmi ztěžovaly koordinaci administrativními metodami. Na druhé straně měla strana obavy z koordinace „neviditelnou rukou trhu“ a do konce existence Jugoslávie neposkytla dělnickým kolektivům vlastnická práva k jejich podnikům. Zdá se však, že díky samosprávným komunistům bylo snazší vrátit se k uvažování v kategoriích tržního hospodářství. V roce 1969 byla rehabilitována kategorie zisku jako hnacího motoru hospodářské činnosti, hlavním nástrojem hospodářského obratu se stala dohoda, a nikoliv objednávka, existovaly téměř skutečné banky, směnky, akcie – čili instituce, na které se v jiných zemích, kde vládli komunisté, nedalo narazit.

SKJ viz Svaz komunistů Jugoslávie

srbský liberalismus
Označení politiky vedení Svazu komunistů Srbska v letech 1968–1972, používané zpočátku Titovou propagandou s pejorativním vyzněním. „Liberálové“, jako předseda ÚV SKS Marko Nikezić nebo tajemnice výkonného výboru ÚV Latinka Perović, si mysleli, že decentralizace Jugoslávie nepřinese negativní důsledky jen tehdy, stane-li se hlavním cílem stranické politiky modernizace. Chápali ji především jako rozvoj moderní, o západní modely se opírající celojugoslávské ekonomiky předané do rukou „technokratům“, a ne politikům. „Liberálové“ se o dělnické *samosprávě vyjadřovali skepticky a kritizovali i obrozující se nacionalismus v rámci *Svazu komunistů Jugoslávie (i v Srbsku) a úsilí republikových stran o soběstačnost. Taková politika je vedla ke kritice Titova konzervativismu a k návrhům na demokratizaci a omezení kompetencí Tita. Výsledkem bylo, že si Tito vynutil odstoupení „liberálů“ a vyloučil reformní frakci ze *SKJ.

studentské protesty z roku 1968
Vlna studentských demonstrací a stávek, které začaly v Bělehradě v červnu 1968 a později obsáhly Záhřeb, Novi Sad, Lublaň

a Sarajevo. Studenti v Srbsku požadovali demokratizaci v duchu studentských protestů v Paříži nebo v Boloni (méně zkoušek, více stipendií, větší vliv studentů na univerzity, „ne“ rudé buržoazii a restauraci kapitalismu, „ne“ válce ve Vietnamu). V Záhřebu i v Lublani se objevila národní hesla, ale místní komunisté je umlčovali. V Srbsku a v Bosně se strana úspěšně snažila izolovat studenty od společnosti a zejména od dělníků, protože měla strach, aby se neopakovaly události, k nimž došlo o měsíc dříve ve Francii. V Chorvatsku se studentské hnutí stalo součástí obrozující se občanské společnosti (*maspoku) a moc je ve jménu národní solidarity přijímala a mnohé jeho požadavky na univerzitách uskutečnila. Podobně ve Slovinsku úřady ve jménu společného boje proti centralismu požadovaly rychlé ukončení stávky a slibovaly za to, že vláda splní sociální požadavky. Sám Tito navzdory předchozím policejním akcím proti studentům uznal v televizním vystoupení zdravé jádro jejich protestu za správné a vyzval ke společnému řešení problémů.

Svaz komunistů Jugoslávie, SKJ (Savez komunista Jugoslavije) / Komunistická strana Jugoslávie, KSJ (Komunistička partija Jugoslavije)

V letech 1920–1952 pod názvem Komunistická strana Jugoslávie. Zpočátku třetí politická síla v zemi – po delegalizaci v roce 1921 se KSJ stala typickou stranou podřízenou moci Kominterny a počet jejích členů klesl ze 120 tisíc v roce 1920 asi na tisíc v roce 1939. Za druhé světové války se komunisté s generálním tajemníkem Josipem Brozem Titem, jmenovaným v roce 1937, stala reálnou alternativou ke kompromitaci a kolaboraci předválečných elit. Tito dokázal nejen vybudovat třistatisícovou partyzánskou armádu, ale také si zajistit podporu všech spojenců, a v roce 1944 dokonce i uznání královské exilové vlády. Když už Tito ovládal celé jugoslávské území, dost rychle se zbavil taktiky budování široké koalice „pokrokových sil“ a zahájil komunistickou revoluci opírající se o teror a indoktrinaci. Titovská verze stalinismu byla nějakou dobu přitažlivá pro mnoho Chorvatů či Makedonců, protože kromě sociálních slibů hlásala také hesla o emancipaci jugoslávských národů. KSJ měla být činitelem sjednocujícím národnostně pluralitní prostor Jugoslávie.

V červnu 1948 Stalin odsoudil vedení KSJ za zbytečnou samostatnost v budování socialismu a za touhu hrát prvořadou roli v dělnickém hnutí. Tito se rozhodl pro konfrontaci, avšak poté, co se vypořádal s *informbyrovci v řadách KSJ musel odůvodnit vlastní cestu k socialismu, chtěl-li svou legitimitu stavět na ideologii. Taková byla geneze jugoslávského *samosprávného socialismu (samosprávy), jehož hlavním ideologem byl Edvard Kardelj. Jeho hesla, mj. o boji proti byrokracii, předání státních podniků zaměstnaneckým radám, byla často protichůdná k politice komunistické strany (přejmenované v roce 1952 na Svaz komunistů Jugoslávie, SKJ), ale odůvodňovala jugoslávskou odlišnost. Hospodářská krize na začátku šedesátých let, pokusy o její překonání zavedením tržních prvků do *samosprávného socialismu a také to, že ve straně pomalu přicházela ke slovu poválečná generace, to vše způsobilo vzrůst národnostního napětí uvnitř strany. Slovinští a chorvatští komunisté zpochybňovali dosavadní politiku strany jako centralistickou, která napomáhá Srbsku a poškozuje zájmy jejich republik. Tito poskytl tomuto stanovisku podporu a poté, co byl ze strany vyloučen vůdce srbských komunistů a faktický šéf *UDB Alexandar Ranković (1966), vedl stranu k dalekosáhlé federalizaci SKJ (1969). Tato tendence byla ještě posílena po pacifikaci podle Tita nadměrně reformního vedení chorvatské strany (*chorvatské jaro), srbské strany (*srbský liberalismus) a v menší míře i strany slovinské na začátku sedmdesátých let. Výsledkem bylo, že SKJ zvláště po Titově smrti (1980) stále méně integroval moc a společnost Jugoslávie a stával se z něj stále víc jen nedokonalý mechanismus pro koordinaci postupů republikových komunistických elit. Když koncem osmdesátých let začaly nabývat na síle národnostní nálady a zvyšoval se tlak na demokratizaci, byl SKJ pasivním nástrojem bojujících republikových elit a v lednu 1990 se rozpadl – jako by předznamenával rozpad Jugoslávie.

UDB (Uprava državne bezbjednosti – Úřad Státní bezpečnosti; od roku 1964 Služba Státní bezpečnosti, SDB)

Jugoslávská komunistická politická policie, vedle komunistické strany a Jugoslávské lidové armády jeden ze základů komunistické moci v Jugoslávii. Vznikla v roce 1944 jako Oddíly ochrany lidu (OZNA) a hned začala plnit funkci ozbrojené paže komunistické strany, charakteristickou pro organizace zřízené podle modelu sovětské NKVD. Podílela se na masovém vraždění a terorizování společnosti v letech 1944–1946 a po rozchodu s Moskvou ve vyhledávání *informbyrovců. V roce 1966 byl její faktický vůdce Alexandar Ranković obviněn z vytváření státu v státě; důkazem mělo být nalezení odposlouchávacího zařízení v Titově rezidenci a podpora „centralistických tendencí“. Centralismus strana odsoudila dva roky předtím, ale právě ten do velké míry představoval raison d’etre UDB. Ta totiž působila jako struktura čistě federální a jedním z jejích hlavních úkolů byl boj proti separatismům. Její činnost v této oblasti se neomezovala na sledování a věznění jugoslávských občanů, ale dopouštěla se i únosů a vražd emigrantů. Odhaduje se, že UDB nesla odpovědnost za téměř 200 vražd v zemích západní Evropy.

Ranković byl v roce 1966 odvolán ze všech stranických a státních funkcí a v SDB začal proces decentralizace. V roce 1967 byly zřízeny republikové útvary SDB, nad nimiž v sedmdesátých a osmdesátých letech pomalu přejímaly kontrolu republikové vlády (zvlášť po správní reformě z roku 1978). Přesto byli důstojníci UDB a SDB po celou dobu její existence většinou Srbové (před rokem 1967 bylo Chorvatů 5 %, později okolo 15 %). V pozdních osmdesátých letech SDB plnila funkci neviditelné sítě integrující federaci čím dál méně. Tuto úlohu se pokusila převzít vojenská kontrarozvědka (KOS), což vyvolalo mezi oběma službami konflikty, a nakonec oslabilo SDB. Našla však ještě dost síly na to, aby zničila velkou část svých archivů a zajistila svým důstojníkům a spolupracovníkům bezpečný pobyt v zemích vzniklých po rozpadu federace.

ustašovci (ustaše – chorvatsky: povstalci)

Politická a vojenská organizace chorvatských nacionalistů vznikla v roce 1929 z radikální frakce pravicové Chorvatské strany práva, kterou vedl Ante Pavelić. Jejím cílem byl boj za nezávislé Chorvatsko v reakci na královský státní převrat z roku 1928, za delegalizaci opozičních stran a za zbavení Chorvatska zbytků autonomie v Jugoslávii. Ve třicátých letech se ustašovci z emigrace pokoušeli (neúspěšně) podnítit protijugoslávské povstání a budovali paramilitární organizaci. V souvislosti s tím byli obviněni ze spoluúčasti na atentátu na jugoslávského krále Alexandra v roce 1934 a byli ve většině evropských zemí postaveni mimo zákon.

Poté, co Jugoslávii obsadily státy Osy, přijali ustašovci nacistickou nabídku na vytvoření Nezávislého chorvatského státu (NDH) závislého na Říši. Tento útvar ovládaný Německem a Itálií se stal prvním novodobým národním státem Chorvatů, a proto se jistou dobu těšil podpoře i u antifašistické opozice. Na druhé straně ustašovci využívali svou moc, aby se vypořádali se srbským a židovským obyvatelstvem a později také

s chorvatskou opozicí. V ustašovských koncentračních táborech (hlavně v tom největším v Jasenovaci) a v důsledku hromadných poprav přišlo o život podle odhadů 50 a 200 tisíc lidí.

Pro Srby a komunisty představovali ustašovci vtělené zlo. Jakákoliv práce pro NDH mohla být důvodem pro pronásledování až po zbavení života. Na druhé straně se ustašovci díky organizačním a finančním prostředkům NDH stali nejvlivnější skupinou chorvatské ozbrojené opozice ve čtyřicátých letech i později v emigraci. Až do *chorvatského jara byla tedy obrana chorvatských národních zájmů spojována jak s komunisty, tak i s obranou dědictví NDH a nezřídka i ustašovců, byť už nikoli jejich genocidní ideologie. V době rozpadu Jugoslávie se srbští komunisté znovu, a ne bez úspěchu, pokoušeli ztotožnit chorvatské národní hnutí s ustašovci.

Ústava z roku 1974

Poslední a nejdelší (406 článků, dlouho nejrozsáhlejší ústava na světě) základní zákon Jugoslávie. Byla završením procesu decentralizace země a nástrojem soužití národů Jugoslávie po Titově smrti. Ve skutečnosti se stala hřebíkem do rakve federace. Zásadní řešení federalizace země obsahovaly už změny v předcházející ústavě, přijaté v roce 1971, které se o tři roky později zopakovaly. Svazové republiky (a autonomní oblasti *Kosovo a Vojvodina, které byly fakticky na jejich úrovni) byly v ústavě definovány jako „státy“, jež naplňovaly zásadu suverenity národů, díky níž mají nárok pokládat se za kompetentní. Bylo rovněž zavedeno rozsáhlé využití konsensu jako zásadní metody rozhodování na úrovni federace. Kromě toho ústava z roku 1974 stavěla všechny federativní orgány na principu delegace (a nikoli volby) prostřednictvím orgánů lokální a republikové úrovně a parity republik ve vedení SFRJ. To znamenalo, že se komunistická strana stávala jedinou strukturou spojující formálně samostatné politické systémy republik. Když v polovině osmdesátých let přestaly fungovat stranické koordinační mechanismy, protože se pro vůdce republikových stran dostaly na první místo národní zájmy, nedokázala ústava zajistit spolupráci mezi představiteli, kteří měli mezi sebou konflikty, a přispěla k rozpadu státu.

Artur Wołek

Bosna a Hercegovina

ÚVOD

Téměř pět století patřila Bosna do mnohonárodnostní Osmanské říše. V roce 1908 byla začleněna do Habsburské monarchie a po porážce centrálních mocností v první světové válce se ocitla v Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, přejmenovaném v roce 1929 na Království Jugoslávie. Z toho se v roce 1945 stala Federativní lidová republika Jugoslávie. V roce 1963 se Bosna stala součástí Socialistické federativní republiky Jugoslávie, v níž zůstala až do roku 1991.

Ve federaci se vyznačovala nejsložitější etnickou strukturou: na jejím území žily tři národy, Chorvati, Slovinci a Muslimové – Slované vyznávající islám, které komunistická vláda v roce 1968 uznala za samostatnou národnost.

Zvláště tragickým obdobím byla v dějinách Bosny léta druhé světové války. Téměř celé její území bylo tehdy začleněno do Nezávislého chorvatského státu, jemuž vládl německý spojenec Ante Pavelić. Chorvatský diktátor pokládal bosenské Muslimy *za výkvět chorvatského národa* – etnicky nejčistší a nejhodnotnější společenskou skupinu. Etnické čistky, které v té době prováděli *ustašovci, nezasáhly jen židovské obyvatelstvo, ale také bosenské Srby. Naopak zbytky Královské armády pod vedením generála Draži Mihajloviće začaly s Muslimy bojovat a zorganizovaly hnutí tzv. *četniků. Etnické konflikty na území Bosny, které se projevovaly zvlášť krutými genocidními činy na civilním obyvatelstvu, přispěly k dynamickému rozvoji a silné popularitě komunistických partyzánů vedených Josipem Brozem Titem. Byl to jediný vícenárodnostní útvar, v němž byli tak rozsáhle zastoupeni Srbové.

Bezprostředně poté, co skončily ozbrojené akce, se komunistická moc tvrdě vypořádala s fašistickými kolaboranty a představiteli Nezávislého chorvatského státu, represe postihly také katolickou církev. Partyzáni v té době pobili bez jakéhokoli soudu na 300 kněží a řeholníků z území Bosny a Hercegoviny. V boji o světský stát byla pronásledována rovněž muslimská společnost.

Komunistický režim v Bosně se v letech 1956–1989 vyznačoval menším liberalismem než v ostatních jugoslávských republikách. Hlavní příčinou přísné kontroly společnosti byly obavy vládnoucí garnitury, aby nevystoupila navenek etnická napětí, plynoucí ze zkušeností krvavého konfliktu za druhé světové války. Represe dopadaly především na Chorvaty, hlavně na inteligenci a bývalé členy Chorvatské rolnické strany, a také na Muslimy, kterým bylo až do konce šedesátých let upíráno postavení zvláštního národa. Zároveň začala jugoslávská myšlenka, prosazovaná komunistickou mocí, nabývat v Bosně čím dále větší popularity. Zdála se neobyčejně přitažlivá, poněvadž nevyžadovala rezignaci na vlastní identitu. V novém režimu už občané Bosny nemuseli být Srby, Chorvaty ani Muslimy, mohli být Jugoslávci. V Bosně se tento model jevil velice přitažlivý a 45 let poměrně dobře fungoval.

O slabosti bosenského disidentského hnutí rozhodla mj. četná emigrace za prací na Západ, ale i do Chorvatska a Srbska. Velký význam měly také výjezdy na studia do sousedních republik, kde se mládež zapojovala do opoziční činnosti. Nejčastěji vyjížděli Chorvati a Srbové, Muslimové vzácněji. Proto se disidentské hnutí v Bosně nejčileji rozvíjelo v muslimské společnosti, pro niž bylo politickým a kulturním centrem Sarajevo.

Náboženství bylo důležitým činitelem, utvářelo totožnost každé z národností obývajících Bosnu (Chorvati – katolicismus, Muslimové – islám, Srbové – pravoslaví). Tato závislost nabyla nejsložitější podoby mezi Muslimy. Zatímco Chorvati a Srbové měli vlastní národní organizace v „mateřských" zemích, Muslimové měli jen jednu „národní" instituci: Islámské náboženské společenství. Část vyznavačů islámu vnímala pojem národa jako západní, „cizí" myšlenku, až druhou v řadě po náboženské identitě.

Hlavní silou antikomunistické opozice v Bosně byla panislámská organizace Mladých Muslimů, která vznikla v březnu 1941 v Sarajevu a snažila se nalézt modus vivendi mezi nezbytnou technickou modernizací a potřebou zachovat si muslimskou kulturní identitu. Po druhé světové válce Mladé Muslimy zlikvidovala komunistická bezpečnostní služba jako protivníky nového režimu, především pak sekularizační politiky, kterou realizoval režim maršála Tita. V letech 1945–1950 soudy v Mostaru, Sarajevu, Tuzle a Zenici odsoudily pět členů Mladých Muslimů k smrti (Hasana Bibera, Mustafu Busuladžiće, Nusreta Fazlibegoviće, Halida Kajtaze, Omera Stupace) a mnohé další k těžkým dlouholetým vězeňským trestům.

Hnutí se obnovilo v ovzduší postupné liberalizace sedmdesátých let. Jeho rozvoji napomohla i skutečnost, že je přijímal vůdce Islámského náboženského společenství Husein Djozo. Ten v roce 1970 založil časopis *Preporod* (*Obrození*), v němž uveřejňoval texty Mladých Muslimů. Nejdůležitějším ideologem hnutí se stal Alija Izetbegović, který v roce 1970 uveřejnil úvahu *Islámská deklarace*; byl kvůli ní označen za nacionalistu a antikomunistu. Úryvky z ní vyšly v roce 1972 v časopise *Takvim* (*Kalendář*), který vydávalo sdružení ulamů (muslimských duchovních) Bosny a Hercegoviny (celý text dokumentu vyšel teprve v roce 1990). Izetbegović v *Deklaraci* zdůrazňoval stagnaci muslimské společnosti a to, že ji ovládl Sovětský svaz a západní země. Vyzýval své souvěrce k morální obrodě ve všech oblastech života.

V roce 1978 byl v jedné z historických sarajevských mešit zvané Tabački mesdžid založen neformální politický klub, jehož cílem byla diskuse na politická témata, zejména o postavení Muslimů v Bosně a o obecné situaci vyznavačů islámu ve světě. Hlavním hybatelem byl imám Hasan Čengić, spjatý s hnutím Mladých Muslimů. Klub fungoval do roku 1982, kdy jeho činnost ukončilo nové vedení Islámského náboženského společenství z obavy před napětím ve vztazích s režimem. V roce 1983 se Hasan Čengić a čtyři další představitelé hnutí Mladých Muslimů (Omar Behmen, Edhem Bičakcić, Ismet Kasumagić a Husein Živalj) zúčastnili kongresu jednoty sunnitů a šíitů, který byl uspořádán v Teheránu. Komunistickým úřadům to posloužilo jako záminka k novému útoku na Mladé Muslimy a k jejich nařčení z *muslimského nacionalismu*. V témže roce bylo 13 nejdůležitějších představitelů hnutí uvězněno a odsouzeno k trestům vězení v tzv. Sarajevském procesu (hlavní líčení se konalo ve dnech 18. července – 19. srpna 1983). Obžalovaným se kladlo za vinu, že vytvořili kontrarevoluční organizaci a šířili fundamentalismus, kritizovali náboženskou politiku komunistické Jugoslávie k vyznavačům islámu, vnímanou jako diskriminační, a navazovali nelegální kontakty s Íránskou islámskou republikou. Alija Izetbegović byl odsouzen ke 14 letům vězení, Omar Behmen na 15 let, Hasan Čengić na 10, Edhem Bičakcić na 7, Husein Živalj na 6 let.

Izetbegović ve vězení ve Foče napsal knihu *Islam izmedju Istoka i Zapada* (*Islám mezi Východem a Západem*), v níž definoval postavení bosenských Muslimů a pokusil se sladit demokratické hodnoty Evropy se sunnitským učením. Z vězení byl propuštěn v roce 1988.

Po Titově smrti v roce 1980 se ve *Svazu komunistů Jugoslávie střetly dvě tendence – centralistická a federativní. Ve společenském a politickém životě Jugoslávie v osmdesátých letech ožily s novou silou nacionalistické ideje, jež se nevyhnuly ani Bosně a srbské menšině, která ji obývala. Jedním z hlavních stoupenců „Velkého Srbska" byl mladý sociolog ze Sarajeva Vojislav Šešelj, pozdější vůdce krajně pravicové Srbské radikální strany. V roce 1984 poslal do tisko-

vého orgánu komunistické strany – novin *Komunist* (*Komunista*) – článek vyzývající k revizi hranic federativních republik. Podle jeho názoru Muslimové netvořili zvláštní národ, a proto by se Bosna měla rozdělit mezi Srbsko a Chorvatsko. Byl za to odsouzen k 8 letům vězení, ale v roce 1986 ho osvobodilo rozhodnutí Nejvyššího soudu. Během pobytu ve vězení začal spolupracovat s bezpečnostní službou.

Opoziční tendence se ozývaly uvnitř komunistické strany už předtím, zejména v první polovině sedmdesátých let. S kritikou taktického spojenectví s *četniky odpovědnými za masové zločiny proti muslimskému obyvatelstvu tehdy vystoupil Pašaga Mandžić, vysoký funkcionář z Tuzly. Byl za to vyloučen ze strany a po brutálních výsleších záhy zemřel. Ve stejné době jiný vysoký stranický úředník a bývalý partyzán – Avdo Humo – kritizoval odcizení jednotlivců v jugoslávském komunistickém systému. Za názory, které hlásali, byli Humo a jeho stoupenci vyloučeni ze strany.

V roce 1990 sehráli aktivisté hnutí Mladí Muslimové v čele s Alijou Izetbegovićem, propuštění dva roky předtím z vězení, klíčovou úlohu při založení Strany demokratické akce, středopravicového národního seskupení bosenských Muslimů. V létě 1990 se začal rozpadat Svaz komunistů Bosny a Hercegoviny a na jeho místě vznikly nové strany, vytvářené podle národnostního klíče. Kromě muslimské Strany demokratické akce se hlavními politickými seskupeními Bosny staly Srbská demokratická strana a Chorvatské demokratické společenství. V prvních demokratických volbách, které v Bosně a Hercegovině proběhly koncem roku 1990, z 240 mandátů získala Strana demokratické akce 87, Srbská demokratická strana 71 a Chorvatské demokratické společenství 45. Struktura parlamentu odpovídala etnické struktuře Bosny. Do předsednictva byli zvoleni tři představitelé jednotlivých národů a prvním prezidentem se stal Alija Izetbegović jako představitel nejpočetnější národnosti – Muslimů.

V prvních březnových dnech roku 1992 se pod vlivem dění v sousedních republikách konalo i v Bosně a Hercegovině referendum. Rozhodující většina občanů republiky, kteří se ho zúčastnili (63,7 %), se z 99,4 % vyslovila pro vystoupení z jugoslávské federace. Třetího března 1992 vyhlásil parlament Bosny a Hercegoviny nezávislost a v dubnu nový stát uznalo mezinárodní společenství.

Adam Balcer

BIBLIOGRAFIE

ANČIĆ, M.: *Tko je pogriješio u Bosni.* Záhřeb 1999.
BAŠAGIĆ, S.: *Kratka uputa u prošlost BiH.* Curych 1994.
BOJIĆ, M.: *Historija Bosne i Bošnjaka.* Sarajevo 2001.
DŽAJA, S.: *Konfesionalnost i nacionalnost BiH.* Mostar 1999.
FILANDRA, Š.: *Bošnjačka politika u XX stoljeću...*
HALILOVIĆ, S.: *Lukava strategija.* Sarajevo 1997.
IMAMOVIĆ, M.: *Historija Bošnjaka.* Sarajevo 1996.
IZETBEGOVIĆ, A.: *Islam izmedju Zapada i Istoka.* Sarajevo 1990.
TÝŽ: *Islamska Deklaracija...*
Krasnogruda, 1997, č. 6 (celé číslo je věnováno Bosně).
MALCOLM, N.: *Bosnia. The Short History*. New York 1994.
MALCOLM, N.: *Povijest Bosne*. Záhřeb 1995.
MANIĆ, D.: *Državna i vjerska pripadnost sredovječne BiH.* Toronto – Chicago 1978.
TÝŽ: *Etnička povijest BiH*. Toronto – Chicago 1987.
MUVEKKIT-HADŽIHUSEINOVIĆ, S.: *Povijest Bosne.* Sarajevo 1999.
SPASOVSKI, M. – STEPIĆ, M. – ŽIVKOVIĆ, D.: The Ethnic Structure of the Population in Bosnia and Herzegovina In: ILIĆ, J.: *The Serbian Question in the Balkans*. Bělehrad 1995.
WALDENBERG, M.: Bośnia i Hercegowina – państwo sztuczne. In: TÝŽ: *Rozbicie Jugosławii.* Varšava 2005; *The Young Muslims 1939–2000.* Sarajevo 2001.

BOSNA
A HERCEGOVINA

Chorvatsko

ÚVOD

Povaha opoziční činnosti v komunistické Jugoslávii, a zejména v Chorvatsku, se velice lišila od aktivity disidentů v zemích sovětského bloku. Pro ilustraci postačí několik příkladů. Aby se parlament v roce 1975 zbavil „profesorské skupiny" z Bělehradské univerzity, musel k tomu přijmout zvláštní zákon. Ba co víc – propuštěným profesorům bylo přiznáno postavení nezaměstnaných (takže dostávali peníze) a následně pro ně vláda zřídila zvláštní institut, kde se mohli věnovat intelektuální činnosti za státní prostředky, a přitom neměli demoralizující vliv na mládež.

Franjo Tudžman, nejmladší generál Jugoslávské lidové armády a poslanec chorvatského Saboru, byl v roce 1967 obviněn z nacionalismu a vyloučen ze strany. Volný čas trávil psaním neméně „nacionalistických" knih a článků, než byly ty, za něž byl potrestán. Všechny legálně vycházely a autor zasedal ve vedení mnoha kulturních a uměleckých institucí. Když byl nakonec v roce 1972 uvězněn a odsouzen ke dvěma letům vězení, dostal celu s televizí a právo se denně koupat. Vězněn byl v sedmdesátých letech ještě dvakrát, v roce 1987 dostal pas a odjel do zahraničí, kde se často stýkal s okruhy chorvatských emigrantů.

A ještě další příklad: významný slovinský „buržoazní filozof" *Valentin Hribar musel v roce 1975 přestat pracovat se studenty, ale dostal místo v důležitém výzkumném centru, jehož se stal posléze ředitelem. V roce 1981 založil naprosto legální časopis **Nova revija*, vydávaný za státní peníze, který se ve druhé polovině osmdesátých let stal důležitým centrem vzniku slovinského národního programu. Tyto příklady jsou samozřejmě spíše výjimkou než pravidlem – tím bylo pronásledování disidentů v souladu se zásadami a postupy, uplatňovanými v zemích východního bloku. Přesto musejí v badateli vzbudit podezření.

Jestliže totiž podle definice totalitního nebo post-totalitního komunistického systému *opozice, a to i ta nejneškodnější a loajální, je automaticky pokládána za „kontrarevoluci", která musí být za každou cenu potlačena* (Christian Joppke), pak Jugoslávie buď nebyla komunistickou zemí, anebo v ní nebyla opozice. S jistou nadsázkou se podle mého názoru dá říci, že Jugoslávie skutečně od konce padesátých let neodpovídala definici komunistické země, ale právě proto měla opoziční či disidentská činnost jiný charakter než v zemích sovětského bloku. V Chorvatsku je to obzvlášť zřetelné. Do sedmdesátých let totiž nezávisle na komunistech existovaly politické iniciativy legálně, a občas dokonce s podporou strany. Zabývaly se oblastí nápravy socialismu a rozvojem národní kultury a mohly počítat s pluralismem, který moc připouštěla. Z „polovičních opozičníků" se stávali disidenti až ve chvíli, kdy strana usoudila, že ohrožují její mocenský monopol.

Všechno však začínalo podobně jako v ostatních komunistických zemích. Vojska maršála Tita obsazovala další a další části území předválečné Jugoslávie a nastolovala tam nový režim. Třebaže byla v Bělehradě po určité době sestavena vláda národní jednoty se třemi nekomunistickými ministry z předválečné opozice, na venkově vládli komunisté, kteří rozpoutali teror těžko srovnatelný se situací v Polsku nebo Československu. Ještě v roce 1944 vznikly podle vzoru NKVD Oddíly ochrany lidu (OZNA), z nichž se zakrátko stal Úřad Státní bezpečnosti (*UDB).

Chorvati byli v nové Jugoslávii v obzvláště těžké situaci, protože se velká část jejich elit zapojila do budování Nezávislého chorvatského státu (NDH), jenž vznikl v roce 1944 s podporou Německa a byl jím ovládán. Nemuseli to být právě nadšení stoupenci *ustašovců, vládnoucích z vůle států Osy, ale NDH byl první novodobý chorvatský stát, a tak vlastenecký pohled převládal nad výhradami vůči domácím fašistům. Všichni úředníci a vojáci chorvatských útvarů vytvořených vládou NDH (*domobranci), novináři, ale i politici antikomunistické a antiustašovské opozice byli smrtelnými nepřáteli partyzánů a Tita.

Protože si uvědomovali, že pomsta za zločiny *ustašovců může být neméně krvavá, vydalo se 120–150 tisíc lidí na jaře 1945 směrem ke Slovinsku a rakouským hranicím, aby se vzdali spojencům. Shromáždili se v pohraničním *Bleiburgu. Britové však odmítli povolit vstup do své okupační zóny asi 150–200 tisícům lidí, které následně (v květnu 1945) vydali Titově armádě. Zmizela vlastně celá generace elit potenciálně opozičních vůči komunistům a vzpomínka na ně se vrátila až v letech 1999–2001, kdy bylo v okolí Mariboru (ve Slovinsku) odhaleno 296 hromadných hrobů s pozůstatky asi 180 tisíc lidí.

Mechanismus „strachu předem" (Jacek Tarkowski), který byl základem komunistické socializace ve stalinském období, od té doby účinně odrazoval rozsáhlejší okruhy chorvatské společnosti od veškeré opoziční činnosti. Do boje se pouštěli jen ti, kdo neměli co ztratit. Do roku 1950 se v hornatých oblastech Chorvatska a Hercegoviny bránily zbytky *ustašovců a *domobranců. Toto volné partyzánské hnutí přijalo název křižáci (križari) a šlo spíše o projev zoufalství než o nějaký přesnější plán antikomunistické opozice. Jednotlivé oddíly mezi sebou ztrácely kontakt a pokusy navázat spojení s ustašovskými emigranty nejčastěji nevedly k ničemu.

Vzpomínka na masové represe vedla k tomu, že budování státu, který Tito vytvářel podle stalinského vzoru, pobíhalo „modelově". Poté, co se Tito zbavil komunistů ve vládě, proběhly v listopadu 1945 v atmosféře teroru volby, v nichž bylo pro kandidátku Národní fronty odevzdáno 90 % hlasů. Následně byla schválena (v lednu 1946) ústava Federativní lidové republiky Jugoslávie, jíž byla vzorem stalinská ústava. Dalším krokem bylo zahájení monstrprocesů se záhřebským arcibiskupem Alojzijem Stepinacem, se členy Chorvatské rolnické strany a s velitelem srbských *četniků generálem Dražou Mihajlovićem. Nakonec proběhlo znárodnění průmyslu a bylo zavedeno plánování v ekonomice (duben 1947).

V Chorvatsku měly celojugoslávské procesy specifickou souvislost se vzpomínkou na Nezávislý chorvatský stát a jeho pád. Komunisté totiž na jedné straně přicházeli se ztotožňováním Chorvatského státu s *ustašovci a *ustašovců s jejich zločiny. Na druhé straně se zejména po převzetí moci stavěli do role těch, kdo naplnili chorvatské národní tužby. Přestože Tito rychle přiměl ke kázni vůdce místních komunistů Andriju Hebranga, který usiloval o dalekosáhlou autonomii Chorvatska, podařilo se komunistům Chorvaty přesvědčit, že nová Jugoslávie bude popřením centralistického předválečného království. Dohlížet na politiku *„bratrství a jednoty" měl maršál Tito, prohlašovaný za „Chorvata a katolíka". Legitimita komunistů tudíž byla v Chorvatsku nepoměrně větší než v zemích, jakými byly Maďarsko či Polsko. Podařilo se jim totiž nejen spojit budování socialismu s lepším postavením Chorvatů v Jugoslávii, ale i zbavit legitimity veškerou opozici vycházející z národnostních pozic ustašovského nacionalismu. A tak se v roce 1954, koncem roku 1956, v dubnu 1957, v září 1959 a v červenci 1964 konaly procesy se skupinami studentů Záhřebské univerzity, kteří chtěli bojovat proti komunismu ve jménu národní svobody a odvolávali se na zakázané tradice národního hnutí. Zda to byli skutečně *ustašovci, nebo šlo jen o názor prokurátora, nelze určit bez dalších studií, které ještě nevznikly.

Budování stalinského socialismu se zhroutilo v létě 1948, kdy komunistické strany ze Stalinovy iniciativy odsoudily vedení *Komunistické strany Jugoslávie (KSJ) a vyzvaly „zdravé

CHORVATSKO

živly“ ve straně, aby jmenovaly „nové, internacionalistické vedení“. Po neúspěšných pokusech o zmírnění konfliktu se Tito rozhodl ke konfrontaci. Země se připravila k obraně před ozbrojenou intervencí a ve straně začaly čistky v řadách skutečných i domnělých stoupenců rezoluce Informbyra (*informbyrovců). Pokud to lze odhadnout, Chorvati spíš podporovali Tita, třebaže Andrija Hebrang byl uvězněn jako *informbyrovec již v květnu 1948. Po několika měsících ve vězní za nevyjasněných okolností zahynul (oficiální verze hovoří o sebevraždě). Odhaduje se, že v Chorvatsku bylo v tomto období uvězněno mezi 4,5 a 7 tisíci *informbyrovců.

Přestože se Tito rychle vypořádal s potenciálními protivníky ve straně a západní země mu pomohly s budováním nezávislé pozice, byl rozchod s Moskvou pro Titův stalinistický režim velkou ranou. Poškozoval totiž jednoduchou revoluční legitimitu komunistů. Jestliže se ukázalo, že Moskva a po ní Jugoslávie nebudovaly pokrokový společenský řád, nýbrž jen „státní kapitalismus“ a „byrokratický socialismus“, znamená to, že se komunisté mýlili. A komunistická strana, která se přizná k chybě, nemůže vyžadovat, aby obyvatelé v další etapě budování socialismu věřili v její neomylnost.

Komunisty měl zachránit nový ideologický nápad – *samosprávný socialismus (samospráva), který byl představen v roce 1950. V rovině programových prohlášení znamenal, že dělníci budou řídit své podniky, a i když to v praxi moc neznamenalo, nejdůležitější bylo, že samosprávný systém byl vydáván za vlastní vynález. Tím se strana přiznávala, že správnou cestu k socialismu teprve hledá, což vyvolávalo značné problémy s legitimitou, ale také to zakládalo jugoslávskou specifičnost.

Od padesátých let tedy můžeme mluvit o ústupu od stalinského modelu totalitního režimu a utváření systému rozhodně odlišného od toho, co bylo známo z ostatních zemí sovětského bloku. Zaprvé jugoslávští komunisté odmítnutím leninského milleniarismu a jeho objektivní historické pravdy, jež vede k osvobození proletariátu, dokázali, že chápou realitu. Upustili od nucené kolektivizace, rehabilitovali zisk jako hnací motor ekonomické činnosti, a především odmítli přesvědčení, že se národnostní otázka odvozuje od otázky třídní, a tudíž se s rozvojem socialismu vyřeší sama. Znamenalo to, že politika přestala být uskutečňováním utopie a stal se z ní obvyklý *proces slaďování cílů přesahujících jednotlivce, při němž se vyznačují směry a formy společenské aktivity* (Mirosława Marody). V takovém světě bylo navzdory mocenskému monopolu komunistů místo pro pluralismus cílů a cest k jejich dosažení, na aktivitu veřejnosti, kterou nekontrolovala strana. Aniž bychom snižovali význam mezinárodního tlaku na liberalizaci jugoslávského komunismu (v letech 1949–1960 získala Jugoslávie z USA ekonomickou a vojenskou pomoc ve výši 2,7 miliardy dolarů), musíme mít na paměti, že to už z podstaty nemohl být pravý, totiž totalitní komunismus.

V této souvislosti začne být pochopitelná existence politických skupin a proudů, které vznikaly legálně, hlásaly hesla protikladná k heslům strany a dlouho nejen že nebyly předmětem pronásledování, ale dokonce je strana nebo její část podporovala. V Jugoslávii měly dvojí charakter, přizpůsobený dvěma oblastem, v nichž strana připouštěla pluralismus.

První bylo „reformování socialismu“, které v Jugoslávii reprezentoval záhřebský časopis **Praxis*. Od té doby, co *Milovan Djilas a Edvard Kardelj „objevili“ *samosprávný socialismus (samosprávu), pohlížela strana vlídně na intelektuály, kteří se zabývali jeho reformováním. Sám Tito opakovaně vyzýval k reformám a k boji s byrokratizací strany, proto byla revizionistická inteligence na rozdíl od sovětského bloku důležitou skupinou, která legitimizovala vedení jako nezkostnatělé a nezbyrokratizované. A co víc – žádná socialistická země nezaváděla tolik skutečných reforem, více či méně smysluplných, které nekončily u slibů. Hranice mezi přijímaným a opozičním revizionismem byla tedy nejasná a v podstatě náhodná. Jediným trvalým měřítkem bylo, zda konkrétní úvahy nebo činnost ohrožuje moc strany a Titovu moc ve straně.

*Milovan Djilas, který byl v roce 1954 odsuzován, psal věci z hlediska komunistické strany nepřípustné, ale vycházely v předních bělehradských měsíčnících a ve stranických týdenících s masovým nákladem a sám Tito připouštěl, že znal obsah článků dříve, než vyšly. Velký nepokoj, který *Djilasovy články vyvolávaly, však vedl k jeho rychlému pádu, poněvadž jako člen úzkého vedení komunistické strany veřejně zpochybňoval její politiku. Podobně byl brzy zlikvidován chorvatský týdeník *Naprijed* (*Vpřed*), který *Djilasovy teze podporoval i poté, co je odsoudil ÚV *Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ).

Časopis **Praxis* vycházel od roku 1964 a uveřejňoval články neméně obrazoborecké, ale psané nejčastěji teoretickým jazykem, proto přetrval až do roku 1974. Autoři, kteří v něm publikovali, kritizovali *SKJ za ústup od celkového projektu socialistické emancipace člověka a vyčítali mu pragmatismus, jehož cílem bylo jen udržet se u moci, a ne skutečná přestavba společnosti. Proto v zásadě podporovali samosprávný systém, který podle nich budil jisté naděje, ale vytýkali mu nedůslednost. Odvolávali se také na oficiálně schválenou kategorii byrokracie, ale při její kritice daleko překračovali stranickou ortodoxii a jejich diagnóza se shodovala s *Djilasovou – že komunistická byrokracie je svébytnou novou třídou. Navíc požadovali názorovou svobodu a odmítnutí centralismu, aby si různé koncepce mohly navzájem konkurovat. Publicistika **Praxis* vyvolala určitý neklid ve stranických elitách, a ještě větší neklid v řadách západních marxistů. Reakcí však nebyly represe, ale polemika Edvarda Kardelje, ideologa *SKJ, která v časopise vyšla v roce 1966. Od roku 1965 vycházel také v západních jazycích a stal se jugoslávským vývozním produktem, kterým se vláda mohla honosit, protože do Jugoslávie na pozvání **Praxis* přijížděli hlavní ideologové německého a francouzského neomarxismu.

Tyto stranicko-opoziční tanečky trvaly do roku 1974, kdy úřady poté, co se vypořádaly s *chorvatským jarem i se *srbským liberalismem, tedy v úplně změněných podmínkách, zlikvidovaly i **Praxis* za inspirování *studentských protestů v roce 1968, tedy o šest let dřív. Když totiž strana svírala své řady, začaly být provokativní diskuse zbytečné a škodlivé a odpadal i aspekt, že **Praxis* vytváří levicovou alternativu k myšlení v národních kategoriích, které nabývalo ve straně stále větší popularity. **Praxis* totiž sice vycházel v Záhřebu, ale redigovali ho hodně Chorvati (Branko Horvat, Milan Mirić, Danilo Pejović, Gajo Petrović, Predrag Vranicki) a byl to jugoslávský časopis. Nejen vzhledem k hojné přítomnosti bělehradských autorů, publikujících na jeho stránkách, ale i kvůli zaměření výhradně v rámci jugoslávské socialistické federace.

Od začátku šedesátých let to však už ve stranických elitách nebylo tak samozřejmé. Umožnění veřejného vyjadřování národnostních různic bylo totiž dalším znakem, jímž se Jugoslávie lišila od států sovětského bloku. Různice a národnostní třenice samozřejmě existovaly ve všech komunistických zemích, ale pouze v Jugoslávii (a v Československu za *pražského jara) byly brány jako prvek reality, a ne jako přechodná obtíž při budování socialismu. Politika *„bratrství a jednoty“ se je snažila minimalizovat, občas podporovala myšlenku jednoho jugoslávského národa, ale strana se od konce padesátých let smířila se skutečností, že národy ani konflikty mezi nimi nezaniknou a že je v souvislosti s tím potřeba vytvořit nějaký mechanismus jejich řešení. To otevíralo druhou oblast, v níž se vedle monopolní moci *SKJ mohl rozvíjet relativní pluralismus. Kulturní, vzdělávací i vědecké iniciativy, usilující o zlepšení osudu vlastního národa, které se v ostatních komunistických zemích musely dostat do konfliktu s touhou kontrolovat všechno, mohly v Jugoslávii počítat s „désintéressement“ strany a dokonce, jako v případě Chorvatska, s její podporou.

A tak se dějiny *chorvatského jara nejčastěji začínají psát od *Prohlášení o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka* z března 1967. Připravila je Matice chorvatská, sdružení, jež od roku 1842 budovalo chorvatské národní uvědomění, a několik dalších kulturních institucí a podpořilo je přes 130 významných intelektuálů. *Prohlášení* protestovalo proti odsouvání chorvatštiny do postavení nerovnoprávného místního dialektu. Vyzývalo také k poskytnutí ústavních záruk zrovnoprávnění všech spisovných jazyků Jugoslávie. Debata o *Prohlášení* se stala prvním projevem obrození chorvatské občanské společnosti, nazvaného později masovým hnutím (masovi pokret – *maspok). Již v této první akci *chorvatského jara se však dal postřehnout jeho druhý, neméně důležitý proud, reprezentovaný národně naladěnými komunisty. Ti totiž také byli jak ve vedení organizací, které *Prohlášení* vytvořily, tak mezi intelektuály, kteří je podepsali. Komunisté tedy (ve vzájemné součinnosti s *maspokem) hráli své hry ve Svazu komunistů Chorvatska (SKCh), a když převzali kontrolu ve straně, s Bělehradem.

Navíc jak samotné *Prohlášení*, tak i výbuch společenské aktivity Chorvatů, který rychle následoval, byly možné díky stranickým rozhodnutím, která legitimizovala aktivitu v oblasti národní kultury. V roce 1964 *SKJ odsoudil „jugoslavismus" chápaný jako unitaristická snaha o zánik národního kultu Jugoslávie. V témže roce Vladimir Bakarić, nejbližší Titův spolupracovník v Chorvatsku, v několika rozhovorech poukázal na rozdíl mezi starým nacionalismem *ustašovců a novým nacionalismem vyplývajícím z hospodářských důvodů. S tím druhým bylo rovněž potřeba bojovat, ale uznávalo se, že má určité objektivní podklady. V roce 1966 se konaly velké oslavy sto třicátého výročí chorvatského národního obrození, které dosud komunisté nikdy tak hlasitě neoslavovali. Na oficiální oslavu byli poprvé od druhé světové války pozváni představitelé katolické církve a exilu. Konečně pak koncem šedesátých let začala národně naladěná komunistická frakce, podporovaná Bakarićem, přicházet s problémy, které se doposud objevovaly jen v publicistice. Požadavky jako nezbytnost decentralizace strany (přijatý v roce 1969, ale naplněný s odporem), spravedlivější rozdělování deviz, racionalizace politiky státních investic, přeorientování Jugoslávie ze státu usilovné industrializace na zemi turistiky a pokročilých technologií a také z balkánské země na jaderskou, přinesly mladým chorvatským komunistům skutečnou podporu společnosti.

V lednu 1970 převzala plnou kontrolu SKCh skupina v čele se Savkou Dabčević-Kučar (předsedkyní ÚV SKCh), Perem Pirkerem a Mikem Tripalem a z programu zlepšení ekonomického a politického postavení udělala program strany. V této době se však, jak se to masovým hnutím často stává, *maspok zradikalizoval: začala se objevovat hesla zpochybňující celý smysl doplácení na chudé jugoslávské „jižany" a nakonec se vynořil i požadavek nezávislosti. Lidé, stojící v čele SKCh, byli tedy skutečnými vůdci probuzených davů Chorvatů (proto na shromáždění na podporu vedení strany v květnu 1971 přišlo několik desítek tisíc lidí), ale byli pod stálým tlakem radikálů. O represích vůči národnímu hnutí, které stále častěji požadoval Bělehrad, nemohla být řeč. Zatímco ještě v roce 1967 byl Franjo Tudžman vyloučen ze strany a odvolán z funkce ředitele stranického historického ústavu kvůli zpochybňování počtu obětí ustašovské genocidy a první nezávislý časopis *Hrvatski književni list* (*Chorvatský literární časopis*) se objevil až za půldruhého roku, již o několik měsíců později budily články, jako byly ty, jež byly příčinou represí, kontroverze už jen v Bělehradě.

Na podzim 1971 Tito, který do té doby využíval chorvatské vedení k boji proti tvrdohlavým srbským komunistům, usoudil, že se situace může vymknout zpod kontroly, a požadoval ukončení národní aktivity chorvatské společnosti. Vedení SKCh se nějakou dobu snažilo situaci zmírnit. A tak například *studentské protesty v roce 1968 měly – na rozdíl od Bělehradu – spíše pokojný charakter a skončily bez větších problémů. Na jedné straně vedení splnilo mnoho studentských ekonomických požadavků a nároků týkajících se reformy univerzit (např. jeden z vůdců studentského hnutí *Ivan Čičak byl ve svobodných volbách zvolen prvním studentským prorektorem), na druhé straně vyzvalo k národní solidaritě vůči nadcházející konfrontaci. Když studenti v listopadu 1971 vyhlásili na podporu vedení SKCh stávku, dal Tito na zasedání ÚV *SKJ v Karadjordjevu v prosinci 1971 chorvatskému vedení ultimátum: „normalizovat Chorvatsko", nebo odstoupit. Vůdcové SKCh odstoupili a ještě v tomtéž měsíci začaly represe.

Podle odhadu Marka Veselici, aktivisty *maspoku na Záhřebské univerzitě (sám byl odsouzen na sedm let do vězení se zostřeným režimem), bylo různým represím (zatýkání, výslechy, propouštění z práce) vystaveno kolem 32 tisíc lidí; ze strany jich bylo vyloučeno 741 a bylo zrušeno 33 stranických organizací. Vůdci studentského hnutí *Dražen Budiša a *Ivan Čičak byli odsouzeni ke 3 a 4 letům vězení. Franjo Tudžman, člen vedení Matice chorvatské, byl v roce 1972 odsouzen na dva roky vězení (poté byl trest snížen na 9 měsíců) a *Vlado Gotovac, šéfredaktor časopisu Matice *Hrvatski tjednik* (*Chorvatský týdeník*), byl odsouzen na 4 roky. Názvy věznic, kde byli umístěni političtí vězni, Stara Gradiška a Lepoglava, se vrátily do běžného jazyka Chorvatů, jako tomu bylo za stalinismu a v době boje proti *informbyrovcům.

Zatímco potlačení *chorvatského jara zahájilo v republice téměř patnáctileté období „velkého mlčení" společnosti a zbytku stranických reformistů, v politice *SKJ vůbec nedošlo k návratu k centralismu. Naopak, změny ústavy SFRJ přijaté ještě v době *chorvatského jara (v červnu 1971) se staly základem ke vzniku nové *ústavy z roku 1974, která stát ještě víc decentralizovala. *S*vazové republiky byly definovány jako „státy" realizující princip suverenity národů. Ústava stavěla všechny orgány federace na principu delegování (tedy nikoli volby) z orgánů lokální a republikové úrovně a parity republik ve vedení SFRJ. Důsledkem bylo, že se komunistická strana stala jedinou strukturou spojující oficiálně samostatné politické systémy republik.

V této souvislosti se nelze divit zostření represí vůči všem, kdo zpochybňovali mocenský monopol SKCh, ani tomu, že opozice spojila boj za národní emancipaci Chorvatů s bojem za demokracii a dodržování lidských práv. Jak připomněl v osmdesátých letech *Dražen Budiša: *Hlavním politickým cílem bylo vytvoření nezávislého chorvatského státu. Neměli jsme představu, jak vytvořit pluralitní systém, chtěli jsme změnit stalinistický systém, ale hnutí [opoziční] bylo přirozeně pluralitní*. Strana to vnímala a dělala hodně, aby hnutí nezískalo organizační rámec. V pozdních sedmdesátých letech a zejména po Titově smrti v roce 1980 byli propuštění aktivisté *chorvatského jara znovu uvězněni. Veselica byl v roce 1981 odsouzen za rozhovory pro německý *Spiegel*, Tudžman dostal tři roky za rozhovory se západní televizí, *Gotovac 2 roky za rozhovor s novinářem ze *švédské televize*. Jeden z vůdců Chorvatské rolnické strany (HSS) dostal trest 12 let vězení za to, že se neskrývaně sešel s exilovými politiky HSS. Opoziční aktivista další generace (narodil se v roce 1960) Dobroslav Paraga byl v roce 1980 odsouzen ke 4 letům vězení za sbírání podpisů pod petici za propuštění politických vězňů.

Ve druhé polovině osmdesátých let se situace změnila. Moc musela brát stále více ohled na světové veřejné mínění a vypořádávat se s předním místem, které zastávala na seznamu nechvalně utlačovatelských režimů, vytvářeném organizací Amnesty International; SKCh byl stále víc zaujat bojem se srbskými komunisty o podobu strany a federace po Titově smrti. V roce 1986 byl propuštěn Dobroslav Paraga, *Čičak, uvězněný v roce 1987, byl propuštěn po dvou měsících, ve stejném roce dostal Tudžman pas a navštívil nejdůležitější centra chorvatské emigrace. Během této cesty uskutečnil něco, co si komunisté vůbec nemohli přát – přiměl ke

smíření někdejší komunistické partyzány a někdejší *ustašovce, kteří v chorvatské politické emigraci dominovali. Právě z jejich iniciativy byly do země občas pašovány diverzní skupiny, které napadaly komunikační trasy a úřady.

Radikální nacionalistická emigrace prováděla rovněž začátkem sedmdesátých let teroristické útoky na jugoslávské diplomatické úřady a jejich zaměstnance. V roce 1971 byl zavražděn velvyslanec Jugoslávie ve Švédsku, později konzulové ve Frankfurtu a v Lyonu, byl napaden konzulát v Göteborgu. V roce 1972 zahynulo kvůli atentátu na letadlo jugoslávských aerolinií 27 osob.

V osmdesátých letech přibyl chorvatským disidentům ještě jeden spojenec – katolická církev, která sdílela osud svého národa a stejně traumaticky zakusila i teror prvních let komunistické vlády. Jen v roce 1945 bylo povražděno 243 kněží, 89 jich zmizelo beze stopy a 168 bylo uvězněno. Další stín na postavení církve vrhala spolupráce mnoha duchovních s úřady Nezávislého chorvatského státu, čehož komunisté bezohledně využívali v boji proti církvi (např. monstrproces a arcibiskupem Stepinacem). Pronásledování kněží, odstranění náboženství ze škol, omezení sakrálních staveb a katolického tisku trvalo až do začátku sedmdesátých let. V roce 1966 podepsala vláda v Bělehradě se Svatým stolcem dohodu, zaručující církvi v Jugoslávii svobodu. Od té doby se začalo katolické školství a vydavatelství hojně rozvíjet, církevní struktury se stabilizovaly, a dokonce započal dialog katolických intelektuálů s marxisty (což bylo spojeno s dříve nemyslitelnými vystoupeními kněžích na univerzitách).

Cenou za normalizaci postavení církve bylo její mlčení v politických záležitostech. V době *chorvatského jara hierarchie a duchovní samozřejmě národní hnutí podporovali, podporovali i vůdce SKCh, ale veřejnou angažovanost ve společenských záležitostech ponechávali laikům. Když byli laikové po prosinci 1971 donuceni k „velkému mlčení", začala se jménem celého národa stále častěji ozývat církev pod vedením záhřebského arcibiskupa Franja Kuhariće. Bylo to spojeno s programem morální a náboženské obrody Chorvatů, který Kuharić připravil ke třináctistému výročí křesťanství na chorvatském území. Oslavám v roce 1984 předcházelo mnoho let modliteb a intelektuálních příprav. Komunisté na to reagovali nervózně a dali podnět k nařčení Kuhariće, že si uzurpuje postavení „ochránce chorvatského národa" a šíří názor, že nemůže být dobrým Chorvatem ten, kdo není dobrým katolíkem. Církev se však nesnažila jen posilovat chorvatskou národní identitu, ale stále častěji se vyjadřovala proti tomu, že komunisté porušují lidská práva. Dělala to ústy kardinála Kuhariće, ale i tím, že poskytovala ochranu obráncům lidských práv nebo vystupovala s tématy, jež se ve stranicko-státním tisku neobjevovala, v církevním časopise *Glas Koncila* (*Hlas koncilu*), který vycházel na komunistické poměry v obrovském nákladu 150 tisíc výtisků.

Výše zmíněné zmírnění kurzu proti disidentům, k němuž došlo na přelomu let 1986/1987, bylo bezprostředně spojeno s nárůstem konfliktů uvnitř komunistické mocenské elity v Jugoslávii. Kontrolu nad komunistickou stranou v Srbsku převzali politici usilující o změnu značně decentralizovaného federálního systému, který zavedla *ústava z roku 1974, a o posílení významu Srbska ve federaci. Slovinská a chorvatská strana byly se statem quo spokojeny, a když bojovaly s nacionalistickou Miloševićovou skupinou, hleděly na národnostní požadavky ve svých zemích vlídněji. Zatímco však slovinští komunisté mohli počítat s tím, že vedou obrozující se občanskou společnost, komunisté chorvatští čerpali svou legitimitu z pacifikace právě takových hnutí, jaká vznikala ve Slovinsku. Proto Chorvati začali propouštět disidenty z vězení až tehdy, když v Lublani vyšel v časopise **Nova revija* slovinský národní program s požadavky nezávislosti republiky a její západoevropské orientace. V době, kdy slovinští komunisté demonstrovali společně s představiteli opozice svou solidaritu se stávkujícími horníky v *Kosovu, v Chorvatsku teprve vznikaly první nezávislé společenské iniciativy.

V lednu 1989 proběhlo zakládající setkání Chorvatského společensko-liberálního svazu (HSLS), strany, kterou vedli přední představitelé *maspoku (*Budiša, *Gotovac). V únoru pak vzniklo Chorvatské demokratické společenství (HDZ), v celé východní Evropě nevídaná směsice disidentů, národně naladěných komunistů (včetně bývalých generálů) a emigrantů vracejících se do země – to vše pod charismatickým vedením Tudžmana. Založení těchto dvou stran znamenalo také konec disidentské syntézy národního hnutí a hnutí na obranu lidských práv. HDZ v dubnu a květnu 1990 zvítězilo ve svobodných volbách a stala se z něho strana zaměřená především na budování nezávislého národního státu bez ohledu na náklady. HSLS přijal roli liberální opozice, která vládu HDZ ostře kritizovala. Komunisté ztráceli půdu pod nohama, změnili název strany a vedení a umožnili rychlé uskutečnění svobodných voleb – počítali s tím, že se na ně opoziční strany nestačí připravit. I když dosáhli uspokojivého výsledku, prohráli s HDZ, protože Chorvati už věděli, že komunisté ztratili oprávnění vládnout. Jak totiž uváděl už Max Weber, aby lidé společenský řád pokládali za vhodné poslouchat, musí ho alespoň část společnosti – a zejména sama elita – pokládat za „modelový a závazný", zatímco jiné společenské skupiny nejsou jednotné v nějaké alternativní vizi společenského uspořádání. V roce 1991 sjednocovala většinu Chorvatů vidina nezávislého státu a přiměla je odmítnout starý řád komunistické federace.

Artur Wołek

BIBLIOGRAFIE

AGETHEN, M. – BUCHSTAB, G. (eds): *Oppositions- und Freiheitsbewegungen im früheren Ostblock*. Freiburg 2003.

ALEXANDER, S.: *Church and State in Yugoslavia since 1945.* Cambridge 1979.

BANAC, I.: *With Stalin against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism.* Ithaca 1988.

TÝŽ: Post-Communism as Post-Yugoslavism: the Yugoslav Non-Revolutions of 1989–1990. In: TÝŽ (ed.): *Eastern Europe in Revolution.* Ithaca 1992.

BILANDŽIĆ, D.: *Hrvatska moderna povijest.* Záhřeb 1999.

TÝŽ: *Jugoslavija poslije Tita, 1980–1985.* Záhřeb 1986.

BURG, S.: *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia*. Princeton 1983.

CIPEK, T. – SPEHNJAK, K.: Croatia. In: POLLACK, D. – WIELGOHS, J. (eds.): *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe. Origins of Civil Society and Democratic Transition.* Aldershot 2004.

COHEN, R. S. – MARKOVIĆ, M.: *Yugoslavia: The Rise and Fall of Socialist Humanism. A History of the Praxis Group*. Nottingham 1975.

CURRY, J. L. (ed).: *Dissent in Eastern Europe*. New York 1983.

CUVALO, A.: *The Croatian National Movement 1966–1972* …

ČAVOŠKI, K. – KOŠTUNICA, V.: *Stranački pluralizam ili monizam…*

DENITCH, B.: *Limits and Possibilities: The Crisis of Yugoslav Socialism and State Socialist Systems.* Minneapolis 1990.

CHORVATSKO

DJORDJEVIĆ, D.*:* The Yugoslav Phenomenon. In: HELD, J. (ed.): *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century.* New York 1992.
ERCEGOVAC, P. A.: *Competing National Ideologies, Cyclical Responses: The Mobilisation of the Irish, Basque and Croat National Movements to Rebellion Against the State* – viz http://www.nationalismproject.org/articles/Pero/title.html (citováno k 20. 2. 2007). Také in: FISCHER-GALATI, S. (ed.): *The Communist Parties of Eastern Europe.* New York 1979; KESAR, J. – STEFANOVIĆ, N. (eds.): *Geneza maspoka u Hrvatskoj*. Bělehrad 1990.
GRUENWALD, O.: *The Yugoslav Search for Man*. South Hadley 1983.
TÝŽ: Yugoslav Camp Literature: Rediscovering the Ghost of a Nation's Past-Present-Future. *Slavic Review*, 1987, č. 3–4.
IRVINE, J. A.: *The Croat Question. Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State*. Oxford 1982.
JANOS, A. C.: What Was Communism: A Retrospective in Comparative Analysis. *Communist and Post-Communist Studies*, 1996, č. 1.
JOPPKE, C.: Revisionism, Dissidence, Nationalism: Opposition in Leninst Regimes. *British Journal of Sociology,* 1994, č. 4.
KATIĆ, B. (ed.): *So Speak Croatian Dissidents*. Toronto 1983.
KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W.: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej...*
KRIŠTO, J.: *Katolička crkva u totalitaryzmu.* Záhřeb 1997.
MARODY, M.: Polityka. In: TÁŽ: *Co nam zostało z tych lat.* Londýn 1991.
RADELJIĆ, Z.: *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.–1950.* Záhřeb 2002.
RAMET, S. P.: *Balkan Babel: Politics, Culture, and Religion in Yugoslavia*. Boulder – CO 1992.
TÝŽ: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–91.* Bloomington 1992.
RUSINOW, D.: *The Yugoslav Experiment, 1948–1974.* Berkeley 1977.
SEKELJ, L.: *Yugoslavia. The Process of Disintegration*. New York 1993.
SHER, G. S.: *„Praxis". Marxist Criticism and Dissent in Socialist Yugoslavia.* Bloomington 1977.
SHOUP, P.: *Communism and the Yugoslav National Question*. New York 1968.
STALLAERTS, R.: The Disintegration of the Yugoslav Intellectual Community. In: COPPIETERS, B. – HUYSSEUNE, M. (eds.): *Secession, History and the Social Sciences.* Brusel 2002.
TÝŽ: *The Historical Dictionary of the Republic of Croatia.* Lanham, MD 2003.
TARKOWSKI, J.: Sprawność gospodarcza jako substytut legitymizacji w Polsce powojennej. In: RYCHARD, A. – SUŁEK, A. (eds.): *Legitymacja – klasyczne teorie i polskie doświadczenia.* Varšava 1988.
TÖKÉS, R. L. (ed.): *Opposition in Eastern Europe*…
TRIPALO, M.: *Hrvatsko proljeće*. Záhřeb 1990.
WALKIEWICZ, W.: *Jugosławia: byt wspólny i rozpad*…
ZACHARIAS, M. J.: *Komunizm, federacja, nacjonalizmy…*

Dražen BUDIŠA
(nar. 1948)

Politik, účastník *chorvatského jara, spoluzakladatel a předseda první chorvatské opoziční politické strany.

Narodil se v městečku Drniš v Dalmácii. Jeho otec byl drobný úředník. Základní školu, hudební školu a dvě třídy gymnázia dokončil v Drniši, poté navštěvoval gymnázium Vladimira Nazora ve Splitu, kam se rodina přestěhovala. V té době se dostal do konfliktu s učiteli, protože otevřeně nesouhlasil s vyloučením Franja Tudžmana z komunistické strany. Jako jediný ze třídy odmítl vstoupit do Svazu komunistů. V roce 1967 začal na Záhřebské univerzitě studovat filozofii a sociologii.

Veřejně vystoupil poprvé v roce 1968, kdy jako student podpořil manifest *Prohlášení o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka*. V témže roce se spojil s prostředím pozdějších vůdců studentského hnutí a rychle si získal úctu kolegů a zaměstnanců univerzity. Za *chorvatského jara v roce 1971 byl jednou z nejdůležitějších osobností tohoto hnutí.

Po potlačení *chorvatského jara byl Budiša v prosinci 1971 zatčen a obviněn z kontrarevoluční činnosti a zrady státu. Byl odsouzen ke čtyřem rokům odnětí svobody. Trest si odpykával ve věženích Stara Gradiška a Lepoglava. Na konci října 1975 se vrátil na svobodu. Osm let měl zákaz účastnit se veřejného života a 19 let nesměl cestovat za hranice (pas dostal až v roce 1989).

Po návratu na svobodu dokončil studia a v roce 1976 dostal na filozofické fakultě diplom; rok marně hledal páci. V roce 1977 získal zaměstnání v Národní a univerzitní knihovně a v roce 1982 se stal ředitelem oddělení rukopisů a vzácných tisků.

V prosinci 1988 spoluorganizoval první veřejnou akci chorvatské opozice – demonstraci před parlamentem v Záhřebu k Mezinárodnímu dni lidských práv.

Od ledna 1989 se aktivně účastnil vzniku Chorvatské sociálně demokratické strany (HSLS), první nekomunistické strany v Jugoslávii. Na jaře 1990 byl zvolen jejím předsedou a tuto funkci zastával šest let.

Do roku 1990 uveřejnil kolem 40 vědeckých článků, hlavně o dějinách chorvatské kultury.

Od srpna 1992 byl poslancem chorvatského parlamentu (za HSLS). Od července 1991 do dubna 1992 plnil povinnosti ministra bez portfeje ve vládě národní jednoty Franja Greguriće. Kandidoval v prezidentských volbách v roce 1992 a byl na druhém místě (24 % hlasů). Po volbách v roce 1995 se stal místopředsedou Poslanecké sněmovny. Ve stejném roce, když opozice zvítězila v komunálních volbách v Záhřebu, byl zvolen primátorem města, avšak Franjo Tudžman odmítl potvrdit jeho jmenování a zařídil, aby byl jmenován vládní komisař města. Koncem roku 1997 stanul Budiša v čele HSLS poté, co *Vlado Gotovac ze strany se skupinou dalších politiků vystoupil a založil Liberální stranu. V roce 2000 Budiša znovu kandidoval v prezidentských volbách jako kandidát HSLS a sociálních demokratů. Nečekaně prohrál se Stipem Mesićem a zůstal druhý (27 % hlasů v prvním kole, 44 % ve druhém). Po zvratu ve vládě v březnu 2002 se stal místopředsedou vlády v rekonstruované vládě Ivici Račana. Z této funkce odešel v červenci 2002.

Andrea Feldman

I.

Hrvatske knjige tiskane u Mlečima od XV do XVIII stoljeća. Záhřeb 1990.

Južnoslavenski tekstovi u Megiserovu djelu „Prob einer Verdolmetchung in fuenfftzig underscheidlichen Sprachen… iz 1603“. Záhřeb 1986.

Počeci tiskarstva u evropskih naroda. Záhřeb 1984.

Počeci tiskarstva u jugoslavenskih naroda. Bělehrad 1983.

Razgovori o hrvatskoj državi. Záhřeb 2001.

BUDIŠA, D. (ed.): *Blago Nacionalne i sveučilišne biblioteke.* Záhřeb 1982.

BUDIŠA, D. – DOŠEN, A. – HEUVEL, M. van den – KANTOCI, J. – OOSTLANDER, A. M.– SALAJ, B. – VRANYCZANY-DOBRINOVIĆ, J.: *Verlagen naar Vrijeheid over Kroatie vanuit Nederland*. Zeverbergen 1996.

BUDIŠA, D. – FUČEK, I. – KORADE, M. – MARTINOVIĆ, I. – POLGAV, M. – ZORIĆ, D.: *Br. 16*. Slavonski Brod 1986.

BUDIŠA, D. – MAGIĆ, V. – PELC, M.: *Slika u knjizi: iluminati kodeksi i ilustrirane knjige od XI do XVI stoljeća*. Záhřeb 1987.

BUDIŠA, D. – NAVAKOVIĆ, A. – PETRAČ, B.: *Pet stoljeća hrvatske filologie.* Záhřeb 1981.

II.

BELLAMY, A. J.: *Croatia After Tudjman. The 2000 Parliamentary and Presidential Elections. Problems of Post-Communism*, 2001, č. 5 – viz https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10758216.2001.11655948 (citováno k 2. 10. 2018).

DABČEVIĆ-KUČAR, S.: *Hrvatski snovi i stvarnost ’71.* Záhřeb 1997.

IVANKOVIĆ, Ž.*:* Buntovnik s pokrićem. *Danas*, 18. 2. 1992.

Nakon četvrt stoljeća. Razgovor sa Savkom Dalčevi-Kučarom, Vladom Gotovcom i Draženom Budišom. *Erasmus*, 1996, č. 15 (rozhovor).

ŠOŠIĆ, H.: *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971.* Záhřeb 1997.

Tko je tko u Hrvatskoj. Záhřeb 1993.

TRIPALO, M.: *Hrvatsko proljeće…*

Ivan Zvonimir ČIČAK
(nar. 1947)

Filozof, novinář, účastník *chorvatského jara, obránce lidských práv.

Narodil se v Záhřebu v katolické rodině s mnoha dětmi. Těsně před zakončením střední školy, na jaře 1966, ho zatkla Státní bezpečnost pod záminkou údajné příslušnosti ke katolickému podzemí. Pro nedostatek důkazů bylo řízení zastaveno.

V poslední den školního roku 1965/1966 rozhodla pedagogická rada o jeho vyloučení ze školy kvůli *ideologickým deformacím a nacionalismu* a bylo mu zakázáno studovat ve školách v celé Jugoslávii. Bezprostřední příčinou k tomuto rozhodnutí byla práce *Nad razastrtom kartom moje domovine* (*Nad rozloženou mapou mé země*), v níž mj. napsal: *Časy se změnily. Dnes jsem svobodný. A nikdy nezapomenu, že rozdíl činí celé kilometry.* [...] *Možná je dálnice z Lublaně do Gevgelije symbolem toho, čemu se říká SFRJ. Je to naše vlast. Možná však bude dálnice Moskva–Berlín–Paříž– Athény jednou symbolem státu, který se bude jmenovat Evropa*. Čičak nevykonal sebekritiku a trval na svých názorech, což byla dodatečná přitěžující okolnost. Po vyloučení frakce *Alexandara Rankoviće ze *Svazu komunistů Jugoslávie podal Čičak v ovzduší liberalizace státu v červnu 1966 v té věci stížnost k Nejvyššímu soudu Chorvatska. Na podzim téhož roku bylo o kauze rozhodnuto v jeho prospěch, a tak směl pokračovat ve výuce. V lednu 1967 složil externě maturitu a poté zahájil studia na Fakultě filozofie a práva Záhřebské univerzity.

Stal se jedním z předních studentských opozičních představitelů. V roce 1968 se zapojil do pacifistického hnutí Pax Christi a v následujícím roce se stal místopředsedou studentského kruhu této organizace na své fakultě. Pod vlivem Druhého vatikánského koncilu se v roce 1969 přihlásil do nově zřízeného Ústavu teologické kultury na teologické fakultě. V tomto období pořádal četné studentské akce, mj. protest proti programové politice školního divadla nebo pomoc obětem zemětřesení v Banja Luce (společně se skupinou italských studentů pomáhal také při obnově města).

V prosinci 1969 získal první cenu v řečnické soutěži, uspořádané na Záhřebské univerzitě. Britský *The Economist* ho označil za „záhřebského Cicera“, zatímco přátelé mu začali říkat „chorvatský Cicero“.

V prosinci 1970 nastoupil do funkce studentského proděkana filozofické fakulty a v roce 1971 byl zvolen prorektorem Záhřebské univerzity jako první student v její třísetleté historii. Den po zvolení proti němu protestoval Svaz studentů, z něhož Čičak vystoupil kvůli *své extrémně nacionalistické orientaci.* Vedení školy se nelíbil především jeho otevřeně proklamovaný katolicismus.

Prostředí záhřebské vysoké školy se rychle zorganizovalo na obranu nově zvoleného prorektora proti zbyrokratizovanému stranickému vedení studentských organizací. Čičak se záhy stal jedním z vůdců Hnutí chorvatských studentů, které začalo přitahovat mnohé intelektuály včetně členů Svazu komunistů Chorvatska, a stal se pobídkou pro všeobecné společenské hnutí – *chorvatské jaro.

Dvanáctého prosince 1971 byl Čičak uvězněn a odsouzen ke 3 letům odnětí svobody. Po devíti měsících v nápravném zařízení v Lepoglavě byl propuštěn a tří týdny poté byl povolán k roční základní vojenské službě.

Po návratu z vojny získal bakalářský diplom z filozofie a z literatury. Nějakou dobu se živil obchodem s knihami, ale protože nedostal povolení zřídit si vlastní knihkupectví, začal se nakonec zabývat výrobou kožené galanterie. V listopadu 1987 byl znovu uvězněn skoro s celou rodinou za údajné daňové trestné činy. Po dvou měsících věznění byl kvůli dvoutýdenní hladovce a díky silnému mezinárodnímu tlaku zproštěn viny.

Po návratu z vězení byl společně s Dobroslavem Paragou iniciátorem sepsání petice za amnestii pro politické vězně a stanul v čele prvního nevládního Výboru na obranu lidských práv. Zapojil se rovněž do reorganizace Chorvatské rolnické strany, stal se jejím místopředsedou a později předsedou.

Ve volbách v roce 1990 jeho strana kandidovala společně s Chorvatským demokratickým svazem, brzy však vystoupil proti politice Franja Tudžmana: varoval, že Tudžmanovým cílem je obnova komunismu v národním vydání. Prezidenta Tudžmana veřejně označil za nového chorvatského Tita. Chorvatské vedení kritizoval hlavně na stránkách časopisu *Danas* (*Dnes*) v cyklu fejetonů *Hrvatski san* (*Chorvatský sen*). Poté, co deník převzaly vládní úřady, začal spolupracovat s jinými populárními novinami *Slobodna Dalmacija* (*Svobodná Dalmácie*) a rychle se stal jedním z nejvlivnějších chorvatských fejetonistů.

Začátkem roku 1993 založil Chorvatský helsinský výbor. Jeho členy se stali významní intelektuálové; většina z nich byla za *chorvatského jara pronásledována; byli to mj. Ivo Banac, Slobodan Budak, Božo Novak, Žarko Puhovski, Miko Tripalo, Dubravka Ugrešić, Vjekoslav Vidović. V listopadu 1996 zorganizoval Čičak v Záhřebu stopadesátitisícovou demonstraci proti tomu, že úřady odebraly koncesi nezávislému *Rádiu 101*.

Čičakův opoziční postoj proti němu v Chorvatsku vyvolal mediální štvanici (mj. se šířily pomluvy o tom, že z účtu helsinského výboru defraudoval velkou částku), dokonce došlo k „varovnému“ bombovému atentátu. Vedlo se proti němu devět soudních procesů, především za názory, které uveřejňoval v tisku.

V květnu 1997 byl za zásluhy při obraně lidských práv vyznamenán (spolu s Nelsonem Mandelou) prestižní Cenou Bruna Kreiského. Byl předsedou Verona Forum, instituce působící ve prospěch míru a smíření na území bývalé Jugoslávie, zřízené při Evropském parlamentu v Bruselu.

Andrea Feldman

I.

Kriza hrvatskog sudstva – nijekanje vladavine prava? Záhřeb 1995.
Medjunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije. Záhřeb 1995.
Tolerancijom protiv mržnje. Záhřeb 1997.
Tripalo. Záhřeb 1996.

II.

DABČEVIĆ-KUČAR, S.: *Hrvatski snovi i stvarnost '71…*
KATIĆ, B. (ed.): *So speak Croatian dissidents…*
Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj. Záhřeb 1998 – viz https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Zvonimir_%C4%8Ci%C4%8Dak (citováno k 2. 10. 2018).
Preporod hrvatskih sveučilištaraca: anatomija slučaja Čičak. Záhřeb 1971.
ŠOŠIĆ, H.: *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971…*

Vlado GOTOVAC
(1930–2000)

Politik, básník, novinář, účastník *chorvatského jara, spoluzakladatel první chorvatské opoziční politické strany.

Narodil se v obci Imotski v Dalmácii. Dětství strávil v obci Prnjavor (v Bosně), kde na něj měla velký vliv muslimská společnost a její folklór. Zakončil klasické gymnázium a studoval filozofii na Záhřebské univerzitě.

V roce 1952 debutoval ve studentském časopise *Tribina* (*Tribuna*) básní *Noćne priče prestrašenog* (*Noční příběhy vystrašeného*), přičemž titul byl kvůli cenzuře změněn. Vzhledem k tomu, že trvale spolupracoval s časopisem *Krugovi* (*Kruhy*), v němž začátkem padesátých let vycházely jeho básně, kritické články a filozofické eseje, řadí se v dějinách chorvatské literatury mezi nejdůležitější představitele tzv. generace kruhovců.

V roce 1953 založil s několika dalšími spisovateli literární měsíčník *Medjutim* (*Nicméně*). Byl spolutvůrcem časopisu *Prisutnost* (*Přítomnost*), a když byl časopis v roce 1959 zlikvidován, začal pravidelně spolupracovat s periodikem *Razlog* (*Důvod*). V letech 1955–1972 byl novinářem a redaktorem kulturních pořadů záhřebského rozhlasu a televize.

První sbírku veršů, *Pjesme od uvijek* (*Písně odevždy*), vydal v roce 1956. Nejplodnějším obdobím jeho tvorby byla šedesátá léta, kdy vydával téměř každý rok novou sbírku básní. Jak sám přiznával, měla největší vliv na jeho tvorbu německá, francouzská a ruská literatura a filozofie.

V šedesátých letech uveřejnil také mnoho esejů, hlavně v cyklu *Autsajderski fragmenti* (*Outsiderské fragmenty*), v nichž analyzoval mj. místo chorvatské kultury, roli chorvatského jazyka a chorvatských národních snah v jugoslávské federaci. Podobně jako většina chorvatských intelektuálů v tehdejším období se dožadoval reformy socialistického státu, rozbití jeho centralistické struktury a bezpodmínečného uznání a ctění hodnot všech národů federace. Nebál se ani útočit na vládní systém v Jugoslávii, argumentoval, že moc by se měla vždy řídit morálním imperativem a že být ve funkci ve vládě s sebou neodlučně nese „čest odpovědnosti“.

Od července do prosince 1971 byl šéfredaktorem časopisu *Hrvatski tjednik* (*Chorvatský týdeník*), který založilo sdružení Matice chorvatská; bylo to nejvlivnější chorvatské periodikum, jehož náklad rychle překročil sto tisíc výtisků. Díky emocionálnímu stylu se jeho úvodníky těšily veliké popularitě a staly se puncem *chorvatského jara.

Po zasedání ústředního výboru *Svazu komunistů Jugoslávie 1. prosince 1971 proběhly ve vedení chorvatské strany čistky a studentské manifestace v ulicích Záhřebu byly potlačeny armádou a policií. Několik dnů poté byl zastaven také *Hrvatski tjednik*. Gotovac byl 11. ledna 1972 uvězněn a odsouzen na 4 roky vězení a 3 roky zbavení občanských práv (čili k zákazu práce v institucích financovaných vládou, k zákazu publikování, veřejného vystupování a prezentaci v hromadných sdělovacích prostředcích). Trest odpykával v trestním zařízení v obci Stara Gradiška. Mezinárodní sdružení spisovatelů neúspěšně vyzývala jugoslávskou vládu k jeho dřívějšímu propuštění.

Podruhé bylo proti Gotovacovi zahájeno trestní stíhání kvůli televiznímu rozhovoru, který poskytl v roce 1977 švédské televizi a v němž (jak tvrdil prokurátor) *falšoval a zkresloval společenskou a politickou situaci v zemi* a *pomocí propagandistických triků vyvolával nenávist*

a vášně mezi národy a národnostmi SFRJ. V roce 1982 byl odsouzen ke 2 rokům vězení a 4 rokům zbavení občanských práv.

Ve vězení v Lepoglavě napsal sbírku básní *Zabranjena vječnost* (*Zakázaná věčnost*, vyšla až v roce 1987) a filozofický deník *Zvjezdana kuga* (*Hvězdný mor*, uveřejněný v roce 1995). Pobyt ve vězní pro něj skončil těžkým zánětem jater, jímž trpěl až do konce života.

V roce 1990 byl zaměstnán jako poradce ředitele *Chorvatského rozhlasu a televize*. V letech 1991–1996 byl předsedou Matice chorvatské a obnovil vydávání časopisu *Vijenac* (*Věnec*).

Politikou se začal zabývat profesionálně po rozpadu Jugoslávie. V roce 1989 spoluvytvářel Chorvatskou společensko-liberální stranu. V roce 1996 byl zvolen jejím předsedou a vstoupil do parlamentu. Ve stejném roce byl pověřen funkcí místopředsedy Liberal International (mezinárodní federace liberálních stran).

Byl jedním z mála chorvatských politiků, kteří veřejně vystoupili proti politice Franja Tudžmana vůči Bosně a Hercegovině v devadesátých letech. Stavěl se také proti sílící roli generálů a kléru v politickém životě Chorvatska, což mu přineslo mnoho odpůrců (byl obviňován z *pokusu brzdit proces nezávislosti bojující vlasti*).

V roce 1997 se s podporou 11 opozičních seskupení ucházel o prezidentskou funkci. Přestože ho mnozí přátelé označovali za „chorvatského *Havla“, ve volbách prohrál s Tudžmanem, který ho veřejně obviňoval z „jugonostalgie“. V roce 1998 založil Liberální stranu a stal se jejím prvním předsedou. Byl poslancem, předsedou Římského klubu, členem chorvatského PEN klubu a Chorvatského filozofického sdružení.

Zemřel v Římě.

Miloš Djurdjevič

I.

Autsajderski fragmenti. Záhřeb 1995.
Crna jedra. Záhřeb 2002.
Crna kazaljka. Záhřeb 1991.
Čarobna špilja. Bělehrad 1969.
Čekati sjevernije. Záhřeb 1995.
Čujem oblake. Kruševac 1965.
I biti opravdan. Záhřeb 1963.
Isto. Záhřeb 1990.
Izmedju trenutka i vječnosti. Záhřeb 2001.
Jeka. Záhřeb 1961.
Likovni obzori. Záhřeb 2005.
Moj slučaj. Lublaň 1989.
Opasni prostor. Záhřeb 1961.
Osjećanje mjesta. Záhřeb 1964.
Pisma protiv tiranje. Londýn 1981.
Pjesme od uvijek. Záhřeb 1956.
Poetika duše. Záhřeb 1995.
Prepjevi po sjećanju. Záhřeb 1968.
Približavanje. Bělehrad 1968.
Princip djela. Záhřeb 1966.
Razvijanje pjesme. Záhřeb 2001.
Sadržaj vjetra. Záhřeb 1971.
Slučaj. Záhřeb 1980.
Sporne sandale. Split 1970.
Tri slučaja: obrana. Melbourn 1981.
U svakodnevnom. Záhřeb 1970.
Zabranjena vječnost. Záhřeb 1987.
Zastire se zemlja. Záhřeb 1967.
Znakovi za Hrvatsku. Záhřeb 1995.
Zvjezdana kuga: zatvorski zapisi 1972–1973. Záhřeb 1995.

II.

25. obljetnica boljševičkog udara i sjećanje na Hrvatsko proljeće. Záhřeb 1997.
Autobiografije hrvatskih pisaca. Záhřeb 1997.
BALETIĆ, M. (ed.): *Ljudi iz 1971. Prekinuta šutnja*. Záhřeb 1990.
CUVALO, A.: *The Croatian National Movement 1966–1972*…
DABČEVIĆ-KUČAR, S.: *Hrvatski snovi i stvarnost ’71…*
HEKMAN. J.: Vlado Gotovac 1930–2000. *Most,* 2002, č. 3/4.
JERGOVIĆ, M.: Razlika i smrt postoji: Vlado Gotovac 1930–2000. *Kolo,* 2000, č. 10.
KATIĆ, B. (ed.): *So speak Croatian dissidents…*
LAURENS, J. – STALLAERTS, R.: *Historical Dictionary of Croatia*. Lanham 1995.
Nakon četvrt stoljeća. Razgovor…
NJAVRO, J.: *Glava dolje ruke na ledja, autor predgovora i urednik Vlado Gotovac*. Záhřeb [1992].
PAVLETIĆ, V.: *Misaona osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju.* Záhřeb 1995.
SABLIĆ TOMIĆ, H.: *Intimno i Javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*. Záhřeb 2002.
Sjaj i bijeda režima: sudjenje Vladi Gotovacu i Dobroslavu Paragi. Londýn 1981.
ŠOŠIĆ, H.: *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971…*

CHORVATSKO

Makedonie

ÚVOD

O podobě makedonského disidentského hnutí rozhodly dějiny republiky, a ty byly jiné než dějiny ostatních států socialistického tábora na jihu Evropy.

Klíčový význam měla záruka politického postavení federální republiky, kterou Makedonie získala rozhodnutím, přijatým v roce 1943 na II. zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie. O rok později (2. srpna 1944) získala moderní Makedonie jako socialistická republika v Jugoslávské federaci poprvé oficiální, byť omezenou státnost. Republika, kterou vyhlásila Antifašistická rada národního osvobození Makedonie, zaujímala jen část historické Makedonie (tzv. Vardarskou Makedonii), neboť její egejská část byla začleněna do Řecka, zatímco pirinská část připadla Bulharské socialistické republice. Vytvoření Socialistické republiky Makedonie v rámci jugoslávského státu v takto omezené rozloze v různých obdobích poválečných dějin představovalo problém, jehož se chopilo makedonské disidentské hnutí. Vedle snahy o získání úplné politické nezávislosti se vyskytovala hesla o obnovení a sjednocení všech částí země.

Po skončení války se nový administrativní aparát komunistické moci, podporovaný tajnou politickou policií stejně jako v celé Jugoslávii, rychle a účinně vypořádal s odpůrci nového režimu. Represivní politiku vůči obyvatelstvu umožňovala mj. výrazná převaha srbských důstojníků nad Makedonci v republikových bezpečnostních složkách. Bylo příznačné, že oběťmi nového pořádku se nejednou stávali makedonští komunisté, kteří měli vlastní vizi státu. Aktivisté, zastávající jiné názory než ty oficiálně závazné, byli označováni za profašistické či probulharské kolaboranty. Za propagování možnosti sjednocení a osvobození celé Makedonie v hranicích Bulharska byli hned po válce odsouzeni k smrti stoupenci probulharského zaměření nezávislosti Dimitar Čkatrov a Dimitar Gjuzelov. Bylo nemožné, aby se vláda republiky pouštěla do jakýchkoli samostatných akcí bez konzultace s Bělehradem. Proto skončil fiaskem mj. pokus o zřízení autokefální Makedonské církve v březnu 1945. Fakt, že tuto iniciativu podpořil předseda předsednictva Antifašistické rady národního osvobození Makedonie Metodija Andonov-Čento, vyvolal zdrcující kritiku bělehradské vlády. Takový záměr byl totiž vnímán stejně jako snaha o osamostatnění republiky a přerušení vazeb se srbským patriarchátem. Podle ideologů a strážců nového režimu narušoval závazné principy bratrství a jednoty národů Jugoslávie. Působení Andonova-Čenta Bělehrad nejednou hodnotil negativně: když vzdoroval závislosti na centru, protestoval proti teroru komunistického aparátu, a především proti hromadným popravám bez soudu. Navrhoval také, aby centrální vláda uznala právo jednotlivých republik na sebeurčení a možnost odtržení. Otevřeně odsuzoval myšlenku centrálního svazového státu, neboť podle jeho mínění porušovala suverenitu Makedonie, kterou garantovalo 1. zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie. Polemická vystoupení Andonova-Čenta byla příčinou, proč ho představitelé komunistické Jugoslávie odvolali z politických funkcí v republice. Na základě prefabrikovaných materiálů byl obviněn ze šovinismu a zločinů proti vlastnímu národu a státu. V roce 1946 byl odsouzen k 11 letům těžkého vězení. Rehabilitován byl (podobně jako jiní tehdy odsouzení představitelé) teprve v novém procesu v roce 1990, mnoho let po smrti.

Postoj komunistických úřadů v Bělehradě zpečetil také kodifikaci makedonského spisovného jazyka. Byli pronásledováni někteří členové Komise pro zavedení normy jazyka, abecedy a ortografie makedonštiny. Při práci na jazykových zásadách se střetly dvě možnosti. Část členů komise se postavila proti zavedení znaků převzatých ze srbské azbuky do makedonské abecedy (Georgi Kiselinov). Protestoval rovněž Venko Markovski, známý básník, jehož poezie vycházela ještě v meziválečném období a který se vyslovil pro vytvoření svébytné makedonské abecedy. V roce 1945 zvítězila varianta s užitím písmen podobných srbské azbuce.

Nespokojenost a zklamání nad omezeným postavením makedonské republiky ve struktuře Jugoslávie a zároveň nad nedostatkem možností samostatně rozhodovat o vlastních osudech přispěly ke vzniku svazů a sdružení toužících po nezávislosti, jako např. Demokratický svaz republiky Makedonie. Nová seskupení zakládaná po válce sdružovala aktivisty různého politického zaměření, odvolávající se často na tradice Vnitřní makedonské revoluční organizace (VMRO – Vnatrešna makedonska revolucionerna organizacija), založené již v devatenáctém století. K základní podobě názvu se doplňovala rozlišovací označení. Vznikla tehdy VMRO – Pravda (Vnitřní makedonská revoluční organizace – Pravda). Bylo také založeno sdružení Demokratski front Makedonija – Ilinden 1903 (Demokratická fronta Makedonie – Ilinden 1903), odvolávající se na vlastenecké tradice protitureckého povstání v roce 1903, které do makedonských dějin vstoupilo pod názvem ilindenské povstání. Mocenské struktury vnímaly tyto organizace jako protistátní, protože podle jejich názoru vystupovaly proti makedonskému národu a jugoslávskému státu, a jejich členy jako zrádce národa odsuzovaly na dlouhé roky do vězení.

K další vlně zatýkání (první proběhla hned po válce) došlo během konfliktu Jugoslávie se SSSR. Tehdy v letech 1948–1949 došlo v souvislosti s antikomunistickou čistkou také k pokusu odstranit z vedení Komunistické strany Makedonie (KSM) potenciální, faktické nebo smyšlené – ale nepohodlné – protivníky nového režimu. Podobně jako v ostatních federativních republikách je často bez soudu posílali pracovat na ostrov *Goli Otok nebo do tehdy zřizovaných vězení na ostrovy u jaderského pobřeží, mj. Sveti Grgur a Ugljan. Mezi lidi odsouzené do vězení pod záminkou náklonnosti k politice Informbyra patřily známé osobnosti makedonského politického a kulturního života. Mezi nimi byli také iniciátoři Antifašistické rady národního osvobození Makedonie: Panko Brašanarov nebo Petre Piruze-Majski, zastávající funkci ministra spravedlnosti Makedonie. Na *Goli Otok byl poslán i básník, člen jazykové komise a poslanec makedonského parlamentu Venko Markovski (po propuštění v roce 1966 emigroval do Bulharska) či spisovatel Duško Nanevski. Rozhodnutí, že někdo straní Stalinově politice, což bylo v rozporu s Titovými postoji, bylo mnohdy jen záminkou, jak se zbavit lidí, tvrdících, že sjednocovat Makedonii mělo Bulharsko, a ne Jugoslávie. Za podporu takových plánů, jimž se v Makedonii říkalo bulharofilský autonomismus, byl odsouzen do vězení rada jugoslávského velvyslanectví v Sofii Blagoj Hadžipanzov, vysoký funkcionář KSM Lazar Sokolov jakož i člen teroristické skupiny Gemidži, která působila ještě před rokem 1903, a pozdější člen předsednictva Antifašistické rady národního osvobození Makedonie Pavel Šatev.

Období komunistické vlády v Jugoslávii neměl vliv na změnu nároků, které si makedonští sousedé dělali na její území. Ozývaly se velkosrbské stejně jako bulharské tendence či řecká tvrzení, zpochybňující existenci makedonského národa. Za takových okolností vznikaly lokální opoziční organizace, které občas přicházely s heslem „Velké Makedonie" a její úplné samostatnosti. Všichni představitelé takových skupin byli pronásledováni. V roce 1963 byli do vězení odsouzeni členové tajné organizace, která se hlásila k tradicím strany VMRO Obedineta (VMRO Sjednocení) z Ochridu. O rok později stáli před soudem aktivisté jiné regionální skupiny jménem Nezávislá nelegální makedonská organizace, působící v Kičevu.

Když se však časem jedním z nejdůležitějších bodů systémových, národnostních a hospodářských reforem stala decentralizace jugoslávského státu, politika vedení se změnila. Reformní tendence podporovali politikové z jednotlivých federativních republik. Decentralizační a reformní úsilí do velké míry vyplývalo z pokusů omezit vliv srbských politiků, kterým se vytýkala dominance v řízení Jugoslávie. V souladu s politikou šedesátých let, která umožňovala demonstrovat národnostní rozdíly v rámci jugoslávské federace, postupovala emancipace makedonské etnicity. Snahy orgánů republiky započaly uskutečňování iniciativ v oblasti kultury a vědy, důležitých pro existenci samostatného národa. V roce 1967 byla zřízena Makedonská akademie věd a umění a byla vyhlášena autokefální Makedonská církev. Struktury federace se zároveň staly garantem existence Socialistické republiky Makedonie, zaujímající oblast omezenou na Vardarskou Makedonii. Nepřipouštěla se žádná činnost, jež by mohla naznačovat pokusy narušit korektní vztahy se státy sousedícími s Jugoslávií. Proto na omezení narazily makedonské časopisy vydávající materiály, jež by mohly zpochybnit obraz socialistického monolitu. Příkladem preventivních opatření ze strany moci bylo např. stažení celého nákladu časopisu *Sovremenost* (*Současnost*, 1974, č. 3), v němž vyšla báseň *Bez naslov* (*Bez titulu*) Dimitara Jonovského, pocházejícího z egejské Makedonie. Podle názoru strážců nového režimu se text dal vyložit jako kritika společenského uspořádání v Socialistické republice Makedonii. Činnost cenzury často vedla k tomu, že umělci sami stáhli texty přijaté k tisku v literárních časopisech, jako např. Risto Jačev z egejské Makedonie. Dělali to i odpovědní redaktoři, kteří z vydavatelského plánu stáhli mj. básně Ljubena Taškovského.

Titovu nespokojenost budil i postoj části Makedonců, kteří se dostali do struktur federálních úřadů. V roce 1978 jeden z nich, Kiro Gligorov, komunistický představitel známý ještě z dob Antifašistické rady národního osvobození Makedonie, který zastával příslušné vládní funkce, upadl do nemilosti a byl ze všech funkcí odvolán. O několik let později, již po Titově smrti, byl za hlásání nezbytnosti respektovat zásady tržní ekonomiky odvolán z ústředního výboru strany.

Opoziční činnost proti režimu nařízenému vládou komunistické Jugoslávie se někdy přenášela za hranice republiky. Důležité, byť v Makedonii stále pozměňované místo mezi disidenty zaujal Dragan Bogdanovski, stoupenec tzv. maximalistické tendence, předpokládající vznik sjednocené Makedonie. Jeho exilová činnost byla zaměřena na vytváření makedonských politických organizací v Austrálii, Evropě a USA (např. v Paříži byla založena Makedonská národní fronta). Začátkem sedmdesátých let Bogdanovski spoluzakládal a posléze řídil tajnou organizaci Hnutí za osvobození a sjednocení Makedonie, která si s předpokladem, že Makedonci jsou samostatný národ, kladla za cíl odloučit se od jugoslávské federace a navrhovala sjednocení všech částí Makedonie. V roce 1976 jugoslávské bezpečnostní služby Bogdanovského z Paříže unesly. Převezly ho do Makedonie a byl odsouzen ke 13 letům vězení za protistátní činnost. Po propuštění na svobodu dál působil v exilu. Byl pokládán za duchovního otce pravicové Národně-demokratické strany makedonské jednoty, založené v Makedonii 17. června 1990.

Začátkem devadesátých let došlo v Makedonii současně s postupným úpadkem socialistického režimu k rehabilitačním procesům aktivistů zlikvidovaných úřady komunistické Jugoslávie. Byli mezi nimi jak komunisté, tak odpůrci systému, kteří požadovali suverenitu Makedonie a sjednocení jejích jednotlivých částí.

Krátce po volbách v roce 1990 přijal makedonský parlament deklaraci o suverenitě Makedonské republiky (25. ledna 1991). Prvním prezidentem nezávislého státu se stal Kiro Gligorov a vládl postkomunistický Sociálně demokratický svaz. Osmého září 1991, několik měsíců po vystoupení Chorvatska a Slovinska ze struktury federace, proběhlo v Makedonii referendum o nezávislosti. Hlasování se zúčastnilo 71 % občanů republiky, 95 % z nich se vyjádřilo pro suverenitu Makedonie. Toto rozhodnutí stvrdil parlament, který 17. září 1991 vyhlásil nezávislost.

Odchod Makedonie ze struktury federace proběhl – na rozdíl od ostatních republik – bez krveprolití. K začátku roku 1992 odvolala Makedonie všechny své poslance z parlamentu i předsednictva federace a také makedonské diplomaty zastupující Jugoslávii v zahraničí. S Bělehradem se úspěšně podařilo vyjednat dohodu o stažení jugoslávské armády z území republiky (do 15. dubna 1992). Makedonská vláda převzala vojenské objekty a ujala se ochrany státních hranic.

Země se vrátila k symbolice starověkého státu Alexandra Velikého. Postava antického vladaře měla napomoci a odůvodnit existenci nezávislé Makedonie. Na národní vlajku bylo umístěno slunce se 16 paprsky, symbol starověké dynastie, nalezený v letech 1977–1978 na náhrobku Filipa II. Makedonského ve Vergině (v Řecku).

V témže roce začala Makedonie usilovat o uznání na mezinárodní scéně a o přijetí do struktur OSN a Evropské unie. Mezinárodní instituce požadovaly ústavní záruky a ujištění o nevznášení územních požadavků vůči sousedům a také přijetí rozhodnutí o změně názvu státu. Stanovisko Řecka, které nechtělo uznat název Republika Makedonie, ztěžovalo normalizaci mezinárodní situace. Osmého dubna 1993 byla uznána státní suverenita Makedonie pod provizorním názvem Bývalá jugoslávská republika Makedonie a změna znaku na státní vlajce umožnila v roce 1995 ukončení embarga uloženého řeckou vládou.

V nezávislé a suverénní Makedonii se Národně-demokratická strana jednoty Makedonie stala stranou opoziční, vyzývající k úplnému rozchodu s komunistickou minulostí. Sama tvořila vlády v letech 1998–2002 a z jejích řad vzešel i makedonský prezident Boris Trajkovski.

Lilla Moroz-Grzelak

BIBLIOGRAFIE

Ideologia i literatura. *Sintezi*, 2005, č. 2.

KISELINOVSKI, S.: *Makedonski dejci* (*XX-ti vek*). Skopje 2002.

TÝŽ: Nacionalnoto i državnoto vo makedonskoto revolucionerno dviženje (1893–1944). In: DIMITROV, E. a kol.: *ASNOM. Pedeset godni makedonska država 1944–1994*. Skopje 1995.

KOUBA, M. – RYCHLÍK, J.: *Dějiny Makedonie*. Praha 2003.

MOROZ-GRZELAK, L.: *Aleksander Wielki a macedońska idea narodowa. Słowiańskie losy postaci antycznej*. Varšava 2004.

Promemorija na Makedonskata akademija na naukite i umetnostite vo vrska so sporot za imeto na Republika Makedonija. Skopje 2002.

RISTEVSKI, S.: *Stenografski beleški od prvata jazična komisija*. Skopje 2000.

STAWOWY-KAWKA, I.: *Historia Macedonii*. Vratislav – Varšava – Krakov 2000.

ZNAMIEROWSKA-RAKK, E.: *Federacja Słowian południowych w polityce Bułgarii po II wojnie światowej*. Varšava 2005.

Slovinsko

ÚVOD

Na podzim 1945 byl ve federativní Jugoslávii, jejíž integrální částí se Slovinsko stalo, formálně navrácen systém více stran a bylo umožněno působení sedmi předválečných buržoazních stran. Pluralismus však netrval dlouho a komunisté nejrůznějšími způsoby ztěžovali ostatním stranám normální fungování. Ty se také neúčastnily voleb, které se konaly v listopadu 1945 a při nichž došlo k mnoha nesrovnalostem a zneužitím. První ústava Federální lidové republiky Jugoslávie byla schválena v roce 1946 a formálně Slovinsku zaručovala postavení svazové republiky v rámci federace. Tehdy také začalo definitivní zúčtování s protivníky z válečných dob a s představiteli předválečných elit.

V letech 1945–1948 ve Slovinsku proběhlo okolo 11 tisíc procesů s válečnými zločinci, kolaboranty a také s představiteli církevní hierarchie a politické opozice, kteří ještě zůstávali v zemi. Cílem procesů bylo zastrašit protivníky a rozsudek obvykle provázela konfiskace majetku. V roce 1947 bylo při procesu s Črtomirem Nagodou a jeho soudruhy odsouzeno 15 lidí za pokus vytvořit legální opozici (což tehdy platná ústava umožňovala). O rok později bylo při procesu s vězni z Dachau odsouzeno k smrti nebo k dlouholetým trestům 34 osob, obžalovaných za spolupráci s gestapem (měli údajně v táboře podepsat závazek ke spolupráci a po válce se dopouštět sabotáží). Vláda poválečné Jugoslávie také rozhodla o zestátnění soukromého vlastnictví. Proces znárodňování trval deset let.

Ústava z roku 1946 zajistila skutečnou moc hrstce komunistů, většinou dřívějších Titových partyzánských soudruhů. Z jejich řad se záhy vytvořila nová vrstva byrokratů.

V roce 1948 se Jugoslávie dostala do konfliktu s vedením Sovětského svazu. Sovětská komunistická strana však měla mezi členy Komunistické strany Jugoslávie mnoho příznivců, tzv. *informbyrovců, a ty vyzvala k co nejrychlejšímu svržení Josipa Broze Tita a jeho spojenců. Vedení strany se však za Tita postavilo a mezi skutečnými i předstíranými stoupenci Informbyra provedlo čistku. Ze strany tehdy bylo vyloučeno na 60 tisíc členů, z toho asi 16 tisíc (mezi nimi 743 Slovinci) jich bylo zavřeno do speciálních táborů. Nejslavnější z nich se nacházel na Nahém ostrově (*Goli Otok) v Chorvatsku.

Vedlo to k tomu, že se v opozičním táboře ocitli i ti, kdo zpočátku v nový režim věřili. Když nyní byli svědky porušování pravidel a používání represí, stávali se z těchto dosavadních komunistů záhy úporní odpůrci Titovy vlády.

Hlavní opoziční silou byla zprvu katolická církev. Úřady, které měly v paměti spolupráci části duchovních s Itálií a s Německem za okupace, činnost církve radikálně omezily. Důvodem byla obava z vlivu církve na společnost, nepřátelský postoj Vatikánu ke komunismu a také chuť převzít církevní majetek. V četných poválečných procesech bylo odsouzeno asi 350 duchovních.

Opozice se rodila i v řadách samotného vítězného tábora. K jejím představitelům patřil spisovatel Edvard Kocbek, který vládě veřejně vyčítal nedostatek politické rozhodnosti, popravy *„domobranců“ a slepé následování sovětských vzorů. Za své názory byl v roce 1952 vyloučen z politického života.

Na začátku padesátých let začalo vedení strany pomalu ustupovat od sovětského modelu socialismu. Postupně byl zaváděn samosprávný systém (*samospráva), přesto však hlavním centrem moci zůstával Bělehrad. Začalo první období normalizace, které charakterizovala možnost téměř svobodného vyjadřování vlastních názorů a oživení ekonomiky. Po letech stagnace byl průmysl osvobozen od neustálých státních zásahů, výroba začala jevit tendence růstu. Tento proces však netrval dlouho, stranická nomenklatura se totiž rychle začala obávat o svůj vliv.

Po roce 1956, kdy se znormalizovaly vztahy se Sovětským svazem (moskevská deklarace), výrazně pokleslo také posilování represí. Konec padesátých a začátek šedesátých let znamenal pro Jugoslávii rovněž pomalý proces otevírání se Západu. Dostat pas už nebyl problém, proto začaly desítky tisíc obyvatel země vyjíždět za prací do zahraničí, především do Německa, Rakouska a Itálie.

Tlak politické kontroly zeslábl také v oblasti kultury, což se projevilo prvními reformními časopisy. V roce 1951 začala vycházet *Beseda*, i když už v roce 1952 došlo k prvnímu pokusu o její likvidaci. V polovině padesátých let vycházelo mnoho jiných časopisů, které byly trnem v oku Svazu komunistů Slovinska. V roce 1954 byl tedy zrušen *Svit* z Mariboru a *Bora* z Kopru a v roce 1957 potkal stejný osud nakonec i *Besedu*. Nahradila je *Revija 57*, v níž kritiku režimu zmírňovaly články a úvahy z oblasti filozofie, politiky a etiky. V roce 1958 byl zlikvidován i tento časopis a jeden z redaktorů, *Jože Pučnik, byl odsouzen k několika letům těžkého vězení. S redakcí byli spojeni Taras Kermauner, Primož Kozak a Veljko Rus. Podobný osud potkal časopis *Perspektive*, který začal vycházet v roce 1960 a který založil okruh lidí sdružených dříve kolem *Reviji 57*. V *Perspektivách* zpočátku vycházely literární texty, postupně však časopis měnil profil a začaly se v něm tisknout články se sociologickou, filozofickou a společensko-politickou tematikou. Stal se tak orgánem tzv. kritické generace. Články *Jožeho Pučnika a Veljka Ruse vyvolaly vážný konflikt se státní mocí, a ten se v roce 1964 stal bezprostřední příčinou likvidace periodika. S *Perspektivami* byli spojeni mj. Niko Grafenauer, Taras Kermauner, Janko Kos, Primož Kozak, Dominik Smole, Veno Taufer a Dane Zajc.

Část spolupracovníků *Reviji 57* založila experimentální divadlo Oder 57, díky kterému mohli Slovinci poznat současnou světovou dramaturgii. Další experimentální scény, které tehdy ve Slovinsku vznikly, měly velký vliv na rozvoj slovinského divadla, ale všechny byly buď uzavřeny (Oder 57 v roce 1964), anebo samy přestaly fungovat kvůli represím ze strany moci.

V roce 1966 začalo Sdružení slovinských intelektuálů pořádat sympozia v Draze nedaleko Bazovic. Již několik let po prvním setkání se diskusí o stavu poválečného Slovinska účastnilo mnoho osob ze země i ze zahraničí. Tato sympozia sehrála velikou roli při rozvoji demokracie ve Slovinsku. Měla také vliv na změnu postojů v emigraci i mezi domácí intelektuální elitou.

Systém jedné strany a státní kontrola ekonomiky byly hlavními charakteristickými rysy režimu, v němž začaly vznikat spory mezi stoupenci centralismu a větší samostatnosti jednotlivých republik. Kompromisní řešení přinesla ústava z roku 1963 – název státu se změnil na Socialistickou federativní republiku Jugoslávie (SFRJ) a byl zaveden princip odměňování podle vykonané práce. V důsledku to vedlo k ještě větším disproporcím mezi více a méně rozvinutými republikami společného státu.

Studentská hnutí, která v šedesátých letech otřásala Evropou, neminula ani Jugoslávii. Požadavky mladých lidí vznášené na vládu měly však v této zemi poněkud jinou podobu než na Západě. Ve Slovinsku začalo studentské hnutí působit již v roce 1964, a to podporou časopisu *Perspektive* a okruhu intelektuálů, který s ním byl spjat, a vyvrcholilo počátkem sedmdesátých let. Kromě požadavků sociálního charakteru se studenti, kteří v zásadě přijímali politickou linii Josipa Broze Tita, dožadovali ctění ústavy čili dodržování federativních principů.

Šedesátá léta byla také obdobím hospodářského růstu, který byl důsledkem částečné liberalizace a oživení mezinárodní spolupráce. Tento stranický liberalismus však vyvolal ve stranických řadách vlnu dalších čistek. Hrstka reformně naladěných komunistů žádala demokratizaci stávajícího systému, která měla spočívat mj. v tom, že by federativní i republikové ústavodárné orgány, skupštiny, skutečně přijímaly rozhodnutí, a neplnily jen stranické direktivy. Konzervativní část stranických funkcionářů, které reprezentovali především Edvard Kardelj a Josip Broz Tito, viděla v těchto tendencích ohrožení systému jedné strany, a v souvislosti s tím se v Chorvatsku vypořádala se skupinou několika set členů *Svazu komunistů Jugoslávie. Ve Slovinsku zesílil liberální proud ve straně a rozvinul novou koncepci tržní ekonomiky, otevřené kontaktům se zahraničím. Nejvýznamnějším představitelem liberálních stranických kruhů byl Stane Kavčič, který byl kvůli obvinění z neposlušnosti a liberálních názorů v roce 1972 vyloučen z politického života.

V roce 1974 vyšla k příležitosti 70. narozenin Edvarda Kocbeka brožura *Edvard Kocbek pričevalec našega časa* (*Edvard Kocbek – svědek našich časů*), v níž spisovatel v poskytnutém rozhovoru otevřeně mluvil o poválečných popravách *domobranců; do té doby totiž byly jen nepřímo připomenuty v románu Toneho Svetiny *Ukana* (*Zúčtování*). Brožura vyšla v Terstu, v Jugoslávii bylo ovšem zakázáno její rozšiřování, a stala se další záminkou k úporným útokům režimních médií na Kocbeka. V roce 1976 byla na univerzitě v Lublani provedena čistka a kvůli *buržoazním názorům* tam ztratila práci část profesorského sboru.

Přelomem v decentralizaci tehdejšího státu se stala *ústava z roku 1974, i když zavedení systému delegátů znamenalo jen nový druh zástěrky pro nejvyšší stranické funkcionáře, kteří měli v rukou politickou moc. Dva roky poté byl přijat zákon o přidružené práci, který nastoloval princip dohody, jenž měl nahradit tržní zákony při přijímání rozhodnutí v podnicích. Takový systém nemohl v dlouhodobé perspektivě přinést pozitivní výsledky. Rozdíly v rozvoji jednotlivých částí společného státu se postupně začaly prohlubovat, což zase vyvolávalo vnitřní migraci. Stále víc také rostly státní dluhy, ale o společenské nespokojenosti se nedalo mluvit, alespoň do chvíle, kdy už stát kvůli celosvětové energetické krizi nedokázal vnější dluh obsluhovat. K ještě většímu přelomu došlo po smrti prezidenta Tita (v roce 1980). V osmdesátých letech rostoucí hospodářská a posléze politická krize, jejímž důsledkem byly národnostní konflikty, nakonec vedla k definitivnímu rozpadu státu.

Koncem sedmdesátých let se ve veřejném životě začaly objevovat první prvky subkultury. V září 1980 nebylo v Trbovlje povoleno zahájit výstavu Alternativa pro slovinské umění, kterou uspořádalo Studentské centrum kultury a umění. Výstavu později uváděla hudební skupina Laibach (založená v červenci 1980) během svých koncertů. V roce 1983 se Laibach spojil s výtvarnou skupinou Irin a Divadlem sester Scipion Nasice a vytvořili společně kolektiv Neue Slowenische Kunst (NSK). Činnost této skupiny směřovala k vytvoření virtuálního globálního státu s názvem NSK (byla mj. zavedena vlastní měna a pasy) a charakterizovalo ji provokativní využívání symboliky čerpající z ikonografie propagandy totalitních systémů.

Alternativní subkultura – projevující se v punkovém hnutí, v graffiti, provokativních plakátech, *Rádiu Student* (*Radijo študent*), v týdeníku *Mladina*, výrobě videí, divadlech, klubech lidí bojujících za práva sexuálních menšin (Magnus; Lilit) – představovala ve Slovinsku důležitý prvek občanské společnosti, stále častěji hlasitě vyjadřující nespokojenost s fungováním sytému a s podmínkami života v Jugoslávii.

Tato hnutí se po celou dobu těšila tiché podpoře Svazu socialistické mládeže Slovinska. Do konce osmdesátých let se potýkala s mýty poválečné Jugoslávie, jako byly národně osvobozenecký boj, štafeta mládí a nedotknutelnost Titovy osoby a díla. Reakcí úřadů na aktivitu představitelů nezávislé kultury byly soudní procesy a také všemožná omezení a zákazy.

V roce 1980 založilo šest intelektuálů (Niko Grafenauer, *Tine Hribar, Andrej Inkret, Svetlana Makarovič, Boris A. Novak a Dimitrij Rupel) časopis **Nova Revija*. Již od samého začátku existence časopisu byla jeho redakce v konfliktu s režimem, a když v roce 1987 vyšlo 57. číslo časopisu, v němž bylo uveřejněno 16 požadavků slovinského národního programu, zbavily úřady funkcí přední redaktory.

Koncem května 1988 byli uvězněni tři novináři z časopisu **Mladina* a důstojník Jugoslávské lidové armády, který s nimi spolupracoval. Výsledkem byl tzv. „proces čtyř“. Obžaloba je vinila ze zveřejnění tajného vojenského dokumentu o zvýšení pohotovosti bojových jednotek armády. Všichni obžalovaní byli potrestáni několika lety odnětí svobody, slovinské úřady však od vykonání trestu upustily. Soud měl mimořádný význam v procesu duchovní integrace Slovinců i v demokratizaci státu. Pouta mezi republikami stále více slábla, svazové instituce se rozpadaly. I slovinská vláda postupně začala chápat, že už prakticky neexistují možnosti ani perspektivy společné existence v rámci Jugoslávie, a proto stále víc bránila slovinskou opozici před útoky Bělehradu. Pod tlakem opozice začal Svaz komunistů Slovinska v čele s Milanem Kučanem postupně rezignovat na část moci, což se projevovalo mj. povolením vytváření nových stran – první byl Slovinský rolnický svaz vzniklý v roce 1988 – a posléze souhlasem s uskutečněním prvních úplně svobodných a nezávislých voleb.

Opozice a úřady vyhlásily 8. května 1989 národní program v tzv. květnové deklaraci, která byla o dva dny později uveřejněna v deníku *Delo*. Vyslovily se v ní poprvé pro úplnou suverenitu slovinského národa. Bělehrad byl proti takovým rozhodnutím, aktivizoval obyvatelstvo ostatních republik Jugoslávie a organizoval shromáždění. V prosinci 1989 byly dokonce oznámeny demonstrace v Lublani, které však slovinská policie nepřipustila. Ještě před volbami v roce 1990, jichž se mělo účastnit víc politických stran, odhlasoval slovinský parlament (Skupština) přes ostré protesty Bělehradu změny ústavy, zaručující Slovinsku větší samostatnost. V květnu téhož roku, měsíc po vyhlášení ekonomické nezávislosti Slovinska, ve volbách do funkce předsedy prezídia Slovinské republiky zvítězil Milan Kučan a do parlamentu koalice opozičních stran DEMOS (Demokratická opozice Slovinska), která sestavila vládu.

Nezávislé slovinské úřady se svorně rozhodly vyhlásit plebiscit o samostatnosti a nezávislosti státu. Ten se konal 23. prosince 1990: 88,2 % obyvatel republiky se vyslovilo pro nezávislost Slovinska. Pětadvacátého června 1991 přijal parlament akt oznamující odchod z federace, den poté byla vyhlášena nezávislost.

Tehdejší premiér federální vlády Ante Marković povolil federální armádě (ovládané srbským vedením) intervenci. Střetnutí vojsk a vojenských oddílů, které skončilo odchodem jednotek Jugoslávské lidové armády na území jiných republik bývalé Jugoslávie, dostalo později název „desetidenní válka“. V prosinci 1991 přijalo Slovinsko novou ústavu, v lednu 1992 bylo oficiálně uznáno Evropským společenstvím a v květnu se země stala členem Organizace spojených národů, čímž vstoupila do rodiny demokratických států světa. V roce 2003 se Slovinsko stalo členem Evropské unie. V roce 2004 vstoupilo také do NATO.

Dare Hriberšek

BIBLIOGRAFIE

BAKŠE, I.: *Ne čakaj na maj*. Lublaň 1989.
BAKŠE, I. – LESKOVAR, B.: *Kompendij za bivše in bodoče politike*. Lublaň 1989.
GABRIČ, A.: Slovenska kulturnopolitična razhanjanja med kulturno ustrvarjalnostojo in politično akcijo 1980–1987. *Zgodovinski časopis,* 2002, č. 1/2.
JANČAR, D. (ed.): *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990. Zbornik člankov in dokumentov.* Lublaň 1998.
Kdo je kdaj. Lublaň 1995.
KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W.: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej...*
LORENCI, J.: *Jože Pučnik*. Lublaň 1990.
REPE, B.: *Jutri je nov dan. Slovenci in rozpad Jugoslavije*. Lublaň 2002.
TÝŽ: *Obračun s Perspektivami*. Lublaň 1990.
TÝŽ: *Sodobna zgodovina*. Lublaň 1998.
Slovenska kronika XX stoletja 1941–1995. Lublaň 1996.
ŽERDIN, A. H.: *Generali brez kape. Čas odbora za varstvo človekovih pravic*. Lublaň 1997.

Valentin (Tine) HRIBAR
(nar. 1941)

Filozof, publicista, spoluzakladatel kulturního časopisu ****Nova revija*.**
Kritik marxismu a leninismu. Spolutvůrce slovinské ústavy.

Narodil se ve vsi Goričica u Ihanu (v okrese Domžale) nedaleko Lublaně. Poté, co v roce 1964 dokončil studium filozofie a sociologie na Filozofické fakultě Univerzity v Lublani, pracoval sedm let v Ústavu filozofie a sociologie (Inštitut za sociologijo in filozofijo, ISF) své mateřské univerzity. V roce 1967 studoval fenomenologii v Kolíně nad Rýnem (Humboldtovo stipendium) a bádal v Husserlově archivu. V roce 1968 získal magisterský stupeň a posléze v témže roce obhájil doktorskou práci na téma pojetí času u Marxe na Fakultě politologie v Záhřebu. V roce 1971 se stal docentem na Fakultě sociologie, politologie a novinářství Univerzity v Lublani. V únoru 1975 se ÚV Svazu komunistů Slovinska rozhodl, že se na univerzitě v Lublani zbaví všech přednášejících, kteří nemají marxistické postoje. V důsledku tohoto rozhodnutí přišel o práci Hribar a několik dalších profesorů. Byl obviněn z buržoazních názorů, bylo mu zakázáno vyučovat a jeho díla se dostala na index.

V roce 1965 začal pracovat jako redaktor, zpočátku ve studentské *Tribuně,* potom v časopise *Probleme* (*Problémy*), s nímž byla spjata jména známých intelektuálů. Spor mezi stoupenci Heideggerovy a Lacanovy filozofie vedl v roce 1980 k rozdělení skupiny sdružené kolem *Problémů*. Hribar s pěti spolupracovníky založili (1982) kulturní časopis **Nova revija*. Do roku 1984 byl jeho šéfredaktorem. Byl jedním z autorů přelomového čísla 57.

V osmdesátých letech se Hribar stal jednou z nejdůležitějších osobností kulturního života ve Slovinsku. Jeho kritika marxismu a leninismu měla významný vliv na postoje další generace.

V období 1975–1980 byl vědeckým pracovníkem Ústřední komise pro vědeckou kvalifikaci a v roce 1981 se stal jejím předsedou. Od roku 1992 začal znovu přednášet na Filozofické fakultě v Lublani, kde byl vedoucím katedry filozofie. Jeho práce se týká filozofie náboženství a umění, teorie vědy, fenomenologie a etiky; překládá díla Derridy, Heideggera, Husserla, Levinase a Nietzscheho.

Ovlivnil integraci národního intelektuálního hnutí, které v roce 1991 usnadnilo vznik slovinského státu, a aktivně se účastnil tvorby slovenské ústavy.

Od roku 1995 je mimořádným členem Slovinské akademie věd a umění. Dále je členem redakce **Nova revija*, spolupracuje také s filozofickým časopisem *Phainomena*, je členem vedení sdružení Matice slovinská a také členem Svazu slovinských spisovatelů, slovinského PEN klubu a Rady pro vědu a techniku Slovinské republiky.

Dare Hriberšek

I.

Aletiološka struktura družboslovnih teorij. Razvojni programi za razvoj posameznih disciplin na področju družbenih ved. Lublaň 1984.
Človek in vera. Lublaň 1969.
Dar biti. Darovanje in žrtvovanje. Lublaň 2003.

Drama hrepenenja: od Cankarjeve do Šeligove Lepe Vide. Lublaň 1983.
Euroslovenstvo. Lublaň 2004.
Evangelij po Nietzscheju. Lublaň 2002.
Fenomenologija I. Brentano, Heidegger, Husserl. Lublaň 1993.
Fenomenologija II. Heidegger, Levinas, Lacan, Derrida. Lublaň 1995.
Filozofske osnove sodobne teologie, sv. 1–3. Lublaň 1975–1983.
Filozofski opus Alme Sodnik. Lublaň 1971.
Istina o istini. Sarajevo 1982.
Katoliška teologija in nova duhovna gibanja. Lublaň 1989.
Kopernikanski obrat. Lublaň 1984.
Metoda Marxovega Kapitala, sv. 1–4. Lublaň 1976–1980.
Moč znanosti: marksistična teorija družboslovja. Lublaň 1985.
Molk besede. Maribor 1970.
O svetem na Slovenskem. Uvod v zgodovino svetega I. Maribor 1990.
Oblok nevedenja. Knjiga skrivnega svetovanja. Lublaň 1996.
Obvladovanje sveta in svetovni etos. Lublaň 2003.
Ontaloška diferenca. Lublaň 1992.
Problemsko analitično spremljanje raziskovalne dejavnosti. Lublaň 1993.
Pusti biti. Kriza evropskega nihilizma. Maribor 1994.
Razvoj filozofije religije v 20. stoletju. Lublaň 1991.
Slovenci kot nacija: soočanja s sodobniki. Lublaň 1995.
Slovenska državnost. Lublaň 1989.
Slovenski znanstveno tehnološki razvoj in Jugoslavija. Lublaň 1986.
Sveta igra sveta. Umetnost v post-moderni dobi. Lublaň 1990.
Teoretično in metodološko utemeljevanje sociološkega raziskovanja. Lublaň 1993.
Teorija znanosti in organizacija raziskovanja. Lublaň 1991.
Tipologija kraljestva svobode. Lublaň 1983.
Tragična etika svetosti. Sofoklova Antigona v evropski in slovenski zavesti. Lublaň 1991.
Uvod v etiko. Lublaň 1991.

II.

Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev, sv. 1. Lublaň 1979.
Biografski zbornik. Lublaň 1998.
DRAGO, B.: *Slovenski kdo je kdo*. Lublaň 1999.
Enciklopedija Slovenije, sv. 4. Lublaň 1996.
KOS, M.: Tine Hribar: Sveta igra sveta (umetnost v post-moderni dobi); Tine Hribar: Pustiti biti (kriza evropskega nihilizma). In: *Kritike in refleksije*. Lublaň 2000.
Letopis SAZU, sv. 45. Lublaň 1995.
Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995. Lublaň 1996.

Drago JANČAR
(nar. 1948)

Spisovatel, dramaturg a esejista.
Autor publikací o problematice totalitarismu.

Narodil se v Mariboru, kde ukončil základní školu a gymnázium. Přestože měl literární zájmy, začal studovat tamní Vysokou právní školu, kterou ukončil v roce 1970. Za studií byl šéfredaktorem studentského časopisu *Katedra*. V letech 1971–1974 pracoval v mariborském deníku *Večer*. V roce 1974 byla u něj poprvé provedena domovní prohlídka, při níž byl nalezen a zabaven článek *Svoboda misliti drugače* (*Svoboda myslet jinak*). V tomtéž roce byl odsouzen na rok do vězení za nepřátelskou propagandu. Hlavní obvinění se týkalo toho, že z Rakouska nelegálně přivezl a zpřístupnil svým známým knihu *V Rogu ležimo pobiti* (*Ležíme zabití v Rogu*), která vyšla v roce 1969 v Buenos Aires a odhalovala oficiálně zamlčované popravy *domobranců. Po třech měsících byl omilostněn a záhy poté ho poslali do obce Vranj (v Srbsku) absolvovat základní vojenskou službu, při níž ho šikanovali a ponižovali důstojníci Jugoslávské lidové armády. Po skončení vojenské služby se rozhodl pro zaměstnání spisovatele na volné noze. Ze začátku psal hlavně prózu – povídky a romány, v nichž se věnoval společenské tematice. První knihou, díky níž si ho veřejnost všimla, byl román *Galjot* (*Galejník*) z roku 1978. Podle autorových slov však šlo o příliš výraznou narážku na situaci a podmínky člověka v totalitním režimu, než aby mu mohla přinést rozsáhlejší ohlas a přízeň oficiální kritiky.

Po nevydařené spolupráci s deníkem *Večer* se přestěhoval do hlavního města Slovinska Lublaně, kde v letech 1979–1980 zastával funkci vedoucího literárního filmového studia Viba Film. V roce 1981 se stal redaktorem a tajemníkem nakladatelství Matice slovinské. V roce 1985 získal Fullbrightovo stipendium a studoval v New Orleansu a v New Yorku a v roce 1989 díky stipendiu pro spisovatele pobýval v Mnichově. V osmdesátých letech začal psát také dramata, většinou pro rozhlasové a televizní vysílání. K nejvýznamnějším dramatům z tohoto období patří: *Nenavadni dogodki v kotu* (*Neobyčejné události v koutě*) a *Triptih o Trubarju* (*Triptych o Trubarovi*), podle kterého natočil Andrej Stojan v roce 1986 film *Heretik* o dějinách slovinského protestantismu na osudech Primože Trubara.

V letech 1987–1991 byl předsedou slovinského PEN klubu a sehrál v té funkci významnou úlohu při liberalizaci slovinského politického režimu.

V roce 1995 se stal mimořádným členem Slovinské akademie věd a umění.

Od začátku devadesátých let, poté co Slovinsko získalo nezávislost, se věnuje esejistice o problematice demokracie, evropské kulturní identitě či zotročení člověka v totalitním světě. Mnoho místa také věnuje problémům mentální a systémové transformace bývalých lidově demokratických zemí.

Výbor nejzajímavějších esejů z tohoto období vyšel v roce 1998 knižně pod titulem *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitaryzma v Sloveniji 1945–1990* (*Temná strana Měsíce: stručná historie totality ve Slovinsku 1945–1990*).

Je laureátem mnoha čestných literárních cen, mj. nejvyššího slovinského vyznamenání za kulturu – Prešernovy ceny za celé literární dílo (1993), Herderovy ceny za literaturu, kterou

udílí hamburská Nadace Alfreda Toepfera (2003). V roce 2005 obdržel za zásluhy v oblasti zkoumání a prohlubování vztahů a evropské identity rakouský Čestný kříž I. třídy.

Je nejpřekládanějším slovinským spisovatelem a jeho dramata se nadále s oblibou inscenují po celém světě.

Dare Hriberšek

I.

Augsburg in druge resnične priovedi. Lublaň 1994.
Brodniki: tri igre. Maribor 1982.
Človek, ki je pogledal v tolmun. Lublaň 2004.
Disident Arnož in njegovi. Novi Sad 1982.
Egiptovski lonci mesa. Lublaň 1995.
Galejník. Přel. Benhart, František. Praha 1990.
Izpoved hudodelca: radijska igra. Lublaň 1984.
Kateřina, páv a jezuita. Přel. Benhart, František. Praha – Litomyšl 2003.
Ko se nasanjamo, bomo spali naprej. Celovec 1997.
Konec tisičoletja, račun stoletja. Lublaň 1999.
Kratko poročilo iz dolgo obleganega města. Celovec 1994.
Nenavadni dogodki v kotu ali Morebitna vrnitev in ponovno izginotje Jožeta Dremla: ljudska groteska za televizijo. Lublaň 1980.
O bledem hudodelcu. Lublaň 1978.
Petintrideset stopinj. Maribor 1974.
Pogled angela: trinajst zgodb. Lublaň 1992. Česky jako: *Pohled anděla.* Přel. Benhart, František. Praha 1995.
Polární záře. Přel. Doležán, Libor. Jinočany 2009.
Poročilo iz devete dežele. Maribor 1991.
Posmehljivo poželenje. Celovec 1993.
Prikazen iz Rovenske. Lublaň 1998.
Privlačnost praznine: literarni eseji in zapisi. Lublaň 2002.
Razbiti vrč. Lublaň 1992.
Romanje gospoda Houžvičke. Maribor 1971.
Snovi i nasilja. Sarajevo 1984.
Sproti: eseji in članki. Terst 1984.
Šala, ironija in globlji pomen. Lublaň 2004.
Terra inkognita. Přel. Pomorska, Joanna. Varšava 1993.
Tri igre. Lublaň 1988.
Triptih o Trubanju: tri igre za televizijo. Lublaň 1985.
Ultima creatura: izbrane novele. Lublaň 1995.
Upor bralcev. Celovec 2001.
Veliki briljantni valček: drama. Lublaň 1985.
Zvenenje v glavi. Lublaň, 1998, 1999, 2002.
JANČAR, D. – JEŽ, N. – MICHNIK, A.: *Disput, ali Kje smo, kamo gremo?* Celovec 1992.

II.

BAJT, D.: *Slovenski kdo je kdo.* Lublaň 1999.
Enciklopedija Slovenije, sv. 4. Lublaň 1990.
GLUŠIČ, H.: *Sto slovenskih pripovednikov*. Lublaň 1996.
Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1995, č. 46.
MICHNIK, A.: *Skušnjavec našeg časa*. Lublaň 1997.

Jože PUČNIK
(1932–2003)

Sociolog, publicista, politik, spolutvůrce první demokratické strany ve Slovinsku.

Narodil se ve vesnici Trešnjevac nedaleko Slovinské Bistrice. Pocházel z vlastenecké rolnické rodiny, která za války pomáhala titovským partyzánům. Po válce se zapojil do činnosti politických organizací mládeže. V roce 1950 začal ještě jako student gymnázia v Mariboru s kolegy vydávat literárně politický časopis *Iskanja* (*Hledání*). Po uveřejnění článku, který se úřadům nelíbil, byl vyloučen ze školy. Absolvoval povinnou vojenskou službu a po jejím ukončení složil v roce 1953 maturitu. V té době se o něj zajímal Úřad státní bezpečnosti (*UDB).

V letech 1953–1958 studoval na Filozofické fakultě Univerzity v Lublani. Na studiích pravidelně psal do *Reviji 57* a do časopisu *Naše razglede* (*Naše perspektivy*). Jeho články se týkaly hlavně aktuální politiky a křesťanské problematiky. Po skončení studia (filozofie a světové literatury) zůstal na univerzitě jako asistent na filozofické fakultě. V roce 1958 vstoupil do Svazu komunistů Slovinska. V listopadu téhož roku byl zatčen kvůli svým článkům do *Reviji 57* a po předběžných výsleších uvězněn.

Rozsudkem byl odsouzen za protistátní činnost k devíti letům vězení, ale když v roce 1962 nabyl platnosti nový zákon o amnestii, byl mu trest snížen na 7 let a posléze byl podmíněně propuštěn. Pro přátele se stal vzorem opozičního aktivisty. Primož Kozak napsal na základě jeho osudů dvě divadelní hry: *Dialoge* (*Dialog*) a *Afera* (*Aféra*), Dominik Smole mu věnoval drama *Antigona*. Tyto hry se hrály v divadle Oder 57, dokud úřady divadlo v roce 1964 nezavřely.

Po návratu z vězení neměl skoro žádné možnosti obživy a navázal těsné kontakty s lidmi sdruženými kolem časopisu *Perspektive* (*Perspektivy*), v němž vydal mnoho kritických článků, mj. *Iz oči v oči*, *Prijatelski intervju* (*Z očí do očí, Přátelský rozhovor*). Ve svých textech neváhal napadat monopol stranické vlády a jednání jejích lokálních vůdců, zvláště Edvarda Kardelje.

Za svůj článek *O dilemah nešega kmečstva* (*O problémech našeho rolnictva*) se v roce 1964 znovu dostal do vězení, kde strávil další dva roky za porušení podmínek podmíněného propuštění. Navíc mu byl odebrán diplom o zakončení studií a bylo mu bezpodmínečně zakázáno pracovat na území celé Jugoslávie. Své opoziční zkušenosti z šedesátých let popsal v článku *Brez naveze* (*Bez zapojení*), který vyšel až v roce 1985 v časopise **Nova revija*.

Když se v roce 1966 vrátil z vězení, emigroval do SRN. V roce 1967 nastoupil na Hamburskou univerzitu a začal znovu studovat filozofii, sociologii a pedagogiku. Studia rychle dokončil a již v roce 1971 obhájil doktorskou práci. V následujících letech na hamburské vysoké škole přednášel. Za pobytu v Německu se nepouštěl do politické činnosti.

Mnohokrát se pokoušel o návrat do Slovinska, avšak jugoslávská vláda mu neumožnila nastoupit do jakékoliv práce. Nastálo se vrátil až po odchodu do důchodu koncem roku 1989. Podílel se na vytvoření první nezávislé politické strany – Sociálně demokratické strany Slovinska, kterou vedl v letech 1989–1993. Stal se také předsedou koalice slovinské demokratické opozice (DEMOS), která zvítězila v prvních parlamentních volbách v roce 1991. Vystupoval proti jugoslávské politice vůči Albáncům v *Kosovu, vyjadřoval se pro reorganizaci armády a ekonomiky. Tváří v tvář rychle probíhajícím změnám se začal domáhat už nejen autonomie pro Slovinsko, ale úplného odchodu z federace. Byl rozhodným stoupencem osamostatnění Slovinska a bezpodmínečného zavedení politického pluralismu. V roce 1991 kandidoval na prezidenta, ale získal 41 % hlasů a prohrál s liberálním exkomunistou Milanem Kučanem. V roce 1992 se po pádu první vlády stal v dalším kabinetu vicepremiérem. Ve stejném roce získal poslanecký mandát. Během legislativních prací předsedal zvláštní komisi, která se zabývala zkoumáním poválečných poprav *domobranců, uskutečněných bez soudu. Po roce 1996 se stáhl z politiky. Zemřel v lednu 2003. V den pohřbu člověka, který se nestal slovinským Havlem, vyhlásila vláda státní smutek. Byl pochován s velkými poctami ve své rodné vesnici Trešnjevac.

Dare Hriberšek

I.

Članki in spomini 1957–1985. Maribor 1986.
Izbrano Delo. Lublaň 2003.
Kultura, družba in tehnologija. Maribor 1988.
Strukturell-funktionale Analyse und empirische Forsung. Hamburk 1971.

II.

DRAGO, B.: *Slovenski kdo je kdo…*
Enciklopedija Slovenije, sv. 10. Lublaň 1996.
Iz arhiva slovenske politične policije (*UDBa, OZNa, VOS*). Lublaň 2002.
JANŠA, J.: *Die entstehung des Slowenischen Staates 1988–1992*. Lublaň 1994.
Kdo je kdaj…
LORENCI, J.: *Jože Pučnik…*
ZVER, M.: *Pučnikova znanstvena in politična misel. Zbornik referatov in razprav*. Lublaň 2004.

SLOVINSKO

Anton STRES
(nar. 1942)

Katolický kněz, teolog, filozof, publicista.
Předseda Výboru spravedlnosti a míru. Od roku 2000 biskup.

Narodil se ve vsi Donačka Gora v blízkosti obce Rogatec. V roce 1960, kdy mu bylo 17 let, vstoupil v Bělehradě do Misijního sdružení (špitálníků). V roce 1968 byl vysvěcen na kněze. V roce 1969 dokončil studia teologie na Univerzitě v Lublani a v roce 1972 studia filozofie na Katolické univerzitě v Paříži. Po návratu do Slovinska přednášel na Teologické fakultě Univerzity v Lublani. V roce 1974 obhájil doktorskou práci o marxistické religionistice. V té době mu začal věnovat pozornost Úřad státní bezpečnosti (*UDB). Spolu s pozdějším lublaňským biskupem a kardinálem Francem Rodem a bělehradským arcibiskupem Francem Perkem byl zařazen do tzv. skupiny jestřábů. Přesto proti němu moc žádné rozhodnější akce nepodnikla.

V roce 1979 uveřejnil studii *Nič in smisel* (*Nic a smysl*), v níž objasňoval filozofické základy nihilismu. V roce 1984 obhájil v Paříži doktorskou práci na téma pojetí svobody u Hegela a Marxe. Byl spolupracovníkem časopisů *Celoveški zvon* (*Celoveský zvon*) a *Bogoslovni vestnik* (*Teologický bulletin*).

Když v roce 1985 vznikla Rada spravedlnosti a míru, která byla v roce 1987 přejmenována na Výbor spravedlnosti a míru, stal se Anton Stres jejím předsedou. První schůze Rady byla věnována právu na odmítnutí složení vojenské přísahy, které Jugoslávská lidová armáda neuznávala (mj. byli svědkové Jehovovi za odmítání vojenské služby odsuzováni k dlouholetému vězení). Rada podpořila některé pacifistické organizace a hnutí v čele s okruhem týdeníku **Mladina*. Ve druhém prohlášení se Výbor postavil na stranu autorů, kteří v roce 1987 v 57. čísle časopisu **Nova revija* uveřejnili slovinský národní program. Poté se Výbor zabýval slovinskými národnostními menšinami a dodržováním lidských práv v *Kosovu. V roce 1988 Stres vystoupil jménem Výboru na shromáždění uspořádaném na podporu stávkujících horníků z dolu Stari trg v *Kosovu.

V roce 1988, dva dny po uvěznění Janeze Janši, vydali členové Výboru prohlášení, v němž nepřímo obvinili armádu z přípravy státního převratu. Stres se angažoval v činnosti Výboru na obranu lidských práv, stal se členem jeho kolegia a zajišťoval kontakty s představiteli církve. V listopadu 1988 založila skupina intelektuálů Slovinský demokratický svaz a Stres s nimi aktivně spolupracoval do doby, kdy se Svaz proměnil v politickou stranu. Byl odpůrcem účasti katolického kléru v politické činnosti a od spolupráce ustoupil. Byl také členem Slovinského helsinského výboru, mezinárodní organizace na obranu lidských práv.

V roce 1987 se stal členem slovinského PEN klubu. V roce 1988 se stal představeným Misijního sdružení a pod něj spadající jugoslávské provincie, v roce 1992 slovinské provincie. Po celou dobu pokračoval v práci na univerzitě a v publicistické činnosti. V roce 1988 se stal vedoucím Filozofického ústavu na Teologické fakultě Univerzity v Lublani. O dva roky později získal titul řádného profesora. Nadále je předsedou Výboru spravedlnosti a míru a od roku 1997 předsedá rovněž Výboru pro úpravu vztahů se státem při slovinské biskupské konferenci. V roce 1999 byl zvolen děkanem teologické fakulty. V květnu 2000 ho papež Jan Pavel II. jmenoval pomocným biskupem Mariboru. V květnu 2004 se stal členem Výboru episkopátů Evropského společenství, kde zastupoval Slovinsko. V dubnu 2006 byl jmenován kardinálem a v září 2008 papežským legátem.

V nové realitě částečně zaměnil kritiku marxismu za kritiku liberalismu. Má za to, že církev je v dnešní demokracii v mnohem obtížnější situaci než za dob komunismu. Jeho práce se zabývají filozofií náboženství, etikou a filozofií teologie, lidskými právy, jakož i vztahy mezi státem a církví.

Dare Hriberšek

I.

Cerkev in država. Lublaň 1998.
Človek in njegov Bog: filozofska teologija. Celje 1994.
Etika. Lublaň 1985.
Etika ali filozofija morale. Lublaň 1999.
Glavne smeri novejše filozofije: zapiski po predavanjih. Lublaň 1984.
Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode. Lublaň 1987.
Jugoslovanski marksizem in religija: razvoj povojne jugoslovenske marksistične teorie religije. Lublaň 1979.
Med besedami in dejanji. Lublaň 1986.
Med Bogom in cesarjem. Lublaň 1989.
Moderni ateizam: zapiski po predavanjih. Lublaň 1985.
Nič in smisel: filozofske osnove nihilizma. Lublaň 1979.
Novi časi – nova škola: koncilska izjava o krščanski vzgoji. Lublaň 1990.
Ontologija: zapiski po predavanjih. Lublaň 1986.
Oseba in družba: pregled katoliškega družbene nauke. Celje 1991.
Pamięć zbiorowa i tożsamość. *Społeczeństwo*, 2002, č. 3–4.
Predavanja iz ontologie. Lublaň 1979.
Razvoj povojne jugoslovanske marksistične teorije religije. Lublaň 1977.
Sloboda i pravednost: nacrt političke filozofije. Záhřeb 2001.
Sodelavci pri vašem veselju: premišljevanja za duhovne vaje duhovnikov. Lublaň 1999.
Svoboda in pravičnost: oris politične filozofije. Celje 1996.
Svoboda iz duha in resnice: razmišljanja ob duhovnih vajah. Lublaň 1979.
Uvod v filozofijo politik. Lublaň 1995.
V svobodo poklecani. Lublaň 1975.
Zapiski predavanj iz etike. Lublaň 1976.
Zapiski predavanj iz naravne teologie. Lublaň 1975.
Zapiski predavanj iz ontologie. Lublaň 1975.
Zgodovina noveške filozofije: predstavniki glavnih smeri. Lublaň 1998.

II.

BAJT, D.: *Slovenski kdo je kdo...*
Enciklopedija Slovenije, sv. 12. Lublaň 1998.
ŽERDIN, A. H.: *Generali brez kape...*
TÝŽ: Kdo je kdaj. *Mladina,* 25. 10. 1999.

SLOVINSKO

Igor VIDMAR
(nar. 1950)

Novinář a kritik, činitel nezávislého hudebního hnutí mládeže.

Narodil se v Lublani. Již na gymnáziu, které navštěvoval v Nové Gorici, zkoušel své síly v politice jako aktivista organizace mládeže. V roce 1969 začal studovat na Fakultě sociologie, politologie a novinářství Univerzity v Lublani. V roce 1970 začal pracovat v *Rádiu Student*, první a jediné nezávislé studentské rozhlasové stanici ve východní Evropě, kde se stal po dvou měsících redaktorem oddělení politických aktualit. Byl známý svým vhledem a častými provokacemi, což obrátilo pozornost úřadů jeho směrem. Jako představitel Studentského společenství protestoval proti připojení této instituce ke Svazu socialistické mládeže Slovinska (SSMS).

V roce 1971 za studentské stávky zpravodajsky pokrýval dění na okupované filozofické fakultě. Když v roce 1974 v pořadu pro *Rádio Student* komentoval odchod čtyř profesorů z fakulty sociologie, propuštěných z politických důvodů, a v pozadí pustil nahrávku s vlčím vytím, byl vyloučen ze strany. Poté se začal intenzívně zabývat popkulturou a zejména jejím masovým působením.

V letech 1976–1978 uveřejňoval v časopise **Mladina* (*Mládež*) recenze a kritické články věnované hudbě, filmu a komiksům. Jako redaktor také spolupracoval na vytváření *Magne Purge* – antologii nejlepších jugoslávských komiksů. Když se seznámil s díly skupiny Pankrt (Parchant), začal se obsáhleji zabývat punk-rockovou hudbou.

V roce 1977 se vrátil k práci v *Rádiu Student* a po pořadu *Bodi tukaj zdaj* (*Buď teď tady*) začal být považován za jakéhosi ideologa punk-rocku. Jako producent skupiny Pankrt, spolupracující na vydání její první desky *Dolgcajt* (*Nuda*), byl trvale sledován Úřadem státní bezpečnosti (*UDB), který mu nasadil odposlech. Úřady se obávaly, že chce založit hudební skupinu protistátního charakteru. Popularita punk-rockové hudby rostla a okruh jejích sympatizantů se dynamicky rozšiřoval, pročež byla rozpoutána mediální kampaň řízená policií. Hlavní obvinění se týkala toho, že mladí sympatizanti punkového hnutí používali nacionalistickou symboliku. Výsledkem této štvanice byla tzv. aféra naci-punk, která vyvěrala ze sporu strany se SSMS o oficiální vztah moci k prostředí mládeže spjaté s punk-rockem. V důsledku policejní mystifikace v roce 1981 byli zadrženi a na tři měsíce uvězněni tři hudebníci pod záminkou, že založili skupinu s názvem Čtvrtá říše. Kampaň za jejich propuštění z vězení skončila úspěchem, vězení se však nepodařilo uniknout Vidmarovi, který byl jejím hlavním iniciátorem. Poprvé byl vězněn 30 dnů, když v roce 1983 přišel na slovinský divadelní festival s připnutým odznakem *Nazi punks fuck off*. Podruhé byl zadržen, když v *Rádiu Student* pustil německou hymnu *Das Lied der Deutschen* a sám posluchače vyzval, aby zavolali na policii. Ve svém pořadu *Rock Fronta* (*Rocková fronta*) věnoval většinu času kousavému komentování politických událostí.

V roce 1981 vysílal v *Rádiu Student* rozhovor s Andrejem Bohincem, obviněným v procesu s vězni z Dachau, navíc se zabýval tajemstvím poválečných poprav *domobranců, a dokonce připravil reportáž z místa, kde se nacházely hromadné hroby povražděných.

V následujícím roce se Vidmar spojil se skupinou Laibach (německé jméno slovinského hlavního města Lublaně), kterou vláda – stejně jako předtím skupinu Pankrt – pokládala za nepřítele, hlavně kvůli provokativnímu názvu. Vidmar byl vydavatelem jejich první desky a v letech 1983–1987 také jejich manažerem. V roce 1987 se za jeho účasti vysílaly tři pořady, věnované této skupině. Postupně, jak se měnilo politické ovzduší, dosáhl její legalizace a povolení k jejímu vystoupení v Lublani.

Poté se věnoval hlavně hudbě a organizování rockových koncertů. Na jeho pozvání přijelo do Slovinska a do Jugoslávie mnoho předních skupin a písničkářů (mj. Beastie Boys, David Bowie, Bob Dylan, Metallica, Nirvána, Rage Against the Machine, ZZ Top). V roce 1990 a 1996 kandidoval v parlamentních volbách, ale nezískal dostatečnou podporu. V prosinci 1990 se stal členem Národní rady pro rozhlas a televizi.

V televizi dodnes vede pořad *Studio City* – přehled nejdůležitějších událostí ze světa hudby, spojený s politickým komentářem.

Dare Hriberšek

I.

Deset let Noveg rocka: NR včeraj in nikdar več? *Mladina*, 1990, č. 31.

Punk v Sloveniji. Od kod in kam. In: *Punk pod Slovenci – Zbornik*. Lublaň 1985.

II.

BAKŠE, I.: *Ne čakaj na maj…*

GABRIČ, A.: Slovenska kulturnopolitična razhanjanja med kulturo ustrvarjalnostojo in politično akcijo 1980–1987...

Kdo je kdaj…

LOVŠIN, P. – MLAKAR, P. – VIDMAR, I. (eds.): *Punk je bil prej: 25 let punka pod Slovenci*. Lublaň 2002.

NEŽMAH, B.: Esej o zgodovini svobode izražanja v množičnih medijih. In: JANČAR, D. (ed.): *Temna stran meseca…*

Punk pod Slovenci. Lublaň 1984.

TOMC, G.: Radio Študent in RK ZSMS v deželi ogledal. In: BAKŠE, I. – LESKOVAR, B.: *Kompendij za bivše in bodoče politike…*

ŽERDIN, A. H.: Pankrti poznega socializma. In*:* JANČAR, D. (ed.): *Temna stran meseca …*

SLOVINSKO

Srbsko a Černá Hora

ÚVOD

O disidentském hnutí v zemích reálného socialismu v období od Stalinovy smrti do zboření berlínské zdi existuje rozsáhlá literatura. V Srbsku však k tomuto tématu nejsou nejen vzpomínky pamětníků, ale ani texty, které by byly výsledkem výzkumné práce. Mezi příčinami tohoto stavu lze zmínit např. vyloučení Srbska ze zemí reálného socialismu nebo přesvědčení, že zde disidenti nebyli.

V době, kdy se komunisté v Jugoslávii teprve chystali převzít moc, představoval pro ně Stalin i SSSR nezpochybnitelný vzor a oporu, zejména za druhé světové války. Tehdy a tam bylo zpochybňování stalinismu neobyčejně statečným činem, při němž člověk riskoval, že přijde o život. I v době, kdy se již komunisté chopili moci, odsuzovali veškerou kritiku, i tu, jež přicházela z jejich řad. V takových podmínkách byli oponenti komunistického režimu skutečně vzácní a platili za to vysokou cenu.

V prvních letech po válce byla Jugoslávie zvenčí vnímána jako demokratický stát. Zdánlivě existovala svoboda tisku, některé opoziční noviny vycházely i po nastolení stranického státu: *Republika* do roku 1956, *Slobodni dom* (*Svobodný dům*) do roku 1963. Ve skutečnosti byla svoboda slova všemožně potlačována, např. časopis *Demokratija* (*Demokracie*), orgán Demokratické strany, byl na ulicích pálen a tiskaři ho odmítali tisknout, takže nakonec přestal vycházet. Byly také povoleny politické strany – ale ve skutečnosti existovalo jen jejich vedení bez členské základny. Téměř všechny strany vstoupily do Národní fronty, v níž hrála dominantní roli *Komunistická strana Jugoslávie (KSJ), třebaže až do roku 1948 nebyla oficiálně zaregistrovaná. Konaly se rovněž parlamentní volby, jenže jejich výsledky byly zfalšovány. V parlamentu i ve vládě byli podle dohody se západními spojenci představitelé nekomunistických seskupení, ale ti brzy přecházeli na stranu komunistů.

Existuje mnoho neshod o jugoslávských disidentech, ale pokud jde o *Milovana Djilase, vládne všeobecná shoda, že byl jejich nejvýznamnějším představitelem (a stal se jím mnohem dřív než např. *Andrej Sacharov či *Václav Havel). Jeho kniha *Nová třída* (první, anglické vydání vyšlo v roce 1957, srbsky vyšla až v roce 1990) byla přeložena do mnoha jazyků. Ve světě znali *Djilase díky jeho článkům, rozhovorům a knihám, které v jeho vlastní zemi začaly vycházet až v předvečer událostí, jež vedly k rozpadu jugoslávské federace.

*Djilas byl členem politického byra *KSJ, za války a bezprostředně po ní jedním z nejbližších spolupracovníků Josipa Broze Tita, předsedou federálního parlamentu a jedním z nejdůležitějších lidí „neviditelné moci“ (jeho oblíbená formulace z prvních poválečných let). Byl považován za výmluvného ideologa a horoucího revolucionáře, někdy až krutého (v době posilování nové moci), ale také za jednoho z nejliberálnějších představitelů strany a státu. *Djilas vstoupil do opozice vůči moci koncem čtyřicátých let. Přelomovým momentem v jeho životopise bylo vydání cyklu článků v deníku *Borba* (*Boj*), v nichž tvrdil, že demokracie vylučuje tvoření veškerých nezávislých skupin a zejména politických stran. Navrhoval jen změny působení v rámci stávajícího politického systému. V roce 1954 na plénu ústředního výboru *Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ), svolaném ve „věci Djilase“, označil Tito jeho články za útok na stranu. *Djilas byl odvolán z vedení strany i ze státních funkcí. Kromě proslulé nadávky *informbyrovec (čili stoupenec rezoluce Informačního byra komunistických a dělnických stran, která odsuzovala Jugoslávii) vznikla nová – „djilasovec“. Nepřátelství ke *Djilasovi začalo polevovat až po jeho smrti. Z jiné strany David Owen, který byl mj. zprostředkovatelem za jugoslávského konfliktu, vzpomíná na své poblouznění *Djilasem za studentských let (větší než později *Alexandrem Solženicynem) a z dnešní perspektivy hodnotí: *Kdyby Djilasovy demokratické názory měly v padesátých letech ohlas, jaký si zasloužily, možná by bylo možné se vyhnout dnešní srbsko-chorvatské, srbsko-muslimské a muslimsko-chorvatské válce*. A *Mihajlo Mihajlov pokládá *Djilase za otce disidentského hnutí nejen v Jugoslávii, ale v celém komunistickém bloku.

Je třeba zdůraznit, že spisovatel a publicista *Mihajlo Mihajlov je pokládán za jednoho z nejvýznamnějších jugoslávských disidentů hned po *Djilasovi. Také jemu bylo znemožněno publikovat doma, takže vydával své práce v zahraničí. Hlavní příčinou jeho pronásledování však byl pokus založit nezávislý časopis [první pracovní název zněl *Slobodna reć* (*Svobodné slovo*)]. V návrhu na časopis *Mihajlov napsal mj.: *Právě proto, že Jugoslávie na historických hodinách o nějakých dvacet let předbíhá ostatní socialistické země, dostala se již dnes na rozhodující rozcestí; příklad Jugoslávie ukazuje, že pro socialistické země není jiné cesty než návrat k otevřené diktatuře nebo liberalizace, jejímž důsledkem bude, že komunistická strana ztratí moc. Závislost Jugoslávie na materiální pomoci Západu vede k tomu, že zvláště v současnosti není zemí, v níž by bylo možné zlomit totalitní moc jedné strany a vytvořit organizovanou společensko-politickou sílu, jež by byla kdykoliv schopna se postavit proti Svazu komunistů* […] *Hlavní potenciální antagonistické síly by mohly klást totalitní diktatuře odpor ve chvíli Titova odchodu.* *Mihajlov měl na mysli především představitele kultury a inteligenci, *sympatizanty nacionalistických tužeb chorvatského národa v Chorvatsku, srbského v Srbsku, djilasovce i mladé kádry SKJ.* Časopis měl být centrem budoucí legální *opoziční organizace podporované světovým veřejným míněním.*

Podobně jako *Djilas, napsal i *Mihajlov (za pobytu ve vězení) otevřený dopis Titovi, v němž prohlásil: *Dnes v Jugoslávii zárukou humanismu není SKJ, ale Vy osobně, jak dokazuje nedávné IV. plénum* […] *Zcela s Vámi souhlasím, že Státní bezpečnost nemůže stát nad společností, ale myslím si rovněž, že ani SKJ nemůže stát nad společností, nad jugoslávským zákonem a ústavou a že v žádném případě nemůže mít monopol na budování socialismu. Legalizace jiného způsobu myšlení, než je ten stávající, vůbec nevede ke zničení vašeho způsobu myšlení a vytvoření druhé socialistické strany, ke zničení SKJ. Ve svobodě se dá udělat mnoho dobrého*. Reakcí na *Mihajlovův dopis bylo zatýkání jeho spolupracovníků: v Zadaru byl uvězněn filozof Franjo Zenko, v Záhřebu historici Danijel Ivin a Marijan Matinić, v Bělehradu architekt Pedja Ristić a malíř Leonid Šejka, vyšetřování se týkalo také advokáta Jovana Baroviće, spisovatele a malíře Mira Glavurtiće, architekta Slobodana Mašiće a malíře Mladena Sibinoviće.

Sám *Mihajlov svou veřejnou činnost vidí jako neustálý boj za svobodu. V jednom z *Mihajlovových esejů je věta: *Vlast není zeměpisný pojem, vlast je svoboda.* Tématem jeho analýz byly často nacionalismus a populismus nejen v Jugoslávii, dále konzervativní ideje a ideologie, které vyznávali i disidenti, třeba *Alexandr Solženicyn.

Dragoljub Ignjatović (1936–2006), básník a publicista, jemuž se nelíbil nejen režim, ale ani mělkost „salónní opozice“, se přimlouval za radikální kritiku a za bojový svaz levicových sil. Své myšlenky přednesl na Zimních setkáních filozofů (Divčibare, 1974) a za ně byl uvězněn již v průběhu sympozia – posléze byl odsouzen za *slovní trestný čin*. Spolu s *Milovanem Djilasem a Momčilem Selićem vydával Ignjatović ještě za Titova života časopis *Časovnik* (*Hodiny*), za nějž byl Selić odsouzen k tříletému trestu.

Další básník a novinář, Vladimir Marković (nar. 1952), o sobě napsal, že je *disident individualista, který nepracuje pod ničím vlivem a za nímž nikdo nestojí*. Měl mimořádně dobré

kontakty s disidenty v Jugoslávii (*Djilas, Ignjatović, *Mihajlov a jiní) i s intelektuály v západní Evropě, v USA a v Argentině. Rozhovory, které uskutečnil v roce 1978 v Lublani a v Záhřebu se slovinským básníkem Edvardem Kocbekem a chorvatským historikem Franjo Tudžmanem, vydal anglicky a srbsky v zahraničí. Dostal se kvůli tomu před soud s obžalobou za *šíření falešných informací*, ale byl na návrh odborného lékaře uznán za psychicky nemocného a poslán na neomezenou dobu na léčení do vězeňské nemocnice, kde pobýval od května 1979 do dubna 1982. Po propuštění začal spolupracovat se skupinou Akce (v níž byl hlavní osobou Tomislav Krsmanović), která se věnovala obraně lidských práv, a uveřejnil také své vzpomínky z psychiatrické léčebny.

Uvedení disidenti působili, aniž by byli zakořeněni ve společnosti, a měli k dispozici velmi omezenou veřejnou scénu. Posledních třicet let (1960–1990) společného státu Jugoslávie bylo obdobím velkých změn ve struktuře společnosti a zdánlivých změn ve stranickém státě. Došlo ke značnému hospodářskému pokroku, přestože industrializace závisela především na pomoci a půjčkách ze Západu, ale i na pomoci Východu, poněvadž se za studené války do Jugoslávie investovalo jako do nárazníkové oblasti. Společnost se postupně polarizovala. Vznikla nová politická elita, dělnická třída a střední třída, závislá na moci (ekonomicky i politicky). Postavení neangažované země vytvářelo možnosti vyšší životní úrovně, svobody a otevřenosti vůči světu než v jiných zemích reálného socialismu. Ale stranický stát neumožňoval skutečnou demokracii. Dělnické stávky, od roku 1958 stále častější, vyvolávaly určité naděje na vznik společenského reformního hnutí, ale buď je úřady násilím potlačily, nebo samy vyhasínaly po ústupcích vedení podniků a vyšších úřadů (především pokud šlo o doplacení dlužných odměn).

Pro historii disidentského hnutí měly největší význam změny v oblasti kultury. Díky rozšiřování školství a většímu počtu vysokých škol bylo stále více vzdělaných lidí a rozvíjel se nezávislý kulturní život, který moc tolerovala více než v zemích reálného socialismu (ale potírala jej, když usoudila, že se situace vymyká kontrole). Intelektuální život se rozvíjel zejména díky stále četnějším časopisům, jakými byly bělehradské *Delo* (*Dílo*), *Filozofija* (*Filozofie*), *Gledišta* (*Hlediska*), *Sociologija* (*Sociologie*), a deníkům jako *Danas* (*Dnes*), *Student* (*Student*), *Susret* (*Setkání*), *Vidici* (*Horizonty*), i díky časopisům *Pogledi* (*Pohledy*) a **Praxis* vydávaným v Záhřebu, *Besede* (*Slova*), *Perspektive* (*Perspektivy*) *a Revija 57* (*Přehled 57*), které vycházely v Lublani, anebo sarajevskému časopisu *Pregled* (*Přehled*).

Občasné zásahy stranicko-státních úřadů i samotného Tita tvůrčí svobodu omezovaly, avšak tvrdost režimu při vypořádávání se s nepohodlnými intelektuály ochabla po odchodu bývalého ministra vnitra, místopředsedy vlády Alexandara Rankoviće (na plénu na ostrově Brijuni 1. července 1966). Poté moc začala předstírat, zejména před světem, že je nakloněna reformám.

Zároveň krystalizovalo národní hnutí (v Prištině a v Záhřebu). Jeho stoupenci usilovali o posílení „národní státnosti" a ostře vystoupili proti nové levici a snahám o demokratické přeměny ve společném státě, protože v pluralitě veřejného života viděli hrozbu rozbití národní jednoty – samozřejmě vlastního národa a budoucího suverénního národního státu.

Vyskytla se hnutí – především studentská – usilující o skutečné hluboké změny. Nejdříve došlo ke spontánním studentským demonstracím v Bělehradě (1954) a Záhřebu (1959), které byly tvrdě potlačeny. Stále lépe organizované hnutí odporu proti panujícímu ideologickému a politickému systému se rodilo dlouho, aby pak – souběžně s vlnou protestů po celém světě – zachvátilo v červnu 1968 téměř všechny jugoslávské univerzity.

Nejsilnější centrum studentského hnutí vzniklo v Bělehradě. Studentské hnutí stálo za incidenty na bělehradských studentských kolejích, které rozehnal brutální policejní zákrok proti *mladým výtržníkům*. Nato Rada univerzity vyhlásila sedmidenní stávku (3.–9. června 1968); na všech fakultách vznikly stávkové výbory. Studenti a přednášející z tzv. „profesorské skupiny", zavřeni na svých fakultách a obklíčeni policií, požadovali především záruky svobody tisku, práva na politickou činnost (hnutí, nikoli stran; návrhy, aby se k protestu připojil *Djilas, studenti odmítli ve jménu čistoty svého hnutí), společenskou rovnost, chápanou rozsáhle jako rovnost před zákonem, zrušení výsad a snížení společenských rozdílů. Poslední požadavek režimní tisk vykládal jako požadování *uravnilovky* („naši Číňané") a odpor k ekonomické reformě, kterou vedení právě vyhlásilo.

Úřady proti sobě měly stále silnějšího protivníka a dostaly se do obtížné situace. Kdyby ustoupily stávkujícím, přišly by o mocenský monopol. Kdyby se demonstranty pokusily rozehnat násilím, riskovaly by příliš rozsáhlý konflikt. Tito na uzavřeném zasedání stranického a státního vedení hodnotil události na univerzitě negativně, ovšem v poslední den stávky se ke studentům obrátil v televizním projevu. Přiznal jim oprávněnost 90 procent požadavků a slíbil urychlené reformy. Mnoho stávkujících přijalo takový postoj s úlevou. Jiní však chtěli v akci pokračovat navzdory obavám z hrozby, kterou z projevu vycítili – že těch zbylých 10 procent může zavdat příčinu k represím.

Zmatek vyvolaný Titovou „podporou" studentské hnutí rozbil. Následovalo několik vln represí. Nejprve proti autonomii hnutí a podobám jeho vnitřní organizace: byla zakázána shromáždění, rozpuštěny stávkové výbory a posléze oficiální Svaz studentů (1973), bylo znemožněno šíření studentského tisku, byli uvězněni a odsouzeni studentští vůdci a konečně byli potrestáni i ti, kdo se provinili *demoralizací mládeže*, tedy „profesorská skupina".

Božidar Borjan (nar. 1946), student filozofie na Bělehradské univerzitě, stanul 28. dubna 1970 před kárným kolegiem za redigování časopisu *Krug* (*Kruh*), v němž publikovali studenti i profesoři – nejen marxisté, ale i liberálové, stoupenci analytické filozofie a dalších směrů. Borjanovi oficiálně vytýkali, že nedostál formálním povinnostem (registrace časopisu apod.) Ve skutečnosti však bylo zřejmé, že úřady chtěly zabránit vzniku nových časopisů, kolem nichž by se sdružovala mládež. Borjan byl odsouzen na dva měsíce do vězení a po nějaké době odjel za hranice.

*Vladimir Mijanović, student sociologie na Filozofické fakultě Bělehradské univerzity, byl nejvýznamnějším vůdcem studentského hnutí. Nejaktivněji se účastnil červnových pouličních manifestací a shromážděních na své fakultě, jejíž studenti, označovaní za „trockisty", byli hlavním terčem útoků režimu. Záhy po událostech roku 1968 byl zahájen tzv. proces s trockisty, doprovázený rozsáhlou propagandistickou kampaní. Při procesu byl obžalován Milan Nikolić (nar. 1947), který se účastnil mnoha studentských akcí (např. hladovky jako projevu solidarity s protestujícími dělníky), byl jedním ze zakladatelů diskusního klubu Crveni jahač (Rudý jezdec) a časopisu stejného názvu. Nálepku „trockistky" dostala také Jelka Kljajić (1947–2006), autorka významných článků a účastnice mnoha otevřených diskusí. Třetím členem „skupiny trockistů" byl Pavluško Imširović (1948–2014), student Fakulty komunikací Bělehradské univerzity, který ve veřejných vystoupeních kritizoval vládnoucí režim a účastnil se vědeckých a politických konferencí v zahraničí. Byli obžalováni z *organizování nepřátelské činnosti s cílem násilného svržení vlády* a okresní soud v Bělehradě odsoudil Imširoviće a Nikoliće na dva roky do vězení, Jelku Kljajić na půldruhého roku.

Krátce předtím měl soud Danilo Udovički (nar. 1944), student architektury, který veřejně vystoupil na obranu časopisu *Student*. Do obžaloby byla zahrnuta i jeho soukromá korespondence s kolegou z Polska (jejich otcové se účastnili občanské války ve Španělsku), v níž kritizoval politickou situaci v zemi. Udovički byl prohlášen za „trockistu" a odsouzen na dva roky do vězení. Po odpykání trestu nemohl najít práci a stále ho sledovala policie, takže ze země odjel. Stal se profesorem na University of Texas v Austinu.

Další vůdce studentského hnutí, režisér, člen redakce deníků *Student* a *Vidici* Lazar Stojanović (1944–2017) byl za svou diplomovou práci – film *Plastični Isus* (*Plastický Ježíš*) v roce 1973 odsouzen ke třem letům vězení. Film se stal příčinou čistky v Divadelní, filmové, rozhlasové a televizní akademii. Stojanović, který byl filmař a aktivní publicista a překladatel, nemohl najít odpovídající práci, a protože neměl ani podporu svého prostředí, odcestoval z vlasti. Dnes žije a pracuje v USA.

Studentští vůdcové se dostali na černou listinu lidí, kteří nesměli veřejně vystupovat. Propaganda kolem nich rozvířovala nepřátelskou atmosféru zejména prostřednictvím bulvárního tisku. S využitím mnoha zahraničních kampaní proti Rudým brigádám se propaganda snažila představit všechna opoziční hnutí na celém světě buď jako zvrácenou utopii, nebo rovnou jako strašlivý terorismus.

Režim se začal ostře vypořádávat s „černou vlnou", jak se tehdy říkalo, v umění a v literatuře. Protože rozvoj tvůrčí svobody a kritického myšlení otřásl vládnoucí ideologií, bylo z hlediska stranického státu logické přimět k pořádku celou oblast kultury. V letech 1968–1972 putovala do trezoru řada filmů, např. *Zaseda* (*V pasti*) Živojina Pavloviće a *WR – misterije organizma* (*WR – mystéria organismu*) Dušana Makavejeva, hrát se nemohla ani divadelní představení jako *Kad su cveta tikve* (*Kdy kvetou tykve*) Dragoslava Mihajloviće, *Druga vrata levo* (*Druhé dveře vlevo*) a *Kape dole* (*Smeknout*) Alexandara Popoviće. Bylo zakázáno šířit i knihy, např. *Čovek i njegov svet* (*Člověk a jeho svět*) Zagorky Golubović, nebyly povolovány výstavy obrazů, např. Mići Popoviće.

Odpor vůči takovému jednání znovu vzešel především od studentů filozofické fakulty, ale represím zabránit nedokázal. Mnoho intelektuálů tomu mlčky přihlíželo, někteří se dokonce podíleli na označování *nepřátel*. Moc trestala výběrovým, nikoli masovým pronásledováním. Tím se také odlišovala od jiných režimů – klasického stalinismu i reálného socialismu. Nejvyšším stranicko-státním vůdcům záleželo na mínění západních zemí, z nichž plynula obrovská pomoc, a nechtěli si špinit ruce příliš rozsáhlým pronásledováním.

Na setkání s politickým aktivem Srbska Tito znovu přišel s myšlenkou potrestání *demoralizátorů mládeže*. Tehdy se poprvé objevil seznam viníků se jmény vědeckých pracovníků a studentů právnické a filozofické fakulty. Pod sílícím tlakem moci a za soustavné propagandistické kampaně se stále rozhodněji ozývaly požadavky na potrestání „profesorské skupiny". Tisk, rozhlas a televize je pronásledovaly už celé roky, byly podněcovány i četné „požadavky zdola", aby to vypadalo, že proti *nepřátelům* je celá země. Seznam jmen byl zveřejněn prostřednictvím univerzitního výboru *Svazu komunistů Jugoslávie. Byli na něm profesoři filozofie Mihajlo Marković (1923–2010), Svetozar Stojanović (1931–2010) a Miladin Životić (1930–1997), profesor sociologie Ljubomir Tadić (1925–2013), profesorka antropologie Zagorka Golubović (nar. 1930), docent sociologie Dragoljub Mićunović (nar. 1930) a asistenti z katedry sociologie Trivo Indjić (nar. 1938) a *Nebojša Popov (1939–2016). Úřady začaly šířit materiály, obsahující jen nedoložená osočení, že tito lidé jsou neloajální k vládě, že manipulují s mládeží, a dokonce se světovým veřejným míněním. Proč se na seznamu ocitli právě tito lidé, známo nebylo; lze

se domýšlet, že proti některým byl zaujat Tito (například Tadić i na stranických schůzích zpochybňoval ustanovení ústavy o Titově neomezeném mandátu, Stojanović zase kriticky mluvil a psal o „charismatickém vůdci" a „charismonarchii").

Třebaže Rada univerzity „profesorskou skupinu" odsoudila (na zasedání, jehož se nemohli zúčastnit) a doporučila filozofické fakultě „další kroky", vědecká rada a vedení fakulty odmítly pokyn provést. Na základě doporučujících dopisů profesorů vysokých škol z celé země byli 1. června 1973 znovu zvoleni do svých funkcí a rada fakulty 5. června toto rozhodnutí schválila. Úřady se snažily tento výsledek před veřejností utajit. Číslo časopisu *Filozofija*, v němž vyšla doporučující hodnocení, bylo zabaveno, fakultě úřady pohrozily, že jim budou sníženy finance, a dokonce bylo nařízeno nové vedení.

Představitelům „profesorské skupiny" bylo navrhováno, aby dobrovolně odešli, ale pro ně to bylo nepřijatelné kvůli jejich přesvědčení a pocitu občanské důstojnosti a také proto, že studenti už přinesli oběti a kompromisem s režimem by se profesoři nepochybně zpronevěřili elementární solidaritě s nimi.

Studenti také kladli odpor represím proti přednášejícím a bránili akademické svobody a autonomii univerzity. Za tyto akce se někteří dostali před soud (např. Zoran Djindjić, Vladimir Palančanin, Mario Rubi, Miodrag Stojanović, Darko Štrajn, Linko Veljak, Jovan Vukelić, Vinko Zalar) a srbský parlament přijal 28. června 1975 usnesení (*lex specialis*), jímž byla „profesorská skupina" odvolána z univerzity a poskytnuta k dispozici resortu vzdělávání. Profesoři se odvolali k ústavnímu soudu Srbska i Jugoslávie, psali petice a z domova i ze zahraničí přicházely protesty, požadující ukončení represí.

Profesoři nepřestali učit, pořádali setkání v soukromých bytech – časem z toho vznikla Svobodná univerzita. V letech 1978–1982 proběhlo na Svobodné univerzitě mnoho diskusí a přednášek a vyučovali na ní i vědci, kteří do „profesorské skupiny" nepatřili.

Když členové skupiny pokračovali v opoziční činnosti (byť častěji v zahraničí než doma), učinila moc další krok – odebrala jim i tak nevelké platy, takže se museli zaregistrovat na pracovním úřadě. Vyvolalo to reakce v zahraničí a Mezinárodní organizace práce se v roce 1980 začala zabývat tím, zda Jugoslávie dodržuje mezinárodní dohody, zejména úmluvu č. 111, která v oblasti pracovních vztahů zapovídá jakoukoliv diskriminaci – tedy rovněž ideologickou a politickou. Aby se vláda vyhnula sankcím mezinárodního společenství, začala se kauzou „profesorské skupiny" znovu zabývat. S velkými obtížemi se podařilo dosáhnout kompromisu: profesoři se nevrátili na univerzitu, kde by dál „demoralizovali" mládež, ale všichni byli zaměstnáni v novém ústavu, který se stal částí univerzity. Tak v roce 1981 vzniklo Centrum filozofie a společenských teorií.

O tři roky později se Centrum a několik dalších sdružení, institucí a časopisů stalo terčem útoků režimu. Nad Centrem se vznášela hrozba „reorganizace", která by ho zbavila zbytků autonomie. I v těchto podmínkách však členové skupiny uveřejňovali mnoho článků a knih v zemi i v zahraničí, kam byli často zváni na přednášky. Někteří se po letech na Bělehradskou univerzitu vrátili (Miladin Životić v roce 1987, Dragoljub Mićunović a Zagorka Golubović v roce 1990).

Když se naskytly nové možnosti veřejného působení, „profesorská skupina" se rozdělila. Mihajlo Marković se stal místopředsedou vládnoucí strany (Socialistické strany Srbska) a předsedou Rady univerzity, zavádějící stále více omezení, a tomu rozhodně bránila členka téže Rady Zagorka Golubović (dodnes pokračuje ve veřejné činnosti v nevládních organizacích bojujících za lidská práva, akademické svobody a autonomii univerzity). Dragoljub Mićunović a Ljubomir Tadić patřili k zakladatelům Demokratické strany (Mićunović byl několik let jejím

předsedou a Tadić byl členem vedení). Svetozar Stojanović se na politice podílel především jako zvláštní poradce prezidenta *Dobrici Ćosiće. Miladin Životić byl velmi angažovaným kritikem nacionalismu, aktivistou protiválečných hnutí a sdružení nezávislých intelektuálů. Trivo Indjić se také nespojil s žádnou stranou a *Nebojša Popov aktivně působil nejprve ve Sdružení za jugoslávskou demokratickou iniciativu a později v Občanském svazu Srbska; kromě toho dlouhá léta redigoval první nezávislý časopis v Srbsku (a bývalé Jugoslávii) *Republika*.

V době, kdy vznikla Svobodná univerzita, se objevily také určité možnosti uplatňovat kritické názory v otevřených diskusích, zejména ve Studentském domě kultury a v Domě mládeže v Bělehradě, kde někdy kvůli velkému zájmu veřejnosti zasahovala policie. Vznikal tak zárodek alternativních hnutí. Důležitou roli v takové činnosti hrál Miodrag Milić (1929–2005), filmový scénárista a publicista, který byl deset let významnou osobností bělehradských intelektuálních kruhů. „Mića doktor", jak mu říkali přátelé a známí, se účastnil vědeckých konferencí historiků, přednášel na Svobodné univerzitě. Z části těchto textů vznikla kniha *Radjanje Titove despotije* (*Zrození Titova despotismu*), která vyšla v Anglii v roce 1985.

Účastníci Svobodné univerzity vyvolávali rozsáhlý zájem veřejného mínění v zemi i za hranicemi, obzvlášť po uvěznění asi 30 posluchačů přednášky *Milovana Djilase o národnostním problému (20. dubna 1984) a během procesu s těmi, kdo byli tehdy zadrženi: Pavluško Imširović, Gordan Jovanović, *Vladimir Mijanović, Miodrag Milić, Milan Nikolić a Dragomir Olujić (tzv. „proces šesti"). Většina obžalovaných byla už známa ze své disidentské činnosti. Byli obžalováni, že v letech 1977–1984 *vytvořili a posléze rozšiřovali a posilovali skupinu osob, jejímž cílem bylo podvracení a uskutečnění změny společensko-politického systému, neshodující se s ústavou, a svržení vlády*; že se scházeli ve svých i cizích bytech, kde v přítomnosti mnoha lidí přednášeli a rozšiřovali texty, kritizující *úspěchy našeho národně osvobozeneckého boje a budování socialismu, jakož i osobnost a dílo prezidenta SFRJ Josipa Broze Tita*. Devadesát lidí bylo předvoláno jako svědci, při mnoha domovních prohlídkách bylo zabaveno hodně knih a časopisů, fotokopií a rukopisů. Krajský soud v Bělehradě změnil obvinění na *nepřátelskou propagandu*, která se týkala jen Miliće, Nikoliće a Olujiće. Rozsudek padl 4. února 1985: Milić dva roky vězení, Nikolić jeden a půl roku a Olujić jeden rok.

Odsouzení se odvolali a Nejvyšší soud Srbska jim snížil tresty – Milićovi na rok a půl, Nikolićovi na 8 měsíců a obžaloba Olujiće byla stažena. V sedmnáctistránkovém odůvodnění rozsudku stálo, že *slova mohou být trestnou činností*, jestliže *špiní čest a dobrou pověst* (nebylo upřesněno čí) a jsou *nepřátelskou propagandou*. Trest si odpykal jen Milić. V pozdějších letech byl jedním ze zakladatelů Sdružení za jugoslávskou demokratickou iniciativu a Sociálně demokratické unie Jugoslávie (1990), působil také v Občanském svazu Srbska.

V osmdesátých letech po Titově smrti (1980) následovala střídavě období zmírnění (stále kratší) a zpřísnění kurzu. Bylo například povoleno znovu oživit profesní sdružení sociologů a filozofů, která začala zkoumat společenskou a státní krizi, což bylo záhy znovu znemožněno. Stále aktivnější se také stávaly organizace spisovatelů. Sdružení srbských spisovatelů založilo Výbor na obranu tvůrčí svobody, vydávalo dokumenty o odporu proti represím. Došlo k pokusu založit časopis *Javnost* (*Veřejné mínění*), jehož šéfredaktory se měli stát *Dobrica Ćosić a Ljubomir Tadić. Tuto iniciativu však ostře napadli příslušníci nejvyššího vedení i lokálních struktur, a tak skončila hned v zárodku.

Obrovskou roli při utváření postojů v polovině osmdesátých let sehrál spisovatel a překladatel Danilo Kiš (1935–1989), i když se sám za představitele opozice nepovažoval. Kolem Kiše se rozvířil skandál, který ho přiměl napsat knihu o tragickém stavu kultury. Příčinou skandálu byla nominace jeho knihy *Grobnica za Borisa Davidovića* (*Hrobka pro Borise Davidoviće*, 1975) na tehdejší nejvyšší literární vyznamenání v zemi, a v souvislosti s tím mnozí literáti a novináři Kiše obvinili z plagiátu. Tato kampaň ho vyprovokovala k vážné analýze, která ukázala, jak se manipuluje s veřejným míněním a jak silně jsou literatura a umění zideologizované a zpolitizované. Hlavní důvod podle Kiše tkvěl v nacionalismu, který kritizoval již předtím: *Nacionalismus je první a největší ze všech šílenství. Kolektivního šílenství i šílenství jednotlivců. Jako kolektivní šílenství vyplývá ze žárlivosti a ze strachu, a především ze ztráty kolektivního vědomí; kolektivní šílenství tohoto typu je tedy prostým úhrnem šílenství jednotlivců ve chvíli jejich nezvládnutého výbuchu.*

Zároveň v celé Jugoslávii vypukly dělnické stávky; v ulicích Bělehradu protestovaly skupiny dělníků nejednou z velmi vzdálených míst. Vyostřoval se konflikt v *Kosovu, které se stalo hlavním předmětem sporů na všech mocenských úrovních. Národnostní záležitosti se začaly posouvat na první místo, pročež vládnoucí ideologie také směřovala stále víc k nacionalismu.

A přestože systém umožňoval o něco větší svobodu projevu, na otevřené pokusy o kritiku reagoval hrozbou čistek – např. *Bijela knjiga* (*Bílá kniha*, 1984) obsahuje seznam *nepřátel* systému, nejpočetněji zastoupených bělehradským prostředím. Množily se konkrétní represe: vynucené „rekonstrukce" a „reorganizace" různých institucí, sdružení a redakcí časopisů, zatýkání, soudy atd.

Na začátku osmdesátých let se v disidentském hnutí objevila nová osobnost, a to v samotném centru ideologicko-propagandistického mocenského aparátu – v deníku *Komunist* (*Komunista*). Redaktor deníku Dušan Bogavac (1931–1990) na sebe upoutal pozornost nevelkým textem o události, o níž veřejnost nevěděla – o zbití a uvěznění skupiny studentů, kteří protestovali proti nastolení výjimečného stavu v Polsku a vyjadřovali podporu *Solidaritě. Vyvolalo to pronásledování Bogavace, a na druhé straně jeho podporu od stále početnějších aktivistů opozice, s nimiž vytvářel Fond *Solidarity. Vznik nového hnutí, vyvolávajícího naději na větší svobodu médií, a dokonce na nezávislý společenský život, nemohl ujít pozornosti režimu, který skutečným reformám nijak zvlášť nakloněn nebyl. Proběhla čistka v řadách „nesprávně myslících" novinářů. Bogavac se nevzdal, psal dál a své knihy vydával v samizdatu. Vyzýval v nich k novým způsobům boje za demokratické reformy zejména sebeorganizováním a vytvořením celojugoslávské opoziční koalice (pro její označení používal formulace „kolektivní Gorbačov"). Fond *Solidarity však nevznikl a nezdařily se ani pokusy vytvořit celojugoslávskou opoziční koalici.

Na posledním sjezdu *Svazu komunistů Jugoslávie v lednu 1990 se ozvaly nesmělé hlasy, aby se sociální demokraté a komunisté rozdělili, ale o návrzích se ani nediskutovalo. Svaz se nesměl rozdělit nejen kvůli dlouhodobé dominanci leninismu–stalinismu–titoismu, ale také proto, že jako nejdůležitější byla nastolena „národní věc", a ti, kdo rozhodovali, nechtěli uvažovat o demokracii, dokud nenajdou její řešení, i kdyby jím měla být krvavá válka.

Kromě širokého hnutí odporu, jehož hlavní proudy tvořily nová levice a kontrakultura, se objevilo hnutí na obranu lidských práv. Svoji činnost zahájilo psaním petic proti jejich porušování. Nejaktivnější při psaní petic byli členové „profesorské skupiny" a kriticky orientovaní filozofové, sociologové a literáti, kteří se proti represím moci dožadovali ctění ústavních a právních předpisů, zejména těch, které se po ratifikaci mezinárodních aktů staly přinejmenším formálně součástí domácího zákonodárství. Petice podepisovalo deset až třicet lidí, v jednom případě jich bylo více než sto (v roce 1981 podepisující žádali odstranění pojmu *verbální trestný čin* z par. 133 trestního zákoníku). Naděje „profesorské skupiny", že se hnutí za lidská

práva rychle rozšíří, se nenaplnily, protože se jim nedostávalo elementární solidarity a ochoty jednat organizovaně.

Devatenáctého května 1982 založili spisovatelé Výbor na obranu tvůrčí svobody. Impulsem k jeho vzniku byla obrana básníka Gojka Djoga, odsouzeného na půldruhého roku do vězení za sbírku *Vunena vremena* (*Vlněné časy*). V Djogově tvorbě byly objeveny *obrazy, jména a díla Josipa Broze Tita* (chránilo je zvláštní ustanovení ústavy). Výbor pořádal protestní literární večery a podařilo se mu dosáhnout Djogova propuštění z vězení před vypršením trestu. Výbor zasahoval i v dalších případech podobných represí nejen v Srbsku.

V důsledku „procesu šesti" vznikl další výbor, Výbor na obranu svobody myšlení a projevu (Odbor za odbranu slobode i mišljenja i izražavanja), který se také neomezil na jednu záležitost, ale vystupoval mj. s iniciativami na ústavní změny: nastolení právního státu, politické demokracie a rovnoprávnosti národů. (Výbor ukončil činnost v roce 1989.)

Tyto iniciativy vyvolaly novou vlnu snah o svobodu, ale nepodařilo se jim vytvořit silné hnutí za lidská práva. Příčinou byly kromě působení režimu i animozity mezi skupinami intelektuálů, z nichž každá chtěla hrát v politice a kultuře důležitější roli. Režim se také snažil dokázat veřejnému mínění (spíše světovému, než domácímu), že se o lidská práva stará. Proto bylo v roce 1988 při Socialistickém svazu pracujících Jugoslávie založeno Jugoslávské fórum lidských práv a rovnosti občanů. Řídil je profesor práva Vojin Dimitrijević. Kolem Fóra se sdružilo mnoho odborníků a intelektuálů z celé Jugoslávie a jeho iniciativy zacházely daleko za rámec stanovený na začátku (Fórum působilo do roku 1990).

Ze začátku byli v boji za lidská práva zvláště aktivní Kosta Čavoški, *Dobrica Ćosić, Biljana Jovanović a Vesna Pešić.

Kosta Čavoški (nar. 1941), profesor práva a politik, byl spolu se Srdjou Popovićem autorem mnoha petic, ve svých vědeckých a publicistických pracích hlásal ideály svobody a demokracie a kritizoval autoritativní ideologie a režimy. Byl za to potrestán podmíněným trestem vězení (1973) a vyloučen z univerzity (1975). Nabýval však stále větší úcty v intelektuálních kruzích a byl zvolen předsedou Filozofického sdružení Srbska, které aktivně bojovalo za lidská práva. Byl jedním ze zakladatelů Výboru na obranu svobody myšlení a projevu, kde společně s advokátem Ivanem Jankovićem zastával funkci tajemníka. Patřil k iniciátorům a vůdcům Demokratické strany (a později Srbské liberální strany). Časem ho začaly zajímat národnostní záležitosti, především pak národní práva Srbů.

Biljana Jovanović (1953–1996) upoutala pozornost veřejného mínění svými romány a vytrvalým bojem za tvůrčí svobodu a svobodu projevu, mj. svou činností ve Výboru na obranu tvůrčí svobody. Byla nekompromisní vůči nacionalismu, rozhodně se stavěla proti všem formám násilí, především proti válce. Byla spoluzakladatelkou Sdružení za jugoslávskou demokratickou iniciativu. Udržovala kontakty s intelektuály ze všech částí bývalé Jugoslávie.

Důslednost a vytrvalost v boji za lidská práva je ještě patrnější v činnosti Vesny Pešić (nar. 1940), filozofky a sociložky, předsedkyně Sociologického sdružení Srbska (v letech 1987–1989). Patřila k prvním „petičníkům" a dosud je jedinou, kdo zkoumá tuto formu protestu. Účastnila se práce Výboru na obranu svobody myšlení a projevu, patřila do skupiny zakladatelů Sdružení za jugoslávskou demokratickou iniciativu a později byla předsedkyní Občanského svazu Srbska (1992–1999). V letech 1992–1997 byla poslankyní srbského parlamentu a v paměti zůstala její vystoupení proti válce a paramilitárním jednotkám, proti zneužívání moci a korupci, i na obranu sociálních práv. Za vytrvalý boj za mír, svobodu a demokracii dostala několik světových cen. Ve veřejném působení pokračuje v Centru protiválečných akcí (je jeho spoluzakladatelkou).

Pro obránce lidských práv byl největší výzvou začátek války v Jugoslávii, proto také již v polovině června 1991 vzniklo Centrum protiválečných akcí. Později jeho aktivisté vytvořili Nadaci humanitárního práva a bělehradské Centrum lidských práv.

V jugoslávské federaci neexistoval odpor jen proti totalitní ideologii a stranickému státu. Kritické myšlení poukazovalo rovněž k jiným cestám změn a rozvoje, než byla ta, jakou se režim v Srbsku vydal v rozhodujícím momentě společného státu – Jugoslávie a která vedla k výbuchu násilí a do propasti, z níž dlouho nebylo vidět jasné východisko.

Nebojša Popov

BIBLIOGRAFIE

BATAKOVIĆ, D.: *Novija istorija srpskog naroda.* Bělehrad 2000.
ĆOSIĆ: D.: Problem Serbii – problem demokracji. Přel. Petryńska, Magdalena. *Literatura na Świecie,* 1990, č. 10.
TÝŽ: *Srpsko pitanje – demokratsko pitanje.* Bělehrad 1992.
DJILAS, M.: *Nova klasa*. Bělehrad 1990. Anglicky jako: *The new class: an analys of the communist system.* New York 1957. Česky jako: *Nová třída: rozbor komunismu jako společenského systému.* Lund 1958.
TÝŽ: *Razvoj mog političkog mišljenja*. Bělehrad 1996.
TÝŽ: *Tito. The Story from Inside*. Londýn 1981.
TÝŽ: *Vlast i pobuna*. Bělehrad 1991.
GRUENWALD, O. – ROSENBLUM-CALE, K. (eds.): *Human Rights in Yugoslavia*. New York 1986.
JOVANOVIĆ, D[ragoslav].: *Sloboda od straha*. Bělehrad 1991.
KIŠ, D.: *Čas anatomije.* Bělehrad 1998.
TÝŽ: O nacjonalizmie. Přel. Wyszkowski, Tomasz. *Krasnogruda*, 1997, č. 6.
KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W.: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej...*
LUČIĆ, M.: Disident broj dva. *Politika*, 23. 1. 1998.
MARKOVIĆ, V.: *Za ljudska prava. Moje disidentske uspomene.* Bělehrad 1999.
MIHAJLOV, M.: *Domovina je sloboda*. Bělehrad 1994.
TÝŽ: *Leto moskovsko 1964*. Bern 1965; Bělehrad 1990.
PETROVIĆ, M.: *Srbija u Vremenu smrti*. Niš 1992.
POPOV, N.: *Contra fatum. Slučaj „grupe profesora" Filozofskog fakulteteta u Beogradu*. Bělehrad 1990.
TÝŽ: *Jugoslavija pod naponom promena*. Bělehrad 1990.
TÝŽ: *Republika: bibliografija* (*1989–2000*). Bělehrad 2001.
TÝŽ: Serbska dramedia. Přel. Petryńska, Magdalena. In: TYSZKA, J. (ed.): *Obywatelski protest i karnawał uliczny. Serbia, 17 listopada 1996 – 20 marca 1997.* Poznaň 1998.
TÝŽ: *Serbski dramat. Od faszystowskiego populizmu do Miloševicia*. Přel. Księżak, Maria. Varšava 1994.
TÝŽ: *Skriveni delovi istorije. Izložba povodom 10. godine Republike*. Bělehrad 1998.
TÝŽ: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Bělehrad 1996.
TÝŽ: *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapešť 2000.

POPOVIĆ, R.: *Vreme pisca. Životopis Dobrice Ćosića*. Bělehrad 2000.
SCHWARTZ, M.: Droites, nationalismes et fascismes dans l'espace yougoslave de 1919 à 1985. *Résistance*, 2006, č. 31.
Slobodarenje i robijanje. Razgovor sa sociologom Ljiljanom Mijanović o uzletima i stradanju jedne buntovne generacije. *Republika*, 2002, č. 280.

Dobrica ĆOSIĆ
(1921–2014)

Spisovatel, člen ústředního výboru *Svazu komunistů Jugoslávie, spoluzakladatel Výboru na obranu svobody myšlení a projevu; prezident Federální republiky Jugoslávie. Pseudonym: Gedža.

Narodil se ve vsi Velika Drenova. Jako žák Zemědělské technické školy v Negotině (ve východním Srbsku) vstoupil do Svazu komunistické mládeže Jugoslávie. Za druhé světové války vstoupil do partyzánského oddílu.

První texty publikoval pod pseudonymem Gedža (Hrubián) v podzemním tisku. V roce 1943 začal redigovat časopis *Mladi Borac* (*Mladý bojovník*).

Po válce se stal poslancem nejprve srbského a pak federálního parlamentu (1945–1957), od roku 1948 byl členem ústředního výboru Komunistické strany Srbska.

Byl jedním z iniciátorů a zakladatelů dvou bělehradských divadel, názorového týdeníku *Nedeljne informativne novine* (*Týdenní informační noviny*) a literárního měsíčníku *Delo* (*Dílo*), který vycházel od roku 1955.

Po vydání svého prvního románu *Daleko je sunce* (*Daleko je slunce*) v roce 1951 se rozhodl odejít z veřejného života a věnovat se literatuře. Nejvíc ho zajímaly osudy *informbyrovců (stoupenců protijugoslávské rezoluce Informačního byra komunistických a dělnických stran z roku 1948), kteří byli pokládáni za sovětské agenty a odsouzeni k pobytu v táboře na ostrově *Goli Otok (Nahý ostrov). Ćosićovi se v roce 1952 díky známostem v nejvyšších stranických kruzích podařilo neoficiálně navštívit tábor a „objekt 101", kde byli vězněni tzv. kufráci (vysocí straničtí funkcionáři, kteří se vrátili ze SSSR). Ćosić byl otřesen podmínkami v tomto „jugoslávském gulagu" i drastickými metodami, jaké se používaly k „přetváření lidských duší". Začal o Nahém ostrově šířit informace, a tím se znelíbil mocným.

Byl zařazen do skupiny „djilasovců", kritických ke stranickému systému (*Milovan Djilas). Důvodem k výtkám Ćosićovi byla i jeho cesta do SSSR, kde na sjezdu spisovatelů v roce 1954 navázal kontakt s Leonidem Leonovem.

Během *maďarské revoluce v roce 1956 byl v Budapešti a po návratu do Bělehradu napsal fejeton *Sedam dana v Budimpešti* (*Sedm dnů v Budapešti*), který vyvolal skutečnou senzaci, protože vyšel v deníku *Borba* (*Boj*) den po potlačení revoluce v Maďarsku.

V roce 1961 vzal Tito Ćosiće na více než dvouměsíční *historickou mírovou cestu* luxusním parníkem Galeb (Holub) po afrických zemích. Po mnoha letech Ćosić uvedl, že tehdy pozoroval *smutný a groteskní úpadek partyzánské morálky*, což byl začátek jeho kritického vztahu ke straně.

V roce 1965 se stal členem ústředního výboru *Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ). To mu v následujících letech nepřekáželo v účasti na mnoha opozičních aktivitách intelektuálů; říkali mu kvůli tomu *vůdce anarcholiberální protistranické skupiny*. Jako první se otevřeně chopil srbské národní otázky, mluvil o *rakouskouhersko-kominternovské koncepci Jugoslávie*, o emigraci Srbů a Černohorců z *Kosova pod tlakem Albánců podporovaných jugoslávskou vládou. Nabyl obrovské autority v černohorských a srbských nacionalistických kruzích po celé jugo-

slávské federaci. Kvůli kritice svých vystoupení k národnostní politice vlády v roce 1968 vystoupil ze strany.

Na jednom sympoziu, které v roce 1974 uspořádala bělehradská opozice, napadl vládnoucí stranu a Tita a označil jugoslávský režim za *konzumní stalinismus*. Když došlo na začátku osmdesátých let k pokusu o založení opozičního časopisu *Javnost* (*Veřejné mínění*), měl se Ćosić stát šéfredaktorem. A přestože úřady vznik časopisu neumožnily, zůstal tento pokus v paměti jako jedna za největších událostí v boji za svobodu slova.

V roce 1983 vydal Ćosić v Rijece knihu *Stvarno i moguće* (*Skutečné a možné*), jejíž celý náklad (12 tisíc výtisků) se vyprodal za týden. Z knihy se stala Bible srbského nacionalismu a proti autorovi úřady uspořádaly několikaměsíční mediální štvanici.

V roce 1984 byl jedním z iniciátorů a zakladatelů Výboru na obranu svobody myšlení a projevu, tehdy nejdůležitější organizace zabývající se lidskými právy v Jugoslávii. Vystupoval na obranu srbského národa, byl jedním z autorů proslulého **Memoranda* Srbské akademie věd a umění (1986), které hovořilo mj. o politické, hospodářské a kulturní diskriminaci Srbů (byl zde zmíněn známý slogan *Slabé Srbsko – silná Jugoslávie*). Autoři *Memoranda* byli označeni za „rozbíječe Jugoslávie" a „srbské nacionalisty".

Na začátku devadesátých let podporoval vlády Slobodana Miloševiće. V roce 1992 se stal prezidentem tzv. nové Jugoslávie, ale zůstával v Miloševićově stínu a v následujícím roce byl z této funkce odvolán.

Ljubica Rosić

I.

Akcija; zapisi, povodi, odgovori, 1955–1964. Bělehrad 1964.
Bajka. Bělehrad 1966.
Čas smrti. Přel. Nedvědová, Milada. Praha 1977–1985.
Deobe. Bělehrad 1961.
Grešnik. Bělehrad 1985.
Kořeny. Přel. Henzl, Vladimír. Praha 1957.
Kosovo. Bělehrad 2004.
La Yougoslavie et la question serbe. Lausanne 1992.
Mića Popović, vreme, prijatelji. Bělehrad 1988, 2005.
Nada i akcija. Bělehrad 2000.
Otkriće. Bělehrad 1998.
Otpadnik. Bělehrad 1986.
Piščevi zapisi (*1951–1968*). Bělehrad 2000.
Piščevi zapisi (*1969–1980*). Bělehrad 2001.
Piščevi zapisi (*1981–1991*). Bělehrad 2002.
Piščevi zapisi (*1992–1993*). Bělehrad 2004.
Prijatelji. Bělehrad 2005.
Problem Serbii – problem demokracji. Přel. Petryńska, Magdalena. *Literatura na Świecie*, 1990, č. 10.
Promene. Výběr textů: Vučelić, Milorad. Novi Sad 1992.
Razgovori i životopis. Bělehrad 2005.
Sedam dana u Budimpešti. Bělehrad 1956.
Slovo o Jovanu Raškovići. Novi Sad 2002.
Srpsko pitanje – demokratsko pitanje. Bělehrad 1992.
Srpsko pitanje 2. Bělehrad 2004.
Stvarno i moguće. Rijeka 1983.
Vernik. Bělehrad 1991.
Vreme vlasti. Bělehrad 2001.
Za preporod Srbije sa novim ljudima u novom društvu. Lausanne 1999.
ĆOSIĆ-VUKIĆ, A. (ed.): *Pisci moga veka.* Bělehrad 2002.

II.

DJUKIĆ, S.: *Čovek u svom vremenu…*
TÝŽ: *Lovljenje vetra. Politička ispovest Dobrice Ćosića*. Bělehrad 1992.
NIKOLIĆ, M. (ed.): *Šta je stvarno rekao Dobrica Ćosić*. Bělehrad 1995.
PETROVIĆ, M.: *Srbija u Vremenu smrti…*
POPOVIĆ, R.: *Vreme pisca. Životopis Dobrice Ćosića*. Bělehrad 2000.
RUDJINČANIN, B.: *Zavičaj i Prerovo Dobrice Ćosića*. Vranjačka Banja 2002.

SRBSKO
A ČERNÁ HORA

Milovan DJILAS
(1911–1995)

Spisovatel, překladatel, člen nejvyššího stranického vedení, politický vězeň, nejvýznamnější jugoslávský disident.

Narodil se v Pobišći (v Černé Hoře); jeho otec sloužil (v hodnosti kapitána) v černohorské armádě. Ukončil gymnázium v Berane, poté studoval jugoslávskou literaturu v Bělehradě a zároveň se intenzívně zabýval politikou. V roce 1932 vstoupil do Komunistické strany Jugoslávie (*Svaz komunistů Jugoslávie), v roce 1940 se stal členem politického byra ÚV *KSJ. Za druhé světové války byl členem hlavního štábu partyzánského vojska (v hodnosti generála) a velmi blízkým spolupracovníkem Josipa Broze Tita. Byl vyznamenán řádem Národního hrdiny.

Po skončení války se stal členem jugoslávské vlády a členem nejvyššího stranického vedení, vedoucím tzv. agitpropu (oddělní agitace a propagandy). Od roku 1953 zastával funkci viceprezidenta a předsedy federální Skupšiny (jugoslávského parlamentu).

Djilasovu disidentskou činnost zahájila jeho kritika stalinismu v SSSR (1948–1950). Následovalo hledání nového modelu socialismu, zavádění samosprávného systému a období nové role *KSJ (1950–1952). K přelomu došlo v letech 1953–1954, kdy Djilas uveřejnil ve stranickém deníku *Borba* cyklus článků. Psal v nich, že revoluce, v níž jde o dobytí moci, už skončila a nyní je namístě se pustit do další činnosti, zvláště proti zneužívání, které vyplývá ze samotné konstrukce systému. Vznášel také otázku nového modelu socialismu, psal o potřebě tolerance k různým názorům, ke ctění zákona. Měl za to, že monopol jedné strany ve všech oblastech společenského, hospodářského a kulturního života byl nezbytný za války, ale v době míru je zbytečný. Úkolem komunistů by měla být péče o rozvoj demokracie.

Začátkem roku 1954 svolal ústřední výbor *Svazu komunistů Jugoslávie „ve věci Djilase" plénum, na němž Tito posoudil jeho texty jako útok na stranu, jehož cílem je návrat ke kapitalismu. Djilas byl vyloučen z vedení strany a odvolán ze státních funkcí. O několik měsíců později z *SKJ vystoupil. K negativním označení *nepřátel* přibylo nové: „djilasovec".

Zakrátko se Djilas ocitl v úplné izolaci. V zemi měl zákaz publikovat, začal tedy publikovat na Západě. V roce 1955 za to byl odsouzen ke třem letům odnětí svobody podmíněně. Zanedlouho (v prosinci 1956) byl za kritiku stanoviska Jugoslávie k událostem v Maďarsku odsouzen na tři roky do vězení. Následujícího roku byl za vydání proslulé knihy *Nova klasa* (*Nová třída*) ve Spojených státech dodatečně odsouzen k sedmi letům vězení a v roce 1962 mu byl za knihu *Razgovori sa Stalinom* (*Rozhovory se Stalinem*) trest prodloužen na třináct let. (V roce 1958 dostal za *Novou třídu* francouzskou cenu Prix de la Liberté a kniha byla přeložena do angličtiny, češtiny, čínštiny, dánštiny, finštiny, francouzštiny, litevštiny, němčiny, polštiny, ruštiny a španělštiny.)

Ve vězení pobýval (s přestávkami) od roku 1956 do roku 1966. Na svobodu se vrátil podle rozsudku opatřeného doložkou o zákazu veškeré veřejné činnosti na dalších pět let.

Během pobytu ve vězení vznikla nejlepší Djilasova literární a publicistická díla. Jejich uveřejnění bylo v Jugoslávii třicet let zakázáno, proto byla jeho tvorba známější a více oceňovaná v zahraničí než doma. Djilas obdržel na několika evropských vysokých školách titul doktor honoris causa a jeho dílo byl námětem několika doktorských prací. Stal se laureátem americké Ceny svobody a ceny Mezinárodní akademie humanismu.

Od návratu z vězení žil až do smrti v Bělehradě. Psal, překládal (přeložil mj. *Ztracený ráj* Johna Miltona), poskytoval rozhovory. Na Západě byl pokládán za nejvýznamnějšího disidenta v této části Evropy. Veřejně vystoupil poprvé až v roce 1987, tehdy začala v Bělehradě vycházet jeho díla.

Ljubica Rosić

I.

Crna Gora. Bělehrad 1989.
Druženje sa Titom. Middlesex 1980; Bělehrad 1990. Anglicky jako: *Tito. The Story from Inside*. Londýn 1981.
Gubavac i druge priče. Bělehrad 1989.
Izgubljene bitke. Bělehrad 1994.
Ljubav i druge priče. Bělehrad 1990.
Lov na ljude. Sarajevo 1990.
Memoir of a Revolutionary. New York 1973.
Nesavršeno društvo: i dalje od „nove klase". Londýn 1970; Bělehrad 1990.
Njegoš – pjesnik, vladar, vladika. Bělehrad 1988.
Nova klasa…
Pad nove klase. Povest o samorazaranju komunizma. Bělehrad 1994.
Revolucionarni rat. Bělehrad 1990.
Sluga božiji i druge priče. Bělehrad 1994.
Susreti sa Stalinom. Londýn 1986; *Razgovori sa Stalinom*. Bělehrad 1989. Anglicky jako: *Conversations with Stalin*. New York 1962.
Tamnica i ideja. Londýn 1980; Bělehrad 1990.
The Unperfect Society. Beyond the New Class. New York 1969.
Vlast. Londýn 1983; *Vlast i pobuna*. Bělehrad 1991.
Wartime. Londýn 1977.

II.

BEĆKOVIĆ, M. (ed.): *Milovan Djilas: 1911–1995*. Bělehrad 1996.
TÝŽ: *Najlepše pripovetke Milovana Djilasa*. Bělehrad 2003.
CEMOVIĆ, M.: *Djilasovi odgovori*. Bělehrad 1997.
CLISSOLD, S.: *Djilas. The Progress of a Revolutionary*. New York 1983.
DEDIJER, V.: *Veliki buntovnik Milovan Djilas. Prilozi za biografiju*. Bělehrad 1991.
HUSIĆ, D.: *Princ Politbiroa. Milovan Djilas – njim samim*. Bělehrad 1988.
KALEZIĆ, V.: *Djilas, miljenik i otpadnik komunizma. Kontroverze pisca i ideologa*. Bělehrad 1988.
Kwadratura koła. Z Milovanem Dżilasem rozmawia George Urban. Międzyzakładowa Struktura „Solidarności", [Varšava] 1986.
LAZOVIĆ, G.: *Djilas o sebi, drugi o Djilasu*. Bělehrad 1989.
LUSTIG, M. M.: *Trotsky and Djilas: Critics of Communist Bureaucracy*. New York 1989.
MIHAJLOV, V.: Milovan Dżilas i dzisiejsza Jugosławia. *Kultura*, 1966, č. 7–8.
TÝŽ: *Tematy rosyjskie*. Paříž 1966.
MILENKOVITCH, M. (ed.): *Milovan Djilas, an annotated bibliography, 1928–1975.* Ann Arbor 1976.
REINHARTZ, D.: *Milovan Djilas. A Revolutionary as a Writer*. New York 1981.
TOŠIĆ, D.: *Ko je Milovan Djilas: disidenstvo 1953–1995*. Bělehrad 2003.

Dragoljub JOVANOVIĆ
(1895–1997)

Právník, národní aktivista.

Narodil se ve městě Pirot (na jihu Srbska) v řemeslnické rodině s mnoha dětmi. Na gymnáziu založil kroužek mladých socialistů, ve věku sedmnácti let začal publikovat v časopise *Radničke novine* (*Dělnické noviny*). V roce 1915 byl povolán do armády. Poté se dostal do Francie, kde dokončil studia filozofie (v Clermontu) a pak sociologie a práv (v Paříži; v roce 1923 obhájil na pařížské Sorbonně doktorát).

Po návratu do Bělehradu začal přednášet na právnické fakultě tamní univerzity. Byl jedním ze zakladatelů Národní rolnické strany (NSS), bojoval za demokratické změny v zemi, vyjadřoval se pro spolupráci balkánských států a úplnou otevřenost vůči světu.

Jako jeden z nejráznějších kritiků autoritativního režimu meziválečné Jugoslávie bojoval proti nacionalismu a centralizaci státu. Otevřeně kritizoval protidemokratické tendence v zemi a byl za to vyloučen z univerzity (1930) a pak, o dva roky později, odsouzen do vězení. Když se vrátil na svobodu, byl internován.

V roce 1938 ho úřady zatkly, aby mu znemožnily kandidovat do parlamentu; ve vězení strávil čtrnáct měsíců.

Za druhé světové války mnoho Jovanovićových spolupracovníků z Národní rolnické strany vstoupilo do partyzánského hnutí, on sám však nebojoval. Hned po osvobození Bělehradu (v říjnu 1944) byl krátce uvězněn kvůli tomu, že se obrátil na členy své strany s oznámením, že strana hodlá postupovat autonomně. Vstoupil do parlamentu a do Národní fronty, nadále zastával funkci předsedy strany. Zároveň pracoval jako profesor na Právnické fakultě Bělehradské univerzity.

Jovanović se rychle dostal do konfliktu s novou mocí. Reprezentoval nejsilnější skupinu „loajální opozice". Bojoval za svobodu tisku, za nezávislé soudnictví, proti nucené kolektivizaci. Soudil, že Národní fronta nemá být *hračkou, ani fasádou, ani zástěnou ve službách jedné strany*. Vyjadřoval se pro spolupráci se SSSR, ale také pro otevřenost vůči celému světu. *Milovan Djilas, pro něhož kritika úzké spolupráce se SSSR znamenala podřizování se americkému imperialismu, v roce 1947 Jovanoviće ostře napadl v parlamentu, označil ho za nepřítele a přirovnal ho k Dražovi Mihajlovićovi (který za druhé světové války vedl oddíly protiněmeckých *četniků, bojujících zároveň proti komunistickým partyzánům; po válce byl uvězněn a komunistickými úřady odsouzen k smrti).

Za své vystoupení v parlamentě k zahraniční politice byl Jovanović zbaven imunity, v Národní rolnické straně proti němu uspořádali puč a za *nevědeckou činnost* byl propuštěn z univerzity. V roce 1947 byl odsouzen za *slovní trestný čin* na devět let do vězení se zostřeným režimem. Po návratu na svobodu v roce 1955 se věnoval psaní. Svá díla vydával v samizdatu.

Ljubica Rosić

I.

JOVANOVIĆ, N. – JAKŠIĆ, B. (eds.): *Sloboda od straha. Izabrane političke rasprave*. Bělehrad 1991.
KOZIĆ, P. (ed.): *Političke uspomene*. Bělehrad 1997.
TÝŽ: *Političke uspomene 8. Otpor i kazna*. Bělehrad 1998.
TÝŽ: *Političke uspomene 9. Opozicija.* Bělehrad 1998.
TÝŽ: *Političke uspomene 10. Robijo, majko!* Bělehrad 1998.
TÝŽ: *Političke uspomene 11. Uspravno!* Bělehrad 1998.
Agrarna i industrijska politika. Bělehrad 1925.
Bio sam u Španiji. Bělehrad 1938.
Božija porodica. Bělehrad 2003.
Ćao, nesta kao lastin let. Užice 2004.
Francuska sociologija. Njeni glavni nosioci u XIX veku. Bělehrad 1929.
Izmedju tamnice i slobode. Kragujevac 1939.
Ko je bog. Bělehrad 2002.
Ko je devel. Bělehrad 2003.
Kult rada. Bělehrad 1927.
Le Rendement optimum du travail ouvrier. Paříž 1923.
Les effets économiques de sociaux de la guerre en Serbie. New York 1930.
Les Stimulantes modernes du travail ouvrier. Paříž 1923.
Ljudi, Ljudi. Medaljoni 94 političkih, javnih, naučnih i drugih savremenika. Bělehrad 2005.
Naš program. Paříž 1918.
Organizovanje demokratije. Bělehrad 1925.
Pronadji novi mir. Bělehrad 2002.
Pronadji novu radost. Bělehrad 2002.
Pronadji novu svrhu. Bělehrad 2002.
Seljaci protiv fašizma. Bělehrad 1936.
Socijalizam i seljaci. Bělehrad 1940.
Svetozar Marković. Bělehrad 1925.
Vedrina. Bělehrad 1970.

II.

JOVANOVIĆ, N.: *Život za slobodu bez straha. Studija o životu i delu dr Dragoljuba Jovanovića*. Bělehrad 2000.
PETRAŠKOVIĆ, Z.: *Dobra na Dunavu*. Bělehrad 1998.

Mihajlo MIHAJLOV
(1934–2010)

Historik literatury, spisovatel, filozof, rusista.

Narodil se v Pančevu (v jižní Vojvodině) v rodině ruských emigrantů. Gymnázium dokončil v Sarajevu, studoval srovnávací literaturu v Záhřebu a doktorskou práci obhájil v Lublani. V letech 1963–1965 pracoval jako asistent na katedře soudobé ruské literatury Filozofické fakulty Univerzity v Zadaru (v Chorvatsku).

V roce 1964 strávil pět týdnů na Lomonosovově univerzitě v Moskvě. Po návratu domů popsal své dojmy v knize *Leto moskovsko* (*Moskevské léto*), z níž byly uveřejněny dva úryvky v bělehradském časopise *Delo* (*Dílo*). Mihajlov psal o ruských alternativních tvůrcích, o básnících, malířích, hudebnících, filozofech a vědcích, a ilustroval to vlastními překlady básní „výtržníků" (mj. Bulata Okudžavy). Ukázky v *Delu* vyvolaly velký zájem, ale po zásahu ruského velvyslanectví byla publikace zastavena. V březnu 1965 Josip Broz Tito Mihajlova napadl, označil ho za „šíleného djilasovce" (označení vzniklo v souvislosti s činností *Milovana Djilase). Zanedlouho byl Mihajlov uvězněn a odsouzen k roku vězení podmíněně; byl také propuštěn z univerzity.

Mihajlov svá díla nemohl vydávat doma, uveřejňoval je tedy v západních časopisech. Byl za to souzen (v září 1966) a předchozí trest mu byl změněn na nepodmíněný. Za pobytu ve vězení byl také vyšetřován se skupinou několika opozičních představitelů z Bělehradu, Zadaru a Záhřebu, s nimiž hodlal založit nezávislý časopis [první pracovní titul byl *Slobodna Reč* (*Svobodné slovo*), později *Puť* (*Cesta*)]. V návrhu časopisu uvedli, že se v něm budou rozhodně stavět proti režimu jedné strany a budou bojovat za demokratický socialismus, což je zcela v souladu s ústavou a zákony. Časopis měl být zárodkem budoucí opozice a *rozbuškou, která vyvolá výbuch demokratických sil v celém socialistickém světě*. Krajský soud v Bělehradě Mihajlova v dubnu 1967 odsoudil za *nepřátelskou propagandu* na čtyři a půl roku vězení.

Mihajlov se domníval, že přelomovou roli v protidemokratickém jugoslávském systému mohl sehrát *Milovan Djilas. Prohlásil se za „djilasovce" v otevřeném dopise, který z vězení poslal Titovi a v němž také vytkl *SKJ, že stojí nad zákonem a ústavou.

Po propuštění z vězení se usadil v Novém Sadu. Pokračoval v publicistické činnosti a byl za ni znovu uvězněn (1974) a odsouzen na sedm let do vězení (1975). O dva roky později byl omilostněn.

V roce 1978 emigroval do Spojených států. Přednášel mj. na univerzitách v Ohiu, ve Virginii a Washingtonu, byl komentátorem **Rádia Svobodná Evropa*. V roce 1980 založil v New Yorku výbor na podporu jugoslávských disidentů. Za publicistickou činnost, v níž vedl neustálý boj za svobodu, dostal několik mezinárodních cen. Psal o nacionalismu a populismu (nejen v Jugoslávii), o konzervativních ideologiích, z jejichž některých vyznavačů se také stali disidenti (např. *Alexandr Solženicyn).

V roce 1990 se Mihajlov vrátil do Jugoslávie. Účastnil se politického života země, kandidoval do parlamentu za Občanský svaz Srbska (Gradjanski savez Serbije, GSS).

Ljubica Rosić

I.
Domovina je sloboda. Bělehrad 1994.
Leto moskovsko 1964. Bern 1965; Bělehrad 1990).
Martwy dom Dostojewskiego i Sołżenicyna. Przyczynki do fenomenologii niewolnictwa. *Kultura*, 1965, č. 9; přetisk: NOWA, Varšava 1981.
Mistyczne doświadczenie niewoli. *Karta*, 1985, č. 3 (samizdat).
Nenaučne misli. Bělehrad 2004.
Planetarna svest. Bělehrad 2001.
Planetarnoje soznanije. Ann Arbor 1982.

II.
Disidentstvo – stvarnost i legende. *Republika*, 1998, č. 181 (rozhovor).
DJORDJEVIĆ, M.: Ljudi i knjige iz egzila. Skice za portret Mihajla Mihajlova. *Republika,* 1993, č. 59–60.

Vladimir MIJANOVIĆ
(nar. 1946)

Vůdce opozičního studentského hnutí, aktivista Amnesty International.

Narodil se v osadě mezi Trebinje (v Hercegovině) a Dubrovníkem v rolnické rodině. Jeho otec byl odsouzen na několik let do vězení jako *„informbyrovec“ (stoupenec *Rezoluce* Informačního byra komunistických a dělnických stran z roku 1948).

Mijanović studoval sociologii na Filozofické fakultě Bělehradské univerzity. Od začátku studií vynikal aktivitou. V *březnu 1968 uspořádal akci na podporu studentského protestu na Varšavské univerzitě a 3. června se postavil do čela vzbouřených bělehradských studentů. Jejich jménem vyjednával s představiteli vlády. Vyjednávání však skončila tvrdým zásahem policie, která studenty i přednášející fyzicky napadla. Na univerzitě pak byla vyhlášena stávka (Mijanović byl spoluzakladatelem a členem stávkového výboru), jejíž účastníci nejprve požadovali odhalení organizátorů zásahu a posléze reformy systému.

V září 1968 studenti filozofické fakulty Mijanoviće zvolili předsedou fakultního vedení oficiálního Svazu studentů. Po sebeupálení Jana Palacha zorganizoval sbírku podpisů pod protestní petici, kterou studenti předali na československém velvyslanectví.

První Mijanovićovo obvinění vyvolala jeho veřejná vystoupení a účast na vydávání časopisu studentů filozofie *Frontisteiron* (*Škola myšlení*). Časopis přinášel satirický pohled na tehdejší realitu a osobnosti politického života (postava Orgia Konfronta byla spojena s Titem) a byl zabaven už v tiskárně, což ovšem soudu nebránilo Mijanoviće v září 1970 odsoudit za *nepřátelskou propagandu* na rok do vězení se zostřeným režimem.

Na podporu Mijanoviće, který ve vězení vyhlásil hladovku, vyhlásilo několikadenní hladovku i kolem 5 tisíc studentů ze čtyř fakult univerzity. Po návratu z vězení byl Mijanović znovu zvolen do samosprávných orgánů univerzity. V roce 1971 uspořádal mj. protestní hladovku na podporu bosenských horníků, kteří stávkovali z ekonomických důvodů.

Brzy byl povolán do armády, ačkoliv měl jako student právo na odklad. V roce 1973, kdy končil vojenskou službu, byl odsouzen vojenským soudem v Sarajevu na rok vězení za *verbální trestný čin*, za nějž bylo považováno několik politických vtipů uvedených v dopisech manželce Ljiljaně Jovičić. Odsouzena byla i ona (ke třem měsícům vězení).

Po odpykání trestu se účastnil studentských protestů, spolupracoval s *Dobricou Ćosićem, který členům studentského hnutí finančně pomáhal.

Začátkem osmdesátých let se Mijanović podílel na práci Svobodné univerzity. V dubnu 1984 byli po přednášce *Milovana Djilase všichni účastníci setkání uvězněni. *Djilas byl brzy propuštěn a Mijanović (spolu s Pavluškem Imširovićem, Gordanem Jovanovićem, Miodragem Milićem, Milanem Nikolićem a Dragomirem Olujićem) stanul před soudem ve slavném „procesu šesti“. Studenti vyhlásili hladovku, kauza vyvolala živé reakce ve světě a jugoslávské úřady byly pod tlakem veřejného mínění nuceny ustoupit a uvězněné propustit.

Mijanović byl vystaven stálým represím a výslechům, přišel o pas, nemohl najít práci a v roce 1987 odjel do Kanady, později do USA, kde dodnes žije a aktivně spolupracuje s Amnesty International.

Ljubica Rosić

II.

ROKNIĆ, A.: Geneza političke diskriminacije u Srbiji. Neprekinuta represija. *Danas*, 10. 9. 2004.
SCHWARTZ, M.: Droites, nationalismes et fascismes dans l’espace yougoslave de 1919 à 1985. *Résistance*, 2006, č. 31.
Slobodarenje i robijanje. Razgovor sa sociologom Ljiljanom Mijanović o uzletima i stradanju jedne buntovne generacije. *Republika*, 2002, č. 280.
UDOVIČKI, D.: Rani razorni radovi. *Republika*, 1998, č. 190.

Nebojša POPOV
(1939–2016)

Sociolog, člen skupiny Praxis, přednášející Svobodné univerzity, zakladatel a redaktor prvního nezávislého časopisu v Jugoslávii ****Praxis***.**

Narodil se v Petrovgradu (dnes Zrenjanin). Ukončil Právnickou fakultu na Bělehradské univerzitě (1963), doktorskou práci ze sociologie obhájil na Záhřebské univerzitě (1976).

Od roku 1962 přednášel na Dělnické univerzitě, poté byl asistentem na Filozofické fakultě Bělehradské univerzity. V roce 1968 podpořil s „profesorskou skupinou" studentské hnutí. V roce 1975 byl propuštěn z vysoké školy za *demoralizování mládeže* a *neloajalitu k vládnoucí ideologii a režimu*. Stejně jako ostatní členové „profesorské skupiny" měl zakázáno pracovat na vysokých školách v celé Jugoslávii a musel také odevzdat pas. Po zásahu Mezinárodní organizace práce v roce 1981 byli členové skupiny včetně Popova zaměstnáni v Centru filozofie a společenských teorií při Bělehradské univerzitě.

Začátkem osmdesátých let přednášel na Svobodné univerzitě. V roce 1982 byl uvězněn za účast v protestu proti zavedení výjimečného stavu v Polsku.

Byl jedním ze zakladatelů bělehradského časopisu *Kultura*, tajemníkem redakce časopisu **Praxis* (1970–1974), členem vědecké rady Budvanských dialogů (zimní setkání filozofů).

Popov za studentských let publikoval práce z oboru sociologie a články na politická témata v mládežnických a studentských časopisech, později pak ve filozofických a sociologických časopisech: *Gledišta, Filozofija a Sociologija* v Bělehradě, **Praxis* a *Scientia Yugoslavica* v Záhřebu. Jeho práce byly překládány do mnoha jazyků (mj. do angličtiny, francouzštiny, italštiny, maďarštiny, němčiny, polštiny a španělštiny).

Po letech „vnitřní emigrace" se v roce 1989 vrátil k veřejné politické činnosti. Byl jedním ze zakladatelů a předsedou Sdružení za jugoslávskou demokratickou iniciativu, poté se stal předsedou politické rady Občanského svazu Srbska.

Byl zakladatelem a šéfredaktorem časopisu *Republika*, který vychází nepřetržitě od roku 1989. Mnohé články z *Republiky* tiskly zahraniční deníky a časopisy, mj. polská *Gazeta Wyborcza*, v níž Popov působil jako stálý komentátor dění v Jugoslávii.

Před vypuknutím jugoslávských válek na začátku devadesátých let patřil k iniciátorům kulatého stolu vlády a opozice, a když došlo k ozbrojenému konfliktu, účastnil se všech protestů proti režimu Slobodana Miloševiće a protiválečných akcí. Mnohé protesty inicioval a udržoval kontakty s demokratickou opozicí v jiných republikách.

Od začátku (1992) náležel do Bělehradského kruhu – Sdružení nezávislých intelektuálů. Byl jedním z tvůrců týmu vědců, kteří připravili zasvěcenou analýzu rozpadu jugoslávské federace a války, jakož i role Srbska v těchto událostech, a také redaktorem knihy *Srbská strana války*, která z práce týmu vznikla.

Ljubica Rosić

I.

Contra fatum. Slučaj „grupe profesora" Filozofskog fakulteteta u Beogradu. Bělehrad 1990.
Društveni sukob – izazov sociologiji. Bělehrad 1983 (soudně zakázáno rozšiřovat); 1990.
Jugoslavija pod naponom promena. Bělehrad 1990.
Partija, vlast i samoupravljanje. Bělehrad 1965.
Republika: bibliografija (*1989–2000*). Bělehrad 2001.
Serbska dramedia. Přel. Petryńska, Magdalena. In: TYSZKA, J. (ed.): *Obywatelski protest i karnawał uliczny...*
Skriveni delovi istorije. Izložba povodom 10. godine Republike. Bělehrad 1998.
Srpski populizam. Bělehrad 1993.
Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju. Bělehrad 1996.
The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis. Budapešť 2000.
Život od rada. Partnerstvo u preobražanju privrede i društva: slučaj „Lola" (*Železnik*). Bělehrad 2003.

Maďarsko

ÚVOD

*Maďarská revoluce v roce 1956 byla krutě potlačena. Bylo vykonáno přes 500 rozsudků smrti, na desítky tisíc lidí bylo internováno nebo posláno do vězení, 200 tisíc lidí Maďarsko opustilo. Důvodem, proč se společnost smířila s návratem diktatury, však nebyl jen strach. Také strana vyvodila z revoluce závěr, že trpělivost společnosti má své meze. Tuhnoucí komunistický systém zanechal masového pronásledování. Za cenu značného zahraničního zadlužení dlouho společnosti zajišťoval růst životní úrovně. „Gulášový socialismus" a napolo legální soukromé iniciativy vzkvétající v mezerách zestátněné ekonomiky umožňovaly velkému množství občanů za cenu nejrůznějších kompromisů naplňovat v rámci existujícího systému vlastní zájmy.

Cenzura byla stále liberálnější za cenu, že se v literatuře nevyskytovala určitá témata považovaná za tabu, začalo být možné kriticky popisovat společenské jevy. V roce 1963 byli na amnestii propuštěni z vězení odsouzení revolucionáři a největší kontrolou bezpečnostních úřadů byli postiženi komunističtí „revizionisté", kteří na nějakou politickou činnost nemohli ani pomýšlet.

Poměrně vysoká životní úroveň a přesvědčení, že jakákoliv opoziční činnost může situaci jen zhoršit, vedly k tomu, že se první pokusy obnovit opoziční činnost vyskytly až v polovině sedmdesátých let v okruhu budapešťské inteligence spjaté s filozofickou školou Györgye Lukácse. Tehdy vznikla díla obsahující hloubkovou kritiku marxismu. György Márkus a dvě nejdůležitější osobnosti Lukácsova okruhu, *György Bence a *János Kis, provedli v rozsáhlé práci *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* (*Jak je možná kritická ekonomie?*) kritickou analýzu strukturálních chyb *Kapitálu* Karla Marxe. V podobném duchu se vyjadřoval *Miklós Haraszti, který po vyloučení z vysoké školy (byl propuštěn jako maoista) pracoval jako dělník v jednom z budapešťských podniků a popsal své zkušenosti v knize *Darabbér* (*Úkolová sazba*). Tvrdil, že socialismus nesplnil žádný ze svých slibů, podle kterých měla odcizenou práci nahradit práce přinášející osvobození, rozvoj a naplnění. Ve skutečnosti ovšem dělník v „dělnické zemi" začal být ještě závislejší než v kapitalismu.

Mnozí další členové Lukácsovy školy byli stigmatizováni a odsunuti od vědecké práce (mj. Márkus), *Haraszti byl postaven před soud pro obvinění z pobuřování a odsouzen k 8 měsícům odnětí svobody podmíněně. Rukopis knihy *Györgye Konráda a sociologa Ivána Szelényiho *Az értelmiség utja a hatalomhoz* (*Cesta inteligence k moci*) byl „jen" zabaven, k soudu nad autory však nedošlo.

Závěry, jaké zmínění autoři vyvodili z kontaktů se státními nakladatelstvími, jednoznačně ukazovaly na to, že svobodná intelektuální debata se může odehrávat jen v rámci svobodného vydavatelského trhu nezávislého na státní kontrole.

Nejlepším důkazem, že samizdat je v Maďarsku potřebný, byla iniciativa zahájená filmovým a literárním kritikem *Jánosem Kenedim. Díky jeho péči vyšel v březnu 1977 strojopis o více než tisíci stránkách, nazvaný **Profil* a obsahující literární a vědecké práce (z oboru společenských věd), které redakce v uplynulých letech odmítly pod záminkou, že nevyhovují profilu nakladatelství. Prvním politickým samizdatem, který v Maďarsku vyšel, byla antologie *Marx a negyedik évtizedben* (*Marx ve čtvrtém desetiletí*, 1977), která představovala definitivní rozloučení bývalých stoupenců marxismu s tímto myšlenkovým proudem.

Druhá polovina sedmdesátých let se také vyznačovala aktivnější politickou činností maďarských disidentů. Šestého ledna 1977 zadržely komunistické orgány v Praze tři aktivisty *Charty 77, mezi nimi *Václava Havla. Na protest podepsalo 34 představitelů maďarské inteligence 9. ledna 1977 memorandum o solidaritě se zadrženými. Text a seznam signatářů byl přečten v **Rádiu Svobodná Evropa*. Tento fakt prolomil další tabu, neboť oficiální tisk pokládal **RSE* za stanici vysílající nepřátelskou propagandu.

Třebaže iniciátoři a účastníci tohoto prvního veřejného vystoupení pocházeli většinou z Lukácsova okruhu, nepředstavovali už jen dřívější „subkulturu" první poloviny sedmdesátých let. Od podzimu 1978 se místo seminářů v soukromých bytech začaly pořádat veřejné přednášky otevírající témata obklopená mlčením, jako třeba dějiny sovětské komunistické strany nebo situace maďarské menšiny v Sedmihradsku. Cyklus přednášek iniciovaný *Miklósem Szabóem se podle dne, kdy se konaly, nazýval *Svobodná pondělní univerzita.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se vedle Lukácsova okruhu objevilo druhé významné opoziční centrum sdružené kolem sociologa Istvána Keményе. Ten byl odsouzen za účast v *revoluci roku 1956 a po návratu z vězení dlouho nemohl vědecky pracovat. Až o 10 let později začal zkoumat situaci nejchudších společenských vrstev: Romů, dělníků ve velkých průmyslových závodech. Stále méně však mohl výsledky svých výzkumů publikovat, až byl nakonec v roce 1977 přinucen k emigraci. Jeho žáci se pokoušeli přispět přímou pomocí rodinám lidí, s nimiž přišli do kontaktu při sociologických výzkumech – sbírali pro ně peníze, oblečení a poskytovali právní rady. Zároveň jako pokračovatelé Keményovy práce chtěli upozornit veřejné mínění, že socialismus nezlikvidoval bídu ani nenapravil bytovou situaci chudáků žijících na okraji společnosti, především romské menšiny. Iniciátoři této akce – *Gábor Iványi, Gabriella Lengyel, András Nagy, Bálint Nagy, *Ottilia Solt – založili na podzim 1979 *Fond na pomoc chudým, první organizaci jednoznačně opoziční povahy v Maďarsku.

Když byli v říjnu 1979 přední představitelé *Charty 77 odsouzeni k tvrdým trestům, začaly v Maďarsku dvě nezávislé podpisové akce pod protestní dopisy. Jednu z nich organizovali bývalí „levičáci", druhou Keményovi žáci – *György Bence, *János Kenedi a *János Kis projevili solidaritu s mluvčími *Charty 77 otevřeným dopisem, který uveřejnil pařížský *Le Monde*. Obě podpisové listiny podepsalo celkem 254 lidí, 57 z nich podepsalo oba dokumenty. Protest proti pražským rozsudkům se v Maďarsku považuje za moment vzniku demokratické opozice.

Na tak rozsáhlou protestní akci reagovala moc obzvlášť ostrými metodami. Část účastníků protestu byla propuštěna z práce, proti jiným bylo použito výhrůžek. Výsledkem bylo, že se podařilo dostat opoziční centra nadlouho do izolace. Propouštění představitelů opozice z práce však zvyšovalo počet příslušníků inteligence odstavovaných na okraj společnosti, do pozice lidí, kteří už nemají co ztratit, a z těch se stávali redaktoři a distributoři podzemních publikací a aktivní účastníci demokratické opozice.

Přelomovou chvílí konsolidace maďarské opozice bylo v roce 1980 vydání **Bibó emlékkönyv* (*Bibóovy pamětní knihy*). Zprvu to měl být dárek velkému mysliteli k sedmdesátinám. *István Bibó však v roce 1979 zemřel a ze vznikající knihy se místo dárku stal svazek věnovaný jeho památce. Mezi autory byla vedle představitelů demokratické opozice i smetánka maďarské inteligence, literátů a vědců.

„Lidové fronta", jež se spojila kolem práce věnované *Bibóovi, polekala státní moc. Ústřední výbor Maďarské socialistické dělnické strany vytvořil v prosinci 1980 ve spolupráci se zástupcem ministra vnitra odpovědným za státní bezpečnost operativní skupinu, jejímž úkolem měla být koordinace kroků směřujících proti opozici. Používalo se tradiční taktiky: dál se zatýkalo,

místo procesů se používaly nejrůznější nátlakové prostředky a inteligence byla hrozbami zbavení existenčních prostředků držena co nejdál od nejaktivnější opozice.

Na přelomu let 1980/1981 se v podmínkách prohlubující se hospodářské krize opozice aktivizovala. Nepochybně k tomu přispěla proměna polské *Solidarity v masové opoziční hnutí milionů lidí. *Gábor Demszky a *László Rajk se jezdili do Varšavy učit technikám používaným v podzemních vydavatelstvích. V únoru 1981 vytvořil *Rajk ve vlastním bytě samizdatový „butik" – místo, kde se potkávali představitelé opozice a kde bylo možné získat samizdatové tiskoviny. Objevila se také myšlenka na vydávání vlastního časopisu. První cyklostyl na prosbu *Jánose Kise propašovali do Maďarska socialističtí aktivisté francouzských odborů a jeho obsluhy se ujali představitelé mladší opoziční generace István Orosz a jeho manželka. Koupili dům na venkově, 40 km od Budapešti, živili se fyzickou prací a překládáním, ale jejich hlavním zaměstnáním byl tisk časopisu. Přísně dodržovaná pravidla konspirace umožnila, že tiskárna v letech 1981–1985 bezpečně fungovala. Tiskaři zůstávali anonymní, zato jména redaktorů a jejich telefony a adresy byly uvedeny v tiráži. V průběhu vzniku koncepce časopisu se zrodil i jeho název: **Beszélő* – to znamená chvíle, kdy se vězeň může při návštěvě setkat s rodinou.

Ve stejné době jako **Beszélő* začaly v Budapešti vycházet ještě dva podzemní časopisy, ale od každého z nich vyšlo jen jedno číslo, protože jejich autoři nedokázali vytvořit podobnou vydavatelskou a distribuční strukturu jako **Beszélő*.

V zimě 1982, zanedlouho po vzniku **Beszélő,* založili *Gábor Demszky a *Jenő Nagy podzemní vydavatelství *AB. První vydanou publikací byl soubor dokumentů *Az elnyomás és ellenállás dokumentumai* (*Dokumenty útlaku a odporu*), zpráva o událostech v Polsku, druhou byla sbírka básní Györgye Petriho *Orökhétfő* (*Pondělí*).

Další roky se vyznačovaly vznikem občanských organizací, zejména ekologických hnutí, a také skupin inteligence spjatých s disidentským okruhem. Jednou z nich bylo Hnutí Dunaj, úzce spolupracující s opozicí, z něhož se v pozdějších letech stalo jedno z nejdůležitějších společenských hnutí období systémové transformace. Jeho iniciátoři, János Vajda a okruh jeho přátel, vystupovali proti stavbě přehrady v podunajském Bős-Nagymaros na hranicích se Slovenskem.

Aktivizovala se rovněž maďarská menšina žijící v zemích sousedících s Maďarskem. V roce 1981, ve stejné době jako **Beszélő*, byť za nesrovnatelně obtížnějších okolností, vznikl časopis maďarské inteligence v Sedmihradsku **Ellenpontok* (*Kontrapunkty*). V říjnu 1982 poslal redakční tým časopisu memorandum účastníkům madridské konference, vyzývající k dodržování ustanovení helsinské konference. Mimo jiné se v něm požadovalo zřízení nezávislé organizace, která by hájila zájmy maďarské menšiny žijící v Sedmihradsku. Spolupracovníky časopisu zadržela rumunská tajná policie Securitate a přinutila je, aby se vystěhovali do Maďarska.

Mluvčí maďarské menšiny v Československu *Miklós Duray navázal hlavně prostřednictvím *Györgye Bence v roce 1977 kontakt s maďarskou opozicí. Od roku 1978 (anonymně) vydával dokumenty Výboru na obranu práv maďarské menšiny v Československu, upozorňoval na křivdy, které se děly maďarské menšině, především na omezování přístupu k výuce v mateřském jazyce. *Duray byl poprvé zatčen v lednu 1983, podruhé v květnu 1984. Reakcí na jeho zadržení byly mezinárodní protesty a založení – z iniciativy *Györgye Bence – tzv. Durayova výboru v Budapešti.

V listopadu 1983 založil *Demszky další nelegální časopis **Hirmondó* (*Deník*) a *György Krassó vydavatelství Magyar Október (Maďarský říjen), vydávající dokumenty a články spojené s *revolucí v roce 1956.

Nový volební zákon přijatý v roce 1983 umožňoval, aby si v jednom obvodě konkurovali alespoň dva kandidáti, které stavěla strana Vlastenecká lidová fronta, ale kandidáty mohli navrhovat také účastníci předvolebních schůzí. Tento předpis umožnil stoupencům opozice navrhnout do parlamentu tak známé představitele opozice, jako byli *László Rajk, *Gáspár Miklós Tamás, radikální ekolog Ferenc Langmár nebo ekonom Tamás Bauer, jenž měl blízko k myšlenkám opozice. Přestože organizátoři nedovolili umístit ve všech obvodech na seznam kandidátů představitele opozice, parlament zvolený v roce 1985 se podstatně lišil od toho, jaký plánovalo stranické vedení, a stal se fórem politické činnosti připravující systémovou transformaci.

A opoziční aktivita vzrůstala i nadále. V létě 1985 se v campingu v Monoru nedaleko Budapešti sešla liberální opozice s představiteli národně-lidového proudu, ale účastníci setkání nenašli cestu k dohodě (*setkání v Monoru). Na trhu se objevilo několik podzemních časopisů: *Demokrata* (*Demokrat*), radikální časopis nejmladší opoziční generace (*Jenő Nagy a György Gadó), *Egtájak között* (*Mezi směry*). Úřady po dlouhém přetahování souhlasily s registrací Nadace Gábora Bethlena, o jejíž vznik bojovali lidovci a která měla pomáhat Maďarům žijícím za hranicemi země.

Na jaře 1987 se již vědělo, že Gorbačovova hesla, perestrojka a glasnosť, nejsou jen prázdným rétorickým gestem. V Maďarsku, jež bylo pokládáno za liberální, nebylo tudíž možné udržet konzervativnější politickou linii, než byla sovětská. V červnu 1987 se do řídících funkcí ve straně dostali lidé jako Károly Grósz nebo János Berecz, už po léta považovaní za Kádárovy vnitrostranické odpůrce.

Očekávání změn přimělo opoziční seskupení ke zformulování politického programu. Jediný obecně přijímaný připravila na jaře 1987 seskupení kolem časopisu **Beszélő*. Vyšel v samostatném čísle časopisu v červnu 1987 pod názvem *Társadalmi Szerződés* (**Společenská smlouva*). Úvod k programu končil heslem: *Kádár musí odejít*.

Tento program, který formuloval *János Kis, vycházel z toho, že Maďarsko je součástí sovětského systému a samo se z něj nedostane. Ekonomika je v krizi. Nebezpečí sovětského zasahování je stále menší. V takové situaci je potřeba společenskou nespokojenost svést k politickým požadavkům a dosáhnout možných kompromisů, např. ústavního omezení moci strany nebo navrácení národní suverenity v problémech, které se bezprostředně netýkají světových zájmů Sovětského svazu. Je také potřeba zavést tržní hospodářství, ale místo koncentrace kapitálu se doporučovalo předat kontrolu majetku podniků jejich zaměstnancům.

Zároveň příslušníci lidově národního proudu opozice na konferenci uspořádané 27. října 1987 v bytě u básníka *Sándora Lezsáka v Lakiteleku (*setkání v Lakiteleku) rozhodli o zřízení *Maďarského demokratického fóra. Mezi zakládajícími členy byli mj. István Bakos, *Sándor Csoóri, *István Csurka, spisovatel Gyula Fekete a historik Lajos Für, předsedou se stal Zoltán Bíró. K hnutí, které se nepokládalo za instituci spojenou s vládní stranou ani za součást opozice, se připojily četné skupiny učitelů, osvětových pracovníků, lékařů, a dokonce i mnoho členů Maďarské socialistické dělnické strany. Vůdcové *Fóra pořádali v Budapešti v prvním divadle postaveném ze soukromé iniciativy – v Jurtě – pravidelně diskuse.

V roce 1988 vznikaly jedna za druhou nezávislé skupiny a občanské organizace a již existující tzv. *kluby zahájily výrazně politickou činnost. Důležitým prvkem při vzniku nezávislých hnutí byla kolegia, působící při všech vysokých školách. Třicátého března 1988 z iniciativy Kolegia Istvána Bibóa, které působilo při Právnické fakultě Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti, založilo 37 studentů *Svaz mladých demokratů (FIDESZ), a tím bylo zlikvidováno

monopolní postavení Svazu komunistické mládeže. Čtrnáctého května vznikly jako výsledek mnohaměsíční práce první nezávislé odbory, Demokratický odborový svaz vědeckých pracovníků. Rostoucí počet nezávislých iniciativ přiměl demokratickou opozici seskupenou kolem časopisu *_Beszélő_* hledat způsoby, jak jejich činnost koordinovat.

Rychle začalo být jasné, že místo Sítě svobodných iniciativ opírající se o volnou strukturu, která vznikla v květnu 1988 z iniciativy *Jánose Kise, je třeba založit politickou organizaci s členstvím a vedením, zvlášť když se 3. září 1988 *Maďarské demokratické fórum, které se dosud označovalo za společenské hnutí, proměnilo ve stranu, začalo přijímat členy a budovat organizaci také na maďarském venkově.

Pro vzestup významu politiky ve společenském životě byly vedle růstu občanských organizací charakteristické stále častější demonstrace, jimž se režimní orgány neúspěšně snažily zabránit. Jedna z nich byla plánována na den národního svátku 15. března 1988. Toho dne brzy ráno bylo v budapešťských bytech zatčeno osm známých představitelů opozice, mj. *Gábor Demszky, György Gadó, *Jenő Nagy, *Ottilia Solt. Do budapešťských ulic vyšlo téměř 10 tisíc demonstrantů. Policie se neodvážila zasáhnout a nezabránila ani tomu, aby místo zatčených přednesli projevy Róza Hodosán, manželka zadrženého *Gábora Demszkého, *János Kis a *Gáspár Miklós Tamás. Šestnáctého června 1988 policie rozehnala shromáždění věnované výročí smrti Imreho Nagye, ale přesto se *Jánosi Kisovi a Imremu Mécsovi podařilo promluvit před budovou budapešťské televize. Dvacátého sedmého června 1988 se s mlčenlivým svolením vedení strany konala na náměstí Hrdinů v Budapešti demonstrace na obranu maďarské menšiny obývající rumunské Sedmihradsko a také na protest proti likvidaci maďarských vesnic v Rumunsku. Demonstrace se zúčastnilo 100 tisíc lidí. Patnáctého listopadu 1988 však policie použila síly proti demonstrantům, kteří projevovali solidaritu s účastníky dělnických nepokojů v sedmihradském Brašově (*stávka v Brašově).

Na podzim 1988 se zrychlily přípravy na přetvoření Sítě svobodných iniciativ na politickou stranu. Tento proces skončil 13. listopadu 1988 a nová strana dostala název *Svobodný svaz demokratů. V jeho čele stanul *János Kis.

Koncem roku 1988 vedení Maďarské socialistické dělnické strany pochopilo, že se proces vytváření vícestranického systému už nedá zastavit, a v lednu 1989 přistoupilo na rozhovory s nově vzniklými politickými organizacemi, které 22. března vytvořily „kulatý stůl opozice“. Tvořilo jej osm největších opozičních organizací: *Maďarské demokratické fórum, *Svaz svobodných demokratů, *Svaz mladých demokratů, Nezávislá strana drobných rolníků, Sociálně demokratická strana, Maďarská lidová strana, Sdružení přátelství E. Bajcsy-Zsilinszkého a Demokratická liga nezávislých odborů.

Vládnoucí strana přijala navrhované podmínky a 13. června 1989 přistoupila k jednáním s opozicí, v jejichž důsledku se utvářel právní systém parlamentní demokracie. Zároveň 16. června 1989 proběhl symbolický pohřeb Imreho Nagye a revolucionářů popravených s ním. U katafalku vystaveného na budapešťském náměstí Hrdinů se sešly davy. Při obřadu promluvil *Viktor Orbán, který poprvé veřejně požadoval, aby Maďarsko konečně opustila sovětská vojska, která tam pobývala.

Jednání mezi Maďarskou socialistickou dělnickou stranou a opozičními seskupeními skončila 18. září 1989, mnoho otázek však zůstalo nezodpovězených. Mezi zápisy dohody byla i záruka uskutečnění zcela svobodných voleb do parlamentu. Padlo také rozhodnutí, že se v listopadu budou konat prezidentské volby, ale prezidenta zvolí již existující Národní shromáždění. Z účastníků jednání závěrečnou dohodu nepodepsal *Svaz mladých demokratů a *Svaz svobodných demokratů.

*Svaz svobodných demokratů navrhoval provedení referenda o otázkách, které nebyly při jednáních u kulatého stolu vyřešeny. Jeho aktivisté sestavili seznam čtyř otázek, na které bylo třeba odpovědět „ano“ nebo „ne“: zda mají být zlikvidovány stranické milice; zda má strana vydat počty ze svého majetku; zda má být straně uložena povinnost rozpustit své základní organizace; zda mají být parlamentní volby dříve než prezidentské. V referendu, které proběhlo 26. listopadu 1989, odpověděla rozhodná většina společnosti na první tři otázky souhlasně, pokud šlo o poslední otázku, byly názory rozdílné. Odpovědí „ano“ však bylo víc než požadovaných 50 %.

Termín voleb byl stanoven na 25. března 1990. Ještě před jejich zahájením, v lednu 1990, zveřejnil *Svaz svobodných demokratů, že státní bezpečnostní služby stále ve velkém rozsahu sledují opoziční aktivisty (tzv. Dunagate), což socialistickou stranu zkompromitovalo. První kolo voleb – 25. března 1990 – nepřineslo řešení, druhé – 8. dubna – rozhodlo o vítězství *Maďarského demokratického fóra (na druhém místě skončil *Svaz svobodných demokratů, na třetím Maďarská socialistická strana). V květnu 1990 vznikla koalice *Maďarského demokratického fóra a dvou koaličních stran – Strany drobných rolníků a Křesťansko-demokratické lidové strany. *Svaz svobodných demokratů získal v parlamentě 90 mandátů, takže představoval druhou největší sílu. V parlamentě složeném ze šesti stran zasedala na straně opozice ještě Maďarská socialistická strana a Strana mladých demokratů.

Maďarská transformace, nebo podle Józsefa Antalla „ústavní revoluce“, proběhla pokojným vyjednáváním díky pevnosti a odhodlání těch, které ještě o deset let dřív pohrdlivě označovali za „trpasličí menšinu“.

Ferenc Kőszeg

BIBLIOGRAFIE

1956: w dwadzieścia lat później z myślą o przyszłości. Londýn 1978.

AGÓCS, S. – MEDVIGY, E. (eds.): *Lakitelek 1987. A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve*. Budapešť 1991.

BALÁZS, Z.: *A körözési listán a második? A szakkollégiumok a BM III/III-as Főcsoportfőnökség ügyiratainak tükrében*. Budapešť 2000.

BALOGH, L.: *Rendszerváltások és diktatúrák: politikai-hatalmi viszonyok Kelet-Közép-Európában, 1944–1985*. Budapešť 2004.

BARNA, I. – KENEDI, J. – RÓZSA, J. – SULYOK, M. (eds.): *A Napló. 1977–1982: válogatás*. Budapešť 1990.

BÉKÉS, C. – BYRNE, M. – RAINER, M. J. (eds.): *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents*. Budapešť – New York 2002.

BENKŐ, P.: *A magyar népi mozgalom almanachja*. Budapešť 1996.

BIHARI, M. (ed.): *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1985–1991*. Budapešť 1992.

TÝŽ: *Demokratikus út a szabadsághoz*. Budapešť 1990.

TÝŽ: *Magyar politika 1944–2004*. Budapešť 2005.

BOZÓKI, A. (ed.): *A rendszerváltás forgatókönyve*, sv. 1–8. Budapešť 1999–2000.

BRZEZIŃSKI, Z.: *Jedność czy konflikty? Węgry 1956*. In Corpore, Varšava 1983.

CENTKOWSKA, E.: *Jesień ludów '89. Kalendarium wydarzeń*. Varšava 1992.
CSEH, B. GERGŐ – KALMÁR, M. – PÓR, E. (eds.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitika és cenzúra 1956–1963. Dokumentumok*. Budapešť 1999.
CSETE, Ö. (ed.): *1956 – Budapeszt. Węgrzy, Polacy – twarze i losy.* Přel. Cygielska, Elżbieta – Żurek-Góralczyk, Krystyna. Varšava 2000.
CSISZTAY, G.: *Polacy i Węgrzy razem*. Varšava 2006.
CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia*, sv. 1–3. Budapešť 1995.
TÝŽ: *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben*. Budapešť 2001.
DALOS, G.: *Archipel Gulasch. Die Entstehung der demokratischen Opposition in Ungarn*. Brémy 1986.
DEMSZKY, G.: *A szabadság visszahódítása*. Budapešť 2001.
DEMSZKY, G. (ed.): *Magyarország és az ellenzéki mozgalmak a közép-kelet-európai posztkommunista átmenet kérdéseivel foglalkozó szaksajtó tükrében, 1981–1989. Dokumentumok*. Budapešť 1997.
DONÁTH, F.: *A Marciusi Fronttól Monorig*. Budapešť 1992.
FALK, B. J.: *The Dilemmas of Dissidence…*
FEHÉR, F. – HELLER, A.: *Ungarn '56. Geschichte einer antistalinistischen Revolution*. Hamburk 1982.
FÖLDES, G.: *Hatalom és mozgalom, 1956–1989. Társadalmi-politikai erőviszonyok Magyarországon*. Budapešť 1989.
GARTON ASH, T.: *Rok zázraků: svědectví o revoluci roku 1989…*
GATI, C.: *Stracone złudzenia. Moskwa, Waszyngton i Budapeszt wobec powstania węgierskiego 1956 roku*. Přel. Maziarska, Anna – Maziarski, Jacek. Varšava 2006.
GORZKOWSKI, J. – MORAWSKI, W.: *Jesień narodów*. Varšava 1991.
GÓRALCZYK, B.: *Węgierski pakiet*. Varšava 2000.
TÝŽ: *Węgry: transformacja pokomunistyczna 1990–2003*. Varšava 2003.
GRANVILLE, J.: *In Line of the Fire. The Soviet Crackdown on Hungary 1956–58*. Pittsburgh 1998.
GUNST, P.: *Magyarország gazdaságtörténete 1914–1989*. Budapešť 1996.
GYARMATI, G.: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből*. Budapešť 1998.
GYARMATHY, K. – LÉVAY, J. (eds.): *Szamizdat '81–89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból*. Budapešť 1990.
HAVAS, F. – KIS, J.: *„Beszélő" Összkiadás 1981–1989*, sv. 1–3. Budapešť 1992.
HODOSÁN, R.: *Szamizdat történetek*. Budapešť 2004.
HUSZÁR, T. – SZABÓ, J.: *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956––1962*. Budapešť 1999.
IZSÁK, L.: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története. 1944–1990*. Budapešť 1998.
JANIŠOVÁ, M. – PREČAN, V. – RISSMANN, E. (eds.): *Samizdat. Alternative Culture in Central and Eastern Europe from the 1960s to the 1980s*. Brémy 2002.
KACZMAREK, K.: *Prymas Węgier Józef Mindszenty*. Poznaň – Varšava 2002.
Kadaryzm bez maski. Wybór niezależnej publicystyki węgierskiej. Přel. Szukalski, Wiesław [vl. jm. Maziarski, Wojciech]. „CDN", Varšava 1987.
KENDE, P.: *A párizsi toronyból. Válogatott politikai írások 1957–1989*. Budapešť 1991.
KIRÁLY, B. K.: *Forradalomtól forradalomig. Válogatott tanulmányok, beszédek és interjúk: 1982–1990*. Budapešť 1990.
KIS, J.: *Węgry 1956–57. Czas odbudowy systemu*. Přel. Wiśniewski, Rafał. Varšava 1989.
KISS, C. – SUTARSKI, K. (eds.): *Polskie lato, węgierska jesień. Polsko-węgierska solidarność w latach 1956–1990*. Budapešť 1997.
KISZELY, G.: *Állambiztonság 1956–1990*. Budapešť 2001.
TÝŽ: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Budapešť 2000.
KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W. (eds.): *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej…*
KOCHANOWSKI, J.: *Węgry. Od ugody do ugody 1867–1990*. Varšava 1997
KOPÁCSI, S.: *Au nom de la classe ouvriére*. Paříž 1979. Polsky jako: *W imieniu klasy robotniczej*. „Przedświt", Varšava 1988.
TÝŽ: *Węgry 1956. Trzynaście dni nadziei*. NOWA, Varšava 1980 aj. (překlad z *Der Spiegel,* 1979, č. 35–37).
KŐSZEG, F.: *Lehetőségek kényszere. Publicisztikai írások, cikkek*. Budapešť 2000.
KULCSÁR, K.: *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988–1990*. Budapešť 1994.
LECHOWSKA, M.: *Węgrzy patrzą na swą historię*. Varšava 2004.
LITVÁN, G. (ed.): *Rewolucja węgierska 1956 roku. Reformy, bunt i represje 1953–1963*. Přel. Stawiński, Janusz. Varšava 1996.
LOMAX, B.: *Hungary 1956*. Londýn 1976. Polsky jako: *Węgry 1956*. „CDN", Varšava 1986.
ŁUBCZYK, G.: *Wielogłos węgierski. Zapiski z rozmów* (*1977–1993*). Varšava 1994.
MOLNÁR, I. D. (ed.): *Polskim piórem o węgierskim październiku. Antologia*. Poznaň 1996.
NAGY, Cs. (ed.): *A magyarországi szamizdat egy évtizedének bibliográfiája*. Budapešť 1990.
NOWAK, J. R.: *Spory o historię i współczesność*. Varšava 2000.
TÝŽ: *Węgry. Wychodzenie z kryzysu*. Varšava 1984.
RAINER, M. J. (ed.): *A monori tanácskozás. 1985. június 14–16.* Budapešť 2005.
TÝŽ: *Imre Nagy. Biografia polityczna.* Přel. Żurek-Góralczyk, Krystyna. Varšava 2003.
RIPP, Z.: *Rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990*. Budapešť 2006.
TÝŽ: *Szabad Demokraták. Történeti vázlat a Szabad Demokraták Szövetségének politikájáról* (*1988–1994*). Budapešť 1995.
SALAMON, K.: *Rendszerváltoztató újratemetés.* Kairosz, Budapešť 2003.
SEBESTYEN, V.: *Dwanaście dni. Rewolucja węgierska 1956*. Přel. Antosiewicz, Maciej. Varšava 2006.
SCHLETT, I.: *A magyar politikai gondolkodás története*, sv. 1. Budapešť 1996; sv. 2. Budapešť 1999.
SMOLAR, A.: *The Role of Opposition Groups on the Eve of Democratisation in Poland and Hungary* (*1987–1988*). Mnichov 1989.
SZEGEDI, P. [pseudonym]: *Opozycja węgierska 1980*. NOWA, Varšava 1981.
SZILÁGYI, S. (ed.): *A hétfői Szabadegyetem és a III/III: interjuk, dokumentumok*. Budapešť 1999.
TISCHLER, J. (ed.): *I do szabli... Polska i Węgry: punkty zwrotne w dziejach obu narodów w latach 1980–1981*. Přel. Héjj, Botond. Varšava 2001.
TÝŽ: *Rewolucja węgierska 1956 w polskich dokumentach*. Varšava 1995.
TÓTH, A.: *Revolúció. A kelet-európai átalakulás politikai és gazdasági ismérvei: a magyar példa*. Budapešť 2003.

TÓTH, P. P.: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon 1988–1994*. Budapešť 1997.
TŐKÉS, R. L.: *A kialkudott forradalom* (*Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990*). Budapešť 1998.
TÝŽ: *Murmur and Whispers. Public Opinion and Legitimacy Crisis in Hungary, 1972–1989*. Pittsburgh 1997.
VÁSÁRHELYI, M.: *Csalódások kora. Rendszerváltás alulnézetben*. Budapešť 2005.
WOROSZYLSKI, W.: *Dziennik węgierski 1956 wraz z glosami 1976, 1981, 1986*. Wyd. S, Varšava 1986; *Dziennik węgierski 1956.* Varšava 1990.
Z historii wydarzeń węgierskich. Materiały i dokumenty. NOWA, Varšava 1981.

KALENDÁRIUM

1946

1. února
Vyhlášení Maďarské republiky.

18. srpna
Nabytím účinnosti nové ústavy byla Maďarská republika přejmenována na Maďarskou lidovou republiku.

1947

10. února
V Paříži byla podepsána mírová smlouva se státy protihitlerovské koalice.

31. srpna
Parlamentní volby – v důsledku manipulací získal levicový blok 60 % mandátů.

1948

10. února
Podpis smlouvy o přátelství se SSSR.

25. března
Znárodnění části velkých podniků.

12.–14. června
Sloučením Maďarské komunistické strany se Sociálně demokratickou stranou vznikla Maďarská strana pracujících (MSP).

1949

3.–8. února
Proces s primasem Maďarska Józsefem Mindszentym.

19. června
László Rajk st. odsouzen k smrti.

1950

leden
Vyhlášen první pětiletý plán.

1952

14. srpna
Premiérem se stal Mátyás Rákosi, první tajemník Maďarské strany pracujících.

1953

27.–28. června
V souvislosti s kritikou Rákosiho orgány SSSR přijal ústřední výbor MSP rezoluci o přijetí „nové linie“.

4. července
Premiérem se stal Imre Nagy, začal boj o moc ve straně mezi novým premiérem a frakcí Rákosi – Gerő.

1954

24. března
První rehabilitace vězněných komunistů.

1955

15. dubna
Imre Nagy byl odvolán ze všech zastávaných funkcí.

1956

23. října
Začala *maďarská revoluce.

24. října
Imre Nagy se znovu stal premiérem, vyzval k ukončení bojů a slíbil za to amnestii.

28. října
V rozhlasovém projevu označil Nagy povstání za národní revoluci.

1. listopadu
Místo rozpuštěné Maďarské strany pracujících vznikla Maďarská socialistická dělnická strana (MSDS). Vláda oznámila, že Maďarsko vystupuje z Varšavské smlouvy a stává se neutrálním státem.

4. listopadu
Sovětská vojska vstoupila do Budapešti, vznikla revoluční dělnicko-rolnická vláda v čele s Jánosem Kádárem.

22. listopadu
Imre Nagy a jeho spolupracovníci byli uvězněni.

11. prosince
Oznámení dekretu o stanném právu.

1958

16. června
Imre Nagy byl popraven.

2. srpna
Árpád Göncz a *István Bibó byli odsouzeni k doživotnímu vězení.

7. prosince
Dekret o kolektivizaci zemědělství.

1960

duben
Dílčí amnestie, vzpoura ve vězení ve Vácu, kde byla držena většina politických vězňů.

1961

leden
Začátek pětiletého plánu.

26. srpna
Vykonán poslední rozsudek smrti vynesený nad povstalci z roku 1956 (popraven byl mj. László Nickelsburg).

1963

březen
V nakladatelství bruselského Institutu Imreho Nagye vyšla první věrohodná publikace o procesu Lászlóa Rajka st. od Bély Szásze.

21. března
Byla vyhlášena amnestie pro vězně odsouzené v letech 1957–1958 a zahájena liberalizace společenského a kulturního života.

září
Splátkový systém zavedený v Maďarsku občanům umožnil nákup aut; vypukla „automobilová horečka“.

1964

červenec–srpen
Usnadněno cestování do Bulharska, Československa a Polska.

1966

15. února
Zaveden bezvízový styk mezi Maďarskem a Jugoslávií.

prosinec
ÚV MSDS oznamuje zavedení tzv. *nového ekonomického mechanismu, který měl být uplatňován od 1. ledna 1967; do socialistického hospodaření byly zavedeny tržní prvky, umožňující mj. volné obchodování hospodářským zbožím ze soukromého pěstování a chovu.

1968

20.–21. srpna
Maďarské oddíly se zúčastnily *invaze do Československa.

1970

23.–28. listopadu
Za účasti Leonida Brežněva proběhl X. sjezd MSDS, na němž se diskutovalo mj. o omezení hospodářských reforem; Kádár se znovu stal prvním tajemníkem strany.

1972

19. dubna
Změny v ústavě; vložen článek o vedoucí úloze MSDS.

27. listopadu – 1. prosince
V Maďarsku byl na návštěvě Brežněv; časem došlo k odvratu od liberálního kurzu v politice a ekonomice.

1973

Vznikla první díla kritizující marxistický režim: *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* (*Jak je možná kritická ekonomie?*) *Györgye Bence a *Jánose Kise, *Darabbér* (*Úkolová sazba*) *Miklóse Harasztiho a *Az értelmiség utja a hatalomhoz* (*Cesta inteligence k moci*) *Györgye Konráda a Ivána Szelényiho.

9. května
*Miklós Haraszti byl uvězněn za šíření rukopisu knihy *Darabbér*; propuštěn byl po čtrnáctidenní hladovce. Ve stejné době se do vězení dostali také *G. Konrád a I. Szelényi (po sedmi dnech byli pro nedostatek důkazů propuštěni).

15.–16. října
Proces *Miklóse Harasztiho. Přestože výpovědi svědků byly pro něj příznivé, byl odsouzen k osmi měsícům odnětí svobody s podmíněným odkladem na tři měsíce (rozsudek padl 11. února 1974).

1974

1 . srpna
V důsledku krachu světového trhu s pohonnými hmotami se značně zvýšily ceny (topného oleje o 25 %, benzínu o 40 %), což vyvolalo společenskou nespokojenost.

1977

leden
Do Francie emigroval známý sociolog István Kemény.

9. ledna
Maďarští opoziční aktivisté protestovali proti zatčení mluvčích *Charty 77 v Praze.

březen
Vyšel první samizdat: almanach literárních a vědeckých textů **Profil*, který vydal *János Kenedi.

prosinec
*Miklós Haraszti a István Rév se ve Varšavě sešli s *Adamem Michnikem, čímž navázali kontakt s polskou opozicí.

1978

Švýcarská Svobodná protestantská univerzita v Bernu vydala knihu *Györgye Konráda a Ivána Szelényiho *Az értelmiség utja a hatalomhoz* (*Cesta inteligence k moci*).

září
Začala působit *Svobodná pondělní univerzita iniciovaná *Miklósem Szabóem.

1979

V Szolnoku vznikla alternativní umělecká skupina Inconnu. Její členové se začátkem osmdesátých let přestěhovali do Budapešti. Od roku 1980 pořádali výstavy, pod názvem *Political Art* vydali dokumenty o represích, jimž je vystavily úřady (prohlídky, pokuty, zastrašování).

10. května
Zemřel *István Bibó.

21. května
Pohřeb *Istvána Bibóa. V bytě Alíze Haldy proběhlo setkání redakčního týmu **Bibó emlékkönyv* (*Bibóovy pamětní knihy*), jehož členy byli *György Bence, *Sándor Csoóri, *Ferenc Donáth, Árpád Göncz, Alíz Halda, *János Kenedi, *János Kis, Pál Réz, Jenő Szűcs, Zádor Tordai a József Tornad.

24. října
*Bence, *Kenedi a *Kis protestovali v otevřeném dopise, který vyšel v pařížském *Le Monde,* proti pražským rozsudkům nad aktivisty *Charty 77.

5. prosince
Vznikl *Fond na pomoc chudým (SZETA), který založili žáci Istvána Keményе: *Gábor Iványi, Gabriella Lengyel, András Nagy, Bálint Nagy a *Ottilia Solt.

1980

říjen
Vyšla **Bibó emlékkönyv* (*Bibóova pamětní kniha*), která představovala významný krok ke konsolidaci opozice.

9. prosince
Ústřední výbor MSDS zřídil operativní skupinu koordinující kroky proti opozici.

1981

únor
*László Rajk zřídil samizdatový „butik", kde se daly koupit podzemní publikace.

duben
Vyšlo první číslo samizdatového časopisu *Magyar Figelő* (*Maďarský pozorovatel*), věnovaného hlavně záležitostem maďarské menšiny v Československu a v Rumunsku; šéfredaktorem se stal Iván Bába.

1. září
Začal proces *Lászlóa Rajka a *Sándora Szilágyiho, obžalovaných z nelegálního tisku a distribuce publikací.

říjen
Vyšlo první číslo samizdatového časopisu **Beszélő*.

prosinec
Činnost zahájilo nezávislé nakladatelství *AB, které založili *Gábor Demszky a *Jenő Nagy.

5. prosince
Nelegální konference o *maďarské revoluci z roku 1956 za účasti *Ference Donátha, Árpáda Göncze, Alíze Haldy, Andráse B. Hegedűse, Györgye Litvána, Imreho Mécse, Ference Méreie, *Sándora Rácze a *Miklóse Vásárhelyiho.

1982

V nakladatelství *AB vyšly mj. knihy: *Az elsô háború a szocialista országok között* (*První válka mezi socialistickými zeměmi*) Bély Királye a *Elkerülhetetlen volt-e a szovjet invázió?* (*Byla sovětská invaze nevyhnutelná?*) Miklóse Molnára.

23. března
Gyula Illyés mluvil v rozhovoru pro rakouskou televizi o událostech roku 1956 a o nesrovnalostech v procesu s Imrem Nagyem.

30. srpna
Police rozehnala účastníky shromáždění u budapešťského pomníku Józefa Bema ke druhému výročí *gdaňské dohody.

15. října
Byl propuštěn šéfredaktor literárního měsíčníku lidovců *Tiszatáj* (*Okolí Tisy*).

23. října
V Budapešti vyšla v samizdatu magnetofonová kazeta s originálním zvukovým záznamem událostí *maďarské revoluce z roku 1956.

10. listopadu
V Československu byl uvězněn maďarský opoziční představitel *Miklós Duray.

14. a 21. prosince
Prohlídky v bytech příslušníků maďarské opozice, především lidí pracujících v nakladatelství *AB.

1983

leden
*László Rajk byl vystěhován z bytu, ve kterém měl samizdatový „butik", ale knihkupectví fungovalo dál. Po několikaměsíční přestávce obnovila činnost *Svobodná pondělní univerzita.

31. ledna
V Bratislavě začal soud s *Miklósem Durayem. Hlavního líčení se účastnili spisovatelé Tibor Cseres, *István Csurka, Miklós Mészöly a představitel Amnesty International. Dvaadvacátého února byl *Duray propuštěn.

29. března – 1. dubna
Prohlídky v bytech redaktorů *AB a *Tájékoztató* (*Informátor*), spojené se zavedením *policejního dohledu.

listopad
*Gábor Demszky založil nelegální časopis **Hirmondó* (*Deník*) a *György Krassó vydavatelství Magyar Október (Maďarský říjen).

21. prosince
Začal soud s *Demszkým, obžalovaným z použití násilí proti úředním osobám.

1984

8. června
Policie provedla prohlídky v bytech *Györgye Krassóa a Ágnes Háy; *Krassó se dostal pod *policejní dohled.

1985

14.–16. června
V campingu v Monoru nedaleko Budapešti proběhly rozhovory představitelů liberální a národní opozice (*setkání v Monoru); navzdory přátelské povaze setkání strany nedospěly k dohodě.

14. června
Byla zaregistrována Nadace Gábora Bethlena, kterou založili lidovci a jež pomáhala Maďarům žijícím za hranicemi Maďarska.

11. října
Představitelé maďarské opozice byli pozváni na setkání Fóra evropské kultury, kde se mělo mj. hovořit o projevech diskriminace a cenzury v Maďarsku.

15. října
V Budapešti začalo jednání Fóra evropské kultury.

22. října
*Sándor Lezsák uspořádal ve svém domě poetický večer *Antologia* k příležitosti blížícího se 29. výročí *revoluce z roku 1956; úřady to pokládaly za událost směřující proti státnímu zřízení.

1986

V samizdatovém nakladatelství *AB vyšla kniha Billa Lomaxe *Hungary 1956* (*Maďarsko 1956*).

10. ledna
V souvislosti se smrtí strýce Miklóse Krassóa dostal *György Krassó pas a souhlas s cestou do Londýna, kde se mohl věnovat vydavatelské činnosti a spolupráci s britskou televizí, jejímž prostřednictvím uveřejňoval zprávy od maďarské opozice.

15. března
Z Petőfiho náměstí vyšla demonstrace několika set mladých lidí, kteří došli do Belváros; večer policie uzavřela Řetězový most a demonstranty násilím rozehnala.

15. července
Zemřel *Ferenc Donáth.

23. října
V bytě *Jenőho Nagye se u příležitosti 30. výročí *maďarské revoluce z roku 1956 konalo setkání představitelů východního bloku (českých, maďarských, polských, slovenských a východoněmeckých), zakončené vydáním společné deklarace o tradici a zkušenostech oné revoluce. Prohlášení vyšlo v londýnských *The Times*.

1987

červen
V časopise **Beszélő* vyšla *Společenská smlouva, politický program maďarské liberální opozice, který zformuloval *János Kis.

25. června
Premiérem se stal Károly Grósz, stoupenec reforem, pokládaný za vnitrostranického protivníka Jánose Kádára.

září
Sto představitelů maďarské opozice a příslušníků inteligence nakloněných opozici poslalo dopis maďarským poslancům. Autoři tzv. *Dopisu 100* (*Százak Levele*) v něm popsali podmínky, za nichž bude společnost ochotna souhlasit s nezbytnými oběťmi, jež diktovala prohlubující se krize maďarského hospodářství.

27. října
*V Lakiteleku se sešli představitelé opozice lidově národního proudu. Z liberálů se setkání zúčastnil jen *György Konrád. K jednání nebyli pozváni aktivisté demokratické opozice ani komunističtí reformátoři. Výsledkem setkání byl vznik *Maďarského demokratického fóra sdružujícího lidovce, v jehož čele stál Zoltán Bíró.

1988

28. ledna
Vznikl Výbor Asyl. Jedním z bezprostředních důvodů jeho vzniku byly dělnické nepokoje, k nimž došlo v listopadu 1987 v rumunském Brašově (*Stávka v Brašově). Cílem činnosti výboru byla pomoc uprchlíkům z Rumunska, zejména sedmihradským Maďarům, kteří se masově stěhovali do Maďarska.

únor
*György Bence společně s Istvánem Eörsim, *Ferencem Kőszegem, Sándorem Radnótim a Vilmosem Sósem založili Pasový výbor, vystupující na obranu svobody cestování.

15. března
Během oslav státního svátku byli příslušníci opozice pod *policejním dohledem nebo zatčeni. Přesto se demonstrace zúčastnilo kolem 10 tisíc lidí. Projev, který připravil *Gábor Demszky, přečetla Róza Hodosán.

30. března
Vznikl *Svaz mladých demokratů (FIDESZ).

1. května
Na návrh *Jánose Kise vznikla Síť svobodných iniciativ, organizace koordinující činnost opozice.

květen
Vznikly první nezávislé odbory: Demokratický odborový svaz vědeckých pracovníků.

5. června
Vznikl *Výbor historické spravedlnosti; pod „výzvu popravených v procesu Imreho Nagye“ se podepsalo 34 dříve vězněných účastníků bojů v roce 1956. Zároveň Výbor přišel s požadavkem důstojně pochovat politiky odsouzené k smrti po *revoluci z roku 1956 a ostatní očistit od obvinění.

16. června
Na pařížském hřbitově Père Lachaise byly slavnostně posvěceny symbolické hroby politiků popravených po procesu s Imrem Nagyem; v Budapešti proběhla demonstrace připomínající Nagyovu smrt; na náměstí Vítězství policie dav násilím rozehnala.

27. června
Na náměstí Hrdinů v Budapešti proběhla demonstrace na obranu maďarské menšiny obývající rumunské Sedmihradsko, mlčky tolerovaná mocí.

20. srpna
Příslušníci maďarské opozice napsali dopis československým lidovcům k příležitosti 20. výročí *invaze do Československa; jménem *Výboru historické spravedlnosti ho podepsali *Sándor Rácz a *Miklós Vásárhelyi.

23.–24. srpna
Stávka v uhelném dole v Mecseku, první v Maďarsku od roku 1957.

3. září
*Maďarské demokratické fórum se proměnilo v politickou stranu.

23. října
Policejní oddíly začaly v očekávání nepokojů kvůli 32. výročí *maďarské revoluce z roku 1956 zabezpečovat hlavní město. Opoziční aktivisté připravili otevřený dopis Károlyi Grószovi. V budapešťském divadle Jurta se několik stovek diváků zúčastnilo představení uspořádaného *Výborem historické spravedlnosti a připomínajícího události roku 1956.

13. listopadu
Síť svobodných iniciativ se proměnila ve *Svobodný demokratický svaz, v jehož čele stanul *János Kis.

23.–24. listopadu
Na zasedání Národního shromáždění byl zvolen premiérem Miklós Németh.

29. listopadu
Během sjezdu MSDS v budapešťské Sportovní hale prohlásil Károly Grósz, že v Maďarsku trvá třídní boj, a nepodaří-li se ovládnout nepřátelské síly kontrarevolucionářů, *zavládne v zemi anarchie, chaos a – nedělejme si iluze – bílý teror*.

1989

11. ledna
Byl schválen zákon stanovující zavedení vícestranického systému v Maďarsku.

20. února
První oficiální setkání představitelů MSDS a *Maďarského demokratického fóra.

22. března
Začala jednání u opozičního kulatého stolu, jichž se zúčastnilo osm největších organizací: *Maďarské demokratické fórum, *Svaz svobodných demokratů, *Svaz mladých demokratů, Nezávislá strana drobných rolníků, Sociálně demokratická strana, Maďarská lidová strana, Sdružení přátel E. Bajcsy-Zsilinszkého a Demokratická liga nezávislých odborových svazů.

19. dubna
Aktivisté, kteří se sešli u kulatého stolu, rozhodli o rozhovorech s MSDS.

25. dubna
Byl zahájen proces k zajištění odjezdu sovětských jednotek pobývajících v Maďarsku.

13. června – 18. září
Jednání u tzv. Trojúhelníkového stolu – jednání MSDS, opozičních stran od kulatého stolu a společenských organizací.

16. června
Symbolický pohřeb Imreho Nagye; *Viktor Orbán požadoval, aby Maďarsko opustila sovětská vojska.

27. června
Na návrh *Györgye Krassóa vznikla Strana maďarského října.

říjen
„Stávka vsedě“ uspořádaná sympatizanty a redakcemi podzemních časopisů *Demokrata* a *Egtájak között* (*Mezi směry*), jimž byla zkonfiskována vydaná čísla a tiskařské zařízení.

7. října
Z MSDS se stala Maďarská socialistická strana.

18. října
Novelizace ústavy, byl zaveden vícestranický systém.

23. října
Vyhlášení Maďarské republiky.

26. listopadu
Referendum o prezidentských a parlamentních volbách.

1990

5. ledna
Vypukla „aféra Dunagate“; *Svaz mladých demokratů zveřejnil, že státní bezpečnostní služby nadále sledují centra opozice.

12. března – 13. června
Maďarsko opustili poslední sovětští vojáci.

8. dubna
Ve druhém kole parlamentních voleb zvítězilo *Maďarské demokratické fórum ziskem 164 mandátů. Árpád Göncz byl zvolen prezidentem Maďarska.

Aleksandra Gietka-Ostrowska

GLOSÁŘ

AB (AB Független Kiadó – Nezávislé nakladatelství AB)
Podzemní vydavatelství založené v roce 1981 skupinou opozičních aktivistů, mj. *Gáborem Demszkým a *Miklósem Szabóem. První knihou, kterou AB vydalo, byl soubor textů uveřejněných v polském podzemním tisku po 13. prosinci 1981 *Az elnyomás és az ellenállás dokumentumai* (*Dokumenty útisku a odporu*), který zredigovala opoziční polonistka Grácia Kerényi. První publikací krásné literatury byla sbírka současného básníka Györgye Petriho, vydaná v nákladu 940 výtisků sítotiskem. V roce 1984 vyšla v AB přednáška *Jánose Kenediho *Krize maďarské demokratické opozice* a proslulá kniha britského historika Billa Lomaxe *Hungary 1956* (*Maďarsko 1956*).

ABC (ABC Független Kiadó – Nezávislé nakladatelství ABC)
Nezávislé vydavatelství, které založil v roce 1983 *Jenő Nagy, když odešel z *AB Független Kiadó založeného *Gáborem Demszkým. V ABC vyšly mj. knihy Johna Biermanna, *Jánose Kenediho, Károlye Kiszelye, Arthura Koestlera, *Györgye Konráda, Žorese Medveděva, Marka Nowakowského, Pála Szalaiho, *Sándora Szilágyiho, Zoltána Zsillea.

Archiv samizdatu
Archiv vytvořili *Sándor Szilágyi a *Ferenc Kőszeg v letech 1985–1986 v New Yorku při Fakultě sociologie The New School for Social Researches díky finanční podpoře George Sorose. Sbírky obsahovaly originály nebo kopie polských a maďarských podzemních nakladatelství. Svazky byly opatřeny anglickou předmluvou a stručnými popisy jednotlivých materiálů. Texty shromážděné v archivu se staly důležitým pramenným materiálem pro americké novináře, badatele a politiky.

***Beszélő* (*Vidění*)**
Podzemní časopis založený v roce 1980 *Miklósem Harasztim, *Gáborem Iványim, *Jánosem Kisem, *Ferencem Kőszegem, Bálintem Nagyem, Györgyem Petrim a *Sándorem Szilágyim. Později se k redakčnímu týmu připojili Gábor Havas a *Ottilia Solt. Titul označuje „vidění", návštěvu, při níž se vězeň vidí s rodinou. První číslo podzemního *Beszélő* vyšlo v říjnu 1981. Skupina lidí, kteří s časopisem spolupracovali, tvořila aktivně pracující centrum demokratické opozice. Na jaře 1987 připravovali politický program, který vyšel tiskem v červnu téhož roku jako zvláštní číslo *Beszélő* pod titulem *Társadalmi Szerződés* (**Společenská smlouva*). Úvod k programu končil větou: *Kádár musí odejít*. V roce 1988 vyšlo v časopise prohlášení prozatímní rady Sítě svobodných iniciativ – *Existuje východisko*. V textu byla popsána aktuální politická situace a kroky, které je třeba udělat v budoucnu.

***Bibóova pamětní kniha* (*Bibó emlékkönyv*)**
Svazek esejů čítající 1001 stránku, připravovaný k blížícím se 70. narozeninám (v roce 1981) významného maďarského myslitele a ministra ve vládě Imreho Nagye – *Istvána Bibóa; připravovali ho mj. *Sándor Csoóri, Árpád Göncz, Gyula Illyés, *János Kis, Miklós Mészöly, György Petri, *Gáspár Miklós Tamás, Mihály Vajda. Mezi autory byli lidé blízcí jak liberálním, tak nacionálním opozičním seskupením. *Bibó však v roce 1979 zemřel a kniha vyšla v podzemním vydání v roce 1980 jako hold jeho památce.

Fond pomoci chudým (Szegényeket Támogató Alap, SZETA)
První maďarská občanská organizace, kterou v roce 1979 založili Gábor Havas, *Gábor Iványi, Gabriella Lengyel, Magda Matolay, András Nagy, Bálint Nagy, Katalin Pik, *Ottilia Solt. Mnozí nejaktivnější účastníci Fondu pocházeli z tzv. Keményovy školy, seminářů pořádaných sociologem Istvánem Keményem, který v sedmdesátých letech dělal průzkumy nejchudších vrstev maďarské společnosti a jednoznačně odmítal marxistické filozofické a ekonomické předpoklady.

Cílem Fondu byla především přímá pomoc lidem žijícím v těžkých podmínkách, ale také pokus kontrolovat společenskou politiku státu. Sebrané dary, peníze, použité oblečení a další potřebné věci předával Fond těm nejpotřebnějším. Jeho členové balíčky s pomocí sami připravovali a předávali. Fond fungoval do konce osmdesátých let. Poskytoval pomoc mj. dětem polských příslušníků opozice, které zval do Maďarska na letní prázdniny.

***Hírmondó* (*Deník*)**
Podzemní časopis založený v roce 1983 mj. *Gáborem Demszkým. Byl určen lidem mimo okruh čtenářů **Beszélő*. Každé číslo časopisu mělo kolem 60 stránek. *Hirmondó* věnoval mnoho prostoru problémům týkajícím se maďarských menšin v sousedních zemích a také opozičním hnutím v jiných zemích tábora. *Hirmondó* byl nástupcem nezávislého časopisu *Tájékoztató* (*Informátor*), jehož tři čísla vyšla v lednu–březnu roku 1983.

kluby, klubové hnutí
Tímto názvem se označovala neformální setkání různých opozičních hnutí v Maďarsku v sedmdesátých a osmdesátých letech. Z těch, které tehdy působily, lze zmínit mj. Klub pro vědu (Oktatásügyi Klub). Skupina jeho zakladatelů pořádala semináře v soukromých bytech v Budapešti. Na jeden z nich byli pozváni autoři souboru *Marx a negyedik évtizedben* (*Marx ve čtvrtém desetiletí*) *György Bence, *János Kenedi a*János Kis. V letech 1977–1978 měl v rámci seminářů pořádaných klubem *Miklós Szabó přednášky o tvorbě *Istvána Bibóa. V osmdesátých letech vznikl z iniciativy Svazu komunistické mládeže (KISZ) Klub mladých umělců (Fiatal Művészek Klubja, FMK). Stalo se z něho místo nezávislých alternativních uměleckých událostí, vernisáží, koncertů, happeningů. Účastnili se jich představitelé tehdejší avantgardy; bylo to jedno z míst, kde se setkávala opoziční společenská inteligence.

Novou éru klubového života odstartoval vznik Celostátní rady klubů. V listopadu 1985 vytvořilo 20 členů klubů na obranu těch, které působily na venkově pod hlavičkou Národní fronty, celostátní síť klubů. Značnou roli ve vedení rady hrály kluby jako Klub Rakpart, Kroužek 405, *Petőfiho kroužek (Szentendre) a také Klub společenských věd při ekonomické univerzitě v Budapešti. Letní tábory pořádané kluby, jichž se účastnili nejen maďarští členové klubů, ale také lidé ze sousedních zemí, upoutaly pozornost tehdejších úřadů.

maďarská revoluce z roku 1956
Celonárodní vystoupení maďarské společnosti proti komunistickému režimu. Za počátek revolučních událostí se považuje demonstrace solidarity se změnami v Polsku (*říjen 1956), uspořádaná 23. října u pomníku Józefa Bema v Budapešti. Ke zostření situace přispěl projev, který přednesl premiér a první tajemník Ernő Gerő a v němž jménem strany odsoudil *ty, kteří zneužili svobody a uspořádali nacionalistickou demonstraci*. Zástup shromážděný u budovy rozhlasu začal brát vojákům a policistům zbraně a pokoušel se rozšířit rozhlasem šestnáctibodový program připravený 22. října na Budapešťské technice (byl v něm mimo jiné požadavek na odchod sovětských vojsk a demokratizace života). Ještě téhož večera dav strhl obrovský pomník Josefa Stalina na náměstí Hrdinů. Následujícího dne vstoupila do hlavního města Maďarska sovětská vojska, pozvaná na

pomoc členy politického byra. Pětadvacátého října proběhly rozhovory s představiteli vedení SSSR; bylo rozhodnuto, že Gerőovo místo zaujme János Kádár. Revoluce se rozšířila na celou zemi. V mnoha městech vznikaly revoluční výbory (územní a podnikové orgány, jejichž vedení pocházelo z různých politických seskupení) a dělnické rady (nejdůležitější byla *Ústřední dělnická rada Velké Budapešti). Byla reaktivována řada stran (mj. Nezávislá strana drobných rolníků, Sociálně demokratická strana, Křesťanská lidová strana), založena různá sdružení, rady, odbory. Dvacátého osmého října Imre Nagy (který se čtyři dny předtím stal znovu premiérem) v rozhlasovém projevu prohlásil povstání za národní revoluci. Třicátého října se konalo další setkání se sovětskou delegací, na němž bylo rozhodnuto o odsunu sovětských jednotek z Budapešti. Téhož dne byla rozpuštěna Maďarská strana pracujících a místo ní byla zřízena Maďarská socialistická dělnická strana, v jejímž vedení byli stoupenci reforem (mj. Kádár, Nagy, *Donáth). Avšak již 4. listopadu zahájila sovětská vojska se souhlasem ostatních členů Varšavské smlouvy druhou intervenci v Maďarsku. Byla povolána revoluční dělnicko-rolnická vláda v čele s Kádárem. Obtížná mezinárodní situace (intervence západních států na Středním východě) přispěla k tomu, že se volání maďarských intelektuálů o pomoc setkalo s malou odezvou (výjimkou byla gesta solidarity polské společnosti). Maďarská revoluce byla postupně potlačena. Zahynulo více než tři tisíce lidí, raněných bylo 18 tisíc, přes 200 tisíc lidí z Maďarska odešlo. Bylo vyneseno 800 rozsudků smrti, z nichž bylo kolem 400 vykonáno (mj. byl popraven Imre Nagy), asi 15 tisíc lidí skončilo v pracovních táborech a 20 tisíc ve vězení.

Maďarské demokratické fórum (Magyar Demokrata Forum, MDF)
Původně společensko-politická organizace vzniklá během *setkání v Lakiteleku. Mezi zakládající členy patřili mj. István Bakos, *Sándor Csoóri, *István Csurka, spisovatel Gyula Fekete a historik Lajos Für, předsedou se stal Zoltán Bíró. K hnutí se připojily četné skupiny učitelů, lékařů, a dokonce i členů MSDS. V září 1988 se z organizace stala politická strana, která zvítězila ve druhém kole parlamentních voleb v dubnu 1990 (získala 42 % hlasů a 164 mandátů). V květnu téhož roku vstoupila do koalice s Nezávislou stranou drobných rolníků a Křesťansko-demokratickou lidovou stranou.

***Magyar Füzetek* (*Maďarské sešity*)**
Maďarský exilový časopis, založený Péterem Kendem, který vycházel v Paříži v letech 1978–1989. Vycházely v něm články z maďarského podzemního tisku, v tematických číslech se tiskly eseje a články se společenskou a politickou tematikou a také texty věnované činnosti maďarské opozice, mj. *Mit ér a kéziratos irodalom, ha magyar?* (*Jaký význam má rukopisná literatura, je-li maďarsky?*; č. 2), *Mi, kelet-európaiak* (*My, východoevropané*; č. 3), *Kisebbségben* (*V menšině*; č. 5). Vyšlo 20 čísel časopisu a 13 knih, mezi nimi: *Válogatott írások* (*Vybrané spisy*) Bethlena Istvána, *Darabbér* (*Úkolová sazba*) Miklose Harasztiho, *Az autonómia kísértése* (*Pokušení autonomie*) Györgye Konráda, *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel* (*Společnost sovětského typu očima marxisty*) autorů Györgye Bence a Jánose Kise.

***Napló* (*Deník*)**
Akce, kterou koncem sedmdesátých let inicioval prozaik Mihály Kornis. Autoři *Napló* psali texty hlavně s politickou tematikou, které si vzájemně posílali. Kornisova akce trvala do roku 1982. *Napló* lze pokládat za průkopnickou iniciativu maďarského samizdatu.

nový hospodářský mechanismus
Mechanismus, zavedený komunistickou vládou v roce 1968, založený na tzv. spolučiniteli T. Předpokládal ve velmi omezeném rozsahu připuštění jistých prvků tržní ekonomiky, konkurenceschopnosti podniků, které by jim poskytly určitou ekonomickou nezávislost, byť by nadále podléhaly plánovanému hospodářství.

Petőfiho kroužek (Petőfi Kör)
Diskusní fórum vytvořené půl roku před vypuknutím *revoluce v roce 1956 studenty a skupinou inteligence, nakloněnými Imremu Nagyi. Nejznámější byly diskuse o hospodářské situaci a stavu maďarského tisku. Kroužek sehrál důležitou roli v přípravách *revoluce. Po roce 1957 byl pokládán za *hnízdo kontrarevoluce* a mnozí jeho členové byli uvězněni. Protokoly ze schůzek Kroužku zachoval jeho tajemník András B. Hegedűs a vyšly začátkem devadesátých let.

policejní dohled
Nezákonný prostředek represe používaný spolu s trestem přestěhování také z politických důvodů. V Maďarsku bylo možné se dostat pod dohled policie mj. za tzv. společensky škodlivé vyhýbání se práci nebo za prostituci. Ten, kdo byl pod dohledem, nemohl pobývat na veřejných místech, nesměl opouštět místo bydliště bez povolení policie, nesměl pobývat na ulici po 22. hodině a noc musel trávit doma. Dokud nevešla v platnost reforma volebního zákona (1983), neměl také volební právo. Nový zákon však toto právo přiznával jen teoreticky, protože volební okrsky byly pokládány za veřejná místa, kam ten, kdo byl pod dohledem, nesměl. Rozhodnutí o uložení policejního dohledu se nedalo napadnout soudní cestou.

policejní výstraha
Forma *policejního dohledu používaná v Maďarsku okresními policejními velitelstvími. Člověk obviněný z porušení zavedeného pořádku byl předvolán na policejní okrsek, kde mu bylo sděleno varování, aby své činnosti zanechal, jinak mu hrozilo, že proti němu bude použito drsnějších donucovacích prostředků nebo bude zahájeno trestní stíhání. Lidé, jimž byla výstraha udělena, nebyli přijímáni na vysoké školy, nebyl jim vydáván pas, byli propouštěni z práce. Jiným prostředkem represe byla prokurátorská výstraha, kterou dával prokurátor, nebyl-li přestupek tak velký, aby došlo k trestnímu stíhání.

Profil
Podzemní časopis vytvořený v roce 1977 *Jánosem Kenedim. Postupně byly na jeho stránkách představeny práce 34 autorů (mezi nimi mnoha opozičních aktivistů, jako byli mj. György Dalos, *László Rajk, *Ottilia Solt, Zoltán Zsille). Myšlenkou časopisu bylo sbírat a uveřejňovat texty z oboru společenských věd (hlavně ze šedesátých a sedmdesátých let), které odmítly státní redakce a vydavatelství s argumentem, že neodpovídají jejich profilu.

setkání v Lakiteleku
Jedno z nejdůležitějších setkání opozičních aktivistů lidovecko-národního proudu. K účasti na jednáních uspořádaných v létě 1987 nebyli pozváni aktivisté demokratické opozice ani komunističtí reformátoři. Z liberálů se jich zúčastnil jen *György Konrád. Hlavním výsledkem setkání bylo, že aktivisté nacionalistického proudu založili politickou organizaci, z níž se v září 1987 stala strana jménem *Maďarské demokratické fórum.

setkání v Monoru
Třídenní konference maďarských opozičních aktivistů lidovecko-národního proudu v červnu 1985, na které byli přítomni také sociologové a ekonomové z reformního okruhu. Úřady, zaměstnané přípravami na Evropské kulturní fórum, které se mělo sejít

brzy na podzim v Budapešti, nezasáhly. Hlavním tématem setkání byly perspektivy, možnosti a metody opoziční činnosti. Vůdce lidovců *István Csurka prohlásil, že jedinou opozicí, která je pro režim nebezpečná, je národní opozice; domníval se však, že se musí stranit otevřeného zpochybňování legitimity režimu. Pro vůdce demokratické opozice *Jánose Kise pak bylo nejdůležitějším úkolem omezit všemocnost strany. Nemožnost dialogu mezi oběma koncepcemi způsobila, že konference byla posledním setkáním představitelů národoveckého a demokratického křídla opozice.

V roce 1987 se účastníci prvního setkání v Monoru pokusili uspořádat ještě další konferenci, ale než došlo k dohodě na projednávaných otázkách, konflikt mezi stoupenci národně-lidoveckého proudu a lidmi blízkými podzemnímu *_Beszélő_* se natolik prohloubil, že se setkání neuskutečnilo. Důvodem sporu podle národoveckých seskupení bylo, že na stránkách *_Beszélő_* vyšla *_Společenská smlouva_*.

Společenská smlouva
(*Társadalmi Szerződés*)
Politický program vyhlášený v červnu 1987 okruhem spjatým s podzemním časopisem *_Beszélő_*. Jeho autory byli *János Kis, *Ferenc Kőszeg a *Ottilia Solt. Program měl tři části: 1. Práce v krizi; 2. Co chceme? (I. Ústavní omezení stranické moci, suverénní zákonodárství, odpovědnou vládu; II. Zákonně zaručenou svobodu; III. Právní ochranu zaměstnanců, právo sdružovat se v odborech; IV. Sociální ochranu a správnou sociální politiku; V. Občanská práva); 3. Širší souvislosti. V porovnání s předchozími programovými návrhy opozice byl text *Smlouvy* konzistentnější a radikálnější. Kvůli uveřejnění *Smlouvy* lidovecký tábor nesouhlasil s druhým *setkáním v Monoru.

Svaz mladých demokratů
(Fiatal Demokraták Szövetsége, FIDESZ)
Strana založená na jaře 1988 ze členů studentských seminářů na Fakultě práva a Fakultě společenských věd Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti (mj. Seminář *I. Bibóa). Díky organizovaným akcím a jednoznačnému politickému postoji se strana rychle stala jednou z největších politických sil v zemi a komunistické úřady byly už v té době příliš slabé na to, aby jí zabránily v činnosti. V roce 1989 Svaz tváří v tvář celonárodnímu referendu vstoupil do koalice se *Svazem svobodných demokratů a po volbách v roce 1990 působily společně v rámci parlamentní opozice. Po volbách v roce 1998 vytvořil Svaz koaliční vládu s *Maďarským demokratickým fórem a Stranou drobných rolníků. Od roku 1995 strana působí pod názvem FIDESZ – Magyar Polgári Párt (FIDESZ – Maďarská občanská strana). Její předseda *Viktor Orbán byl v letech 1998–2002 (a znovu od roku 2010 a 2014) maďarským premiérem.

Členové Svazu založili také v roce 1989 první alternativní kulturně-politický časopis *Magyar Narancs* (*Maďarský pomeranč*). V roce 1991 se z něj stal nezávislý časopis liberálů.

Svaz svobodných demokratů
(Szabad Demokraták Szövetsége, SZDSZ)
Politické sdružení vzniklé v listopadu 1988 ze společensko-politického seskupení jménem Síť svobodných iniciativ (tu předtím založili příslušníci demokratické opozice ke koordinaci nezávislé činnosti), které se v červnu 1989 proměnilo v politickou stranu. V březnu 1989 se Svaz stal jedním z organizátorů jednání u kulatého stolu. V říjnu 1989 nepodepsal dohodu uzavřenou při jednání pravicových seskupení a inicioval celonárodní referendum. V březnu 1990 zaujal v parlamentu vzniklém z prvních svobodných voleb druhé místo a stal se hlavní opoziční stranou. V dalších volbách v březnu 1994 byl znovu na druhém místě a uzavřel koalici s Maďarskou socialistickou stranou. Ve volbách v roce 1998 byl na pátém místě a byl v parlamentě v opozici. V parlamentních volbách v roce 2002 zvítězil v koalici s Maďarskou socialistickou stranou. V dubnu 2006 zvítězil spolu se svým koaličním partnerem ve druhém volebním kole (získal 210 z 386 míst). Předsedy Svazu postupně byli: *János Kis, Péter Tölgyessy, Iván Pető, Gábor Kuncze, Bálint Magyar, *Gábor Demszky, Gábor Kuncze, János Kóka.

Svobodná pondělní univerzita
V materiálech komunistické výzvědné služby se vyskytuje také název Létající univerzita. Počátkem její činnosti byly přednášky *Miklóse Szabóa o tvorbě *Istvána Bibóa, které probíhaly v rámci seminářů pořádaných v soukromých bytech. Od roku 1978 měla univerzita veřejné přednášky, jichž se mohl zúčastnit každý zájemce. První rok ji řídili Mária Kovács a Antal Örkény, v letech 1980–1985 *Sándor Szilágyi. Přednášejícími byli opoziční aktivisté a sympatizanti opozice, kteří působili v oblasti společenských věd: Zsolt Csalog, György Dalos, Tibor Hajdú, Péter Hanák, András Hegedűs, *Gábor Iványi, Ferenc Jánossy, *János Kis, András Lányi, *Miklós Szabó, Pál Szalai, *Gáspár Miklós Tamás, Gábor Vági, Mihály Vajda, László Vekerdi. Univerzita představovala fórum „mluveného samizdatu“ a tématy přednášek byly otázky probírané v oficiálním diskurzu, mj. věrohodné dějiny komunistických stran v Maďarsku a v celé východní Evropě, sovětologie, židovská otázka, církve a náboženská politika státu. V roce 1981 tam díky *Györgyi Krassóovi poprvé veřejně padla slova o *revoluci z roku 1956 nebo v roce 1983 o popravě Imreho Nagye. Úlohou univerzity bylo vedle vytvoření základu politické kultury umožnění kontaktu mezi opozicí a jejími příznivci. Pondělní schůzky usnadňovaly také distribuci nezávislých publikací.

Ústřední dělnická rada Velké Budapešti
(Nagy Budapesti Központi Munkástanács)
Organizace politického odporu založená 12. listopadu 1956 z iniciativy revoluční rady čtvrti Ujpest. Jejími členy byli představitelé většiny budapešťských čtvrtí a velkých podniků, předsedou se stal tehdy třiadvacetiletý *Sándor Rácz. Devátého prosince 1956 byla rada rozpuštěna a její vůdci uvězněni, když se na Kádárovo pozvání vydali do budovy parlamentu vyjednávat.

Výbor historické spravedlnosti
(Történelmi Igazságtétel Bizottság, TIB)
Výbor, který vznikl v roce 1988, si kladl za cíl rehabilitaci obětí stalinismu, zejména obětí represí po *revoluci z roku 1956. Jeho členové mj. zorganizovali 16. června 1989 slavnostní pohřeb Imreho Nagye a jeho soudruhů.

Elżbieta Sobolewska

György BENCE
(1941–2006)

Filozof. Jeden z hlavních ideologů maďarské demokratické opozice.
Pseudonym společně s *Jánosem Kisem: Marc Rakovski.

Narodil se v Budapešti. V letech 1961–1966 studoval filozofii na Univerzitě Loránda Eötvöse v Budapešti, od roku 1962 byl spolu s *Jánosem Kisem žákem velkého maďarského sociologa Györgye Márkuse.

V roce 1966 získal místo asistenta ve Filozofickém ústavu Maďarské akademie věd. V roce 1967 chtěl vstoupit do Maďarské socialistické dělnické strany (MSDS), nebyl však přijat. O rok později, když mu Akademie věd neprodloužila stipendium, se stal mladším redaktorem v nakladatelství Akademie (Akadémiai Kiadó). Věnoval se filozofii vědy a společenské filozofii. V roce 1968 uveřejnil článek *Marcuse és az ujbaloldali diákmozgalom* (*Márkus a nová levicová studentská hnutí*), zabývající se problematikou společenské situace po vypuknutí studentských vzpour.

Po roce 1968 se účastnil seminářů v bytě Pétera Donátha, později u *Ference Kőszega. V letech 1969–1972 byl aspirantem u filozofů Györgye Lukácse a Györgye Márkuse. V letech 1970–1972 napsal společně s Márkusem a *Kisem práci *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* (*Jak je možná kritická ekonomie?*), v níž provedli kritickou analýzu strukturálních chyb Marxova *Kapitálu*. Autoři napsali: *Logika ekonomického systému, kterou koncipoval Marx* […], *způsobila, že se účinky jeho základů obrátily proti svobodě zaměstnanců a konzumentů.* Odmítali Lukácsovu metodologii a dospěli k závěru, že reformy lze uskutečnit pouze prostřednictvím opoziční činnosti a opoziční aktivisté mají navázat kontakty s představiteli nemarxistických filozofických směrů. V roce 1973 ústřední výbor MSDS začal vyšetřovat tři autory knihy (tj. Bence, *Kise a Márkuse) a čtyři další filozofy. Všichni měli zákaz publikovat a opouštět zemi. Bence nemohl nikde najít stálou práci, živil se příležitostnými pracemi a redigováním textů, publikovat mohl jen v zahraničí nebo v podzemních nakladatelstvích. V letech 1973–1975 napsal pod pseudonymem Marc Rakovski společně s *Jánosem Kisem knihu *A szovjet tipusu társadalmak marxista szemmel* (*Společnosti sovětského typu očima marxisty*), v níž autoři popsali proces zapojování se inteligence odsunuté na okraj společenského života do opoziční činnosti a roli inteligence v disidentském hnutí. Když Bence knihu psal, pokládal se ještě za marxistu, ale už nevěřil ve vize hlásané marxistickou propagandou. Koncem roku 1976 společně s *Jánosem Kisem přeložil a opatřil úvodem jeden z románů Ivána Szelényiho (maďarského sociologa přinuceného v roce 1975 k emigraci). Byla to v Maďarsku první publikace vědomě určená ke zveřejnění v podzemí. V lednu 1977 napsal s *Jánosem Kenedim,*Jánosem Kisem a Márií Pap protestní dopis proti uvěznění představitelů *Charty 77 a účastnil se sbírání dalších podpisů. V roce 1979 odsoudil s *Kisem a *Kenedim otevřeným dopisem represe proti signatářům *Charty 77. Začátkem roku 1979 byl v Polsku, kde se setkal s vedením *KOR a seznámil s technikami používanými v podzemních vydavatelstvích. Během cesty do Polska byl soustavně sledován policií. V letech 1979–1980 se podílel na redakční práci na **Bibó emlékkönyv* (*Bibóově pamětní knize*), kde uveřejnil úvahu, kterou napsal společně s *Kisem *Határolt foradalom, megszoritott többpártrendszer, feltételes szuverinitás* (*Omezená revoluce, omezený vícestranický systém, podmíněná suverenita*).

V roce 1981 se ostře stavěl proti vzniku podzemního časopisu **Beszélő*, byl přesvědčen, že maďarská opozice je malá skupina izolovaná od zbytku společnosti a nemá skutečný vliv na průběh událostí. Toto přesvědčení vedlo k rozvolnění jeho kontaktů s *Kisem. V roce 1982 dostal Bence poprvé pas umožňující cestovat na Západ, více než rok strávil na stipendiu v newyorské New School for Social Research, kde se podílel na východoevropském projektu. V roce 1983 vstoupil do Durayova výboru, který protestoval proti soudnímu postupu vedenému v Československu proti *Miklósi Durayovi. V roce 1985 se zúčastnil *setkání v Monoru. V říjnu 1985 během Fóra evropské kultury v Budapešti uveřejnil článek *Cenzurázott és alternativ közlési lehetőségek a magyar kulturában* (*Cenzurované a alternativní možnosti publikování v maďarské kultuře*). Odmítl však podepsat prohlášení, kterým se opozice obrátila na účastníky fóra. V letech 1986–1989 byl spolupracovníkem pařížského exilového časopisu **Magyar Füzetek*, pro který v předchozích letech hodně psal. V roce 1986 a v letech 1988–1989 přednášel na newyorské New School for Social Research.

V únoru 1988 založil s Istvánem Eörsim, *Ferencem Kőszegem, Sándorem Radnótim a Vilmosem Sósem tzv. Pasový výbor, který vystupoval na obranu svobody cestování. V červenci 1988 zahájilo hladovku několik lidí, mj. Jenő Fónay, *Ferenc Kőszeg, Tamás Molnár, jimž bylo odmítnuto právo na pas; později se k nim přidali další. Pod tlakem hladovky její účastníci pasy dostali a v roce 1989 začal platit zákon, který odstraňoval dosavadní omezení.

Po změně režimu byl Bence několik let poradcem *Svazu mladých demokratů. V roce 1989 byl členem kolegia budapešťské *Knižní revue*, posléze se stal jejím předsedou. V témže roce začal pracoval na Univerzitě Loránda Eötvöse v Budapešti, od roku 1990 byl vedoucím katedry společenské filozofie a etiky; v roce 1991 dosáhl titulu profesora. V letech 1992–1993 bádal ve washingtonském Woodrow Wilson Center, v roce 1995 přednášel na univerzitě ve Wisconsinu. Od roku 1991 zastával funkci předsedy Filozofické komise Maďarské akademie věd, od roku 1992 pak předsedy kuratoria Neviditelného kolegia (seminářů organizovaných díky finanční pomoci George Sorose pro mimořádně nadané studenty).

V roce 2005 založil *Metazin*, internetový přehled tisku (viz http://www.metazin.hu – citováno k 30. 12. 2016), a obdržel medaili „Zasloužil se o hnutí Solidarita".

Zemřel v Budapešti. Posmrtně byl vyznamenán cenou Alberta Szent-Györgye.

Péter Hermann

I.

Átmenet és átmentés a humán tudományban. Budapešť 1992.
Az értelmiség útja a Tervhivatalig. Budapešť 1990.
Censored and alternative modes of cultural expression in Hungary. New York 1985.
Demokracja korporacyjna czy stowarzyszeniowa. *Asocjacje*, 1992, č. 1–2.
Kritikai előtanulmányok egy marxista tudományfilozófiához. Budapešť 1991.
Munka és emberréválas – Engels hipotézise ma. Budapešť 1972.
Political Justice in Post-Communist Societies. The Case of Hungary. Washington DC 1991.
Válogatott politikai-filozófiai tanulmányok. 1990–2006. Budapešť 2007.
BENCE, G. – KELEMEN, J.: *Visszamenő politikai igazságszolgáltatás új rezsimekben***.** Budapešť 1990.

MAĎARSKO

BENCE, G. – KIS, J. – MÁRKUS, G.: *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* Budapešť 1993.
RAKOVSKI, M. [vl. jm. Bence, György – Kis, János]: *Le marxisme face aux pays de l'Est*. Paříž 1977. Anglicky jako: *Towards an East European Marxism*. New York 1977.
TÝŽ: *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel*. Paříž 1983; Budapešť 1985; Paříž 1986.

István BIBÓ
(1911–1979)

Historik, politolog, ideolog tzv. třetí cesty. Za *maďarské revoluce v roce 1956 byl tři dny ministrem ve vládě Imreho Nagye. V době existence podzemních nakladatelství (1977–1989) byl pokládán za vzor morálního a intelektuálního postoje.

Narodil se v Budapešti v rodině vysokého státního úředníka. Po dokončení právnických studií zahájil kariéru ve státní správě. Díky blízkému příteli Ferenci Erdeiovi vstoupil do Březnové fronty, hnutí vytvořeného lidovými spisovateli.

V době druhé světové války a v poválečných letech až do převzetí moci komunisty přednášel politické vědy na univerzitách v Kluži a v Segedíně a také publikoval články z oboru práva a recenze knih s politickou tematikou. V letech 1942–1943 začal pracovat na knize *Az europai egyensulyról és békéről* (*O evropské rovnováze a míru*), a přestože ji nedokončil, stal se text inspirací pro pozdější díla. V rozsáhlém rukopise známém pod názvem *Békecsinálók* (*Tvořící mír*) vysvětloval genezi německého kultu moci porážkami v napoleonských válkách.

Již druhého dne po převzetí moci maďarskými fašisty (tzv. šípovými kříži) byl 16. října 1944 zatčen pro obvinění, že navzdory zákazu ministra vnitra (Bibó byl v té době zaměstnancem ministerstva vnitra) vydával falešné doklady skrývajícím se Židům. Přestože byl po dvou dnech podmíněně propuštěn, musel se do konce války skrývat. V únoru 1945 se na žádost ministra vnitra Ference Erdeie, jeho blízkého přítele, zapojil do práce zdánlivě nezávislé prozatímní národní vlády vytvořené 22. prosince 1944 v Debrecíně. Stal se ředitelem odboru státní správy ministerstva vnitra, poté ředitelem legislativního odboru. Zároveň byl po celou dobu akademickým přednášejícím. V letech 1945–1947 proslul svými politickými analýzami uveřejňovanými v časopise lidových spisovatelů *Válasz*. Stavěl se v nich proti násilí a diktátorským krokům komunistické strany a zároveň kritizoval Stranu drobných rolníků a snahy o restauraci Horthyho vlád. S kritikou komunistické strany, kterou obsahovalo jeho dílu *A magyar demokrácia válsága* (*Krize maďarské demokracie*), nesouhlasili významní komunističtí intelektuálové jako György Lukács nebo József Révai.

Po převzetí moci komunisty ztratil místo akademického přednášejícího. Byla snaha přimět ho k odchodu do důchodu, ale nakonec dostal místo knihovníka v Univerzitní knihovně. Tam k němu dolehly zprávy o vypuknutí *maďarské revoluce v roce 1956. Druhého listopadu 1956 ho Rolnická strana (vzniklá za Strany Petőfiho) delegovala spolu s Ferencem Farkasem do vlády Imreho Nagye. Zrána 4. listopadu, když se dozvěděl o sovětské agresi, vydal se do parlamentu, ale zastihl tam jen několik politiků ze Strany drobných rolníků a primase Mindszentyho. Politici shromážděni v budově museli i s primasem uprchnout před blížícími se sovětskými jednotkami. V budově zůstal jen Bibó. Právě tam napsal *Kiáltvány* (*Prohlášení*) a *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldásra* (*Projekt kompromisního řešení maďarského problému*), které předal na Západ. *Projekt* byl vyvěšen na mnoha místech ve městě a *Ústřední dělnická rada Velké Budapešti uznala jeho text za politický manifest a základ vyjednávání s Kádárem. V prosinci 1956 napsal Bibó *Kibontakozási javaslat* (*Návrh řešení*) a prostřednictvím Árpáda Göncze předal text velvyslanci Indie v Moskvě, Kumarovi P. S. Menonovi,

který byl v revolučních dnech v Budapešti. Na jaře 1957 popsal v *Emlékiratok* (*Pamětech*) své revoluční zážitky. *Paměti* otiskla 8. září 1957 rakouská *Die Presse*.

Třiadvacátého května 1957 byl Bibó uvězněn a po patnáctiměsíčním vyšetřování 2. srpna 1958 odsouzen k doživotnímu odnětí svobody za *spikleneckou činnost, jejímž cílem bylo svržení lidově demokratického státního zřízení*. Na svobodu byl propuštěn v roce 1963 po všeobecné amnestii. Našel práci v knihovně Statistického úřadu, kde pracoval do roku 1971. V roce 1967 napsal dopis Jeanovi Paulu Sartrovi a v letech 1969 a 1970 Jánosi Kádárovi; vyzýval k propuštění revolucionářů, kteří byli navzdory amnestii ve vězení jako obyčejní zločinci, kteří se měli dopustit *blíže neurčeného počtu pokusů připravit někoho o život*. Na dopisy nikdy nedostal odpověď.

Po návratu na svobodu nebyl ochoten uzavírat kompromisy, na něž přistoupila většina inteligence spojené s *revolucí z roku 1956. Na takový postoj reagovaly úřady nesouhlasem s publikací jeho děl a jméno Bibó znal až do osmdesátých let jen okruh spojený s opozicí. Zemřel v Budapešti.

Jeho intelektuální odkaz uznávala většina maďarských politických seskupení (jak nacionalistické, tak liberální kruhy) a také literární okruh, který měl daleko k marxistickým postojům, ale distancoval se od opoziční činnosti. Důkazem se stala **Bibó emlékkönyv* (*Bibóova pamětní kniha*), vydaná půldruhého roku po jeho smrti, v níž mu vzdalo hold 70 autorů.

Po roce 1981 mnoho Bibóových děl, která nemohla vyjít oficiálně, vydala opoziční nakladatelství jako jako *ABC, Beszélő, Magyar Figyelő, Magyar Október. S jeho přednáškou *A társadalomfejlődés értelméről* (*O smyslu společenského vývoje*), nahranou na magnetofonové pásce, se na přelomu let 1981/1982 seznamovali posluchači *Svobodné pondělní univerzity a redakce měsíčníku *Mozgó Világ*, který četla mládež, umožnila její přetisk. Prosincové číslo měsíčníku, v němž byl Bibóův text, úřady zkonfiskovaly. Přetisk čísla vyšel v dubnu 1985 v nakladatelství *ABC.

Sándor Szilágyi

I.

A kelet-európai kisnépek nyomorúsága. Budapešť 1946.
A magyar demokrácia válsága. Budapešť 1945.
Bída malých národů východní Evropy. Přel. Gálová, Dana. Brno 1997. Polsky jako: Nędza małych państw wschodnioeuropejskich. *Krasnogruda*, 1994, č. 2–3.
Democracy, Revolution, Self-Determination. Selected Writings. Boulder – New York 1991.
Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból. Budapešť 1994.
Etika és büntetőjog. Budapešť 1938.
Harmadik út: politikai és történeti tanulmányok. Londýn 1960.
Kwestia żydowska. Přel. Snopek, Jerzy. Niezależna Oficyna Wydawnicza, Varšava 1993
Podział władz państwowych dawniej i dziś. Přel. Parvi, Adam. *Znak*, 1982, č. 10.
Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Budapešť 1948.
HUSZÁR, T. (ed.): *Válogatott tanulmányok*, sv. 1–4. Budapešť 1986–1990.
KEMÉNY, I. – SÁRKÖZI, M. (eds.): *Összegyűjtött munkái*, sv. 1–4. Bern 1981–1984.
KENDE, P. (ed.): *Válogatott írásai szemelvények*. Paříž 1979.
SZILÁGYI, S. (ed.): *Bibó István.* Budapešť 2001.
ZOLTÁN, D. I. (ed.): *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949.* Debrecín 2004.

II.

Bibó emlékkönyv [*Bibóova pamětní kniha*], sv. 1–2. Bern – Budapešť 1991.
Bibó István életművének aktualitása. Budapešť 1993.
DÉNES, I. Z. (ed.): *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről.* Pětikostelí 1993.
TÝŽ: *A szabadság kis körei*. *Tanulmányok Bibó István életművéről.* Budapešť 1999.
TÝŽ: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Osiris, Budapešť 1999.
TÝŽ: *Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről.* Budapešť 2001.
HUSZÁR, T. (ed.): *Bibó István* (*1911–1979*). *Életút dokumentumokban*. Budapešť 1995.
TÝŽ: *Bibó István: Beszélgetések, politikai – életrajzi dokumentumok*. [Budapešť] 1989.
KENDE, P. (ed.): *Bibó Nyugatról – éltében, holtában. Külhoni magyarok írásai Bibó Istvánról*. Basilej – Budapešť 1997.
KENEDI, J.: *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. Budapešť 1996.
KOVÁCS, G.: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó*. Budapešť 2004.
SZILÁGYI, S.: *A szellemi ellenállás jelképe Bibó-tanulmányok*. ABC Független Kiadó, Budapešť 1985.
TÝŽ: *Ostinato. Publicisztikai dolgoztok, Bibó-tanulmányok és irodalmi stúdiumok*. Budapešť 1999.

Sándor CSOÓRI
(1930–2016)

Prozaik, básník, esejista.
Jeden z nejdůležitějších představitelů maďarské národní opozice.

Narodil se v Zámoly. V roce 1950 maturoval na Reformovaném kolegiu v Pápě. Protože absolvoval náboženskou střední školu, nemohl začít studovat na žádné maďarské univerzitě, a tak pokračoval ve studiu na Leninově vyšším univerzitním institutu.

Do *maďarské revoluce v roce 1956 byl spolupracovníkem časopisů *Irodalmi Ujság* (*Literární noviny*) a *Uj Hang* (*Nový hlas*), po jejich zániku se věnoval hlavně psaní.

V roce 1965, poté co vyšel jeho román *Iszapeső* (*Blátivý déšť*), byl postižen zákazem publikovat a tři roky se nemohl vyslovovat veřejně, jeho knihy se nevydávaly.

V roce 1968 se stal dramaturgem ve filmovém ateliéru Mafilm. Byl spolutvůrcem mnoha hraných i dokumentárních filmů, které se vždy setkávaly s živým ohlasem veřejnosti a nevolí ze strany moci. Hrané filmy, na jejichž výrobě se podílel, se nejčastěji týkaly komunistům nepohodlného problému národní totožnosti Maďarů.

V roce 1968 se zapojil do sbírání podpisů pod protest proti *invazi do Československa. Po zatčení Pavla Kohouta podepsal *Prohlášení Charty 77*.

V roce 1983 napsal úvod k eseji *Kutyaszoritóban* (*V pasti*) *Miklóse Duraye, slovenského opozičního spisovatele píšícího maďarsky. Ten byl pokládán za *první literární text zaměřený proti vládě* a Csoóri nesměl víc než deset měsíců publikovat a vystupovat veřejně.

V listopadu 1968 byl na valném shromáždění Svazu maďarských spisovatelů zvolen do předsednictva Svazu. V projevu, který tehdy přednesl, kritizoval politický program jednoho z představitelů vedení MSDS Jánose Berecze. To znamenalo, že Csoóri porušil linii stranické politiky, a pro maďarskou inteligenci to byl signál, že se literární okruh jasně vzpírá režimu a odstupuje od kompromisu uzavřeného se stranickou mocí po *revoluci v roce 1956.

Dvacátého sedmého října 1987 se účastnil *setkání v Lakiteleku uspořádaného nacionální opozicí – byl jedním z jeho hlavních organizátorů.

Tak jako Zoltán Bíró, Dénes Csengey, *István Csurka, Gyula Fekete, Lajos Für, Csaba Gy. Kiss a *Sándor Lezsák se stal členem prozatímního koordinačního výboru. S *Ferencem Donáthem inicioval v lednu 1986 sbírání podpisů pod požadavek na vyhlášení celonárodního referenda o stavbě přehrady na Dunaji v Bős-Nagymaros. V září 1988 se stal členem *Maďarského demokratického fóra.

V letech 1988–1992 byl předsedou redakční rady prvního legálně vycházejícího nezávislého literárního měsíčníku *Hitel* (*Víra*). Za literární činnost dostal dvakrát cenu Attily Józsefa (1954, 1970), v roce 1981 Herderovu cenu a v roce 1990 nejdůležitější maďarskou státní cenu – Kossuthovu cenu.

V letech 1991–2000 byl předsedou Světového sdružení Maďarů. V roce 2005 dostal medaili „Zasloužil se o hnutí Solidarita“.

István Otvös

I.

80 huszár. Irodalmi forgatkókönyv Sára Sándorral közösen. Budapešť 1980.
A félig bevallott élet. Magvető, Budapešť 1982.
A költő és a majompofa. Budapešť 1966.
A látogató emlékei. Budapešť 1977 (básně).
A magyar apokalipszis. Töprengés a második magyar hadsereg összeomlásáról. New York 1981.
A tizedik este. Budapešť 1980.
Barbarian prayer. Selected poems of Sándor Csoóri. Přel. Connor, T. – Dixon, A. Budapešť 1982.
Before and after the fall. New poems. Přel. Roberts, Len. New York 2004.
Czepianie się ocalenia. In: *Kadaryzm bez maski. Wybór niezależnej publicystyki węgierskiej...*
Elmaradt lázálom. Budapešť 1982.
Era oczu. Přel. Nowak, Tadeusz – Sutarski, Konrad – Śliwak, Tadeusz. Krakov 1981.
Faltól falig. Magvető, Budapešť 1969.
Forgácsok a földön, *Széphalom Könyvműhely*. Budapešť 2001 (úvahy, básně, rozhovory).
Iszapeső. Budapešť 1981.
Készülődés a számadásra. New York 1981.
Kubai napló. Magvető, Budapešť 1965 (popis cesty, eseje).
Második születésem. Budapešť 1967 (básně).
Menekülés a magányból. Budapešť 1962 (básně).
Nomád napló. Budapešť 1979 (novely, eseje, literární črty).
Ördögpille. Budapešť 1957 (básně).
Párbeszéd, sötétben. Magvető, Budapešť 1973 (básně).
Tenger és diólevél. New York 1981.
Tenger és diólevél. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek. I–II. 1961–1994. Budapešť 1994.
Tudósítás a toronyból. Budapešť 1963 (básně).
Utazás félálomban. Budapešť 1974.
NAGY, T. (ed.): *Esztergomi töredékek.* Ostřihom 1990 (básně, dopisy, dokumenty).
VASY, G. (ed.): *Csoóri Sándor breviárium.* Budapešť 1988.

II.

CSOÓRI, S. – SZAKOLCZAY, L.: *Nekünk ilyen sors adatott*. Budapešť 2006.
GÖRÖMBEI, A.: *Csoóri Sándor*. Pozsony 2002.
KISS, F.: *Csoóri Sándor*. Budapešť 1990.
KISZELY, G.: *Szellem a célkeresztben. Csoóri Sándor és a politikai rendőrség ügynökei*. Budapešť 2007.

István CSURKA
(1934–2012)

Spisovatel, dramatik, esejista.
Politik, jeden z hlavních představitelů maďarské pravice.

Narodil se v Budapešti v rodině spisovatele. V letech1952–1957 studoval na Fakultě dramaturgie Vysoké filmové a divadelní školy v Budapešti.

Za *maďarské revoluce v roce 1956 stál v čele univerzitní Národní stráže, po potlačení revoluce byl půl roku internován v táboře v Kistarcsi, poté pod *policejním dohledem.

První dílo uveřejnil v roce 1954, o dva roky později vyšel první soubor jeho textů *Tűzugratás* (*Skok přes oheň*). Od roku 1957 se soustavně věnoval spisovatelské práci.

V roce 1972 byl za vystoupení proti zřízení a antisemitská vyjádření postižen zákazem publikování.

V roce 1976 se stal jedním z autorů **Bibó emlékkönyv* (*Bibóovy pamětní knihy*). V textu uveřejněném v knize obviňoval maďarskou inteligenci ze spolupráce s totalitním režimem.

V prosinci 1981, několik dnů po nastolení *výjimečného stavu v Polsku a během valného shromáždění Svazu maďarských spisovatelů, probíhajícího v opozičním ovzduší, byl zvolen předsedou Svazu.

V roce 1983 byl v Bratislavě pozorovatelem u hlavního líčení s *Miklósem Durayem a v červnu 1984 podepsal spolu s Tiborem Cseresem a Miklósem Mészölyem protestní reakci proti *Durayovu zadržení.

V červnu 1985 byl jedním z organizátorů *setkání v Monoru, kde vystoupil s přednáškou, v níž označil maďarskou kulturu za kvazi-kulturu, kritizoval dohodu, kterou společnost po roce 1956 uzavřela s mocí, a zdůrazňoval nezbytnost vytvoření opozičního modálního modelu.

V roce 1985 na opozičním setkání uspořádaném souběžně s Evropském kulturním fórem, které se konalo v Budapešti, kritizoval evropskou praxi uznávající politický status quo ve východní Evropě.

V roce 1986 úřady nepovolily premiéru Csurkovy hry *Vizsgák és fegyelmik* (*Zkoušky a tresty*); od srpna téhož roku byl za vystoupení na obranu maďarských národnostních menšin za hranicemi znovu postižen zákazem publikovat, v říjnu pak odmítl účast na oslavách věnovaných výročí *maďarské revoluce z roku 1956, které pořádala opozice, včetně demokratické.

Od ledna 1987 se podílel na organizaci druhého *setkání v Monoru, pořádaného národními seskupeními, ale v červnu se odvolal na uveřejnění dokumentu **Společenská smlouva* v podzemním časopise **Beszélő*, které nebylo dohodnuto s národní opozicí, a přerušil rozhovory s demokratickými opozičními skupinami.

V říjnu 1987 patřil do skupiny organizátorů *setkání v Lakiteleku a přednesl také referát *Šance Maďarů*, který jednání příslušníků opozice zahajoval.

V lednu 1988 na prvním shromáždění *Maďarského demokratického fóra apeloval na nutnost zavedení parlamentní demokracie v Maďarsku.

V letech 1988–1989 byl členem redakčního týmu prvního legálně vycházejícího nezávislého měsíčníku *Hitel* (*Víra*).

V červnu 1988 spoluorganizoval stotisícovou demonstraci proti *systematizaci venkova na území rumunského Sedmihradska, byl autorem proslovu přednesného na budapešťském náměstí Hrdinů. V září téhož roku se stal členem předsednictva *Maďarského demokratického fóra.

Od října 1989 do srpna 1990 zastával funkci šéfredaktora týdeníku *Magyar Fórum*, od ledna 1991 byl předsedou redakčního týmu a ředitelem společnosti *Magyar Fórum*, pomalu týdeník uvolňoval od vlivu *Maďarského demokratického fóra, které týdeník v počátcích kontrolovalo a udělalo z něj svůj propagandistický nástroj.

Od začátku roku 1990 v programech *Maďarského rozhlasu* kriticky hodnotil postoje liberálně naladěné části maďarské opozice, která představovala politické zázemí *Svazu svobodných demokratů, a jeho vlastní strana, *Maďarské demokratické fórum, přijímala někdy otevřeně a někdy skrytě hlásané antisemitské názory.

V prvních svobodných volbách v dubnu 1990 získal poslanecký mandát a stal se členem parlamentních výborů – kulturního, vědeckého a tiskového. V roce 1991 byl zvolen místopředsedou *Maďarského demokratického fóra a jeho vliv na stranickou politiku stále rostl.

V srpnu 1992 kritizoval ve svých článcích politiku Józsefa Antalla (jednoho ze zakladatelů *Maďarského demokratického fóra). Stal se iniciátorem parlamentního vyšetřování, v jehož důsledku odstoupil z funkce tehdejší ředitel *Maďarského rozhlasu* Elemér Hankiss a ředitel *Maďarské televize* Csaba Gombár.

Na podzim 1992 nebyl znovu zvolen místopředsedou *Maďarského demokratického fóra.

V roce 1993 založil hnutí jménem Kola maďarské cesty, s nímž hodlal převzít moc v *Maďarském demokratickém fóru a přimět k odstoupení předsedu strany Józsefa Antalla. Bezprostřední příčinou konfliktu bylo, že maďarská vláda podepsala smlouvu s Ukrajinou, jíž se zřekla územních požadavků vůči Ukrajině, tj. části zakarpatské Ukrajiny, o kterou Maďarsko přišlo poválečnou mírovou smlouvou v Trianonu. Byl však vyloučen ze strany i z parlamentní frakce.

V roce 1993 založil Maďarskou stranu spravedlnosti a života, která v parlamentních volbách konaných o rok později nepřekročila volební práh.

Až v roce 1998 strana, kterou Csurka v té době a ještě dlouho poté řídil, získala ve volbách šest procent hlasů a dostala se do parlamentu. Sám Csurka se stal předsedou parlamentní frakce a tuto funkci zastával do roku 2002. V dalších volbách (2002, 2006) už strana volební práh nepřekročila.

Péter Hermann

I.

A rend programja a MIÉP szándékai, céljai, javaslatai a 2006-os országgyűlési választásokra. Budapešť 2005.
Az áldozat imperializmusa. Budapešť 2004.
Az elfogadhatatlan realitás: esszék, előadások. New York 1986.
Dagonyázás. Budapešť 1993.
Fesztiválkandúr. Budapešť 2005.
Keserű hátország. Tanulmányok. Budapešť 1993.
Közép-Európa hó alatt: eszék, előadások. New York – Zürich 1988.
Megmaradni. Dráma. Debrecín 1988.
Minden, ami van. Politikai írások és beszédek gyűjteménye. Budapešť 1998.

Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. Budapešť 1992.
Néhány gondolat és nyolc társgondolat. Budapešť 1992.
Nemzeti összefogás. Budapešť 1996.
Tízből tíz. Néhány gondolat plazákról, szálláscsinálókról, Magyarország megszállásáró. Budapešť 2001.
Új magyar önépítés. Politikai írások és előadások. Budapešť 1991.
Vasárnapi jegyzetek: a Kossuth Rádió Vasárnapi Újság-jában 1987 és 1991 augusztusa között elhangzott jegyzetek. Budapešť 1991.
Vasárnapi menü Tárcák és novellák. Budapešť 1989.

II.

HARTYÁNYI, I. – KOVÁCS, Z.: *Csurka István írásainak bibliográfiája az 1954 és 1996 között megjelent művek*. Budapešť 1997.
ŁUBCZYK, G.: *Wielogłos węgierski. Zapiski z rozmów* (*1977–1993*)...
VÉGH, A.: (*Csurka*) *István a király?* Budapešť 1992.

Gábor DEMSZKY
(nar. 1952)

**Sociolog, politik. Spolutvůrce podzemního vydavatelství *AB.
Zakladatel a redaktor nezávislých časopisů.**

Narodil se v Budapešti. Jeho rodiče, ekonomové s reformními názory, byli v kontaktu s předními aktivisty Maďarské socialistické dělnické strany, kteří byli po roce 1968 stoupenci tzv. *nového hospodářského mechanismu.

Studoval práva a sociologii na budapešťské Univerzitě Loránda Eötvöse, v roce 1972 se účastnil příprav na demonstrace organizované pod hesly ideologie nové levice, populární v šedesátých letech mezi studenty. Třebaže k demonstracím nedošlo, byl Demszky na rok podmíněně vyloučen ze studia. V té době začal psát články z pomezí sociologie a práva. Na živobytí si vydělával jako taxikář.

Na studia se mu podařilo vrátit a v roce 1976 získal diplom na právnické fakultě, v roce 1981 na fakultě sociologie.

V průběhu studií se sblížil s anarchistickou částí maďarské levice. Rychle se však rozešel s marxismem a radikálními levicovými názory. Seznámil se s okruhem žáků filozofa Györgye Lukácse a zejména s činností Györgye Márkuse, *Györgye Bence a *Jánose Kise i s jejich kritikou marxismu a pochopil, že východiska této ideologie mají pramálo společného s reálnou skutečností. V sedmdesátých letech navštěvoval setkání podzemní *Svobodné pondělní univerzity. Připojil se k proudu vytvořenému sociologem Istvánem Keményem (tzv. Keményova škola). Prováděl nezávislé průzkumy nejchudších vrstev maďarské společnosti, které byly podkladem sociografické práce o Romech žijících v izolovaných sídlištích. Výsledky průzkumů, které se tehdy staly příčinou skandálu, uveřejnil podzemní časopis *Kritika*. Natočil také dokumentární film o životě maďarských Romů *Je na zemi život?*

Koncem sedmdesátých let navázal kontakt se skupinou Keményových žáků, mj. s Gáborem Havasem a *Ottilií Solt. V roce 1979 se připojil k *Fondu pomoci chudým (SZETA), který vznikl z jejich iniciativy.

Opoziční činnost za studií mu znemožnila získat práci jako právník. Na podzim 1977 se stal spolupracovníkem měsíčníku *Világosság* (*Jasnost*) s nábožensko-společenskou tematikou.

V sedmdesátých a na začátku osmdesátých let byl mnohokrát v Polsku, navázal těsné styky se členy polské opozice, seznámil se s technikami tisku a distribuce podzemních nakladatelství. Pracoval pro polskou *Solidaritu, účastnil se organizace prázdnin v Maďarsku pro děti členů *Svazu.

V roce 1981 po návratu z Polska hovořil v přednášce o *Solidaritě a zkušenostech, jaké získal při styku s polskými opozičními aktivisty. Přestal pracovat v redakci, aby své nadřízené nevystavoval pronásledování ze strany úřadů. V témže roce ho maďarské úřady postihly zákazem publikovat. Založil tehdy s *Jenőm Nagyem nezávislé vydavatelství *AB, které se během dvou let stalo hlavním centrem maďarské podzemní kultury. Redigoval a vydával *Tájékoztató* a *Hirmondó*, za hlavní cíl si stanovil rychlé předávání jasných informací. Měl zato, že nakladatelství by mělo být především centrem politického myšlení. To bylo příčinou rozchodu s *Nagyem, který si přál zpřístupnit podzemní publikace běžným čtenářům, a v létě 1983 založil vlastní ne-

závislé nakladatelství *ABC. Demszkého názory na roli nakladatelství také způsobily ochladnutí vztahů s *Györgyem Krassóem, který chtěl opoziční činnosti dodat rovnostářský charakter.

Po rozchodu s *Nagyem se Demszky sblížil s okruhem kolem podzemního časopisu **Beszélő*, jehož tvůrci zastávali stanovisko, že nelegální vydavatelská činnost je věc maďarské inteligence, a neviděli naději na získání masového zázemí pro opoziční činnost.

V roce 1984 byl Demszky na základě policejní provokace obviněn z *použití násilí vůči úřední osobě* a odsouzen na 6 měsíců odnětí svobody podmíněně. Proces s ním se stal příčinou velkého skandálu. Mezi pozorovateli v soudní síni byli představitelé Amnesty International a Helsinki Watch.

Na jaře 1988 byl jedním ze zakladatelů Sítě svobodných iniciativ, v listopadu 1988 spoluzakládal *Svaz svobodných demokratů, v roce 1990 se za něj stal poslancem. V první polovině roku 2001 byl předsedou strany, později tajemníkem.

V roce 1989 zastával funkci ředitele legalizovaného nakladatelství AB Beszélő.

Od roku 1990 byl primátorem Budapešti. V letech 1998 a 2002 byl znovu zvolen do parlamentu za *Svaz svobodných demokratů a v roce 2004 do Evropského parlamentu, pokaždé však na mandát rezignoval ve prospěch úřadu primátora. V roce 2004 byl předsedou Union of Capitals of the European Union (UCUE).

V roce 2005 obdržel medaili „Zasloužil se o hnutí Solidarita".

András Pályi

I.

A szabadság visszahódítása…

Budapest jövője – várospolitika 2000-ig. Budapešť 1994.

Reforma ordynacji wyborczej – bez alternatyw. In: *Kadaryzm bez maski. Wybór niezależnej publicystyki węgierskiej...*

Samorząd widziany z góry. *Akces*, 1989, č. 2.

DEMSZKY, G. – RAJK, L. – SASVÁRI, E.: *Földalatti vonalak/Underground Lines/Untergrundlinien*. Pětikostelí 2000.

II.

CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*

HODOSÁN, R.: *Szamizdat történetek*…

Ferenc DONÁTH
(1913–1986)

Právník. Účastník *maďarské revoluce v roce 1956, spoluobviněný v procesu s Imrem Nagyem. Předseda redakčního okruhu *_Bibó emlékkönyv_ (_Bibóovy pamětní knihy_). Jeden z iniciátorů *setkání opozičních aktivistů v Monoru.

Narodil se v Jászárokszállási. Pocházel z intelektuální rodiny, jeho otec byl advokátem liberálních názorů. V roce 1930 se stal studentem Právnické fakulty Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti.

Prohlašoval se za marxistu, zajímal se o činnost nelegální komunistické strany, zapojil se do studentského komunistického hnutí, v roce 1934 vstoupil do Strany maďarských komunistů. Navázal kontakty s levicovou inteligencí. Byl jedním z inspirátorů reformy systému plateb ve vysokém školství. V roce 1935 získal na právnické fakultě diplom. V roce 1936 se účastnil tzv. Debrecínské diety, porady studentů tamní univerzity, která podle jeho mínění byla bodem obratu v životě studentů a inteligence. Poznal tehdy mnoho levicových studentů, kteří tam studovali, a až do konce života ho s nimi spojovala přátelská pouta a společné politické názory. Zajímal se o rolnictvo a osud rolníků, takže se sblížil s lidovými spisovateli, s některými dokonce navázal těsné kontakty. Později se stal spojovacím článkem mezi národními a liberálními seskupeními, v roce 1939 byl u vzniku Národní rolnické strany. Psal články do tisku, v roce 1939 se stal členem redakčního týmu týdeníku *Szabad Szó* (*Svobodné slovo*).

V roce 1940 byl uvězněn, po několikadenním vyslýchání byl propuštěn. Na určitý čas ztratil kontakt s komunistickou stranou. Jako osoba židovského původu byl poslán na nucené práce, ale vzhledem k plicní chorobě byl této povinnosti v roce 1941 zproštěn.

V roce 1942 zahájil nelegální činnost. Účastnil se tvoření komunistické strany, stal se členem jejího vedení, redigoval stranický tisk, organizoval stranické výbory na venkově. V roce 1944 se účastnil jednání mezi seskupeními působícími v odboji a vzniku Březnové fronty. Stal se redaktorem nelegálního *Szabad Nép* (*Svobodný lid*). V roce 1945 pracoval ve výboru, který v Debrecíně připravoval pozemkovou reformu, byl jedním z autorů předpisů o rozdělení zemědělských pozemků a nakonec jako místopředseda Celostátní rady pro pozemkovou reformu řídil uskutečňování změn. V letech 1945–1948 působil jako státní tajemník na ministerstvu zemědělství, byl poslancem parlamentu a členem ústředního výboru Strany maďarských komunistů. V roce 1947 se stal znovu poslancem, v roce 1948 odešel z ministerstva a zůstal předsedou sekretariátu komunistické strany.

V roce 1950 ho začala vyšetřovat Ústřední kontrolní komise. V lednu 1951 byl Donáth i s manželkou a jejími rodiči uvězněn, v prosinci téhož roku odsouzen k 15 letům odnětí svobody. Tři a půl roku strávil na samotce. Jeho žena byla bez rozsudku vězněna tři roky. Vrátil se na svobodu v roce 1954, rozsudek byl zrušen. Bylo mu vráceno členství ve straně, ale přesto žil dva roky v ústraní a pracoval jako odborník na zemědělskou problematiku. Teprve po XX. sjezdu KSSS se vrátil do politického života a vstoupil do reformního okruhu kolem Imreho Nagye, účastnil se diskusí *Petőfiho kroužku.

Po 28. říjnu 1956 se Donáth s Gézou Losonczym připojil k *maďarské revoluci. Uznával, že je potřeba zavést systém více stran, nepokládal ho však za to nejdůležitější. Nejvýznamněj-

ším prvkem demokracie pro něho byly dělnické rady. Dvacátého třetího listopadu 1956 byl se zbývajícími členy vlády Imreho Nagye, kteří požádali o azyl na jugoslávském velvyslanectví, deportován do Rumunska. V roce 1958 ho jako druhého obžalovaného v procesu s Imrem Nagyem odsoudil Nejvyšší soud ke 12 letům odnětí svobody za účast na spiknutí, jehož cílem bylo svržení demokratického státního zřízení. V roce 1960 se po amnestii vrátil na svobodu.

Do politiky se už nevrátil, až v sedmdesátých letech se připojil k protestu proti uvěznění představitelů *Charty 77, podepisoval všechny opoziční výzvy, protesty a petice. V roce 1979 se jako člověk s velkou autoritou stal předsedou redakčního týmu, který připravoval vydání **Bibó emlékkönyv* (*Bibóovy pamětní knihy*). V prosinci 1981 se zúčastnil nelegální konference o *revoluci z roku 1956. Třicátého srpna 1982 se zúčastnil první demonstrace, kterou příslušníci maďarské opozice uspořádali na budapešťském Bemově náměstí.

Psal do podzemního časopisu **Beszélő*, pomáhal při distribuci, podporoval samizdatový „butik" *Lászlóa Rajka, pomáhal v době prohlídek. V roce 1984 byl jedním z iniciátorů a organizátorů *setkání v Monoru. Zanedlouho po setkání v Budapešti zemřel.

Fanny Havas

I.

A Márciusi Fronttól Monorig. Budapešť 1992.
Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947. Budapešť 1969.
Reform and Revolution. Transformation of Hungary's Agriculture 1945–1970. Budapešť 1980.
Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975 között. Budapešť 1977.

II.

BARÁTH, M. – SIPOS, L. (eds.): *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában*. Budapešť 2006.
BOZÓKY, É.: *Zord idők nyomában*. Pětikostelí 1998.
EMBER, J.: *Menedékjog 1956*. Budapešť 1989.
GÓRALCZYK, B.: *Węgierski pakiet…*
KIS, J.: *Valamit elindított. In Memoriam D. F.* Paříž 1986.

Miklós HARASZTI
(nar. 1945)

**Spisovatel, redaktor podzemního časopisu *Beszélő, politik.
Jeden z nejaktivnějších představitelů demokratické opozice.**

Narodil se v Jeruzalémě. V šedesátých letech se s rodiči vrátil do Maďarska. V Budapešti dokončil střední školu, kde poznal budoucí opoziční aktivisty, mj. Györgye Dalose a Andráse Kovácse. Začal studovat na katedře hungaristiky a filozofie na Univerzitě Loránda Eötvöse v Budapešti. V roce 1965 se stal členem krajně levicového maoistického Výboru solidarity s Vietnamem, vytvořeného pod hlavičkou Svazu komunistické mládeže, ale byl z něj vyloučen, protože hlásal názory neshodující se s jeho myšlenkami. V roce 1967 byl vyloučen ze školy a byl mu uložen *policejní dohled.

Největší vliv na Harasztiho názory měly marxistické revoluce v Jižní Americe a v Číně. Od roku 1963 pravidelně publikoval v literárním tisku články a protestsongy. V letech 1964–1966 v článcích v univerzitním časopise *Tiszta Szivvel* napadal *Jánose Kise za náklonnost k revizionistickým názorům filozofa Györgye Lukácse. V roce 1969 vydal knihu *Költők, dalok, forradalmak* (*Básníci, písně, revoluce*). V roce 1968 se vrátil na vysokou školu, avšak na jaře 1970 byl znovu vyloučen za účast ve studentských protestech, v jejichž důsledku bylo odvoláno tehdejší vedení Svazu komunistické mládeže na univerzitě, a znovu mu byl nasazen *policejní dohled.

Šest měsíců se potýkal s pravidly dohledu, až konečně přemluvil Györgye Dalose, který byl postižen stejnou podobou represe a odsouzen za *účast v maoistickém spiknutí* při událostech roku 1968, aby společně odmítli vykonávat policejní příkazy. Za to, že své stanovisko předložili písemně, byli oba odsouzeni ke 25 dnům odnětí svobody za *porušení zásad socialistického soužití* a Haraszti byl při převozu do vězení zbit. Když oba po návratu z vězení vyhlásili hladovku, byli násilím krmeni.

V létě 1970, když nemohl pokračovat ve studiích, nastoupil do práce v závodech Ganz-Mávag, odkud byl po dvou měsících přemístěn do továrny na traktory Vörös Csillag. Na základě zkušeností získaných při práci mezi dělníky napsal s *Györgyem Konrádem sociologickou monografii o vykořisťování dělníků zaměstnaných ve státních průmyslových podnicích. Práce dostala název *Darabbér* (*Úkolová sazba*) a objednalo si ji nakladatelství Magvető, rukopis byl dokončen v lednu 1973. Ředitel nakladatelství však usoudil, že vydat knihu popisující život dělníků v rozporu s oficiální propagandou je nemožné. Haraszti rukopis rozmnožil a rozšířil v okruhu přátel. Zanedlouho byl zatčen a obviněn z pobuřování. Při pobytu ve vyšetřovací vazbě nemohl být ve styku s rodinou ani s advokátem. Znovu zahájil hladovku. Na svobodu se vrátil díky hladovce a protestům okruhu inteligence proti tzv. procesu s filozofy. V roce 1973 však stanul před soudem s obžalobou z *pobuřování proti státnímu zřízení a nelegální distribuce knihy*. Přes svědecká vystoupení a argumenty obhájce byl odsouzen k osmi měsícům odnětí svobody podmíněně na tři měsíce (trest byl zrušen až v roce 1992). Trest byl na tehdejší poměry mírný – za to vděčil domácímu a mezinárodnímu veřejnému mínění, které se kauzou zabývalo. Státní orgány však dosáhly svého cíle. Literárnímu prostředí, jež se v budoucnu mělo stát zárodkem demokratické opozice, se na určitý čas podařilo zabránit v projevech nespokojenosti. Haraszti se však na rozdíl od ostatních představitelů maďarské inteligence

nebál důsledků ani pronásledování mocenskými orgány. V roce 1975 bez povolení uveřejnil v Německu *Úkolovou sazbu* s předmluvou Heinricha Bölla a také poskytl *Le Mondu* prohlášení protestantského pastora *Gábora Iványiho.

V roce 1981 se stal jedním z redaktorů tehdy vzniklého podzemního časopisu **Beszélő*. Ve svých článcích informoval o osudu politických vězňů zavíraných na psychiatrická oddělení i o represích postihujících lidi odmítající kvůli svým názorům vojenskou službu; popisoval snahy nezávislých mírových sdružení, procesy se členy punkových hudebních skupin, represe postihující opoziční aktivisty, domovní prohlídky. Předkládal charakteristiku politického režimu kádárovského Maďarska a analyzoval příčiny, kvůli nimž maďarské literární kruhy v převážné většině slouží zájmům systému.

Nikdy se nevyhýbal konfrontaci s úřady a svým postojem dokázal, že bránit vlastní přesvědčení je povinností člověka. Příkladem mohla být akce, při níž 4. srpna 1982 spolu s *Lászlóem Rajkem rozdával letáky sovětským účastníkům pochodu za mír 1982. Oba je při ní zatkla policie. Ve stejném roce, 30. srpna, plánoval ke druhému výročí událostí v Gdaňsku přečíst letáky během tiché připomínky u budapešťského Bemova pomníku. Den předtím ho však se skupinou opozičních aktivistů *Gáborem Demszkým, Bálintem Nagyem a *Lászlóem Rajkem policie zadržela na 48 hodin. Tyto a podobné Harasztiho akce byly v Maďarsku prvními pokusy vyvést opozici „do ulic".

V roce 1988 byl zakladatelem Sítě svobodných iniciativ, v letech 1989–1991 mluvčím a tajemníkem *Svazu svobodných demokratů, v letech 1990–1994 poslancem za tento Svaz. Od roku 1997 do roku 2000 byl členem kuratoria Veřejné nadace Maďarského rozhlasu a od roku 2002 členem předsednictva vedení Veřejné nadace Maďarské televize.

Od roku 2004 byl představitelem Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě pro svobodu médií.

V roce 2005 dostal medaili „Zasloužil se o hnutí Solidarita".

Sándor Szilágyi

I.

A cenzura esztétikája. Független AB Kiadó, Budapešť 1986, 1991.
Animal Farm Scenarios. The Comeback of the Former Communists in Hungary and Why There is no Reason to Worry. In: *National Reconciliation in Eastern Europe*. New York 2003.
Darabbér. Paříž 1974, 1980; Budapešť 1989. Anglicky jako: *A Worker in a Worker's State. Piece-Rates in Hungary*. Londýn 1977; New York 1978.
„Dialog" – dwa lata niezależnego węgierskiego ruchu pokojowego. In: *Kadaryzm bez maski. Wybór niezależnej publicystyki węgierskiej…*
Késői bevezetés a kádárizmusba. Független AB Kiadó, Budapešť 1982.
L'artiste d'Etat: de la censure en pays socialiste. Paříž 1983.
Polityczna psychiatria na Węgrzech. *Obóz*, 1988, č. 13.
The Velvet Prison. Artists under State Socialism. New York 1987.
Zum Verrücktwerden. Kopfnoten eines Menschenrechtlers. Berlín 1985.
HARASZTI, M. – KENEDI, J.: *Egy főkolompos délelőttjei*. AB Független Kiadó, Budapešť 1981.

Gábor IVÁNYI
(nar. 1953)

Metodistický pastor. Jeden ze zakladatelů *Fondu pomoci chudým podzemního časopisu **Beszélő*. Poslanec parlamentu za *Svaz svobodných demokratů. Pseudonym: Daniel Fehér.

Narodil se v Szolnoku v rodině metodistického pastora. Střední školu dokončil v Nyiregyháze, kam se v roce 1957 rodina přestěhovala. V roce 1968 byl vyloučen ze školy kvůli práci, v níž projevil náboženský světový názor. V roce 1970 však složil maturitu a stal se posluchačem budapešťského Institutu vzdělávání pastorů svobodných církví. V květnu 1974 byl z Institutu vyloučen, poněvadž ve sporu o platná pravidla církevní politiky bránil postoj svého otce. (Tibor Iványi byl pronásledován úřady a jim podřízenou církví, protože nesouhlasil s tím, aby Státní úřad pro věci církevní zasahoval do vnitřních záležitostí farnosti.) V roce 1973 přijal kaplanské svěcení, ale ve výuce teologie musel pokračovat jako samouk.

V roce 1976 zahájil ve vlastním bytě soukromé kurzy teologie pro skupinu více než deseti posluchačů. Lekce filozofie tam vedli také pozdější aktivisté demokratické opozice – Agnes Erdélyi, *Ottilia Solt, *Gáspár Miklós Tamás, Katalin Vidrányi.

V roce 1981 byla po osmi letech úsilí sekce maďarských metodistů, kterou založil Iványi a jeho otec Tibor, uznána za samostatnou církev a zaregistrována pod názvem Maďarské evangelické společenství. Během snah o registraci církve se seznámil se členy maďarské demokratické opozice, mj. s *Miklósem Harasztim, kterému řekl o obtížné situaci své církve, mj. o policejním uzavření kaple. Věřící z Iványiho farnosti se pak scházeli na mše na ulici před kostelem. S pomocí *Harasztiho se pronásledování dostalo mezinárodní pozornosti, např. v roce 1977 o tom vyšla v *Le Monde* podrobná zpráva. Iványiho činnost zaujala také *Györgye Bence a *Jánose Kise, který mu pomáhal redigovat církevní samizdat *Nyitott ajtó* (*Otevřené dveře*).

Iványi pořádal také akce na pomoc chudým. Seznámil se s žáky Istvána Keményе, sociology Gáborem Havasem, Gabriellou Lengyel, *Ottilií Solt, kteří se vědecky zabývali problematikou nejchudších vrstev maďarské společnosti. Společně s nimi v roce 1979 založil *Fond pomoci chudým. Na podzim 1980 přednesl na *Svobodné pondělní univerzitě pět přednášek, v nichž vykládal o historii boje malých církví o autonomii a o jejich konfliktech se státní mocí. Texy přednášek v roce 1989 uveřejnilo **Beszélő*.

Díky kontaktům s opozicí se stal jedním ze zakladatelů podzemního **Beszélő*. Přišel s myšlenkou jména časopisu, do něhož pod pseudonymem Daniel Fehér psal články s církevní tematikou. Hlavním poselstvím jeho stručných textů nepostrádajících jemný humor bylo přesvědčení, že za svobodu svědomí je třeba bojovat i za cenu pronásledování. Čtenáři podzemní literatury se z jeho článků mohli dozvědět o pronásledování maďarských církví, například o tom, že kaple maďarských adventistům byla zbořena buldozery.

V roce 1989 se stal členem rady Sítě svobodných iniciativ, v letech 1988–1989 byl členem vedení a v letech 1990–1994 poslancem *Svazu svobodných demokratů.

Od roku 1994 zastával funkci rektora Vysoké teologické školy Johna Wesleye.

Sándor Szilágyi

I.
Egy fatemplom tervrajzához. *Beszélő*, 1991, č. 42.
Hajléktalanok. Budapešť 1997.
Szombat esti kiruccanás. In: ANDOR, M. – HIDY, P. (eds.): *Cigányvizsgálatok*. Művelődéskutató Intézet, Budapešť 1982.

II.
BOSSÁNYI, K.: *Mindannyian naivak voltunk*. Szombathely 1994.
CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*
SZILÁGYI, S. (ed.): *A hétfői Szabadegyetem és a III/III: interjuk, dokumentumok*…

János KENEDI
(nar. 1947)

Novinář, redaktor a vydavatel nezávislého almanachu ****Profil*, zakladatel časopisu *Kelet-Európai Figyelő*, spolutvůrce podzemního *Máshonnan Beszélő*.**

Narodil se v Budapešti. Dokončil Novinářskou školu Maďarského svazu novinářů. V letech 1966–1970 pracoval jako novinář a redaktor. Psal pro časopisy *Budapester Rundschau, Esti Hirlap* a *Uj Irás*, nakonec se stal redaktorem *Magvető*.

V roce 1970 byl na zásah policejních orgánů propuštěn za kontakty s rodícím se opozičním podzemím a k profesionálnímu zaměstnání v oficiálních státních institucích se už nevrátil.

V šedesátých letech ho fascinovala alternativní kultura maďarského undergroundu, připojil se k tzv. hnutí chuligánů, odsunutých na okraj společnosti, kteří jezdili do Prahy a do Polska na představení malých divadel, pořádaná většinou bez příslušného povolení ve studentských klubech, a navazovali kontakty se západními umělci, studenty zajímajícími se o rock, happening a pop-art. V roce 1968 poznal *Györgye Bence a *Jánose Kise, mladé představitele Lukácsovy školy, s nimiž ho, jak později vzpomínal, spojoval politický radikalismus.

Po *invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa (21. srpna 1968) se rozhodl vytvořit maďarský samizdat, ale *Bence i *Kis pokládali nápad za předčasný. Rozhodl se věnovat zpracovávání a přípravě k tisku oficiálně nevydávaných a širšímu okruhu čtenářů neznámých děl *Istvána Bibóa a spisovatele a sociologa Zoltána Szabóa, který byl od roku 1949 v emigraci. Navázal s *Bibóem kontakt a v roce 1978 se mu podařilo získat pas a navštívit Zoltána Szabóa. Z obou se stali jeho mistři a učitelé.

V jeho bytě se odehrály první pokusy vytvořit v Maďarsku podzemní veřejný život. Již koncem šedesátých let se tam konaly nelegální schůzky, přednášky, čtení. Kenedi zredigoval a v roce 1977 vydal první podzemní almanach **Profil*, který byl reakcí na „anonymní, neinstituční cenzuru", která v Maďarsku působila (za Kádárových vlád byl cenzorem ředitel nakladatelství, galerie nebo filmového ateliéru). Texty zařazené do antologie byly autorům vráceny pod záminkou, že *neodpovídají profilu vydavatelství.*

Již v sedmdesátých letech se pokusil vytvořit podzemní časopis *Kelet-Europai Figyelő* (*Pozorovatel východní Evropy*), ale podařilo se mu vydat jen jedno číslo. Až později spolu s *Jánosem Kisem založil *Máshonnan Beszélő* (*Mluvení jinde*), v jehož sedmi číslech byly v letech 1985–1988 přetištěny texty, které vyšly v podzemním oběhu v sousedních zemích východního bloku.

Podílel se také na vydavatelské akci **Napló* (*Deník*) uspořádané v letech 1978–1980 Mihályem Kornisem. Byly to deníky, které společně psali představitelé politické opozice a které kolovaly a předčítaly se na nelegálních setkáních.

Nezávislé nakladatelství *ABC vydalo v roce 1984 jeho práci o krizi maďarské demokratické opozice, jež byla jedním z hlasů v diskusi vedené na stránkách podzemního časopisu **Beszélő*. Kenedi se pokusil o hlubší sociologickou analýzu vnitřních konfliktů v opozici, ale jeho text narazil na mnohé výhrady a kritiku.

Od roku 1988 byl mluvčím Klubu fórum, společenské organizace, jejíž úlohou byl dohled nad dodržováním svobody tisku, a od roku 1989 členem redakce kulturně-společenského

měsíčníku *Holmi*. Od roku 1990 byl vědeckým pracovníkem Ústavu dějin maďarské revoluce 1956.

Dlouhá léta se věnoval odtajnění materiálů komunistické bezpečnosti. Byl předsedou výboru pro dokumenty bezpečnostní služby, který se zabýval inventarizací, zpřístupněním a publikací dokumentů bezpečnosti.

András Pályi

I.

HARASZTI, M. – KENEDI, J.: *Egy főkolompos délelőttjei*…

A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról…

„A halál és a leányka“ – Változatok ’56 témájára. AB Független Kiadó, Budapešť 1987.

A magyar demokratikus ellenzék válsága. ABC, Budapešť 1984.

Az Igazság a Nagy Imre ügyben. Budapešť 1989.

Faites-le vous-même: l’économie paralèle en Hongrie. Paříž 1982. Anglicky jako: *Do it Yourself: Hungary’s hidden economy*. Londýn 1981.

Kenedi János és Tar Sándor levélváltása. *Élet és Irodalom*, 1999, č. 45.

Kis állambiztonsági olvasókönyv Október 23, március 15, június 16. a Kádár-korszakban, sv. 1–2. Budapešť 1996.

Modern újságírás: a Nyilvánosság Klub és az Osiris Kiadó közös sorozata. Budapešť 1996.

Ritka madár. Budapešť 1993.

„Tiéd az ország, magadnak építed…“. Paříž 1981.

II.

CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*

SZILÁGYI, S. (ed.): *A hétfői Szabadegyetem és a III/III: interjuk, dokumentumok*…

János KIS
(nar. 1943)

Filozof. Jeden ze zakladatelů podzemního časopisu ****Beszélő* **(1981–1989).
Předseda *Svazu svobodných demokratů v letech 1990–1991.
Pseudonym společně s *Györgyem Bencem: Marc Rakovski.

Narodil se v Budapešti. Do října 1956 navštěvoval základní školu Gorkého, určenou pro děti stranických funkcionářů, kde se vyučovalo v ruštině. V roce 1962 začal studovat maďarskou filologii a filozofii na Univerzitě Loránda Eötvöse v Budapešti. Tam poznal žáky Györgye Márkuse, pocházejícího ze školy filozofa Györgye Lukácse, mj. *Györgye Bence, a připojil se k jejich okruhu. Po dokončení studií se v roce 1967 stal zaměstnancem Filozofického ústavu Maďarské akademie věd.

Pod vlivem událostí *pražského jara začal s *Györgyem Bencem a Györgyem Márkusem pracovat na teoreticko-filozofické úvaze *Hogyan lehetséges-e kritikai gazdaságtan?* (*Jak je možná kritická ekonomie?* – rukopis 1970–1972), v níž ukázal rozpory Marxovy společenské a ekonomické teorie. Další Kisovou knihou napsanou společně s *Györgyem Bencem (pod pseudonymem Marc Rakovski) byla *A szovjet tipusu társadalom, marxista szemmel* (*Společnost sovětského typu očima marxisty*). Autoři v ní provedli srovnání základních předpokladů marxismu se společenskou a politickou praxí „reálného socialismu“. Rukopis vznikl v letech 1973–1975, kniha vyšla maďarsky v Paříži a její přetisk vydalo v Maďarsku v roce 1985 nakladatelství Áramlat Független Kiadó.

V roce 1971 se Kis a *Bence rozešli s okruhem ostatních, kteří navazovali na Lukácsovy myšlenky. V roce 1973, kdy dostali nálepku protimarxistických představitelů Lukácsovy školy, byli propuštěni z práce a platil pro ně zákaz publikovat. Bezprostřední příčinou represe byla jejich účast na protestu na chorvatském ostrově Korčula, kde představitelé Lukácsovy školy (mj. Ágnes Heller, György Márkus) v roce 1968 demonstrovali spolu s dalšími účastníky letního filozofického semináře proti *invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa, protože byli přesvědčeni, že ohrožuje socialismus a budování demokracie.

Aktivní opoziční činnost zahájil Kis díky své známosti s *Jánosem Kenedim, který ho seznámil s činností a tvorbou *Istvána Bibóa. Velký vliv na jeho postoj měl také vznik *Výboru na obranu dělníků.

V roce 1976 vystoupil Kis spolu s *Bencem a *Kenedim s iniciativou vydávat podzemní časopis, čímž opustili postoj maďarské inteligence akceptující status quo. V lednu 1977 inicioval protestní akci proti uvěznění účastníků československé *Charty 77. V letech 1979–1980 přispěli ke vzniku **Bibó emlékkönyv* (*Bibóovy pamětní knihy*).

V letech 1980–1981 se Kis stal v opozičních kruzích známou osobností. Byl jedním ze zakladatelů podzemního časopisu**Beszélő*, autorem řady politických analýz.

Byl rovněž iniciátorem diskuse, jejímž cílem bylo ukázat možnost působení maďarské opozice v politické situaci, jaká vznikla v zemích sovětského tábora po nastolení *výjimečného stavu v Polsku.

V letech 1980–1982 měl v rámci *Svobodné pondělní univerzity cyklus přednášek o sovětologii. Ty byly významným příspěvkem k vypracování maďarské politické kultury. Podobnou

roli sehrála kniha *Vannak-e emberi jogaink?* (*Máme lidská práva?*), kterou v roce 1986 vydalo nezávislé nakladatelství *ABC.

Kis byl také vedle *Ference Kőszega a *Ottilie Solt autorem programového dokumentu maďarské demokratické opozice **Společenská smlouva*, který vyšel ve zvláštním čísle **Beszélő* v červnu 1987. Byl pokládán za jednoho z předních aktivistů maďarské demokratické opozice s mimořádnými vůdčími schopnostmi.

V roce 1988 se stal mluvčím Sítě svobodných iniciativ a poté v letech 1990–1991 předsedou *Svazu svobodných demokratů, který z ní vznikl. V roce 1991 rezignoval na předsednickou funkci, ale do roku 1999 byl členem celostátní rady Svazu. V roce 2002 ze strany odešel.

Následně působil jako přednášející na Středoevropské univerzitě v Budapešti.

V roce 2005 dostal medaili „Zasloužil se o hnutí Solidarita".

Sándor Szilágyi

I.

BENCE, G. – KIS, J. – MÁRKUS, G.: *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?...*

Alkotmányos demokrácia. Budapešť 2000. Anglicky jako: *Constitutional Democracy.* Přel. Miklósi, Zoltán. Budapešť – New York 2003.

Az abortuszról. Érvek és ellenérvek. Budapešť 1992. Polsky jako: *Aborcja: argumenty za i przeciw*. Přel. Woronowicz, Szczepan. Varšava 1993.

Az állam semlegessége. Budapešť 1997.

Vannak-e emberi jogaink? AB Független Kiadó, Budapešť 1985; Paříž 1987; překlad fragmentů: Czy posiadamy prawa człowieka. *Przedświt,* 1989, č. 48.

W półtora roku później – o tym samym. In: *Kadaryzm bez maski. Wybór niezależnej publicystyki węgierskiej…*

...w sprawie Europy Środkowej. *Literatura na Świecie*, 1990, č. 9.

Węgry 1956–57. Czas odbudowy systemu…

KIS, J. – KŐSZEG, F. – SOLT, O.: A New Social Contract. In: STOKES, G. (ed.): *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*. New York – Oxford 1991.

RAKOVSKI, M. [vl. jm. Bence, György – Kis, János]: *Le marxisme face aux pays de l'Est…*

TÝŽ: *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel...*

II.

CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*

DWORKIN, R. W. (ed.): *From Liberal Values to Democratic Transition. Essays in Honour of János Kis*. Budapešť – New York 2004.

HAVAS, F. – KIS, J.: *„Beszélő" Összkiadás 1981–1989*, sv. 1–3…

POGONYI, L.: Filozófus a politikában. *Kritika,* 1990, č. 11.

Polityk pod specjalnym nadzorem. *Gazeta Wyborcza*, 25. 6. 2005 (rozhovor).

SZILÁGYI, S. (ed.): *A hétfői Szabadegyetem és a III/III: interjuk, dokumentumok*…

György KONRÁD
(nar. 1933)

Prozaik, jeden z nejpopulárnějších autorů literatury druhého oběhu.
Mluvčí Demokratické charty, člen celostátní rady *Svazu svobodných demokratů.

Narodil se v Debrecíně ve zbožné židovské rodině bohatého kupce. Studoval nejprve na reformačním gymnáziu v Debrecíně, pak na gymnáziu Imreho Madacha v Budapešti. V letech 1951–1956 studoval maďarskou filologii na Univerzitě Loránda Eötvöse v Budapešti.

Za *maďarské revoluce v roce 1956 byl členem Národní gardy. Po potlačení vzpoury v obavách z pronásledování zakopal zbraň, ale neodhodlal se opustit Maďarsko.

V letech 1956–1957 byl spolupracovníkem časopisu *Életképek*, následně byl dva roky bez stálého zaměstnání.

V letech 1959–1965 pracoval v sedmé budapešťské čtvrti jako kurátor nezletilých. První Konrádův román *Látogató* (*Návštěvník*), vydaný v roce 1969, byl založen na těchto zkušenostech. Pracoval také pro nakladatelství Helikon, redigoval texty ruských klasiků, byl autorem výboru z francouzské nové prózy.

V letech 1965–1973 pracoval s Iványem Szelényim jako sociolog v Ústavu plánování a městské výstavby. Napsali společně dva texty. V prvním, nazvaném *Az új lakótelepek szociológiai problémái* (*Sociologické problémy nových sídlišť*), dokazovali, že byrokratický systém přidělování bytů na rozdíl od toho, co tvrdila oficiální propaganda, podporuje, a dokonce trvale udržuje společenské nerovnosti, které v socialismu existují. Druhým byl esej *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (*Cesta inteligence k moci*), v němž se pokoušeli čtenáře přesvědčit, že ve východoevropských společnostech vládnoucí třídou vůbec není dělnická třída, a dokonce ani stranická nomenklatura, ale inteligence, která v touze udržet si své výsady souhlasila se spoluprací s „elitami" čili stranickými kádry.

Když zmíněná pojednání psali, byli už bez práce – stali se příslušníky inteligence, odsunutými na okraj společnosti. V roce 1973 byli oba při ideologické čistce z Ústavu vyhozeni. Věděli, že je sleduje policie, a tak z bezpečnostních důvodů zakopávali každý večer tři průklepy rukopisu v zahradě v Csabánku, kde spolu pracovali. Požádali také fotografa a básníka Tamáse Szentjóbyho, aby ze vznikajících rukopisů pořídil mikrofilmy. Po několika dnech policie pod záminkou hledání pornografických fotografií provedla v bytě Szentjóbyho prohlídku, rukopisy zabavila a fotografa zatkla. Konrád a Szelényi byli zadrženi a strávili sedm dnů ve vyšetřovací vazbě. Úřady však nedokázaly najít důkazy, že jeden exemplář práce, který policie našla, četl někdo jiný než jeho autoři. Od obžaloby z pobuřování bylo upuštěno a kauzu uzavřela prokurátorská výstraha. Tři zadržení však dostali příkaz opustit Maďarsko s výhrůžkou, že jinak budou muset počítat s přísnějšími sankcemi, tj. s vězením. Szelényi a Szentjóby se rozhodli pro emigraci, zatímco Konrád se po dlouhé úvaze rozhodl v Maďarsku zůstat.

Jeden výtisk *Cesty inteligence k moci* se však dostal na Západ a jeho překlady vyšly v mnoha zemích. Maďarsky práce poprvé vyšla v roce 1978 na Svobodné protestantské univerzitě v Bernu ve Švýcarsku; rozmnožené výtisky tohoto vydání rozšířilo v roce 1985 podzemní vydavatelství Áramlat.

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let při diskusích příslušníků opozice v bytě *Jánose Kenediho byly Konrádovy názory napadány, účastníci nesouhlasili s tezí, že maďarská inteligence má v Maďarsku nějakou moc. Měli za to, že absolvování vysokých škol stále větší částí stranických a státních úředníků ani členství ve straně příslušníků inteligence, umělců a představitelů svobodných profesí, vyžadovaná mocí, nesvědčí o spojení inteligence se stranickou byrokracií, a tím spíše ne o vytváření zvláštní společenské vrstvy.

Konrád formálně úplně nepatřil k žádnému z opozičních seskupení, ale s opozicí ho spojovala odborná i přátelská pouta a využíval svých kontaktů na Západě k šíření povědomí o činnosti maďarské opozice.

Vedle knih napsaných společně se Szelényim bylo známo především *Az autonómia kisértése* (*Pokušení autonomie*), kde vykreslil ideál uvědomělého občana oproštěného od nátlaku státu a ideologie, kritického k Východu i k Západu.

Vedle politických témat byla druhým důležitým námětem Konrádovy tvorby otázka totožnosti maďarských Židů, nezbytnost přijetí a integrace namísto nucené asimilace a přizpůsobení většině.

V roce 1988 se stal členem celostátní rady *Svazu svobodných demokratů, od roku 1993 byl mluvčím Demokratické charty, neformální skupiny pořádající demonstrace a protestní akce proti jevům ohrožujícím demokracii.

V roce 1990 byl povolán do funkce předsedy mezinárodního PEN clubu, kterou zaujímal do roku 2003.

Obdržel řadu cen: Herderovu cenu (1984), Kossuthovu cenu (1990), Mírovou cenu německých knihkupců (1991), Karlovu cenu (2001), Cenu Nikoly Tesly (2003) a Werfelovu cenu (2007).

Sándor Szilágyi

I.

A városalapító. Budapešť 1977. Anglicky jako: *The city builder*. New York 1977.
Antipolitika. AB Fügetlen Kiadó, Budapešť 1986.
Az állami ember és a cenzura. AB Független Kiadó, Budapešť 1983; Aramlat Független Kiadó, Budapešť 1985.
Európa köldökén. Esszék, 1979–1989. Budapešť 1990.
Kerti mulatság. AB Független Kiadó, Budapešť 1987.
Ölni vagy nem ölni? ABC Független Kiadó, Budapešť 1985.
Przeżyliśmy. *Obóz*, 1989, č. 16.
Punktem wyjścia powinna być nasza sytuacja. In: *Kadaryzm bez maski. Wybór niezależnej publicystyki węgierskiej…*
Wczoraj i dzisiaj: literatura i demokracja. Přel. Hartwig, Hanna. *Przegląd Polityczny*, 2002, č. 57/58.
Wielkie wyzwanie. Europa Środkowo-Wschodnia po komunizmie. Přel. Góralczyk, Bogdan – Góralczyk, Krystyna. Varšava 1994.
KONRÁD, G. – SZELÉNYI, I.: *Az autonómia kisértése*. Paříž 1980; Budapešť 1989.
TÍŽ: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Bern – Paříž 1978; Áramlat Független Kiadó, Budapešť 1985; Gondolat, Budapešť 1989.
TÍŽ: *Az új lakótelepek szociológiai problémá.* Budapešť 1969.

II.

Nie napotkałem czystej literatury. *Przegląd Polityczny*, 2002, č. 57/58 (rozhovor).
TIHANYI, P.: *Harcok*. Budapešť 2001.
Zmierzch wojowników. *Gazeta Wyborcza*, 1998, č. 155 (rozhovor).

Ferenc KŐSZEG
(nar. 1939)

Jeden ze zakladatelů podzemního časopisu *_Beszélő_. Politik. Spoluzakladatel Sítě svobodných iniciativ a *Svazu svobodných demokratů, předseda Helsinského výboru lidských práv v Budapešti.

Narodil se v Budapešti v lékařské rodině. Před *revolucí v roce 1956 se ještě jako gymnazista účastnil diskusí *Petőfiho kroužku. Kvůli nemoci se nemohl zúčastnit povstaleckých bojů. Po sovětské invazi 4. listopadu 1956 tiskl a rozšiřoval letáky.

Dvacátého prvního října 1957 byl zatčen, případ byl po sedmitýdenním vyšetřování uzavřen, Kőszeg dostal prokurátorskou výstrahu a byl propuštěn.

V letech 1957–1962 studoval maďarskou a klasickou filologii na budapešťské Univerzitě Loránda Eötvöse.

V letech 1963–1975 pracoval jako redaktor v nakladatelství Szépirodalmi Kiadó a v letech 1975–1980 v nakladatelství Europa. V roce 1970 se díky kontaktům v literárních kruzích prostřednictvím *Jánose Kenediho a Andráse Lakatose seznámil s *Györgyem Bencem a ostatními žáky filozofa Györgye Lukácse, pozdějšími aktivisty demokratické opozice. Kőszeg se sice nikdy za marxistu nepokládal, ale sympatizoval s marxistickými reformátory. V roce 1970 se účastnil seminářů pořádaných u *Bence, od roku 1972 se pak v jeho vlastním bytě konaly semináře z estetiky.

V roce 1978 podepsal dopis s protestem proti uvěznění příslušníků *Charty 77. Kvůli účasti při sbírání podpisů byl propuštěn z nakladatelství Europa.

V roce 1980 zahájil aktivní opoziční činnost, zapojil se do práce *Výboru pomoci chudým. Od roku 1981 se účastnil redakční práce časopisu *_Beszélő_ vycházejícího v podzemí (byl jedním z jeho zakladatelů). Hodně psal, zabýval se především problematikou lidských práv. V roce 1982 byl redaktorem podzemní antologie *Fekete* (*Černé*).

V letech 1982–1984 pracoval jako prodavač v knihkupectví, od roku 1986 se živil výukou němčiny.

V roce 1985 se z Kőszegovy iniciativy parlamentních voleb, v nichž mohli poprvé kandidovat lidé z tzv. seznamu obyvatel, účastnili příslušníci opozice (Tamás Bauer, Ferenc Langmár, *László Rajk, *Gáspár Miklós Tamás).

Od podzimu 1985 do léta 1986 prováděl výzkumy na newyorské New School for Social Researches a na Kolumbijské univerzitě a Univerzitě v Berkeley přednášel o politických reformách ve východní Evropě a maďarských parlamentních volbách. Spolu se *Sándorem Szilágyim, který byl ve Spojených státech s ním, založili *Archiv samizdatu, společně přednášeli maďarské emigraci sídlící v USA o maďarské opozici.

V roce 1986 sbíral Kőszeg ve Varšavě podpisy příslušníků české, maďarské, německé, polské a slovenské opozice pod prohlášení vydané ke 30. výročí *maďarské revoluce z roku 1956. Po návratu z Varšavy mu odebrali pas. Požádal tehdy na stránkách *_Beszélő_, aby se přihlásili všichni Maďaři, kterým úřady zabavily pas. V srpnu 1987 v *_Beszélő_ znovu vydal studii o vládním omezování svobody cestování a překračování maďarských hranic. V červenci 1988 na protest proti omezování svobody cestování držel s dalšími osmi příslušníky opozice týdenní hladovku. Výsledkem bylo, že její účastníci pasy dostali a v roce 1989 začal platit zákon odstraňující dosavadní omezení.

V lednu 1988 uspořádal akci, při níž se vhazovaly do schránek letáky vyzývající Maďary, aby vystoupili z oficiálních odborů. Založil nezávislou organizaci Právní pomoc, jejímž úkolem bylo dokumentovat porušování občanských práv úřady a pomáhat lidem, jejichž práva byla poškozena. Účastnil se také tvoření Sítě svobodných iniciativ, organizace koordinující činnost maďarské opozice. Síť vznikla v květnu 1988, ale již v srpnu téhož roku Kőszeg usoudil, že by se měla proměnit v samostatnou politickou organizaci. Spolu s Bálintem Magyarem a *Miklósem Szabóem vyvolal plenární schůzi členů Sítě, a výsledkem byl vznik strany *Svaz svobodných demokratů (13. listopadu 1988). Do roku 1988 byl členem celostátní rady Svazu, do prosince 1990 mluvčím strany.

Byl také jedním ze zakladatelů Helsinského výboru lidských práv, který v Maďarsku působil od 19. května 1989. Do roku 2006 byl jeho předsedou.

V letech 1990–1994 a 1994–1998 byl poslancem parlamentu za *Svaz svobodných demokratů, mluvčím parlamentního klubu této strany, členem výboru pro národní bezpečnost a od roku 1996 do konce funkčního období místopředsedou parlamentu. Jako poslanec se podílel na práci na zákonech týkajících se fungování mluvčího lidských práv, policie, kontroly osob zastávajících vysokou veřejnou funkci, zřízení Historického ústavu (který měl provádět bádání zdrojů ministerstva vnitra), národní bezpečnosti a také na novém zákoně o azylantech.

V roce 1994 byl odpůrcem koalice *Svazu svobodných demokratů a Maďarské socialistické strany, v listopadu 1996 na valném shromáždění *Svazu vyzýval k vystoupení z koalice.

V roce 1988 se z politiky stáhl, dalších voleb do parlamentu se nezúčastnil. V roce 2005 dostal medaili „Zasloužil se o hnutí Solidarita“.

Sándor Szilágyi

I.

KIS, J. – KŐSZEG, F. – SOLT, O.: A New Social Contract… In: STOKES, G. (ed.): *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945…*
A vég kezdete. Budapešť 1999.
Lehetőségek kényszere. Publicisztikai írások, cikkek…

II.

CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*
Inwigilacja po węgiersku. *Karta,* 1999, č. 28.

György KRASSÓ
(1932–1991)

Radikální příslušník opozice, vězněný za účast v *maďarské revoluci v roce 1956. Inspiroval mnoho společenských akcí, řídil podzemní vydavatelství Magyar Október (Maďarský říjen); předseda strany téhož jména, která vznikla v roce 1989.

Narodil se v Budapešti v rodině intelektuálů. Jeho otec byl advokát, po převzetí moci komunisty pracoval jako učitel, matka vedla domácnost a později pracovala jako dělnice v továrně. Ve věku 14 let získal zvláštní povolení a vstoupil do komunistické strany. Když mu bylo 17 let, odešel z gymnázia a rozhodl se, že se vyučí soustružníkem, aby *poznal skutečný život dělníků.* V roce 1951 dokončil večerní gymnázium a začal studovat na Ekonomické univerzitě v Budapešti. Na schůzích tam kritizoval Rákosiho a Stalinovu politiku. V roce 1952 byl vyloučen ze strany a v dubnu 1955 ze školy. Pracoval jako nekvalifikovaný dělník, ale již tehdy se vzdal komunistického přesvědčení.

Do *maďarské revoluce v roce 1956 se zapojil v prvních dnech obležení budovy budapešťského rozhlasu, bojoval se zbraní v ruce, s přáteli získal cyklostyl, na kterém pak byly rozmnožovány tisky Magyar Október a noviny *Szabadságharc*, jež kriticky hodnotily kolísavý postoj Imreho Nagye a jednoznačně se stavěly na stranu povstalců. Pětadvacátého října 1956 byl zatčen bezpečnostními službami. Byl postaven před rychlý soud za porušení zákazu opouštět byt a za držení zbraně, ale 30. října byl po pěti dnech výslechů a bití propuštěn. Po sovětské invazi 4. listopadu 1956 Krassó znovu získal cyklostyl a spolu s přáteli se pustil do dalšího boje. Rozmnožovali a šířili letáky s výzvami dělnických rad a ohlasem Svazu spisovatelů. V noci 15. listopadu 1956 byl zadržen, v červnu 1957 odsouzen za účast v revoluci soudem první instance na sedm let a pak v říjnu soudem druhé instance na 10 let odnětí svobody.

Dvacátého sedmého března 1963 se po všeobecné amnestii vrátil na svobodu, ale protože otevřeně mluvil o svých zkušenostech z vězení, o popravách, jichž byl svědkem, byl znovu zatčen. Po půlroční vyšetřovací vazbě stanul před soudem pro obvinění z *pobuřování*, poté byl pro nedostatek důkazů zproštěn viny.

Po návratu na svobodu pracoval až do sedmdesátých let, kdy dostal invalidní důchod, jako soustružník a překladatel. V polovině sedmdesátých let se seznámil se skupinou sociologů (Istvánem Keményem, *Ottilií Solt, Zoltánem Zsillem), spjatou se vznikající opozicí. S dalšími opozičními aktivisty, kteří tehdy ještě měli blízko k marxistickým postojům (*Györgyem Bencem, Györgyem Dalosem, *Miklósem Harasztim a *Jánosem Kisem), se z ideologických důvodů navázat kontakty nepokusil.

Velice se zasloužil o připomínání *revoluce z roku 1956, zejména o zachování památky na mnoho bezejmenných účastníků bojů. Krassóovým nejdůležitějším úspěchem bylo kromě založení vydavatelství Magyar Október v roce 1984 vydání slavné knihy Billa Lomaxe *Hungary 1956* (*Maďarsko 1956*) v překladu a s poznámkami. Nakladatelství, které Krassó založil, vydalo také *Maďarský deník* *Wiktora Woroszylského (v překladu Grácii Kerényi, 1984), sebrané spisy *Istvána Bibóa, *Minden kényszer nélkül* (*Bez nátlaku*, 1984) Bély Szásze – knihu o procesu s *Lászlóem Rajkem st. Publikace tohoto nakladatelství se vyznačovaly na samizdat vysokou technickou úrovní, pečlivým grafickým zpracováním a dobrou jakostí papíru.

Důležitým projektem bylo v letech 1981 a 1983 pořádání cyklu přednášek věnovaných *revoluci a 25. výročí popravení Imreho Nagye. Krassó také podával informace o činnosti maďarské opozice *Rádiu Svobodná Evropa*. V důsledku jeho činnosti ho v roce 1984 postihl *policejní dohled. Kvůli jeho pronásledování intervenovalo 228 lidí u generálního prokurátora.

V roce 1985 odjel do Londýna navštívit svého těžce nemocného bratra. Po jeho smrti se rozhodl zůstat v Anglii. Založil tam agenturu *M. O.,* jejímž cílem bylo informovat Západ o činnosti maďarské opozice. Informace, které získával telefonicky, předával *Rádiu Svobodná Evropa* a dalším západním agenturám. V červnu 1989 se vrátil do Maďarska na pohřební obřady Imreho Nagye, kritizoval však příliš kompromisní postoj nezávislých organizací, které se pohřbu účastnily.

Před prvními svobodnými volbami v roce 1990 založil radikální stranu Maďarský říjen, která se však nedostala do parlamentu.

Krassó se spolu se svými stoupenci těšil nesmírné popularitě v médiích, kterou získal hlavně díky akcím politické povahy, např. okázalému navrácení dřívějšího názvu ulice Nádor, který byl po válce změněn na ulici komunisty Ference Münnicha. Brzy nato byly přejmenovány mnohé budapešťské ulice, které získaly své dřívější názvy.

Zemřel v roce 1991.

Sándor Szilágyi

I.

Maradj velünk! Krassó György írásai. Budapešť 1992.

II.

CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*
MODOR, Á.: *Célkereszben Krassó*. Budapešť 2006.
PÁLYI, A.: Krassó-redivivus? *Élet és Irodalom*, 23. 3. 2007.
SNEÉ, P.: *Gyuri után.* Budapešť 2006.
ZSILLE, Z. (ed.): *Emlékezés halottakra. Beszélgetés Krassó Györggyel a Nagy Imre perről és a magyar forradalomról*. Vídeň 1984.

Sándor LEZSÁK
(nar. 1949)

Prozaik, básník, učitel. Organizátor opozičního *setkání w Lakiteleku. Poslanec parlamentu.

Narodil se v Budapešti. Studoval historii a maďarskou filologii na Vysoké škole pedagogické v Segedíně. Diplom získal v roce 1975.

V letech 1968–1969 pracoval jako dělník v dopravě a jako pomocník v Národní Széchényiho knihovně. Tam se poprvé setkal s problémy maďarských menšin žijících v sousedních zemích, studoval čtenářům nedostupné dokumenty spojené s boji za *maďarské revoluce z roku 1956. V roce 1969 se přestěhoval do Lakiteleku, v letech 1969–1974 pracoval jako učitel ve venkovské škole ve vsi Szikra, v roce 1974 se stal učitelem v základní škole v Lakiteleku. V letech 1969–1985 byl vedoucím divadelního souboru v kulturním domě v Lakiteleku a kulturním referentem.

Když měl být v roce 1977 vyznamenán za *podporu socialistické kultury*, vyznamenání nepřijal a dopisem je odmítl. Aktivně se účastnil opoziční politické činnosti. Od roku 1977 byl členem Kruhu mladých spisovatelů Józsefa Attily. V Lakiteleku pravidelně pořádal akce, jichž se účastnila opoziční inteligence z celé země. Jeho hostem byl jeden z nejvýznamnějších maďarských spisovatelů žijící v rumunském Sedmihradsku, András Sütő, jehož texty v Maďarsku nevycházely. V roce 1978 uspořádal Lezsák v Lakiteleku konferenci mladých spisovatelů pod heslem *Vlast a národní povědomí*. Zúčastnilo se jí přes sto mladých spisovatelů, mj. takové osobnosti maďarské literatury jako *Sándor Csoóri nebo Gyula Illyés.

Čtyřiadvacátého listopadu 1984 se stal jedním ze signatářů protestního dopisu generálnímu prokurátorovi ve věci *policejního dohledu uloženého *Györgyi Krassóovi, účastníkovi *revoluce z roku 1956, opozičnímu aktivistovi a kolportérovi podzemních publikací. Dvacátého druhého října 1985, v předvečer 29. výročí revoluce, uspořádal v Lakiteleku literární večer *Antologia*. Během večera byla přečtena mj. báseň Gyuly Illyése *Egy mondat a zsornokságról* (*Jedna věta o tyranii*), která vyšla v samizdatu. Setkání bylo pokládáno za akci namířenou proti stávajícímu politickému režimu a Lezsák byl propuštěn z práce v Domě kultury. Ze školy byl po inspekci jeho hodiny dějepisu na rok podmíněně propuštěn.

Byl také signatářem prohlášení příslušníků středoevropské opozice oznámeného 23. října 1986, v den 30. výročí *maďarské revoluce z roku 1956. V roce 1979 se stal členem sekretariátu Nadace Gábora Bethlena, která pomáhala Maďarům v zahraničí. Dvacátého sedmého září 1987 bylo u něj na zahradě při *setkání v Lakiteleku založeno *Maďarské demokratické fórum. Na podzim 1988 byl jako představitel Fóra jedním z organizátorů vzpomínkové akce k 32. výročí *revoluce z roku 1956. Byl také jedním ze signatářů *Dopisu 100* z 8. září 1987 určeného premiérovi Károlyi Grószovi. Autoři dopisu v něm stanovili podmínky, za nichž bude společnost ochotna souhlasit s nezbytnými oběťmi, které způsobí prohlubující se krize maďarské ekonomiky.

V letech 1988–1994 byl členem *Maďarského demokratického fóra, v letech 1994–1996 jeho místopředsedou, poté do roku 1999 zastával funkci předsedy. V letech 1994–2004 byl poslancem. V listopadu 2004 vystoupil ze strany. Od srpna 2005 byl předsedou Národního fóra. V letech 2004–2006 byl nezávislým poslancem, od roku 2006 poslancem za FIDESZ – Maďarskou občanskou stranu a místopředsedou parlamentu.

Od roku 1991 zastával funkci předsedy kuratoria Nadace Lakitelek a ředitele Vysoké lidové školy v Lakiteleku.

Za literární činnost byl vyznamenán mj. cenou Literárního sdružení Józsefa Attily v Clevelandu (1984), cenou Mezinárodního kulturního sdružení Helikon (1990) a Cenou Jánose Pilinszkého (1993).

Réka Kiss

I.

Keresztény panteon. Lakitelek, Népfőiskola. Lakitelek 2002.
Mindszenty emléknap: Lakitelek Népfőiskola, 1996, október 2. Lakitelek 1997.

II.

GRÓTH, G. (ed.): *Beszélgetés Lezsák Sándor*. Budapešť 1995.

MAĎARSKO

Jenő NAGY
(nar. 1952)

Vydavatel, zakladatel nezávislých vydavatelství Hitel a *ABC.
Jeden z významnějších představitelů maďarské národní opozice.

Narodil se v Budapešti. V letech 1972–1976 studoval sociologii a maďarskou filologii na Univerzitě Loránda Eötvösa v Budapešti. Zůstal na škole jako asistent na katedře filozofie. Pracoval také jako dokumentarista v celostátním badatelském projektu S*ocialistické vědomí*, objednával u autorů texty a překlady, zaměstnával lidi se zákazem publikovat a opoziční aktivisty bez práce.

V roce 1980 mu neprodloužili pracovní smlouvu, na podzim 1981 se stal spolupracovníkem nezávislého nakladatelství *AB, které řídil *Gábor Demszky. Podílel se na redakční práci, tisku a distribuci, propůjčoval redakci svůj byt. V roce 1982 u něj policie provedla domovní prohlídku, při níž zabavila značné množství knih. Nagy byl předveden na policii, kde byl pokárán. Na podzim 1982 založil vlastní nakladatelství Hitel (Víra), v němž publikoval knihy a také mj. protokol z plenárního zasedání Svazu maďarských spisovatelů. V roce 1983 založil *ABC – druhé z předních podzemních nakladatelství, která v té době fungovala. V květnu 1983 u něho proběhla další prohlídka, po které znovu dostal *policejní výstrahu. V roce 1985 redigoval podzemní politicko-kulturní časopis *Vakond*, jediné číslo, které vyšlo. V letech 1986–1992 byl redaktorem a vydavatelem velmi radikálního časopisu *Demokrata*. Nedodržoval však zásady závazné v ilegálním vydavatelském hnutí, nesouhlasil s konspirativní praxí opozičních vydavatelství. Proto byly u něj stále častěji domovní prohlídky. V osmdesátých letech vydal přes 20 knih. V letech 1986–1987 dostal několikrát pokutu za porušování tiského zákona. Třiadvacátého října 1986 se v jeho bytě pořádaly oslavy 30. výročí *maďarské revoluce z roku 1956. V prosinci 1986, v lednu, červnu a srpnu 1987 u něj policie provedla další prohlídky.

Politický program předkládaný v Nagyových časopisech propagoval radikální, nekompromisní změnu politického režimu v Maďarsku. Nagy se často zabýval tématy zahraniční politiky své země pokládanými za tabu. V roce 1987 založili autoři časopisu *Demokrata* *Klub demokratů (do roku 1988 se každý čtvrtek scházeli a diskutovali v Nagyově bytě) a v dubnu 1988 – Republikánský kroužek, organizaci předkládající jednoznačně antikomunistický a národní program. Patnáctého března 1988 byl Nagy spolu s dalšími osmi opozičními aktivisty na 24 hodin zadržen (šlo o preventivní akci před uspořádáním nezávislé demonstrace).

V listopadu 1988 se jednoznačně postavil proti proměně Sítě svobodných iniciativ ve stranu *Svaz svobodných demokratů. V listopadu 1989 se s Józsefem Talatou zúčastnil „stávky vsedě“ před ministerstvem vnitra (účastníci protestu požadovali úplnou rehabilitaci vydavatelů a navrácení zabavených materiálů).

V letech 1989–1990 vstoupil do strany Maďarský říjen, kterou založil *György Krassó, ale byl zklamán politickou činností, a tak opustil její řady a věnoval se práci pro křesťanská společenství.

V roce 1993 obdržel Vyznamenání Imreho Nagye.

Péter Hermann

I.
Életutam felén... *Demokrata*, 1992, č. 2.
Magyar? Demokratikus? Ellenzék? Az ördöggel űzni ki a sátánt? In: AMBRUS, J. G. – LENKEI, J. (eds.): *Csendes? Forradalom? Volt? az ELTE Jogszociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkollégium 1991. június 5-6-i konferenciájának előadásai és vitája*. Budapešť 1991.

II.
CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia...*

Viktor ORBÁN
(nar. 1963)

Právník. Zakladatel *Svazu mladých demokratů. Premiér Maďarska v letech 1998–2002, 2010–2018 a opět od roku 2018.

Narodil se v Székesfehérváru. V letech 1981–1982 sloužil v armádě a v letech 1982–1987 studoval práva na Univerzitě Loránda Eötvöse v Budapešti.

V roce 1983 se účastnil organizování Kolegia společenských věd. V roce 1984 se podílel na vzniku studentského společenského časopisu *Századvég,* částečně nezávislého na oficiálních strukturách, a byl jedním z jeho redaktorů.

Poté, co v roce 1987 získal diplom, bydlel dva roky v Szolnoku. Od listopadu 1987 do března 1988 pracoval jako sociolog stážista v Ústavu vzdělávání vedoucích kádrů ministerstva zemědělství a výživy, v dubnu 1988 se stal spolupracovníkem Výzkumné skupiny střední Evropy, financované nadací George Sorose.

Třicátého března 1988 se zúčastnil schůze Kolegia společenských věd, na němž bylo přijato rozhodnutí založit *Svaz mladých demokratů, a stal se jedním z jeho nejdůležitějších členů. Podporoval myšlenku právního státu. Byl rozhodně proti použití slova „socialismus“ v názvu Svazu i proti uznání vedoucí úlohy Maďarské socialistické dělnické strany.

V dubnu 1988 dostal *policejní výstrahu, mnohokrát byl předvolán na prokuraturu, ale zásadnějších sankcí se v těch letech již nemusel obávat. Zřídil pobočku *Svazu mladých demokratů v Szolnoku, stal se jedním z mluvčích strany a v říjnu 1988 členem celostátního předsednictva. Šestnáctého června 1988 během symbolického pohřbu Imreho Nagye přednesl radikálně laděný projev přenášený veřejnou televizí, v němž požadoval vyhlášení svobodných voleb a odchod sovětských vojsk z Maďarska. Tento projev ho proslavil po celé zemi a díky němu se stal jedním z nejpopulárnějších maďarských politiků.

V létě 1988 se jako představitel *Svazu mladých demokratů účastnil jednání u tzv. trojúhelníkové stolu, vyjadřoval se k problémům ústavního práva. V září 1989 odjel do Anglie, kde jako stipendista Sorosovy nadace studoval na Pembroke College dějiny anglických liberálů. V lednu 1990 však stipendium přerušil a vrátil se domů, aby se zúčastnil blížících se voleb. Získal poslanecký mandát jako kandidát *Svazu mladých demokratů, tři roky byl předsedou parlamentního klubu.

V září 1992 se stal místopředsedou Liberální internacionály a o několik měsíců později členem jejího výkonného výboru. V témže roce se odmítl připojit k Demokratické chartě, kritizoval politiku vlády Józsefa Antalla a Pétera Borosse.

V roce 1993 se stal předsedou *Svazu mladých demokratů. V lednu 1994 vyhlásil program strany, opírající se o zachovávání odstupu od *Maďarského demokratického fóra a Maďarské socialistické strany. Za volební kampaně vstoupil do koalice se *Svazem svobodných demokratů a dvěma menšími liberálními stranami a získal mandát za župu Fejér.

Po volebním vítězství Maďarské socialistické strany odmítl návrh na vstup do vlády premiéra Horna a v dalším funkčním období jako opoziční poslanec řídil výbor pro evropskou integraci. V roce 1995 *Svaz mladých demokratů změnil název na FIDESZ – Maďarská občanská strana a stal se stranou s výrazně národně-liberálním programem. Po vítězství ve volbách v roce 1998 se Orbán stal premiérem. V roce 2000, kdy *Svaz mladých demokratů přijal usnesení o rozdělení funkce předsedy strany a předsedy vlády, rezignoval na vedení strany a zůstal jen členem její vlády. Funkci premiéra zastával do roku 2002.

Na stranickém sjezdu v roce 2003 se název a statut strany znovu změnil na FIDESZ – Maďarská občanská unie. Orbán byl znovu zvolen jejím předsedou. Od října 2005 předsedal Evropské národní straně. Od roku 2010 a znovu od roku 2014 a 2018 se stal premiérem maďarské vlády.

Péter Hermann

I.

20 év. Beszédek, írások, interjúk, 1986–2006. Budapešť 2006.
A történelem főutcáján. Magyarország, 1998–2000. Budapešť 2003.
Egy az ország. Budapešť 2007.
Chrześcijańskie korzenie zjednoczonej Europy. *Międzynarodowy Przegląd Polityczny*, 2004, č. 2.
Inwestycje w naród. Přel. Goszczyńska, Joanna. *Gazeta Wyborcza*, 2002, č. 225.
Ku centroprawicowym korzeniom założycieli zjednoczonej Europy. *Znaki Nowych Czasów*, 2002, č. 2.

II.

BARNA, I. – KENEDI, J. – RÓZSA, J. – SULYOK, M. (eds.): *A Napló. 1977–1982: válogatás…*
CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*
DEBRECZENI, J.: *Orbán Viktor*. Budapešť 2002.
GÓRNY, G.: Czarna legenda Viktora Orbana. *Przewodnik Katolicki,* 2003, č. 2.
HAVAS, F. – KIS, J.: *„Beszélő“ Összkiadás 1981–1989*, sv. 1–3…
KENDE, P.: *A Viktor*. Budapešť 2001.
KÉRI, L. (ed.): *Orbán Viktor*. Budapešť 1994.
KIRÁLY, G.: *Újbeszél. Orbán beszédeinek margójára*. Budapešť 2002.
Konserwatywny optimista. *Wprost*, 1999, č. 33 (rozhovor).
Podział to klęska. *Nowe Państwo*, 2003, č. 4 (rozhovor).
RÁCZ, A.: *Orbán Viktor 7 titka*. Budapešť 2004.
TÝŽ: *Orbán Viktor kilenc legjobb politikai döntése*. Budapešť 2005.
TÝŽ: *Polgárok és paraziták*. Budapešť 2005.
RICHTER, A.: *Ellenzéki Kerekasztal. Portrévázlatok*. Budapešť 1990.
SZABÓ, K.: *„Hiszünk a szeretet és az összefogás erejében“. Orbán Viktor politikai krédója.* Budapešť 2003.

MAĎARSKO

Sándor RÁCZ
(1933–2013)

Dělník. Účastník *maďarské revoluce z roku 1956.
Zakládající člen *Výboru historické spravedlnosti.

Narodil se v Hódmezővásárhely v chudé rolnické rodině. Od roku 1946 pracoval v Budapešti jako truhlářský tovaryš, později jako tovaryš u bednáře. V roce 1948–1958 byl tovaryšem v továrně na elektrická zařízení Standard (později továrna na komunikační zařízení Beloiannisz). V roce 1950 získal diplom mistra. V letech 1953–1955 vykonal vojenskou službu.

Dvacátého devátého října 1956 byl zvolen do dělnické rady, byl spojkou s obvodním revolučním výborem. Patnáctého listopadu 1956 se stal členem vedení *Ústřední dělnické rady Velké Budapešti, stal se členem delegace, která téhož dne večer předložila Jánosi Kádárovi požadavky rady. Jako představitel dělnické rady vyjednával v listopadu a prosinci 1956 s vládou Jánose Kádára a sovětským velitelstvím o odchodu intervenčních vojsk, návratu vlády Imreho Nagye, legalizaci dělnických rad a vymezení jejich pravomocí. Jedenáctého prosince byl pozván k rozhovorům do parlamentu, kde byl zatčen. Sedmadvacátého března 1958 byl odsouzen k doživotnímu odnětí svobody *za spikleneckou činnost směřující proti demokratickému zřízení státu*. Obával se zvýšení trestu a upustil od odvolání. V roce 1960 se zúčastnil hladovky, kterou uspořádali političtí vězni ve Vácu. V roce 1963 byl po amnestii z vězení propuštěn.

Našel si práci v družstvu průmyslové komunikační techniky. Byl stále sledován, odmítali mu vydat pas. Po propuštění na svobodu byl stále v kontaktu se soudruhy z bojů. Koncem sedmdesátých let se usadil v městečku Izsák, kde pracoval až do důchodu jako nástrojař.

V roce 1981 se zúčastnil nelegální konference o *maďarské revoluci z roku 1956. V roce 1982 se poprvé ozval veřejně – přednáškou na Létající univerzitě. Ve druhé polovině osmdesátých let byl aktivním účastníkem oslav výročí *revoluce z roku 1956 a výročí historických bojů za svobodu, které pořádala opoziční seskupení. Pro mladou opoziční generaci byl zdrojem informací o revoluci, představitelem dělníků, kteří se pustili do boje s „dělnickou vládou“. Spolupracoval s *Jenő Nagyem a podzemním časopisem **Hirmondó*. V prosinci 1986 se zúčastnil nelegální konference uspořádané v bytě Istvána Eörsiho. Dvacátého třetího října 1987 přednesl projev na Technické univerzitě v Budapešti během první legální oslavy výročí revoluce. Byl také přítomen na nelegální oslavě v bytě *Györgye Krassóa. V témže roce se stal zakládajícím členem *Výboru historické spravedlnosti.

V červnu 1989 měl projev na symbolickém pohřbu Imreho Nagye.

V roce 1990 kandidoval v parlamentních volbách, ale nebyl zvolen poslancem. Ve stejném roce ho obrozující se *Ústřední dělnická rada zvolila svým předsedou. V roce 1993 se stal členem Nezávislé strany drobných rolníků a předsedou Svazu účastníků revoluce z roku 1956.

V roce 1999 dostal Vyznamenání Imreho Nagye. V srpnu 2003 se stal čestným předsedou Světového sdružení Maďarů.

Katalin Somlai

I.

Parázsló szándék. Emlékek és tények 1956-ból. Budapešť 2005.

The Workers' Council Gave Their Stamp to the Entire Revolution. In: LOMAX, B. (ed.): *Hungarian Workers' Councils in 1956.* New York 1991.

II.

ÁRKOSSY, I. – GEREBEN, I. – TOLLAS, T. (eds.): *Rácz Sándor*. Los Angeles 1987.

GERMUSKA, P. – HEGEDŰS, A. B. – LUX, Z.: *A magyar forradalom és szabadságharc enciklopediája 1956 október 6 – december 12*. Budapešť 1999 (CD-rom).

KOZÁK, G. – KÖRÖSI, Z. – MOLNÁR, A. (eds.): *Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni*. Budapešť 1993.

László RAJK
(nar. 1949)

Architekt, politik, jeden z nejdůležitějších představitelů demokratické opozice. Zakladatel tzv. samizdatového „butiku“. Spolutvůrce Sítě svobodných iniciativ a *Svazu svobodných demokratů.

Narodil se v Budapešti. Jeho otec László Rajk st. bojoval ve třicátých letech v občanské válce ve Španělsku, za druhé světové války se podílel na komunistickém hnutí, které v Maďarsku působilo nelegálně, po válce zastával vysoké postavení ve straně (byl členem politického byra) a v komunistické vládě (v letech 1946–1948 byl ministrem vnitra, v letech 1948–1949 ministrem zahraničních věcí). V květnu 1949 byl obviněn z údajného *vedení skupiny titovských špionů* a uvězněn. V monstrprocesu byl odsouzen k trestu smrti; 15. října byl rozsudek vykonán. Byl rehabilitován před vypuknutím *maďarské revoluce v roce 1956.

Dva týdny po otcově uvěznění byl Rajk umístěn do dětského domova, kde byl do roku 1953 pod jménem István Kovács. V té době byla uvězněna jeho matka a členové nejbližší rodiny byli propuštěni z práce. Po Stalinově smrti si ho na jaře 1953 k sobě vzala sestra jeho matky. Dostal jejich jméno a byl vychován v přesvědčení, že strýc a teta jsou jeho rodiče.

Po potlačení revoluce byl v listopadu 1956 spolu s matkou (propuštěnou v roce 1954) a skupinou spolupracovníků Imreho Nagye deportován do Rumunska. Do Maďarska se vrátil v roce 1958. Pokračoval ve výuce ve své bývalé třídě, rok nepřítomnosti se ve školních výkazech vysvětloval nemocí. V roce 1976 složil maturitu a byl přijat na Fakultu architektury Technické univerzity v Budapešti.

V roce 1969 došlo k jeho prvnímu konfliktu s mocí. Na taneční zábavě v Parku mládeže v Budapešti vznikla potyčka mezi pořádkovou službou na jedné straně a Rajkem a polskými a francouzskými studenty, kteří tam byli s ním, na straně druhé. Byli zadrženi a propuštěni až příští den v poledne. Po celonočním výslechu byli ve zrychleném řízení obžalováni z *účasti v ozbrojené skupině působící proti státu*. Z nedostatku důkazů bylo stíhání ukončeno.

S disidentským hnutím se Rajk sblížil prostřednictvím uměleckého okruhu. Již jako student architektury se zajímal o divadlo, navázal kontakty se studenty fakulty režie, navrhoval dekorace představení, jejichž autoři hledali alternativní formy projevu. Tak se seznámil s grafikem Györgyem Galántaiem, organizátorem happeningů v Balatonbogláru a vernisáží v kostelících na maďarském venkově. V souvislosti s jeho spoluprací s Galántaiem byla na Rajkově pracovišti provedena prohlídka.

Byl členem Studia Istvána Kovácse, alternativní divadelní skupiny, jejíž představení úřady brzy zakázaly. Navázal kontakty s*Miklósem Harasztim a *Jánosem Kenedim. V roce 1973, kdy dokončil studia, už byl angažovaným aktivistou opozice. Podepisoval všechny důležitější protestní dopisy, mj. petici za legalizaci potratů – tu podepsal i Bálint Nagy, jenž s ním pracoval v projekčním úřadu Iparterv. V té době se také seznámil s *Györgyem Konrádem, který tehdy psal s Iványem Szelényim knihu *Az értelmiség utja a hatalomhoz* (*Cesta inteligence k moci*).

V roce 1976 dal do almanachu **Profil* text o stavbách prováděných bez požadovaného povolení, který odmítl měsíčník *Valóság*, protože údajně neodpovídal jeho profilu. V letech 1977 a 1979 podepsal dopisy solidarity s uvězněnými představiteli *Charty 77. V roce 1979 odjel na žádost *Györgye Bence do Polska, aby se seznámil s technikami přípravy a rozmnožování podzemních publikací. Setkal se tehdy s *Adamem Michnikem, a ten ho spojil s aktivisty polské opozice.

V únoru 1981, než začalo vycházet **Beszélő*, otevřel knihovnu publikací druhého oběhu, tzv. samizdatový „butik“. V září 1981 úřady odhalily činnost sítě „Centrum přepisování textů“ Zsuzsy Horváth a Magdy Matolay, odkud byly knihy dodávány do „butiku“. Při prohlídce bylo zabaveno mnoho nelegálních materiálů a organizátorům, mezi nimi Rajkovi, byla udělena *policejní výstraha. Prohlídka proběhla i v Rajkově bytě a bylo proti němu zahájeno trestní stíhání za porušování tiskového zákona. Byl na 24 hodiny uvězněn a publikace nalezené v jeho bytě byly zabaveny. Další prohlídka v Rajkově bytě proběhla 21. prosince 1981. Třiadvacátého ledna 1983 byl vystěhován z bytu, v němž provozoval „butik“. Knihova se přestěhovala na nové místo, ale kvůli soustavným policejním akcím Rajk její činnost v květnu 1983 ukončil.

V roce 1983 navrhl na žádost maďarských emigrantů žijících ve Francii symbolický náhrobek Imreho Nagye a jeho spolupracovníků (byl umístěn na pařížském hřbitově Pere Lachaise).

V osmdesátých letech měl už Rajk na pracovišti tak obtížnou situaci, že byl nucen (tak jako Bálint Nagy) dát výpověď.

V roce 1985 hodlal kandidovat do parlamentních voleb, ale kvůli podvodu se nedostal na úředně povolenou nezávislou kandidátku.

V roce 1988 se účastnil založení Sítě svobodných iniciativ a *Svazu svobodných demokratů (do roku 2001 byl jeho mluvčím). V roce 1990 se stal poslancem parlamentu. V roce 1996 v souvislosti s korupční aférou, do níž byl *Svaz svobodných demokratů zapleten, odstoupil. Od roku 1998 zastával funkci předsedy předsednictva Svazu v hlavním městě.

Je uznávaným architektem. V roce 1989 byl s Gáborem Bachmanem autorem návrhu dekorací na náměstí Hrdinů v Budapešti, kde se konal symbolický pohřeb Imreho Nagye. Navrhl rekonstrukci vídeňského Collegium Hungaricum, Paláce filmu Corvin v Budapešti, dále mj. budapešťské Haly Lehel, archeologického centra Aquincum nedaleko Budapešti, maďarské expozice v muzeu v Osvětimi. Od roku 2002 je členem Royal Institute of British Architects, v letech 2002–2004 zasedal v Royal Architectural Institute of Canada.

V letech 2003–2004 zastával funkci experta při Evropském parlamentu. Od roku 2004 zasedal v kolegiu Nadace Maďarské televize.

V roce 2005 obdržel medaili „Zasloužil se o hnutí Solidarita“.

Fanny Havas

I.

BACHMAN, G. – PETERNÁK, M. – RAJK, L.: *Ravatal = Catafalque*. Budapešť 1990.
DEMSZKY, G. – RAJK, L. – SASVÁRI, E.: *Földalatti vonalak/Underground Lines/Untergrundlinien…*
Provizórikus építészet – Nagy Imre temetés, a történelem pillanatfelvétele. *Rubicon*, 2004, č. 5–6.

II.

BOROS, G.: *Emlékmûvek 56-nak*. Budapešť 1997.
CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*
DUPLAN, C. – GIRET, V.: *La vie en rouge*. Paříž 1994.

MAĎARSKO

EIFERT-KÖRNIG, A. M.: *Die Kompromittierte Moderne*. Berlín – Budapešť 1994.
HAVAS, H.: *Negyvenkilencesek. Beszélgetések*. Pětikostelí 2001.
Oblicza postkomunizmu. *Gazeta Wyborcza*, 9. 5. 2000 (rozhovor).

Osobní webová stránka – viz http://www.rajk.hu/ (citováno k 2. 6. 2018).

Ottilia SOLT
(1944–1997)

Socioložka, redaktorka. Jedna ze zakladatelů *Fondu pomoci chudým.

Narodila se v Budapešti v intelektuální rodině. Otec byl lékařem, matka učitelkou. V roce 1967 dokončila studia maďarské filologie a filozofie na Univerzitě Loránda Eötvöse v Budapešti. Po obdržení diplomu nastoupila jako sociologka ve Výzkumném ústavu ekonomickém.

Podílela se na výzkumech Istvána Keményе týkajících se životních podmínek nejchudších vrstev maďarské společnosti, patřila mezi účastníky a organizátory seminářů ze sociologie, společenských věd a ekonomie, uskutečňovaných zprvu v univerzitním Sociologickém ústavu a později v Keményově soukromém bytě. V roce 1972 odešla z výzkumného ústavu a začala pracovat v Pedagogickém ústavu hlavního města. Tam pokračovala ve výzkumech, jichž se nelegálně pod falešným jménem účastnil Kemény, který byl propuštěn z práce a měl zákaz publikovat. Tato činnost měla důležitý vliv na její pozdější roli v opozici.

V létě 1977 navštívila Keményе, který byl v emigraci v Paříži. Vzala s sebou text nedávno dokončené úvahy o továrně na stroje a vagony v Rábu. Na zpáteční cestě jí celníci vzali knihy a tiskoviny, zakázané v Maďarsku, a také text úvahy. Byl proti ní veden proces, ale celá věc skončila *policejní výstrahou a pokáráním na pracovišti. Účastnila se solidární akce se signatáři československé *Charty 77 a jen pomoc bezprostředního nadřízeného a obtížná bytová situace ji uchránily před disciplinárním propuštěním. Byla však přemístěna z pedagogického ústavu do základní školy, kde pracovala jako učitelka, pak se stala sociální pracovnicí a nakonec knihovnicí. V roce 1979 spolu s přáteli, členy Keményova kroužku a signatáři *Charty 77, založila *Fond pomoci chudým. V roce 1981 přišla o zaměstnání a dostala se do mimořádně těžké finanční situace, byla také vystavena šikaně ze strany úřadů.

Účastnila se redakčních prací v nelegálním časopise maďarské demokratické opozice **Beszélő*. Psala články, byla autorkou nejdůležitějších programových dokumentů demokratické opozice, mj. čtvrté části **Společenské smlouvy* týkající se sociální bezpečnosti a společenské politiky. Podepsala všechny protesty proti porušování lidských práv a poškozování životního prostředí. Účastnila se nejdůležitějších opozičních akcí, oslav boje za svobodu pořádaných k výročí *maďarské revoluce z roku 1956 nebo v den národního svátku Maďarska 15. března. Zúčastnila se také opozičního *setkání v Monoru. Stále ji sledovala policie, její telefonické rozhovory byly odposlouchávány, v bytě měla mnohokrát domovní prohlídku. Patnáctého března 1988 ji policie na jeden den zadržela a vyslýchala.

V roce 1988 hrála důležitou roli při vzniku Sítě svobodných iniciativ a jejím přetvoření v politickou stranu *Svaz svobodných demokratů. Byla spoluautorkou programového prohlášení *Svazu známého pod názvem *Východisko existuje*, které vyšlo v roce 1987 v podzemním časopise **Beszélő*. V prvním roce existence Svazu byla členkou jeho vedení, poté členkou celostátní rady. V roce 1989 se stala vědeckou pracovnicí Sociologického ústavu Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti, aktivně se účastnila proměny podzemního časopisu **Beszélő* v legální týdeník. Do roku 1995 zůstala členkou redakčního týmu.

V roce 1990 se stala poslankyní parlamentu (rezignovala na funkci v roce 1994) a členkou sociálního výboru, v roce 1991 byla zvolena jeho místopředsedkyní.

Fanny Havas

I.

KIS, J. – KŐSZEG, F. – SOLT, O.: A New Social Contract… In: STOKES, G. (ed.): *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945…*

A SZETA, a Szegényeket Támogató Alap szerveződése és munkája. In: BALOG, M. – GELLÉRINÉ, L. M. – RÉT, R. (eds.): *Szociális segítő*. Budapešť 1991.

Cigányok és cigány gyerekek Budapesten. In: KOVALCSIK, K. (ed.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapešť 1998.

Szakképzetlen családok. Egy általános iskolai osztály szociológiai viszgálata. Budapešť 1977.

II.

HAVAS, F. – KIS, J.: *„Beszélő" Összkiadás 1981–1989,* sv. 1–3…

KŐSZEG, F.: A demokratikus ellenzék rangja. Gondolatok Solt Ottilia halálának tizedik évfordulóján. *Élet és Irodalom*, 2. 2. 2007.

Országgyülési Almanach. Budapešť 1992.

Miklós SZABÓ
(1935–2000)

Historik, filolog. Účastník *maďarské revoluce z roku 1956, zakladatel *Svobodné pondělní univerzity.

Narodil se v Budapešti. Za *maďarské revoluce v roce 1956 byl studentem historie a maďarské filologie na budapešťské Univerzitě Loránda Eötvöse, členem vedení revolučního hnutí mládeže. Jako účastník revoluce neměl po získání diplomu naději na profesionální dráhu – nastoupil jako vychovatel v odborné škole ve Vácu. Od roku 1959 pracoval jako knihovník v Historickém ústavu Maďarské akademie věd, až v roce 1967 byl jmenován vědeckým pracovníkem.

Byl jedním z mála představitelů maďarské demokratické opozice, pro něž se tradice revoluce z roku 1956 stala zdrojem intelektuální inspirace. Na legálním fóru dlouho vystupoval se svými kritickými názory a velmi se přičinil o uchování revolučních bojů v paměti společnosti. V sedmdesátých letech pořádal ve svém bytě nelegální přednášky. V roce 1978 inicioval *Svobodnou pondělní univerzitu. Když mu v Maďarské akademii věd pohrozili propuštěním, předal vedení univerzity *Sándorovi Szilágyimu a plánovaný cyklus přednášek z dějin maďarské a sovětské komunistické strany převzali jeho kolegové Tibor Hajdú a Péter Hanák. Na konci sedmdesátých let se podílel na redakční práci na **Bibó emlékkönyv* (*Bibóově pamětní knize*) připravované do tisku. V podzemním časopise**Beszélő* uveřejnil vyjádření mnoha jejích autorů, *kteří nenavazovali na stalinismus a zároveň měli daleko k protidemokratickým postojům pravice*.

Hledal dohodu mezi skupinami představujícími různá politická zaměření (skupiny spjaté s boji v roce 1956, lidovci, bývalí členové rolnických stran, náboženské komunity).

V osmdesátých letech přednášel v tzv. *klubech. Pod pseudonymem se o maďarské realitě kriticky vyjadřoval v tisku. V roce 1983 napsal, že *i když je maďarská opozice jevem subkulturní povahy*, představuje *důležitější prvek maďarské reality, než se zdá jejím představitelům, a dokonce i jejím nepřátelům.* Jinde si zase všiml, že *Kádárovo Maďarsko bylo jedinou zemí sovětského bloku, v níž oficiálně nezavládl nacionalismus, a s revolucí v roce 1956 byla tak silně spjata myšlenka národní svobody, že se ji moc za každou cenu snažila bezohledně zničit; dvacet let trvaly pokusy vykořenit z maďarské politické kultury všechny národně vlastenecké ideje. Samozřejmě marně.* Poukazoval na to, že demokratický nacionalismus nemá v Maďarsku historickou tradici, nacionalistické myšlení může hledat kořeny jedině v pravicovém nacionalismu meziválečného dvacetiletí.

Když v roce 1988 představitelé stranické vládnoucí garnitury a představitelé tzv. lidového tábora chtěli uzavřít „svatou alianci" pod hesly pravicové ideologie, odmítal to nejen jako mluvčí konkurenční politické síly (Sítě svobodných iniciativ), ale především jako historik.

Na podzim 1987 proběhlo *setkání v Lakiteleku a vzniklo *Maďarské demokratické fórum. Znamenalo to rozkol uvnitř maďarské opozice. Posledním neúspěšným pokusem o záchranu opoziční „národní fronty" bylo na jaře 1988 vytvoření Sítě svobodných iniciativ. Na podzim téhož roku se Síť proměnila ve stranu *Svaz svobodných demokratů. Szabó hrál v těchto inicia-

tivách významnou roli, stal se tiskovým mluvčím Sítě, členem celostátní rady Svazu, aktivně se účastnil vypracování stranického programu.

V letech 1990–1998 byl poslancem za *Svaz svobodných demokratů. V letech 1998–2000 byl vědeckým pracovníkem budapešťského archivu.

András Pályi

I.

From big elephant to paper tiger. In: BOZÓKI, A. – KIRÁLY, B. K.: *Lawful Revolution in Hungary, 1989–94*. Boulder – New York 1996.

Múmiák öröksége. Politikai és történeti esszék. Budapešť 1995.

Politikai kultúra Magyarországon, 1896-1986. Válogatott tanulmányok. Budapešť 1989.

Viszonylag békésen. Budapešť 2000.

II.

CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*

SZILÁGYI, S. (ed.): *A hétfői Szabadegyetem és a III/III: interjuk, dokumentumok*…

Sándor SZILÁGYI
(nar. 1954)

Publicista, novinář, jeden ze zakladatelů podzemního časopisu *_Beszélő_.
Zakladatel *Svobodné pondělní univerzity.

Narodil se v Nyiregyháze. Střední školu dokončil v roce 1972 v Segedíně. V témže roce začal studovat filologii a historii na Univerzitě Józsefa Attily v Segedíně. V roce 1975 se s matkou přestěhoval do Budapešti a pokračoval ve studiích na Univerzitě Loránda Eötvöse; v roce 1979 získal diplom.

V roce 1976 mj. s Andrásem Kardosem a Gáborem Várnaiem na protest proti mimořádné kontrole volby profesní dráhy absolventů školy založili *Klub pro vědu. Od roku 1976 se Szilágyi zabýval zkoumáním politické a spisovatelské činnosti *Istvána Bibóa. V roce 1978 se s Márií Kovács, Antalem Örkényem a *Miklósem Szabóem setkal s *Bibóem, kterého moc odsoudila k mlčení. Byl také jedním z autorů *_Bibó emlékkönyv_ (_Bibóovy pamětní knihy_).

V roce 1978 vznikla z jeho iniciativy *Svobodná pondělní univerzita. V srpnu 1980 byl jako „představitel" maďarské opozice ve Varšavě a v Gdaňsku; po návratu domů mu úřady odebraly pas (podobně jako *Györgyi Benci, *Jánosi Kisovi a *Lászlóovi Rajkovi).

V prosinci 1980 pod vlivem polských událostí uspořádal v bytě *Jánose Kenediho poradu opozice. Tématem jednání bylo zřízení nelegálního časopisu. Většina shromážděných však soudila, že v Maďarsku pro takovou iniciativu neexistuje společenské zázemí a že nelegální časopis bude příliš elitářský a jeho působení se omezí na okruh inteligence. Reakcí na rozhodnutí svolaného grémia bylo, že se Bálint Nagy, György Petri a Sándor Szilágyi rozhodli založit nezávislý časopis samostatně. Pozvali ke spolupráci *Miklóse Harasztiho, *Gábora Iványiho, *Jánose Kise a *Ference Kőszega. Tak vznikla redakce podzemního časopisu *_Beszélő_. V roce 1983 vydal Szilágyi na stránkách *_Beszélő_ rozhovor s legendárním hrdinou *maďarské revoluce z roku 1956 *Sándorem Ráczem. Bylo to poprvé, co se veřejně objevil účastník revoluce žijící v Maďarsku. Rozhovor byl přeložen do několika jazyků a uveřejněn v mnoha západních zemích. Szilágyi byl také autorem rozhovoru s Andorem Kovácsem, účastníkem revolučních událostí na maďarském venkově, žijícím ve Švýcarsku, a *Miklósem Vásárhelyim, někdejším tiskovým mluvčím Imreho Nagye.

Od září 1985 do května 1986 pobýval v New Yorku jako stipendista Sorosovy nadace na School for Social Researches. Spolu s *Ferencem Kőszegem tehdy vytvořil *Archiv samizdatu, v maďarských exilových kruzích pořádal cyklus přednášek o opozici v Maďarsku, účastnil se anglického vydání redakce děl *Istvána Bibóa.

Szilágyi byl iniciátorem myšlenky obrátit se v souvislosti s oslavami 30. výročí *maďarské revoluce z roku 1956 na představitele české, maďarské, polské a východoněmecké inteligence. Text prohlášení, který napsal *Gáspár Miklós Tamás, byl později znám jako *_Východoevropská deklarace nezávislosti._*

V roce 1986 vyvolal bouřlivou diskusi Szilágyiho projev přednesený na oslavách výročí revoluce z roku 1956, které se konaly v bytě *Jenőho Nagye. Prohlásil totiž, že i když se má dbát na to, aby vzpomínky na revoluci zůstaly živé, politický program se musí tvořit v souladu s aktuálním očekáváním. Jeho projev vyšel v 19. čísle podzemního *_Beszélő_.

V roce 1988 se zúčastnil založení Výboru pro uprchlíky, jehož cílem byla pomoc maďarským a rumunským uprchlíkům ze Sedmihradska. Patnáctého října 1988 na výročí dělnických nepokojů v Brašově (*stávka v Brašově) uspořádal v Budapešti demonstraci. Přestože se ji policie snažila potlačit, účastníci trvali na tom, že zákon umožňuje pořádat nenásilné a předem ohlášené manifestace.

Szilágyi byl také jedním z organizátorů stotisícové demonstrace, která se konala 15. března 1989, jakož i symbolického pohřbu Imreho Nagye ze 16. června 1989. Přispěl k tomu, že se pohřební obřad odehrál na jednom z hlavních budapešťských náměstí, na náměstí Hrdinů, kam přišlo přes 250 tisíc lidí.

Koncem osmdesátých let sehrál vedle Györgye Danise velkou roli při vytváření struktur *Svazu svobodných demokratů na maďarském venkově.

Na podzim 1989 odešel z politického života. Zpočátku pracoval jako budapešťský dopisovatel **Rádia Svobodná Evropa*, později jako režisér dokumentárních filmů v *Maďarské televizi*. Krátkou dobu se podílel na redigování kulturně-literárního časopisu *Magyar Narancz*. Od roku 1991 se věnoval hlavně umělecké fotografii.

V roce 2005 obdržel medaili „Zasloužil se o hnutí Solidarita".

redakce

I.

A hétfői Szabadegyetem és a III/III: interjuk, dokumentumok…
A szellemi ellenállás jelképe. Bibó-tanulmányok…
Adalékok a Nagy Imre-újratemetés történetéhez. *Beszélő,* 1999, č. 10.
Ostinato. Publicisztikai dolgozatok, Bibó-tanulmányok és irodalmi stúdiumok…
Polityczna publicystyka i eseistyka pisma „Hirmondo". In: *Kadaryzm bez maski. Wybór niezależnej publicystyki węgierskiej*…

Gáspár Miklós TAMÁS
(nar. 1948)

**Filozof. Autor textů vydávaných v podzemních časopisech.
Mluvčí Sítě svobodných iniciativ. V letech 1989–1992
člen vedení *Svazu svobodných demokratů.**

Narodil se v Kluži v Rumunsku. Střední školu ukončil v uniatské koleji v Kluži, v letech 1966–1967 tam studoval filozofii na Univerzitě Babeş-Bolyai, v letech 1967–1969 pak klasickou filozofii v Bukurešti, v letech 1969–1972 znovu studoval filozofii na univerzitě v Kluži. Spolu s Vilmosem Ágostonem a Gusztávem Molnárem patřil k filozofické škole Györgye Brettera.

V letech 1972–1978 pracoval v týdeníku *Utunk*, který vycházel v Kluži. V roce 1978, kdy odmítl článek plný chvály na Nicolae Ceauşesca, ho Securitate začala pronásledovat, což trvalo dlouhé měsíce. Přestěhoval se kvůli tomu do Maďarska.

Ještě když byl v Sedmihradsku, publikoval v Maďarsku texty filozofické povahy a recenze knih. Udržoval blízké kontakty s Lukácsovou filozofickou školou, přátelil se s okruhem žáků Györgye Márkuse.

V letech 1979–1981 přednášel dějiny filozofie na katedře filozofie Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti; z jeho žáků pocházelo pozdější „vedení" nezávislého studentského hnutí Dialog: Róza Hodosán, András Kovács, Ákos Róna-Tass, István Szent-Iványi. Na přelomu let 1979/1980 přednesl tři proslulé referáty o problémech Sedmihradska. Odmítal v nich jak maďarský nacionalismus, tak i romantické iluze levice. V roce 1981 se podílel na redakci podzemního časopisu *Kisugó*.

Nastolení *výjimečného stavu v Polsku Tamáse na rozdíl od většiny opozičních aktivistů nezdrtilo, spíš naopak – přimělo ho ke zvýšení aktivity. V roce 1982 uveřejnilo nezávislé nakladatelství *AB tři jeho politické eseje: *A csendes Europa* (*Tichá Evropa*), kde Tamás uváděl, že polská porážka není důvodem, aby Maďaři rezignovali na boj za demokracii; *A magyar kérdés* (*Maďarská otázka*) a *A nacionalizmus mint rejtjel és metafora* (*Nacionalismus jako znak a metafora*). V posledních dvou se prohlašoval za moderního demokratického vlastence, odmítajícího nacionalismus. Za opoziční činnost na něj dopadly sankce. Byl propuštěn ze školy. Několik měsíců pracoval v příměstské knihovně, poté zůstal bez práce.

Tamás byl mezi maďarskou opozicí a maďarskými filozofy ojedinělou osobností. Na jedné straně idealista, který v politické činnosti vždy hledal ideologický a morální obsah. Zároveň nechtěl čerpat z levicového marxismu ani ze sociálnědemokratických ideologií nebo z jejich nových kritických obměn. Jeho postoje měly kořeny v anarchosyndikalismu s libertariánsko-vlasteneckým zabarvením. Představil je ve svých esejích *A szem és a kéz* (*Oko a řeka*) či *Bevezetés a politikába* (*Úvod do politiky*), které vydalo v roce 1983 nakladatelství *AB a později řada západoevropských nakladatelství. V pozdějších textech se pokoušel vypracovat moderní obměny konzervativismu.

V roce 1985, podobně jako *László Rajk, kandidoval ve volbách na tzv. občanské kandidátce. V roce 1986 získal díky tlaku západního veřejného mínění pas a odcestoval do New Yorku jako hostující profesor na Kolumbijské univerzitě. Spolu s *Ferencem Kőszegem a *Sándorem Szilágyim, kteří tam byli také, se stal iniciátorem prohlášení známých příslušníků východoev-

ropské inteligence připomínajícího 30. výročí *maďarské revoluce z roku 1956, které bylo na Západě známé jako *Východoevropská deklarace nezávislosti*.

V roce 1988 se stal mluvčím Sítě svobodných iniciativ, v letech 1991–1994 byl poslancem za *Svaz svobodných demokratů. V roce 2000 z této strany vystoupil.

V letech 1991–1994 byl ředitelem Filozofického ústavu Maďarské akademie věd.

Sándor Szilágyi

I.

A teória esélyei. Bukurešť 1975.

Deákné vászna. Budapešť 1998.

Idola tribus. Paříž 1989.

List otwarty do parysko-genewskiego kongresu Rumunów. In: *Kadaryzm bez maski. Wybór niezależnej publicystyki węgierskiej*…

Másvilág. Budapešť 1994.

Republikánus elmélkedések. Paříž 1983.

Rozważania nad społeczeństwem obywatelskim. Přel. Pietrzak-Merta, Magda. *Res Publica Nova*, 1995, č. 12.

II.

CSIZMADIA, E.: *A magyar demokratikus ellenzék 1968–1988. Interjúk, dokumentumok, monográfia…*

LENGYEL, L.: *Korunkba zárva*. Budapešť 1994.

SZILÁGYI, S. (ed.): *A hétfői Szabadegyetem és a III/III: interjuk, dokumentumok*…

Miklós VÁSÁRHELYI
(1917–2001)

Právník. Účastník revoluce v roce 1956, tiskový mluvčí Imreho Nagye.
Zakládající člen *Výboru historické spravedlnosti.
Spoluzakladatel Sítě svobodných iniciativ.

Narodil se v Rijece, kde byl jeho otec ředitelem Anglicko-maďarské banky. Ukončil tam základní školu. V roce 1929, když jeho rodiče odmítli přijmout italské občanství, se vrátili do Maďarska. V roce 1936 složil maturitu na piaristickém gymnáziu v Debrecíně. Další dva roky strávil v Římě, kde studoval politické vědy, ale z politických důvodů se vrátil do Maďarska a ukončil práva na Univerzitě v Debrecíně.

Pod vlivem přátel se aktivně zapojil do politiky, působil v Březnové frontě. Po rozpadu Československa v roce 1939 vstoupil do komunistické strany, dostal však od jejího vedení pokyn, aby do roku 1944 zůstal členem Sociálně demokratické strany.

V roce 1942 pracoval ve zbrojovce, aby se vyhnul zařazení do armády. Po obsazení Maďarska Němci 19. března 1944 se účastnil antifašistických ozbrojených akcí.

V lednu 1945 začal pracovat jako novinář a stal se spolupracovníkem prvních poválečných novin *Szabadság* (*Svoboda*), později se stal redaktorem a dopisovatelem deníku *Szabad Nép* (*Svobodný lid*). Jako novinář se účastnil pařížských mírových jednání, byl na sjezdu Komunistické strany Itálie. V té době se seznámil s tehdejšími komunistickými vůdci, Ernőem Gerőem, *Lászlóem Rajkem, Mátyásem Rákosim. Byl jejich vášnivým stoupencem, věřil v ideologii, kterou hlásala strana. Přes tyto názory byl v roce 1949 propuštěn z redakce stranických novin.

V letech 1951–1952 pracoval v časopise, nakonec musel nastoupit jako knihovník, ale na rozdíl od mnoha jiných komunistů neskončil ve vězení. Osud, který potkal jeho přátele, členy komunistické strany, otřásl Vásárhelyiovou vírou v ideál komunismu – zrevidoval své tehdejší názory a připojil se k programu Imreho Nagye.

V roce 1955 inicioval memorandum dožadující se liberalizace kulturní politiky. Za účast na této akci byl vyloučen ze strany. Nazpět byl přijat až na podzim 1956 po odchodu Rákosiho. Tehdy se však už po zprávách o událostech v Polsku (*červen 1956 a *říjen 1956) domáhal se svými stoupenci pluralismu a plné demokracie.

Během *maďarské revoluce v roce 1956 se stal poradcem Imreho Nagye, od listopadu 1956 tiskovým mluvčím vlády. Po sovětské invazi 4. listopadu 1956 se ukryl v bytě vojenského atašé jugoslávského velvyslanectví. Poté přešel do budovy velvyslanectví, kde byla jeho manželka a děti, Imre Nagy a ostatní členové jeho vlády. Odtud byl deportován do Rumunska. Desátého dubna 1957 byl zatčen a umístěn do věznice bezpečnostních služeb v ulici Fő v Budapešti. V červnu 1958 byl odsouzen k pěti letům odnětí svobody za *pokus o svržení demokratického státního zřízení*. V roce 1960 byl na amnestii propuštěn.

Po pobytu ve vězení nemohl najít práci, žil z překladů, v letech 1964–1972 byl zásobovačem stavebního družstva.

Začátkem sedmdesátých let se vrátil k profesi, pracoval jako historik v Literárním ústavu Maďarské akademie věd a také ve filmovém ateliéru Mafilm jako dramaturg.

K politickému životu a opoziční činnosti se vrátil v roce 1979, kdy podepsal deklaraci solidarity se signatáři československé *Charty 77 a přednesl projev na pohřbu účastníka *maďarské revoluce z roku 1956 Gábora Tánczose. V roce 1982 se zúčastnil nelegální konference o dějinách *revoluce z roku 1956.

Od začátku osmdesátých let publikoval vědecké práce. V letech 1983–1984 byl v USA. V roce 1984 se stal zplnomocněncem George Sorose v kuratoriu Sorosovy nadace a v Maďarské akademii věd (tuto funkci zastával do roku 1989). Měl díky ní možnost poskytovat dalekosáhlou pomoc maďarské opozici. Za svůj nejdůležitější úkol pokládal zveřejnění pravdivé historie o *maďarské revoluci z roku 1956 a represích, jaké potkaly její účastníky; zúčastnil se všech akcí spojených s připomínáním revoluce. V letech 1985–1987 poskytoval rozhovory vznikajícímu Archivu orální historie, v roce 1986 pořádal a připravoval konferenci připomínající 30. výročí revoluce. V roce 1986 měl projev na pohřbu *Ference Donátha, v květnu 1988 byl jedním ze zakladatelů *Výboru historické spravedlnosti, do roku 1992 byl jeho předsedou. V červnu 1988 poskytl první rozhovor časopisu **Beszélő*. V roce 1989 byl jedním z organizátorů symbolického pohřbu Imreho Nagye.

V roce 1985 se účastnil opozičního *setkání v Monoru, podílel se na organizování Sítě svobodných iniciativ, přispěl ke vzniku *Svazu svobodných demokratů. V letech 1989–1994 byl členem celostátní rady strany, v letech 1990–1994 poslancem parlamentu a členem zahraničního výboru.

V letech 1989–2001 zastával funkci předsedy kuratoria Nadace George Sorose.

Fanny Havas

I.

A hatalom mestersége. Budapešť 1972.

A történelemben. Vásárhelyi Miklós válogatott beszédei és írásai a nyolcvanas-kilencvenes évekből. Budapešť 2006.

Ellenzékben. Budapešť 1989.

István Bibó, il genio etico. Le Monnier, Florencie 1995.

Nem engedélyezem: a cenzúra bizottság dossziéjából. Budapešť 1975.

Ötvenhatról nyolcvanhatban. Budapešť 1992.

II.

BARÁTH, M. – SIPOS, L. (eds.): *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában*…

Beszélgetések Vásárhelyi Miklóssal. Budapešť 2000.

BOSSÁNYI, K.: *Mindannyian naivak voltunk*…

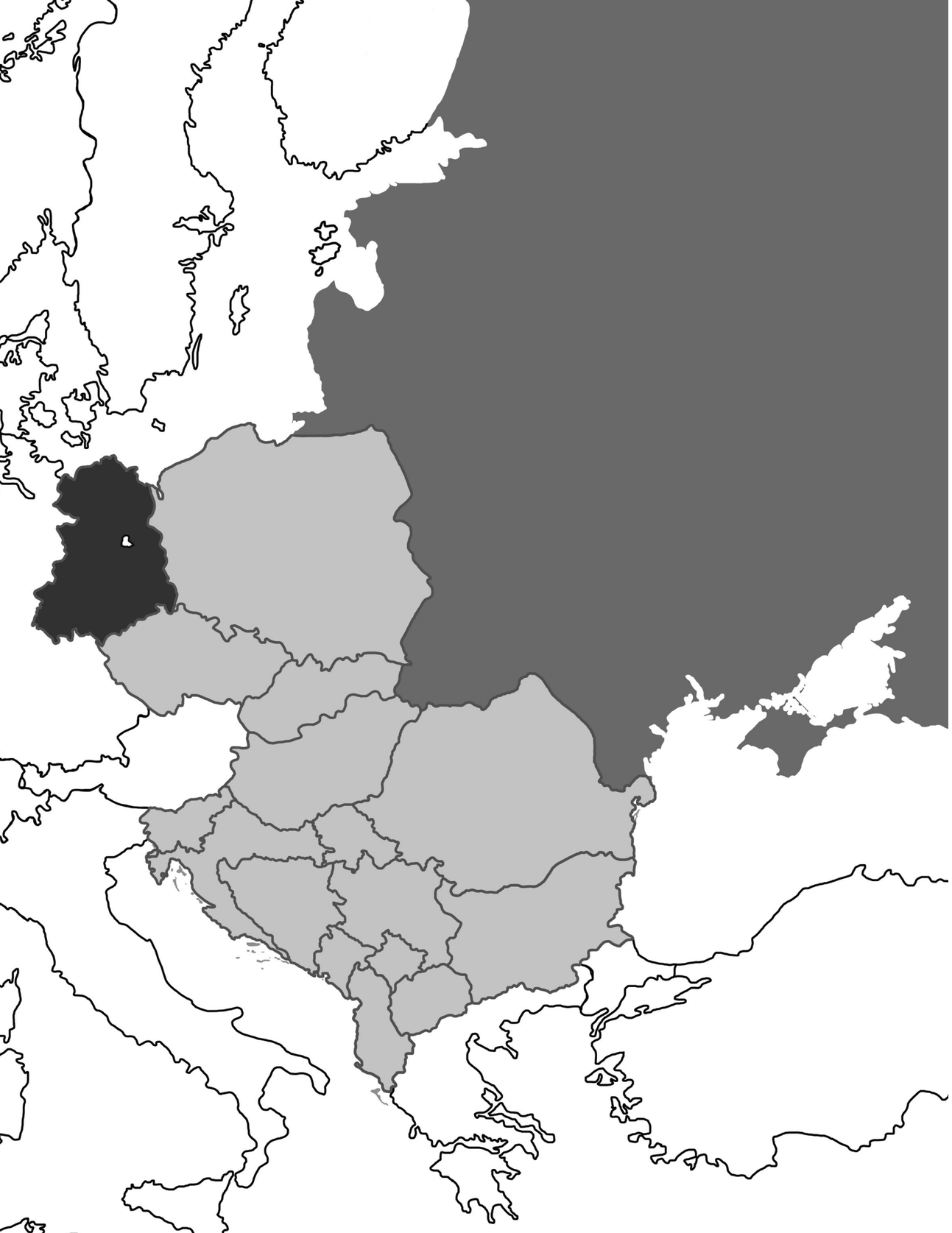

Německo (NDR)

ÚVOD

Komunisté se pokusili vytvořit v Německé demokratické republice podmínky, jež by vylučovaly existenci politického protivníka. Radikální změny, které prováděli ve společenské struktuře, vyvolávaly zpočátku ve společnosti odpor, ten však byl postupně účinně ochromen. Masové hnutí srovnatelné s polskou *Solidaritou se tam nemohlo rozvinout, přestože události v Polsku měly na východoněmecké opoziční kruhy značný vliv.

*Lidové povstání ze 17. června 1953 představovalo poslední pokus o masový protest významné části společnosti, především dělníků. Političtí protivníci vládnoucí komunistické strany (*Sjednocená socialistická strana Německa – Sozialistische Einhitpartei Deutschlands; SED) pocházeli v šedesátých a sedmdesátých letech hlavně z prostředí, kde se kladl důraz na takové hodnoty jako seberealizace a identita. Sdružovali se v církvích či uměleckých a mládežnických subkulturách. Patřili k nim intelektuálové s různou politickou orientací.

Odpor vůči komunistické moci začal již záhy po válce a nejčastěji byl reakcí na represe sovětských okupačních úřadů a jejich německých pomocníků. Jeho cílem bylo oslabit nebo svrhnout komunistickou moc a veřejně ji diskreditovat. Nerespektoval normy právního státu a nesnažil se své akce sladit s tehdy platným právem. Škála jeho převážně konspirativních metod sahala od rozšiřování letáků, které se pokoušely obyvatelstvu objasnit politickou situaci nebo lidi přesvědčit k aktivnímu či pasivnímu odporu, až po drobné sabotážní akce. Hnutí odporu si mohlo dovolit rezignovat na politický program, protože samotné svržení vlády *SED obsahovalo demokratickou alternativu.

Tato podoba politické opozice převládala od roku 1945 do vztyčení berlínské zdi v roce 1961. Protože vláda opoziční skupiny pronásledovala, a těm se jen velmi zřídka dařilo navázat mezi sebou trvalé kontakty, tvořili si Němci z NDR základny svých antikomunistických organizací v západním Německu, kde se nemuseli tolik obávat *Stasi. Zvlášť aktivní byly Bojová skupina proti krutosti a Vyšetřovací komise právníků za svobodu, které měly v NDR značný vliv a poskytovaly hnutí odporu logistickou a hmotnou pomoc. Podobně působily i západoněmecké politické strany, které v západní části Berlína udržovaly tzv. východní kanceláře a podporovaly své členy v konspirativní práci.

Nejdůležitější událostí v dějinách odporu v NDR bylo *lidové povstání ze 17. června 1953, krvavě potlačené sovětskou armádou. Protestovalo se zhruba v 550 městech. Počáteční požadavky sociálního charakteru rychle nahradily politické: požadavky na svobodné volby a sjednocení Německa. Některé skupiny, např. Kruh z Eisenbergu v čele s Thomasem Ammerem, působící v letech 1953–1958 a sdružující studenty a žáky, i přes velké pronásledování nadále podstupovaly riziko a stavěly se proti vládě.

Postavení zdi v roce 1961 tuto podobu opozice definitivně ukončilo. Na odpor se vzmohli už jen jednotlivci. Byl mezi nimi pastor *Oskar Brüsewitz, který se v srpnu 1976 v Zeitzu veřejně upálil na protest proti státní politice vůči mládeži a náboženství. Jeho čin měl obrovský společenský ohlas. K nejokázalejším patřila také akce Josepha Kneifela, který v březnu 1980 v Karl-Marx-Stadtu (dnes Chemnitz) vyhodil do povětří pomník – sovětský tank.

Velký politický význam měly až do konce existence NDR hromadné útěky a výjezdy na Západ, které zpochybňovaly legitimitu státu *SED. Mnoho lidí, kteří podávali žádosti o povolení vycestovat na Západ, si souhlas úřadů vynucovalo něčím dalším: okupovali velvyslanectví nebo pořádali demonstrace. Byli za to pronásledováni a v sedmdesátých letech bylo z tohoto důvodu mnoho lidí uvězněno. Mezi hnutím za vycestování a opozičními skupinami sice byly strategické rozdíly, ale měly i styčné body, které v roce 1989 získaly politickou podobu a urychlily erozi moci *SED.

V šedesátých letech a ještě výrazněji pak v následujícím desetiletí začal odpor proti moci nabývat znaků politické opozice. Úřadům se ho nedařilo potlačit, přestože používaly tvrdé represe. Nakonec v roce 1989 převzala opozice iniciativu ve vnitřní politice a značně přispěla ke zhroucení NDR.

Pojem opozice, vycházející ze západních demokratických tradic, odpovídá politické situaci v NDR jen částečně, neboť opozice – chápaná jako programová a personální alternativa k aktuální vládě – tam neměla žádné ústavní záruky. Na tento pojem však nelze rezignovat, protože do něj náleží ta část protivníků *SED, která se ve své činnosti odvolávala na legální základ vytvořený samotným režimem k zachování fikce zákonnosti.

Opozice se pokoušela přimět úřady, aby respektovaly své vlastní normy a právní akty, aby je tak bylo možné kontrolovat a omezovat. Přestože v ústavě z roku 1968 byla zapsána vedoucí úloha *SED a možnost existence legální opozice byla vyloučena, strana nikdy neustoupila od předstírání zákonnosti a legality.

Opozice nacházela oporu hlavně v církvích, jejichž činnost zaručoval zákon, a odvolávala se na svobodu vyznání a svědomí, která podle určitých společenských skupin představovala jediné omezení ideologických tužeb *SED.

NDR navíc byla signatářem mezinárodních dohod a přijala mezinárodní závazky, což opozici rovněž poskytovalo argumenty. V sedmdesátých letech byl velmi silnou podporou legality helsinský proces. I když *SED podřídila zákon vlastní politice a systematicky ho porušovala, legálně – byť dost omezeně – představoval manévrovací prostor pro opozici jako důležitý základ jednání. Její aktivisté se pokoušeli využít k politickým účelům systém tzv. petic úřadům; ty měly v zásadě nahradit občanská a správní práva občanů. Opozice jako zárodek právního státu dbala o svou legitimitu. Moc nakonec musela tyto snahy brát vážně, protože sama hledala takovou legitimitu pro sebe.

Mnohým opozičním aktivistům legalistická strategie nestačila. Někteří se řídili rovněž strategií odporu, například v roce 1986 založili v Berlíně nelegální rozhlasovou stanici.

Do začátku padesátých let hrály úlohu legální opozice do jisté míry buržoazní strany: křesťanskodemokratická CDU a liberální LDPD (Liberálně demokratická strana Německa). V padesátých a šedesátých letech začaly roli opozice zastávat církve, které bránily jak vlastní práva, tak práva obětí represí.

Když se v roce 1971 chopil vlády Erich Honecker, zatlačilo to opozici téměř výhradně na půdu vymezenou církvím. Tam se soustředil téměř celý kritický potenciál. Nezávislí aktivisté opozice, kteří se (jako marxisté) s církví neztotožňovali, sice působili do osmdesátých let, ale nejdůležitějším prostorem svobody a zárodkem občanské společnosti se staly protestantské církve. Právě tam byla hledána řešení politických konfliktů, které byly ve společnosti potlačovány. Dělo se to i přes silnou snahu církve o dosažení dohody se státem.

Svébytné příměří, uzavřené 6. března 1978 mezi církví a státem po rozhovorech Honeckera s nejdůležitějšími církevními hierarchy, nikdy neutišilo ostré politické rozpory mezi duchovními a částí věřících. Církev měla k dispozici vlastní organizační strukturu, byla nezávislým komunikačním fórem, řídila se vlastními zákony a měla vlastní intelektuální

potenciál. Díky ideologické nezávislosti mohly být socialismus a antifašismus – které byly legitimací vlády *SED – v církvi přijímány dobrovolně a bez nátlaku, a nikoli v interpretaci *SED, a stát se tak základem politické kritiky.

Komunistický stát se snažil uzavřít opoziční skupiny mezi zdi kostelů. Hantýrkou *Stasi je chtěl „teologizovat" a „pocírkevnit", aby podléhaly vnitřní církevní disciplíně a byly politicky neutralizovány. O takové řešení usilovali i lidé z církve, občas jako *neoficiální spolupracovníci *Stasi. Tato strategie se nedala uskutečnit, protože mnoho teologů hrálo v opozičních skupinách hlavní roli a dodávalo jejich činnosti náboženské a teologické opodstatnění. Pokusy ukáznit opoziční skupiny přímo uvnitř církve posílily jejich snahu o autonomii, což na podzim 1989 vedlo k úplnému oddělení těchto skupin od církve. Do té doby však se nejdůležitější potenciál opozice sdružoval v náboženských společenstvích.

Od roku 1985 počet opozičních skupin stále vzrůstal. V létě 1989 *ministerstvo státní bezpečnosti registrovalo 120 skupin, mezi nimi 10 nezávislých na církvi. Církevní údaje hovoří v roce 1988 o existenci asi 350 skupin. Většinou šlo o skupiny nepříliš politicky angažované, které však bylo možné mobilizovat k mnoha akcím.

Legalita opozici neumožňovala radikálně zpochybnit existenci NDR a její ideologickou legitimitu. Vznikalo neřešitelné dilema, protože snaha o dosažení cíle, jímž byla demokratizace, se nedala s existencí NDR smířit. Rozložení sil, vylučující naději na změnu, vedlo k tomu, že opoziční představitelé sázeli především na rozšíření svobody v rámci socialismu a na vynucování respektování lidských práv. Výsledkem bylo připoutání k demokratickému socialismu jako k vůdčí ideji.

Poprvé to vyšlo najevo při destalinizaci v roce 1956 a pod vlivem událostí, jež se tehdy odehrávaly v Maďarsku a v Polsku. V politických monstrprocesech byli odsouzeni „revizionisté" – *Wolfgang Harich či Walter Janka – představující koncepci „třetí cesty" (snaha o liberalizaci režimu nebo odstranění dogmatických omezení v ekonomice, vědě, filozofii a umění).

Ti přispěli k posílení mýtu demokratického socialismu v NDR, i kdyby bylo jejich cílem jen oživení německého komunismu. Zdálo se, že se tento mýtus blíží k uskutečnění, když se v Československu chopila pokusu o demokratizaci socialismu sama komunistická strana. Potlačení *pražského jara vyvolalo protesty stovek Němců z NDR i přes tvrdé tresty, jaké je za to mohly postihnout.

Politický kvas přispěl k intenzívnímu intelektuálnímu zájmu o rozpory socialismu. Ten se ani mezi kritiky nepokládal za dostatečně zdiskreditovaný. Skutečný, autentický socialismus měl poskytnout ucelenou interpretaci místa a role jednotlivce ve společnosti, překlenout most nad propastí dělící stranu a lid a nově vymezit roli státu. Zdálo se, že *pražské jaro, eurokomunismus, neomarxistická hnutí na Západě a levicová osvobozenecká hnutí ve třetím světě představují alternativu k ortodoxní podobě státního socialismu sovětské provenience, a tím posilovaly víru v socialismus jako takový.

Začátkem sedmdesátých let se začaly opoziční struktury rodit z prostředí intelektuálů v podobě diskusních kroužků a takzvané kulturní opozice. Vládla snaha využít oficiálních institucí – domů kultury a pracovišť – k legální politické a umělecké činnosti, aby se probírala témata, jež byla doposud tabu. Diskuse o projektech ideologických řešení alternativních k ortodoxnímu marxismu a požadavek na větší individuální svobody rychle vedly k vážnému konfliktu se státními orgány. Kolem roku 1976 moc tuto formu opozice zlikvidovala.

V činnosti některých disidentů se začal rýsovat ideologický zvrat, který se projevoval především odstoupením od marxistických stereotypů. Nejvýznamnějším představitelem této skupiny byl spisovatel Reiner Kunze, který po událostech roku 1968 v Československu socialistické vize opustil; v románu *Die wunderbaren Jahre* (*Krásná léta*), který vyšel na Západě v roce 1976, zdokumentoval fyzický a psychický teror, jakého stát používal proti mladým lidem dožadujícím se svobody a práv. V roce 1977 byl Kunze donucen odjet na Západ.

Významným mluvčím koncepce demokratického socialismu byl *Robert Havemann (v roce 1964 byl vyloučen z *SED), který byl spolu se Stefanem Heymem a písničkářem a básníkem *Wolfem Biermannem vyloučen z veřejného života. Přestože uznával antifašistickou legitimitu NDR a oprávněnost politické ekonomiky socialismu, jednoznačně se vyjadřoval pro svobodu jednotlivce a politickou svobodu a požadoval schválení existence opozice. Chopil se helsinské Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a usiloval také o uplatnění socialistické demokracie, tzn. o zavedení všech politických práv člověka do života.

I přes pronásledování úřadů se kolem *Roberta Havemanna vytvořil okruh přátel, do něhož náležel mj. *Jürgen Fuchs. *Havemannovi se podařilo vykročit za tento okruh v roce 1979, kdy navázal kontakty s církevním mírovým hnutím. V té době se mluvčím kritické mladé generace stal *Biermann. Jeho trpké texty, v nichž účtoval s NDR, která pohřbila revoluci zaživa, vyhovovaly zkušenosti a tužbám mládeže vyrostlé v socialistických ideálech a zklamané realitou. V listopadu 1976 byl *Biermann z rozhodnutí politického byra ÚV *SED zbaven občanství a vypovězen z NDR (záminkou byl jeho koncert v SRN). Nečekané rozhodnutí, které neslo znaky pomsty neposlušnému umělci, však umělecké okruhy v NDR nezastrašilo, ale naopak vedlo k jejich politickému probuzení. Protestní akce intelektuálního prostředí a mocenské represe, které je postihly, vyvolaly skutečný exodus intelektuálů a umělců na Západ.

Poslední rozsáhleji pojatý alternativní projekt k reálnému socialismu předložil *Rudolf Bahro v knize *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus* (*Alternativa. Ke kritice reálného socialismu*), která vyšla na Západě v roce 1977. *Bahro věřil, že komunistické alternativy skutečné rovnosti a všeobecné emancipace lze dosáhnout jen mimo stranu. Vkládal naděje do budoucího „svazu komunistů", kterému v souladu s marxistickým pojetím historie připisoval takřka spasitelskou roli. Třebaže *Bahro neustoupil od marxistické kritiky kapitalismu, *SED likvidovala veškeré pokusy navazovat na jeho teorii. Přestože se s jeho utopickou vizí mohlo seznámit jen málo lidí, protesty proti jeho uvěznění vedly k politickému angažování mnohých.

V osmdesátých letech se možnosti marxismu jako základu kritických a opozičních teorií do značné míry vyčerpaly. Někteří nejpravověrnější marxisté sice ještě na opozici jakýsi vliv měli, ale byl jen okrajový.

Od začátku sedmdesátých let zesílil v evangelické církvi proud reprezentovaný kontroverzním proboštem Heinem Falckem, který socialismus neodmítal, ale chtěl ho „vylepšit". Dosažení tohoto cíle vyžadovalo boj proti zotročení a nespravedlnosti. Tento opoziční postoj upíral *SED kompetenci čelit politickým výzvám v oblasti míru a ochrany životního prostředí. Církve v té době zakládaly vlastní instituce společenské etiky, které později byly intelektuálním a organizačním zázemím opozičních, mírových a ekologických hnutí.

V sedmdesátých letech se politicky angažovala také duchovenská práce s mládeží. V NDR občas docházelo ke spontánním protestům mládeže, např. v Lipsku v roce 1965 (tzv. beatové povstání) nebo u Braniborské brány v Berlíně v letech 1977 a 1987. Existovaly i subkultury mládeže, které odmítaly komunistické touhy. Střediska tzv. společensky nepřizpůsobivých získala politický charakter v důsledku *Otevřené práce – nezávislé osvětové a společenské činnosti. *Otevřená práce obsáhla tisíce mladých lidí a často se stávala zárodkem politického

protestu. Za jejího nejdůležitějšího iniciátora je považován pastor *Walter Schilling z Durynska, jehož charisma přitahovalo kriticky naladěnou mládež.

V církvích se soustřeďovalo rovněž opoziční mírové hnutí. Odpor ke státně socialistické ideologii a praxi nacházel opodstatnění v teologickém a náboženském přístupu k problematice míru. Hnutí reagovalo na postupující militarizaci východoněmecké společnosti. Nezávislé mírové hnutí chápalo politický smysl míru jinak než *SED a jinak než oficiální církev. V interpretaci *SED byla NDR prvním německým „státem míru", legitimizovala ji skutečnost, že nenesla vinu za druhou světovou válku. Komunistický „boj za mír" byl ve skutečnosti bojem *SED za udržení moci. V církvích od roku 1982 převládalo pojetí míru blízké západoněmecké sociálně demokratické koncepci „kolektivní bezpečnosti", která viděla záruku míru v politické stabilizaci. Představa míru, jakou měla opozice, se soustředila na vnitropolitické změny. Pastor *Hans-Jochen Tschiche napsal v roce 1981: *Míru na světě nelze dosáhnout bez konkrétního morálního úsilí, začíná však od humanizace a demokratizace vztahů ve vnitřní politice.*

Předchůdci mírového hnutí byli branci odmítající vojenskou službu. Na začátku sedmdesátých let se začaly pořádat mírové semináře a záhy vznikly první déle působící skupiny. Mírová činnost církví a opozice vedla v roce 1980 k uspořádání první *Mírové dekády s mottem *Mír beze zbraní*, s nímž přišel saský vychovatel mládeže pastor Harald Bretschneider. *Mírové dekády, provázené četnými událostmi, se opakovaly každým rokem.

Od roku 1981 se mírové hnutí rozvinulo šířeji, jak dokazoval např. boj za zavedení náhradní vojenské služby. Od roku 1982 se ke každému výročí bombardování města pořádalo Drážďanské mírové fórum. V letech 1981–1982 bylo aktivní hnutí *„Meče v pluhy". V roce 1982 vytvořili *Robert Havemann a pastor *Rainer Eppelmann *Berliner Appell* (*Berlínskou výzvu*) – odvážný návrh na odzbrojení. Požadovali odchod spojeneckých vojsk z obou částí Německa a nezasahování do vnitřních záležitostí německých států. Reakcí úřadů bylo pronásledování mírového hnutí, které – přes dočasnou velkou mobilizaci – zůstalo ve společnosti NDR izolováno. Umělecké prostředí se od něj až na nepočetné výjimky drželo dál, nechtělo se vystavovat úřadům. Opoziční umělci (např. Freya Klier, Stephan Krawczyk a Lutz Rathenow) byli pronásledováni.

Protože se mírové hnutí rozvíjelo pod záštitou církví, výrazně v něm převládaly společenské a etické prvky. Proto nerozlišovalo mezi vlastním náboženským a politickým vymezením. Pro mírové hnutí bylo nepochybně výhodné, že se díky těsným poutům s představiteli církve vyvinula kultura nábožensky motivovaného odporu. Politikum bylo zakódováno v podobě různých symbolů. Demonstrace se svíčkami a modlitby za mír patřily ke stálým formám činnosti mírového hnutí až do roku 1989.

Navzdory překážkám se do značné míry využívaly také církevní struktury. Trvalými prvky práce hnutí byly takové podoby práce, jakými byly dílny a semináře. V roce 1983 se v Berlíně poprvé konal seminář *Konkrétní mír, který se v následujících letech stal nejdůležitější formou komunikace opozice. Kvůli vnitřním konfliktům v církvi a vzhledem k většímu zaměření na politickou realitu se dala již od roku 1982 vycítit snaha se od církve osamostatnit. Prvními nezávislými mírovými skupinami byly: Mírové společenství v Jeně v čele s *Rolandem Jahnem a berlínská organizace *Ženy za mír s *Bärbel Bohley a *Ulrike Poppe.

Ruku v ruce s mírovým hnutím šlo opoziční ekologické hnutí, čerpající z církevní společenské etiky. V roce 1979 se z něj stalo masové hnutí. Začátkem osmdesátých let už se konaly velké akce. Ekologické hnutí přišlo s problematikou atomové energie, která byla do té doby

v NDR naprostým tabu. *Ekologická knihovna, založená roku 1986 v Berlíně, se rychle stala hlavním centrem propojení opozičních skupin. K jejím předním aktivistům patřil *Wolfgang Rüddenklau, který do ekologické práce zaváděl i prvky společenské kritiky.

Proces politizace ekologického hnutí urychlila katastrofa v atomové elektrárně v Černobylu. V jejím důsledku vznikla Zelená ekologická síť Arka v berlínsko-braniborské církvi v čele s Carlo Jordanem. Význam Arky rychle rostl a začala zastávat funkci politické reprezentace. Její kritika způsobu využívání přírodního bohatství, jako bylo hnědé uhlí anebo uran, či budování chemického průmyslu a znečištění vzduchu našla odezvu ve společnosti. Zařazení otázky právního státu a lidských práv do agendy mnoha ekologických skupin, např. lipské Iniciativní skupiny Život nebo Ekologické pracovní skupiny v Halle, vedlo ke značnému zpolitizování jejich činnosti. Hnutí za ochranu životního prostředí rovněž začalo být profesionálnější, jak o tom svědčila mj. práce Sebastiana Pflugbeila o problematice energií nebo také práce Michaela Beleitese *Pechblende* (*Smolinec*) o uranových dolech.

Hnutí na obranu lidských práv, spjaté s mírovým a ekologickým hnutím, vnímalo demokratizaci jako základní problém a vyjadřovalo to bezprostředněji. V sedmdesátých letech se lidských práv jako politického argumentu pokoušeli používat ti, kdo se ucházeli o vycestování na Západ. Otázce lidských práv se také trvale věnovala pozornost v církvích – mj. teologové Günter Schau a Ulrich Woronowicz. Hnutí však zaniklo kvůli nedostatku podpory ze strany církve a účinným metodám *Stasi.

Ke konci roku 1984 se začalo mnoho skupin znovu intenzívně zabývat otázkou lidských práv a problematikou demokracie. Nejsoustavněji to dělala *Iniciativa za mír a lidská práva (mj. *Ralf Hirsch, *Gerd Poppe, *Wolfgang Templin). Vznikla po rozdělení berlínské skupiny obránců lidských práv. Část jejích členů reprezentující výrazněji socialistickou orientaci (Thomas Klein a Reinhard Schult) vytvořila skupinu Hlasy proti (Gegenstimmen). Od roku 1986 se tématu lidských práv chopilo mnoho skupin v Lipsku, zejména pod vlivem Christopha Wonnebergera. Problémem se zabývaly rovněž skupiny spojené především s mírovým a ekologickým hnutím.

Soustředění na kritiku civilizace, včetně mírových a ekologicko-etických úloh, i zdrženlivost v otázkách týkajících se lidských práv se dají vysvětlit specifickou německou situací. Odpovědnost Němců za válku a zločiny proti lidskosti vedla k tomu, že „německý problém" byl dlouho tabu, zato se problematika dlouho soustřeďovala na mír. Ale tato tendence se postupně měnila. Navíc byli opoziční aktivisté ve východním Německu neustále konfrontováni s antifašistickou legitimizací komunistického státu. Důležité tedy bylo, že hlavní představitelé opozice – marxistický disident *Robert Havemann či biskupové Otto Dibelius a Joachim Fränkel – měli antifašistickou minulost.

Teprve v osmdesátých letech začala část opozice vnímat otázku národní jednoty, což ostatně západoněmecká politika, věda a veřejné mínění nikdy nedocenily. Politická vrstva na Západě na sjednocení sama rezignovala, navíc ve svých politických kalkulacích opozici v NDR nikdy nebrala vážně. Koncepce nezávislosti na politických blocích, jež byla populární v řadách východoněmecké opozice, umožňovala klást otázku týkající se formy sjednocení Německa. Edelbert Richter např. navrhoval konfederaci německých států, v níž by se NDR otevřela vůči liberálnímu dědictví Západu. Naopak koncepce „kolektivní bezpečnosti" byla odložena, poněvadž znamenala posílení statu quo a stabilizaci vnitřní situace v NDR.

Větší popularitě se těšila Iniciativa odporu proti praxi a principu vymezování, která vznikla v roce 1987 a v níž působili mj. Stephan Bickhardt a Ludwig Mehlhorn. Iniciativa se zabývala

vnitropolitickými důsledky po desetiletí praktikované „politiky vymezování“ a vyjadřovala stále výrazněji své kritické stanovisko k rozdělení Německa na dva státy.

Od poloviny osmdesátých let demokratické hnutí značně rozvinulo své organizační formy. Objevil se samizdat. Zpočátku bylo nelegálních časopisů málo, ale v roce 1988 už vycházelo 29 titulů. K existenci skutečného veřejného mínění přispěli i západní novináři. O popularizaci myšlenek opozice se snažili její aktivisté vyhnaní do SRN jako *Fuchs nebo *Jahn.

Opozice od roku 1986 výrazně sílila – zásadní vliv na to měla krize sovětských struktur za Michaila Gorbačova. V září 1987 se (navzdory překážkám) konala první legální demonstrace – mírový pochod Olofa Palmeho ze Stralsundu do Drážďan. Koncem listopadu 1987, poté co *Stasi obsadila berlínskou *Ekologickou knihovnu, došlo k mobilizaci celého opozičního prostředí. Uvěznění členové *Ekologické knihovny, mj. *Rüddenklau, byli v důsledku společenského tlaku propuštěni.

Podobná vlna zatýkání v lednu 1988 a vypovězení hlavních opozičních aktivistů na Západ, mj. *Bärbel Bohley, *Wolfganga Templina a Very Wollenberger, ukázaly, že se k protestům připojují tisíce lidí mimo opozici a církev. Od roku 1988 reagovala opozice na každou společensko-politickou událost, čímž házela rukavici *SED. K největším úspěchům se dá započítat celostátní kampaň proti falšování voleb v květnu 1989, která nemálo zpochybnila legitimitu režimu.

Opozice osmdesátých let nebyla programově jednotná. Její hlavní směr čerpal ze zdrojů protestantské společenské etiky. Druhá orientace vycházela z představy základní (přímé) demokracie a z celého souhrnu prvků marxistické a anarchistické ideologie, promísených s prvky křesťanské společenské kritiky. Třetí proud se soustřeďoval na otázky právního státu a lidských práv. Socialistické projekty v něm nehrály prakticky žádnou roli. To, co spojovalo opozici, popsal pastor *Tschiche v textu *Konsenspapier* (*Základy konsensu*). Uvedl v něm mj.: *Skupiny požadují pluralistickou, demokratickou a decentralizovanou organizaci hospodářského a společenského života v NDR.*

Mnoho aktivistů si bylo vědomo nedostatků ve formě činnosti a nedostatku obsahu v práci opozice osmdesátých let. Od roku 1988 se vyskytovaly různé nápady na nové organizační formy, díky nimž by bylo možné oddělit činnost opozice od církve. Od srpna 1989 začaly vznikat organizace, které v prvních měsících revoluce utvářely politický proces zbavení *SED moci. *Nové fórum (*Bärbel Bohley, Rolf Henrich, Heiko Lietz, Jens Reich), *Demokracii teď (Stephan Bickhardt, Ludwig Mehlhorn, *Ulrike Poppe, Wolfgang Ullmann, Konrad Weiss) i Sjednocená levice (Thomas Klein) přijaly podobu občanských hnutí. K politickým stranám se dají počítat sociální demokraté (Angelika Barbe, Stefan Hilsberg, Martin Gutzeit, *Markus Meckel), *Demokratický přelom (*Rainer Eppelmann, Ehrhart Neubert, Rudi Pahnke, Edelbert Richter) a také strana Zelených (Carlo Jordan). Zakladateli nových stran byli převážně dřívější představitelé opozice.

Nové politické síly ještě dlouho setrvávaly u politických forem z osmdesátých let, přičemž projevovaly politickou slabost. O revoluci se zasloužily tím, že zajistily její pokojný průběh, zmařily pokusy obnovení vlády *SED, vynutily si „kulatý stůl“, ochromily činnost *Stasi a dovedly společnost ke svobodným volbám.

Ehrhart Neubert

BIBLIOGRAFIE

ASPERGER, T.: L'Europe Centrale est-elle un système inerte en repos? *La Nouvelle Alternative*, 1988, č. 12.

BAHRMANN, H.: *Chronik der Wende. Die DDR zwischen 7. Oktober und 18. Dezember 1989.* Berlín 1994.

BAHRO, R.: *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus.* Kolín – Frankfurt nad Mohanem 1977; Berlín 1990.

BARTH, B.-R. a kol.: *Wer war Wer in der DDR. Ein biographisches Handbuch.* Frankfurt nad Mohanem 1995.

BARY, N.: La littérature en R.D.A. *Études,* 1989, č. 11.

BASTIAN, U. – NEUBERT, H.: *Schamlos ausgebeutet. Das System der Haftzwangsarbeit politischer Gefangener des SED-Staates.* Berlín 2004.

BERGER, G.: Moja prywatna wojna z NRD. *Karta,* 1984, č. 2.

BERNDORF, R. a kol.: *Die Vergessenen Opfer der Mauer. Flucht und Inhaftierung in Deutschland 1961–1989.* Berlín [bez vročení].

BESIER, G.: *Der SED-Staat und die Kirche 1969–1990. Die Vision vom „Dritten Weg“.* Berlín – Frankfurt nad Mohanem 1995.

TÝŽ: *Der SED-Staat und die Kirche 1983–1991. Höhenflug und Absturz.* Berlín – Frankfurt nad Mohanem 1995.

TÝŽ: *Der SED-Staat und die Kirchen. Der Weg in die Anpassung.* Mnichov 1993.

BESIER, G. – WOLF, S. (eds.): *„Pfarrer, Christen und Katholiken“. Das Ministerium für Staatssicherheit der ehemaligen DDR und die Kirchen,* sv. 1. Neukirchen – Vluyn 1992.

BLASK, F. – GEISSLER, G. (eds.): *Einweisung nach Torgau. Texte und Dokumente zur autoritären Jugendfürsorge in der DDR.* Berlín 1997.

BORODZIEJ, W.: Die Beziehungen Polen-DDR im Spiegel der Akten des polnischen Außenministeriums. In: HAHN, H. – OLSZOWSKY, H. (eds.): *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa.* Berlín 1996.

BÖHME, I. – REIN, G. (eds.): *Die Opposition in der DDR. Entwürfe für einen anderen Sozialismus: Texte, Programme, Statuten von Neues Forum, Demokratischer Aufbruch, Demokratie Jetzt, SPD, Böhlener Platform und Grüne Partei in der DDR.* Berlín 1989.

CZIOMER, E.: *Historia Niemiec 1945–1991. Zarys rozwoju problemu niemieckiego od podziału do jedności.* Krakov 1992.

ČERNÝ, J. (ed.): *Wer war Wer – DDR. Ein biographisches Lexikon*. Berlín 1992.

DENNIS, M.: *German Democratic Republic.* Londýn 1988.

„Des Femmes pour la Paix“. Interview d'animatrices d'un groupe de femmes indépendants de Berlin-Est par Laura Salman. *L' Alternative*, 1984, č. 25 (rozhovor).

ECKERT, R. – KOWALCZUK, I.-S. – POPPE, U. (eds.): *Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung. Formen des Widerstandes und der Opposition in der DDR.* Berlín 1995.

EISENFELD, B. – KOWALCZUK, I.-S. – NEUBERT, E.: *Die verdrängte Revolution. Der Platz des 7. Juni 1953 in der deutschen Geschichte.* Brémy 2004.

EISENFELD, B. – NEUBERT, E. (eds.): *Macht – Ohnmacht – Gegenmacht. Grundfragen zur politischen Gegnerschaft in der DDR.* Brémy 2001.

EISENFELD, P.: *„…rausschmeißen…“ Zwanzig Jahre politische Gegnerschaft in der DDR.* Brémy 2002.

ELITZ, E.: *Sie waren dabei. Ostdeutsche Profile von Bärbel Bohley zu Lothar de Maizière.* Stuttgart 1991.
ENGELMANN, R. – FRICKE, K. W. (eds.): *Der „Tag X" und die Staatssicherheit 17. Juni 1953 – Reaktionen und Konsequenzen im DDR-Machtapparat.* Brémy 2003.
TÍŽ: *„Konzentrierte Schläge". Staatssicherheitsaktionen und politische Prozesse in der DDR 1953–1956.* Berlín 1998.
FRICKE, K. W.: *Opposition und Widerstand in der DDR. Ein politischer Report.* Kolín 1984.
FUCHS, J. – LEBERMANN, D. – WALLAT, V. (eds.): *Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler…*
GARTON ASH, T.: À la gauche du Parti et de l'Église. Les pacifistes allmands. Une interview de Thomas Auerbach et de Peter Rösch. *L' Alternative*, 1983, č. 24 (rozhovor).
TÝŽ: Miecze na lemiesze. Nieoficjalny ruch pokojowy a Kościoły we wschodnich Niemczech. *ABC,* 1985, č. 2.
TÝŽ: *Niemieckość NRD.* Přel. Szafranek, Anna [vl. jm. Łukasiewicz, Małgorzata]. Londýn 1989; Krąg, Varšava 1989.
TÝŽ: *Pomimo i wbrew. Eseje o Europie Środkowej.* Londýn 1990. Anglicky jako: The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe. New York 1990.
TÝŽ: *Svazek: osobní příběh.* Přel. Jirák, Jan. Praha 1998.
TÝŽ: *W imieniu Europy. Niemcy i podzielony kontynent.* Londýn 1996.
TÝŽ: *Rok zázraků: svědectví o revoluci roku 1989…*
GEISEL, Ch. – SACHSE, Ch.: *Wiederentdeckung einer Unperson. Robert Havemann im Herbst 89 – Zwei Studien.* Berlín 2000.
GERTLER, T.: Fils de la R.D.A. Les dernières années en Allemagne de l'Est. *Études*, 1991, č. 5.
GILL, D. – SCHRÖTER, U.: *Das Ministerium für Staatssicherheit. Anatomie des Mielke-Imperiums.* Berlín 1991.
GOECKEL, R. F.: *Die evangelische Kirche der DDR. Konflikte, Gespräche, Vereinbarungen unter Ulbricht und Honecker.* Lipsko 1995.
GRAJEWSKI, A.: *Jidášův komplex. Zraněná církev...*
GRUND, Th. – KULISCH, U. – LENSKI, K. – PETZOLD, U. – SCHILLING, W. – SCHÖN, A. – ZÖLLER, H.: *Die „andere" Geschichte – Kirche und MfS in Thüringen.* Jena 1993.
GUTZEIT, M. – MECKEL, M.: *Opposition in der DDR. Zehn Jahre kirchliche Friedensarbeit. Kommentierte Qellentexte.* Kolín nad Rýnem 1994.
HARICH, W.: *Keine Schwierigkeiten mit der Wahrheit.* Berlín 1993 (paměti).
HASCH, W.: Les réprouvés de Weimar. *L' Alternative,* 1984, č. 29.
HEGEDŰS, A. B. – WILKE, M. (eds.): *Satelliten nach Stalins Tod. Der Neue Kurs, 17. Juni 1953 in der DDR. Ungarische Revolution 1956.* Berlín 2000.
HENKEL, R.: *Im Dienste der Staatparteien. Über Parteien und Organisationen der DDR.* Baden-Baden 1994.
HERBST, A. – RANKE, W. – WINKLER, J.: *So funktioniert die DDR. Lexikon der Funktionären.* sv. 1–3. Hamburk 1994.
HILDEBRAND, G.: Matthias Domaschk. Eine turbulente und unvollendete Jugend in Jena. *Horch und Guck,* 2003 (Sonderheft).
HIRSCH, R. – KOPELEV, L. (eds.): *IFM – Grenzfall. Vollständiger Nachdruck aller in der DDR erschienen Ausgaben* (*1986/87*). Berlín 1989.
In Sachen Biermann. Protokolle, Berichte und Briefe zu den Folgen einer Ausbürgerung. Berlín 1994.

JANDER, M.: *Berlin* (*DDR*). *Ein politischer Stadtspaziergang.* Berlín 2003.
JANKA, W.: *Schwierigkeiten mit der Wahrheit.* Výmar 1990.
TÝŽ: *Spuren eines Lebens.* Berlín 1991.
JONES, B. T.: East German Cultural Scene. *Survey,* 1975, č. 4.
KAISER, P. – PETZOLD, C.: *Boheme und Diktatur in der DDR.* Berlín 1997.
KAMIŃSKI, Ł. – MAŁKIEWICZ, A. – RUCHNIEWICZ, K.: *Opór społeczny w Europie Środkowej w latach 1948–1953 na przykładzie Polski, NRD i Czechosłowacji.* Vratislav 2004.
KELLER, D. – KIRCHNER, M. (eds.): *Biermann und kein Ende. Eine Dokumentation zur DDR-Kulturpolitik.* Berlín 1991.
KNÖTZSCH, D.: *Innerkommunistische Opposition: das Beispiel Robert Havemann.* Opladen 1968.
KOWALCZUK, I.-S. (ed.): *Freiheit und Öffentlichkeit. Politischer Samisdat in der DDR 1985–1989.* Berlín 2002.
KOWALCZUK, I.-S. – WEBER, G.: *17. Juni 1953: Volksaufstand in der DDR. Ursachen – Abläufe – Folgen.* Berlín 2003.
KOZIK, Z.: *Niemcy w NRD a polskie kryzysy 1956 i 1980–1981.* Piotrków Trybunalski 1998.
Les limites du possible. Une interview du pasteur Linke, pacifiste est-allemand. *L' Alternative,* 1984, č. 29 (rozhovor).
LUDWIG, P.: La „Nation est-allemande" entre Marx et Luther. *L' Alternative,* 1984, č. 27–28.
MASER, P.: *Kirche und Religionsgemeinschaft in der DDR 1949–1989. Ein Rückblick auf die Vierzig Jahre in Daten, Fakten und Meinungen.* Kostnice 1992.
MATKOWSKA, E.: *System. Obywatel NRD pod nadzorem tajnych służb.* Krakov 2003.
MECKEL, M.: Niemcy – doświadczenie z dyktaturą. *Przegląd Zachodni,* 1997, č. 2.
MECKEL, M. – WISSMANN, M.: Najpierw Bruksela, potem Moskwa. *Gazeta Wyborcza,* 5.–6. 3. 2005.
MÜLLER, B. – MÜLLER, Ch.: *Über die Ostsee in die Freiheit. Dramatische Fluchtgeschichten.* Bielefeld 1996.
MÜLLER-ENBERGS, H. (ed.): *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit. Richtlinien und Durchführungsbestimmungen.* Berlín 2001.
MÜLLER-ENBERGS, H. – STOCK, W. – WIESNER, M.: *Das Fanal. Das Opfer des Pfarrers Brüsewitz aus Rippicha und die evangelische Kirche.* Münster 1999.
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989.* Bonn 1997.
NOIRAUD, É.: Pacifisme en RDA: „transformer les épées en socs de charrues". *L' Alternative,* 1982, č. 16–17.
PÉTERI, G. (ed.): Intellectual Life and the First Crisis of State Socialism in East Central Europe 1953–1956…
PFEIL, U. (ed.): *La République Démocratique Allemagne et l'Occident. Colloque internationale Paris – Novembre 1999.* Asnières 2000.
PIETZSCH, H.: Macht der Ohnmacht – die fröhliche Aufarbeitung der Geschichte der Offenen Arbeit in Thüringen am Beispiel Jena zwischen 1970 und 1989. *Horch und Guck,* 1999, č. 2.
PIĘCIAK, W.: *Inne twarze pojednania.* Krakov 2000.
TÝŽ: *Jak obalano mur. Niemcy 1988–1989.* Krakov 1996.
PINGEL-SCHLIEMANN, S.: *Zersetzen. Strategie einer Diktatur.* Berlín 2004.
POLLACK, D. (ed.): *Die Legitimität der Freiheit. Politisch alternative Gruppen in der DDR unter dem Dach der Kirche.* Frankfurt nad Mohanem 1990.
TÝŽ: *Politischer Protest. Politisch alternative Gruppen in der DDR.* Opladen 2000.

„Reste au pays et défends-toi jour après jour“: un document d’opposants socialistes. *L’ Alternative,* 1981, č. 13.
RICHTER, M. – ZYLLA, E. (eds.): *Mit Pflugscharen gegen Schwerter. Erfahrungen in der evangelischen Kirche in der DDR 1949–1990. Protokolle.* Brémy 1991.
ROSZKOWSKI, W.: *Europa Środkowo-Wschodnia XX wieku. Słownik biograficzny…*
RUCHNIEWICZ, K.: Niemiecka Republika Demokratyczna wobec wydarzeń październikowych 1956 r. w Polsce. In: WRZESIŃSKI, W. (ed.): *Październik 1956 na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Materiały seminarium naukowego Mierki k. Olsztyna, wrzesień 1996.* Vratislav 1997.
RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD. Geneza i rozwój aktywności opozycyjnej w latach 1971–1989.* Poznaň 1995.
RÜDDENKLAU, W.: *Störenfried – DDR-Opposition 1986–1989. Mit Texten aus den „Umweltblättern“.* Berlín 1992.
SCRUTON, R.: *Intelektualiści nowej lewicy.* Wers, Varšava 1988; Poznaň 1999.
SENGESPEICK-ROOS, Ch.: *Das ganz Normale tun. Widerstandsräume in der DDR-Kirche.* Berlín 1997.
SCHÄFER, B.: *Staat und katholische Kirche in der DDR.* Kolín nad Rýnem – Výmar – Vídeň 1998.
SCHEER, U.: *Vision und Wirklichkeit. Die Opposition in Jena in den siebziger und achtziger Jahren.* Berlín 1999.
STACH, A.: Zrozumieć NRD, část 6. *Kontakt,* 1987, č. 7–8; část 7, 1988, č. 1–2.
SÜß, S.: *Politisch mißbraucht? Psychiatrie und Staatssicherheit in der DDR.* Berlín 1998.
SÜß, W.: *Staatssicherheit am Ende. Warum es den Mächtigen nicht gelang, 1989 eine Revolution zu verhindern.* Berlín 1999.
THEUER, W. – WILKE, M.: Der Beweis eines Verrats läßt sich nicht erbringen. Robert Havemann und die Widerstandsgruppe „Europäische Union“. *Deutschland Archiv,* 1999, č. 6.
TIGRID, P.: *Révoltes ouvrières a l’Est 1953–1981.* Brusel 1981.
TOMCZAK, M.: *Duch i władza. Intelektualiści podzielonych Niemiec wobec państwa i narodu.* Poznaň 1996.
TOMPSON, J. S. – TOMPSON, S. L. – TOMPSON, W. C.: *Historical Dictionary of Germany.* Lanham – Londýn 1994.
Un écrivain indépendant à Berlin-Est. Une interview de Lutz Rathenow. *L’ Alternative,* 1984, č. 25 (rozhovor).
VEEN, H. J. (ed.): *Opposition und Widerstand in der SED-Diktatur.* Berlín 2000.
VOLKMER, W.: East German Critical Voices. *Survey,* 1977–1978, č. 3.
VOLLNHALS, C.: *Der Fall Havemann. Ein Lehrstück politischer Justiz.* Berlín 1998.
TÝŽ: *Die Kirchenpolitik von SED und Staatssicherheit. Eine Zwischenbilanz.* Berlín 1996.
WALTHER, J.: *Sicherungsbereich Literatur. Schriftsteller und Staatssicherheit in der Deutschen Demokratischen Republik.* Berlín 1996.
WERKENTIN, F.: *Politische Strafjustiz in der Ära Ulbricht.* Berlín 1995.
WIKTORCZYK, G.: Problemy opozycji w NRD. *Pogląd* (*Berlín*), 1988, č. 3.
WILHARM, H.: *Denken für eine geschlossene Welt. Philosophie in der DDR.* Hamburk 1990.
WITTSTOCK, U.: *Von der Stalinalee zum Prenzlauer Berg. Wege der DDR-Literatur 1949–1989.* Mnichov 1989.
WOLF, M.: *Stasi-przyjaciele.* Varšava 1992.
WOLFF-POWĘSKA, A.: *Oswojona rewolucja…*
WOLLE, S.: *Die heile Welt der Diktatur. Alltag und Herrschaft in der DDR 1971–1989.* Berlín 1998.
WOODS, R.: East German Intellectuals in Opposition. *Survey*, 1984, č. 3.
TÝŽ: *Opposition in the GDR under Honecker.* Basingstoke 1986.
WÓYCICKA, Z. (ed.): Opozycja w NRD. *Karta,* 2006, č. 48.
ZECH, K.-A.: Die Angst vor dem toten Landpfarrer. *Horch und Guck,* 1996, č. 2.

Oficiální webové stránky archivu BStU – viz www.bstu.de (citováno k 20. 2. 2007).
Webové stránky organizace Forum zur Aufklärung und Erneuerung – viz www.ddr-diktatur.de (citováno k 20. 2. 2007).
Webové stránky památníku GJWH Torgau – viz www.jugendwerkhof-torgau.de (citováno k 20. 2. 2007).
Oficiální webové stránky muzea Mauermuseum – Checkpoint Charlie – viz www.mauer-museum.com (citováno k 20. 2. 2007).
Oficiální webové stránky muzea Deutsch-Deutsches Museum Mödlareuth – viz www.moedlareuth.de (citováno k 20. 2. 2007).
Oficiální webové stránky muzea Stasimuseum Berlin – viz www.stasi-museum.de (citováno k 20. 2. 2007).
Webové stránky památníku Gedenkstätte Berlin-Hohenschönhausen – viz www.stiftung-hsh.de (citováno k 20. 2. 2007).

KALENDÁRIUM

1949

7. října
Vznik Německé Demokratické republiky.

1952

9.–12. července
*SED na II. stranické konferenci schválila *budování základů socialismu*, což zesílilo militarizaci společnosti, politické represe a boj s církví a maloburžoazií. Padlo rozhodnutí o kolektivizaci zemědělství.

23. července
Schválení tzv. demokratizačního zákona, který navzdory svému názvu zaváděl tuhou centralizaci státu.

1953

23. ledna
Erich Schumann, pastor svobodné církve Evangelische Brüder-Unität (Evangelická Jednota bratrská) ve Cvikově, byl odsouzen k 6 letům vězení za *pobuřování proti státním orgánům*.

27. ledna
Politické byro *SED zahájilo propagandistickou kampaň proti evangelické církvi, zejména proti tzv. Mladým obcím, tedy duchovní péči o mládež.

5. března
Zemřel Josif Vissarionovič Stalin. Glorifikaci diktátora a kult osobnosti provázela nespokojenost obyvatel kvůli špatnému zásobování. V březnu byla zaznamenána rekordní vlna útěků z NDR – 59 tisíc.

1. dubna
Junge Welt (*Mladý svět* – tiskový orgán *FDJ) „demaskoval" Mladé obce jako *konspirační organizace válečné agitace, sabotáže a špionáže, pracující z pověření USA*. V rámci proticírkevní kampaně začalo vylučování členů Mladých obcí ze středních a vysokých škol. Represe postihly asi 3 tisíce středoškoláků a 2 tisíce vysokoškoláků. Nejméně 70 duchovních, laických zaměstnanců církve a mladých lidí se dostalo do vězení. Byla zrušena výuka náboženství ve školách a státní pomoc církevním institucím.

28. května
Došlo ke zvýšení pracovních norem. Navzdory mobilizaci odborářského aktivu část představitelů zaměstnanců vystoupila s kritikou a odporem vůči tomuto rozhodnutí.

9. června
Politické byro *SED vyhlásilo „nový kurz": vzrůst životní úrovně pracujících mas, právní jistotu, opětovné umožnění vstupu soukromého vlastnictví do drobného obchodu a řemesel, zmírnění tempa kolektivizace zemědělství, návrat majetku uprchlíkům, kteří se vrátí do NDR, přijetí žáků a studentů z Mladých obcí zpět na studia. Od rozhodnutí o zvýšení norem však neustoupilo.

11. června
Vyšlo sdělení politického byra *SED se sebekritikou a sliby změn.

15. června
První varovné stávky na berlínských stavbách. Zástupci dělníků předali úřadům dopis s požadavkem na zrušení nedávného zvýšení norem.

16. června
Dělníci z velkých staveb ve východním Berlíně (nemocnice ve Friedrichshainu a Stalinovy třídy) nenastoupili na ranní směnu. Vydali se průvodem k sídlu vlády. Lidé požadovali snížení norem, nižší ceny, svobodné volby, odstoupení vlády a sjednocení Německa. Po poledni byla na příští den vyhlášena generální stávka.

17. června
Zprávy z Berlína vyvolaly lavinovitou reakci. Mezi 17. a 21. červnem vypukly na 550 místech stávky, došlo k demonstracím a protestům, byla napadána vězení i budovy *SED a *Stasi. Stávka proti zvýšení pracovních norem se přerodila v povstání pod hesly demokracie, svobody a jednoty Německa. Hlavními centry byl Berlín, středoněmecký průmyslový okruh, Halle, Jena, Lipsko, Magdeburg a Zhořelec. Nepokoje a protestní akce zasáhly i zemědělské oblasti. Sovětské okupační úřady nastolily výjimečný stav a poslaly proti demonstrantům tanky. Soudy vydaly několik desítek rozsudků smrti. Ty byly neprodleně vykonány.

18. června
Sovětští vojáci rozdrtili demonstraci v Halle. Zahynul jeden člověk. V následujících dnech se hojně zatýkalo. Naplnily se uprchlické tábory na Západě.

17. července
Stávka v chemickém podniku Leuna v Halle za propuštění uvězněných.

24.–26. července
Boj o moc ve vedení *SED. Rudolf Herrnstadt a Wilhelm Zaisser byli vyloučeni z ÚV *SED. Posílení moci Waltra Ulbrichta (stal se prvním tajemníkem, do té doby byl generálním tajemníkem).

1955

30. března
Návrh na přetvoření Lékařské fakulty Univerzity v Greifswaldu na centrum vzdělávání vojenských lékařů vyvolal otevřený protest studentů a stávku. Během veřejného shromáždění bylo zatčeno 260 studentů, šest z nich bylo odsouzeno k vysokým trestům vězení.

1956

24. února
Vystoupení Nikity Chruščova na XX. sjezdu KSSS. Vedení *SED (Otto Grotewohl, Alfred Neumann, Karl Schirdewan, Walter Ulbricht), které bylo v Moskvě, bylo o projevu informováno ještě v noci. Po návratu do NDR se Ulbricht snažil omezit destalinizaci a zejména se vyhnout vyvozování osobních důsledků.

4. března
Ulbricht se v *Neues Deutschland* vyjadřoval k XX. sjezdu a uvedl, že *Stalin* se *nemá počítat ke klasikům marxismu-leninismu*. Jeho pokus vypořádat se tak s Chruščovovými odhaleními sklidil kritiku i mezi členy *SED.

28. října
Pod dojmem událostí v Polsku a v Maďarsku došlo k menším stávkám a projevům sympatií k Maďarům a Polákům. Hrozba, že by se mohla jedna ze stávek v Magdeburgu rozšířit na celou zemi, byla zažehnána díky společensko-politickým ústupkům vlády a současně demonstraci síly ozbrojených Bojových skupin dělnické třídy. Na univerzitách (mj. v Berlíně a v Jeně) se podle maďarského

příkladu objevily požadavky na zrušení povinných přednášek z marxismu-leninismu a lekcí ruštiny. Před berlínskou univerzitou se konal pochod Bojových skupin.

29. listopadu
Byl uvězněn filozof *Wolfgang Harich.

1957

7.–9. března
*Harichův proces a jeho odsouzení k 10 letům vězení za údajné tvoření *konspirační protistátní kontrarevoluční skupiny*.

5. dubna
Po předem uspořádané pomlouvačné kampani byl uvězněn kněz Siegfried Schmutzler, duchovní pastýř studentů z Lipska.

26. července
Walter Janka a Gustav Just byli podobně jako *Wolfgang Harich odsouzeni k dlouholetému odnětí svobody.

1. září
Do nuceného důchodu byl poslán neposlušný filozof Ernst Bloch, profesor Univerzity v Lipsku. V roce 1961 Bloch uprchl na Západ.

28. listopadu
Kněz Schmutzler byl odsouzen k pěti letům odnětí svobody *za podněcování ke zločinu*. Po mezinárodních protestech byl v roce 1961 propuštěn z vězení a ujal se farnosti v Drážďanech.

1958

2. ledna
Rozhodnutí ministerstva kultury o boji proti *západní dekadenci* v zábavné a taneční hudbě.

6. února
Mocenská hra ve vedení strany skončila odvoláním protivníků Waltra Ulbrichta – Karla Schirdewana (do odchodu do důchodu v roce 1965 řídil Státní archiv NDR) a bývalého ministra Státní bezpečnosti (*Stasi) Ericha Wollwebera – z ÚV *SED.

1960

14. dubna
Oficiální ukončení kolektivizace zemědělství.

1961

13. srpna
Hranice sovětského sektoru v Berlíně uzavřely oddíly Bojových skupin, Národní lidové armády NDR a Lidové policie. Byla zahájena stavba zdi a přerušeno spojení se Západem. Konec útěků z NDR. Vlna pronásledování občanů NDR. Ve druhém pololetí padlo 18 297 rozsudků za politické trestné činy (v první polovině roku jich bylo 4442).

1962

24. ledna
Zavedení všeobecné povinnosti vojenské služby pro všechny muže od 18 do 50 let (bez možnosti náhradní civilní služby).

17. srpna
Při pokusu o útěk z NDR zahynul osmnáctiletý Peter Fechter. Byl první smrtelnou obětí berlínské zdi.

1964

15. března
Profesor *Robert Havemann byl za cyklus nepravověrných článků (uveřejněných později na Západě) vyloučen z *SED a propuštěn z práce na Humboldtově univerzitě v Berlíně.

1965

31. října
V ulicích Lipska se shromáždila velká skupina mládeže protestující proti zákazu poslechu beatových skupin. Policie mládež napadla vodními děly a použila psy.

16.–18. prosince
IX. plénum ÚV *SED ostře zkritizovalo filmaře a spisovatele. Téměř celá roční produkce filmového studia DEFA putovala do trezoru. Útok směřoval také proti konkrétním umělcům, jako byli Stefan Heym a *Wolf Biermann, kterého postihl úplný zákaz publikovat a vystupovat.

1968

23. března
Na schůzce šéfů stran států Varšavské smlouvy v Drážďanech napadl Ulbricht reformní kurz strany v Československu.

26. března
Kurt Hager, tajemník *SED pro ideologii, polemizoval na marxistické konferenci ve východním Berlíně s reformním kurzem československého stranického vedení a osobně zaútočil na předsedu Národního shromáždění ČSSR Josefa Smrkovského. Další měsíce přinesly stále ostřejší propagandistickou kampaň, hromadné sdělovací prostředky hovořily o nebezpečí *plíživé kontrarevoluce*. Mezi obyčejnými lidmi a zejména mezi mládeží a intelektuály se *pražské jaro setkávalo se sympatiemi, proto také mnoho lidí odjelo na prázdniny do Československa. Sněmovna lidu schválila novou ústavu NDR.

20.–21. srpna
Vojska Varšavské smlouvy uskutečnila *invazi do Československa. V NDR došlo k nekoordinovaným protestním akcím (letáky, hesla, odmítnutí podpisu pod prohlášení na podporu politiky NDR vůči Československu). Úřady reagovaly zatýkáním a propouštěním nepravověrně smýšlejících ze škol a univerzit. Do 15. října bylo za podobné „zločiny“ podle údajů generální prokuratury uvězněno 1189 lidí.

1969

7. října
Okázalé oslavy dvaceti let existence NDR a protesty mladých lidí, které zlákaly pověsti o koncertě Rolling Stones na střeše věžáku Springer, hned za zdí v západním Berlíně, a tak se snažili dostat co nejblíž. Síly *Stasi reagovaly nervózně, protože to bylo blízko hranic, a použily obušky. Došlo k mnoha zatčením.

1972

1. ledna
Byl zaveden bezpasový a bezvízový styk mezi NDR a Polskem.

1973

18. září
NDR a SRN se staly členy OSN.

1974

17. listopadu
Katoličtí biskupové se v pastýřském listu vyslovili proti státnímu monopolu ve výchově.

1976

10. července
Třiatřicet občanů města Riesa podepsalo petici s požadavkem naplnění lidských práv, v níž se dožadovali souhlasu s výjezdem z NDR. Díky západním médiím věc vešla ve známost. Uvěznění signatáři petice, mezi nimi i iniciátor akce Karl Heinz Nitschke, byli po ročním věznění vypovězeni na Západ. Po tomto precedentu vzrostl počat žádostí o vycestování.

18. srpna
Sebeupálení pastora *Oskara Brüsewitze v Zeitzu na protest proti diskriminaci mladých křesťanů ve škole a v profesním životě. Reakce úřadů (články hanobící duchovního) vyvolaly pobouření příslušníků církve.

9. listopadu
Po jedenácti letech zákazu vystupovat se konal první veřejný koncert *Wolfa Biermanna v kostele v berlínské čtvrti Prenzlauer Berg. Západní média (např. týdeník *Der Spiegel*) koncert interpretovala jako svazek mezi kritickými marxisty a opozičními křesťany, nebezpečný pro státní moc.

16. listopadu
Masové sdělovací prostředky v NDR informovaly, že *Biermann (který byl tehdy na Západě) byl zbaven občanství NDR. Protesty z uměleckých kruhů, mj. známých spisovatelů: Jurka Beckera, Stephana Hermlina, Stefana Heyma, Christy Wolf a skupin mladé inteligence. Mocenské pronásledování postihlo hlavně mladé lidi z Jeny. Noviny tiskly prohlášení na podporu vlády od *pracujících a kulturních tvůrců*.

19. listopadu
Uvěznění spisovatele *Jürgena Fuchse, který byl po 10 měsících věznění vypovězen na Západ.

1977

14. dubna
Spisovatel Reiner Kunze se přestěhoval do SRN.

23. srpna
Uvěznění *Rudolfa Bahra, autora knihy *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus* (*Alternativa. Ke kritice reálného socialismu*) – poté co ji začal tisknout v *Der Spiegel*. V září kniha vyšla celá v Kolíně nad Rýnem a dosáhla mezinárodního ohlasu, k čemuž přispělo právě uvěznění autora.

7. října
Po oslavách Dne republiky (výročí vzniku NDR) začal v centru východního Berlína mnohahodinový boj mezi Lidovou policií a mládeží. Informace západních médií o několika smrtelných obětech dodnes nebyly potvrzeny.

1978

2. a 9. ledna
Der Spiegel otiskl *Manifest Svazu demokratických komunistů Německa*. Vyšlo najevo, že iniciátor publikace byl agentem *Stasi, avšak dopad manifestu, známého v NDR z televize, se ukázal být pro vládu nevýhodný.

30. června
*Bahro byl odsouzen na osm let. Do propuštění a vyjednání výjezdu do SRN v říjnu 1979 vykonával trest ve vězení *Bautzen II.

1. září
Do škol byl zaveden jako povinný předmět vojenský výcvik. Církve protestovaly proti militarizaci školního života.

1979

1. června
První *bluesová mše v berlínském kostele Samariterkirche. Propojení náboženských, politických a hudebních prvků přitahovalo mladé lidi z celé NDR. Některé z těchto mší, které se konaly do roku 1987 v různých farnostech, navštěvovalo až devět tisíc účastníků.

1980

9.–19. listopadu
První *Mírová dekáda evangelické církve.

1981

12. dubna
Matthias Domaschk zemřel ve vyšetřovací vazbě věznice *Stasi v Geře. Podle názoru jeho přátel z Mírového společenství v Jeně byla oficiální příčina jeho smrti – sebevražda – nepravděpodobná. Okolnosti jeho smrti dodnes zůstávají nevyjasněné.

8.–18. listopadu
Druhá *Mírová dekáda. Rozšířilo se nošení nášivek na oblečení s nápisem *„Meče v pluhy“.

1982

25. ledna
Pastor *Rainer Eppelmann a *Robert Havemann vyhlásili *Berlínskou výzvu* (*Berliner Appell*), podepsanou 80 aktivisty nezávislého mírového hnutí v NDR. Mezi požadavky byl mimo jiné odchod spojeneckých armád z Německa, uzavření mírové smlouvy a neutralita obou německých států. Pod heslem *Mír beze zbraní* (*Frieden schaffen ohne Waffen*) byl navíc vznesen požadavek na okamžité zrušení vojenského výcviku ve školách a vytvoření „společenské mírové služby“ (zastupující jak službu v pravidelné armádě, tak ve *stavebních praporech).

13. února
Mírové fórum v Drážďanech bylo uspořádáno v den výročí bombardování města v roce 1945. V církvi vyzvaly tzv. skupiny zdola k připomenutí výročí u trosek Frauenkirche. Navzdory opatrnému postoji vedení církve, které nesouhlasilo se shromážděním na veřejnosti, byla veřejně přečtena *Berlínská výzva*.

9. dubna
Zemřel *Robert Havemann. Na pohřbu, který se konal 17. dubna, se navzdory radikálnímu postupu *Stasi sešlo několik stovek lidí.

1983

1. září
Při příležitosti oficiálně oslavovaného Světového dne míru se členové nezávislých skupin pokusili v Berlíně spojit řetězem světel americké a sovětské velvyslanectví. Mírové demonstrace rozbily síly *Stasi. Došlo k zatýkání, ale díky západní televizi se o akci dozvěděla celá země.

4. listopadu
Neúspěch společného mírového pochodu západoněmeckých Zelených a mírových skupin z NDR. Zelení nebyli do NDR vpuštěni a východoněmecká církev pod tlakem úřadů ustoupila. V domácím vězení bylo preventivně zadrženo více než sto občanů NDR.

12. prosince
*Bärbel Bohley a *Ulrike Poppe ze skupiny *Ženy za mír byly zatčeny a zavřeny do vyšetřovací vazby.

1984

V tomto roce opustilo NDR asi 35 tisíc lidí. Nezvykle vysoký počet povolení k vycestování měl podle záměru vlády oslabit společenské napětí. Počet žádostí o vycestování však lavinovitě vzrostl a žadatelé se začali politicky organizovat. Připojovali se k činnosti církevních skupin, což způsobilo jak mezi nimi, tak v oficiálních církevních strukturách hlubokou krizi.

1986

6. března
Založení *Iniciativy za mír a lidská práva, první opoziční skupiny, která rezignovala na ochranný deštník církve.

26. června
Vyšlo první číslo nezávislého periodika *Grenzfall* (*Iniciativy*) – bez předstírání legality tím, že by časopis byl *jen pro vnitřní potřebu*.

2. září
Vytvoření *Ekologické knihovny ve farním domě při kostele Zionkirche v Berlíně. Začátky časopisu *Umweltblätter* (*Environmentální listy*).

1987

6.–8. června
U Braniborské brány se tři dny scházela mládež, aby poslouchala rockový koncert, který se konal na západní straně zdi. Policejní zásah zradikalizoval přítomné ke skandování *Pryč se zdí!*

1.–18. září
Nezávislé skupiny se zúčastnily mírového pochodu Olofa Palmeho na trase Švédsko – NDR – Československo. Zdánlivě tolerantní vztah úřadů k jejich přítomnosti mezi účastníky pochodu vytvořil v předvečer návštěvy generálního tajemníka Ericha Honeckera v SRN iluze o možnostech činnosti mírového hnutí.

27. září
Založení Pracovní skupiny občanských práv v NDR v prostorách *Ekologické knihovny. Osoby ucházející se o vycestování z NDR začaly využívat infrastruktury a možností působit na veřejné mínění, jež byly dostupné církevní opozici, aby se účinněji domohly svých práv.

24./25. listopadu
*Stasi v noci vnikla do církevních prostor *Ekologické knihovny. Přítomní byli zatčeni, byl zabaven tiskařský stroj. Vigilie před Zionskirche, vlna solidarity v celé zemi a ohlas, který záležitosti zjednaly sdělovací prostředky, přiměly úřady všechny zatčené propustit. Opozice sklidila první viditelný úspěch.

1988

17. ledna
K oficiální *demonstraci na výročí smrti hrdinů německého dělnického hnutí – Rosy Luxemburg a Karla Liebknechta – se připojili obránci lidských práv a lidé ucházející se o odjezd na Západ. Na transparentech byl citát Rosy Luxemburg: *Svoboda je vždycky svobodou pro jinak smýšlející.* *Stasi na místě zadržela přes 100 lidí a dalším 160 znemožnila účast na demonstraci.

25. ledna
*Stasi uvěznila přední obránce lidských práv, mezi nimi *Bärbel Bohley, Wernera Fischera, Freyu Klier, Stephana Krawczyka, Lotte a *Wolfganga Templinovi a Veru Wollenberger.

27.–28. ledna
Mnoho zadržených bylo ve zrychleném řízení odsouzeno na šest měsíců do vězení. Celou NDR zaplavil protest dosud nevídaného rozsahu. Každý večer se lidé scházeli v kostelech, aby proti věznění protestovali.

2. února
Hromadné sdělovací prostředky informovaly o výjezdu vězněných na Západ. Souhlas s vycestováním vynutila *Stasi na vězněných příslušnících opozice hrozbami a tím, že je izolovala od veškerých informací o mobilizaci společnosti na jejich obranu.

20. listopadu
Ze seznamu časopisů kolportovaných v NDR poštou byl vyškrtnut sovětský měsíčník *Sputnik*, podporující perestrojku.

1989

7. května
Obránci občanských práv se stali pozorovateli komunálních voleb. Porovnání výsledků z jednotlivých volebních okrsků s uveřejněnými výsledky vykázalo značné rozdíly. Sedmý den každého měsíce byla na Alexanderplatze v Berlíně vyhlášena demonstrace proti falšování voleb.

19. srpna
Sto šedesát občanů NDR využilo svátku Panevropské unie na maďarsko-rakouské hranici jako příležitosti uprchnout na Západ. Maďarská pohraniční stráž na ně nereagovala. Na velvyslanectvích SRN v Budapešti, Praze a dalších městech a také na Stálém zastoupení SRN ve východním Berlíně se hromadili uprchlíci z NDR.

4. září
Pondělní demonstrace v Lipsku se zúčastnilo asi tisíc dvě stě lidí.

10. září
Byl zveřejněn zakládající manifest *Nového fóra, vyzývající vládu k dialogu se společností o správě země. Výzvu během několika dní podepsaly tisíce občanů.

12. září
Iniciativa proti praxi a principům omezování vyzvala k založení hnutí *Demokracii teď.

19. září
*Nové fórum podalo oficiální žádost o registraci; úřady ji zamítly.

2. října
V Lipsku demonstrovalo asi 15 tisíc lidí. Policie manifestanty napadala a zadržovala. V kostele Getsemanenkirche se držely vigilie a konaly se každodenní *informační bohoslužby.*

4.–6. října
Přes NDR projel speciální transport 7,6 tisíc uprchlíků z velvyslanectví SRN v Praze. Tisíce lidí se snažily dostat na nádraží v Drážďanech. Došlo k pouličním bojům s policií.

6. října
Vůdce SSSR Michail Gorbačov byl v Berlíně na oslavách 40. výročí vzniku NDR. Některá jeho vyjádření se vykládala jako podpora demokratického hnutí.

7. října
Několik tisíc lidí v Berlíně pokojně přešlo z Alexanderplatzu k Paláci republiky, kde se konaly oficiální oslavy 40. výročí NDR. Po odjezdu Gorbačova nastoupily k akci síly *Stasi. Demonstrace a policejní akce v Lipsku, Plavně, Postupimi a dalších městech. Ustavila se *Sociálně demokratická strana v NDR.

8. října
Demonstrace po bohoslužbě v Getsemanenkirche ve východním Berlíně. Tvrdý útok

policie, zadržování a šikany na policejních okrscích.

9. října
Sedmdesát tisíc obyvatel Lipska demonstrovalo za svobodu a demokracii. Úřady se nerozhodly k použití síly.

16. října
V Lipsku vyšlo do ulic přes 100 tisíc lidí. Až do Vánoc se každé pondělí konaly demonstrace se stále radikálnějšími hesly. Manifestovalo se i v jiných městech.

18. října
Erich Honecker odstoupil ze svých funkcí. Jeho nástupce Egon Krenz v prvním projevu hovořil o *obratu, k němuž dala impuls SED.*

24. října
Demonstrace ve východním Berlíně proti zvolení Krenze do funkce předsedy státní rady. Demonstrace v mnoha městech. Různé opoziční skupiny veřejně vystoupily se svými požadavky.

4. listopadu
Velké demonstrace na Alexanderplatze v Berlíně se zúčastnilo kolem půl milionu lidí.

9. listopadu
Pád berlínské zdi.

Stefan Wolle

GLOSÁŘ

Bautzen II.
(Sonderhaftanstalt Bautzen II)
Vyšetřovací věznice v Budyšíně, otevřená v roce 1906 a používaná i za Třetí říše. V letech 1945–1950 sloužila jako tábor pro lidi internované sovětskými okupačními úřady. V letech 1956–1989 plnila funkci speciální věznice *Stasi, kde byly drženy osoby odsouzené za politické trestné činy. Trest tam odpykávali *Rudolf Bahro, *Wolfgang Harich, Walter Janka, Gustav Just, spisovatel Erich Loest a další.

bluesové mše
Nekonvenční bohoslužby konané v letech 1979–1987, které zprvu organizovali pastor *Rainer Eppelmann a probošt Heinz Otto Seidenschnurr. Konaly se nejprve v berlínském kostele Samariterkirche, posléze v kostelech Zmrtvýchvstání a Spasitele. Propojovaly náboženské, politické a hudební prvky, týkaly se palčivých otázek situace mládeže v NDR, čímž získaly mimořádnou popularitu. Mše za účasti mládeže z celé země pokládaly mocenské orgány NDR za ohrožení. Státní média se je snažila zdiskreditovat, předhazovala jejich účastníkům obscénnost, zneužívání alkoholu a narušování veřejného pořádku. Nátlak na církev vedl k ustoupení od těchto forem bohoslužby.

Demokracii teď (Demokratie jetzt, Dj)
Demokratické občanské hnutí vzniklé z pracovní skupiny Iniciativa proti praxi a principům omezování. Dvanáctého září 1989 toto hnutí vyhlásilo program demokratické přestavby NDR a vyzvalo, aby společnost vzala své záležitosti do vlastních rukou. Nezískalo mnoho členů (v roce 1990 asi 830), třebaže do něj patřilo několik významných osobností opozice. Skupina Demokracii teď se posléze zapojila do strany Svaz 90/Zelení.

Demokratický přelom
(Demokratischer Aufbruch)
Část demokratického opozičního spektra z podzimu 1989. Skupina spojovala levicovou a ekologickou orientaci s hospodářským liberalismem. V únoru 1990 vstoupila do Svazu pro Německo ovládaného CDU. Ve volbách do Sněmovny lidu získala jen 0,92 % hlasů.

demonstrace 17. ledna 1988
Lidé usilující o odjezd na Západ a někteří disidenti vystoupili na každoroční oficiální demonstraci k výročí úmrtí Rosy Luxemburg a Karla Liebknechta v Berlíně s vlastními plakáty a hesly. Po ní *Stasi v rámci akce „Výtržník“ („Störenfried“) uvěznila mnoho obránců občanských práv a také těch, kteří se demonstrace nezúčastnili. Několik z nich stanulo před soudem, ale většina byla vypovězena na Západ.

destrukce (Zersetzung)
V jazyce *Stasi soubor metod používaný při infiltraci neformálních disidentských skupin (např. narušování schůzek agenty) a při vyvíjení tlaku na konkrétní lidi (od příprav a realizace „profesionálních neúspěchů“ přes fyzický teror až po fyzickou likvidaci).

Ekologická knihovna
Opoziční iniciativa, založená v září 1986, sídlila ve sklepě farního domu při kostele Zionskirche v Berlíně. Jejím hlavním, byť ne jediným účelem bylo sbírat a rozšiřovat vědomosti o ochraně životního prostředí. Sloužila také jako fórum výměny infor-

mací o politických problémech. Fungovala tam galerie, konaly se prezentace děl umělců, kteří byli na indexu, přednášky, filmové projekce a koncerty. Tiskly se tam také nezávislé časopisy (*Umwelt-Bibliothek*, *Umweltblätter*, některá čísla časopisu *Grenzfall*). K jejím zakladatelům patřili: Carlo Jordan, *Wolfgang Rüddenklau, Bert Schlegel, Silke Schuster.

FDJ (Freie Deutsche Jugend – Svobodná německá mládež)
Masová komunistická organizace mládeže založená v březnu 1946; základní „převodová páka" *SED k mládeži a hlavní nástroj vštěpování komunistické ideologie. Nevstoupení do FDJ bylo chápáno jako projev nezávislosti a mohlo ztěžovat životní start. V osmdesátých letech bylo v FDJ 75 % mládeže ve věku 14–25 let.

Gauckův úřad (Úřad zmocněnce federální vlády pro dokumenty *Služby státní bezpečnosti bývalé Německé demokratické republiky – Bundesbeauftragter für die Unterlagen der Staatssicherheit der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik)
Federální úřad zřízený v říjnu 1990, který převzal celý obsah archivů *Stasi a podle zákona přijatého Spolkovým sněmem v prosinci 1991 jej zpřístupňuje zainteresovaným osobám – historikům, novinářům a lidem poškozeným úřady NDR. Archivní zdroje úřadu se skládají z dokumentů, zvukových a filmových nahrávek, fotografií a mikrofiší a zabírají 180 běžných kilometrů. Úřad zmocněnce vede vlastní vědecká bádání, publikuje pramenné materiály, pořádá výstavy o diktatuře *SED a rozšiřuje povědomí o opozici v NDR. Populární název tohoto úřadu je odvozen od jména pastora Joachima Gaucka, který stál v jeho čele v letech 1990–2000.

Iniciativa za mír a lidská práva (Initiative Frieden und Menschenrechte)
Vznikla v březnu 1986 jako první opoziční skupina působící mimo církev. Od června 1986 vydávala časopis *Grenzfall*. Pátrání po tomto nelegálním časopise vedlo v listopadu 1987 k tehdy proslulému obsazení kostela Zionkirche pracovníky *Stasi. V lednu 1988 byli někteří aktivisté Iniciativy uvězněni a vykázáni na Západ. Lidé z tohoto prostředí sehráli důležitou roli při přelomu v roce 1989.

Konkrétní mír (Frieden konkret)
Mírový seminář zahájený 5.–6. března 1983 v Berlíně pod heslem *Konkrétně za mír*. Dostavili se na něj představitelé 37 mírových skupin především z hlavního města. Spiritus agens události byl pastor *Hans-Jochen Tschiche. Seminář se pak konal každoročně v různých městech NDR a sjednocoval stále více skupin. Zprvu sloužil výměně zkušeností, časem získal politický charakter a v postupných prohlášeních prezentoval stále dalekosáhlejší demokracii. V období mezi jednotlivými semináři působil koordinační Pokračovací výbor, který setkání připravoval.

kulatý stůl
Byl podle polského *kulatého stolu svolán 7. prosince 1989 a měl být provizorním řešením do doby demokratických voleb. Ze začátku neměl vymezené kompetence, ale přesto započal nový model společenské praxe. Zasedli k němu představitelé státní moci (*SED, spojeneckých stran, masových organizací) a opozičních skupin. Každá skupina bez ohledu na počet členů měla jeden hlas. Toto fórum nepřečkalo volby z 18. března 1990, přispělo však k rozpuštění *Stasi a k definitivnímu zbavení moci *SED.

lidové povstání ze 17. června 1953
Antikomunistické povstání vyvolané nečekaným zvýšením pracovních norem. Rozšířilo se do několika set míst na území NDR. Nejrozsáhlejší masová vystoupení proběhla toho dne v Berlíně, kde byla krvavě potlačena za pomoci sovětských vojsk. V celé NDR zahynulo v pouličních bojích dohromady 267 civilistů. V důsledku berlínského povstání proběhla v *SED vnitřní čistka, bylo vyloučeno na 300 tisíc členů a vyměnila se třetina složení ÚV *SED.

„Meče v pluhy" („Schwerter zu Pflugscharen")
Heslo a znak nezávislého mírového hnutí, přijaté v roce 1981 na druhé *Mírové dekádě. Slova z biblické Izajášovy knihy a socrealistický motiv kováře, převzatý z pomníku stojícího v New Yorku – oficiálního daru SSSR pro OSN – se nosily od roku 1981 jako nášivky na oblečení. Úřady se pokoušely policejními prostředky nošení znaku zakázat, používaly nátlaku na mládež ve škole, jenže díky tomu znak získal velkou popularitu a stal se hlavním symbolem demokratické opozice v NDR. Jako protiklad k tomuto hnutí uspořádala *FDJ na jaře 1982 vlastní kampaň pod heslem: *Mír je potřeba bránit – mír musí být ozbrojen.*

ministerstvo státní bezpečnosti viz Stasi

Mírová dekáda (Friedendekade)
Cyklus modliteb za mír, který evangelická církev poprvé uspořádala ve dnech 9.–19. listopadu 1980, spojený s řadou pastoračních setkání pro mládež. Heslo první Mírové dekády – *Mír beze zbraní* (*Frieden schaffen ohne Waffen*) – navrhl saský pastor Harald Bretschneider. V dalších letech měly Dekády stále političtější obsah; v průběhu druhé (1981) se prodávaly nášivky s heslem *„Meče v pluhy".

Nadace zkoumání diktatury SED (Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur)
Federální nadace, založená v červnu 1998 Spolkovým sněmem se sídlem v Berlíně, s cílem podporovat živou a pluralistickou reflexi minulosti diktatury *SED v Německu. Nadace podporuje občanské iniciativy, které účtují s minulostí, mj. shromažďují svědectví o odporu a represích, a sponzoruje historické publikace. V jejím rámci vzniká archiv a speciální vědecká knihovna.

neoficiální spolupracovník (Inoffizieller Mitarbeiter, IM)
Člověk spolupracující se *Stasi jako tajný informátor, který za tuto činnost často bral peníze. V závislosti na vykonávaných úkolech se rozlišovalo několik druhů IM.

Nové fórum (Neues Forum)
Společenské hnutí, které odstartovala výzva z 9. září 1989, aby úřady zahájily dialog se společností, připravená skupinou představitelů opozice v bytě u Katji Havemann, vdovy po *Robertu Havemannovi. K jeho všeobecným formulacím se hlásili lidé různé politické orientace. Šlo spíše o fórum pro společensko-politickou debatu než o skupinu s vlastním programem. O jeho síle v první etapě změn rozhodla právě vědomá rezignace na organizační formu. Nestala se z něj politická strana a rozpadlo se v předvečer prvních svobodných voleb v roce 1990.

Otevřená práce (Offene Arbeit)
Od šedesátých let práce evangelických církví s mládeží, zejména z okrajových prostředí nebo ze skupin vystavených v NDR diskriminaci a kriminalizaci, jako byli hippies a punkové. Měla často nekonvenční podoby a podporovala kritické politické postoje. Název navrhl pastor Claus-Jürgen Wizisla.

Sjednocená socialistická strana Německa (Sozialistische Einhitpartei Deutschlands, SED)
Komunistická strana podle sovětského vzoru. Vznikla 26. dubna 1946 v sovětské okupační zóně spojením Sociálně demokratické strany Německa (SPD) a Komunistické stra-

ny Německa (KPD). Vedení SED (politické byro, ústřední výbor) ve svých rukou soustředilo veškerou státní moc (ústavní záruka *vedoucí úlohy strany*). Profesionální služba v armádě, funkce v masových organizacích, vedoucí funkce v ekonomice, správě a vědě vyžadovaly příslušnost k SED. V roce 1989 měla strana 2,3 miliony členů. Z SED vznikla v prosinci 1989 Strana demokratického socialismu.

Sociálně demokratická strana v NDR (Sozialdemokratische Partei, SDP)
Byla reaktivována 7. října 1989 ve Schwante u Berlína. Západoněmecká Sociálně demokratická strana Německa (SPD) zpočátku sázela na změny v *SED, po jistém váhání však SDP podpořila. Na začátku roku 1990 měla SDP asi 100 tisíc členů a ve volbách do parlamentu (v březnu 1990) získala 21,99 % hlasů. V lednu 1990 změnila název na SPD a 9. června se na sjezdu v Halle sjednotila se západoněmeckou SPD.

Stasi (Staatssicherheitsdienst – Služba státní bezpečnosti, Ministerium für Staatssicherheit – ministerstvo státní bezpečnosti)
Rozvědka a politická policie NDR zřízená 8. února 1950. Ke kompetencím Stasi patřila agenturní činnost na Západě, kontrola vlastního obyvatelstva a potírání opozice. Rozrůstající se aparát si osoboval právo na dohled na všechny oblasti společenského života. Omezovala ho pouze zásada prvenství strany (*SED). V metodách její práce krutost pomalu ustupovala větší technické a psychologické dokonalosti. Ve chvíli rozpuštění měla 91 tisíc zaměstnanců a 173 tisíc *neoficiálních spolupracovníků.

stavební prapory (Baueinheiten, Bausoldaten, „Spatensoldaten“)
Od roku 1962 existovala povinná základní vojenská služba (18 měsíců). V roce 1964 byla rozhodnutím Rady obrany státu zavedena možnost vykonávat tuto službu ve stavebních praporech beze zbraně a bez obvykle vymáhané přísahy vlajce NDR (ale po složení příslušného slibu). Stavební prapory se používaly ke stavbám vojenských objektů. V osmdesátých letech jejich členové pracovali v továrnách, často v podmínkách škodlivých zdraví. Byli diskriminováni ve společenském životě a byli pod zvláštní kontrolou *Stasi. Úplné odmítnutí vojenské služby se trestalo vězením.

Vyšetřovací komise „Dějiny a následky diktatury SED v Německu“ (Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“)
Mimořádná vyšetřovací komise Spolkového sněmu působící v letech 1992–1994, složená z poslanců a odborníků. Jejím úkolem bylo dobrat se všestranných vědomostí o mechanismech fungování moci v komunistickém systému nastoleném v NDR. Závěrečná zpráva komise měla být základem všech rozhodnutí parlamentu týkajících se oblasti dřívější NDR.

Vyšetřovací komise „Překonání důsledků diktatury SED v procesu sjednocení Německa“ (Enquete-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur in Prozeβ der deutschen Einheit“)
Mimořádná vyšetřovací komise Spolkového sněmu pracující v letech 1994–1998, složená ze členů parlamentu a expertů. Zabývala se společenskými důsledky existence komunistického zřízení v NDR pro sjednocený německý stát.

zákon o vojenské službě
Bez jakéhokoliv předchozího upozornění schválil parlament 25. března 1982 zákon umožňující vojenskou mobilizaci žen za účelem zvýšení obranného potenciálu NDR. Podle názoru mnoha představitelů opozice zákon odhaloval pravou militaristickou podobu státu. Ve vlně spontánních protestů proti zákonu vznikla skupina *Ženy za mír.

Ženy za mír (Frauen für den Frieden)
Berlínská nezávislá mírová skupina vznikla z protestů proti vojenské mobilizaci žen, kterou umožňoval *zákon o vojenské službě NDR z března 1982. V pozdějším období se zabývala rozsáhle chápanými lidskými právy v NDR.

Stefan Wolle

Rudolf BAHRO
(1935–1997)

Sociolog a levicový filozof, autor knihy *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus* (*Alternativa. Ke kritice reálného socialismu*), proslulé v sedmdesátých letech.

Narodil se v Bad Flinsberg (dnešní Świeradów Zdrój) ve Slezsku v rolnické rodině. V roce 1954 složil ve Fürstenbergu nad Odrou maturitu.

V letech 1954–1959 studoval filozofii na Humboldtově univerzitě v Berlíně. V roce 1954 vstoupil do *SED. Jako student a přesvědčený komunista v roce 1956 za *maďarské revoluce protestoval proti dezinformační politice *SED; tehdy ho poprvé začala sledovat politická policie *Stasi.

Po studiích pracoval v okrese Seelow v Braniborsku jako redaktor novin určených obyvatelům venkova a v Greifswaldu v redakci stranických univerzitních novin. V roce 1965 se stal zástupcem šéfredaktora časopisu po mládež *Forum*, záhy však byl propuštěn za uveřejnění kontroverzní hry Volkera Brauna *Die Kipper* (*Korba*). V letech 1967–1977 pracoval v podniku na výrobu plastů v Berlíně-Weißensee.

*Invaze do Československa v roce 1968 se stala příčinou protestu, jímž Bahro vyvolal další, tentokrát už intenzívnější zájem *Stasi o svoji osobu.

V letech 1972–1975 byl doktorandem Vysoké technické škole v Leuně-Merseburgu. Přispravoval doktorskou dizertaci o efektivitě a překážkách při zaměstnávání absolventů univerzit a vysokých odborných škol v ekonomice. K tomuto tématu také poskytoval rozhovory, ač k tomu neměl povolení úřadů. Navzdory počátečnímu pozitivnímu hodnocení byla jeho doktorská práce zamítnuta po zásahu *Státní bezpečnosti, na jejíž objednávku bylo napsáno negativní hodnocení. Jako důvod odmítnutí bylo uvedeno, že autor pod pláštíkem vědecké práce prováděl od roku 1973 zásadní kritiku reálného socialismu. První verzi práce předala *Stasi jeho bývalá žena Gundula.

V roce 1974 ho *Stasi sice zařadila pod neustálý dohled, ale nepřekážela mu ani v další práci na dizertaci, ani na tom, aby ji předal do SRN. Po vydání knihy *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus* (*Alternativa. Ke kritice reálného socialismu*) a jejím rozšíření i v hlavních sdělovacích prostředcích na Západě (úryvky vyšly nejprve v týdeníku *Der Spiegel*) byl Bahro 23. srpna 1977 uvězněn pro obvinění z *výzvědné činnosti* a vyloučen z *SED.

Třicátého června 1978 odsoudil Bahra východoberlínský soud k osmi letům odnětí svobody za *předávání informací cizí moci a vyzrazení tajemství*. Trest si odpykával ve vězení *Bautzen II. Pod vlivem mezinárodního tlaku a protestů byl – po amnestii při příležitosti třiceti let existence NDR – v říjnu 1979 propuštěn. Úřady mu povolily, aby i s rodinou vycestoval do SRN.

V sedmdesátých a na začátku osmdesátých let mnozí intelektuálové v NDR studovali *Die Alternative*, která byla dostupná v nelegálních strojopisech. Dostala se i k četným členům *SED, kterým nastavovala kritický obraz „reálného socialismu". Práce však neměla vliv na pozdější generaci – na generaci přelomu v roce 1989. V politických změnách té doby nehrála žádnou roli.

V roce 1980 obhájil Bahro na univerzitě v Hannoveru doktorskou práci a v roce 1983 se tam na základě *Die Alternative* habilitoval.

V SRN se účastnil politické činnosti ve prospěch integrace socialistických (včetně sociálně demokratických) alternativních sil a uskupení. Stal se zakládajícím členem strany Zelených a v roce 1982 byl zvolen do jejího vedení. Patřil k tzv. fundamentalistům a kvůli vážným politickým kontroverzím v roce 1985 stranu opustil. Stal se vášnivým stoupencem Michaila Gorbačova, který podle jeho názoru nejúplněji realizoval v politické praxi koncepce z *Die Alternative*.

Na podzim 1989 se Bahro vrátil do východního Berlína. Na mimořádném sjezdu *SED přednesl kontroverzní projev, v němž navrhoval zbrzdit ekonomický rozvoj a přijmout ekologický životní styl. V září 1990 se stal profesorem na Humboldtově univerzitě a vytvořil Ústav společenské ekologie. *Logik de Rettung* (*Logika záchrany*) z roku 1987 je po *Die Alternative* druhou významnou Bahrovou knihou. Podrobil v ní zásadní kritice způsob řízení průmyslu a jeho důsledky v podobě ničení životního prostředí. Proti tomu stavěl „subjektivnost záchrany" počínající od obnovy sebe sama meditací a změnou životního stylu a sahající až k přebudování materiálních základů společnosti.

V posledních letech života pracoval na novém chápání politiky, přičemž čerpal z myšlenek Platóna, Jáchyma z Fiore (božský stát, v němž panuje láska a rovnost) a Jeana Gebsera (idea „homo integralis").

V roce 1995 onemocněl rakovinou. Zemřel v Berlíně.

Guntolf Herzberg

I.

Apokalypse oder Geist der neuen Zeit. Berlín 1995.
Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus…
Elemente einer neuen Politik. Zum Verhältnis von Ökologie und Sozialismus. Berlín 1980.
Les conditions du changement. *L' Alternative,* 1980, č. 2.
Logik der Rettung. Wer kann die Apokalypse aufhalten? Kolín nad Rýnem 1987; Stuttgart – Vídeň 1989; Berlín 1990.
Plädoyer für schöpferische Initiative. Zur Kritik von Arbeitsbedingungen im real existierenden Sozialismus. Kolín nad Rýnem 1980.
Rückkehr. Die Umweltkrise als Ursprung der Weltzerstörung. Berlín – Frankfurt nad Mohanem 1991.

II.

GARTON ASH, T.: *Niemieckość NRD…*
TÝŽ: *W imieniu Europy. Niemcy i podzielony kontynent…*
HERZBERG, G.: Rudolf Bahros „Alternative" – zur Entstehungsgeschichte des Buches. *Horch und Guck*, 1998, č. 1.
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…
Rudolf Bahro. Eine Dokumentation. Kolín nad Rýnem – Frankfurt nad Mohanem 1977.
SCRUTON, R.: *Intelektualiści nowej lewicy*…
SCHWENGER, H. (ed.): *Solidarität mit Rudolf Bahro.* Reinbek 1978.
STACH, A.: Zrozumieć NRD, část 7…
WOLTER, U. (ed.): *Antworten auf Bahros Herausforderung des „realen Sozialismus".* Berlín 1978.
WOODS, R.: East German Intellectuals in Opposition...
ZEHERT, R.: Natur und Mythos. Bemerkungen zu Erich Arendt und Rudolf Bahro. *Studia Germanica Gedanensia*, 1997, č. 4.

Wolf BIERMANN
(nar. 1936)

Opoziční zpěvák, dramaturg a esejista. Nevídaný způsob, jímž byl zbaven občanství NDR, vedl ve druhé polovině sedmdesátých let k politickému probuzení uměleckých a intelektuálních okruhů.

Narodil se v Hamburku. Jeho otec Dagobert, příslušník protinacistické komunistické opozice, zahynul v roce 1943 v Osvětimi.

Na jaře 1953 se Biermann přestěhoval do NDR. Maturitu složil o dva roky později v Gadebuschi. Studoval politickou ekonomii na Humboldtově univerzitě v Berlíně, ale v roce 1957 studium přerušil. V letech 1957–1959 byl asistentem režiséra v divadle Berliner Ensemble, které řídil Bertolt Brecht. V roce 1959 začal znovu studovat na Humboldtově univerzitě. Studoval filozofii a jako doplňující směr matematiku.

Do tohoto období spadá jeho hudební a literární debut. Ve svých dílech navazoval na tradice německých a francouzských bardů a básníků – Georgese Brassense, Bertolta Brechta, Heinricha Heineho a Françoise de Montcorbiera (Villona). Měl podporu hudebníka a skladatele Hannse Eislera. Hodlal vstoupit do *SED, nebyl však přijat. Nedostal ani diplom o ukončení studií.

Poprvé svou tvorbu prezentoval v roce 1962 v sídle východoněmecké Akademie umění (z iniciativy Stephana Hermlina). *SED jeho tvorbu zhodnotila negativně, jako *vzdálenou životu* a *zahleděnou do sebe*, a další vystupování mu zakázala. Biermann však od umělecké činnosti neupustil.

V březnu 1964 vystoupil během konfliktu týkajícího se *Roberta Havemanna ve Filozofickém klubu na Humboldtově univerzitě. Jeho koncerty se konaly také v západním Berlíně, v SRN (kde vystupoval jako host kabaretiéra Wolfganga Neusse a literární Skupiny 47) a v dalších zemích západní Evropy.

V prosinci 1965, poté co mu v západním Berlíně vyšla první básnická sbírka *Die Drahtharfe* (*Drátěná harfa*), ho *SED napadla znovu. Kritická a urážlivá slova – *pro blázny u nás není svoboda* – pronesl sám Walter Ulbricht na IX. plénu ÚV *SED. Vedlo to k tomu, že písničkáře přes protesty ze Západu postihl úplný zákaz vystupování a publikování, který trval až do roku 1976, kdy byl zbaven občanství.

Od roku 1965 se tedy nemohl účastnit veřejného ani uměleckého života v NDR a vydával knihy a desky na Západě. Vystupoval v západní televizi a rozhlase, poskytl několik desítek rozhovorů, jeho básně vyšly ve 26 antologiích. Vydání jednotlivých písní a básní lze těžko spočítat. Do roku 1976 s ním bylo vysíláno asi 30 pořadů, po roce 1969 dostal za svou tvorbu četné ceny (mj. cenu Theodora Fontanea, Jacquese Offenbacha a Německou cenu gramofonové desky). V dubnu 1971 se v Mnichově konala předpremiéra jeho hry *Der Dra-Dra*.

V NDR se o něm mlčelo, pomineme-li sporadické útoky vedení *SED. Přesto měl v zemi mnoho čtenářů a posluchačů, přátelil se s četnými intelektuály, kriticky naladěnými vůči politickému systému NDR. Jeho verše a písně kolovaly v přepisech a na magnetofonových páscích.

Od roku 1956 proti němu operativně působila *Stasi (dostal krycí jméno „Lyrik“). Materiály shromážděné v *Gauckově úřadě čítají kolem sta svazků, tj. celkem asi 40 tisíc stran.

Biermann se přes svůj kritický postoj k *SED a zotročení společnosti NDR hlásil k marxismu a komunismu (vedle Bertolta Brechta byla jeho vzorem Rosa Luxemburg). Pokládal se za antifašistu, antimilitaristu a odpůrce kapitalismu, což ho spojovalo s *Robertem Havemannem. Později se cítil spjat s eurokomunismem. Politické vyznání spojoval s bezuzdnou radostí ze života, smyslovostí a láskou ke svobodě a k lidem.

Vedení *SED se od roku 1973 snažilo nepohodlného barda a kritika režimu zbavit. Hodlali ho zbavit občanství již v roce 1974 při příležitosti jeho cesty do Hamburku. Na podzim 1976 vystoupil navzdory zákazu na koncertě v berlínské čtvrti Prenzlauer Berg – naposledy v bývalé NDR.

Na pozvání Odborového svazu kovodělníků odjel do Kolína nad Rýnem a 13. listopadu 1976 měl koncert před sedmi sty tisíci lidí, který živě přenášela jedna západoněmecká rozhlasová stanice. Šestnáctého listopadu koncert vysílal první program veřejnoprávní televize SRN. Ještě téhož dne zasedání politického byra *SED Biermanna zbavilo občanství.

Úřady neodhadly, jaké to bude mít důsledky. Protestovali nejen prominentní kulturní představitelé NDR, ale i řadoví občané. Úřady přistoupily k protiakci. Zatčeni byli mj. *Jürgen Fuchs, Christian Kunert a Gerulf Pannach, *Robert Havemann měl domácí vězení, proběhly soudy s mnoha spisovateli. Důsledkem těchto zákroků byla polarizace kulturního prostředí a *exodus* mnoha významných intelektuálů na Západ.

Události roku 1976 vyvolaly v Biermannově životě krizi. *Stasi ho nadále sledovala, podstrčila mu manažera, který kontroloval jeho kontakty, a částečně tak ovlivňoval jeho uměleckou kariéru. Západní pravicové kruhy nešetřily urážlivými dopisy a výhrůžkami. Jiná politická realita vyžadovala, aby nově vymezil svou totožnost. Dál se však pokládal za socialistu a kritizoval západní společnost.

Navzdory období nejistoty a hledání se mu podařilo vydat další desky a proniknout do médií. Koncertoval v SRN i jinde v zahraničí. Byl uznávaným básníkem a esejistou. Nejednou se vyjadřoval k polským záležitostem. Nejznámější jsou jeho básně a texty vzniklé v prosinci 1981 po nastolení *výjimečného stavu, mj. *Idylle* (*Idyla*) a *13. Dezember* (*13. prosinec*) a esej *Alle Begriffe stehen blutig auf dem Kopf* (*Všechny pojmy stojí krvavě na hlavě*), v nichž odsuzoval vojenský režim generála Jaruzelského a solidarizoval se s pronásledovanými členy *Solidarity.

Od začátku se podílel na přelomu v roce 1989. Dne 4. listopadu mu sice nástupce Ericha Honeckera Egon Krenz znemožnil vystoupit na manifestaci na Alexanderplatze v Berlíně, ale již 1. prosince se konal Biermannův koncert v Lipsku pro čtyři tisíce posluchačů, který živě přenášela státní média.

V prosinci 1989 se setkal s ministrem kultury Dietmarem Kellerem. Ten se mu jménem vlády NDR omluvil za křivdu z roku 1976. V následujících letech byl kritickým pozorovatelem procesu sjednocování německých států a nejednou se k němu veřejně vyjadřoval. V září 1990 podporoval symbolickou okupaci někdejší centrály *Stasi obhájci občanských práv i jejich požadavek zachovat akta bezpečnostní služby a zpřístupnit je společnosti.

Básníka Saschu Andersona, svého blízkého spolupracovníka ze sedmdesátých let, demaskoval jako agenta *Stasi. Mnohokrát hovořil o vypořádání se s činností tajných služeb. V roce 1996 byl zakládajícím členem Sdružení pro výzkum škodlivých důsledků diktatury *SED.

Guntolf Herzberg

I.
Alle Begriffe stehen blutig auf dem Kopf. In: *Verantwortung für Polen?* Reinbek 1982.
Alle Gedichte. Kolín nad Rýnem 1995.
Alle Lieder. Kolín nad Rýnem 1991.
Brutalne urąganie. Do starych towarzyszy. Mowa biesiadna poety. Mowa inauguracyjna śpiewaka. Přel. Fuchs, Mirosław [vl. jm. Lisiecka, Mirosława]. *Puls*, 1978, č. 3 (básně).
Canzoni. Poesie del dissenso: tre testimonianzi: Wolf Biermann, Aleksandr Galič, Karel Kryl. Benátky 1977.
Der Dra-Dra. Berlín 1970.
Der Sturz des Dädalus. Kolín nad Rýnem 1992.
Deutschland. Ein Wintermärchen. Berlín 1972.
Die Drahtharfe. Berlín 1965.
Heimat. Neue Gedichte. Hamburk 2006.
Moi aussi, j'ai été à la Stasi. Marseille 1990.
Nachlass I. Kolín nad Rýnem 1977.
Paradies uff Erden. Kolín nad Rýnem 1999.
Preußischer Ikarus. Kolín nad Rýnem 1978.
Über das Geld und andere Herzensdinge. Kolín nad Rýnem 1991.
Verdrehte Welt – das seh' ich gerne. Kolín na Rýnem 1982.
Zachodnia marchewka i wschodni kij. *Biuletyn Informacyjny. Przegląd Prasy Zagranicznej,* 1978, č. 8.

Desky/CD (výběr):
Aah – ja (1974).
Es geht sein' sozialistischen Gang (1976).
Es gibt ein Leben vor dem Tod (1976).
Gut Kirschenessen. DDR – ça ira! (1990).
Hälfte des Lebens (1979).
Heimat. Neue Gedichte (2006).
Chausseestr. 131 (1969, 1975).
Im Hamburger Federbett (1983).
Paradies uff Erden (1999).
Süßes Leben – saures Leben (1996).
Warte nicht auf bessre Zeiten (1973).
Wir müssen vor Hoffnung verrückt sein (1982).

II.
ALLERTZ, R. (ed.): *Sänger und Souffleur. Biermann, Havemann und die DDR.* Berlín 2006.
Byłem głupi, ale nie byłem tchórzem. *Polityka*, 1995, č. 29 (rozhovor A. Krzemińského s W. Biermannem).
Człowiek ze Wschodu. *Krytyka*, 1988, č. 30 (rozhovor).
Die Ausbürgerung. Anfang vom Ende der DDR. Berlín 2006.
DUBROWSKA, M.: Zwischen politischem Engagement und lyrischer Dichtung. *Kwartalnik Neofilologiczny,* 2000, sv. 2.
DZIKOWSKA, E.: Wolf Biermann. In: ZYBURA, M. (ed.): *Pisarze niemieckojęzyczni XX wieku. Leksykon encyklopedyczny PWN.* Varšava – Vratislav 1996.
HAGEN, E. M.: *Eva und der Wolf*. Mnichov 1998.
HARTUNG, A.: *Wolf Biermann. Liedermacher und Sozialist*. Reinbek 1976.
In Sachen Biermann. Protokolle, Berichte und Briefe zu den Folgen einer Ausbürgerung…
KRÓL, W.: „Le temps des cerises polonaises" – die Zeit der polnischen Kirschen. Das polnische Motiv im Werk Wolf Biermanns. *Konfiguracje,* 1996, č. 21.
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…
PARNISARI, P.: „Ho smesso di essere una voce nel deserto": intervista con Wolf Biermann a cura di Patrizia Parnisari. *L' Europa Ritrovata,* 1991, č. 5–6 (rozhovor).
Piosenki z teczki Stasi. Ostatni bard NRD. *Forum,* 2006, č. 49 (rozhovor).
RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*
STAAB, P.: Verbannte Dichter von Schiller bis Biermann. *Neofilolog,* 1995, č. 11.
STACH, A.: Zrozumieć NRD, část 7…
SZARUGA, L.: Spór o niemiecką demokrację. *Gazeta Wyborcza*, 11. 1. 1992 (mj. o obvinění S. Andersona ze spolupráce se Stasi).
TOMCZAK, M.: *Duch i władza…*
VOLKMER, W.: East German Critical Voices...
STEIN, H. (ed): *Klartexte im Getümmel.* Kolín nad Rýnem 1990.
ZIMMERER, K.: Wolf Biermann (Słownik pisarzy niezależnych). *Świat*, 1989, č. 14.

NĚMECKO (NDR)

Bärbel BOHLEY
(1945–2010)

Přední aktivistka demokratické opozice osmdesátých let, v období přelomu v roce 1989 prohlášena „matkou revoluce“.

Narodila se v Berlíně. Její otec byl technik, matka byla v domácnosti, ani jeden se o politiku moc nezajímal. Po maturitě v roce 1963 se živila různou příležitostnou prací.

V roce 1969 začala studovat malířství na Vysoké škole výtvarných umění v Berlíně–Weißensee. Po ukončení studia v roce 1974 úspěšně pracovala jako malířka a grafička. Účastnila se mezinárodních výstav, dvakrát dostala státní cenu. V roce 1976 byla zvolena do vedení východoberlínské sekce Svazu výtvarných umělců.

Umělecké prostředí Berlína a rodina jejího manžela, silně spjatá s intelektuálními kruhy v Halle (umělci, teologové), z nichž vzešlo mnoho pozdějších příslušníků opozice, měly značný vliv na utváření jejího politického postoje. Rozhodujícím impulsem pro zahájení její opoziční činnosti se stala postupující militarizace NDR a souběžný rozvoj mírového hnutí na Západě. V roce 1980 podepsala výzvu *Anstiftung für den Frieden* (*Podněcování k míru*), první společné mírové prohlášení aktivistů z Východu a Západu.

Tato iniciativa zahájila širokou spolupráci lidí na obou stranách železné opony, stojících mimo politicko-vojenské bloky. Bohley v tomto období navázala kontakty s *Robertem Havemannem a jeho okruhem.

V roce 1982 v reakci na nový *zákon o vojenské službě, který v případě „nezbytné obrany“ umožňoval povolat do vojenské služby ženy, spoluorganizovala kampaň otevřených dopisů vládě NDR. V dopisech byly ohlašovány akce občanské neposlušnosti a požadována veřejná diskuse o této věci. V říjnu 1982 se díky ní a Katje Havemann podařilo sebrat podpisy proti zákonu v celé NDR, z čehož vznikla skupina *Ženy za mír. Bezvýznamné nebyly ani kontakty, které Bohley měla se západními aktivistkami, zejména se spoluzakladatelkou strany Zelených Petrou Kelly a jejím politickým okruhem.

Tvrdé rozhodnutí Západu, vedoucí k „závodu ve zbrojení“ v roce 1983, oslabilo zájem vlády NDR o západní pacifistická hnutí. Na druhé straně zesílily represe proti analogickým iniciativám vlastních občanů. Bohley byla odvolána z vedení Svazu výtvarných umělců a postihl ji zákaz účasti na výstavách, byla poprvé uvězněna (spolu s *Ulrike Poppe). Popularita, jíž se těšila, a silné protesty ze Západu vedly v lednu 1984 k jejich propuštění.

V nezávislém mírovém hnutí začaly časem krystalizovat různé proudy. Přes nejrůznější spory se podařilo udržet organizační i personální jednotu, která vydržela až do konce existence NDR. Koncem roku 1985 vznikla *Iniciativa za mír a lidská práva, jež si kladla za cíl vytvořit v NDR – mimo církevní struktury – zárodky občanské společnosti. Bohley byla spoluzakladatelkou a účastnila se většiny aktivit *Iniciativy: psaní občanských návrhů a otevřených dopisů, organizování setkání v kostelech, vydávání podzemních publikací, udržování kontaktů s opozičními skupinami v NDR a politickými přáteli na Západě (především s Kelly).

K prvním a nejdůležitějším akcím *Iniciativy patřila občanská petice, určená pro XI. sjezd *SED, který se konal v roce 1986, v níž byla zpochybňována vedoucí úloha *SED a vznesen požadavek na společenský dialog o demokratizaci. Politická policie *Stasi považovala Bohley za jednu z nejaktivnějších představitelek opozice a v rámci akce s krycím jménem „Výtržník“ (1988) ji znovu uvěznila, tentokrát s celou skupinou aktivistů, po *demonstracích k výročí smrti Karla Liebknechta a Rosy Luxemburg (17. ledna 1988).

Represe vůči opozici vyvolaly ve východním Německu nevídanou vlnu solidarity s uvězněnými a mezinárodní protesty. Díky mediaci církve byli všichni uvěznění (až na jednu výjimku) bez soudu nuceně přestěhováni do SRN.

V únoru 1988 se úřady k Bärbel Bohley a Werneru Fischerovi zachovaly poněkud zvláštně – dostali na šest měsíců formální zákaz pobývat v NDR. V srpnu 1988 se po velkých snahách dostala zpátky domů.

Zostřující se situace a vyzrávání politické opozice vyvolaly v okruhu disidentů v NDR novou diskusi. Celé skupiny i jednotlivci, mezi nimi Bohley, se poprvé otevřeně prohlásily za opozici. Zároveň hledali organizační formu, která by umožnila vykročit z úzkého okruhu disidentů.

Na jaře 1989 zahájila Bohley spolu z Katjou Havemann a Rolfem Heinrichem činnost *Nového fóra. Zakládající výzvu *Aufbruch '89* (*Přelom '89*) ze září 1989 podepsaly během několika týdnů tisíce lidí. Hnutí nepřijalo žádný politický program, jen vyzývalo občany k aktivitě, k zavádění demokracie „zdola“. Za masovou podporu vděčilo správnému odhadu chvíle, v níž poskytlo projev stoupající vlně společenské nespokojenosti.

Bohley se stejně jako mnoho jiných představitelů opozice z východního Německa společensky neangažovala z ideologických, ale z etických důvodů. Upozorňovala na postoje, ne na programy, zajímaly ji konkrétní potřeby obyčejných lidí, nikoli strany a jejich zájmy. Její nedůvěra k oficiálním strukturám a profesionálním politikům vedla k tomu, že po přelomu v roce 1989 sama odešla z politického života. Jen několik měsíců v roce 1990 byla poslankyní východoberlínské Městské rady.

V letech 1996–1998 se podílela na programu obnovy Bosny. Nějakou dobu žila v Chorvatsku, kde organizovala prázdninové tábory pro bosenské sirotky.

Reinhard Weisshuhn

I.

Die Dächer sind das Wichtigste. Mein Bosnien-Tagebuch. Berlín 1997.
... und die Bürger melden sich zu Wort. 40 Jahre DDR. Frankfurt nad Mohanem 1989.
BOHLEY, B. – NEUBERT, E.*: Wir mischen uns ein. Ideen für eine gemeinsame Zukunft*. Freiburg im Breisgau 1998.

II.

„Des Femmes pour la Paix“. Interview…
ELITZ, E.: *Sie waren dabei…*
HOLDE-BARBARA, U.: *Schmerzgrenze. 11 Porträts im Gespräch*. Berlín 1991.
KOWALCZUK, I.-S. (ed.): *Freiheit und Öffentlichkeit…*
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…

NĚMECKO (NDR)

Oskar BRÜSEWITZ
(1929–1976)

Pastor. V roce 1976 se veřejně upálil na protest proti pronásledování křesťanů v NDR a loajalistické politice představených evangelické církve.

Narodil se ve Vilkiškiai v Litvě v dělnické rodině (otec byl malířem pokojů). V letech 1935–1943 navštěvoval základní školu ve Viešvilė, poté se krátce připravoval na profesi kupce.

Jako člen Hitlerjugend byl povolán do Pracovní služby Říši v Sasku. V šestnácti letech se stal vojákem Wehrmachtu. Bojoval ve Varšavě, v Litvě a ve Východním Prusku.

Na podzim 1945 se vrátil ze zajetí a našel rodinu v Burgstädtu v Sasku. V roce 1947 se přestěhoval do západní okupační zóny (do Melle ve Vestfálsku). Vydělával si na živobytí jako švec, v roce 1949 si založil vlastní dílnu. V Melle a pak v Hildesheimu se aktivně podílel na životě své farnosti a angažoval se v práci Křesťanského svazu mládeže. Po rozvodu s první manželkou se vrátil do NDR (do Weißenfelsu v Sasku), kde začal pracovat v obuvnické továrně. Když vyšel najevo jeho pobyt v západním Německu, byl propuštěn.

V prvních letech pobytu v NDR se zapojil do života Křesťanské obce Elim z Lipska, jedné z nejsvobodnějších protestantských církví. V tomto společenství, orientovaném na misijní činnost, nalezl své pravé povolání jako tzv. teolog činu. Společenstvím obce se zabývala operativní činnost *Stasi. Úřady na něj stále vyvíjely diskrétní nátlak. Ten zesílil, když Brüsewitz koupil za vlastní peníze pozemek a vytvořil na něm hřiště pro děti, kam dal vitrínu s výmluvným nápisem: *Kristus říká: Já jsem první.* Neschvalovali to ani jeho spoluvěřící, kteří na sebe nechtěli upozorňovat a měli strach z reakce úřadů. Opustil tedy se svou budoucí manželkou Christou Roland obec Elim a vrátil se do evangelické církve.

Začal studovat v semináři ve Wittenbergu, po měsíci však ze zdravotních důvodů studia zanechal. Od roku 1995 měl v Sasku (Markkleeberg, později Wissensee) vlastní dílnu, specializující se na boty pro děti. V roce 1963 byla rozvíjející se dílna začleněna do výrobního družstva a Brüsewitz dostal místo ředitele pobočky.

V roce 1964 začal znovu studovat v semináři a studia zakončil po pěti letech v Erfurtu. Studium ho utvrdilo v přesvědčení, že totalitní moc usiluje o rozbití a zničení církve. Vyjádřil to v diplomové práci.

Jako pomocný pastor (1969–1970) a poté pastor v Drossdorfu-Ripicha u Zeitzu realizoval vlastní pracovní program s mládeží a společensky působil, dával příklad neortodoxního a nedogmatického postoje křesťana a náboženského misionáře. Symbolické akce, které byly formou protestu proti moci, mu přinesly pronásledování ze strany státu. Na jaře 1976 zesílil nátlak na vedení evangelické církve, aby Brüsewitze odsunula z dosavadní farnosti.

Nakonec mu byla v létě 1976 nabídnuta změna farnosti. Měl pocit, že ho vlastní církev opustila, a rozhodl se, že se veřejně upálí, což 18. srpna 1976 uskutečnil na náměstí v Zeitzu. Nepochybně v tom viděl zvláštní druh poselství. V dopise na rozloučenou varoval před *zdánlivým hlubokým klidem, který pronikl i do křesťanství, přestože trvá nelítostný boj mezi silami světla a silami temnoty.*

Dne 22. srpna 1976 zemřel v nemocnici v Halle na rozsáhlé popáleniny. Jeho pohřeb se stal tichou demonstrací opozice NDR. *SED a síly *Stasi se tuto tragédii marně snažily zakrýt nebo propagandisticky pozměnit. Nevelké hnutí solidarity s postojem pastora, které tehdy vzniklo, znepokojilo i mnoho představených v evangelické církvi. Ti ostře vystoupili proti Centru Oskara Brüsewitze, které od roku 1977 působilo v SRN. Centrum, jehož zakladateli byli občané NDR, mezi nimi i teologové, mělo za úkol podporovat opozici a dokumentovat politické pronásledování v NDR. Pořádalo výroční setkání, připomínající pastorovu smrt, připravilo výstavu věnovanou jeho životu a zřídilo v Zeitzu pamětní kámen.

Helmut Müller-Enbergs

II.

MOTSCHMANN, K.: *Oskar Brüsewitz*. Würzburg 1978.
MÜLLER-ENBERGS, H. – STOCK, W. – WIESNER, M.: *Das Fanal. Das Opfer des Pfarrers Brüsewitz...*
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…
RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*
STACH, A.: Zrozumieć NRD, část 5. *Kontakt*, 1987, č. 6.

NĚMECKO (NDR)

Rainer EPPELMANN
(nar. 1943)

Pastor, v osmdesátých letech opoziční aktivista, iniciátor *bluesových mší, činný v pacifistických skupinách. Zakladatel strany *Demokratický přelom, ministr pro odzbrojení a obranu v poslední vládě NDR.

Narodil se v Berlíně v řemeslnické rodině, rodiče však nevykonávali profese, kterým se vyučili (tesař, švadlena). Oba byli aktivními stoupenci nacistického režimu. Otec byl členem SS a pracoval jako dozorce v koncentračních táborech Buchenwald a Sachsenhausen. Matka byla do konce války členkou NSDAP a pracovala jako poštovní úřednice.

O zločinech nacionálního socialismu se doma mlčelo. Syn se s otcovou minulostí seznámil až v devadesátých letech z matčina vyprávění. Naopak se rodiče netajili svým negativním vztahem ke komunismu. Eppelmann nebyl členem žádné mládežnické organizace, jako byla *FDJ. Před postavením berlínské zdi navštěvoval školu v západním Berlíně. V srpnu 1961 byl s matkou a sourozenci na Východě. Otec, který pracoval na druhé straně zdi, se k rodině nevrátil. Na žáky „západních“ škol se vztahovala „dočasná karanténa“. Pro Eppelmanna to znamenalo konec výuky.

Stal se pokrývačským pomocníkem a později kvalifikovaným zedníkem. Bez maturity nemohl studovat, bylo mu však povoleno se učit v Inženýrské stavební škole. Odpuzující atmosféra „rudé“ školy ho však přiměla vzdělávání přerušit. Nastoupil do práce jako zedník v církevním stavebním podniku Bauhütte Berlin.

Politický postoj projevoval zprvu bojkotem voleb, v roce 1964 odmítl vojenskou službu se zbraní. Odsloužil ji ve speciálních *stavebních praporech. Za odmítnutí složit přísahu byl odsouzen na 8 měsíců do vězení. Prošel vězeňskými zařízeními v Greifswaldu, Neustrelitzu a Ueckermünde, poté dokončil vojenskou službu již bez povinnosti přísahat.

V roce 1967 se vrátil do Berlína a pokusil se vyjet na Západ jako jeho sourozenci. Plán na odjezd se snoubenkou se však neuskutečnil, zůstal v NDR.

V roce 1968 protestoval proti *invazi do Československa, zapsal se na československém velvyslanectví do kondolenční knihy. Začal studovat v evangelickém semináři Paulinum a připravoval se na práci pastora. V jeho životopise nadešlo období *příměří s úřady*. Za studií ho fascinovala teoložka Dorothee Sölle a její koncepce *ateistické víry v Boha*, ze které pak učinil svůj program. Podílel se v té době rovněž na pastoraci mládeže.

V roce 1975 dokončil studia a stal se pastorem v berlínské náboženské obci Samaritán (Samaritangemeinde). Zároveň zastával funkci obvodního kaplana pro mládež v berlínské čtvrti Friedrichshain.

Práce s mládeží mu vnukla myšlenku na *bluesové mše čili bohoslužby obohacené netradiční hudbou, prvky divadla a informačního setkání. Už první *bluesová mše v roce 1979 měla velký ohlas a tyto bohoslužby začaly přitahovat mladé lidi z celé NDR. *SED a *Stasi tlačily na vedení zemských evangelických církví, aby církev pastorovu činnost ukončila. Fakt, že se dostal do centra konfliktu mezi církví a *SED, a popularita *bluesových mší zajistily Eppelmannovi v řadách disidentů výjimečnou pozici. Relativní ochrana a možnost veřejného vyjadřování názorů mu také vynesly intenzívní kontakty se západními novináři a diplomaty. Povzbuzoval ho v nich i *Robert Havemann, s nímž byl pravidelně ve styku od roku 1980.

V létě 1981 společně s *Havemannem redigoval otevřené dopisy Leonidu Brežněvovi a Erichu Honeckerovi a také *Berlínskou výzvu* (*Berliner Appell*), protějšek západoněmecké *Krefeldské výzvy* (*Krefelder Appell*), která měla být deklarací mírového hnutí v NDR.

Devátého února 1982 byl za uveřejnění *Berlínské výzvy* v SRN uvězněn. Fakt, že se obrátil na západní sdělovací prostředky, mu přinesl ostrou kritiku jak v jeho farnosti, tak v celé církvi. V dubnu téhož roku zemřel *Havemann. Eppelmann mluvil nad jeho hrobem. Nadále organizoval mírové hnutí, rozvíjející se při církvi, i hnutí za lidská práva a pomáhal jim.

V roce 1983 inicioval symbolické mírové smlouvy, které uzavíraly farnosti v NDR s farnostmi v zemích NATO. Pak k jeho kontaktům s farnostmi v obou částech Německa přibyly i kontakty se stranou Zelených. Po fiasku demonstrace, plánované na 4. listopadu 1983 jako celoněmecký protest proti rozmístění amerických raket středního doletu v SRN a sovětských v NDR, však Eppelmann začal brát Zelené s rezervou. Zelení tehdy přeložili tiskovou konferenci a výsledek byl, že účastníci východoněmeckého protestu byli zatčeni ještě před demonstrací.

Pastorovo působení ve vlastní farnosti (mj. vydával v nákladu kolem 500 výtisků informační bulletin, který se šířil po celé NDR) a také jeho vystupování v západních sdělovacích prostředcích vyvolaly silný tlak *SED a *Stasi na církev. Úřady také požadovaly, aby kaplan opustil zemi, a vyhrožovaly jeho zatčením a procesem. Eppelmann odmítal odjet, ale musel se smířit s tím, že o něm jeho církevní nadřízení podávali *Stasi hlášení. K procesu nedošlo. *Stasi se ho pokoušela veřejně zkompromitovat, mj. šířila klepy o milostném poměru jeho manželky.

V osmdesátých letech udržoval styky s hlavními politickými stranami v SRN – CDU a SPD. Předsednictvo SPD od něj dostalo interpelaci týkající se eventuálního založení sociálně demokratické strany ve východním Německu (odpověď nikdy nedostal).

*Stasi, jež ho pokládala za jednoho z nejnebezpečnějších představitelů opozice a určitou dobu dokonce plánovala jeho zabití, hodnotila, že otřást jeho postavením je nesrovnatelně těžší než u jiných kvůli jeho politickému zázemí v SRN. Politické kontakty, které mu poskytovaly částečnou ochranu, kritizovali někteří disidenti a evangelická církev. Za podezřelé byly pokládány zejména jeho kontakty s CDU.

Kritické hlasy zesílily, když se Eppelmann na podzim 1989 stal spoluzakladatelem strany *Demokratický přelom a po prvních svobodných volbách v NDR (18. března 1990 – zvítězila v nich koalice Svaz pro Německo, složená z CDU, *Demokratického přelomu a Německé společenské unie) dostal ve vládě Lothara de Maizière křeslo ministra odzbrojení a obrany. Na zdi fary se objevily nápisy *Eppelmann nás tlačí do NATO*.

Od října 1990 byl pastor Eppelmann poslancem Bundestagu za CDU. V letech 1992–1994 a v letech 1994–1998 předsedal dvěma postupně zřízeným vyšetřovacím komisím parlamentu: *Dějiny a následky diktatury SED v Německu a *Překonání důsledků diktatury SED v procesu sjednocení Německa. Byl předsedou nově vytvořené federální *Nadace zkoumání diktatury SED.

Martin Jander

I.
Fremd im eigenen Haus. Mein Leben im anderen Deutschland. Kolín nad Rýnem 1993 (paměti).

II.
BARTH, B.-R. (ed.): *Wer war Wer in der DDR*…
KOWALCZUK, I.-S. (ed.): *Freiheit und Öffentlichkeit…*
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…
Rozgoryczenie i radość. *Tygodnik Powszechny*, 2007, č. 18 (rozhovor).
RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*
RÜDDENKLAU, W.: *Störenfried – DDR-Opposition 1986–1989...*
STACH, A.: Zrozumieć NRD, část 7...

Jürgen FUCHS
(1950–1999)

Spisovatel, psycholog. Jeden z nejdůležitějších představitelů opozice sedmdesátých a osmdesátých let. Autor *Protokolů z výslechu*.

Narodil se v Reichenbachu u Cvikova (v Sasku) v dělnické rodině. Otec byl elektrikář, matka úřednice. V rodném městě dokončil základní a střední školu. V roce 1969 maturoval a zároveň dostal výuční diplom zaměstnance železnic. Rozhodující politickou a životní zkušeností pro něj byla vojenská služba. Když ji v letech 1969–1971 vykonával, pokládal se ještě za marxistu.

V roce 1971 začal studovat společenskou psychologii na Univerzitě Friedricha Schillera v Jeně. Přes sílící pochybnosti o systému vládnoucím v NDR vstoupil v roce 1973 do *SED. Ze začátku sedmdesátých let pocházejí jeho první vážnější literární pokusy. Ve verších a prózách z období studií ukazuje zpustošení, jaké ve společenské mentalitě působí systém opírající se o represe a militarizaci života. Často se chápal témat autoritativního drilu a propasti mezi hlásanou ideologií a pohrdáním člověkem, které prakticky zažil v armádě NDR, kde bylo běžnou praxí. Účastnil se autorských večerů včetně privátních, což vedlo k disciplinárnímu řízení, a v roce 1975 byl vyloučen ze studií a z *SED.

Kvůli obvinění z *útoků na základy socialistické společnosti v NDR* byl pokládán za nepřítele státu a ztratil možnost pracovat ve svém oboru. Přestěhoval se do východního Berlína, kde udržoval styky s *Wolfem Biermannem a okruhem lidí kolem *Roberta Havemanna. Pracoval jako přepravní dělník a ošetřovatel v církevním pečovatelském domově. Poté, co byl *Biermann v listopadu 1976 zbaven občanství NDR, patřil Fuchs k iniciátorům veřejných protestů a byl uvězněn.

Devět měsíců strávil ve vyšetřovací vazbě *Stasi v Berlíně-Hohenschönhausenu pro obvinění z *pobuřování*. Ve vězení se pustil do analýzy metod psychického pronásledování, ponižování, strategie výslechů a osobností vyšetřovatelů. Ke zkušenostem z pobytu ve vězení se v pozdější tvorbě nejednou vracel. K nejznámějším Fuchsovým dílům patří *Gedächtnisprotokolle* (*Protokoly paměti*) a *Vernehmungsprotokolle* (*Protokoly z výslechu*). V předmluvě k polskému vydání *Protokolů z výslechu* napsal: *Máme dnes dost důkazů o tom, že i ve státech, které jejich vládci označují za „socialistické", se používá mučení. Výborně tomu nahrává militaristická atmosféra, která utváří politický život, a minimum demokratických pravidel, např. v oblasti práva. Nelidské psychologické metody patří k všeobecné praxi tajných služeb, které používají teroru oděného do majestátu práva a které se v některých zemích nezastaví ani před usmrcováním protivníků. V souvislosti s tím tvrdím v této knize, že se vedle fyzické likvidace dá mluvit také o likvidaci psychické.*

Koncem roku 1976 *Stasi usoudila, že Fuchs je jedním z nejnebezpečnějších odpůrců systému, a všemožně se ho snažila přimět k opuštění NDR. Byl vydírán hrozbami dlouholetého věznění a dalším obtěžováním manželky a dcery, které v době jeho pobytu ve vězení musely strpět různé šikany. V srpnu 1977 byl proti své vůli odsunut do SRN. Usadil se v západním Berlíně. Pokračoval ve spisovatelské práci. Stal se hlavní oporou opozice, vyvíjející se v NDR. Spolu s *Rolandem Jahnem a dalšími disidenty, vyhnanými později z NDR, a přáteli ze západního

Berlína usiloval o ideovou a hmotnou podporu nezávislých mírových a ekologických skupin i skupin na obranu lidských práv v NDR.

Angažoval se v mezinárodních kampaních proti novým vlnám represí v NDR, jakož i v konkrétních akcích: udržování kurýrního spojení, pašování západní literatury nebo tiskařské techniky.

Zároveň si vydobyl postavení nezávislého publicisty a spisovatele. V jeho práci se vedle románů o běžném životě v NDR, jako *Fassonschnitt* (*Módní střih*) a *Ende einer Feigheit* (*Konec zbabělosti*), vyskytují práce s problematikou míru, lidských práv v Evropě a na světě a eseje o odpovědnosti intelektuálů. Fuchs se přátelil s polským básníkem a překladatelem Reinera Kunze – Adamem Zagajewským. Společná vystoupení s východoevropskými disidenty a jasné vztahování se k hodnotám tohoto hnutí byly příznivé pro intelektuální výměnu s Polskem a dalšími státy východní Evropy. Příkladem může být vystoupení Fuchse a dalších východoněmeckých disidentů (mj. Jurka Beckera či *Wolfa Biermanna), odsuzující nastolení výjimečného stavu v Polsku v prosinci 1981.

*Státní bezpečnost NDR nepřestala Fuchse pronásledovat ani za hranicemi. Varování na rozloučenou, zvěčněné v *Protokolech z výslechu* (*Nepokoušej se napříště stavět proti nám. Najdeme tě všude, i na Západě. Automobilové nehody se stávají všude…*), nebyla žádná slova do větru. NDR vydala na *občana SRN Jürgena Fuchse* zatykač a generální prokurátor vydal pokyn k jeho zatčení. *Nepřátelského agenta Fuchse* sledovala v západním Berlíně východoněmecké rozvědka.

V roce 1983 byly vůči Fuchsovi používány zvláštní metody *destrukce. Noční telefony, falešné objednávky nejrůznějšího zboží a služeb, po nichž následovaly neočekávané dodávky a účty, vytvářely na zdánlivě bezpečném Západě v životě Fuchse a jeho rodiny atmosféru psychického teroru. V říjnu 1986 před jejich domem vybuchla bomba, ukrytá v kufru auta. Vyšetřování, které v této kauze vedl západoberlínský Úřad ochrany státu (Staatsschutz), nepřineslo žádné výsledky. Objasněny nebyly ani opakující se případy, kdy „neznámí pachatelé“ manipulovali s Fuchsovým autem. Zato v archivech *Stasi se dochovaly Fuchsovy svazky, vedené pod krycím jménem „Pegas“ (z období, kdy žil v NDR) a „Oponent“ (po roce 1982).

Po přelomu v roce 1989 se Fuchs zasazoval o vypořádání se s minulostí NDR a zpřístupnění akt *Stasi. V letech 1992–1993 byl vědeckým pracovníkem *Gauckova úřadu, zabýval se spisy tajných služeb NDR. Stal se jedním z nejtvrdších kritiků byrokratických omezení činnosti *Gauckova úřadu a upustil od další práce. V roce 1996 patřil mezi iniciátory Sdružení pro výzkum škodlivých důsledků diktatury *SED.

Spisovatel, psycholog a bývalý představitel opozice své poslední práce věnoval významu a důsledkům totalitního dědictví po obou německých diktaturách. Zároveň vnímal nedostatky v dodržování lidských práv a ohrožení demokracie v západních společenských systémech.

Ve druhé polovině devadesátých let bylo zjištěno, že Fuchs trpí vzácnou formou rakoviny krve, jež byla diagnostikována i u jiných představitelů opozice, které *Stasi věznila v sedmdesátých letech. Zemřel v Berlíně. Dodnes se neví, zda k jeho předčasné smrti nepřispělo radioaktivní ozáření v době pobytu ve vězení.

Wolfgang Templin

I.

Bombardement ou dialogue. La réponse d'un pacifiste à André Glucksmann. *L' Alternative,* 1984, č. 30.

Das Ende einer Feigheit. Reinbek 1988.

Der strenge Tourist aus Hamburg oder Ein Kolumnist rettet Polen. In: BÖLL, H. – DUVE, F. – STAECK, K. (eds.): *Verantwortlich für Polen*. Reinbek 1982.

Einmischung in eigene Angelegenheiten. Gegen Krieg und verlogenen Frieden. Reinbek 1984.

Fassonschnitt. Reinbek 1984.

Gäste kommen und gehen oder Der Verkauf der Landeskinder. Berlín 1989.

Gedächtnisprotokolle. Reinbek 1977.

Lettre ouverte au mouvement de la Paix en Europe de l'Ouest. *L' Alternative*, 1983, č. 21.

Magdalena. MfS, Memfisblues, Stasi, Die Firma, VEB Horch & Gauck – ein Roman. Berlín 1998.

Miβliche Wahrheiten. Parlament contra Diktatur. In: MYTZE, A. W.: *Drei Essays*. Europäische Ideen Sonderheft 1996.

Tagesnotizen. Reinbek 1979.

...und wann kommt der Hammer? Psychologie, Opposition und Staatssicherheit. Berlín 1990.

Vernehmungsprotokolle. Reinbek 1978. Francouzsky jako: *Souvenirs d'interrogatoires*. Přel. Simon, Robert. Paříž 1978. Polsky jako: *Protokoły przesłuchań*. Přel. Górka, Małgorzata [vl. jm. Łukasiewicz, Małgorzata]. NOWA, Varšava 1985.

Wiersze. Přel. Krynicki, Ryszard. *Pogląd,* (Berlín) 1988, č. 2.

KRATSCHMER, E. (ed.): *Schriftprobe.* Výmar 2000.

II.

C'est toujours le męme mur... *L' Alternative*, 1980, č. 4–5 (rozhovor).

DZIKOWSKA, E.: Jürgen Fuchs. In: ZYBURA, M. (ed.): *Pisarze niemieckojęzyczni XX wieku…*

GARTON ASH, T.: *Niemieckość NRD…*

GIORDANO, R.: *In memoriam Jürgen Fuchs*. Berlín 1999.

HIRSCH, H.: Niewyrozumiały pośród sprawiedliwych. *Tygodnik Powszechny*, 1999, č. 30.

In Sachen Biermann. Protokolle, Berichte und Briefe zu den Folgen einer Ausbürgerung…

NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989…*

PINGEL-SCHLIEMANN, S.: *Zersetzen. Strategie einer Diktatur…*

Po dwóch stronach muru. Rozmowa z J. Fuchsem, H. J. Schädlichem i J. Strasserem. *Krytyka*, 1987, č. 25 (rozhovor).

RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*

SMOLEŃSKI, P.: Lekcja wyniesiona z teczek. *Gazeta Wyborcza.* 19.–26. 8. 1994.

Wolfgang HARICH
(1923–1995)

Filozof a publicista. V roce 1956 mluvčí destalinizace a německé cesty k socialismu, politický vězeň.

Narodil se v Královci. Jeho otec byl spisovatel a literární vědec. Jako gymnazista navštěvoval přednášky filozofů Nicolaie Hartmanna a Eduarda Sprangera na Berlínské univerzitě. V letech 1942–1943 sloužil ve Wehrmachtu, v roce 1944 dezertoval a připojil se k antinacistické opozici působící v Berlíně. Od roku 1946 byl členem *SED.

V letech 1946–1951 studoval filozofii a literaturu na Humboldtově univerzitě v Berlíně-Kleinmachnowě. Spolupracoval s denním tiskem jako literární kritik. V roce 1951 získal doktorát na základě úvahy o Johannu G. Herderovi a „buržoazním humanismu", v roce 1952 byl jmenován profesorem. O dva roky později na profesuru rezignoval, nadále však vedl tehdy proslulé přednášky o dějinách filozofie.

Zároveň spolupracoval s berlínským nakladatelstvím Aufbau, kde byl v letech 1954–1956 zástupcem šéfredaktora odpovědným za edici filozofických děl (mj. Ernsta Blocha, Ludwiga Feuerbacha, Heinricha Heineho, Johanna G. Herdera, Györgye Lukácse). Byl spoluzakladatelem a šéfredaktorem *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, jediného filozofického časopisu v dějinách NDR. Mezi Harichem a předním ideologem *SED Kurtem Hagerem došlo k vážnému sporu o Hegelovu filozofii.

Po *lidovém povstání ze 17. června 1953 ostře kritizoval kulturní politiku strany, napsal mj. pro *Berliner Zeitung* rozsáhlý článek *Es geht um den Realismus* (*Jde o realismus*). Ideologům v oblasti kultury vytýkal *pýchu, ignoranci, sektářství, absenci taktu, byrokratismus a nastolování myšlenkové diktatury*.

Na jeho další činnost měl důležitý vliv XX. sjezd KSSS v únoru 1956 a tajný Chruščovův referát o kultu osobnosti. Harich se zapojil do proudu diskusí o „překonání stalinismu" a „boji s dogmatismem". Postupem času se z něj stala přední osobnost neformálního okruhu lidí sdruženého kolem nakladatelství Aufbau a redakce týdeníku *Sonntag*, který požadoval destalinizaci v NDR. K této skupině patřili mj. ředitel nakladatelství Walter Janka, šéfredaktor Heinz Zöger a jeho zástupce Gustav Just. Na všechny zapůsobily politické události v SSSR a v dalších zemích východního bloku, především v Polsku. Počítali s vlivem polského „tání" na reformy v NDR a s odstoupením prvního tajemníka ÚV *SED Waltra Ulbrichta.

Harich své názory uváděl na stránkách časopisu *Sonntag*. V čísle z 15. května 1956 se zabýval např. překážkami na cestě k rozvoji marxismu. V té době také předložil první ze dvou reformních programů, které připravil. Předal ho sovětskému velvyslanci v NDR Georgiji Puškinovi, který ho dále předal Waltru Ulbrichtovi. V říjnu 1956 zpracoval nové memorandum *Plattform für einen besonderen deutschen Weg zum Sozialismus* (*Program zvláštní německé cesty k socialismu*). Požadoval v něm prolomení monopolu stranického aparátu, rozpuštění politické policie *Stasi a zaručení nezávislosti soudů, navrácení občanských svobod, zřízení rad pracujících, rozpuštění výrobních družstev a vyloučení stalinistů z *SED. K uskutečnění těchto cílů navrhoval využít polských, jugoslávských a čínských zkušeností.

Za účelem rozšíření tezí obsažených v memorandu navázal styky se západoněmeckou sociální demokracií (SPD). Nasměrovali ho do východního stranického úřadu sídlícího v Berlíně. Zúčastnil se předběžných rozhovorů v Hamburku (setkal se mj. s Rudolfem Augsteinem, šéfredaktorem týdeníku *Der Spiegel*). Po návratu do Berlína ho 29. listopadu 1956 zatkla *Stasi. Společně s ním byli zadrženi Manfred Hertwig a Bernhard Steinberger a zanedlouho také Walter Janka.

Proti Harichovu uvěznění protestovali polští filozofové a sociologové, s nimiž byl v živých stycích od roku 1954 (mj. *Leszek Kołakowski a Tadeusz Kroński). Šestého prosince 1956 napsali dopis redakci *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, v němž požadovali Harichovo propuštění (dopis podepsali mj. filozofové jako Bronisław Baczko, Zygmunt Bauman, Julian Hochfeld, Jan Strzelecki, Jerzy Szacki, Jerzy Wiatr). Úřady NDR protest ignorovaly.

V monstrprocesu, který se konal v Berlíně ve dnech 7.–9. března 1957, byl Harich odsouzen k 10 letům vězení. Byl obžalován z podvratné činnosti, přípravy kontrarevoluce, špionážních kontaktů se Západem (zejména s SPD) a z ideologického a organizačního propojení s kontrarevolučními kruhy v Maďarsku a Polsku. Ke *konspirační protistátní kontrarevoluční skupině* měli patřit také Janka, Just a Zöger, kteří byli rovněž odsouzeni k vysokým trestům vězení.

Harich byl dlouho pokládán za veřejného nepřítele číslo jedna. Jeho návrh reforem nesporně náleží k nejdůležitějším opozičním textům v dějinách NDR. Z vězení byl propuštěn 18. prosince 1964 na amnestii, živil se příležitostnými pracemi (byla mu například svěřena odborná redakce sebraných děl Ludwiga Feuerbacha) a pokračoval v bádání o Jeanu Paulovi, které zahájil ve vězení a které považoval za svůj hlavní vědecký úspěch.

Svůj soukromý život spojil s herečkou a interpretkou Bertolta Brechta Giselou May. Veřejně se nevyjadřoval, v roce 1978 nevystoupil na obranu *Rudolfa Bahra, který byl naříčen z podobných „provinění" jako on sám. Chovala se tak ostatně většina intelektuálů v NDR.

Publikace Římského klubu v něm vzbudily zájem o ekologickou a hospodářskou problematiku. Navrhoval přísné omezení ekonomického růstu a spravedlivé rozložení důsledků vzniklého nedostatku při rozdělování zboží státem. Tyto názory ho přivedly k ostré konfrontaci s marxistickými stoupenci teorie růstu a také s představiteli západní levice.

Od roku 1979 pobýval v Rakousku a v SRN, kde se pokoušel navázat politické kontakty v levicových kruzích a mezi Zelenými. Neúspěch ho v roce 1981 přiměl k návratu do východního Německa.

V době „podzimní revoluce" v roce 1989 vypracoval pro nově vzniklou stranu Zelených v NDR návrh jedné kapitoly z jejich programu – *Zelení NDR o německém problému* (*Die Grünen der DDR zur deutschen Frage*) a účastnil se v tisku debat o politických a historických otázkách. Vedl spor s Jankou – dokonce až u soudu – o odpovědnosti za události z roku 1956, které vedly k jejich uvěznění.

V roce 1990 byl zrušen rozsudek z roku 1957 a Harich byl zcela rehabilitován.

V roce 1992 byl zakladatelem a předsedou Alternativní vyšetřovací komise „Nejnovější dějiny Německa" (Alternative Enquete-Kommission „Deutsche Zeitgeschichte"), která měla představovat protiváhu k *Vyšetřovací komisi „Dějiny a následky diktatury SED v Německu".

V roce 1993 vstoupil do nové sektářské Komunistické strany Německa (znovu vytvořené v roce 1990), ale záhy ji opustil. V roce 1994 se stal členem Strany demokratického socialismu (nástupkyně *SED) a přidal se k jejímu levému křídlu. Zemřel v Berlíně.

Guntolf Herzberg

I.
Jean Pauls Revolutionsdichtung. Berlín 1974.
Keine Schwierigkeiten mit der Wahrheit…
Kommunismus ohne Wachstum? Babeuf und der „Club of Rome“. Reinbek 1975.
Nicolai Hartmann – Grösse und Grenzen. Versuch einer marxistischen Selbstverständigung. Würzburg 2004.
Nietzsche und seine Brüder. Schwedt 1994.
Testament buntownika Partii. *Kultura*, 1957, č. 5 (text, který Harich předal SPD, poté vyšel v anglickém časopise *The Observer,* 17. 3. 1957).
Zur Kritik der revolutionären Ungeduld. Basilej 1971.

II.
BERLIŃCZYK [vl. jm. Osadčuk, Bohdan]: List z Berlina (Sprawa Wolfganga Haricha). *Kultura*, 1957, č. 4.
BORODZIEJ, W.: Die Beziehungen Polen-DDR im Spiegel… In: HAHN, H. – OLSZOWSKY, H. (eds).: *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa…*
DORNUF, S. – PITSCH, R. (eds.): *Wolfgang Harich zum Gedächtnis*, sv. 1–2. Mnichov 1999–2000.
FLORATH, B.: Rückantworten der „Hauptverwaltung Ewige Wahrheiten“. *Utopie Kreativ,* 1994, č. 47–48.
GRIMM, T. (ed.): *Wolfgang Harich – Ahnenpaß. Versuch einer Autobiographie.* Berlín 1999.
KOZIK, Z.: Echa polskiego Października w społeczeństwie NRD. In: *Rocznik Polsko-Niemiecki 1994.* Varšava 1995.
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…
PROKOP, S. (ed.): *Ein Streiter für Deutschland. Auseinandersetzung mit Wolfgang Harich.* Berlín 1996.
TÝŽ: *Ich bin zu früh geboren. Auf den Spuren Wolfgang Harichs*. Berlín 1997.
RUCHNIEWICZ, K.: Niemiecka Republika Demokratyczna wobec wydarzeń Październikowych… In: WRZESIŃSKI, W. (ed.): *Październik 1956…*

Robert HAVEMANN
(1910–1982)

Účastník antifašistického odboje, po válce funkcionář *SED.
Od poloviny šedesátých let přední východoněmecký disident.

Narodil se v Mnichově. Matka byla malířka, otec učitel a spisovatel. Havemann studoval chemii na univerzitách v Mnichově a v Berlíně. V roce 1932 vstoupil do Komunistické strany Německa (KPD). V roce 1935 získal doktorát, v roce 1943 se habilitoval. Od roku 1933 patřil k protihitlerovské opozici: nejprve ke společné organizaci členů komunistické a sociálně demokratické strany (SPD) „Začít znovu“ („Neu Beginnen“), poté do skupiny Evropská unie (Europäische Union), kterou založil v červenci 1943.

Evropská unie ukrývala Židy a navazovala kontakty s nelegálními organizacemi totálně nasazených dělníků, které – podle svého zakladatele – představovaly potenciál v boji proti Hitlerovi. Na podzim 1943 byli členové organizace uvězněni. Čtrnáct lidí včetně Havemanna bylo odsouzeno k smrti. Vědcům spřáteleným s Havemannem se několikrát podařilo získat vzhledem k *výzkumům důležitým pro vojenské účely* odklad jeho popravy. V cele smrti, kde měl ony výzkumy provádět, se Havemannovi podařilo sestrojit rozhlasový přijímač a denně pro spoluvězně vydával informační časopis *Der Draht* (*Drát*). Když se blížily sovětské jednotky, začal vyrábět dýmovnice a výbušniny pro případnou obranu před SS.

V červenci 1945 mu sovětští a východoněmečtí komunisté zajistili významný vědecký post ředitele Ústavu císaře Viléma v Berlíně-Dahlemu v americkém sektoru města. Zapojil se do obnovy nového, antifašistického Německa. Byl členem nejvyššího vedení organizace Oběti fašismu a spoluzakladatelem Svazu Kultury (Kulturbund).

Sovětské zvláštní služby ho naverbovaly k poskytování údajů o bývalých sociálně demokratických členech organizace „Začít znovu“, kteří se bránili sjednocení SPD s KPD a vzniku *SED, jež je měla nahradit. V roce 1948 s ním přerušily kontakt, protože očekávané informace nedodával. V témže roce ho Američané odvolali z funkce ředitele Ústavu, mohl řídit jen fyzikálně chemické a elektrochemické oddělení. Nakonec byl v únoru 1950 propuštěn z práce, poté co kritizoval na stránkách *Neues Deutschland* americké plány na vodíkovou bombu.

Přestěhoval se do NDR, stal se profesorem a ředitelem Ústavu fyzikální chemie Humboldtovy univerzity ve východním Berlíně. V roce 1950 vstoupil do *SED a zastával mnoho politických a vědeckých funkcí. Jako představitel Svazu kultury zasedal do roku 1963 ve Sněmovně národů. V únoru 1986 se stal *neoficiálním spolupracovníkem *Stasi (s krycím jménem „Leitz“). Měl za úkol navazovat kontakty se západními vědci (mj. s Maxem Bornem a Wernerem Heisenbergem) a získat je pro NDR. Od roku 1959 ho *Stasi pozorně sledovala, poněvadž ztrácel její důvěru.

Jak samotný XX. sjezd KSSS, tak nedostatek informací o jeho průběhu v NDR Havemannem otřásly a přiměly ho ke kritice způsobu správy moci ve státě a také k požadavku destalinizace vládnoucí *SED. Stávky a demonstrace v Polsku a *maďarskou revoluci z roku 1956 hodnotil na stranických schůzích jako úsilí o demokratizaci, jemuž by se komunistické strany neměly bránit. Odsuzoval ideologické zneschopnění, ve svobodě smýšlení a svobodném šíření informací viděl podmínky překonání stalinismu.

V září 1962 uvedl přednášku, v níž diskreditaci marxismu ve společnosti připsal oficiálním představitelům, a to zejména sovětským, a poukázal na spojitost politického zkostnatění s ideologickou dogmatičností. Přednášku nemohl uveřejnit tiskem, a tak ji rozesílal ve strojopise na domácí i zahraniční adresy, a byl za to v roce 1963 odvolán z vedení stranické organizace na univerzitě.

V zimním semestru 1963/1964 uvedl poslední cyklus přednášek pod názvem *Filozofické problémy z hlediska přírodních věd*, kterému naslouchalo přes tisíc osob z celé NDR a ze západního Berlína. Mluvil mj. o svobodě jednotlivce za socialismu; člověk měl *jednat ve shodě se svými individuálními snahami, neomezován a bez zábran daných pokyny, rozkazy a axiomy.* *SED vnímala v těchto názorech ohrožení a Havemann byl propuštěn z místa akademického vyučujícího a vyloučen z *SED. Záminkou bylo jeho vyjádření pro hamburské noviny, v němž uvedl, že zárukou úspěchu socialismu může být pouze svoboda občanů, a proto by měla být v NDR větší než v západních zemích. V lednu 1964 proti němu *Stasi začala operativně působit a pokračovala v tom bez přerušení až do jeho smrti.

O poslední práci přišel v prosinci 1965, kdy byl propuštěn z fotochemického oddělení a vyloučen z Akademie věd. Bezprostřední příčinou se stal článek napsaný k příležitosti nového legálního působení KPD v západním Německu, vyzývající k demokratické obnově strany v NDR. *SED zareagovala politickou a publicistickou kampaní proti Havemannovi, která však neměla předpokládané účinky.

V šedesátých a sedmdesátých letech byl Havemann publicistou, shromáždil kolem sebe okruh opozičních aktivistů, do něhož náleželi mj. spisovatelé a umělci jako *Wolf Biermann a *Jürgen Fuchs. Podařilo se mu také udržet kontakty se západními eurokomunisty a demokratickou levicí. V roce 1968 se zastával reforem v Československu a jeho synové Florian a Frank zaplatili za protesty proti *invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa uvězněním.

Poté, co byl *Biermann (s nímž se přátelil) v listopadu 1976 zbaven občanství NDR, nařídilo vedení strany Havemannovi domácí vězení. Přestože ho hlídala *Stasi, sešel se v únoru 1977 se členem ÚV Italské komunistické strany Luciem Lombardo-Radicem a na podzim 1978 bylo možné jeho hlas slyšet ze západního rozhlasu. Z jeho odpovědí na otázky Manfreda Wilkeho ze západního Berlína, nahraných na kazety a tajně vyvezených, záhy vznikla kniha *Ein deutscher Kommunist. Rückblicke und Perspektiven aus der Isolation* (*Německý komunista. Minulost a budoucnost viděné z izolace*).

V květnu 1979 bylo domácí vězení zrušeno, ale Havemann byl ve fingovaném procesu brzy odsouzen k pokutě 10 tisíc marek za publikování na Západě. Přesto se znovu ozval v textu *Deset tezí ke třicetiletí NDR*, v němž kritizoval zpřísnění trestního práva, zejména paragraf 106 o *pobuřování*. Požadoval opozici v parlamentu, svobodu slova, propuštění politických vězňů, zrušení cenzury, vytvoření nezávislého tiskového orgánu, zrušení věkové hranice pro cestování na Západ. Žádal, aby jeho teze vyšly v *Neues Deutschland*.

V roce 1980 vydal poslední knihu *Morgen. Die Industriegesellschaft am Scheideweg. Kritik und reale Utopie* (*Zítra. Průmyslová společnost na rozcestí. Kritika a reálná utopie*). Bilancoval v ní katastrofy a krize XX. století a formuloval závěr, že současný kapitalismus ani reálný socialismus neřeší globální problémy lidstva.

V posledních letech života podporoval nezávislé mírové hnutí. V otevřeném dopise Erichu Honeckerovi z července 1981 vyzval společně s pastorem *Rainerem Eppelmannem k demilitarizaci společenského života v NDR, k vytvoření bezatomového pásma ve střední Evropě a ke stažení všech cizích vojsk z této oblasti. Oba autoři viděli v pacifismu jediné možné politické řešení.

Dne 20. září 1981 se obrátil na Leonida Brežněva otevřeným dopisem s návrhem na vypracování mírových a odzbrojovacích smluv, které by zlikvidovaly rozdělení Evropy do vojenských bloků. Psal o nezbytnosti sjednocení Německa, poněvadž *rozdělení* [...] *vytváří nejvražednější ohrožení, jaké kdy v Evropě existovalo*. Pod dopis se podepsalo hodně lidí, a to i ze Západu.

Koncem roku 1981 vypracoval společně s *Eppelmannem *Berlínskou výzvu*, v níž opakoval své návrhy, včetně *velké diskuse o úkolech míru při zachování práva na svobodu slova*. Výzva byla uveřejněna 25. ledna 1982.

Zemřel v dubnu 1982 ve svém domě v Grünheide u Berlína. Navzdory mobilizaci *Stasi, která měla zabránit tomu, aby se pohřeb proměnil v politickou manifestaci, sešly se nad hrobem stovky lidí.

Desátého září 1989 vzniklo z iniciativy jeho ženy Katji Havemann v jejich domě *Nové fórum.

Šestnáctého listopadu 1989 vrátila Akademie věd Havemannovi členství. Ústřední komise stranické kontroly *SED ho 28. listopadu téhož roku rehabilitovala. V odůvodnění stálo, že *v tehdejším období Havemann správně hodnotil politiku strany*.

Werner Theuer

I.

Berliner Schriften. Aufsätze, Interviews, Gespräche und Briefe aus den Jahren 1969 bis 1976. Berlín 1976.
Dialektik ohne Dogma? Naturwissenschaft und Weltanschauung. Reinbek 1964; rozšíř. vyd. Berlín 1990.
Die Stimme des Gewissens. Texte eines deutschen Antistalinisten. Reinbek 1990.
Ein deutscher Kommunist. Rückblicke und Perspektiven aus der Isolation. Reinbek 1978.
Fragen. Antworten. Fragen. Mnichov 1970.
Morgen. Die Industriegesellschaft am Scheideweg. Curych – Mnichov 1980.
Rückantworten an die Hauptverwaltung „Ewige Wahrheiten". Mnichov 1971; rozšíř. vyd. Berlín 1990.
Warum ich Stalinist war und Antistalinist wurde. Texte eines Unbequemen. Berlín 1990.

II.

ALLERTZ, R. (ed.): *Sänger und Souffleur. Biermann, Havemann und die DDR…*
FLORATH, B. – MÜLLER, S. (eds.): *Die Entlassung: Robert Havemann und die Akademie der Wissenschaften 1965/66. Eine Dokumentation.* Berlín 1996.
GEISEL, Ch. – SACHSE, Ch.: *Wiederentdeckung einer Unperson…*
HAVEMANN, K. – WIDMANN, J.: *Robert Havemann oder Wie die DDR sich erledigte*. Berlín 2003.
HANNEMANN, S.: *Robert Havemann und die Widerstandsgruppe „Europäische Union". Eine Darstellung der Ereignisse und deren Interpretation nach 1945*. Berlín 2001.
HERZBERG, G.: Robert Havemann und die Philosophie. Vortrag auf einer Gedenkveranstaltung zum Tode Robert Havemanns, gehalten am 22. April 1982. In: *Abhängigkeit und Verstrickung. Forschungen zur DDR-Geschichte*, sv. 8. Berlín 1996.
HOFFMANN, D. a kol. (eds.): *Robert Havemann: Dokumente eines Lebens*. Berlín 1991.

NĚMECKO (NDR)

JÄCKEL, H. (ed.): *Ein Marxist in der DDR. Für Robert Havemann*. Mnichov 1980.
KNÖTZSCH, D.: *Innerkommunistische Opposition: Das Beispiel Robert Havemann*…
KOŁAKOWSKI, L.: *Główne nurty marksizmu*, sv. 3.: *Rozkład*. Varšava 1989.
La meilleure moitié de l'Allemagne. Une interview de Robert Havemann. *L' Alternative*, 1979, č. 1 (rozhovor).
Robert Havemann 70. *Europäische Ideen*, 1980, č. 48.
RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*
THEUER, W. – WILKE, M.: Der Beweis eines Verrats läßt sich nicht erbringen. Robert Havemann und…
VOLLNHALS, C.: *Der Fall Havemann….*
WOODS, R.: East German Intellectuals in Opposition...

Ralf HIRSCH
(nar. 1960)

**Opoziční aktivista z osmdesátých let činný v iniciativách při církvi, spoluzakladatel *Iniciativy za mír a lidská práva.
Vydavatel nezávislého periodika *Grenzfall*.**

Narodil se v Berlíně. Jeho první politickou akcí bylo v roce 1977 rozhazování letáků s protestem proti povolávání obyvatel východního Berlína do vojenské služby. Měl za to, že to odporuje zvláštnímu postavení města a poválečnému rozhodnutí o jeho demilitarizaci. Úřady zareagovaly velmi ostře. Na návrh školy byl přes odvolání rodičů umístěn do polepšovny v obci Hummelshain. Odtud byl předán do uzavřeného nápravného zařízení s vězeňským režimem v Torgau.

V roce 1979 byl podmíněně propuštěn s náhradním osobním dokladem, který omezoval mj. svobodu pohybu po zemi. Dostal přikázanou práci v berlínské Transformátorové továrně Karla Liebknechta, kde krátce pracoval jako zámečník, jímž se vyučil. Místem, kde skutečně nalezl sám sebe, však nebyl socialistický kolektiv, nýbrž dvě berlínské evangelické obce: Galilea a farnost Zmrtvýchvstání.

Patřil k aktivním spoluorganizátorům *bluesových mší. V práci byl administrativně šikanován a v roce 1980 se uchýlil do péče církve. Dostal zaměstnání ve správě hřbitova ve farnosti Zmrtvýchvstání.

Zapojil se do činnosti mírového hnutí, jeho nápadem byl např. dopis, který podepisovali odpůrci výroby hraček v podobě zbraní v době, kdy výchovný systém propagoval „obrannou výchovu".

Dostal povolávací rozkaz, ale odmítl sloužit se zbraní. Na podzim 1982 byl povolán do zvláštních *stavebních praporů na Rujáně.

Po propuštění z armády se setkal s opozičními intelektuály, kteří se po smrti *Roberta Havemanna dál scházeli v jeho domě. Vnesl do této skupiny (v roce 1986 se ustavila jako *Iniciativa za mír a lidská práva) smysl pro praktické jednání a otevřenost vůči západním sdělovacím prostředkům. Účastnil se většiny akcí tohoto okruhu: na začátku roku 1985 podepsal dopis vládě NDR s požadavkem úplného dodržování lidských práv v politice zaměřené na mládež (odvolávali se na Mezinárodní rok mládeže), výzvu z ledna 1986 v souvislosti s Rokem míru vyhlášeným OSN nebo otevřený dopis parlamentu NDR po katastrofě v Černobylu s požadavkem referenda o vládou plánovaném využití atomové energie.

Byl také vydavatelem periodika *Grenzfall*, prvního samizdatového časopisu, který nepoužíval ochranného označení *pro vnitřní potřebu*.

Pětadvacátého ledna 1988 po každoroční propagandistické demonstraci na počest Karla Liebknechta a Rosy Luxemburg, na níž opozice vystoupila s vlastními hesly, byl Hirsch uvězněn. V naprosté izolaci (o akcích ve prospěch tehdy vězněných disidentů a o důkazech solidarity se dozvěděl až později) a pod hrozbou deseti let vězení souhlasil s odjezdem z NDR. Dne 5. února 1988 byl rovnou z cely poslán do SRN.

Na Západě pomáhal východoněmecké opozici, hlavně navazoval kontakty s hromadnými sdělovacími prostředky. Nedoufal v brzký návrat, ale když padla berlínská zeď, okamžitě

se vydal na cestu a ještě téže noci překročil hranice. V bytě *Bärbel Bohley se setkal se všemi starými přáteli.

V lednu 1990 se stal zvláštním asistentem Waltra Mompera (tehdejšího berlínského primátora) pro kontakty Západu s Východem.

V roce 1991, když vyšlo najevo, že *Stasi plánovala jeho zabití, vyhledal dva bývalé důstojníky, kteří za to nesli odpovědnost, a požádal o objasňující rozhovor. Uslyšel, že motivem bylo zoufalství příslušníků, pro které bylo sledování objektu „Nebeský pták" příliš obtížné.

Poté Hirsch pracoval ve stavebnictví.

Stefan Wolle

II.

BLASK, F. – GEISSLER, G. (eds.): *Einweisung nach Torgau. Texte und Dokument…*
Grenzfall. Vollständiger Nachdruck aller in der DDR erschienen Ausgaben (*1986/87*). Berlín 1989 (přetisk všech čísel podzemního časopisu *Grenzfall*).
KOWALCZUK, I.-S. (ed.): *Freiheit und Öffentlichkeit…*
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…
RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*

Roland JAHN
(nar. 1953)

Hlavní osobnost opozice v Jeně, spoluzakladatel Mírového společenství v Jeně.

Narodil se v Jeně. Jeho otec byl inženýrem a sportovním aktivistou, matka byla účetní. Ve škole byl považován za nepřizpůsobivého, ale nejtěžším obdobím pro něj byla, jak později uváděl, základní vojenská služba, kam byl povolán hned po maturitě.

V roce 1975 začal na Univerzitě v Jeně studovat ekonomii. O rok později ve škole veřejně kritizoval zbavení *Wolfa Biermanna občanství NDR a byl ze studií vyloučen. Zatýkání, výslechy a posílání lidí, kteří v *Biermannově případě protestovali, na Západ označoval za bezpráví, kterému je potřeba se bránit. *Stasi se ho dvakrát neúspěšně pokoušela získat jako *neoficiálního spolupracovníka (v letech 1977 a 1980).

V nevelkém okruhu známých diskutoval o knize *Rudolfa Bahra *Die Alternative* (*Alternativa*) a dalších teoretických textech.

K rozhodnější činnosti přiměla opozici v Jeně smrt Mathiase Domaschka, který byl v roce 1981 zavražděn ve vyšetřovací vazbě *Stasi v Geře. V roce 1982 umístil Michael Blumhagen na hrob tragicky zemřelého přítele svou sochu. *Státní bezpečnost ji ze hřbitova odstranila a umělce pod záminkou, že odmítl vojenskou službu, na šest měsíců uvěznila, přičemž dům, ve kterém bydlel a v němž měl ateliér, určila k demolici. Jahnovi se podařilo vyfotografovat jak odvoz sochy ze hřbitova, tak demolici domu. Spolu s Manfredem Hildebrandtem vyrobil fotografie a s připojeným vylíčením událostí je konspirativně předal do západního Berlína (informace vyšla v západních sdělovacích prostředcích).

K prvnímu výročí Domaschkovy smrti umístil Jahn v místních novinách *SED nekrolog a v noci ho vyvěsil po celém centru města. Volil formy činnosti, na které se podle jeho názoru těžko dal najít paragraf trestního zákona, např. každoročního prvomájového průvodu se v roce 1982 účastnil s jednou polovinou obličeje stylizovanou do podoby Hitlera, druhou do podoby Stalina. Postavil se u tribuny a sledoval průvod. Jeho fotografie se pak šířila jako pohlednice.

Velký dojem na něj udělala *Solidarita, celé měsíce jezdil po městě s polskou vlajkou připevněnou na jízdním kole. Pozorně a se sympatiemi sledoval dělnické protesty v Polsku, působila na něj jejich odhodlanost. Po nastolení *výjimečného stavu se na vlajce objevil nápis *Solidarność z narodem polskim* (*Solidarita s polským národem*). Prvního září 1982 byl zatčen. Nezákonně byl zbaven zaměstnání i bytu. Při výsleších odmítal jakoukoli výpověď.

V lednu 1983, po pěti měsících vyšetřovací vazby na samotce, byl odsouzen na 22 měsíců odnětí svobody za *veřejné projevy pohrdání státním zřízením* a *zneuctění státních symbolů*. Pod tlakem protestů doma a na Západě byl však záhy propuštěn.

V březnu 1983 na protest proti militarizaci NDR a rozhodnutí o rozmístění jaderných raket v obou částech Německa založil v Jeně (spolu s Andreasem Friedrichem, Utou Hinkeldey a Theou a Michaelem Rostovými) Mírové společenství, nejznámější z tehdejších opozičních skupin. Skupina nebyla spjatá s církví. Jako první v dějinách opozice v NDR veřejně vystoupila se svými požadavky, které se držely v křesťanském duchu a pacifismu: *Co chceme – mír mezi lidmi jako podmínku k životu, svobodě, rovnosti a bratrství*. K požadavku bylo doloženo důležité varování: „bez násilí".

Ve dnech 18. a 19. března 1983 se Mírové společenství zúčastnilo s vlastními transparenty oficiálních mírových manifestací. Když Jahn a jeho druhové nesli hesla *Odzbrojení na Východě i na Západě! Pryč s militarizací našeho života! Zanechte násilí!,* vkročila na scénu *Stasi, zničila transparenty, rozehnala demonstranty a uvěznila organizátory.

Zanedlouho úřady přikročily k radikálnímu zúčtování: zorganizovaly pod krycím jménem „Protiúder" speciální akci vyhánění svých protivníků ze země. V Jeně akce zasáhla desítky lidí, ale Jahna nechali na pokoji. Objevil se s transparentem ještě jednou – na průvodu *FDJ v Postupimi. Byl zadržen a po několika dnech (8. června 1983) nuceně vyvezen na Západ. Bylo to nejokázalejší vyhoštění ze země od případu *Wolfa Biermanna.

Usadil se v západním Berlíně a stal se vedle *Jürgena Fuchse nejdůležitějším mluvčím opozice NDR na Západě. Oba upozorňovali především na nezbytnost připomínat problém lidských práv v NDR. Jahn založil vlastní informační agenturu. Organizoval kontakty západních politiků, novinářů a diplomatů za „železnou oponou", systematicky shromažďoval údaje o projevech odporu v NDR a informoval o nich západní veřejné mínění. Jako novinář pracoval pro tisk, rozhlas a televizi. Měl vlastní rozhlasový pořad *Radio Glasnost'* určený hlavně opozičnímu prostředí ve východním Německu.

Podporoval hnutí odjezdů z NDR, protože oceňoval jeho revoluční potenciál, jakož i nová občanská hnutí a strany, vznikající v létě 1989. *Stasi ho nepřestala pronásledovat ani v západním Berlíně. Byl sledován, měl odposlouchávaný telefon a došlo k pokusům zpochybnit jeho dobrou pověst. Po pádu berlínské zdi provázely jeho komentáře pro hromadné sdělovací prostředky likvidaci *Stasi i proces vypořádávání se s diktaturou NDR.

Od roku 1991 Jahn pracoval pro televizní politický magazín *Kontraste*. V roce 1998 obdržel Federální kříž Za zásluhy.

Tom Sello

I.

Bericht als Zeitzeuge. In: *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, sv. 7, č. 1. Baden-Baden 1995.

Du bist wie Gift. Ein autobiografischer Beitrag. *Der Spiegel,* 1983, č. 25, 26.

Wendezeiten 1990/1991, Die DDR-Staatssicherheit und ihr Erbe. CD-ROM. Berlín 2000.

II.

JAHN, W.: *Du bist wie Gift – Erinnerungen eines Vaters*. Thüringen 1996.

NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…

REIPRICH, S.: *Der verhinderte Dialog. Meine politische Exmatrikulation*. Berlín 1996.

RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*

SCHEER, U.: *Vision und Wirklichkeit – Die Opposition in Jena…*

STACH, A.: Zrozumieć NRD, část 7…

TRENKNER, J.: Buntownik. *Tygodnik Powszechny,* 2005, č. 34.

WÓYCICKA, Z. (ed.): Opozycja w NRD...

ZARICZNY, P.: Łączyły ich wspólne wartości. *Rzeczpospolita*, 3. 2. 2001.

Markus Johannes MECKEL
(nar. 1952)

Pastor, iniciátor setkání opozice v rámci „mírového kruhu z Vipperowa", aktivista hnutí *Konkrétní mír. V roce 1989 spoluzakladatel *Sociálně demokratické strany NDR. Předseda Svazu polsko-německých sdružení v Německu.

Narodil se v Münchebergu (Braniborsko) v rodině pastora. Jeho otec byl za druhé světové války členem Vyznavačské církve (Bekennende Kirche) a záhy ho seznámil s intelektuálně morálním poselstvím této církve, která odmítala nacistickou totalitu. Na pozdější Meckelovy postoje měly vliv také otcovy pacifistické názory, vyplývající z válečných zkušeností, i vlastní aktivní podíl na životě protestantské obce, jehož se účastnil od mládí.

V roce 1959 se rodina přestěhovala do Berlína, kde Meckel začal chodit do školy. Stavba berlínské zdi v roce 1961 oddělila město od světa, ale Meckel díky otcově nové funkci – odpovídal za zahraniční kontakty evangelické unijní církve – vyrůstal v poměrně otevřené „mezinárodní atmosféře", jak ji později označil. V Berlíně potkával mladé Němce ze Západu a střední a východní Evropu poznal na cestách s otcem.

V roce 1966 byli v Polsku, kde navštívili mj. Gdaňsk, Krakov, Štětín, Varšavu a Vratislav. Návštěva proběhla v době násilných sporů kolem *Memoranda* evangelické církve týkajícího se východní politiky SRN. Pobyt v Polsku ozřejmil mladému Meckelovi nezvratnost poválečných změn hranic a potřebu hledat porozumění s východním sousedem. Proto se v jeho rodině stal oblíbeným politikem Willy Brandt a západoněmecká SPD, jíž stál v čele, měla nejlépe reprezentovat zájmy celého Německa.

V roce 1968 nesměl nastoupit do jedenácté třídy, protože kritizoval *invazi do Československa. Školu dokončil v církevní škole v Postupimi–Hermannswerderu, kde maturoval. Škola se od jiných lišila ovzduším intelektuální svobody (polovina žáků pocházela z rodin pastorů). V roce 1970 odmítl plnit základní vojenskou službu v jakékoli formě, a navzdory pravidlům panujícím v NDR za to nebyl nijak postižen.

V letech 1971–1978 studoval teologii na církevních vysokých školách v Naumburgu a v Berlíně (Sprachenkonvikt), protože jeho maturitu nikde jinde neuznávali. Předsedal v té době studentské reprezentaci školy a koordinoval činnost celostátního kruhu studentů teologie (v roce 1978 protestoval tento kruh proti zavedení vojenské přípravy do škol). Působil ve studentském sebevzdělávacím filozofickém kroužku, v němž se po vypovězení opozičního barda *Wolfa Biermanna z NDR začala přetiskovat a rozšiřovat nelegální literatura (práce *Rudolfa Bahra, *Jürgena Fuchse, díla Reinera Kunze).

V letech 1978–1980 prohloubil své filozofické zájmy. Živil se podřadnými pracemi – v dopravě, uklízením, na nočních směnách na poště nebo jako noční hlídač. K teologii se vrátil v roce 1980 a o dva roky později se stal vikářem. Byl poslán pracovat do Vipperowa v Meklenbursku.

Rychle se zapojil do činnosti Pracovní skupiny „Teologie a filozofie" při Svazu evangelických církví v NDR. Na jeho pozvání se na práci skupiny začali podílet lidé opozičních názorů, jako Ibrahim Böhme, Richard Schröder, *Wolfgang Templin, a byla zahájena intelektuální debata přesahující vnitrocírkevní okruh. Druhým prostředím, v němž aktivně působil na úrovni

zemské církve v Meklenbursku, byla Pracovní skupina „Mír“. Ve Vipperowě vznikl z jeho iniciativy „Mírový kruh“, jenž se stal hlavním pořadatelem každoročních *Mírových dekád. Od roku 1982 Meckel navíc organizoval v různých farnostech týdenní semináře věnované úkolům pacifismu.

V letech 1984–1985 se v rámci činnosti skupin tvořících společnou síť jménem *Konkrétní mír konalo několik setkání (*Stasi jim říkala setkání „koncepční skupiny Vipperow“). Mluvilo se na nich o možnostech přetvoření hnutí do politické opozice. Porad se mj. účastnili: *Bärbel Bohley, Martin Gutzeit, Katja Havemann, *Gerd Poppe, *Hans-Jochen Tschiche, Christoph Wonneberger. K dohodě však nedospěli, protože se ukázalo, že cíle a postoje účastníků se příliš různí. Dohodli se jen na upevnění spolupráce.

V letech 1988–1990 řídil Meckel ekumenické centrum evangelické církve v Niederndodelebenu v Sasku-Anhaltsku. Ideu konsolidace politické opozice nicméně neopustil. Když bylo z NDR po *demonstraci 17. ledna 1988 vypovězeno mnoho disidentů, uvažovali s Gutzeitem o plánu na vytvoření svazu jménem Občanská účast (Bürgerbeteiligung). Od realizace té myšlenky však upustili, poněvadž výhled, že by měla jedna opoziční skupina reprezentovat společnost, se jim zdála v rozporu s principy demokracie.

V letech 1988–1989 se účastnil příprav tří ekumenických setkání, pořádaných společně evangelickou a katolickou církví. Představitelé jeho církve tam otevřeně diskutovali s představiteli různých církevních a nezávislých skupin o společenských vztazích v NDR a snažili se vyvodit konstruktivní závěry. Meckel byl spoluautorem programových návrhů k bodu „Spravedlnost“, pod nimiž se skrývaly jak otázky vnitřní politiky NDR, tak vztahy k zemím „třetího světa“.

Od ledna 1989 plánovali Meckel a Gutzeit vytvořit v NDR sociálně demokratickou stranu. V červenci napsali poslední verzi programového prohlášení – jeho přesnost ho výrazně odlišovala od podobných dokumentů jiných opozičních skupin. Sedmého října na sjezdu ve Schwante u Berlína bylo vyhlášeno založení *Sociálně demokratické strany v NDR. Poté, co byl Böhme odhalen jako *neoficiální spolupracovník *Stasi, zastával povinnosti předsedy strany Meckel.

Od března do října 1990 byl poslancem Sněmovny lidu a od dubna do srpna zastával funkci ministra zahraničních věcí. Na první zahraniční návštěvu po nástupu do funkce jel do Polska, aby manifestoval neměnnost politiky nové moci vůči hranicím na Odře a Nise. Zastupoval NDR na jednáních „2 + 4“, která rozhodla o sjednocení Německa.

Od října 1990 byl poslancem za SPD v Bundestagu a členem zahraničního výboru. Předsedal německé delegaci v parlamentním shromáždění NATO a německo-polské parlamentní skupině. Zastával rovněž funkci mluvčího skupiny, zabývající se střední, východní a jižní Evropou v parlamentní frakci SPD, a předsedy Svazu polsko-německých sdružení v Německu.

Za SPD byl iniciátorem vzniku *vyšetřovacích komisí Bundestagu, které se v letech 1992–1998 zabývaly minulostí NDR a jejími důsledky pro sjednocené Německo. Předsedal federální radě *Nadace zkoumání diktatury SED, která na návrh těchto komisí vznikla.

V roce 1998 dostal Rytířský kříž řádu Za zásluhy o Polskou republiku. Od listopadu 2000 zastával dva roky funkci viceprezidenta Parlamentního shromáždění NATO. V roce 2003 dostal cenu Viadrini za zvláštní zásluhy o polsko-německé porozumění.

Martin Jander

I.

GUTZEIT, M. – MECKEL, M.: *Opposition in der DDR…*
Geborgenheit und Wagnis. In: KLESSMANN, Ch. (ed.): *Kinder der Opposition*. Gütersloh 1993.
Niemcy – doświadczenie z dyktaturą…

II.

BARTH, B.-R. a kol.: *Wer war Wer in der DDR…*
DRECHSLER, I. a kol. (eds.): *Getrennte Vergangenheit, gemeinsame Zukunft*, díl 4. Mnichov 1995.
FAULENBACH, B. – MECKEL, M. – WEBER, H. (eds.): *Die Partei hat immer recht*. Essen 1994.
Interview mit Markus Meckel. In: HERZBERG, W. – MÜHLEN, P. von zur (eds.): *Auf den Anfang kommt es an*. Bonn 1993 (rozhovor).
KRZEMIŃSKI, A.: Chcemy powiązać wszystkie działania. Z Markusem Meckelem, przewodniczącym Towarzystwa Niemiecko-Polskiego Związku Federalnego, rozmawia Adam Krzemiński. *Dialog. Deutsch-Polnisches Magazin/Magazyn Polsko-Niemiecki*, 1996, č. 2 (rozsáhlý rozhovor o vztazích s Polskem a disidentské činnosti v NDR).
NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…
RÜDDENKLAU, W.: *Störenfried – DDR-Opposition 1986–1989...*

Gerd POPPE
(nar. 1941)

V osmdesátých letech jeden z iniciátorů mírového hnutí a hnutí na obranu lidských práv, spoluzakladatel a přední aktivista *Iniciativy za mír a lidská práva. Aktivní účastník dění v roce 1989.

Narodil se v Rostocku, kde navštěvoval školu a maturoval. Z domova si nepřinesl vyhraněné politické přesvědčení, ale matka v něm probudila zájem o kulturu. V letech 1959–1964 studoval fyziku na Univerzitě v Rostocku, do roku 1976 pracoval v továrně na polovodiče ve Stahnsdorfu u Berlína.

Pod vlivem událostí *pražského jara a také kontrakulturního kvasu konce šedesátých let v západní Evropě se začal pohybovat v okruhu kulturní a politické opozice. Dvaadvacátého srpna podepsal na velvyslanectví ČSSR v Berlíně protest proti *invazi do Československa.

V jeho bytě se začali scházet protestně naladění lidé a příslušníci opozice. Od té doby se Poppe stal předmětem stálého zájmu *Stasi, která ho rozpracovávala pod krycími jmény „Monolit“ a „Ateliér“ a v letech 1976–1989 pod krycím jménem „Kruh“ (spolu s manželkou *Ulrike Poppe). Dokumenty *Stasi, které se jich týkaly a nacházejí se v *Gauckově úřadě, mají rozsah přes 30 svazků.

Začátkem sedmdesátých let se jeho politické názory utvářely pod vlivem kontaktů s *Wolfem Biermannem, *Robertem Havemannem a vůdcem studentského hnutí v západním Berlíně Rudim Dutschkem. V roce 1975 dostal jako rezervista povolávací rozkaz na šest měsíců do armády. Odmítl sloužit se zbraní a dostal se do zvláštních *stavebních praporů.

V listopadu 1976 vystoupil s protestním dopisem Erichu Honeckerovi ve známém případě, v němž byl zbaven občanství *Biermann. Přišel kvůli tomu o slíbené místo v Akademii věd a měl potíže se sháněním práce. V letech 1977–1984 byl zaměstnán v technických službách bazénu ve východním Berlíně a v letech 1984–1989 jako inženýr v projektovém úřadě církevní instituce Diakonisches Werk.

Koncem sedmdesátých let se začal seznamovat se signatáři *Charty 77 v Československu a s příslušníky maďarské opozice. *Biermannova záležitost a emigrace mnoha členů *SED, jež byla reakcí na postoj úřadů k intelektuálně uměleckému prostředí, a také tehdejší diskuse o knize *Rudolfa Bahra *Die Alternative* (*Alternativa*) – to vše ho posílilo v přesvědčení, že politicky se angažovat v NDR má smysl pouze mimo oficiální struktury. Nezbytnost budování nezávislého veřejného života pro něj začala být samozřejmostí.

V letech 1980–1983 se s manželkou pouštěli do různých činností, které měly rozšířit prostor nezávislých inciativ. V jejich bytě se pravidelně konala čtení zakázaných autorů.

Zároveň se Poppe od začátku osmdesátých let angažoval v činnosti mírového hnutí a hnutí za lidská práva v NDR. Jeho zkušenosti a názory byly blízké postojům opozice v zemích východní Evropy a mírového hnutí na Západě. Udržoval s těmito prostředími rozsáhlé kontakty, přestože ho v roce 1980 postihl zákaz výjezdu za hranice.

Na přelomu let 1983/1984 nabyla na významu obrana lidských práv. Nezbytnost koordinovaného působení v této oblasti v obou politických blocích a zároveň nad nimi nutila k hledání nových partnerů nejen mezi nevládními organizacemi nebo v západoněmeckých opozičních politických stranách, ale i mezi tamními vládními stranami. Poppe náležel ke stoupencům spolupráce se západními politickými stranami a sdělovacími prostředky. V opozici v NDR kvůli tomu došlo ke kontroverzi, protože levicová část takovou spolupráci rozhodně odmítala.

V roce 1987 se Poppe v bytě *Ralfa Hirsche setkal s politiky CDU. Bránil svůj postoj v podzemním časopise *Grenzfall* a sklidil za to ostrou kritiku. Tehdejší diskuse ho utvrdila v přesvědčení, že opozice má pracovat nezávisle na církvi. Urovnávání vztahů mezi opozičními skupinami a vedením církve totiž pohlcovalo stále více energie; opozice ztrácela z očí skutečného nepřítele a začínala ho vidět v církvi.

Poppe s manželkou patřili k zakladatelům *Iniciativy za mír a lidská práva, nejdůležitější opoziční skupiny osmdesátých let. Skupina, jež si brala za příklad *Chartu 77, se nejrozhodněji a nejdůsledněji v NDR vyjadřovala pro demokracii, svobodu, lidská práva a právní stát. Společně s východoevropskou opozicí vydávala výzvy a angažovala se za propuštění politických vězňů. Vedla také debaty o vyřešení německé otázky, které viděla podobně jako většina opozice v NDR v koncepci sjednocené Evropy.

Poppe byl iniciátorem, autorem, redaktorem a signatářem řady otevřených dopisů, reakcí a podzemních publikací, mj. otevřeného dopisu *Havemanna Brežněvovi (1981), odpovědi na **Pražskou výzvu* z 8. června 1985, prohlášení ke třicátému výročí *maďarské revoluce (1986), dopisu *Iniciativy za mír a lidská práva Chartě 77 (1987) a článků v podzemních časopisech *Grenzfall*, *Ostkreuz* či *Spuren*.

V březnu 1989 *Iniciativa za mír a lidská práva, která byla do té doby aktivní jen v Berlíně, rozšířila svoji činnost na celé území NDR. Na podzim toho roku se stala jedním z nejpočetnějších politických seskupení, kterou navíc legitimizovala její mnohaletá práce v opozici. Vedle nově vzniklých organizací (*Demokracii teď, *Demokratický přelom, *Nové fórum, Platforma Böhlen/Sjednocená levice, *Sociálně demokratická strana v NDR) se *Iniciativa stala hnacím motorem východoněmecké revoluce. Poppe se stal jedním z jejích mluvčích, účastnil se vyjednávání u ústředního *kulatého stolu, účastnil se činnosti pracovní skupiny pro novou ústavu.

Patřil ke stoupencům přímé demokracie a sjednocení Německa jako výsledku schválení nové ústavy pro celý stát celoněmeckým Národním shromážděním (v souladu s příslušným článkem Zakládacího zákona SRN).

Od února do dubna 1990 byl jedním z ministrů bez portfeje ve vládě Hanse Modrowa. V prvních demokratických volbách v NDR byl zvolen do Sněmovny lidu. Zastával tam funkci zástupce vedoucího parlamentní frakce Svazu 90/Zelených. V letech 1990–1998 byl poslancem Bundestagu za Svaz 90/Zelené a zastupoval svou frakci v zahraničním výboru. Kromě mezinárodních záležitostí se zabýval historií komunistické diktatury a publikoval články o dějinách opozice.

Byl členem dvou *vyšetřovacích komisí Bundestagu, zkoumajících diktaturu *SED v Německu (1992–1998).

V roce 1998 byl jmenován zmocněncem pro lidská práva a humanitární pomoc při ministerstvu zahraničí SRN. Tato nominace byla určitým druhem doplnění (v prostředí bývalých disidentů vzácného) jeho opozičního a politického životopisu a dosavadní společenské angažovanosti.

Ilko-Sascha Kowalczuk

I.

Auf dem Weg von der Diktatur in die Normalität. In: BAULE, B. – SÜSSMUTH, R. (eds.): *Eine deutsche Zwischenbilanz. Standpunkte zum Umgang mit unserer Vergangenheit*. Mnichov – Landsberg am Lech 1997.

Begründung und Entwicklung internationaler Verbindungen. In: KUHRT, E. (ed.): *Opposition in der DDR von den 70er Jahren bis zum Zusammenbruch der SED-Herrschaft*. Opladen 1999.

Der Staatsfeind im Wohnzimmer. Aktenfunde zum Kampf gegen die Dichterlesungen. In: BÖTHIG, P. – MICHAEL, K. (eds.): *Machtspiele. Literatur und Staatssicherheit im Fokus Prenzlauer Berg*. Lipsko 1993.

Dialog oder Abgrenzung? *Grenzfall*, 1987, č. 11; přetisk In: HIRSCH, R. – KOPELEV, L. (eds.): *IFM – Grenzfall…*

Einheit und Identität der Deutschen in Ost und West. In: FISCHER, M. – PFEIFFER, M. (eds.): *Markierungen. Auf dem Weg zu einer gesamtdeutschen Verfassung. Ein Symposium*. Bad Boll 1990.

Gerd Poppe (Zeitzeugenbericht). In: *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“*, sv. 5, č. 1. Baden-Baden 1995.

Gerd Poppe (Zeitzeugenbericht). In: *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“*, sv. 7, č. 1…

Gerd Poppe (Zeitzeugenbericht) In: *Materialien der Enquete-Kommission „Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozeß der deutschen Einheit“*. Baden-Baden 1999.

Immer in heller Aufregung – Die Kunst des Unmöglichen In: KELLY, P. K. (ed.): *Lebe, als müßtest Du heute sterben. Texte und Interviews*. Düsseldorf 1997.

Um Hoffnung kämpfen. In: BECKMANN, L. – KOPELEV, L. (eds.): *Gedenken heißt erinnern – Petra K. Kelly, Gert Bastian.* Göttingen 1993.

Zur Entwicklung des grenzüberschreitenden Dialogs [1987]. In: BRUCKMEIER, K. – HAUFE, G. (eds.): *Die Bürgerbewegungen in der DDR und in den ostdeutschen Bundesländern*. Opladen 1993.

II.

Gerd Poppe (Interview). In: FINDEIS, H. – POLLACK, D. – SCHILLING, M. (eds.): *Die Entzauberung des Politischen. Was ist aus den politisch alternativen Gruppen der DDR geworden? Interviews mit ehemals führenden Vertretern*. Berlín – Lipsko 1994.

KOWALCZUK, I.-S. (ed.): *Freiheit und Öffentlichkeit…*

NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…

PINGEL-SCHLIEMANN, S.: *Zersetzen. Strategie einer Diktatur*…

RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*

WEISSHUHN, R. (ed.): *Gesteinsammlung. Festschrift für Gerd Poppe zum 50. Geburtstag im März 1991*. Berlín 1991.

Ulrike POPPE
(nar. 1953)

Opoziční aktivistka osmdesátých let – nezávislých ženských skupin, mírového hnutí a hnutí za lidská práva.

Narodila se v Rostocku v intelektuální rodině. Otec byl vzděláním historik a byl členem *SED. Rodiče však byli k východoněmecké realitě kritičtí. Poppe navštěvovala střední školu v Hohen-Nuendorfu u Berlína. V roce 1967 poslala společně se dvěma kolegy Sněmovně lidu NDR dopis se žádostí o objasnění perspektivy sjednocení Německa. Před vyloučením ze školy ji zachránila otcova stranická příslušnost.

V roce 1971 začala na Humboldtově univerzitě v Berlíně studovat výtvarnou výchovu a historii. V roce 1973 studia přerušila s úmyslem začít studovat na katedře psychologie. Navzdory odporu komunistické organizace mládeže (*FDJ) začala pracovat v zařízení společenské péče pro děti a mládež a v roce 1974 nastoupila jako lékařská pomocnice na klinice Charité.

Spojení s *Gerdem Poppe (v roce 1978 se stala jeho ženou) přineslo ve druhé polovině sedmdesát let kontakty s opozičním prostředím, mj. s *Robertem Havemannem. V roce 1976 začala pracovat v Muzeu německých dějin v Berlíně, kde navíc pořádala politické a společenské diskuse. Úřady je vyhodnotily jako protistátní činnost a rychle znemožnily další setkávání.

V letech 1980–1983 pořádala u sebe doma čtení pronásledovaných intelektuálů.

V roce 1982 se pokoušela získat veřejné mínění proti novému *zákonu upravujícímu vojenskou službu, který umožňoval mobilizaci žen. Společně se skupinou žen sepsala k této věci protestní dopis úřadům. Tím byla zahájena činnost jednoho z nejdůležitějších seskupení mimo struktury evangelické církve až do roku 1989 – *Ženy za mír.

Skupina požadovala demokratizaci, dodržování lidských práv v NDR, vystupovala proti militarizaci společnosti a žádala odzbrojení obou bloků. Dne 12. prosince 1983 byla Ulrike Poppe zatčena společně s *Bärbel Bohley kvůli obvinění z předávání informací do zahraničí. Po veřejných protestech doma i na Západě byly obě po šesti týdnech propuštěny.

*Stasi ji ostře šikanovala, používala proti ní metody komplexní *destrukce, často ji zadržovala a trestala pokutami. Operativní svazek manželů Poppeových s krycím jménem „Kruh“ patří k nejobsáhlejším svazkům *Gauckova úřadu.

Společně s manželem a *Bärbel Bohley, Antje a Martinem Böttgerovými, Wernerem Fischerem, Peterem Grommem, *Ralfem Hirschem, *Wolfgangem Templinem, Reinhardem Weisshuhnem a dalšími byla zakladatelkou *Iniciativy za mír a lidská práva.

Byla iniciátorkou kontaktů se členy a funkcionáři *SED, které přesvědčovala o pravdě opozice. Publikovala v podzemí, podepisovala reakce, otevřené dopisy a prohlášení.

V roce 1987 se stala představitelkou Berlína-Braniborska v koordinačním výboru hnutí *Konkrétní mír. Zapojila se do činnosti Iniciativy odporu proti praxi a principu vymezování, vystupující proti izolaci NDR, do níž náleželi Stephan Bickhardt, Hans-Jürgen Fischbeck, Wolfgang Ullmann a Konrad Weiss.

V září 1989 podepsala zakládající prohlášení občanského hnutí *Demokracii teď. V období přelomu v roce 1989 se jako členka rady mluvčích hnutí *Demokracii teď společně s Ullmannem

účastnila jednání ústředního *kulatého stolu a posléze byla spolupracovnicí frakce Svaz 90/Zelení ve Sněmovně lidu NDR.

Od roku 1992 řídila program seminářů z nejnovějších dějin a politiky v berlínsko-braniborské Evangelické akademii. Účastnila se veřejných debat a angažovala se v procesu překonávání důsledků komunistické diktatury.

Ilko-Sascha Kowalczuk

I.

Das kritische Potential der Gruppen in Kirche und Gesellschaft. In: POLLACK, D. (ed.): *Die Legitimität der Freiheit*…

Es blieb wenig Zeit für uns selbst. In: GRÖSCHNER, B. A. (ed.): *Durchgangszimmer Prenzlauer Berg. Eine Berliner Künstlersozialgeschichte in Selbstauskünften.* Berlín 1999.

„Freiheit ist immer die Freiheit der Andersdenkenden". Opposition und Protest in der DDR. In: HUTTER, F. J. (ed.): *Die Menschenrechte in Deutschland. Geschichte und Gegenwart*. Mnichov 1997.

Trotzdem immer neue Hoffnung. In: LINDNER, B. (ed.): *Zum Herbst 89. Demokratische Bewegung in der DDR*. Lipsko 1994.

Zeitzeugenbericht. In: *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"*, sv. 7, č. 1…

II.

„Des Femmes pour la Paix". Interview…

ECKERT, R. – KOWALCZUK, I.-S. – POPPE, U. (eds.): *Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung…*

KOWALCZUK, I.-S. (ed.): *Freiheit und Öffentlichkeit…*

NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…

PINGEL-SCHLIEMANN, S.: *Zersetzen. Strategie einer Diktatur*…

RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*

Wolfgang RÜDDENKLAU
(nar. 1953)

Spoluzakladatel *Ekologické knihovny v Berlíně, v osmdesátých letech přispěl ke vzniku nezávislého oběhu informací a kritického novinářství v NDR.

Narodil se v Erfurtu v rodině pastora. Dětství strávil s rodiči a s mladším bratrem v malé obci Fambach v Durynsku.

K samostatnému politickému myšlení ho inspirovaly texty *Wolfa Biermanna. Za jejich držení vyslýchala sedmnáctiletého Rüddenklaua *Stasi. Prozradil, odkud přepisy pocházely, což si později nemohl odpustit.

Maturitu složil v roce 1971 v Eisenachu. Po škole odmítl aktivní vojenskou službu, což mu uzavřelo cestu do státních škol. Začal tedy studovat teologii v Berlíně (Sprachenkonvikt). Studium přerušil v roce 1973 po prvním semestru, protože mu teologie připadala příliš odtržená od skutečnosti. Krátce pracoval jako technik v divadle, poté začal církevní pedagogické studium v Postupimi, aby se stal vychovatelem dětí a mládeže. Později pracoval jako sanitář, dělník na hřbitově, vrátný, noční hlídač a dozorce. Deset let ve vrátnicích různých podniků pro něj představovalo svébytnou univerzitu. Jako samouk se věnoval studiu dějin německé a ruské revoluce, zabýval se spisy klasiků anarchismu Gustava Landauera, Pjotra Kropotkina a Johanna Jacobyho.

V roce 1978 se usadil v Berlíně. V tomto období si v NDR podobně jako na Západě začali lidé uvědomovat důsledky drancujícího využívání životního prostředí. Ozvaly se první kritické hlasy. Od roku 1983 se účastnil demonstrací na jízdních kolech proti znečišťování vzduchu, budování dálnic a ekologické degradaci měst.

V roce 1984 se dostal do vězení s obviněním z kriminálních trestných činů a strávil rok v nápravných zařízeních v Berlíně a v Rüdersdorfu.

Po havárii atomové elektrárny v Černobylu v dubnu 1986 východoněmecké hnutí na ochranu životního prostředí zvýšilo svoji aktivitu. První prohlášení, požadující vyřazení všech jaderných elektráren, se připravovalo v ekologickém prostředí seskupení kolem Rüddenklaua. V létě 1986 vyšla výzva *Tschernobyl wirkt überall* (*Černobyl působí všude*). Dokazovalo se v ní, že problémy přírodního prostředí odrážejí problémy komunistického systému a že ochrana přírody představuje klíč k rozvoji demokratičtější společnosti.

V září 1986 navázal Rüddenklau na tradice východoevropských „létajících univerzit" a spolu s Christianem Halbrockem, Carlo Jordanem, Oliverem Kämperem a Christine Müller založili v Berlíně *Ekologickou knihovnu. Jejím cílem bylo shromažďování a rozšiřování vědomostí z oblastí důležitých pro politický život státu. *Knihovna prolamovala izolaci konspirativních domácích okruhů a tím, že připouštěla široké spektrum kritických postojů k moci a společnosti, přispívala k navazování kontaktů a výměně informací a zkušeností mezi opozičními skupinami. Před pronásledováním ze strany úřadů mělo organizátory chránit veřejné mínění.

Díky pastorovi Hansi Simonovi našla *Knihovna sídlo při kostele Sionu (Zionskirche). Shromažďovala zakázané a nežádoucí knihy a publikace opozičních seskupení, rozšiřovala mezi svými členy informace a sloužila jim jako „kontaktní schránka".

Pololegální časopis *Umweltblätter*, jehož hlavní postavou se Rüddenklau stal, byl do roku 1989 nejdůležitějším a nejrozšiřovanějším informačním časopisem východoněmecké opozice;

ke konci své existence dosahoval nákladu 40 tisíc výtisků (v roce 1986 to bylo 200 výtisků). Od září 1989 vycházel pod změněným názvem – *telegraph* (8 tisíc výtisků) – a jako jediný nezávislý časopis dokumentoval průběh „podzimní revoluce" v NDR.

*Ekologická knihovna měla k dispozici tiskárnu nekontrolovanou státem. Od září 1989 pracovaly stroje 24 hodin denně a tiskly texty nově vznikajících občanských hnutí, iniciativ a stran.

Ohlas týkající se *Knihovny v NDR i za hranicemi vyvolala akce *Stasi z 25. listopadu 1987. V noci bylo v prostorách *Knihovny zatčeno sedm osob, mezi nimi i Rüddenklau. Byli obviněni, že tisknou nelegální publikace a *vytvářejí seskupení nepřátelská ke státu.* Celostátní kampaň solidarity a reakce zahraničních sdělovacích prostředků si vynutily propuštění tiskařů a to, že stát nadále existenci ekologické iniciativy toleroval. Tento úspěch se stal symbolem a pobídkou k řadě podobných iniciativ v celé NDR.

Spolupracovníci *Knihovny se do října 1989 účastnili všech podstatnějších akcí berlínských opozičních skupin: ekologických seminářů, sjezdu Církve zdola (Kirchentag von Unten), pořádaného v opozici k oficiální evangelické církvi a jejímu poslušnému postoji k úřadům, a také protestů proti falšování voleb v květnu 1989. Díky Rüddenklauovi vyšla na toto téma publikace *Wahlfall* (*Případ voleb*).

Přispěl také k úspěchu dvou slavných akcí: vigilií v kostele Gethsemane v září 1989 a podzimní okupace centrály *Státní bezpečnosti v Berlíně v roce 1990. Protest v kostele proti uvěznění kritiků režimu v NDR, o němž podrobně informoval v časopise *telegraph*, zahájil v Berlíně spontánní demonstrace v přelomovém období německé revoluce. Okupace centrály *Stasi a „hlídka", kterou držel spolu s dalšími bývalými disidenty před budovou, vynutily otevření archivů *Stasi.

Po roce 1989 činnost *Ekologické knihovny zeslábla, k důležitějším akcím lze počítat obsazení jedné z válečných lodí NDR v Peenemünde, jehož cílem bylo znemožnit prodej lodi indonéské vojenské diktatuře, a protesty proti ruské intervenci v Čečensku.

*Knihovna byla zavřena v roce 1998 po ukončení státních finančních dotací. Už v roce 1995 Rüddenklau ustal s politickou činností, v roce 1996 přestal vycházet časopis *telegraph*, který redigoval. Začal se zabývat trojrozměrnou grafikou a projektováním internetových stránek. Je stoupencem společnosti co možná svobodné od mocenských struktur (což se týká i sjednoceného Německa). Sám o sobě říká: *V novém Německu jsem se nenašel, ale nestýská se mi po minulosti. Mám příliš dobrou paměť a příliš mnoho vím o barbarských rysech stalinského komunismu.*

Tom Sello

I.

GEHRKE, B. – RÜDDENKLAU, W. (eds.): *Das war doch nicht unsere Alternative. DDR-Oppositionelle zehn Jahre nach der Wende.* Münster 1999.
Störenfried – DDR-Opposition 1986–1989...

II.

NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…

Walter SCHILLING
(1930–2013)

Pastor, iniciátor *Otevřené práce s mládeží, mluvčí reformy církve, angažovaný v činnosti Církve zdola.

Narodil se v Sonnebergu (v Durynsku) v rodině pastora. Jeho rodiče patřili do Vyznavačské církve (Bekennende Kirche), protinacistického proudu v protestantské církvi. V sedmnácti letech učinil rozhodnutí stát se pastorem. Nemohl studovat v sovětské okupační zóně, a tak si našel evangelickou školu v Porúří.

Poté pracoval v zemědělském hospodářství ve Vestfálsku a v dolech, což ovlivnilo jeho smýšlení o společenských otázkách. V letech 1950–1955 studoval teologii v Münsteru, v Heidelbergu a v Jeně. Stal se pastorem a až do odchodu do důchodu pracoval ve farnosti Braunsdorf-Dittrichshütte u Saalfeldu.

Díky horlivé pastorační práci a systematické výstavbě střediska pro mládež, které řídil, se jeho farnost rychle rozrůstala. Od roku 1968 tam nacházeli útulek mj. hippies, které v NDR šikanovala policie. Do Braunsdorfu – *ostrova v rudém moři* – mohl přijet každý. Pastor, milovník rocku a blues, od svých hostů nevyžadoval náboženskou angažovanost. Jeho bohoslužby přitahovaly i nevěřící mladé lidi.

Novátorské pojetí pastorace, spíše partnerské než tradičně autoritativní, vyvolalo nechuť některých církevních okruhů. Nový způsob práce s mládeží, praktikovaný zprvu v Zella–Mehlis (Jürgen Hauskeller), Lipsku (Claus-Jürgen Wizisla), Jeně (Uwe Koch, Thomas Auerbach) a Drážďanech (Frieder Burkhardt, Christoph Wonneberger), se od roku 1970 nazýval *Otevřená práce.

Od roku 1971 byla organizována nadregionální pracovní setkání, jichž se účastnili spolupracovníci církve a angažovaná mládež. Z obcí (farností) mládeže ve velkých městech (Berlín, Erfurt, Halle) se stala místa podporující revoluční myšlenky, proniknuté radikalismem evangelií (život ve společenství, přijímání jiných bez předsudků, absence hierarchie ve vzájemných vztazích, radost a spontaneita). V takové atmosféře začala zrát ochota k politické činnosti, která od roku 1973 nabývala konkrétní podoby. Schilling podporoval např. mladé lidi, kteří odmítli plnit vojenskou službu, dokonce u sebe ukrýval dezertéra. V roce 1976 se účastnil protestu proti zbavení *Wolfa Biermanna občanství NDR.

Na různých místech na jihu země se začaly pořádat tematické „dílny", které se koncem sedmdesátých let pod vedením Schillinga a pastora Kocha v Rudolstadtu proměnily v setkání až dvou tisíc lidí a staly se předzvěstí berlínských *bluesových mší. Byly to dílny na téma apartheidu a segregace pod heslem *Uvěř v sebe a ostatní* (červen 1978) a dílny k příležitosti Roku dítěte, vyhlášeného OSN (červen 1979). O rok později úřady setkání zakázaly a v říjnu 1980 středisko pro mládež v Braunsdorfu zavřely pod záminkou stavebních nedostatků. Schilling byl propuštěn z funkce ředitele již v roce 1974. Modernizované středisko začalo znovu fungovat až po změnách v roce 1989.

*Stasi Schillinga sledovala od padesátých let, protože nechodil k volbám. Část jeho svazků, nazvaných „Pavouk", „Plakát" a „Reakcionář", spěšně zničila *Státní bezpečnost v přelomovém období 1989–1990. V centru pozornosti *Stasi byla zejména nadregionální činnost duchovního.

Tu se příslušníci snažili kontrolovat mj. s využitím svých *neoficiálních spolupracovníků ve vedení církve (ukázalo se, že naverbovali pět z devíti členů konzistoře).

Schilling otevřeně varoval mládež před metodami *Stasi, hlavně před návrhy na spolupráci. Mluvil o tom na setkáních od roku 1959 a od roku 1986 na toto téma přednášel v pastoračních skupinách pro mládež v Durynsku. Po zavření střediska v Braunsdorfu se více věnoval nadregionální činnosti. V roce 1981 připravil v naději, že vyvolá patřičnou reakci církve, ještě s dalšími členy *Otevřené práce šedesátistránkovou dokumentaci o porušování lidských práv v NDR (týkala se mj. zavraždění Matthiase Domaschka příslušníky *Stasi a policejního přepadení bytu Schillingovy dcery Kathrin).

V roce 1982 založil s několika pastory Mírovou skupinu v Altendorfu (Altendorfer Friedenskreis), účastnil se setkání *Konkrétního míru a místních mírových skupin z durynských obcí. Podepsal návrh *Iniciativa za mír a lidská práva z roku 1986 určený XI. sjezdu *SED. Byl redaktorem a spoluautorem základních dokumentů vydaných po sjezdu Církve zdola (Kirchentag von Unten), uspořádaného na protest proti smířlivosti hierarchie (církev tehdy upustila od projektu mírové dílny). Církev zdola (Kirche von Unten) měla vedle společenské kritiky za cíl také reformu oficiální církve. Od června 1989 do června 1990 v ní Schilling zastával funkci pastora důvěry.

V říjnu 1989 při vigiliích a „informačních bohoslužbách" v kostele Gethsemane ve východním Berlíně měl službu na telefonu a předával informace o protivládních demonstracích a brutálních zásazích policie. Osmého října byl zatčen a umístěn do vyšetřovací vazby v Berlíně-Rummelsburgu. Po propuštění na svobodu sepsal (zpaměti) protokol, který záhy vyšel pod titulem *Vypovídám* (*Ich zeige an*) nákladem Berlínské duchovní péče o mládež.

Stal se členem komise pro přezkoumání říjnových policejních útoků, kterou úřady zřídily pod tlakem společnosti. Když mezi jejími členy poznal lidi odpovědné za brutální policejní akce, odmítl se jí nadále účastnit.

Po roce 1990 se zabýval objasňováním minulosti, především politické zapletenosti evangelické církve augsburského obřadu v Durynsku. Od roku 1995 byl v důchodu a bydlel s manželkou Ewou v Ditrichshütte. Byl laureátem Ceny lidských práv města Výmaru.

Gerold Hildebrand

I.

GRUND, Th. – KULISCH, U. – LENSKI, K. – PETZOLD, U. – SCHILLING, W. – SCHÖN, A. – ZÖLLER, H.: *Die „andere" Geschichte…*

GRUND, Th. – KULISCH, U. – LENSKI, K. – QUECK, A. – SCHILLING, W.: *Losgehen und Ankommen. Jugendkultur in der DDR Ende der 70er Jahre am Beispiel der Jugendgrossveranstaltungen JUNE 78 und JUNE 79 in Rudolstadt*. Erfurt 1999.

Die „Bearbeitung" der Landeskirche Thüringen durch das MfS. In: VOLLNHALS, C.: *Die Kirchenpolitik von SED und Staatssicherheit…*

Die offene Arbeit. Emanzipationsbewegung in den Kirchen seit Ende der sechziger Jahre. *Umweltblätter*, 2. 3. 1989.

„Ich bin nichts Besonderes". Gesprächsschnipsel. *Horch und Guck*, 1999, č. 1.

II.

BESIER, G. – WOLF, S. (eds.): *„Pfarrer, Christen und Katholiken"…*

DORNHEIM, A. – SCHNITZLER, S. (eds.): *Thüringen 1989/90. Akteure des Umbruchs berichten*. Erfurt 1995.

GOERTZ, J. (ed.): *Die Solidarische Kirche in der DDR. Erfahrungen, Erinnerungen, Erkenntnisse.* Berlín 1999.

HERBIG, R. – STAKE, S. – TRIER, G.: *Stein auf Stein. „Gefahrenzone" und die Saalfelder Kulturpolitik in den 80er Jahren*. Erfurt 1999.

Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland"…

MOSCH, P.: Trau Dir selbst und dem anderen etwas zu. Pfarrer Walter Schilling und die Offene Arbeit in Thüringen. *Horch und Guck,* 1999, č. 1.

NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989…*

POLLACK, D.: *Politischer Protest. Politisch alternative Gruppen in der DDR…*

RICHTER, M. – ZYLLA, E. (eds.): *Mit Pflugscharen gegen Schwerter…*

RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*

RÜDDENKLAU, W.: *Störenfried – DDR-Opposition 1986–1989...*

SENGESPEICK-ROOS, Ch.: *Das ganz Normale tun...*

SCHEER, U.: *Vision und Wirklichkeit – Die Opposition in Jena…*

Wunder gibt es immer wieder. Fragmente zur Geschichte der Offenen Arbeit Berlin und der Kirche von Unten. Berlín 1997.

Wolfgang TEMPLIN
(nar. 1948)

Spoluzakladatel *Iniciativy za mír a lidská práva.
Jeho přínos byl podstatný pro intelektuální společensko-politické debaty opozičních prostředí v NDR.

Narodil se v Jeně. Jeho matka pracovala jako uklízečka v sovětské vojenské jednotce. Otec, důstojník Rudé armády, byl v roce 1950 odvelen do SSSR a s rodinou neudržoval styky.

Templin záhy zakusil společenskou izolaci, okolí ho odmítalo jako „Rusáka" a dítě uprchlíků (matka pocházela z území dnešního Polska). Zvolil si zaměstnání tiskaře, ale studium v tiskařské škole musel ze zdravotních důvodů přerušit. V roce 1966 se začal připravovat na práci v univerzitní knihovně v Jeně. V novém prostředí byl přijat a nalezl intelektuální podněty, které mu do té doby scházely, a tak snadno podlehl novým vlivům. Kolegové ho vtáhli do komunistické organizace mládeže (*FDJ), kde začal, jak vzpomíná, *obracet své okolí*.

V roce 1968 se přestěhoval do Berlína, kde se začal učit na odborné škole pro knihovníky. O dva roky později složil maturitu a začal studovat filozofii na Humboldtově univerzitě v Berlíně. Stal se – už jako člen *SED – organizátorem skupiny aktivistů, kteří ideologicky a společensky kontrolovali kolegy ze školy. V letech 1971–1975 byl pod krycím jménem „Peter" *neoficiálním spolupracovníkem *Stasi, což bral jako rozšíření stranických funkcí o tajný úkol.

Zverbovali ho slibem, že bude moci účinně propagovat vlastní koncepci reformy univerzity. Vyskytující se problémy a potíže tehdy ospravedlňoval nedostatky v *obecně správné koncepci budování socialismu* a počátek Honeckerovy éry jeho optimismus ještě posílil. V roce 1974 získal diplom a zůstal na vysoké škole, aby psal doktorskou práci o filozofii Edmunda Husserla.

Idea a praxe socialismu v něm vyvolaly pochybnosti až po Mezinárodním festivalu mládeže (1973), který spoluorganizoval. Setkávání s mladými z jiných zemí, byť znesnadňovaná, se stala povzbuzením pro vytvoření konspirativní studentské skupiny s trockistickým zaměřením (Klaus Wolfram a další). Odhalil před členy skupiny svoje kontakty se *Stasi a na základě společného rozhodnutí jich postupně zanechal. Skupina se soustředila na kritiku dogmatického socialismu. Přitom její členové nechtěli veřejně zdůrazňovat své opoziční postoje, spíše své skutečné názory skrývali.

Manželství s Renate Karrer (1974), vnučkou marxisticky orientovaného ekonoma a historika hospodářských dějin Jürgena Kuczynského, odsunulo politickou činnost na druhou kolej. V letech 1976–1977 studoval ve Varšavě, kam se utekl před svazujícími ideologickými debatami na Univerzitě v Berlíně a v rodině Kuczynských.

Ve Filozofickém ústavu Varšavské univerzity se setkal se skupinou marxistů, kteří působili pod křídly Socialistického svazu polských studentů v Otryckém klubu. Jejich setkání v Bieszczadech se účastnil i po oficiálním ukončení svého pobytu v Polsku. Skupina sice neměla žádné bezprostřední kontakty s opozičním *Výborem na obranu dělníků, ale pořizovala vlastní kritické analýzy marxismu. Templin je překládal do němčiny a diskutoval o nich se svými berlínskými kolegy.

V době Templinovy nepřítomnost v NDR byli členové jeho konspirační skupiny dopadeni při převážení zakázaných knih ze západního Berlína. Byli potrestáni vyloučením z *SED a museli začít pracovat manuálně. Po návratu domů mu bylo vytknuto, že se stýkal s disciplinárně potrestanými přáteli a padla odvolávka na přitěžující doznání jeho ženy. Templin se rozvedl a přestal se s rodinou stýkat. Musel přejít do Akademie věd a nakonec doktorskou práci nedokončil. V letech 1977–1983 byl vědeckým pracovníkem v Ústředním filozofickém ústavu Akademie věd NDR.

Pohyboval se, jak vzpomíná, *jako svobodný pták v opoziční čtvrti Berlína Prenzlauer Berg*, seznámil se s levicovými nestraníky, kteří spojovali levicovost se studiem teologie. Pod ochranným deštníkem církve diskutoval v malých „domácích kroužcích" (toto označení pochází z hlášení *Stasi) a na seminářích. Seznámil se mj. s Reinhardem Schultem, který chtěl prostřednictvím okruhu lidí, jež kolem sebe shromáždil, ovlivňovat (v levicovém duchu) skupiny kolem církve, které vznikly v době protestů proti výuce branné výchovy ve školách (1978). Spolupracoval rovněž s mírovými okruhy Evangelické studentské obce ve východním Berlíně a Edelberta Richtera z Naumburgu.

Templin udržoval rozsáhlé styky po celé NDR a také v Polsku a SRN. Účastnil se diskusí v „domácích kroužcích" i na seminářích pořádaných pod ochranou církve, kam byl zván jako referent. V tomto období se nakonec vzdal marxismu. Změna ideové orientace a mírové hnutí, které se v církvi rozvíjelo, ho přiměly vystoupit z *SED. Vedlo to k tomu, že byl v roce 1983 propuštěn z Akademie věd a postihl ho zákaz výkonu povolání. Na živobytí si vydělával uklízením a prací v lese nebo jako překladatel. Od té doby, jak vyplývá z dokumentů *Stasi, se vůči němu používalo metod celkové *destrukce. Jeho svazek, který je dnes v *Gauckově úřadě, dostal krycí jméno „Zrádce".

Krize v mírovém hnutí po rozhodnutí o rozmístění raket NATO v západní Evropě (1983) a po vlně odjezdů z NDR vedla k pokusům o koordinaci roztroušené nezávislé činnosti. S touto myšlenkou Templin v roce 1983 spoluorganizoval první seminář o lidských právech. Bylo rozesláno přes 200 pozvánek, avšak církev po nátlaku úřadů odmítla zpřístupnit sál, a tak bylo setkání zrušeno. Již v době příprav vyšly najevo povážlivé rozdíly v názorech. Spornou otázkou nebylo jen samotné téma, ale i způsob vedení semináře, zapojení lidí ze SRN do jeho práce, uveřejnění výsledků jednání a textu prohlášení i vztah mezi konspirační a veřejnou prací.

V důsledku těchto kontroverzí začala počátkem roku 1986 vznikat *Iniciativa za mír a lidská práva – s Wolfgangem Templinem spolupracovali mj. *Bärbel Bohley či *Gerd Poppe a také skupina Hlasy odporu s Thomasem Kleinem, Sylvií Müller, Reinhardem Schultem a dalšími. Z dokumentů *Státní bezpečnosti je známo, že se služba snažila prostřednictvím svých agentů podporovat spory, které práci skupin ztěžovaly. Hlavním zdrojem kontroverzí byl různý výklad lidských práv v jednotlivých disidentských prostředích. Schultova skupina kritizovala pojetí lidských práv *Iniciativy za mír a lidská práva, které bylo podle jejího názoru měšťácké, zatímco sama *Iniciativa odmítala konspiraci budovanou na „domácích kroužcích", kterou propagovaly Hlasy odporu.

V roce 1987 vydala *Iniciativa prohlášení o odhodlání využívat všech občanských práv, zaručených mezinárodními smlouvami. Členové skupiny publikovali texty v časopise *Grenzfall*, podepisovali je vlastními jmény a uváděli kontaktní adresy. Časopis neměl označení *pro vnitřní potřebu*, které poskytovalo určitou ochranu před sankcemi úřadů.

Templin v rámci *Iniciativy spolupracoval s celostátní pracovní skupinou Občanská práva čili s lidmi snažícími se odcestovat na Západ (navzdory kontroverzím ohledně odjezdů v samotné skupině). Činnost skupiny (vydávání prohlášení na Západě, pracovní kontakty se stranou Zelených v SRN, vydávání časopisu, spolupráce s příslušníky opozice ze střední Evropy

i významný vliv na mírové a ekologické skupiny v NDR) přiměla v zimě 1987/1988 úřady, aby se ji pokusily násilně rozprášit.

V listopadu 1987 přepadli příslušníci *Stasi Sionský kostel (Zionskirche) v Berlíně, přičemž se bezvýsledně pokusili zaskočit tiskaře pololegálního ekologického časopisu *Umweltblätter* při tištění periodika *Grenzfall*. Po *demonstraci 17. ledna 1988 byli zatčeni přední představitelé opozice, mezi nimi i Templin. Vyvolalo to vlnu protestů v celé NDR. Byly pořádány vigilie, bohoslužeb se účastnily davy lidí.

*Stasi neušetřila ani Templinovy děti. Po zatčení rodičů byly poslány do dětského domova. O jejich osudu Templinovi nic nevěděli, stejně jako nevěděli o vlně solidarity v celé zemi. Nakonec se *SED, *Státní bezpečnost a církev na důvěrných jednáních dohodly poslat Templina i s rodinou na dvouleté stipendium do SRN, které financovala církev. Události let 1988–1989 tedy sledovali z Bochumi.

Po pádu berlínské zdi v roce 1989 se Templin do NDR vrátil. Zastupoval *Iniciativu za mír a lidská práva u ústředního *kulatého stolu, v letech 1989–1991 byl jejím mluvčím. Po parlamentních volbách v březnu 1990 patřil ke spolupracovníkům frakce Svaz 90/Zelení ve Sněmovně lidu. Byl členem Kuratoria demokraticky vytvořeného Svazu německých zemí a také – od září 1990 do května 1991 – členem Rady mluvčích zakladatelů strany Svaz 90. Patřil ke kritikům sjednocovací smlouvy Svazu 90 se Zelenými. V letech 1994–1996 byl vědeckým zaměstnancem Muzea zdi, v roce 1996 zakládajícím členem Sdružení pro výzkum škodlivých důsledků diktatury SED.

Od roku 1997 pracoval jako publicista. Byl také spolupracovníkem institucí zabývajících se politickou výchovou dospělých.

Martin Jander

I.

KERSKI, B. – TEMPLIN, W. – TRENKNER, J.: *Berlin Zachodni, Berlin Wschodni. Szkice i rozmowa o stolicy Niemiec*. Štětín 2003.
REINHARD, W. – TEMPLIN, W.: Initiative Frieden und Menschenrechte. In: MÜLLER-ENBERGS, H. – SCHULZ, M. – WIELGOHS, J. (eds.): *Von der Illegalität ins Parlament*. Berlín 1991.
Farbenspiele – die Ukraine nach der Revolution in Orange. Osnabrück 2007.
Jedno państwo, dwa społeczeństwa. *Przegląd Polityczny*, 2001, č. 49.
Miecze na lemiesze. Dlaczego Niemcy z NRD wzorowali się bardziej na opozycji czechosłowackiej niż na doświadczeniach polskich? *Tygodnik Powszechny*, 2007, č. 18.

II.

BARTH, B.-R. a kol.: *Wer war Wer in der DDR...*
DOLIESEN, G. (ed.): *Jugend in der DDR*. Lüneburg 1987.
HAVEMANN, K. – KUKUTZ, I.: *Geschützte Quelle*. Berlín 1991.
HIRSCH, R.: Die Initiative Frieden und Menschenrechte. In: KROH, F.: *„Freiheit ist immer Freiheit...“*. Berlín 1988.
HIRSCH, R. – KOPELEV, L. (eds.): *IFM – Grenzfall...*
MATKOWSKA, E.: Psychologia w działaniach operacyjnych STASI. *Arcana*, 2000, č. 6.
TÁŽ: *System. Obywatel NRD pod nadzorem tajnych służb*. Krakov 2003.

NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*...
PINGEL-SCHLIEMANN, S.: *Zersetzen. Strategie einer Diktatur*...
RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD...*
RÜDDENKLAU, W.: *Störenfried – DDR-Opposition 1986–1989...*
SMOLEŃSKI, P.: Lekcja wyniesiona z teczek...
Stasi-Akte „Verräter“. Bürgerrechtler Templin: Dokumente einer Verfolgung. *Spiegel-Spezial,* 1993, č. 1.
W Polsce uczyłem się solidarności. Rozmowa z W. Templinem, działaczem wschodnioniemieckiej Inicjatywy na rzecz Pokoju i Praw Człowieka. *Gazeta Wyborcza*, 12. 9. 1989 (rozhovor).
WEISSHUHN, R. (ed.): *Gesteinsammlung. Festschrift für Gerd Poppe...*
WIKTORCZYK, G.: Problemy opozycji w NRD...
ZARICZNY, P.: Łączyły ich wspólne wartości...

Hans-Jochen TSCHICHE
(1929–2015)

Pastor. Stoupenec „demokratického socialismu“, účastník církevního mírového a ekologického hnutí, aktivista *Konkrétního míru, spoluzakladatel *Nového fóra.

Narodil se v Kosse u Bitterfeldu. Jako student střední školy byl dva roky členem komunistické organizace mládeže (*FDJ). Vystoupil z ní v roce 1948 těsně před maturitou. Zkoušku dospělosti složil ve Wittenbergu. Chtěl pokračovat pedagogickým studiem, ale ukázalo se, že je to nemožné, poněvadž měl „nesprávné“ politické názory. V roce 1950 zahájil v Berlíně pětileté studium teologie.

V letech 1956–1958 byl vikářem ve vesnici Hilmsen, v roce 1958 se stal pastorem. Byl přemístěn do Messdorfu, kde se stal proboštem. Upozorňoval na osudné společenské důsledky státní kolektivizace venkova. Otevřeně kritizoval nucené vstupování do zemědělských družstev, připisoval mu vzrůst vlny odjezdů na Západ.

V roce 1968 vláda NDR zpřísnila trestní právo a předložila návrh ústavy obsahující ustanovení o vedoucí úloze *SED. Tschiche se účastnil zpracování nezávislého návrhu bez tohoto ustanovení. Podepsalo ho 36 pastorů a superintendant evangelické církve, kteří před dubnovým ústavním referendem svůj projekt oficiálně předali státnímu tajemníkovi pro církevní záležitosti Hansi Seigewasserovi.

*Invaze do Československa zrušila Tschicheho naděje na politické reformy shora. Na regionální církevní konferenci ve Stendalu vyzval k demontáži systému zevnitř. Stranicko-státní úřady na to – podobně jako církevní – zareagovaly pokusem přemístit ho z magdeburského okruhu, kde tehdy působil. Nakonec se mu podařilo ubránit se před vyhnáním.

V roce 1975 se navzdory silným střetům s vedením církve stal zaměstnancem Evangelické akademie v Sasku-Anhaltsku se sídlem v Magdeburgu. Tři roky poté se chopil jejího vedení. Proti vůli členů synodu své církevní provincie požadoval, aby se den smrti pastora *Oskara Brüsewitze stal dnem pokání a aby byla v církvi zřízena zvláštní skupina pro společenské a politické záležitosti.

V roce 1978 se přestěhoval i s rodinou (měl tři děti) do Samswegenu u Wolmirstedtu. Jeho dům se rychle stal útočištěm potřebných, zejména mládeže. Stále větší podíl lidí, kteří ho navštěvovali, tvořili lidé usilující o výjezd do SRN. On sám se nikdy nepokoušel NDR opustit, ale chápal motivy jejich rozhodnutí. Lidi, kteří s ním byli v kontaktu, sledovala *Stasi, paradoxně však příslušnost k jeho okruhu výjezd na Západ usnadňovala. Úřadům totiž šlo o to, aby byl pastor izolován, o rozbití okruhu, který kolem sebe shromáždil. Např. jeho dcera Tabea dostala souhlas k výjezdu v době, kdy oba jeho synové, Wolfram a Andreas, byli šikanováni a bylo jim znemožňováno studium.

Mírové hnutí, které se v evangelické církvi vyvíjelo od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let (první *Mírová dekáda v roce 1980 pod heslem: *Mír beze zbraní!*, veřejná demonstrace, jakou bylo nošení nášivek *„Meče v pluhy“), ho upozornilo, že v časech ohrožení se společenský odpor seskupuje kolem církve. V říjnu 1981 se obrátil na všechny pastory evangelické církve své provincie dopisem s výzvou k utvoření svazu *Konkrétní mír. *Stasi tuto korespondenci zachytila a zasáhla u vedoucího konzistoře. V té době poznal Tschiche prostřednictvím svých dětí *Rainera Eppelmanna a manželku *Roberta Havemanna Katje a připojil se k signatářům *Berlínské výzvy* (*Berliner Appell*).

V roce 1983 proběhlo první setkání představitelů mírových, ekologických a lidskoprávních skupin spjatých s církví v rámci *Konkrétního míru. Na setkání v Eisenachu v následujícím roce přirovnal Tschiche studenou válku ke zločineckému mechanismu a odmítl – v souvislosti s rozhodnutím úřadů NDR zvýšit vojenský potenciál státu – údajnou vůli k míru, kterou politické vedení země vyhlašovalo. Proti tomuto prohlášení vystoupil durynský biskup. Dva roky poté při volbách do jednoho z výborů *Konkrétního míru naléhalo vedení církve, aby se jeho jméno na seznamu neobjevilo.

Výsledkem každoročních setkání *Konkrétního míru byly čtyři dopisy státním grémiím a rozhodujícím politickým představitelům NDR: o svobodě cestování, o informační politice v oblasti ochrany životního prostředí, o změně orientace směrem k ekologii a o zavedení správního soudnictví. Navzdory obavám církve úřady nepoužily represí, ale učinily první ústupek – pozvaly pastora a Anette Beleites (ekologickou odbornici) k oficiálním rozhovorům.

Zároveň *Stasi Tschicheho rozpracovávala v rámci operativní akce „Symbol“. Dostal krycí jméno „Vedení“ a na vedení církve byl vyvíjen neustálý tlak, aby byl odvolán z Evangelické akademie. V roce 1987 dostal pokyn ke změně farnosti, ale po rozhodném odporu mu bylo dovoleno zůstat na svém místě.

Na šesté setkání *Konkrétního míru v roce 1988 v Chotěbuzi připravil programový text *Teilhabe statt Ausgrenzung. Wege zu einer solidarischen Lebens- und Weltgestaltung* (*Účast namísto vyloučení. K solidárnímu modelu života a světa*). Pro církev bylo nesnadné dokument odmítnout, ale zároveň se ho obávala přijmout v nezměněné podobě, takže měl být upraven. Tschiche usoudil, že nadešel konec opozičního hnutí pod ochranným deštníkem církve a rozhodl se založit novou strukturu mimo církevní rámec. V září 1989 se připojil k *Bärbel Bohley, Jensi Reichovi a dalším obráncům občanských práv a stal se spoluzakladatelem *Nového fóra.

Podoba *Nového fóra mu vyhovovala lépe než příslušnost k politické straně. Chtěl moc raději kontrolovat než o ni bojovat. Od prosince 1989 do března 1990 zastupoval *Nové fórum u *kulatého stolu oblasti Magdeburg (od března 1990 do října téhož roku již jako poslanec Sněmovny lidu NDR). Byl členem návrhové a finanční komise.

V březnu 1990 rezignoval na další řízení Evangelické akademie. Od října do prosince 1990 byl poslancem Bundestagu. V říjnu 1990 byl zvolen do Landtagu (zemského parlamentu) Saska-Anhaltska za Zelené/*Nové fórum (později Svaz 90/Zelení) a stal se předsedou parlamentní frakce.

Jako poslanec Landtagu se v dalším období (1994–1998) do velké míry přičinil o uzavření koaliční smlouvy mezi SPD a Zelenými a jmenování menšinové vlády podporované Stranou demokratického socialismu v Sasku-Anhaltsku. Toto spojení a jeho stoupenci narazili na trpkou kritiku někdejší opozice.

V roce 1998 po dalších volbách už v Landtagu představitelé Svazu 90/Zelených nebyli. V květnu 1999 se pastor Tschiche stal předsedou sdružení Spolu – Síť pro demokracii a otevřenost ke světu v Sasku-Anhaltsku.

Sybille Ploog

I.

GRASS, G. – HÖPPNER, R. – TSCHICHE, H.-J.: *Rotgrüne Reden*. Göttingen 1998.

LYNEN von BERG, H. – TSCHICHE, H.-J.: *NPD – Herausforderung für die Demokratie?* Berlín 2002.

Nun machen Sie man, Pastorche! Erinnerungen. Halle 1999.

II.

Interview mit Hans-Jochen Tschiche. *Neues Deutschland*, 8.–9. 1. 2000.

Leben mit der DDR. Reinhard Höppner im Gespräch mit Matthias Platzeck, Wolfgang Berghofer, Manfred Stolpe, Hans-Jochen Tschiche, Klaus Oberländer, Christa Wolf, Marion Gräfin Dönhoff. Halle 2000.

MÜLLER-ENBERGS, H. (*ed.*)*: Wer war wer in der DDR? Ein biographisches Lexikon.* Berlín 2000.

MÜLLER-ENBERGS, H. – SCHULZ, M. – WIELGOHS, J. (eds.): *Von der Illegalität ins Parlament…*

NEUBERT, E.: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*…

RUSZKOWSKI, J.: *Kościół ewangelicki w NRD…*

Zivilcourage gestern und heute. Der Nationalpreis 2000. Eine Dokumentation. Hamburk 2000.

Polsko

ÚVOD

V letech 1944–1945 se Polsko osvobozené Rudou armádou od německé okupace ocitlo v sovětské sféře vlivu. Tento fakt nepřímo potvrzuje konference Velké trojky v Jaltě. Stát, který se v roce 1939 jako první dostal do války s Hitlerem, vyšel z této války zbaven suverenity s vládou nařízenou Stalinem. Válka také přinesla posunutí polského území na západ. Sovětský svaz převzal skoro polovinu předválečného území země a místo toho Polsko dostalo území, které předtím patřilo Německu, až po Odru a Lužickou Nisu, a část Východního Pruska. To určilo základy vztahu Poláků k poválečné realitě. Pocit porážky, jakou byla ztráta suverenity, vyvolaly v části společnosti rezignaci, touhu se přizpůsobit a hledat pozitivní úkoly v obhospodařování nových západních území, u jiných pak radikální odpor a naději na velkou změnu, byť by byla důsledkem války mezi Západem a SSSR. Tyto různé přístupy byli viditelné také v prostředí tehdejší opozice a rozhodly o jejím rozdělení.

Odpůrci systému v prvních poválečných letech pocházeli téměř bez výjimky z konspirativních organizací z doby německé okupace. Za té totiž v Polsku existovalo rozsáhlé a dokonale organizované podzemní hnutí, jehož nejdůležitější součástí byla *Zemská armáda (Armia Krajowa, AK). V *AK se sdružilo několik set tisíc Poláků, mezi nimi nejaktivnější část mládeže. Varšavské povstání v roce 1944 bylo největší ozbrojenou akcí *AK a zároveň manifestací vůle k nezávislosti. Odhalilo také Stalinovo nepřátelství a bezmoc nebo lhostejnost západních spojeneckých velmocí.

Po nástupu komunistické vlády se *AK – přestože ji její velitel v lednu 1945 rozpustil – stala předmětem brutálních útoků a její vojáci byli pronásledováni (desítky tisíc jich byly deportovány do hlubin Sovětského svazu). Část vojáků někdejšího podzemí chtěla pokračovat v boji proti – jak říkali – novému okupantovi a vládě, která s ním kolaborovala. Z *AK vzešel svaz Svoboda a nezávislost (Wolność i Niezawisłość, WiN), který v prvních poválečných letech organizoval politický a ozbrojený odpor. WiN soupeřil s konspirativními sdruženími s nacionalistickou ideologií – s Národním vojenským sdružením a Národními ozbrojenými silami. Ve značné části země existovaly ozbrojené oddíly, které napadaly územní pobočky nových úřadů. Bezpečnostní síly a také armáda v období 1945–1947 podzemí zlikvidovaly, jeho vůdcové byli dopadeni a odsouzeni k dlouholetému vězení, někteří byli popraveni. I přes amnestii, která byla vyhlášena v roce 1947, tvořili lidé z *AK a obecně z dřívější protiněmecké konspirace obrovskou většinu z několika desítek tisíc politických vězňů. Vraceli se z vězení teprve v polovině padesátých let, když nastalo „tání“. Jejich individuální osudy pak byly různé, ale v očích moci vždycky představovali *podezřelé živly*.

Podzemní boj provázený nadějí na radikální změnu geopolitické situace země byl jedním typem odporu. Vedle něj existovala legální opozice, jejímž hlavním proudem byla Polská lidová strana (PLS) v čele se Stanisławem Mikołajczykem, někdejším premiérem exilové vlády. Ten uznal jaltské dohody a pustil se do boje o dodržení ustanovení, které v nich bylo – o uskutečnění svobodných voleb v Polsku. Vybudoval stranu, která ve vrcholném okamžiku svého rozvoje čítala na 800 tisíc členů, a navzdory šikanám, propagandistickým útokům, represím a podvodům se pokoušel dosáhnout demokratické volební konfrontace. Přes podporu západních garantů jaltského uspořádání prohrál, neboť komunistická moc podporovaná Stalinem nehodlala plnit závazky přijaté v Jaltě. Po zfalšování voleb v lednu 1947, které PSL v Sejmu (parlamentu) zredukovaly na nevelkou reprezentaci, a po nevybíravých útocích Mikołajczyk v říjnu 1947 z Polska uprchl. Někteří přední představitelé PSL odešli za ním, mnozí byli uvězněni a organizace se chopili lidé připravení k nejkrajnějším kompromisům s komunisty.

Nesouhlas s diktaturou a vůli k odporu jevila mnohá prostředí, ale komunisté ovládli výkonnou moc a zablokovali možnost legalizace dalších stran. Nepodařilo se to ani Národní straně, ani sociálním demokratům. Několik měsíců pracovala, byť v krajně obtížných podmínkách, křesťanská demokracie čili Strana práce (SP). V červenci 1946 však její předseda Karol Popiel činnost strany zastavil, když úřady znemožnily konání sjezdu. SP tehdy převzala prokomunistická skupina a strana fungovala jako malé seskupení do roku 1950.

Odpor proti komunistické moci v prvních poválečných letech měl také podobu vlasteneckých manifestací, jako například 3. května 1946 (na výročí schválení ústavy I. Polské republiky) v Krakově a v dalších městech. Někdy to byly stávky, ale odpor se projevoval také každodenním ctěním napadaných hodnot, pomocí pronásledovaným, uchováváním památek spjatých s tradicí nezávislosti a výchovou mládeže v této tradici. Důležitým proudem odporu byla i konspirační seskupení mládeže, zejména v době, kdy v Polsku vládl ostrý stalinistický režim.

Komunisté v Polsku vládli od července 1944 a v prvních letech hlásali potřebu zachovat vládu s omezeným pluralismem. Oficiálně se vláda tvořila jako koaliční – se socialisty, lidovci a demokraty, ale tyto strany byly jednoznačně a bezpodmínečně podřízeny komunistické Polské dělnické straně (Polska partia robotnicza, PPR). Ta také výlučně ovládala bezpečnostní aparát, politický aparát armády, celý represivní aparát a neméně pevně třímala kormidlo propagandy. Díky tomu a s pomocí Moskvy mohla likvidovat podzemní i legální opozici, zfalšovat referendum (30. června 1946) a první volby do Sejmu v lednu 1947. V další etapě, do prosince 1948, byly zbaveny významu ostatní legální politické síly a bylo připraveno – jako v ostatních zemích sovětského bloku – „sjednocení dělnického hnutí“ včleněním Polské socialistické strany do komunistické PPR.

V prosinci 1948 vznikla Polská sjednocená dělnická strana (PSDS), která hlásala (již veřejně) program přestavby Polska podle doktríny leninismu-stalinismu. V Polsku došlo ke stalinizaci správního aparátu, soudnictví, hospodářství, odborů, společenských organizací, školství, vědy i kultury. Začal boj proti církvi, jehož vrcholným momentem byla v roce 1953 internace polského primase kardinála Stefana Wyszyńského. Nejtotalitnější fáze komunismu trvala v Polsku do „tání“ v letech 1955–1956, které bylo důsledkem změn v SSSR, jakož i problémů a rozporů v zemi. Kvůli nim přinesl rok 1956 v Polsku hlubší krizi než v ostatních zemích regionu.

Model vztahů mezi mocí a obyvatelstvem panující v poststalinistickém komunismu označil český politolog Antonín Liehm za „novou společenskou smlouvu“: *občané státu předávají souhrn svých individuálních a kolektivních práv a stát jim za to zajišťuje stálé zaměstnání s průměrným platem za minimum práce a osobní inciativy*. Toto společenské uspořádání v Polsku soustavně narušovala moc katolické církve a aspirace značné části intelektuálů hodnotit počínání vlády a utvářet postoje občanů nezávisle na očekávání vlády a často proti němu.

Zvláštní postavení církve na jedné straně a intelektuálů na druhé bylo silně zakořeněno v polské tradici, zejména z doby záborů (tj. rozdělení Polska). Právě tehdy se katolická církev a víra staly hlavními nositelkami národních tradic, zatímco básníci a spisovatelé, jako Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki a Stanisław Wyspiański, byli vůdci a oživovateli národního ducha. Vědomí o tomto poslání vůči národu existovalo i v období sovětské nadvlády nad Polskem po

druhé světové válce. Proto jsou také kompromisy – někdy dalekosáhlé – některých intelektuálů s komunistickým režimem dodnes příčinou vážných obvinění a v minulých letech byly jedním z důvodů rozdělení a konfliktů v opozičním prostředí.

Kořeny opoziční aktivity v období „malé stabilizace" tkvěly v událostech z *října 1956. Hrátky v komunistickém stranickém establishmentu provázelo silné hnutí zdola, zahrnující různé skupiny inteligence, a zejména mládeže, která dospívala už po válce. Nová generace vytvářela společenskou a politickou realitu, jež jen zřídka navazovala na dřívější politické tradice. Časopisy, kluby, sdružení, svazy mládeže či dělnické rady, vznikající nebo obnovované v roce 1956, nesměřovaly ke svržení režimu, ale k jeho reformě, šlo jim o to, začlenit do systému prvky samosprávy, svobody slova, demokracie a právního státu. Toto hnutí bylo prostředím, kde krystalizovaly a střetávaly se různé postoje. Pro jedny byla tedy účast v hnutí roku 1956 východiskem ke kariéře v rámci systému, pro jiné počátkem cesty k aktivní opozici.

Trvalé (jak se zdálo) rozdělení Evropy a absence naděje na možnost rychle se zbavit závislosti na SSSR, jež potvrdila tragédie Maďarska (*maďarská revoluce z roku 1956), nevytvářely atmosféru příznivou rozvoji opozice dožadující se svržení komunismu a návratu demokracie a nezávislosti. V letech poststalinského tání však existovaly podmínky pro určité úpravy komunistického systému. Úspěchy polského *října 1956, které vydržely dlouhá léta, byly: nezávislost katolické církve na úřadech, jakož i značná autonomie tvůrčích kruhů inteligence a s tím spojená i otevřenost vůči západní kultuře, větší než v ostatních komunistických zemích. Ve společensko-ekonomické oblasti bylo nejdůležitějším úspěchem tehdejší doby zachování individuálních rolnických hospodářství na venkově a povolení drobných řemesel a obchodu.

Tyto úspěchy tvořily podmínky pro rozvoj různých počinů, jež překračovaly pravidla přijatá v komunistických zemích. Katolická církev akceptovala pouze částečné politické změny roku 1956. Primas Wyszyński nedal žádný signál, jímž by povzbudil obrození katolických politických hnutí, ba co víc – podpořil ve volbách v roce 1957 prvního tajemníka PSDS Gomułku. Ve snaze vyhnout se potížím s mocí na čistě politické úrovni soustředil pozornost na rozsáhlý výchovný plán, jenž měl posílit národní a náboženskou totožnost Poláků, dodat jim odolnost vůči laicizačním vlivům a vůči shora prosazovanému ateismu – na devítiletou přípravu oslav tisíciletí křesťanského Polska. Konflikty s úřady, které byly v letech 1958–1967 intenzívní, se týkaly právě této oblasti. Dějiny tohoto úsilí představují samostatnou kapitolu dějin poválečného Polska. Je však třeba si povšimnout, že jde zároveň o ideovou genealogii značné části polské opozice, která zdůrazňovala svou národnost a katolicismus. K etapě formulování politických cílů dospěla tato prostředí koncem sedmdesátých let, a ještě rozsáhleji v následujícím desetiletí.

Na rozdíl od antikomunistické opozice čtyřicátých let, která čekala na zásadní systémové změny, kruhy inteligence, jež se na přelomu padesátých a šedesátých let stavěly k režimu kriticky, pokládaly Polskou lidovou republiku za polský stát, jehož zřízení je potřeba postupně reformovat. Komunistickou vládu brali jako domácí, třebaže z Moskvy podporovanou diktaturu, s níž je možné se přít, ale také uzavírat kompromisy. Cílem této hry s mocí mělo být postupné rozšiřování okrajů svobody, navrácení právního stavu a postupná demokratizace.

O to se dalo bojovat jak zevnitř strany a dalších oficiálních organizací, tak i mimo ně, a kritické názory šly uveřejňovat v časopisech v poněkud zmírněné formě „pro cenzuru". Protože režim existenci opozice netoleroval a odmítal s ní vést dialog, nechtěli být lidé účastnící se veřejných debat označováni za představitele opozice. Pouze obyčejně vyjadřovali potřebu humanizace socialismu, potřebu získat mu větší společenskou podporu. Až reakce mocenského aparátu na vystoupení příznivců „druhé etapy" destalinizace vedly k tomu, že se sami definovali jako opozice.

Velmi důležitý pro fungování pořínjnové opozice byl neformální oběh informací, názorů a pověstí, kolujících v literárních a vědeckých kruzích a následně pronikajících i do společnosti. Prolamovala se tak cenzura, uveřejňovala se fakta nepohodlná pro vládnoucí, formulovala se hodnocení jiná než oficiální, prosazovaly se určité kulturní nebo politické jevy, a tím se budovaly zárodky veřejného mínění. Na tehdejší dobu radikálním prostředkem působení byly kolektivní dopisy úřadům o konkrétních záležitostech. První z nich, **Dopis 34* známých intelektuálů z roku 1964, v němž šlo o snížení přídělu papíru na knihy a zpřísňování cenzury, vyvolal v zemi skutečnou bouři a zatáhl do přímé polemiky stranické vůdce. Restrikce a represe vůči signatářům dopisu signalizovaly, že člověk, který podepíše kolektivní dopis úřadům, musí počítat s vážnými důsledky.

Důležitým referenčním místem pro opoziční kruhy byla **Kultura* vydávaná v Paříži. Jednotlivá čísla měsíčníku a knihy Literárního institutu sice v Polsku nebyly povolené, ale patřily ke stále kolující četbě. Psát do **Kultury* se však odvažovali jen nemnozí a téměř bez výjimky tam psali pod pseudonymem. Za udržování styků s tímto měsíčníkem a zejména za spolupráci s ním hrozily represe (proces s Hannou Rewskou v roce 1958, s Annou Rudzińskou v roce 1961, zahájení vyšetřování Stanisława Cata-Mackiewicze v roce 1965, proces se skupinou „taterníků" v roce 1970).

Nekomunistickým sdělovacím prostředkem, který se dostával ke společnosti nejrozsáhleji, bylo **Rádio Svobodná Evropa* (*RSE*), které poslouchala více než třetina dospělých polských občanů. Proti **RSE* úporně bojovala propaganda a za navázání přímého kontaktu s ním hrozilo vězení (proces se spisovatelem Melchiorem Wańkowiczem v roce 1965, trestní stíhání historika *Władysława Bartoszewského v roce 1970). Přitom ovšem množství a přesnost informací **Rádia* o událostech v Polsku, a to i na nejvyšší vládní úrovni, svědčily o tom, že informátorů **RSE* bylo hodně a že se dobře orientovali. Stanice systematicky poskytovala informace o všech důležitých opozičních vystoupeních.

Z ideového hlediska bylo možné v opozičním prostředí rozlišit tři proudy.

První z nich představovali revizionisté, kteří podle marxistických kritérií kritizovali závaznou ideologii i stávající systém. Ideové sliby komunismu konfrontovali s jejich naplňováním, bránili svobodu projevu, zejména pro stoupence socialismu (čímž podrývali pilíře centralismu), navrhovali politické a ekonomické reformy, pokoušeli se vést dialog se západním levicovým myšlením. Revizionismus byl intelektuální proud, který měl ohlas ve společenských a humanitních vědách (zejména *Leszek Kołakowski), nacházel vyjádření také v literatuře, zejména v té, která takzvaně účtovala se stalinismem. Revizionismus měl také svůj radikální proud, jenž přímo napadal politický režim (*Jacek Kuroń a *Karol Modzelewski, odsouzení v roce 1965). Je typické, že revizionisté v důsledku vývoje svých postojů odcházeli ze strany nebo byli vylučováni, anebo odkládali další a další prvky marxistické tradice a blížili se k liberálním koncepcím. Symbolickým uzavřením tohoto procesu je publikace základního díla, které *Kołakowski vydal již v exilu – knihy *Główne nurty marksizmu* (*Hlavní proudy marxismu*, 1976).

Od revizionistů se svým ambivalentním postojem k marxismu lišilo několik intelektuálních prostředí spojených vazbou k tradicím inteligence, hájící nezávislost myšlení a postojů, svazky polské kultury s kulturou západní i soudobé se starší, a s rozhodným odporem ke všem uzavřeným ideologickým systémům. Takovou orientaci reprezentovalo mnoho profesorů

vysokých škol (např. sociologové Stanisław a Maria Ossowští), skupina Europa – spisovatelé, kteří v roce 1957 odešli z PSDS (Jerzy Andrzejewski, Mieczysław Jastrun, Jan Kott aj.), skupina vůdců *Klubu křivého kola, rozpuštěného v roce 1962 (historik Paweł Jasienica, *Jan Józef Lipski), část literátů v čele s Antonim Słonimským. Jejich nejbližšími partnery v různých projevech odporu bývali revizionisté, zvláště když začali opouštět prvky komunistického myšlení. Hlavní oblastí konfrontace tohoto proudu opozice s režimem byl Svaz polských spisovatelů. Z tohoto okruhu vzešly dva nejdůležitější kolektivní protesty šedesátých let – již zmíněný **Dopis 34* a protest varšavských literátů proti stažení Mickiewiczovy hry *Dziady* ze scény Národního divadla.

Třetí proud, hnutí Znak, měl oficiální status a organizační strukturu. Tu tvořily *Kluby katolické inteligence v Krakově, Poznani, Toruni, Varšavě a Vratislavi, které vznikly v roce 1956, **Tygodnik Powszechny* (který po změnách v *říjnu 1956 převzala právoplatná redakce pod vedením Jerzyho Turowicze), krakovský měsíčník *Znak* a varšavský měsíčník *Więź* redigovaný *Tadeuszem Mazowieckým. Hnutí Znak mělo několikačlenné zastoupení v Sejmu PLR, jehož vůdcové *Stefan Kisielewski a Stanisław Stomma – zformulovali programovou koncepci, které říkali neopozitivismus. Jejím základem bylo uznání nadvlády SSSR a vlád PSDS za nezměnitelné činitele, ale zároveň zdůrazňování potřeby postupné demokratizace, uznání práv nestranické většiny, a to – zejména – katolíků. Neopozitivisté zdůrazňovali, že nejsou stoupenci socialismu, ale přijímají ho jako nezbytnost vyplývající z geopolitické situace. V tomto ohledu se lišili od skupiny kolem časopisu *Więź*, která si zachovávala vztah k ideovým hodnotám socialismu, chápaným však revizionisticky. Nesmírnou závažnost připisovalo hnutí Znak vytvoření nové podoby otevřeného katolicismu, který by byl intelektuálně prohloubený, polemický vůči nacionalismu a otevřený dialogu s bezvěrci.

Odlišný charakter měla prostředí mládeže, která se pouštěla do opozičních aktivit. Obzvláště činná byla v letech 1965–1968 na Varšavské univerzitě skupina odchovanců *Kuroně a *Modzelewského, sdružená kolem *Adama Michnika. Tito takzvaní „komandosové“ setrvávali v myšlenkovém okruhu a kontaktu revizionistů, ovšem působili veřejně a prostřednictvím diskusí vnášeli do studentského života ideový kvas. Členové této skupiny sehráli rozhodující úlohu při přípravě na vystoupení univerzitních studentů v *březnu 1968 a po březnových událostech byli obžalováni v několika procesech a odsouzeni k trestům do 3 let vězení.

Bezprostřední příčinou konfliktu bylo již zmíněné stažení Mickiewiczových *Dziadů* v režii Kazimierze Dejmka ze scény Národního divadla, jež vyprovokovalo protest literátů a také protest studentů, který organizovali „komandosové“. Represe vyvolaly odezvu solidarity, jíž mělo být shromáždění na nádvoří Varšavské univerzity 8. března 1968. Brutální zásah policie a četná zatčení vyvolaly hnutí odporu na všech vysokých školách. Reakcí úřadů na studentské stávky a demonstrace byla kampaň odsuzující *výtržníky*, která probíhala v tisku a na shromážděních s pomocí antisemitských hesel. V celé zemi probíhaly čistky ve straně, ve státní správě, v nakladatelstvích a na vysokých školách, při nichž se instituce zbavovaly osob židovského původu a *revizionistů*. Hnutí studentských protestů bylo potlačeno, ale pro mnoho jeho účastníků šlo o důležitý generační prožitek, který je nasměroval na cestu do opozice proti režimu.

Koncem šedesátých let rozvinula činnost radikálně antikomunistická skupina *Ruch (*Andrzej Czuma, Stefan Niesiołowski aj.), jež navazovala na vlastenecké tradice nezávislosti socialistického hnutí Józefa Piłsudského a *Zemské armády z období druhé světové války. *Ruch vytvořil konspirační síť, pustil se do vydávání podzemních časopisů, pokoušel se násilně získat fondy (na organizační činnost) a také začal připravovat vyhození do povětří Leninova muzea v Poronině. Vůdcové *Ruchu byli v předvečer této akce zatčeni a odsouzeni k trestům do sedmi let vězení.

Slabostí opozičních skupin byl malý dosah jejich činnosti a jejich úzce inteligentský, ba přímo intelektuální charakter. Byly zapleteny do různých kompromisů s úřady, takže opoziční postoje nebyly vždycky čitelné pro méně orientované lidi. Postupně však byl protisystémový radikalismus (např. *Ruchu) odsouzen k marginalizaci, poněvadž v PLR nevládlo velké porozumění pro krajní návrhy – větší zájem vyvolávaly ty, které měly nějakou naději na uskutečnění. Naděje na návrat k demokratizaci v duchu *října 1956 ukončil *březen 1968. Revizionisté se nakonec ocitli mimo rámec strany a obecně mimo proud marxistického myšlení. Hnutí Znak ztratilo i zdánlivý vliv na vládnoucí. Srpnová *invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa znamenala zhroucení nadějí na proměnu socialistického autoritářství v *socialismus s lidskou tváří* v kterékoliv zemi sovětského bloku. V Polsku epochu Gomułkových vlád ukončila krvavě potlačená vystoupení dělníků na Pobřeží v *prosinci 1970.

První polovinu sedmdesátých let charakterizovalo utlumení politických a společenských konfliktů, minimální dosah odporu a absence významnější opoziční aktivity. Opoziční skupiny se soustředily na vnitřní formativní práci, hledání prostoru pro vzájemné sblížení. Zvláštní význam měl zahájený dialog katolíků ze Znaku s bývalými revizionisty a dalšími okruhy sekulární inteligence. Výzvou ke společné činnosti tohoto druhu byla kniha historika Bohdana Cywińského *Rodowody niepokornych* (*Rodokmeny vzpurných*), která vyšla v roce 1971 a na kterou pozitivně reagoval *Adam Michnik prací *Kościół, lewica, dialog* (*Církev, levice, dialog*), vydanou v roce 1977 v Paříži.

Pro část kritiků režimu se axiomem stala myšlenka, aby v případě dalšího dělnického výbuchu vystoupila opoziční inteligence s deklarací solidarity a požadavky institučních změn. K pozorně sledovaným jevům patřilo hnutí sovětských disidentů, kteří uskutečnili model organizované veřejné činnosti (výbory), publikovali ve strojopisech necenzurované texty (samizdat), prolamovali nepsaný zákaz styku občanů se zahraničními novináři, které informovali o své činnosti i o situaci v zemi.

Rozsáhlé vystoupení opoziční inteligence vyprovokovaly úřady PRL v roce 1975, když oznámily záměr zapsat do ústavy princip vedoucí úlohy strany, spojenectví se SSSR a závislost občanských práv na plnění povinností. Protestní dopisy podepsalo několik stovek lidí a některé z nich – zejména tzv. **Dopis 59* – obsahovaly výrazná prohlášení proti existujícímu režimu a vyslovovaly se pro parlamentní demokracii. V několika dopisech se psalo také o problému národní a státní suverenity. Význam ústavní kampaně spočíval v popření teze o absenci odporu vůči politice komunistické strany značným (na tehdejší dobu) protestním hnutím, otevřeným zpochybněním existujícího režimu, jakož i definováním dalekosáhlého cíle v podobě suverénního státu s parlamentní demokracií. Důležitým posílením bylo pro okruhy opoziční inteligence stanovisko polského episkopátu, který přijímané úpravy také ostře zkritizoval. Opozici to poskytlo morální oporu a usnadnilo vytváření ovzduší vzájemné vstřícnosti v následujících letech.

Bouřlivá dělnická vystoupení v *červnu 1976 se časově sběhla s politickým oživením v intelektuálním a studentském prostředí. Umožnilo to rychlé zahájení akcí na pomoc účastníkům červnového protestu a 23. září 1976 vznik *Výboru na obranu dělníků (Komitet Obrony Robotników, KOR). Založilo ho 14 lidí reprezentujících různé ideové tradice (mj. spisovatel Jerzy Andrzejewski, *Jacek Kuroń, *Edward Lipiński, *Jan Józef Lipski, *Antoni Macierewicz, *Aniela Steinsbergowa, kněz Jan Zieja). *KOR poskytoval pronásledovaným právní a finanční

pomoc, sbíral informace o represích, požadoval propuštění všech uvězněných a znovupřijetí účastníků protestů do práce. Na podporu těchto požadavků organizoval společenský tlak v podobě petic úřadům, „kontroly" soudních procesů s dělníky a rozsáhle rozšiřoval informace o porušování práva.

*KOR a jeho spolupracovníci dělali věci, dříve pokládané za nemožné, které – jak se zdálo – režim nemůže tolerovat. *KOR byl od války první veřejný výbor (ohlásil seznam svých členů i s jejich adresami a telefony), který organizoval společenské akce proti mocenské nezákonnosti. Na podzim 1976 vyšla první čísla necenzurovaných časopisů – byl to *Komunikat *KOR* a *Biuletyn Informacyjny* – a na přelomu let 1976/1977 se k jejich vydávání používal cyklostyl. O cílech a činnosti *KOR byli informováni zahraniční novináři, byly navázány kontakty s exilem a prostřednictvím západního rozhlasu (např. **RSE*) se informace dostávaly k širokým okruhům společnosti.

Úřady se neodhodlaly aktivisty *KOR uvěznit, ale obtěžovaly je prohlídkami, zadržováním na 48 hodin, anonymními telefonáty s výhrůžkami; mnozí byli propuštěni z práce. Sedmého května 1977 bylo v Krakově nalezeno tělo spolupracovníka *KOR, studenta Stanisława Pyjase, zavražděného nejspíše příslušníky Bezpečnostní služby (tento zločin nebyl objasněn a jeho pachatelé nebyli identifikováni dodnes). *KOR odpověděl demonstracemi v Krakově, načež úřady zareagovaly uvězněním předních představitelů *Výboru. K pacifikaci hnutí to však nevedlo, po několika týdnech moc od záměru procesu ustoupila a v červenci byla vyhlášena amnestie.

Období 1977–1980 bylo časem rozvíjení a zrání iniciativ zahájených v prvním roce činnosti *KOR. V září 1977 se *KOR proměnil ve *Výbor společenské sebeobrany KOR (Komitet Samoobrony Społecznej, *KSS KOR), který si kladl za cíl boj s projevy bezpráví, podporu občanského úsilí o sebeobranu a obranu občanských práv a také prolamování informačního monopolu moci. Zároveň vznikaly iniciativy různých prostředí – *Studentské výbory Solidarity (Studenckie Komitety Solidarności, SKS) v největších akademických centrech, v roce 1978 první Výbory rolnické sebeobrany (Komitety Samoobrony Chłopskiej, KSCh) a také *Svobodné odbory (Wolne Związki Zawodowe, WZZ), které dosáhly největšího významu v Gdaňsku a v Katovicích. V říjnu 1977 byly ve Varšavě zahájeny nezávisle pořádané přednášky, které měly doplnit znalosti studentů o ty aspekty humanitních a společenských věd, které se na vysokých školách podrobených stranicko-státní kontrole nepřednášely. V únoru 1978 vytvořilo 54 vědců a literátů *Sdružení vědeckých kurzů (Towarzystwo Kursów Naukowych, TKN), které se ujalo patronátu nad oněmi přednáškami a vytvářelo pro ně organizační zázemí; koordinací několika cyklů se zabýval *Andrzej Celiński.

Obzvláště důležitou rovinou činnosti opozičních prostředí bylo tvoření necenzurovaného oběhu informací a názorů. Tzv. nezávislá vydavatelství, jak se jim tehdy říkalo, nebyla jen zdrojem informací a fórem výměny myšlenek, ale také základním prostředkem integrace hnutí, udržování kontaktu mezi jeho účastníky a sympatizanty. Redigování, rozmnožování a distribuce byly jedněmi z nejpraktičtějších forem činnosti, která zaměstnávala poměrně velký okruh spolupracovníků a zadávala jim konkrétní aktuální úkoly. Jak se hnutí rozvíjelo, titulů časopisů přibývalo, zvětšoval se také jejich rozsah a zvyšovala se úroveň redakční práce.

Kromě již zmíněných časopisů *Komunikat *KOR* a *Biuletyn Informacyjny* (od podzimu 1977 vydávaných v jednom sešitě) se po amnestii v roce 1977 rozevřel celý vějíř publikací směřovaných do jednotlivých společensko-profesních prostředí. Objevily se rozsáhlé publicistické časopisy zaměřené na inteligenci: *Głos* (*Hlas*), **Krytyka* (*Kritika*), literární **Zapis* a *Puls*, spjaté s prostředím *KSS KOR, i nezávislé na *Výboru – *Spotkania* (*Setkání*), redigované mladými katolíky (*Janusz Krupski aj.). Aktivisté *KSS KOR vytvořili časopis **Robotnik* (*Dělník*), určený pro distribuci v továrnách, který si kladl za cíl budit v dělnících snahu bránit vlastní zájmy a úsilí o sebeorganizaci a samosprávu.

Bariéry budované cenzurou prolamoval rovněž *Nezávislý vydavatelský dům NOWA (Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA), který řídil *Mirosław Chojecki, jenž se od roku 1977 systematicky věnoval redakční činnosti. Mezi zhruba stovkou publikací *NOWY, které vyšly do léta 1980, převažovala krásná literatura, v níž byly mj. sbírky básní Czesława Miłosze (který v PLR oficiálně nevycházel), romány Kazimierze Brandyse (který měl zákaz tisknout) a Tadeusze Konwického a také překlady ze světové literatury (mj. *Plechový bubínek* Günthera Grasse). Časopisy a knihy rozmnožované na cyklostylu v nákladech 3–5 tisíc výtisků se rozšiřovaly neoficiálně, ve zvlášť vytvořené kolportážní síti. Složení redakce necenzurovaných časopisů se uvádělo v zápatí časopisů, kdežto vydavatelský proces a adresy tiskáren patřily k nejpřísněji střeženým tajemstvím.

Tyto iniciativy organizovali lidé s revizionistickým či liberálně-demokratickým rodokmenem, někteří aktivisté hnutí Znak a mladí příslušníci inteligence – veteráni *března 1968 – a také studenti, kteří s nimi byli spjati. Vzniklo tak rozlehlé ideové prostředí, družné a spojené solidaritou a spoluprací, i když ani v něm samozřejmě nechybělo napětí a konflikty. Nejdůležitější rozpor v prostředí *KSS KOR vznikl mezi skupinou *Macierewicze, sdruženou kolem měsíčníku **Głos*, a většinou, pro kterou byli autoritami *Kuroń a *Michnik.

Jiný okruh se tvořil kolem *Leszka Moczulského a někdejších aktivistů *Ruchu, zejména *Andrzeje Czumy. V březnu 1977 byl oznámen vznik *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, ROPCiO), které začalo vydávat vlastní necenzurovaný časopis *Opinie* (*Názory*). Na podzim 1977 vznikl *Gospodarz* (*Hospodář*), určený rolníkům, a také studentský *Bratniak* (název bývalé studentské organizace). Okruh *ROPCiO měl vliv na některé *SKS (Studentské výbory Solidarity), rolnické skupiny, slezský *WZZ (Svobodné odbory). Mezi okruhy kolem *KSS KOR a *ROPCiO existovala konkurence, vyplývající také z ideologických rozporů. V roce 1978 došlo v *ROPCiO k rozkolu, který zahájil proces rozdělení, v jehož důsledku byla v létě 1980 jasně odlišitelná činnost *Konfederace nezávislého Polska (Konfederacja Polski Niepodległej, KPN) *Leszka Moczulského a skupiny Bratniak organizované v *Hnutí mladého Polska (Ruch Młodej Polski) v čele s Aleksandrem Hallem.

Počet lidí aktivně se angažujících v opoziční činnosti lze v tomto období odhadnout na 1 – 1,5 tisíce. Část z nich se práce účastnila sporadicky. Skupina nejaktivnějších členů různých výborů, redakcí, stálých tiskařů a kolportérů necenzurovaných vydavatelství čítala před srpnem 1980 asi 300–500 osob. Největšími centry opozičních aktivit a distribuce publikací druhého oběhu byla velká města – Varšava, Krakov, Vratislav, Gdaňsk.

Opoziční seskupení druhé poloviny sedmdesátých let se pokoušela působit v „šedé zóně", mezi tím, co zákon zakazoval a co dovoloval. Z toho také vyplýval požadavek otevřenosti a odvolávání se na práva zaručená ústavou. I krajně radikální *KPN zdůrazňovala, že postupuje v mezích zákona, který nezakazuje tvoření politických stran. Zároveň však všechna opoziční centra ve snaze zajistit se před tím, aby je policie nemohla dezorganizovat, pracovala částečně utajeně – týkalo se to zejména vydavatelských prací. Rozsáhleji používalo konspirativních zásad prostředí *ROPCiO, které vytvořilo tajnou vnitřní organizaci. Jediným tehdejším významným seskupením, které působilo úplně konspirativně, byla *Polská dohoda za nezávislost (Polskie Porozumienie Niepodległościowe, PPN), jež od května 1976 vydávala publikace

s úvahami o politických cílech, stavu vědomí společnosti atp. Iniciátory a organizátory práce *PPN byli Andrzej Kijowski, *Zdzisław Najder a *Jan Olszewski.

Strategie činnosti opozice v tehdejších letech se dá zestručnit asi takto: sdružovat lidi kolem společenských problémů, na nichž jim záleží, a organizovat jejich tlak na vládnoucí; budovat samostatné iniciativy, nezávislé na moci (mj. časopisy); navazovat kontakty a součinnost vznikajících ostrůvků nezávislosti; co možná rozsáhle objasňovat cíle a rozsah opoziční činnosti; vytvářet enklávy svobodné společnosti, do nichž nezasahuje stranická moc; ty se pak – díky vlastní hierarchii hodnot, cílům, vůdcům a informačním prostředkům – postupně rozrostou a omezí dosah totalitní moci. V další perspektivě se pak rýsovalo hnutí společenské sebeorganizace, které mělo omezit vládu stranického aparátu. Realitu měla stanovit geopolitická situace, ale také síla společenského odporu. Tuto strategii, kterou nejúplněji objasnili v roce 1976 *Kuroń a *Michnik, sdílela takřka všechna opoziční centra. Takřka všechna, protože *PPN vlastně neprováděla organizační práci, soustřeďovala pozornost na zpracovávání a vydávání textů formujících politické myšlení, zatímco Seminář „Zkušenost a budoucnost“ („Doświadczenie i Przyszłość“, DiP) se věnoval zpracovávání diagnóz stavu země a vyzýval úřady k nezbytným reformám. *PPN přitom zdůrazňovala svůj nezávislostní charakter (při zachování kritické reflexe národní tradice) a DiP zase pragmatismus, myšlenku o nezbytnosti alespoň částečných reforem. Žádná z obou iniciativ nevytvořila rozsáhlejší společenské zázemí, ale poskytovaly materiál k přemýšlení všem opozičním proudům.

Důležitým kritériem rozdělení byl vztah k tradici, který se kladl do popředí hesel. Opoziční proud kolem *KSS KOR, *TKN a *PPN měl k národní tradici různé vztahy, v některých směrech ji schvaloval, v jiných byl kritický. Snažil se obrodné hnutí budovat s oporou o demokratické, společenské a občanské hodnoty, s nimiž byly těsně spjaty i návrhy týkající se národních záležitostí (např. na zveřejnění faktů z polské minulosti, které moc odsoudila k zapomnění, mimo jiné informací o sovětských zločinech proti Polsku za druhé světové války). Přitom tento proud dbal na to, aby obnovu národní paměti nezatěžovaly nacionalistické tendence ani tradicionalismus.

V okruhu *ROPCiO byly národní emoce mnohem silnější, přijímala se hesla o nezávislosti, a to zejména hesla s protiruským a protisovětským podtónem, často se odvolávající na pozitivní příklad druhé meziválečné republiky. V roce 1979 *KPN prostě navázala na předválečné tradice a sama sebe vnímala jako pokračovatelku tábora stoupenců Piłsudského. V tomto prostředí vládlo přesvědčení, že pěstování národních tradic, silných pozitivních či negativních citů, zejména vůči Sovětskému svazu, je cestou, jak dosáhnout širší společenské základny. Aktivisté *ROPCiO a *KPN organizovali vlastenecké manifestace, které po náboženských oslavách ve dnech tradičních národních svátků kráčely ulicemi centra Varšavy.

Z opozičních seskupení měl jedině *KSS KOR kontakty s odpůrci režimu v jiných zemích. Styky s ruskými disidenty byly sporadické a probíhaly hlavně prostřednictvím emigračních center, i když se jednou podařilo dojednat schůzku člena *KSS KOR *Zbigniewa Romaszewského s *Andrejem Sacharovem (1979). Kontakty s českou *Chartou 77 byly četnější a přímé. V létě 1978 proběhlo na polsko-československé hranici setkání předních aktivistů *KSS KOR a *Charty 77 (kde byl mj. *Václav Havel) a krátce nato se *Havel stal členem redakce korovské **Krytyky*. Spolupráce se ovšem nemohla rozvinout kvůli zatčení předních představitelů *Charty 77, po němž následoval proces. *KSS KOR tehdy v Polsku pořádal akce solidarity s uvězněnými.

Postup úřadů PLR proti opozici lze označit za „poměrně pasivní“. Po roce 1977 se moc nerozhodla organizátory opozičních struktur uvěznit, ale obtěžovala je zadrženími na 48 hodin,

prohlídkami, zabavováním polygrafického vybavení a vytištěných samizdatových publikací, někdy byl někdo zbit. Od července 1977 do konce června 1980 došlo k téměř dvěma tisícům zadržení a 1,2 tisícům prohlídek kvůli opoziční činnosti. Tento postup měl lidem z opozice „otravovat život“, znechutit je, omezit dosah jejich činnosti a odstrašit potenciální spolupracovníky. Masivním nátlakem se v roce 1979 podařilo zablokovat přednášky *TKN. Přesto se však politika Gierkovy garnitury pozitivně lišila od nakládání s opozicí v jiných komunistických režimech. Tento poměrný liberalismus se nejčastěji vysvětluje hospodářskou krizí a ekonomickou závislostí Polska na Západu. Varšavská garnitura, která potřebovala stále nové půjčky, si nechtěla znepřátelit západní veřejné mínění. Snažila se v zemi zachovat společenský klid a počítala také se stabilizujícím působením církve, což represivnější politiku vylučovalo.

Výsledkem bylo, že vztah opozice k úřadům PLR nebyl jednotný. Na jedné straně byly pokládány za vnější faktor společnosti, za vykonavatele sovětských zájmů, provádějící totalitní a egoistickou diktaturu, ale na druhé straně v nich opozice viděla zprostředkující článek mezi Moskvou a vlastní společností, sílu, od které se lze ledasčeho domáhat ve jménu národního a státního dobra, nezbytného partnera změn, i kdyby to partnerství mělo spočívat na schopnosti ustoupit (předpokládal se přece mírový proces změn, použití násilí se vylučovalo). Tato „filozofie“ měla své pokračování v srpnových dohodách (1980) a hře s úřady v období legální existence *Solidarity.

Příčiny masových stávek v létě 1980 byly různorodé. Jejich bezprostředním podkladem byla stále se zhoršující hospodářská situace, která byla tím citelnější, že přišla po zlepšení v první polovině sedmdesátých let. Zvolení krakovského kardinála Karola Wojtyły na apoštolský stolec v říjnu 1978 posílilo morálku Poláků, poskytlo jim výrazné centrum soustředění citů a nadějí a jasnou ideovou alternativu. Papežova pouť do Polska v roce 1979 všechny tyto změny ještě umocnila a navíc byla znamenitou lekcí sebeorganizace, nabídla vytržení prožívané společně s miliony ostatních, zážitek vlastní identity a veřejného projevu svého přesvědčení. Mnohé znaky stávkového hnutí a stylu manifestací charakteristické pro *Solidaritu se daly odvodit z chování a zážitků z papežské pouti.

Dělnické stávky zahájené 1. července 1980 byly sice zpočátku krátkodobé a omezovaly se na ekonomické požadavky, ale vydláždily cestu druhé vlně, která se vzedmula 14. srpna. Toho dne začaly stávkovat Gdaňské loděnice, do čela protestu se postavili aktivisté *WZZ a předsedou stávkového výboru se stal *Lech Wałęsa. Stávka se rozšířila na desítky a poté stovky jiných podniků v Gdaňsku a Gdyni, 16. srpna vznikla společná reprezentace – Mezipodnikový stávkový výbor (Międzyzakładowy Komitet Strajkowy, MKS) v čele s *Wałęsou. Byl zpracován seznam 21 požadavků, z nichž první byl, aby vláda uznala právo na vytvoření svobodných odborů, mezi ostatními bylo právo na stávku a nepronásledování kvůli přesvědčení. Solidarita stávkujících a šíření protestů do dalších měst (zejména 18. srpna do Štětína) přimělo vládnoucí k zahájení rozhovorů s MKS. Stávkující v Gdaňsku byli podporováni aktivisty předsrpnové opozice, mj. jim pomáhali při organizaci tisku. Při rozhovorech s úřady dělníci využívali pomoci expertní komise, v jejímž čele stáli *Bronisław Geremek a *Tadeusz Mazowiecki.

Solidární stávky se šířily do dalších měst a průmyslových center, v mnohých rovněž vznikaly MKS, které následovaly gdaňský vzor a podporovaly seznam jeho požadavků. Koncem srpna stávkovalo 700 tisíc lidí v 700 podnicích ve 28 vojvodstvích. Pod tímto masivním tlakem se úřady rozhodly podepsat dohodu se stávkovými výbory – 30. srpna ve Štětíně a o den později v Gdaňsku. Zvláště významná byla *gdaňská dohoda, kterou podepsal *Lech Wałęsa a vicepremiér Mieczysław Jagielski. Zaměstnanci dosáhli práva vytvářet nezávislé samosprávné

odbory a měli přislíbeno i právo na stávku a zákonnou úpravu působení cenzury. Úřady se zavázaly propustit osoby zatčené z politických důvodů. Mnohé body se týkaly sociálních a ekonomických práv.

Nové odbory, které od té chvíle vznikaly v celé zemi, se 17. září 1980 spojily do Nezávislého samosprávného odborového svazu *Solidarita (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność", NSZZ „Solidarność"). *Solidarita budovaná několik měsíců odzdola sdružila více než 9 milionů lidí a stala se z ní největší organizace v Polsku. V jejích řadách byli dělníci i intelektuální pracovníci; sjednocovala je touha po *samosprávě a uplatnění svých občanských práv. Panovala víra, že vedle typicky odborářských funkcí bude *Solidarita zárukou obrody mnoha oblastí života země, zavedení hospodářských reforem, likvidace nespravedlnosti, zmírnění bezpráví a zneužívání, jichž se dopouštěl mocenský aparát, návratu pravdy do sdělovacích prostředků a školní výuky. *Solidarita se také rychle stala hnutím za obnovu občanských práv a národních tradic, o čemž mohlo svědčit tehdejší vztyčení památníků připomínajících vzpoury z *června 1956 v Poznani, z *prosince 1970 v Gdaňsku, Gdyni a Štětíně, z *června 1976 v Ursusu a Radomi.

Nezávislý samosprávný odborový svaz *Solidarita, oficiálně zaregistrovaný 10. listopadu 1980, měl strukturu federace. V čele stála Celostátní dohadovací komise (Krajowa Komisja Porozumiewawcza, KKP), v níž zasedali představitelé všech autonomních regionálních organizací. Předsedou KKP byl *Lech Wałęsa, který zároveň stál v čele gdaňského regionu. Téměř všichni členové *Solidarity pokládali *Wałęsu za hlavního hrdinu srpna, za symbol a vůdce celého hnutí. Jeho autorita svaz spojovala a omezovala odstředivé tendence. Největšími organizacemi *Solidarity byly regiony Dolní Slezsko (Vratislav), Mazovsko (Varšava), Západní Pomoří (Štětín) a Malopolsko (Krakov). Vedle vůdců srpnové stávky *Lecha Wałęsy a také *Andrzeje Gwiazdy a *Bogdana Lise byli nejznámějšími vůdci *Solidarity regionální představitelé *Zbigniew Bujak (Mazovsko), *Władysław Frasyniuk (Dolní Slezsko), Marian Jurczyk (Západní Pomoří) a Jan Rulewski (Bydhošťsko). Důležitou roli v *Solidaritě zastávali aktivisté předsrpnové opozice, kteří svazu pomáhali budovat organizační struktury, časopisy, bulletiny a informační agentury. Jako poradci a odborníci se na činnosti silně podíleli mj. *Bronisław Geremek, Wiesław Chrzanowski, *Jacek Kuroń, *Tadeusz Mazowiecki, *Adam Michnik či *Jan Olszewski. Přinesli do *Svazu tradice a ideové hodnoty svých prostředí, která působila již v dřívějších letech, a také politické zkušenosti, jež se hodily při určování strategie a taktiky i při rozhovorech s vládnoucími.

Už pouhý fakt vzniku *Solidarity zlikvidoval státní monopol na organizování občanů. Propagandistický monopol účinně zpochybňovaly stovky odborářských bulletinů šířených ve všech regionech, informační agentury *AS* a *BIPS* i *Tygodnik „Solidarność"* (*Týdeník Solidarita*), který v roce 1981 legálně vycházel v půlmilionovém nákladu a jehož šéfredaktorem se stal *Tadeusz Mazowiecki. Úřady však *Svazu soustavně bránily v přístupu do televize.

Vznik a dynamika *Solidarity přispěly k probuzení touhy dostat se zpod kontroly strany a státní správy i v jiných společenských skupinách – mezi rolníky a studenty. Ti poslední po několika týdnech stávek dosáhli práva založit *Nezávislé sdružení studentů (Niezależne Zrzeszenie Studentów, NZS) a rozšířit autonomii vysokých škol. Boj rolníků o právo na vytvoření vlastních odborů trval několik měsíců a skončil úspěchem teprve po celopolské konfrontaci v březnu 1981. V podmínkách masového společenského náporu se vymanily ze stranické kontroly mj. Sdružení polských novinářů a Svaz polských spisovatelů. *Solidarita byla hlavní silou rozsáhlého hnutí, které zahrnovalo všechny skupiny polské společnosti.

Společenské dohody počínaje srpnovými tvořily jakousi velikou mapu práv a závazků. Vláda souhlasila s uznáním autonomie společnosti a rezignovala z její celkové kontroly. Všechny důležité otázky týkající se společenské a hospodářské politiky, osvěty i kultury měly úřady projednávat se zástupci společnosti organizované v odborech. V důsledku uzavřených dohod byly úřady zavázány provést hloubkové reformy, aby systém řízení odpovídal liteře a duchu uzavřených dohod. Zároveň si byla *Solidarita vědoma omezení vyplývajících z geopolitické situace – nevznášela problém odsunutí PSDS od moci, vyhýbala se antisovětskému důrazu a do podzimu 1981 se bránila před nastolením tématu voleb do místních samospráv a do Sejmu.

Vznik velké nezávislé společenské organizace, jaká se stala ze *Solidarity, byl v rozporu s podstatou komunistického systému. Ve vedení PSDS převládaly snahy o navrácení mocenského monopolu a podporoval je i tlak ostatních komunistických režimů a hrozba sovětské intervence. Úřady se pokoušely brzdit expanzi *Solidarity a zabředávaly přitom do lokálních konfliktů, z nichž jeden – v březnu 1981 – dostal zemi na pokraj generální stávky. Plány na rozbití či rozdělení *Solidarity se ukázaly být málo realistické. Jejich alternativou byla příprava *výjimečného stavu – přípravné práce probíhaly již od podzimu 1980.

Když v září 1981 jednal I. Celostátní sjezd *NSZZ Solidarita za účasti téměř tisíce delegátů zvolených na regionálních sjezdech, mohli si pozorovatelé všimnout, že je to od roku 1939 první autentická národní reprezentace. Mezi mnoha usneseními přijal sjezd program *Samosprávná republika*, který rýsoval vizi demokratické společnosti a státu, opírajícího se o samosprávy. Bylo schváleno také proslulé **Poselství pracujícím východní Evropy*, v němž byla vyjádřena naděje, že *se už zanedlouho budou moci vaši i naši představitelé sejít, aby si vyměnili odborářské zkušenosti*.

Zároveň se společnost potýkala se sílící ekonomickou krizí, zejména s narůstajícími problémy v zásobování základními potravinami. Na tomto pozadí sílila nespokojenost a radikalizace, ale také postoj znechucení a ztráta víry v lepší budoucnost spojenou s existencí *Solidarity. Polarizace postojů se týkala i samotné *Solidarity, v níž sílily vnitřní rozpory ohledně navrhované taktiky i programových a ideových otázek. Rozhovory s vládou o nezbytných reformách, zlepšení stavu zásobování a dalších otázkách dospěly do slepé uličky. Oslabenou *Solidaritu zaskočilo 13. prosince 1981 nastolení *výjimečného stavu.

Nejen činnost *Svazu, ale téměř všech společenských organizací byla pozastavena. Přestal vycházet tisk kromě ústředních orgánů strany a armády. Bylo internováno více než tři tisíce lidí, kteří by se mohli stát organizátory odporu a nezávislé činnosti (do konce roku 1982 bylo internováno celkem 9,7 tisíce osob). Vyšly drakonické zákony, jejichž cílem bylo paralyzovat projevy odporu; podle nich bylo do ukončení *výjimečného stavu v červenci 1983 odsouzeno téměř 12 tisíc lidí. Pokusy o protesty v různých centrech (mj. ve Slezsku a v Gdaňsku) byly bezohledně potlačeny silou. Z represe se stal hlavní způsob, jak udržovat společnost v nehybnosti, a extrémně lživá propaganda měla zlikvidovat mýtus *Solidarity a jejích vůdců.

Odpor proti *výjimečnému stavu a pozastavení občanských práv existoval hned od začátku a míval různé formy. V prvních dnech to byly stávky v podnicích, které byly brutálně potlačovány. Rodila se tehdy také jiná podoba protestů – pouliční demonstrace, které úřady krutě pacifikovaly. Ty byly v roce 1982 časté, později stále vzácnější. Od prvních dnů *výjimečného stavu se různé skupiny pustily do rozšiřování informací, vydávání informačních bulletinů i publicistických textů. Zpočátku se šířily hlavně ve strojopisech, ale záhy už vycházely rozmnožené na cyklostylu, a některé ve velkých nákladech. V podnicích a na regionální úrovni začaly vznikat konspirativní struktury *Solidarity.

Již 13. prosince 1981 vznikl ve Vratislavi Regionální stávkový výbor (Regionalny Komitet Strajkowy, RKS) v čele s *Władysławem Frasyniukem. RKS se silně opíral o podnikové organizace, vyvolal prosincové stávky a poté vytvořil základní konspirační síť. Začal také vycházet podzemní bulletin *Z dnia na dzień* (*Ze dne na den*). V Krakově byla základem odporu organizace *Solidarity v Nové Huti a hlavně díky ní byl v lednu 1983 vytvořen Regionální výkonný výbor *NSZZ Solidarita, jemuž stál v čele Władysław Hardek. Postupně vznikala regionální vedení ve Varšavě a v Gdaňsku; pokusu o vytvoření celopolského vedení se chopil Eugeniusz Szumiejko z Gdaňsku, jenže myšlenka na budování centralizované organizace shora budila odpor. Již v tomto období se rýsovaly rozdíly v hodnocení nadějí na vítězství v otevřené konfrontaci se silami *výjimečného stavu. Část aktivistů se přimlouvala za vybudování silných podzemních struktur, opírajících se o podniky a připravujících generální stávku, které vládu donutí odstoupit. Jiní to hodnotili tak, že generální stávka nemá naději na úspěch a že odpor moci bude tak velký, že hrozí krveprolití a definitivní porážka. Navrhovali tedy rozvíjet rozsáhlou a různorodou podzemní činnost včetně vydavatelské, osvětové a kulturní, a budovat tak „podzemní společnost". Tyto koncepce se nejsilněji projevovaly v Mazovském regionu, jejž řídil *Zbigniew Bujak, i když tam měla své stoupence i myšlenka generální stávky, nejvíce v Mezipodnikovém dělnickém výboru *Solidarity. Přes tyto různice bylo v dubnu 1982 vytvořeno celopolské vedení – *Prozatímní koordinační výbor NSZZ Solidarita (Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność", TKK). Jeho členy byli vůdci největších a nejlépe konspirativně zorganizovaných regionů: *Bujak, *Frasyniuk, Hardek, *Lis a Szumiejko.

*TKK se zavázal koordinovat činnost směřující k odvolání *výjimečného stavu, propuštění vězněných, návratu občanských práv a obnovení činnosti *NSZZ Solidarita. Zastával názor, že k tomu dojde v důsledku kompromisu s úřady PLR. Ten by však byl možný jedině v důsledku patřičně silného tlaku na úřady, pročež je nezbytná sebeorganizace společnosti v podzemních strukturách a organizování a podpora různorodých forem odporu, avšak s vyloučením teroru a násilí. Začaly přípravy na zásadní bitvu, která měla být svedena 31. srpna 1982, v den druhého výročí podepsání *gdaňské dohody. Demonstrace, jež se na ten den připravovaly, proběhly na 66 místech a zúčastnilo se jich několik desítek tisíc lidí. V mnoha městech však došlo k pouličním bojům, bylo pět mrtvých a stovky raněných. Byl to však příliš malý nátlak na to, aby vládu donutil k ústupkům, Naopak, moc usoudila, že si může dovolit definitivní likvidaci *Solidarity, k níž došlo 8. října. Protesty a demonstrace v Gdaňsku, Nové Huti a Vratislavi nemohly zvrátit postup událostí. Za těchto okolností se výzva *TKK ke generální stávce 10. listopadu setkala jen s chabou odezvou. Podzemní *Solidarita nedokázala porazit režim *výjimečného stavu v pouličních střetech či prostřednictvím stávek. Tyto formy protestu naopak přinášely oběti – zabité, zraněné a vyhozené z práce, což vedlo k obrovskému oslabení podnikových struktur.

Rok 1982 přinesl také ohromnou výzvu nenechat internované a vězně osamocené. Pomocí pro ně se zabýval církevní Primasův výbor na pomoc osobám zbaveným svobody a jejich rodinám, sídlící ve Varšavě. Ve výboru a v jeho místních reprezentacích se shromažďovaly údaje o pronásledovaných, kterým byla poskytována potravinová, lékařská a také duchovní pomoc. Podpora do jisté míry zahrnovala i odborové aktivisty vyhozené z práce. Hmotnou pomoc umožňovaly dary ze zahraničí, od společností ochotných podporovat Poláky ve chvílích, které pro ně byly těžké.

Od roku 1983 měl ve strategii podzemní *Solidarity stále větší význam program boje odhadovaný na dlouhá léta. Základní způsoby tohoto boje se formovaly už v roce 1982. Vzniklo tehdy mnoho podzemních časopisů, z nichž měly zvláštní význam *KOS, *Tygodnik Mazowsze* a *Tygodnik Wojenny*, které se z Varšavy šířily do mnoha regionů. Vedle nich existovaly regionální časopisy, a dokonce i podnikové. Bylo spočítáno, že v letech 1982–1985 vycházelo v Polsku 1,7 tisíce titulů podzemního tisku. Kromě informativních to byly publicistické časopisy na vysoké úrovni, např. *Arka* (*Archa*), *Karta* (*Charta*), *Krytyka* (*Kritika*), *Kultura Niezależna* (*Nezávislá kultura*). Kolem některých časopisů vznikala ideová centra, v prvních letech vynikala *Niepodległość* (*Nezávislost*), později *Polityka Polska* (*Polská politika*), navazující na *Bratniaka*, a také liberální *13* v Krakově a *Przegląd Polityczny* (*Politický přehled*) v Gdaňsku. Existovaly také časopisy věnované situaci v jiných zemích komunistického bloku – *ABC, Nowa Koalicja* (*Nová koalic*e), *Obóz* (*Tábor*). Mimo cenzuru bylo od prosince 1981 do konce roku 1988 vydáno přes 4,4 tisíce brožur a knih s politickou, historickou a literární tematikou. Podzemní vydavatelství, jako CDN, Krąg (Kruh), Most, *NOWA, Przedświt (Svítání) či Rytm (Rytmus), dokázala vydávat ve značných nákladech i několikasetstránkové knihy.

Vznik tohoto obrovského vydavatelského okruhu, který zahrnoval největší centra podzemní *Solidarity, ale zasahoval i do malých obcí, umožňovalo vytvoření tajné polygrafie. Ta se vyvíjela postupně, s pomocí strojů, které policie 13. prosince 1981 nezabavila nebo které se pašovaly ze Západu. Konspirativní cestu pořizování strojů, rozmnožovacích blan, barev a dalších nezbytných věcí vytvořily hlavní podzemní struktury a starala se o ni komise *TKK. Ta také rozhodovala o rozdělení finanční pomoci získané od západních odborových centrál. Souběžně s tím vydavatelství využívala státních tiskáren, platila tiskařům, aby jejich objednávky vyřizovali „na černo". Podobně se podplácením skladníků a řidičů podařilo získat tuny papíru pro nezávislá vydavatelství. Rozvoj podzemního vydavatelského hnutí byl pravděpodobně nejdůležitějším projevem opoziční činnosti v osmdesátých letech.

Vedle tisku byly v mnoha regionech svědectvím existence *Svazu a probouzení odporu rozhlasové stanice *Solidarita*. Jejich vznik se opíral o domácké konstrukce a pašování dílů ze Západu, fungovaly na regionální úrovni (celopolská rozhlasová struktura neexistovala), vysílaly nepravidelně několikaminutové pořady, které však obvykle byly předem oznámeny letákovými akcemi, v nichž se uváděl čas a rozsah vysílání.

„Podzemní společnost" zahrnovala ještě další formy osvětové a kulturní aktivity, např. výstavy a veřejné přednášky (obyčejně v sálech kostelů). Tuto činnost koordinovaly a financovaly speciální konspirační výbory, spojené v roce 1983 do struktury OKN (Oświata – Kultura – Nauka, tj. Osvěta – kultura – věda).

Nezávislé vydavatelské hnutí bylo obecně decentralizované, což neznamená, že odborářské regionální struktury a celopolská komise *TKK nehrály žádnou roli. Mělo to především symbolický význam, šlo o znak kontinuity *Solidarity a jednoty hnutí odporu. Mělo to ovšem i význam praktický. *TKK a regionální vedení totiž určovaly stanovisko *Svazu v mnoha záležitostech, navrhovaly čas a podobu protestů, podporovaly některé formy činnosti, a tím přispívaly k větší soudržnosti celého hnutí. *TKK byl také partnerem a nadřízeným zahraniční Koordinační kanceláře *NSZZ Solidarita, která udržovala styky se západními odborovými centrálami, dostávala od nich hmotnou pomoc pro podzemí a snažila se koordinovat informačně-propagandistické akce v západních zemích. V *TKK zasedali vůdci regionů, z nichž nejdéle unikal zatčení *Zbigniew Bujak (do 31. května 1986). Také z něho se postupně stala symbolická postava podzemí.

Přestože režim *Wałęsu po propuštění z internace v listopadu 1982 pokládal za *soukromou osobu*, zůstal všeobecně znám jako vůdce a symbol již nelegálního *Svazu. Nezlomnost, s níž *Wałęsa odmítl výzvy, aby provedl sebekritiku, a nepřistoupil na dohodu, se stala důležitým

faktorem sjednocujícím členy rozbité *Solidarity. *Wałęsa také deklaroval ochotu mluvit s úřady a uzavřít kompromis, ale takový, který by navrátil občanská práva a připustil legální existenci *Solidarity. *Wałęsa byl stále v kontaktu s polskými biskupy a v letech 1983 a 1987 se sešel s Janem Pavlem II. na jeho poutích do Polska. Nobelova cena míru, kterou *Wałęsa obdržel v roce 1983, zvýšila jeho osobní prestiž a dodávala lidem *Solidarity sílu odolávat. *TKK a regionální podzemní struktury rovněž uznávaly *Wałęsův mandát předsedy *Svazu.

Působení opozice na společnost rovněž posilovala – a to těžko přecenitelným způsobem – podpora exilu, zejména pařížské **Kultury* Jerzyho Giedroyce a londýnského *Aneksu* bratří Eugenia a *Aleksandra Smolarových. Vedle publicistických textů a knih pašovaných do Polska ze „svobodného světa" prováděly tyto redakce finanční sbírky na pomoc opozici a Smolarovi se zabývali také zveřejňováním textů přicházejících z domova na Západ – mj. vydávali v letech 1982–1991 bulletin *Uncensored Poland News Bulletin*. Informace o činnosti opozice systematicky vysílaly polské sekce dvou největších zahraničních rozhlasových stanic: **RSE* a *BBC*. Jejich existence významně zvyšovala míru informovanosti celé společnosti o cílech a činnosti opozičního hnutí.

Třebaže byl hlavní proud nezávislé činnosti spojen se členy *Svazu, je potřeba připomenout také jiná centra opoziční činnosti. Součástí *Solidarity, byť „bouřící se" proti – podle jejího přesvědčení – příliš smířlivému *TKK, byla *Bojující Solidarita (Solidarność Walcząca, SW), která vznikla v roce 1982 ve Vratislavi. *SW, kterou řídil *Kornel Morawiecki, působila hlavně v Dolním Slezsku, navrhovala radikálnější metody činnosti, na perspektivu kompromisu s komunisty pohlížela skepticky a počítala spíš se svržením režimu; zároveň neváhala útočit přímo na Sovětský svaz. Jako seskupení usilující o nezávislost a odmítající spojenectví s komunisty vystupovala také *Moczulského *KPN. Podobnou orientaci vyhlašovala rovněž skupina kolem časopisu *Niepodległość*. Fundamentalistický antikomunismus, probuzený zkušenostmi *výjimečného stavu, se ostatně ozýval v mnoha strukturách *Solidarity, kterou spojoval nejen společný program, ale také vztah k vlajce a vůdcům.

Umírněný opoziční proud reprezentovala zejména prostředí zakotvená v katolické církvi. Slovo „umírněný" označuje neochotu k radikálním formám odporu, přikládání váhy tehdejším geopolitickým omezením, úporné zdůrazňování potřeby obnovit dialog mezi mocí a společností s předpokladem, že budoucího kompromisu lze dosáhnout na nižší úrovni, než jakou by představoval návrat k existenci *Solidarity v podobě, jakou měla do prosince 1981. Nejznámějším projevem tohoto postoje byly *Teze* Primasovy společenské rady z dubna 1982 a dále činnost Klubu politického myšlení Dziekania (Děkanství, 1984–1988). Podobnou orientaci měl Seminář „Zkušenost a budoucnost" (DiP), který v roce 1982 vydal několik expertiz a diagnóz. Umírněnou opozici podporovala katolická hierarchie, i když v rozsáhlé osvětové a kulturní akci, probíhající ve stovkách farností, se vyskytovaly projevy různých postojů – umírněných i radikálních.

Některá rozhodnutí státních úřadů se staly zlomovými momenty ve vývoji politické situace v Polsku. Cílem vládnoucích byl návrat k politické stabilizaci, tedy minimalizace zesilování odporu, opětovné dosažení kontroly společnosti a ukončení krize. Na politické rozhodnutí měla zásadní vliv ekonomická situace země, která upadala do permanentní krize, ještě posilované hospodářskými sankcemi, které Západ nastolil jako reakci na vyhlášení *výjimečného stavu. Snahy o nápravu vztahů se Západem a získání hospodářské pomoci neměly smysl bez omezení represí. První amnestie přišla v červenci 1983. Z vězení bylo propuštěno více než tisíc lidí. Hlavním cílem amnestie bylo snížit tlak společenského odporu. Po roce byla vyhlášena další amnestie, podle níž byli propuštěni téměř všichni zadržovaní – 660 osob, mezi nimiž byli

i někteří vůdci *Solidarity a *KSS KOR věznění od 13. prosince 1981. Tyto akce však neznamenaly politickou liberalizaci, proto se také někteří propuštění do vězení zase vraceli. V lůně moci soupeřil sklon k uvolňování represí s touhou rozhodně se s opozicí vypořádat. Výsledkem této touhy byl v roce 1984 únos a zavraždění varšavského kaplana *Solidarity, kněze *Jerzyho Popiełuszka. Přelom přinesla až amnestie vyhlášená v létě 1986, kdy bylo propuštěno přes 300 lidí, vězněných z politických důvodů.

Od podzimu 1986 se úřady pokusily uskutečnit scénář kooptace jednotlivých aktivistů a center umírněné opozice do legálního politického života a oživit styky s církví. Mělo to posílit legitimitu režimu ve společnosti a napravit jeho vzezření v očích svobodného světa. Byly to nesmělé pokusy a byly sotva postřehnutelné – scénář kooptace se nerealizoval. Úřady nicméně od té doby nerady sahaly k drastičtějším represím, což opozici umožňovalo postupně vystoupit z podzemí.

V říjnu 1986 vznikla veřejná Prozatímní rada *NSZZ Solidarita v čele s *Wałęsou jako vedení nadále nelegálního *Svazu. K pokusům vytvořit veřejné rady došlo také v mnoha regionech. *TKK a část regionálních vedení zůstávaly dál v podzemí, ale i tyto struktury z něj postupně vycházely. Nakonec v říjnu 1987 vznikl *Celostátní výkonný výbor NSZZ Solidarita, jehož předsedou byl *Wałęsa. Souběžně postupně vznikala rozsáhlejší skupina aktivistů *Svazu, jeho poradců, vůdců uměleckých a mládežnických organizací spjatých se *Solidaritou. Poprvé se objevila, když v květnu 1987 poslala uvítací pozdrav Janu Pavlovi II. v předvečer jeho třetí pouti do Polska, a od podzimu téhož roku uvažovala o podmínkách, možnostech a cílech zahájení dialogu s mocí. Tato instituce, jež dlouho fungovala neformálně, nabyla oficiální podoby v prosinci 1988 jako *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita.

Vůdcové *Solidarity si byli vědomi geopolitických omezení a pokládali režim za poměrně stabilní. Kompromis, k němuž směřovali, měl spočívat v rozšíření občanských svobod, návratu právního státu, novému vybudování odborů nezávislých na stranách a státní správě a na iniciování – v dohodě s mocí – programu vyvedení země z krize. Další demokratizace měla být evolučním procesem rozloženým na roky. Takový relativně umírněný program dosáhl podpory katolické církve i západního světa, jehož politici se od roku 1987 při cestách do Polska setkávali také s *Wałęsou a jeho poradci.

Opozice měla neporovnatelně menší sílu než v roce 1981 i než v období *výjimečného stavu. Společnost unavily roky represí a šikan, stejně jako ekonomická krize – naděje na radikální změny byly nevelké. Do emigrace odešly statisíce lidí, převážně mladých a někdejších aktivistů *Solidarity, potenciál odporu zeslábl. Nejobecnějším postojem byla pasivita a útěk do soukromí. Omezenou vůli k odporu dokazovaly stávky v květnu 1988, kterých se zúčastnila jen část zaměstnanců Nové Hutě, Gdaňských loděnic a Stalowé Woly, ale v jiných podnicích solidární stávky nevyvolaly. Další stávkové vlny se v srpnu 1988 zúčastnily hlavně doly ve Slezsku, Gdaňské loděnice, Stalowa Wola a řada podniků v několika vojvodstvích. Ani ta nebyla nijak mohutná, ale byla výrazně silnější než předchozí květnová. Bylo velmi pravděpodobné, že další vlna bude značně mohutnější a ovládnout rostoucí emoce bude neobyčejně obtížné. Srpnové stávky se tedy staly katalyzátorem změn. Vládnoucí moc projevila ochotu k rozhovorům s *Wałęsou, který se 31. srpna 1988 setkal s dlouholetým ministrem vnitra generálem Czesławem Kiszczakem. Ten se měl z pověření šéfa strany a státu generála Wojciecha Jaruzelského zabývat uspořádáním *kulatého stolu.

Jeho přípravy trvaly několik měsíců, kdy probíhala předběžná jednání představitelů moci a *Solidarity, při nichž ve velké roli „porodní báby" budoucího kompromisu vystupovali

biskupové. Na straně vládních struktur bylo cítit váhání, prolomené teprve veřejnou debatou *Lecha Wałęsy s předsedou oficiálních odborů Alfredem Miodowiczem 30. listopadu 1988, kterou vysílala televize.

Jednání *kulatého stolu probíhala od 6. února do 5. dubna 1989. Účastnilo se jich 230 představitelů *Solidarity, které si vybral *Wałęsa. Zvláštní úloha při jednání s představiteli moci o problémech politických reforem, legalizaci *Solidarity a ekonomických reformách připadla expertům *Solidarity. Vynikali mezi nimi *Geremek, *Kuroń, *Mazowiecki a*Michnik. Byla vyjednána opětovná legalizace *NSZZ Solidarita. Byl dohodnut balíček politických reforem, z nichž nejdůležitější bylo právo obsadit prostřednictvím svobodných voleb jednu třetinu křesel v Sejmu a vypsání svobodných voleb do nově vznikajícího Senátu. Kandidáti měli zaručenu možnost vést kampaň včetně založení deníku spjatého se *Solidaritou.

Dvouměsíční jednání *kulatého stolu a televizní, rozhlasové a tiskové zpravodajství, které je provázelo a v němž se často vyjadřovali vůdci opozice, oživily atmosféru politického života. K běžným občanům se dostala informace, že se děje něco důležitého, že končí doba stagnace a rýsuje se alternativa. Významný byl návrat aktivistů známých z roku 1981, kteří pak byli celé roky připomínáni jen při politických procesech a pomlouváni propagandou, do politického života.

Jednání s vládou a vyjednanou dohodu zpochybňoval radikální proud opozice – *SW, *KPN, část mladé generace a také Pracovní skupina Celostátního výboru (Grupa Robocza Komisji Krajowej), která v té době vznikla a jejímiž členy byli někteří známí aktivisté *Solidarity z roku 1981. Tato centra pokládala dohodu s mocí za morálně odsouzeníhodnou a politicky chybnou, protože podle jejich hodnocení budou partneři komunistů oklamáni. Část radikálů počítala s nástupem další stávkové vlny, která Polskem otřese, a kompromis pak bude zbytečný.

*Solidarita, která se chystala na volby, připravila jeden seznam pro celou zemi a rozhodla se postavit na každé místo, které mohla obsadit v parlamentu, jediného kandidáta (na předvolebních plakátech byla vždycky jeho fotografie s *Wałęsou). Prosazování kandidátů měly na starosti občanské výbory, které hojně vznikaly po celé zemi, často s podporou farností.

Ve volbách konaných 4. června 1989 získali kandidáti *Občanského výboru 160 míst v Sejmu (skoro všechny mandáty, které získat mohli) a 92 křesla ve stočlenném Senátu. Triumf *Solidarity byl o to větší, že vládní kandidáti utrpěli citelnou porážku – podařilo se jim získat jen tři poslanecká místa v Sejmu a o ostatních 296 mandátů se měli ucházet ve druhém volebním kole. Do Sejmu se nedostali vůdcové strany ani členové vlády. Ve druhém kole voleb vládní kandidáti obsadili místa v Sejmu, která jim připadla v důsledku dohody *kulatého stolu, představitelé *Občanského výboru získali třetinu mandátů v Sejmu a zcela ovládli Senát (99 křesel).

Červnové volby byly pro PSDS velkou ranou a opozice měla v parlamentu větší vliv, než se kdykoli předpokládalo. Plán, že strana bude řídit proces změn a pevně třímat v rukou „kontrolní balík“ akcií, se zhroutil. To přineslo na pořad dne otázku vlády. Lakonicky to vyjádřil *Michnik v článku *Váš prezident, náš premiér*, zveřejněném v novinách *Gazeta Wyborcza.* Pro opozici nastala doba způsobu politiky vlastní parlamentní demokracii. Dne 19. července zvolily spojené komory parlamentu, Sejm a Senát, generála Jaruzelského prezidentem, ale *Solidarita odmítla dát podporu vládě, v jejímž čele stál člen PSDS. V srpnu se rozpadla koalice řízená PSDS, která od roku 1948 tvořila základ vlády. Strany, jež byly dosud v roli vazalů, lidovci (ZSL) a demokraté (SD), získaly znovu suverenitu a uzavřely dohodu s poslanci *Solidarity. Tím, vznikla většina, jež 24. srpna povolala do čela vlády *Tadeusze Mazowieckého.

Andrzej Friszke

BIBLIOGRAFIE

ADAMSKI, W. (ed.): *Polacy ’81. Postrzeganie kryzysu i konfliktu*. Varšava 1996.
TÝŽ a kol. (eds.): *La Pologne en temps de crise*. Paříž 1988.
ANUSZ, A[ndrzej]. – ANUSZ, A[nna].: *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce* (*l944–1994*). Varšava 1994.
BADORA, B. a kol. (eds.): *Społeczeństwo i władza lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS*. Varšava 1994.
BAKA, W.: U *źródeł wielkiej transformacji*. Varšava 1999.
BANKOWICZ, B. – DUDEK, A. (eds.): *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*. Krakov 1996.
BAUMAN, Z.: O frustracji i kuglarzach. *Kultura* (Paříž), 1968, č. 12 (o *březnu 1968).
BÄCKER, R.: *Struktury poziome w Toruniu* (*1980–1981*). Varšava 1990.
BERBERYUSZ, E.: *Książę z Maisons-Laffitte*. Gdaňsk 1995 (životopis J. Giedroyce).
BEREZOWSKA, M. – MALISZEWSKA, I. (eds.): *25 rocznica I Zjazdu Regionu Mazowsze. Konferencja i spotkanie ludzi „Solidarności“: Dzięki którym powstaliśmy i przetrwaliśmy.* Varšava 2006.
BERNHARD, M. H.: *The Origins of Democratisation in Poland. Workers, Intellectuals and Oppositional Politics 1976–1980*. New York 1993.
BIEŃKOWSKI, W.: *Socjologia klęski. Dramat gomułkowskiego czternastolecia.* Paříž 1971.
BIKONT, A. – SZCZĘSNA, J.: *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu.* Varšava 2006.
BOGACZEWICZ, S. A. – KRZYŻANOWSKA, S. (eds.): *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie w latach 1945–1989*. Vratislav 2004.
BOCHWIC, T.: *Narodziny i działalność „Solidarności“ Oświaty i Wychowania 1980–1989.* Varšava 2000.
BORODZIEJ, W. – GARLICKI, A. (eds.): *Okrągły Stół. Dokumenty i materiały*, sv. 1–5. Varšava 2004.
BOROWSKI, A. (ed.): *Droga do niepodległości. „Solidarność“ 1980–2005*. Varšava 2005.
BOUYEURE, C.: *L’ invention du politique. Une biographie d’ Adam Michnik*. Lausanne 2007.
BRANACH, Z.: *Mit ojców założycieli. Agonia komunizmu rozpoczęła się w Gdańsku*. Toruň 2005.
BRODZKA, A. – JEDLICKI, J. – LOTH, R. – PUCHALSKA, M. (eds.): *Jan Józef. Spotkania i spojrzenia. Książka o Janie Józefie Lipskim.* Varšava 1996.
BRZEZICKI, A. – BURNETKO, K. – SKOCZYLAS, J.: *Wałęsa. Ludzie. Epoka*. Varšava 2005.
CELIŃSKI, A. – WALC, J.: *Ja już wygrałem... Jan Walc rozmawia z senatorem płockim*. Varšava 1991 (knižní rozhovor).
CENCKIEWICZ, S.: *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*. Krakov 2004.
CZACZKOWSKA, E. – WIŚCICKI , T.: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko.* Varšava 2004 (zde mj. podrobná bibliografie).
DASZKIEWICZ, K.: *Uprowadzenie i morderstwo ks. Jerzego Popiełuszki*. Poznaň 1990.
DAVIES, N.: *Boże igrzysko. Historia Polski*, sv. 1: *Od początków do roku 1795*. Krakov 1989; 1991; 1992; 1996; 1998; sv. 2: *Od roku 1795*. Krakov 1991; 1992; 1996; 1998.
DIMET, J. – ESTAGER, J.: *Pologne – une révolution dans le socialisme?* Paříž 1981.
Dokumentacja w sprawie TKN. Oświadczenia, relacje, zeznania (*1979–1981*). NZS Universitas, Vratislav 1981.

DOMINICZAK, H.: *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*. Varšava 1997.
DUBET, F. – STRZELECKI, J. – TOURAINE, A. – WIEVIORKA, M.: *Solidarność: analiza ruchu społecznego 1980–1981*. Europa, [bez místa vydání] 1989. Francouzky jako: *Solidarité. Analyse d'un mouvement social. Pologne 1980–1981*. Paříž 1982. Anglicky jako: *Solidarity. The Analysis of a Social Movement: Poland 1980–1981*. Cambridge 1983.
DUBIŃSKI, K.: *Magdalenka. Transakcja epoki. Notatki z poufnych spotkań Kiszczak – Wałęsa*. Varšava 1990.
TÝŽ (ed.): *Okrągły Stół.* Varšava 1989 (sbírka dokumentů).
DUDEK, A.: *Pierwsze lata III Rzeczpospolitej 1989–2001*. Krakov 2002.
TÝŽ: *Reglamentowana rewolucja: rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*. Krakov 2004.
DUDEK, A. – FRISZKE, A. – MACHCEWICZ, P. – PACZKOWSKI, A. (eds.): *Polska 1986–1989: koniec systemu*, sv. 1–3. Varšava 2002.
DUDEK, A. – GAWLIKOWSKI, M.: *Leszek Moczulski: bez wahania*. Krakov 1993.
DUDEK, A. – GRYZ, R.: *Komuniści i Kościół w Polsce* (*1945–1989*). Krakov 2003.
DUDEK, A. – MADEJ, K. (eds.): *Świadectwa stanu wojennego*. Varšava 2001 (výpovědi aktivistů podzemí).
DUDEK, A. – MARSZAŁKOWSKI, T.: *Walki uliczne w PRL 1956–1989*. Krakov 1992; 1999.
DUDEK, A. – PYTEL, G.: *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*. Londýn 1990.
DYBCIAK, K.: Dzieje i dorobek Instytutu Literackiego. In: *Zostało tylko słowo... Wybór tekstów o „Kulturze" paryskiej i jej twórcach*. Lublin 1990.
DYMEK, B.: *PZPR 1948–54*. Varšava 1989.
DZIUROK, A. (ed.): *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*. Varšava 2004.
EISLER, J. (ed.): *Co nam zostało z tych lat... Opozycja polityczna 1976–1980 z dzisiejszej perspektywy.* Varšava 2003.
TÝŽ: *Czerwiec 1976 w materiałach archiwalnych*. Varšava 2001.
TÝŽ: *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*. Varšava 2000.
TÝŽ: *Grudzień 1970 w dokumentach MSW.* Varšava 2000.
TÝŽ: *List 34*. Varšava 1993.
TÝŽ: *Polski rok 1968*. Varšava 2006.
FEDEROWICZ, G. – GROMADZIŃSKA, K. – KACZYŃSKA, M. (eds.): *Bibliografia podziemnych druków zwartych z lat 1976–1989.* Varšava 1995.
FENCHEL, R. – PIETSCH, A.-J. (eds.): *Polen 1980–82. Gesellschaft gegen den Staat.* Hannover 1982.
FIK, M.: *Kultura polska po Jałcie. Kronika lat 1944–1981*. Londýn 1989.
FIKUS, D.: *Foksal '81*. Poznaň 1989 (o novinářském prostředí v letech 1980–1981).
FREDRO-BONIECKI, T.: *Arcybiskup Ignacy Tokarczuk. W starciu z totalitaryzmem.* Paříž 1994.
FRISZKE, A.: Jan Józef Lipski – szkic biografii. In: LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników...*
TÝŽ: *Koło posłów Znak w Sejmie PRL 1957–1976.* Varšava 2002.
TÝŽ: Nad genezą Marca 1968. Konflikt w PZPR na Uniwersytecie Warszawskim 1965–1967. In: BUGAJ, R. – HALBERSZTADT, J. (eds.): *Polskie przemiany. Uwarunkowania i spory. Refleksje z okazji jubileuszu profesora Tadeusza Kowalika*. Varšava 1983, 2002.
TÝŽ: *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956–1989*. Varšava 1997.

FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*. Londýn 1994.
TÝŽ: *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*. Varšava 2003.
TÝŽ: *Solidarność podziemna 1981–1989.* Varšava 2006.
TÝŽ: „Tygodnik Solidarność" 1981. *Biuletyn IPN*, 2005, č. 7–8.
TÝŽ: *Życie polityczne emigracji*. Varšava 1999.
FRISZKE, A. – ZAREMBA, M. (eds.): *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*. Varšava 2005.
GARLICKI, A.: *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole*. Varšava 2003.
TÝŽ: *Rycerze Okrągłego Stołu*. Varšava 2005.
TÝŽ: *Z tajnych archiwów*. Varšava 1993 (dokumenty).
GARTON ASH, T.: *The Polish Revolution: Solidarity.* Londýn 1983, 1990, 1999; New York 1985. Polsky jako: *Polska rewolucja. Solidarność 1980–1981.* Most, Varšava 1987; Polonia, Londýn 1987; Krąg, Varšava 1988, 1989; Varšava 1990.
TÝŽ: *Rok zázraků: svědectví o revoluci roku 1989...*
GAWIN, D. (ed.): *Lekcja Sierpnia. Dziedzictwo „Solidarności" po dwudziestu latach*. Varšava 2002.
GEBERT, K.: *Mebel*. Londýn 1990 (o kulatém stole).
GIEŁŻYŃSKI, W. – STEFAŃSKI, L.: *Gdańsk sierpień 1980*. Varšava 1981.
GLUZA, Z. (ed.): *W stanie.* Przedświt, Varšava 1984; Varšava 1991 (výpovědi o výjimečném stavu).
GŁĘBOCKI, H.: *Policja tajna przy robocie. Z dziejów państwa policyjnego w PRL*. Krakov 2005.
TÝŽ: *Studencki Komitet Solidarności w Krakowie 1977–1980. Zarys działalności*. Krakov 1994.
GŁOWIŃSKI, M.: *Marcowe gadanie*. Varšava 1991 (analýza tisku o *březnu 1968).
GMITRUK, J. – NAWROCKI, Z. (eds.): *Represje wobec wsi i ruchu ludowego* (*1956–1989*), sv. 1. Varšava 2003; sv. 2. Varšava 2004.
GRAJEWSKI, A.: *Jidášův komplex. Zraněná církev...*
GROCHOLA, W.: Słowo jak dynamit. *Karta*, 2006, č. 49.
GROSS, J. T. (ed.) – STANISZKIS, J.: *Poland's Self-Limiting Revolution*. Princeton 1984.
Grudzień 1970. Relacje. Agencja Wydawnicza „Solidarności Walczącej", Vratislav 1982.
Grudzień 1981. Relacje. Krąg, Varšava 1982.
GUTSCHE, R. – KUBINA, M. – WILLE, M.: *Die SED-Führung und die Unterdrückung der polnischen Oppositionsbewegung 1980/81*. Kolín nad Rýnem 1994.
GWIAZDA, A. – KWIATKOWSKA, W.: *Gwiazda, miałeś rację*. Gdyně 1990.
HABIELSKI, R.: *Niezłomni, nieprzejednani. Emigracyjne „Wiadomości" i ich krąg 1940–1981*. Varšava 1991.
HOLZER, J.: *„Solidarność" 1980–1981. Geneza i historia*. Krąg, Varšava 1983, 1984; Oficyna Niezależnych, Vratislav 1985; Rytm, Varšava 1986; Varšava 1990.
TÝŽ: *Z dziejów PPS* (*1944–1948*). Wolność, Sprawiedliwość, Niepodległość, [Varšava 1983].
HOLZER, J. – LESKI, K.: *Solidarność w podziemiu*. Lodž 1990.
CHARPENTIER, J.-M. – ISRAEL, H.: *Solidarność. Un an de lutes sociales en Pologne*. Paříž 1981.
CHMIEL, B. – KACZYŃSKA, E. (eds.): *Postulaty 1970–71 i 1980. Materiały źródłowe do dziejów wystąpień pracowniczych w latach 1970–1971 i 1980* (*Gdańsk i Szczecin*). Varšava 1998.
CHODOROWSKI, M.: *„Sieć" 81. Powstanie, struktura, działania*. Varšava 1992.
CHRUŚLIŃSKA, I.: *Była raz „Kultura"... Rozmowy z Zofią Hertz*. Varšava 1994.
CHRYPIŃSKI, W.: *Kościół a rząd i społeczeństwo w powojennej Polsce.* Londýn 1989.

CHRZANOWSKI, W.: *Pół wieku polityki czyli Rzecz o obronie czynnej. Z Wiesławem Chrzanowskim rozmawiali Piotr Mierecki i Bogusław Kiernicki*. Varšava 1997.
IWANECZKO, D.: *Opór społeczny a władza w Polsce południowo-wschodniej 1980–1989*. Varšava 2005.
JAGIELSKI, K.: *Za burtą legendy*. Štětín 1992 (o štětínské Solidaritě).
JAGIEŁŁO, K.: *Dziedzice bezprawnej wolności*. Varšava 1990 (rozhovory s aktivisty podzemí).
JAGIEŁŁO, M.: *„Tygodnik Powszechny" i komunizm* (*1945–53*). NOWA, Varšava 1988.
JAKUBOWICZ, S.: *Bitwa o samorząd 1980–1981*. Londýn 1988.
JANKOWIAK, S. – MACHCEWICZ, P. – ROGULSKA, A.: *Zranione miasto. Poznań w czerwcu 1956 roku*. Poznaň – Varšava 2003.
JANKOWIAK, S. – ROGULSKA, A. (eds.): *Poznański Czerwiec 1956.* Varšava 2002.
JANKOWSKA, J.: *Portrety niedokończone. Rozmowy z twórcami „Solidarności" 1980–1981.* Varšava 2003 (rozhovory).
JAROCKI, R.: *Czterdzieści pięć lat w opozycji* (*O ludziach „Tygodnika Powszechnego"*). Krakov 1990.
JEDLICKI, W.: *Klub Krzywego Koła*. Instytut Literacki, Paříž 1963; Grupy Oporu „Solidarni", Varšava 1989.
JEGLIŃSKI, P. (ed.): *Grudzień 1970.* Paříž 1986 (zprávy, kalendárium, fotografie).
JUCHLER, J.: *Die sozialistische Gesellschaftsformation: allgemeine Theorie und Fallstudie* (*Polen 1945–1984*). Frankfurt nad Mohanem 1987.
KACZYŃSKA, E.: Les candidats et les élus au Congrès de Solidarité 1981. Aspects démographiques. *Sociologie du Travail,* 1982, č. 3.
KALISKI, B.: *Antysocjalistyczne zbiorowisko? I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność".* Varšava 2003.
KAŁA, M. – KAMIŃSKI, Ł. (eds.): *Młodzież w oporze społecznym 1944–1989.* Vratislav 2002.
KAMIŃSKI, Ł. (ed.): *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*…
TÝŽ: Władza wobec opozycji 1976–1989. *Pamięć i Sprawiedliwość,* 2003, č. 2 (4).
TÝŽ: *Wokół Praskiej Wiosny*…
KAMIŃSKI, Ł. – MAŁKIEWICZ, A. – RUCHNIEWICZ, K.: *Opór społeczny w Europie Środkowej w latach 1948–1953*…
KAMIŃSKI, Ł. – PERSAK, K. (eds.): *A Handbook of the Communist Security Apparatus*. Varšava 2005.
KAMIŃSKI, Ł. – WALIGÓRA, G. (eds.): *Kryptonim „Wasale". Służba Bezpieczeństwa wobec Studenckich Komitetów Solidarności 1977–1980.* Varšava 2007.
KANDZIORA, J. – SZYMAŃSKA, Z. – TOKARZÓWNA, K.: *Bez cenzury 1976–1989*…
KARNOWSKI, M. – ZAREMBA, P.: *O dwóch takich... Alfabet braci Kaczyńskich*. Krakov 2006.
KARPIŃSKI, J.: *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*. Lublin 2001.
KEMP-WELCH, A.: *The Birth of Solidarity. The Gdańsk Negotiations, 1980.* Londýn 1983.
KENNEY, P.: *Rebuilding Poland. Workers and Communists 1945–1950*. New York 1997.
KERSTEN, K.: *Historia polityczna Polski 1944–1956*. Krąg, Varšava 1982; Solidarność Walcząca, Lodž 1983; Oficyna Wydawnicza „PS", Varšava 1983; Stop, Varšava 1986; Petit, Gdaňsk 1989.
TÁŽ: *Jałta w polskiej perspektywie*. NOWA, Varšava 1989.
TÁŽ: *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944–1956*. Londýn 1993.
KERSTEN, K.: *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*. Krąg, Varšava 1985; Most, Varšava 1987; PoMost, Varšava 1988; Poznaň 1990. Anglicky jako: *The Establishment of Communist Rule in Poland 1943–1948.* Berkeley 1991.
TÁŽ: *Polacy, Żydzi, komunizm. Anatomia półprawd 1939–1968*. Varšava 1992.
KISIELIŃSKA, E. – WNUK, M. (eds.): *Okrągły stół. Kto jest kim. „Solidarność" – opozycja: biogramy, wypowiedzi*. Myśl, Varšava 1989.
KLIMEK, R. (ed.): *Polski Październik 1956 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim*. Krakov 2004.
KLOC, K.: *Historia samorządu robotniczego w PRL 1944–1989*. Varšava 1992.
KOLBOWSKI, J. – MARODY, M. (eds.): *Polacy '80. Wizje rzeczywistości dnia* (*nie*)*codziennego.* Varšava 2004.
KOMAR, M.: *Władysław Bartoszewski. Skąd pan jest? Wywiad rzeka*. Varšava 2006.
KONOPKA, H.: *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa* (*1944–1961*). Białystok 1997.
Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny, sv. 1–3. Krakov – Varšava – Vratislav 2002–2007.
KOPCZYŃSKI, K.: *Przed przystankiem Niepodległość. Paryska „Kultura" i kraj w latach 1980–1989*. Varšava 1990.
KOPKA, B. – MAJCHRZAK, G. (eds.): *Stan wojenny w dokumentach władz PRL 1980–1983*. Varšava 2001.
KOPKA, B. – ŻELICHOWSKI, R. (eds.): *Rodem z „Solidarności". Sylwetki twórców NSZZ „Solidarność"*. Varšava 1997.
KOREK, J.: *Paradoksy paryskiej „Kultury". Ewolucja myśli politycznej w latach 1947–1980*. Stockholm 1998.
KOWALCZYK, A. S.: *Giedroyc i „Kultura".* Vratislav 2000.
KOWALCZYK, K. – KUBAJ, A. – WRÓBLEWSKI, R. (eds.): *Między integracją a komunizmem. Społeczeństwa i Kościoły Europy Środkowej. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Szczecin 8–9 czerwca 2001.* Tuchów 2001.
KOWALCZYK, R[oman].: *Studenci 81*. Varšava 2000.
KOWALSKI, S[ergiusz].: *Krytyka solidarnościowego rozumu. Studium z socjologii myślenia potocznego*. Varšava 1990.
KOZŁOWSKA, A.: Dwa dni z dziejów PRL. Wydarzenia z kwietnia 1960 roku w Nowej Hucie. In: CHOJNOWSKI, A (ed.) – KOZŁOWSKA, A. – KULA, M. (ed.) – MARKIEWICZ, T. – PIASECKA, J.: *Stosunki między państwem a Kościołem rzymskokatolickim w czasach PRL.* Varšava 1998.
KRAJEWSKI, A.: *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL* (*1975–1980*). Varšava 2004.
KRAŚKO, T.: *Wierność. Rozmowy z Jerzym Turowiczem*. Poznaň 1995.
KRÓL, M.: Cnoty „Kultury". *Zeszyty Literackie*, 1989, č. 26.
KRZEMIŃSKI, I. (ed.): *Polacy – jesień '80*. Varšava 2005.
TÝŽ: *Solidarność. Projekt polskiej demokracji*. Varšava 1997.
KUBIK, J.: *The Power of Symbols Against the Symbols of Power. The Rise of Solidarity and the Fall of State Socialism in Poland*. Pennsylvania 1994.
KUBINA, M. (ed.): *„Hart und kompromißlos durchgreifen". Die SED contra Polen 1980/81. Geheimakte der SED-Führung über die Unterdrückung der polnischen Demokratiebewegung*. Berlín 1995.
KUCZYŃSKI, W.: *Agonia Systemu. Szkice z niedawnej przeszłości*. Varšava 1996.

KUDELSKI, Z. (ed.): *Spotkania z paryską „Kulturą“.* Varšava 1995.
KUKLIŃSKI, R.: Wojna z narodem widziana od środka. *Kultura* (Paříž), 1987, č. 4; Biblioteka „Obserwatora Wojennego“, Krakov 1987; Aspekt, Vratislav 1987; Litery, Gdaňsk 1987.
KULA, M. (ed.): *Solidarność w ruchu 1980–1981*. Varšava 2000.
KULA, M. – OSĘKA, P. – ZAREMBA, M. (eds.): *Marzec 1968 trzydzieści lat później. Materiały z sesji naukowej w Uniwersytecie Warszawskim*, sv. 1. Varšava 1998 (referáty).
KUROŃ, J.: *Gwiezdny czas. „Wiary i winy“ ciąg dalszy*. Londýn 1991.
TÝŽ: *Wiara i wina. Do i od komunizmu*. NOWA, Varšava 1989.
KUROŃ, J. – MODZELEWSKI, K.: *List otwarty do Partii*. Paříž 1966. Francouzsky jako: *Lettre ouverte au parti ouvrier polonais*. Paříž 1969. Anglicky jako: *An Open Letter to the Party*, Londýn 1970. Česky jako: *Pražský studentský parlament*, [Praha] 1968.
LASOTA, M. – SZAREK, J. – TERLECKI, R. (eds.): *Nowa Huta – miasto walki i pracy*. Krakov 2002.
LENDVAI, P.: *Anti-Semitism in Eastern Europe*. Londýn 1972.
LESIAKOWSKI, K. (ed.): *Opozycja i opór społeczny w Łodzi 1956–1981.* Varšava 2003.
LESKI, K.: *Coś, czyli rzecz o okrągłym stole*. Grupy Oporu „Solidarni“, [Varšava] 1989; Plus, [Varšava] 1989.
LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*
LOMBARDO-RADICE, L.: *Polen – realer Sozialismus*. Hamburk 1981.
LUKS, L.: *Katholizismus und politische Macht im kommunistischen Polen 1945–1989. Anatomie einer Befreiung*. Kolín nad Rýnem 1993.
LUTYŃSKI, J. (ed.): *Strajk studentów łódzkich ’81 w świetle analiz socjologicznych*. Varšava 1988.
ŁABĘDŹ, K.: *Spory wokół zagadnień programowych w publikacjach opozycji politycznej w Polsce w latach 1981–1989*. Krakov 1997.
ŁATYŃSKI, M.: *Nie paść na kolana. Szkice o polskiej polityce lat powojennych*. Vratislav 2002.
ŁĄTKOWSKA, M. (ed.): *Solidarność: XX lat historii*. Varšava 2000.
ŁEPKOWSKI, T.: *Rewolucje polskie 1944–1982*. Varšava 1983.
ŁĘTOWSKI, M.: *Ruch i koło poselskie „Znak“ 1957–1976*. Katovice 1998.
ŁOPIŃSKI, M. – MOSKIT, M. [vl. jm. Gach, Zbigniew] – WILK, M.: *Konspira. Rzecz o podziemnej „Solidarności“.* Przedświt, Varšava 1984; Editions Spotkania, Paříž 1984; Kształt, Gdańsk 1985; Bis; In Plus; Międzyzakładowa Struktura Solidarności, Varšava 1985; Nawias, [bez místa vydání] 1985; Libertas, Krakov 1985; Baza; Maraton, Bis, Varšava 1986; Gdaňsk – Varšava 1989; také četné překlady.
ŁUKASIEWICZ, M[aciej]. (ed.): *Bohater czy zdrajca. Fakty i dokumenty. Sprawa pułkownika Kuklińskiego*. Varšava 1992.
MACSHANE, D.: *Solidarity: Poland’s Independent Trade Union*. Nottingham 1981.
MAĆKÓW, J.: *Die Konstruktion politischer Stabilität. Polen und Rußland in den Umbrüchen der achtziger und neunziger Jahre*. Baden-Baden 1998.
MACHCEWICZ, P.: *Polski rok 1956*. Varšava 1993.
MAJCHROWSKI, J.: *Geneza politycznych ugrupowań katolickich. Stronnictwo Pracy i grupa „Dziś i Jutro“.* Paříž 1984.
Marzec 1968. Dokumenty, sv. 1: *Odezwy i ulotki;* sv. 2: *W poszukiwaniu programu odnowy;* sv. 3: *Relacje z wydarzeń. Procesy.* NZS PW, Varšava [1981].
Marzec 1968. Sesja na Uniwersytecie Warszawskim 1981 r., s. 1–3. NOWA 2, Varšava 1981 (materiały ze zasedání TKN).

MAŻEWSKI, L.: *W objęciach utopii. Polityczno-ideowa analiza dziejów „Solidarności“ 1980––2000*. Toruň 2001.
MÉRÉTIK, G.: *La nuit du général.* Paříž 1989. Polsky jako: *Noc generała. 13 grudnia 1981.* Varšava 1989.
MICEWSKI, A.: *Kardynał Wyszyński – prymas i mąż stanu*. Paříž 1982; Wszechnica Społeczno-Polityczna, [Krakov] 1983. Německy jako: *Stefan Kardinal Wyszyński, Primas von Polen: eine Biographie.* Mainz – Mnichov 1990.
TÝŽ: *Katolicy w potrzasku*. Varšava 1993.
TÝŽ: *Kościół wobec „Solidarności“ i stanu wojennego*. Paříž 1987.
TÝŽ: *Stefan Kardynał Wyszyński* (*1901–1981*). Varšava 2000.
TÝŽ: *Współrządzić czy nie kłamać? PAX i ZNAK w Polsce 1945–1976*. Paříž 1978; NZS UJ Jagiellonia, Krakov 1981; Zbliżenia, Varšava 1981.
MICHALAK, R.: *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce* (*1945–1956*). Varšava 2002.
MICHNIK, A.: *Kościół, lewica, dialog*. Paříž 1977; rozšířené vydání: NOWA, Varšava 1983. Francouzsky jako: *L’ Église et la Gauche: le dialogue polonais*. Paříž 1979. Rusky jako: *Polskij dialog: Cerkow – lewyje*. Londýn 1980. Anglicky jako: *The Church and the Left*. Chicago 1993.
TÝŽ: *Szanse polskiej demokracji*. Aneks, Londýn 1984 (zde mj. *Nowy ewolucjonizm*; *Cienie zapomnianych przodków*; *Gnidy i anioły*; *Rozmowa w cytadeli*; *Ugoda, praca organiczna, myśl zaprzeczna*).
MOND, J.: *Sześć lat temu. Kulisy polskiego Października*. Paříž 1962.
NAWROCKI, G.: *Struktury nadziei.* Pokolenie, Varšava 1988 (rozhovory s aktivisty podzemí).
NEJA, J. (ed.): *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL.* Varšava 2005.
NOWAK, S. (ed.): *Społeczeństwo polskie czasu kryzysu. Przeobrażenia świadomości i warianty zachowań.* Varšava 2005 (sociologické analýzy z roku 1981).
NOWAK-JEZIORAŃSKI, J.: *Wojna w eterze*. Londýn 1985.
OLSZEWSKI, J. – POLAK-PAŁKIEWICZ, E.: *Prosto w oczy. Z Janem Olszewskim rozmawia Ewa Polak-Pałkiewicz*. Varšava 1997.
OSĘKA, P.: *Syjoniści, inspiratorzy, wichrzyciele. Obraz wroga w propagandzie marca 1968.* Varšava 1999.
OST, D.: *Solidarity and the Politics of Anti-Politics. Opposition and Reform in Poland since 1968*. Filadelfie 1990.
OSTROŁĘCKA, E. [vl. jm. Niesiołowski, Stefan]: *„Ruch“ przeciw totalizmowi.* NOWA, Varšava 1985; Niezłomni, Varšava 1989; Varšava 1993.
PACZKOWSKI, A.: Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego. Szkic do portretu z czasów komunizmu. *Zeszyty Historyczne,* 2006, č. 155.
TÝŽ: *Droga do „mniejszego zła“. Strategia i taktyka obozu władzy: lipiec 1980 – styczeń 1982*. Krakov 2002.
TÝŽ: *Půl století dějin Polska.* Přel. Šustrová, Petruška. Praha 2000.
TÝŽ: *Stanisław Mikołajczyk, czyli klęska realisty* (*zarys biografii politycznej*). Varšava 1991.
TÝŽ: *Strajki, bunty, manifestacje jako „polska droga“ przez socjalizm*. Poznaň 2003.
PANNÉ, J.-L. – WALLON, E. (eds.): *L’ entreprise sociale. Le pari autogestionaire de Solidarność*. Paříž 1986 (o dělnické samosprávě).

PARMELEE, D. (ed.): *Communism's Negotiated Collapse. The Polish Round Table, Ten Years Later. A Conference at the University of Michigan April 7–10 1999.* Ann Arbor 1999.
PASIERB, B. (ed.): *NSZZ „Solidarność" 1980–1981. Podstawowe dokumenty. Kronika działalności. Bibliografia*. Vratislav 1990.
PAWŁOWICZ, J. (ed.): *Nieznane świadectwa. Opozycja i opór społeczny w województwie płockim w tajnych dokumentach Służby Bezpieczeństwa*. Toruň 2005.
PERNAL, M. – SKÓRZYŃSKI, J.: *Gdy niemożliwe stało się możliwe. Kalendarium Solidarności 1980–1989*. Varšava 2005.
PÉTERI, G. (ed.): Intellectual Life and the First Crisis of State Socialism in East Central Europe 1953–1956…
PIOTROWSKI, P.: Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990. *Pamięć i Sprawiedliwość,* 2003, č. 1 (3).
PISULIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wisła".* Varšava 2003.
Polskie Porozumienie Niepodległościowe. Wybór tekstów. Londýn 1989.
POMIAN, G. – POMIAN, K. (eds.): *O „Kulturze". Wspomnienia i opinie.* Londýn 1987.
POMIAN, K. (ed.): *J. Giedroyc*: *Autobiografia na cztery ręce.* Varšava 1994.
POTEL, J.-Y. (ed.) – STANISZKIS, J.: *Pologne. La Révolution autolimiteé*. Paříž 1982.
Poznań 1956 – Grudzień 1970. Instytut Literacki, Paříž 1971.
PRADETTO, A.: *Techno-bürokratischer Sozialismus. Polen der Ära Gierek* (*1970–1980*). Frankfurt nad Mohanem 1991.
PROKOP, J.: *Wyobraźnia pod nadzorem. Z dziejów literatury i polityki w PRL*. Krakov 1994.
PYJAS, F. – ROLIŃSKI, A. – SZAREK, J. (eds.): *Sprawa Pyjasa. Czy ktoś przebije ten mur?* Krakov 2001.
RAINA, P.: *Arcybiskup Dąbrowski w służbie Kościoła i narodu. Rozmowy z władzami PRL*, sv. 2: *1982–1989*. Varšava 1995.
TÝŽ: *Droga do „Okrągłego Stołu". Zakulisowe rozmowy przygotowawcze*. Varšava 1999.
TÝŽ: *Entstehung des Polnischen Reformkommunismus 1953–1956*. Marburg 1976.
TÝŽ: *Kardynał Wyszyński*, sv. 1–8. Varšava 1993–1998 (biografie).
TÝŽ: *Kościół w Polsce 1981–1984*. Londýn [1985].
TÝŽ: *Ks. Jerzy Popiełuszko. Męczennik za wiarę i ojczyznę*, sv. 1–2. Olštýn 1990.
TÝŽ: *Political Opposition in Poland 1954–1977*. Londýn 1978.
TÝŽ: *Troska o internowanych. Interwencje abp. Dąbrowskiego u gen. Kiszczaka 1982–1989*. Varšava 1999.
Raport madrycki o przestrzeganiu praw człowieka i obywatela w Polsce. Wyd. im Konstytucji 3 Maja, Varšava 1980.
Raport Rokity. Sprawozdanie Sejmowej Komisji Nadzwyczajnej do zbadania Działalności MSZ. Krakov 2005.
REIFF, R.: *Okrągły stół*. Wola, Varšava 1989.
RÉMOND, R.: Les catholiques et le communisme depuis 1944. *Études,* 1990, č. 9.
ROBINSON, W. F. (ed.): *August 1980. The Strikes in Poland.* Mnichov 1980.
ROGACZEWSKA, K.: *Niemcy w myśli politycznej polskiej opozycji w latach 1976–1981*. Vratislav 1998.
ROLICKI, J.: *Edward Gierek – przerwana dekada*. Varšava 1990 (knižní rozhovor).
Rozmowy niekontrolowane. Paříž 1983 (rozhovory s umělci za výjimečného stavu).
RUANE, K.: *The Polish Challenge*. Londýn 1982.

RUDKA, S.: *Poza cenzurą. Wrocławska prasa bezdebitowa 1973–1989*. Varšava 2001.
RUPNIK, J.: The Military and „Normalisation" in Poland. In: LEWIS, P. G. (ed.): *Eastern Europe. Political Crisis and Legitimation*. Sydney 1984.
RUZIKOWSKI, T.: Obchody milenijne w Warszawie i województwie warszawskim w 1966 roku. In: BRODALA, M. – KULA, M. (ed.) – LISIECKA, A. – RUZIKOWSKI, T.: *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*. Varšava 2001.
TÝŽ: Tajni współpracownicy pionów operacyjnych aparatu bezpieczeństwa 1950–1984. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2003, č. 1 (3).
SASANKA, P. – SPAŁEK, R. (eds.): *Czerwiec 1976. Spory i refleksje po 25 latach.* Varšava 2003.
Sąd orzekł (*procesy polityczne lat 60-tych w PRL*). Instytut Literacki, Paříž 1972.
SIEDLECKA, J.: *Obława. Losy pisarzy represjonowanych*. Varšava 2005.
SKÓRZYŃSKI, J.: *Od Solidarności do wolności*. Varšava 2005.
TÝŽ: *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985–1989*. Varšava 1995.
SKÓRZYŃSKI, J. – SOWIŃSKI, P. – STRASZ, M. (eds.): *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89*, sv. 1–3. Varšava 2000–2006.
SKWIROWSKA, S. (ed.): *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976–1990.* Varšava 2001.
SŁOMKA, A.: *Historia KPN*. Katovice 1995.
SŁOWAKIEWICZ, A.: „Trzecia droga" ruchu ludowego w Polsce powojennej. *Antyk*, 1988, č. 5.
SMOLAR, A.: *Die Rolle oppositioneller Gruppen am Vorabend der Demokratisierung in Polen und Ungarn 1987–1989*. Kolín nad Rýnem 1989.
SMOLEŃSKI, P.: *Szermierze Okrągłego Stołu: zwątpienia i nadzieje*. Paříž 1989; Most, Varšava 1989 (rozhovor).
SOLAK, Z. – SZAREK, J. (eds.): *Stan wojenny w Małopolsce. Relacje i dokumenty*. Krakov 2005.
SOŁTYSIAK, G. (ed.): *Okrągły Stół*. Varšava 1999.
SOŁTYSIAK, G. – STĘPIEŃ, J. (eds.): *Marzec '68. Między tragedią a podłością.* Varšava 1998 (výbor z dokumentů).
SPAŁEK, R.: „Gracze" – Komitet Obrony Robotników w propagandzie PRL, stereotypach oraz dokumentach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. *Pamięć i Sprawiedliwość,* 2003, č. 2 (4).
Spór o PRL. Krakov 1996 (diskuse historiků).
Spór o wydarzenia marcowe. *Zeszyty Historyczne,* 1973, sv. 24.
STANISZKIS, J.: *Ontologia socjalizmu*. In Plus, Varšava 1989.
STOMMA, S.: *Pościg za nadzieją*. Paříž 1991 (vzpomínky).
STRASZ, M. (ed.): *Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność" Lechu Wałęsie. Stenogramy posiedzeń 1987–1989.* Předmluva: Friszke, Andrzej. Varšava 2006.
STRZELECKI, M.: *Działalność opozycji parlamentarnej w KRN i Sejmie Ustawodawczym* (*VII 1945 – X 1947 r.*). Toruň 1996.
SZAREK, J.: *Czarne Juwenalia. Ludzie Studenckiego Komitetu Solidarności*. Krakov 2007.
SZCZESIAK, E.: *My podziemni. Cisi bohaterowie stanu wojennego*. Gdaňsk 2006.
SZEJNERT, M. – ZALEWSKI, T.: *Szczecin: grudzień–sierpień–grudzień*. Niezależna Oficyna Wydawnicza, Archiwum Solidarności, Varšava 1984; Londýn 1986.
TATUR, M.: *Solidarność als Modernisierungbewegung. Sozialstruktur und Konflikt in Polen*. Frankfurt nad Mohanem – New York 1989.
TERLECKI, R. (ed.): *Aparat represji wobec emigracji politycznej i Polonii.* Varšava 2005.

TERLECKI, R.: *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych 1977–1981.* Krakov – Řešov 2000.
TISCHNER, J.: *Etyka Solidarności*. Krakov 1981, 2000; Słowo, Varšava 1984; Varšava 1989. Anglicky jako: *The Spirit of Solidarity.* San Francisco 1984 (kázání na téma poselství Solidarity).
TÝŽ: *Polski kształt dialogu*. [bez místa vydání] 1979; Spotkania, Krakov 1980; Głos, Varšava 1981; Krąg, Varšava 1981; Krakov 2002.
TREMBICKA, K.: *Okrągły stół w Polsce. Studium o porozumieniu politycznym*. Lublin 2003.
TRZNADEL, J.: *Hańba domowa. Rozmowy z pisarzami*. Paříž 1986; NOWA, Varšava 1986, 1987.
TURKOWSKI, R. (ed.): *Opozycja parlamentarna w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945–1947*. Varšava 1997.
TÝŽ: *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1989*. Varšava 1992.
TUROWICZ, J. – ŻAKOWSKI, J.: *Trzy ćwiartki wieku.* Krakov 1990 (knižní rozhovor).
URBAN, K.: *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970* (*rys historyczny*). Krakov 1994.
WALIGÓRA, G.: *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*. Varšava 2006.
Wałęsa. Gdaňsk 1981 (sebrané články).
WAŁĘSA, L.: *Droga do wolności: decydujące lata 1985–1990.* Varšava 1991 (vzpomínky).
TÝŽ: *Droga nadziei*, sv. 1–2. Rytm, Varšava 1988; Krakov 1989, 1990, 2006. Anglicky jako: *A Path of Hope: An Autobiography*. Londýn 1987; Londýn – Sydney 1988; *A Way of Hope: An Autobiography.* New York 1987. Francouzsky jako: *Un chemin d'espoir: Autobiographie*. Paříž 1987 (vzpomínky).
WERBLAN, A.: *Stalinizm w Polsce*. Varšava 1991.
Who's who, What's what in „Solidarność". Leksykon związkowy. BIPS, Gdaňsk 1981.
WŁADYKA, W.: *Październik '56*. Varšava 1994.
WOJEWODA, Z.: *Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989*. Krakov 1994.
WOŹNICZKA, Z.: *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość" 1945–52*. Varšava 1992.
WRZESIŃSKI, W. (ed.): *Październik 1956…*
WYRWICH, M.: *Kapelani Solidarności 1980–1989*. Varšava 2005.
ZAREMBA, M.: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Varšava 2001.
ZAREMBA, P.: *Młodopolacy. Historia Ruchu Młodej Polski*. Gdaňsk 2000.
ZIEMER, K.: *Polens Weg in die Krise. Eine politische Soziologie der Ära Gierek*. Frankfurt nad Mohanem 1987.
ZNAMIEROWSKI, A.: *Zaciskanie pięści. Rzecz o „Solidarności Walczącej"*. Paříž 1988; Petit, Gdyně 1989; Prawy Margines, [Varšava 1989].
ZUZOWSKI, R.: *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydentyzmu i opozycji politycznej*. Vratislav – Varšava 1996.
ŻAKOWSKI, J.: *Anatomia smaku, czyli rozmowy o losach zespołu „Tygodnika Powszechnego" w latach 1953–1956*. Region Środkowo-Wschodni NSZZ „Solidarność", Lublin 1986; Most, Varšava 1988.
ŻARYN, J.: *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce* (*1944–1989*). Varšava 2003.
TÝŽ: *Kościół w PRL*. Varšava 2004.
TÝŽ: Ostatnia „legalna opozycja" polityczna w Polsce 1944–1947. In: OTWINOWSKA, B. – ŻARYN, J. (eds.): *Polacy wobec przemocy 1944–1956*. Varšava 1996.

ŻYLIŃSKA, E. (ed.) [vl. jm. Mieszczanek, Anna]: *Krajobraz po szoku*. Przedświt, Karta, Varšava 1989 (zprávy o *březnu 1968).

Dokumenty Solidarity lze nalézt na webových stránkách Sdružení Archiv Solidarity – viz www.archsol.pl (citováno k 2. 10. 2018).
Materiály s tematikou Ruchu a *ROPCiO" jsou k dispozici na webových stránkách rodiny Czumovy – viz www.czuma.pl (citováno k 2. 10. 2018).
Oficiální webové stránky polského Institutu národní paměti (IPN) – viz www.ipn.gov.pl (citováno k 2. 10. 2018).
Archiv opozice je zveřejňován na webových stránkách Centra Karta – viz www.karta.org.pl (citováno k 2. 10. 2018).
Internetové Muzeum PLR – viz http://www.mprl.pl/ (citováno k 2. 10. 2018).

KALENDÁRIUM

1956

28.–29. června
Ekonomická stávka poznaňských dělníků, kterou zahájili zaměstnanci Stalinových závodů (dříve Závodů Hipolita Cegielského), přerostla do vystoupení proti komunistické vládě. Dav zdemoloval Vojvodský výbor Polské sjednocené dělnické strany, napadl věznici a budovu Bezpečnostního úřadu. Poznaňskou vzpouru potlačila armáda. Zahynulo asi 57 lidí a kolem 250 jich bylo uvězněno.

27. září
První soud s účastníky poznaňského *června 1956; před Vojvodským soudem v Poznani padly odsuzující rozsudky, nejvyšší k šesti rokům vězení. Dvaadvacátého října bylo další soudní projednávání přerušeno v důsledku změn ve vedení PSDS, k nimž došlo na VIII. plénu PSDS.

říjen
V celé zemi se konala shromáždění na podporu nového stranického vedení v čele s Władysławem Gomułkou. Ve Varšavě vedl velkou manifestaci na technice Lechosław Goździk z továrny na osobní auta v Žerani. V Krakově se hnacím motorem změn stal Studentský revoluční výbor, který vznikl ze Svazu polské mládeže. Byli v něm mluvčí destalinizace, podporující Władysława Gomułku.

24. října
Ve Varšavě založilo 25 lidí Celopolský klub pokrokové katolické inteligence. Deklaraci podporující Gomułku a požadující propuštění polského primase Stefana Wyszyńského a novou podobu vztahů mezi státem a církví podepsali mj. Jerzy Kłoczowski, *Tadeusz Mazowiecki, Zygmunt Skórzyński, Stanisław Stomma, Jerzy Turowicz, Janusz Zabłocki, Jerzy Zawieyski, kněz Jan Zieja. Tato iniciativa zahájila vznik *Klubů katolické inteligence, které se tvořily v následujících letech (mj. ve Varšavě a v Krakově).

24. listopadu
Ve Varšavě na poradě, kterou svolala mj. redakce týdeníku *Po prostu* (*Prostě*), jenž byl hlavním časopisem reformního hnutí v *říjnu 1956, byl založen Revoluční svaz mládeže, organizace, která se odvolávala na marxistická hesla, ale odtrhla se od ZMP a jeho stalinistické minulosti. K jeho aktivistům patřil *Jacek Kuroń. Podobné svazy vznikly i v jiných městech.

30. listopadu
Vznikl Svaz mladých demokratů, celopolské sdružení, které se vyslovovalo pro demokratizaci režimu. Předsedou se stal Karol Głogowski.

5. prosince
Podle zákona Sejmu vznikla první dělnické rada (zaměstnanecká samospráva) v továrně na osobní auta ve varšavské Žerani, kde byl prvním tajemníkem podnikového výboru PSDS Lechosław Goździk, hlavní osobnost dělnického proudu říjnových reforem. V následujícím roce byly dělnické rady zřízeny ve více než pěti tisících podniků.

25. prosince
Po přerušení v letech 1953–1956 vyšlo první číslo katolického týdeníku **Tygodnik Powszechny*, a to znovu pod vedením Jerzyho Turowicze. V letech 1956–1958 byl **Tygodnik* navzdory cenzurním omezením jako jeden z mála oficiálních časopisů tribunou nezávislého myšlení.

1957

20. ledna
Ve volbách do Sejmu kandidovala pětičlenná reprezentace katolických kruhů (mj. *Stefan Kisielewski, Stanisław Stomma, Jerzy Zawieyski a v následujícím období také *Tadeusz Mazowiecki). Od roku 1961 byli její členové organizováni v Poslaneckém klubu Znak a na různých vystoupeních v Sejmu vyjadřovali své nezávislé a kritické postoje.

28. dubna
Rezoluce členů Sjednocené lidové strany (ZSL, jedna ze tří oficiálních politických stran v PLR) a nestranických rolníků z vesnice Wola Rasztowska (u Krakova). Požadovali v ní mj. nezávislost ZSL, kooptaci někdejších rolnických aktivistů pronásledovaných za stalinismu do jejího vedení, očištění dějin rolnického hnutí od lží.

2. října
Zrušení týdeníku *Po prostu*. V následujících dnech se konaly protestní pouliční demonstrace, které rozehnaly pořádkové síly (mj. ve Varšavě).

10. října
Prof. *Edward Lipiński se v referátu přednesném v *Klubu křivého kola vyjádřil pro změny v centrálním řízení hospodářství. V podobném duchu se v tomto období vyjadřovali i jiní ekonomové, mj. Stefan Kurowski.

listopad
Jerzy Andrzejewski a několik dalších vzpurných spisovatelů vystoupilo z PSDS na protest proti negativní reakci úřadů na pokus založit měsíčník *Europa*, který měl prezentovat tvorbu v západní Evropě.

1958

červenec
První politický proces po *říjnu ’56. Členka *Klubu křivého kola Hanna Rewska byla odsouzena na tři roky do vězení za *rozšiřování pařížské *Kultury*. Po odvolání však byla Rewska, kterou zastupovala *Aniela Steinsbergowa, propuštěna na svobodu.

1959

*Leszek Kołakowski uveřejnil článek *Karel Marx a klasická definice pravdy* (*Studia Filozoficzne*, č. 2), programový text prostředí tzv. revizionistů – intelektuálů zastupujících postoj nedogmatického marxismu, kritických k jednání garnitury Władysława Gomułky.

1960

27.–28. dubna
Obyvatelé Nové Hutě u Krakova nepřipustili odstranění kříže z místa určeného ke stavbě kostela. Došlo ke střetům a policie použila zbraní. Bylo zadrženo asi 500 lidí, 87 jich stanulo před soudem a 119 před přestupkovými komisemi.

1961

29. května
V procesu s tajnou Národně-demokratickou ligou byl Przemysław Górny odsouzen na dva roky do vězení. Několikasetčlenná studentská skupina Górného pořádala ve Varšavě od roku 1959 nelegální diskusní schůzky. Její členové se odvolávali k nacionalistické ideologii, zejména k předválečné Národní demokracii, hledali kontakty s jejími někdejšími aktivisty (mj. s Janem Bogdanowiczem, Wiesławem Chrzanowským, Leonem Mireckým).

Navzdory rozsudku byl Górny i s ostatními sedmi odsouzenými krátce po ukončení kauzy propuštěn na svobodu.

1962

únor
Anna Rudzińska, členka *Klubu křivého kola, byla obviněna ze spolupráce s pařížskou **Kulturou* a odsouzena na rok odnětí svobody. Hájili ji Ludwik Cohn, *Jan Olszewski a *Aniela Steinsbergowa.

3. února
Likvidace *Klubu křivého kola. Tento klub, založený v roce 1955, byl jedním z nejdůležitějších center nezávislého myšlení v *říjnu 1956 a v následujících letech. Sdružovala se v něm inteligence včetně mnoha vědců, politických aktivistů s různými životopisy, bývalých vojáků *Zemské armády, celkem na 300 lidí. Klub řídili vzdorní nestraničtí intelektuálové, mj. Paweł Jasienica, Witold Jedlicki, *Jan Józef Lipski a Aleksander Małachowski.

duben
Ve Varšavě vznikl při Svazu socialistické mládeže diskusní Klub hledačů protikladů, sdružující středoškolskou mládež. Členové Klubu (mj. *Seweryn Blumsztajn, Jan Gross a *Adam Michnik) vycházeli především z komunistického přesvědčení, kriticky diskutovali o ideologických, politických či historických tématech a zvali na svá setkání mj. lidi z okruhu tzv. revizionistů (Bronisław Baczko, Włodzimierz Brus, *Leszek Kołakowski). V létě 1963 úřady Klub zavřely.

podzim
*Karol Modzelewski založil pod patronátem ZMS (Svaz socialistické mládeže) otevřený Politický diskusní klub, sdružující jak studenty, tak pracovníky Varšavské univerzity, mezi nimi i lidi s revizionistickými názory. K nejaktivnějším účastníkům patřil *Jacek Kuroń. V následujícím roce úřady činnost Klubu zakázaly.

1964

březen–duben
Bezpečnostní služba zadržela asi 20 lidí, hlavně někdejších aktivistů Svazu mladých demokratů v Lodži (mj. Karola Głogowského) a ve Vratislavi (znovu Adama Pleśnara, který byl už dříve odsouzen k podmíněnému trestu za *přípravy k násilnému svržení zřízení PLR*). V letech 1962–1964 se lodžská skupina scházela na nelegálních diskusních setkáních. Kauza se pět let projednávala u různých soudních instancí a skončila v roce 1969 zrušením trestů v důsledku amnestie.

14. března
Antoni Słonimski předal kanceláři premiéra Józefa Cyrankiewicze tzv. **Dopis 34* – protest proti kulturní politice státu. Byly v něm požadavky na omezení cenzury a zvýšení nákladů knih a časopisů, záměrně snižovaných úřady kvůli nezávislosti zveřejňovaných názorů. Dopis, který podepsalo 34 intelektuálů a umělců (Jerzy Andrzejewski, Maria Dąbrowska, Stanisław Dygat, Karol Estreicher, Marian Falski, Aleksander Gieysztor, Konrad Górski, Paweł Hertz, Leopold Infeld, Paweł Jasienica, Mieczysław Jastrun, *Stefan Kisielewski, Zofia Kossak, Tadeusz Kotarbiński, Jan Kott, Anna Kowalska, Julian Krzyżanowski, Kazimierz Kumaniecki, *Edward Lipiński, Stanisław Mackiewicz, Maria Ossowska, Jan Parandowski, Stanisław Pigoń, Adolf Rudnicki, Artur Sandauer, Wacław Sierpiński, Antoni Słonimski, Jan Szczepański, Władysław Tatarkiewicz, Jerzy Turowicz, Melchior Wańkowicz, Adam Ważyk, Kazimierz Wyka, Jerzy Zagórski), úřady PLR zprvu nezveřejnily, ale oznámila ho média na Západě. V Polsku se tehdy rozpoutala propagandistická kampaň posílená pronásledováním signatářů dopisu.

16. dubna
*Jana Józefa Lipského zadržela Bezpečnostní služba za to, že sbíral podpisy pod **Dopis 34*.

5. října
Melchior Wańkowicz byl automaticky zatčen a posléze odsouzen na tři roky do vězení za spolupráci s **Rádiem Svobodná Evropa* (přečetli tam jeho soukromý dopis dceři, ve kterém kritizoval Gomułkovu kulturní politiku). Při amnestii z 20. července 1964 byl rozsudek po pěti týdnech vězení o polovinu snížen a poté byl výkon trestu potichu přerušen a Wańkowicz byl propuštěn.

1965

Počátky tajné antikomunistické organizace *Ruch. Její zakladatelé – bratři *Andrzej a Benedykt Czumovi, Marian Gołębiewski, Emil Morgiewicz, Stefan Niesiołowski, pocházející částečně z řad akademických kaplanů – začali budovat nezávislé středisko a zpočátku nevyvíjeli činnost navenek. Organizace zahrnovala několik desítek lidí hlavně z Lodže a z Varšavy.

19. března
*Jacek Kuroń a *Karol Modzelewski, kteří byli již dříve vyloučeni ze strany, rozdali na Varšavské univerzitě přes deset kopií svého *Otevřeného dopisu členům PSDS*, v němž kritizovali komunistickou vládu v Polsku jako byrokratický stranický systém, který se neshoduje se zásadami marxismu. Následujícího dne byli oba zatčeni. V souvislosti s distribucí dopisu zadržela SB (Bezpečnostní služba, tj. Státní bezpečnost) několik studentů, mj. *Seweryna Blumsztajna, Jana Kofmana a *Adama Michnika.

červenec
Autoři *Otevřeného dopisu* *Kuroń a *Modzelewski byli odsouzeni na tři a na tři a půl roku do vězení. Rozruch, jaký vyvolal proces, i represe, jež postihly studenty spojené s procesem, vedly na Varšavské univerzitě ke vzniku opoziční skupiny mládeže zvané „komandosové“, do které patřili mj.: *Seweryn Blumsztajn, *Adam Michnik, Henryk Szlajfer a *Barbara Toruńczyk. Vedli živé politické diskuse mezi sebou, ale také s představiteli úřadů, čímž někdy narušovali schůze oficiálních organizací.

17. září
Spisovatel Jan Nepomucen Miller byl odsouzen ke třem letům vězení za spolupráci s londýnskými *Zprávami*. Vzhledem k jeho stáří byl trest snížen na rok a půl podmíněně.

18. listopadu
Během II. vatikánského koncilu v Římě vzniklo prohlášení polských biskupů německým biskupům. Stálo v něm: *V tom nejkřesťanštějším, ale i velice lidském duchu k vám vztahujeme* […] *své ruce, odpouštíme a prosíme o odpuštění.* Dopis biskupů – první gesto smíření mezi Poláky a Němci po druhé světové válce – vyvolal v Polsku vlnu propagandistických útoků proti církvi. Primasovi Stefanu Wyszyńskému byl odebrán pas. Na obranu biskupů veřejně vystoupil Jerzy Turowicz.

1966

26. června
Ve Varšavě policie rozehnala průvod věřících vracejících se z církevních oslav tisíciletí křesťanského Polska. Ke střetům s davy a k zatýkání došlo i v Gdaňsku, Krakově a Lublinu. Několik dní předtím byl zadržen Stanisław Karpik, nezávislý rolnický aktivista, který nahrával kázání pronášená při oslavách milénia a předával je na Západ.

21. října
Vystoupení *Leszka Kołakowského a Krzysztofa Pomiana na otevřené schůzi ZMS katedry historie Varšavské univerzity při desátém výročí *října 1956 s kritikou politiky vlády. O několik dnů později byli oba vyloučeni z PSDS a zanedlouho jejich osud sdílela i skupina spisovatelů (mj. Jacek Bocheński, Tadeusz Konwicki a *Wiktor Woroszylski), kteří podepsali dopis na jejich obranu.

1967

26. října
Ve Varšavě byla na tři roky do vězení odsouzena spisovatelka Nina Karsov za *přechovávání materiálů pro vydání v zahraničí* (šlo mj. o pásky s nahrávkou opery Janusze Szpotańského *Cisi i gęgacze*, tj. *Tiší a kejhající,* a soukromý deník popisující prostředí „komandosů“ a Svazu polských spisovatelů). Z vězení byla propuštěna v srpnu 1968.

1968

30. ledna
Na prknech Národního divadla ve Varšavě poprvé hráli *Dziady* Adama Mickiewicze v inscenaci Kazimierze Dejmka. Představení bylo staženo z repertoáru na pokyn úřadů, které v něm viděly protiruské narážky. Publikum skandovalo: *Nezávislost bez cenzury!* Po skončení představení uspořádali „komandosové“ u Mickiewiczova pomníku demonstraci, při níž se provolávalo *Pryč s cenzurou!* Policie zadržela přes deset lidí.

16. února
Irena Lasota podala v kanceláři Sejmu protest varšavské mládeže proti zákazu hrát *Dziady*, který podepsalo více než tři tisíce lidí. Podpisy se sbíraly rovněž ve Vratislavi.

19. února
Tři roky vězení pro Janusze Szpotańského. Důvodem procesu se stala jeho opera *Cisi i gęgacze*, předávaná z ruky do ruky v opisech – lidé ji četli jako satiru na moc a nezávislou inteligenci. Rozsudek vyvolal v literárním prostředí pobouření.

29. února
Mimořádné plenární zasedání varšavské pobočky Svazu polských spisovatelů v souvislosti se záležitostí *Dziadů.* V rezoluci, jejímiž iniciátory byli Jacek Bocheński, Andrzej Kijowski, *Leszek Kołakowski, Artur Międzyrzecki a *Wiktor Woroszylski, stálo: *Poháněni občanským zájmem vyzýváme úřady Polské lidové republiky v souladu s naší dlouhověkou tradicí k obnovení tolerance a tvůrčí svobody.* Na schůzi se rozvinula debata o kulturní politice státu. *Stefan Kisielewski označil vládu PSDS za „diktaturu tmářů“.

8. března
Na nádvoří Varšavské univerzity se konalo několikatisícové studentské shromáždění svolané „komandosy“ na obranu *Adama Michnika a Henryka Szlajfera, kteří byli několik dnů předtím vyloučeni ze školy. Shromáždění brutálně přerušila policie a ozbrojené bojůvky „dělnického aktivu“. Před demonstrací i po ní proběhlo masívní zatýkání v řadách studentů a jejich poradců (ještě před shromážděním byli uvězněni mj. *Kuroń, *Michnik a *Modzelewski). V následujících dnech proběhly protestní akce (spolu se stávkami) v největších akademických centrech v zemi. Celkem bylo zadrženo 2,7 tisíce osob, z toho 641 studentů.

11. března
Interpelace Poslaneckého klubu Znak k březnovým událostem předaná předsedovi Sejmu. Poslanci se v ní postavili na obranu studentů a požadovali objasnění příčin policejního použití síly.

25. března
V ranním tisku vyšlo sdělení, že na Varšavské univerzitě byli propuštěni z práce profesoři Bronisław Baczko, *Leszek Kołakowski, Stefan Morawski, docenti Zygmunt Bauman a Maria Hirszowicz. Při politických čistkách v celé zemi, zpravidla prováděných podle antisemitského klíče, bylo z práce, ze studií nebo ze společensko-politických organizací propuštěno nebo vyloučeno mnoho tisíc lidí. K těmto propuštěním se družila antisemitská a protiinteligenční propagandistická kampaň. V letech 1968–1969 emigrovalo z Polska víc než patnáct tisíc osob židovského původu.

28. března
Na shromáždění na Varšavské univerzitě byla schválena *Deklarace studentského hnutí*, nejdůležitější programový dokument *března 1968, shrnující požadavky studentského prostředí. Jeho autoři hájili důkladnou reformu státu, směřující k omezení nadvlády PSDS, a požadovali respektování a rozšíření občanských svobod.

květen
*Bogdan Borusewicz, devatenáctiletý student výtvarného lycea v Gdyni, byl uvězněn za vylepování vlastnoručně vyrobených letáků na obranu pronásledovaných po březnu. Po roce byl odsouzen ke třem letům vězení. Při transportu uprchl z vojvodského velitelství policie a pět dnů se skrýval v lese. Z vězení byl propuštěn na amnestii z července 1969.

8. září
Při dožínkových oslavách se na Stadionu desetiletí ve Varšavě upálil Ryszard Siwiec na protest proti *agresi vojsk Varšavské smlouvy (včetně polské armády) proti Československu. V důsledku utrpěných popálenin zakrátko nato zemřel.

září
Invaze vyvolala protesty v mnoha regionech země. Na ulicích se objevovaly protivládní nápisy, rozhazovaly se letáky. Jerzy Andrzejewski napsal dopis s projevy solidarity předsedovi Svazu československých spisovatelů, skladatel Zygmunt Mycielski zase českým a slovenským hudebníkům.

listopad
Ve Varšavě proběhl první proces se skupinou „komandosů“; Józef Dajczgewand dostal dva a půl roku, Sławomir Kretkowski jeden a půl roku vězení. V prosinci byl odsouzen *Jan Lityński na dva a půl roku, *Seweryn Blumsztajn na dva roky vězení. V dalších procesech s „komandosy“ v únoru a květnu 1969 bylo odsouzeno sedm lidí.

1969

Senioři První varšavské skautské družiny Romualda Traugutta „Černá jednička“ (mj. Marek Barański, Janusz Kijowski, *Antoni Macierewicz, Wojciech Onyszkiewicz) založili nezávislý diskusní klub „Gromada Włóczęgów“ („Parta tuláků“).

leden

Na IV. sjezdu nejvýraznějších aktivistů *Ruchu byla přijata ideová deklarace *Míjejí léta…*, kterou vypracovali *Andrzej Czuma, Emil Morgiewicz a Stefan Niesiołowski. Deklarace vznášela požadavek nezávislosti Polska, likvidace komunistického systému a návratu demokracie.

2.–15. ledna
Proces s *Jackem Kuroněm a *Karolem Modzelewským, kteří byli uznáni za hlavní inspirátory březnových událostí; oba byli odsouzeni na tři a půl roku vězení.

září
Vyšlo první číslo podzemního časopisu *Ruchu *Biuletyn* (redigovaného Emilem Morgiewiczem) rozmnožené na cyklostylu v počtu 280 exemplářů. Do června 1970, kdy *Ruch rozprášila SB (Státní bezpečnost), vyšlo šest čísel.

1970

24. února
Rozsudky v tzv. procesu „tateríků", obžalovaných ze shromažďování dokumentace k březnovým událostem a jejich předávání do pařížské **Kultury* a za pašování exilových publikací do Polska přes Tatry. Maciej Kozłowski byl odsouzen na čtyři a půl roku, *Jakub Karpiński na čtyři roky, Krzysztof Szymborski a Maria Tworkowska každý na tři a půl roku a Małgorzata Szpakowska na tři roky do vězení. Po amnestii byly tresty sníženy.

20. června
V předvečer plánované akce *Ruchu – zapálení Leninova muzea v Poronině – začala Státní bezpečnost zatýkat. Bylo zadrženo téměř 150 lidí spjatých s organizací. V roce 1971 stanulo před soudem 32 členů *Ruchu.

14. prosince
Po zvýšení cen většiny potravin, k němuž došlo 13. prosince, začali stávkovat dělníci Leninových loděnic v Gdaňsku a záhy také dalších podniků v Gdaňsku a Gdyni. Shromáždění a manifestace se záhy proměnily v pouliční potyčky a srážky s policií a armádou. Patnáctého prosince podpálili demonstranti budovu Vojvodského výboru PSDS v Gdaňsku. Vojáci proti nim použili zbraně. Sedmnáctého prosince u loděnic v Gdyni do dělníků střídeli. Stávky a demonstrace se konaly i v dalších městech, mj. ve Štětíně, Słupsku, Białystoku, Valbřichu a v Nové Huti. Během prosincových událostí zahynulo 45 lidí, zadržených osob bylo asi tři tisíce dvě stě. Dvacátého prosince vystřídal Edward Gierek ve funkci prvního tajemníka ústředního výboru PSDS Władysława Gomułku. Nejdelší stávka ve Štětíně, která trvala od 17. prosince, skončila 22. prosince.

1971

Studenti středních škol v Gdaňsku, Grzegorz Grzelak, *Aleksander Hall, Arkadiusz Rybicki a jejich kolegové, kteří již dříve psali na zdi antikomunistická hesla a vyráběli letáky, začali docházet na sebevzdělávací setkání Akademické farnosti řízené Ludwikem Wiśniewským. Zároveň se věnovali vlastním politickým zájmům.

22. ledna
Ve Štětínských loděnicích Adolfa Warského vypukla stávka (v čele stávkového výboru stanul *Edmund Bałuka). Bezprostřední příčinou protestu byla nepravdivá informace v tisku, že zaměstnanci loděnic přijali výrobní závazky. Dvacátého čtvrtého ledna do loděnic přijeli tajemník PSDS Edward Gierek a premiér Piotr Jaroszewicz. Po celonočních rozhovorech a souhlasu úřadů s novými volbami do podnikových odborů dělníci stávku ukončili.

10. února
V Lodži zastavil práci Bavlnářský podnik Julia Marchlewského. Za několik dnů už ve městě stávkovalo 32 továren. Patnáctého února vláda odvolala prosincové zvýšení cen.

červen
*Leszek Kołakowski vydal v pařížské **Kultuře* esej *Teze o naději a beznaději*, čímž započal několikaletou diskusi o formách a programu opozice. Napsal, že působení opozice vynucuje vývoj komunistického režimu k pluralismu a demokracii.

23. října
Byly vyneseny rozsudky nad vůdci *Ruchu, kteří byli obžalováni mj. z přípravy násilného svržení zřízení PLR a z účasti na vyvlastňovacích akcích. *Andrzej Czuma a Stefan Niesiołowski dostali po sedmi letech vězení, Benedykt Czuma šest let, Marian Gołębiewski a Bolesław Stolarz každý čtyři a půl roku a Emil Morgiewicz čtyři roky. Všichni byli propuštěni v roce 1974 po jednáních, která na jejich obranu vedla různá opoziční centra a církev.

listopad–prosinec
Dopis skupiny intelektuálů (Andrzej Grzegorczyk, Stanisław Herbst, *Edward Lipiński, Leon Manteuffel, Maria Ossowska, Włodzimierz Zonn) proti přílišné tvrdosti soudního systému, adresovaný vůdci PSDS Edwardu Gierkovi.

1972

únor
Memorandum bývalých vojáků Polských legií premiérovi vlády PLR se žádostí o náležité ocenění tohoto útvaru (podepsal je mj. Antoni Pajdak).

8. září
Rozsudek nad bratry Kowalczykovými, kteří v noci z 5. na 6. října 1971 před akademií na počest Státní bezpečnosti a Občanské milice (analogie československé Veřejné bezpečnosti; pozn. překl.) vyhodili do povětří aulu Vysoké školy pedagogické v Opolí, kde se akademie měla konat. Jerzy byl odsouzen k smrti, Ryszard k 25 letům vězení. Po písemné žádosti o zmírnění trestu – na tehdejší poměry masové (šest tisíc podpisů) – změnila Státní rada trest Jerzyho Kowalczyka na 25 let vězení.

říjen
Na Varšavské univerzitě začal protest proti úředně plánovanému sloučení Sdružení polských studentů, které si na některých vysokých školách zachovávalo jistou autonomii, se Svazem socialistické mládeže do jedné organizace – Socialistického svazu polských studentů. Diskuse a letákové akce začaly také na Katolické univerzitě v Lublinu (*Bogdan Borusewicz, *Janusz Krupski) a na Jagellonské univerzitě v Krakově (Bronisław Wildstein). V březnu 1973 na VIII. sjezdu Sdružení polských studentů, kde bylo rozhodnuto o sloučení, hlasovali proti jen čtyři studenti Varšavské univerzity (*Konrad Bieliński, Jacek Santorski, Tadeusz Szawiel, Irena Wóycicka).

1973

V dominikánském klášteře ve Varšavě proběhlo setkání kulturní sekce *Klubu katolické inteligence (*KIK) sdružující opozičně naladěnou mládež (mj. Wojciech Arkuszewski, Jan Tomasz Lipski, Wojciech Ostrowski, Krzysztof Śliwiński). U Aleksandra Małachowského se ve Varšavě účastnila sebevzdělávacích schůzek velká skupina lidí z akademického prostředí.

1974

Ve Varšavě se zúčastnila soukromého semináře o dějinách poválečného Polska mládež z *KIK, někdejší „komandosové" a členové „Party tuláků" (mj. Wojciech Arkuszewski, *Seweryn Blumsztajn, *Jan Lityński, *Antoni Macierewicz, *Adam Michnik, Wojciech Ostrowski, *Henryk Wujec). Rovněž ve Varšavě zahájil své patnáctileté působení nezávislý vědecký seminář historiků soudobých dějin – účastnili se jej mj. Jerzy Holzer, Krystyna Kersten, Jan Kofman, Maciej Koźmiński, Andrzej Paczkowski, Maria Turlejska.

listopad
V pařížské *Kultuře* (č. 11) vyšel anonymně text *Politická opozice v Polsku*. Jeho autor *Jacek Kuroń chápal způsob opoziční činnosti jako vytváření neformálních skupin z různých prostředí, které mohou – v souladu s trestním právem, ale navzdory monopolu totalitního státu – rozvíjet společné hodnoty a realizovat společné cíle. *Tlak na hodnotu jednotlivce, nezcizitelnost lidských práv a v souvislosti s tím na subjektivitu společnosti – politický, ideový a světonázorový pluralismus s vědomím kolektivní výroby v současném světě – představují základní rysy ideové jednoty polské opozice*, napsal *Kuroń.

prosinec
Dopis 15 intelektuálů a umělců adresovaný vedení PLR s požadavkem zajistit Polákům žijícím v SSSR přístup k mateřské kultuře a vlastní školství, podepsaný Jackem Bocheńským, Kazimierzem Brandysem, Zbigniewem Herbertem, Andrzejem Kijowským, Tadeuszem Konwickým, *Edwardem Lipińským, Zofií Malynicz, Janem Nepomucenem Millerem, Zygmuntem Mycielským, Markem Nowakowským, Antonim Słonimským, Andrzejem Szczypiorským, *Wiktorem Woroszylským, knězem Janem Ziejou a astronomem Włodzimierzem Zonnem. *Adam Michnik, který sbíral podpisy, byl na 48 hodin zadržen.

1975

V Literárním institutu v Paříži vyšla kniha *Jakuba Karpińského (pod pseudonymem Marek Tarniewski) *Evoluce nebo revoluce*. Autor popsal komunistický režim v Polsku a ukázal možnost jeho (evolučních) změn. Podle jeho názoru může tlak uvědomělé a politicky zralé společnosti na vládu vést ke vzniku nezávislých společenských institucí a jejich podílu na společenském životě.

20.–27. dubna
První Týden křesťanské kultury ve Varšavě – v kostelech a farních domech se konala divadelní představení, koncerty, promítání filmů, výstavy sakrálního umění. Tyto Týdny, které se konaly každý rok ve stále více městech, patřily k nejdůležitějším událostem nezávislého kulturního života v Polsku.

květen
*Zdzisław Najder (pod pseudonymem Marian Kowalski) v pařížské *Kultuře* (č. 5) publikoval text *O potřebě programu*: emigrace by měla vytvořit nezávislý program, který by umožnil součinnost všech společenských vrstev v Polsku.

5. prosince
Profesor *Edward Lipiński podal v Kanceláři Sejmu protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR, kterému se podle počtu prvních signatářů říkalo **Dopis 59*. Dopis napsali *Jakub Karpiński, *Jacek Kuroń a *Jan Olszewski a obsahoval požadavek voleb do Sejmu, které by byly skutečně rovné, přímé, tajné, všeobecné a proporční; dále požadoval ústavní záruky svobody náboženského svědomí a praxe, svobodu práce a nezávislých odborů, právo na stávku a svobodu vědy, slova a informací. Dopis proti úpravám ústavy, zdůrazňujícím mocenský monopol PSDS a závislost Polska na SSSR, se stal manifestem cílů demokratické opozice a podepsalo ho ještě v prosinci celkem 218 lidí z Varšavy a Lodže.

6. prosince
*Bronisław Geremek, *Edward Lipiński, Jan Strzelecki a další se obrátili na delegáty VII. sjezdu PSDS a Edwarda Gierka tzv. *Dopisem 7*, v němž navrhovali systémové reformy.

prosinec
V Lublinu se konal soud se studentem KUL (Katolické univerzity v Lublinu) Stanisławem Kruszyńským. Byl odsouzen k 10 měsícům vězení za to, že v soukromých dopisech manželce a bratrovi kritizoval režim PLR. Předtím na KUL proběhla letáková akce na jeho obranu; procesu se zúčastnilo několik desítek studentů. Na jaře 1976 sbírali studenti z Krakova, Lublinu a Varšavy podpisy pod Dopis na obranu Kruszyńského a Jacka Smykała, který byl vyloučen z Lékařské akademie v Pomoří ve Štětíně za svá vyjádření na hodině politických věd.

1976

Kněz *Franciszek Blachnicki, který od padesátých let vedl rekolekce pro mládež, založil Hnutí Světlo – Život, jehož cílem bylo rozsáhlé formativní působení v duchu společenského učení církve. Hnutí přitáhlo obrovský dav účastníků a naráželo na šikany úřadů – podobně jako další inciativy kněze *Blachnického (protialkoholní akce).

leden
Další protestní dopisy týkající se změn v Ústavě PLR: **Dopis 101*, který podepsali mj. *Jerzy Andrzejewski, Kazimierz Brandys, Andrzej Kijowski, *Zdzisław Najder či *Wiktor Woroszylski, a výzva představitelů hnutí Znak, podepsaná mj. Bohdanem Cywińským, *Tadeuszem Mazowieckým, Jerzym Turowiczem, Jackem Woźniakowským. I přes protesty byly změny ústavy 10. února takřka jednomyslně schváleny. Hlasování se zdržel pouze Stanisław Stomma.

květen
*Edward Lipiński napsal v otevřeném dopise Edwardu Gierkovi: *Jsme nuceni k bezpodmínečné podpoře sovětské zahraniční politiky, přestali jsme být samostatným činitelem světové politiky. Často je to v rozporu s národními zájmy Polska.*

3. května
Časopis *Tydzień Polski* (*Polský týden*) vycházející v Londýně uveřejnil program *Polské dohody za nezávislost (PPN), který vznikl v Polsku. Cílem *PPN bylo: znovuzískání suverenity Polska a vstup do společenství evropských zemí, nastolení demokratického režimu a občanských svobod, ekonomická reforma. Program byl kolportován rovněž v Polsku. *PPN, založená *Zdzisławem Najderem, byla přísně konspirativní a řídilo ji anonymní vedení (*Zdzisław Najder, Andrzej Kijowski, *Jan Olszewski a Jan Józef Szczepański). Věnovala se studijní činnosti, v letech 1976–1981 vydala v nezávislém oběhu 50 historických prací a politických textů od velké skupiny autorů.

25. června
V 97 podnicích v několika polských městech vypukly stávky jako reakce na další zvýšení cen potravin. Nejrozsáhlejší byla protestní vystoupení v Radomi, kde byl vypálen Vojvodský výbor PSDS, a v Ursusu, kde dělníci zablokovali přepravní železniční trať. Vystoupení byla brutálně potlačena policií a Bezpečnostní službou, byť bez použití střelných zbraní. Dvacátého pátého června večer bylo zvýšení cen zrušeno. Proběhla masová zatýkání (v celém Polsku bylo zatčeno kolem dvou a půl tisíce osob). Zadržení byli na policejních odděleních biti (tzv. zdravotní uličky). Mnoho dělníků bylo propuštěno z práce. Již od 27. června byli obvinění za účast na manifestacích trestáni přestupkovými komisemi. Brzy poté bylo zahájeno kolem padesáti trestních stíhání.

červen
Prohlášení 14 opozičních představitelů (Ludwik Cohn, *Jakub Karpiński, *Stefan Kisielewski, *Jacek Kuroń, *Edward Lipiński, kněz Stanisław Małkowski, *Adam Michnik, *Jan Olszewski, Józef Rybicki, Władysław Siła-Nowicki, *Aniela Steinsbergowa, Adam

Szczypiorski, Władysław Zawadzik, kněz Jan Zieja) vyjadřující solidaritu s dělníky a vyzývající úřady k zahájení skutečné diskuse o nutných společensko-hospodářských reformách.

červenec
Začaly soudní procesy s dělníky z Radomi a Ursusu. Padaly vysoké tresty, občas i 5–10 let vězení. V opozičním prostředí začalo organizování právní i hmotné pomoci pronásledovaným účastníkům červnových protestů a jejich rodinám. Velmi významná byla činnost *Antoniho Macierewicze a okruhu „Party tuláků", jakož i *Henryka Wujce, kteří se soustředili na podporu dělníkům z Ursusu. V září začala skupina vytvořená *Mirosławem Chojeckým pomáhat dělníkům z Radomi. Vzniklo několik dopisů na obranu dělníků, které vyzývaly západní politiky a veřejnost k vyvíjení nátlaku na polské úřady.

28. července
Dopis *Jerzyho Andzrejewského *Pronásledovaným účastníkům dělnického protestu*, formulovaný jménem opozičních spisovatelů: *nepřestaneme se snažit, aby bylo skoncováno s pronásledováním, jehož oběťmi jste se stali a jakému jste nadále vystaveni. Požadujeme amnestii pro nevinně odsouzené a vězněné, propuštění bezdůvodně uvězněných, rehabilitaci poškozených a ocejchovaných, navrácení pracovních možností těm, kteří jí byli zbaveni.*

srpen
Vznikl *Program 44*, který sepsal hlavně *Leszek Moczulski a který byl kolportován (anonymně) ve strojopisech. Navrhovaly se v něm dalekosáhlé změny zřízení a státních institucí: oddělení zákonodárné, výkonné, soudní a ekonomické moci, demokratická občanská práva, rovné, tajné, přímé a všeobecné volby (bez principu proporcionality), změny v řízení zestátněné ekonomiky a podpora soukromého sektoru na venkově.

18. srpna
Na následky bití zemřel kněz Roman Kotlarz, vikář v Pelagowě u Radomi, který se 25. června v Radomi připojil k manifestujícím dělníkům a poté je duchovně podporoval při kázáních a vyslovoval se proti bezpráví. Jeho smrt nebyla nikdy úplně objasněna a byla důsledkem činnosti SB: kněz byl sledován a na radomském oddělení policie vyslýchán a bit. Několikrát ho zbili „neznámí pachatelé".

23. září
Čtrnáct lidí podepsalo *Výzvu společnosti a vládě PRL*, oznamující vznik *Výboru na obranu dělníků (*Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Ludwik Cohn, *Jacek Kuroń, *Edward Lipiński, *Jan Józef Lipski, *Antoni Macierewicz, Piotr Naimski, Antoni Pajdak, Józef Rybicki, *Aniela Steinsbergowa, Adam Szczypiorski, kněz Jan Zieja, *Wojciech Ziembiński). V následujících týdnech se členy výboru stali další lidé. *KOR (Komitet Obrony Robotników, Výbor na obranu dělníků) se ujal pomoci pronásledovaným po červnových událostech a vyzýval společnost ke spolupráci. Stal se první opoziční organizací působící otevřeně, byť nikoli legálně. Nejdůležitější formou činnosti *Výboru bylo shromažďování informací o lidech pronásledovaných úřady a jejich rozšiřování prostřednictvím polskojazyčných rozhlasových stanic na Západě a vydavatelství působících mimo cenzuru.

září
Ve Varšavě začaly pravidelně vycházet nezávislé časopisy. V okruhu *KOR vznikl *Komunikat* (*Prohlášení*) obsahující hlavní prohlášení a dokumenty *Výboru, a také **Biuletyn Informacyjny* (*Informační bulletin*) – jejich cílem bylo vytvořit oběh informací mimo cenzuru. Uveřejněni byli redaktoři: *Seweryn Blumsztajn, *Jan Lityński, Joanna Szczęsna. Na zasedání v Paříži věnovaném *říjnu 1956 přednesl *Adam Michnik referát *Nový evolucionismus* (později otištěný v časopise *Aneks* vycházejícím Londýně – 1997, č. 13–14). Uváděl, že jedinou účinnou a v polských podmínkách již ověřenou metodou demokratizace komunistického zřízení je vymáhat ústupky společenským tlakem – o jeho síle pak rozhodne účast dělníků.

říjen
První číslo časopisu *U progu* (*Na prahu*), který anonymně redigovali Krystian Brodacki, Emil Morgiewicz, Jacek Wegner a Adam Wojciechowski (spjatí s pozdějším *ROPCiO – Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, tj. Hnutí na obranu lidských a občanských práv).

15. listopadu
Návrhy *KOR adresované Sejmu PLR na zřízení poslanecké komise pro prozkoumání a zveřejnění represí proti účastníkům červnových stávek a demonstrací. Zanedlouho začaly do Sejmu přicházet v této věci kolektivní dopisy od lidí z kultury a vědy, od kněží i od studentů.
*Antoni Macierewicz (pod pseudonymem Marian Korybut) vydal v *Aneksu* (č. 12) svůj programový článek *Úvahy o opozici: Dnes není svobody a demokracie bez nezávislosti. A nic na tom nezmění filozofie „osvícené umělosti" či neprotivení se zlu násilím.* […] *Opozice musí být svobodným hlasem veřejného mínění, a ne přílepkem jedné z frakcí jakékoliv instituce.* […] *Legalita nemá smysl. Zato jej má možná veřejné jednání, ale jen tehdy, jestliže opozici – skupinku, jež dělá globální politiku – nahradí hnutí odporu. Všeobecné hnutí podporované všeobecnou ochotou nést důsledky. Když vyznačíme ostré rozdíly mezi tím, co lze a co nelze. Když vytvoříme veřejné mínění* […]. *Když splníme minimální požadavek – alespoň nelhat. Když vrátíme hodnotu zapomenutým slovům: spravedlnost, svoboda a nezávislost. Jen tehdy bude možné budovat hnutí, činnost opozice.*

1977

leden
Ve Varšavě se objevil nezávislý literární časopis **Zapis* (*Záznam*), redigovaný mj. *Jerzym Andrzejewským, Jackem Bocheńským, Tomaszem Burkem, Andrzejem Kijowským, *Barbarou Toruńczyk, *Wiktorem Woroszylským. První číslo vyšlo v osmi strojopisných exemplářích, které se půjčovaly důvěryhodným lidem, a po několika měsících bylo rozmnoženo na cyklostylu 400 výtisků. Zpočátku se do **Zapisu* zařazovala díla odmítnutá cenzurou v oficiálních nakladatelstvích, časem však už jen práce psané přímo pro druhý oběh. Do roku 1981 vyšly v 19 číslech **Zapisu* práce asi 150 polských i zahraničních autorů. V dubnu 1977 postihl všechny spisovatele publikující v **Zapisu* zákaz publikovat.

únor–březen
Ve Varšavě vznikl Nurt Niepodległościowy (Nezávislý proud, NN) – antikomunistická, nezávislá a tajná organizace, která měla inspirovat veřejnou činnost. Řídil ji tzv. Kosočtverec (Romb) v (prvním) složení: *Andrzej Czuma, Jan Dworak, Maciej Grzywaczewski, *Leszek Moczulski. Vůdcové NN se záhy stali vůdci *ROPCiO. Na konci roku 1978 byl NN v důsledku konfliktu mezi *Czumou a *Moczulským rozpuštěn.

25. března
Výzva *Polské společnosti* oznamující vznik *ROPCiO (podepsali ji Mieczysław Boruta-Spiechowicz, *Andrzej Czuma, Karol Głogowski, Kazimierz Janusz, Stefan Kaczorowski, *Leszek Moczulski, Marek Niesiołowski, Antoni Pajdak, kněz Bogdan Papiernik, Zbigniew Sekulski, Zbigniew Siemiński, Bogumił Studziński, Piotr Typiak, kněz Ludwik Wiśniewski, Adam Wojciechowski, Andrzej Woźnicki, kněz Jan Zieja a *Wojciech Ziembiński; Antoni Pajdak a kněz Jan Zieja podpisy brzy odvolali). Autoři výzvy se odvolávali

na Mezinárodní pakty o lidských právech, které vedení PLR právě ratifikovalo; oznamovali, že budou zveřejňovat případy porušování lidských práv a svobod a pomáhat jejich obětem a dožadovat se zákonných záruk dodržování lidských a občanských práv. *ROPCiO se odvolávalo na tradice a projevy nezávislosti. Dávalo přednost masovému způsobu jednání – pořádalo např. manifestace a oslavy historických výročí. Mluvčími (představiteli) *ROPCiO se stali *Andrzej Czuma a *Leszek Moczulski.

březen
Vyšlo první číslo nejdůležitějšího časopisu *ROPCiO – *Opinia* (*Názor*), měsíčníku vycházejícího mimo dosah cenzury do prosince 1981. V redakci byli mj. *Andrzej Czuma, Jan Dworak, Kazimierz Janusz, *Leszek Moczulski, Adam Wojciechowski a *Wojciech Ziembiński.

3. května
Prohlášení *ROPCiO *O svobodě slova: Právo na svobodu slova patří k lidským právům*: absence svobody projevu, možnosti kritiky úřadů vede k výbuchům společenské nespokojenosti. V dokumentu se s odvoláním na Všeobecnou deklaraci lidských práv OSN, kterou polská vláda přijala, navrhovalo přijetí zákona o svobodě slova.

7. května
V Krakově byl zavražděn Stanisław Pyjas, student Jagellonské univerzity a spolupracovník *KOR. Předtím ho – jako celou opoziční skupinu krakovských studentů – sledovala Státní bezpečnost. Aktivisté *KOR z Varšavy a studenti z jiných akademických center se připojili k akci na Pyjasovu památku, kterou uspořádali jeho přátelé.

10. května
Vzniklo Biuro Interwencyjne (Intervenční úřad), speciální agentura *KOR zabývající se dokumentací případů porušení lidských a občanských práv státními orgány a pomocí poškozeným. Od podzimu 1977 (do roku 1981) ho řídili Zofia a *Zbigniew Romaszewští.

15. května
Po smuteční manifestaci k uctění památky Pyjase v Krakově bylo přečteno prohlášení o vzniku *Studentského výboru Solidarity (Studencki Komitet Solidarności, SKS) – první nezávislé studentské organizace. Mezi deseti mluvčími (představiteli) *SKS byli: Liliana Batko, Józef Ruszar, Bogusław Sonik, Bronisław Wildstein. (Po letech se ukázalo, že jeden z prvních signatářů Lesław Maleszka byl tajným spolupracovníkem SB.) *SKS záhy vznikly rovněž v Gdaňsku, Poznani, Štětíně, Varšavě a Vratislavi.

24.–30. května
Hladovka v kostele sv. Martina ve Varšavě za propuštění vězněných dělníků odsouzených za účast v protestech v Radomi a Ursusu, jakož i členů a spolupracovníků *KOR uvězněných po Pyjasově smrti. Hladovku drželo 14 lidí, reprezentoval je *Tadeusz Mazowiecki.

květen–červenec
Na obranu uvězněných vzniklo mnoho petic z nezávislých prostředí adresovaných polskému vedení, žádostí o intervence posílaných západním politikům a také mnoho vystoupení západních intelektuálů a osobností obracejících se na vládu PRL. V červenci 1977 byli na amnestii propuštěni poslední účastníci událostí v *červnu 1976 a všichni aktivisté *KOR.

červenec
Text ideové pracovní skupiny *PPN *Je možný dialog s mocí?* Autoři na otázku odpovídali negativně, naději na politické změny viděli v rozvíjení pasivního morálního odporu všemi národy komunistických států, který budou podporovat západní společnosti.

září
První číslo nezávislého časopisu **Robotnik* (*Dělník*) spjatého s prostředím *KOR. Jeho tvůrci byli *Jan Lityński a *Henryk Wujec, redaktory také mj. *Bogdan Borusewicz, *Helena a Witold Łuczywovi, Ludwika Wujec, Wojciech Onyszkiewicz. Zpočátku se časopis rozmnožoval na cyklostylu v počtu 200 výtisků, potom sítotiskem (dva tisíce) a kolportoval se v továrnách. Časopis navrhoval, aby dělníci vysílali do podnikových institucí své autentické zástupce a solidárně vystupovali na obranu svých práv. Vznikl *Nezávislý vydavatelský dům NOWA, první a největší nakladatelství a vydavatelství působící mimo dosah cenzury. Do roku 1989 vydalo přes 300 knižních titulů a tisklo také nezávislé časopisy: *Krytyka, Puls, Vacat, *Zapis* a další. Řídil je kolektiv, jehož veřejnými představiteli byli: *Konrad Bieliński, *Mirosław Chojecki, *Adam Michnik a Ewa Milewicz, členové *KSS KOR. Do roku 1981 byl neformálním vedoucím *NOWY *Mirosław Chojecki, poté nakladatelství řídil *Grzegorz Boguta.

18. září
Deklarace demokratického hnutí, programový dokument okruhu *KOR, který podepsalo 110 osob: *Vyzýváme k účasti v širokém demokratickém hnutí vytvořením nezávislých samosprávných společenských institucí vykonávajících konkrétní úkoly při obraně lidských a občanských práv*. V deklaraci se připomínaly základní svobody, jejichž nastolení mělo zahájit nápravu státu: svoboda přesvědčení, slova a informací, sdružování a shromažďování, práce (spolu s právem na stávku). Zdůrazněno bylo, že demokratická opozice působí veřejně a v souladu se zákonem, na základě Mezinárodních paktů o lidských právech.

29. září
*KOR se přetvořil ve *Výbor společenské sebeobrany KOR (Komitet Samoobrony Społecznej KOR, KSS KOR), jenž se ztotožňoval s programem obsaženým v *Deklaraci demokratického hnutí.* Jeho ideové postoje nejvíce utvářeli: *Jacek Kuroń, *Jan Józef Lipski, *Antoni Macierewicz a *Adam Michnik.

říjen
Gdaňský okruh mladých aktivistů *ROPCiO začal vydávat vlastní nezávislý časopis *Bratniak*. Do jeho redakce patřili mj. *Aleksander Hall, Arkadiusz Rybicki a Wiesław Parchimowicz (ze Štětína); do roku 1981 vyšlo 29 čísel. Ve Varšavě vznikl další časopis z prostředí *KSS KOR – společensko-politický měsíčník *Głos*, který řídil *Antoni Macierewicz a redigovali ho také Wojciech Arkuszewski, Ludwik Dorn, *Jakub Karpiński a Piotr Naimski. Skupina *Głosu* představovala ideově politické prostředí kriticky zaměřené vůči revizionistické tradici a hlásající radikálnější postoje nezávislosti než zbytek *KSS KOR. Byla vytvořena Rada Fondu společenské sebeobrany, která spravovala finance *KSS KOR; jejími členy byli mj. Jan Kielanowski, *Edward Lipiński, *Jan Józef Lipski, Piotr Naimski. Činnost zahájila polská skupina Amnesty International. Její členové – Emil Morgiewicz, Zbigniew Sekulski, Adam Wojciechowski a Andrzej Woźnicki, spjatí s *ROPCiO – sbírali ve Varšavě, Lodži a Lublinu podpisy pod výzvu za propuštění politických vězňů na celém světě.

listopad
Na několikadenním zasedání věnovaném lidským právům, které uspořádal varšavský *KIK, prohlásil *Tadeusz Mazowiecki: *křesťan může bojovat za lidská práva a sloužit jim různě, nemůže jen jedno – dovolit si gesto Piláta tam, kde je ponižována svoboda a lidská důstojnost a kde se vede boj za lidská práva*.

podzim
V Lublinu vznikl nezávislý časopis mladých katolíků *Spotkania* (*Setkání*), redigovaný Zdzisławem Bradlem, *Januszem Krupským,

Wojciechem Oraczem, Józefem Ruszarem, Stefanem Straciłowským. V prvním čísle *Krupski uvedl, že základním cílem okruhu časopisu *Spotkania* je nezávislé demokratické Polsko ve „svobodném světě". Časopis v nákladu 300–400 výtisků vycházel do roku 1988 (35 čísel). Byla s ním spjata ediční řada Biblioteka „Spotkań" a nakladatelství Editions Spotkania v Paříži. V soukromém bytě v Lublinu se pořádal Diskusní klub „Spotkań".

prosinec
Vyšlo první číslo nezávislého časopisu *Gospodarz* (*Hospodář*) věnovaného záležitostem venkova, který vznikl v okruhu *ROPCiO. Vycházel do konce roku 1980 (37 čísel) a redigovali ho Bogumił Studziński a Piotr Typiak, nějaký čas také Stanisław Michalkiewicz a Tadeusz Szozda.

1978

22. ledna
Pod zakládací prohlášené *Sdružení vědeckých kurzů (Towarzystwo Kursów Naukowych, TKN) se podepsalo 54 intelektuálů. Od podzimu 1977 se ve Varšavě konaly neformální otevřené přednášky Létající univerzity (název se odvolával na tajné sebevzdělávání z dob carského Ruska). Organizovali je opoziční intelektuálové v soukromých bytech, kde se pokaždé shromažďovalo několik desítek posluchačů. Začátkem roku 1978 tato iniciativa přijala název *TKN a zvolila si devítičlennou Programovou radu. K setkáním docházelo také v Krakově, ale i v jiných městech, často nezávisle na *TKN. Posluchači i přednášející byli pronásledováni (mj. byly povolány bojůvky mládeže, vyvolávající potyčky, často spojené s násilím vůči návštěvníkům přednášek). Přednášeli mj. Stefan Amsterdamski, *Władysław Bartoszewski, Tomasz Burek, Bohdan Cywiński, Jerzy Jedlicki, Tadeusz Kowalik, *Jacek Kuroń, *Adam Michnik, Irena Nowakowa, Adam Stanowski, Jan Strzelecki, Andrzej Tyszka, Andrzej Werner a *Wiktor Woroszylski. Navzdory sílícím represím se otevřené přednášky udržely do konce roku 1979. Udílena byla rovněž stipendia a mimo cenzuru vycházely vědecké sešity.

23. února
Tadeusz Kicki, Roman Kściuczek, Ignacy Pines, Władysław Sulecki a Kazimierz Świtoń založili v Katovicích Výbor *Svobodných odborů. Postihly je obzvlášť ostré represe SB a policie.

29. dubna
Deklarace Zakládajícího výboru *Svobodných odborů Pobřeží (Wolne Związki Zawodowe Wybrzeża, WZZ Wybrzeża), kterou vyhlásili *Andrzej Gwiazda, Antoni Sokołowski a Krzysztof Wyszkowski. Členové *WZZ Wybrzeża (kromě signatářů deklarace také Joanna Duda-Gwiazda, *Bogdan Lis, Alina Pieńkowska, *Anna Walentynowicz, *Lech Wałęsa) vedli mezi dělníky diskuse, distribuovali nezávislé publikace, vydávali (od srpna 1978) vlastní časopis *Robotnik Wybrzeża* (*Dělník Pobřeží*) a spoluorganizovali oslavy výročí *prosince 1970.

léto
Vznikl politický čtvrtletník **Krytyka*, který redigovali mj. *Jan Kofman, *Jacek Kuroń, *Jan Lityński, *Adam Michnik, Stefan Starczewski, Jan Walc. Mnoho místa v něm bylo věnováno tradicím, ideologii a programům demokratického hnutí a také dějinám poválečného Polska. Od roku 1982 (do roku 1994) časopis řídil *Jan Kofman; ten byl také v osmdesátých letech redaktorem ediční řady Biblioteka Kwartalnika Politycznego „Krytyka" (Knihovna politického čtvrtletníku *Kritika*).

červenec
Začal vycházet nezávislý dvouměsíčník *Droga* (*Cesta*); založil ho *Leszek Moczulski, kolem něhož se soustředili jeho stoupenci z *ROPCiO. V prvním čísle *Moczulski psal o tom, že je potřeba, aby v opozici vykrystalizovaly politické strany. Od roku 1979 byla *Droga* hlavním časopisem *Konfederace nezávislého Polska.

30. července
Při ukončení dvoudenní „mléčné" stávky (pozastavení dodávek do mlékárny) v Milejowě, která se konala na protest proti nevýhodnému důchodovému zákonu, založili rolníci z několika vesnic na Lublinsku v Ostrówku Prozatímní výbor rolnické sebeobrany, který je měl zastupovat při jednání s úřady. V čele Výboru stál Janusz Rożek.

9. září
V obci Zbrosza Duża u Grójce vznikl pod patronátem kněze Czesława Sadłowského Výbor rolnické sebeobrany Grójecka.

10. září
V Lisewu byl založen Prozatímní výbor nezávislých rolnických odborů; zakládající dokument podepsali: Tadeusz Fijałkowski, Henryk Kossut, Jan Kozłowski, Piotr Sęk; hybnou silou odborů byl Henryk Bąk. V pozdějším prohlášení (z 2. listopadu 1978) byly popsány cíle odborů: náprava společenských poměrů na venkově (mj. zavedení placených dovolených a důchodů a také lékařské péče), vypracování „charty zemědělce", vliv zemědělců na určování cen zemědělské produkce, péče o rozvoj individuálních hospodářství.

listopad
V *ROPCiO se vydělilo autonomní Hnutí svobodných demokratů (Ruch Wolnych Demokratów, RWD), které zvláště silně zdůrazňovalo, že jedná ve shodě s právními předpisy PLR. K nejdůležitějším aktivistům RWD patřili Karol Głogowski, Adam Pleśnar a Adam Wojciechowski.

12. listopadu
V Łowisku vznikl Výbor rolnické sebeobrany Řešovska; mezi 13 zakladateli byli Józef Baran a Katarzyna a Stanisław Karasovi.

14. listopadu
Při Sdružení svobodné univerzity ve Varšavě proběhlo setkání Semináře „Zkušenost a budoucnost" (Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość", DiP), který se stal centrem umírněné reformní kritiky vládní politiky. Když byl Seminář po prvním setkání rozpuštěn, připravil servisní tým DiP (mj. *Stefan Bratkowski, Kazimierz Dziewanowski, Jan Strzelecki, *Klemens Szaniawski, Andrzej Wielowieyski) na základě dotazníků rozeslaných vědcům a novinářům čtyři zprávy o stavu státu, které vyšly v nezávislém oběhu (v letech 1978–1981).

26. listopadu
Ve Starém Opolí vytvořili obyvatelé okolních vesnic jedenáctičlenný Podleský výbor sebeobrany věřících, v němž byl mj. Stanisław Karpik. Výbor přinesl informace o represích lokálních úřadů proti katolické církvi a sbíral podpisy pod petici pro Sejm o vysílání bohoslužeb a náboženských pořadů v rozhlase a televizi.

1979

Jan Dworak, Bronisław Komorowski, Piotr Krawczyk a Marian Piłka, mladí aktivisté *ROPCiO, založili ve Varšavě nezávislé vydavatelství Biblioteka Historyczna i Literacka (Historická a literární knihovna). Vydávané publikace (mj. část tajného referátu Nikity Chruščova z roku 1956) skupině sloužily k sebevzdělávací činnosti ve varšavských středních školách.

3.–4. února
Zahájení přednášek Lidové univerzity, nezávislého centra vzdělávání na venkově. Ini-

ciativa, kterou zahájili ve Varšavě rolničtí opoziční aktivisté (mj. Marzena a *Wiesław Kęcikovi), pokračovala v obci Zbrosza Duża. Mezi přednášejícími byli senioři lidoveckého hnutí Michał Jagła a Piotr Typiak a také skupina varšavských intelektuálů. Aby úřady znemožnily činnost Lidové univerzity, obklíčil vesnici policejní kordon. Většina setkání plánovaných na zimu a jaro 1979 se neuskutečnila.

10. února
Z iniciativy *Wojciecha Ziembińského (příslušníka *ROPCiO) vznikl ve Varšavě Výbor pro dohodu o sebeurčení národa (Komitet Porozumienia na rzecz Samostanowienia Narodu, KPSN). V zakládajícím prohlášení požadoval vypsání svobodných voleb do Sejmu. KPSN, který používal výrazné rétoriky nezávislosti, sdružoval známé veterány druhé světové války (mj. generála Mieczysława Boruta-Spiechowicze, plukovníka Kazimierze Pluta-Czachowského) a také mladé aktivisty *ROPCiO (mj. Marian Piłka). Záhy začal vycházet časopis tohoto seskupení – *Rzeczpospolita* (*Republika*).

2. března
Soud v Katovicích odsoudil na rok do vězení aktivistu slezských *Svobodných odborů Kazimierze Świtoně. Soud nad Świtoněm, obžalovaným na základě falešných obvinění, vyvolal rozsáhlou vlnu protestů (letákové akce, dopisy na jeho obranu), které organizovali lidé z *KSS KOR, *ROPCiO i nezávislí intelektuálové. Świtoń byl zakrátko propuštěn.

jaro
Ve Varšavě vyšlo první číslo necenzurovaného čtvrtletníku *Res Publica*. Redakce, která pocházela hlavně z nezávislého vědeckého semináře profesora Jerzyho Jedlického, vyhlásila nezávislost na všech směrech opozice. Čtvrtletník redigovali Wiktor Dłuski, Damian Kalbarczyk, Wojciech Karpiński, Paweł Kłoczowski, *Marcin Król (šéfredaktor), Tomasz Łubieński, Paweł Śpiewak, *Barbara Toruńczyk. Do května 1981, kdy časopis přestal vycházet, vyšlo osm čísel. *Res Publica* byla určena intelektuálům a přinášela konzervativně liberální způsob myšlení, soustředila se na současnou politiku a kulturu a mnoho prostoru věnovala ideové problematice.

28. dubna
Výzva *Všem pracujícím* oznamující vznik Křesťanského společenství pracujících v Nové Huti: *Obracíme se na všechny věřící pracující, aby s námi sjednotili své síly.* […] *Vytváříme tovární a podniková společenství na obranu vznešených křesťanských ideálů, na obranu práv a důstojnosti věřících!* Společenství založil krakovský nezávislý společenský aktivista Adam Macedoński společně s Janem Leszkem Franczykem, Franciszkem Grabczykem, Henrykem Pachem a Wojciechem Sukiennickým. Podporovali je kněží Józef Gorzelany a Tadeusz Zaleski (pod pseudonymem Jacek Partyka). V letech 1979–1981 vydávalo toto společenství necenzurovaný časopis *Krzyż Nowohucki* (*Novohuťský kříž*) a od roku 1980 pořádalo demonstrace připomínající obranu kříže (v roce 1960).

2.–10. června
Pouť Jana Pavla II. do Polska. Setkání s papežem, která přilákala davy, se stala manifestací duchovní nezávislosti společnosti. Rok před vznikem *Solidarity pronesl papež při bohoslužbě na náměstí Vítězství ve Varšavě významná slova: *Nechť sestoupí Tvůj Duch a obnoví tvář země! Této země!*

červen
V nezávislém časopise *Droga* vyšel programový traktát *Leszka Moczulského *Revoluce bez revoluce*. *Moczulski navázal na koncepci sebeorganizace společnosti a představil model postupného odchodu od komunismu, jenž předpokládal v krátké době vznik masových opozičních společenských hnutí (nevylučujících politické strany) schopných převzít moc. Ve Vratislavi začal v prostředí sdruženém kolem Klubu společenské sebeobrany (místní mutace *KSS KOR) vycházet *Biuletyn Dolnośląski* (*Dolnoslezský bulletin*), nejdůležitější opoziční časopis v regionu. Redigovali ho mj. Janusz Łojek, *Kornel Morawiecki a Jan Waszkiewicz. Psalo se v něm o represích, popisovaly se formy sebeorganizace společnosti, analyzovaly mezinárodní situace a možnosti změn v Polsku. *Biuletyn Dolnośląski* vycházel do roku 1989 a řídil ho *Morawiecki (od roku 1982 pod hlavičkou *Bojující Solidarity).

červenec
Z iniciativy *KSS KOR vznikla *Charta dělnických práv*. Tvořil ji soubor požadavků a nejdůležitějších zaměstnaneckých práv tvořících dohromady náčrt programu dělnického hnutí; poukazovalo se v ní na potřebu vytvořit *systém sebeobrany pracujících, především nezávislé odbory*. Podepsalo ji přes sto lidí reprezentujících opoziční dělnická centra z celé země a vyšla ve zvláštním čísle časopisu **Robotnik*.

4. srpna
Rezoluce Výboru sebeobrany věřících v Přemyšlu, který vznikl jako reakce na ztížení stavby kostela úřady a vytkl si podobné cíle jako již dříve vytvořený výbor v Podlesí. Rezoluci podepsalo kolem 700 lidí z Přemyšlu.

18. srpna
Vyhlášení *Ideové deklarace* *Hnutí mladého Polska (Ruch Młodej Polski, RMP), které založila koncem července skupina mládeže kolem časopisu *Bratniak* hlásící se k národně demokratickým tradicím. Autoři *Deklarace* – Jacek Bartyzel, *Aleksander Hall, Arkadiusz Rybicki – postavili do popředí národní a křesťanské hodnoty a kladně hodnotili i další ideové proudy: konzervativní, lidové (jak se to označovalo) i proud nezávislosti ve smyslu, jaký jí dával Piłsudski. *RMP fungující do roku 1981 mělo asi 100 členů a působilo hlavně v gdaňském vysokoškolském a středoškolském prostředí. Jeho členové vedli sebevzdělávací kroužky, připravovali manifestace k výročím a další opoziční akce, nejednou ve spolupráci s gdaňskými *WZZ.

23. srpna
Výzva Výboru pro dohodu o sebeurčení národa (KPSN) *Za svobodné volby v Polsku*. Před čtyřicátým výročím přepadení Polska hitlerovským Německem a SSSR vyzvalo kolem sta lidí z *KSS KOR a *ROPCiO ke svobodným volbám.

1. září
Během vlastenecké manifestace byl ve Varšavě oznámen vznik *Konfederace nezávislého Polska (KPN) – prvního opozičního seskupení označujícího se za politickou stranu. Jako nejvyšší cíl si *KPN stanovila znovunabytí nezávislosti Polska. Konfederace, jejímž předsedou byl *Leszek Moczulski, sdružovala do srpna 1980 několik desítek lidí. Řídila několik necenzurovaných nízkonákladových časopisů (mj. *Drogu*) a také vydavatelství.

3.–10. října
Hladovka v kostele sv. Kříže ve Varšavě na obranu signatářů Charty 77 uvězněných v Československu. Drželi ji členové a spolupracovníci *KSS KOR: *Konrad Bieliński, Jacek Bierezin, Anka Kowalska, *Jacek Kuroń, *Jan Lityński, *Antoni Macierewicz, kněz Stanisław Małkowski, Jerzy Markuszewski, *Adam Michnik, Halina Mikołajska, Mariusz Wilk; aktivisté *ROPCiO: *Andrzej Czuma a Kazimierz Janusz; redaktor časopisů *Więź* a *Głos* Kazimierz Wóycicki a také Joanna Duda-Gwiazda ze *Svobodných odborů Pobřeží. Mluvčími hladovkářů byli Jan Kielanowski a *Jan Józef Lipski.

11. října
Ve Štětíně byla vyhlášena deklarace Zakládajícího výboru *Svobodných odborů západního Pomoří. Tyto *Svobodné odbory, jež byly slabší než v Gdaňsku, prováděly letákovou činnost v několika podnicích a také vydávaly vlastní časopis *Robotnik Szczeciński* (*Štětínský dělník*).

18. prosince
V Gdaňsku byla podruhé uspořádána (*RMP a *WZZ) několikatisícová demonstrace k výročí *prosince 1970, na níž promluvil mj. *Lech Wałęsa (člen *WZZ). Před manifestací Státní bezpečnost hromadně zatýkala lidi z gdaňské opozice – reakcí byly varovné stávky v několika podnicích. V dalších městech proběhla menší opoziční vystoupení.

1980

17. ledna
Vytvoření Helsinské komise *KSS KOR ve složení: Ludwik Cohn, *Edward Lipiński, *Zbigniew Romaszewski, *Aniela Steinsbergowa, zřízené pro *hodnocení dodržování Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách úřady PRL*. Její první dokument – *Zpráva o dodržování lidských a občanských práv v PLR* – byl předložen na kontrolní konferenci v Madridu na podzim 1980.

březen
Ve Varšavě bylo při akci bojkotu voleb do Sejmu, který pořádala opozice, kolportováno kolem 200 tisíc letáků; důležitější centra (mj. *KSS KOR) vydala protestní prohlášení.

13. března
Edmund Zadrożyński, opoziční dělnický aktivista z Grudziądzu, byl odsouzen ke třem letům vězení. Po *červnu 1976 uskutečnil řadu akcí (kolektivní petice, pomoc pronásledovaným), díky nimž se mu podařilo vytvořit vlastní dělnickou skupinu, která navázala kontakt s *KOR. Když byl v říjnu 1978 zatčen, postavili se na jeho obranu aktivisté *KSS KOR a obyvatelé Grudziądzu.

7.–17. května
Hladovka v kostele sv. Kryštofa v Podkowě Leśné (ve farnosti kněze Leona Kantorského) jako projev solidarity s *Mirosławem Chojeckým a Dariuszem Kobzdejem, kteří drželi hladovku ve vězení, a s dalšími politickými vězni. Účastnili se jí: *Seweryn Blumsztajn, Jarosław Broda, *Wiesław Piotr Kęcik, Sergiusz Kowalski, *Jacek Kuroń a také Jerzy Brykczyński, Marian Gołębiewski a Kazimierz Świtoń, spjatí s *ROPCiO. Později se připojilo ještě 15 lidí, mj. Tomasz Burek, *Aleksander Hall, Ryszard Krynicki, Janusz Przewłocki, Bronisław Wildstein, Róża Woźniakowska a Maďar Tibor Pákh.

14. června
Členové *Sdružení vědeckých kurzů vydali *Otevřený dopis učitelům a vychovatelům*, v němž poukázali na deformace v polském vzdělávacím systému: *Osvětová politika totiž dělá ze školy nástroj indoktrinace a především – výchovy k poslušnosti.* […] *Od školky až po vysokou školu směřuje vzdělávání k oslabení samostatného myšlení, autonomního přesvědčení, k uznávání existujícího stavu věcí za jediný správný a možný.*

červenec
Poté, co vláda zvýšila ceny, vstoupilo v celé zemi do stávky na 150 podniků. Osmého července začala stávka ve Świdniku, která se rychle rozšířila po celém Lublinsku. Úřady musely přijmout požadavky stávkujících – mj. zvýšení platů, nové volby do odborových rad; v Lublinu stávka skončila 19. července. Zaměstnance jiných podniků to povzbudilo k podobným vystoupením (v Dolním Slezsku, na pobřeží v Gdaňsku, ve Varšavě).

14. srpna
Vypuknutí stávky v gdaňských Leninových loděnicích. Stávkový výbor v čele s *Lechem Wałęsou se původně domáhal opětovného přijetí *Anny Walentynowicz (aktivistky *WZZ Wybrzeże) do práce a zvýšení platů. Další podniky vstupovaly do solidární stávky.

16./17. srpna
Do Gdaňských loděnic přijeli představitelé stávkujících podniků a založili Mezipodnikový stávkový výbor (Międzyzakładowy Komitet Strajkowy, MKS), jehož předsedou se stal *Wałęsa. Bylo zformulováno 21 požadavků, mezi nimi právo na zakládání svobodných odborů a propuštění politických vězňů. Vládní komise zahájila jednání s MKS až 23. srpna. Devatenáctého srpna vznikl MKS ve Štětíně, jehož předsedou se stal Marian Jurczyk.

24. srpna
Při gdaňském MKS vznikla komise expertů: Bohdan Cywiński, *Bronisław Geremek, Tadeusz Kowalik, Waldemar Kuczyński, *Tadeusz Mazowiecki (předseda), Jadwiga Staniszkis, Andrzej Wielowieyski.

26.–30. srpna
Stávková vlna zaplavila celou zemi; dospěla do Dolního Slezska, Poznaně, Krakova, Lodže a 29. srpna do Horního Slezska.

31. srpna
Gdaňský MKS a vládní komise podepsaly dohodu ukončující stávku. Úřady se zavázaly splnit všechny stávkové požadavky. Podobné dohody byly uzavřeny den předtím ve Štětíně a 3. září v Jastrzębí.

17. září
V Gdaňsku se delegace Mezipodnikových zakládajících výborů nových odborů rozhodly založit jeden celopolský Nezávislý samosprávný odborový svaz *Solidarita (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność“, NSZZ). Bylo stanoveno jeho prozatímní vedení: Dohadovací výbor (záhy proměněný v Celostátní dohadovací výbor, Krajowa Komisja Porozumiewawcza, KKP), jehož předsedou se stal *Wałęsa.

10. listopadu
Nejvyšší soud zaregistroval *NSZZ Solidarita a jeho statut v podobě přijatelné pro KKP (předchozí registrace u Vojvodského soudu ve Varšavě skončila vyškrtnutím práva na stávku ze statutu).

10. prosince
Vznikl Výbor na obranu vězňů svědomí při KKP s předsedou *Aleksandrem Hallem. Jeho členy byli nezávislí intelektuálové a představitelé kultury, mj.: *Władysław Bartoszewski, Marian Brandys, Kazimierz Dejmek, Tadeusz Konwicki, Halina Mikołajska, *Jan Olszewski, Władysław Siła-Nowicki, *Aniela Steinsbergowa, *Klemens Szaniawski, Jacek Taylor, Andrzej Wajda. Zanedlouho vznikly v celé zemi jeho místní pobočky.

29. prosince
Okupační stávka rolníků v budově Městského úřadu a obce Ustrzyki Dolne za registraci zemědělských NSZZ rolnická *Solidarita. Druhého ledna 1981 začala analogická stávka v Řešově.

1981

leden–únor
Stávka studentů v Lodži; hlavním požadavkem byla registrace *Nezávislého studentského sdružení (NZS), založeného již v září 1980. Začátkem února vstoupili do stávky studenti v Poznani a ve Varšavě, poté v Krakově. Protesty ukončila 17. února registrace *NZS.

24.–25. ledna
Založení tiskové agentury *Solidarity *AS* při Mezipodnikovém zakládajícím výboru *NSZZ Solidarita Mazovsko, řízené *Helenou Łuczywo. Agentura vydávala celopolský bulletin *AS*.

únor
Ve Varšavě vzniklo nakladatelství a vydavatelství Krąg (Kruh) zřízené Wojciechem Fałkowským a Andrzejem Rosnerem spjatými s *Głosem*. V roce 1981 a od roku 1985 byl neformálním šéfem vydavatelství Rosner, v letech 1982–1985 Andrzej Chojnowski. V osmdesátých letech byl Krąg vedle *NOWY největším a nejdůležitějším knižním nakladatelstvím v zemi. Do roku 1989 vydal přes sto titulů.

18. února
V Řešově rolníci uzavřeli s úřady dohodu, která ukončila dvouměsíční stávku. Získali lepší status ve vlastnickém právu, nedokázali však vládní stranu přimět k souhlasu s registrací rolnických odborů. Zakrátko byly také vyjednány podmínky ukončení stávky v Dolných Ustrzykách.

19. března
Delegaci *Solidarity (mj. Jana Rulewského) zbila policie při zasedání Vojvodské národní rady v Bydhošti. *NSZZ Solidarita kvůli tomu pohrozil všeobecnou stávkou.

30. března
Ve Varšavě byla podepsána dohoda, která ukončila „bydhošťskou krizi". Vládní strana uznala porušení zákona a přislíbila potrestání viníků, vedení *Solidarity odvolalo generální stávku, plánovanou na 31. březen.

3. dubna
Ve Varšavě vyšlo první číslo časopisu *Tygodnik Solidarność* (*Týdeník Solidarita*) redigovaného mj. Bohdanem Cywińským, Waldemarem Kuczyńským, *Tadeuszem Mazowieckým (šéfredaktor) a Krzysztofem Wyszkowským.

12. května
Vojvodský soud ve Varšavě zaregistroval *Nezávislé samosprávné odbory soukromých rolníků Solidarita.

15. června
Začátek procesu s vůdci *Konfederace nezávislého Polska. Na lavici obžalovaných zasedli: Tadeusz Jandziszak, *Leszek Moczulski, Tadeusz Stański a Romuald Szeremietiew. Byli obžalováni z pokusu svrhnout zřízení PLR.

září
Aleksander Gleichgewicht z Vratislavi se v Brně a v Praze sešel s představiteli opozice v Československu, což zahájilo vznik *Polsko-československé Solidarity (Solidarność Polsko-Czechosłowacka, SPCz). Do konce osmdesátých let SPCz organizovala pašování tiskařského náčiní a nezávislých publikací do Československa, setkání disidentů z obou zemí a společné protestní akce. Hlavními postavami SPCz z polské strany byli: Jarosław Broda, Zbigniew Janas, *Mirosław Jasiński.

září–říjen
V Gdaňsku jednal I. celostátní sjezd delegátů *NSZZ Solidarita (první část 5.–10. září, druhá 26. září – 7. října). Vydal **Poselství pracujícím východní Evropy*, zvolil vedení *Svazu – Celostátní výbor a jeho předsedu *Lecha Wałęsu, přijal program *Samosprávná republika*. Profesor *Edward Lipiński oznámil rozpuštění *KSS KOR.

28. září
Z iniciativy mj. *Antoniho Macierewicze a *Wojciecha Ziembińského byly založeny Kluby služby nezávislosti. Zakládací prohlášení, jež vynikalo rétorikou nezávislosti, obsahovalo požadavek na znovuzískání nezávislosti a na uskutečnění svobodných voleb do Sejmu.

26. října
Okupační stávka na Vysoké škole inženýrské v Radomi, kterou vyvolalo opětovné jmenování Michała Hebdy rektorem; akademické společenství Hebdu nepřijímalo. Záhy vyhlásily některé vysoké školy solidární stávku a požadovaly nový zákon o vysokých školách.

22. listopadu
Ve Varšavě vznikly Kluby samosprávné republiky „Svoboda – Spravedlnost – Nezávislost". V programovém prohlášení byla s odvoláním na tradice demokratického socialismu formulována koncepce východiska z krize prostřednictvím budování nezávislých společenských, kulturních a politických iniciativ nakloněných demokratickým změnám v Polsku. Iniciátory klubů byli mj.: *Zbigniew Bujak, *Jacek Kuroń a *Adam Michnik.

2. prosince
Pacifikace Vysoké hasičské důstojnické školy (okupační stávka, která začala 25. listopadu, byla protestem proti plánům proměnit školu ve vojenskou). Po policejní akci s účastí parašutistických jednotek studenti budovu opustili.

13. prosince
Vojenská rada národní spásy v čele s generálem Wojciechem Jaruzelským nastolila v Polsku *výjimečný stav. V ulicích měst se objevily vojenské oddíly. Byla pozastavena činnost všech organizací a sdružení včetně *NSZZ Solidarita (od 13. prosince 1981 do konce roku 1983 prošlo internačními tábory asi 10 tisíc lidí), bylo omezeno nebo zakázáno využívat většiny občanských svobod. Po zprávě o *výjimečném stavu vypukly asi ve 250 podnicích po celém Polsku stávky, v Leninových loděnicích v Gdaňsku vyzval Celostátní stávkový výbor ke generální stávce. Ve Vratislavi byl zřízen Regionální stávkový výbor, který zanedlouho pod stejným názvem působil jako podzemní region *NSZZ Solidarita v Dolním Slezsku; v jeho čele stál *Władysław Frasyniuk.

14. prosince
Ve Vratislavi začal *Kornel Morawiecki vydávat konspirační bulletin Regionálního stávkového výboru *NSZZ Solidarita Dolní Slezsko, nazvaný *Z dnia na dzień* (*Ze dne na den*), který dosáhl nákladu několika desítek tisíc výtisků. V prvních týdnech *výjimečného stavu se konspirační tisk objevil ve všech větší centrech země.

16. prosince
Při pokusu o rozehnání stávky v kamenouhelném dole Wujek v Katovicích použila policie střelných zbraní. Zahynulo devět horníků.

17. prosince
Ve Varšavě vznikl pod vedením biskupa Władysława Miziołka Primasův výbor na pomoc osobám zbaveným svobody a jejich rodinám. Poskytoval pomoc pronásledovaným a potřebným po celá osmdesátá léta.

30. prosince
V jednom z prvních politických procesů za *výjimečného stavu odsoudil Vojvodský soud v Lodži vůdce lodžské *Solidarity Jerzyho Kropiwnického a Andrzeje Słowika na čtyři a půl roku vězení za řízení protestní akce 13. prosince. Odvolací řízení u Nejvyššího soudu skončilo zvýšením trestů na šest let.

1982

leden
V Krakově začal vycházet podzemní křesťansko-liberální časopis *13 grudnia* (*13. prosince*; od roku 1984 do roku 1987, kdy přestal vycházet, nesl název *13*). Od začátku roku 1983 byl šéfredaktorem, hlavním autorem a mluvčím prostředí, které časopis reprezentoval, *Mirosław Dzielski, členy redakce byli také Grzegorz Łuczkiewicz (zakladatel časopisu) a Henryk Woźniakowski. Publikovali v něm mj. *Stefan Kisielewski, Janusz Korwin-Mikke, Tadeusz Syryjczyk. Ve Varšavě vznikl Mezipodnikový koordinační výbor *NSZZ Solidarita, který založil mj. Maciej Zalewski – brzy se stal jednou z největších dělnických podzemních struktur Mazovska. V letech 1982–1989 ho postupně řídili: Maciej Hołuszko, Maciej Zalewski, Ewa Choromańska. Ve Varšavě zahájilo činnost Wydawnictwo CDN. Existovalo do roku 1990 a byl to jeden z největších vydavatelských domů v zemi. Kromě knižních publikací vydávalo rovněž časopisy *Obóz* (*Tábor*), věnovaný záležitostem střední a východní Evropy, a *Reduta*, což byl časopis pro vojáky. V letech 1982–1989 se tam také tiskla část nákladu týdeníku **Tygodnik Mazowsze*. Tvůrcem a vedoucím nakladatelství byl *Czesław Bielecki. V Krakově vznikla Oficyna Literacka (Literární nakladatelství), která v osmdesátých letech vydala pod různými hlavičkami přes osmdesát titulů.

2. ledna
Ve Varšavě vyšlo první číslo podzemního časopisu *Tygodnik Wojenny* (*Válečný týdeník*). Časopis vycházel do roku 1985 a zpočátku ho vydávali Waldemar Baraniewski, Włodzimierz Cichomski, Jan Doktór, Piotr Stańczyk, Jan Strękowski a Piotr Szubert.

13. ledna
Vznikl Celopolský výbor odporu *Solidarita, první podzemní struktura nadregionálního dosahu (Gdaňsk, Krakov, Štětín, Vratislav). Předsedou byl Eugeniusz Szumiejko, člen předsednictva Celostátního výboru *NSZZ Solidarita.

20. ledna
Jan Ciesielski, Stanisław Handzlik, Władysław Hardek a Jan Pacuła založili konspirativní Regionální výkonný výbor *NSZZ Solidarita Malopolska, zastupující vedení svazového regionu.

21. ledna
Začal vycházet podzemní týdeník *Wola* – časopis Mezipodnikového koordinačního výboru, zpočátku v redakci Andrzeje Urbańského, od roku 1983 byl jeho šéfredaktorem Michał Boni.

11. února
Ve Varšavě vznikl **Tygodnik Mazowsze* (*Týdeník Mazovska*) – v letech 1982–1989 největší podzemní časopis *Solidarity celostátního dosahu. Redakci řídila *Helena Łuczywo.

25. února
Mieczysław Gil a Edward Nowak byli v Krakově odsouzeni na čtyři a na tři a půl roku vězení za to, že v prosinci 1981 řídili stávku v Leninově huti.

únor
Činnost zahájil celopolský Sbor nezávislé osvěty, zřízený aktivisty učitelské *Solidarity. Sbor od dubna vydával časopis *Tu, teraz* (*Tady a teď*). Řídila ho *Krystyna Starczewska, od roku 1984 Mirosław Sawicki.

březen
Vznikly Skupiny odporu „Solidární“ (Grupy Oporu „Solidarni“), podřízené podzemnímu regionu *NSZZ Solidarita Mazovsko. Řídil je *Teodor Klincewicz a zajišťovaly technické zázemí *Solidaritě (mj. tajný tisk, výrobu falešných dokumentů) a také akce „malé sabotáže“ (rozhazování letáků, vyvěšování transparentů). Od roku 1983 disponovaly skupiny vlastním vydavatelstvím Rytm (Rytmus).

4. března
V procesu s jedenácti aktivisty *NSZZ Solidarita ze Štětína byl Andrzej Milczanowski odsouzen na pět let do vězení za řízení prosincové stávky v regionu *NSZZ Solidarita Západní Pomoří.

31. března
**Tygodnik Mazowsze* vydal článek *Jacka Kuroně *Teze o východisku z bezvýchodné situace.* *Kuroń, který byl internován v táboře Białołęka, psal o potřebě vytvořit centralizované hnutí odporu vůči *výjimečnému stavu a *udeřit na všechna centra moci a informací v celé zemi* s cílem přimět vládnoucí k ústupkům. Polemizoval s ním *Zbigniew Bujak, který varoval před konfrontačním scénářem a vybízel k „pozičnímu boji“, k vytváření společenského hnutí alternativního k moci.

5. dubna
Vyšly *Teze Primasovy Společenské rady* definující podmínky urovnání mezi mocí a společností. K nejdůležitějším prvkům dohody patřilo odvolání pravidel *výjimečného stavu a zejména reaktivace *NSZZ Solidarita. Na návrh rozhovorů vládnoucí nereagovali. Hlavními autory *Tezí* byli Wiesław Chrzanowski a Andrzej Wielowieyski.

12. dubna
Ve Varšavě proběhl první pořad konspirativního *Rádia Solidarita*, které vytvořili *Zbigniew a Zofia Romaszewští. *Rádio* vysílalo do roku 1989 a rozšiřovalo své působení. Po zatčení *Romaszewského v srpnu 1982 ho postupně řídili: Jerzy Jastrzębowski, Maciej Kołaczkowski, Wojciech Stawiszyński. Podobné inciativy vznikly i v dalších místech.

22. dubna
*Zbigniew Bujak (Mazovsko), *Władysław Frasyniuk (Dolní Slezsko), Władysław Hardek (Malopolsko), *Bogdan Lis (Gdaňsk), tedy vůdcové podzemních regionálních struktur, a také člen předsednictva Celostátního výboru Eugeniusz Szumiejko zřídili *Prozatímní koordinační výbor (Tymczasowa Komisja Koordynacyjna, TKK) NSZZ Solidarita, všeobecně uznávaný za vedení *Svazu zastupující legální vedení. Do *TKK záhy vstoupili další představitelé regionů.

24. dubna
Vznikl tajný Mezipodnikový dělnický výbor *Solidarity, sdružující 63 podniků Mazovska. Jeho předními osobnostmi byli: Adam Borowski, Jerzy Dyner, Andrzej Machalski, Edward Mizikowski, Marek Rapacki a Krzysztof Wolf.

1. května
*Solidarita v celé zemi uspořádala mnohatisícové prvomájové manifestace v opozici k oficiálním oslavám.

3. května
V mnoha polských městech došlo k pouličním střetům s policií při manifestacích připravených *Solidaritou. Nejrozsáhlejší byly demonstrace v Gdaňsku, Krakově, Lublinu, Štětíně a Varšavě. Během mnohahodinových incidentů zahynuli nejméně tři lidé, více než tisíc tři sta jich bylo zadrženo.

6. května
V Gdaňsku byl zřízen Regionální koordinační výbor *NSZZ Solidarita ve složení: *Bogdan Borusewicz, *Aleksander Hall, Stanisław Jarosz, *Bogdan Lis, Marian Świtek.

8. května
Ve Varšavě vznikl *Regionální výkonný výbor NSZZ Solidarita Mazovsko se členy: *Zbigniew Bujak, Zbigniew Janas, *Wiktor Kulerski, *Zbigniew Romaszewski.

13.–24. května
Hladovka internovaných v Białołęce a v celé zemi na protest proti výjimečnému stavu.

červen
Po rozkolu v dolnoslezském RKS založil *Kornel Morawiecki Dohodu Bojující Solidarita (od podzimu vystupující pod názvem *Bojující Solidarita), organizaci s celostátním působením s radikálně antikomunistickými hesly.

28. července
*TKK vyhlásila první program *Solidarity v konspiračních podmínkách – *Podzemní společnost*: *Naším cílem je budování samosprávné společnosti – Samosprávné republiky* […] *V současné chvíli můžeme k tomuto cíli dospět pouze prostřednictvím hnutí podzemní společnosti. TKK vyzývá k organizování všeobecného hnutí odporu* […] *a*) *organizování sekce svépomoci pro pronásledované* […]; *b*) *organizování nezávislého oběhu informací* […]; *c*) *organizování výuky a sebevzdělávání* […]; *d*) *organizování akcí manifestujících existenci společenského odporu* […]; *e*) *organizování hospodářské činnosti.*

29. července
*TKK vytvořila Koordinační kancelář *NSZZ Solidarita v zahraničí, kterou řídil Jerzy Milewski – oficiální zastoupení *Svazu na Západě. Kancelář mj. koordinovala zahraniční pomoc pro *Solidaritu.

10. srpna
Pod vedením Janusze Pałubického vzniklo Prozatímní vedení regionu *NSZZ Solidarita Velkopolsko.

15. srpna
Józef Teliga stanul v čele Celopolského výboru odporu rolníků (Ogólnopolski Komitet Oporu Rolników, OKOR), rolnické konspirační organizace. Ve spolupráci s *Bojující Solidaritou vydával OKOR časopis *Żywią i bronią* (*Živí a brání*).

31. srpna
Pouliční manifestace *Solidarity ke druhému výročí podpisu *gdaňské dohody rozprášily jednotky policie a armády. V 66 městech bylo zadrženo víc než pět tisíc osob, osm lidí zahynulo (tři v Lubinu). Byla to největší akce *NSZZ Solidarita v době *výjimečného stavu. V západních médiích se objevily fotografie událostí ve Vratislavi pořízené Nezávislou fotografickou agenturou *Dementi*. Tato pravděpodobně jediná podzemní fotografická agentura v Polsku po celá osmdesátá léta publikovala v časopisech druhého oběhu a dodávala snímky do servisů světových agentur.

3. září
Byli uvězněni *Jacek Kuroń, *Jan Lityński, *Adam Michnik a *Henryk Wujec, internovaní členové dřívějšího *KSS KOR. V nepřítomnosti byli také trestně stíháni *Mirosław Chojecki a *Jan Józef Lipski, kteří pobývali v zahraničí. Všichni byli obviněni z příprav na svržení zřízení PRL.

8. října
Padly rozsudky v procesu s vůdci *KPN: *Leszek Moczulski byl odsouzen k sedmi letům vězení, Romuald Szeremietiew a Tadeusz Stański na pět let, Tadeusz Jendziszak na dva roky podmíněně. Sejm přijal nový zákon o odborech. Dosud existující odbory včetně *NSZZ Solidarita byly zrušeny. Od 11. října se v Gdaňských loděnicích a dalších podnicích v Trojměstí (tj. Gdaňsk, Gdyně a Sopoty) stávkovalo a demonstrovalo, manifestace se konaly také ve varšavské továrně Ursus a v krakovské Nové Huti, kde došlo k násilným střetům s policií.

24. listopadu
Vojvodský soud ve Vratislavi odsoudil jednoho z vůdců *Solidarity – *Władysława Frasyniuka – na šest let do vězení.

prosinec
V Polsku začal fungovat Helsinský výbor dokumentující případy porušení zákona za *výjimečného stavu. V roce 1983 Literární institut v Paříži uveřejnil jeho zprávu, zaslanou na zasedání KBSE v Madridu – *Lidská a občanská práva v PLR.* Wacław Holewiński a Jarosław Markiewicz založili ve Varšavě vydavatelství Przedświt (Svítání), které do roku 1989 vydalo několik desítek knih.

22. prosince
Na svobodu se vrátili poslední internovaní. Zároveň bylo uvězněno sedm členů Celostátního výboru NZSS *Solidarita, kteří byli do té doby v internačních táborech – *Andrzej Gwiazda, Seweryn Jaworski, Marian Jurczyk, *Karol Modzelewski, Grzegorz Palka, Andrzej Rozpłochowski, Jan Rulewski.

27. prosince
Piotr Bednarz, který po zatčení *Frasyniuka řídil dolnoslezskou *Solidaritu, byl u Vojvodského soudu ve Vratislavi odsouzen ke čtyřem letům vězení.

1983

V podzemním nakladatelství Krąg vyšla první monografie *Solidarity (1980–1981) od historika Jerzyho Holzera. Ve Varšavě vzniklo vydavatelství Myśl (Myšlení). Vydávalo především časopisy, od roku 1987 tisklo v Polsku pařížskou **Kulturu*. Do roku 1989 vydalo také přes 50 knižních titulů. Jeho tvůrcem a ředitelem byl Paweł Mikłasz. Vznikla Oficyna Wydawnicza Pokolenie (Vydavatelství Generace), kde vycházely mj. varšavské časopisy *KOS* a *Tu,teraz* věnované nezávislé osvětě. Vydavatelství, které se zabývalo také tiskem knih a letáků, řídil Waldemar Gniadek. Byl zřízen Výbor nezávislé kultury. Od roku 1984 vydával časopis *Kultura niezależna* (*Nezávislá kultura*), který se předtím vkládal jako příloha s tímto názvem do časopisu *KOS*. Výbor poskytoval stipendia, finančně podporoval kulturní iniciativy. *TKK na jeho návrh udílela kulturní ceny *Solidarity. Práci Výboru řídila *Teresa Bogucka.

únor
Gdaňský okruh liberálů vydal první číslo podzemního časopisu *Przegląd Polityczny* (*Politický přehled*). Tvůrci časopisu byli Wojciech Duda a Donald Tusk.

17. února
Padl rozsudek v procesu s organizátory varšavského *Rádia Solidarita*: čtyři a půl roku pro *Zbigniewa Romaszewského, tři roky pro jeho manželku Zofii.

9. března
Začal proces s *Annou Walentynowicz, obviněnou z pokračování v odborářské činnosti. Byla odsouzena na rok a tři měsíce podmíněně.

jaro
Vyšla *Politika Polska* (*Polská politika*), časopis někdejšího *Hnutí mladého Polska (RMP). Základ redakce tvořili: Jacek Bartyzel, Marek Gadzała, *Aleksander Hall, Marek Jurek, Tomasz Wołek. Časopis vycházel do roku 1989 a navazoval na národně demokratické tradice. Vznikl *Společenský výbor pro vědu (Społeczny Komitet Nauki, SKN), určený k podpoře nezávislého vědeckého bádání. Poskytoval stipendia, financoval vědecké publikace, od roku 1985 vydával *Informační bulletin Společenského výboru pro vědu*. Do *SKN patřili mj.: Stefan Amsterdamski, Janusz Grzelak, Michał Nawrocki.

19. dubna
Nezávislé oslavy čtyřicátého výročí povstání ve varšavském ghettu. U pomníku Hrdinů ghetta byl přečten dopis Marka Edelmana, posledního velitele povstání, kterému úřady znemožnily účast.

23. dubna
Ve Vratislavi byl uvězněn a posléze odsouzen ke čtyřem letům vězení Józef Pinior, další předseda podzemní *Solidarity v Dolním Slezsku.

1. a 3. května
Stejně jako před rokem proběhly velké demonstrace a průvody *****NSZZ Solidarita. V Krakově došlo k největším střetům s policií.
Třetího května vtrhli příslušníci ministerstva vnitra do Primasova výboru na pomoc osobám zbaveným svobody a jejich rodinám ve Varšavě. Místnosti byly zdemolovány, několik lidí zbito a odvlečeno.

19. května
Několik desítek tisíc lidí se zúčastnilo pohřbu syna opoziční básnířky Barbary Sadowské Grzegorze Przemyka, kterého několik dnů předtím smrtelně zbila policie na varšavském Starém Městě. V procesu s varšavským Mezipodnikovým dělnickým výborem *Solidarity byl na tři a půl roku do vězení odsouzen Adam Borowski.

28. května
Ředitel polské sekce *****Rádia Svobodná Evropa* *Zdzisław Najder, který pobýval v zahraničí, byl obžalován ze špionáže a u Soudu varšavského vojenského okruhu v nepřítomnosti odsouzen k smrti. Bylo mu také odebráno polské občanství.

16.–23. června
Druhá pouť Jana Pavla II. do Polska. Mše svaté sloužené za účasti papeže se staly příležitostí k manifestaci společenské podpory *Solidarity.

červenec
Vychází první číslo konzervativně liberálního krakovského dvouměsíčníku *Arka* (*Archa*). V osmdesátých letech ho redigovali mj.: Ryszard Legutko, Bronisław Maj, Tadeusz Nyczek, Piotr Pieńkowski, Łukasz A. Plesnar, Jan Polkowski, Ryszard Terlecki.

19. srpna
Byl uvězněn Władysław Hardek, vůdce malopolské *Solidarity a člen *TKK. Po několika dnech vyšetřování ho Státní bezpečnost přiměla vystoupit před televizními kamerami s výzvou k upuštění od další opoziční činnosti.

30.–31. srpna
K výročí podepsání srpnových dohod proběhla v ulicích celé země manifestační vystoupení *****NSZZ Solidarita.

13. září – 1. října
Hladovka politických vězňů v Barczewu, ukončená po vybojování lepších podmínek výkonu trestu.

5. října
*Lech Wałęsa dostal Nobelovu cenu míru.

5. prosince
Janusz Pałubicki, vůdce velkopolské *Solidarity odsouzený na 4 roky, zahájil ve věznici ve Strzelině spolu s kolegy protestní hladovku. Během 104 dnů, kdy ji držel, byl násilně krmen.

11. prosince
*Adam Michnik, který byl vězněn v Rakowiecké ulici ve Varšavě a spolu s dalšími členy bývalého *KSS KOR trestně stíhán, odpověděl v dopise ministrovi vnitra generálovi Czesławu Kiszczakovi na nabídku úřadů, aby odjel ze země nebo zanechal opoziční činnosti takto: *...hodnota našeho boje pro mne netkví v naději na vítězství, ale v hodnotě věci, v jejímž jménu jsme se do něj pustili. Kéž by moje gesto bylo malou cihličkou při budování cti a důstojnosti v této zemi, kterou den co den činíte nešťastnou*.

1984

Vykrystalizovalo složení konsorcia OKN (Oświata – Kultura – Nauka, tj. Osvěta – kultura – věda). Patřily do něj tehdy: Sbor nezávislé osvěty (Zespół Oświaty Niezależnej), Výbor nezávislé kultury (Komitet Kultury Niezależnej), *Společenský výbor pro vědu (Społeczny Komitet Nauki), Všeobecná zdravotní komise (Społeczna Komisja Zdrowia) a Polský helsinský výbor (Komitet Helsiński w Polsce). Za *Regionální výkonný výbor NSZZ Solidarita Mazovsko měl konsorcium na starosti *Wiktor Kulerski. Ve Varšavě založil Stanisław Stomma veřejný Klub politického myšlení Dziekania. Na diskusních setkáních v budově varšavské kurie se setkávali představitelé opozičních politických center kritických k pokračování v podzemní činnosti a také k *****NSZZ Solidarita. K nejdůležitějším těmto centrům patřila: skupina kolem časopisu *Res Publica* (Damian Kalbarczyk, *Marcin Król), redakce časopisu *Politika Polska* s *Aleksandrem Hallem, někdejší aktivisté Sdružení PAX (mj. Przemysław Hniedziewicz). Klub navštěvovali rovněž nezávislí intelektuálové, mezi nimi členové redakce týdeníku *****Tygodnik Powszechny* – *Stefan Kisielewski, Krzysztof Kozłowski, Henryk Krzeczkowski a také *Mirosław Dzielski, šéfredaktor krakovského časopisu *13*.

7. února
Aktivistu rolnické *Solidarity v podzemí Piotra Bartoszczeho zavraždili anonymní pachatelé u Inowrocławi. Kauza sice byla odložena, ale obecně byla spojována s působením Bezpečnostní služby.

20. dubna
Sedm vězněných členů Celostátního výboru *****NSZZ Solidarita a čtyři členové někdejšího *KSS KOR (tzv. jedenáctka) odmítlo návrh úřadů, že budou propuštěni výměnou za prohlášení o ukončení opoziční činnosti nebo za dočasný odjezd ze země.

1. a 3. května
V Gdaňsku, Lodži, Nové Huti a Varšavě došlo při manifestacích organizovaných *****NSZZ Solidarita ke střetům s policií.

13. května
Vznikl podzemní Regionální výkonný výbor *NSZZ Solidarita Lodžska ve složení: Marek Czekalski, Jerzy Dłużniewski, Marek Edelman, Rafał Kasprzyk, Ryszard Kostrzewa.

17. června
Při volbách do národních rad se prováděla nezávislá kontrola účasti (organizoval ji *Konrad Bieliński z *Regionálního výkonného výboru NSZZ Solidarita Mazovska); podle sčítání se hlasování ve Varšavě zúčastnilo 40–60 % oprávněných voličů (podle úřadů 75 %). Na jaře podzemní *Solidarita vyzvala k bojkotu voleb, který pokládala za projev podpory.

13. července
Před soudem ve Varšavě stanuli členové bývalého *KSS KOR – *Jacek Kuroń, *Adam Michnik, *Henryk Wujec a *Zbigniew Romaszewski, kteří byli obžalováni ze snahy *násilně svrhnout zřízení PLR.* Po prvním dni proces již nepokračoval. Obžalovaných se brzy týkala amnestie.

21. července
Sejm schválil amnestii pro politické vězně. Na svobodu se tak dostala většina odsouzených

a vězněných (mimo jiné vůdcové *Solidarity), celkem přes 600 lidí. Dále však zůstávali ve vězení opoziční aktivisté odsouzení podle kriminálních paragrafů nebo podezřelí z *vlastizrady* (mj. *Bogdan Lis).

19. října
U Toruně zavraždili tři příslušníci Bezpečnostní služby kněze *Jerzyho Popiełuszka, známého kaplana *Solidarity. Vražda vyvolala masový společenský pohyb. V celé zemi vznikaly občanské výbory proti násilí, inspirované aktivisty opozice. Pohřeb kněze *Popiełuszka, jehož se zúčastnil *Lech Wałęsa, se proměnil v mnohatisícovou manifestaci na podporu *Solidarity.

8. listopadu
Ve Varšavě vyšlo první číslo týdeníku *Przegląd Wiadomości Agencyjnych* (*Přehled agenturních zpráv*), který se záhy stal jedním z nejdůležitějších časopisů *Solidarity. Redigovali ho mj.: Jan Doktór, Stanisława Domagalska, Jan Dworak, Andrzej Kaczyński a Ernest Skalski.

13. prosince
Z otevřeného dopisu *Władysława Frasyniuka členům a sympatizantům *NSZZ Solidarita: *Měli bychom si být vědomi toho, že chceme-li trvalé politicko-společenské změny, chceme-li budovat skutečně samosprávnou a nezávislou společnost, čekají nás ještě roky namáhavé práce. Naší nadějí se musíme stát my sami a sami už dnes utvářet svou subjektivitu.* […] *Naším nejvyšším cílem je snaha o obrození Svazu, o návrat práva na odborový pluralismus v Polsku.*

1985

5. února
*Seweryn Blumsztajn, který se vrátil do Polska z Paříže (kde pobýval od roku 1981), byl z letiště ve Varšavě poslán nazpět do Francie. V Polsku k tomu vzniklo několik kolektivních protestních dopisů.

7. února
V Toruni byl vynesen rozsudek v procesu s vrahy kněze *Jerzyho Popiełuszka: kapitán Grzegorz Piotrowski a plukovník Adam Pietruszka byli odsouzeni na 25 let, poručík Leszek Pękala na 15 let, poručík Waldemar Chmielewski na 14 let odnětí svobody.

17.–23. března
Hladovka v kostele sv. Kryštofa v Podkowě Leśné, kterou drželi lidé z *Nezávislého sdružení studentů za propuštění Marka Adamkiewicze, odsouzeného ke dvěma a půl roku vězení za odmítnutí složit vojenskou přísahu (která obsahoval prohlášení o věrnosti socialismu a spojenectví se Sovětskou armádou).

14. dubna
V Krakově bylo vyhlášeno zakládající prohlášení hnutí Wolność i Pokój (Svoboda a mír, WiP). O něco pozdější ideové prohlášení WiP obsahovalo vyhlášení boje za občanská práva, svobodu svědomí a nezávislost státu; cílem hnutí byla změna vojenské přísahy a zavedení náhradní vojenské služby ze světonázorových důvodů. K vůdcům WiP náleželi: Jacek Czaputowicz, Jeremi Dubiel, Radosław Huget, Piotr Niemczyk, Konstanty Radziwiłł, Jan Maria Rokita.

23. května – 14. června
Nezávislé veřejné mínění rozbouřil fingovaný proces, který se konal v Gdaňsku s *Władysławem Frasyniukem, *Bogdanem Lisem a *Adamem Michnikem, obžalovanými z řízení *Prozatímního koordinačního výboru NSZZ Solidarita (TKK), do něhož žádný z nich nepatřil, a z *činnosti směřující k vyvolání veřejného neklidu*. Do soudního sálu nebyli vpuštěni pozorovatelé ani zahraniční novináři. *Frasyniuk byl odsouzen na tři a půl roku vězení, *Michnik na tři roky a Lis na dva a půl.

srpen
Ve druhém oběhu vyšel *Raport: Polska 5 lat po sierpniu* (*Zpráva: Polsko 5 let po srpnu*, Varšava, Mezipodniková struktura Solidarity), zpracovaný na objednávku *Lecha Wałęsy experty *Solidarity, jimiž byli mj. Ryszard Bugaj, Kazimierz Dziewanowski, *Bronisław Geremek, *Tadeusz Mazowiecki, Adam Stanowski a Janina Zakrzewska.

31. srpna
Účastníci hnutí Svoboda a mír začali na protest proti vojenské službě posílat vojenské knížky na ministerstvo národní obrany. Zanedlouho je budou veřejně pálit.

13. října
Podle nezávislého pozorování činila účast při volbách do Sejmu 66 % oprávněných voličů (oficiálně se uvádělo 78,8 %); akci předcházely výzvy k bojkotu od různých opozičních center. Ve vězení na varšavském Mokotowě zahájil šéf nakladatelství CDN *Czesław Bielecki, uvězněný v dubnu 1985, protestní hladovku, kterou držel do září 1986.

listopad
V *Týdeníku Mazovsko* bylo oznámeno založení Fondu nezávislých vydavatelství, který se zabýval rozdělováním polygrafického náčiní a peněz přicházejících ze Západu. Fond vznikl z iniciativy *Grzegorze Boguty a *Regionálního výkonného výboru NSZZ Solidarita Mazovsko a sdružoval přední podzemní vydavatelství: byla to varšavská *NOWA, Krąg, PoMost, CDN, Przedświt, Społeczne Wydawnictwo KOS, Myśl, Pokolenie, Wydawnictwo Grup Politycznych Wola, krakovská Oficyna Literacka a Inicjatywa Wydawnicza Aspekt z Vratislavi.

25. listopadu
Ve Słupsku byli odsouzeni důstojníci Bezpečnostní služby z Gdaňsku, obžalovaní ze spolupráce se *Solidaritou: Adam Hodysz na tři roky, Piotr Siedliński na jeden a půl roku vězení. Nejvyšší soud zvýšil tresty na šest a čtyři roky.

podzim
Činnost zahájilo nakladatelství Most, které ve Varšavě založili Andrzej Karczewski, Marek Krawczyk a Maciej Łukasiewicz. Publikovalo několik desítek knih a vydávalo časopisy: čtvrtletník *Wolne Pismo MOST* (*Svobodný časopis MOST*), *Kultura Niezależna* (*Nezávislá kultura*), *Warszawskie Zeszyty Historyczne* (*Varšavské historické sešity*) a přetisky pařížského *Kontaktu*. V roce 1988 založil Krawczyk vlastní vydavatelství PoMost.

1986

Vznikl podzemní časopis *21*, který vytvořili mj. Ryszard Bugaj, Kazimierz Dziewanowski, *Bronisław Geremek, *Tadeusz Mazowiecki. Redigovali ho Jan Dworak a Janusz Jankowiak.

13.–23 března
Hladovka žen v kostele sv. Kryštofa v Podkowě Leśné za propuštění aktivistů hnutí Svoboda a mír.

22. dubna
Byly vyneseny rozsudky v procesu s vůdci *Konfederace nezávislého Polska (uvězněnými o rok dříve): *Leszek Moczulski dostal čtyři roky vězení, Krzysztof Król a Adam Słomka každý dva a půl roku, Andrzej Szomański a Dariusz Wójcik po dvou letech.

31. května
*Zbigniew Bugaj, předseda Regionu Mazovsko a člen podzemního *Prozatímního koor-

dinačního výboru NSZZ Solidarita, padl do rukou Bezpečnostní služby: skrýval se od 13. prosince 1981 a stal se symbolem odporu a trvání *Solidarity. V září 1986 byl propuštěn na amnestii.

17. července
Sejm PLR schválil zákon o amnestii; do září bylo propuštěno 225 politických vězňů.

29. září
*Lech Wałęsa zřídil Prozatímní radu *NSZZ Solidarita (*Bogdan Borusewicz, *Zbigniew Bujak, *Władysław Frasyniuk, Tadeusz Jedynak, *Bogdan Lis, Janusz Pałubicki, Józef Pinior) jako veřejné vedení *Svazu. Poté začaly regiony oznamovat návrat k otevřené činnosti, přičemž ovšem mnohé dosavadní struktury nebo formy činnosti zůstávaly v podzemí.

30. září
Na tiskové konferenci za účasti zahraničních novinářů se „zveřejnil“ *Regionální výkonný výbor NSZZ Solidarita Mazovsko.

8. října
Členové dřívějšího předsednictva vedení Regionu *NSZZ Solidarita Lodžska oznámili obnovení veřejné činnosti.

10. října
*Bronisław Geremek, *Tadeusz Mazowiecki, Stanisław Stomma, Jerzy Turowicz a *Lech Wałęsa podepsali prohlášení o nezbytnosti oživení ekonomiky a o tom, že vláda musí brát ohled na široké společenské tužby, obsahující výzvu k vládě USA o odvolání hospodářských sankcí uvalených na Polsko.

23. října
V Krakově ohlásili návrat k veřejné činnosti členové Dělnického výboru hutníků *NSZZ Solidarita Leninovy Hutě.

6. listopadu
Ve Štětíně podal zakládací výbor Odborového svazu Solidarita zaměstnanců mořských opravárenských loděnic k vojvodskému soudu žádost o registraci, která byla odmítnuta. Analogické žádosti – se stejným výsledkem – začali podávat zaměstnanci podniků v celé zemi.

18. listopadu
*NSZZ Solidarita byl přijat do Světové konfederace práce a do Mezinárodní konfederace svobodných odborů.

23. listopadu
Vůdcové nezávislého rolnického hnutí (mj. Janusz Rożek, Józef Teliga) utvořili Konvent starších lidového hnutí. Dvacátého devátého března 1987 Konvent vytvořil Prozatímní celostátní rolnickou radu *Solidarita s předsedou Józefem Śliszem, která začala vytvářet veřejné odborářské struktury.

10. prosince
*Lech Wałęsa zřídil Výbor pro intervence a právní stát *NSZZ Solidarita. Řídil ho *Zbigniew Romaszewski. Výbor poskytoval právní i finanční podporu lidem poškozeným úřady.

16. prosince
Připomínka pátého výročí potlačení stávky v kamenouhelném dole Wujek v Katovicích za přítomnosti delegace a vůdců *Solidarity; byl položen základní kámen pomníku padlým horníkům.

1987

1. dubna
Ve Vratislavi se konal první velký happening Pomerančové alternativy, umělecké iniciativy, s níž přišel Waldemar „Major“ Fydrych a která se vztahovala k absurdnostem „reálného socialismu“. Happeningy pořádané každý měsíc přitahovaly stále větší počet účastníků i policistů, kteří se je pokoušeli zkrotit. Symbolem Pomerančové alternativy se stal trpaslík.

16. dubna
„Sitting“ ve Vratislavi svolaný *Polsko-československou Solidaritou na obranu signatáře *Charty 77 Petra Pospíchala, uvězněného v lednu 1987.

7.–9. května
Seminář *Mezinárodní mír a helsinská dohoda* uspořádaný WiP v kostele Božího milosrdenství ve Varšavě za účasti politiků, mírových aktivistů a obránců lidských práv z Polska a ze zahraničí.

31. května
Před poutí Jana Pavla II. do Polska podepsalo 63 lidí, kteří se sešli ve Varšavě na pozvání *Lecha Wałęsy, prohlášení obsahující základní cíle polské opozice: dosažení nezávislosti, demokratické systémové změny, rovnost občanů před zákonem, svoboda sdružování, svoboda slova a přesvědčení, možnost věnovat se ekonomické činnosti nezávisle na státu.

červen
Nezávislý měsíčník *Res Publica* začal vycházet oficiálně, tzn. procházet cenzurou.

8.–14. června
Třetí pouť Jana Pavla II. do Polska. Papež mj. sloužil mši pro pracující v Gdaňsku (ve čtvrti Zaspa) a přijal také *Lecha Wałęsu.

31. srpna
Oslavy výročí srpna ’80 v Bydhošti, Gdaňsku, Lublinu, Varšavě, Vratislavi.

20. září
Dvaadvacet členů Celostátního výboru *NSZZ Solidarita (zvoleného na sjezdu v roce 1981) se obrátilo dopisem na *Lecha Wałęsu a požadovali svolání výboru v tehdejším složení. Signatáři dopisu nesouhlasili se jmenováním „nestatutárních“ struktur *Svazu a byli proti politice *Wałęsy a jeho poradců.

27. září
Viceprezident USA George Bush se při návštěvě Polska setkal s *Lechem Wałęsou.

25. října
Vznikl *Celostátní výkonný výbor (Krajowa Komisja Wykonawcza, KKW NSZZ Solidarita), jednotné vedení *Svazu (namísto tajného *Prozatímního koordinačního výboru a veřejné Prozatímní rady *NSZZ Solidarita). Předsedou se stal *Lech Wałęsa, členy *Zbigniew Bujak, Jerzy Dłużniewski, *Władysław Frasyniuk, Stefan Jurczak, *Bogdan Lis, Andrzej Milczanowski, Janusz Pałubicki, Stanisław Węglarz. V následujících měsících se ke *KKW připojili představitelé dalších regionů *Solidarity.

9. listopadu
Ve Vratislavi byl zatčen *Kornel Morawiecki, vůdce podzemní organizace *Bojující Solidarita, vzniklé v roce 1982, která měla pobočky v největších polských městech.

14. listopadu
Vzniklo konzervativně liberální Hnutí reálné politiky (Ruch Polityki Realnej, RPR), jehož vůdcem se stal Janusz Korwin-Mikke.

15. listopadu
Zhruba 60 lidí (mj. Wojciech Giełżyński, Władysław Kunicki-Goldfinger, *Jan Józef Lipski, Andrzej Malanowski, Józef Pinior) oživilo ve Varšavě Polskou socialistickou stranu (Polska Partia Socjalistyczna, PPS). *Budeme bojovat za respektování lidských a občanských práv, mezi nimi o právo na život v nezávislé, svobodné zemi, na svobodu shromažďování, na politický pluralismus*, psalo se v politickém prohlášení.

listopad
Z iniciativy podzemního časopisu *Karta*, vycházejícího od roku 1982, byl ve Varšavě založen nezávislý Východní archiv, jehož cílem byla dokumentace osudů Poláků na Východě (hlavně sovětských represí). Po několika měsících s ním spolupracovalo kolem 200 lidí a vzniklo dvanáct poboček v největších polských městech.
Vojvodský úřad v Gdaňsku odmítl zaregistrovat Gdaňský politický klub Lecha Bądkowského, který vytvořili liberálové (mj. Janusz Lewandowski, Donald Tusk) a konzervativci z bývalého *Hnutí mladého Polska. Přesto Klub pořádal každý měsíc setkání. Zaregistrován byl v prosinci 1988.

3. prosince
*Władysław Frasyniuk stanul v čele veřejného Regionálního výkonného výboru *NSZZ Solidarita Dolního Slezska.

1988

únor
V legálním měsíčníku *Konfrontacje* (*Konfrontace*) vyšel rozhovor s *Bronisławem Geremkem (uskutečněný 15. prosince 1987), obsahující návrh na uzavření „protikrizového paktu" s úřady pod podmínkou návratu společenského a odborářského pluralismu (to znamenalo legalizaci *Solidarity). Tato koncepce se shodovala s nedávným prohlášením *KKW, jehož byl *Geremek poradcem.

26. února
Vznikl veřejný Regionální výkonný výbor *NSZZ Solidarita regionu Slezsko–Dąbrowsko; předsedou se stal Henryk Sienkiewicz, jeho zástupci Michał Luty a Kazimierz Świtoń.

8. března
Studentské demonstrace v Krakově, Lublinu, Varšavě a Vratislavi k výročí *března '68 rozehnala policie.

26. dubna
Vypukla stávka v Leninově huti v Krakově; vedle zvýšení platů žádali dělníci návrat propuštěných aktivistů *Solidarity do práce. Stávky se zúčastnilo asi dva tisíce lidí.

29.–30. dubna
Stávkující zaměstnanci hutě Stalowa Wola požadovali mj. souhlas s existencí *Solidarity v podniku.

30. dubna
Zatčení vůdcové podzemní *Bojující Solidarity *Kornel Morawiecki a Andrzej Kołodziej byli podvodem vylákáni k odjezdu z Polska; úřady jim namluvily, že Kołodziej má rakovinu a bez léčby v Římě nepřežije. Čtvrtého května 1988 se *Morawiecki pokoušel vrátit, ale z varšavského letiště byl letadlem poslán do Vídně.

2. května
Začala stávka v gdaňských Leninových loděnicích.

5. května
Navzdory probíhajícím jednáním s úřady zpacifikovali brzy ráno příslušníci speciálních policejních jednotek (Zmechanizowane Odwody Milicji Obywatelskiej, ZOMO; analogie československého Pohotovostního pluku VB; pozn. překl.) stávku v Leninově huti. Mnoho lidí bylo zbito, zatčeno a propuštěno z práce. Následující dva týdny trvala v huti stávka v nepřítomnosti. Okupační stávka na vysokých školách v Krakově, ve Varšavě a dalších městech.

10. května
Stávka v Gdaňských loděnicích skončila průvodem jejích účastníků v čele s *Lechem Wałęsou ulicemi města do kostela sv. Brigity.

květen
Wojciech Maziarski a *Jacek Kuroń ve Varšavě iniciovali vznik *Informačního servisu Solidarity*, z něhož se stala hlavní informační agentura opozice. O něco později vznikla po výměně zkušeností s demokratickými aktivisty v Polsku, Československu, Rusku, Maďarsku a Litvě *Východoevropská informační agentura*.

17. května
V Leninově huti v Krakově vznikl veřejný Organizační výbor *NSZZ Solidarita, který se pustil do budování svazových struktur v kombinátu a poskytoval finanční pomoc těm, kteří přišli účastí ve stávce o výdělek. *Solidarita zahájila činnost i v dalších podnicích v zemi.

15. srpna
Stávka v kamenouhelném dole Červencový manifest ve městě Jastrzębie-Zdrój, při níž byla prvním požadavkem legalizace *Solidarity, zahájila stávkovou vlnu v Horním Slezsku. Zanedlouho se zastavily podniky ve Štětíně. Osmnáctého srpna vznikly v Červencovém manifestu i ve Štětíně Mezipodnikové stávkové výbory.

22. srpna
Vypukla stávka v Gdaňských loděnicích (také tam vznikl Mezipodnikový stávkový výbor), jakož i mj. v dalších loděnicích v Trojměstí, v Závodech Cegielského v Poznani, v huti Stalowa Wola. V několika vojvodstvích proběhly protestní akce. Všude se stávkující domáhali legalizace *Solidarity.

25.–27. srpna
I. mezinárodní konference o lidských právech v kostele sv. Maxmiliána Kolbeho v Krakově-Mistrzejowicích. Pořádal ji Výbor pro intervence a právní stát *NSZZ Solidarita a hnutí Svoboda a mír.

31. srpna
Po několikadenních přípravách proběhla schůzka *Lecha Wałęsy s ministrem vnitra generálem Czesławem Kiszczakem. Podmínkou, kterou si *Wałęsa kladl ohledně přistoupení k rozhovorům u *kulatého stolu, byla legalizace *Solidarity.

1. září
V souladu s *Wałęsovým slibem Kiszczakovi vyzval Mezipodnikový stávkový výbor v Gdaňských loděnicích ve jménu úspěchu jednání k přerušení stávkových akcí.

16. září
Důvěrné setkání představitelů PSDS, církve a *Solidarity ve středisku ministerstva vnitra v Magdalence u Varšavy ohledně jednání u *kulatého stolu. Zásadní spornou otázkou byla legalizace *Solidarity, ale při dalších setkáních se naskytly ještě jiné překážky – pokračující pronásledování účastníků posledních stávek, fakt, že moc zpochybňovala již dohodnutý program a nesouhlasila s účastí mj. *Jacka Kuroně a *Adama Michnika v delegaci opozice. V polovině října se rozhovory dostaly do slepé uličky.

31. října
Vláda přijala rozhodnutí o likvidaci gdaňských Leninových loděnic, což vedlo ke zmražení rozhovorů mezi vládou a opozicí.

4. listopadu
Premiérka Velké Británie Margaret Thatcher, která navštívila Gdaňsk, se sešla s *Lechem Wałęsou a dalšími představiteli opozice.

30. listopadu
Poprvé od vyhlášení *výjimečného stavu bylo umožněno představit ve státních masových médiích názor opozice – při diskusi *Lecha Wałęsy s předsedou oficiálních odborů Alfredem Miodowiczem, kterou živě přenášela televize. Většina diváků debatu hodnotila jako *Wałęsovo vítězství.

10.–11. prosince
*Lech Wałęsa byl v Paříži na pozvání Françoise Mitteranda při příležitosti čtyřicátého výročí podepsání Všeobecné deklarace lidských práv. Konal se I. Gdaňský kongres liberálů, jehož se zúčastnily jak legální organizace, tak ty, které úřady neuznávaly. Dne 24. února 1989 byla podána žádost o registraci Gdaňského společensko-hospodářského sdružení Kongres liberálů; členy prozatímního vedení byli: Tadeusz Aziewicz, Jan Krzysztof Bielecki, Andrzej Ereciński, Janusz Lewandowski, Lech Mażewski, Mirosław Mironowicz, Donald Tusk, Andrzej Zarębski.

18. prosince
Ve Varšavě vznikl *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita, složený ze signatářů prohlášení z 31. května 1987 a účastníků pozdějších konzultačních schůzek svolávaných *Wałęsou (celkem asi 135 osob). Bylo vytvořeno 15 výborů a byli vybráni jejich předsedové, kteří měli řídit přípravu *kulatého stolu.

1989

20. ledna
Byl zavražděn kněz Stefan Niedzielak, probošt farnosti sv. Karla Boromejského ve varšavských Powązkách, tvůrce Svatyně padlých na Východě. Kněze předtím obtěžovali „neznámí pachatelé“. Vrahové nebyli nalezeni.

27. ledna
Při druhém setkání v Magdalence byly za účasti *Lecha Wałęsy a generála Kiszczaka vyřešeny všechny otázky potřebné k zahájení jednání u *kulatého stolu.

6. února – 5. dubna
Ve Varšavě se konaly rozhovory u *kulatého stolu. Plenárních zasedání se účastnilo 56 lidí – 20 z opozice, 6 z oficiálních odborů, 14 z vládní koalice (PSDS, ZSL – lidovci, SD – demokraté, Sdružení PAX, UChS – Křesťansko-sociální unie, PZKS Katolicko-sociální svaz), 14 nezávislých (pět z nich delegoval *Občanský výbor), 2 představitelé církve. Vyjednávání, jichž se celkem zúčastnilo 452 lidí, probíhala v jednotlivých skupinách (pro hospodářství a společenskou politiku, politické reformy, odborářský pluralismus) a v několika pracovních podskupinách. Nejzásadnější záležitosti se však řešily na důvěrných setkáních v Magdalence. Nejdůležitějšími osobnostmi na straně *Solidarity byli: *Zbigniew Bujak, *Władysław Frasyniuk, *Bronisław Geremek, *Lech Kaczyński, *Jacek Kuroń, *Tadeusz Mazowiecki, *Adam Michnik a *Lech Wałęsa. To nejdůležitější, o čem bylo během vyjednávání rozhodnuto, byla registrace *Solidarity a připuštění přítomnosti opozice v parlamentu: na 35 % křesel v dolní komoře, Sejmu, mohli kandidovat všichni, bez ohledu na stranickou příslušnost, zatímco zbytek míst byl vyhrazen pro vládnoucí koalici. Volby do nové komory, Senátu, nebyly nijak omezeny.

17. února
Studentské demonstrace v Białystoku, Gdaňsku, Krakově, Poznani a ve Varšavě k osmému výročí registrace *Nezávislého studentského sdružení; jejich účastníci se dožadovali opětovné legalizace *NZS.

4. března
V Jastrzębí se sešel sjezd nesystémové opozice za účasti představitelů mj. *Konfederace nezávislého Polska, *Bojující Solidarity, hnutí Svoboda a mír, a také *Wałęsových oponentů ze *Solidarity. Sjezd se vyjádřil proti jednáním u *kulatého stolu.

19. března
III. sjezd *NSZZ soukromých rolníků Solidarita ve Varšavě schválil nový statut a podpořil jednání u *kulatého stolu.

9. dubna
*Bojující Solidarita uspořádala v Gdaňsku manifestaci proti omezeným volbám do parlamentu vyjednaným u *kulatého stolu. Podobné demonstrace a shromáždění se konaly také v jiných městech.

17. dubna
Vojvodský soud ve Varšavě zaregistroval *NSZZ Solidarita.

20. dubna
Registrace *NSZZ soukromých rolníků Solidarita.

23. dubna
Občanský výbor *Solidarita potvrdil seznam svých kandidátů na poslance a senátory. Od 28. dubna polský rozhlas a od 9. května televize vysílaly pořady Občanského výboru. Originální nápad představovaly v kampani předvolební plakáty s fotografiemi jednotlivých kandidátů s *Wałęsou s nápisem *Solidarita v pozadí (jediný kandidát, který se na plakát Občanského výboru nedal vyfotografovat, Piotr Baumgart, nebyl v červnu do parlamentu zvolen).

1. května
Nezávislé prvomájové oslavy provázely střety s policií.
Demonstraci proti limitovaným volbám do Sejmu v Gdaňsku tvrdě napadla policie, mnoho lidí bylo zbito.

8. května
Vyšlo první číslo novin *Gazeta Wyborcza* (*Volební noviny*) v nákladu 150 tisíc výtisků; legální deník opozice vycházel se znakem *Solidarity. Šéfredaktorem se stal *Adam Michnik.

16.–18. května
V Krakově se konala manifestace radikální mládeže (Federace bojující mládeže, *KPN, *NZS, Studentská akce *WiP) pod heslem *Sověti domů*; skončila ostrými střety s policií.

23. května
Okupační stávka na Varšavské univerzitě po odmítnutí registrace *Nezávislého studentského sdružení Vojvodským soudem ve Varšavě. V následujících dnech se protestní shromáždění a stávky konaly i na jiných vysokých školách. Studenti získali podporu mj. od *Bojující Solidarity, *Celostátního výkonného výboru NSZZ Solidarita a *Lecha Wałęsy. *NSZ bylo zaregistrováno až 22. září 1989.

2. června
Byl obnoven *Tygodnik Solidarność* v redakci – jako předtím – *Tadeusze Mazowieckého.

4. června
V prvním kole voleb za účasti 62 % oprávněných voličů získali kandidáti Občanského výboru 160 (ze 161 křesel, o která se opozice mohla ucházet) v Sejmu a 92 (ze 100) křesel v Senátu. Ve druhém kole 18. června získala *Solidarita ještě jedno místo v Sejmu a sedm v Senátu. Kandidáti vládní koalice se do parlamentu dostali většinou až ve druhém kole za velmi nízké volební účasti.

23. června
Vznikl parlamentní Občanský klub v čele s *Bronisławem Geremkem.

25. června
Nezávislí rolničtí aktivisté na sjezdu ve Varšavě obnovili Polskou lidovou stranu (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL), předsedou se stal Józef Teliga.

3. července
Příslušníci ZOMO ve Varšavě rozehnali manifestaci organizovanou *KPN. Byla to jedna z mnoha demonstrací v zemi proti Jaruzelskému jako kandidátovi na prezidenta.

*Adam Michnik uveřejnil v deníku *Gazeta Wyborcza* článek *Váš prezident, náš premiér*, v němž navrhl *spojenectví demokratické opozice s reformním křídlem vládního tábora.*

11. července
V Krynici Morské byl zavražděn ještě jeden kaplan spjatý s opozicí – kněz Sylwester Zych.

17. srpna
Byla uzavřena nová koalice – mezi Občanským parlamentním klubem a stranami Stronnictwo Demokratyczne a Zjednoczone Stronnictwo Ludowe Demokratyczne (které opustily svého dosavadního patrona PSDS).

19. července
Národní shromáždění zvolilo generála Wojciecha Jaruzelského prezidentem PLR.

24. srpna
Sejm potvrdil *Tadeusze Mazowieckého do funkce předsedy rady ministrů a 12. září schválil jím navrženou vládu.

Paweł Sowiński, Małgorzata Strasz

GLOSÁŘ

Bojující Solidarita
(Solidarność Walcząca, SW)
Radikálně antikomunistická podzemní organizace vzešlá z *NSZZ Solidarita. Vznikla v červnu 1982 po rozkolu ve vratislavském Regionálním stávkovém výboru *NSZZ Solidarita. Jejím tvůrcem a vůdcem byl *Kornel Morawiecki, který předtím řídil propagaci vratislavského RKS. Ten nesouhlasil s opatrnou taktikou činnosti v podmínkách *výjimečného stavu, kterou přijal předseda RKS *Władysław Frasyniuk a *Prozatímní koordinační výbor. SW vyzývala k aktivnímu odporu v podobě velkých pouličních manifestací, neodříkala se násilí jako prostředku politického boje, třebaže jej nepoužívala. Za hlavní cíl pokládala nové nabytí nezávislosti Polska a budování Solidární republiky. SW vedla stála Politická rada v čele s *Morawieckým, průběžně organizaci řídil výkonný výbor. Nejaktivněji SW působila ve velkých městech. Nejdůležitějším časopisem SW byl bulletin *Solidarność Walcząca* (*Bojující Solidarita*, redigovali jej mj. Zuzanna Dąbrowska, Romuald Lazarowicz, *Kornel Morawiecki, Andrzej Myc a Andrzej Zarach). SW vyzývala k aktivnímu odporu, kladla důraz na okázalé letákové akce, zprovoznila vlastní rádio. V roce 1988 vytvořila SW autonomní Východní odbor podporující opozici v několika republikách SSSR, mj. vydáním průvodce *Junyj konspirator* (*Malý konspirátor*, 1990) v ruštině. Odbor udržoval úzké styky se seskupeními usilujícími o nezávislost v Litvě (Sąjūdis) a také na Ukrajině, kam jeho aktivisté pašovali časopisy ukrajinského exilu, náboženskou literaturu pro řecké katolíky, tiskařské náčiní pro krymské Tatary.
SW se stavěla proti jakýmkoliv rozhovorům s komunistickou mocí a proti dohodě *kulatého stolu. Vyzývala k bojkotu voleb v červnu 1989 a protestovala proti zvolení generála Wojciecha Jaruzelského prezidentem Polska.

Bartosz Kaliski

březen 1968
Masový protest mládeže a studentů proti kulturní politice a omezování občanských svobod v PLR, inspirovaný *pražským jarem. Bezprostřední příčinou březnových událostí bylo stažení *Dziadů* Adama Mickiewicze (v inscenaci Kazimierze Dejmka) ze scény Národního divadla ve Varšavě. Na posledním představení tohoto politického dramatu z doby rozdělení Polska a bojů za nezávislost, které publikum chápalo jako narážky, konaném dne 30. ledna 1968, diváci mnohokrát tleskali při slovech kritických vůči Rusku a po spuštění opony skandovali *Nezávislost bez cenzury*. Po představení proběhla manifestace, kterou uspořádala skupina „komandosů“ (mj. *Adam Michnik, Henryk Szlajfer) – opoziční mládeže z Varšavské univerzity, jejímiž patrony byli *Jacek Kuroń a *Karol Modzelewski. Následujícího dne začali studenti sbírat podpisy pod petici do Sejmu, požadující opětné zařazení *Dziadů* do programu (jen ve Varšavě to bylo 3145 podpisů). Dvacátého devátého února varšavská pobočka Svazu polských spisovatelů studentský protest podpořila a kritizovala cenzuru ohrožující národní kulturu a odsuzující ji k „postupné sterilizaci“. *Michnik a Szlajfer byli v březnu vyloučeni z univerzity. Jako reakci na tento krok úřadů okruh „komandosů“ uspořádal 8. března shromáždění na nádvoří Varšavské univerzity. Shromáždění násilně rozehnaly značné policejní síly a tzv. „dělnický aktiv“ (většinou příslušníci Státní bezpečnosti, svezení podnikovými autobusy).

Zároveň byli mnozí „komandosové“ zatčeni. V dalších dnech probíhaly v celé zemi solidární pouliční demonstrace a studentské stávky, v mnoha místech se k protestům připojili dělníci. Kulminačním bodem stávky na Varšavské univerzitě bylo schválení *Deklarace studentského hnutí*, jejímiž autory byli mj. *Jakub Karpiński a *Marcin Król; šlo o programový dokument navrhující zásadní demokratické změny ve státě. Druhým proudem března 1968 byl boj o moc v PSDS, spojený s *antisionistickou* propagandistickou kampaní, jež byla ostře antisemitská. Brutální útok směřoval také proti revizionistickým profesorům, pokládaným za inspirátory nepokojů na univerzitách (mj. Zygmunt Bauman, *Leszek Kołakowski). V továrnách se konaly schůze zaměstnanců, na nichž byli pod záminkou boje proti „sionismu“ (čili politice Izraele) odsuzováni zaměstnanci vybraní podle antisemitského klíče. V důsledku března opustilo zemi kolem 13 tisíc zastrašených polských občanů židovského původu. Více než deset nejaktivnějších „komandosů“ bylo odsouzeno k trestům až do dvou a půl roku vězení, *Kuroń a *Modzelewski jako jejich političtí vůdci dostali každý trest tři a půl roku vězení. Několik univerzitních kateder bylo rozpuštěno a nabírali se noví lidé. Několik stovek mladých lidí bylo za trest posláno na vojnu, mnozí dostali pokuty. V sedmdesátých letech působilo mnoho veteránů tohoto hnutí v demokratické opozici a poté v *NSZZ Solidarita.

Bartosz Kaliski

Celostátní výkonný výbor NSZZ Solidarita (Krajowa Komisja Wykonawcza NSZZ „Solidarność“, KKW)
Otevřené vedení *NSZZ Solidarita, ustanovené 25. září 1987 na společném zasedání podzemního *Prozatímního koordinačního výboru a veřejně působící *Prozatímní rady NSZZ Solidarita. V čele KKW stál *Lech Wałęsa a jeho členy byli představitelé regionů – *Zbigniew Bujak (Mazovsko), Jerzy Dłużniewski (Lodžsko), *Władysław Frasyniuk (Dolní Slezsko), Stefan Jurczak (Malopolsko), *Bogdan Lis (Region Gdaňsk), Andrzej Milczanowski (Západní Pomoří), Janusz Pałubicki (Velkopolsko), Stanisław Węglarz (Středovýchodní region). V následujících měsících do KKW vstupovali představitelé dalších regionů *NSZZ Solidarita. V roce 1989 KKW podpořil jednání u *kulatého stolu a seznam kandidátů *Občanského výboru do Sejmu a do Senátu. Na II. Celostátním sjezdu delegátů *NSZZ Solidarita v dubnu 1990 byl místo něho zřízen Celostátní výbor.

Bartosz Kaliski, Jan Skórzyński

červen 1956
Násilný společenský protest dělníků v Poznani proti komunistickému režimu v PLR. V červnu 1956 vyvrcholila nespokojenost zaměstnanců Závodů J. V. Stalina (dříve a později Hipolita Cegielského) v Poznani (ZISPO), která rostla od září 1954; důvodem bylo zvýšení výrobních norem a nízké výdělky. Po fiasku rozhovorů dělnické delegace s úřady ve Varšavě nezačali zaměstnanci ZISPO 28. června pracovat, ale vyšli z továrny směrem do centra města. K protestu, jehož organizátorem byl mj. Stanisław Matyja, se připojili zaměstnanci jiných poznaňských továren a obyvatelé města. Hesla manifestujících se rozšířila o společenské a politické požadavky. *Chléb a svobodu! Pryč s rudou buržoazií! Chceme Polsko katolické, a ne bolševické!* – provolávali. Jedna skupina demonstrantů obsadila vězení a osvobodila vězně. Druhá se vydala k budově vojvodského úřadu Bezpečnosti, kde na ně policisté stříleli. Dosud mírná demonstrace se proměnila v ozbrojený střet, stávalo se z ní povstání. To bylo až dalšího dne potlačeno silami Polské armády a Sboru vnitřní bezpečnosti – celkem 10 tisíc vojáků a 350 tanků. Bilanci dvoudenních bojů s hrstkou povstalců uzavírá více než 70 mrtvých a několik stovek raněných. Bylo zatčeno přes 700 lidí, kteří byli týráni a biti. *Každý provokatér nebo šílenec, který se odváží vztáhnout ruku proti lidové moci, si může být jist, že mu vláda tu ruku usekne…* – prohlásil v rozhlasovém projevu premiér Józef Cyrankiewicz. Konaly se soudy s 22 účastníky bojů, ale tresty byly poměrně mírné. Na VIII. plénu ÚV PSDS (19.–21. října 1956) uznal nový první tajemník strany Władysław Gomułka, že poznaňská vzpoura byla důsledkem stranických chyb. Koncem října byli propuštěni vězněnní, kteří nebyli obviněni ze zabití. Ještě mnoho let po tehdejších událostech byli účastníci i jejich rodiny sledováni speciálními službami PLR nebo jinak šikanováni.

Bartłomiej Noszczak, Jan Skórzyński

červen 1976
Protest dělníků proti drastickému zvýšení cen potravin, které vláda PLR oznámila 24. června 1976. Hned nazítří, 25. června, vypukly v Płocku, Radomi a Ursusu stávky, pouliční demonstrace a potyčky s policejními a bezpečnostními službami. Protesty zachvátily i jiné části země, stávkovalo přes 70 tisíc dělníků v téměř stovce podniků. Zvlášť násilný průběh měly protesty v Radomi, kde byla mj. podpálena budova Vojvodského výboru PSDS. Policejní síly však neuposlechly rozkazu použít střelných zbraní. Pod vlivem demonstrací odvolal premiér Piotr Jaroszewicz ještě téhož večera zvýšení cen, což zabránilo eskalaci konfliktu. Je jisté, že při protestech zahynuli dva lidé (nikoli však při bezprostředních střetech), stovky lidí byly zraněny. Podle zdrojů ministerstva vnitra bylo zadrženo celkem 861 osob; nezávislé prameny hovoří dokonce o několika tisících zadržených. Mnozí z nich se protestů neúčastnili, ale všichni byli brutálně vyslýcháni a týráni. Běžnou podobou represí byly tzv. zdravotní uličky, tzn. špalíry příslušníků policejního aparátu bijících zadržené, kteří mezi nimi museli probíhat. Stovky lidí byly propuštěny z práce se zákazem zaměstnání. Na šikany dělníků zareagovaly opoziční kruhy – poskytovaly jejich rodinám hmotnou, právní a morální pomoc. Iniciátory solidárních akcí byli: *Mirosław Chojecki, *Antoni Macierewicz, Piotr Naimski, Zofia a *Zbigniew Romaszewští, *Henryk Wujec, a také skupina advokátů, mj. *Jan Olszewski a Władysław Siła-Nowicki. V létě 1976 zahájili opoziční intelektuálové akci psaní individuálních a kolektivních dopisů proti pronásledování účastníků protestních akcí. Devátého září se ozval episkopát s primasem Stefanem Wyszyńským v čele a vyzval vládu, aby dělníkům zadrženým a propuštěným z práce vrátila společenská a profesní práva. Plodem této vlny solidarity bylo 23. září 1976 založení *Výboru na obranu dělníků.

Bartłomiej Noszczak

Dopis 14
Dopis z ledna 1976 Sejmu PLR obsahující protest utvářející se demokratické opozice proti zařazení článku o nenarušitelnosti spojenectví PLR se SSSR do Ústavy PLR. Text dopisu zpracovali *Jan Olszewski, Antoni Pajdak, Stanisław Szczuka a *Wojciech Ziembiński. Autoři nezpochybňovali platnost mezinárodních smluvních závazků PLR, ale vystoupili proti jejich jednostrannému vymezení ústavní normou – to by podle nich *vedlo Polsko do postavení státu s formálně omezenou suverenitou*. Kromě autorů dopis podepsalo dalších 14 signatářů (z toho vznikl název dopisu): Stefan Amsterdamski, *Władysław Bartoszewski, Ludwik Cohn, Jerzy Ficowski, Maryla Hopfinger, *Jacek Kuroń, *Edward Lipiński, *Jan Józef Lipski, Zdzisław Łapiński, *Adam Michnik, Zbigniew Raszewski, Antoni Słonimski, *Aniela Steinsbergowa, Jacek Trznadel. Dopis byl do Sejmu odeslán 22. ledna 1976 (zůstal bez odpovědi). Zvlášť ho podepsal ještě mj. generál Mieczysław Boruta-Spiechowicz a Julian Kulski.

Jerzy Jackl

Dopis 34

Kolektivní protest 34 spisovatelů a vědců proti zostřující se cenzuře a omezování dodávek papíru na tisk knih a časopisů, zaslaný 14. října 1964 premiérovi Józefu Cyrankiewiczovi. Iniciátorem a autorem dopisu byl spisovatel Antoni Słonimski, podepsali ho mj. Jerzy Andrzejewski, Maria Dąbrowska, Leopold Infeld, Paweł Jasienica, *Stefan Kisielewski, Tadeusz Kotarbiński, *Edward Lipiński, Jan Parandowski, Władysław Tatarkiewicz, Jerzy Turowicz, Melchior Wańkowicz. Signatáři požadovali právo na kritiku, svobodnou diskusi a jasné informace a také liberalizaci kulturní politiky vedení PLR. Místo toho byli podrobeni rozmanitým šikanám včetně zákazu tisku jejich děl a zákazu veřejných vystoupení. *Jan Józef Lipski, který sbíral podpisy, byl na dva dny uvězněn. Na podpis Turowicze, který byl šéfredaktorem časopisu *Tygodnik Powszechny*, doplatil týdeník omezením nákladu o čtvrtinu. Na obranu signatářů *Dopisu 34* vystoupili studenti Varšavské univerzity v dubnu 1964 a také četná spisovatelská a vědecká sdružení z Evropy a USA. Úřady uspořádaly jakýsi protidokument, který podepsalo na 600 členů Svazu polských spisovatelů. Na podzim 1964 byl Wańkowicz uvězněn a poté odsouzen na tři roky do vězení, mj. za korespondenci týkající se *Dopisu 34* do **Rádia Svobodná Evropa*.

Jan Skórzyński

Dopis 59

Dopis podal 5. prosince 1975 do kanceláře Sejmu *Edward Lipiński. Obsahoval protest proti vládou navrhovaným změnám v Ústavě PLR a byly v něm deklarovány cíle a zásady demokratické opozice tvořící se v Polsku. S iniciativou dopisu přišel *Jan Olszewski, jenž byl také společně s *Jackem Kuroněm a *Jakubem Karpińským autorem textu. Signatáři se s odvoláním na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách dožadovali, aby se v Polsku ctila svoboda vyznání a náboženské praxe, právo na odbory nezávislé na státním zaměstnavateli a právo na stávku, aby byla zrušena předběžná cenzura, požadovali svobodu vědy a navrácení autonomie vysokým školám, právo na kandidaturu a volbu svých představitelů do Sejmu ve svobodných volbách a nezávislost soudů na moci. Dopis původně podepsalo 59 lidí (odtud jeho název), poté se připojilo ještě dalších sedm. Mezi signatáři byli intelektuálové, vědci, spisovatelé, umělci a duchovní, mj. Stefan Amsterdamski, Stanisław Barańczak, Ludwik Cohn, Andrzej Drawicz, Zbigniew Herbert, *Jakub Karpiński, Jan Kielanowski, *Leszek Kołakowski, *Marcin Król, Ryszard Krynicki, *Jacek Kuroń, *Edward Lipiński, *Jan Józef Lipski, kněz Stanisław Małkowski, *Adam Michnik, Halina Mikołajska, *Jan Olszewski, Antoni Pajdak, kněz Jacek Salij, Władysław Siła-Nowicki, Antoni Słonimski, *Aniela Steinsbergowa, Wisława Szymborska, Jacek Trznadel, kněz Jan Zieja a *Wojciech Ziembiński. *Dopis 59* byl z vystoupení vyvolaných změnami, které vláda navrhovala v Ústavě PLR, první a zároveň programově nejdůležitější a nejrozsáhlejší. Zůstal bez odpovědi.

Jerzy Jackl, Jan Skórzyński

Dopis 101

Dopis ústavnímu výboru Sejmu datovaný 31. ledna 1976, obsahující protest proti návrhu vlády zařadit do Ústavy PLR nové úpravy občanských práv. Změna měla spočívat v tom, že by právo využívat občanských práv záviselo na plnění povinností vůči státu. V dopise se upozorňovalo, že využívání těchto práv nelze oficiálně omezovat žádnými podmínkami a začlenění navrhovaných úprav do ústavy by bylo *rozhodujícím krokem k legalizaci totalitarizace veškerého života v zemi. Dopis 101* podepsali zejména představitelé kultury – spisovatelé, vědci, umělci. Byli mezi nimi Jerzy Andrzejewski, Jacek Bocheński, Marian Brandys, Mieczysław Jastrun, *Zdzisław Najder, Jarosław Marek Rymkiewicz, *Wiktor Woroszylski.

Jerzy Jackl

gdaňská dohoda

Jedna ze tří dohod podepsaných v létě 1980 vládní komisí se stávkujícími dělníky (Štětín – 30. srpna, Gdaňsk – 31. srpna, Jastrzębie – 3. září), v jejichž důsledku vznikla *NSZZ Solidarita. Gdaňská dohoda vyjednaná Mezipodnikovým stávkovým výboru (MKS), do něhož patřilo nejvíce podniků, byla politicky nejvyzrálejší a nejvýhodnější pro protestující. V jejím prvním bodě strany uváděly: *Činnost odborových svazů v Polsku nesplnila naděje a očekávání zaměstnanců. Pokládáme za účelné zřízení nových samosprávných odborů, které by autenticky zastupovaly dělnickou třídu.* Moc uznala odborářský pluralismus a MKS se měl změnit v zakládající výbor nových odborů s právem na vlastní publikace. Zaměstnancům bylo zaručeno právo na stávku, ale nové odbory měly uznávat socialistické zřízení a vedoucí roli Polské sjednocené dělnické strany ve státu a nenarušovat *ustálený systém mezinárodního spojenectví*. Dále dohoda zaručovala účastníkům stávek bezpečnost, obsahovala zákonné omezení cenzury, slibovala přenos nedělních bohoslužeb rozhlasem. Lidé propuštění z práce po stávkách v *prosinci 1970 a v *červnu 1976 se do ní měli vrátit a političtí vězni a opoziční představitelé uvěznění za stávky měli být propuštěni. Vláda se také zavázala k *úplnému dodržování svobody projevu ve veřejném a profesionálním životě*. Dokument za stávkující podepsalo předsednictvo MKS: *Lech Wałęsa (předseda), Andrzej Kołodziej a *Bogdan Lis (místopředsedové) a členové: Lech Bądkowski, Wojciech Gruszewski, *Andrzej Gwiazda, Stefan Izdebski, Zdzisław Kobyliński, Henryka Krzywonos, Jerzy Kwiecik, Stefan Lewandowski, Alina Pieńkowska, Józef Przybylski, Jerzy Sikorski, Lech Sobieszek, Tadeusz Stanny, *Anna Walentynowicz, Florian Wiśniewski. Vládní výbor reprezentovali: Tadeusz Fiszbach (první tajemník Vojvodského výboru PSDS v Gdaňsku), Mieczysław Jagielski (vicepremiér), Jerzy Kołodziejski (gdaňský vojvoda) a Zbigniew Zieliński. Velký vliv na podobu dohody měl expertní výbor MKS v čele s *Tadeuszem Mazowieckým a také hlavní organizátoři stávky *Bogdan Borusewicz a *Lech Kaczyński.

Na základě gdaňské dohody začaly v celé zemi vznikat odbory nezávislé na vládě a 17. září 1980 představitelé regionů, kteří se sešli v Gdaňsku, založili Nezávislý samosprávný odborový svaz *Solidarita. Vláda PLR dohodu porušila 13. prosince 1981 nastolením *výjimečného stavu.

Bartosz Kaliski, Jan Skórzyński

Hnutí mladého Polska
(Ruch Młodej Polski, RMP)

Politické seskupení založené v červenci 1979 mladými aktivisty *Hnutí za lidská a občanská práva (ROPCiO), sdruženými kolem časopisu *Bratniak*, navazující na tradice předválečné pravice, zejména národní demokracie. Signatáři *Ideové deklarace* RMP podepsané 18. srpna 1979 poukazovali na nezbytnost nastolení změn směřujících k nezávislosti polského státu, posílení národních pout Poláků, respektování lidských práv, dodržování křesťanských etických norem ve veřejném životě, zachování totožnosti a národní kultury. Mělo tomu sloužit obrození autentického společenského života a vytvoření moderního – ale z tradice vycházejícího – politického myšlení. Zakládající prohlášení podepsali mj.: Jacek Bartyzel, Piotr Bystrzanowski, Piotr Dyk, Grzegorz Grzelak, Maciej Grzywaczewski, *Aleksander Hall, Marek Jurek, Dariusz Kobzdej, Piotr Mierecki, Magdalena Modzelewska, Krzysztof Nowak, Božena Rybicka, Arkadiusz Rybicki, Mirosław Rybicki, Jan Samsonowicz. Nezpochybňovaným vůdcem RMP byl *Hall. V letech 1979–1981 existovala Rada mluvčích (kteří měli právo se

vyjadřovat jménem RMP) a Programová rada (mj. Jacek Bartyzel, Zdzisław Bradel, *Aleksander Hall, Marek Jurek, Piotr Mierecki, Marian Piłka, Arkadiusz Rybicki a Tomasz Wołek). Kromě *Bratniaka* vycházel časopis *Polityka Polska* (*Polská politika*). RMP mělo vliv hlavně na gdaňské vysokoškolské a středoškolské okruhy. Do roku 1981 mělo hnutí asi sto členů, kteří vedli sebevzdělávací kroužky, připravovali manifestace k výročím a další opoziční akce – nejednou po dohodě s gdaňskými *Svobodnými odbory.

Za *výjimečného stavu RMP přerušilo činnost (18. ledna 1982) a dalo se k dispozici části vedení *NSZZ Solidarita, která zůstala na svobodě. Po odvolání *výjimečného stavu okruhy sdružené v RMP fungovaly jako skupina *Polské politiky*. V září 1988 se vrátily k názvu „okruh RMP" a v létě 1989 se z něj zrodilo Hnutí polské politiky a strana Křesťansko-národního sjednocení.

Elżbieta Matyja

Hnutí na obranu lidských a občanských práv (Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, ROPCiO)

Opoziční hnutí vytvořené prostředími odvolávajícími se na předválečné politické tradice: na tradici Piłsudského, národní demokracie, křesťanské demokracie. Iniciativa ke vzniku ROPCiO zrála od roku 1976 v prostředí Nezávislého proudu a konkrétní podoby nabyla ve výzvě vyhlášené 25. března 1977 ve Varšavě. Její signatáři se zavazovali *odhalovat veřejnosti a signalizovat příslušným orgánům fakta o porušování lidských práv a svobod a udílet* […] *pomoc a ochranu obětem*, a kromě toho *spolupracovat se všemi mezinárodními organizacemi hájícími lidská práva, zejména s Výborem pro lidská práva při OSN, aby ve světě zvítězila idea svobody*. Mluvčími Hnutí se stali *Leszek Moczulski a *Andrzej Czuma, k nejpracovitějším aktivistům patřili také Jan Dworak, Karol Głogowski, Maciej Grzywaczewski, Kazimierz Janusz, Stefan Kaczorowski, Adam Wojciechowski a *Wojciech Ziembiński. ROPCiO se odvolávalo na Závěrečný akt KBSE z roku 1975 a na Mezinárodní pakty o lidských právech. V září 1977 se konalo první celostátní setkání účastníků ROPCiO, na kterém byl konkretizován a rozvinut program. Časopisem hnutí byl měsíčník *Opinia* (*Názor*), navíc se vydávaly letáky a prohlášení. Od září 1977 začal v okruhu mladých účastníků ROPCiO vycházet měsíčník *Bratniak* (název dřívějšího studentského hnutí; *Aleksander Hall a Marian Piłka). Na podzim téhož roku začal vycházet časopis *Gospodarz* (*Hospodář*); podle svého podtitulu *na obranu rolnického rodinného hospodaření*. V zemi působily konzultačně-informační body, mj. ve Varšavě (v bytě Kazimierze Janusze), v Lodži (u Benedykta Czumy), v Poznani (u Restytuta Staniewicze), v Katovicích (v domě Kazimierze Świtoně). Byla to místa setkávání, výměny časopisů a knih z druhého oběhu, poskytování právní pomoci občanům poškozeným úřady. ROPCiO se snažilo prosadit zveřejnění textů ratifikovaných Mezinárodních paktů o lidských právech OSN ve Sbírce zákonů a obrátilo se na Sejm s řadou návrhů na změny stávajících zákonů (domáhalo se např. práva na budování chrámů či rozhlasových a televizních přenosů bohoslužeb).

V roce 1978 při dalším celostátním setkání v Górném Zalesí u Varšavy se ROPCiO rozpadlo na dvě skupiny, jedna kolem *Czumy a druhá kolem *Moczulského. Po vzniku *NSZZ Solidarita hnutí ukončilo činnost.

Bartosz Kaliski

Informační bulletin. Aktuality veřejného života (Biuletyn Informacyjny. Aktualności życia publicznego)

Nezávislý časopis vydávaný mimo dosah cenzury ve Varšavě v letech 1976–1980 okruhem *Výboru na obranu dělníků (KOR), od září 1977 *Výboru společenské sebeobrany KOR (KSS KOR). První číslo vyšlo 30. září 1976, poslední (41.) na podzim 1980. Titul navazoval na tradici časopisu, který vydávala *Zemská armáda za německé okupace. V úvodníku, který se opakoval v každém čísle, bylo jako cíl Bulletinu označeno: *prolomení státního informačního monopolu zajištěného existencí cenzury v naší zemi*, jakož i odhalení povahy a rozsahu zotročení společnosti mocí. *Rozšiřování Bulletinu je aktivním vystoupením na obranu občanských práv, je využíváním těchto práv*.

Časopis byl vydáván zásadně měsíčně. Psalo se v něm o všem, co bylo spojeno s činností *KOR a celé opozice. Zpočátku byl Bulletin vydáván jako samizdat, přepisovali ho na stroji v několika průklepech ti, jimž se dostal do rukou. Teprve od sedmého čísla se začal rozmnožovat na cyklostylu. Základní sestava redakce byla zveřejněna v č. 9 z března 1977: *Seweryn Blumsztajn (faktický šéfredaktor), *Jan Lityński a Joanna Szczęsna. Ze začátku v *Bulletinu* pracovali také Antoni Libera a Adam Wojciechowski, v pozdějších letech v různých obdobích v redakci působili: Stanisław Barańczak, Przemysław Cieślak, Eugeniusz Kloc, Anka Kowalska, Wojciech Ostrowski, Janusz Przewłocki, *Barbara Toruńczyk, Jan Walc. Zofia a Zbigniew Romaszewští vedli na jeho stránkách rubriku dokumentace porušování lidských práv v PLR. V posledním období existence *Bulletinu* dosahoval jeho náklad několika tisíc výtisků. Postupně rostl objem časopisu, objevily se publicistické texty a reportáže, ba i fotografie. Psali do něj mj. známí novináři Kazimierz Dziewanowski a Jerzy Zieleński, historici Jerzy Holzer a Maria Turlejska, ekonom Waldemar Kuczyński a znalec literatury Stanisław Barańczak, časopis informoval o důležitějších zahraničních událostech, zejména o situaci v jiných zemích střední a východní Evropy a o činnosti tamních opozičních skupin. Na podzim 1980 se většina redaktorů *Bulletinu* angažovala při vytváření tiskovin *NSZZ Solidarita.

Jerzy Jackl, Piotr Śmiłowicz

KKW viz Celostátní výkonný výbor NSZZ Solidarita

Klub křivého kola (KKK)

Vznikl ve Varšavě v roce 1955 na vlně „tání" po Stalinově smrti jako místo svobodných diskusí prostředí inteligence. V roce 1958 nabyl významu jako nejdůležitější diskusní klub v hlavním městě, kde se scházeli stoupenci hloubkové destalinizace, svobody myšlení a navrácení právního státu. Od té doby v práci KKK převládala mladá inteligence s humanitním vzděláním, většinou to byli nestraníci. Práce KKK se účastnily významné osobnosti polské liberálně levicové nekomunistické inteligence. K jeho předním aktivistům patřili: *Jan Józef Lipski (v letech 1956–1957 předseda, poté tajemník vedení), Paweł Jasienica, Witold Jedlicki, Aleksander Małachowski, Stefan Nowak, Stanisław Ossowski. Prostřednictvím *Jana Józefa Lipského navázal Klub kontakt s Jerzym Giedroycem. Bližší spolupráci KKK s pařížskou *Kulturou* však úřady zmařily; v roce 1985 byla uvězněna Hanna Rewska z KKK za rozšiřování **Kultury* v Polsku.

Na pravidelných čtvrtečních setkáních se vedly diskuse na politická, historická, společenská, ekonomická a umělecká témata podle referátu, který přednesl významný znalec tématu. Navíc pracovaly tematické sekce, například výtvarná, divadelní, společenskovědní. Skupina mladých sociologů, kteří patřili ke klubu, začala v Polsku s prvními pokusy výzkumů veřejného mínění. Celkem měl KKK téměř 300 členů. Jako místo pro svobodnou diskusi ho moc postupně začala vnímat jako čím dále nebezpečnější opozičně naladěné centrum. V roce 1962 ho státní moc zrušila.

Andrzej Friszke

Kluby katolické inteligence (Kluby Inteligencji Katolickiej, KIK)

Vznikly po *říjnu 1956 jako část rozsáhlého hnutí klubů inteligence; jako reprezentace

laických katolíků se vyslovovaly pro pokračování v demokratický reformách. Z několika desítek vzniklých klubů zaregistrovaly úřady PLR v roce 1957 jen pět – v Krakově, Poznani, Toruni, Varšavě a Vratislavi, ostatní musely ukončit činnost. Nejaktivnější byl KIK ve Varšavě.

Kluby byly nezávislé na státní moci i na církevní hierarchii; jejich vedení bylo demokraticky voleno (což bylo v PLR výjimečné) na valných shromážděních. Pořádaly diskusní setkání na obecná témata a práci v tematických sekcích, které vznikaly podle vůle a zájmu členů. Většina setkání se týkala problémů náboženství, života církve, katolické kultury, ale také ekonomie, nejnovějších dějin, literatury atd. Probíhala také soustavná výchovná práce s dětmi, mládeží a rodiči. S kluby úzce spolupracovali kaplani, mezi zvanými hosty bývali biskupové (mj. kardinálové Wyszyński a Wojtyła). Kluby udržovaly kontakty s katolickými centry na Západě. Účast v činnosti KIK úřady často vnímaly jako angažmá ve prospěch „klerikalismu" a důkaz nepřátelství ke zřízení, a tak omezovaly možnost pracovního vzestupu účastníků. Činnost klubů zajišťoval podnik Libella, fungující na zásadě koncese. Úřední kontrola spočívala v každoročním porovnání výše rozpočtu s podrobnými přehledy hospodaření, které měl podnik povinnost odevzdávat.

S činností KIK-ů byly spjaty časopisy: *Tygodnik Powszechny* (*Společenský týdeník*), měsíčníky *Więź* (*Společenství*) *a Znak* (*Znak*) a nakladatelství Sdružení vědeckých kurzů Znak. Od roku 1957 do roku 1976 byl s kluby a zmíněnými časopisy spjat pětičlenný poslanecký klub Znak (předsedou byl Stanisław Stomma), který měl charakter zárodku opozice – kritické k marxismu, ale přijímající geopolitickou a režimní realitu. Všechna zmíněná centra fungovala pod názvem hnutí Znak. Snažila se využívat existujících politických podmínek k rozvíjení katolického myšlení a kultury, přinášet do Polska západní teologické a filozofické myšlení, šířit myšlenky II. vatikánského koncilu. Zachovávaly loajalitu k biskupům, byť se s nimi někdy pouštěly do sporů, např. o rozsah nezbytných reforem v církvi. Loajalitu vůči úřadům PLR provázely návrhy na demokratizaci politického systému a zrovnoprávnění katolíků. Vznikl také dialog s laickými intelektuály (ateisty, agnostiky) k hledání společné roviny humanistických hodnot. Od konce padesátých let iniciovaly polsko-německý dialog v úsilí o postupnou normalizaci vzájemných vztahů. Dotkly se rovněž polsko-židovské a křesťansko-judaistické tematiky, stavící se proti antižidovským předsudkům.

V *březnu 1968 se poslanci Znaku postavili na obranu protestující studentské mládeže. V roce 1976 vystoupili vedoucí institucí Znaku proti úpravám Ústavy PLR (proti zařazení vedoucí úlohy PSDS a spojenectví se SSSR). Jediným poslancem Sejmu, který nepodpořil změny nařízené komunisty, byl Stomma, jenž se zdržel hlasování. V sedmdesátých letech se mnoho členů KIK angažovalo v činnosti center demokratické opozice (zejména *Výboru na obranu dělníků a *Sdružení vědeckých kurzů). V letech 1980–1981 pomáhaly kluby organizovat *NSZZ Solidarita a poté s ní těsně spolupracovaly; v tomto období vznikly nové kluby v několika desítkách měst. Představitelé KIK spolupracovali s episkopátem jako členové jeho výborů a byli četně zastoupeni v Primasově společenské radě, vytvořené v roce 1981. Po nastolení *výjimečného stavu (13. prosince 1981) byla činnost všech klubů pozastavena; od roku 1983 bylo 40 klubům povoleno obnovit práci. Nabízely prostor setkávání laických katolíků, aktivistů delegalizované *Solidarity a duchovenstva. Vůdcové KIK ve Varšavě – *Tadeusz Mazowiecki, Andrzej Stelmachowski, Andrzej Wielowieyski – sehráli významnou roli na přelomu let 1988/1989, když začínalo vyjednávání *Svazu s úřady: účastnili se jednání u *kulatého stolu a příprav opozice na červnové volby. Mezi poslanci a senátory parlamentního Občanského klubu bylo více než 30 členů KIK.

Andrzej Friszke

Konfederace nezávislého Polska (Konfederacja Polski Niepodległej, KPN)
Antikomunistická organizace, označující se za politickou stranu. Deklarace o jejím založení byla oznámena 1. září 1979. Jejím zakladatelem byl historik vojenství a politolog *Leszek Moczulski, jeden z vůdců *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, ROPCiO). Nejvyšším cílem KPN bylo nové získání nezávislosti Polska. Konfederace vydávala několik časopisů mimo cenzuru, mj. časopis *Droga* (*Cesta*), a také knihy, pořádala oslavy výročí. V roce 1980 byli vůdcové KPN uvězněni, v roce 1982 byli odsouzeni na léta do vězení. Na začátku osmdesátých let strana získala značnou popularitu v okruhu radikálních aktivistů *NSZZ Solidarita, na čemž měla nemalý podíl antisovětská rétorika KPN. Konfederace existovala jako kmenová organizace po celá osmdesátá léta. V tzv. druhém procesu s KPN v dubnu 1986 byli znovu odsouzeni *Moczulski a čtyři další aktivisté. Když v roce 1987 *Moczulski opustil vězení, prohlásil: *Naším hlavním cílem je nezávislost a cesta k ní vede přes obnovení *Solidarity.* Konfederace hodnotila dohodu *kulatého stolu kriticky, ale voleb v červnu 1989 se zúčastnila tak jako politického života III. Polské republiky.

Bartosz Kaliski

KOR viz Výbor na obranu dělníků

***Krytyka* (*Kritika*)**
Nezávislý politický čtvrtletník, který vznikl v okruhu *Výboru společenské sebeobrany KOR. Šéfredaktorem byl v letech 1978–1981 Stefan Starczewski, v letech 1982–1994 Jan Kofman. Jedním ze zakladatelů časopisu byl *Adam Michnik, který v něm vydal mnoho historických a politických článků. Navíc ve složení první redakce působili čeští, maďarští a polští intelektuálové a opoziční politici: Stanisław Barańczak, Marek Beylin, *Konrad Bieliński, *Miklós Haraszti, *Václav Havel, *Jacek Kuroń, *Jan Lityński, Jan Walc či Roman Wojciechowski. Koncem osmdesátých let tvořili redakci: Marek Beylin, Mirosława Grabowska, Jan Kofman, Piotr Łukasiewicz, *Adam Michnik, Robert Mroziewicz, Rafał Zakrzewski. *Krytyku* tiskl *Nezávislý vydavatelský dům NOWA a vydavatelství Krąg. Do nastolení *výjimečného stavu vyšlo devět čísel, do legalizace časopisu v roce 1989 celkem 33 čísel. Ve čtvrtletníku převládaly sociálně demokratické a liberální názory. Cílem redakce bylo iniciovat debaty o dějinách idejí, politických dějinách, otevřené společnosti, hodnotách demokratického hnutí a směrech jeho rozvoje.

Časopis uveřejňoval informace a názory týkající se aktuální situace v komunistických zemích střední a východní Evropy a Asie; vycházely v něm články představitelů opozice ze střední a východní Evropy. Vyšla dvě monografická čísla (2/78 a 9/81) věnovaná opozici v Československu a v Maďarsku, která připravili disidenti z oněch zemí. Autory textů byli mj. *Jiří Hájek, Pavel Kohout, *Zdeněk Mlynář, *Jan Patočka, *Ludvík Vaculík a *György Bence, András Hegedűs, Maria Kellner, *János Kenedi, *János Kis, György Lazar, *László Rajk, *Ottilia Solt; v prvním vyšly fragmenty *Charty 77. Vyšlo také speciální číslo věnované situaci v Německu. K autorům časopisu patřili přední opoziční intelektuálové východní Evropy: *Václav Benda, *Vjačeslav Čornovil, *Dobrica Ćosić, Jerzy Jedlicki, *Leszek Kołakowski, György Konrád, Lev Kopelev, Jiří Lederer, *Viktor Někrasov, Jiří Němec, Jiří Pelikán, *Nebojša Popov, *Petr Uhl, *Tomas Venclova, Alexandr Zinovjev aj.

Časopis se zabýval také problémy z pomezí kultury a politiky (mj. texty Czesława

Miłosze, Andrzeje Wernera), nabízel sociologické analýzy (mj. *Jakub Karpiński, Jadwiga Staniszkis) či analýzy ekonomické, právní a historické. Byly do něj zařazovány materiály o polské emigraci po druhé světové válce, jakož i o Polské socialistické straně a Polské lidové straně. Do rubriky soudobých dějin o tom psali významní historici, mj. Jerzy Holzer, Krystyna Kersten, Andrzej Paczkowski.

Pod hlavičkou časopisu vycházela od roku 1982 edice Knihovna politického čtvrtletníku Kritika, v níž vyšlo kolem 40 titulů z oboru soudobých dějin, společenských věd a publicistiky, mj. knihy Hannah Arendt, *Václava Havla, George Orwella, Karla Poppera, Arnolda Toynbeeho, Michaila Voslenského, Maxe Webera.

Marek Kunicki-Goldfinger, Bartosz Kaliski

KSS KOR
viz Výbor společenské sebeobrany KOR

kulatý stůl
Vyjednávání mezi komunistickou mocí a *NSZZ Solidarita o legalizaci *Svazu a reformách zřízení. Vlastní rozhovory u kulatého stolu se vedly ve Varšavě od 6. února do 5. dubna 1989, ale jednání, jež jim předcházela, trvala s přestávkami od srpna 1988. Za opozici je vedli hlavně *Lech Wałęsa, *Tadeusz Mazowiecki a Andrzej Stelmachowski, za vládní stranu ministr vnitra Czesław Kiszczak a tajemník ÚV Stanisław Ciosek. Vládnoucí pod tíží stávek z roku 1988, slábnoucí společenské podpory a sílící ekonomické krize hledali u opozice podporu pro nezbytné hospodářské reformy; *Solidarita požadovala opětovnou legalizaci a demokratizaci státu.

Souhlas ÚV PSDS s opětovnou legalizací *Svazu (leden 1989) otevřel cestu k rozhovorům o podmínkách účasti opozice v parlamentních volbách a v budoucím Sejmu, systémových změnách a zásadách spravování moci komunisty. Plenárních jednání u kulatého stolu se účastnilo 56 lidí, mezi nimiž byli dva představitelé katolické církve. Vyjednávání probíhalo ve třech týmech: odborářského pluralismu (předsedali *Tadeusz Mazowiecki a Aleksander Kwaśniewski), politických reforem (*Bronisław Geremek a Janusz Reykowski) a ekonomiky a společenské politiky (Witold Trzeciakowski a Władysław Baka), a také v několika pracovních podskupinách. Konečná rozhodnutí přijímali na obou stranách *Lech Wałęsa a Wojciech Jaruzelski. Nejspornější otázky se řešily na důvěrných setkáních ve vládním centru v Magdalence u Varšavy. Na straně *Solidarity byli aktivními účastníky také *Zbigniew Bujak, *Władysław Frasyniuk, *Lech Kaczyński, *Jacek Kuroń a *Adam Michnik.

Výsledkem rozhovorů byla dohoda kulatého stolu, kterou *Wałęsa označil jako *nezbytné minimum k vykročení na cestu demokratických změn*. To předpokládalo legalizaci *NSZZ Solidarita v podobě, jakou měl před 13. prosincem 1981, legalizaci *NSZZ soukromých rolníků Solidarita a *Nezávislého studentského sdružení a také svobodu shromažďování. Opozice za to souhlasila se svou účastí v tzv. „nekonfrontačních" volbách do Sejmu (65 % mandátů bylo zaručeno pro PSDS a její spojence, opozice mohla soutěžit o 35 % míst) a ve svobodných volbách do Senátu. Dohoda o tom byla jednorázová – následující volby už měly být zcela svobodné. Byl zřízen úřad prezidenta s rozsáhlými pravomocemi, který měl spolu s většinou v Sejmu hrát roli záruky zachování komunistů u moci. *Solidarita získala přístup do rozhlasu a televize, jakož i souhlas vydávat deník a týdeník.

Radikální část opozice dohodu kulatého stolu zpochybňovala. Tato dohoda však otevřela cestu k odsunutí komunistů od moci, třebaže se to nepředpokládalo. *Solidarita zvítězila v „nekonfrontačních" volbách a sestavila vládu Tadeusze Mazowieckého, která zahájila demokratickou tržní transformaci země.

Jan Skórzyński

***Kultura* (Paříž)**
Nejdůležitější časopis polské politické emigrace, který redigoval Jerzy Giedroyc, vycházel v letech 1947–2000 zprvu v Římě a poté v Maisons-Laffitte u Paříže. Kromě Giedroyce (šéfredaktora a tvůrce politické linie) do redakce náleželi Henryk Giedroyc, Gustaw Herling-Grudziński a Zofia a Zygmunt Hertzovi. První číslo *Kultury* vyšlo v červnu 1947 (kolem tisíce výtisků). V roce 1953 vzrostl náklad časopisu na čtyři tisíce výtisků. Vycházely v něm texty různého druhu, od literárních esejů po sovětologické analýzy. Publicisté *Kultury* bojovali proti ideologii komunismu, ale časopis byl v opozici také proti politice exilové vlády v Londýně. K hlavním autorům patřili: Witold Gombrowicz, Michał Heller, Juliusz Mieroszewski, Czesław Miłosz, Sławomir Mrożek, Krzysztof Pomian, Jerzy Stempowski.

Kultura se stavěla za nezávislost Ukrajiny, Litvy a Běloruska (koncepce ULB), jež měla být podmínkou rozpadu sovětského impéria a nezávislosti Polska. Této myšlence zůstala redakce věrna několik desítek let a úzce spolupracovala s okruhy litevské, ruské a ukrajinské emigrace (*Vladimir Bukovskij, *Natalia Gorbaněvskaja, *Vladimir Maximov, Bohdan Osadčuk a mnoho dalších). Některá zvláštní čísla *Kultury* vyšla rusky nebo ukrajinsky a také česky a slovensky. V Knihovně Kultury vyšlo mnoho proslulých děl: *Přežije Sovětský svaz rok 1984?* Andreje Amalrika, *Rozhovory se Stalinem* *Milovana Djilase, *Jiný svět* Gustava Herlinga-Grudzińského, antologie *Rozstřílené obrození* Jurije Lavrinenka, *Teror a revoluce* Boryse Levyckého, *Zotročený duch* Czesława Miłosze, *Doktor Živago* Borise Pasternaka, *Úvahy o pokroku, mírovém soužití a intelektuální svobodě* *Andreje Sacharova, *Fantastické povídky* *Andreje Siňavského, *Souostroví GULAG* *Alexandra Solženicyna.

Časopis, který se pašoval přes hranice, byl v Polsku zakázán, za jeho vlastnění a zejména rozšiřování hrozilo vězení. V roce 1956 poskytla *Kultura* nakrátko důvěru novému prvnímu tajemníkovi ÚV PSDS Władysławu Gomułkovi (*říjen 1956). V šedesátých letech podporovala revizionismus jako naději na oslabení systému. Giedroyc udržoval spojení s Polskem, ochotně přijímal intelektuály a spisovatele z Polska a tiskl jejich texty. V sedmdesátých letech časopis finančně pomáhal demokratické opozici, tiskl její programové manifesty, v osmdesátých letech podporoval podzemní struktury *Solidarity. Nezávislá vydavatelství v Polsku často přetiskovala jednotlivé texty z měsíčníku nebo knižní publikace. Podle Giedroycova přání přestala *Kultura* vycházet po jeho smrti v roce 2000. Do roku 1989 vyšlo přes 450 svazků Knihovny Kultury včetně 90 čísel čtvrtletníku *Zeszyty Historyczne* (*Historické sešity*), které vycházely do roku 2010.

Bartosz Kaliski

Nezávislé studentské sdružení (Niezależne Zrzeszenie Studentów, NZS)
Studentská organizace nezávislá na státní moci založená 22. září 1980. Impulsem k jejímu založení byl vznik *NSZZ Solidarita. Nezávislé studentské organizace vznikaly současně v několika městech. Na celostátním sjezdu zakládajících výborů byla zřízena jednotná organizace – Nezávislé studentské sdružení – a bylo zvoleno prozatímní vedení – Celopolský zakládající výbor. NZS však bylo oficiálně zaregistrováno až v únoru 1981 po mnohatýdenní stávce lodžských studentů. V dubnu 1981 se konal první sjezd NZS, na kterém byl zvolen Celostátní koordinační výbor. Jeho předsedou se stal student Jagellonské univerzity Jarosław Guzy. NZS byl zbaven registrace krátce po vyhlášení *výjimečného stavu – v lednu 1982. Mnoho aktivistů sdružení bylo internováno. Koncem osmdesátých let začaly na vysokých školách vznikat nelegální buňky NZS, které podávaly žádosti o registraci (mj. byl 8. března 1988 vytvořen Za-

kládající výbor NZS na Varšavské univerzitě). Představitelé nelegálního NZS se účastnili jednání u *kulatého stolu, avšak první žádost o registraci po skončení jednání – v květnu 1989 – soud odmítl. NZS byl znovu legalizován až v září 1989.

Piotr Śmiłowicz

Nezávislý vydavatelský dům NOWA (Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA)
Když skupina studentů Katolické univerzity v Lublinu (KUL) – mj. *Janusz Krupski – vydala na lihovém rozmnožovači dovezeném z Francie v květnu 1977 první číslo nezávislého literárního čtvrtletníku *Zapis* (*Zápis*), byl vymyšlen název Nezávislý vydavatelský dům. Rozmnožovač byl předán prostředí *Výboru na obranu dělníků, kde se na něm zpočátku tiskla prohlášení výboru a *Biuletyn Informacyjny* (*Informační bulletin*). V létě 1977 bylo rozhodnuto tisknout také knihy. Iniciativa, o niž se staral *Mirosław Chojecki, dostala tehdy název Nezávislý vydavatelský dům NOWA a *Chojecki se stal jeho neformálním ředitelem. Do roku 1981 vydala NOWA přes sto cenzurou zakázaných titulů, což mělo obrovský význam pro národní kulturu (autory byli mj. Jerzy Andrzejewski, Witold Gombrowicz, Günter Grass, Bohumil Hrabal, Tadeusz Konwicki, Osip Mandelštam, Czesław Miłosz, Jan Nowak-Jeziorański, Kazimierz Wierzyński); tiskla také časopisy jako *Krytyka*, *Zapis*, práce *Sdružení vědeckých kurzů. V NOWĚ vyšla demaskující *Černá kniha cenzury PLR* – sbírka cenzorských pokynů. V sedmdesátých letech byla NOWA největším nezávislým vydavatelstvím, vydala mj. *Malou apokalypsu* Tadeusze Konwického, první román napsaný se záměrem vydání mimo cenzuru. Měla k dispozici utajené skupiny tiskařů a rozsáhlou distribuční síť. Časem se z vydavatelství stal samostatný ekonomický podnik – autorům a překladatelům se vyplácely honoráře, zaplaceno dostávali také tiskaři. Některé knihy se tiskly načerno ve státních tiskárnách.

V čele NOWY stálo kolegium, v němž figurovali: *Konrad Bieliński, *Grzegorz Boguta, Marek Borowik, Marek Chimiak, *Mirosław Chojecki, Ryszard Knauff, *Adam Michnik, Ewa Milewicz, Jan Narożniak. Po nastolení *výjimečného stavu 13. prosince 1981 byli internováni vedoucí nakladatelství, kteří nebyli v zahraničí. NOWU krátce řídil Paweł Bąkowski, zatímco historik Adam Kersten založil nakladatelství pod názvem NOWA 2. NOWA, již od roku 1983 řídil *Grzegorz Boguta, dále patřila k nejvíce prosperujícím vydavatelstvím v zemi a začala vydávat mj. magnetofonové kazety a videofilmy. Do roku 1989 vydala více než 300 knih.

Piotr Śmiłowicz

NSZZ RI Solidarita viz Solidarita soukromých rolníků

NSZZ Solidarita viz Solidarita

NSZZ soukromých rolníků Solidarita viz Solidarita soukromých rolníků

NZS viz Nezávislé studentské sdružení

Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita Lechu Wałęsovi (Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność“ Lechu Wałęsie, KO)
Společenská instituce založená 18. prosince 1988 jako politická reprezentace nelegální *NSZZ Solidarita a s ní spolupracujících organizací a ideových prostředí. Vytvoření KO předcházely porady poradců a intelektuálů spojených se *Solidaritou, z nichž první proběhla 31. května 1987, těsně před poutí Jana Pavla II. do Polska. Bylo tehdy vydáno prohlášení podepsané 63 lidmi s výzvou k zahájení politického dialogu v Polsku a obsahující požadavky nezávislosti, svobody, demokracie, respektování zákona, samostatného utváření hospodářského řádu. Další setkání této skupiny zvané „šedesátka“ se týkala vyhlídek na uskutečnění těchto cílů; soustředila se zejména na potřebu ekonomických reforem, které měly být spojeny s návratem *Solidarity na politickou scénu a demokratizací politického života.

Vznik Občanského výboru byl spjat s přípravami na jednání u *kulatého stolu a s nezbytností vytvořit vyjednávací týmy. Výbor měl tehdy 135 členů a neměl předsedu, jen tajemníka – *Bronisława Geremka. Bylo zřízeno 15 výborů, které měly při vyjednávání s úřady PLR zastupovat stranu *Solidarity.

Po zakončení jednání u *kulatého stolu se Občanský výbor proměněný v Občanský výbor *Solidarita stal grémiem připravujícím volební kampaň a sestavujícím seznamy kandidátů do parlamentu za opozici.

Po volbách 4. června se politická role KO snížila, rozhodovací centrum se přesunulo do parlamentního Občanského klubu.

Nejaktivnější byli: *Władysław Frasyniuk, *Bronisław Geremek, *Jacek Kuroń, *Tadeusz Mazowiecki, *Adam Michnik, *Witold Trzeciakowski, *Andrzej Wielowieyski a *Henryk Wujec.

Andrzej Friszke

Polská dohoda za nezávislost (Polskie Porozumienie Niepodległościowe, PPN)
Konspirační opoziční seskupení působící v letech 1976–1981. Iniciátorem PPN byl literární historik *Zdzisław Najder a jeho nejbližšími spolupracovníky: Andrzej Kijowski, *Jan Olszewski, Jan Józef Szczepański, Wojciech Włodarczyk a Jan Zarański. Program uveřejněný 3. května 1976 v Londýně a potom i v Polsku uváděl na prvním místě opětovné získání polské nezávislosti. Požadoval zavedení občanských svobod, svobodné volby, nezávislé soudy, svobodné sdružování a také likvidaci omezování soukromého podnikání.

PPN si kladla za cíl utvářet opoziční politické myšlení, uvedla celkem 50 textů o politice, soudobých dějinách, ekonomice a mezinárodních záležitostech. Autory byli mj. *Władysław Bartoszewski, Andrzej Kijowski, *Tadeusz Mazowiecki, Jerzy Holzer, Jacek Woźniakowski. Nejpopulárnější byl průvodce *Obywatel a Służba Bezpieczeństwa* (*Občan a Státní bezpečnost*), kterého napsal *Jan Olszewski.

Jan Skórzyński

Poselství pracujícím východní Evropy
Dokument schválený na I. sjezdu *Solidarity v Gdaňsku vyjadřoval podporu účastníkům hnutí za lidská práva v zemích sovětského bloku. Jeho autory byli *Jan Lityński, Henryk Siciński a Bogusław Śliwa. Poselství podpořili rovněž Jerzy Buzek, *Andrzej Gwiazda, Antoni Pietkiewicz a Jerzy Stępień. Osmého září 1981 delegáti obrovskou většinou hlasů schválili text dokumentu: *Delegáti shromáždění v Gdaňsku na prvním sjezdu delegátů Nezávislého samosprávného odborového svazu Solidarita posílají dělníkům Albánie, Bulharska, Československa, Maďarska, Německé demokratické republiky, Rumunska a všech národů Sovětského svazu pozdravy a projev podpory. Jako první nezávislý odborový svaz v našich poválečných dějinách hluboce cítíme, že naše osudy jsou společné. Ujišťujeme vás, že jsme autentickou desetimilionovou organizací zaměstnanců, která vznikla v důsledku dělnických stávek. Naším cílem je boj za nápravu podmínek všech pracujících. Podporujeme ty z vás, kteří se rozhodli pustit se do obtížného boje za svobodné odbory. Věříme, že se již zanedlouho vaši a naši představitelé budou moci sejít, aby si vyměnili odborářské zkušenosti.*

Komunistická moc PLR a dalších zemí Varšavské smlouvy *Poselství* ostře napadla: *Je to nebezpečný a provokující dokument* […] *Jeho autoři by chtěli vnést zmatek do socialistických zemí, podpořit skupiny všemožných disidentů…* – prohlásil vůdce Komunistické strany Sovětského svazu Leonid Brežněv. Naopak z Rumunska přišel děkovný dopis.

Poselství nám udělalo radost a posílilo naše přátelství. Jsme vašimi stoupenci, napsal sjezdu *Solidarity dělník z Kluže Iulius Filip, a byl za to odsouzen do vězení.

Jan Skórzyński

prosinec 1970

Stávky a pouliční manifestace dělníků na Pobřeží, vyvolané zvýšením cen. Patřily k nejnásilnějším a nejkrvavějším společenským protestům v poválečných dějinách Polska. Čtrnáctého prosince 1970, po oznámení zvýšení cen potravin, vypukla stávka v Leninových loděnicích v Gdaňsku. Několikatisícový průvod dělníků z loděnic se vydal k budově Vojvodského výboru PSDS, ale nikdo se s nimi nebavil. Po poledni došlo na mnoha místech ve městě ke střetnutím s pořádkovými silami, lidé se pokoušely stavět barikády, hořelo několik aut. Patnáctého prosince stávkovaly všechny největší podniky v Trojměstí. V Gdaňsku dělníci z loděnic, kteří se domáhali propuštění kolegů zatčených v noci, zaútočili na městské velitelství policie – padly tam první výstřely a první smrtelné oběti. Později dělníci podpálili sídlo strany a stáhli se do loděnic, kde zahájili okupační stávku; jedním z jejich vůdců byl *Lech Wałęsa. V Gdyni měly demonstrace pokojnější průběh. Stávkující pod vedením Edmunda Hulsze uzavřeli dohodu s městskými úřady, které souhlasily s přezkoumáním jejich požadavků. Vznikl Hlavní stávkový výbor města Gdyně, jehož členové však byli v noci zatčeni.

Vůdce strany Władysław Gomułka rozhodl, že proti stávkujícím mají být použity střelné zbraně. Do Gdaňsku bylo vysláno kolem 25 tisíc vojáků Polské armády (včetně obrněných jednotek, letectva a vojenského námořnictva) a také několik tisíc policistů, příslušníků ZOMO (Zmotoryzowane odwody Milicji Obywatelskiej) a Státní bezpečnosti. Šestnáctého prosince začali vojáci, kteří obklíčili gdaňské loděnice, střílet do dělníků, došlo k dalším zraněním a byli i mrtví – stávka byla potlačena. Nejtragičtějším dnem konfliktu byl 17. prosinec, kdy na zastávce Gdynia-Stocznia začali vojáci střílet do bezbranných dělníků, kteří šli do práce; podle oficiálních údajů bylo zabito 18 lidí. Téhož dne protesty zasáhly i Štětín. Také tam se pouliční demonstrace dělníků z loděnic proměnily v násilné střety s policií a armádou; shořelo sídlo strany a zahynulo 12 lidí. Ke střetům, při nichž byly použity zbraně, došlo také v Elblągu. Osmnáctého prosince padly ve Štětíně poslední oběti prosincového protestu a město zachvátila všeobecné stávka. V čele seznamu požadavků stál požadavek na vytvoření nezávislých odborů. Městský stávkový výbor pod vedením *Edmunda Bałuky ukončil protest až 22. prosince. K protestům došlo také v Białystoku, Krakově, Słupsku a Valbřichu. Kvůli použití střelných zbraní bylo nejvíc smrtelných obětí v Gdyni a ve Štětíně. Přesný počet obětí prosince 1970 není znám dodnes. Podle dostupných údajů zahynulo asi 45 lidí, raněných bylo 1165. Se zatčenými účastníky protestů policie zacházela krutě a v pozdějších letech byli šikanováni.

Vedle ekonomických požadavků předkládali stávkující i požadavky společenské a politické povahy, dožadovali se změn ve vládě a ve vedení strany. Dvacátého prosince došlo na jednání VII. pléna ÚV strany ke změně vůdce PSDS. Po Gomułkovi převzal funkci prvního tajemníka ÚV PSDS Edward Gierek. Zvýšení cen potravin bylo nakonec po dalších stávkách ve Štětíně a v Lodži v lednu a únoru 1971 odvoláno.

Bartłomiej Noszczak, Jan Skórzyński

Prozatímní koordinační výbor NSZZ Solidarita (Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność“, TKK)

Podzemní vedení *NSZZ Solidarita vytvořili 22. dubna 1982 skrývající se vůdcové nejlépe organizovaných regionů (*Zbigniew Bujak z Mazovska, *Władysław Frasyniuk z Dolního Slezska, Władysław Hardek z Malopolska a *Bogdan Lis z Gdaňsku). Prozatímní koordinační výbor (TKK) si kladl za cíl prosadit odvolání *výjimečného stavu, propuštění internovaných a odsouzených aktivistů *Svazu, navrácení občanských práv a obnovení činnosti pozastavené *Solidarity. TKK se vyjadřoval pro nenásilný boj a nechtěl vytvářet centralizované konspirativní struktury. Nabízel budování *podzemní společnosti* složené z různých nezávislých institucí, vzdělávacích a sebevzdělávacích skupin, svobodného tisku, vydavatelství atd. V roce 1982 vyzýval k masovým demonstracím (např. 31. srpna 1982 k výročí podpisu *gdaňské dohody), které měly vládu donutit k ústupkům. Po rozpuštění *Solidarity vládou v říjnu 1982 se pustil do příprav na generální stávku, ale tato výzva nezískala masovou podporu.

Členové TKK vystupovali obvykle pod vlastními jmény, ale místo jejich pobytu bylo zahaleno tajemstvím. TKK v různých dobách tvořili mj.: *Bogdan Borusewicz (1984–1986), *Lech Kaczyński (1986) a Krzysztof Dowgiałło (1986–1987) z Gdaňsku, Józef Pinior (1983) a Marek Muszyński (1984–1987) z regionu Dolní Slezsko, Tadeusz Jedynak (1983–1985) z Horního Slezska, Jerzy Dłużniewski (1984–1987) reprezentující Lodžsko, Andrzej Milczanowski (1984–1987) ze Západního Pomoří. Nejdéle v TKK vydržel *Zbigniew Bujak (do roku 1986). Setkání TKK v letech 1982–1983 se konala průměrně jednou měsíčně nejčastěji v Trojměstí nebo na Kašubsku a připravoval je štáb tzv. zásadních spojek, k nimž patřili: Jan Krzysztof Bielecki, Jerzy Buzek, Janusz Grzelak, Barbara Labuda, Andrzej Wiszniewski, Jerzy Zdrada. Dvakrát (9.–11. dubna a 19.–20. listopadu 1983) se zasedání TKK zúčastnil *Lech Wałęsa, což bylo znakem jednoty *Svazu.

TKK se vyjadřoval k nejdůležitějším záležitostem země, protestoval proti represím a absenci zákonnosti. Především však koordinoval činnost solidaritního podzemí, např. při rozdělování finančních a technických prostředků (např. tiskařských strojů) přicházejících ze zahraničí. Od září 1986 začalo po jmenování Prozatímní rady *Solidarity ve *Svazu období určitého dvojvládí. Ukončilo je rozhodnutí z 25. října 1987 jmenovat namísto TR *Solidarita a TKK *Celostátní výkonný výbor NSZZ Solidarita.

Bartosz Kaliski, Jan Skórzyński

***Rádio Svobodná Evropa* (*Radio Wolna Europa*; angl. *Radio Free Europe, RSE*)**

Rozhlasová stanice založená nezávislým Výborem pro svobodnou Evropu, který vznikl v roce 1949 v USA a podporoval emigranty z východního bloku. První krátké pořady začalo vysílat v roce 1950. Od roku 1952 sídlilo *Rádio* v Mnichově. Podobně jako **Rádio Svoboda*, které působilo od roku 1953, bylo financováno z rozpočtu USA a ze soukromých prostředků. V roce 1975 se obě stanice spojily. *Svobodná Evropa* se skládala z osmi sekcí a vysílala v bulharštině, češtině, estonštině, litevštině, lotyštině (v jazycích dalších národů SSSR vysílalo **Rádio Svoboda*), maďarštině, polštině, rumunštině a slovenštině. Polská stanice (zpočátku jako *Hlas svobodného Polska*) fungovala v letech 1952–1994 a řídili ji mj. Jan Nowak-Jeziorański (1952–1976), Zygmunt Michałkowski (1976–1982) a *Zdzisław Najder (1982–1987). Vysílala informační pořady (*Panorama dne, Fakta – události – názory*), přehledy exilového a podzemního tisku, politické komentáře, ekonomické, historické, kulturní a náboženské pořady. V letech 1955–1956 bylo s pomocí balónů do Polska doručeno několik set tisíc letáků a brožur, obsahujících výpověď Józefa Światły o bezpečnostním aparátu a stranických elitách v Polsku, tajný Chruščovův referát, popis událostí *června 1956 v Poznani. V Polsku a v ostatních zemích bloku bylo až do roku 1988 vysílání intenzívně rušeno. V devadesátých letech se český, maďarský

a slovenský servis zapojil do struktury rozhlasů v těchto zemích. V roce 1995 bylo sídlo *RSE/RS* přestěhováno do Prahy, odkud se dodnes vysílá ve více než 20 jazycích.

Romuald Niedzielko

Regionální výkonný výbor NSZZ Solidarita Mazovska (Regionalna Komisja Wykonawcza NSZZ „Solidarność“ Mazowsze, RKW)
Řídící struktura solidaritního podzemí v regionu Mazovska. RKW byl zřízen 8. května 1982. Do jeho prvního složení patřili: *Zbigniew Bujak, Zbigniew Janas, *Wiktor Kulerski, *Zbigniew Romaszewski. V říjnu 1983 se připojil *Konrad Bieliński, v roce 1984 *Jan Lityński. Ústředním článkem RKW byla Kancelář (řízená v letech 1982–1986 *Ewou Kulik), která odpovídala mj. za spojení nebo hledání bytů pro konspirační potřeby. Od roku 1982 působila v regionu rozhlasová stanice, kterou vytvořil *Romaszewski. Letákovými akcemi a pořádáním demonstrací se zabývaly Skupiny odporu „Solidární“, jež řídil *Teodor Klincewicz. RKW sehrál velkou roli v přípravě programu činnosti *Prozatímního koordinačního výboru NSZZ Solidarita. Podporoval tisk a distribuci časopisů a knih a také nezávislou osvětovou činnost: tím se zabývalo konsorcium OKN (Oświata – Kultura – Nauka, tj. Osvěta – kultura – věda; tzv. Okno) vytvořené v roce 1983. Tiskařské stroje a náčiní se pašovaly ze Švédska. Neformálním tiskovým orgánem RKW byl **Tygodnik Mazowsze*. S RKW spolupracoval štáb poradců (*Bronisław Geremek, Janusz Grzelak, *Jacek Kuroń, *Adam Michnik, Michał Nawrocki, *Jan Olszewski). Boj proti RKW zaměstnával značné síly Státní bezpečnosti; nejusilovněji byl hledán *Bujak, který se stal symbolem odporu celého podzemí. Byl zatčen 31. května 1986 spolu s *Bielińským a *Ewou Kulik. Všichni tři se vrátili na svobodu po amnestii v září 1986. Na podzim 1986 vystoupil RKW z podzemí.

Bartosz Kaliski

RKW viz Regionální výkonný výbor NSZZ Solidarita Mazovska

***Robotnik* (*Dělník*)**
Nezávislý časopis vydávaný *Výborem společenské sebeobrany KOR pro dělnické prostředí. Titulem navazoval na podzemní časopis Polské socialistické strany z přelomu devatenáctého a dvacátého století. První číslo vyšlo v září 1977, poslední (80.) v roce 1981. Redakci tvořili mj.: *Bogdan Borusewicz, Leopold Gierek, *Jan Lityński (šéfredaktor), *Helena a Witold Łuczywowi, Wojciech Onyszkiewicz, Józef Ruszar, Józef Śreniowski, *Ludwika i Henryk Wujcovi. Tisku se věnoval mj. *Teodor Klincewicz, distribuci Dariusz Kupiecki; náklad – několik desítek tisíc výtisků – se rozvážel po celém Polsku. Cílem časopisu byla, jak psala redakce, pomoc při *solidární obraně dělnických zájmů; zvýšení podílu zaměstnanců na určování výše výdělků, pracovních podmínek a pracovní doby, sociálních a bytových podmínek; podpora nezávislých dělnických delegatur*. *Robotnik* uvědomoval dělníky o jejich právech, povzbuzoval k zakládání rolnických výborů a finančních rezerv pro odpor, vystupoval na obranu pronásledovaných aktivistů. Informoval o konfliktech v podnicích a o stávkách. V roce 1979 byla ve speciálním čísle, které vyšlo v nákladu 60 tisíc výtisků, otištěna *Charta dělnických práv*, v níž se vyzývalo, aby se dělníci organizovali, zakládali dělnické skupiny a nezávislé odbory. *Chartu* podepsali mj. *Andrzej Gwiazda, Kazimierz Świtoń, *Anna Walentynowicz, *Lech Wałęsa, Jan Witkowski, Krzysztof Wyszkowski. V červenci a v srpnu 1980 vyšla čtyři čísla časopisu ve zvýšeném nákladu (maximálně 40 tisíc výtisků) s informacemi o stávkách v celé zemi. Hlavním organizátorem stávky v Gdaňských loděnicích byl *Borusewicz. Osmnáctého srpna vydala redakce *Robotnika* spolu s *KSS KOR prohlášení na podporu nejdůležitějšího cíle stávek – vytvoření svobodných odborů. Po vzniku *Solidarity se časopis připojil k necenzurovanému odborářskému tisku.

Bartosz Kaliski, Jan Skórzyński

ROPCiO viz Hnutí na obranu lidských a občanských práv

Ruch (Hnutí)
Tajná antikomunistická organizace založená v roce 1965. Mezi jejími tvůrci byli bratři *Andrzej a Benedykt Czumovi, Stefan a Marek Niesiołowští a také Marian Gołębiewski a Emil Morgiewicz. Program Ruchu – prohlášení *Míjejí léta* z roku 1969 – obsahoval požadavek na úplnou nezávislost Polska, návrat demokracie a záruky respektování lidských práv. Zřízení PLR bylo ocejchováno jako totalitní. Ruch vydával podzemní časopis *Biuletyn* (*Bulletin*). Organizace plánovala narušit oslavy sta let od narození Lenina tím, že vyhodí do povětří jeho pomník a podpálí muzeum v Poronině, které mu bylo věnováno. K akci nedošlo kvůli zatčením – Státní bezpečnost zadržela asi 150 lidí a existenci organizace ukončila. V procesu s vůdci Ruchu padly v roce 1971 tvrdé tresty (do sedmi let vězení). Bývalí účastníci Ruchu posílili řady opozice sedmdesátých let, především *Hnutí na obranu lidských a občanských práv.

Bartosz Kaliski

říjen 1956
Politický přelom, jehož vrcholným bodem byla změna ve vedení Polské sjednocené dělnické strany a také masový pohyb společnosti. V důsledku Stalinovy smrti a opatrného „tání“ v letech 1954–1955 byly v Polsku oslabeny stalinistické mechanismy správy moci. Kvas a rozkol ve straně vyvolal hlavně referát sovětského vůdce Nikity Chruščova o Stalinových zločinech (únor 1956) a skon prvního tajemníka PSDS Bolesława Bieruta. Zveřejnění Chruščovova referátu v Polsku, amnestie pro politické vězně (duben 1956) a uvěznění několika hodnostářů ministerstva veřejné bezpečnosti oslabily ve společnosti strach, který do té doby představoval jeden z hlavních nástrojů správy moci. Od jara 1956 se začala zpod kontroly mocenského aparátu vymykat činnost různých okruhů inteligence a skupin mládeže, které stále častěji hlásaly potřebu demokratizace politického zřízení; nejpopulárnějším časopisem tohoto hnutí byl týdeník *Po Prostu* (*Prostě*). Mezi dělníky vzrůstala ochota bránit své ekonomické zájmy a kritizovat vztahy v podnicích, což se projevilo v revoltě 28. června v Poznani (*červen 1956) a poté ve vytváření dělnických rad v některých průmyslových závodech. Ve společnosti se směleji vyjadřovaly protikomunistické a protisovětské nálady, což se zvlášť nápadně projevilo v době poznaňských vystoupení.

V mocenské sféře PLR sílily spory o to, jak na tyto výzvy reagovat; za muže prozřetelnosti byl pokládán Władysław Gomułka, dřívější vůdce Polské dělnické strany, který byl v roce 1948 obviněn z pravicové nacionalistické úchylky a v letech 1950–1954 vězněn. Příprava zásadních personálních a programových změn, k nimž mělo dojít na VIII. plénu ústředního výboru PSDS, znepokojila sovětské představitele. Těsně před zahájením jednání pléna, 19. října, přijel do Varšavy Chruščov a tři další vysocí představitelé SSSR a současně ze sovětských základen v Dolním Slezsku a v Pomoří vyjely směrem k hlavnímu městu kolony sovětských tanků. Vůdcové PSDS odmítli plénum odložit a od změn upustit a zahájili mnohahodinové vyjednávání. Provázela je ohromná mobilizace společnosti, zejména dělníků a studentů, manifestujících za demokratizaci a návrat suverenity země. K ránu 20. října byl postup tanků k Varšavě zastaven a Chruščov a ostatní sovětští představitelé se vrátili do Moskvy. Gomułka na plénu pronesl projev (přenášený rozhlasem), v němž odsoudil stalinistický režim, uznal správnost dělnického

protestu v Poznani, zdůraznil potřebu vrátit do vztahů se Sovětským svazem zásady suverenity a rovnoprávnosti, uznat právo rolníků hospodařit na vlastní půdě a zásadu dobrovolnosti při vytváření družstev. Gomułka byl zvolen do funkce prvního tajemníka ÚV PSDS, z vedení strany odešel mj. symbol polské „nesuverenity", sovětský maršál Konstantin Rokossovskij. Shromáždění a manifestace na podporu demokratizace a zvolení Gomułky se v některých městech proměnily v demonstrace antikomunistické, protisovětské a za nezávislost. Sílící hnutí za změny se Gomułka snažil zbrzdit mj. odsunutím Rokossovského, který odjel do SSSR, propuštěním primase Polska kardinála Stefana Wyszyńského (internovaného od roku 1953), propuštěním téměř všech politických vězňů, povolením rozpadu družstev na venkově. Naděje na obnovení nezávislosti a na další demokratické změny padly po sovětské intervenci do Maďarska (4. listopadu), ale solidarita s Maďarskem, mj. masové darování krve pro oběti bojů, bylo podstatným kolektivním zážitkem *října 1956.

V roce 1957 vedení PSDS zbrzdilo hnutí směřující k hlubším reformám, mj. zlikvidovalo organizace mládeže vznikající po říjnu, které volaly po další demokratizaci, zastavilo rozvoj dělnických rad, ustoupilo od projektů dalekosáhlých reforem v ekonomickém systému, navrátilo kontrolu tisku úřady. Za symbolické datum konce období října se pokládá likvidace týdeníku *Po Prostu* v říjnu 1957.

Důsledkem října byla rezignace moci na používání masových represí, rozšíření občanských svobod v soukromém a profesionálním životě, větší svoboda pro tvůrce než v jiných komunistických zemích, obnovení nezávislosti katolické církve na státní moci, upuštění od kolektivizace venkova. Zmenšila se závislost PLR na SSSR a došlo také k souhlasu s repatriací Poláků ze SSSR.

V následujících letech moc nerada připomínala říjen, považovaný za období krize a slabosti režimu. Pro okruhy kritické ke zřízení byl rok 1956 vzpomínkou na společenskou aktivitu a naději na hluboké reformy, která inspirovala zejména levicový proud opozice.

Andrzej Friszke

Sdružení vědeckých kurzů (Towarzystwo Kursów Naukowych, TKN)

Nezávislé sdružení intelektuálů založené v lednu 1978 za účelem prolomení státního monopolu na vyučování na univerzitní úrovni. Sdružení vědeckých kurzů se věnovalo i vydavatelské činnosti, ale zejména uskutečňovalo bezplatné přednášky, semináře a diskuse. Ty se konaly v soukromých bytech a v sálech při kostelech. Jejich obsahem bylo to, co v oficiální akademické výuce nebylo nabízeno v takových oborech, jako je literatura a kultura (Tomasz Burek, Andrzej Werner, *Wiktor Woroszylski), historie a dějiny idejí (*Władysław Bartoszewski, Bohdan Cywiński, Jerzy Jedlicki, *Adam Michnik), sociologie (Jan Strzelecki, Andrzej Tyszka), filozofie (Stefan Amsterdamski) a ekonomie (Tadeusz Kowalik).

TKN patřilo do proudu „nezávislé vědy" fungujícího od šedesátých a sedmdesátých let – konaly se četné soukromé semináře a od podzimu 1977 byla organizována tzv. Létající univerzita, v jejímž rámci probíhaly přednáškové cykly; její název a podoby činnosti navazovaly na doby rozdělení a záborů Polska. Sdružení vědeckých kurzů formálně vzniklo 22. ledna 1978 a převzalo patronát nad touto činností – a pořádalo další. Členy Sdružení byli vědci z nejlepších vědeckých pracovišť v Polsku: Varšavské univerzity, Jagellonské univerzity, Univerzity Mikuláše Koperníka, Katolické univerzity v Lublinu (mj. Izydora Dąmbska, Michał Głowiński, Stanisław Hartman, Mirosława Chamcówna, Maria Janion, Adam Kersten, Marian Małowist, Henryk Wereszycki) včetně několika členů Polské akademie věd (mj. Wacław Gajewski, Konrad Górski, *Edward Lipiński) a také významní polští spisovatelé, mj. Stanisław Barańczak, Marian Brandys, Kornel Filipowicz, Tadeusz Konwicki, Wisława Szymborska.

Práci Sdružení řídila Programová rada, jejímiž členy byli mj. Stefan Amsterdamski, *Bronisław Geremek, Aldona Jawłowska, Jerzy Jedlicki, Jan Kielanowski, Waldemar Kuczyński; tajemníky byli postupně *Andrzej Celiński a Wojciech Ostrowski.

TKN zřídilo Stipendijní komisi (Marek Barański, Hanna Buczyńska-Garewicz, Władysław Kunicki-Goldfinger, *Jan Józef Lipski, Barbara Skarga, Jacek Woźniakowski), jež díky pomoci vědců ze zahraničí a fondů *KSS KOR finančně podporovala mladé vědce, kteří nemohli kvůli své opoziční angažovanosti získat prostředky od oficiálních institucí.

Přednášky TKN, které byly původně otevřené pro všechny, se těšily velké popularitě studentů. Od podzimu 1978 je však přerušovali příslušníci Státní bezpečnosti a policie a také bojůvky studentů policejní školy, organizované stranou. Po několika případech zbití účastníků výuky se podoba setkání změnila, pořádaly se uzavřené semináře pro omezený počet studentů. Po vzniku *Solidarity se přednášky zase změnily v otevřené.

Část přednášek a také seminářů pro vědecké pracovníky byla uveřejněna ve druhém oběhu na magnetofonových kazetách nebo je vydala tiskem *NOWA v cyklu *Zeszyty Naukowe TKN* (*Vědecké sešity TKN*).

Marek Kunicki-Goldfinger

Solidarita („Solidarność"; NSZZ „Solidarność", tj. NSZZ Solidarita; Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność", tj. Nezávislý samosprávný odborový svaz Solidarita; nebo také „S"; Svaz)

Masové odbory nezávislé na moci byly založeny v září 1980 v důsledku srpnových stávek podle *gdaňské dohody s vládou PLR. Solidarita sdružovala zaměstnance podle teritoriální, nikoli profesionální příslušnosti (rozdělení na regiony). Svaz již v prvních měsících seskupil několik milionů členů (v roce 1981 devět a půl milionu). V legálním období činnosti stál v čele Solidarity Celostátní dohadovací výbor (Krajowa Komisja Porozumiewawcza, KKP), od října 1981 pod názvem Celostátní výbor (Krajowa Komisja, KK), složený z představitelů všech 37 regionů. Předsedou KKP a poté KK byl *Lech Wałęsa. V polovině roku 1981 se konaly ve všech regionech demokratické volby regionálních vedení, jakož i delegátů na I. celostátní sjezd delegátů NSZZ Solidarita. Sjezd jednal 18 dnů v září a v říjnu 1981. Výsledkem byla volba Celostátního výboru a předsedy svazu (jímž se znovu stal *Wałęsa), schválení společensko-ekonomického programu a **Poselství pracujícím východní Evropy*, jež vyjadřovalo podporu bojovníkům za svobodné odbory v jiných komunistických zemích.

Solidarita daleko překračovala podobu odborového svazu. Byla celonárodním hnutím vyjadřujícím touhu Poláků po demokracii a svobodě. Spojovala národní a křesťanskou symboliku s nenásilným bojem za zaměstnanecká a občanská práva. Solidarita se odvolávala na antikomunistické tradice dělnických vystoupení, což se projevilo v pomnících obětem *června 1956 v Poznani a *prosince 1976 v Gdaňsku. Vytvořila vlastní demokratickou politickou kulturu, hluboce odlišnou od té, jež vládla v PSDS; stírala rozdíly mezi dělníky a inteligencí, mezi lidmi pracujícími fyzicky a duševně.

V čele Svazu stáli mladí a obratní dělničtí aktivisté z velkých podniků: *Zbigniew Bujak, *Władysław Frasyniuk, Andrzej Rozpłochowski, Jan Rulewski, Andrzej Słowik, *Lech Wałęsa a dále *Andrzej Gwiazda, Marian Jurczyk a *Karol Modzelewski. Důležitou roli hráli poradci z opozice z prostředí inteligence: *Bronisław Geremek, *Lech Kaczyński, *Jacek Kuroń, *Tadeusz Mazowiecki,

*Adam Michnik či *Jan Olszewski. Hlavním časopisem byl velkonákladový *Tygodnik Solidarność* (*Týdeník Solidarita*), který redigoval *Tadeusz Mazowiecki a byl šířený státní distribuční sítí, ale podléhal cenzuře. Svaz vydával také řadu regionálních a podnikových časopisů bez cenzury. Přístup do rozhlasu a televize státní moc odmítla.

Po nastolení *výjimečného stavu převzal úlohu vedení NSZZ Solidarita *Prozatímní koordinační výbor (Tymczasowa Komisja Koordynacyjna, TKK), který vytvořili skrývající se vůdcové čtyř regionů (Dolního Slezska, Gdaňsku, Malopolska a Mazovska). *TKK neaspiroval na převzetí kontroly celého hnutí odporu, přijal koncepci „podzemní společnosti", kterou tvořila vedle svazových struktur volná síť nezávislých okruhů. Státní bezpečnosti se do roku 1986 podařilo uvěznit všechny členy jeho prvního složení, ale jejich místa zaujali další. *TKK pracoval do roku 1987.

Strukturou koordinující činnost solidaritního podzemí v metropolitním regionu Mazovsko byl *Regionální výkonný výbor (Regionalna Komisja Wykonawcza, RKW), vytvořený v roce 1982. Jeho předsedou byl *Zbigniew Bujak. Od roku 1982 v regionu působilo *Rádio Solidarita*, vycházel tam největší počet podzemních časopisů a knih. Neformálním tiskovým orgánem *RKW byl **Tygodnik Mazowsze*.

K nejsilnějším centrům podzemí patřilo Dolní Slezsko. V čele Regionálního stávkového výboru (Regionalny Komitet Strajkowy, RKS) ve Vratislavi stál *Władysław Frasyniuk a po jeho zatčení (v říjnu 1982) Piotr Bednarz, Józef Pinior, Marek Muszyński a Eugeniusz Szumiejko. Piniorovi, který byl zaměstnancem Polské národní banky, se podařilo týden před nastolením *výjimečného stavu vybrat z konta dolnoslezské Solidarity 80 milionů zlotých. Z peněz ukrytých u arcibiskupa Henryka Gulbinowicze se financovala podzemní činnost regionu. Časopis RKS se jmenoval *Z dnia na dzień* (*Ze dne na den*) a vycházel od 14. prosince v redakci *Kornela Morawieckého v nákladu několika desítek tisíc kusů.

Podzemní činnost Gdaňského regionu řídil Regionální koordinační výbor (Regionalna Komisja Koordynacyjna, RKK). Jeho vedoucím byl *Bogdan Borusewicz a jejími členy byli mj. *Bogdan Lis a *Aleksander Hall. Časopisem RKK byla *Solidarność* (*Solidarita*) v redakci Macieje Łopińského, Mariana Terleckého a Mariusze Wilka. Od roku 1984 měl časopis náklad 20 tisíc výtisků. V regionu rovněž působilo podzemní rádio. Po uvěznění *Bogdana Borusewicze (v lednu 1986) řídili RKK Krzysztof Dowgiałło a *Lech Kaczyński.

Konspirace umožnila Svazu přečkat represe *výjimečného stavu, ale jeho vůdcové stále hledali cesty k legálnímu působení. V září 1986 po propuštění téměř všech politických vězňů *Wałęsa jmenoval veřejnou Prozatímní radu Solidarity (Tymczasowa Rada, TR). V říjnu 1987 vzniklo místo TR a *TKK jednotné vedení svazu – veřejný *Celostátní výkonný výbor NSZZ Solidarita (Krajowa Komisja Wykonawcza, KKW) s *Wałęsou v čele. Vznik *KKW vyvolal protesty části členů Celostátního výboru svazu z doby před 13. prosincem 1981. Radikální oponenti umírněné linie *Wałęsy a *KKW (mj. *Gwiazda, Jurczyk, Rulewski) se sdružili v Pracovní skupině Celostátního výboru (Grupa Robocza Komisji Krajowej, GR KK), která kompromis s komunisty napadala.

Po dvou stávkových vlnách v květnu a v srpnu 1988, které proběhly pod heslem *Není svobody bez Solidarity* přistoupila moc na rozhovory s vůdci Svazu. V čele reprezentace solidaritní strany stál *Wałęsa a tvořili ji také *Bujak, *Frasyniuk, *Kaczyński a *Lis. Během jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) bylo dohodnuto, že Solidarita bude znovu legální a její politická reprezentace – *Občanský výbor – se zúčastní polodemokratických parlamentních voleb. Sedmnáctého dubna 1989 Vojvodský soud ve Varšavě *NSZZ Solidarita znovu zaregistroval.

Bartosz Kaliski, Jan Skórzyński

Solidarita soukromých rolníků (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych „Solidarność", NSZZ RI „Solidarność")

Rolnické odbory ideově spjaté a spolupracující s *NSZZ Solidarita. Jejich vznik předznamenaly rolnické nezávislé skupiny vznikající od roku 1978: Prozatímní výbor rolnické sebeobrany Lublinska (Tymczasowy Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej), Výbor rolnické sebeobrany Grójecka (Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej) se sídlem v obci Zbrosza Duża, Výbor rolnické sebeobrany Řešovska (Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Rzeszowskiej), Prozatímní výbor rolnických odborů (Tymczasowy Komitet Związku Zawodowego Rolników). Na nezávislé rolnické hnutí působily *KSS KOR a *ROPCiO a také časopisy *Gospodarz* (*Hospodář*), *Placówka* (*Spolek*) a *Postęp* (*Pokrok*) směřující na venkov. Inspirovali je také senioři lidoveckého hnutí, kteří v roce 1979 vytvořili Centrum lidového myšlení (Ośrodek Myśli Ludowej, OML). Rolnické skupiny si do léta 1980 nevytvořily společnou reprezentaci, různily se mírou organizovanosti a náklonnostmi k existujícím centrům politické opozice. Nejznámějšími aktivisty z tohoto období byli: Michał Jagła (OML), *Wiesław Kęcik (*KSS KOR, *Placówka*), Jan Kozłowski (TKZ ZR), Janusz Rożek (Lublinsko), kněz Czesław Sadłowski (Zbrosza), Bogumił Studziński (*ROPCiO, *Gospodarz*).

Na podzim 1980 rolníci začali organizovat odbory soukromých rolníků, které většinou přímo nenavazovaly na předsrpnové tradice. V říjnu roku 1980 Vojvodský soud ve Varšavě odmítl zaregistrovat NSZZ rolníků Venkovská Solidarita (NSZZ Rolników „Solidarność Wiejska"), který se však snažil v činnosti pokračovat. Vznikl také druhý svaz – NSZZ soukromých rolníků Rolnická Solidarita (Solidarność Chłopska). Koncem prosince 1980 začaly rolnické protestní akce, mj. okupace administrativních budov, které skončily podpisem dohod v Ustrzykách Dolních a v Řešově 18. a 20. února 1981. Dohody se týkaly nedotknutelnosti rolnického vlastnictví, ekonomických a právních podmínek umožňujících zvýšení výnosu soukromých rolnických hospodářství, zlepšení zásobování venkova. Úřady však rolníkům nadále upíraly právo sdružovat se v odborech, pokoušely se je přimět, aby se připojovali k organizaci rolnických kroužků, kontrolovaných úřady. Osmého března 1981 vznikla jednotná organizace nezávislého rolnického hnutí – NSZZ RI Solidarita v čele s Janem Kułajem. V polovině března členové tohoto svazu zahájili v Bydhošti protestní akci s požadavkem registrace NSZZ RI Solidarita. Podpora jejich úsilí ze strany *NSZZ Solidarita vedla k incidentu na zasedání Vojvodské národní rady v Bydhošti; byli tam zbiti tři aktivisté, což vyvolalo celopolskou krizi (19.–30. března), zakončenou podepsáním dohody. Ta mj. obsahovala způsob legalizace NSZZ RI Solidarita, k níž došlo 12. května 1981. V následujících měsících si NSZZ RI Solidarita budoval územní struktury, ale nestal se tak významnou organizací jako *NSZZ Solidarita. Známými aktivisty z tohoto období byli: Jan Antoł, Roman Bartoszcze, Piotr Baumgart, Gabriel Janowski, Jan Kułaj, Zdzisław Ostatek.

Po vyhlášení *výjimečného stavu (13. prosince 1981) byl svaz pozastaven a mnoho jeho aktivistů internováno. V říjnu 1982 zlikvidoval Sejm všechny existující odborové svazy včetně NSZZ RI Solidarita.

Období činnosti solidaritního podzemí na venkově nebylo dlouhé, nejdůležitější iniciativou byl Celopolský výbor odporu rolníků, který v roce 1982 vytvořil Józef Teliga. Zato se mnoho aktivistů seskupilo kolem

farností. Teprve v roce 1986 se začaly struktury znovu budovat ve větším rozsahu a v březnu 1987 byla jmenována Celostátní rada rolníků v čele s Józefem Śliszem. Představitelé svazu se zúčastnili jednání u *kulatého stolu. V dubnu 1989 byl NSZZ RI Solidarita znovu registrován. Osobní spory a vznik dalších rolnických stran svaz oslabily, třebaže na začátku devadesátých let sdružoval na 300 tisíc rolníků.

Andrzej Friszke

Společenský výbor pro vědu (Społeczny Komitet Nauki, SKN)

Cílem této nezávislé podzemní struktury působící v letech 1983–1989 bylo organizovat podzemní vědecké společenství a pomáhat lidem propuštěným z vysokých škol, finančně pomáhat vědcům a studentům, kteří nemohli z politických důvodů vědecky bádat, připravovat výukové programy, překlady zahraničních knih a článků pro potřeby vědy, osvěty a kultury.

V rámci tohoto programu byly zpracovávány zprávy o stavu vědy, připravovány informace o rozsahu represí ve vědeckém prostředí, podporováno vědecké bádání mj. o ohrožení způsobeném havárií jaderné elektrárny v Černobylu v roce 1986, o ohrožení životního prostředí Baltského moře, o dopadech průmyslu v Horním Slezsku na zdraví obyvatel. Byly připravovány vědecké (matematické) základy nezávislého sčítání volební účasti, jichž využívala podzemní *Solidarita. V roce 1985 byl připraven účinný mezinárodní protest více než sta západních vědců a intelektuálů proti vládou plánovanému omezení autonomie vysokých škol. Byly zpracovány etické kodexy vědce a připraven návrh na reformu organizace vědy a vzdělávání v Polsku, který byl uplatněn po červnových volbách v roce 1989. SKN také vydával knihy a časopisy, mj. *Serwis Informacyjny Społecznego Komitetu Nauki* (*Informační bulletin Společenského výboru pro vědu*), *Almanach Humanistyczny* (*Humanistický almanach*), *Aletheia*.

Okruh SKN vznikl z nelegálního *Sdružení vědeckých kurzů (Towarzystwo Kursów Naukowych, TKN), napolo legálního Semináře „Zkušenost a budoucnost“ a legálních struktur akademické Solidarity. Po vyhlášení *výjimečného stavu se okruh SKN stal součástí *podzemní společnosti*, kam patřilo rovněž Nezávislé vzdělávání (Zespół Oświaty Niezależnej; mj. *Krystyna Starczewska, Edward Wieczorek), Výbor nezávislé kultury (Komitet Kultury Niezależnej; mj. *Teresa Bogucka, Andrzej Osęka, Aleksander Wojciechowski), Všeobecná zdravotní komise (Społeczna Komisja Zdrowia; Zofia Kuratowska), Helsinský výbor (Komitet Helsiński; mj. *Marek Nowicki, Stefan Starczewski), Rada pro národní vzdělávání (Rada Edukacji Narodowej; mj. Anna Radziwiłł, Jerzy Szacki). První tři z těchto organizací společně s SKN vytvořily OKN-o (Oświata – Kultura – Nauka, tj. Osvěta – kultura – věda) – strukturu, jejímž cílem bylo rozdělovat finanční prostředky ze zahraničí pro tyto okruhy. Jejich představiteli v zahraničí byli *Leszek Kołakowski, Eugeniusz Smolar a také Irena Lasota a Jan Piotr Lasota.

Do SKN patřili mj. Stefan Amsterdamski, Janusz Grzelak, Witold Karczewski, Zygmunt Łuczyński, Barbara Malak, Michał Nawrocki, Barbara Stanosz, *Klemens Szaniawski (neformální předseda), Jerzy Wocial a Andrzej Ziabicki. S SKN spolupracovala nezávislá Pokladna stipendijní pomoci (kde byli kromě členů SKN činní také Władysław Kunicki-Goldfinger, Antoni Rey, Barbara Skarga, Andrzej Wyrobisz a Benedykt Zientara), působící od prosince 1982. Kromě celopolského SKN existovaly SKN ve všech nejdůležitějších akademických centrech země – v Gdańsku, Krakově, Vratislavi a také v Lodži, Lublinu, Poznani, Štětíně a v Horním Slezsku.

Marek Kunicki-Goldfinger

Studentský výbor Solidarity (Studencki Komitet Solidarności, SKS)

Opoziční studentská organizace. Impulsem k jejímu vzniku se stala smrt studenta Jagellonské univerzity a spolupracovníka *Výboru na obranu dělníků (KOR) Stanisława Pyjase 7. května 1977. Okolnosti smrti i nejasná a protiřečící si lékařská zpráva o jejích příčinách, jakož i chování vyšetřovacích orgánů naznačovaly, že měla politické pozadí. Skupina Pyjasových přátel se po dohodě s *KOR rozhodla uspořádat v krakovských ulicích manifestaci a pochod na počest zavražděného kolegy. Vzpomínkové akce, která se konala 15. května 1977, se zúčastnilo několik tisíc lidí (účastnit se měli také členové *KOR, avšak většina z nich byla v předvečer zatčena). Opoziční studentští aktivisté v Krakově, kteří se obávali stejného osudu, se rozhodli založit organizaci – platformu sebeobrany před pronásledováním a prostor k setkávání všech, kdo by chtěli vystoupit na obranu šikanovaných studentů. Zakládající prohlášení SKS, které bylo oznámeno při vzpomínkové akci 15. května, podepsali mj.: Liliana Batko, Wiesław Bek, Małgorzata Gątkiewicz, Józef Ruszar, Bogusław Sonik a Bronisław Wildstein.

Od následujícího akademického roku začal SKS organizovat sebevzdělávací setkání a tábory, při nichž se předávaly „necenzurované“ vědomosti, realizoval protestní akce proti zákazu využívat v univerzitních knihovnách exilovou literaturu nebo politickou literaturu pokládanou za „nesprávnou“, stavěl se na obranu studentů nebo vědeckých pracovníků pronásledovaných kvůli svému přesvědčení a politickým postojům, pořádal přednášky tzv. Létající univerzity. Aktivisté výboru – vedle zakladatelů také Anna Krajewska, Andrzej Mietkowski, Anna Szwed – úzce spolupracovali s opozičními organizacemi *KSS KOR, *ROPCiO a *TKN. Ve druhé polovině roku 1977 vznikly SKS ve Varšavě (Ludwik Dorn, Urszula Doroszewska, Stefan Kawalec, Sergiusz Kowalski), v Poznani (Włodzimierz Fenrych, Jacek Kubiak), v Gdaňsku (Piotr Dyk, Błażej Wyszkowski) a ve Vratislavi (Leszek Budrewicz, Mariusz Wilk), v roce 1978 ve Štětíně (Elżbieta Czuma, Janusz Klukowski). Začal také vycházet necenzurovaný časopis *Indeks* (*Index*), který redigovali představitelé nezávislého studentského hnutí z Krakova, Lodže a Varšavy. V roce 1980 se aktivisté SKS angažovali při vzniku *Nezávislého Studentského sdružení.

Piotr Śmiłowicz

Svobodné odbory (Wolne Związki zawodowe, WZZ)

Návrh na vytvoření nezávislých dělnických výborů v podnicích, které by skutečně zastupovaly zájmy zaměstnanců, byl poprvé formulován na stránkách časopisu **Robotnik*.

V únoru 1978 skupina katovických aktivistů *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (Roman Kściuczek, Władysław Sulecki, Kazimierz Świtoń) zřídila první Zakládající výbor Svobodných odborů. V dubnu 1978 vznikl podobný výbor v Gdaňsku. Mezi zakladateli byli *Andrzej Gwiazda a Krzysztof Wyszkowski, později se přidali Joanna Duda-Gwiazda, *Anna Walentynowicz, *Lech Wałęsa, *Bogdan Lis, Andrzej Kołodziej. Patronát nad WZZ Pobřeží převzal *KSS KOR a *Bogdan Borusewicz. Katovické WZZ se nijak šíře nerozvinuly, protože neměly podporu v místním prostředí a Świtoń byl od začátku vystaven krutému pronásledování. Postupně však sílily WZZ Pobřeží, mj. díky síle gdaňského opozičního centra. V srpnu 1978 začal vycházet časopis *Robotnik Wybrzeża* (*Dělník Pobřeží*), mezi aktivisty bylo čím dál víc dělníků a gdaňské WZZ rok co rok pořádaly nezávislé oslavy výročí *prosince 1970. Jejich vůdci sehráli důležitou úlohu v srpnových stávkách a postavili se do čela *NSZZ Solidarita.

V říjnu 1979 vznikly třetí WZZ ve Štětíně. Mezi aktivisty byli mj. Stefan Kozłowski, bratři Jan a Mirosław Witkowští. Od března 1980 začaly štětínské WZZ vydávat časopis *Robotnik Szczeciński* (*Štětínský dělník*).

Piotr Śmiłowicz

SZK viz Studentský výbor Solidarity

TKK viz Prozatímní koordinační výbor NSZZ Solidarita

TKN viz Sdružení vědeckých kurzů

Tygodnik Mazowsze
(*Týdeník Mazovsko*)
Nejdůležitější časopis podzemní *Solidarity. Vycházel nepřetržitě osm let od nastolení *výjimečného stavu. První číslo týdeníku vyšlo 11. února 1982. Na stránkách časopisu se vedla debata o taktice *Svazu za *výjimečného stavu, vycházela v něm prohlášení *Prozatímního koordinačního výboru (TKK) a *Regionálního výkonného výboru Mazovsko (RKW). Týdeník informoval o činnosti v podzemí, přinášel zprávy o procesech a represích vůči odborářům, rozhovory s vůdci *Solidarity – *Lechem Wałęsou, *Zbigniewem Bujakem, *Władysławem Frasyniukem aj. Uveřejnil také román opozičního spisovatele Marka Nowakowského. Dosahoval nákladu 50–80 tisíc výtisků. Systém distribuce časopisu byl důležitým činitelem budování struktury podzemního *Svazu. *Helena Łuczywo řídila redakci, kterou tvořili také Anna Bikont, Tomasz Burski, Zofia Bydlińska-Czernuszczyk, Anna Dodziuk, Wojciech Kamiński, Krzysztof Leski, Piotr Pacewicz, Małgorzata Pawlicka, Joanna Szczęsna, Ludwika Wujec. Za tisk odpovídali: Witold Łuczywo, Piotr Niemczyk a Tadeusz Winkowski. Časopis využíval finanční podpory ze zahraničí, plynoucí podzemními kanály přes *TKK a *RKW, mj. od redakce pařížské **Kultury*. Poslední číslo (290.) vyšlo 12. dubna 1989; pak redaktoři týdeníku do velké míry posílili redakci vznikajícího deníku *Gazeta Wyborcza*.

Bartosz Kaliski, Jan Skórzyński

Tygodnik Powszechny
(*Společenský týdeník*)
Katolický společensko-kulturní časopis vydávaný v Krakově od března 1945. Zpočátku byla vydavatelem krakovská Metropolitní kurie, od roku 1956 redakční kolektiv a Společenský vydavatelský institut Znak. Šéfredaktorem byl až do své smrti v roce 1999 Jerzy Turowicz. Časopis byl nezávislý na moci, i když procházel cenzurou a měl limitovaný náklad. Patronát – ale nikoliv kontrolu – nad ním měli krakovští arcibiskupové. *Tygodnik Powszechny* chtěl prezentovat katolické hledisko v Polsku řízeném komunisty a pouštěl se v oblasti kultury a filozofie do polemiky s marxismem, ale v politickém boji se neangažoval. V roce 1953 úřady časopis zavřely, když odmítl otisknout Stalinův nekrolog. Titul se vrátil na scénu i s právoplatnou redakcí v důsledku změn po *říjnu 1956. Týdeník se vedle *Klubů katolické inteligence stal jednou z institucí hnutí Znak sdružujícího katolické laiky, kteří se snažili účastnit veřejného života PLR, ale zachovat si nezávislost a ideovou totožnost. Časopis propagoval moderní model katolicismu a reformy II. vatikánského koncilu a někdy se na tomto pozadí dostával do sporu s církevní hierarchií. Byl otevřený dialogu s bezvěrci a ekumenismu.

K nejdůležitějším spolupracovníkům patřili *Władysław Bartoszewski, Antoni Gołubiew, Paweł Jasienica, *Stefan Kisielewski, *Marcin Król, Hanna Malewska, Stanisław Stomma, kněz Józef Tischner, kněz Karol Wojtyła, Jacek Woźniakowski. V sedmdesátých letech se týdeník s celým hnutím Znak sblížil s demokratickou opozicí. V roce 1980 se lidé spjatí s týdeníkem angažovali v činnosti *Solidarity, za *výjimečného stavu byl časopis na pět měsíců pozastaven. Několik členů redakce vstoupilo do *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita, který vznikl v roce 1988. Turowicz se účastnil jednání u *kulatého stolu a jeho dlouholetý zástupce Krzysztof Kozłowski se v roce 1990 stal prvním nekomunistickým ministrem vnitra ve vládě *Tadeusze Mazowieckého.

Jan Skórzyński

Ústav národní paměti
(Instytut Pamięci Narodowej, IPN)
Jedna z nejdůležitějších institucí zabývajících se soudobými dějinami, depozitář archivů bezpečnostních složek PLR. IPN začal fungovat v roce 2000, jeho prvním ředitelem se stal Leon Kieres (od prosince 2005 jím byl Janusz Kurtyka). Organizačně se ústav dělí na tři části: archivní (Úřad pro zpřístupňování a Archiv dokumentů), badatelskou (Úřad pro veřejné vzdělávání) a prokurátorskou (Komise pro stíhání zločinů proti polskému národu). Jednou ze zákonných povinností IPN je popularizace znalostí o politice vůči polské společnosti po roce 1939. Historici z IPN zkoumají činnost okupantů za druhé světové války, polského podzemního státu, politiku vlád Lidového Polska a různé formy společenského odporu a opozice. Výsledkem jejich bádání jsou četné vědecké a popularizační práce. IPN vydává archivní materiály, monografie, vyprávění a vzpomínky, životopisy, slovníky, vzdělávací publikace a časopisy, věnované nejnovějším polským dějinám: *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* (*Bulletin IPN*), *Pamięć i Sprawiedliwość* (*Paměť a spravedlnost*), *Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989* (*Represivní aparát v Lidovém Polsku 1944–1989*). Oficiální webová stránka instituce: https://ipn.gov.pl/.

Bogusław Kopka

Výbor na obranu dělníků
(Komitet Obrony Robotników, KOR)
První otevřeně působící opoziční skupina v PLR. Skupina 14 představitelů opozice, intelektuálů a lidí z kulturního prostředí vystoupila 23. září 1976 s *Výzvou ke společnosti a úřadům PLR*. V ní informovali o založení Výboru na obranu dělníků a o záměru působit ve prospěch obětí pronásledování po událostech z *června 1976 (pomoc dělníkům přitom již celou řadu týdnů probíhala). Zakládajícími členy výboru byli: Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, Ludwik Cohn, *Jacek Kuroń, *Edward Lipiński, *Jan Józef Lipski, *Antoni Macierewicz, Piotr Naimski, Antoni Pajdak, Józef Rybicki, *Aniela Steinsbergowa, Adam Szczypiorski, kněz Jan Zieja a *Wojciech Ziembiński. Záhy se k nim připojili: Halina Mikołajska, v říjnu *Mirosław Chojecki, Emil Morgiewicz a Wacław Zawadzki, v listopadu *Bogdan Borusewicz a Józef Śreniowski, v lednu 1977 Stefan Kaczorowski, Anka Kowalska a Wojciech Onyszkiewicz, v březnu 1977 *Adam Michnik, v červenci téhož roku kněz Zbigniew Kamiński a Jan Kielanowski. Výbor byl patronem pomoci pronásledovaným – finanční, právní i lékařské. Informace o represích a o své činnosti předával na Západ, kde přicházely do polské redakce **Rádia Svobodná Evropa*. V září 1976 vyšlo první číslo časopisu *Komunikat* KOR (*Prohlášení KOR*), kde vycházela prohlášení výboru. Vycházel také **Biuletyn Informacyjny* (*Informační bulletin*).

V únoru 1977 většina uvězněných a odsouzených dělníků – do značné míry díky akcím KOR – opustila vězení. V květnu 1977 po zavraždění krakovského studenta Stanisława Pyjase spjatého s KOR a následné protestní akci bylo 11 nejaktivnějších členů a spolupracovníků KOR uvězněno. Na jejich obranu i na obranu několika dělníků, kteří ještě zůstávali ve vězení, začalo 14 lidí (mj. Bogusława Blajfer, Bohdan Cywiński, Ozjasz Szechter, Kazimierz Świtoń, *Henryk Wujec) držet hladovku v kostele sv. Martina ve Varšavě (24.–30. května 1977). V červenci byli všichni uvěznění propuštěni, poté co vláda vyhlásila amnestii.

Poté, co KOR dosáhl svého hlavního cíle čili upuštění od represí proti účastníkům *června 1976, se 29. září 1977 proměnil ve *Výbor společenské sebeobrany KOR (Komitet Samoobrony Społecznej KOR, KSS KOR). Do *KSS KOR nevstoupili Kaczorowski, Morgiewicz a *Ziembiński.

Jan Skórzyński, Piotr Śmiłowicz

Výbor společenské sebeobrany KOR (Komitet Samoobrony Społecznej KOR, KSS KOR)

Výbor navazující od září 1977 na činnost *Výboru na obranu dělníků, opírající se o lidi bývalého *KOR. V říjnu 1977 ke skupině jeho členů přibyli ještě *Konrad Bieliński, *Seweryn Blumsztajn, *Andrzej Celiński, *Leszek Kołakowski, *Jan Lityński, *Zbigniew Romaszewski, Maria Wosiek a *Henryk Wujec. V květnu 1978 se připojil Jerzy Ficowski a v říjnu *Wiesław Kęcik a Jerzy Nowacki. V květnu 1980 se novou členkou stala Ewa Milewicz. KSS KOR měl spolupracovníky po celé zemi. Největšími opozičními centry byla Varšava, Gdaňsk, Krakov, Lodž, Vratislav a Poznaň.

Cílem KSS KOR byl podle jeho prvního sdělení boj s politickým pronásledováním, boj s porušováním zákonnosti a pomoc poškozeným, obrana lidských práv a občanských svobod. Výbor podporoval nezávislé instituce, které ostatně často zřizovali jeho členové a spolupracovníci. Nejdůležitější rozhodnutí se přijímala na každoměsíčních plenárních zasedáních; návrhy prohlášení připravovala redakční komise, výdaje kontrolovala Rada Fondu společenské sebeobrany. Předními „tahouny“ výboru byli *Jacek Kuroń, *Antoni Macierewicz, *Adam Michnik a *Jan Józef Lipski. Represivní aparát členy výboru rozličnými způsoby obtěžoval (zadržování na 48 hodin, prohlídky, sledování a kontrola korespondence, zákaz cestování do zahraničí, propuštění z práce, zbití).

Pod patronátem KSS KOR a díky jeho finanční podpoře se rozvinula řada nezávislých iniciativ – v létě 1977 vznikl *Nezávislý vydavatelský dům NOWA, který do roku 1981 vydal mimo cenzuru více než sto knih. Šéf NOWA *Mirosław Chojecki byl za vydavatelskou činnost v březnu 1980 uvězněn. Po vlně protestů a hladovce 23 opozičních aktivistů v Podkowě Leśné (7.–17. května) byl propuštěn z vězení, ale odsouzen na jeden a půl roku podmíněně. Stanovisko výboru a všechna jeho prohlášení přinášel pravidelně vydávaný časopis *Komunikat* (*Prohlášení*), který redigovala Anka Kowalska. Pod hlavičkou KSS KOR vycházely také časopisy **Biuletyn Informacyjny* (*Informační bulletin*), *Głos* (*Hlas*) a **Robotnik* (*Dělník*) a od roku 1978 politický čtvrtletník **Krytyka* (*Kritika*).

S KSS KOR měly těsné spojení *Svobodné odbory (Wolne Związky Zawodowe, WZZ), založené v Gdaňsku v roce 1978 a sdružující lidi, kteří se o dva roky později stali předními aktivisty *NSZZ Solidarita – mj. *Andrzeje Gwiazdu, *Annu Walentynowicz, *Lecha Wałęsu. Jedním z vůdců *WZZ byl člen výboru *Bogdan Borusewicz. Ve třech polských regionech vznikly Prozatímní výbory rolnické sebeobrany, které KSS KOR podporoval; působily také dva lokální Kluby společenské sebeobrany. Zvláštní váhu si získal *Intervenční úřad* (*Biuro Interwencyjne*), který působil v rámci KSS KOR a který řídili *Zbigniew a Zofia Romaszewští. Během čtyř let působení přicházelo úřadu několik stovek stížností ročně – záležitosti lidí poškozených úřady, zbitých příslušníky policie nebo Státní bezpečnosti anebo zavražděných. Nejdrastičtější případy byly popsány ve sbírce *Dokumenty Bezprawia* (*Dokumenty bezpráví*; 1978).

Na podzim 1977 zorganizoval *Celiński tzv. Létající univerzitu, cyklus přednášek nezávislých intelektuálů v soukromých bytech (přednášeli mj. *Kuroń a *Michnik). V roce 1978 se z této iniciativy stalo *Sdružení vědeckých kurzů.

KSS KOR se snažil navazovat kontakty s opozicí v dalších zemích východního bloku. V roce 1978 se uskutečnila dvě přímá setkání s aktivisty *Charty 77 v Krkonoších, o rok později členové KSS KOR a dalších opozičních hnutí drželi ve Varšavě hladovku na obranu vězněných představitelů opozice v Československu. Ve stejném roce navštívil *Zbigniew Romaszewski v Moskvě *Andreje Sacharova. Korespondenčně byli ve styku s disidenty v Maďarsku.

V létě 1980 KSS KOR pomáhal stávkujícím, informoval polskou i zahraniční veřejnost o průběhu protestů. *Borusewicz byl organizátorem stávky v gdaňských loděnicích a poradcem Mezipodnikového stávkového výboru. *Chojecki a *Bieliński vydávali *Stávkový informační bulletin Solidarita*. Na konci srpna bylo více než deset členů výboru uvězněno; byli propuštěni po podepsání *gdaňské dohody, na požadavek stávkujících. Členové KSS KOR se všichni angažovali v činnosti vznikajícího *Svazu jako poradci, vydavatelé a redaktoři odborářského tisku, vedoucí center společenských výzkumů; byli také v jeho vedení. Během I. celostátního sjezdu delegátů *NSZZ Solidarita v Gdańsku se 23. září 1981 KSS KOR rozpustil, protože zastával názor, že jeho činnost převzal *Svaz.

Jan Skórzyński, Piotr Śmiłowicz

výjimečný stav

V noci z 12. na 13. prosince 1981 nastolila Státní rada na celém území PLR výjimečný stav. Byla pozastavena činnost všech organizací, sdružení a odborových svazů včetně *NSZZ Solidarita a *NSZZ RI Solidarita, bylo zakázáno pořádat stávky, shromáždění a manifestace, mnohé podniky byly zmilitarizovány. Nastolení výjimečného stavu realizovalo plán na zničení *Solidarity, který moc připravovala řadu měsíců. Do ulic měst nastoupily vojenské jednotky. Byla pozastavena výuka ve školách a na univerzitách. Aktivisté *Svazu, členové Celostátního výboru v čele s *Wałęsou, jeho regionální orgány i poradci byli bez soudu umístěni do „izolačních táborů“ (internováno bylo celkem asi deset tisíc osob, z nichž byly asi tři tisíce zadrženy během první noci výjimečného stavu). Byla vyhlášena policejní hodina, tj. zákaz vycházení od deseti hodin večer do šesti ráno a zákaz pobývat bez zvláštního povolení mimo trvalé bydliště déle než 48 hodin. Byla zavedena cenzura poštovních zásilek, telefonní spojení bylo na měsíc přerušeno a poté kontrolováno. Pro polské občany, kteří by chtěli odjet ze země, byly uzavřeny hranice. Bylo pozastaveno vydávání všech novin a časopisů kromě deníků *Trybuna Ludu* (*Tribuna lidu* – orgán PSDS) a *Żołnierz Wolności* (*Voják svobody* – tiskový orgán armády). Přestal se prodávat benzín do soukromých aut.

V mnoha podnicích vypukly protestní stávky (nejdéle, dva týdny, trvala stávka horníků v dole Piast). Policejní síly a armáda je bezohledně potlačily s použitím tanků. Nejkrvavěji byla potlačena stávka v dole Wujek v Katovicích 16. prosince 1981 (zahynulo devět horníků, mnoho dalších bylo zraněno). Trestné činy uvedené v dekretu o výjimečném stavu posuzovaly vojenské soudy, často ve zkráceném řízení. Nejvyšší tresty padly v procesu se zaměstnanci Vysoké námořní školy v Gdyni – Ewou Kubasiewicz (10 let), Jerzym Kowalczykem a Jerzym Trzcińským (po devíti letech). Navzdory hrozbě tvrdých trestů sympatizanti *Solidarity a aktivisté opozice hned zahájili nezávislou vydavatelskou a odborářskou činnost.

V říjnu 1982 byly rozpuštěny všechny existující odborové svazy včetně *Solidarity. Tvrdost výjimečného stavu se postupně omezovala (ukončen byl 31. prosince 1982), ale k definitivní likvidaci zákazů a pravidel došlo teprve v červenci 1983 (trval 585 dnů). Výjimečný stav utlumil masové snahy Poláků o svobodu, přiměl jich stovky tisíc k emigraci

nebo k tomu, aby zůstali v zahraničí, a zastavil reformy. Několik desítek lidí přišlo o život (přesný počet nebyl ověřen).

Bartosz Kaliski

***Zapis* (*Záznam*)**

Nezávislý literárně kulturní časopis vydávaný mimo cenzuru v letech 1977–1981 ve Varšavě. Myšlenka vydávat *Zapis* se zrodila v literárním okruhu spjatém s demokratickou opozicí. S nápadem přišel *Adam Michnik, hlavním organizátorem byl *Wiktor Woroszylski. Redakční práce se v různých obdobích účastnili: Jerzy Andrzejewski, Stanisław Barańczak, *Teresa Bogucka, Jacek Bocheński (koordinátor od 11. čísla), Kazimierz Brandys, Tomasz Burek, Andrzej Drawicz, Jerzy Ficowski, *Jakub Karpiński, Andrzej Kijowski, Ryszard Krynicki, *Adam Michnik, Marek Nowakowski, Kazimierz Orłoś, *Barbara Toruńczyk (tajemnice redakce), *Wiktor Woroszylski, Adam Zagajewski. Časopis měl původně mít podobu nepravidelně vydávané antologie textů, odmítnutých kvůli cenzuře v oficiálních časopisech nebo vydavatelstvích (pod společným titulem *Teki*, tj. *Svazky*). Poté, co byl připraven první soubor, však převážila koncepce vydávat časopis v podobě čtvrtletníku. Mluvčím této koncepce byl *Wiktor Woroszylski, který také přišel s názvem *Zapis*. První číslo vyšlo v lednu 1977 v podobě strojopisu v osmi výtiscích, z nichž byl jeden poslán za hranice, ostatní se půjčovaly ke čtení v okruhu přátel. V květnu 1977 skupina studentů Katolické univerzity v Lublinu (mj. Piotr Jegliński a *Janusz Krupski) rozmnožila první číslo *Zapisu* v počtu 400 výtisků. Od čísla 2 z roku 1978 do čísla 18 z roku 1981 vydával časopis *Nezávislý vydavatelský dům NOWA. Všechna čísla přetiskovalo nakladatelství Index on Censorship v Londýně.

Zpočátku se v časopise zveřejňovaly práce, které cenzura nepustila do tisku a oficiální distribuce (např. román Tadeusze Konwického *Kompleks polski,* tj. *Polský komplex;* č. 3). Časem začala převažovat díla psaná rovnou se záměrem publikace bez cenzury (prvním byl román Tadeusze Konwického *Mała apokalipsa,* tj. *Malá apokalypsa;* č. 10). Vedle literárních děl – včetně překladů cizích autorů, jako byli *György Konrád, Viktor Maximov, *Tomas Venclova – vycházely v *Zapisu* eseje, reportáže, publicistické články, někdy i vědecké práce. Celkem na stránkách *Zapisu* vyšly práce zhruba 150 autorů. Stále se rozšiřovala kronika, v níž bylo zachyceno mnoho důležitých faktů a událostí z kulturního života země, které nebyly připuštěny do veřejného povědomí nebo byly zfalšovány. Po nastolení *výjimečného stavu byl pokusem o navázání na časopis *Nowy Zapis* (Jacek Bocheński, Marta Fik).

Jerzy Jackl

Zemská armáda (Armia Krajowa, AK)

Největší polská konspirační vojenská organizace za druhé světové války. AK byla zároveň jednou z největších partyzánských struktur v Evropě a představovala část polských ozbrojených sil, které bojovaly téměř na všech evropských frontách druhé světové války.

Zemská armáda vznikla rozhodnutím nejvyššího velitele generála Władysława Sikorského v únoru 1942 o přetvoření předcházející vojenské organizace, Svaz ozbrojeného boje (Związek Walki Zbrojnej, 1939–1942). Vojensky podléhala nejvyššímu veliteli, politicky pak polské vládě v exilu. Společně s vládními strukturami doma představovala nejdůležitější prvek polského podzemního státu. Sjednotila pod svým velením většinu jiných polských vojenských organizací. Jejími veliteli byli postupně generálové: Stefan Grot-Rowecki, Władysław Bór-Komorowski a Leopold Okulicki.

Hlavní úlohou AK byl boj jak proti německým, tak proti sovětským vetřelcům za obnovení nezávislého polského státu. Mělo toho být dosaženo nejprve (1940–1942) všeobecným ozbrojeným povstáním proti okupantům ve chvíli, kdy na polské území vstoupí spojenci. Když začalo být jasné, že na polské území vstoupí nejdříve Rudá armáda, byla připravena (1944) akce Bouře. Ta spočívala v postupném – tak, jak se bude posouvat sovětsko-německá fronta – osvobozování jednotlivých měst a území samostatně Zemskou armádou a tam, kde to nebude možné, ve spolupráci s Rudou armádou. Nejokázalejšími výsledky této taktiky byla operace Ostra Brama čili osvobození Vilna v červenci 1944 a varšavské povstání, které skončilo porážkou (1. srpna –2. října 1944).

AK také prováděla průběžnou bojovou a diverzní činnost, a dále činnost propagandistickou a vydavatelskou prostřednictvím Úřadu informací a propagandy AK (Biuro Informacji i Propagandy AK, BIP). Z více než 250 titulů konspiračního tisku byl nejdůležitější *Biuletyn Informacyjny (*Informační bulletin*). Probíhala rovněž propagandistická činnost mezi Němci a byly potlačovány komunistické vlivy. Výzvědnými úspěchy AK bylo odhalení německých příprav na útok proti SSSR a získání německých plánů zbraní „V" a jejich předání spojencům. Uskutečňovaly se akce na obranu civilního obyvatelstva, které Němci pacifikovali mj. na Zamojsku, a na obranu polského obyvatelstva před UPA, byli osvobozováni jednotliví lidé z vězení (Arsenal, Celestynów, Pinsk), organizovaly se atentáty na vůdce německé politické policie (mj. na generála Franze Kutscheru). V létě 1944 – v období nejvyššího rozvoje – měla AK asi 300 tisíc vojáků. Rozpustil ji rozkazem její poslední velitel v lednu 1945. V konspiraci zůstala jen malá část jejích příslušníků v nevelké organizaci NIE – Niepodległość (Nezávislost). V letech 1944–1945 bylo několik desítek tisíc vojáků a důstojníků AK uvězněno a vyvezeno do SSSR. Do roku 1956 je v Polsku pronásledovaly tvrdé represe včetně mnoha trestů smrti.

Marek Kunicki-Goldfinger

Celek zpracovali

Bartosz Kaliski, Jan Skórzyński

Edmund BAŁUKA
(1933–2015)

Dělnický aktivista, jeden z vůdců stávek v letech 1970 a 1971 ve Štětíně.

Narodil se v Machnówce u Krosna. Po ukončení sedmi tříd základní školy v Krosně se rok učil ve Státním centru námořní výuky v Gdyni. Od roku 1949 byl námořním mechanikem na lodích Státního obchodního námořnictva a později Polských zaoceánských tras, pak jeřábníkem v Přístavní správě Gdyně.

V roce 1956 se pokusil uprchnout na Západ a strávil 14 měsíců ve vězení. Od roku 1962 pracoval ve Štětínských loděnicích Adolfa Warského, v roce 1968 získal diplom mistra.

Účastnil se štětínských dělnických protestů, které začaly 17. prosince 1970. Když 20. prosince delegáti stávkujících podniků odmítli dohodu, kterou s vojvodskými úřady vyjednal Celoměstský stávkový výbor, chopil se vedení stávky, jež měla trvat, dokud nebudou splněny požadavky dělníků (především zvýšení platů a odvolání zvýšení cen potravin). Protest však byl po dalších dvou dnech přerušen.

Během dalšího protestu, 22. ledna 1971, stanul v čele osmatřicetičlenného stávkového výboru Štětínských loděnic Adolfa Warského. Dělníci zahájili okupační stávku, kterou inicioval, a žádali, aby do loděnic přijeli představitelé nejvyššího vedení. V noci z 24. na 25. ledna se Bałuka v loděnicích aktivně účastnil rozhovorů s prvním tajemníkem ÚV PSDS Edwardem Gierkem, premiérem Piotrem Jaroszewiczem a ministry národní obrany a vnitra. Poté byl předsedou Dělnického výboru, který měl přijaté návrhy uskutečnit (hlavně nové volby do odborového vedení v loděnicích). Stal se tajemníkem Podnikové rady odborů.

V roce 1972 byl krátce předsedou Rady odborů kovoprůmyslu. Odmítl návrh, aby se stal ředitelem továrny na nářadí ve Štětíně-Dąbie a vrátil se do svého původního oddělení, kde pracoval jako zámečník. Na VII. sjezdu Ústřední rady odborů (v listopadu 1972) jako jediný účastník protestoval proti změně statutu. Za to, že 3. listopadu vyvolal ve svém oddělení několikahodinovou stávku, byl propuštěn z práce a zůstal bez prostředků.

Teprve v únoru 1973 byl zaměstnán jako strojník na lodi a vypravil se na plavbu do Japonska. V prvním přístavu – na Kanárských ostrovech – požádal o politický azyl. Po sedmi měsících pobytu v Madridu (v srpnu 1973 tam poskytl dlouhý rozhovor *Rádiu Svobodná Evropa*) začal pracovat jako námořník na libyjské lodi; plavil se po Středozemním moři.

Poté žil z příspěvků švýcarských odborů, žil ve Francii, v Belgii a ve Velké Británii, kde mj. publikoval texty v periodicích *Dziennik Polski* (*Polský deník*) a *Dziennik Żołnierza* (*Deník vojáka*), byl konzultantem při výrobě filmu Bolesława Sulika *Three days in Szczecin*, což byl fiktivní záznam událostí ve Štětínských loděnicích v lednu 1971, a také v něm vystupoval.

V roce 1976 založil v Paříži radikálně levicový čtvrtletník *Szerszeń* (*Sršeň*) a byl jeho šéfredaktorem. Byl zvolen předsedou Evropského výboru pro zakládání svobodných odborů ve východní Evropě a v SSSR.

Dvacátého prvního dubna 1981 se na falešný pas vrátil do Štětína. Prokuratura ho začala trestně stíhat, ale zaručil se za něj Dělnický výbor *NSZZ Solidarita v loděnicích a byl přijat do práce do svého někdejšího oddělení. Ve druhé polovině roku 1981 založil Polskou socialistickou stranu práce, která však měla prchavý život (ale lidé, kteří se v ní angažovali, jako Tadeusz Lichota nebo Grzegorz Ostrowski, pokračovali v činnosti ještě v polovině osmdesátých let a vydávali necenzurovaný časopis *Biuletyn Informacyjny PSPP* (*Informační bulletin Polské socialistické strany práce*). Třináctého prosince 1981 byl Bałuka internován a dostal se do Goleniowa, poté do Wierzchowa Pomorského, kde byl 3. června 1982 uvězněn s obviněním z *činnosti směřující k násilnému svržení státního zřízení a oslabení obranné síly PLR.* Byl odsouzen k pěti letům odnětí svobody, 11. srpna 1984 byl na amnestii propuštěn z vězení v Barczewu.

V listopadu 1984 vstoupil do regionálního Společenského občanského výboru na obranu zákonnosti, který vznikl v reakci na vraždu kněze *Jerzyho Popiełuszka.

Poté, co nebyl přijat do práce ve Štětínských loděnicích, odjel na jaře 1985 do Francie. Od roku 1989 pracoval v NSZZ Solidarita '80, odborech zpochybňujících politickou linii *Wałęsovy *Solidarity. Domů se vrátil 6. února 1990.

Michał Paziewski

I.

Drugi strajk szczeciński. *Na Antenie,* 1973, září–říjen.

Edmund Baluka on the Workers Movement in Poland. *Labour Focus on Eastern Europe,* (Oxford) 1977, č. 2.

Lettres de prison. Paříž 1984.

O sobie... Na spotkaniu z dziennikarzami. *Kurier Szczeciński,* 1981, č. 82.

BALUKA, E. – BARKER, E.: Workers Struggles in Poland. *International Socialism Journal,* (Londýn) 1977, č. 94.

II.

EISLER, J.: *Grudzień '70.* Varšava 1995.

TÝŽ: *Grudzień 1970 roku. Geneza, przebieg, konsekwencje.* Varšava 2000.

FALKOWSKA, W.: Powrót z przeszkodami. *Tygodnik Solidarność,* 1981, č. 7.

KRASUCKI, E.: Antypochód 1 maja 1971 r. w Szczecinie. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 2007, č. 7.

TÝŽ: Unikając szablonu. Wokół biografii Edmunda Bałuki. *Gazeta Wyborcza* [Štětín], 9. 1. 2007.

KROPIWNICKI, J.: *Zapis protestu*. Wydawnictwo Słowo, Varšava 1985; Londýn 1987.

MATLAK, K. – SOKALSKI, J.: Co Edmund Bałuka miał do powiedzenia „Głosowi"? *Głos Szczeciński,* 1981, č. 85.

MORAWSKI, J.: Teczki goryczy. *Rzeczpospolita,* 8.–9. 6. 2002.

Oskarżenie. Sprawa Edmunda Bałuki [bez uvedení autora, měsíce a roku vydání].

Powroty do Polski. *Kurier Szczeciński,* 1990, č. 32 (rozhovor).

Rozrabiacz czerwonej farby. *Morze i Ziemia,* 1990, č. 22 (rozhovor).

Szansą związku jest walka. *Jedność,* 1981, č. 31 (rozhovor).

SZEJNERT, M. – ZALEWSKI, T.: *Szczecin: grudzień–sierpień–grudzień*…

W. Z. [vl. jm. Ziembiński, Wojciech]: Trzydzieści lat temu w Stoczni Szczecińskiej. *Polski Express,* (New Britain, USA) 2001, č. 12.

ZADWORNY, A.: Wyprały Gierkowi koszule. *Gazeta Wyborcza,* 24. 1. 2001.

ZALEGA, D.: Ruch trockistowski w PRL. *Lewica bez cenzury* – viz www.geocities.com/lbc_1917_2/archiwum_3.htm (citováno k 20. 2. 2007).

ZIELIŃSKI, T.: Kto następny? Deportowano rodzinę Edmunda Bałuki. *Jedność,* 1981, č. 37.

Znowu w Stoczni! *Jedność,* 1981, č. 17 (rozhovor).

POLSKO

Władysław BARTOSZEWSKI
(1922–2015)

Historik, publicista. Účastník setkání *Klubu křivého kola, dlouholetý spolupracovník *_Rádia Svobodná Evropa_ a časopisu *_Tygodnik Powszechny_. V roce 1978 spoluzakladatel a přednášející *Sdružení vědeckých kurzů, v roce 1980 spoluzakladatel Výboru na obranu vězňů svědomí při Celostátním dohadovacím výboru *NSZZ Solidarita. V roce 1981 člen Společenské rady pro národní hospodářství. V roce 1987 spoluautor _Prohlášení 63_, vzniklého při příležitosti návštěvy Jana Pavla II. v Polsku. Pseudonymy: Jan Kowalski, Z.Z.Z.

Narodil se ve Varšavě, jeho otec byl bankovním úředníkem, matka pocházela z rodiny s bohatou tradicí usilování o nezávislost. V září 1939 se Bartoszewski jako sanitář zúčastnil civilní obrany Varšavy. Devatenáctého září 1940 ho uvěznili Němci a poslali ho do koncentračního tábora v Osvětimi. Díky péči polského Červeného kříže, jehož byl pracovníkem, byl 8. dubna 1941 ještě s několika dalšími lidmi propuštěn.

Od podzimu 1941 do roku 1944 studoval polskou filologii na tajné Varšavské univerzitě. V roce 1942 vstoupil do konspirativní katolické organizace Fronta obrození Polska. V srpnu 1942 složil přísahu vojáka *Zemské armády (AK) a začal pracovat v Úřadu pro informace a propagandu hlavního velitelství *AK. Od konce roku 1942 do roku 1944 byl zaměstnancem oddělení vnitřních záležitostí zastoupení exilové vlády v zemi, kde se věnoval poskytování pomoci vězňům ve vězení Pawiak a shromažďoval dokumentaci o německých zločinech proti Polákům a Židům pro potřeby polské vlády v Londýně.

Od roku 1942 byl členem Prozatímního výboru pro pomoc Židům, poté Rady pomoci Židům „Żegota“ (v roce 1966 za to byl vyznamenán medailí Spravedlivý mezi národy světa). V roce 1943 se stal zástupcem vedoucího židovského referátu oddělení vnitřních záležitostí zastoupení exilové polské vlády v zemi. Od 1. srpna do 2. října se účastnil varšavského povstání (byl vyznamenán Válečným křížem). Za okupace byl redaktorem mnoha časopisů – byly to mj. *Prawda Młodych* (*Pravda mladých*), *Tygodniowe Sprawozdanie Prasowe* (*Týdenní přehled tisku*) a *Biuletyn – Wiadomości z Miasta i Wiadomości Radiowe* (*Bulletin – zprávy z města a rozhlasové zprávy*).

Do října 1945 zůstal v podzemí: byl tajemníkem redakce *Informačního bulletinu* Úřadu pro informace a propagandu hlavního velitelství *AK, členem antikomunistické organizace NIE (Ne), poté byl v domácím zastoupení ozbrojených sil. Na podzim téhož roku začal pracovat v Ústavu národní paměti a v Hlavní komisi pro zkoumání nacistických zločinů v Polsku. Začátkem roku 1946 se stal členem Polské lidové strany, která se stavěla proti posovětšťování Polska, a také členem redakce jejího deníku *Gazeta Ludowa* (*Lidové noviny*).

Od 15. listopadu 1946 do 10. dubna 1948 a pak od 14. prosince 1949 byl vězněn za účast na podzemní činnosti a za práci v deníku *Gazeta Ludowa.* Dvacátého devátého května 1952 byl odsouzen k 8 letům odnětí svobody za údajnou špionáž; trest vykonával ve věznicích v Rakowiecké ulici ve Varšavě, v Rawiczi a Ratiboři. Šestnáctého srpna 1954 byl z vězení propuštěn. V březnu 1955 rozhodl Nejvyšší vojenský soud, že byl odsouzen a vězněn nezákonně.

Od roku 1955 pracoval jako redaktor publikací ve Sdružení polských knihovníků, v letech 1957–1960 jako redaktor a posléze jako tajemník redakce týdeníku *Stolica* (*Metropole*); publikoval texty na téma druhé světové války a Varšavského povstání. Od začátku šedesátých let udržoval kontakty s německou mládeží z organizace PAX Christi, přijíždějící do Polska, aby *svou prací a postojem budovala smíření mezi národy.* V té době také navázal kontakt s rakouským katolickým časopisem *Die Furche*. V roce 1967 vydal (spolu se Zofií Lewinównou) knihu *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939–1945* (*Je z mé vlasti. Poláci na pomoc Židům 1939–1945*). Kniha dostala cenu *Rádia Svobodná Evropa* (*RSE*) za *nejlepší dokumentární knihu, která v Polsku vyšla*.

S okruhem pozdější demokratické opozice se setkal v redakci týdeníku *Tygodnik Powszechny*, s nímž spolupracoval od roku 1957, a také v *Klubu křivého kola (1961–1962). V roce 1963 začal spolupracovat s *_RSE_, zejména s Janem Nowakem-Jeziorańským a Tadeuszem Żenczykowským; publikoval v časopise *_RSE Na Antenie_ (_V rozhlase_). Podílel se na distribuci *_Dopisu 34_ z března 1964. V souvislosti se spoluprací s *_RSE_ u něj 1. října 1970 proběhla domovní prohlídka. V prosinci 1970 ho prokurátor obvinil ze *spolupráce s protistátními silami z Rádia Svobodná Evropa na poškozování PLR*. Soud se sice nakonec nekonal, ale Bartoszewski byl několik let postižen zákazem publikovat.

V letech 1974–1975 pořádal ve Varšavě (mj. u *Jana Józefa Lipského) soukromé semináře a cvičení o nejnovějších dějinách Polska. V letech 1973–1981 přednášel na Katolické univerzitě v Lublinu a stal se morálním a intelektuálním pěstounem tamního okruhu studentů historie, který v roce 1977 začal vydávat nezávislý měsíčník *Spotkania* (*Setkání*).

V roce 1974 byl spoluautorem dopisu Státní radě, který obsahoval žádost o omilostnění *Andrzeje Czumy a jeho bratra Benedykta, odsouzených za účast v antikomunistické organizaci *Ruch. Patřil ke spoluautorům *_Dopisu 14_ a byl signatářem *_Dopisu 101_, adresovaných Sejmu (oba z ledna 1976), které protestovaly proti změnám v Ústavě PLR. V lednu 1977 podepsal jeden z dopisů na obranu pronásledovaných dělníků z Radomi a Ursusu (*červen 1976). Od roku 1976 byl také poradcem a spoluautorem textů (např. *Poláci – Židé*) vydávaných *Polskou dohodou za nezávislost. Podepsal dopis vedení polského PEN klubu premiérovi z 31. ledna 1978 požadující omezení cenzurních zásahů vyplývajících z bezpečnosti státu na minimum.

Dvacátého druhého ledna 1978 byl spoluzakladatelem *Sdružení vědeckých kurzů (TKN). Na Létající univerzitě spjaté s *TKN přednášel v letech 1978–1979 dějiny druhé světové války a dějiny polsko-židovských vztahů (přednášky vydal v roce 1980 *Nezávislý vydavatelský dům NOWA pod titulem *Polský podzemní stát 1939–1945*). Jako jediného z přednášejících ho na podzim 1979 přestupková komise potrestala pokutou. Během Týdnů křesťanské kultury přednášel v kostelech v celé zemi. Byl jedním ze signatářů *Otevřeného dopisu učitelům a vychovatelům* ze 14. června 1980, který vytvořilo *TKN, o nebezpečích plynoucích pro mládež z oficiální podoby vzdělávací politiky.

Podepsal *Výzvu 64* intelektuálů z 20. srpna 1980 na podporu požadavků stávkujících dělníků na Pobřeží, v němž byla vláda vyzývána k rozhovorům. V září téhož roku se stal členem *NSZZ Solidarita. V prosinci 1980 byl spoluzakladatelem Výboru na obranu vězňů svědomí pri Celostátním dohadovacím výboru *NSZZ Solidarita. V listopadu 1981 se stal členem Společenské rady pro národní hospodářství, která měla reprezentovat zájmy společnosti vůči státní moci. Byl účastníkem I. kongresu polské kultury, jehož jednání přerušilo nastolení *výjimečného stavu.

Třináctého prosince 1981 byl internován v Białołęce, poté v Jaworzi. Propuštěn byl 28. dubna 1982 na nátlak německých, rakouských a židovských politiků a intelektuálů.

Od října 1982 do června 1983 byl stipendistou Wissenschaftskollegg zu Berlin a v letech 1983–1990 přednášel na univerzitách v Mnichově, Eichstattu a Augsburgu.

V osmdesátých letech publikoval v podzemních a exilových časopisech (*Puls*, *Zeszyty Historyczne*). Vydal také řadu knih významných pro polskou historii a kulturu, mj. *Los Żydów Warszawy 1939–1943* (*Osud varšavských Židů 1939–43*), *Dni walczącej stolicy*. *Kronika Powstania Warszawskiego* (*Dny bojující metropole. Kronika varšavského povstání*). V roce 1983 vydal v Německu autobiografickou historickou knihu *Herbst der Hoffnungen* (Polsky jako: *Podzim nadějí. Je důležité být slušný*). Ve stejném roce dostal ve Vídni Herderovu cenu.

Ve skupině lidí, které pozval *Wałęsa v předvečer pouti Jana Pavla II., podepsal *Prohlášení 63* z 31. května 1987, obsahující základní cíle polské demokratické opozice.

Význam svého postoje nezávislého humanitního vědce, odmítajícího násilí a nenávist, postoje zřejmého z dlouholeté opozice vůči polské komunistické moci a spočívajícího v budování mostů ke spolupráci a porozumění s Němci a v hledání pomoci Poláků Židům za holokaustu, snad nejlépe ukázal v přednášce, kterou proslovil při přebírání Ceny německých knihkupců v roce 1986. *Věc míru*, řekl, [...] *je pro mne neoddělitelná od svobody člověka a skupin lidí, svobody vyznání nebo světového názoru, svobody zvolit si místo a podobu života, zvolit si politický a hospodářský režim, svobody slova a svobody od strachu. Dokud nebudou tyto podmínky lidského života splněny* [...]*, nezajistíme trvalý mír*, což doplnil slovy: *neexistuje svobodná a spravedlivá Evropa bez svobodného Polska na mapě* (*Warto być przyzwoitym*, tj. *Je důležité být slušný.* Poznaň 1990).

Do konce existence PLR ho intenzívně sledovala Státní bezpečnost, a to i na jeho vědeckých pobytech v zahraničí.

Od roku 1990 byl předsedou mezinárodní rady Státního muzea Osvětim a od roku 2001 Rady na ochranu památky bojů a mučednictví. V letech 1972–1984 byl generálním tajemníkem polského PEN klubu, od roku 2001 jeho předsedou. V roce 1991 se stal čestným občanem Izraele. Zastával významné státní funkce: v letech 1990–1995 byl velvyslancem Polska v Rakousku, dvakrát byl ministrem zahraničí (1995–1996 a 2000–2001) a v letech 1997–2001 senátorem.

Obdržel nejvyšší státní vyznamenání Estonska, Litvy, Maďarska, Rakouska, SRN a Španělska; v roce 1995 byl vyznamenán Řádem Bílého orla (nejvyšším polským státním vyznamenáním).

Marek Kunicki-Goldfinger

I.

A wolny świat nie reagował: 60. rocznica wyzwolenia Auschwitz-Birkenau. *Gazeta Wyborcza,* 2005, č. 23.

Dni walczącej stolicy. Kronika Powstania Warszawskiego. Londýn 1984; Krąg, Varšava 1984.

Herbst der Hoffnungen. Es lohnt sich anständig zu sein. Basilej – Freiburg – Vídeň 1983. Polsky jako: *Jesień nadziei. Warto być przyzwoitym*. Spotkania, Lublin 1984; 1986; pod titulem *Warto być przyzwoitym*. Poznaň 1990; rozšířené ilustrované vydání, Poznaň 2005.

Jedna czy dwie Europy? Rola Kościoła katolickiego w procesie integracji europejskiej. Glivice 2003.

Los Żydów Warszawy 1939–1943. Puls. Londýn 1983.

Moja Jerozolima, mój Izrael. Varšava 2005 (vzpomínky).

Na drodze do niepodległości. Editions Spotkania, Paříž 1987.

Polska – Niemcy – Europa a kwestia wypędzonych. *Polska w Europie,* 2002, sešit 4.

Polskie Państwo Podziemne 1939–1945. NOWA, Varšava 1980; Komitet Wyzwolenia Społecznego, [bez místa vydání] 1981; Agencja Informacyjna Solidarności Walczącej, Lublin 1985.

Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1946. Dokumenty do dziejów niezależnego ruchu ludowego w Polsce. Nakladatelství Głos, Varšava 1981.

Radio Wolna Europa i Służba Bezpieczeństwa. *Pamięć i Sprawiedliwość,* 2006, č. 2.

Syndykat zbrodni. Kartki z dziejów UB i SB w czterdziestoleciu PRL. Editions Spotkania, Paříž 1986.

Ustrój państwa a polityka zagraniczna: wykłady publiczne w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych. Varšava 2002.

BARTOSZEWSKI, W. – PIWOWARCZYK, D. (ed.): *Ponad podziałami. Wybrane przemówienia i wywiady, lipiec–grudzień 2000 r*. Varšava 2001.

TÍŽ: *Wspólna europejska odpowiedzialność. Wybrane przemówienia i wywiady, styczeń–lipiec 2001 r*. Varšava 2001.

KUNERT, A. K. (ed.): *Pisma wybrane*, sv. 1: *1942–1957*; sv. 2: *1958–1968*. Krakov 2007.

II.

BARCZ, J. (ed.): *Prawda i pojednanie: w 80. rocznicę urodzin Władysława Bartoszewskiego.* Varšava 2002 (vzpomínky).

EISLER, J.: *List 34…*

FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980…*

HAMMERLING, Z. – NADOLSKI, M.: *Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980. Wybór dokumentów.* Varšava 1994.

KĄDZIELA, Ł.: Nie żałuję ani jednego napisanego zdania. Z W. Bartoszewskim rozmawia Ł. Kądziela. *Więź*, 1986, č. 7–8 (rozhovor).

KOMAR, M.: *Władysław Bartoszewski. Skąd pan jest? Wywiad rzeka…*

KUNERT, A. K. (ed.): *Władysław Bartoszewski. Życie i twórczość.* Varšava 1999. Německy jako: *Der Brückenbauer zwischen Ost und West – Władysław Bartoszewski. Publizist – Geschichtsforscher – Staatsmann.* Varšava 2000 (bibliografie a podrobné životní kalendárium).

TÝŽ: *„Żegota" – Rada Pomocy Żydom 1942–1945. Wybór dokumentów.* Varšava 2002.

MACHCEWICZ, P.: Operacja „Olcha". *Pamięć i Sprawiedliwość,* 2006, č. 2.

STECZOWICZ-SAJDEROWA, Z. (ed.): *50 lat pisarstwa Władysława Bartoszewskiego: 1942–1992. Bibliografia*. Vídeň 1992.

TERLECKI, R.: *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych…*

Czesław BIELECKI
(nar. 1948)

Architekt. V osmdesátých letech stál v čele podzemního nakladatelství CDN. Jeden z nejdůležitějších politických publicistů. Pseudonymy: M. R., Maciej, Marcin, Maciej Poleski, Marcin Rawski, Zośka.

Narodil se ve Varšavě. V letech 1968–1973 studoval na Fakultě architektury Varšavské polytechniky. Tam se 21.–22. března 1968 účastnil okupační stávky. Byl zatčen za pokusy koordinovat protest studentů Varšavské polytechniky a Varšavské univerzity. Ve vězení navázal kontakt s *Adamem Michnikem, kterého znal ze střední školy. V červnu 1968 byl po ukončení vyšetřování propuštěn.

V letech 1970–1979 patřil ke konspirační skupině Bojující Polsko (Polska Walcząca), sdružující přátele ze skautu, od roku 1972 byl instruktorem 23. varšavské skautské družiny „Pomarańczarnia" a 105. varšavské skautské skupiny „Romualda Traugutta". Členové skupiny pořádali pouliční letákové akce, v roce 1977 rozvinuli na domech varšavského sídliště Za Żelazną Bramą transparenty s požadavkem na propuštění uvězněných aktivistů *Výboru na obranu dělníků (KOR).

V letech 1977–1981 byl Bielecki členem redakčního týmu legálního měsíčníku *Architektura*. V letech 1979–1980 řídil výrobu tiskovin tajné *Polské dohody za nezávislost. V dubnu 1979 pod pseudonymem Maciej Poleski debutoval jako publicista v pařížské **Kultuře* článkem *Wolność w obozie* (*Svoboda v táboře*). Do roku 1989 tam uveřejnil více než deset textů, z nichž mnohé pak byly přetištěny v nezávislém oběhu v Polsku, mj. ve sbírce *Wolność w obozie*.

Od roku 1980 patřil do *Solidarity, byl členem kulturního výboru Mezipodnikového zakládajícího výboru (později Regionu) *NSZZ Solidarita Mazovsko.

Po vyhlášení *výjimečného stavu pracoval v konspiraci. Na přelomu let 1981/1982 založil Vydavatelství CDN, z něhož se zanedlouho stal jeden z největších podzemních vydavatelských podniků. Redakční tým postupně řídili: Magda Leja, Zygmunt Stępiński, Adam Rysiewicz. CDN vydalo přes sto knih, tisklo část nákladu časopisu **Tygodnik Mazowsze*. Ve spolupráci s redakcemi vydávalo rovněž několik časopisů, přičemž často financovalo technickou přípravu jednotlivých čísel a autorské honoráře: od roku 1984 *Obóz* (*Tábor*), časopis věnovaný záležitostem komunistických zemí (mj. Andrzej Ananicz, Wojciech Maziarski, Kazimierz Stembrowicz), od roku 1983 *Redutu*, časopis určený vojákům (pplk. Stanisław Dronicz, Barbara Gleb, plk. Wincenty Heinrich, pplk. Marian Rajski), od roku 1983 *Godność* (*Čest*), časopis policistů (Michał Jankowski) a také od roku 1984 *Biuletyn Międzywydawniczy BMW* (*Mezivydavatelský Bulletin BMW*) redigovaný Jerzym Jacklem. Zvuková redakce CDN (Jan Bartyś, Bogusław Bobula, Jan Krzysztof Kelus, Urszula Sikorska), zabývající se výrobou kazet, se od vydavatelství rychle osamostatnila. Vydavatelství se podílelo na přípravě konspirativních rozhlasových pořadů. Celý podnik koordinoval Bielecki s manažerským kroužkem (mj. Andrzej Kiepurski, Tomasz Kowalewski, Tomasz Krawczyk, Mirosław Laskowski, Zbigniew Ostaszewski, Maria Twardowska).

V osmdesátých letech Bielecki patřil k nejdůležitějším nezávislým politickým publicistům. V diskusi o strategii opozice po 13. prosinci 1981 se přimlouval za vytvoření rozsáhlého hnutí společenského odporu, opírajícího se jak o konspiraci, tak o masový pasivní odpor vůči politice *výjimečného stavu. Varoval před otevřenou konfrontací v podobě generální stávky, připouštěl však použití síly v podzemní činnosti: *nelze už věřit, že je teroristu možné přesvědčit přemlouváním anebo jen hrozbou použití síly. Síla použitá proti teroristovi není protiteror, je to normální sebeobrana, bez které národ zakrní* (*21 uwag o dialogu s terrorystą*, tj. *21 úvah o dialogu s teroristou*. *Kultura,* 1982, č. 9).

Od července 1982 korespondoval prostřednictvím kurýrů s Jerzym Giedroycem a vytvářel konspirativní kanál k pašování peněz, publikací a tiskařského zařízení. Z Polska se touto cestou vyvážely podzemní časopisy, materiály dokumentující *výjimečný stav a dokonce – na Giedroycovu zvláštní objednávku – krátký dokumentární film o polské opozici, který byl předán západním médiím.

Pracovníci CDN uskutečnili z iniciativy Bieleckého několik dezinformačních akcí, směřujících dovnitř aparátu Polské sjednocené dělnické strany (PSDS). Před Vánocemi 1983 byly na adresy některých stranických aktivistů poslány diplomy v polštině a ruštině s datem 13. prosince 1981 a se zfalšovaným podpisem generála Wojciecha Jaruzelského jako vyznamenání za kolaboraci s komunistickým režimem. Byly k nim připojeny kopie carských medailí Za usmirenije polskogo mjatěža 1863 (Za potlačení polské vzpoury 1863). V roce 1984 dostali aktivisté lokálních orgánů PSDS falešné pozvání na sjezd do Varšavy. Jejich nečekaný příjezd vyvolal organizační zmatky.

Tato sekce pracovala také pro jiná podzemní centra – vyráběla různé falešné úřední dokumenty. V činnosti CDN se trvale angažovalo 100–150 osob.

Bielecki spolupracoval s podzemním *Regionálním výkonným výborem NSZZ Solidarita Mazovsko. Zvláštní akce připravoval se Skupinami odporu „Solidární", které řídil *Teodor Klincewicz.

Jako představitel CDN se účastnil setkání Konsorcia Nadace nezávislých vydavatelství sdružujícího největší podzemní vydavatelství, které koordinovalo vydavatelskou politiku a rozdělovalo finanční prostředky ze zahraničí. Konsorcium zřídilo vlastní pojišťovnu, která proplácela mj. náklady na auta zabavená Státní bezpečností za převážení samizdatů.

V květnu 1983 byl uvězněn. V cele uskutečnil rozhovor s *Michnikem známý jako *Dialog przez kraty* (*Dialog přes mříže*), který vyšel v **Tygodniku Mazowsze* 8. září 1983. Po necelých třech měsících byl propuštěn na amnestii; StB v něm neodhalila Macieje Poleského. Vrátil se do podzemí. V roce 1983 uveřejnil spolu s Kelusem a Sikorskou příručku *Mały konspirator* (*Malý konspirátor*), která se v podzemí stala vydavatelským šlágrem a byla mnohokrát přetištěna.

V roce 1984 hodnotil v časopise **Krytyka* situaci opozice následovně: *V naší již dvouleté podivné válce je jedinou bojovou frontou, která se stabilizovala, fronta lokální. Je to obrana konkrétních případů a lidí, co jiné mobilizuje k boji* […] *Co tedy navrhuji? Místo hledání, jak zvítězit ve frontální konfrontaci, soustřeďme se na nevelké a dosažitelné cíle, jimž bude koordinovaná společná činnost dodávat rozměr politického tlaku. Centrum čili TKK a Lech Wałęsa, budou moci vyzývat k podpoře těch iniciativ, které dokážou přečkat první nápor moci.* (*Pomysły polityczne*, tj. *Politické nápady*).

Třináctého dubna 1985 byl s manželkou Marií Twardowskou zatčen v souvislosti s odhalením časopisu *Reduta.* Vedení CDN převzal Tomasz Krawczyk. Při vyšetřování byl Bielecki obviněn z řízení organizace, jejíž *existence a způsob fungování měly být utajeny před státními orgány*, což bylo posléze změněno na přípravu k násilnému svržení státního zřízení PLR.

Třináctého října 1985 zahájil ve věznici v Rakowiecké ulici ve Varšavě jedenáctiměsíční hladovku, během níž byl násilím krmen. Dožadoval se mj. postavení politického vězně. Neustal v publicistické činnosti. Varoval před dohodou s mocí, kterou navrhoval okruh kolem časopisů *Głos* a *Polityka Polska,* ale i někteří poradci *Solidarity. *Trvá stav otřesené rovnováhy, v níž se země těší poměrné svobodě. Tato nestabilní rovnováha je při všech svých nedostatcích lepší než stabilní posovětštění a vděčíme za ni podzemní Solidaritě, a ne vyjednávání*, psal z vězení. Měl za to, že *opozice by měla připravovat program, určující jak řídit Polsko, a měla by se vyvíjet od „politické dobrodružnosti" ke „stínovému kabinetu"*. […] *Opozice, která neaspiruje na získání vládních pravomocí, nebudí důvěru k faktům, které vytváří* (*Minimum polityczyne*, tj. *Polické minimum*).

Z vězení také vedl živou korespondenci s uvězněnou manželkou (*Z celi do celi. Listy do żony*, tj. *Z cely do cely. Dopisy manželce*) a s dětmi (*Kochani moi synkowie*…, tj. *Moji milovaní synkové*...). Psal četné stížnosti na činnost státních orgánů (některé z nich byly propašovány z vězení a uveřejnil je **Tygodnik Mazowsze*). Dopisoval si rovněž s arcibiskupem Bronisławem Dąbrowským, který na jeho obranu zasahoval u úřadů. Francouzští vydavatelé založili v Marseille Výbor na obranu Czesława Bieleckého.

V roce 1986 propašoval své návrhy plakátů do konkurzu ke čtyřicátému výročí pařížské **Kultury* a vyhrál ho. V oficiálních médiích se proti němu vedla pomlouvačná kampaň. Desátého května 1986 ministr vnitra generál Czesław Kiszczak při projevu z tribuny Bieleckého označil za *dlouholetého agenta složek politické diverze, který měl být nelegálně propašován do Paříže, aby na pokyn CIA po Giedroycovi převzal řízení pařížské Kultury*.

Z vězení byl propuštěn 12. září 1986 na amnestii. Podepsal kolektivní dopis předsedovi Státní rady z 30. prosince 1986 za propuštění zbývajících politických vězňů.

V roce 1985 byl vyznamenán cenami *Pulsu* a Nezávislých novinářů. V roce 1987 byl laureátem exilové Ceny Alfreda Jurzykowského za společenskou činnost.

V roce 1987 uveřejnil spolu s Anatolem Lawinou a Maciejem Zalewským text *Pytania ludzi „Solidarności"* (*Otázky lidí Solidarity*), vyzývající k tvoření neutajovaných lokálních společenských iniciativ pod křídly *Solidarity. Jeho brožura *Mały jawniak* (*Malý „veřejňák"*) byla pokusem popsat zásady postupování a cíle opozice v otevřeném jednání.

Tváří v tvář blížícím se jednáním s mocí požadoval od vedení *Solidarity vypracování zásad *demokratické spolupráce* uvnitř opozice a kritizoval vytváření *menšinových řídících grémií* (*Gdyby…*, tj. *Kdyby…*). O měsíc později uveřejnil v **Kultuře* jedenáct tezí hospodářského programu – autorský návrh cílů opozice na jednání s vládou. Byl stoupencem vytvoření *stínového sejmu* jako politické dílny celé opozice.

V roce 1989 byl spoluzakladatelem klubu Porozumienie ponad Podziałami (Dohoda navzdory rozdílům). V letech 1990–1995 zastával funkci poradce prezidenta *Lecha Wałęsy a v roce 1992 poradce vlády *Jana Olszewského. V roce 1995 založil Ruch STU (Hnutí sta). V letech 1997–2001 byl poslancem strany Volební akce Solidarita, předsedou zahraničního výboru Sejmu. V roce 1997 obhájil doktorát. V roce 2000 byl jedním ze zakladatelů SocLandu – Muzea komunismu. Publicista, autor plakátů, knih o architektuře a politice. Vedl architektonický úřad Dům a město.

Paweł Sowiński

I.

21 uwag o dialogu z terrorystą. *Kultura*, 1982, č. 9; Oficyna „Solidarność Walcząca", Lodž 1983.
Gdyby... *Kultura*, 1988, č. 9.
Kochani moi synkowie… *Kultura*, 1986, č. 7–8.
Książę Witold w podziemiu. In: *Jerzy Giedroyć. Redaktor, polityk, człowiek.* Lublin 2001.
Mały jawniak. CDN, Varšava 1988.
Minimum polityczne. *Kultura*, 1986, č. 1–2.
Monolog. *Kultura*, 1985, č. 12.
Nasza wielka stabilizacja. *Kultura*, 1982, č. 4.
Pięć spotkań. *Puls,* 1985, č. 25; [bez vydavatele], Varšava 1985.
Polityka Niepodległościowa (Obóz i świat). *Kultura*, 1979, č. 6.
Polityka Polska. *Kultura,* 1986, č. 1–2.
Pomysły polityczne. *Krytyka*, 1984, č. 17–18; Oficyna Copyright, Varšava 1984; RKS Dolní Slezsko, [Vratislav] 1984.
Program i organizacija. *Kultura*, 1983, č. 5; Oficyna Copyright, Varšava 1983; Wydawnictwo „Margines", Varšava 1983.
Sto dni. *Zeszyty Historyczne,* 1986, č. 76.
Umowa i zmowa społeczna. *Kultura*, 1981, č. 1–2.
Wolność w obozie. *Kultura*, 1979, č. 4; CDN, Varšava 1984; Wydawnictwo „W", Varšava 1984.
Z celi do celi. Listy do żony. Puls, Londýn 1990.
Z więzienia. CDN, Varšava 1986.
BIELECKI, C. – KELUS, J. K. – SIKORSKA, U.: *Mały konspirator.* CDN, Varšava 1983; CDN, Gliwice 1983; Oficyna „Solidarność Walcząca", Lodž 1983; MKK, Varšava 1983; Agencja Informacyjna Solidarności Walczącej, Vratislav 1983; Biblioteka Obserwatora Wojennego, Krakov 1984.
BIELECKI, C. – LAWINA, A. – ZALEWSKI, M.: Pytania ludzi „Solidarności". *Tygodnik Mazowsze*, 1987, č. 195.

II.

KIEPURSKI, A.: CDN – pewne doświadczenie. In: DUDEK, A. – MADEJ, K. (eds.): *Świadectwa stanu wojennego…*
SOWIŃSKI, P.: Siła wolnego słowa. Nowa, Krąg, CDN (1982–1989). In: FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*

Konrad BIELIŃSKI
(nar. 1949)

Matematik. V srpnu 1980 tvůrce *Stávkového informačního bulletinu Solidarita* v gdaňských loděnicích. Spolupracovník *Výboru na obranu dělníků, organizátor jeho technického zázemí, člen *Výboru společenské sebeobrany KOR. Redaktor nezávislého časopisu *Krytyka*, člen kolegia *Nezávislého vydavatelského domu NOWA. V letech 1983–1989 v *Regionálním výkonném výboru *NSZZ Solidarita Mazovsko.

Narodil se ve Varšavě. Od roku 1960 náležel do walterovské sekce, kterou v rámci Svazu polských skautů vedl *Jacek Kuroń. Poté, co byla družina v roce 1961 rozpuštěna, udržoval s bývalými walterovci kontakty (mj. se *Sewerynem Blumsztajnem).

V letech 1967–1972 studoval na Matematické fakultě Varšavské univerzity, kde se v *březnu 1968 účastnil studentských protestů. Poté se spolu s kolegy soustředil na činnost v oficiálních organizacích mládeže: snažili se z nich udělat autentickou reprezentaci studentů. V roce 1969 byl zvolen předsedou Svazu socialistické mládeže (ZMS) na Matematické fakultě Varšavské univerzity, působil také ve Sdružení polských studentů (Zrzeszenie Studentów Polskich, ZSP). Se Stanisławem Krajewským a Kazimierzem Wóycickým hrál silnou roli v Klubu matematika, který byl v letech 1970–1974 místem výměny nezávislých názorů – na schůze tam byli zváni opoziční intelektuálové, mj. katolický historik a publicista Bohdan Cywiński, ekonom *Edward Lipiński, redaktor měsíčníku *Więź* *Tadeusz Mazowiecki, novinář Krzysztof Wolicki. Z vědeckého osazenstva fakulty klubu pomáhal Janusz Onyszkiewicz.

Z tohoto okruhu vzešla iniciativa odporu proti nařízenému sjednocení ZSP a ZMS do Socialistického svazu polských studentů (Socjalistyczny Związek Studentów Polskich, SZSP), přísně podřízeného komunistické straně. V roce 1972 vyvěsili Bieliński a Krajewski na matematické fakultě memorandum za třístupňové rozdělení studentského hnutí – na samosprávu, všeobecnou studentskou organizaci na způsob odborů a ideově politickou organizaci. *Sjednocení, k němuž má dojít, spočívá ve spojení aparátů stávajících organizací navzdory vůli většiny studentů*, psali iniciátoři protestu Konrad Bieliński, Stanisław Krajewski a Jacek Strzemieczny v textu *Integracja a zjednoczenie* (*Integrace a sjednocení*), který vyšel v pařížské *Kultuře*. Během sjezdu ZSP 26.–28. března 1973 vystoupil Bieliński jako jeden z mála proti sjednocení. V té době ho intenzívně sledovala Státní bezpečnost. Kvůli svému opozičnímu naladění přišel o práci v Matematickém ústavu Polské akademie věd (1972–1973). Byl pak ještě zaměstnán v Hlavní škole venkovského hospodářství ve Varšavě (1973–1974) a na Vysoké škole pedagogické v Kielcích (1974–1979).

V roce 1972 podepsal dopis úřadům na obranu Jerzyho Kowalczyka, odsouzeného k smrti za výbuch v aule Vysoké školy pedagogické v Opolí v předvečer oslav Veřejné bezpečnosti a StB. Podepsal dopis (z prosince 1975) Sejmu proti plánovaným změnám Ústavy PLR (byl jedním z 218 lidí z Varšavy a Lodže). Angažoval se na obranu dělníků pronásledovaných po *červnu 1976, vozil pomoc do Radomi jako člen skupiny, kterou zpočátku řídil *Mirosław Chojecki.

Patřil mezi spolupracovníky *Výboru na obranu dělníků (KOR), založeného v září 1976. Od května 1977 organizoval s Bogusławou Blajfer vydavatelské zázemí *KOR. Byl signatářem

Deklarace demokratického hnutí z 18. září 1977, což byl programový dokument okruhu *KOR. V říjnu 1977 se stal členem *Výboru společenské sebeobrany KOR a zakrátko jedním z jeho nejhorlivějších aktivistů.

Hrál důležitou roli v *Nezávislém vydavatelském domě NOWA, který založil *Chojecki v září 1977. Stal se specialistou na cyklostyly. V roce 1978 vstoupil do kolegia, které NOWU řídilo. Spolu s *Chojeckým, *Adamem Michnikem a Ewou Milewicz byl jeho veřejným představitelem.

Patřil do redakční rady nezávislého časopisu *Głos* (do pátého čísla z března 1978). Od poloviny roku 1978 byl členem redakce necenzurovaného literárního čtvrtletníku *Krytyka*. V článku *O wartościach i działaniu* (*O hodnotách a činnosti*) zformuloval cíle opozice. Navazoval na filozofii non-violence a poukazoval na přednost společenské práce před politickou při budování hodnot svobodné společnosti: *Mám tudíž sklon formulovat cíle protitotalitního jednání nikoli v pojmech politiky, ale pedagogiky. Tento cíl bych popsal jako výchovu k životu ve svobodě, v pluralitě, v demokracii, anebo slovy Leszka Kołakowského – „výchovu k důstojnosti“*.

Účastnil se přednášek *Sdružení vědeckých kurzů. Při útocích bojůvek organizovaných Socialistickým svazem polských studentů na setkání Sdružení byl dvakrát zbit (14. a 21. března 1979). Od 3. do 10. října 1979 se účastnil hladovky ve varšavském kostele sv. Kříže na obranu aktivistů opoziční *Charty 77, kteří byli v Československu vězněni. Několikrát byl zadržen na 48 hodin, v prosinci 1979 unikl policejnímu zátahu skokem z okna z prvního patra.

Připravoval okázalou letákovou akci na obranu Bogdana Grzesiaka a *Mirosława Chojeckého, kteří byli uvězněni na jaře 1980 – v centru Varšavy bylo z výškových budov rozhozeno na 150 tisíc letáků.

Šestnáctého srpna 1980 se s *Mirosławem Chojeckým a Ewou Milewicz náhodou ocitl ve stávkujících gdaňských Leninových loděnicích, kde improvizovaně promluvil k dělníkům, a poté přivezl do Varšavy požadavky stávkujících. Od 18. srpna se v loděnicích účastnil stávky. S pomocí dělníků vytvořil stávkový tisk, tiskl požadavky a komuniké Mezipodnikového stávkového výboru. Od 23. srpna vydával společně s Ewou Milewicz, Mariuszem Wilkem a Krzysztofem Wyszkowským *Stávkový informační bulletin Solidarita*, který vycházel denně v nákladu několika desítek tisíc výtisků. Železničáři ho rozváželi po celém Polsku a stal se základním zdrojem informací o stávce.

V březnu 1981 zaujal Bieliński funkci předsedy Výboru pro informace a sdělovací prostředky *NSZZ Solidarita regionu Mazovsko. Od dubna do listopadu 1981 byl šéfredaktorem deníku *Niezależność* (*Nezávislost*), což byl časopis mazovské *Solidarity.

Třináctého prosince 1981 byl internován v táboře Białołeka u Varšavy. Čtrnáctého září 1982 utekl z nemocnice ve varšavském Bródnie, kam se dostal z vězení kvůli uměle vyvolaným příznakům břišního tyfu. Ukrýval se a spolupracoval s podzemním *Regionálním výkonným výborem (RKW) NSZZ Solidarita Mazovsko, jejž řídil *Zbigniew Bujak. Patnáctého října 1983 do výboru vstoupil. Za *RKW spolupracoval s podzemními strukturami v podnicích (mj. s Mezipodnikovým koordinačním výborem a Mezipodnikovým dělnickým výborem *Solidarity). Nesl odpovědnost za kontakty s technickým zázemím regionu (mj. se Skupinami odporu „Solidární“, které řídil *Teodor Klincewicz). Koordinoval pašování tiskařského zařízení ze Západu.

Byl ve spojení se skupinou expertů (mj. Jerzym Buzkem a Jerzym Zdradou) *Prozatímního koordinačního výboru (TKK), jenž řídil podzemní *Svaz, účastnil se příprav programových materiálů a schůzí *TKK.

V červnu 1984 uspořádal ve Varšavě nezávislé sledování volební účasti při volbách do národních výborů tzv. metodou 3x5 – pozorovatelé třikrát za den pět minut před částí volebních místností počítali voliče. Třináctého října 1985 Bieliński jako zplnomocněnec *TKK pro volební účast řídil celopolskou sondážní akci při volbách do Sejmu. Pomocí zlepšené metody 3x10 a s využitím počítačů odhadl volební účast průměrně na 66 % (oficiálně se uváděla účast přes 78 % oprávněných voličů). Obě sčítání byla pokládána za úspěch podzemní *Solidarity. Nejen že odhalila manipulaci úřadů, ale šlo i o hmatatelný důkaz společenské odezvy na výzvu *TKK k bojkotu nedemokratických voleb.

Třicátého prvního května 1986 ho spolu se *Zbigniewem Bujakem a *Ewou Kulik zadržela SB (Státní bezpečnost). Byl obviněn z řízení nelegálního odborového svazu a účasti v něm. Z vězení byl propuštěn na základě amnestie z července 1986. Vrátil se do *RKW. Třicátého září 1986 informoval ještě s dalšími na tiskové konferenci *RKW o zahájení veřejné činnosti.

V létě 1988 spolu s *Ewou Kulik odjel na pozvání Edwarda Kennedyho na stipendium do Spojených států. Do Polska se vrátil v říjnu 1989. Od roku 1990 pracuje jako autor počítačových programů. V letech 1992–2000 byl členem rady Nadace Stefana Batoryho, od roku 2003 člen rady Sdružení svobodného slova.

Paweł Sowiński

I.

O wartościach i działaniu. *Krytyka*, 1978, č. 2.

Wycieczka do... stoczniowej drukarni. *Więź,* 2005, č. 8–9.

BIELIŃSKI, K. – KRAJEWSKI, S.: Non-violence w praktyce? Akcja przeciwko zjednoczeniu organizacji studenckich. *Krytyka,* 1978, č. 2.

BIELIŃSKI, K. – KRAJEWSKI, S. – STRZEMIECZNY, J.: Integracja a zjednoczenie. *Kultura,* 1973, č. 3.

II.

BEREZOWSKA, M. – MALISZEWSKA, I. (eds.): *25 rocznica I Zjazdu Regionu Mazowsze... Dokumentacja w sprawie TKN. Oświadczenia, relacje, zeznania 1979–1981…*

FRISZKE, A.: Regionalny Komitet Wykonawczy Mazowsze. Powstanie, struktura, działalność (1981–1986). In: TÝŽ: *Solidarność podziemna* 1981–1989…

GROCHOLA, W.: Słowo jak dynamit…

ŚMIŁOWICZ, P.: KOR wśród antyków. *Karta*, 1996, č. 18.

Świat się zmienił. *Rzeczpospolita*, 2003, č. 127 (rozhovor).

Who's who, what's what in „Solidarność". Leksykon związkowy…

Franciszek BLACHNICKI
(1921–1987)

Katolický kněz. Zakladatel církevního oázového hnutí (Hnutí světlo – život) a jeho moderátor do roku 1982. Zakladatel Křížové výpravy za osvobození člověka a Křesťanské služby osvobození národů.

Narodil se v Rybniku v rodině s mnoha dětmi. Navštěvoval gymnázium v Tarnovských Horách a byl velmi aktivní ve skautu. V roce 1939 se jako četař 11. pěšího pluku Polské armády účastnil obranných bojů. Od října 1939 působil v konspiraci – v Polských ozbrojených silách a Polské povstalecké organizaci. Němci ho uvěznili v březnu 1940 a v červnu 1940 byl umístěn do koncentračního tábora v Osvětimi (devět měsíců tam byl v trestném pluku a měsíc v bunkru), poté ve vyšetřovací vazbě v Zabrzi a Katovicích. Za činnost proti III. říši byl v březnu 1942 odsouzen k smrti, v srpnu 1942 byl trest změněn na 10 let vězení. Zbytek války strávil v německých táborech a věznicích. V dubnu 1945 se vrátil do Polska. Nastoupil do Slezského duchovního semináře v Krakově a zároveň studoval Teologickou fakultu Jagellonské univerzity. V roce 1950 dosáhl magisterského stupně, v Katovicích pak přijal kněžské svěcení a začal pracovat jako vikář ve farnostech ve Slezsku.

V letech 1952–1956, kdy komunistické úřady odvolaly biskupy katovické diecéze, podílel se kněz Blachnicki na práci tajné kurie v Katovicích. V březnu 1956 byl z diecéze odsunut. Po *říjnu 1956 spoluorganizoval návrat slezských biskupů do katovické diecéze.

Od roku 1954 pořádal oázové rekolekce pro mládež a v roce 1957 se postavil do čela protialkoholové akce – Křížové výpravy střízlivosti, jež se od roku 1958 nazývala Křížová výprava zdrženlivosti. V roce 1960 se tato akce týkala téměř 100 tisíc dospělých abstinenčních aktivistů a velké skupiny mládeže z celého Polska.

Dvacátého devátého srpna 1960 úřady hrubě (s prohlídkou a zabavením majetku) zlikvidovaly katovické Centrum křížové výpravy zdrženlivosti. Kněz Blachnicki na to reagoval protestním memorandem adresovaným různým institucím včetně státních úřadů. Patnáctého března 1961 byl uvězněn pod záminkou, že vydává nelegální tiskoviny a šíří falešné informace o pronásledování církve v Polsku. V procesu u Vojvodského soudu v Krakově byl odsouzen na třináct měsíců podmíněně s odkladem na tři roky.

V roce 1961 začal studovat a vědecky pracovat v pastorační sekci Teologické fakulty Katolické univerzity v Lublinu. Studia dokončil v roce 1963 licenciátem; ve vědecké práci na Katolické univerzitě pokračoval jako asistent a poté jako doktorand. V roce 1965 obhájil doktorskou práci z pastorační teologie. V roce 1971 z Katolické univerzity v Lublině odešel.

V roce 1963 obnovil oázové rekolekce, které se v roce 1969 proměnily v Hnutí živé církve a v roce 1976 v Hnutí světlo – život. Podoba a rozsah tohoto hnutí vedly k tomu, že byl často šikanován úřady (pokuty, obtíže se získáním povolení k výjezdům za hranice, zasahování do života rekolekčních skupin, domovní prohlídky).

Ve svých vystoupeních hlásal kněz Blachnicki nutnost aktivního zapojení církve do běžných záležitostí národa a větší nezávislosti církevní hierarchie na státních úřadech. Hnutí pod jeho vlivem zaujímalo stanoviska k politickým problémům. Prohlášení Kongregace odpovědných v Hnutí světlo – život z 2. března 1980 vyjadřovalo uznání antikomunistické opozice,

obsahovalo přímou kritiku komunistické ideologie a podporu bojkotu nadcházejících voleb do Sejmu a národních výborů.

Křížová výprava za osvobození člověka, kterou v říjnu 1978 založil, byla inspirována výzvou Jana Pavla II. Polákům a ještě víc zdůrazňovala požadavek společenského osvobození. Odvolávala se na heslo boje proti lži a měla spojovat společenskou obnovu s evangelizací.

V prosinci 1980 pořádal kněz Blachnicki zvláštní rekolekce pro členy *NSZZ Solidarita (mj. pro dělníky z gdaňských loděnic). V listopadu 1981 založil Nezávislou křesťanskou společenskou službu „Pravda – osvobození" (Niezależna Chrześcijańska Służba Społeczna „Prawda – Wyzwolenie", NChSS), založenou na sociálním učení církve a zejména na encyklice Jana Pavla II. *Redemptor hominis*. Mělo to být legálně zaregistrované sdružení, které by v budoucnu mohlo sehrát roli politické strany, s vlastním časopisem (první neoficiální číslo časopisu *Pravda – osvobození* vyšlo v listopadu 1981).

V roce 1981 kněz Blachnicki varoval (např. na stránkách pařížské **Kultury*) církevní hierarchii před přílišnou opatrností a podřízeností státním orgánům a dožadoval se svobody při jmenování biskupů a proboštů.

Desátého prosince 1981 odjel v souvislosti s tvorbou Koordinačního výboru obnovných hnutí v církvi do Říma. Tam se dozvěděl o nastolení *výjimečného stavu v Polsku (v lublinském tisku bylo možné najít jeho jméno na seznamu internovaných). *Teď, když se situace zhoršila, bychom měli v boji pokračovat stejnou měrou; je třeba klást odpor, protestovat, projevovat rozhodný postoj, morální odvahu, která vzdoruje lži – pravdu*, uvedl tehdy. V korespondenci s oázovými společenstvími doma psal o komunistickém režimu jako o státu Antikrista. To mu přivodilo naříčení v polském tisku z antikomunistické činnosti pod pláštíkem náboženství.

V Tivoli u Říma se pustil do vytváření Křesťanské služby pomoci Polsku „Pravda – osvobození", jež měla navázat na NChSS. Vydával také informační bulletin stejného názvu (*Pravda – osvobození*).

Od jara 1982 působil v polském centru Marianum v Carlsbergu v SRN, kde konal pastorační a informační činnost mezi polskými emigranty. Redigoval otevřené dopisy politikům a vládám, v nichž kritizoval jejich postoj k událostem v Polsku. Věnoval se také organizování humanitární pomoci pro Polsko.

Sedmnáctého června 1982 založil Křesťanskou službu osvobození národů, sdružení Poláků a občanů dalších zemí střední a východní Evropy, jehož cílem byla evangelizace národů, informační činnost, působení na veřejné mínění Západu, spolupráce s křesťanskými institucemi a hnutími. Organizoval manifestace proti komunistické moci. V letech 1982–1986 spolupořádal tzv. Pochody za osvobození národů do zámku Hambach (v Porýní-Falcku) a setkání a semináře, jež jim předcházely. Díky němu v lednu 1983 proběhlo v Carlsbergu polsko-česko-slovenské setkání a v březnu 1983 polsko-ukrajinské setkání a také setkání polských emigrantů s německými politiky a společenskými aktivisty (mj. v květnu–červnu 1985), jež měla vést k dohodě.

Dvacátého osmého února 1983 obvinila Vojenská prokuratura ve Varšavě kněze Blachnického ze zrady a záměru poškozovat zájmy PLR. Na polská zastupitelství na Západě na něj byl rozeslán zatykač.

Zemřel v Carlsbergu. V prosinci 1994 byl zahájen proces jeho blahořečení. V roce 2015 byl papežem Františkem prohlášen za ctihodného.

Grzegorz Bochenek

I.

Ewangelia wyzwolenia. Krościenko 2001.
Myśli, wyznania, testament. Lublin 2002.
O pełny wymiar wolności Kościoła. *Kultura*, 1981, č. 11.
Postsovieticum czyli Nie wolno ci być niewolnikiem. Krakov 2004.
Prawda – Krzyż – Wyzwolenie. Ku polskiej teologii wyzwolenia. Carlsberg 1985.
Program porozumienia Polaków w ich walce o suwerenność i wyzwolenie kraju. *Prawda – Wyzwolenie,* 1983, č. 1/8.
Rekolekcje więzienne. Notatki z „rekolekcji zamkniętych" odprawianych w Centralnym Więzieniu w Katowicach, w czasie od 15 marca do 19 lipca 1961 r. Krościenko 2001.
Życie swoje oddałem za Kościół. Krakov 2006.

II.

BIELA, B.: Bibliografia publikacji ks. Franciszka Blachnickiego. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, 1992–93, sv. 25/26.
TÝŽ: *Kościół – Wspólnota. Wspólnota jako zasada urzeczywistniania się Kościoła w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego* (*1921–1987*). Katovice 1993.
BOLCZYK, H.: Życie i charyzmat ks. Franciszka Blachnickiego. *Ethos,* 1993, č. 23.
DEREWENDA, R.: Bezpieka wobec ruchu oazowego (1977–1981). *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 2007, č. 4.
DUDEK, A.: *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*. Krakov 1995.
GRAJEWSKI, A.: Oskarżony ks. Blachnicki. W 8. rocznicę stanu wojennego. *Gość Niedzielny*, 1990, č. 50.
MARCZEWSKI, M.: Blachnicki Franciszek Karol. In: KIEREŚ, H. a kol. (eds.): *Encyklopedia „Białych Plam"*, sv. III. Radom 2000.
TÝŽ: Gwałtownik Bożego Królestwa (ks. Franciszek Blachnicki), 24. 3. 1921 – 27. 2. 1987). *Ateneum Kapłańskie,* 1992, sv. 118.
MAREK, Ł. – SZNAJDER, A.: „Idź w stronę przeciwną". *Nasz Dziennik,* 17.–18. 3. 2007.
MÜLLER, A.: Ocena działalności księdza Blachnickiego w latach 1956–1971. In: DĄBROWSKI, S. – ROGOWSKA, B. (eds.): *Propaganda antykościelna w Polsce w latach 1945–1978*. Vratislav 2001.
NOSOWSKI, Z.: Oazy, drzemiący olbrzym. *Więź,* 1989, č. 4.
TÝŽ: Polski teolog wyzwolenia. *Gazeta Wyborcza*, 23. 2. 1991.
TERLIKOWSKI, T. P.: Boży szaleniec. Księdza Blachnickiego potyczki z komunizmem. *Emaus*, 2001, č. 3.
WILCZYŃSKA, G.: Blachnicki Franciszek Karol. In: *Słownik polskich teologów katolickich 1981–1993*, sv. 8. Varšava 1995.
WODARCZYK, A.: Ruch Światło–Życie. Osoba założyciela, historia ruchu i rozwój w archidiecezji katowickiej. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne,* 1994–95, sv. 27/28.
ŽARYN, J.: *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce* (*1944–1989*)…

Více informací – viz http://blachnicki.oaza.pl/cs/zivotopis/ (citováno k 2. 10. 2018).

Seweryn BLUMSZTAJN
(nar. 1946)

Sociolog. Šéfredaktor nezávislého ****Informačního bulletinu*, člen *Výboru společenské sebeobrany KOR.**

Narodil se ve Vratislavi. Od roku 1956 byl ve Varšavě členem skautské družiny walterovského týmu, který vedl *Jacek Kuroń (patronem týmu byl komunistický generál Karol Świerczewski „Walter"). Byl členem Klubu hledačů protikladů (1962–1963), který založili Jan Gross, Jan Kofman a *Adam Michnik a který sdružoval středoškolskou mládež se zájmem o politiku. Později, v letech 1964–1968, se během studií na Ekonomické fakultě Varšavské univerzity účastnil sebevzdělávacích setkání tohoto okruhu, kterému se říkalo „komandosové".

V roce 1965 byl spolu s dalšími studenty z okruhu kolem *Jacka Kuroně a *Karola Modzelewského uvězněn za distribuci jejich *Otevřeného dopisu členům PSDS*. Po více než deseti dnech byl propuštěn a disciplinární komise Varšavské univerzity ho potrestala důtkou s výstrahou. V listopadu 1966 mu byla pozastavena studentská práva za účast na setkání Svazu socialistické mládeže s *Leszkem Kołakowským a Krzysztofem Pomianem, uspořádaném na Fakultě historie Varšavské univerzity k desátému výročí *října 1956. Po rozsáhlé nátlakové akci na úřady (sebralo se kolem 1200 podpisů) se v roce 1967 na studia vrátil. Podílel se na sbírce peněz pro studenty potrestané pokutami za účast na manifestaci 30. ledna 1968 po posledním představení *Dziadů* Adama Mickiewicze v režii Kazimierze Dejmka v Národním divadle. V únoru sbíral podpisy pod petici do Sejmu proti zákazu uvádění *Dziadů*. Spolu s dalšími „komandosy" pořádal shromáždění na Varšavské univerzitě na obranu představení a na obranu *Adama Michnika a Henryka Szlajfera, kteří byli vyloučeni ze školy (*březen 1968). Před shromážděním 8. března byl uvězněn, vyloučen ze školy a v prosinci 1968 odsouzen ke dvěma letům vězení. Vrátil se na svobodu v červenci 1969 na amnestii. V roce 1969 se jeho rodina rozhodla emigrovat do Švédska, on se však rozhodl zůstat v Polsku.

Studium na Fakultě křesťanské filozofie Katolické univerzity v Lublinu, zahájené v roce 1970, zakončil v roce 1974 obhajobou magisterské práce o „walterovcích".

Začátkem sedmdesátých let se zapojil do činnosti kulturní sekce *Klubů katolické inteligence (KIK) ve Varšavě, shromažďujících opozičně naladěnou mládež, kam ho přivedl Krzysztof Śliwiński. V akademickém roce 1974/1975 vedl s Wojciechem Arkuszewským a Janem Tomaszem Lipským neformální seminář o dějinách PLR, jehož se účastnili lidé spjatí s *KIK, „Partou tuláků" (prostředí starších členů skautské družiny „Černá jednička") a někdejší „komandosové".

V roce 1975 si našel práci v podniku Desa. V roce 1976 z ní byl propuštěn kvůli sbírání podpisů na obranu pronásledovaných dělníků z Radomi a Ursusu (*červen 1976). Pak si s *Mirosławem Chojeckým vydělával malováním bytů.

V září 1976 byl iniciátorem a posléze šéfredaktorem **Informačního bulletinu* *Výboru na obranu dělníků (KOR); společně s Joannou Szczęsnou a (zpočátku) s *Janem Lityńským časopis v tiráži podepisoval. Do redakčního týmu náleželi rovněž Eugeniusz Kloc, Anka Kowalska, Janusz Przewłocki.

Osmého května 1977 ho spolu s Pawłem Bąkowským poslal *KOR do Krakova, aby něco zjistil o okolnostech zabití spolupracovníka *KOR, studenta Jagellonské univerzity Stanisława Pyjase. Záhy nato byl spolu s dalšími členy a spolupracovníky *KOR uvězněn. Uvěznění byli po vlně protestů doma i v zahraničí (mj. po týdenní hladovce v kostele sv. Martina ve Varšavě) v červenci 1977 na amnestii propuštěni.

Podepsal *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977, což byl programový dokument prostředí *KOR. V říjnu 1977 se stal členem *Výboru společenské sebeobrany KOR.

V březnu 1979 se zúčastnil přednášky *Sdružení vědeckých kurzů v bytě *Jacka Kuroně a zbili ho členové bojůvky Socialistického svazu polských studentů, které tam poslala Státní bezpečnost.

V roce 1980 (od 7. do 14. května) se v kostele sv. Kryštofa v Podkowě Leśné účastnil hladovky solidární s hladovkami, jež drželi ve vězení *Mirosław Chojecki, Dariusz Kobzdej a další političtí vězni. V *srpnu 1980 byl spolu s dalšími aktivisty opozice zatčen, ale v důsledku uzavřené *gdaňské dohody byl zase propuštěn.

Na podzim roku 1980 vstoupil do *NSZZ Solidarita. S Annou Dodziuk, *Helenou Łuczywo a Joannou Szczęsnou organizoval tiskovou agenturu *Solidarity *AS*. Od ledna 1981 spoluredigoval celopolský bulletin *AS*. V září a v říjnu 1981 byl jedním z redaktorů novin I. celostátního sjezdu delegátů *NSZZ Solidarita – *Głos Wolny* (*Svobodný hlas*).

V říjnu 1981 odjel na pozvání odborů do Francie. Tam ho zastihlo vyhlášení *výjimečného stavu. V následujících letech se snažil mobilizovat veřejné mínění na Západě, organizoval politickou a hmotnou pomoc Polsku. Čtrnáctého prosince 1981 založil v Paříži Výbor Solidarity, jehož cílem byla podpora polských podzemních vydavatelských struktur. Vydával *Bulletin d'Information du Commitée Solidarité á Paris*, obsahující přetisky textů z podzemního polského tisku. V letech 1982–1984 byl členem Koordinační kanceláře *NSZZ Solidarita v Bruselu, což byla oficiální reprezentace *Svazu v zahraničí.

Chtěl se za každou cenu zapojit do opoziční činnosti doma. V únoru 1985 se vrátil do Polska, ale na letišti ve Varšavě mu odebrali a zneplatnili pas, načež ho poslali stejným letadlem nazpět.

V roce 1985 dostal od francouzského prezidenta Cenu lidských práv. V roce 1986 byl zvolen generálním tajemníkem Association Solidarité France-Pologne.

Vrátil se do Polska 22. srpna 1989 a začal pracovat v redakci deníku *Gazeta Wyborcza* (od roku 2006 byl šéfredaktorem varšavského vydání *Gazety*). Od roku 1991 patřil k vedení společnosti Agora, která deník vydává.

Wojciech Tomasz Modzelewski

I.

Czas nienawiści. *Gazeta Wyborcza,* 3. 3. 1990.
Je rentre aux Pays. Polonais, juif, membre du KOR et de Solidarité. Paříž 1985.
Une Pologne hors censure. Éditions clandestines en Pologne 1981–1986. Paříž 1988.
Uwagi o polskiej prasie podziemnej. *Baza*, 1984, č. 2 (9).

II.
EISLER, J.: *Marzec 1968. Geneza, przebieg, konsekwencje*. Varšava 1991.
TÝŽ: *Polski rok 1968…*
CHWALBA, A.: *Czasy „Solidarności". Francuscy związkowcy i NSZZ „Solidarność" 1980–1990*. Krakov 1997.
LIPSKI, J. J.: *KOR.* Londýn 1983; NOWA, Varšava 1983 (upravené vydání).
OKOŃSKI, M.: Robiliśmy niemożliwe. *Tygodnik Powszechny,* 2001, č. 39 (rozhovor).
Robiliśmy to w swoim imieniu. Rozmowa z Sewerynem Blumsztajnem. *Res Publica,* 1988, č. 8 (rozhovor).
ŚMIŁOWICZ, P.: KOR wśród antyków…

Teresa BOGUCKA (nar. 1945)

Sociologka. Účastnice *března 1968. Od roku 1982 stála v čele týmu pro kulturu při podzemním *Regionálním výkonném výboru NSZZ Solidarita Mazovsko, od roku 1983 pak Výboru nezávislé kultury. Publicistka deníku *Gazeta Wyborcza*, laureátka Kisielovy ceny za rok 2004. Pseudonym: Anna Chmielewska.

Narodila se v Zakopaném. V letech 1964–1966 studovala filozofii a v letech 1965–1968 sociologii na Varšavské univerzitě. Studia zakončila dálkově v roce 1977 na Lodžské univerzitě.

V šedesátých letech se účastnila studentského hnutí na Varšavské univerzitě. Patřila do okruhu „komandosů", jejichž činnost spočívala v sebevzdělávání, distribuci exilových publikací a zakázaných textů a ve vyvolávání diskusí na veřejných schůzích. Účastnila se politických diskusí v soukromých bytech, které v letech 1964–1968 pořádali *Jacek Kuroń, *Adam Michnik, *Karol Modzelewski a Henryk Szlajfer. Soukromými kanály získávala knihy Literárního institutu v Paříži a šířila je mezi studenty. Podílela se na první distribuci zakázané literatury přepisované na stroji.

Třicátého ledna 1968 byla na posledním představení *Dziadů* Adama Mickiewicze v režii Kazimierze Dejmka v Národní divadle. Den poté se zúčastnila schůzky u Ireny Grudzińské, na níž bylo rozhodnuto poslat Sejmu PLR petici proti *politice osekávání pokrokových tradic polského národa*. Sbírala podpisy, pořádala finanční sbírku na pokuty pro studenty zadržené po manifestaci 30. ledna. Dvacátého druhého února se u Andrzeje Zabłudowského zúčastnila setkání nejaktivnějších „komandosů", na němž bylo rozhodnuto o uspořádání shromáždění na obranu *Dziadů* a proti pronásledování studentů, a také dalších setkání, která se toho týkala – 3. března u *Jacka Kuroně a Józefa Dajczgewanda, 4. března u *Jakuba Karpińského. Osmého března se zúčastnila shromáždění na Varšavské univerzitě, jímž začaly události *března 1968.

Jedenáctého března se (spolu s Jerzym Diatłowickým) stala představitelkou Filozofické fakulty Varšavské univerzity v Prozatímním studentském výboru, který na univerzitě dva týdny pořádal shromáždění a stávky. Vedla studentskou stávku 21. března na pedagogické fakultě, jíž se účastnili rovněž studenti matematické, fyzikální a chemické fakulty. Téhož dne byla zatčena. Z vězení byla propuštěna v srpnu, k soudu šla z „volné nohy".

V srpnu 1968 s Bogusławou Blajfer, Andrzejem Sewerynem a Eugeniuszem Smolarem šířila letáky proti *invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Patnáctého dubna 1969 byla odsouzena na jeden a půl roku do vězení za účast v *nelegálním svazu* a na březnových demonstracích; rozsudek zrušila amnestie.

Sbírala dokumentaci o dělnických stávkách v *prosinci 1970, přepisovala letáky a předávala tyto materiály na Západ, opsala nahrávku ze setkání vůdce Polské sjednocené dělnické strany Edwarda Gierka s dělníky z loděnic, která pak vyšla v knize *Rewolucja szczecińska i jej znaczenie* (*Štětínská revoluce a její význam*). V letech 1969–1989 byla zaměstnaná v divadelní sekci Ústavu umění Polské akademie věd.

V sedmdesátých letech byla spojena s kulturní sekcí *Klubů katolické inteligence (KIK) ve Varšavě, jež sdružovala nezávisle smýšlející studentskou mládež. Od roku 1971 patřila k hlavním iniciátorům setkání bývalých „komandosů" a mládeže z *KIK. V soukromých varšavských

bytech se účastnila sebevzdělávacích setkání, věnovaných nejnovějším dějinám Polska. Zapojila se do akce inspirované spisovatelem Antonim Słonimským, která informovala veřejné mínění o osudech Poláků v Sovětském svazu – přepisovala a předávala na Západ informace týkající se tamní Polonie (Polonie je společenství Poláků v zahraničí; pozn. překl.). V roce 1975 sbírala podpisy pod protestní dopisy proti navrhovaným změnám Ústavy PLR. V létě 1976 se angažovala v pomoci dělníkům pronásledovaným za účast na protestech v Radomi a Ursusu: sbírala peníze, hledala advokáty, učila, jak se chovat u soudu. Spolupracovala s *Výborem na obranu dělníků (KOR), který vznikl v září 1976.

Vytvořila „létající knihovnu" zpřístupňující zakázané knihy pocházející od známých (zejména od emigrantů po roce 1968). Od roku 1977 publikovala v nezávislém časopise **Zapis*; v článku *Kampania* (*Kampaň*) analyzovala tiskovou propagandu PLR. V roce 1978 se stala součástí redakce. Koordinovala oběh textů, zajišťovala byty, přetvořené na dílny a tiskárny, nakupovala papír, který byl na příděl. Sbírala informace pro **Biuletyn Informacyjny* (*Informační bulletin*) *KOR, věnovala se distribuci. Publikovala v londýnském *Aneksu* *Aleksandra Smolara. V říjnu 1977 podepsala *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977 – programový dokument prostředí *KOR.

V září 1980 ještě s dalšími lidmi vedla v sídle *KIK informační centrum pro lidi, kteří chtěli zakládat nezávislé odbory. Vstoupila do *NSZZ Solidarita, byla místopředsedkyní týmu pro kulturu regionu Mazovsko.

Třináctého prosince 1981 byla internována, z tábora v Jaworzi ji propustili před koncem roku po zásahu Svazu polských spisovatelů, Polské akademie věd a biskupské konference. Pracovala v podzemní *Solidaritě. Od konce roku 1982 řídila tým pro kulturu při *Regionálním výkonném výboru (RKW) NSZZ Solidarita Mazovsko, který se v roce 1983 proměnil ve Výbor nezávislé kultury (Komitet Kultury Niezależnej, KKN) – instituci spjatou se *Solidaritou, ale oficiálně odlišnou, jež iniciovala podobné struktury v jiných regionech. Na návrh tohoto týmu poté KKN poskytoval kulturní ceny *Solidarity. Redigovala rovněž přílohu *Kultura Niezależna* (*Nezávislá kultura*) časopisu *KOS* (od roku 1984 z ní vznikl samostatný časopis), vydávala rovněž časopis *Gazeta Niecodzienna* (*Nevšední noviny*). Teresa Bogucka byla ve stálém kontaktu s *Wiktorem Kulerským z *RKW. Publikovala v týdeníku **Tygodnik Mazowsze*.

Peníze přicházející ze Západu na Fond nezávislé kultury (mj. z National Endowment for Democracy a z pařížské **Kultury*) byly určeny na nezávislé výtvarné výstavy, autorské honoráře, zařízení pro filmaře, divadelní představení, Týdny křesťanské kultury, podzemní publikace.

Od října 1986 byla Bogucka členkou Rady Fondu nezávislých vydavatelství, která kontrolovala Fond zřízený největšími vydavatelstvími druhého oběhu v zemi.

Od roku 1989 byla publicistkou deníku *Gazeta Wyborcza*. V letech 1991–2003 zasedala ve vedení Batoryho nadace. Od roku 1991 byla členkou Helsinského výboru a od roku 2000 Rady polského jazyka. V roce 2004 byla za „analýzu postkomunistické mentality" vyznamenána Kisielovou cenou.

Krystyna Duniec

I.
Był strach: Sierpień 1980. *Gazeta Wyborcza*, 2. 9. 2000.
Cienie w ogrodzie. Varšava 2000.
Co mamy zrobić, by odzyskać dumę? Nasza tożsamość. *Gazeta Wyborcza*, 9. 8. 2003.
Głos ludu i obraz przeszłości. *Tygodnik Powszechny*, 2002, č. 9.
„Gniazdo" – nędza SB. *Gazeta Wyborcza*, 15. 4. 2006.
Jacy jesteśmy? *Znak*, 1998, č. 8.
Kampania. *Zapis*, 1977, č. 4 (pod pseudonymem Chmielewska, Anna).
O czym milczą teczki. *Gazeta Wyborcza*, 11. 3. 2006.
Pęknięta Polska. *Gazeta Wyborcza*, 29. 1. 2005.
Polak po komunizmie. Krakov – Varšava 1997.
Triumfujące profanum: telewizja po przełomie 1989. Varšava 2002.
W trujących oparach teczek. *Gazeta Wyborcza*, 2. 9. 2006.

II.
EISLER, J.: *Marzec 1968…*
TÝŽ: *Polski rok 1968…*
FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL…*
KONDRATOWICZ, E.: *Szminka na sztandarze: kobiety „Solidarności" 1980–1989*. Varšava 2001.
Rewolucja szczecińska i jej znaczenie. Paříž 1971.

Grzegorz BOGUTA
(nar. 1952)

**Chemik. Spolupracovník *Výboru na obranu dělníků (KOR).
Od roku 1977 ve vedení *Nezávislého vydavatelského domu NOWA, od roku 1980 jeho ředitel. Spolutvůrce Archivu Solidarity a Fondu nezávislých vydavatelství.**

Narodil se ve Varšavě. V roce 1976 dokončil studia na Chemické fakultě Varšavské univerzity. V letech 1976–1977 pracoval v Ústavu biochemie a biofyziky Polské akademie věd.

V září 1976 se díky Piotrovi Naimskému zapojil do činnosti *Výboru na obranu dělníků (KOR). Připojil se ke skupině *Mirosława Chojeckého, která jezdila do Radomi s pomocí pro dělníky pronásledované za účast v protestu z *června 1976. Spolu s *Janem Lityńským sdružil dělníky do dvou skupin, v jejichž rámci se – kromě právní a finanční pomoci – pořádala diskusní setkání. Kvůli udání však byla skupina v roce 1977 rozehnána. Boguta unikl zatčení a s *Konradem Bielińským a *Mirosławem Chojeckým vytvořil tiskařskou základnu *KOR.

V létě 1977 se podílel na vzniku *Nezávislého vydavatelského domu NOWA. Byl – vedle mj. *Mirosława Chojeckého, Marie Fedecké, Ryszarda Knauffa a později také *Konrada Bielińského, Mieczysława Grudzińského a *Adama Michnika – členem kolegia, jež vydavatelství řídilo. Po roce 1980 převzal po zatčení *Chojeckého řízení NOWY.

Podepsal programový dokument *KOR – *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977.

V letech 1978–1983 pracoval v Ústavu jaderného výzkumu. Třináctého prosince 1981 byl internován, nejprve v Białołece a Jaworzi, poté v Darłówku. Navzdory uvěznění dál řídil práci *NOWY. Po propuštění 12. prosince 1982 se vrátil k přímému řízení vydavatelství.

Byl pronásledován nejrůznějšími způsoby: neustále byl sledován, třikrát propuštěn z práce. Nechtěl ztratit kontakt s vědou, a tak se stal stipendistou *Společenského výboru pro vědu (SKN). V roce 1983 obhájil doktorát. Během dalších a dalších domovních prohlídek mu byly zabavovány nejen nezávislé publikace, ale vzali mu i domácí úspory. Jeho manželka přišla o práci. Přesto pokračoval v podzemní vydavatelské činnosti. Na jaře 1983 spoluvytvářel mj. s Andrzejem Paczkowským Archiv Solidarity a dále Fond nezávislých vydavatelství, v jehož rámci koordinoval činnost podzemních vydavatelství a distribuoval jim hmotnou i finanční pomoc ze zahraničí.

V letech 1985–1990 byl zaměstnancem katedry biofyziky Varšavské univerzity.

Při jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) zastupoval solidaritní stranu v podskupině pro hromadné sdělovací prostředky. V roce 1989 byl poradcem ministra kultury.

Od roku 1990 byl ředitelem Státního vědeckého nakladatelství a po jeho privatizaci v roce 1992 předsedou vedení Polského vědeckého nakladatelství PWN (Polskie Wydawnictwo Naukowe). Byl spoluzakladatelem Polské knižní komory, kterou v letech 1990–1997 vedl. V roce 1999 ukončil manažerský kurz na Stanfordově univerzitě v Kalifornii. Od roku 1999 řídil poradní a investiční firmu Metapress. V roce 2004 se stal předsedou Kulturní nadace. Je expertem a konzultantem Open Society Institute a Rady Evropy.

Wojciech Leończuk

I.

Kampania wyborcza: wystąpienia programowe. *Notes Wydawniczy*, 1997, č. 11.

Książka – produkt specjalnej troski: rozwiązania prawne w ruchu wydawniczym. *Rzeczpospolita*, 1996, č. 263.

II.

FRANASZEK, A.: Mocnym głosem. Z G. Bogutą rozmawia A. Franaszek. *Tygodnik Powszechny*, 1996, č. 4.

GROCHOLA, W.: Słowo jak dynamit…

Jak zostać wydawcą. *Tygodnik Solidarność*, 1981, č. 20 (rozhovor).

JANOWSKA-WOŹNIAK, I.: Marzenia, powinności i zyski. Z G. Bogutą rozmawia I. Janowska-Woźniak. *Nowe Książki,* 1996, č. 8.

ŁYŚ, G.: Książki nie do poduszki: wydawnictwa naukowe między zyskiem a powołaniem. *Gazeta Bankowa*, 1996, č. 45.

MASŁOŃ, K.: Należy nam się wielka encyklopedia. Z G. Bogutą rozmawia K. Masłoń. *Rzeczpospolita,* 16. 4. 1996.

Nowa czy stara? In: NAWROCKI, G.: *Struktury nadziei*…

PACZKOWSKI, A.: Archiwum „Solidarności“ 1983–1989. *Więź*, 2002, č. 11.

SOWIŃSKI, P.: Siła wolnego słowa… In: FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*

POLSKO

Bogdan BORUSEWICZ
(nar. 1949)

Historik. Byl členem *Výboru na obranu dělníků, *Výboru společenské sebeobrany KOR a *Svobodných odborů Pobřeží, členem redakcí nezávislých časopisů *_Robotnik_ a _Robotnik Wybrzeża_. Připravoval stávku v gdaňských Leninových loděnicích v srpnu 1980. Jeden z vůdců *NSZZ Solidarita – člen jeho regionálních i celostátních orgánů. Pseudonymy: Rafał, Tomek.

Narodil se ve Lidzbarku Warmińském. V roce 1968 jako student čtvrtého ročníku uměleckého lycea v Gdyni napsal leták, v němž vyzval k demonstracím 1. a 3. května na obranu studentů pronásledovaných po *březnu 1968. Vyrobil 110 letáků a spolu s kolegy je 28. dubna 1968 rozhodil v tramvaji a na Gdaňské polytechnice. Na základě udání učitele byl 5. května 1968 zatčen. Při převozu na vojvodské velitelství Veřejné bezpečnosti uprchl a pět dnů se skrýval v lese. Byl na něj vydán zatykač. V dubnu 1969 byl za výrobu letáků a jejich distribuci odsouzen ke třem letům vězení. Ve vězení Borusewicz díky učitelům Adolfu Popławskému, Olze Janiak a Marii Morawské postoupil do maturitní třídy a po červencové amnestii, která mu zkrátila trest na jeden a půl roku, se vrátil do školy. V říjnu 1969 byl poslán na dva týdny do vězení, aby si odpykal zbytek trestu.

Na podzim 1970 začal studovat na Katolické univerzitě v Lublinu (KUL). Společně s Piotrem Jeglińským, *Januszem Krupským a Marianem Piłkou rozmnožoval publikace pařížské *_Kultury_. Prostřednictvím Janusze Bazydła skupina vstoupila do lublinského klubu časopisu _Więź_, který organizoval Zdzisław Szpakowski. Ovládla také Kruh historiků KUL.

V roce 1973 Borusewicz, Jegliński a *Krupski vystupovali na KUL proti sjednocení studentských organizací do ideologizovaného Socialistického svazu polských studentů (Socjalistyczny Związek Studentów Polskich, SZSP). Pořádali shromáždění a plakátové akce, scházeli se s rektorem školy, Borusewicz byl členem delegace přijaté polským primasem Stefanem Wyszyńským. Jejich činnost přinesla výsledek – kardinál Wyszyński vystoupil proti zřízení Socialistického svazu polských studentů na KUL a biskupská konference vydala dopis proti sjednocení mládežnických organizací.

Borusewicz se účastnil akademické pastorace, kterou v Lublině vedl dominikán kněz Ludwik Wiśniewski. Patřil k aktivním účastníkům setkání, při nichž se četly exilové publikace a diskutovalo o dějinách Polska. V Gdaňsku poznal skupinu opoziční mládeže, předtím spjatou s P. Wiśniewským (mj. *Aleksander Hall, Arkadiusz Rybicki, Wojciech Samoliński a Jan Samsonowicz).

V polovině roku 1975 se vrátil do Gdaňsku a spojil se s kněžským úřadem, který vedl jezuita P. Bronisław Sroka, kde se na práci podílel rovněž *Hallův okruh, a spolupořádal tam sebevzdělávací skupinu pro studenty a mládež. Zároveň udržoval styky s lublinským prostředím.

V gdaňské skupině v letech 1975 a 1976 zajišťoval hmotnou a právní pomoc pro studenta KUL Stanisława Kruszyńského, uvězněného a odsouzeného na 10 měsíců do vězení za kritizování režimu v dopisech rodině. Na jaře 1976 se v Gdaňsku a v Lublinu zúčastnil sbírání podpisů proti úpravám Ústavy PLR a následně na obranu Jacka Smykała, studenta Námořní lékařské akademie, který byl vyloučen ze školy za kritická vyjádření (tento dopis nebyl úřadům poslán, protože se sebralo málo podpisů).

Po událostech *června 1976 se zapojil do akcí pomoci perzekvovaným dělníkům. Díky seznamu, který z gdaňského soudu ukradl Rybicki, získal informace o několika desítkách lidí propuštěných mj. z gdaňských Leninových loděnic.

V srpnu 1976 vezl do Radomi peníze, vybrané od gdaňských obyvatel pro dělníky souzené za účast na protestech. Začal spolupracovat s *Mirosławem Chojeckým, který organizoval pomoc pronásledovaným, a dozvěděl se od něho o záměru založit *Výbor na obranu dělníků (KOR).

O vzniku *KOR řekl: *Připadalo mi to jako bláznovství, jako by se člověk přímo cpal do vězení. Padl návrh, aby někdo od nás do toho výboru vstoupil. Začali jsme hledat vážného kandidáta v gdaňsko-lublinském okruhu. Nikdo ochotný se nenašel. Já jsem tam byl nejstarší. Nehnal jsem se do toho, chtěl jsem dokončit magisterské studium. Počítal jsem s tím, že mne mohou zavřít. Nakonec jsem musel. Na dlouhé rozvažování nebyl čas.* (*Cicha legenda. Rozmowa z Bogdanem Borusewiczem…*, tj. *Tichá legenda. Rozhovor s Bogdanem Borusewiczem.*) V listopadu 1976 se stal členem *KOR.

V roce 1977 vstoupil do redakce necenzurovaného časopisu *_Robotnik_, kde pracoval s *Teodorem Klincewiczem, *Janem Lityńským, Witoldem a *Helenou Łuczywovými a *Henrykem Wujcem a jeho manželkou Ludwikou; od druhého čísla vycházela jeho adresa v tiráži. Často psal texty, distribuoval několik stovek až několik tisíc výtisků časopisu v Trojměstí (hlavně v gdaňských loděnicích), časem si tam vytvořil skupinu stálých spolupracovníků. Patřili do ní: *Andrzej Gwiazda, *Bogdan Lis, Mariusz Muskat, Alina Pieńkowska (která se později stala Borusewiczovou manželkou), *Anna Walentynowicz, Błażej a Krzysztof Wyszkowští.

Podepsal programový dokument okruhu *KOR – *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977. Patřil do *Výboru společenské sebeobrany KOR (KSS KOR). Na začátku roku 1978 se účastnil aktivit na obranu Kazimierze Świtoně, které organizoval *KSS KOR. *Naší taktikou bylo upozornit vládnoucí na to, že když někoho zavřou, budeme dělat takový povyk, že se jim přestane vyplácet nás zavírat*, řekl po letech. (SMOLEŃSKI, P.: *Kartka wolności.*) V únoru 1978, když Státní bezpečnost rozbila sebevzdělávací schůzku v jeho bytě, byl potrestán třemi týdny vězení.

Přes počáteční skepsi vstoupil do *Svobodných odborů Pobřeží (WZZ), které 29. dubna 1978 založili *Andrzej Gwiazda, Antoni Sokołowski a Krzysztof Wyszkowski. Uvedl: *Ve WZZ jsme svůj cíl definovali obecně: vytvořit hnutí, které promění komunistický systém v demokratický. Naším úkolem bylo dokázat, že jde o cizí režim, a vytvářet struktury a tlak proti němu. Budovat alternativní společnosti, jak navrhoval Kuroń.* (SZCZEPUŁA, B.: *Wolne Związki Zawodowe Wybrzeża: przez związek zawodowy do niepodległości.*) Společně s Andrzejem Bulcem, Joannou Dudou-Gwiazdou a *Andrzejem Gwiazdou vydal první číslo časopisu *WZZ *Robotnik Wybrzeża* (1. srpna 1978; později do redakce vstoupili Alina Pieńkowska, *Anna Walentynowicz a *Lech Wałęsa, v roce 1979 Maryla Płońska). Celkem vyšlo sedm čísel. S Joannou Dudou-Gwiazdou a *Lechem Kaczyńským vedl nezávislé školení odborů a přednášky pro dělníky z nejnovějších dějin Polska. Distribuoval necenzurované noviny a knihy, tiskl letáky.

V červnu 1978 zahájil s Krzysztofem Wyszkowským v jeho bytě devítidenní hladovku jako projev solidarity s Błażejem Wyszkowským (zatčeným policií 28. května 1978 na schůzce redakce *_Robotnika_ a odsouzeným na dva měsíce odnětí svobody), který držel hladovku ve vězení. V roce 1979 spolu s kolegy z časopisu *_Robotnik_ zpracoval a podepsal *Chartu dělnických práv* obsahující program nezávislého odborového hnutí.

Spolupracoval s okruhem *Hnutí mladého Polska (RMP). Od roku 1977 byl hlavním organizátorem oslav výročí *prosince 1970 (před oslavami v roce 1979 byl zatčen a na dva týdny převezen do Varšavy), účastnil se také vlasteneckých oslav pořádaných *RMP.

Na jaře 1980 uspořádal v Gdaňsku letákovou akci vyzývající k bojkotu voleb do Sejmu; bylo při ní rozdáno kolem 30 tisíc letáků, hlavně před kostely.

Připravoval stávku, která v gdaňských Leninových loděnicích začala 14. srpna 1980 – mj. vytvořil (a s Piotrem Kapczyńským vytiskl) leták informující o propuštění *Anny Walentynowicz z práce, určil z lidí spjatých s *WZZ „ustavující skupinu“: Jerzy Borowczak, Bogdan Felski, Ludwik Prądzyński a *Lech Wałęsa. Sestavil tři letákové skupiny Jana Karandzieje, Mieczysława Klamrowského a Tomasze Wojdakowského, které distribuovaly letáky o *Walentynowicz. Když se 16. srpna stávka v gdaňských loděnicích proměnila v solidární protest v celé zemi, měl podstatný vliv na průběh událostí, na složení předsednictva Mezipodnikového stávkové výboru (MKS) a na podobu 21 požadavků. Sám do MKS nevstoupil, aby – jak nyní vzpomíná – neztěžoval dohodu s vládou: *V neděli* [17. srpna] *ráno jsem vzal* [sepsané] *požadavky. Sestavil jsem je do skupin. Jejich pořadí souviselo s naší taktikou. První se týkaly nezávislých odborů, zrušení cenzury, bezpečnosti stávkujících. Škrtl jsem svobodné volby, které dopsal Tadeusz Szczudłowski. Škrtl jsem požadavek na zrušení cenzury – místo toho jsem napsal „omezení cenzury“ – a dopsal jsem bohoslužby v rozhlase. Věděl jsem, že v NDR bohoslužby v rozhlase jsou, a tudíž to byl reálný požadavek. Tento požadavek byl také vymyšlen k získání podpory církve.* (*Dzień jedności*, tj. *Den jednoty.*)

Druhého října 1980 se dostal do předsednictva Mezipodnikového zakládajícího výboru *NSZZ Solidarita Gdaňsk, zabýval se organizací a strategií *Svazu. V prosinci 1980 a březnu 1981 připravoval koncepci činnosti pro případ vnější intervence nebo výjimečného stavu, ukrýval tiskařské zařízení.

Při volbách v červenci 1981 nekandidoval do vedení regionu Gdaňsk. Úplně upustil od činnosti v *Solidaritě, protože nesouhlasil s čím dále autokratičtějším způsobem *Wałęsova rozhodování. Účastnil se schůzek frakce proti *Wałęsovi, tzv. „gwiazdovců“ kolem Andrzeje a Joanny Gwiazdových.

Utekl příslušníkům SB, kteří ho 13. prosince 1981 přišli internovat. Patnáctého prosince se dostal do stávkujících gdaňských loděnic, kam přivedl stávkující studenty gdaňských vysokých škol, a připravoval loděnice k obraně. Počítal s tím, že se stávku podaří udržet do 16. prosince, kdy se v nich měla konat velká manifestace proti *výjimečnému stavu. Ráno 16. prosince se mu podařilo vyklouznout z továrny, kterou pacifikovalo ZOMO (Zmotoryzowane Odwody Milicji Obyvatelskiej – analogie československého Pohotovostního pluku VB; pozn. překl.) a armáda. Využil svých dřívějších kontaktů a začal organizovat solidaritní podzemí. Dvacátého čtvrtého prosince se v Gdaňsku rozhazoval leták vyzývající k odporu, který podepsal a který byl vytištěn v nákladu 40 tisíc výtisků. Podepisoval svým jménem rovněž časopis **Biuletyn Informacyjny* (*Informační bulletin*), který do konce prosince 1981 vydával Kapczyński.

Začátkem února 1982 se spojil se skrývajícími se *Hallem a *Lisem a společně se rozhodli pokračovat v podzemí ve vydávání bulettinu *Solidarita* (časopisu regionu Gdaňsk) a vybudovat jeho distribuční síť. Převzal od *Halla kontakty s Adamem Hodyszem, důstojníkem StB, který spolupracoval s opozicí. Šestnáctého března 1982 vydal s *Aleksandrem Hallem, Stanisławem Jaroszem, *Bogdanem Lisem a Marianem Świtkem prohlášení o spolupráci. Zanedlouho potom, 6. května, spolu založili Regionální koordinační výbor *NSZZ Solidarita Gdaňsk.

V diskusi vedené začátkem roku 1982 o organizační struktuře podzemí se vyslovil pro vytváření prozatímních orgánů. Roli konspirativních struktur viděl (v roce 1982) takto: *Naším úkolem je pouze dodávat obecnou podobu tomu, co dělá nebo chce dělat velká část společnosti. Neměli bychom vnucovat vlastní nápady, ale pomáhat vyjadřovat koncepce, které se už někde líhnou.* […] *Podzemí není několik pánů, kteří podepisují výzvy. Smysl nemá ani celé rozdělení na konspiraci a masy! Proč to vůbec děláme? Protože si to společnost přeje. Když její odpor zeslábne nebo vyhasne, skončíme práci i my.* (*Konspira. Rzecz o podziemnej „Solidarności“*, tj. *Konspira. O podzemní Solidaritě.*)

Když byl v červnu 1984 uvězněn *Lis, stal se Borusewicz představitelem gdaňského regionu v *Prozatímním koordinačním výboru (TKK), tj. v celostátním vedení podzemní *Solidarity.

Odcházel z TKK, aby na vlastních zádech roznášel tiskoviny. Je to takový jeho znak: je přímým bojovníkem, řekl o něm Jarosław Kaczyński. (KRÓLAK, S. M.: *Gdańska opozycja lat 80. z perspektywy Warszawy*, tj. *Gdaňská opozice osmdesátých let očima Varšavy*.)

Osmého ledna 1986 se vypravil do konspirační tiskárny, kde se množilo další číslo bulletinu *Solidarita,* a padl do léčky SB. Na svobodu se vrátil v září téhož roku na amnestii.

Dvacátého devátého listopadu 1986 se stal členem veřejné Prozatímní rady *NSZZ Solidarita, kterou zřídil *Wałęsa. Spolu s Krzysztofem Dowgiałłou, *Lechem Kaczyńským a *Bogdanem Lisem pracoval také v tajné RKK. Při stávkách v květnu a v srpnu 1988 působil v gdaňských loděnicích jako poradce stávkových výborů. Poté vedl Prozatímní vedení Gdaňského regionu *NSZZ Solidarita.

Dvanáctého listopadu 1988 se stal členem rady Fondu tiskových iniciativ *Solidarita, zřízeného *Celostátním výkonným výborem (KKW) NSZZ Solidarita. Dvacátého devátého dubna 1989 byl přijat do *KKW a také zvolen do tehdy vytvořeného předsednictva *KKW.

Odmítl účast ve vyjednávání u *kulatého stolu. Rozhovory s vládou pokládal za předčasné, protože soudil, že dojde ke třetí vlně stávek, díky níž získá *Svaz lepší vyjednávací pozici.

Od roku 1990 byl předsedou Gdaňského regionu *NSZZ Solidarita, členem předsednictva Celostátního výboru; v roce 1991 prvním místopředsedou *Svazu. V letech 1991–1993 byl poslancem za *NSZZ Solidarita, předsedou parlamentního klubu a zvláštního výboru pro zkoumání důsledků *výjimečného stavu. V roce 1993 ze *Solidarity odešel.

V letech 1993–2001 zasedal v Sejmu jako představitel Demokratické unie a Unie svobody (v níž byl do roku 2005), v letech 1993–1997 předsedal výboru Sejmu pro zvláštní služby. V letech 1991–1993 zastával funkci místopředsedy, v letech 1993–1997 pak předsedy Polsko-ukrajinské meziparlamentní skupiny. V letech 1997–2000 byl náměstkem ministra vnitra a administrativy. Od roku 2001 byl členem vedení Pomořského vojvodství. V roce 2005 a 2010 byl zvolen (jako nezávislý kandidát) senátorem a stal se předsedou Senátu.

Piotr Adamowicz, Małgorzata Strasz

I.

Robotnicy nabrali odwagi... *Robotnik* 1979, č. 37; také In: *Raport o stanie narodu i PRL.* Paříž 1980 (rozhovor pro *Rote Fahne,* Kolín nad Rýnem 1979, č. 37).
SZCZESIAK, E.: *Borusewicz. Jak runął mur.* Varšava 2005 (vzpomínky).

II.

BERBERYUSZ, E.: Rozmowa z Bogdanem Borusewiczem. *Kultura,* 1987, č. 5.

Bogdan Borusewicz: Major Bąbel miał rację. *Gazeta Wyborcza,* 6. 2. 2005 (rozhovor).
HLEBOWICZ, A. (ed.): *Opozycja antykomunistyczna w Gdańsku* (*1976–1980*). Gdaňsk 1995.
HOLZER, J. – LESKI, K.: *Solidarność w podziemiu*…
JANKOWSKA, J.: Cicha legenda. Rozmowa z Bogdanem Borusewiczem. In: TÁŽ: *Portrety niedokończone…*
KNOCH, K.: Regionalna Komisja Koordynacyjna w Gdańsku w latach 1982–1989. In: FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*
KRÓLAK, S. M.: Gdańska opozycja lat 80. z perspektywy Warszawy. In: ADAMOWICZ, P. – MAŻEWSKI, L. – TUREK, W. (eds.): *„Solidarność" i opozycja antykomunistyczna w Gdańsku* (*1980–1989*). Gdaňsk 1995.
KURSKI, J.: Dzień jedności. Bogdan Borusewicz w rozmowie z Jarosławem Kurskim. *Gazeta Wyborcza*, 19.–20. 8. 2000 (rozhovor).
LIPSKI, J. J.: *KOR. Komitet Obrony Robotników…*
ŁOPIŃSKI, M. – MOSKIT, M. [vl. jm. Gach, Zbigniew] – WILK, M.: *Konspira. Rzecz o podziemnej „Solidarności"…*
NAWROCKI, G.: *Polak z Polakiem*. Varšava 1990.
Potrzebna jest wytrwałość. Wywiad z Bogdanem Borusewiczem. *Przegląd Polityczny*, 1987, č. 9.
SMOLEŃSKI, P.: Kartka wolności. *Gazeta Wyborcza*, 19. 9. 1997.
SZCZESIAK, E.: *My podziemni…*
Who's who, What's what in „Solidarność". Leksykon związkowy…

Stefan BRATKOWSKI
(nar. 1934)

Novinář, publicista, historik; dlouholetý předseda Sdružení polských novinářů. Jeden z hlavních tvůrců Semináře „Zkušenost a budoucnost". V letech 1983–1988 redaktor nezávislého periodika *Gazeta Dźwiękowa*.

Narodil se v Breslau (dnešní Vratislav), kde byl jeho otec konzulem Polské republiky. V letech 1949–1956 byl členem Svazu polské mládeže. V letech 1951–1955 studoval práva na Jagellonské univerzitě. V roce 1954 vstoupil do Polské sjednocené dělnické strany.

Ve stejném roce s bratrem Andrzejem, Sławomirem Podalakem, Zbigniewem Sikorou a Bernardem Tejkowským založil neoficiální diskusní klub Klan Płonącego Pomidora (Klan hořícího rajčete). *Moc nás proti sobě sama štvala a současně jsme věděli, že revoluce za autentický socialismus se dá dělat jen zevnitř, tedy když je člověk ve straně. Na mladé lidi jsme byli dost vypočítaví, mysleli jsme si, že je třeba se krýt, a to byl jediný způsob*, vzpomínal. V roce 1955 založil na Jagellonské univerzitě první Univerzitní diskusní klub v Polsku.

V květnu 1956 uspořádal první juvenilie, při nichž krakovští studenti kráčeli ulicemi města a skandovali: *Pravdu a chléb!* Aktivně se zapojil do událostí *října 1956. Rozpustil na škole Svaz polské mládeže, založil místo něj Revoluční svaz mládeže a v únoru 1957 připravoval jeho první sjezd. Patřil také k organizátorům Studentského revolučního výboru v Krakově, který využíval kontaktů v podnicích (zejména v Nové Huti), a pořádal shromáždění a politické diskuse.

V roce 1955 se sblížil s prostředím časopisu *Po Prostu* (*Prostě*), týdeníku, který byl patronem celopolského hnutí diskusních klubů. Na stránkách tohoto časopisu debutoval jako novinář. V letech 1956–1957 byl členem jeho redakce. Od roku 1957 byl členem Sdružení polských novinářů (Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich, SDP) a v průběhu let se stal v novinářském prostředí autoritou.

V roce 1970 založil *Życie i Nowoczesność* (*Život a modernost*) – každotýdenní přílohu deníku *Życie Warszawy* (*Život Varšavy*). Podobně jako ve svých knihách tam propagoval racionální organizaci a řízení, ideu samosprávy, připomínal tradice polské vynalézavosti a podnikavosti. Přílohu *Życie i Nowoczesność* řídil do roku 1973, kdy ji úřady zlikvidovaly. Poté mu bylo znemožněno najít stálé zaměstnání a prakticky neměl možnost publikovat.

V roce 1978 založil s Bohdanem Gotowským a Andrzejem Wielowieyským při Sdružení polské svobodné akademie ve Varšavě Seminář „Zkušenost a budoucnost" (Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość", DiP), sdružující vědce, literáty, novináře, katolické aktivisty, stranické i nestranické reformátory, naladěné kriticky k PLR, ale uznávající její systémové principy. Na prvním a jediném oficiálním setkání 14. října 1978 byl založen servisní tým (kromě Bratkowského byli jeho členy mj. Kazimierz Dziewanowski, Bohdan Gotowski, Jan Malanowski, *Klemens Szaniawski, Andrzej Wielowieyski, Andrzej Zakrzewski, Witold Zalewski a Jerzy Zieleński), který měl zastávat funkci sekretariátu a redakce zpracovávající dokumenty DiP. Když úřady další schůze Semináře zakázaly, tým připravoval a rozesílal dotazníky, jejichž výsledky zpracovával a pak publikoval v *Nezávislém vydavatelském domě NOWA jako postupné zprávy DiP: *Raport o stanie Rzeczpospolitej i drogach wiodących do jej naprawy* (*Zpráva o stavu republiky a cestách k její nápravě*, 1979), *Jak z tego wyjść?* (*Jak z toho?*, 1980), *Społeczeństwo*

wobec kryzysu (*Společnost v krizi*, 1981), *Polska wobec stanu wojennego* (*Polsko za výjimečného stavu*, 1982).

Již před *srpnem 1980 hovořil Bratkowski o nezbytnosti demokratických změn PSDS. Propagoval myšlenky samosprávného právního státu, který se dohodne s církvemi a soukromými zaměstnanci, především s rolníky. Na mimořádném sjezdu Sdružení polských novinářů 29.–31. října 1980 byl zvolen jeho předsedou. Jako člověk s důvěrou veřejnosti zprostředkovával kontakty mezi PSDS a *NSZZ Solidarita; mj. díky jeho doporučení byli z vězení propuštěni Jan Narożniak a Piotr Sapeła, kteří rozmnožili a odhalili tajnou instrukci prokuratury o způsobech boje s nezávislými odbory. Byl jedním z autorů zákona o cenzuře schváleného v roce 1981, který omezoval mocenskou svévoli. V říjnu 1980 přišel spolu se Zbigniewem Iwanowem, tajemníkem podnikového výboru PSDS v toruňském podniku Towimor, s heslem vytváření tzv. úrovňových struktur, tedy přímých dohod jednotlivých stranických organizací. Tyto struktury sehrály důležitou roli v boji s tzv. stranickým betonem. V únoru 1981 založil ve Štětíně spolu s Wojciechem Lamentowiczem a Ryszardem Turským Společenskou alianci Obrození. Ta měla podle záměrů svých tvůrců sdružit reformní síly zůstávající vně *Solidarity. V říjnu 1981 za to byl vyloučen z PSDS.

Po nastolení *výjimečného stavu vydával jednostránkový strojopisný *Biuletyn Bratkowskiego* (*Bratkowského Bulletin*), v němž radil, jak přežít chvíle tak těžké pro národ. Poté vydával ve francouzském listu *Le Figaro* „dopisy přátelům". Vyjadřoval v nich naději, že Polsko může mít partnerské vztahy se SSSR výměnou za právo na vlastní cestu rozvoje (tuto myšlenku opakoval v červnu 1986 v otevřeném dopise vůdci KSSS Michailu Gorbačovovi). Navrhoval rozvíjení občanské svépomoci, vyzýval moc k dialogu a k zacházení se společností jako se svébytným subjektem. Jako předseda zrušeného SDP vydával a šířil prohlášení vedení SDP, inicioval akce pomoci, jakož i pozorování a dokumentaci prověrek novinářů, které úřady prováděly po 13. prosinci.

Měl přednášky v kostelech (mj. v kostele sv. Kryštofa v Podkově Leśné, svaté Trojice, Nejsvětější Panny Marie a Božího milosrdenství ve Varšavě). S Leonem Bójkem, Stanisławem Brodzkým a Juliuszem Rawiczem (šéfredaktorem) redigoval týdeník *Gazeta Niecodzienna* (*Nevšední noviny*). V letech 1983–1984 pořádal na prosbu kněze Jerzyho Popiełuszka v kostele sv. Stanislava Kostky ve Varšavě Svobodnou dělnickou akademii. Originálním nápadem Bratkowského byla *Gazeta Dźwiękowa*: nahrával své texty na kazety, ty pak putovaly ke zvukaři Piotru Szweminovi, který je hudebně ilustroval, a pak se množily na 20 tisíc exemplářů. V letech 1983–1988 vyšlo dvacet čísel těchto zvukových novin plus zvláštní číslo pro venkov z května 1985. Vydalo je varšavské fonografické nakladatelství Arka; některá čísla vysílalo **Rádio Svobodná Evropa*.

Od roku 1985 pomáhal své manželce Romě v pořádání Nedělních zvonků (Dzwonki Niedzielne), názorových setkání při duchovní správě tvůrčích okruhů ve Varšavě (řídil je kněz Wiesław Niewęgłowski). Debaty se nahrávaly a šířily rovněž v podobě zvukových novin. Byl autorem poradce *Co zrobić, kiedy nic się nie da zrobić* (*Co dělat, když se nedá nic dělat*), který připravoval dělníky na fungování tržního hospodářství; zdůrazňoval v něm význam zaměstnanecké samosprávy. Od roku 1985 proti němu SB vedla vyšetřování spojené s častými prohlídkami pod záminkou, že *dostává ze zahraničí devizové prostředky za účelem jejich předávání bývalým novinářům*.

V roce 1985 patřil k autorům práce nezávislých expertů *Raport: Polska 5 lat po sierpniu* (*Zpráva: Polsko pět let po srpnu*), vydané Mezipodnikovou strukturou Solidarita, kterou objednal *Lech Wałęsa. Od roku 1986 se účastnil setkání semináře „Polsko v Evropě", který založil Zygmunt Skórzyński.

Spolupořádal setkání 31. května 1987, na němž 63 lidí pozvaných *Lechem Wałęsou v souvislosti s blížící se návštěvou Jana Pavla II. podepsalo prohlášení popisující základní cíle polské opozice. Tato skupina se 18. prosince 1988 proměnila v *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita. Během jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) reprezentoval solidaritní stranu v podskupině pro sdružení a územní samosprávu.

V letech 1989–1990 byl znovu předsedou SDP, od roku 1991 zastával funkci jeho čestného předsedy. V letech 1991–1992 byl předsedou Vydavatelského družstva Czytelnik (Čtenář). Od roku 2003 v redakci internetového časopisu *Kontrateksty*. Je autorem mnoha děl z různých oborů vědy – od informatiky přes ekonomii až po historii.

Krzysztof Biernacki

I.

Co zrobić, kiedy nic się nie da zrobić? Rzecz o samorządach pracowniczych. Oficyna WE, Varšava 1983.

Czy problem polski jest rozwiązywalny? *Kultura*, 1982, č. 5.

Encyklika „Laborem Exercens" a nasza dzisiejsza sytuacja. Oficyna „Solidarność Walcząca i Świadectwa", Lodž 1984.

„Gazeta Dźwiękowa" Stefana Bratkowskiego, č. 1–18. Warszawska Oficyna Fonograficzna Arka, Varšava 1983–1988.

Jak z tego wyjść? NOWA, Varšava 1980 (zpráva DiP).

List do sekretarza generalnego KPZR. Rytm, Varšava 1986.

List otwarty do władzy. Tajne Wydawnictwo Oświatowe, [Varšava] 1983.

Mało wiedzieli. In: WAGLEWSKI, J. (ed.): *Wspomnienia niekontrolowane. Z historii PRL. Dziennikarze,* část 2. Gdaňsk 2006.

Najdłuższa wojna nowoczesnej Europy. 1980 (scénář filmu o Velkopolsku).

Nasi „ojcowie założyciele". WSKos, Varšava 1984.

Nie tak stromo pod tę górkę: krótki poradnik dla tych, którzy nie wiedzą, że nic się nie da zrobić. Varšava 1980.

Nowy Marsyliusz, czyli społeczeństwo inteligentne. Varšava 1981.

Oddalający się kontynent. Varšava 1978.

Październik '56. Pierwszy wyłom w systemie. Bunt, młodość i rozsądek. Varšava 1996 (svědectví účastníků října 1956).

Podróż na peryferie. Varšava 1965 (reportáže).

Polska wobec stanu wojennego. NOWA, Varšava 1982 (zpráva DiP).

Programować może każdy. Varšava 1978.

Raport o stanie Rzeczpospolitej i drogach wiodących do jej naprawy. NOWA, Varšava 1979 (zpráva DiP).

Skąd przychodzimy. Opowieści z drugiego kwadratu. Varšava 1975; 1978; 1993.

Społeczeństwo wobec kryzysu. NOWA, Varšava 1981 (zpráva DiP).

Z czym do nieśmiertelności. Katovice 1977; 1979.

II.
FIKUS, D.: *Foksal ’81…*
GROBLEWSKI, K.: Wzloty i upadek. *Rzeczpospolita,* 21. 6. 1993.
KACZYŃSKI, A.: Jaki byłem, taki będę. *Rzeczpospolita,* 20.–21. 11. 2004.
ŁUKASIEWICZ, M[aciej].: *Weryfikacja. Z notatnika stanu wojennego 1981–1982*. Varšava 1994.
RYBIŃSKI, M.: Najmłodszy z nas wszystkich. *Rzeczpospolita*, 20.–21. 11. 2004.
WAGLEWSKI, J. (ed.): *Z historii PRL. Dziennikarze.* Varšava 2003.

Zbigniew BUJAK
(nar. 1954)

Elektrikář, politolog. V letech 1980–1989 jeden z nejdůležitějších vůdců *NSZZ Solidarita – předseda vedení regionu Mazovsko a podzemního *Regionálního výkonného výboru Mazovsko, člen *Prozatímního koordinačního výboru. Symbol odporu proti *výjimečnému stavu – déle než čtyři a půl roku se skrýval před Státní bezpečností. Pseudonym: Stefan.

Narodil se v Łopusznu v rolnické rodině. Dokončil elektrotechnické učiliště v Żyrardowě. V letech 1972–1973 pracoval ve farmaceutickém podniku Polfa v Grodzisku, od roku 1973 ve strojírenském podniku Ursus. Po událostech *června 1976 se v Ursusu u Varšavy na vlastní pěst chopil pomoci poškozeným dělníkům: snažil se dostat k několika lidem, ale ti se ho báli a nechtěli s ním mluvit.

Opoziční činnost zahájil v roce 1978 spolu s Arkadiuszem Czerwińským a Zbigniewem Janasem. Spolupracoval s *Výborem společenské sebeobrany KOR, distribuoval nezávislý tisk a publikace, které mu dodával Jan Łojak. Pořádal setkání dělníků v továrně Ursus, mj. s *Jackem Kuroněm a *Janem Lityńským. V květnu 1980 při hladovce v kostele sv. Kryštofa v Podkowě Leśné – držené jako projev solidarity s *Mirosławem Chojeckým a Dariuszem Kobzdejem, kteří drželi hladovku ve vězení, a s dalšími politickými vězni – sbíral spolu s Janasem podpisy na podporu cílů hladovky (sebrali přes 1000 podpisů). Druhého července 1980 uspořádal (znovu s Janasem) jednorázovou stávku proti zvýšení cen, jíž se zúčastnilo několik oddělení Ursusu a která skončila, jakmile vedení přijalo požadavky stávkujících. Tehdejší pokusy o vytváření dělnických výborů, které měly být zárodky nezávislých odborů, skončily kvůli obavám dělníků neúspěchem.

V srpnu 1980 byl Bujak v Ursusu spoluzakladatelem Dělnického výboru solidarity se stávkujícími dělníky Pobřeží. Angažoval se při vytváření nezávislých oborů: 4. září 1980 se stal předsedou Mezipodnikového zakládající výboru Mazovsko, poté předsedou vedení Regionu Mazovsko *NSZZ Solidarita (*Svazu). V únoru 1981 se stal členem Prozatímního předsednictva Celostátního dohadovacího výboru (KKP) *NSZZ Solidarita. Patřil do Výboru na obranu vězňů svědomí, který zřídila KKP v prosinci 1980. Po I. celostátním sjezdu delegátů v Gdaňsku (září–říjen 1981) se stal členem předsednictva Celostátního výboru (KK) *NSZZ Solidarita. V listopadu téhož roku inicioval spolu s *Jackem Kuroněm, *Adamem Michnikem a dalšími vznik Klubů samosprávné republiky „Svoboda – Spravedlnost – Nezávislost“, odvolávajících se na tradice polské nezávislostní levice.

V den nastolení *výjimečného stavu náhodou unikl internaci. Týden se skrýval v Gdaňsku (kde se těsně před *výjimečným stavem zúčastnil zasedání KK), pak se dostal do Varšavy. Spolu se Zbigniewem Janasem a *Wiktorem Kulerským začal organizovat podzemní činnost regionu.

Ve svých prvních prohlášeních (mj. po pacifikaci kamenouhelného dolu Wujek) vyzýval k boji bez krveprolití. Vycházel z možnosti, že se vrátí *Solidarita, a vyjadřoval se proti zřizování struktur, které statut neobsahoval. Rozhodně se stavěl proti budování „podzemního státu“; v polemice s Kuroňovými *Tezemi o východisku z bezvýchodné situace* napsal: *Vyjadřuji se pro silně decentralizované hnutí, používající různých metod činnosti.* […] *vybudování hnutí*

Solidarita jako monolitní organizace připravené na rozhodný a konečný [boj] *vytváří nebezpečí, že se moc znovu pokusí národ pacifikovat vnitřními silami. I kdyby se nám přece jen podařilo se tomu ubránit, čekala by nás intervence zvenčí. Mám tedy za to, že je potřeba přijmout zásadu vyhýbat se přímým střetům s mocí* […] *Soudím, že účinnou a zároveň bezpečnou formou boje je* […] *poziční boj…* (*Walka pozycyjna,* tj. *Poziční válka*.) Navrhoval organizování nezávislého společenského života: boj o možnost odborářské činnosti v podnicích, výbory společenské pomoci při farnostech, podzemní vydavatelské hnutí, rozvoj nezávislé vědy, kultury a osvěty.

Dvacátého druhého dubna 1982 spolu s *Władysławem Frasyniukem, Władysławem Hardkem, *Bogdanem Lisem a Eugeniuszem Szumiejkem vytvořil *Prozatímní koordinační výbor NSZZ Solidarita (TKK), který řídil podzemní *Svaz při zachování jeho volné federativní struktury. Osmého května se Zbigniewem Janasem, *Wiktorem Kulerským a *Zbigniewem Romaszewským zformoval *Regionální výkonný výbor NSZZ Solidarita Mazovsko (RKW).

Byl rozhodným odpůrcem generální stávky: […] *vzhledem k povaze stávky* (*aktivní obrana*) *by to byla revoluce* (*svržení vlády*). […] *Znamená to zlikvidovat tisíce lidí, tak ať mi nikdo neříká, abych si to vzal na odpovědnost*, napsal v dopise *Lisovi. (**Tygodnik Mazowsze,* 1982, č. 15.) Nakonec se však vyslovil pro generální stávku v případě delegalizace *Svazu, a pak dokonce uznal, že vyhýbat se tomu rozhodnutí byla chyba. (**Tygodnik Mazowsze,* 1983, č. 69.)

Stal se legendární postavou symbolizující odpor *Solidarity, zvlášť když na začátku roku 1983 při zatýkání uprchl Státní bezpečnosti. Byl dopaden až v květnu 1986. Prokurátor ho obvinil z přípravy k násilnému svržení státního zřízení, ale k procesu nedošlo. V září 1986 byl na amnestii propuštěn. Později byl mnohokrát zadržen na 48 hodin.

Dvacátého devátého dubna 1986 vstoupil do Prozatímní rady (TR *NSZZ Solidarita), kterou zřídil *Lech Wałęsa. O den později na tiskové konferenci ve Varšavě oznámil, že *RKW Mazovsko zahajuje otevřenou činnost. Vstoupil do *Celostátního výkonného výboru NSZZ Solidarita, vytvořeného 25. října 1987 místo *TKK a TR. Ve skupině dalších 62 osob pozvaných *Wałęsou před návštěvou Jana Pavla II. podepsal prohlášení z 31. května 1987 popisující cíle polské opozice. V prosinci 1988 se stal členem *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. Devatenáctého února 1989 byl Prozatímním vedením Regionu Mazovsko (skládajícím se mj. z představitelů podnikových výborů *Solidarity) zvolen předsedou *RKW v novém složení.

V roce 1988 dostal (zároveň s *Adamem Michnikem) Cenu lidských práv Roberta F. Kennedyho. V únoru 1989 byl spoluzakladatelem Polsko-maďarské Solidarity.

V roce 1989 se účastnil důvěrných rozhovorů s představiteli vlády v Magdalence u Varšavy. Účastnil se jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) ve skupině pro hospodářství a společenskou politiku a také ve skupině pro politické reformy, spolupředsedal podskupině pro sdružení a územní samosprávu.

V roce 1988 byl jedním ze zakladatelů Fondu na pomoc rodinám s mnoha dětmi v Ursusu a v roce 1989 Agory – společnosti vydávající deník *Gazeta Wyborcza*. V roce 1990 patřil do Občanského hnutí Demokratická akce, v roce 1991 do Demokraticko-společenského hnutí. V letech 1991–1997 byl poslancem, od roku 1992 členem strany Unie práce, v letech 1993–1997 jejím místopředsedou. Od roku 1998 byl v Unii svobody (v roce 2002 za tuto stranu kandidoval na post primátora Varšavy).

V roce 1998 dokončil studia na Fakultě novinářství a politických věd Varšavské univerzity. V letech 1999–2001 byl předsedou Hlavního celního úřadu.

V roce 2002 byl kandidátem Samosprávné unie na primátora Varšavy; získal jen tříprocentní podporu. Poté odešel z politické života. Psal doktorát na Škole společenských věd při Ústavu filozofie a sociologie Polské akademie věd. Práce se týkala role autoritářství v procesu systémových reforem.

Grzegorz Majchrzak

I.

Prawda raz powiedziana... NOWA, Varšava 1987 (soubor veřejných vyjádření).
Walka pozycyjna. *Tygodnik Mazowsze*, 1982, č. 8.
Wobec rządowych propozycji dla ruchu związkowego. *Tygodnik Mazowsze*, 1982, č. 4.

II.

BEREZOWSKA, M. – MALISZEWSKA, I. (eds.): *25 rocznica I Zjazdu Regionu Mazowsze…*
FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*
GROCHOWSKA, M.: Komandos. *Przegląd Tygodniowy*, 1993, č. 50.
HOLZER, J. – LESKI, K.: *Solidarność w podziemiu…*
HUGO-BADER, J.: Uwolnić Zbyszka Bujaka! *Gazeta Wyborcza*, 28. 7. 2001.
JANKOWSKA, J.: Dwie rozmowy. In: TÁŽ: *Portrety niedokończone…*
KISIELIŃSKA, E. – WNUK, M. (eds.): *Okrągły stół. Kto jest kim. „Solidarność" – opozycja: biogramy, wypowiedzi…*
KLUZIK, J.: Grobla*. Tygodnik Solidarność*, 1990, č. 35.
Lista Bujaka. *Gazeta Wyborcza*, 20.–21. 8. 2005 (rozhovor).
ŁABĘDŹ, K.: *Spory wokół zagadnień programowych w publikacjach opozycji politycznej…*
ŁOPIŃSKI, M. – MOSKIT, M. [vl. jm. Gach, Zbigniew] – WILK, M.: *Konspira. Rzecz o podziemnej „Solidarności"…*
MAZIARSKI, J.: Człowiek, który przeprosił za „Solidarność". *Nowe Państwo,* 2002, č. 8.
PAŃKÓW, I.: Zbigniew Bujak – na drodze do polityki profesjonalnej. In: KOPKA, B. – ŻELICHOWSKI, R. (eds.): *Rodem z „Solidarności"…*
Polityk, który wyrzekł się zemsty. *Tygodnik Solidarność*, 1993, č. 8 (rozhovor).
ROLICKI, J.: *Zbigniew Bujak – przepraszam za „Solidarność".* Varšava 1991.
SMOLEŃSKI, P.: *Szermierze Okrągłego Stołu…*
SUBOTIĆ, M.: Gdzie jest Zbyszek Bujak. *Rzeczpospolita*, 16.–27. 8. 1995.
Who's who, What's what in „Solidarność". Leksykon związkowy…

Andrzej CELIŃSKI
(nar. 1950)

Sociolog. Člen *Výboru společenské sebeobrany KOR. V roce 1977 organizátor tzv. Létající univerzity, od roku 1978 ve *Sdružení vědeckých kurzů. V roce 1981 tajemník Celostátního dohadovacího výboru *NSZZ Solidarita a vedoucí kabinetu předsedy výboru *Lecha Wałęsy. V letech 1987–1989 tajemník *Celostátního výkonného výboru *Solidarity.

Narodil se ve Varšavě. Na jeho negativní vztah k politickému režimu PLR měly vliv rodinné tradice (je synovcem *Jana Józefa Lipského).

Od roku 1964 byl členem 1. varšavské skautské družiny Romualda Traugutta „Černá jednička“, kde se pěstovaly tradice předválečného skautství. Za účast v protestech v *březnu 1968 byl vyloučen z prvního ročníku sociologie na Varšavské univerzitě. Pokračoval ve studiu na Katolické univerzitě v Lublinu, v roce 1969 ho přijali zpět na Varšavskou univerzitu.

Po ukončení studií v letech 1973–1975 se už jako asistent v Ústavu společenské profylaxe a resocializace Varšavské univerzity účastnil sebevzdělávacích setkání mládeže z různých opozičních okruhů. V letech 1975–1977 byl místopředsedou pobočky Rady polských učitelů Varšavské univerzity. Na přelomu let 1975/1976 se podílel na sbírání podpisů pod protestní dopis proti změnám Ústavy PLR.

Na konci června 1976 podepsal jeden z dopisů vyjadřujících solidaritu s protestem dělníků v Ursusu a v Radomi. Po vytvoření *Výboru na obranu dělníků (KOR) se stal jeho spolupracovníkem, mj. jezdil s pomocí do rodin v Radomi a Ursusu. V lednu 1977 podepsal kolektivní dopis s výzvou ke zřízení mimořádné komise Sejmu k prozkoumání represí proti účastníkům *června 1976, pomáhal také studentům Varšavské univerzity sbírat podpisy pod podobnou výzvu. V lednu 1977 byl za spolupráci s *KOR propuštěn z práce na univerzitě.

Od roku 1977 pracoval ve Varšavském projektovém a výzkumném ústavu průmyslového stavebnictví Systém, v roce 1980 v Ústavu organizace, řízení a ekonomiky stavebního průmyslu Orgbud, později jako asistent Sociologického ústavu Varšavské univerzity.

Byl hlavním původcem a organizátorem tzv. Létající univerzity, která názvem a formami činnosti navazovala na sebevzdělávací iniciativu z let 1885–1906. Přednášky se konaly v soukromých bytech. V lednu 1978 se Celiński stal spoluzakladatelem a členem *Sdružení vědeckých kurzů (TKN) a jeho postupných programových výborů. Do léta 1980 se zabýval organizací běžné práce *TKN, které bylo patronem Létající univerzity – pronajímal byty na přednášky, domlouval termíny a staral se o rozšiřování prohlášení a deklarací *Sdružení.

V říjnu 1977 se připojil k *Výboru společenské sebeobrany KOR (KSS KOR) a stal se hlavním spojovacím článkem mezi *Výborem a *TKN. V diskusích aktivistů opozice zaujímal umírněné stanovisko, udržoval si odstup od činnosti, která by mohla vyvolat zvláště silné reakce Státní bezpečnosti a ochromit práci *TKN. Po útocích bojůvek Socialistického svazu polských studentů na účastníky přednášek *TKN v roce 1979 se přimlouval za pozastavení přednášek *Jacka Kuroně a *Adama Michnika, které byly cílem útoků. V sedmdesátých letech byl několikrát zadržen na 48 hodin a v jeho bytě proběhly prohlídky.

V srpnu 1980 patřil mezi autory *Výzvy 64* intelektuálů, kteří se obrátili na vládu, aby zahájila jednání se stávkujícími dělníky. Třetího září 1980 předložil na schůzi *KSS KOR návrh na jeho rozpuštění. Návrh byl odmítnut a Celiński z *KSS KOR vystoupil. Jeho rozhodnutí vyplynulo z hodnocení, že po vzniku nezávislých odborů je existence *KSS KOR jako centra opozičních společenských a politických iniciativ zbytečná, a může dokonce ztěžovat situaci a usnadňovat obviňování nových odborů, že je řídí lidé, pokládaní vládami PLR a SSSR za nepřátele režimu. Začal tehdy těsně spolupracovat s *Bronisławem Geremkem a *Tadeuszem Mazowieckým (s nimiž se stýkal již předtím jako se členy programové rady *TKN).

V listopadu a v prosinci 1980 byl Celiński tajemníkem předsednictva Mezipodnikového zakládajícího výboru *NSZZ Solidarita Gdaňsk (*Svazu) a od 12. února 1981 tajemníkem Celostátního dohadovacího výboru (KKP). Připravoval zasedání KKP, materiály, návrhy usnesení, někdy řídil jednání. Sehrál důležitou roli při vyjednávání se státní mocí za tzv. bydhošťské krize a při uzavírání tzv. varšavské dohody (březen 1981), díky níž se opozice vyhnula generální stávce. Přesto byl 1. dubna obviněn z manipulace a odvolán z funkce tajemníka KKP. Téhož dne ho *Lech Wałęsa zaměstnal jako vedoucího svého kabinetu.

Dvacátého šestého července 1981 se Celiński do funkce tajemníka KKP vrátil, byl také tajemníkem předsednictva Celostátního volebního výboru *NSZZ Solidarita. Po vytvoření orgánů *Solidarity zvolených na I. celostátním sjezdu delegátů v říjnu 1981 v Gdaňsku se znovu stal vedoucím *Wałęsova kabinetu.

V letech 1980–1981 byl pokládán za jednoho z nejvlivnějších lidí ve *Svazu, spojku mezi tzv. experty, zejména *Geremkem a *Mazowieckým, a *Wałęsou. Celiński se přimlouval za politický realismus, klidné budování odborářských struktur, vyhýbal se radikální frazeologii a zbytečným konfliktům s úřady. Přimlouval se za zachování *Wałęsovy nadřazené autority a také za to, aby *Solidarita podporovala podnikové samosprávy. Myslel si, že je možné dospět ke kompromisu, který přiměje úřady PLR k přijetí nezávislého odborářského hnutí v Polsku.

Třináctého prosince 1981 byl internován a umístěn v Białołęce, poté v Jaworzi a v Darłówku. Propuštěn byl 7. prosince 1982.

Po propuštění na svobodu spolupracoval s *Geremkem a *Mazowieckým, udržoval také kontakt s *Wałęsou. Podílel se na přípravě práce nezávislých expertů *Raport: Polska 5 let po sierpniu* (*Zpráva: Polsko pět let po srpnu*), vydané v roce 1985. V roce 1986 byl spoluzakladatelem podzemního časopisu *21* a jedním z jeho redaktorů.

V roce 1987, poté co *Wałęsa vytvořil *Celostátní výkonný výbor NSZZ Solidarita, se stal jedním z jeho tajemníků (vedle Jarosława Kaczyńského a *Henryka Wujce). Patřil mezi signatáře prohlášení z 31. května 1987, které popisovalo základní cíle opozice.

V květnu 1988 byl poradcem stávkového výboru v gdaňských Leninových loděnicích. Vzhledem k neúspěchu vyjednávání a slábnutí odhodlanosti stávkujících navrhl kolektivní odchod z loděnic, aby se předešlo rozpadu stávky nebo jejímu potlačení. Návrh byl přijat a 10. května 1988 stávkující opustili loděnice demonstračním průvodem.

V prosinci 1988 Celiński vstoupil do *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. Účastnil se jednání u *kulatého stolu jako předseda (za opoziční stranu) podskupiny pro mládež. V letech 1989–1993 byl senátorem płockého vojvodství za *Solidaritu. Byl členem předsednictva parlamentního Občanského klubu (1989–1991) a předsednictva Senátu. Do roku 1996 působil v Demokratické unii a v Unii svobody. V roce 1999 přešel do Svazu

demokratické levice (Sojusz Lewicy Demokratycznej, SLD). Předsedal programovému výboru SLD a byl také jeho místopředsedou (2000–2004).

V letech 2001–2005 byl poslancem. V letech 2001–2002 zastával funkci ministra kultury. V roce 2004 byl ve skupině zakladatelů Polské sociální demokracie.

Andrzej Friszke

I.

Bibliografia publikacji z zakresu badań nad strukturą społeczną w Polsce: wydawnictwa zwarte, 1973–1982. Varšava 1986.

Nie czas na abdykację. *Przegląd,* 2003, č. 16.

Wybieram lewicę. *Gazeta Wyborcza,* 23. 4. 1999.

II.

BRZEZICKI, A.: Co ja tutaj robię. *Tygodnik Powszechny*, 2004, č. 2 (rozhovor).

CELIŃSKI, A. – WALC, J.: *Ja już wygrałem...*

CIEŚLAK, J.: Nie założę partii ludzi sztuki. *Rzeczpospolita*, 19. 11. 2001 (rozhovor).

Czas na nową lewicę. *Przegląd*, 2005, č. 41.

HOLZER, J.: *„Solidarność" 1980–1981. Geneza i historia…*

JANKOWSKA, J.: Gra wokół słowa, czyli żeby władza polubiła „Solidarność". In: TÁŽ: *Portrety niedokończone…*

KRAJEWSKI, A.: *Kiedy Polska... [o swoim widzeniu przyszłości mówią] Jan Nowak, Andrzej Celiński, Józef Tischner, Timothy Garton Ash, Adam K., Zdzisław Najder*]. Varšava 1989.

LIPSKI, J. J.: *KOR. Komitet Obrony Robotników…*

STRASZ, M. (ed.):*Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność"…*

TERLECKI, R.: *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych…*

WALENCIAK, R.: Komuchy i solidaruchy. *Przegląd*, 2005, č. 9 (rozhovor).

WOLSKI, W. [vl. jm. Friszke, Andrzej]: *KOR. Ludzie – działania – idee.* Norma, Varšava 1983.

Andrzej CZUMA
(nar. 1938)

Právník, spoluzakladatel a vůdce *Ruchu; od roku 1977 člen užšího vedení *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (ROPCiO). Pseudonymy: Antaba, A. Cz.

Narodil se v Lublinu. Jeho otec, Ignacy Czuma, byl profesorem státního práva na Katolické univerzitě v Lublinu, v roce 1950 byl odsouzen k 10 letům vězení za činnost v antikomunistickém sdružení Svoboda a nezávislost (Wolność i Niezawisłość, WiN) – na svobodu se vrátil v roce 1953. Strýc, generál Walerian Czuma, řídil obranu Varšavy v září 1939.

V roce 1963 Andrzej Czuma ukončil Fakultu práva a administrativy Varšavské univerzity; studoval také historii na Katolické univerzitě v Lublinu. Za studií pracoval v akademické farnosti. Působil jako právní poradce na ministerstvu komunikací, poté na regionálním ředitelství Polských státních drah ve Varšavě.

V roce 1965 začal se svým mladším bratrem Benedyktem, Marianem Gołębiewským (důstojníkem *Zemské armády a WiN, odsouzeným v roce 1947 k smrti v procesu s prvním vedením WiN), Emilem Morgiewiczem a Stefanem Niesiołowským vytvářet tajnou antikomunistickou organizaci, známou později jako *Ruch. Byl jejím hlavním organizátorem a fakticky činnost *Ruchu řídil, dokud Státní bezpečnost organizaci v roce 1970 nezničila. Měl také rozhodující vliv na koncepci činnosti *Ruchu – soustředění na budování organizace, zpracování programu, vydávání časopisu, rezignaci na vnější akce (letáky, nápisy atp.). V době činnosti v *Ruchu používal krycího jména Antaba. Vliv na okruh *Ruchu měli také jeho dva bratři: univerzitní přednášející Łukasz a Hubert, jezuita a akademický kaplan.

S Morgiewiczem a Niesiołowským vypracoval v roce 1968 programové prohlášení (nazvané podle prvních slov *Míjejí léta…*), v němž stál na prvním místě požadavek nezávislosti. Obsahovalo požadavky na likvidaci komunistického režimu a odtržení Polska od sovětského bloku, návrat demokracie, dodržování lidských práv. Deklarace byla přijata na IV. sjezdu *Ruchu v lednu 1969 v Lodži.

Pomáhal Morgiewiczovi s redigováním časopisu *Ruchu, který pod názvem *Biuletyn* vycházel od podzimu 1969 (vyšlo šest čísel). Odpovídal za jeho rozmnožování a distribuci, napsal také několik publicistických textů.

SB se o Czumu zajímala již za studií. Od října 1962 do listopadu 1963 byl rozpracováván i se svými bratry Benedyktem a Stanisławem (ten do *Ruchu nepatřil). V říjnu 1969 bylo na udání tajného spolupracovníka Sławomira Daszuty zahájeno operativní rozpracování pod krycím názvem „Rewident", týkající se Andrzeje Czumy.

Byl zatčen 20. června 1970 těsně před akcí, kterou *Ruch připravoval – podpálením Leninova muzea v Poronině. *Akce „Poronin" měla mít symbolický význam. Měla se stát okázalým projevem protestu proti zotročení, jaké pro Polsko znamenal komunismus zosobněný Vladimírem Iljičem. Byla připravená tak, aby ani v nejmenším neohrozila ničí život ani zdraví,* vzpomínal Czuma.

Při vyšetřování mnohokrát odmítl vypovídat, přestože mu hrozil trest smrti. Při procesu se skupinou vůdců *Ruchu (21. září – 23. října 1971), obžalovaných z *přípravy k násilnému svržení režimu a z vytvoření a řízení nelegální organizace*, dostal nejvyšší trest – sedm let.

Amnestie z července 1974 mu snížila trest na pět let. Nakonec se dostal na svobodu v září 1974 díky domácí a zahraniční kampani na obranu vůdců *Ruchu.

Po návratu z vězení byl zpočátku pro pokračování v konspirační činnosti. V březnu 1977 byl jedním ze spoluzakladatelů tajného Nezávislého proudu a patřil k jeho užšímu vedení, tzv. Rombu (s Janem Dworakem, Maciejem Grzywaczewským a *Leszkem Moczulským).

Účastnil se rozhovorů, které okruh Proudu vedl s *Výborem na obranu dělníků o jmenování společné reprezentace. Když rozhovory skončily fiaskem, stal se spoluautorem a signatářem výzvy *Polské společnosti* (25. března 1977) vydané v souvislosti se vznikem *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (ROPCiO) a vedle *Moczulského jedním ze dvou mluvčích této organizace.

V roce 1978 se po konfliktu s *Moczulským stal vůdcem části *ROPCiO, která mu byla věrná.

V dubnu 1978 se stal oficiálně součástí redakce měsíčníku *Opinia* (neveřejným členem redakce byl už od samého začátku), kde sporadicky uveřejňoval své články (podepsané vlastním jménem nebo iniciálami). V prosinci téhož roku byl zvolen do předsednictva rady signatářů (složené z Czumových příznivců), jež byla užším vedením *ROPCiO. Řídil hnutí až do ukončení jeho činnosti v prosinci 1981.

V říjnu 1979 se mj. se členy a spolupracovníky *Výboru společenské sebeobrany KOR zúčastnil hladovky v kostele sv. Kříže ve Varšavě na obranu aktivistů *Charty 77 vězněných v Československu. Patřil mezi nejpronásledovanější aktivisty opozice, zažil několik desítek zadržení StB na 48 hodin. Po manifestaci 11. listopadu 1979 ve Varšavě, na níž vystoupil spolu s *Wojciechem Ziembińským, Józefem Janowským a Bronisławem Komorowským, ho přestupková komise odsoudila k tříměsíčnímu vězení.

V březnu 1981 za tzv. bydhošťské krize se na prosbu slezsko-dąbrowské *Solidarity stal stálým poradcem Mezipodnikového zakládajícího výboru *NSZZ Solidarita v Katovicích. Založil a redigoval deník vedení Slezsko-dąbrowského regionu *Wiadomości Katowickie* (*Katovické zprávy*). Jeho nejdůležitějším cílem však bylo založení politické strany. V polovině roku 1981 začal organizovat Hnutí za nezávislost, opírající se o aktivisty *ROPCiO, *Hnutí mladého Polska, někdejšího *Ruchu, *Solidarity a *Nezávislého studentského hnutí (NZS). Iniciativa se zhroutila koncem srpna 1981 hlavně kvůli vnitřním neshodám. Czuma se soustředil na práci v *NSZZ Solidarita.

Byl internován 13. prosince 1981, vězněn v Białołęce, Jaworzi a Darłówku. Propuštěn byl 23. prosince 1982.

V letech 1983–1985 pořádal tajné kurzy ve Slezsko-dąbrowském regionu, pomáhal také vydavatelstvím druhého oběhu. Nepatřil do žádné tajné struktury, ale spolupracoval s podzemní *Solidaritou a někdejšími členy *ROPCiO. V roce 1985 odjel do Spojených států. V emigraci organizoval sbírky peněz pro opozici – pro *Bojující Solidaritu, *NZS a *Solidaritu.

V roce 2006 se stal poslancem za Občanskou platformu.

Piotr Byszewski

I.
Mijają lata... *Kultura*, (Paříž) 1972, č. 12 (programové prohlášení).
CZUMA, A. – CZUMA, B. – CZUMA TJ., Ks. H. – CZUMA, Ł.: *Wspomnienia z PRL.* Katovice 1996.

II.
BYSZEWSKI, P.: Konspiracyjna organizacja „Ruch". *Glaukopis,* 2003, č. 1.
TÝŽ: Kryptonim „Rewident". SB na tropie „Ruchu". *Biuletyn IPN,* 2005, č. 3.
TÝŽ: Niepodległościowa organizacja „Ruch" (1965–1970). In: LESIAKOWSKI, K. (ed.): *Opozycja i opór społeczny w Łodzi…*
MORGIEWICZ, E.: Czym był Ruch. *Libertas,* (Paříž) 1986, č. 7.
NIESIOŁOWSKI, S.: Organizacja „Ruch". *Więź,* 1990, č. 1.
OSTROŁĘCKA, E. [vl. jm. Niesiołowski, Stefan]: *„Ruch" przeciw totalizmowi…*
Sąd orzekł…
ŚMIŁOWICZ, P.: „Ruch" wobec stabilizacji. *Karta,* 1996, č. 20.
WALIGÓRA, G.: *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981…*
TÝŽ: Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Polsce 1977–1981 z perspektywy 25-lecia. *Sowiniec,* 2003, č. 21.

Více informací (mj. též seznam účastníků *ROPCiO) – viz www.czuma.pl (citováno k 2. 10. 2018).

Mirosław DZIELSKI
(1941–1989)

Fyzik, politický myslitel. Od roku 1982 redaktor podzemního časopisu *13*. Spoluzakladatel a místopředseda Klubu politického myšlení Dziekania (Děkanství). Zakladatel Krakovského průmyslového sdružení.

Narodil se v Krakově. V roce 1966 zakončil studium fyziky na Jagellonské univerzitě a pracoval na katedře filozofie přírodních věd Filozofického ústavu Jagellonské univerzity. V roce 1975 obhájil doktorskou práci *Newtonova a Leibnitzova koncepce času a prostoru*.

Prvním projevem jeho nezávislé aktivity byl dopis ze 7. ledna 1973 předsedovi Státní rady Henrykovi Jabłońskému, v němž ho žádal o využití práva milosti pro Jerzyho Kowalczyka, odsouzeného k smrti za výbuch v aule Vysoké školy pedagogické v Opolí před oslavami resortního svátku Veřejné a Státní bezpečnosti. V sedmdesátých letech se Dzielski účastnil diskusních setkání v bytě Zygmunta Chylińského, profesora fyziky na Jagellonské univerzitě. Těchto setkání se účastnili dominikáni, P. Jacek Salij a P. Jan Andrzej Kłoczowski a také Bronisław Łagowski a Krzysztof Maurin, účastníci filozoficko-fyzikálních seminářů pořádaných krakovskou kurií v šedesátých letech, které inspiroval arcibiskup Karol Wojtyła. Později se k diskusní skupině připojili mj. Paweł Kłoczowski, Miłowit Kuniński, Tadeusz Szyma a Henryk Woźniakowski.

Od roku 1979 Dzielski publikoval v nezávislém časopise *Merkuryusz Krakowski i Światowy* (*Krakovský a světový kurýr*), který vydával Robert Kaczmarek.

Po srpnu 1980 měl Dzielski – na rozdíl od Kaczmarka, který obětoval *Merkuryusz*, aby se plně zapojil do odborářské činnosti – zpočátku obavy, že velký společenský duch odsune na okraj roli tzv. konstruktivní opozice, která podle něj byla důležitá. Navzdory počátečnímu odporu se však v *Solidaritě angažoval. Koncem roku 1980 se stal jedním z poradců dělnického výboru hutníků *NSZZ Solidarita v krakovské Leninově huti. Zpracoval pro podnik program tzv. věnce spolupracujících malých a středních podniků a také Mládežnického bytového družstva hutníků. V roce 1981 se ujal práce v informační sekci regionu *NSZZ Solidarita Malopolsko, vstoupil do redakce časopisu *Goniec Małopolski* (*Malopolský kurýr*), který řídil Kaczmarek. V červnu 1981 se přičinil o vznik Klubu hospodářských iniciativ na Jagellonské univerzitě. V polovině roku se stal tiskovým mluvčím Rady regionu. Na podzim 1981 začal pracovat na knize *Odrodzenie ducha – budowa wolności* (*Obrození ducha – budování svobody*), kterou vydal na vlastní náklady v roce 1982.

Koncepci, kterou tehdy hlásal – tzv. tvůrčí antikomunismus – lze shrnout do formulace: radikální odpor k ideologii čili odmítnutí „podílet se na lži", spojený s ochotou k politickému kompromisu s lidmi, kteří jménem této ideologie vládnou.

Po nastolení *výjimečného stavu se několik týdnů skrýval. V lednu 1982 začal bývalý Dzielského student Grzegorz Łuczkiewicz vydávat podzemní časopis *13. prosince*. Dzielski tam otiskl text *Okrakiem na barykadzie i co dalej?* (*Obkročmo na barikádě, a co dál?*). Brzy převzal řízení časopisu. V redakčním týmu byl kromě Łuczkiewicze také Woźniakowski. Časopis, který se od roku 1984 jmenoval *13*, se stal důležitým fórem nezávislého myšlení. Tiskli v něm mj. *Stefan Kisielewski, Janusz Korwin-Mikke, Ryszard Legutko, Kazimierz Sowa, Tadeusz Syryjczyk. Dzielski, který své texty od začátku podepisoval vlastním jménem, se stal mluvčím tohoto okruhu.

Od roku 1983 míval čtení v kostelech po celé zemi. Byl členem programové rady Křesťanských dělnických univerzit v Krakově. Setkání organizovaných okruhem *13* – nejčastěji v bytě Ireny a Hanny Szymańských – se účastnily známé opoziční osobnosti, mezi nimi *Aleksander Hall, *Stefan Kisielewski, *Antoni Macierewicz, Stanisław Stomma, Piotr Wierzbicki. Z kruhu účastníků tohoto salónu krakovské pravice se rekrutovali pozdější zakladatelé Krakovského průmyslového sdružení.

Dzielski patřil k zakladatelům Klubu politického myšlení Dziekania, založeného v roce 1984 pod předsednictvím Stommy; v září 1988 se stal jeho místopředsedou. Spolu se Syryjczykem tam reprezentoval krakovské liberály. V roce 1985 vydal mimo cenzuru výbor z esejů *Duch nadchodzącego czasu* (*Duch nadcházející doby*; za druhé vydání této knihy v roce 1989 dostal v červnu 1990 posmrtně od Sdružení novinářů Cenu Stanisława Konarského). V červnu 1986 vstoupil do Primasovy společenské rady. Byl také mj. členem polsko-americké rady pro rozvoj polského zemědělství.

Stal se předsedou Krakovského průmyslového sdružení (Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe, KTP) zaregistrovaného 3. září 1987 – jedné z prvních legalizovaných iniciativ opozičního prostředí. Rolí KTP bylo ve spolupráci s městskými orgány stimulovat rozvoj místních hospodářských podniků. Dzielski spolu s Tadeuszem Syryjczykem zpracoval projekt hospodářského experimentu – vytvoření Zvláštní krakovské ekonomické zóny.

V roce 1988 vytvořil společně s Andrzejem Machalským a Andrzejem Sadowským Hospodářskou akci, další legálně působící sdružení podporující celopolské hnutí hospodářských sdružení. Tato politika kompromisu a ochota k dohodě s mocí budily odpor části opozičních kruhů, ale vycházely z výrazných ideových předpokladů. *Křesťanský radikál*, napsal Dzielski, *sice bojuje s lidmi, které pokládá za protivníky své věci, ale nebojuje proto, aby je zničil, ale aby je změnil.*

Od prosince 1988 patřil do *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. V lednu 1989 odjel nehledě na začínající těžkou nemoc do USA na pozvání vládní Informační agentury (USIA).

Zemřel v USA.

Waldemar Żyszkiewicz

I.

Duch nadchodzącego czasu, sv. 1–2. [Vratislav 1985].
Jaka będzie polska przedsiębiorczość? *Tygodnik Powszechny,* 2004, č. 46.
Odrodzenie ducha – budowa wolności. Consensus, Varšava 1982; Krakov 1995.
Okrakiem na barykadzie i co dalej? *13 grudnia*, 1983, č. 3.
Ubezpieczenia po góralsku. *Kwartalnik Konserwatywny*, 2000, č. 6.
KUNIŃSKI, M. (ed.): *Bóg, wolność, własność.* Krakov 2001.

II.

DRZYŻDŻYK, Sz.: *Chrześcijaństwo i liberalizm: Mirosława Dzielskiego koncepcja liberalizmu chrześcijańskiego*. Bielsko-Biała 2000.
GLIKSMAN, A.: *Solidarność Małopolska: kalendarium 1980–2005*. Krakov 2005.

CHRABOTA, B. (ed.): *Widzieć mądrość w wolności. Księga pamięci Mirosława Dzielskiego*. Krakov 1991.
KACZMAREK, R.: W oczach Dzielskiego. *Zeszyty Historyczne*, 2003, sešit 146.
Kim są liberałowie. *Życie Gospodarcze,* 1996, č. 25.
Kocham kapitalizm! *Nowe Życie Gospodarcze,* 1999, č. 47 (rozhovor).
Liberał kontra socjalista: wypisy z Dzielskiego. *Gazeta Polska,* 2001, č. 52.
ROLIŃSKI, A. (ed): *Opozycja małopolska w dokumentach 1976–1980.* Krakov 2003.
SAMOJŁOWICZ, A.: Mirosław Dzielski. Chrześcijański liberalizm. *Archiwum Historii Myśli Politycznej*, 1998, sv. 7.
SZCZERSKI, K.: Mirosław Dzielski o Janie Pawle II i „Solidarności". *Kwartalnik Konserwatywny,* 2000, č. 6.
TÝŽ: Myśl geopolityczna Mirosława Dzielskiego. *Kwartalnik Konserwatywny*, 1998, č. 3.
WOŹNIAKOWSKI, H.: Dzielski romantyk? *Przegląd Polityczny*, 2000, č. 45.

Władysław FRASYNIUK
(nar. 1954)

Řidič. V letech 1980–1991 jeden z nejdůležitějších vůdců *NSZZ Solidarita: předseda regionu Dolní Slezsko, člen celostátního vedení. V roce 1989 účastník jednání u *kulatého stolu.

Narodil se ve Vratislavi. Absolvoval automobilovou průmyslovku, pracoval jako řidič autobusu.

Patřil k organizátorům stávky v VII. vozovně městského dopravního podniku v Grabiszyńské ulici ve Vratislavi, zahájené 26. srpna 1980. Stal se členem Mezipodnikového stávkového výboru, který tam sídlil. V září 1980 se stal členem předsednictva Mezipodnikového zakládajícího výboru (MKZ) *NSZZ Solidarita Vratislav, ujal se funkce tiskového mluvčího. Při diskusi v rámci MKZ v prosinci 1980 (uspořádal ji časopis *Solidarność Dolnośląska*) řekl: *každá moc nějak korumpuje a lidé méně psychicky odolní začínají jednat tak, aby byli vidět. U nás se to stává také…* (*„Solidarność" na Dolnym Śląsku*, tj. *Solidarita Dolního Slezska;* 1986) Byl členem Celostátního dohadovacího výboru *NSZZ Solidarita, vstoupil do celopolského Výboru na obranu vězňů svědomí, který *Solidarita zřídila v prosinci 1980. Poté poskytl jménem vratislavské *Solidarity společenskou záruku při žádosti o propuštění z vězení Tadeusze Jandziszaka z *Konfederace nezávislého Polska (který podporoval srpnovou stávku v dopravním podniku), avšak neuspěl.

Pátého března 1981 byl zvolen předsedou vratislavského MKZ. Mluvil na protestním pochodu na obranu vězňů svědomí ve Vratislavi 25. května 1981, který pořádaly iniciativy *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (ROPCiO), *Nezávislé studentské sdružení (NZS) a *Svaz.

Devatenáctého června 1981 ho vojvodský sjezd delegátů zvolil předsedou vojvodského vedení a o několik dní později, když se rozhodovalo o vytvoření makroregionu, stal se Frasyniuk předsedou vedení regionu *NSZZ Solidarita Dolní Slezsko. Vyslovoval se pro to, aby *Svaz rozvinul rozsáhlou samosprávnou činnost za účelem demokratizace systému vlády. Osmého října 1981 byl zvolen do předsednictva Celostátního výboru *NSZZ Solidarita.

Snažil se připravit dolnoslezskou *Solidaritu pro případ výjimečného stavu. Vedení regionu rozeslalo speciální instrukce a ke konci roku 1981 přijalo důvěrné rozhodnutí o vyplacení a ukrytí peněz *Svazu z bankovního konta (uskutečnil to Józef Pinior).

Během zasedání Celostátního výboru v Gdaňsku v prosinci 1981 se vyslovil pro snahu o kompromis s mocí, obával se důsledků ostrého střetu. V noci z 12. na 13. prosince, když ho železničáři upozornili na nastolení *výjimečného stavu, vystoupil z vlaku ještě před Vratislaví. Společně s Piotrem Bednarzem (svým zástupcem ve vedení regionu) a Józefem Piniorem vstoupil do Regionálního stávkového výboru (RKS), který zpočátku sídlil v VII. vozovně v Grabiszyńské. Dostal se do sousedních továren, postupně pacifikovaných ZOMO (Zmotoryzowane Odwody Milicji Obyvatelskiej – analogie československého Pohotovostního pluku VB; pozn. překl.) a do 16. prosince 1981 řídil generální stávku ve Vratislavi. Pak se uchýlil do podzemí.

Zůstal v čele RKS a budoval tajné základní struktury, organizoval vydavatelskou činnost a distribuci; často se scházel s představiteli tajných článků *Solidarity. Neobával se centralizované konspirace. Navázal kontakt se Eugeniuszem Szumiejkem (členem vedení regionu

Dolní Slezsko a předsednictva Celostátního výboru), skrývajícím se v Gdaňsku, a s Celostátním výborem odporu, který Szumiejko řídil. Dvaadvacátého dubna 1982 vytvořil se *Zbigniewem Bujakem, Władysławem Hardkem a *Bogdanem Lisem *Prozatímní koordinační výbor NSZZ Solidarita (TKK), k němuž se záhy připojil Szumiejko. Popisoval jeho cíle jinak než *Bujak, v rozhovoru pro podzemní **Tygodnik Mazowsze* (z 12. května 1982) řekl: [*TKK] *umožní připravit se na organizovaný odpor. Už v létě by se měla uskutečnit celopolská akce, která pozvedne náladu, sjednotí společnost a bude přípravou na generální stávku.* Úporně se vracel k myšlence samosprávy. V otevřeném dopise z 1. června 1982 napsal: *Naším předním cílem je budování samosprávné společnosti.* […] *Naší taktikou je zdánlivě klopotné a jednotvárné budování nové zaměstnanecké organizace opřené o podnikové struktury, která by byla schopna bránit zájem společnosti a mohla jako posledního nástroje boje použít všeobecnou stávku.* (*Z dnia na dzień*, 7.–9. června 1982.) Na zasedání *TKK v září byl při vzpomínce na okázalé manifestace z 31. srpna 1982 ve Vratislavi a dalších městech Dolního Slezska pro výzvu k všeobecné stávce ve chvíli, kdy Sejm PLR delegalizuje *Solidaritu – *Bujak, *Lis a Szumiejko ho však přehlasovali.

Pátého října padl do rukou Státní bezpečnosti. Dvacátého čtvrtého listopadu byl odsouzen za *nelegální činnost proti státu a společenskému řádu* k šesti letům odnětí svobody (mezi polehčujícími okolnostmi soud zmínil *iracionální snílkovský romantismus obžalovaného*). Byl ve vězení v Łęczyci a v Barczewu, účastnil se protestů a hladovek, bojoval za přiznání postavení politického vězně. V květnu 1984 byl ve výkonu trestu odsouzen na 10 měsíců za urážku příslušníka ve službě. Dvacátého sedmého července byl propuštěn na amnestii. Třicátého prvního srpna položil při manifestaci s Józefem Piniorem květiny k pamětní desce *Solidarity v Grabiszyńské ulici ve Vratislavi; oba byli zadrženi a téhož dne ve zrychleném řízení odsouzeni ke dvěma měsícům vězení za *pokus o narušení pořádku*.

Třináctého prosince napsal *Otevřený dopis členům a sympatizantům *NSZZ Solidarita*: *Existující situaci však nezmění jednorázové hrdinské vzepětí národa. Měli bychom vědět, že pokud chceme trvalé politicko-společenské změny, pokud toužíme budovat skutečnou samosprávnou a nezávislou společnost, čekají nás ještě roky úporné práce. Naší nadějí se musíme stát my sami, už dnes musíme organizovat svou subjektivitu.* […] *Naším nejvyšším cílem je úsilí o obnovení Svazu, o návrat práva na fungování odborářského pluralismu do Polska*. Vyzýval k veřejné odborářské činnosti v rámci legálních institucí (zaměstnanecké samosprávy a družstev) a také k sebevzdělávání a boji za demokratické volební právo (**Tygodnik Mazowsze*, 10. ledna 1985).

Třináctého února 1985 byl uvězněn spolu s *Bogdanem Lisem a *Adamem Michnikem při veřejném setkání aktivistů *Solidarity s *Lechem Wałęsou v Gdaňsku. Byl spolu s nimi obviněn z řízení *TKK a z *jednání za účelem vyvolání veřejných nepokojů* a 14. června 1985 byl odsouzen na tři a půl roku vězení. Odpykával si trest v Łęczyci a poté v Lubsku (na Zelenohorsku), kde byl držen v mimořádně špatných podmínkách, byl šikanován a neustále trestán vězeňskými orgány; odmítali mu možnost setkání s rodinou a s advokátem a v březnu 1986 ho dozorci zbili.

V únoru 1986, poté co Nejvyšší soud rozsudek potvrdil, vyzvali představitele všech institucí vratislavského podzemí k boji za Frasyniukovo propuštění. Od poloviny května probíhala ve Vratislavi akce na jeho obranu: letáky, transparenty a nápisy na zdech a na tramvajích, rozhlasové pořady (připravené a vysílané *NZS a *Bojující Solidaritou), byla bojkotována městská doprava. Časopis RKS *Z dnia na dzień* tiskl jména lidí, kteří projevili ochotu odpykat za něho část trestu. Lidi, kteří od začátku července na různých místech města stáli s transparenty *Propusťte Władka Frasyniuka*, postupně zatýkala policie a trestala je přestupková komise.

Byl propuštěn v září 1986 na amnestii. Vstoupil do veřejné Prozatímní rady *NSZZ Solidarita, kterou 29. září 1986 zřídil *Lech Wałęsa. Byl stoupencem využívání existujících možností ve veřejné činnosti (jejich rozsah rozšiřoval mj. o ekologii) a zároveň pro posilování tajných struktur *Svazu. Scházel se s dolnoslezskými podnikovými výbory *Solidarity, ale ač se RKS vyjádřil pro podzemní činnost, chtěl se vyhnout konfliktům, a nové struktury nevytvářel. Až 3. prosince 1987 založil ve Vratislavi veřejný Regionální výkonný výbor *NSZZ Solidarita Dolní Slezsko a postavil se do jeho čela. Byl také v *Celostátním výkonném výboru NSZZ Solidarita (KKW) vytvořeném 25. října 1987 místo *TKK a Prozatímní rady. V dubnu 1989 nastoupil také do předsednictva *KKW.

Ve skupině lidí, kteří se sešli na pozvání *Lecha Wałęsy v předvečer příjezdu Jana Pavla II., podepsal prohlášení z 31. května 1987 popisující cíle polské opozice. V září 1988 se účastnil důvěrných rozhovorů s vládní stranou v Magdalence u Varšavy. V prosinci 1988 se stal členem *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. Patřil do hlavní vyjednávací skupiny opozice u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989). Účastnil se plenárních jednání i skupiny pro odborářský pluralismus a také důvěrných rozhovorů v Magdalence.

V letech 1990–1991 byl členem předsednictva Celostátního výboru *NSZZ Solidarita a v letech 1990–1993 radním města Vratislavi. Od roku 1990 byl jedním z lídrů tehdy založeného Občanského hnutí Demokratická akce (Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna, ROAD), v roce 1991 se stal předsedou nejvyšší rady tohoto hnutí. Poté, co ROAD vstoupilo do Demokratické unie, byl zvolen jejím místopředsedou (1991–1994). V letech 1994–1995 byl členem předsednictva celostátní rady Unie svobody (která spolutvořila Demokratickou unii), od roku 2001 jejím předsedou. V roce 2005 zakladatel a (do roku 2006) předseda nové podoby Unie svobody – Demokratické strany.

V letech 1991–2001 byl poslancem. Od roku 1993 byl spolumajitelem přepravního podniku FF Fracht.

Małgorzata Strasz

I.

List otwarty. *Z dnia na dzień*, 7.–9. 6. 1982.
List otwarty do członków i sympatyków NSZZ „Solidarność“. *Tygodnik Mazowsze*, 1985, č. 112.

II.

GŁĘBOCKI, H.: Dzieje „Solidarności“ w podziemiu (1981–1989). In: BOROWSKI, A. (ed.): *Droga do niepodległości. „Solidarność“ 1980–2005*…
HOLZER, J. – LESKI, K.: *Solidarność w podziemiu…*
JANKOWSKA, J.: Z mojej dzielnicy... Rozmowa z Władysławem Frasyniukiem. In: TÁŽ: *Portrety niedokończone*…
KAMIŃSKI, Ł.: Regionalny Komitet Strajkowy NSZZ „Solidarność“ Dolny Śląsk (1981–1990). In: FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*
ŁABĘDŹ, K.: *Spory wokół zagadnień programowych w publikacjach opozycji politycznej*…
ŁOPIŃSKI, M. – MOSKIT, M. [vl. jm. Gach, Zbigniew] – WILK, M.: *Konspira. Rzecz o podziemnej „Solidarności“…*
Okrągły stół. Kto jest kim. „Solidarność“ – opozycja…
Proces w Gdańsku. Materiały z procesu przeciwko Władysławowi Frasyniukowi, Bogdanowi Lisowi i Adamowi Michnikowi trwającego od 23 maja 1985 roku do 14 czerwca 1985 roku.

Fundusz Wydawniczy „Naszego Czasu“, Gdaňsk 1985. Anglicky jako: *On trial in Gdansk: transcript of proceedings against Adam Michnik, Bogdan Lis, Wladyslaw Frasyniuk, May–June 1985*. Přel. Cave, Jane – Dumas, Roman. Washington 1986.
SAWICKI, W.: Wokół konfliktu Morawiecki–Frasyniuk w pierwszej połowie 1982 roku. *Arcana*, 1998, č. 5.
TÝŽ: Wrocławski grudzień 1981 r. In: WRZESIŃSKI, W. (ed.): *Wrocławskie studia z historii najnowszej*, sv. 5. Vratislav 1998.
Solidarność w podziemiu. Wywiad z przewodniczącym RKS Dolny Śląsk – W. Frasyniukiem. *Tygodnik Mazowsze*, 1982, č. 13.
STEFAŃSKI, S. [vl. jm. Suleja, Włodzimierz]: *„Solidarność“ na Dolnym Śląsku*. Aspekt, Profil, Vratislav 1986.
Who's who, What's what in „Solidarność“. Leksykon związkowy…
Wywiad z Władysławem Frasyniukiem. *Zeszyty Historyczne*, 1986, č. 76.

Bronisław GEREMEK
(1932–2008)

Historik. V roce 1978 člen vedení *Sdružení vědeckých kurzů. V osmdesátých letech jeden z předních politických poradců *NSZZ Solidarita a *Lecha Wałęsy: v roce 1981 spoluautor programu *Solidarity, v roce 1987 spoluautor *Prohlášení 63* vydaného při příležitosti návštěvy Jana Pavla II. v Polsku. V letech 1988–1989 duchovní hybná síla *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita a jeden z architektů dohod *kulatého stolu.

Narodil se ve Varšavě. V roce 1954 zakončil studia na Fakultě historie Varšavské univerzity, pokračoval v nich na École Practique des Hautes Études v Paříži. V letech 1955–1985 (s přestávkou v letech 1960–1965) pracoval v Historickém ústavu Polské akademie věd, přičemž v letech 1965–1980 řídil kabinet dějin kultury středověku. V letech 1962–1965 přednášel na Sorbonně a byl ředitelem Centra polské kultury Pařížské univerzity.

Dvacátého druhého srpna 1968 na protest proti *invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa vystoupil z Polské sjednocené dělnické strany, jejímž členem byl od roku 1950. Od podzimu 1968 se účastnil neoficiálního semináře, věnovaného společenským a ekonomickým problémům, který do roku 1971 pořádal okruh bývalých revizionistů: Włodzimierz Brus, Tadeusz Kowalik, Krzysztof Pomian. Byl spoluautorem (vedle mj. Krystyny Kersten, *Edwarda Lipińského, Krzysztofa Wolického) *Dopisu 7* ze 6. prosince 1975, adresovaného delegátům VII. sjezdu PSDS a prvnímu tajemníkovi ústředního výboru Edwardu Gierkovi. Autoři navrhovali mj. demokratizaci volebního systému, podíl občanů na volbě směru hospodářského a společenského rozvoje země, svobodné působení tisku, dělnických rad a profesionálních odborů. Na jaře 1977 se spolu s Marií Dziewickou, *Karolem Modzelewským, Janem Strzeleckým a dalšími obrátil na státní orgány dopisem na obranu uvězněných členů a spolupracovníků *Výboru na obranu dělníků (KOR).

Od podzimu 1978 zasedal v programovém výboru *Sdružení vědeckých kurzů (TKN); v jejich rámci spolupořádal přednášky a semináře tzv. Létající univerzity nezávislé na úřadech.

Byl jedním z autorů *Výzvy 64* intelektuálů z 20. srpna 1980, podporující stávkové požadavky a vyzývající vládu k rozhovorům. Spolu s *Tadeuszem Mazowieckým přijel 22. srpna 1980 do gdaňských Leninových loděnic. Stal se členem výboru expertů při tamním Mezipodnikovém stávkovém výboru. Poté byl poradcem Mezipodnikového zakládajícího výboru *NSZZ Solidarita v Gdaňsku a Celostátního dohadovacího výboru *NSZZ Solidarita. Byl spolutvůrcem statutu *Svazu a také jeho základních programových tezí, 6. ledna 1981 se stal předsedou programové a konzultační rady Střediska společenských a odborných prací při KKP. Během I. celostátního sjezdu delegátů *Solidarity v září a říjnu 1981 předsedal programovému výboru. Byl spoluautorem politického programu *Solidarity *Samosprávná republika*, podle něhož základem demokratického Polska měly být: názorový a politický pluralismus, záruky dodržování svobody a lidských a občanských práv, rovnost před zákonem, nezávislost soudů, zaměstnanecká samospráva, demokratické volby do územní samosprávy, zřízení druhé samosprávné komory parlamentu a Ústavního soudu. Tyto změny měly postupovat *zvolna a odzdola* s tím, že zároveň *nedochází k destabilizaci politického systému*.

V souladu s touto politickou filozofií byl Geremek stoupencem hledání dohody s mocí, ale nikoli spoluvlády. V březnu 1981 po tzv. bydhošťské krizi sehrál klíčovou roli při uzavření tzv. varšavské dohody, která vedla k tomu, že *Solidarita odvolala generální stávku za to, že vláda uznala nutnost vypořádat se s viníky „bydhošťských událostí" z března 1981 a souhlasila s působení dosud nelegální *Solidarity soukromých rolníků. Dále byl v listopadu 1981 jedním z účastníků setkání delegace *Solidarity s primasem Józefem Glempem a také rozhovorů s komunistickými orgány o zřízení Společenské rady pro národní hospodářství, jež měla kontrolovat hospodářskou politiku vlády. Také na posledním zasedání Celostátního výboru 11. a 12. prosince 1981 v Gdaňsku byl stoupencem umírněného kurzu, naplňovaného *bez charakteru definitivního referenda*.

Byl internován 13. prosince 1981, držen v Białołęce, Jaworzi a Darłówku, propuštěn v prosinci 1982. Znovu byl zatčen 17. května 1983 s obviněním, že organizoval nelegální setkání, a propuštěn na amnestii v červenci 1983.

Stání bezpečnost ho mnohokrát vyslýchala, v bytě mu prováděla domovní prohlídky. V letech 1968–1980 nemohl získat pas. V roce 1985 byl kvůli své opoziční činnosti propuštěn z práce v Historickém ústavu Polské akademie věd. V červenci 1986 ho prokuratura obvinila ze spolupráce s tajnými strukturami podzemní *Solidarity.

Od roku 1983 byl poradcem *Prozatímního koordinačního výboru NSZZ *Solidarity a *Lecha Wałęsy. Desátého února 1983, spolu s *Mazowieckým, *Wałęsou a dalšími, adresoval Sejmu dopis s požadavkem na propuštění vůdců *Solidarity a členů bývalého *KOR. Od října 1983 do léta 1984 se účastnil rozhovorů vedených pod záštitou biskupské konference ve věci jejich propuštění z vězení.

Byl spoluautorem práce připravené v prostředí opozice *Raport: Polska 5 lat po sierpniu* (*Zpráva: Polsko pět let po srpnu*). Po všeobecné amnestii v roce 1986 se Geremek v rozhovoru pro podzemní **Tygodnik Mazowsze* (č. 183, 8. října 1986) vyslovil pro uzavření nové smlouvy *v duchu srpnových dohod*, která měla sloužit především k reformě hospodářství a podpořit touhy společnosti po svobodě, nezávislost církve a rozvoj soukromého zemědělství.

Byl jedním ze signatářů výzvy z 10. října 1986 za odvolání amerických hospodářských sankcí vůči orgánům PLR. Spolu s Januszem Onyszkiewiczem, *Tadeuszem Mazowieckým a Krzysztofem Śliwińským se zúčastnil většiny setkání představitelů *Solidarity se západními politiky a novináři. V prosinci 1988 jel s *Wałęsou do Paříže na jeho první zahraniční návštěvu po *výjimečném stavu.

Ideové kořeny svého politického myšlení představil v listopadu 1986 na veřejném vystoupení ve Francouzském institutu ve Varšavě (uveřejnila je podzemní **Krytyka* v č. 25). Proti etatistické vizi státu, *jejímž završením je „totalitní pokušení"*, stavěl koncepci demokracie, v níž se člověk *z potřeby svobody stane občanem*. Rozlišoval mezi trhem a kapitalismem a uvedl, že *ve všech reformátorských postupech je nutno uznat za východisko* […] *trh*, který generuje svobodu. S odkazem na encykliku *Laborem exercens* Jana Pavla II. , personalistické myšlení Emmanuela Mouniera, jakož i podobné sociálně demokratické ideje Edwarda Abramowského a Stanisława Ossowského psal o významu individuální morálky člověka a odvolával se také na koncepci subjektivity společnosti utvářené s pomocí „zprostředkujících organismů": samosprávy a sdružení vznikajících za účelem uplatnění společných zájmů jednotlivých lidí a fungujících tak, aby bránily lidská a občanská práva a zároveň omezovaly rozsah všemocného státu. Viděl v *Solidaritě příklad skutečné účasti občanů na veřejném životě, který může do celé Evropy vnést *více spravedlnosti, rovnosti a bratrství*.

V roce 1987 se stal poradcem *Celostátního výkonného výboru NSZZ Solidarita. Při tvoření základů nové koncepce zahraniční politiky psal tehdy o potřebě spolupráce s polskými sousedy – Litvou, Ukrajinou a také Československem a Maďarskem; vnímal potřebu spojení opoziční činnosti na tomto území a vzniku společenství střední Evropy, jež by hovořila společným hlasem jak vůči rozdělenému nebo – jak předvídal – sjednocenému Německu, tak vůči Rusku, které vyvolává *realitu nebo možnost závislosti*. Doceňoval však změny, které zaváděl Michail Gorbačov, jako něco, co se týká celého východního bloku. Propuštění *Andreje Sacharova z vyhnanství v Gorkém v roce 1986 vítal jako naději na dohodu Poláků a Rusů s oporou o *suverénní práva národů*. Publikoval pod vlastním jménem v podzemním tisku, mj. v časopise *21*, který spoluredigoval, jakož i v časopisech **Krytyka*, *Myśl Niezależna* či *Przegląd Polityczny.*

Čtyřiadvacátého dubna 1987 ho mluvčí vlády Jerzy Urban obvinil (spolu s Januszem Onyszkiewiczem, Magdalenou Sokołowskou a *Klemensem Szaniawským) z údajných styků s agentem americké rozvědky; v této souvislosti v devadesátých letech dovedl Urbana až před soud kvůli pomluvě a kauza skončila Urbanovou omluvou.

Geremek se podílel na tvorbě *Prohlášení 63* z 31. května 1987, podepsané 63 aktivisty *Solidarity a okruhem intelektuálů, kteří ji podporovali, před poutí Jana Pavla II. do Polska, v němž bylo jasně formulováno právo Poláků na nezávislost. Autoři výzvy psali také mj. o nezbytnosti zaručit občanům rovnost před zákonem, o svobodě svědomí, přesvědčení a slova, o nezbytnosti *uznat ve společenském a politickém životě zásadu pluralismu*. Cílem byla suverenita Polska chápaná jako *svoboda ve vnitřních záležitostech, svoboda od vnějších zásahů a rovnoprávné vztahy s jinými státy*.

Nový návrh na rozhovory opozice s vládou Geremek předložil 15. prosince 1987 v rozhovoru pro legálně vycházející časopis *Konfrontacje* (1988, č. 2). Připomněl v něm nabídku na uzavření „protikrizového paktu", již předložil I. sjezd *Svazu. Jako podmínku k přistoupení k jednání stavěl legalizaci *Solidarity. Navrhoval omezení moci komunistů na zahraniční a obrannou politiku a bezpečnost státu. Zároveň požadoval navrácení pravidel demokratického pořádku, rozšíření sféry občanské svobody a navrhoval vznik druhé parlamentní komory, *v níž by se mohly vyjadřovat různé společenské zájmy*, dále žádal svobodu působení sdružení a klubů politického myšlení, reformu systému společenské péče a návrat územní samosprávy. Mluvil také o *důležitosti trhu a problémů vlastnictví, klíčových pro reformu hospodářství.*

V květnu 1988 ve vyjádření pro časopis *Res Publica* uvedl: *Poláci chtějí svobodu a chtějí nezávislost a mají na ně právo. Ovšem realismus politického myšlení* […] *osmdesátých let se projevuje v tom, že se uznává jak stávající politické rozložení, tak možnost jeho reformovatelnosti*. Šanci do budoucna viděl v závislosti mezi *rozšiřováním svobody v ekonomice*, které z nezbytnosti přijímala tehdejší moc, *a rozšiřováním svobod ve společenském a politickém životě*.

Od dob dělnických stávek v srpnu 1988 se podílel na přípravách k rozhovorům s vládou. Spolu s Andrzejem Stelmachowským formuloval plán (z 24. srpna 1988) činnosti opozice, který představoval výchozí bod k rozhovorům a navrhoval legalizaci *Solidarity, společensko-politický pluralismus v podobě svobody činnosti sdružení a politických klubů a protikrizový pakt.

Na stránkách **Tygodniku Mazowsze* (č. 268) popsal 26. října 1988 v návaznosti na program I. sjezdu *Solidarity zásady „nové společenské smlouvy", kterou měly tvořit strukturální reformy hospodářství a *dohoda ve věci reformy zřízení, navracející polskému veřejnému životu demokratický charakter: princip svobodných voleb, princip rovnosti občanů, princip zastoupení společenských skupin*. Tyto změny mohly být podle jeho názoru zaváděny ve vývojovém procesu

zahájeném jako *výsledek jednání u kulatého stolu*. Byl stoupencem koncepce „minimální" spolupráce se státními orgány, nepředpokládal vytvoření koaliční vlády.

Po krachu prvního termínu *kulatého stolu v říjnu 1988 připomněl Geremek v PEN klubu *nezávislost Polska jako národní úkol, úkol pro dnešek*.

V prosinci 1988 spoluorganizoval *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita. Byl předsedou jeho plenárních jednání a také výboru pro politické reformy.

Dvacátého sedmého ledna 1989 se účastnil (vedle mj. *Zbigniewa Bujaka, *Lecha Kaczyńského, *Tadeusze Mazowieckého a *Lecha Wałęsy) rozhovorů s PSDS v Magdalence u Varšavy, kde se připravovala jednání *kulatého stolu. Základní, tehdy projednávanou otázkou byl způsob legalizace *Solidarity a přistoupení opozice na „nekonfrontační" volby do Sejmu, jakož i složení účastníků a harmonogram jednání *kulatého stolu. Geremek mluvil o potřebě svobodných voleb, požadoval přístup do sdělovacích prostředků, nezávislost soudů, územní samosprávu, registraci *Nezávislého studentského sdružení a *NSZZ soukromých rolníků Solidarita.

Účastnil se plenárních zasedání u *kulatého stolu, spolupředsedal týmu pro politické reformy. Účastnil se (vedle mj. *Mazowieckého) důvěrných schůzek v Magdalence, kde se rozhodovalo o nejdůležitějších problémech. Vědomí, že úplně demokratického státu se nepodaří dosáhnout hned, ho vedlo k přijetí taktiky, podle níž bylo cílem rozhovorů *získat určitou demokratickou dynamiku*, a tudíž brát uzavírané dohody jako jednorázové akty, otevírající cestu k budoucím, plně demokratickým a svobodným volbám.

V průběhu jednání dosáhl tým *Solidarity s Geremkem jako jedním z hlavních vyjednavačů uznání svobodného práva všech občanů stavět kandidáty na poslance v rámci svobodných voleb na 35 % míst v Sejmu a úplně svobodných voleb do Senátu. Krom toho získal souhlas se svobodným fungováním stran a sdružení a rezignaci na monopol v hromadných sdělovacích prostředcích.

Čtvrtého června 1989 získal Geremek v částečně svobodných volbách poslanecký mandát za *Občanský výbor a do roku 1991 předsedal politické reprezentaci *Solidarity v Sejmu – parlamentnímu Občanskému klubu. Podobně získal mandát v prvních zcela svobodných volbách v Polsku v roce 1991 i v dalších a plnil poslanecké povinnosti do roku 1997. Od roku 1990 působil v politickém okruhu budoucí Demokratické unie (v letech 1991–1994 předsedal jejímu parlamentnímu klubu) a od roku 1997 Unie svobody, jejímž byl rovněž předsedou. V letech 1997–2000 byl ministrem zahraničních věcí (za jeho funkčního období Polsko vstoupilo do NATO). V roce 2004 se stal poslancem Evropského parlamentu.

Jako profesor historie přednášel na mnoha prestižních vysokých školách v Evropě i v Americe, mj. v roce 1993 na Collège de France; stal se doktorem *honoris causa* mnoha vysokých škol. Autor četných vědeckých děl z dějin středověkého Polska a Evropy. Řídil katedru evropské civilizace v Evropském kolegiu v Natolině. Byl členem mnoha vědeckých sdružení a také polského a francouzského PEN klubu. Obdržel nejvyšší státní vyznamenání Francie – důstojník Čestné legie, Německa – Velký kříž za zásluhy s hvězdou Řádu za zásluhy, i Polska – Řád bílého orla.

Marek Kunicki-Goldfinger

I.

Dwa narody. *Krytyka*, 1987, č. 25.
Horyzonty zmian – odpowiedź na ankietę. *21,* 1987/1988, č. 6.
Na zakręcie. *21*, 1988, č. 8.
Opozycja '91. *Res Publica,* 1988, č. 5.
Porozumienia okrągłego stołu: 6 luty – 5 kwietnia 1989: dyskusja plenarna, dokumenty, notki biograficzny. Varšava 1989.
Raport: Polska 5 lat po sierpniu. Międzyzakładowa Struktura „Solidarności", [Varšava 1985].

II.

AYMARD, M. a kol. (eds.): *Biedni i bogaci: studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Varšava 1992 (pamětní kniha).
BORODZIEJ, W. – GARLICKI, A (eds).: *Okrągły Stół. Dokumenty i materiały*…
DUBIŃSKI, K.: *Magdalenka. Transakcja epoki…*
TÝŽ (ed.): *Okrągły Stół*…
DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988––1990*. Krakov 2004.
FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL…*
GARLICKI, A.: *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole*…
TÝŽ: *Rycerze Okrągłego Stołu*…
GEBERT, K.: *Mebel*…
GEREMEK, B. – ŻAKOWSKI, J.: *Rok 1989. Geremek odpowiada, Żakowski pyta*. Varšava 1990. Francouzsky jako: *Rupture: La Pologne du communisme à la démocratie. Bronislaw Geremek entretiens avec Jacek Zakowski.* Paříž 1991 (knižní rozhovor).
HOLZER, J.: *„Solidarność" 1980–1981. Geneza i historia…*
HOLZER, J. – LESKI, K.: *Solidarność w podziemiu…*
KUROŃ, J.: *Gwiezdny czas…*
KURSKI, J.: Profesor niedopasowany. *Gazeta Wyborcza*, 6. 2. 2002.
MICHNIK, A.: Pochwała rozumu gorącego. *Gazeta Wyborcza*, 19. 5. 2004.
Najgroźniejsza jest inwazja zobojętnienia. *Tygodnik Solidarność*, 1981, č. 31 (rozhovor).
Prywatny horyzont wolności. Rozmowa z B. Geremkiem. *Karta*, 1987, č. 4.
RAINA, P.: *Arcybiskup Dąbrowski w służbie Kościoła i narodu…*
TÝŽ: *Droga do „Okrągłego Stołu". Zakulisowe rozmowy przygotowawcze*…
Realia Anno Domini 1986. *Tygodnik Mazowsze*, 1986, č. 183 (rozhovor).
REIFF, R.: *Okrągły stół*…
SKÓRZYŃSKI, J.: *Od Solidarności do wolności*…
TÝŽ: *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985–1989*…
SMOLEŃSKI, P.: *Szermierze Okrągłego Stołu…*
SOŁTYSIAK, G. (ed.): *Okrągły Stół…*
STRASZ, M. (ed.):*Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność"...*
TERLECKI, R.: *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych…*
TREMBICKA, K.: *Okrągły stół w Polsce: studium o porozumieniu politycznym…*
Zabawa w chowanego. *Tygodnik Mazowsze*, 1988, č. 268 (rozhovor).

Andrzej GWIAZDA
(nar. 1935)

Inženýr elektrotechniky, nezávislý odborový aktivista. V roce 1978 spoluzakladatel *Svobodných odborů Pobřeží. Jeden z vůdců stávky v gdaňských loděnicích v srpnu 1980, poté člen vedení *NSZZ Solidarita.

Narodil se v Pińczówě. V roce 1940 byl s rodinou poslán do vyhnanství do Kazachstánu, do Polska se vrátil v roce 1946. V letech 1953–1955 a 1957–1966 studoval elektrotechniku a poté elektroniku na Gdaňské polytechnice, kde od roku 1966 pracoval jako konstruktér a starší asistent. Účastnil se tam protestního shromáždění v *březnu 1968. Byl aktérem pouličních událostí v *prosinci 1970. V roce 1973 byl zaměstnán v podniku lodních elektrických zařízení a automatizace Elmor v Gdaňsku.

V roce 1976 adresoval s manželkou Joannou Dudou-Gwiazdou dopis na podporu návrhů *Výboru na obranu dělníků (KOR). V dubnu 1977 navázal kontakt s *Bogdanem Borusewiczem. Záhy začal distribuovat nezávislý časopis *_Robotnik_ a spolupracovat s Intervenční kanceláří *KOR.

Devětadvacátého dubna 1978 oznámil spolu s Antonim Sokołowským a Krzysztofem Wyszkowským deklaraci zakládajícího výboru *Svobodných odborů Pobřeží (Wolne Związki Zawodowe Wybrzeża, WZZ). Stal se vůdcem *WZZ, k nimž se záhy připojili mj. *Bogdan Lis, Alina Pieńkowska, *Anna Walentynowicz, *Lech Wałęsa. Spoluredigoval časopis *_Robotnik Wybrzeża_*, který vycházel od srpna 1978, chodil na diskusní setkání se sympatizanty *WZZ, tiskl a distribuoval nezávislé publikace a letáky a spoluorganizoval oslavy výročí *prosince 1970. Řekl: *_na setkáních se nemluvilo o vlastenectví, ale o nedostatku pracovních rukavic, o tom, jestli je v bufetu kaše, o ekonomické situaci konkrétních podniků. Z analýzy výdělků a cen nám nezávislost vycházela sama_*. Do srpna 1980 byl jedenáctkrát zadržen na 48 hodin, v jeho bytě probíhaly domovní prohlídky.

Šestnáctého srpna 1980 inicioval s *Bogdanem Lisem a Januszem Satorou stávku v Elmoru a povzbuzoval dělníky z ostatních továren v Trojměstí, aby se k protestu připojili. Když se gdaňské Leninovy loděnice rozhodly ve stávce pokračovat, vstoupil do tamního Mezipodnikového stávkového výboru a podílel se na tvorbě seznamu 21 požadavků. Účastnil se jednání s vládní delegací, přednesl požadavky týkající se založení svobodných odborů a svobody pro politické vězně.

Po podpisu *gdaňské dohody 31. srpna zůstal ve vedení vznikajícího odborového svazu jako místopředseda gdaňského Mezipodnikového zakládajícího výboru. Sedmnáctého září 1980 se na schůzi zástupců zakládajících výborů v Gdaňsku stal místopředsedou tehdy zřízeného Dohadovacího výboru (od 29. září Celostátního dohadovacího výboru – KKP) *NSZZ Solidarita (*Svazu). Dvanáctého února 1981 se stal místopředsedou jeho prozatímního předsednictva. V létě 1981 byl mj. členem smíšeného (vládního a solidaritního) pracovního týmu pro zákon o odborech.

Za tzv. bydhošťské krize patřil do Celostátního stávkového výboru založeného 23. března 1981. Prvního dubna 1981 na zasedání KKP rezignoval na funkci místopředsedy, protože soudil, že Celostátní stávkový výbor uzavřením dohody s vládou překročil své pravomoci. Jeho rezignace nebyla přijata. Gwiazda byl čím dál kritičtější k *Wałęsovi a napsal mu otevřený dopis, v němž protestoval proti porušování demokratických zásad řízení *Svazu. Ve volbách do vedení gdaňského regionu 13. července 1981 kandidoval na funkci předsedy, ale s *Wałęsou prohrál. Vstoupil do vedení regionu. Na I. celostátním sjezdu delegátů *NSZZ Solidarita v Gdaňsku v září–říjnu 1981 byl jedním z iniciátorů *_Poselství pracujícím východní Evropy_*; ve volbách předsedy *Svazu znovu prohrál s *Wałęsou. Stal se členem Celostátního výboru.

Dvaadvacátého listopadu 1981 na II. regionálním sjezdu Gwiazda odešel z vedení gdaňského regionu na protest proti odvolání aktivistů, kteří s ním byli spjati. Spolu s ním rezignovalo dalších 11 členů vedení.

Po nastolení *výjimečného stavu byl 13. prosince 1981 internován ve Strzebielinku, poté v Białołęce. Dvacátého třetího prosince 1982 se jeho postavení změnilo z internovaného na vězněného a byl převezen do vězení v Rakowiecké ulici ve Varšavě. Proti Gwiazdovi a dalším šesti regionálním vůdcům *Solidarity – Sewerynu Jaworskému, Marianu Jurczykowi, *Karolu Modzelewskému, Grzegorzi Palkovi, Andrzeji Rozpłochowskému a Janu Rulewskému – se připravoval proces: byli obviněni, že chtěli násilně svrhnout režim. Podobně jako ostatní uvěznění odmítl Gwiazda ustat v politické činnosti nebo odjet na Západ. Propuštěn byl na amnestii v červenci 1984.

Opoziční činnost vyvíjel mimo podzemní strukturu *Prozatímního koordinačního výboru NSZZ Solidarita, jezdil po zemi se čtením a publikoval v nezávislém tisku. Ještě z vězení posílal motáky, publikované následně v podzemním časopise *Poza układem* (*Mimo systém*), který vycházel v letech 1984–1986 a který redigovala jeho manželka.

Šestnáctého prosince 1984 byl zatčen při pochodu k pomníků dělníků z loděnic, kteří zahynuli v Gdaňsku při nepokojích v *prosinci 1970, poté ho přestupková komise odsoudila ke třem měsícům vězení. Na obranu Gwiazdy a dalších politických vězňů zahájilo více než deset lidí hladovku v kostele sv. Stanislava Kostky v Gdaňsku Oliwě (23.–26. prosince 1984). Stanisław Kowalski vedl v Mariánské bazilice 63 dní modlitby za jejich propuštění.

V únoru roku 1985 byl Gwiazda v nepřítomnosti odsouzen komisí v Jastrzębí na dva měsíce za *_provolávání hesel a demonstrování odznaku Solidarity 7. prosince 1984_* (přijel tam tehdy na čtení). Patnáctého května 1985 byl propuštěn z vězení. Dvacátého třetího května se zúčastnil demonstrace před budovou soudu v Gdaňsku během procesu s *Władysławem Frasyniukem, *Bogdanem Lisem a *Adamem Michnikem. Prvního července se stal mluvčím skupiny několika důchodců, kteří po zvýšení cen potravin zahájili v kostele sv. Jakuba v Gdaňsku několikadenní protestní hladovku.

Koncem roku 1986 byl jedním z iniciátorů pracovní skupiny Celostátního výboru *NSZZ Solidarita (spolu se Sewerynem Jaworským, Marianem Jurczykem, Jerzym Kropiwnickým, Janem Rulewským, Andrzejem Słowikem, Stanisławem Wądołowským a dalšími). Dvacátého září 1987 se s touto skupinou obrátil dopisem na *Wałęsu se žádostí o svolání výboru ve složení z roku 1981. Když byl v říjnu 1987 vytvořen *Celostátní výkonný výbor NSZZ Solidarita, pracovní skupina přešla do opozice proti *Wałęsovi a jeho spolupracovníkům.

V červnu 1988 odjel Gwiazda s manželkou na pozvání Polonie na několikaměsíční cestu do Velké Británie, USA a Kanady. Sešel se tam mj. s polskou exilovou vládou.

Protestoval proti ujednáním *kulatého stolu – 1. května 1989 uspořádal v Gdaňsku shromáždění a uveřejnil kritické články mj. v obnoveném měsíčníku *Poza układem*. V červnu 1989 založil s Andrzejem Kujawou, Joannou Radeckou, Bogdanem Spodziejem a *Annou Walentynowicz nové Svobodné odbory, které existovaly do roku 1993.

V letech 1986–1991 pracoval ve firmě Absolwent jako malíř a na výškových pracích. V roce 1991 se vrátil do práce v Elmoru, v roce 1999 odešel do důchodu.

V roce 2005 spolu s *Walentynowicz uspořádal nezávislé oslavy čtvrtstoletí existence *Solidarity. V roce 2007 ho Senát zvolil členem kolegia *Ústavu národní paměti.

Zofia Płużańska

II.

ADAMOWICZ, P. – MAŻEWSKI, L. – TUREK, W. (eds.): *„Solidarność" i opozycja antykomunistyczna w Gdańsku* (*1980–1989*)…

DRZYCIMSKI, A. – SZKUTNIK, T. (eds.): *Gdańsk Sierpień '80: rozmowy.* Gdańsk 1990.

TÍŽ: *Zapis rokowań gdańskich: Sierpień 1980*. Paříž [1986].

TÍŽ: *Zapis wydarzeń Gdańsk – sierpień 1980: dokumenty*. Varšava 1999.

GWIAZDA, A. – KWIATKOWSKA, W.: *Gwiazda, miałeś rację*…

HOLZER, J.: *„Solidarność" 1980–1981. Geneza i historia*…

JANKOWSKA, J.: Umowa jest umową. In: TÁŽ: *Portrety niedokończone…*

KULAS, J. (ed.): *Sierpień '80 – co pozostało z tamtych dni?* Gdańsk 1996.

LATOSZEK, M. (ed.): *Sierpień '80 we wspomnieniach: relacje z Wybrzeża*. Gdańsk 1991.

LISIEWICZ, P.: Ja im kiedyś za ten Sybir odpłacę: życie w konspirze. *Gazeta Polska*, 2001, č. 10.

ŁAPIŃSKI, I. (ed.): *Gdańsk – Sierpień 1980*. Varšava 1981.

Najważniejsze były własne związki. *Głos*, 2005, č. 34/35 (rozhovor).

NAWROCKI, G.: *Polak z Polakiem…*

PŁUŻAŃSKI, T. M.: Strajk uratowały kobiety. *Tygodnik Solidarność*, 2000, č. 35.

SMOLEŃSKI, P.: Andrzej Gwiazda, portret z cudzych słów. *Gazeta Wyborcza*, 27. 12. 1989.

STANISZKIS, J.: *Ewolucje form robotniczego protestu w Polsce.* Wydawnictwo MKZ-u [Mezipodnikového zakládajícího výboru] „Solidarności", Vratislav [1980].

STARNAWSKI, W.: U źródeł „Solidarności". Wolne Związki Zawodowe 1978–1980, č. 1–2. *Głos*, 2003, č. 51/52; 2004, č. 1.

SZCZEPUŁA, B.: Wolne Związki Zawodowe Wybrzeża. Przez związek zawodowy do niepodległości. In: HLEBOWICZ, A. (ed.): *Opozycja antykomunistyczna w Gdańsku* (*1976–1980*)…

SZCZYGIEŁ, M.: Gdzie są chłopcy z tamtych lat... *Magazyn Gazety Wyborczej*, 30. 12. 1994.

Who's who, What's what in „Solidarność". Leksykon związkowy…

Aleksander HALL
(nar. 1953)

Historik. Vůdce a ideolog *Hnutí mladého Polska. V letech 1982–1984 člen podzemního vedení *NSZZ Solidarita v Gdaňsku. Aktivní účastník schůzí Klubu politického myšlení Dziekania (Děkanství) a v letech 1988–1989 jeho místopředseda.

Narodil se v Gdaňsku. V letech 1972–1977 studoval historii na Gdaňské univerzitě. Poté příležitostně pracoval jako učitel dějepisu a psychoterapeut. V roce 1969 založil s několika kolegy ze třídy (I. všeobecně vzdělávacího lycea Mikuláše Koperníka v Gdaňsku) skupinu, která rozhazovala antikomunistické letáky, psala nápisy a ničila stranické plakáty v ulicích Trojměstí. V roce 1971 se většina členů skupiny (kromě Aleksandra Halla to byli Grzegorz Grzelak, Arkadiusz Rybicki a Wojciech Samoliński) začala věnovat sebevzdělávání. Duchovně o ně v té době pečoval dominikán P. Ludwik Wiśniewski a po jeho odjezdu do Lublinu jezuita P. Bronisław Sroka.

V roce 1976 sbíral Hall spolu s přáteli (kromě výše zmíněných to byli mj. *Bogdan Borusewicz, Maciej Grzywaczewski, Jan Samsonowicz) mezi studenty gdaňských a lublinských vysokých škol podpisy pod protestní dopisy proti úpravám Ústavy PLR (v únoru) a proti brutalitě policie při potlačování dělnických vystoupení v Radomi a Ursusu (v srpnu). Tentýž okruh se věnoval rozšiřování nezávislých časopisů. Proto se stal předmětem sledování Státní bezpečnosti.

Od jara 1977 byl Hall účastníkem *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (ROPCiO). Byl spolutvůrcem celé myšlenky a od prvního čísla (v říjnu 1977) redaktorem časopisu národní orientace zaměřené na nezávislost *Bratniak*, určeného především mladým čtenářům. Byl pokládán za jednoho z vůdců gdaňské „mládežnické" skupiny *ROPCiO, jež se těšila značné autonomii a byla blízká *Leszkovi Moczulskému. Zároveň se podílel na tvorbě *Studentského výboru Solidarity (SKS) vysokých škol Trojměstí, sbíral jeho jménem podpisy pod protesty. Netrvalo to dlouho, protože činnost *SKS v Gdaňsku brzy zanikla.

V konfliktu mezi *Leszkem Moczulským a *Andrzejem Czumou (1978) podpořila mládež z Gdaňsku (včetně Halla) *Moczulského. V létě 1979 však založili vlastní nezávislou organizaci – *Hnutí mladého Polska (Ruch Młodej Polski, RMP). Hall byl spolutvůrcem a signatářem *Ideové deklarace* z 18. srpna 1979 a následně mluvčím *RMP. Byl pokládán za jeho vůdce. Tuto pozici posilovaly četné texty, které vydával v *Bratniaku* a v nichž hájil tradici polské pravice, zejména předválečné národní demokracie, a zároveň vyzýval opozici k vypracování jasné politické vize.

Od roku 1978 nemohl získat práci, a tak žil ze stipendia *Sdružení vědeckých kurzů. Byl obtěžován četnými zadrženími a domovními prohlídkami bytu, 3. května 1980, když se s přáteli z *RMP vracel z vlastenecké manifestace u gdaňského pomníku Jana III. Sobieského, ho zbili příslušníci SB. Byl jedním ze spoluorganizátorů velké letákové akce za propuštění Dariusze Kobzdeje (*RMP) a Tadeusze Szczudłowského (*ROPCiO), uvězněných po této manifestaci.

Od začátku stávky v gdaňských Leninových loděnicích byl poradcem jejích vůdců. Nadšeně přivítal vznik *NSZZ Solidarita, ale sám se do struktur *Svazu nezapojil. Přesvědčoval vůdce *RMP, aby neupouštěli od vlastního seskupení kvůli *Svazu. Na stránkách *Bratniaka* podporoval umírněnou linii *Lecha Wałęsy, vyzýval ke kompromisu s vládou a zároveň požadoval, aby

opozice zformulovala výrazný politický a hospodářský program. Podporoval vznik Výboru na obranu vězňů svědomí, který 10. prosince 1980 zřídil Celostátní dohadovací výbor *NSZZ Solidarita. Byl mezi signatáři zakládajícího prohlášení Klubů služby nezávislosti (27. září 1981), které pod vedením *Antoniho Macierewicze a *Wojciecha Ziembińského formulovalo radikální program nezávislosti, ale neidentifikoval se s cíli tohoto sdružení. Těsně před nastolením *výjimečného stavu souhlasil s přijetím funkce *Wałęsova poradce, ale už to nestihl udělat.

V noci z 12. na 13. prosince unikl internaci díky varování od důstojníka SB Adama Hodysze, který spolupracoval s gdaňskou opozicí. Skrýval se v Gdaňsku. Sblížil se s odborářským hnutím. Šestého května 1982 vytvořil s *Bogdanem Borusewiczem, Stanisławem Jaroszem, *Bogdanem Lisem a Marianem Świtkem podzemní Regionální koordinační výbor *NSZZ Solidarita Gdaňsk (RKK). Podílel se na nejdůležitějších rozhodnutích o dalších manifestacích a varovných stávkách. Zpočátku mu byla blízká taktika přiživování odporu použitím odborářských hesel, od roku 1983 ji však stále víc pokládal za planou.

Od podzimu 1982 psal články do podzemního časopisu *Politika Polska*, který nahradil *Bratniaka* v roli teoretického fóra okruhu *RMP. Tehdy vznikly jeho nejdůležitější texty. Analyzoval v nich úspěchy a chyby demokratické opozice i *Solidarity, pokoušel se formulovat předpoklady příští polské politiky vůči SSSR, navazoval na snahy o částečnou rehabilitaci myšlenek Romana Dmowského. Patřil do redakční rady časopisu, která fakticky řídila i činnost „mladopoláků".

V únoru 1984 oznámil, že odchází z RKK. Dospěl k názoru, že forma nelegálního odborového hnutí řízeného centralizovanou strukturou ztrácí smysl a je potřeba ji nahradit různými (i pololegálními) politickými, vzdělávacími a společenskými iniciativami. Skrýval se do července 1984. Přestal se skrývat teprve po vyhlášení amnestie, ale neučinil požadované prohlášení o zanechání opoziční činnosti.

Poté, co vyšel z podzemí, pracoval v redakci časopisu *Przegląd Katolicki* vydávaného varšavskou kurií, spolupracoval rovněž s **Tygodnikem Powszechným*. Nadále publikoval své texty na stránkách podzemního časopisu *Polityka Polska.* Propagoval zmírnění opozičního kurzu vůči komunistům v naději na postupný vývoj PLR od „státu strany" ke „státu národa". Zapojil se do činnosti Klubu politického myšlení Dziekania řízeného Stanisławem Stommou; v letech 1988–1989 působil jako jeho místopředseda. Byl stoupencem úsilí o rozšiřování míry občanských svobod a politického pluralismu. Odmítl však myšlenku, kterou zvažovala část okruhu Dziekania – postavit na podzim 1985 katolické kandidáty do voleb do Sejmu režírovaných vládou.

V letech 1985–1987 byl členem neformálního týmu poradců *Wałęsy (spolu s Grzegorzem Grzelakem, *Lechem Kaczyńským, Jackem Merklem a Arkadiuszem Rybickým). Jeho odstup od podzemní *Solidarity postupně slábl. S dalšími lidmi, kteří se ve Varšavě sešli na *Wałęsovo pozvání, podepsal prohlášení z 31. května 1987, obsahující obecné cíle opozice. V květnu a v srpnu 1988 podpořil (podobně jako další gdaňští aktivisté *RMP) obě stávky v gdaňských loděnicích. Byl tenkrát ve stále výraznějším ideovém sporu s tzv. poznaňskými (Marek Jurek, Krzysztof Nowak, Marian Piłka). V době, kdy vyzývali k vytvoření masové národně katolické strany na základě *RMP, vyjadřoval se Hall s podporou většiny gdaňských aktivistů pro omezení vlastních ideových požadavků a pro účast pravice v rozsáhlejším opozičním hnutí, kam patřilo prostředí dřívějšího *KSS KOR i prostředí odborové. Hallova linie převážila na prvním napolo veřejném sjezdu *RMP v Burakowě (září 1988). V prosinci 1988 vstoupil Hall do *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita a podpořil myšlenku *kulatého stolu. Účastnil se plenárních jednání a také vyjednávání skupiny pro politické reformy (6. února – 5. dubna 1989). V březnu 1989, kdy se řešil způsob sestavování seznamu kandidátů solidaritní opozice do Sejmu, požadoval učinit nabídku také členům opozičních seskupení, jež byla v konfliktu s vedením *Solidarity (např. pracovní skupiny Celostátního výboru). Protože jeho koncepce byla odmítnuta, nekandidoval do parlamentu. V září 1989 se stal členem vlády *Tadeusze Mazowieckého jako ministr pro styk s politickými stranami a tuto funkci zastával do roku 1991. V letech 1991–1993 a 1997–2001 byl poslancem (v posledním období zastával funkci místopředsedy parlamentního klubu Volební akce Solidarita, AWS). V letech 1991–1992 byl místopředsedou Demokratické unie, v letech 1992–1997 předsedou Konzervativní strany. Od roku 1997 působil v Konzervativně lidové straně, byl vedoucím její politické rady. V roce 2000 spoluvytvářel Občanskou platformu.

Po volbách v roce 2001 rezignoval na aktivní účast v politice a soustředil se na vědeckou práci. Přednášel na Vysoké škole informatiky a řízení v Řešově.

Piotr Zaremba

I.

Dziedzictwo Narodowej Demokracji. Varšava 1984; Londýn 1985.
Historia z tezą. *Gazeta Wyborcza,* 14. 3. 2005.
Charles de Gaulle. Varšava 2002.
Jaka Polska. Varšava 2004.
Naród i państwo w myśli politycznej Charlesa de Gaulle'a. Varšava – Řešov 2005.
Pierwsza taka dekada. Poznaň 2000.
Polemiki i refleksje: wybór publicystyki politycznej z lat 1978–86. Gdaňsk; Londýn 1989.
Polskie patriotyzmy. Gdaňsk 1997.
Widziane z prawej strony. Bydhošť 2000.
Wizja parlamentu w nowej konstytucji Rzeczpospolitej. Varšava 1994.

II.

CENCKIEWICZ, S.: Przeciw „brakowaniu" Pamięci. *Gazeta Wyborcza*, 14. 3. 2005.
TÝŽ: Służba Bezpieczeństwa w walce z Ruchem Młodej Polski 1979–1988. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2003, č. 4.
DUDEK, A.: *Pierwsze lata III Rzeczpospolitej…*
HALL, A. – KOBZDEJ, M. – POLAK, E.: *Spór o Polskę. Z Aleksandrem Hallem rozmawiają Ewa Polak i Mariusz Kobzdej*. Varšava 1993 (rozhovor).
KNOCH, K.: Regionalna Komisja Koordynacyjna w Gdańsku… In: FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*
SKÓRZYŃSKI, J.: *Ugoda i rewolucja…*
SZCZESIAK, E.: *My podziemni…*
ZAREMBA, P.: *Młodopolacy. Historia Ruchu Młodej Polski…*

Mirosław CHOJECKI
(nar. 1949)

Chemik. Člen *Výboru na obranu dělníků, poté *Výboru společenské sebeobrany KOR, tvůrce *Nezávislého vydavatelského domu NOWA. V osmdesátých letech jeden z hlavních organizátorů zahraniční pomoci pro podzemní *Solidaritu.

Narodil se ve Varšavě v intelektuální rodině. Jeho matka sloužila jako voják *Zemské armády v praporu Parasol (Deštník).

V letech 1962–1967 byl Chojecki členem varšavské skautské družiny. Od roku 1967 studoval chemii na Varšavské polytechnice, v letech 1968–1973 na Varšavské univerzitě. Účastnil se stávky studentů polytechniky (*březen 1968).

V roce 1974 začal pracovat v Ústavu jaderného výzkumu ve Varšavě. V roce 1975 se zapojil do tzv. ústavní kampaně opozičního prostředí, sbíral podpisy proti navrhovaným změnám Ústavy PLR.

Od začátku léta 1976 začal s Wojciechem Onyszkiewiczem jako jeden z prvních pomáhat dělníkům v Ursusu a Radomi, pronásledovaným po *červnu 1976. Organizoval právní pomoc a cesty pozorovatelů k procesům s dělníky, spolu se spisovatelkou Ankou Kowalskou pořídil seznam pronásledovaných.

Čtvrtého září 1976 byl na schůzce v bytě *Edwarda Lipińského, kde se plánovalo založení *Výboru na obranu dělníků (KOR). Stal se vedoucím tzv. radomského týmu (*Grzegorz Boguta, Zofia a *Zbigniew Romaszewští, Andrzej Rosner, Stefan a *Krystyna Starczewští, Bogdan Zawada), který podporoval dělníky, pronásledované úřady, a jejich rodiny. Prvního října 1976 byl v Radomi zatčen policií a vyslýchán, načež – jako již odhalený – předal záležitosti pronásledovaných Romaszewským, i když dál jezdil na procesy. Dvakrát ho zbili příslušníci Státní bezpečnosti, z toho jednou, v prosinci 1976, v Radomi u soudu.

Na podzim 1976 byl disciplinárně propuštěn z Ústavu jaderných výzkumů za jeden den absence v práci – byl tehdy v Radomi znovu zadržen na 48 hodin.

V říjnu 1976 se stal členem *KOR. Věnoval se nezávislé vydavatelské činnosti. Podílel se na rozmnožování časopisů *Komunikat* a **Biuletyn Informacyjny* *KOR. Na jaře 1977 vydal „nákladem KOR“ dvě brožury s názvem *W imieniu PRL* (*Ve jménu PLR*), obsahující projevy advokátů na procesech v Radomi a Ursusu.

V květnu 1977 jel s kolegy do Krakova uspořádat manifestaci po smrti spolupracovníka *KOR, studenta Jagellonské univerzity Stanisława Pyjase, jehož zavraždění zorganizovala SB. Západní noviny uveřejnily jeho fotografii, jak s Pawłem Bąkowským kráčí v čele „černého průvodu“ ulicemi města. Šestnáctého května byl uvězněn společně s lidmi spjatými s *KOR, z vězení se vrátil v červenci po rozsáhlé akci na obranu uvězněných a amnestii. Na živobytí si vydělával tím, že se *Sewerynem Blumsztajnem maloval byty.

V září založil *Nezávislý vydavatelský dům NOWA. Kolegium, které vydavatelství řídilo, tvořili kromě Chojeckého také *Grzegorz Boguta, Maria Fedecka (do začátku roku 1978), Ryszard Knauff; koncem roku 1977 přišel *Adam Michnik, v roce 1978 *Konrad Bieliński, Mieczysław Grudziński, Anatol Lawina, pak Ewa Milewicz, Marek Chimiak a Jan Narożniak. Chojecki byl vedoucím *NOWY a také spolu s *Bielińským, *Michnikem a Milewicz jejím veřejným představitelem. Vybudoval konspirativní tým tiskařů, zásobovačů, organizátorů distribuce a redaktorů. *NOWA bylo v té době největší necenzurované vydavatelství a rychle se z něj stal samostatný ekonomický podnik.

Chojecki podepsal *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977, programový dokument prostředí *KOR. Poté vstoupil do *Výboru společenské sebeobrany KOR.

V letech 1976–1980 byl čtyřiačtyřicetkrát zadržen na 48 hodin. V bytě měl mnohokrát domovní prohlídku; v lednu 1977 mu opakovaně zabavili koření karí – na udání, že *Chojecki vyhrožuje použitím jedovatých prostředků, což by mohlo mít tragické důsledky pro celé hlavní město.*

Dvacátého pátého března 1980 byl uvězněn pod záminkou, že ukradl cyklostyl (pod stejnou záminkou byl uvězněn také tiskař *NOWY Bogdan Grzesiak); ve skutečnosti koupil cyklostyl určený do sběru. Držel hladovku (33 dní), byl nuceně krmen. Byl propuštěn 10. května po energické akci na jeho obranu doma i v zahraničí a po solidární hladovce za propuštění politických vězňů v kostele sv. Kryštofa v Podkowě Leśné. V červnu 1980 byl odsouzen k jednomu a půl roku podmíněně a k pokutě. Řízení *NOWY převzal po jeho uvěznění *Grzegorz Boguta.

Za stávky v gdaňských Leninových loděnicích v srpnu 1980 zorganizoval Chojecki spolu s *Konradem Bielińským, Janem Narożniakem, Zenonem Pałkou a Mariuszem Wilkem její polygrafické zázemí. Dvacátého třetího srpna byl zatčen, propuštěn byl po podepsání *gdaňské dohody.

Nebyl členem *NSZZ Solidarita (*Svazu), ale stal se poradcem pro vydavatelské záležitosti při Vedení regionu Mazovsko; vydával oficiální brožury a knihy pod značkou *NOWY a Vydavatelského institutu Ústřední rady odborů (společně s Bogdanem Pigłowským). Nejdůležitější z tehdy vydaných knih jsou *Rozmowy gdańskie* (*Gdaňské rozhovory*) – přepis jednání v *srpnu 1980 (státní cenzura knihu zadržela a požadovala odstranění předmluvy od *Anny Walentynowicz, ale ustoupila, když Chojecki pohrozil, že ji *NOWA vydá bez cenzury).

V říjnu 1981 odjel do zahraničí. Reprezentoval publikace *Solidarity na knižním veletrhu ve Frankfurtu nad Mohanem a v USA měl zařídit převoz papíru, který kanadské odbory poskytly *Tygodniku Solidarność*. V New York ho zastihl *výjimečný stav.

Na začátku roku 1982 se přestěhoval do Paříže. V dubnu téhož roku založil společensko-politický měsíčník *Kontakt*. V roce 1983 založil firmu Video-Kontakt a začal s výrobou filmů na videu, představujících nejnovější dějiny střední Evropy. Za Koordinační kancelář *NSZZ Solidarita v Bruselu (zahraničního představitele podzemního *Svazu) organizoval (od června 1982 do června 1986) převoz tiskařského zařízení do Polska – využíval nákladních aut s humanitární pomocí. Posílil tak podzemní vydavatelství několika desítkami tiskařských strojů (včetně dvaceti offsetů) a tunami materiálu.

V jeho bytě u Paříže se scházeli lidé přijíždějící z Polska: dostávali tam informace, peníze na opoziční činnost a publikace k distribuci doma. V roce 1988 byt za podezřelých okolností vyhořel.

V roce 1987 začal Chojecki pracovat na zprovoznění satelitní televizní stanice, jakéhosi protějšku **Rádia Svobodná Evropa*. Dvakrát odvysílal pořady: film o stávce v srpnu 1980 natočený v gdaňských loděnicích (září 1988) a rozhovor ze setkání *Lecha Wałęsy s ruským disidentem *Andrejem Sacharovem v Paříži (prosinec 1988).

V roce 1990 se vrátil do Polska. Byl spoluzakladatelem soukromé *Nezávislé polské televize* a v roce 1992 *Nové televize Varšava*, z nichž ani jedna nedostala koncesi. Od roku 1990 je

majitelem Filmové skupiny Kontakt, vytváří televizní filmy o nejnovějších dějinách a o opozici. V letech 1999–2000 zastával funkci poradce ministra kultury a národního dědictví.

V roce 2004 založil Stowarzyszenie Wolnego Słowa (Sdružení svobodného slova), sdružující bývalé opoziční aktivisty (tiskaře, distributory, redaktory nezávislého tisku), byl jeho předsedou. V roce 2005 byl jedním z iniciátorů Sdružení paměti národa.

Teresa Bochwic

I.

Gdańsk – sierpień 1980: rozmowy Komisji Rządowej z Międzyzakładowym Komitetem Strajkowym w Stoczni Gdańskiej (*23–31 sierpnia 1980*) [z magnetofonového pásku přepsal Mirosław Chojecki]. Varšava 1981.
Moje teczki. *Zeszyty Historyczne*, 2005, č. 152.
Nobel dla Wałęsy; Czerwiec 1976 w Radomiu. Niezależna Oficyna Wydawnicza, Głos Wolny, Varšava 1984.
Obrona naszej historii i literatury. *Tygodnik Polski,* (Londýn) 1980, č. 25 (řeč u soudu).
Pamiętnik więzienny: Warszawa-Mokotów, kwiecień/maj 1980. [bez místa vydání] 1980.

II.

Co było w teczce Chojeckiego. *Rzeczpospolita*, 5.–6. 4. 2003.
FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL…*
GARGAS, A.: Wielka literatura z zapachem pasty Komfort. *Gazeta Polska,* 1999, č. 46.
GROCHOLA, W.: Słowo jak dynamit…
GROCHOLA, W. – GRZESIAK, A.: *Bujajcie się!* Varšava 2004.
GRZESIAK, A.: Opowieści wolnego drukarza. *Karta*, 2001, č. 33.
LIPSKI, J. J.: *KOR. Komitet Obrony Robotników…*
PALUCH, M.: *Spisane będą czyny i rozmowy*… (rozhovory s Władysławem Bieńkowským, Edwardem Lipińským, Stefanem Staszewským, Edwardem Osóbkou-Morawským, Jackem Kuroněm, Mieczysławem Gilem, Mirosławem Chojeckým a dalšími). [Krakov] 1982.
Po przejściu Rubikonu. *Rzeczpospolita,* 11. 1. 1999 (rozhovor).
PYTLAKOWSKI, P.: Prześwietlanie kliszy. *Polityka,* 2003, č. 10.
ŚMIŁOWICZ, P.: KOR wśród antyków…
Who's who, What's what in „Solidarność". Leksykon związkowy…
Za niska poprzeczka jak na mnie. *Tygodnik Solidarność*, 2003, č. 14 (rozhovor).

Webové stránky Sdružení svobodného slova – viz www.sws.org.pl (citováno k 2. 10. 2018).

Mirosław JASIŃSKI
(nar. 1960)

Polonista, historik umění. V osmdesátých letech aktivista studentské samosprávy a *Nezávislého studentského sdružení. Iniciátor *Polsko-československé solidarity.

Narodil se v Bolesławci. V letech 1979–1986 studoval polskou filologii a dějiny umění na Vratislavské univerzitě. V letech 1979–1980 byl aktivistou nezávislé studentské samosprávy na Vratislavské univerzitě, jejíž vznik inicioval *Studentský výbor Solidarity. Na univerzitě distribuoval publikace druhého oběhu.

Na podzim 1980 se účastnil tvoření struktur *Nezávislého studentského sdružení (NZS) na Vratislavské univerzitě. Byl jedním ze čtyř delegátů vratislavských vysokých škol na zakládajícím sjezdu *NZS, který se konal v říjnu. V prosinci 1980 organizoval na Filozoficko-historické fakultě rotační okupační stávku, jejíž účastníci se domáhali změny podoby vojenské služby studentů. Od února 1981 byl členem Akademického klubu politického myšlení Progres (kam patřili mj. Krzysztof Bąkowski, Leszek Budrewicz, Jacek Drobny, Adam Lipiński, Paweł Kasprzak), který na univerzitě fungoval. V roce 1981 se zapojil do kontrakulturního hnutí nové kultury. S Waldemarem Fydrychem „Majorem", pozdějším tvůrcem Pomerančové alternativy a v té době rovněž studentem dějin umění, vydal jednorázový časopis *AA*, obsahující mj. proslulý *Manifest socialistického surrealismu*. Zúčastnil se studentské stávky v listopadu a prosinci 1981, která se solidarizovala s požadavky studentů Vysoké inženýrské školy v Radomi.

Po nastolení *výjimečného stavu se do března 1982 ukrýval a vytvářel Akademické hnutí odporu. V letech 1985–1989 pracoval jako učitel ve III. všeobecně vzdělávacím lyceu ve Vratislavi, literární tajemník v Moderním divadle, knihovník, zahradník a přednášející v Ústavu polské filologie Vratislavské univerzity.

Byl jedním z iniciátorů kontaktů s československou demokratickou opozicí a vůdcem *Polsko-československé solidarity (Solidarność Polsko-Czechosłowacka, SPCz). Poprvé se setkal s představiteli českého kulturního undergroundu v zimě 1979/1980. V roce 1984 se podílel na vytváření kanálů pro předávání nezávislých publikací v Krkonoších. V létě 1986 na „stezce přátelství" mezi Sněžkou a Przełęczí Karkonoskou se dohodl spolu se Zbigniewem Janasem a představiteli československé opozice (*Petrem Uhlem a Petrem Pospíchalem) na kontaktních kanálech. Trasu Vratislav – Praha (přes Krkonoše a Kladskou kotlinu) měla obsluhovat vratislavská skupina a trasu Varšava – Brno (přes Tatry a Beskydy) varšavská skupina.

Šestnáctého dubna 1987 uspořádal Jasiński ve Svídnické ulici ve Vratislavi demonstraci za propuštění Petra Pospíchala, aktivisty *Charty 77 a *SPCz uvězněného v Československu. Po oznámení vzniku Kruhu přátel *SPCz (6. června 1987) připravoval přepravu publikací a tiskařského zařízení do Československa. Dvacátého prvního září 1987 se pod Sněžkou zúčastnil demonstrace, kterou uspořádaly *SPCz a hnutí „Svoboda a mír" (WiP) pod heslem „Zachraňme Krkonoše" za ekologickou ochranu těchto hor (české účastníky demonstrace pohraniční stráž zadržela před hranicí, polské na „stezce přátelství"). Od prosince 1987 redigoval s Jarosławem Brodou *Biuletyn SPCz* (pravidelně vycházel do ledna 1990).

V prosinci 1987 se jako představitel *SPCz a organizace Společenské hnutí *Solidarita, působící ve Vratislavi od roku 1983, stal členem veřejného Regionálního výkonného výboru

*NSZZ Solidarita Dolní Slezsko, kterou zřídil *Władysław Frasyniuk. V březnu 1988 inicioval v Polsku patronátní akce nad politickými vězni v Československu. Účastnil se setkání aktivistů polské a československé demokratické opozice na hranicích v Krkonoších a v Kladské kotlině. V letech 1987–1989 byl organizátorem každoročních setkání československé a polské opozice, zúčastnil se mj. největší schůzky 9. května 1988 u města Lądek Zdrój, kde byli mj. *Ján Čarnogurský, Stanislav Devátý, *Václav Havel, Jan Ruml, *Anna Šabatová, *Petr Uhl a *Zbigniew Bujak, *Jacek Kuroń, *Jan Lityński, *Adam Michnik, Józef Pinior a *Zbigniew Romaszewski. Ve dnech 15.–22. května 1988 se účastnil hladovky na Kozanowě ve Vratislavi za propuštění politických vězňů v Polsku a v Československu.

Sedmnáctého listopadu 1988 spolu s Jarosławem Brodou demonstroval před rumunskou ambasádou ve Varšavě na první výročí dělnických demonstrací v Brašově, krvavě potlačených režimem Nicolae Ceaușesca. Byl zadržen Státní bezpečností a dostal od přestupkové komise pokutu. Na podzim 1988 byl spolu s Petrem Placákem zadržen Státní bezpečností ve Vratislavi se zásilkou asi 150 jednotlivých výtisků knih českých autorů. Knihy byly zabaveny, Jasińského přestupková komise opět potrestala pokutou. Jedenáctého června 1989 padl při návratu z Vídně na hranicích v Mezilesí do rukou československé policie. Byl obviněn z pokusu o svržení československého zřízení, ale po dvou dnech byl propuštěn.

S Mirosławem Spychalským vydal ve druhém oběhu sbírku povídek *Opowieść heroiczna* (*Hrdinský příběh*). V roce 1989 dostal polsko-českou cenu Jiřího Lederera.

Byl organizátorem semináře „Střední Evropa. Kultura na rozcestí – mezi totalitarismem a komercialismem“ a Přehlídky československé nezávislé kultury, které se konaly od 3. do 5. listopadu 1989 ve Vratislavi. Zúčastnili se jich hlavní představitelé československého politického exilu, exiloví umělci – mj. Jaroslav Hutka a Karel Kryl – a stovky mladých Čechů a Slováků, kteří přijeli do Vratislavi zejména přes NDR.

V letech 1990–1991 byl radou velvyslanectví Polské republiky v Praze, poté zástupcem vojvody a v období 1991–1992 vratislavským vojvodou. V letech 1992–1994 přednášel na Vratislavské polytechnice. Jako scénárista a režisér vytvořil pro televizi několik desítek filmů a dokumentárních cyklů. V letech 1991–1992 působil ve straně Porozumienie Centrum (Dohoda Centrum), pak (1992–1993) v Hnutí pro republiku. Od roku 1995 byl členem Hnutí STA, do roku 2001 ve Společenském hnutí Volební akce Solidarita. V letech 2001–2006 byl ředitelem Polského institutu v Praze. Zasedá v radě Nadace Polsko-československé solidarity.

Rafał Bubnicki

I.

JASIŃSKI, M. – SPYCHALSKI, M.: *Opowieść heroiczna*. Kret, Vratislav 1989.

II.

BLAŽEK, P. – MAJEWSKI, G.: Polacy – Czesi – Słowacy. Granica Przyjaźni. *Karta*, 2005, č. 45.

KAPA-CICHOCKA, M.: Pamięć wyszehradzka. *Karta*, 2003, č. 37.

TÁŽ: *Węgrzy – Polacy – Czesi – Słowacy: spotkania pod komunizmem. Hungarians – Poles – Czechs – Slovaks: Relationships under Communism*. Varšava [2005] (katalog výstavy Centra KARTA).

Lech KACZYŃSKI
(1949–2010)

Právník. V roce 1977 působil v Intervenčním úřadu *Výboru společenské sebeobrany KOR. V letech 1978–1980 byl poradcem a spolupracovníkem *Svobodných odborů Pobřeží, od roku 1983 poradcem *Lecha Wałęsy. Od roku 1986 byl v *Prozatímním koordinačním výboru NSZZ Solidarita, v letech 1987–1989 tajemníkem *Celostátního výkonného výboru NSZZ Solidarita. Jeden z architektů dohody *kulatého stolu. V letech 2005–2010 zastával funkci polského prezidenta.

Narodil se ve Varšavě. V jeho rodině byly živé tradice *Zemské armády. V letech 1967–1971 studoval na Fakultě práva a administrativy Varšavské univerzity. Účastnil se studentských shromáždění a demonstrací v *březnu 1968 a také stávky studentů Varšavské univerzity.

V roce 1971 se přestěhoval do Gdaňsku, do roku 1997 vědecky pracoval na katedře pracovního práva tamní univerzity. V létě 1976 ve svém prostředí, hlavně na právnické fakultě, sbíral peníze pro pronásledované dělníky z Radomi a Ursusu, poškozené v *červnu 1976. Předával je ve Varšavě své matce Jadwize, která je dávala *Janu Józefovi Lipskému, svému kolegovi z Literárněvědného ústavu Polské akademie věd.

Na jaře 1977 se náhodou dozvěděl, že jeho bratr Jarosław už měsíce spolupracuje s *Výborem na obranu dělníků (KOR). Na podzim 1977 začal bratrovým prostřednictvím spolupracovat s Intervenčním úřadem *Výboru společenské sebeobrany KOR. Jezdil na různá místa na Pobřeží, kde pomáhal lidem poškozeným úřady.

V roce 1978 se účastnil schůzí předcházejících založení *Svobodných odborů Pobřeží (WZZ). Poté s *WZZ úzce spolupracoval – poskytoval právní pomoc, v letech 1978–1980 vedl spolu s Joannou a *Andrzejem Gwiazdovými přednášky pro dělníky o pracovním právu a dějinách PLR. V letech 1977–1978 vozil z Varšavy stovky výtisků nezávislých časopisů **Biuletyn Informacyjny* *KSS KOR a **Robotnik* a distribuoval je mezi dělníky. Psal do časopisu *WZZ *Robotnik Wybrzeża*.

V srpnu 1980 se stal poradcem Mezipodnikového stávkového výboru v Gdaňsku, byl spoluautorem části *gdaňské dohody o pracovním právu. Sedmnáctého září podpořil založení jednotných celopolských odborů. Byl členem *NSZZ Solidarita (*Svazu) od začátku jeho existence. Od září do prosince 1980 řídil *Intervenční úřad* *Solidarity v Gdaňsku. Od září 1980 do února 1981 byl vedoucím analytické skupiny Mezipodnikového zakládajícího výboru *NSZZ Solidarita Gdaňsk, od února do září 1981 vedoucím regionálního Centra společenské a odborářské práce. V červnu 1981 se stal členem vedení gdaňského regionu *NSZZ Solidarita. Na podzim 1981 byl na I. celostátním sjezdu delegátů *Svazu v programovém výboru a předsedal jedné ze skupin – pro vztahy s PSDS.

Po nastolení *výjimečného stavu byl internován a byl do října 1982 umístěn ve Strzebielinku. V letech 1983–1988 patřil s Jackem Merklem a Arkadiuszem Rybickým a také s Grzegorzem Grzelakem (od roku 1984) a *Aleksandrem Hallem (od roku 1985) ke sboru poradců *Lecha Wałęsy, tzv. štábu.

Na jaře 1983 navázal kontakt s *Prozatímním koordinačním výborem NSZZ Solidarita (TKK) a zahájil s ním spolupráci, která trvala do následujícího roku: několikrát se zúčastnil

zasedání *TKK. Od roku 1983 se jako důvěryhodný právník a politik podílel na práci tajného regionálního koordinačního výboru *NSZZ Solidarita Gdaňsk (RKK). Publikoval v jeho bulletinu *Solidarita*. Od ledna 1986 po zatčení *Bogdana Borusewicze zastával podle předchozí dohody s kolegy společně s Krzysztofem Dowgiałłou funkci vedoucího RKK a delegáta v *TKK. Od prosince 1987 až do jeho likvidace v dubnu 1989 tvořil s *Andrzejem Celińským, Jarosławem Kaczyńským a *Henrykem Wujcem sekretariát *Celostátního výkonného výboru NSZZ Solidarita (KKW), který vznikl na podzim 1987 spojením *TKK a Prozatímní rady *Solidarity.

Od roku 1985 byl členem regionální Rady pro pomoc politickým vězňům v Gdaňsku, která poskytovala hmotnou a právní pomoc vězněným a jejich rodinám. V květnu 1988 se dostal do okruhu lidí, zvaných *Wałęsou na schůze, z nichž 18. prosince téhož roku vznikl *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita. Účastnil se stávek v gdaňských Leninových loděnicích v květnu a v srpnu 1988.

Šestnáctého září 1988 se účastnil rozhovorů představitelů *Svazu s reprezentanty moci v Magdalence u Varšavy. V lednu 1989 s *Bronisławem Geremkem, Mieczysławem Gilem, *Tadeuszem Mazowieckým, Andrzejem Stelmachowským a Witoldem Trzeciakowským tvořil „šestku", tedy koordinační skupinu, zřízenou *KKW pro koordinaci příprav jednání u *kulatého stolu, a díky tomu se účastnil všech rozhovorů s představiteli moci, které jim předcházely.

Během vyjednávání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1981) byl členem skupiny pro odborářský pluralismus.

Dvacátého devátého dubna se stal členem nově zřízeného předsednictva *KKW NSZZ Solidarita a faktickým zástupcem *Wałęsy. Čtvrtého června 1989 byl zvolen senátorem za *Solidaritu z Gdaňsku, mandát zastával do roku 1991. V červenci a v srpnu 1989 pomáhal bratru Jarosławovi, který z pověření *Lecha Wałęsy vedl rozhovory s Demokratickou stranou a Sjednocenou lidovou stranou, jejichž výsledkem byl vznik nové koalice a jmenování *Tadeusze Mazowieckého premiérem.

V letech 1991–1993 a 2001–2002 byl poslancem. V letech 1990–1991 zastával jako místopředseda *NSZZ Solidarita funkci zástupce člena správní rady Mezinárodní organizace práce. V roce 1991 byl ministrem pro národní bezpečnost v kanceláři prezidenta Polské republiky *Wałęsy. V letech 1992–1995 stál v čele Nejvyššího kontrolního úřadu. V roce 1996 se stal profesorem Gdaňské univerzity, v letech 1998–2002 přednášel na Univerzitě kardinála Stefana Wyszyńského ve Varšavě. Je autorem několika desítek publikací z oblasti pracovního práva.

V letech 2000–2001 byl ministrem spravedlnosti. Od roku 2001 byl předsedou strany Právo a spravedlnost, v letech 2003–2005 jejím čestným předsedou. V roce 2002 byl zvolen primátorem Varšavy. Rezignoval na tuto funkci po vítězství v prezidentských volbách v říjnu 2005, úřadu prezidenta se ujal v prosinci 2005. Zahynul 10. dubna 2010 při letecké katastrofě u Smolensku.

Teresa Bochwic

I.

Czy pierwszy milion musi być ukradziony? Referat: mechanizmy i źródła patologii w gospodarce. *Więź*, 1996, č. 4.

Choroba wymiaru sprawiedliwości. *Rzeczpospolita*, 2002, č. 48.

Ocena nowelizacji Kodeksu pracy. Varšava 1996.

Przewodnik do nauki prawa pracy. Koszalin [1998].

Układ zbiorowy pracy – problem konstytucyjny. *Państwo i Prawo,* 1999, sešit 8.

II.

Bandyci mają się dobrze. *Tygodnik Solidarność*, 2002, č. 14 (rozhovor).

BOCHWIC, T. – KACZYŃSKI, J.: *Odwrotna strona medalu. Z Jarosławem Kaczyńskim rozmawia Teresa Bochwic*. Varšava 1991.

BRZEZICKI, A. – BURNETKO, K. – SKOCZYLAS, J.: *Wałęsa. Ludzie. Epoka…*

CZUBEK, G. – KOSIEWSKI, P. – ZAJĄC, M. (eds.): Stan polskiej demokracji, fragmenty dyskusji. *Tygodnik Powszechny*, 2002, č. 2.

DUDEK, A.: *Pierwsze lata III Rzeczpospolitej…*

GARLICKI, A.: *Rycerze Okrągłego Stołu…*

GÓJSKA, K. (ed.): Dwóch Kaczyńskich to za dużo: życie w konspirze. *Gazeta Polska*, 2000, č. 25.

GÓRSKI, A. – JAKIMCZYK, J.: Prawy Lech. *Życie*, 16. 6. 2000.

KARNOWSKI, M. – ZAREMBA, P.: *O dwóch takich... Alfabet braci Kaczyńskich…*

KNOCH, K.: Regionalna Komisja Koordynacyjna w Gdańsku… In: FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*

Kolporter z doktoratem. Rozmowa z Lechem Kaczyńskim, prezydentem Warszawy. *Bibuła* (příloha deníku *Rzeczpospolita*), 2003, č. 127.

KURSKI, J.: *Wódz*. Varšava 1991.

Nie jestem populistą. *Polityka*, 2005, č. 43 (rozhovor).

Opis. Rozmowa z Lechem Kaczyńskim, członkiem prezydium Krajowej Komisji Wykonawczej NSZZ „Solidarność". *Tygodnik Solidarność*, 1990, č. 3.

Prawo i opiekuńczość. *Wprost*, 2005, č. 18 (rozhovor).

SMOLEŃSKI, P.: *Szermierze Okrągłego Stołu…*

WAŁĘSA, L.: *Droga nadziei*...

WYSZKOWSKI, K. (ed.): Solidarność odzyskuje wolność. *Tygodnik Solidarność*, 1990, č. 30.

Jakub KARPIŃSKI
(1940–2003)

Sociolog, filozof, historik. Odsouzen v procesu s tzv. tateríky. Od roku 1977 člen redakce nezávislého časopisu *Głos* (*Hlas*). V roce 1982 spoluzakladatel Výboru na podporu Solidarity a Institutu pro demokracii ve východní Evropě (IDEE). Pseudonymy: Jan Nowicki, Marek Tarniewski.

Narodil se ve Varšavě. V letech 1958–1964 studoval filozofii a sociologii na Varšavské univerzitě. Předsedal vědeckému kroužku studentů sociologie a účastnil se schůzek u Marie a Stanisława Ossowských, kde se propagovalo nezávislé myšlení a působení ve prospěch samosprávy. Účastnil se schůzí *Klubu křivého kola (KKK). V roce 1964 se stal asistentem na Filozofické fakultě Varšavské univerzity. Ve druhé polovině šedesátých let se účastnil schůzek skupiny asistentů varšavských vysokých škol kriticky naladěných vůči režimu (mj. Tomasz Burek, Jan Kofman, *Marcin Król, Waldemar Kuczyński, Andrzej Mencwel, *Aleksander Smolar, Jadwiga Staniszkis). V roce 1967 se na setkání sebevzdělávací studentské skupiny kriticky postavil k *Otevřeném dopisu členům PSDS* *Jacka Kuroně a *Karola Modzelewského, vyčítal mu trockistický charakter.

V únoru 1968, kdy se na Varšavské univerzitě vedla „letáková válka", odpověděl na texty ostouzející protestující studenty letákem *Divní básníci*. Čtvrtého března padlo v jeho bytě rozhodnutí uspořádat na Varšavské univerzitě 8. března shromáždění na obranu vyloučených a pronásledovaných studentů *Adama Michnika a Henryka Szlajfera.

V *březnu 1968 byl spoluautorem některých rezolucí přijatých na studentských shromážděních (mj. rezoluce přijaté 11. března, odsuzující útok policistů na studenty). S Mencwelem a Staniszkis napsal *Deklaraci studentského hnutí*, schválenou 28. března na posledním studentském shromáždění.

Devátého května 1968 byl uvězněn pro obvinění, že na varšavských vysokých školách pořádal nelegální shromáždění. Byl vyslýchán ve vězení v Rakowiecké ulici, odmítl vypovídat. Propuštěn byl v září 1968 a poté mu byla odebrána práva zaměstnance univerzity.

V následujících měsících se podílel na předávání materiálů týkajících se *března 1968 na Západ; materiály potom vydal Literární institut v Paříži v knihách *Wydarzenia marcowe* (*Březnové události*) a *Polskie przedwiośnie* (*Polské předjaří*). V pařížské *Kultuře* vydal analýzu březnových událostí *Nie o egalitaryzm chodziło* (*Nešlo o rovnostářství*). Psal také o politickém zřízení v Polsku a tyto texty tvořily podklad ke knize *Ewolucja czy rewolucja* (*Evoluce nebo revoluce*).

Třicátého prvního května 1969 byl znovu uvězněn a v prosinci 1969 obžalován z toho, že uzavřel dohodu s lidmi pracujícími pro Literární institut v Paříži řízený Jerzym Giedroycem, což *prostřednictvím pomlouvání zřízení a nejvyšších orgánů PLR směřovalo proti zájmům polského státu.* Byl souzen v procesu s Maciejem Kozłowským, Małgorzatou Szpakowskou, Krzysztofem Szymborským a Marií Tworkowskou. Dvacátého čtvrtého února 1970 byl odsouzen ke čtyřem rokům odnětí svobody. Po amnestii byl jeho trest snížen na dva roky a osm měsíců. Trest Karpiński vykonával ve Strzelcích Opolských, kde pracoval ve vězeňském Podniku kožených výrobků, a 19. června 1971 byl podmíněně propuštěn.

Po návratu z vězení nemohl získat zaměstnání na Varšavské univerzitě ani v Polské akademii věd. Začal pracovat jako tajemník redakce čtvrtletníku Polské sociologické společnosti *The Polish Sociological Bulletin* (1971–1974). Později se věnoval vědecké práci pro Sociologický ústav Varšavské univerzity a Polské sociologické sdružení.

Podílel se na zpracování svazku *Sąd orzekł…* (*Soud rozhodl…*), vydaného v Literárním institutu v Paříži v roce 1972. Účastnil se diskusních setkání, mj. u Aleksandra Małachowského, kde se od podzimu 1973 konaly historické přednášky, a u *Jana Józefa Lipského.

Společně s *Jackem Kuroněm a *Janem Olszewským byl autorem dopisu Sejmu PLR obsahujícího protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR, známého jako **Dopis 59* z prosince 1975. Byly v něm obsaženy požadavky na rovné, přímé, tajné a demokratické volby do Sejmu, na zaručení svobody svědomí a náboženské praxe, práva na stávku, nezávislé odbory a svobodu vědeckého bádání a na zrušení předběžné cenzury. V červnu 1976 Karpiński podepsal prohlášení 14 intelektuálů solidarizujících se s dělnickými protesty.

Byl přesvědčen, že podmínkou skutečného jednání proti režimu je nabytí vědomostí o polské realitě a znacích systému. Šíření těchto vědomostí měly sloužit jeho analýzy komunistické propagandy (kniha *Mowa do ludu*, tj. *Řeč k lidu*) a také sociologický popis komunistického zřízení a jeho změn (*Ewolucja czy rewolucja*). Od poloviny sedmdesátých let popisoval Karpiński společenské konflikty v PLR v knihách, jež vycházely v Literárním institutu: *Krótkie spięcie* (*Krátké spojení*; o *březnu 1968); *Porcja wolności* (*Porce svobody*; o *říjnu 1956); *Płonie komitet* (*Výbor hoří*; o událostech *prosince 1970 a *června 1976); *Dziwna wojna* (*Podivná válka*; o *výjimečném stavu).

Za to nejdůležitější pro oslabení režimu pokládal sebeorganizaci společnosti a trvání na požadavcích svobody a nezávislosti, i když se chvilkově zdají nerealistické. Tvrdil zároveň, že je potřeba vyvíjet tlak na vládu prostřednictvím organizovaných struktur (jako byl *Výbor na obranu dělníků), domáhajících se dodržování zákonů a jejich demokratizace.

Od začátku existence nezávislého měsíčníku *Głos* (říjen 1977) patřil do jeho redakce. Jako Marek Tarniewski v něm vydal mnoho programových článků (mj. *Niezależność, solidarność, porozumienia obywateli*, tj. *Nezávislost, solidarita, dohody občanů*; 1977, č. 1). Redakční schůze se konaly v jeho bytě. Spolupracoval také s nezávislým literárním čtvrtletníkem **Zapis*, který vycházel od ledna 1977, a s čtvrtletníkem *Postęp* (*Pokrok*), vydávaným od července 1977. Podepsal zakládající prohlášení *Sdružení vědeckých kurzů z 22. ledna 1978. V témže roce obhájil doktorskou práci ze sociologie. Na podzim 1978 odjel ze země na soukromé pozvání, ale ve skutečnosti na vědecké stipendium na London School of Economics.

V roce 1982 byl spoluzakladatelem The Committee in Support of Solidarity v New Yorku, který organizoval pomoc pro polskou opozici a vydával knihy o komunistickém režimu, a také Institutu pro demokracii ve východní Evropě (Institute for Democracy in Eastern Europe, IDEE). Spoluredigoval časopis IDEE *Uncaptive Minds* (*Nezotročená mysl*).

V emigraci se zabýval znaky komunistického systému a teorií demokracie. Vydal mj. knihy *Polska, komunizm, opozycja; Niepodległość od wewnątrz; Portrety lat* (*Polsko, komunismus, opozice*; *Nezávislost zevnitř*; *Portréty let* – popis poválečných dějin Polska), *Taternictwo nizinne* (*Nížinné horolezectví* – dějiny poválečného Polska z osobní perspektivy). Jeho knihy mnohokrát vyšly v polském druhém oběhu.

Přednášel na State University of New York, Columbia University, na univerzitách v Paříži. Od roku 1990 patřil do PEN klubu a Sdružení polských spisovatelů. V roce 1992 se stal ředitelem Politického institutu ve Varšavě a redaktorem *Politického bulletinu*, poté v letech 1995–1997 byl

zaměstnán v Open Media Research Institute v Praze. Od roku 1977 byl až do smrti pomocným vědeckým pracovníkem v Sociologickém ústavu Varšavské univerzity.

Błażej Brzostek

I.

ABC polityki. Varšava 1997.
Działanie i Przyszłość. Londýn 1977 (pod pseudonymem Tarniewski, Marek).
Dziwna wojna. Paříž 1990.
Ewolucja czy rewolucja. Paříž 1975 (pod pseudonymem Tarniewski, Marek).
Jeszcze raz o procesie „taterników". *Kultura*, 1971, č. 12 (anonymně).
Krótkie spięcie (*marzec 1968*). Paříž 1977; Myśl, [Varšava 1989–1990] (pod pseudonymem Tarniewski, Marek).
Między komunizmem a demokracją. Chotomów 1992.
Mowa do ludu. Szkice o języku polityki. Londýn 1984; Vademecum, Lublin 1985.
Mówi Warszawa. Wydarzenia marcowe w prasie polskiej – zarys obrazu i próba teorii. *Kultura,* 1972, č. 9, 10 (pod pseudonymem Nowicki, Jan).
Nie być w myśleniu posłusznym. Ossowscy, socjologia, filozofia. Londýn 1989.
Nie o egalitaryzm chodziło. *Kultura*, 1969, č. 6 (anonymně).
Niepodległość od wewnątrz. Londýn 1987.
Niezależność, solidarność, porozumienia obywateli. *Głos,* 1977, č. 1 (pod pseudonymem Tarniewski, Marek).
Płonie komitet (*grudzień 1970 – czerwiec 1976*). Paříž 1982; Myśl, [Varšava 1989–1990] (pod pseudonymem Tarniewski, Marek).
Polska, komunizm, opozycja. Słownik. Londýn 1985; Most, Varšava 1988.
Polska po przejściach. Lublin 2003.
Porcja wolności (*październik 1956*). Paříž 1979 (pod pseudonymem Tarniewski, Marek).
Portrety lat. Polska w odcinkach 1944–1988. Londýn 1989; Varšava 1989; 1994. Anglicky jako: *Poland since 1944. A Portrait of Years.* Boulder (USA) 1995.
Proces przeciw książkom. *Kultura*, 1971, č. 11 (anonymně).
Taternictwo nizinne. Paříž 1988; Lublin 2002.
Trzecia niepodległość. Najnowsza historia Polski. Varšava 2001.
Ustrój komunistyczny w Polsce. Londýn 1985; Myśl, Varšava [1989–1990] (pozměněné vydání knihy *Ewolucja czy rewolucja*).
Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi…

II.

BOGUCKA, T. – LITYŃSKI, J. – SUŁEK, A.: Jakub Karpiński (1940–2003). Wspomnienia. *Zeszyty Literackie*, 2003, č. 4.
EISLER, J.: *Marzec 1968*…
TÝŽ.: *Polski rok 1968*…
KALISKI, B.: Przerzut od Giedroycia. *Karta*, 2004, č. 40.
MK [vl. jm. Kozłowski, Maciej]: Sprawa taterników. *Arka,* 1988, č. 24.
SUŁEK, A.: Jakub Karpiński (1940–2003). *Gazeta Wyborcza,* 24. 3. 2003.
WILDSTEIN, B.: Gentleman, naukowiec, antikomunista. *Rzeczpospolita*, 24. 3. 2003.

Wiesław Piotr KĘCIK
(nar. 1946)

Klasický filolog. Člen antikomunistické organizace *Ruch a *Výboru společenské sebeobrany KOR. Aktivista nezávislého rolnického hnutí.

Narodil se ve Varšavě. V šedesátých letech byl instruktorem Svazu polských skautů. V roce 1965 vstoupil do jezuitského řádu, avšak v roce 1970 se vrátil k laickému životu. V květnu 1970 se přes *Andrzeje Czumu, jehož poznal prostřednictvím jeho bratra, jezuity P. Huberta Czumy, setkal s tajnou antikomunistickou organizací nazvanou posléze *Ruch. Jak vzpomínal: *Samozřejmě jsem si uvědomoval, že je to něco, na co moc hledí s nelibostí, ale ve skautu jsme dělali podobné věci. Vůbec jsem se necítil být členem nelegální organizace; cítil jsem, že jsem v nějaké skupině, která má stejné názory.* V červnu 1970 v rámci příprav protestu proti oslavám stého výročí Leninova narození, který plánoval *Ruch, měl prozkoumat možnosti položení výbušnin pod Leninovo muzeum v Poronině. Když zjistil, že se sklep muzea využívá jako pijácké doupě, navrhl od akce upustit. Přípravy pokračovaly navzdory jeho odporu. Dvacátého června 1970, v předvečer akce, začala Státní bezpečnost zatýkat. Kęcik byl souzen v jednom z procesů s *Ruchem (červen–červenec 1970) za záměr podpálit muzeum a byl odsouzen na tři a půl roku vězení.

Propuštěn byl v prosinci 1973. Zanedlouho poté se oženil s Marzenou Górszczyk, která byla souzena s ním. V roce 1974 začal studovat klasickou filologii na Vratislavské univerzitě (studia ukončil v roce 1978). Stal se spolupracovníkem *Výboru na obranu dělníků (KOR). Začátkem roku 1977 se jako pozorovatel účastnil procesů s dělníky v Radomi, kteří byli souzeni za protesty v *červnu 1976. Na podzim roku 1977 byl jedním z organizátorů *Studentského výboru solidarity (SKS) ve Vratislavi. *Nechtěl jsem se s manželkou zapisovat do seznamu signatářů*, řekl, *protože jsme se pokládali za „výsadek" z jiného města, navíc s kriminální minulostí, což by SKS nepomohlo.* Po návratu do Varšavy v roce 1978 se zapojil do organizování nezávislého rolnického hnutí.

Rozhodly o tom manželčiny kontakty, vzpomínal, *její domov byl vždycky plný skutečných lidových aktivistů. Já jsem po několika rozhovorech s rolníky pochopil, že to nejsou problémy jednotlivců, ale nemocný systém. Pomohly také etnografické průzkumy, které jsme s manželkou prováděli na různých místech v Polsku.* V červenci 1978 se v Milejowě v lublinském vojvodství zúčastnil dvoudenní „mléčné" stávky – odmítnutí dodávek mléka na protest proti návrhu zákona o důchodech pro rolníky. Spolu s Januszem Rożkem patřil k organizátorům Prozatímního výboru rolnické sebeobrany Lublinska, založeného 30. července ve chvíli ukončení stávky. Devátého září 1978 vznikl za jeho přispění analogický výbor ve Zbrosze Dużé u Grójce (pod patronátem tamního probošta P. Czesława Sadłowského) a 12. listopadu 1978 na Řešovsku.

Kęcik byl hlavním spojovacím článkem mezi rolnickými nezávislými skupinami a opozičními kruhy ve Varšavě, předával informace o chování úřadů vůči rolníkům, distribuoval na venkově necenzurované publikace. Podepsal *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977, programový dokument okruhu *KOR. V říjnu 1978 se stal členem *Výboru společenské sebeobrany KOR, v němž se jako jediný věnoval záležitostem venkova. Od dubna 1979 redigoval necenzurovaný časopis *Placówka* (*Spolek*) určený pro venkovské prostředí – vycházely v něm mj. texty psané rolníky nebo připravené podle informací od nich.

V prvních měsících roku 1979 uspořádali s manželkou ve Zbrosze Dużé Lidovou univerzitu, v jejímž rámci se navzdory policejním nájezdům na opoziční aktivisty, kteří se tam chtěli dostali, konaly přednášky na hospodářská a politická témata. V červnu 1979 vytvořili s Michałem Jagłou ve Varšavě Centrum lidového myšlení (Ośrodek Myśli Ludowej, OML) na podporu tradic celého nezávislého lidového hnutí. Třicátého listopadu 1980 vystoupil z OML kvůli sporům o politickou linii a o to, zda spolupracovat s organizacemi inspirovanými vládou (Kęcik byl proti).

Od 7. do 14. května 1980 se účastnil hladovky v kostele sv. Kryštofa v Podkowě Leśné pořádané jako projev solidarity s *Mirosławem Chojeckým a Dariuszem Kobzdejem, kteří drželi hladovku ve vězení, jakož i s ostatními politickými vězni. V červenci téhož roku obstarával stávkujícím v Lublinu nezávislé publikace. V srpnu byl uvězněn a po podepsání *gdaňské dohody propuštěn. V září 1980 začal vytvářet rolnické odbory, které pak dostaly název NSZZ rolníků Venkovská Solidarita. Vystupoval jako organizační poradce tohoto svazu: u Kęcikových v bytě v Gimnastyczné ulici ve Varšavě se nacházelo informační středisko.

Spoluorganizoval několikatisícový sjezd představitelů Venkovské Solidarity (14. prosince 1980 v aule Varšavské polytechniky). Byl jedním z těch, kteří přispěli ke sjednocení solidaritního hnutí na venkově (8.–9. března 1981 v Poznani) a vzniku *NSZZ soukromých rolníků Solidarita. S manželkou vydávali časopis *Solidarność Wiejska* (*Venkovská Solidarita*; celkem 10 čísel).

V letech 1977–1981 byl mnohokrát zadržen na 48 hodin Státní bezpečností, byly u něj domovní prohlídky, odmítali mu vydat pas.

Po registraci svazu 12. května 1981 Kęcikovi na manifestaci na náměstí Zwycięstwa ve Varšavě oznámili, že rezignují na práci v *NSZZ RI Solidarita, protože nejsou rolníci. Wiesław odjel na několik měsíců do západní Evropy a USA, aby se lépe seznámil s principy jednání rolnických odborů a venkovského družstevnictví.

Třináctého prosince1981 po nastolení *výjimečného stavu byl internován, dostal se do izolačního tábora v Jaworzi (kde byl společně s manželkou) a později v Darłówku (do prosince 1982).

V roce 1985 odjel s rodinou do Švédska. Studoval metody organizování lidových univerzit, boje s nezaměstnaností, rehabilitace invalidů. Do Polska se vrátil v roce 1991. Řídil centrum polsko-ukrajinského smíření v Jarosławi, následně byl ředitelem úřadu Občanského institutu. Byl katechetou na středních školách.

Piotr Śmiłowicz

I.

Brak żywności w Polsce – przyczyny i konsekwencje. *Placówka*, 1980, č. 1.

Byłem religijnym poganinem. *Pastores,* 2002, č. 4.

Fehler und Aussichten der polnischen Landwirtschaft. In: *Polen 81. Gewerkschaftsdiskussion, Arbeiterselbstverwaltung, Ökonomische Reformen, Echo auf Solidarność in Osteuropa, Landwirtschaft*. Hamburk 1981.

Nie tylko bitwę pod Grunwaldem politycznie przegraliśmy. *Przegląd Polski* (týdenní příloha novin *Nowy Dziennik*), 30. 8. 2002.

II.

BESZTA-BOROWSKI, J.: *Pół wieku zarazy 1944–2000: moje zapiski faktów i refleksji*. Komorów [2002].

BYSZEWSKI, P.: Konspiracyjna organizacja „Ruch“…

DĄBROWSKI, S.: *„Solidarność“ Rolników Indywidualnych 1976–1981. Geneza, nurty, zarys działalności*. Vratislav 1993.

JASTRZĘBSKI, A. (ed.): *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR“*. Varšava – Londýn 1994.

MAROSZEK, J.: *Dzieje parafii Zbrosza Duża*. Białystok 2003.

MORGIEWICZ, E.: Czym był Ruch…

OSTROŁĘCKA, E. [vl. jm. Niesiołowski, Stefan]: *„Ruch“ przeciw totalizmowi*…

Sąd orzekł….

SOPEL, T.: *Niezależny ruch chłopski „Solidarność“ w Polsce południowo-wschodniej w latach 1980–1989. Dokumenty, wspomnienia, refleksje*. Przemyśl 2000.

ŚMIŁOWICZ, P.: „Ruch“ wobec stabilizacji…

ZAMBROWSKI, A.: Nowa konstytucja polskiej wsi. Rozmowę przeprowadził Antoni Zambrowski. *Tygodnik Solidarność*, 1999, č. 30.

Stefan KISIELEWSKI
(1911–1991)

Politický publicista, dlouholetý fejetonista a redaktor listu ****Tygodnik Powszechny*, romanopisec. Hudebník, hudební kritik, skladatel. V letech 1957–1965 poslanec Sejmu za hnutí Znak. Po roce 1976 jeden z nejpopulárnějších autorů druhého oběhu. Pseudonymy: Julia Hołyńska, Kisiel, Teodor Klon, SK, Tomasz Staliński.**

Narodil se ve Varšavě v intelektuální rodině. V roce 1937 zakončil hudební konzervatoř, studoval také polonistiku a filozofii na Varšavské univerzitě. V letech 1935–1937 byl tajemníkem redakce měsíčníku *Muzyka Polska* (*Polská hudba*). V září roku 1939 se účastnil obranných bojů. Za okupace pracoval pro zastoupení exilové vlády v zemi. V roce 1944 bojoval ve varšavském povstání.

V roce 1945 založil čtrnáctideník *Ruch Muzyczny* (*Hudební hnutí*); řídil ho do roku 1948. Od roku 1946 byl členem Svazu polských spisovatelů a Svazu polských skladatelů, od roku 1976 polského PEN klubu. V letech 1945–1949 přednášel na Státní vysoké hudební škole v Krakově. Skládal hudbu, byl oblíbeným literárním kritikem a také romanopiscem.

Byl členem redakce časopisu **Tygodnik Powszechny* od jeho vzniku až do roku 1989 (s přestávkou v letech 1953–1956).

Jeho fejetony v **Tygodniku* (podepisované Kisiel) byly osobními komentáři aktuálního dění v zemi a vyznačovaly se nezávislostí hodnocení (Kisielewski byl rozhodným kritikem varšavského povstání). Nevěřil ve smysl existence podzemí po roce 1945. Doufal, že v poválečném Polsku existuje určitá míra svobody. Zároveň ve fejetonech odsuzoval lži komunistického tisku a odhaloval vyprahlost marxistické ideologie. Když ho kolegové z **Tygodniku* přesvědčovali, aby přestal dráždit cenzuru, odpovídal, že vzhledem k perspektivě omezení svobody slova *je nutné začínat z co nejvyšší příčky*. Bojoval o právo na kritický pohled i na vlastní prostředí.

Na poznaňském sjezdu skladatelů v roce 1949 se postavil proti zavádění socialistického realismu do hudby, načež byl propuštěn ze Státní vysoké hudební školy v Krakově. Soubor jeho dříve publikovaných esejů, který vyšel ve stejném roce, *Polityka i sztuka* (*Politika a umění*), byl stažen z knihkupectví. Od března 1953 do prosince 1956, kdy byla skupina Jerzyho Turowicze zbavena možnosti redigovat **Tygodnik Powszechny*, se živil příležitostnými pracemi a hodinami hudby.

V letech 1957–1965 byl poslancem Sejmu (dvě funkční období) za katolické hnutí Znak. Se Stanisławem Stommou formulovali politickou koncepci nazývanou neopozitivismus, která uznávala geopolitickou a systémovou realitu PLR, ale spojovala to s kritikou ideologie socialismu. V Sejmu Kisielewski bojoval o liberalizaci zřízení, a to také v oblasti hospodářské, o rozšíření svobody slova a myšlení. Projevy, v nichž v Sejmu poukazoval na nesmysly socialistického hospodářství a omezování občanských svobod, měly především symbolickou povahu. Cenzura je blokovala a veřejnost je většinou neznala.

V roce 1958 na sjezdu spisovatelů ve Vratislavi navrhl zřízení výboru pro zpracování právních kritérií působení cenzury. Byl jedním ze signatářů **Dopisu 34* ze 14. března 1964 premiérovi Józefu Cyrankiewiczovi proti zpřísnění cenzury a kulturní politice vlády. Jeho publikace se tenkrát dostaly na seznam zakázané literatury, nesměl také vyjíždět do zahraničí.

V roce 1968 vystupoval jako důvěrník při procesu s básníkem Januszem Szpotańským, autorem politické opery *Cisi a gęgacze* (*Tiší a kejhající*).

Devětadvacátého února 1968 na schůzi varšavské pobočky Svazu polských spisovatelů, svolané v souvislosti se zákazem dalších představení dramatu Adama Mickiewicze *Dziady* v režii Kazimierze Dejmka v Národním divadle, mluvil Kisielewski o falšování polské kultury a historie, o všemocnosti cenzury a vládu Polské sjednocené dělnické strany označil za „diktaturu tmářů". Jedenáctého března 1968 byl – zřejmě jako trest za odvážná slova – brutálně zbit na ulici.

Své romány, v nichž popisoval mocenské mechanismy, zotročení a realitu každodenního života v PLR, vydával v pařížském Literárním institutu pod pseudonymem Tomasz Staliński (*Widziane z góry,* tj. *Viděno shora*, 1967; *Cienie w pieczarze*, tj. *Stíny v jeskyni*, 1971; *Romans zimowy*, tj. *Zimní romance*, 1972; *Śledztwo*, tj. *Vyšetřování*, 1974; *Ludzie w akwarium*, tj. *Lidé v akváriu*, 1976).

Od roku 1971 znovu tiskl fejetony v **Tygodniku Powszechném* a pokoušel se v nich popsat paradoxy socialismu. Komunistická média ho zesměšňovala, a protože nemohl útočníkům odpovědět přímo, uveřejňoval na stránkách **Tygodniku* přehledy jmen novinářů obzvlášť zasloužilých v oboru stranické propagandy (*Moje typy*).

Byl signatářem dopisu Sejmu, tzv. **Dopisu 59* z prosince 1975, obsahujícího protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR a deklaraci cílů opozice. Podepsal také prohlášení 14 intelektuálů z června 1976 související se zvýšením cen a dělnickými protesty.

V roce 1977 vstoupil se stranickým disidentem Władysławem Bieńkowským a spisovatelem Andrzejem Kijowským do tříčlenného Občanského výboru, který vznikl na žádost *Výboru na obranu dělníků (KOR) a jemuž *KOR svěřil kontrolu svých výdajů.

Od druhé poloviny sedmdesátých let publikoval v domácích nezávislých časopisech, mezi nimiž byly **Biuletyn Informacyjny, Bratniak, Głos,* **Krytyka, Res Publica, Spotkania*, **Zapis.* Fejetony zabavené cenzurou tiskl pod svým jménem také v pařížské **Kultuře*. V roce 1978 vydal ve Švýcarsku brožuru *Polen – oder die Herrschaft der Dilettanten* (*Polsko neboli panství diletantů*; v Polsku jako *Na czym polega socjalizm*, tj. *V čem spočívá socialismus*).

Vznik *NSZZ Solidarita sledoval s nadějí, ale nebyl nekritickým nadšencem nezávislých odborů. Psal, že „zavání" marxismem. Kritizoval *Solidaritu, že místo reformování ekonomiky věnuje příliš mnoho pozornosti svým vnitřním problémům.

*Výjimečný stav ho zastihl v Austrálii. Začátkem roku 1982 napsal v Paříži článek *Bić się czy rozmawiać* (*Bít se nebo mluvit*), které uvedl mottem z Henryka Sienkiewicze: *Běda národům, které milují více svobodu než vlast*. Navazoval v něm na svůj projekt ze sedmdesátých let pokusit se dohodnout s Rusy bez vědomí polských orgánů. Jerzy Giedroyc tento text odmítl uveřejnit v **Kultuře* a vyšel až v roce 1983 v časopise *Zeszyty Literackie*.

Po návratu domů (v červenci 1982) oznámil, že k psaní fejetonů už se nevrátí. Mlčení přerušil v listopadu 1983, kdy v **Tygodniku Powszechném* vydal článek *Czy Pan Bóg nas wyzwoli?* (*Vysvobodí nás Pán Bůh?*), v němž napadl model vlastenecké zbožnosti převládající ve společnosti. Napsal: *V Bohu budeme žít po smrti, tady musíme žít vyřešením světských problémů, řídit se zkušeností a rozumem* […] *Pán Bůh to za nás neudělá, nepomůže křižování ani prosebný zpěv v kostelech*.

Jako stoupenec soukromého vlastnictví a kapitalismu považoval za základní věc provedení ekonomické reformy směřující k volnému trhu. V roce 1984 psal v *Úvodu k programu opozice* (Officyna Liberałów, Varšava 1984) o nutnosti vzniku nové opozice oproštěné od protiruské

fobie a dělnické frazeologie, která by se zabývala reformou státu a hospodářství v liberálním směru. V listopadu 1987 podepsal deklaraci konzervativně liberálního Hnutí reálné politiky, kterou inicioval Janusz Korwin-Mikke.

Zemřel ve Varšavě.

Od roku 1990 je pod patronátem týdeníku *Wprost* nejvýznamnějším polským publicistům udělována novinářská cena, která nese jeho jméno.

Zbigniew Romek

I.

GABRYEL, P. – KISIELEWSKI, S.: *Testament Kisiela. Ze Stefanem Kisielewskim rozmawia Piotr Gabryel*. Poznaň 1992 (knižní rozhovor).

100 razy głową w ściany. Felietony z lat 1945–1971. Varšava 1971.

Bez cenzury. CDN, Varšava 1983 (eseje).

Bezsilność publicystyki? Wszechnica Społeczno-Polityczna, [Krakov] 1983; NOWA, [Varšava 1983].

Bić się czy rozmawiać. Oficyna w Suterenie, [bez místa vydání 1982]; *Zeszyty Literackie*, jaro 1983, č. 2.

Dzienniki. Varšava 1996; 1998; 2001 (období 1968–1980).

Felietony pod choinkę. *Res Publica*, 1987, č. 7 (speciální sešit).

Felietony zdjęte przez cenzurę. Varšava 1998.

Grażyna Bacewicz i jej czasy. Krakov 1964 (hudební monografie).

Gwiazdozbiór muzyczny. Varšava 1982 (mnoho dalších oficiálních nakladatelství).

Impresja kapryśna. Krakov 1986 (hudební dílo).

Lata pozłacane, lata szare. Wybór felietonów z lat 1945–1987. Krakov 1996 (nejrozsáhlejší výbor).

Mała rapsodia na klarnet i fortepian. Varšava 1985 (hudební dílo).

Muzyka i mózg. Eseje. Krakov 1974.

Podróż w czasie. Paříž 1982; Myśl, [Varšava] 1984; Varšava 1989 (román).

Polen – oder die Herrschaft der Dilettanten. Sozialismus und Wirtschaftspraxis. Curych 1978. Polsky jako: *Na czym polega socjalizm*. Wydawnictwo im. Konstytucji 3 Maja, Varšava 1979; Rota, Krakov 1983; Poznaň 1990.

Sprzysiężenie. [bez místa vydání] 1946; Varšava 1995 (románový debut).

Stosunki Kościół – państwo w PRL. Głos, Varšava 1980; Wydawnictwo „Krzyża Nowohuckiego", Krakov 1981; Posłanie, [Řešov] 1981; Stop, [Varšava 1986]; Poznaň 1990.

Symfonia w kwadracie. Varšava 1984 (hudební dílo).

Wołanie na puszczy. Zbiór publicystyki wydanej poza zasięgiem cenzury w latach 1976–1981. NOWA, Varšava 1987; Varšava 1997.

Wspomnienia polityczne. Krąg II, Varšava 1983.

Wstęp do programu opozycji. Officyna Liberałów, Varšava 1984; Wydawnictwo im. Gen. E. Nila Fieldorfa, Varšava 1984.

Wszystko inaczej. Londýn 1986; Officyna Liberałów, Varšava 1986, 1988; Varšava 1991 (román).

STALIŃSKI, T. [vl. jm. Kisielewski, Stefan]: *Cienie w pieczarze*. Paříž 1971; Errata, [Štětín] 1987; Varšava 1991 (klíčový román).

STALIŃSKI, T. [vl. jm. Kisielewski, Stefan]: *Ludzie w akwarium*. Instytut Literacki, Paříž 1976; Suplement, [Štětín] 1981; Kościan 1990 (klíčový román).

TÝŽ: *Romans zimowy*. Paříž 1972; NOWA, Varšava 1982; Wydawnictwo Polskie, Varšava 1989 (klíčový román).

TÝŽ: *Śledztwo*. Paříž 1974; Varšava 1990 (klíčový román).

TÝŽ: *Widziane z góry*. Paříž 1967; Varšava 1989, 1997 (klíčový román).

UJAZDOWSKI, K. M. (ed.): *Publicystyka przedwojenna*. Varšava 2001.

WOŁEK, T. (ed.): *Abecadło Kisiela*. Varšava 1990.

II.

BARTYZEL, J.: Kisielewski Stefan. In: KIEREŚ, H. a kol. (eds.): *Encyklopedia „Białych Plam"*, sv. XIX. Radom 2005.

CZACHOWSKA, J. – SZAŁAGAN, A. (eds.): *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliologiczny*, sv. 4. Varšava 1996 (s rozsáhlou bibliografií).

CZECH, M.: Za co powinniśmy kochać S. Kisielewskiego. *Arka,* 1984, č. 9.

EISLER, J.: *List 34…*

TÝŽ: *Marzec 1968…*

FIK, M.: *Kultura polska po Jałcie. Kronika lat 1944–1981*…

Florian Dąbrowski. Stefan Kisielewski. Zygmunt Mycielski: melos, logos, etos. Varšava 1987 (článek o hudební tvorbě Kisielewského).

FRISZKE, A.: *Koło posłów Znak w Sejmie PRL 1957–1976*…

TÝŽ: *Opozycja polityczna w PRL…*

TÝŽ: „Widziane z góry" Tomasza Stalińskiego. *Zeszyty Historyczne,* 2006, č. 157.

JAGIEŁŁO, M.: *„Tygodnik Powszechny" i komunizm* (*1945–53*)…

JAROCKI, R.: *Czterdzieści pięć lat w opozycji…*

MERTA, K.: *Kisiel. Joanna Pruszyńska rozmawia o Stefanie Kisielewskim z Andrzejem Bardeckim* [a dalšími]. Varšava 1997.

SKALMOWSKI, W.: Stefan Kisielewski o „Stalińskim". *Kultura*, 1996, č. 1–2.

SUSZKO, J.: *Donosy na Kisiela. Zeznania kandydata na donosiciela*. Varšava 2006.

URBANEK, M.: *Kisiel*. Vratislav 1997 (biografie).

ŻAKOWSKI, J.: *Anatomia smaku, czyli rozmowy o losach zespołu „Tygodnika Powszechnego"…*

Teodor KLINCEWICZ
(1955–1991)

Tiskař. Spolupracovník *Výboru na obranu dělníků, poté *Výboru společenské sebeobrany KOR. V roce 1980 jeden z tvůrců *Nezávislého studentského sdružení, od roku 1982 vedoucí Skupin odporu „Solidární“. Pseudonymy: Borys, Rafał, Teoś.

Narodil se v Trzeciakowcích u Lidy (tehdy SSSR, nyní Bělorusko), v roce 1959 přijel s rodinou do Polska; usadili se v Gdyni. V letech 1975–1984 studoval na Fakultě technické fyziky a aplikované matematiky Varšavské polytechniky. V roce 1975 ve Studentském domě Mikrus ve Varšavě tiskl s bratrem Walerianem, studentem Vojenské technické akademie, letáky proti navrhovaným změnám Ústavy PLR.

V roce 1976 zřídil s *Janem Lityńským a Witoldem Łuczywo sítotiskovou rozmnožovnu v pokoji na koleji; s Jakubem Bułatem, Zbigniewem Drozdowským, Mieczysławem Książczakem, Dariuszem Kupieckým a Sylwestrem Wojtkowským tiskl nezávislý časopis **Robotnik*. Státní bezpečnost tiskárnu 24. února 1980 zlikvidovala.

V období 1977–1980 byl mnohokrát zadržen Státní bezpečností a policií na 48 hodin, při výsleších na městském velitelství MO (VB) v paláci Mostowských ho bili.

V roce 1979 podepsal a distribuoval *Chartu dělnických práv*, uveřejněnou ve zvláštním čísle časopisu **Robotnik*, který vytiskl v nákladu 60 tisíc výtisků. Začátkem roku 1980 rozšířil v Toruni mj. s Jarosławem Kaczyńským a Stefanem Kawalcem několik tisíc letáků na obranu tehdy souzeného dělnického aktivisty Edmunda Zadrożyńského z Grudziądzu.

V květnu téhož roku spolu s Jackem Czaputowiczem, Annou Iwanowskou a Wojciechem Frąckiewiczem založil *Akademický intervenční úřad*, jehož cílem byla obrana studentských práv. V srpnu 1980 se účastnil stávky v gdaňských Leninových loděnicích a věnoval se tisku.

Dvaadvacátého září 1980 vzniklo v jeho pokoji na koleji *Nezávislé studentské sdružení (Niezależne Zrzeszenie Studentów, NZS). Na jaře 1981 se Klincewicz stal místopředsedou Celostátního koordinačního výboru *NZS. Na podzim 1981 organizoval stávky varšavských vysokých škol na podporu požadavku výměny rektora Vysoké inženýrské školy v Radomi Michała Hebdy. Podporoval stávku studentů Vysoké požárnické důstojnické školy (WOSP), zahájenou 25. listopadu 1981, kterou 2. prosince 1981 rozprášili příslušníci ZOMO (Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej – analogie československého Pohotovostního pluku VB; pozn. překl.). Třináctého prosince 1981, první den *výjimečného stavu, vyvedl studenty WOSP z auly Varšavské polytechniky (kde po vyhnání z vlastní vysoké školy pokračovali ve stávce). Zajistil tiskařské zařízení z úřadoven *NZS a varoval ty, jimž hrozilo zatčení. Na svobodě zůstal jako poslední z členů celostátního vedení *NZS; začal pracovat v podzemí. V prohlášení z 13. prosince informoval, že *NZS existuje i nadále.

V březnu 1982 se stal vedoucím Skupin odporu „Solidární“ podřízených podzemnímu Regionu Mazovsko *NSZZ Solidarita, které se skládaly mj. z dělníků varšavských továren. Byl koordinátorem legalizační sekce (Bogusław Koc, Dorota Przyłubska, Andrzej Solski, Bartosz Szymański), jež dodávala ukrývajícím se lidem falešné dokumenty. V září 1982 založil podzemní časopis *Reduta* – informační bulletin Mechanizačních závodů Marceliho Nowotky (do roku 1989 vyšlo 73 čísel). Získával tiskařské stroje a zařízení, papír a barvu pro podzemní časopisy (mj. *Wola*), převážel svým autem noviny, letáky a technický materiál pro *Rádio Solidarita* provozované Zofií a *Zbigniewem Romaszewskými.

Staral se o zvláštní skupiny připravující letákové a pouliční akce (nápisy, plakáty) a o skupinu chemiků (mj. Jacek Arct), elektroniků a mechaniků. Řídil akce organizované Skupinami odporu, jako rozhazování tisíců letáků před volbami do národních výborů v roce 1984 pomocí pyrotechnických spouštěčů, vyvěšování obrovských transparentů a vlajek na výškových budovách a továrních komínech. S Andrzejem Niedkem a Piotrem Rutkowským a členy Skupin odporu vysílal pořady z pouličních tlampačů pro vězně ve věznici v Rakowiecké ulici ve Varšavě; v roce 1983, kdy byl sám uvězněn, uspořádali kolegové takový pořad pro něho.

Byl zatčen 21. března 1983 na ulici a propuštěn díky amnestii v červenci téhož roku. S Tadeuszem Kotarským založil podzemní vydavatelství Rytm (Rytmus) a zprovoznil tiskárnu ve Wiśniewě u Varšavy (1983–1989).

V dubnu 1985 začal s Grzegorzem Jaczyńským vydávat časopis *Kurier Mazowsze* (*Kurýr Mazovska*) – zpočátku jednostránkovou publikaci Skupin odporu „Solidární“, ze které se v roce 1988 stal informační bulletin *Regionálního výkonného výboru NSZZ Solidarita Mazovsko.

Od dubna 1989 odpovídal za oddělení informací (kontakty s médii) a tisku varšavského volebního úřadu a *Občanského výboru Solidarita. Poté se v roce 1989 stal ředitelem vydavatelství regionu Mazovsko a členem vedení regionu Mazovsko *NSZZ Solidarita.

Zahynul při automobilové nehodě u Mławy.

Teresa Bochwic

II.

FRISZKE, A.: Regionalny Komitet Wykonawczy Mazowsze… In: TÝŽ: *Solidarność podziemna*…
FRYDRYCH, K.: Grupy Oporu. *Karta*, 2003, č. 37 (úryvek z deníku).
IZGARSZEW, P.: Dla mnie wszystko zaczęło się po 13 grudnia. In: DUDEK, A. – MADEJ, K. (eds.): *Świadectwa stanu wojennego…*
SMOLEŃSKI, P.: Umyjcie ręce po farbie. *Gazeta Wyborcza*, 11.–12. 6. 2005 (biografický článek).
W końcu się zadymi. In: NAWROCKI, G.: *Struktury nadziei*… (rozhovor).
Wolność na dachu. Rozmowa z Teodorem Klincewiczem, szefem Grup Oporu „Solidarni“, członkiem Zarządu Regionu Mazowsze NSZZ „Solidarność“. *Tygodnik Solidarność,* 1990, č. 9.

Leszek KOŁAKOWSKI
(1927–2009)

Filozof kultury, religionista, spisovatel. Jeden z nejdůležitějších publicistů *října 1956. Přední revizionista šedesátých let; duchovní otec opozice z *března 1968 a *Výboru na obranu dělníků. Od roku 1977 člen *Výboru společenské sebeobrany KOR.

Narodil se v Radomi. V letech 1945–1950 studoval filozofii na Lodžské univerzitě (v letech 1947–1950 byl asistentem významného filozofa Tadeusze Kotarbińského). Za studentských let se spojil s komunistickým hnutím. V roce 1946 vstoupil do Polské dělnické strany, jež byla předchůdkyní Polské sjednocené dělnické strany. Vzpomínal na tehdejší období takto: *Marxismus mne přitahoval* […] *zdál se nabízet nesentimentální vizi dějin* […], *ve které byla vysvětlena nejen minulost, ale stávala se průzračnou také budoucnost*. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let byl propagátorem marxistické filozofie a v univerzitním prostředí potíral všechny projevy tzv. buržoazní filozofie. V letech 1949–1950 byl dokonce členem redakce teoretického orgánu PSDS *Nowe Drogi* (*Nové cesty*). Od roku 1950 byl vědeckým zaměstnancem Varšavské univerzity. Navíc v letech 1951–1954 přednášel v Ústavu vzdělávání vědeckých kádrů při ústředním výboru PSDS.

V četných článcích z první poloviny padesátých let vydaných v souboru *Szkice o filozofii katolickiej* (*Skici o katolické filozofii*; 1955) nevybíravě bojoval proti katolické církvi. Neotomismus a společenské papežské encykliky charakterizoval jako ideologii prospívající kapitalistickému řádu, psal o reakční politice Vatikánu (mj. o kolaboraci s Hitlerem). Církev vnímal jako politickou organizaci, baštu tmářství a předsudků, instituci ztěžující revoluční změny a blokující moderní marxistické myšlení opírající se o výdobytky vědy. Po letech přiznal, že se za tyto texty stydí.

V letech 1954–1955 v něm zrálo jiné porozumění marxistické filozofii, označené později názvem revizionismus (neomarxismus). V článcích zveřejňovaných v období polského *října 1956 Kołakowski rozhodně odsoudil období stalinismu (*Światopogląd i życie codzienne*, tj. *Světový názor a běžný život*; 1957). Kritizoval degenerované formy marxistického myšlení, psal o kasárenských koncepcích výchovy k myšlení, policejní teorii svobody, prostomyslném výkladu literatury. Marxistický světový názor však nezlehčoval, souhlasil s kritikou kapitalistického zřízení a společnosti. Nenavrhoval svobodnou ideovou volbu; požadoval jen umožnění individuálních cest, jimiž lidé dospějí k marxistickému světovému názoru. Ukázalo se však, že ani tento požadavek minimální svobody pro stranické intelektuály není přijatelný pro moc, která nehodlala upustit od autokratického zřízení a dogmatického výkladu marxismu. A tak se Kołakowski nezávisle na vlastních záměrech postupně stával opozičním myslitelem. Jeho články utvářely názory mnoha představitelů mladé inteligence, tkvící v PSDS, ale pod vlivem *října 1956 toužící po svobodě.

Tato očekávání Kołakowski dokonale vyjádřil v eseji *Kapłan i błazen* (*Kněz a blázen;* 1959). Předložil v něm dva intelektuální postoje: kněze, který symbolizoval strážce neměnných pravd předkládaných k víře, a blázna – symbol pochybujícího tvořivého intelektuála, který se namáhá klást otázky a zpochybňovat všechno samozřejmé. Byla to svébytná výzva vládnoucím, aby přestaly brzdit rozvoj kultury.

Svůj revizionistický program formuloval zvláště výrazně ve dvou textech: *Karol Marks i klasyczna definicja prawdy* (*Karel Marx a klasická definice pravdy*; 1959) a *Cogito, materializm historyczny, ekspresyjna interpretacja osobowości* (*Cogito, historický materialismus, expresívní interpretace osobnosti*; 1962). S odvoláním na texty mladého Marxe dokazoval, že člověk má v poznávání světa svůj tvůrčí vklad, když konstruuje obraz poznávané skutečnosti. Tvrdil také, že marxismus nevede k rozpuštění osobnosti v kolektivu a že budování socialistické společnosti se nemusí dít na úkor jednotlivce.

Tyto filozofické úvahy měly své společenské souvislosti. Podporovaly publicistickou formou požadavky demokratizace, svobody slova, poskytovaly levicově orientované inteligenci argument, že odstoupení od myšlenek *října 1956 je v rozporu s marxistickou filozofií. Povzbuzovaly také ke kritické analýze okolního světa, plodily vzdorné postoje. Z tohoto hlediska se revizionismus stal pro opoziční činnost v Polsku důležitým inspirativním prvkem.

Kołakowski také změnil svůj vztah k náboženství a katolické církvi. Když úřady začaly propagandistický hon na polské biskupy v souvislosti s jejich poselstvím německým biskupům, obrátil v textu *Jezus Chrystus – prorok i reformator* (*Ježíš Kristus – prorok a reformátor*; 1965) pozornost na trvalé hodnoty, jaké Kristovo učení vneslo do okruhu duchovního dědictví Evropy. Napsal: *celý pokus „zrušit Ježíše", odsunout ho z naší kultury pod záminkou, že nevěříme v Boha* […], *je směšný a planý. Takový pokus je dílem tmářů, kteří si představují, že pouhý hrubě napsaný ateismus nejen může stačit jako pohled na svět, ale může i opravňovat* […] *k osekávání kulturní tradice – svévolně a podle vlastní myšlenkové doktríny – a zbavovat ji nejdůležitějších šťáv*. Kołakowski se dokonce soukromě sešel s primasem Stefanem Wyszyńským, duchovním vůdcem polských katolíků a protipólem prvního tajemníka ÚV PSDS Władysława Gomułky.

V šedesátých letech se Kołakowski stal jedním z nejpopulárnějších přednášejících Varšavské univerzity. Vedení PSDS k němu bylo stále kritičtější. Od roku 1964 byl také profesorem Ústavu sociologie a filozofie Polské akademie věd.

V říjnu 1966 byl s Krzysztofem Pomianem pozván na schůzi Svazu socialistické mládeže na Fakultě historie Varšavské univerzity a předložil tam bilanci uplynulých deseti let: absence reformy právního systému, který v rukou výkonné moci stále může být nástrojem teroru, absence svobodných voleb a jakékoliv možnosti kontroly jednání moci, zchátralost svobody slova a ideologické doktrinářství, ničící kulturu a vědu.

Toto vystoupení se stalo bezprostřední příčinou vyloučení Kołakowského z PSDS. Proti rozhodnutí o jeho vyloučení protestovala dopisem ústřednímu výboru PSDS skupina stranických spisovatelů (22 lidí). Důsledkem bylo vyloučení dalších více než 10 lidí z PSDS.

Dvacátého devátého února 1968 vystoupil Kołakowski na schůzi Svazu polských spisovatelů na obranu intelektuálních svobod a národních tradic. Mluvil o devastující roli cenzury, o absurdní kontrole, podle níž se všechno stává narážkou na sovětský režim – Antigona i Hamlet, Cervantes i Mickiewicz.

Po událostech *března 1968 byl propuštěn z Varšavské univerzity. Ve stejném roce byla na jeho tvorbu i osobnost uvalena cenzura, která trvala do roku 1988. V listopadu 1968 odjel filozof ze země.

Přednášel na McGill University v Montrealu, na University of California v Berkeley, Yale University v New Haven, Institute for Social Research v Chicagu. Od roku 1970 byl profesorem na univerzitě v Oxfordu.

V roce 1971 vydal v pařížské **Kultuře* esej *Tezy o nadziei i beznadziejności* (*Teze o naději a beznaději*) – jeden ze základních textů tehdejší opozice. Polemizoval v něm s přesvědčením,

že opoziční činnost nemá smysl, protože socialismus se postupně redukovat nedá. *Tuhost systému se* částečně *opírá o to, v jaké míře jsou o jeho tuhosti přesvědčeni lidé, kteří v něm žijí.* […] *Vzrůst policejních metod vládnutí není výsledkem zvětšujícího se odporu, ale naopak jeho nedostatku.* A protože, uváděl, *dosavadní zkušenosti vůbec nevypovídají o tom, že despotický model socialismu je bezohledně ztuhlý*, je důležité organizovat opoziční činnost.

Po dělnických vystoupeních v *červnu 1976 řídil práci mezinárodního výboru na pomoc dělníkům Appeal for Polish Workers, který založila skupina intelektuálů žijících na Západě. Od roku 1977 byl důvěrníkem tajné *Polské dohody za nezávislost. V říjnu 1977 se stal členem *Výboru společenské sebeobrany KOR, pomáhal organizovat protesty západního veřejného mínění na obranu pronásledovaných v Polsku. Společně s mj. Danielem Bellem, Czesławem Miłoszem a Alfredem Tarským organizoval finanční pomoc, šířil výzvy k propuštění pronásledovaných z vězení, předával informace o opozici a o situaci v Polsku do médií na Západě.

V letech 1976–1978 uveřejnil v Paříži třísvazkové dílo *Główne nurty marksismu* (*Hlavní proudy marxismu*). Tituly jednotlivých částí, *Powstanie, Rozwój, Rozkład* (*Vznik, Rozvoj, Rozklad*), vyjadřují jeho vztah k filozofii, které zpočátku věřil a kterou v závěru své práce označil za *největší fantazii našeho století*. V esejích vydaných ve sbírce *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań* (*Může být ďábel spasen a 27 dalších kázání;* 1982) označil za nebezpečné všechny pokusy shrnout celek světa do jedné prosté formulace, protože ta může nezávisle na původním záměru vést k totalitarismu.

Po nastolení *výjimečného stavu v Polsku byl jedním z lidí, kteří mobilizovali západní veřejné mínění k protestům proti vládě generála Wojciecha Jaruzelského. Účinně podporoval rozvoj nezávislé kultury v Polsku, byl jedním ze spolutvůrců Fondu pomoci polské nezávislé literatuře a vědě. Jeho práce byly překládány do mnoha cizích jazyků a v Polsku se hodně tiskly ve druhém oběhu.

V prosinci 1988 přijel po dvaceti letech v emigraci na návštěvu do Polska a vstoupil do *Občanského výboru při předsedovi *NSZZ Solidarita.

V roce 1991 se stal řádným členem Polské akademie věd.

V roce 1997 obdržel nejvyšší polské vyznamenání, Řád bílého orla. Byly mu přiznány četné doktoráty honoris causa, mj. na Varšavské, Vratislavské, Jagellonské a Štětínské univerzitě. V roce 2004 se stal prvním laureátem Ceny Johna Klugeho, kterou udílí Kongresová knihovna USA za významné úspěchy v oboru humanitních věd.

Byl členem rady Nadace S. Batoryho.

Zbigniew Romek

I.

DEWITTE, J. (ed.): *L'esprit revolutionnaire.* Brusel 1978 (soubor esejů).

13 bajek z królestwa Lailonii dla dużych i małych. Varšava 1963; 1995 (filozofické příběhy).

Cogito, materializm historyczny, ekspresyjna interpretacja osobowości. *Studia Socjologiczne*, 1962, č. 3.

Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań. Londýn 1982; 1984; Krąg, Varšava 1983 (eseje; mj. Jak być konserwatywno-liberalnym socjalistą; Marksistowskie korzenie stalinizmu; Rewolucja jako piękna choroba; Samozatrucie otwartego społeczeństwa; Tezy o nadziei i beznadziejności).

Erziehung zum Hass, Erziehung zur Würde. In: *Ansprachen anlässlich der Verliehung des Friedenspreises*. Frankfurt nad Mohanem 1977 (předmluva a také bibliografie).

Filozofia pozytywistyczna (*od Hume'a do Koła Wiedeńskiego*). Varšava 1966; 2003 (monografie).

Główne nurty marksizmu, sv. 1: *Powstanie;* sv. 2: *Rozwój;* sv. 3: *Rozkład.* Paříž 1976–1978; Alternatywy, [Krakov] 1981; Aneks, Londýn 1988; Krąg – Pokolenie, Varšava 1989. Anglicky jako: *Main Currents of Marxism: its Origins, Growth and Dissolution*. Oxford 1985.

Jeśli Boga nie ma... O Bogu, Diable, Grzechu i innych zmartwieniach tak zwanej filozofii religii. Londýn 1987; Krakov 1988; Varšava 1990.

Jezus Chrystus – prorok i reformator. *Argumenty*, 1965, č. 51–52.

Kapłan i błazen. Rozważania o teologicznym dziedzictwie współczesnego myślenia. *Twórczość*, 1959, č. 10.

Karol Marks i klasyczna definicja prawdy. *Studia Filozoficzne*, 1959, č. 2.

Kultura i fetysze. Varšava 1967; 2000 (eseje).

Moje słuszne poglądy na wszystko. Krakov 1999 (texty z let 1974–1997).

My correct Views on everything. *The Socialist Register*, 1974 (otevřený dopis filozofovi Edwardu P. Thompsonovi).

Nebeklíč. Rozhovory s ďáblem. Přel. Laub, Gabriel. Praha 1969; Kolín nad Rýnem 1982 (črty o Bibli vydané v časopise *Nowa Kultura* v roce 1957).

Neotomizm w walce z postępem nauk i prawami człowieka. In: KOŁAKOWSKI, L.: *Szkice o filozofii katolickiej*. Varšava 1955

Notatki o współczesnej kontrreformacji. Varšava 1962 (články, které předtím vycházely v časopise *Argumenty*).

PRL – wesoły nieboszczyk? In: *Spór o PRL…*

Świadomość religijna i więź kościelna. Studia nad chrześcijaństwem bezwyznaniowym siedemnastego wieku. Varšava 1965; 1997.

Światopogląd i życie codzienne. Varšava 1957 (soubor článků z října 1956).

Tezy o nadziei i beznadziejności. *Kultura*, (Paříž) 1971, č. 6; BIN, Varšava 1981; Solidarność Ziemi Puławskiej, Puławy 1981.

MENTZEL, Z. (ed.): *Pochwała niekonsekwencji. Pisma rozproszone sprzed roku 1968*, sv. 1–3. Londýn 1989, 2002; NOWA, Varšava 1989 (včetně mj.: Czym jest socjalizm?; Jezus Chrystus – prorok i reformator; Sens ideowy pojęcia lewicy; Śmierć bogów; přednášky Dziesięć lat po Październiku a bibliografie děl do roku 1970).

TÝŽ: *Wśród znajomych. O różnych ludziach mądrych, zacnych, interesujących i o tym, jak czasy swoje urabiali*. Krakov 2004 (vzpomínkové články; mj. Radom – środek świata; Tylko dwadzieścia lat, już dwadzieścia lat. Na rocznicę KOR-u, Uniwersytet w mieście Łodzi; Opinia w sprawie pojęcia wiadomości – názor na proces s Jackem Kuroněm a Karolem Modzelewským, napsaný společně s Marií Ossowskou v roce 1965).

SCHWAN, G. (ed.): *Narr und Priester. Ein philosophisches Lesebuch.* Frankfurt nad Mohanem 1987, 1995 (výbor z esejů).

TUROWICZ, J.: Marksizm, chrześcijaństwo, totalitaryzm. Z Leszkiem Kołakowskim rozmawia Jerzy Turowicz. *Tygodnik Powszechny*, 1989, č. 19 (autobiografický rozhovor).

II.

BIENKOWSKA, E.: Leszek Kołakowski. Grandeur et misère de la raison émancipée. *Études*, 1988, č. 2.

CZACHOWSKA, J. – SZAŁAGAN, A. (eds.): *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliologiczny*, sv. 4…

EISLER, J.: *Marzec 1968…*

FIK, M.: *Kultura polska po Jałcie. Kronika lat 1944–1981*…

FLIS, M.: *Leszek Kołakowski – teoretyk kultury europejskiej*. Krakov 1994.

FRISZKE, A.: Nad genezą Marca 1968… In: BUGAJ, R. – HALBERSZTADT, J. (eds.): *Polskie przemiany. Uwarunkowania i spory*…

TÝŽ: *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*…

GONTARCZYK, P.: Filozof pod lupą. *Rzeczpospolita*, 4. 11. 2006.

GROMIEC, Z. (ed.): *Honoris causa. Księga pamiątkowa dla uczczenia aktu nadania profesorowi Leszkowi Kołakowskiemu honorowego doktoratu Uniwersytetu Łódzkiego.* Lodž 1994 (články).

KARASEK, D.: *Philosophie und Religion: über das gegenseitige Verhältnis zwischen Philosophie und Religion in der Kultur bei Leszek Kołakowski*. Lublin 1995 (monografie).

KARPIŃSKI, W.: Leszek Kołakowski: szkic do portretu. *Zeszyty Literackie*, léto 1983, č. 3.

KŁOCZOWSKI, J. A.: *Więcej niż mit. Leszka Kołakowskiego spory o religię*. Krakov 1994 (monografie).

KRÓL, M.: Leszek Kołakowski i zmierzch filozofii racjonalistycznej. *Zeszyty Literackie*, 1983, č. 3.

KUROŃ, J.: *Wiara i wina. Do i od komunizmu*…

LENZ, S.: *Gespräche mit Manes Sperber und Leszek Kołakowski*. Mnichov 1982.

MEJBAUM, W. – ŻUKROWSKA, A.: *Literat cywilizowanego świata. Leszek Kołakowski a kryzys myśli mieszczańskiej*. Varšava 1985 (brožura).

MICHNIK, A.: *Kościół, lewica, dialog*…

MIŚ, A.: Kołakowski jako klasyk. *Res Publica Nowa*, 1995, č. 1.

MORDKA, C.: *Od boga historii do historycznego Boga. Wprowadzenie do filozofii Leszka Kołakowskiego*. Lublin 1997.

Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin. Londýn 1987; Wszechnica Społeczno-Polityczna [ve skutečnosti: Oficyna Literacka], [Krakov] 1987 (vzpomínková kniha).

SITEK, R.: *Warszawska szkoła historii idei*. Varšava 2000.

SKOCZYŃSKI, J. (ed.): *Kołakowski i inni.* Krakov 1995.

ŚPIEWAK, P.: Warszawska szkoła historyków idei. *Res Publica*, 1979, č. 1.

TARNOWSKI, K.: Teistyczne argumentacje Kołakowskiego. In: TÝŽ: *Wiara i myślenie*. Krakov 1999.

Wywiad z Leszkiem Kołakowskim. *Zeszyty Literackie,* jaro 1983, č. 2.

Marcin KRÓL
(nar. 1944)

Filozof, historik idejí. Politický publicista, profesor Varšavské univerzity. Účastník *března 1968. Od roku 1979 šéfredaktor časopisu *Res Publica*.

Narodil se ve Varšavě. Ve druhé polovině šedesátých let udržoval jako doktorand Fakulty historie Varšavské univerzity kontakty s okruhem „komandosů" – skupinou nezávislé mládeže kolem *Jacka Kuroně a *Karola Modzelewského. Účastnil se mj. s *Jakubem Karpińským, *Aleksandrem Smolarem a Jadwigou Staniszkis nezávislých seminářů asistentů Varšavské univerzity. V *březnu 1968 předal varšavskému dopisovateli deníku *Le Monde* Bernardu Marguerittemu popis zasedání Svazu polských spisovatelů, který slyšel od Andrzeje Mencwela – na schůzi se jednalo o stažení představení *Dziadů* Adama Mickiewicze v režii Kazimierze Dejmka v Národním divadle. Tak se na stránky západního tisku dostala informace o protestu polských spisovatelů proti cenzuře, kulturní politice vlády a vyvolávání antisemitských nálad.

Osmého března 1968 se zúčastnil shromáždění na nádvoří Varšavské univerzity, byl mj. členem delegace manifestantů u rektora, která předložila požadavek odvolání policie z území školy a propuštění zadržených studentů. Spolu s *Jakubem Karpińským zpracoval návrh rezoluce, jež měla být čtena na dalším plánovaném shromáždění 11. března (obsahovala mj. návrh na zřízení fakultních studentských výborů a meziškolního koordinačního výboru), a také *Prohlášení pedagogických a vědeckých pracovníků Filozofické fakulty Varšavské univerzity*, které podporovalo studentské požadavky a odsuzovalo policejní útoky na studenty a vědecké pracovníky, dezinformační kampaň v tisku a rozněcování antisemitských nálad. Byl také spoluautorem *Deklarace studentského hnutí*, pokládané za nejdůležitější dokument *března 1968. Kromě požadavků týkajících se studentského prostředí (mj. vytvoření nové organizace mládeže) obsahovala i politické požadavky: zrušení cenzury, provedení hospodářské reformy s ohledem na ekonomické činitele a samosprávu podniků, úplnou nezávislost soudnictví, zřízení Ústavního soudu a nezávislých odborů.

Desátého dubna 1968 byl Król zadržen a poté tři měsíce vězněn. V letech 1972–1977 byl vědeckým pracovníkem Polské akademie věd. Společně s Małgorzatou Dziewulskou přeložil Dílo Alexise de Tocquevilla *O demokracii v Americe* (1976).

Podepsal *Dopis 59* z 5. prosince 1975 adresovaný Sejmu a obsahující protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR a deklaraci cílů opozice. Publikoval v pařížské **Kultuře*, londýnském *Aneksu*, jakož i v samizdatovém **Zapisu*. V září 1978 vstoupil do *Sdružení vědeckých kurzů. V jeho rámci připravil přednášky: *Polska myśl konserwatywna XIX w.* (*Polské konzervativní myšlení devatenáctého století*) a *Tradycja polityczna w wydawnictwach opozycyjnych po 1976 r.* (*Politická tradice v opozičních publikacích po r. 1976*), dále vedl seminář Polska myśl polityczna XX w. (Polské politické myšlení dvacátého století) a vedl doktorandská studia (mj. *Aleksandra Halla).

Napsal společně s Wojciechem Karpińským knihu *Od Mochnackiego do Piłsudskiego. Sylwetki polityczne XIX w.* (*Od Mochnackého k Piłsudskému. Politické postavy devatenáctého století*; 1974), jež se stala jednou z nejdůležitějších knih pro mladé opoziční aktivisty druhé poloviny sedmdesátých let.

V letech 1977–1978 přednášel na univerzitách Yale a Austin (USA). V roce 1979 vydal v Paříži knihu *Style politycznego myślenia. Wokół „Buntu Młodych" i „Polityki"* (*Styly politického myšlení. Ke „vzpouře mladých" a Politice*), v níž analyzoval ideologii předválečných časopisů redigovaných Jerzym Giedroycem. V roce 1980 ji v Polsku přetiskl *Nezávislý vydavatelský dům NOWA.

Účastnil se neformálního semináře Jerzyho Jedlického, který fungoval od roku 1976. Na těchto setkáních se zrodila myšlenka vydávat nezávislý politologický čtvrtletník, který měl politickým elitám v Polsku přiblížit aktuální trendy politického myšlení na Západě. Król stanul v čele redakční rady časopisu *Res Publica* (Wiktor Dłuski, Damian Kalbarczyk, Wojciech Karpiński, Paweł Kłoczowski, Tomasz Łubieński, Paweł Śpiewak, *Barbara Toruńczyk), jehož první číslo vyšlo na jaře 1979 (nyní vychází pod názvem *Res Publica Nowa*). Ambicí časopisu byla politická analýza situace a *různých možností, jaké existují i v naší geopolitické situaci* (nejslavnější autor *Res Publiky*, *Stefan Kisielewski, hlásal mj. tezi o potřebě dohody polských opozičních sil se sovětským vedením bez zprostředkování domácí komunistické strany). Publicistika časopisu se vyznačovala přesvědčením o nadřazenosti práv a svobod jednotlivce, liberálně konzervativním způsobem myšlení, nedůvěrou k utopii a odporu ke všem krajnostem. Šermování opozice vlasteneckými hesly a využívání symbolů nezávislosti považovala *Res Publica* za podněcování „bezduchých emocí".

V roce 1980 se Król stal poradcem *NSZZ Solidarita regionu Mazovsko (*Svazu). Na podzim 1981 odeslal úřadům žádost o souhlas s legálním vydáváním *Res Publiky*, ale navzdory ústním slibům rozhodnutí do 13. prosince 1981 nepadlo (celkem ve druhém oběhu vyšlo osm čísel časopisu; další už bylo připraveno, ale nastolení *výjimečného stavu znemožnilo jeho rozšíření).

Po 13. prosinci 1981 vydal Król mnoho analytických a programových textů (mj. v časopisech **Krytyka* a **Tygodnik Powszechny* a brožurách Skupiny politických publicistů. V roce 1982 nastoupil do redakce **Tygodniku Powszechného*. Od roku 1984 byl jedním z vůdců neoficiálního Klubu politického myšlení Dziekania (který řídil Stanisław Stomma), doporučujícího postupnou legalizaci opozičních struktur, aby byla časem možná koexistence nezávislých středopravicových okruhů a slábnoucích orgánů PLR. Tuto taktiku mnozí aktivisté podzemní *Solidarity pokládali za něco, co je namířeno proti *Svazu a de facto zapojuje opozici do komunistického systému.

V polovině roku 1987 přistoupil na návrh úřadů, aby *Res Publica* vycházela oficiálně. Setkalo se to s kritikou některých opozičních aktivistů, ale časopis dosáhl nákladu 25 tisíc výtisků. Od listopadu 1987 patřil do okruhu lidí zvaných *Lechem Wałęsou, z něhož 18. prosince 1988 vznikl *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita. Účastnil se jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) jako člen skupiny pro politické reformy a podskupiny pro masové sdělovací prostředky.

V roce 1990 byl členem prezidentského volebního štábu *Tadeusze Mazowieckého. Od roku 1992 byl profesorem Fakulty aplikovaných společenských věd Varšavské univerzity a aktivním publicistou (mj. v **Tygodniku Powszechném*).

Krzysztof Burnetko

I.

KARPIŃSKI, W. – KRÓL, M.: *Od Mochnackiego do Piłsudskiego: sylwetki polityczne XIX wieku*. Varšava 1997.
Bezradność liberałów: myśl liberalna wobec konfliktów i wojny. Varšava 2005.
Demokracja jako cud. *Tygodnik Powszechny*, 2003, č. 20.
Historia myśli politycznej: od Machiavellego po czasy współczesne. Gdaňsk 1998.
Liberalizm strachu czy liberalizm odwagi. Varšava 1996. Slovensky jako: *Liberalizmus strachu a liberalizmus odvahy*. Bratislava 1999.
Ład utajony. Krakov 1984.
Marzec po 35 latach. *Tygodnik Powszechny*, 2003, č. 10.
Polska między Ghaną a Czadem: o arytmetyce w demokracji. *Res Publica Nowa*, 2004, č. 4.
Polskie niedopełnienie. *Aneks*, 1987, č. 45.
Przyszłość narodu. *Tygodnik Powszechny*, 2003, č. 17.
Przyszłość patriotyzmu. Varšava 2004.
Słownik demokracji. Krakov 1989.
Sojusz cywilizacji? *Tygodnik Powszechny*, 2002, č. 23.
Style politycznego myślenia. Wokół „Buntu Młodych" i Polityki. Paříž 1979; NOWA, Varšava 1980; Universitas, Vratislav 1981.
Sylwetki polityczne XIX wieku. Krakov 1974.
KRÓL, M. – KURCZEWSKI, J.: *Po Sierpniu 1980 r.* NOWA 2, Varšava 1981.

II.

ANDRZEJEWSKI, J. [vl. jm. Paczkowski, Andrzej]: O poprzednim wcieleniu „Res Publiki", czyli kler i polityka w socjalizmie. *Aneks,* 1987, č. 46/47.
EISLER, J.: *Polski rok 1968*…
TERLECKI, R.: *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych*…
ZAREMBA, P.: *Młodopolacy. Historia Ruchu Młodej Polski*…

Janusz KRUPSKI
(1951–2010)

Historik. Od roku 1976 první vydavatel nezávislých časopisů *Komunikat* *Výboru na obranu dělníků a **Zapis*. V roce 1977 zakladatel a do roku 1988 redaktor nezávislého časopisu mladých katolíků *Spotkania* (*Setkání*). V roce 1981 koordinátor historické sekce při Mezipodnikovém zakládajícím výboru a poté vedení regionu *NSZZ Solidarita v Gdaňsku. Pseudonym: Janusz Topacz.

Narodil se v Lublinu. V letech 1970–1975 studoval historii na Katolické univerzitě v Lublinu (KUL). S přáteli ze studií *Bogdanem Borusewiczem a Piotrem Jeglińským byli rozhodnuti učinit radikální kroky pro získání polské nezávislosti. Představovali si, že bude možné vést – ve stopách vojáků antikomunistického podzemí – ozbrojený boj. Sám Krupski se chtěl naučit střílet, pokusil se dokonce vstoupit do Ligy obrany země.

V roce 1973 zastával funkci předsedy Vědeckého kroužku historiků studujících KUL a na studentské schůzi se postavil proti plánu úřadů sjednotit všechny organizace mládeže a vytvořit na KUL Socialistický svaz polských studentů (Socjalistyczny Związek Studentów Polskich, SZSP) jako reprezentaci všech studentů a veřejně kritizoval zřízení PLR a její spojenecké svazky. Po vzniku SZSP se mj. s *Bogdanem Borusewiczem vypravil k primasovi Polska P. Stefanovi Wyszyńskému, který po vyslechnutí jejich argumentů mj. působení SZSP na této vysoké škole zakázal.

V letech 1974–1976 byl Krupski předsedou neformální samosprávy studentů KUL nazvané Dohadovací výbor akademických sdružení KUL. Účastnil se setkání se studenty jiných vysokých škol na zasedáních a vědeckých táborech. Vedl tam s kolegy otevřené diskuse, mj. s komunistickými studenty Vojenské politické akademie hájícími komunistickou ideologii a realitu.

V roce 1974 připravoval s kolegy akci vyvěšování přesýpacích hodin na výročí dělnických protestů v *prosinci 1970 a organizoval mše připomínající oběti Katyně. Koncem roku 1975 byl jako pozorovatel přítomen u procesu se studentem KUL Stanisławem Kruszyńským, obviněným z kritizování režimu v dopisech rodině a odsouzeným na 10 měsíců do vězení: na jaře 1979 se účastnil sbírání podpisů pod dopis na jeho obranu.

V červnu 1976 s kolegy (mj. Januszem Bazydłem a Januszem Krzemińským) vystoupili jako Výbor polské mládeže pro dodržování ustanovení Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a předali Shromáždění mládeže a studentů Evropy, které se konalo ve Varšavě, otevřený dopis, popisující případy porušování lidských práv v Polsku.

Duchovními a intelektuálními autoritami nezávislého studentského prostředí v Lublinu byli dominikán P. Ludwik Wiśniewski, který řídil akademickou farnost a také vedl na KUL semináře a přednášky, historici *Władysław Bartoszewski, Zdzisław Szpakowski a pedagog Adam Stanowski. Jak později vzpomínal *Bartoszewski: *Pro mne* […] *zůstane cennou vzpomínkou, že mezi mými žáky* […,] *byl Bogdan Borusewicz, Janusz Krupski, Jan Stepek, Piotr Jegliński a mnoho dalších, kterým jsem jako první – jak říkali – vyprávěl o životě v polském podzemním státě a o polské tradici, která zavazuje i nadále.* Právě v důsledku vyprávění o výborně fungujícím tisku za okupace se Krupski s kolegy rozhodli zahájit podzemní vydavatelskou činnost.

Lublinská mládež si vypracovala jasný styl. Charakterizovalo ho zdůrazňování role katolického společenského učení a odstup od tradice spojující katolictví s pravicovým nacionalismem, jakož i od personalismu, který se objevoval v měsíčníku *Więź*. Teprve v roce 1976 se Krupski zapsal do varšavského *Klubu katolické inteligence, aby podpořil skupinu *Mazowieckého vzdorující stále výraznější politice moci. Do té doby Krupskému a patrně ani celé lublinské skupině nebyl cizí zájem o teologii osvobození, což je nakrátko sblížilo s *Antonim Macierewiczem, jenž tehdy zastával podobné postoje.

Na přelomu let 1976/1977 sbíral Krupski podpisy pod výzvu o zřízení výboru Sejmu pro přezkoumání událostí *června 1976 v Radomi a Ursusu.

Již v létě 1974 plánoval s Jeglińským výjezd na Západ na pozvání francouzských studentů, aby získali cyklostyl potřebný pro podzemní vydavatelskou činnost. Nedostal ale pas, a Jegliński jel sám. Začátkem roku 1976 poslal Krupskému po Witu Wójtowiczovi (herci Výtvarné scény KUL) lihový rozmnožovací stroj – první, který se opozici dostal do rukou.

Předával Jeglińskému do Paříže a do **Rádia Svobodná Evropa* vlastnoručně vyrobené materiály na mikrofilmech, týkající se opozice v Polsku; za tím účelem vycestoval v roce 1977 několikrát do Drážďan, kde bylo předávací místo knih a tiskařských materiálů. V souvislosti s touto činností připravovala proti Krupskému proces hlavní vojenská prokuratura: vyšetřování spolupráce s cizí rozvědkou bylo zastaveno až po dvaceti letech.

Díky *Macierewiczovi začal rozmnožovat první *Komunikaty* *Výboru na obranu dělníků i první dvě čísla nezávislého literárního časopisu **Zapis*. Vymysleli si s Wójtowiczem název, pod kterým pracovali: Nezávislý vydavatelský dům. Záhy navrhl *Mirosław Chojecki společné vydavatelství varšavského a lublinského okruhu a název se změnil na *Nezávislý vydavatelský dům NOWA.

Na podzim 1977 začal Krupski s kolegy vydávat *Spotkania* – nezávislý časopis mladých katolíků. Vedle něj časopis podepisovali lidé z akademických center Krakova, Lublinu a Varšavy: Zdzisław Bradel, Wojciech Oracz, Józef Ruszar, Stefan Szaciłowski. S časopisem byl spjat Janusz Bazydło, spolupracovali s ním Jan Chomicki, Piotr Jegliński, Tadeusz Konopka, Marek Zieliński. Krupski politické cíle okruhu kolem časopisu formuloval v úvodníku podepsaném pseudonymem: *S oporou v mezinárodní spolupráci můžeme usilovat o cíl, který je pro nás základní: nezávislé a demokratické Polsko. Svobodné Polsko ve svobodném světě. Bez nezávislosti národů Sovětského svazu vlastní nezávislost znovu nezískáme a neudržíme*. Psal také o nezbytnosti přetvořit nespravedlivé společenské struktury, ale i o potřebě zdokonalování se jednotlivce (*O co chodzi?,* tj. *Oč jde?*; 1977).

Časopis se šířil bezplatně v počtu 300–400 výtisků, zpočátku měl několik desítek (v osmdesátých letech několik stovek) stránek a vycházely tam články a vyjádření autorů, jako byli kněží *Franciszek Blachnicki, Adam Boniecki, Henryk Gulbinowicz, Stanisław Małkowski, Tadeusz Styczeń, Józef Tischner, Ignacy Tokarczuk, Karol Wojtyła, Stefan Wyszyński, známí intelektuálové jako *Władysław Bartoszewski, *Stefan Kisielewski, *Leszek Kołakowski, Stanisław Krajewski, Henryk Krzeczkowski, *Jan Józef Lipski, Leszek Nowak, Adam Stanowski, Jacek Woźniakowski, ale i mladí lidé: Janusz Bazydło, Wojciech Chudy, Jan Andrzej Stepek. *Spotkania* byl časopis otevřený ekumenickému dialogu s představiteli jiných vyznání i s nevěřícími. Věnoval se otázkám lidských práv, roli rodiny a školy ve výchově, právům invalidů, předkládal vyjádření polské církve. Vyšla tam dokumentace pontifikátu Jana Pavla II., stejně jako mnoho materiálů o katolickém životě v Polsku, v Litvě, na Ukrajině a v Československu, které nepovolila cenzura. Časopis uveřejnil mj. papežskou encykliku *Redemptor hominis*

v češtině (1980). V letech *výjimečného stavu propagovala *Spotkania* mj. hnutí non-violence, oázové hnutí, kritiku marxismu.

Koncem roku 1978 představil Krupski časopis v nezávislém varšavském kulturním salonu Anny a Tadeusze Walendowských. Byl jediný, kdo byl v redakci od začátku až do konce časopisu, tzn. do čísla 35, které vyšlo na konci roku 1988. Mnohokrát se podílel na tisku i na distribuci. Jeho domácí adresa byla uváděna jako adresa redakce. Přispěl ke vzniku vydavatelství Editions Spotkania v Paříži, které od začátku roku 1978 vydávalo *Spotkania* ve verzi pro emigraci, a také edice Knihovna „Spotkań", v níž mj. vyšly: *Wspomnienia z Kazachstanu* (*Vzpomínky z Kazachstánu*) P. Władysława Bukowińského, *Rozważania o moralności i przyczynach ucisku społecznego* (*Úvahy o morálních příčinách společenského útisku*) Simone Weil, *Polski kształt dialogu* (*Polská podoba dialogu*) P. Józefa Tischnera, *Wspomnienia starobielskie* (*Starobielské vzpomínky*) Józefa Czapského a také „kultovní" kniha demokratické opozice v Polsku – *Rodowody niepokornych* (*Rodokmeny vzpurných*) Bohdana Cywińského. Krupski se podílel i na činnosti Diskusního klubu „Spotkań" v Lublinu v bytě Bożeny Wronikowské.

Stal se signatářem výzvy Výboru pro dohodu o sebeurčení národa ke svobodným volbám v Polsku, vyhlášené 23. srpna 1979. V sedmdesátých letech byl mnohokrát zatčen a vyslýchán policií a Státní bezpečností.

Od podzimu 1980 do prosince 1981 byl koordinátorem historické sekce při Mezipodnikovém zakládajícím výboru a pak při vedení regionu *NSZZ Solidarita v Gdaňsku. Výsledkem jeho dokumentární práce byla kolektivní kniha *Grudzień 1970. Kronika. Dokumenty. Relacje* (*Prosinec 1970. Kronika. Dokumenty. Zprávy;* 1987).

Po nastolení *výjimečného stavu unikl internaci a skrýval se. Dvaadvacátého října 1982 byl uvězněn a poté do 8. prosince 1982 internován v Lublinu. Odmítl tehdy nabídku StB na oficiální vydávání *Spotkań.*

V lednu 1983 ho ve Varšavě na ulici unesli příslušníci StB, kteří ho odvezli do lesa v Puszczi Kampinoské a polili leptavým fenolem, takže utrpěl velmi těžké popáleniny. Proces v roce 1994 vedl k potrestání přímých pachatelů tohoto únosu.

V letech 1990–1992 byl ředitelem nakladatelství Editions Spotkania a v letech 1991–1993 členem redakčního týmu týdeníku *Spotkania*. V letech 1992–1995 zastával funkci mimořádného experta výboru Sejmu pro prozkoumání důsledků *výjimečného stavu a v letech 1995–1997 sejmovního výboru ústavní odpovědnosti.

V letech 1993–2000 stál v čele Vydavatelství Krupski a S-ka, v letech 2000–2006 byl zástupcem ředitele *Ústavu národní paměti (IPN). Od roku 2006 vedl Úřad pro veterány a pronásledované.

Agata Kunicka-Goldfinger, Marek Kunicki-Goldfinger

I.

Jak doszło do „Spotkań"? *Rzeczpospolita*, 2003, č. 127.

O co chodzi? *Spotkania*, 1977, č. 1.

Ruch neofilarecki. *Spotkania*, 1978, č. 3.

II.

BARTOSZEWSKI, W.: Przemówienie z okazji odznaczenia Krzyżem Komandorskim z gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski w dn. 9 I 86 r. *Puls*, 1986, č. 28.

CZECH, M.: Inwigilacja środowiska „Spotkań" przez służby specjalne PRL. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2004, č. 1.

EISLER, J. (ed.): *Co nam zostało z tych lat. Opozycja polityczna…*

FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL…*

Grudzień 1970. Kronika. Dokumenty. Relacje. Paříž 1987.

CHOMA-JUSIŃSKA, M.: Rola duszpasterstwa o. Ludwika Wiśniewskiego w działalności opozycji przedsolidarnościowej w Lublinie. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2005, č. 1.

Kazali mi nie podskakiwać: życie w konspirze. *Gazeta Polska*, 2000, č. 47 (rozhovor).

NOWACKI, P.: „Zapis", „Spotkania" i potyczki z Kuroniem. *Biuletyn IPN*, 2005, č. 7–8 (vzpomínka spolupracovníka Krupského).

Porwania – wyniki badań. *Praworządność,* 1985, č. 6–7.

POLSKO

Wiktor KULERSKI
(nar. 1935)

Biolog, historik umění, učitel. Jeden z předních aktivistů *NSZZ Solidarita regionu Mazovsko, v letech 1982–1989 člen Regionálního výkonného výboru *NSZZ Solidarita regionu Mazovsko, v letech 1986–1987 v *Prozatímním koordinačním výboru. Pseudonym: Antoni T. Rekulski.

Narodil se v Grudziądzu. Jeho otec Witold, aktivista Polské lidové strany a člen exilové Národní rady, byl v roce 1947 odsouzen ke 12 letům vězení. Wiktor Kulereski byl tehdy zadržen a podroben nátlaku, jehož cílem bylo přinutit ho vypovědět, že zbraň, kterou jim domů podstrčili příslušníci Bezpečnostního úřadu (předchůdce SB), patřila jeho otci.

Od roku 1955 studoval biologii na Varšavské univerzitě. V roce 1956 se účastnil sbírání peněz a léků pro maďarské povstalce. V roce 1960 zakončil ve Varšavě učitelská studia a v roce 1979 studia dějin umění na Katolické univerzitě v Lublinu. V letech 1960–1981 pracoval jako učitel mj. biologie a dějepisu na základní škole v Mezilesí ve Varšavě.

V roce 1976 díky otci, který seděl ve vězení s jednou z předních osobností *KOR Józefem Rybickým (někdejším vůdcem Kedywu – diverzní skupiny varšavského okruhu *Zemské armády), navázal kontakt s *Výborem na obranu dělníků (KOR). V lednu 1977 byl iniciátorem a signatářem kolektivního dopisu Sejmu o zřízení výboru pro přezkoumání okolností událostí v *červnu 1976. Sbíral peníze pro pronásledované a distribuoval nezávislé tiskoviny. Byl autorem textu, který vydala tajná *Polská dohoda za nezávislost (*Starobielsk czy Dergacze*, tj. *Starobielsk nebo Dergacze;* 1989), psal také do nezávislého politického čtvrtletníku **Krytyka.*

V létě 1980 podporoval *Zbigniewa Bujaka, Arkadiusze Czerwińského a Zbigniewa Janase v pokusech vytvořit svobodné odbory v Mechanizačních závodech Ursus (Czerwiński a Janas byli jeho někdejší žáci).

V září 1980 byl spoluzakladatelem NSZZ vědeckých, technických a osvětových pracovníků. Poté, co se tato struktura začlenila do *Solidarity, stal se v říjnu 1980 místopředsedou Mezipodnikového zakládajícího výboru *NSZZ Solidarita Mazovsko. Byl delegátem I. celostátního sjezdu delegátů *Solidarity v Gdaňsku (září–říjen 1981). Od snahy o funkci v celostátním vedení *Svazu upustil, chtěl se věnovat posilování regionálních struktur.

Třináctého prosince 1981 unikl internaci, protože těsně před příchodem příslušníků Státní bezpečnosti odešel z domova do sídla vedení regionu Mazovsko. Za *výjimečného stavu se skrýval a neustále měnil bydliště, přičemž mu pomáhali hlavně P. Mateusz Matuszewski a Krystyna a Jacek Gutowští. Přestrojil se za stařík: nosil brýle, měl dlouhé vousy a vlasy, chodil o holi. Používal dokumenty režiséra Bohdana Kosińského, které dal jejich majitel k dispozici. Byl hledán dalšími a dalšími zatykači.

Podobně jako *Zbigniew Bujak byl proti tomu, aby v konspiraci vznikaly nové ústřední orgány; v polemice s *Jackem Kuroněm v **Tygodniku Mazowsze* napsal: *nezbytné je vytvořit ani ne tak podzemní stát, jako podzemní společnost. Nikoli tedy centrum s plnou disciplínou vůči němu, ale hnutí s mnoha centry, decentralizované, neformální, složené ze vzájemně nezávislých a volně propojených skupin, kroužků, výborů atp., s velkou samostatností a svobodným rozhodováním. Ty by musely zajistit trvalou a účinnou pomoc všem pronásledovaným mocenskými orgány, rozvinout oběh nezávislých informací a svobodného myšlení, vytvořit síť vzájemného spojení a zajistit možnost sebevzdělávání a dovzdělávání, poskytovat morální a psychickou oporu* (*Trzecia możliwość,* tj. *Třetí možnost*; 31. března 1982).

Osmého května 1982 vytvořil se *Zbigniewem Bujakem, Zbigniewem Janasem a *Zbigniewem Romaszewským *Regionální výkonný výbor NSZZ Solidarita Mazovsko.

Účastnil se tvorby rozmanitých nezávislých struktur: Týmu nezávislé osvěty, Výboru nezávislé kultury, *Společenského výboru pro vědu, Společenského zdravotního výboru, které se na přelomu let 1982/1983 konsolidovaly do struktury zvané OKN (od slov Osvěta – Kultura – Věda). Na stránkách časopisu *OKNO*, který vycházel od roku 1982, vyhlásil výzvu školní mládeži – povzbuzoval k tvoření nezávislých osvětových iniciativ. Od roku 1983 byl spolupracovníkem Helsinského výboru v Polsku.

Po zatčení *Bujaka (31. května 1986) ho nahradil v *Prozatímním koordinačním výboru, který řídil podzemní *Solidaritu.

Třicátého září 1986 s kolegy z *RKW oznámili, že se vracejí k veřejné činnosti. Od prosince 1988 byl členem *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. V únoru 1989 ukončil odborářskou činnost. V letech 1987–1989 pracoval v knihovně Varšavské univerzity.

Jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) se účastnil jako člen podskupiny pro vědu, osvětu a technický pokrok.

V období 1989–1991 byl poslancem parlamentního Občanského klubu a viceministrem národního vzdělávání. V letech 1989–1999 zastával funkci předsedy vedení Nadace Vzdělání pro demokracii. Od roku 1990 působil v Občanském hnutí Demokratická akce a v letech 1990–1991 v Demokratické unii. Od roku 1999 byl členem redakčního týmu měsíčníku *Novaja Polša*.

Marek Majle

I.

Bez tytułu. Wybór publicystyki 1981–1991. Krąg, Varšava 1991.
Czy drugi Katyń? Instytut Literacki, Paříž 1980; Studencka Oficyna Wydawnicza „Sowa“, Varšava 1981 (pod pseudonymem Rekulski, Antoni T.).
Klasy strachu. *Polityka,* 1998, č. 22.
Kościuszkowcy. Niezależne Wydawnictwo Harcerskie: Oświata Niezależna, Varšava 1984.

II.

BOCHWIC, T.: *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i…*
Cena własna. *Odra*, 2003, č. 7–8 (rozhovor).
FRISZKE, A.: Regionalny Komitet Wykonawczy Mazowsze… In: TÝŽ: *Solidarność podziemna…*
Oświata niezależna. Wydawnictwo Społeczne KOS: ON [Oświata Niezależna], [Varšava] 1983 (rozhovor).
TORAŃSKA, T.: Rozmowa z Wiktorem Kulerskim. *Zeszyty Historyczne*, 1992, č. 101.
W puszczy demokracji. *Tygodnik Powszechny*, 1998, č. 25 (rozhovor).
ŻUREK, J. (ed.): *Wybór źródeł do historii Solidarności Oświaty i Wychowania 1980–1989.* Varšava 2000.

POLSKO

Ewa KULIK
(nar. 1957)

Filoložka a anglistka. V sedmdesátých letech členka *Studentského výboru Solidarity v Krakově. V osmdesátých letech přední aktivistka podzemních i veřejných struktur *NSZZ Solidarita regionu Mazovsko.

Narodila se v Bochni. V letech 1976–1980 studovala anglickou filologii na Jagellonské univerzitě.

V květnu 1977 se zúčastnila manifestace po smrti spolupracovníka *Výboru na obranu dělníků, studenta Jagellonské univerzity Stanisława Pyjase, na níž byl ohlášen vznik *Studentského výboru Solidarita (SKS). Brzy navázala kontakt s Bronisławem Wildsteinem, jedním z mluvčích *SKS, a v létě 1977 jela na putovní diskusní tábor *SKS do Nízkých Beskyd. Poté pořádala letní i zimní výjezdy studentského opozičního okruhu.

Na podzim 1977 se stala jednou z mluvčích krakovského *SKS. Řídila knihovnu nezávislých publikací (umístěnou v soukromých bytech a částečně v Jagellonské knihovně). Spoluorganizovala shromáždění na obranu Ziemowita Pochitonowa, vyloučeného ze Zemědělské akademie za příslušnost k *SKS, a také další akce *SKS: za volný přístup k zakázaným knihám v knihovnách a za odstranění pasových omezení. Spoluorganizovala přednášky tzv. Létající univerzity v Krakově. Začátkem roku 1979 se stala redaktorkou nezávislého studentského časopisu *Indeks*.

V červnu 1979 při návštěvě Jana Pavla II. v Polsku řídila spolu s Różou Woźniakowskou nezávislé tiskové centrum (v bytě Bogusława Sonika z *SKS), informující zahraniční dopisovatele o činnosti opozice i o represích.

V létě 1979 organizovala v Krakově sbírání podpisů pod dopis biskupské konferenci Čech a Moravy na obranu aktivistů opoziční *Charty 77, vězněných v Československu.

Na začátku srpna 1980 přijela do Varšavy vytisknout letáky o kauze kolegů z *SKS, které zbili policisté za distribuci **Robotnika* u továren. Ubytovala se v bytě *Jacka Kuroně. Po jeho uvěznění tam zřídila informační kancelář – ve dne i v noci přijímala telefonické informace o stávkách a předávala je zahraničním tiskovým agenturám. *Jan Józef Lipski o ní napsal: *Seděla u telefonu čtyřiadvacet hodin denně; u telefonu jedla, spala, učila se.* (LIPSKI, J. J.: *KOR: Výbor na obranu dělníků – Výbor společenské sebeobrany.*)

Po vzniku *NSZZ Solidarita se podílela na redigování *Informací o rozvoji odborářské činnosti* a poté *Niezależności* (*Nezávislosti*), což byl časopis regionu Mazovsko. V březnu 1981, když začala *Niezależność* vycházet jako deník, stala se Kulik tajemnicí redakce. V listopadu 1981 odešla spolu se šéfredaktorem *Konradem Bielińským z redakce na protest proti osobním rozmíškám ve vedení mazovské *Solidarity.

Krátce po nastolení *výjimečného stavu zahájila s *Helenou Łuczywo vydávání (strojopisného) bulletinu *Informacja „Solidarności*“. Potom se dostala ke *Zbigniewu Bujakovi a *Wiktorovi Kulerskému, kteří se skrývali. S Magdalenou Korotyńskou zařídila jejich „přemístění“ z venkova do Varšavy. Věnovala se organizování infrastruktury podzemního regionu, od května 1982 pak *Regionálního výkonného výboru NSZZ Solidarita Mazovsko (RKW). Koordinovala spojení, zajišťovala byty a zásobování, pořádala schůzky s představiteli tajných podnikových struktur *Svazu. Poté, co v dubnu 1982 vznikl *Prozatímní koordinační výbor (TKK), tedy vedení podzemní *Solidarity, organizovala síť nadregionálních spojek a schůzky *TKK. Používala falešné doklady, ukrývala se v desítkách bytů.

Byla zatčena zároveň s *Bielińským v květnu 1986 na ulici v období příprav na podzemní sjezd *Solidarity (který se nekonal). V září 1986 byla na amnestii propuštěna. Vstoupila do *RKW Mazovsko, který zahájil 30. září 1986 veřejnou činnost, a znovu nesla odpovědnost za spojení a koordinaci.

V roce 1988 dostala podobně jako *Bieliński návrh odjet na stipendium do Spojených států na pozvání senátora Edwarda Kennedyho. Po jeho intervenci u polských úřadů dostali oba pas a v létě 1988 odjeli. Do Polska se vrátila v říjnu 1989.

V letech 1989–1991 byla asistentkou dopisovatele deníku *The Independent* v Polsku. Překládala do polštiny anglickou literaturu. Od roku 1992 byla členkou Sdružení polských překladatelů, od roku 1996 Sdružení polských spisovatelů. Od roku 1996 zasedala ve vedení polského PEN klubu. Byla ředitelkou pro informace a rozvoj Nadace Stefana Batoryho. Byla členkou Rady pro veřejně prospěšnou činnost, názorového poradního orgánu ministra společenské politiky.

Monika Brzywczy

I.

EDELMAN, M. – KULIK-BIELIŃSKA, E. – ZAGAJEWSKI, A.: „Solidarność“ 25 lat później. *Zeszyty Literackie*, 2005, č. 4.

II.

BEREŚ, W. – BURNETKO, K.: *Tylko nie o polityce. Wywiady „Promienistych“. Wywiady z twórcami i kierownikami poligrafii „Tygodnika Mazowsze“*. Paříž 1989.

BEREZOWSKA, M. – MALISZEWSKA, I. (eds.): *25 rocznica I Zjazdu Regionu Mazowsze*…

FRISZKE, A.: Regionalny Komitet Wykonawczy Mazowsze… In: TÝŽ: *Solidarność podziemna…*

GŁĘBOCKI, H.: Konspira. In: BOROWSKI, A. (ed.): *Droga do niepodległości. „Solidarność“ 1980–2005*…

HOLZER, J. – LESKI, K.: *Solidarność w podziemiu…*

KAMIŃSKI, Ł. – WALIGÓRA, G. (eds.): *Kryptonim „Wasale“…*

KUROŃ, J.: *Gwiezdny czas…*

LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*

SMOLEŃSKI, P.: Ewa Kulik mówi: PIF – PAF! *Gazeta Wyborcza*, 27.–28. 8. 2005 (příloha *Wysokie Obcasy*).

SZAREK, J.: *Czarne Juwenalia. Ludzie Studenckiego Komitetu Solidarności*…

POLSKO

Jacek KUROŃ
(1934–2004)

Historik, vychovatel. Přední revizionista šedesátých let, spoluautor *Otevřeného dopisu členům PSDS*. Hlavní tvůrce levicově liberálního (sociálně demokratického) proudu demokratické opozice – jeden z nejaktivnějších představitelů *Výboru na obranu dělníků a poté *Výboru společenské sebeobrany KOR. Od roku 1978 ve *Sdružení vědeckých kurzů. V osmdesátých letech jeden z nejdůležitějších poradců *NSZZ Solidarita. Pseudonymy: Elżbieta Grażyna Borucka, Maciej Gajka.

Narodil se ve Lvově. Jeho děd patřil do Bojové organizace Polské socialistické strany, otec do Svazu nezávislé socialistické mládeže a PPS. V letech 1949–1953 byl členem Svazu polské mládeže (Związek Młodzieży Polskiej, ZMP), byl dokonce jeho zaměstnancem (1952–1953). V listopadu 1953 byl za kritiku organizace vyloučen ze ZMP i z Polské sjednocené dělnické strany (PSDS). V roce 1956 do PSDS znovu vstoupil. V roce 1964 dokončil studium historie na Varšavské univerzitě.

V roce 1955 patřil k iniciátorům tzv. walterovců (jimž se také říkalo „rudí skauti“) ve Skautské organizaci ZMP. Od roku 1956 do roku 1962 patřil k vedení reaktivovaného Svazu polských skautů (Związku Harcerstwa Polskiego, ZHP). V letech 1957–1961 v rámci ZHP spoluorganizoval Družinu generála Karola Świerczewského „Waltera“, účastníka občanské války ve Španělsku, a byl jejím vedoucím. Prosazování samosprávné koncepce a autonomie organizace nezávislé na vedení školy, jakož i texty „bojujícího divadla“ walterovců, kritické k politické realitě, přivodily rozpuštění družiny v roce 1961. Pracoval v redakci časopisu *Drużyna* (1957–1961) a také v ústředí ZHP (1961–1963). V prosinci 1963 byl propuštěn z práce za své – podle názoru úřadů nesprávné – výchovné koncepce.

Na přelomu let 1956/1957 byl členem Revolučního svazu mládeže (RZM), byl jedním ze zakladatelů Svazu socialistické mládeže, který na Varšavské univerzitě spolutvořil RZM. V roce 1962 vstoupil do Politického diskusního klubu, který na Varšavské univerzitě pořádal *Karol Modzelewski. Kuroń byl jedním z nejaktivnějších účastníků Klubu. Když byl Klub v roce 1963 rozpuštěn, pustil se se skupinou přátel do kritické analýzy zřízení PLR; výsledkem jejich práce byla brožura určená k tajné distribuci, kterou napsal s *Karolem Modzelewským. Čtrnáctého a patnáctého listopadu 1964 zadržela celou skupinu Státní bezpečnost. Po 48 hodinách byli všichni propuštěni, ale byli pronásledováni. Kuroně znovu vyloučili z PSDS a přišel o doktorandské stipendium na Pedagogické fakultě Varšavské univerzity.

Kuroń a *Modzelewski aktualizovali text brožury a nazvali ho *List otwarty do członków PZPR* (*Otevřený dopis členům PSDS*). Šestnáct výtisků rozdali 19. března 1965 na Varšavské univerzitě – dva předali fakultním výborům PSDS a ZMS. V *Otevřeném dopise* popsali konflikt mezi dělnickou třídou a ústřední politickou byrokracií a představili systémovou vizi, jejíž podstatou byla síť zaměstnaneckých rad. Autoři byli 20. března 1965 zatčeni a v červenci odsouzeni – Kuroń ke třem letům vězení.

Podmíněně byl propuštěn v červnu 1967. Zapojil se do činnosti skupiny studentů nazývaných „komandosové“ (zčásti šlo o bývalé „walterovce“), kteří na Varšavské univerzitě pořádali protestní akce. Počátkem roku 1968 se účastnil protestů proti stažení *Dziadů* Adama Mickiewicze v režii Kazimierze Dejmka ze scény Národního divadla, psal letáky distribuované poté na univerzitě. Účastnil se rozhodování o uspořádání shromáždění studentů Varšavské univerzity v reakci na vyloučení *Adama Michnika a Henryka Szlajfera. Osmého března byl uvězněn a v následujících týdnech byl terčem drsných útoků stranické propagandy. Souzen byl v procesu s tzv. inspirátory událostí *března 1968 a v lednu 1969 byl potrestán na tři a půl roku do vězení. Předčasně propuštěn byl 17. září 1971.

V následujících letech přehodnotil své přesvědčení. Hledal systém hodnot a postojů, které by umožnily smířit ty nejdůležitější levicové hodnoty s etickým poselstvím křesťanství a perspektivou vytváření demokratické pluralitní společnosti. V nejúplnější podobě své názory vysvětlil v brožuře *Zasady ideowe* (*Ideové zásady*; 1977). Jako základní hodnoty uváděl dobro lidské osobnosti chápané jako suverenita jednotlivce a tvůrčí činnost člověka ve společenském prostředí. Vyslovil se pro parlamentní demokracii a suverenitu státu, ale upozorňoval na hrozbu ovládnutí jednotlivce státem (i demokratickým); před tím měla chránit aktivita různých podob samospráv a sdružení.

V článcích *Polityczna opozycja w Polsce* (*Politická opozice v Polsku*; 1974) a *Myśli o programie działania* (*Úvahy o programu činnosti*; 1977) předkládal strategii činnosti demokratické opozice. Systém panující v PLR popsal jako totalitní, charakterizovaný tím, že si vládní strana přivlastnila monopol na organizaci, informace a rozhodování. Cestu k získání svobody občanů viděl v nezávislých společenských hnutích. Občané sdružující se v malých a postupně se rozšiřujících skupinách na obranu svých společných hodnot nebo konkrétních cílů měli tvořit počátky nezávislého společenského hnutí, které prolomí totalitní monopol. Kuroń poukazoval na potřebu veřejné činnosti v rámci platných zákonů. Pokusil se také popsat, jak daleko je možné zajít při získávání nezávislosti Polska na SSSR za situace rozdělené Evropy, a hodnotil, že perspektiva tzv. finlandizace může být etapou na cestě k úplné nezávislosti ve velmi vzdálené budoucnosti.

Patřil k iniciátorům protestních akcí proti úpravám Ústavy PLR – spolu s *Jakubem Karpińským a *Janem Olszewským byl autorem **Dopisu 59* z prosince 1975. V červnu 1976 podepsal prohlášení 14 intelektuálů vyjadřující solidaritu s protestujícími dělníky. V červenci poslal otevřený dopis předsedovi Komunistické strany Itálie Enricu Berlinguerovi s výzvou, aby vystoupil na obranu dělníků pronásledovaných po vystoupeních v Radomi a Ursusu.

Jako spoluzakladatel *Výboru na obranu dělníků (KOR) založeného 23. září 1976 byl jedním z organizátorů jeho práce a tvůrců strategie činnosti. Ve svém bytě otevřel „kontaktní schránku“, kde se scházely všechny údaje o represích proti demokratické opozici. Tyto informace předával polským exilovým střediskům, takže se represe moci zveřejňovaly na Západě a vědomosti o nich se dostávaly do polské společnosti prostřednictvím zahraničních polských rozhlasových stanic.

V květnu 1977 po protestní akci po zavraždění spolupracovníka *KOR, studenta Jagellonské univerzity Stanisława Pyjase, patřil mezi uvězněné členy a spolupracovníky *KOR. Propuštěn byl spolu s ostatními v červenci téhož roku na amnestii.

V říjnu 1977 se podílel na proměně *KOR ve *Výbor společenské sebeobrany KOR, v němž hrál nadále jednu z předních rolí: mnozí (včetně orgánů PLR) v něm viděli jeho politického vůdce. Udržoval přímé spojení se spolupracovníky *Výboru v celé zemi, účastnil se četných debat na stránkách nezávislého tisku, udržoval kontakty se zahraničními novináři i s emigrací. Sehrál značnou roli při inspirování nezávislého dělnického hnutí – jeho heslo znělo: *nepodpalujte výbory, ale zakládejte vlastní*. Kladl důraz na solidární spolupráci při všech protestních

akcích, na výrazné formulování požadavků a na vytváření zastupitelských orgánů pro jednání s mocí.

Dvaadvacátého ledna 1978 podepsal zakládající prohlášení *Sdružení vědeckých kurzů (TKN) a měl v jeho rámci přednášku o společenské pedagogice. V březnu 1979 byl i s nejbližšími příbuznými cílem brutálních útoků bojůvek zřízených Socialistickým svazem polských studentů a varšavským výborem PSDS, takže musel přednášek na čas zanechat.

V létě 1978 se zúčastnil setkání s představiteli československé opoziční *Charty 77 a po jejich uvěznění i solidární protestní hladovky v kostele sv. Kříže ve Varšavě 3.–10. října 1979. Od roku 1978 byl členem redakce nezávislého čtvrtletníku **Krytyka*. V květnu 1980 se zúčastnil hladovky v kostele sv. Kryštofa v Podkowě Leśné ze solidarity s *Mirosławem Chojeckým a Dariuszem Kobzdejem, kteří drželi hladovku ve vězení, i s ostatními politickými vězni.

Byl jedním z několika lidí vystavených nejtvrdším represím – byl stále sledován, často zadržován na 48 hodin, nesměl se účastnit žádných oficiálních schůzí ani diskusí, byl pokládán za člověka, s nímž mohou případné kontakty přivodit jiným policejní pronásledování.

Začátkem července 1980 vytvořil ve svém bytě centrum sběru informací o stávkách; informace, které systematicky předával na Západ, se prostřednictvím **Rádia Svobodná Evropa* a *BBC* dostávaly nazpět do Polska a povzbuzovaly vznik protestních akcí. Po vypuknutí stávky v gdaňských Leninových loděnicích byl 18. srpna zadržen a 28. srpna oficiálně uvězněn, podobně jako 13 dalších opozičních aktivistů. Jejich propuštění požadoval Mezipodnikový stávkový výbor. Všichni byli propuštěni 1. září po podepsání *gdaňské dohody.

Po první etapě stávek v článku *Ostry zakręt* (*Ostrá zatáčka*; červenec 1980), který vyšel v **Informačním bulletinu,* usoudil, že stávky jsou počátkem politického hnutí, organizování dělníků *v odborech nezávislých na státu* a v dělnických výborech. Podle něho měli opoziční aktivisté sloužit dělnickému hnutí expertizami a programovými návrhy. Jejich úkolem je také přetvoření ekonomických restitucí v politické. Po skončení srpnových stávek a podpisu dohod v článku *Co dalej?* (*Co dál?*; září 1980) hodnotil stávky tak, že narušily základy systému, totiž organizační, informační a rozhodovací státní monopol. Nové odbory buď přijdou o nezávislost a pohltí je dosavadní systém, anebo se způsob řízení bude muset přetvořit směrem k demokracii. Předpokládal vedle nezávislého odborového svazu také vznik dalších forem občanské aktivity – samospráv ve vědě, osvětě, kultuře, hospodářství, hnutí na obranu právního státu, nezávislých názorových center, rozvoj necenzurovaného tisku atd. Celý tento pluralistický společenský pohyb má vyvíjet tlak na vládu a nutit ji k hospodářským a demokratickým reformám státu. Jeho dalekosáhlými cíli byla podle Kuroně parlamentní demokracie a suverenita státu, ale jejich realizace nebyla možná hned. Soudil však, že dokud se Poláci nepokusí svrhnout moc PSDS, neodhodlá se Sovětský svaz k ozbrojené invazi do Polska. Perspektivou tudíž byla společenská sebeorganizace, demokratická přestavba státu při zachování vlády PSDS ve změněné podobě.

Na začátku září 1980 odjel Kuroń do Gdaňsku. Stal se poradcem tamního Mezipodnikového zakládajícího výboru a později Celostátního dohadovacího výboru (KKP) *NSZZ Solidarita (*Svazu). V lednu 1981 byl povolán do programově konzultační rady Střediska společensko-odborářských prací při KKP – celopolského grémia poradců *Solidarity. Orgány PLR (jakož i SSSR) ho pokládaly za jednoho z nejhrozivějších „kontrarevolucionářů", ostře ho napadala oficiální propaganda. Z Moskvy přicházely návrhy ho uvěznit a znemožnit mu politickou činnost. V březnu 1981 ho prokuratura obvinila a oficiálně byl pod dozorem policie. Tato předehra k eventuálnímu zatčení vyvolala odpor *Svazu.

Byl odpůrcem čistě restitučních a nekoordinovaných akcí, mnohokrát se angažoval v tišení živelných stávek a dalších protestních akcí. V létě 1981 byl jedním z autorů nové strategie *Svazu: účasti při vytváření samospráv v podnicích a vynucování samosprávné reformy v celé ekonomice. Zároveň se stavěl proti heslu svobodných voleb, které podle něj hrozilo sovětskou intervencí. Měl za to, že mezí tolerance SSSR ke změnám v Polsku je ponechat v rukou PSDS moc nad ústřední administrativou, policií a armádou.

Na podzim 1981 vznesl požadavek dohody *Solidarity, církve a ústředního mocenského centra, která měla vyústit do vytvoření výboru národní spásy, eventuálně národní vlády. Toto centrum mělo převzít moc, stanovit společně program reforem a připravit možné demokratické volby. Tyto návrhy vycházely z přesvědčení, že se situace začíná vymykat zpod kontroly úřadů stejně jako vedení *Svazu.

V listopadu 1981 patřil ke spolutvůrcům Klubů samosprávné republiky „Svoboda – Spravedlnost – Nezávislost", které měly seskupit aktivisty *Solidarity spjaté s demokratickými tradicemi levice. Zakládající schůzi, která se konala v Kuroňově bytě, přerušila policie.

Byl internován 13. prosince 1981 a vězněn ve Strzebielinku, poté v Białołęce. Třetího září 1982 byl oficiálně uvězněn pro obvinění z *pokusu násilně svrhnout zřízení PLR* a byl převezen do vězení v Rakowiecké ulici ve Varšavě.

Během internace v článcích propašovaných z vězení označoval režim *výjimečného stavu za klasickou okupaci a navrhoval vytvoření rozsáhlého hnutí odporu s jednotným řídícím centrem vyžadujícím kázeň. V únoru 1982 navrhoval generální stávku, agitační akce mezi vojáky a policisty a také přípravu úderu *na všechna mocenská a informační centra v celé zemi* (*Tezy o wyjściu z sytuacji bez wyjścia*, tj. *Teze o východisku z bezvýchodné situaci*; **Tygodnik Mazowsze*, 1982, č. 8). Takový úder měl zlomit sílu konzervativního aparátu a umožnit nějakou novou podobu kompromisu mezi částí mocenského aparátu a organizovanou společností. Z těchto radikálních tezí o několik týdnů později ustoupil a zdůraznil potřebu obrany národa před krveprolitím, zato doporučoval pořádání demonstrací, projevů občanského odporu a vytváření podzemních struktur zakládajících dlouhodobé účinky.

V červenci 1984 byl spolu s *Adamem Michnikem, *Zbigniewem Romaszewským a *Henrykem Wujcem postaven před soud: proces však byl přerušen a obžalovaní byli spolu s jinými vězni propuštěni na amnestii. V následujících letech byl Kuroń poradcem podzemního *Regionálního výkonného výboru Mazovsko (RKW) a *Prozatímního koordinačního výboru NSZZ Solidarita (TKK), publikoval v podzemním tisku. Nadále ho systematicky sledovala SB. Po pouliční manifestaci 1. května 1985 ve varšavské Żoliborzi ho přestupková komise odsoudila k tříměsíčnímu vězení.

Po amnestii v roce 1986 se vyslovil pro různorodé formy aktivit, také v legální oblasti (např. samosprávy v podnicích, družstva), ale ponechání podzemních struktur hlavně v poradní a informační činnosti. Vyzýval k politice malých kroků přibližujících velké cíle. Od května 1988 tvrdil, že reaktivace *Solidarity není dostatečným cílem, že je potřeba perspektivy k vytvoření koaliční vlády pro zahájení boje s hospodářskou krizí a přistoupení k velkým politickým reformám, které začnou být možné vzhledem ke změnám v SSSR.

Od roku 1987 se podílel na práci týmu, který se v prosinci 1988 přetvořil v *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita. Orgány PLR ho považovaly za nebezpečného radikála a na podzim 1988 při rozhovorech o přípravě *kulatého stolu vylučovaly jeho účast při jednání. Nakonec se však Kuroń účastnil plenárních jednání a pracoval v týmu pro politické reformy, účastnil se také některých důvěrných setkání v Magdalence u Varšavy. Byl jedním

z tvůrců kompromisu vyjednaného v roce 1989. Čtvrtého června 1989 byl zvolen do Sejmu za Občanský výbor.

V letech 1989–2001 byl poslancem postupně za Občanský výbor *Solidarita, Demokratickou unii, Unii svobody. V letech 1989–1990 a 1992–1993 byl ministrem práce a sociální politiky. V letech 1991–1994 zastával funkci místopředsedy Demokratické unie a do roku 1995 Unie svobody. Mnoho let předsedal výboru Sejmu pro národnostní menšiny.

V roce 1998 byl vyznamenán Řádem bílého orla. Zemřel ve Varšavě.

Andrzej Friszke, Ryszard Żelichowski

I.

KUROŃ, G. – KUROŃ, J.: Listy jak dotyk. *Karta*, 2004, č. 43 (výbor z dopisů).
Co dalej? *Biuletyn Informacyjny*, 1980, září.
Działanie. Jeśli nie panujemy nad swoim życiem, ono panuje nad nami. Vratislav 2002.
Gwiezdny czas…
Moja zupa. Varšava 1991.
Myśli o programie działania. *Aneks*, 1977, č. 13–14.
Ostry zakręt. *Biuletyn Informacyjny*, 1980, červenec.
Polityczna opozycja w Polsce. *Kultura*, 1974, č. 11.
Polityka i odpowiedzialność. Londýn 1984; CiS, Lublin 1986.
Relacja z działalności w KOR. In: FRISZKE, A. – PACZKOWSKI, A.: *Niepokorni. Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników*. Krakov 2008.
Rzeczpospolita dla moich wnuków. Varšava 2004.
Spoko! Czyli kwadratura koła. Varšava 1992.
Testament: w rocznicę Czerwca'76: wypadki radomskie i KOR z dzisiejszej perspektywy. *Polityka,* 1996, č. 25.
Tezy o wyjściu z sytuacji bez wyjścia. *Tygodnik Mazowsze*, 1982, č. 8.
Wiara i wina. Do i od komunizmu…
Zasady ideowe. NOWA, Varšava 1977.
Zło, które czynię. NOWA, Varšava 1984.
KUROŃ, J. – MODZELEWSKI, K.: *List otwarty do Partii…*
TÍŽ: Lewica jutra: rozważna i romantyczna. *Krytyka Polityczna*, 2002, č. 2.
KUROŃ, J. – ŻAKOWSKI, J.: *PRL dla początkujących*. Vratislav 1995; Varšava 1996.
TÍŽ: *Siedmiolatka czyli kto ukradł Polskę?* Vratislav 1997.

II.

BALCEROWICZ, L.: *Książka dla Jacka. W sześćdziesiątą rocznicę urodzin Jacka Kuronia*. Varšava 1995.
EISLER, J. (ed.): *Co nam zostało z tych lat. Opozycja polityczna…*
FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*
FRISZKE, A. – PACZKOWSKI, A.: Nie do opowiadania. Z Jackiem Kuroniem rozmawiają Andrzej Friszke i Andrzej Paczkowski. *Tygodnik Powszechny*, 12. 9. 2006.
HEMMERLING, Z. – NADOLSKI, M.: *Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956–1976*. Varšava 1991.
HOLZER, J.: *„Solidarność" 1980–1981. Geneza i historia…*
Chrześcijanin bez Boga. *Tygodnik Powszechny*, 2004, č. 28 (rozhovor).

LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*
PIĄTKOWSKI, K.: Jacek Kuroń – lewicowy opozycjonista. *Dziś*, 2004, č. 7.
Podzielmy pracę na nowo. *Gazeta Wyborcza*, 25. 3. 2002 (rozhovor).
SASANKA, P. – SPAŁEK, R. (eds.): *Czerwiec 1976. Spory i refleksje po 25 latach…*
SKÓRZYŃSKI, J.: *Od Solidarności do wolności…*
TÝŽ: *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985–1989…*
SPAŁEK, R.: Komitet Obrony Robotników w propagandzie PRL, stereotypach oraz dokumentach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. *Pamięć i Sprawiedliwość,* 2003, č. 2.
STRASZ, M. (ed.): *Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność"…*
Taki upór. *Karta,* 1987, č. 4 (rozhovor).
TIGRID, P.: *Amere Revolution*. Paříž 1977.
W każdej sytuacji szukam wyjścia. Rozmowa z Jackiem Kuroniem. In: JANKOWSKA, J.: *Portrety niedokończone…*
WALENCIAK, R.: Jacek Kuroń: człowiek, który miał rację. *Przegląd,* 2005, č. 24.
WOLSKI, W. [vl. jm. Friszke, Andrzej]: *KOR. Ludzie – działania – idee…*
Zeszyty Literackie, 2004, č. 88 (zvláštní sešit – soubor dokumentů a vzpomínek).
ZUZOWSKI, R.: *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydentyzmu…*
ŻELICHOWSKI, R.: Jacek Kuroń, trybun ludu. In: KOPKA, B. – ŻELICHOWSKI, R. (eds.): *Rodem z „Solidarności"…*

Fotografie – viz www.kuron.pl (citováno k 2. 10. 2018)

Edward LIPIŃSKI
(1888–1986)

Ekonom. Patřil do *Klubu křivého kola. Zakládající člen *Výboru na obranu dělníků a *Sdružení vědeckých kurzů.

Narodil se Nowém Mieście nad Pilicí v rodině cukráře. Od roku 1902 patřil do Národního svazu dělníků, v letech 1907–1918 do Polské socialistické strany – levice. V letech 1909–1912 studoval Vysokou školu obchodní v Lipsku, v letech 1912–1913 na univerzitě v Curychu. Od roku 1920 pracoval v Hlavním statistickém úřadě. V roce 1921 byl spoluzakladatelem Ligy na obranu lidských a občanských práv, v letech 1928–1939 ředitelem Výzkumného ústavu hospodářských konjunktur a cen. Od roku 1923 byl přednášejícím, v období 1929–1939 a od roku 1945 profesorem Hlavní obchodní školy (1949–1990 Hlavní škola plánování a statistiky) ve Varšavě. Za druhé světové války řídil tuto – v té době tajnou – školu ve Varšavě, pak v Čenstochové.

V letech 1945–1947 působil jako ředitel Ústavu národního hospodářství při předsednictvu rady ministrů, v letech 1946–1948 byl předsedou Státní hospodářské banky. Od roku 1946 byl členem Polské socialistické strany, poté od roku 1948 Polské sjednocené dělnické strany (PSDS). V letech 1950–1958 profesor Varšavské univerzity. V roce 1953 byl organizátorem a prvním děkanem univerzitní Fakulty ekonomických věd, záhy však bylo jeho působení ve funkci děkana pozastaveno a byl odsunut od výchovné práce na vlastní katedře kvůli kritickým vyjádřením o hospodářské politice vlády. Znovu začal přednášet na podzim 1956. Po *říjnu 1956 patřil mezi ekonomy vyjadřující se pro změnu stalinského způsobu řízení hospodářství. Stal se místopředsedou ekonomické rady při radě ministrů (1957–1962 a 1970).

Byl členem *Klubu křivého kola. V referátu předneseném 10. října 1957 na schůzi *Klubu uznal princip státního řízení hospodářství, ale zároveň se vyslovil pro větší samostatnost podniků a pro přetvoření systému ústředního plánování.

Podepsal *_Dopis 34_ ze 14. března 1964 předsedovi rady ministrů Józefu Cyrankiewiczovi proti zpřísnění cenzury a kulturní politice vlády. Koncem roku 1971 s Andrzejem Grzegorczykem, Stanisławem Herbstem, Leonem Manteufflem, Marií Ossowskou a Włodzimierzem Zonnem poslal dopis prvnímu tajemníkovi ústředního výboru PSDS Edwardu Gierkovi, v němž signatáři upozorňovali na nadměrnou represivnost justice. Po odsouzení členů tajné organizace *Ruch v roce 1971 byl jedním z hlavních přímluvců za jejich propuštění. Usiloval o to rovněž při osobních setkáních s Gierkem (byl jeho konzultantem) a na jaře 1974 adresoval spolu se skupinou intelektuálů v této věci dopis Státní radě. Podepsal dopis 15 intelektuálů vládě PLR z prosince 1974 s požadavkem o zajištění přístupu k polské kultuře a vlastního školství Polákům v SSSR. Podepsal a poté předal kanceláři Sejmu *_Dopis 59_ z prosince 1975, obsahující protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR a deklaraci cílů opozice. Byl spoluautorem dopisu 7 intelektuálů z 6. prosince 1975 delegátům VII. sjezdu PSDS a Gierkovi, v němž navrhovali systémové reformy. Podepsal také *_Dopis 14_ z ledna 1976 adresovaný Sejmu proti zařazení formulace o nerozlučném spojenectví se SSSR do ústavy.

V květnu 1976 napsal v otevřeném dopise Gierkovi: *Jako člověk sedmdesát let spjatý se socialistickým hnutím se cítím spoluodpovědný za to, jaká je v Polsku politická praxe socialismu* […] *Polsko má bohaté tradice parlamentarismu, občanských svobod a tolerance. Jsou nám cizí tradice policejního nebo totalitního státu. Vnucení sovětského systému v našem společenském a morálním životě mnohé zničilo. Bylo to v dějinách národa velké neštěstí. Jsme nuceni k bezvýhradné podpoře zahraniční sovětské politiky, přestali jsme být samostatným subjektem světové politiky. Často je to v rozporu s národními zájmy Polska*.

Čtvrtého září 1976 proběhlo v jeho bytě setkání více než deseti osob, známých svými postoji veřejného odporu vůči moci, které předcházelo vzniku *Výboru na obranu dělníků (KOR). Později se tam mnohokrát konaly schůze *Výboru. Dvacátého třetího září 1976 se Lipiński stal zakládajícím členem *KOR. Na podzim 1976 odjel na několik týdnů do zahraničí – navázal kontakty s centry polské emigrace a inicioval akce na podporu *KOR. Záhy jako jediný z Polska vstoupil do mezinárodního výboru pomoci polským dělníkům Appeal for Polish Workers, který založila skupina intelektuálů a který řídil *Leszek Kołakowski.

Osmého června 1977 poslal individuálně dopis generálním tajemníkům komunistických stran Francie, Itálie a Španělska s prosbou o zásah ve věci uvězněných aktivistů *KOR. Podepsal *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977, což byl programový dokument okruhu *KOR. V květnu 1977 vstoupil do redakční komise, zřízené pro redigování dokumentů *KOR. Od října 1977 byl členem rady Fondu společenské sebeobrany, který spravoval finance *Výboru společenské sebeobrany KOR (KSS KOR).

Podepsal zakládající deklaraci *Sdružení vědeckých kurzů z 22. ledna 1978. Začátkem roku 1979 podepsal kolektivní dopis předsedovi Státní rady na obranu uvězněného vůdce *Svobodných odborů v Katovicích Kazimierze Świtoně. Pětadvacátého května 1979 vystoupil s Janem Kielanowským na zasedání plenárního shromáždění Polské akademie věd (jejímž členem byl od roku 1951) s návrhem rezoluce proti cenzuře.

Jedenáctého listopadu 1979 spolu s dalšími seniory *KSS KOR rozdával před bohoslužbou v katedrále sv. Jana ve Varšavě prohlášení vydané při příležitosti 61. výročí znovuzískání nezávislosti. S Ludwikem Cohnem, *Zbigniewem Romaszewským a *Anielou Steinsbergowou tvořil Helsinský výbor *KSS KOR, zřízený v lednu 1980; účastnil se zpracování jeho prvního dokumentu – *Zprávy o dodržování lidských a občanských práv v PLR*, přednesené na podzim 1980 na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (tzv. madridská zpráva).

Byl členem Výboru na obranu vězňů svědomí, zřízeného v prosinci 1980 Celostátním dohadovacím výborem *NSZZ Solidarita.

Během jednání I. celostátního sjezdu delegátu *NSZZ Solidarita v Gdaňsku přečetl prohlášení *KSS KOR z 23. září 1981 oznamující jeho rozpuštění.

Spolu s dalšími členy bývalého *KSS KOR vystoupil s dopisem z 13. října 1983 na obranu obviněných *Jacka Kuroně, *Adama Michnika, *Zbigniewa Romaszewského a *Henryka Wujce. Dvanáctého února 1984 podepsal společné prohlášení československé *Charty 77, členů *KSS KOR a aktivistů podzemní *Solidarity o vůli bojovat za dodržování lidských práv a proti držení politických vězňů v obou zemích.

Do konce života zůstal věrný socialistickým názorům. Uveřejnil brožuru *Odpowiedź na przemówienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego* (*Odpověď na proslov generála Wojciecha Jaruzelského;* 1983), v níž ostře zkritizoval téměř 40 let komunistických vlád v Polsku jako vlád neshodujících se s filozofií skutečného socialismu.

Byl předsedou Polského ekonomického sdružení a členem mezinárodních vědeckých společností, mnoho let šéfredaktorem časopisu *Ekonomista* (1928–1939 a 1947–1978). Autor četných prací z ekonomické oblasti. Od roku 1972 byl členem zednářské lóže Koperník.

Zemřel ve Varšavě.

Paweł Sowiński

I.

List otwarty E. Lipińskiego do E. Gierka z maja 1976. *Kultura*, 1976, č. 6.
Odpowiedź na przemówienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego. NOWA, Varšava 1983.

II.

BOBROWSKI, C.: Edward Lipiński (1888–1986). *Nauka Polska*, 1985, sešit 5.
BOCIAN, A. – SADOWSKI, Z. (eds.): *Schematy a myślenie ekonomiczne. Z pism Edwarda Lipińskiego.* Varšava 1994.
DOMAŃSKA, E. (ed.): *Pamięci Edwarda Lipińskiego. Szkice ekonomiczne.* Varšava 1991.
HASS, L.: *Masoneria polska XX wieku. Losy, loże, ludzie*. Varšava 1993.
KUROŃ, J.: Wspomnienie o prof. E. Lipińskim. *Kultura*, 1986, č. 9.
LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*
PTACZEK, J. (ed.): *Memoriał 59 oraz inne dokumenty i wypowiedzi związane z obroną swobód obywatelskich i zmianą konstytucji w PRL*. Mnichov 1976.

Jan Józef LIPSKI
(1926–1991)

Historik a literární vědec. Jeden z nejaktivnějších účastníků *Klubu křivého kola. Od roku 1976 člen *Výboru na obranu dělníků, poté *Výboru společenské sebeobrany KOR, od roku 1978 *Sdružení vědeckých kurzů. V roce 1981 ve vedení *NSZZ Solidarita regionu Mazovsko. V letech 1978–1991 předseda Nejvyšší rady Polské socialistické strany. Od roku 1988 v *Občanském výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. Pseudonymy: Chl, J. J. L., jjl.

V letech 1942–1943 byl členem Šedých šiků, konspirativních skautských oddílů spjatých se *Zemskou armádou (AK). Od roku 1943 byl vojákem *AK v pluku Baszta; bojoval ve varšavském povstání.

V roce 1948 spoluzakládal sebevzdělávací kroužky středoškolské mládeže, poté neformální kolegiální a diskusní okruh studentů, hlavně polonistů z Varšavské univerzity, který se jmenoval Klub neopickwickovců. V období 1951–1953 se účastnil napolo konspirativního diskusního okruhu, který působil, dokud Bezpečnostní úřad (UB – předchůdce Státní bezpečnosti; SB) neuvěznil jednoho z jeho účastníků, Czesława Czapówa. Světový názor Lipského se utvářel pod vlivem neopozitivistické filozofie.

V letech 1952–1959 pracoval jako redaktor ve Státním vydavatelském institutu (Państwowy Instytut Wydawniczy, PIW). V roce 1953 zakončil na Varšavské univerzitě polskou filologii. Několik let (1955–1959) byl vedoucím redakce klasiků polské literatury PIW.

Na podzim 1956 nastoupil jako redaktor literární rubriky do redakce týdeníku *Po prostu* (*Prostě*) – časopisu, který podporoval změny v *říjnu 1956. Uveřejnil na jeho stránkách rovněž několik politických článků.

Začátkem roku 1956 vstoupil do *Klubu křivého kola (KKK), od února 1957 do února 1958 byl jeho předsedou, v následujícím vedení (1958–1962) pak tajemníkem nebo místopředsedou; zůstával hlavním hybatelem práce *Klubu. Jeho spolupracovníky v *KKK byli mj. Czesław Czapów, Witold Jedlicki, Aleksander Małachowski, *Jan Olszewski, Anna Rudzińska.

V letech 1957–1958 udržoval kontakty s redaktorem pařížské **Kultury* Jerzym Giedroycem, který viděl v Lipském a jeho prostředí tehdy nejdůležitějšího partnera v Polsku. Lipski rozvíjel projekty rozsáhlé činnosti *KKK, kam patřila mj. i spolupráce s dělnickými radami, popularizace kultury, vytvoření knižního nakladatelství. V roce 1958 byly po zostření politiky režimu (jehož symptomem bylo mj. uvěznění a proces s členkou *KKK Annou Szarzyńskou-Rewskou, obžalovanou ze spolupráce s Giedroycem) tyto projekty opuštěny.

V roce 1959 byl Lipski z práce ve Státním vydavatelském institutu propuštěn, poté co přednesl referát o totalitě Národního radikálního tábora Falanga, jenž působil ve třicátých letech, a o jeho vůdci Bolesławu Piaseckém, který byl po válce v čele Sdružení PAX. Snažil se udržovat vztahy se členy *KKK, který úřady v roce 1962 rozpustily, vytvářet okruh inteligence kritický k moci. Udržoval také těsné styky s předválečnými aktivisty Polské socialistické strany (PPS), družstevníky, s částí dřívějších soudruhů ve zbrani z *AK, skupinou mladých katolíků kolem časopisu *Więź* a *Klubů katolické inteligence (KIK) a také s mnoha polonisty, literáty, sociology, nakladatelskými redaktory. Platformou integrace osob z tak různých prostředí byl

odpor proti omezování zákonnosti a svobody projevu a také proti nacionalistickým tendencím. Příležitostí k setkáním byly oslavy Lipského jmenin.

V roce 1960 vstoupil do Svazu polských spisovatelů. V letech 1960–1961 řídil kulturní rubriku časopisu *Gromada – Rolnik Polski* (*Spolek – Polský rolník*) a v období 1961–1982 pracoval v Literárněvědném ústavu Polské akademie věd. Byl mistrem tajné zednářské lóže Koperník v letech 1962–1981 a 1986–1988.

Patřil k iniciátorům (vedle spisovatele Antoniho Słonimského) **Dopisu 34* spisovatelů a vědců premiéru Cyrankiewiczovi, v němž se stavěli proti zpřísnění cenzury a snížení přídělu papíru na knihy v březnu 1964. Sbíral pod tento dopis podpisy, ačkoli ho sám nepodepsal, protože se pokládal za osobu „příliš malého kalibru". Dvacátého třetího března byl po domovní prohlídce zadržen na 24 hodin, následně měl zákaz publikovat.

V roce 1965 po uvěznění *Jacka Kuroně a *Karola Modzelewského zorganizoval odeslání jejich *Otevřeného dopisu členům strany* Giedroycovi, který ho otiskl. Zabýval se také sbírkami v řadách kulturních tvůrců a přátel na pomoc rodinám uvězněných. Materiální podporu obstarával rovněž pro další uvězněné, např. pro Janusze Szpotańského (1967), uvězněného za to, že na soukromých setkáních prezentoval satirickou operu *Cisi i gęgacze, czyli bal u Prezydenta* (*Tiší a kejhající, aneb bál u prezidenta*; „prezident" se říkalo Lipskému). V následujících letech dostávali pomoc z „pokladny odporu" věznění lidé z různých opozičních skupin. Díky snahám Lipského „pokladnu" od roku 1968 podporovala Farnost milosrdenství, v roce 1974 poskytl velkou částku (osm tisíc dolarů) spisovatel Melchior Wańkowicz.

Lipski sehrál klíčovou roli při vypracování podob odporu, jakých používala demokratická opozice: přítomnost všeobecně známých a ctěných lidí, profesorů a spisovatelů u politických procesů, která působila na prokurátory a soudce (počínaje procesem se Szarzyńskou-Rewskou); organizování kolektivních dopisů úřadům v kauzách týkajících se občanských svobod a zákonnosti (první byl **Dopis 34*); tajné shánění peněz na pomoc pronásledovaným, aby měl uvězněný právní pomoc, peníze na vězeňském kontě, aby dostával balíčky a aby věděl, že jeho blízcí na svobodě nejsou bez prostředků na živobytí.

V roce 1967, kdy *Adam Michnik stanul před kárnou komisí na Varšavské univerzitě a hrozilo mu vyloučení, zpracoval Lipski na jeho obranu dopis ministrovi osvěty a sbíral pod něj podpisy mezi vědci. Šestnáctého února ho zatkla Státní bezpečnost, zabavila mu text petice s podpisy a úryvky z deníku, v bytě mu provedla domovní prohlídku. Začátkem března 1968 podepsal se sedmi dalšími spisovateli dopis rektorovi Varšavské univerzity na obranu studentů ohrožených pronásledováním za účast na demonstraci po stažení *Dziadů* Adama Mickiewicze ze scény Národního divadla. Poté organizoval hmotnou pomoc pro uvězněné, přičemž spolupracoval zejména s advokátem *Janem Olszewským.

Na počátku sedmdesátých let úzce spolupracoval s *Edwardem Lipińským, který se několikrát setkal s Edwardem Gierkem (vůdcem Polské sjednocené dělnické strany), aby mu radil v ekonomických záležitostech. Tyto kontakty byly využívány pro zajištění odvolání represí po *březnu 1968 a propuštění politických vězňů, mj. příslušníků antikomunistické organizace *Ruch. Lipski se tehdy snažil propojit různé opoziční okruhy, sblížil se se skupinou časopisu *Więź* a s mládeží sdruženou v kulturní sekci varšavského *KIK (jehož aktivistou byl jeho syn Jan Tomasz). V jeho bytě se konaly sebevzdělávací schůzky, na nichž se probíraly cenzurou zfalšované úseky nejnovějších polských dějin.

Na podzim 1975 byl jedním z iniciátorů **Dopisu 59* proti úpravám Ústavy PLR a **Dopisu 14* z ledna 1976 proti začlenění článku o nerozlučnosti spojenectví se SSSR do ústavy.

Po událostech *června 1976 byl jedním z iniciátorů akcí na pomoc pronásledovaným dělníkům – první částky vynaložené na tento účel pocházely z pokladny, kterou spravoval. Patřil k hlavním zakladatelům a nejaktivnějším členům *Výboru na obranu dělníků (KOR). Zastával funkci pokladníka *KOR, jezdil na procesy s dělníky do Radomi, podílel se na redigování *Komunikatu* *KOR. Vedle stálé pomoci poskytované Farností milosrdenství se snažil zapojit do akcí na pomoc pronásledovaným další církevní centra, ale bez větších úspěchů. V listopadu 1976 se zúčastnil setkání čtyř členů *KOR s krakovským arcibiskupem kardinálem Karolem Wojtyłou, které přispělo k tomu, že se biskupská konference ujala veřejné obrany pronásledovaných.

V činnosti *KOR zdůrazňoval morální stránku boje – proti bezpráví, ve jménu solidarity s pronásledovanými, na obranu lidských práv. V zimě 1976/1977 vedl jako hlavní představitel *Výboru rozhovory s *Leszkem Moczulským a skupinou bývalých aktivistů *Ruchu za účelem zřízení společného Výboru na obranu lidských práv. V březnu 1977 však *Leszek Moczulski a *Andrzej Czuma vytvořili samostatné *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (ROPCiO).

Státní bezpečnost ho právem hodnotila jako jednoho z hybatelů *KOR – v říjnu 1976 navrhovalo vedení ministerstva vnitra jeho uvěznění. Tento scénář odmítly orgány PSDS, kterým se do procesů s aktivisty *KOR nechtělo, ale přistoupily na policejní obtěžování. Lipski patřil mezi lidi obtěžované soustavně – výslechy, sledováním, domovními prohlídkami a zadržováním policií. Od roku 1975 do podzimu 1980 měl naprostý zákaz publikovat (a to i vědecké práce), jakož i veřejně vystupovat (včetně účasti na vědeckých konferencích). V roce 1975 dosáhl habilitace, ale úřady mu titul potvrdily teprve po šesti letech.

V dubnu 1977 ho prokuratura (stejně jako *Kuroně a *Michnika) obvinila z činnosti *poškozující PLR v dohodě s nepřátelskými organizacemi*. Po opozičních manifestacích uspořádaných po zabití Stanisława Pyjase, spolupracovníka *KOR v Krakově, byl Lipski stejně jako další aktivisté *Výboru uvězněn. Ve vězení byl od 19. května do 8. června 1977. Byl propuštěn s ohledem na zdravotní stav po zásahu biskupů a také předsedy Svazu polských spisovatelů Jarosława Iwaszkiewicze. Ihned se zapojil do akcí na obranu vězněných členů *KOR, mj. napsal v červenci dopis generálnímu tajemníkovi OSN Kurtu Waldheimovi, který byl právě ve Varšavě.

Poté, co se *KOR proměnil ve *Výbor společenské sebeobrany KOR (KSS KOR), byl dál jeho členem, byl dále členem rady Společenského fondu *KSS KOR jako faktický pokladník *Výboru a členem redakční komise, která připravovala návrhy prohlášení a byla zmocněna v nečekaných případech vystupovat jménem celého grémia.

Na podzim 1977 vstoupil do redakčního týmu měsíčníku *Głos*, ale na jaře následujícího roku už byl jen ve skupině „stálých spolupracovníků". Tato změna odrážela rýsující se programový rozchod. Jako jedna z největších autorit opozičního prostředí se snažil mírnit politická i osobní napětí, která se objevovala v *KSS KOR, být zprostředkovatelem v zostřujícím se sporu mezi skupinou *Głosu* v čele s *Antonim Macierewiczem a skupinou *Kuroně a *Michnika vydávajících **Biuletyn Informacyjny* a **Krytyku*. Koncem roku 1979 se Lipski dostal s *Macierewiczovou skupinou do konfliktu.

Nedefinoval se tehdy výrazně jako stoupenec levice, zdůrazňoval potřebu stavět se proti veškerému totalitarismu bez ohledu na jeho ideové zabarvení. Psal, že člověk je morálně povinen bojovat proti zlu, a to i v kolektivním životě. Politické systémy, v nichž jsou lidé zbaveni subjektivity, jsou eticky špatné. Morálně odsouzeníhodné je i upustit od obrany lidí zbavených svobody. Na této rovině hledal sblížení a součinnost s katolickými okruhy. V mnoha textech vystupoval proti nacionalistickým tendencím. V brožuře *Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy* (*Dvě

vlasti – dvojí vlastenectví; 1981) kritizoval postoje národní megalomanie, národně náboženského vzepětí a xenofobie jako něco, co ohrožuje identitu polského národa, ztěžuje spolupráci s jinými národy utiskovanými sovětským režimem, a navíc stojí proti demokracii.

Velkou váhu přikládal kontaktům s československým opozičním seskupením *Charta 77. Po zatčení jeho deseti představitelů v květnu 1979 předal *KSS KOR díky němu do Československa 30 tisíc zlotých na pomoc uvězněným. Lipski byl také vedle Jana Kielanowského mluvčím protestní hladovky, která se kvůli tomu konala ve dnech 3.–10. října 1979 v kostele sv. Kříže ve Varšavě.

V lednu 1978 patřil k zakladatelům *Sdružení vědeckých kurzů (TKN) a propůjčoval svůj byt jeho výuce. V roce 1979 vstoupil do pětičlenné rady pokladny vědecké pomoci *TKN, poskytující materiální podporu mladým vědcům zbaveným z politických důvodů možnosti badatelské práce. Měl už léta nemocné srdce a v lednu 1978 odjel na operaci do Londýna. Navázal v té době bližší kontakty s vůdci politického exilu, udržované potom při zachování přísné konspirace i z Polska. Přemlouval exilovou vládu Polské republiky k větší materiální pomoci opozici, zejména *KSS KOR, *Studentským výborům Solidarity a *TKN. Na jaře 1980 dostal od prezidenta Polské republiky v exilu Edwarda Raczyńského návrh, aby se této funkce ujal, ale odmítl.

V roce 1980 se zapojil do práce *NSZZ Solidarita (*Svazu). V červnu 1981 byl zvolen do vedení Regionu *NSZZ Solidarita Mazovsko. Jako expert *Solidarity vedl ve výborech Sejmu jednání o návrhu zákona o cenzuře. Patřil mezi autory pasáží o kultuře a vědě v programu *Svazu.

Byl zvolen delegátem na I. celostátní sjezd delegátů *NSZZ Solidarita. Devětadvacátého září 1981 nevydržel během sjezdu napětí spojené s postojem části delegátů, kteří se postavili proti tomu, aby *Solidarita poděkovala právě rozpuštěnému *KSS KOR, omdlel v jednacím sále a odvezli ho do nemocnice. Na konci listopadu náležel mj. se *Zbigniewem Bujakem, *Jackem Kuroněm a *Adamem Michnikem k zakladatelům Klubů samosprávné republiky „Svoboda – Spravedlnost – Nezávislost“, které měly sdružovat solidaritní levici.

Když byl nastolen *výjimečný stav a vypukla stávka v Mechanizačních závodech Ursus, jel projevit solidaritu dělníkům do továrny obležené policií. Čtrnáctého prosince 1981 byl po potlačení stávky zatčen a obviněn, že protesty řídil. Po čtyřech dnech musel být hospitalizován kvůli srdeční chorobě. Pátého ledna 1982 byl z vězeňské nemocnice převezen do soudní síně, kde probíhal proces s účastníky stávky. Po prohlášení lékařů, že proces by nemusel přežít, byl z procesu vyloučen. Byl převezen na kliniku v Anině u Varšavy, kde ležel pod dozorem SB. V červnu 1982 udělily úřady souhlas s jeho odjezdem na léčení do Londýna.

Během rekonvalescence v Londýně napsal monografii *KOR, která vyšla v nakladatelství Aneks v roce 1983 a poté v *NOWĚ. Po obvinění čtyř internovaných aktivistů bývalého *KSS KOR a oznámení, že proti Lipskému, který pobývá v zahraničí, se povede trestní stíhání v nepřítomnosti, vrátil se 15. září 1982 do Varšavy, aby sdílel s přáteli společný osud. Následujícího dne byl zatčen a umístěn do vězeňské nemocnice a pod dohledem na kliniku v Anině; propuštěn byl v prosinci 1982. Jeho kauza byla z připravovaného procesu proti *KSS KOR vyloučena. V dubnu a květnu 1984, kdy probíhala na žádost biskupské konference jednání s úřady o propuštění vůdců *Solidarity a *KSS KOR, se Lipski účastnil rozhovorů s uvězněnými a zároveň byl důvěrníkem podzemního vedení *Svazu (*Prozatímního koordinačního výboru), s nímž udržoval styky. Přestože rozhovory skončily neúspěchem, byla vězněná „jedenáctka“ v červenci 1984 propuštěna na amnestii, která se týkala i kauzy Lipského.

Po zavraždění kněze *Jerzyho Popiełuszka v říjnu 1984 patřil ke stoupencům zřízení veřejných občanských výborů proti násilí a byl jedním ze zakladatelů výboru ve Varšavě. Z této iniciativy se však nevyvinulo rozsáhlejší opoziční hnutí.

Spolupracoval se strukturami *Solidarity Mazovsko, mj. s otwockou rozhlasovou stanicí *Jutrzenka* (*Jitřenka*). Patřil mezi členy tajného Polského fondu zákonnosti (vytvořeného v roce 1985), který řídil *Zbigniew Romaszewski a který finančně pomáhal pronásledovaným. Publikoval v mnoha podzemních časopisech, nejčastěji v *KOS,* a také v pařížské **Kultuře*. Ve druhém oběhu vyšlo mnoho Lipského brožur, mj. četné úpravy úvahy *Dwie Ojczyzny – dwa patriotyzmy* (*Dvě vlasti – dvojí vlastenectví*), domácí vydání knihy o *KOR a fragmenty knihy o předválečném seskupení Národně radikální tábor Falanga. Levicová identita Lipského dostávala v těch letech nový silný výraz v odporu jak proti tendencím, které pokládal za nacionalistické, tak proti liberálním ekonomickým koncepcím a odkazovala se k tradici PPS nebo ideálu demokratického socialismu.

V listopadu 1987 patřil k iniciátorům vytvoření Polské socialistické strany a stal se předsedou její Nejvyšší rady. Politické prohlášení PPS se odvolávalo spíše na společenské učení Jana Pavla II. než na marxismus v jakékoli podobě. Ke spolupráci při tvoření PPS však Lipski nedokázal přesvědčit své spolupracovníky z *KOR. Ve straně rychle došlo k rozkolu. Lipski se postavil do čela umírněné skupiny, která se stavěla proti radikální mládeži seskupené kolem Piotra Ikonowicze.

Od roku 1987 se účastnil setkání aktivistů a poradců *Solidarity, z nichž 18. prosince 1988 vznikl *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita. Byl jedním z jeho členů, ale v roce 1989 se neúčastnil jednání u *kulatého stolu, aby se v nich neangažovala PPS. V červnových volbách kandidoval na senátora za Občanský výbor *Solidarita v Radomi. Narazil na nepřátelství radomského biskupa a tamního katolického prostředí, které podporovalo jiného kandidáta navrženého místním národnostním a katolickým okruhem. Po namáhavé kampani získal mandát ve druhém kole.

Zemřel v Krakově.

Andrzej Friszke

I.

KUNICKI-GOLDFINGER, W. – LIPSKI, J. J. – MALANOWSKI, A. – NOWICKI, M.: *PPS. Propozycje programowe*. Wiedza, [Varšava 1988].

Antysemityzm ONR „Falangi“. Myśl, Varšava 1985.

Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy (*uwagi o megalomanii narodowej i ksenofobii Polaków*). NOWA, Resursa, Niezależne Wydawnictwo Chłopskie, Varšava 1981; Świt, Vratislav 1981; CDN, Varšava 1982; MKKW, Varšava 1983; Stop, Varšava 1984.

Knowania z Panem Antonim. *Więź*, 1990, č. 5–6.

KOR: Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej…

Powiedzieć sobie wszystko. Wir müssen alles sagen. Eseje o sąsiedztwie polsko-niemieckim. Glivice – Varšava 1996.

Proces Anny Rudzińskiej i Klub Krzywego Koła. *Kultura*, 1999, č. 7/8.

Relacja z działalności w KOR… In: FRISZKE, A. – PACZKOWSKI, A.: *Niepokorni. Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników….*

Szkice o poezji. Paříž 1987.

Totalizm i demokracja w oczach ONR „Falangi“. Most, Varšava 1987.
Tunika Nessosa: szkice o literaturze i nacjonalizmie. Varšava 1992.
RUDNICKI, S. (ed.): *Katolickie państwo narodu polskiego*. Londýn 1994.

II.

BRODZKA, A. – JEDLICKI, J. – LOTH, R. – PUCHALSKA, M. (eds.): *Jan Józef. Spotkania i spojrzenia…*
CIOŁKOSZOWA, L.: *Spojrzenie wstecz. Rozmowy przeprowadził Andrzej Friszke.* Paříž 1995.
DROZDOWSKI, M. M.: Jan Józef Lipski – niepokorny idealista. In: TÝŽ: *Od Edwarda Abramowskiego do Jana Józefa Lipskiego. Z dziejów niepodległościowego i demokratycznego nurtu w polskim ruchu socjalistycznym.* Varšava 2002.
FRISZKE, A.: Jan Józef Lipski – szkic biografii… In: LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*
TÝŽ: *Opozycja polityczna w PRL…*
TÝŽ: Początki Klubu Krzywego Koła. *Zeszyty Historyczne*, 2004, č. 149.
TÝŽ: *Solidarność podziemna…*
JEDLICKI, W.: *Klub Krzywego Koła…*
KACZYŃSKA, J.: *Jan Józef Lipski. Monografia bibliograficzna*. Varšava 2001.
KULERSKI, W[iktor].: Jan Józef. *Tygodnik Powszechny*, 2000, č. 3.
PAPUGA, J.: Z Janem Józefem Lipskim, historykiem literatury i działaczem Polskiej Partii Socjalistycznej rozmawia Jerzy Papuga. *Konfrontacje,* 1989, č. 6.
SOŁTYSIAK, G.: „Papiery“ na Lipskiego. *Przegląd*, 2000, č. 6 (dokumenty úřadů o Lipském).
STRASZ, M. (ed.): *Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność“…*
WIERUCH, J.: Jan Józef Lipski. Wspomnienie. *Gazeta Wyborcza,* 22. 10. 2002.
WOLSKI, W. [vl. jm. Friszke, Andrzej]: *KOR. Ludzie – działania – idee…*

Bogdan LIS
(nar. 1952)

Technik, mechanik. V letech 1980–1989 jeden z předních aktivistů *NSZZ Solidarita – člen Celostátního výboru, *Prozatímního koordinačního výboru, podzemního Regionálního koordinačního výboru Gdaňsk a *Celostátního výkonného výboru. Pseudonymy: Jacek, Student, Zbyszek.

Narodil se v Gdaňsku. V letech 1967–1970 se učil v podnikové škole mechanismu překládky. Účastnil se událostí *prosince 1970. V letech 1970–1971 pracoval jako mechanik a operátor mechanizovaných zařízení ve Správě přístavu Gdaňsk a potom do roku 1981 jako nastavovač obráběcích strojů v Lodních závodech elektrických zařízení a automatiky Elmor. V letech 1974–1980 byl členem Svazu socialistické polské mládeže a v roce 1975 vstoupil do Polské sjednocené dělnické strany.

V roce 1978 se zapojil do práce *Svobodných odborů Pobřeží (WZZ), které založili *Andrzej Gwiazda, Antoni Sokołowski a Krzysztof Wyszkowski. Organizoval činnost *WZZ v Elmoru, distribuoval nezávislý tisk, účastnil se letákových akcí v Gdaňsku. Zároveň pracoval v oficiálních odborech (v březnu 1980 se stal místopředsedou podnikové rady).

V srpnu 1980 s *Andrzejem Gwiazdou a Januszem Satorou organizoval v Elmoru stávku a stal se předsedou stávkového výboru. Účastnil se vytváření Mezipodnikového stávkového výboru (MKS) v gdaňských Leninových loděnicích a formulování 21 stávkových požadavků. Byl místopředsedou předsednictva MKS a jedním ze signatářů *gdaňské dohody. Poté, co se z MKS stal Mezipodnikový zakládající výbor *NSZZ Solidarita (*Svaz) v Gdaňsku, zůstal ve funkci místopředsedy. Patřil do Celostátního dohadovacího výboru. Byl odpovědný za vyjednávání s vládou a za organizaci *Solidarity v zemi, pracoval také ve skupině pro řešení společenských konfliktů. V červenci 1981 vstoupil do předsednictva vedení Gdaňského regionu. V říjnu se na I. celostátním sjezdu delegátů *NSZZ Solidarita stal členem Celostátního výboru. Patnáctého října 1981 byl vyloučen z PSDS.

Osmého prosince 1981 vstoupil do skupiny, jež měla v případě ohrožení zajistit tiskařské zařízení, stanovit způsob komunikace mezi podniky a vyzvednout svazové peníze uložené v bance.

V den nastolení *výjimečného stavu 13. prosince 1981 se stačil ukrýt. Podzemní činnost zahájil zajištěním dokumentů podnikových výborů *Solidarity v Gdaňsku. Šestnáctého března 1982 vydal s *Bogdanem Borusewiczem, *Aleksandrem Hallem, Stanisławem Jaroszem a Marianem Świtkem prohlášení o společné činnosti v podzemí. Od února 1982 na něj byl vydán zatykač.

Jako představitel Gdaňského regionu vstoupil do *Prozatímního koordinačního výboru NSZZ Solidarita (TKK), který vytvořil 22. dubna 1982 se *Zbigniewem Bujakem, *Władysławem Frasyniukem, Władysławem Hardkem a Eugeniuszem Szumiejkem. Od července 1982 zastával funkci koordinátora spolupráce se zahraničím. Byl také spolutvůrcem gdaňského regionálního koordinačního výboru (s *Borusewiczem, *Hallem, Jaroszem a Świtkem).

Byl zatčen 8. června 1984 ve Węsiorech u Sulęczyna, umístěn do věznice v Rakowiecké ulici ve Varšavě a obviněn (spolu s Piotrem Mierzejewským) z vlastizrady kvůli kontaktům

s Mezinárodní organizací práce a zahraničními odbory. Amnestie z července 1984 se ho netýkala. Od 12. do 14. října se v gdaňském kostele sv. Brigity konaly modlitby za jeho propuštění. K tomu došlo až 8. prosince 1984 a již 16. prosince se zúčastnil výroční manifestace u pomníku padlým dělníkům z loděnic v Gdaňsku.

Znovu byl zatčen 13. února 1985 s *Władysławem Frasyniukem a *Adamem Michnikem během veřejného setkání s *Lechem Wałęsou. Osmnáctého března zahájili uvěznění jedenáctidenní protestní hladovku a požadovali sdělení důvodů, pro něž jsou zbaveni svobody. Byli souzeni v kompletně zfalšovaném procesu (23. května – 14. června 1985). Za řízení *TKK a *snahu vyvolávat veřejné nepokoje* byl Lis odsouzen na dva a půl roku do vězení, později byl trest o šest měsíců snížen. Vyšel z vězení v září 1986 na základě amnestie.

Vstoupil pak do veřejné Prozatímní rady *NSZZ Solidarita, kterou jmenoval *Wałęsa, a když 25. října 1987 vznikl *Celostátní výkonný výbor NSZZ Solidarita, zaujal funkci předsedy jeho zahraničního výboru.

V roce 1988 před oslavami 1. máje byl znovu zatčen. Přestupková komise v Gdaňsku ho odsoudila ke třem měsícům, byl umístěn do vězení v Braniewě, ale po čtyřech týdnech byl propuštěn. V srpnu 1988 se jako představitel *KKW účastnil stávky v kamenouhelném dole Červencový manifest v Jastrzębí. Byl členem *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita vzniklého v prosinci 1988. Účastnil se jednání u *kulatého stolu ve skupině pro politické reformy (6. února – 5. dubna 1989). V letech 1989–1991 byl senátorem parlamentního Občanského klubu z gdaňského vojvodství. V roce 1990 byl členem předsednictva Celostátního výboru *NSZZ Solidarita.

Od roku 1992 má vlastní firmu na tepelnou izolaci a reklamu. Od roku 1997 byl členem Unie svobody, od roku 1998 navíc členem její celostátní rady. Předsedal klubu radních Unie svobody vojvodského zastupitelstva Přímoří. Aktivista Demokratické strany.

Od roku 1999 předseda nadace Centra *Solidarity v Gdaňsku, které se věnuje péči o historické a duchovní dědictví *Svazu.

Zofia Płużańska

II.

BOROWSKI, A. (ed.): *Droga do niepodległości. „Solidarność" 1980–2005*…

FRISZKE, A.: *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność"* (*1982–1987*). In: TÝŽ: *Solidarność podziemna…*

KAJOT [pseudonym]: *Proces gdański*. Agencja Informacyjna „Solidarności Walczącej", Vratislav 1986.

KNOCH, K.: Regionalna Komisja Koordynacyjna w Gdańsku… In: FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*

ŁOPIŃSKI, M. – MOSKIT, M. [vl. jm. Gach, Zbigniew] – WILK, M.: *Konspira. Rzecz o podziemnej „Solidarności"…*

Prąd historii porwał nas i ciągnął za sobą. Rozmowa z Bogdanem Lisem. In: JANKOWSKA, J.: *Portrety niedokończone...*

Proces w Gdańsku. Materiały z procesu przeciwko Władysławowi Frasyniukowi, Bogdanowi Lisowi i Adamowi Michnikowi…

Rozprawa gdańska, sv. 1–2. „Libertas", [Krakov 1987].

Ucieczka ze stołka. *Gazeta Wyborcza*, 31. 8. 2000 (rozhovor).

Jan LITYŃSKI
(nar. 1946)

Matematik. Účastník protestů *března 1968. V letech 1976–1981 člen *Výboru společenské sebeobrany KOR; redaktor nezávislých časopisů: *_Biuletyn Informacyjny_, *_Krytyka_, *_Robotnik_. Poradce *NSZZ Solidarita. V letech 1984–1988 člen *Regionálního výkonného výboru NSZZ Solidarita Mazovsko a 1988–1990 *Občanského výboru.

Narodil se ve Varšavě. V letech 1962–1963 se účastnil schůzí mládežnického Klubu hledačů protikladů, jehož vznik inicioval *Adam Michnik a který úřady zakázaly. V letech 1963–1968 studoval Matematicko-fyzikální fakultu Varšavské univerzity. Jako student se pohyboval v prostředí nazývaném „komandosové", spjatém s *Jackem Kuroněm a *Karolem Modzelewským, jež napadalo politické zřízení PLR jako systém, který se neshoduje s ideovými předpoklady socialismu. Byl jedním z aktivnějších účastníků této skupiny.

Na začátku roku 1967 byl mezi organizátory sbírání podpisů studentů Varšavské univerzity pod kolektivní dopis na obranu *Michnika, jemuž hrozilo vyloučení z univerzity (sebralo se 1037 podpisů studentů a 128 podpisů vědeckých pracovníků). Byl za to spolu s dalšími deseti studenty vyloučen ze Svazu socialistické mládeže. Byl spoluautorem rozsáhle distribuovaného odvolání obsahujícího kritiku organizace a požadavek uznání více koncepcí socialismu. V dubnu 1967 ho rektor – stejně jako devět dalších – potrestal napomenutím za porušení pravidel soužití, přijatých na univerzitě, a začala ho sledovat Státní bezpečnost (až do roku 1989). Od roku 1967 byl programátorem v Ústavu matematických strojů.

V prvních týdnech roku 1968 se účastnil událostí, které vedly ke studentským vystoupením, mj. demonstroval 30. ledna 1968 po posledním představení Mickiewiczových *Dziadů*. Byl tehdy mezi jinými zadržen a potrestán přestupkovou komisí pokutou a také disciplinárním řízením na univerzitě. Patřil k organizátorům sbírání podpisů proti stažení *Dziadů* Adama Mickiewicze ze scény Národního divadla (na varšavských vysokých školách se sebralo přes tři tisíce podpisů). Účastnil se schůzek, na nichž se připravovalo shromáždění na Varšavské univerzitě. Osmého března se vyhnul zatčení a zúčastnil se studentských protestů jako člen celostátního stávkového výboru na Matematické fakultě Varšavské univerzity.

Byl zatčen 12. března a vyloučen ze školy. V prosinci 1968 byl souzen společně se *Sewerynem Blumsztajnem a odsouzen na dva a půl roku do vězení. Propuštěn byl předčasně v červenci 1969 na amnestii. Začal pracovat jako dělník (brusič) a nadále se účastnil přátelského a diskusního života okruhu „komandosů". V letech 1970–1977 pracoval jako programátor ve Výzkumném a rozvojovém centru informatiky.

V akademickém roce 1974–1975 se Lityński účastnil semináře představitelů různých okruhů opozice, věnovaného zkoumání poválečných dějin Polska, jehož výsledkem byla práce o dějinách Polské lidové strany (*_Krytyka_, 1981, č. 10–11). Podílel se na kampani proti změnám Ústavy PLR, v prosinci 1975 byl signatářem dopisu, který do Sejmu poslalo 218 lidí z Varšavy a Lodže. Po dělnických vystoupeních v *červnu 1976 podepsal jeden z dopisů solidarizujících se s protestem a zapojil se do akcí na pomoc pronásledovaným.

Od září 1976 byl jedním z organizátorů a redaktorů časopisu *_Biuletyn Informacyjny_ (_Informační bulletin_), vydávaného nejprve strojopisně a od začátku roku 1977 na cyklostylu. Patřil k nejaktivnějším spolupracovníkům *Výboru na obranu dělníků (KOR). Od ledna 1977 jezdil do Radomi s hmotnou pomocí, inicioval také dělnickou univerzitu, která měla být zárodkem nezávislého dělnického hnutí. V březnu zveřejnil své jméno jako jeden z redaktorů *_Informačního bulletinu_ (vedle *Seweryna Blumsztajna a Joanny Szczęsné).

Devatenáctého května 1977 byl zatčen a prokurátor proti němu zahájil trestní stíhání. Podobně jako další členové a spolupracovníci *KOR byl v červenci 1977 propuštěn na amnestii.

Lityński patřil do skupiny organizátorů nezávislého časopisu *_Robotnik_ (_Dělník_) a od září 1977 byl členem jeho redakční rady. V říjnu 1977 se stal členem *Výboru společenské sebeobrany KOR. Účastnil se všech důležitějších prací tohoto okruhu, hlavně však prací spojených s časopisem *_Robotnik_ a také s Intervenčním úřadem *KSS KOR, který řídili *Zbigniew a Zofia Romaszewští.

V článku _Przedstawicielstwa robotnicze_ (_Dělnické reprezentace_, listopad 1977) vyzýval k zahájení diskuse s účastí dělníků o stavu hospodářství a způsobu jeho nápravy, během níž si zaměstnanci zvolí představitele, které moc bude muset uznat za partnery k rozhovorům. Tímto způsobem měly vzniknout trvalé dělnické reprezentace. Byl jedním z tvůrců _Charty dělnických práv_, která vyšla v červenci 1979 v *_Robotnikovi_.

Zpočátku patřil k redakčnímu týmu nezávislého časopisu _Głos_ (1977), ale od roku 1978 se spojil s alternativním okruhem časopisu *_Krytyka_ (byl členem redakčního týmu). Navazoval kontakty s opozicí v zemích komunistického tábora a výsledkem byl mj. rozhovor s vůdci maďarské opozice *Györgyem Bencem a *Jánosem Kisem, publikovaný v *_Krytyce_. Zúčastnil se kontaktů s československou opozicí (*Charta 77), mj. obou schůzek v Krkonoších v srpnu a v říjnu 1978 (třetí setkání zmařily bezpečnostní služby obou států). V říjnu 1979 se zúčastnil hladovky v kostele sv. Kříže ve Varšavě na obranu vězněných aktivistů *Charty 77. Byl mnohokrát zadržen na 48 hodin.

V červenci a v srpnu 1980 byl spoluorganizátorem sítě předávající informace o stávkách a stýkal se se stávkujícími (mj. v Ursusu, Lublinu, Świdniku, Żyrardowě). Šestnáctého srpna byla zatčen, 28. srpna zahájil prokurátor trestní stíhání. Propuštěn byl po podepsání *gdaňské dohody.

V září 1980 se Lityński stal poradcem vznikajícího Mezipodnikového zakládajícího výboru (MKZ) Valbřich a školil podnikové výbory *NSZZ Solidarita (*Svazu). V listopadu se stal také poradcem MKZ *NSZZ Solidarita Mazovsko a v březnu 1981 dělnického výboru hutníků *NSZZ Solidarita. V listopadu 1980 poskytl rozsáhlý rozhovor nezávislému časopisu _Res Publica_, v němž zdůraznil, že *Solidarita by měla být organizací jednoznačně demokratickou, kladl důraz na samosprávu a aktivitu podnikových výborů a také na zdrženlivost v požadavcích a podobě restitučních akcí. Vyjadřoval se pro zachování autonomie opozičních skupin vůči *Svazu – ty by mohly formulovat dalekosáhlejší programy činnosti a být ideotvornými a programovými centry opozice.

V *_Robotnikovi_ (šířeném prostřednictvím *NSZZ Solidarita) vydával články o strategii *Svazu. Účastnil se mnoha schůzek v regionech a podnicích, přednášel na dělnické univerzitě. Jako delegát I. celostátního sjezdu delegátů NSZZ *Solidarity byl spoluautorem *_Poselství pracujícím východní Evropy_. V listopadu 1981 byl mezi iniciátory Klubu samosprávné republiky „Svoboda – Spravedlnost – Nezávislost“.

Byl internován 13. prosince a umístěn v Białołęce. Třetího září 1982 byl obviněn z _pokusu svrhnout zřízení PLR_ a převezen do vězení v Rakowiecké ulici ve Varšavě spolu s dalšími členy bývalého *KSS KOR (*Kuroněm, *Michnikem, *Wujcem). V červnu 1983 byl propuštěn na propustku, ale do vězení se nevrátil, odešel do konspirace a skrýval se až do října 1986. Byl mezi organizátory podzemního nakladatelství Myśl, které v roce 1983 založil Paweł Mikłasz. Od podzimu 1984 byl členem podzemního *Regionálního výkonného výboru NSZZ Solidarita Mazovsko (vedle *Konrada Bielińského, *Zbigniewa Bujaka, *Wiktora Kulerského a *Ewy Kulik) a v roce 1986 se stal jeho tiskovým mluvčím.

V podzemním tisku se věnoval publicistice, mj. spolupracoval s časopisy _Przegląd Wiadomości Agencyjnych_ (_Přehled agenturních zpráv_) a *_Tygodnik Mazowsze._ Uveřejnil několik článků, jež měly velký význam pro utváření strategie *Solidarity.

Byl spoluzakladatelem *Polsko-československé Solidarity (Solidarność Polsko-Czechosłowacka, SPCz). Podepsal deklaraci Klubu přátel *SPCz ze 6. června 1987. Účastnil se schůzek s československou opozicí v pohraničních horách. V srpnu 1988 se zúčastnil stávky v kamenouhelném dole Červencový manifest v Jastrzębí.

V prosinci 1988 se stal členem *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. Poté se při jednáních u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) podílel na práci podskupiny pro hornictví. Po skončení jednání zdůrazňoval, že činnost *Solidarity zahajuje proces tvorby základů suverenity Polska. Podle jeho názoru mělo z odborového svazu vzniknout politické hnutí, ale o běžnou politickou stranu nešlo. Za zastaralé pokládal také dělení na socialisty, křesťanské demokraty, národní demokraty a podobně. Moderní politické strany se nehádají o ideologii, ale o konkrétní záležitosti (_Okrągły Stół. Kto jest kim. „Solidarność“ – opozycja_, tj. _Kulatý stůl. Kdo je kdo. Solidarita – opozice_; 1989).

V červnových volbách 1989 byl zvolen do Sejmu za Občanský výbor v obvodě Svídnice. Poslanecký mandát měl do roku 2001, nejprve jako člen parlamentního Občanského klubu (1989–1991), poté Občanského hnutí Demokratická akce. Od roku 1991 působil v Demokratické unii, poté v Unii svobody. Zasedal ve vedení těchto stran – v Celostátní radě (1994–1998) a ve vedení Unie svobody (1994–2001). Byl předsedou výboru společenské politiky Sejmu (1991–1993 a 1997–2001). Byl také členem a předsedou výboru Sejmu pro zvláštní služby (1998–2001). Od roku 2005 aktivista Demokratické strany, předseda její politické rady.

Andrzej Friszke

I.

CĘKALSKI, R. [vl. jm. Śpiewak, Paweł] – LITYŃSKI, J.: _Książę jest nagi. Uwagi o socjotechnice komunizmu_. Myśl, Varšava 1987.
Mit politycznej poprawności. _Rzeczpospolita,_ 2003, č. 207.
Prawda solidarności, prawda bezpieki. _Rzeczpospolita_, 2005, č. 47.
PSL. Model oporu. [bez uvedení vydavatele], Varšava 1988.
Relacja z działalności w KOR… In: FRISZKE, A. – PACZKOWSKI, A.: _Niepokorni. Rozmowy o Komitecie Obrony Robotników…._
Solidarność. Problemy, znaki zapytania, próby odpowiedzi. Przedświt, Varšava 1984; Słowo, Varšava 1985.

II.
BOGUCKA, T.: „Gniazdo“ – *nędza SB*…
EISLER, J.: *Marzec 1968*…
TÝŽ: *Polski rok 1968*…
FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL*…
TÝŽ: Regionalny Komitet Wykonawczy Mazowsze… In: TÝŽ: *Solidarność podziemna*…
KAPA-CICHOCKA, M.: Pamięć wyszehradzka…
KISIELIŃSKA, E. – WNUK, M. (eds.): *Okrągły Stół. Kto jest kim. „Solidarność“ – opozycja: biogramy, wypowiedzi*…
LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników*…
My z Marca. In: ŻYLIŃSKA, E. (ed.) [vl. jm. Mieszczanek, Anna]: *Krajobraz po szoku*…
Przegraliśmy bitwę o pamięć. *Tygodnik Powszechny,* 2001, č. 50 (rozhovor).
SASANKA, P. – SPAŁEK, R. (eds.): *Czerwiec 1976. Spory i refleksje po 25 latach*…
SKÓRZYŃSKI, J.: *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985–1989*…
STRASZ, M. (ed.): *Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność“*…
ZUZOWSKI, R.: *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydentyzmu*…

Helena ŁUCZYWO
(nar. 1946)

Ekonomka, anglistka, novinářka. Spolupracovnice *Výboru na obranu dělníků, poté *Výboru společenské sebeobrany KOR. Redaktorka časopisu *_Robotnik_. V roce 1981 řídila tiskovou agenturu *Solidarity _AS_, v letech 1982–1989 podzemní *_Tygodnik Mazowsze_. Pseudonymy mj.: Paweł Hoffer, H. Lutecki, Zastępca (Zástupce).

Narodila se ve Varšavě. V roce 1963 začala studovat Fakultu politické ekonomie Varšavské univerzity. Působila tehdy ve Svazu socialistické mládeže (ZMS), spoluorganizovala setkání věnovaná problémům hospodářství, politiky, nejnovějších dějin. Iniciátoři těchto setkání chtěli, aby se ZMS oprostil od politické kurately Polské sjednocené dělnické strany a stal se místem svobodné výměny názorů. V roce 1967 byla ze ZMS vyloučena.

Během *března 1968 se účastnila stávky na Varšavské univerzitě. Tiskla letáky s výzvou dělníkům, aby podpořili studentské protesty, a distribuovala je v Ursusu. Po kárném zrušení Fakulty politické ekonomie a vyhlášení nového přijímacího řízení nebyla na studia přijata přesto, že její magisterská práce byla už v pokročilém stavu (obhájila ji v roce 1969, kdy jí bylo povoleno pokračovat ve studiu). Do začátku roku 1973 pracovala v ústředí Zemědělské banky, poté do roku 1977 studovala anglistiku na Varšavské univerzitě.

Po protestech dělníků v Ursusu a Radomi v *červnu 1976 pracovala s manželem Witoldem Łuczywem v tzv. ursuské skupině, kterou řídil Wojciech Onyszkiewicz a *Henryk Wujec. Shá-

něla a poskytovala pomoc uvězněným dělníkům a jejich rodinám – finanční podporu, kontakty s právníky. S manželem se zapojili do činnosti *Výboru na obranu dělníků.

V září 1977 začali spolu s *Bogdanem Borusewiczem, *Janem Lityńským, Wojciechem Onyszkiewiczem a *Henrykem a Ludwikou Wujcovými vydávat nezávislý časopis *_Robotnik_, který se do roku 1981 distribuoval ve velkých průmyslových podnicích. Vzpomínala: *Nevěnovali jsme se nějaké ideologii nebo pozitivistické práci: hledali jsme silného spojence* […] *Vymysleli jsme časopis, který mohl dělníkům pomáhat organizovat se, vytvářet prostředí*. Zabývala se organizačními záležitostmi a redigováním textů (redakcí, tiskovým zázemím a dílnou *_Robotnika_ byly byty Łuczywových a Wujcových, kteří byli sousedy na varšavském sídlišti Stegny). Účastnila se příprav a redakce *Charty dělnických práv*, obsahující program nezávislého odborového hnutí, kterou podepsala řada signatářů z celého Polska a jež vyšla v roce 1979 ve zvláštním čísle *_Robotnika_.

Konspirační činnost provázely trýznivé represe Státní bezpečnosti, zatýkání, stálé domovní prohlídky. V roce 1978 pracovala Łuczywo krátce jako učitelka angličtiny ve všeobecně vzdělávacím lyceu Jana Zamoyského ve Varšavě, ale z politických důvodů jí škola neprodloužila smlouvu. Pak si příležitostně vydělávala jako překladatelka.

V roce 1980 po vzniku *NSZZ Solidarita (*Svazu) organizovala nezávislý odborářský tisk. V lednu 1981 vznikla ve Varšavě pod jejím vedením tisková agentura *Solidarity *AS*, která vydávala celopolský bulletin *AS* (v redakci byli také *Seweryn Blumsztajn a Joanna Szczęsna), který přinášel necenzurované informace pro odborářský tisk v celé zemi. V letech 1980–1981 spolupracovala Łuczywo jako dopisovatelka s *Daily Telegraph*.

Třináctého prosince 1981 byla ve chvíli vyhlášení *výjimečného stavu v sídle Agentury, v budově *NSZZ Solidarita regionu Mazovsko. Unikla zatčení a skrývala se do ledna 1983.

Šestnáctého prosince 1981 začaly s *Ewou Kulik redigovat bulletin *Informacja „Solidarności“,* přepisovaný v průklepech, který obsahoval zprávy o stávkách, jejich potlačování, o zatčených a internovaných.

Zároveň s Annou Bikont, Zofií Bydlińskou-Czernuszczyk, Annou Dodziuk a Joannou Szczęsnou organizovala podzemní **Tygodnik Mazowsze*. První číslo vyšlo v únoru 1982. V redakci pracovali postupně: Tomasz Burski, Maria Domańska, Wojciech Kamiński, Krzysztof Leski, Piotr Pacewicz, Marta Woydt, Ludwika Wujec a další. Łuczywo celý tým řídila, koordinovala práci distribuce, redakce i tisk. Redigovala texty, byla autorkou politických textů i rozhovorů s aktivisty podzemního vedení *Solidarity.

**Tygodnik Mazowsze* pravidelně vycházel do roku 1989. Byl distribuován po celém Polsku; od roku 1984 se v různých městech přetiskoval, dosahoval nákladu 60–80 tisíc výtisků. Stal se jedním z nejdůležitějších časopisů podzemní *Solidarity. Byl psán stylem agenturního zpravodajství: sevřený, komunikativní, bez osobních soudů či interpretací. Šlo především o informativní časopis, ale vycházely v něm i publicistické texty a účastnil se diskuse o cílech a taktice *Solidarity. Vyhýbal se politické zatvrzelosti, snažil se představovat široké spektrum nezávislé opoziční činnosti a současně zachovávat loajalitu k vedení podzemního *Svazu.

V roce 1989 během jednání u *kulatého stolu reprezentovala Łuczywo postoj opozice ve věcech médií. Když bylo nakonec ve výsledcích dosaženo dohody a orgány PLR souhlasily se založením nezávislého celopolského deníku, spoluvytvářela s redakčním týmem **Tygodniku Mazowsze* a dalšími novináři z podzemního tisku (mj. *Adamem Michnikem, Juliuszem Rawiczem a Ernestem Skalským) v květnu 1989 deník *Gazeta Wyborcza* a stala se zástupkyní šéfredaktora (do roku 2009). V letech 1990–1998 byla také předsedkyní společnosti Agora-Gazeta a poté do roku 2004 místopředsedkyní vedení Agora SA.

V roce 1989 dostala cenu Harvard University Niemann Foundation Lyons Award for Conscience and Integrity in Journalism a v roce 1999 byla vyznamenána cenou Knight International Press Fellowship Award.

Lidia Burska

I.

Duchowo i twarzowo. *Tygodnik Powszechny*, 2004, č. 30.

Polscy dziennikarze i ginąca wolność słowa. *Tygodnik Powszechny*, 2001, č. 22 (mj. vyjádření H. Łuczywo).

II.

BEREŚ, W. – BURNETKO, K.: *Tylko nie o polityce. Wywiady „Promienistych“...*

EISLER, J.: *Marzec 1968...*

FRISZKE, A.: Jak się robiło pismo podziemne. Z redakcją „Tygodnika Mazowsze“ rozmawia Andrzej Friszke. *Więź,* 1989, č. 10.

TÝŽ: Regionalny Komitet Wykonawczy Mazowsze... In: TÝŽ: *Solidarność podziemna...*

Gazeta czy organ? Rozmowa z redaktorami „Tygodnika Mazowsze“. In: NAWROCKI, G.: *Struktury nadziei...*

KONDRATOWICZ, E.: *Szminka na sztandarze: kobiety „Solidarności“ 1980–1989*...

PENN, S.: *Podziemie kobiet*. Varšava 2003.

SMOLEŃSKI, P.: Kartka wolności...

SZCZĘSNA, A.: Tygodnik Mazowsze. Kobiety na wojnie. *Gazeta Wyborcza*, 11. 12. 2006 (příloha *Wysokie Obcasy*).

URZYKOWSKI, T.: Nie niszcz, przepisz, podaj dalej. *Gazeta Wyborcza*, 13. 12. 2006.

POLSKO

Antoni MACIEREWICZ
(nar. 1948)

Historik. Od roku 1976 ve *Výboru na obranu dělníků, poté ve *Výboru společenské sebeobrany KOR, od roku 1977 redaktor nezávislého časopisu *Głos*. Od roku 1980 vedoucí Centra společenských výzkumů při *NSZZ Solidarita regionu Mazovsko. Pseudonymy: Marcin Ankwicz, Marian Korybut, Scriptor.

Narodil se ve Varšavě. Jeho děd Adam Macierewicz byl členem Národní ligy, otce Zdzisława, vědce a aktivistu podzemní Strany práce, zavraždili v roce 1949 příslušníci Bezpečnostního úřadu (UB, předchůdce SB).

Jako žák XVII. všeobecně vzdělávacího lycea Andrzeje Frycze-Modrzewského ve Varšavě odmítl Macierewicz na školním shromáždění odsoudit *Vzkaz polských biskupů německým biskupům* (v roce 1965); byl za to vyloučen ze školy. V letech 1966–1971 studoval historii na Varšavské univerzitě.

Jako student se v roce 1967 stal náčelníkem I. varšavské skautské družiny Romualda Traugutta „Černá jednička“, která byla věrná principům předválečného skautství a byla v opozici proti modelu výchovy, jaký navrhoval Svaz polských skautů. Se skupinou přátel – Markem Barańským, Januszem Kijowským, Wojciechem Onyszkiewiczem – vytvořil v létě 1969 skautskou družinu starších nazvanou „Parta tuláků“, která pořádala nezávislá setkání a diskuse.

V roce 1967 založil tajnou Ligu nezávislosti, sdružující studenty. V *březnu 1968 z ní na Fakultě historie Varšavské univerzity vznikl protestní Studentský výbor.

Začátkem roku 1968 sbíral Macierewicz podpisy proti stažení *Dziadů* Adama Mickiewicze v režii Kazimierze Dejmka ze scény Národního divadla. Podílel se na událostech *března 1968 (ve studentské okupační stávce na Varšavské univerzitě). Dvacátého šestého března 1968 byl zatčen a strávil ve vězení čtyři měsíce v cele s *Jakubem Karpińským.

V prosinci 1970 uspořádal s *Karpińským na Varšavské univerzitě akci darování krve pro raněné při událostech na Pobřeží, distribuoval antikomunistické letáky. V letech 1972–1973 vyučoval historii, mj. na jednom z varšavských všeobecně vzdělávacích lyceí, a v letech 1974–1976 měl hodiny historie na katedře iberistiky Varšavské univerzity.

Společně s „Partou tuláků“ sbíral v prosinci 1975 podpisy pod dopis 218 osob z Varšavy a Lodži, adresovaný Sejmu, proti navrhovaným změnám Ústavy PLR. Poté byl jedním z iniciátorů dopisu na obranu studentů Stanisława Kruszyńského z Katolické univerzity v Lublinu, odsouzeného za poškozování režimu v dopisech rodině, a Jacka Smykała, vyloučeného z Námořní lékařské akademie za kritická vyjádření na hodinách politologie. V březnu 1976 vyzýval k bojkotu voleb do Sejmu a poté s „Partou“ kontroloval volební účast – při hodinových službách počítali lidi vcházející do volebních okrsků a výsledky porovnávali s počtem oprávněných voličů.

V roce 1976 uveřejnil pod pseudonymem Marian Korybut v londýnském časopise *Aneks* programový článek *Refleksje o opozycji* (*Úvahy o opozici*). V červenci 1976 uspořádal akci na pomoc dělníkům z Ursusu, Radomi, Płocku, Nového Targu a Grudziądzu pronásledovaným po stávkách v *červnu 1976. Zúčastnili se jí mj. Ludwik Dorn, Urszula Doroszewska, Wojciech Fałkowski, Dariusz Kupiecki, Krzysztof Łączyński, Piotr Naimski a Wojciech Onyszkiewicz.

Přišel – vedle *Jacka Kuroně – s myšlenkou založení *Výboru na obranu dělníků (KOR). Napsal *Apel do społeczeństwa i władz PRL* (*Výzva společnosti a úřadům PLR*) z 23. září 1976 (což se pokládá za datum vzniku *KOR); redakce *Výzvy* se účastnili *Jan Józef Lipski, Piotr Naimski, *Jan Olszewski a Wojciech Onyszkiewicz. Patřil k hlavním organizátorům činnosti *KOR. Do května 1977 redigoval *Komunikat* *KOR. Z práce na Varšavské univerzitě byl propuštěn.

V květnu 1977 odjel do Krakova, aby pomohl uspořádat vzpomínkovou manifestaci připomínající smrt spolupracovníka *KOR, studenta Jagellonské univerzity Stanisława Pyjase. Byl uvězněn stejně jako další členové a spolupracovníci *KOR a propuštěn po více než dvou měsících na amnestii – po kampani na jejich obranu.

Podepsal *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977, což byl programový dokument okruhu *KOR. Dokument vyšel v prvním čísle časopisu *Głos*, společensko-politického měsíčníku, který vycházel od října 1977. Kromě Macierewicze tvořili redakci *Głosu*: Wojciech Arkuszewski, Ludwik Dorn, Urszula Doroszewska, *Jakub Karpiński a Piotr Naimski. Do redakčního týmu zpočátku vstoupili také mj. *Kuroń, *Lipski, *Lityński, *Michnik, ale zakrátko *Głos* opustili kvůli politickým rozporům. S časopisem spolupracovali mj. Bohdan Cywiński, Stefan Kawalec, Jerzy Łojek, *Jan Olszewski, Krzysztof Wolicki a Kazimierz Wóycicki.

V létě 1978 se Macierewicz zúčastnil setkání *Výboru společenské sebeobrany KOR (KSS KOR) s představiteli československé *Charty 77 v Krkonoších. Od 3. do 10. října 1978 se účastnil hladovky v kostele sv. Kříže ve Varšavě na obranu příslušníků opozice, uvězněných v Československu.

Po demonstraci na varšavském Starém Městě v prosinci 1979 na výročí událostí na Pobřeží (*prosinec 1970), kterou Macierewicz organizoval společně s *Andrzejem Czumou a aktivisty *Hnutí na obranu lidských a občanských práv, zesílily konflikty mezi skupinou *Głosu* a zbytkem *KSS KOR. Macierewiczova skupina vytýkala okruhu *Kuroně a *Michnika elitářství a ochotu spolupracovat s reformní frakcí PSDS. Odvolávala se na národní tradice častěji než bývalí „komandosové“, nebála se pouličních manifestací ani masových protestních akcí.

V letech 1977–1980 byl Macierewicz bez práce. Byl často zadržován na 48 hodin, zakusil několik přepadení bojůvkami inspirovanými Státní bezpečností a četné domovní prohlídky; SB dokonce vyhrožovala únosem a zabitím jeho roční dcery.

V březnu 1980 vyzval k bojkotu voleb do Sejmu PLR. V srpnu 1980 se při zatýkání SB skrýval. Druhého září téhož roku zřídil ve spolupráci s Jarosławem Kaczyńským a *Janem Olszewským v Bednarské ulici ve Varšavě informační středisko pro lidi zakládající nezávislé odbory. V listopadu 1980 byl jedním z tvůrců Centra společenských výzkumů při regionu Mazovsko *NSZZ Solidarita. V říjnu 1980 vstoupil do týmu expertů při Celostátním dohadovacím výboru (KKP NSZZ) *Solidarita a v lednu 1981 se stal členem programové a konzultační rady Centra společenských a odborových prací při KKP. Od prosince 1980 vydával deník *Wiadomości Dnia* (*Denní zprávy*).

V září 1981 se na I. celostátním sjezdu delegátů *Solidarity vyslovil pro svobodné volby do Sejmu a do národních rad. Dvacátého sedmého září 1981 inicioval s *Wojciechem Ziembińským vznik Klubů služby nezávislosti, které vyzývaly k přípravě svobodných voleb, k činnosti ve prospěch ekonomické nezávislosti země a kultivaci tradic nezávislosti.

Třináctého prosince 1981 unikl zatčení. Účastnil se stávky v gdaňských Leninových loděnicích. Šestnáctého prosince 1981 byl uvězněn, poté co příslušníci ZOMO (Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej – analogie československého Pohotovostního pluku VB; pozn. překl.) stávku potlačili.

Jeho manželka Hanna byla znepokojená situací a 18. prosince 1981 se vrátila z Londýna, kde byla na stipendiu; ve Varšavě na letišti byla zatčena a internována v Gołdapi (do června 1982).

Macierewicz byl držen ve věženích v Iławě, Złotých Pieskách u Kielců a Załęži, v září 1982 uprchl z vězení v Łupkowě. Ukrýval se ve Varšavě a v Kurpích a podílel se na vydávání podzemního týdeníku *Wiadomości* a *Głosu.* V programu uveřejněném v roce 1983 skupina *Głosu* soudila, že *Solidarita, církev a armáda mohou vytvořit národní dohodu, jejímž cílem by byla obnova státu.

V roce 1984 se přestal skrývat. Vstoupil do programové rady farnosti pracujících. V roce 1987 založil sdružení za nezávislost Svoboda a Solidarita, které spolupracovalo s pracovní skupinou Celostátního výboru (mj. *Andrzej Gwiazda, Marian Jurczyk, Jan Rulewski, Andrzej Słowik). V roce 1988 společně s okruhem *Głosu* vstoupil do Klubu politického myšlení Dziekania, který vedl Stanisław Stomma. Odešel poté, co se okruhy tvořící klub Dziekania (skupina *Aleksandra Halla, *Res Publika* *Marcina Króla, krakovská *13* *Mirosława Dzielského a Tadeusze Syryjczyka) zapojily do přípravy jednání u *kulatého stolu, proti kterým se zásadně stavěl. Napsal v *Głosu*: *Levicové vedení Solidarity posloužilo generálovi Jaruzelskému jako nástroj. I kdyby to byl pokrok ve vztahu k minulosti, dá se uvažovat, zda není cena, kterou za to Poláci zaplatí, příliš vysoká.*

Od roku 1989 pracoval v Křesťansko-národním sjednocení. V letech 1991–1993 a 1997–2005 byl poslancem. Od prosince 1991 do června 1992 zastával funkci ministra vnitra ve vládě *Jana Olszewského. Splnil lustrační usnesení Sejmu, které mu ukládalo zveřejnit tajné spolupracovníky SB mezi lidmi zastávajícími nejvyšší státní funkce. Zveřejnění tzv. Macierewiczova seznamu s informacemi o údajné spolupráci známých politiků (mj. tehdejšího prezidenta a předsedy Sejmu) se Stání bezpečností PLR vyvolalo vážnou politickou krizi a vedlo k rychlému pádu vlády.

V letech 1995–1997 byl místopředsedou strany Hnutí obnovy Polska a od roku 1998 předsedou Národně-katolického hnutí.

V roce 2006 se stal náměstkem ministra národní obrany a likvidátorem Vojenských zvláštních služeb a také velitelem vojenské kontrarozvědky.

Teresa Bochwic

I.

Jak powstał Komitet Obrony Robotników. *Głos,* 2006, č. 39.
Kształt niepodległości. In: *Niepodległość pracy*. OBS NSZZ „Solidarność“ region Mazowsze, [Varšava] 1981.
Refleksje o opozycji. *Aneks,* 1976, č. 12 (pod pseudonymem Korybut, Marian).

II.

Boję się Pana oczu. *Spotkania*, 1992, č. 5 (rozhovor).
CIELEMIĘCKI, M.: Te oczy... *Przegląd Tygodniowy,* 1992, č. 31.
Degrengolada służb. *Najwyższy Czas*, 2004, č. 17–19 (rozhovor).
Gdy politykom brak odwagi, następne pokolenie płaci krwią. In:. KURSKI, J. – SEMKA, P.: *Lewy czerwcowy. Mówią: Kaczyński, Macierewicz, Parys, Glapiński, Kostrzewa-Zorbas*. Varšava [1992].
GROCKI, M. [pseudonym]: *Konfidenci są wśród nas...* Varšava [1992].
Jak powstał KOR: V rocznica. *Wiadomości Dnia*, 1981, č. 196 (rozhovor).
JASTRZĘBSKI, A. (ed.): *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR“...*
KAWALEC, S.: *Demokratyczna opozycja w Polsce: wydarzenia czerwcowe [1976 roku] i pierwszy rok działalności Komitetu Obrony Robotników.* Wydawnictwo GŁOS, Varšava 1980.
LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników...*
LIZUT, M.: Likwidator. *Gazeta Wyborcza*, 25. 7. 2006.
„Nie chcemy być Białorusią w UE“. *Arcana*, 2002, č. 2 (rozhovor).
Odbudowa społeczeństwa. *Ład*, 1988, č. 19 (rozhovor).
Przyspawani do Rosji. *Rzeczpospolita*, 17. 1. 2005 (rozhovor).
SNOPKIEWICZ, J. (ed.): *Teczki czyli Widma bezpieki: „czarny scenariusz“ czerwcowego przewrotu*. Varšava 1992.

POLSKO

Tadeusz MAZOWIECKI
(1927–2013)

Právník, katolický publicista, politik. Dlouholetý aktivista varšavského *Klubu katolické inteligence a šéfredaktor měsíčníku *Więź.* V letech 1961–1972 poslanec klubu ZNAK. Od roku 1978 ve *Sdružení vědeckých kurzů. V roce 1980 předseda komise expertů Mezipodnikového stávkového výboru v gdaňských Leninových loděnicích, poté poradce *Lecha Wałęsy a Celostátního dohadovacího výboru, od roku 1981 Celostátního výboru *NSZZ Solidarita. V roce 1981 a 1989 šéfredaktor *Tygodniku Solidarność*. Od roku 1988 v *Občanském výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. První nekomunistický předseda vlády v sovětském bloku.

Narodil se v Płocku. Studoval práva na Varšavské univerzitě. V letech 1949–1951 pracoval ve skupině týdeníku *Dziś i Jutro* (*Dnes a zítra*) – šlo o katolické aktivisty hledající modus vivendi s komunisty spojenými s Bolesławem Piaseckým. V letech 1950–1952 zastával funkci zástupce šéfredaktora deníku tohoto okruhu *Słowo Powszechne* (*Slovo pro každý den*). Vstoupil do Sdružení Pax, které Piasecki založil v roce 1952. V letech 1953–1955 byl šéfredaktorem týdeníku *Wrocławski Tygodnik Katolicki* (*Vratislavský katolický týdeník*). V roce 1955 se skupinou mládeže stavějící se proti politické linii Piaseckého z PAXu vystoupil.

V roce 1956 byl spoluzakladatelem Celopolského klubu pokrokové katolické inteligence a stal se jedním z jeho tajemníků. V letech 1957–1963 patřil k vedení varšavského *Klubu katolické inteligence (KIK).

Cílem publicistické činnosti Mazowieckého nebylo manifestovat odpor vůči systému, ale spíš snahu působit ve prospěch jeho polidštění, ctění lidských práv. V roce 1978 řekl ve varšavském *KIK, že v politické realitě PLR existuje jistá zóna mezi disidentskými a oficiálními strukturami, ale moc chce všechny nespokojené skupiny zatlačit do disidentských struktur. Tomu je potřeba se bránit, chránit onu „šedou“ zónu.

Jednou z částí oné „šedé“ zóny bylo hnutí Znak, v němž hrál Mazowiecki od počátku důležitou roli. Od roku 1958 stál 23 let v čele jednoho z podstatných okruhů Znaku – redakce varšavského měsíčníku *Więź*. Tam se sešla skupina mladých katolických publicistů, z nichž většina před rokem 1956 prošla Sdružením PAX, aby následně radikálně zpochybnila jeho ideologii a koncepci politické činnosti.

V roce 1961 byl Mazowiecki zvolen do Sejmu jako jeden z poslanců poslaneckého klubu Znaku. Byl spoluautorem mnoha parlamentních dotazů včetně slavné interpelace z 11. března 1968 na obranu studentů pronásledovaných za účast v protestech z *března 1968.

Jako redaktor měsíčníku *Więź* zahájil dialog s marxisty o humanistické orientaci. Patřil ke skupině iniciátorů polsko-německého dialogu, který měl přinést smíření na základě uznání hranic na Odře a Lužické Nise, jakož i uznání společných evropských a křesťanských hodnot. Po *březnu 1968 zveřejňoval ve *Więźi* texty lidí zbavených možnosti publikovat v oficiálním tisku.

Hned po protestech v *prosinci 1970 se vypravil do Gdaňsku, aby získal informace o jejich skutečném průběhu a rozsahu obětí. Navrhl vytvoření zvláštní poslanecké komise pro vyjasnění okolností událostí. Na stránkách *Więźe* vyzval k systémové reformě, k umožnění svobodné diskuse, k uznání autonomie vědy a kultury a k vytvoření „skutečné dělnické reprezentace“. Napsal, že společnost potřebuje získat zpět pocit spoluodpovědnosti za zemi a autentické účasti na veřejném životě. Odpovědí úřadů bylo vyškrtnutí Mazowieckého z kandidátky do Sejmu ve volbách v roce 1972.

V první polovině sedmdesátých let byl v hnutí Znak stoupencem postupného odchodu z oficiálních struktur a soustředění pozornosti na dlouhodobou výchovnou a kulturní práci. V letech 1975–1981 byl místopředsedou vedení *KIK ve Varšavě. Na začátku roku 1976 patřil k iniciátorům dopisu představitelů hnutí Znak proti úpravám Ústavy PLR.

V listopadu 1976 Mazowiecki v rozhovoru pro deník *Frankfurter Allgemeine Zeitung* bránil dělníky pronásledované po vystoupení v *červnu 1976 a vyslovil se pro demokratizaci společenského života: *…odbory musejí hrát nezávislou roli; cenzura by měla být omezena; organizacím a společenským skupinám musí být přiznána skutečná autonomie; musí se snížit podpora ateistické propagandy státem; měly by být zaručeny rovné profesionální šance pro všechny občany*, říkal.

Riskoval likvidaci *Więźe* a ujal se zastupování opozičních aktivistů, kteří od 24. do 30. května 1977 drželi hladovku ve varšavském kostele sv. Martina na obranu dělníků držených ve vězení a uvězněných členů a spolupracovníků *Výboru na obranu dělníků (KOR).

V listopadu 1977 uspořádal ve varšavském *KIK schůzi věnovanou lidským právům, jíž se zúčastnilo mnoho členů organizované opozice. Uvedl tehdy: *Křesťan může různě bojovat a sloužit lidským právům, nemůže však jedno: dovolit si gesto Piláta tam, kde je utlačována svoboda a lidská důstojnost a kde se vede boj za lidská práva*.

Mazowiecki vytvořil v redakci *Więźe* středisko dialogu představitelů různých okruhů opozice. V lednu 1978 patřil k tvůrcům *Sdružení vědeckých kurzů (TKN), byl členem jeho programové rady. Spolupracoval rovněž s tajnou *Polskou dohodou za nezávislost (PPN) a jedna z prací vydaných *PPN (*Kościół i katolici v Polsce Ludowej*, tj. *Církev a katolíci v lidovém Polsku*) je do značné míry jeho dílem.

Patřil k iniciátorům a autorům *Výzvy 64* intelektuálů z 20. srpna 1980, obsahující podporu stávkových požadavků a výzvu vládě, aby přistoupila k rozhovorům. S tímto dopisem se Tadeusz Mazowiecki a *Bronisław Geremek vydali do gdaňských Leninových loděnic, kde se na žádost *Lecha Wałęsy ujali role poradců Mezipodnikového stávkového výboru. Mazowiecki zaujal funkci předsedy expertní komise, vytvořené 24. srpna, a sehrál zásadní roli při rozhovorech s vládní delegací.

Po podepsání *gdaňské dohody se stal hlavním poradcem *Wałęsy a Celostátního dohadovacího výboru *NSZZ Solidarita (*Svazu). Představoval umírněný směr, vyjadřoval se pro postupné ovládnutí orgánů PLR při existenci obrovské a na nich nezávislé organizace. Předpokládal možnost získání trvalého souhlasu moci s existencí nezávislých odborů, což s sebou mělo přinést nezbytnost změn metod řízení. Zároveň poukazoval na meze možných systémových změn. Byl proti radikálním revindikačním heslům, nechtěl používat jazyk dráždící komunisty. Přál si, aby *Solidarita nebyla jen *zábleskem ohňostroje jako tolik krásných a vznešených chvil v našich dějinách*, jak později řekl, ale aby trvala a svým trváním proměňovala společnost a podobu země. V tomto duchu působil na vůdce *Svazu a utvářel programovou linii *Tygodniku Solidarność*, který redigoval až do nastolení *výjimečného stavu a zastavení vydávání časopisu.

Účastnil se mnohých rozhovorů s představiteli PLR. V kritických situacích – při registračním konfliktu v říjnu 1980 a při tzv. bydhošťské krizi v březnu 1981 – se projevil jako trpělivý vyjednavač, hledající rovinu porozumění a dohody. O postavení a vlivu Mazowieckého kromě osobních vlastností a těsného spojení s *Wałęsou rozhodovala jeho opora v názorových

grémiích varšavské a krakovské inteligence, z nichž se rekrutovala většina poradců *Solidarity.

Byl internován 13. prosince 1981 po zasedání Celostátního výboru v Gdaňsku a umístěn ve Strzebielinku, v Jaworzi a poté v Darłówku: propuštěn byl 23. prosince 1982.

V listopadu 1983 se ujal předsednictví programové rady *KIK ve Varšavě – prostoru setkávání katolických intelektuálů spojených se *Solidaritou. Rada byla na příkaz úřadů rozpuštěna poté, co v červnu 1984 uveřejnila dokument *Stan świadomości społecznej* (*Stav společenského vědomí*), kde se tvrdilo, že společnost v letech 1980–1981 získala pocit subjektivity a návrat k situaci před srpnem 1980 už není možný.

Mazowiecki radil *Wałęsovi, na podzemní struktury *Solidarity působil méně. Účastnil se prací na rozsáhlé analýze *Raport: Polska 5 lat po sierpniu* (*Zpráva: Polsko pět let po srpnu*) uveřejněné v roce 1985 a spolu s *Geremkem zpracoval doslov, který je výkladem politické koncepce obnovení dialogu a dosažení politické dohody. Jezdil na čtení do kostelů v různých městech. Několikrát byl zadržen Státní bezpečností.

V roce 1986 patřil vedle Ryszarda Bugaje, Kazimierze Dziewanowského, *Bronisława Geremka, *Andrzeje Celińského a Andrzeje Wielowieyského ke spolutvůrcům podzemního časopisu *21*. Podepsal prohlášení z 31. května 1987, obsahující obecné cíle opozice.

Díky zásahu belgického ministra zahraničí dostal v roce 1987 cestovní pas. V Belgii, Francii, Itálii, Německu a Rakousku přednesl mnoho projevů o *Solidaritě, udílel rozhovory, scházel se s odborovými vůdci a politiky. V Římě hovořil s papežem, vysvětloval situaci před další poutí Jana Pavla II. do Polska.

Se zplnomocněním biskupské konference se v květnu 1988 ujal role zprostředkovatele mezi úřady a stávkovým výborem v gdaňských loděnicích a po krachu rozhovorů zůstal v loděnicích až do konce stávky. V srpnu při následující stávce v loděnicích pobýval ve farnosti sv. Brigity v Gdaňsku a radil *Wałęsovi a stávkovému výboru.

Patřil k nejužšímu okruhu poradců *Solidarity, který připravoval jednání u *kulatého stolu. V prosinci 1988 byl spoluzakladatelem *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita; postavil se do čela výboru pro odborový pluralismus. V lednu 1989 při rozhovorech připravujících *kulatý stůl naléhal zejména na nezbytnost opětovné legalizace *Svazu jako podmínky k dohodě v jiných otázkách. Vyjadřoval se proti vstupu aktivistů *Solidarity do budoucí vlády, pro setrvání u spolupráce v parlamentní činnosti a pro postupnou změnu systému.

Během jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) sehrál zásadní roli jako účastník plenárních jednání, spolupředseda skupiny pro odborový pluralismus, koordinátor vyjednávacích skupin opozice a jako účastník důvěrných rozhovorů v Magdalence u Varšavy.

Ve volbách do Sejmu v červnu 1989 nekandidoval, měl námitky proti způsobu výběru kandidátů *Občanského výboru. Ujal se však redakce *Tygodniku Solidarność* obnoveného v červnu 1989. Zpochybnil koncepci zformulovanou *Adamem Michnikem jako *Váš prezident, náš premiér*, ale po uzavření koalice *Solidarity s ještě nedávno satelitními stranami PSDS (Demokratickou stranou a Sjednocenou lidovou stranou) a poté, co *Wałęsa vystoupil s jeho nominací na premiéra, se ujal vytvoření vlády. Dvacátého čtvrtého srpna 1989 ho Sejm jmenoval do funkce premiéra a 12. září dostala vláda, kterou sestavil, důvěru. Premiérský úřad zastával do prosince 1990.

V letech 1991–1994 předsedal Demokratické unii a v letech 1994–1995 Unii svobody. V letech 1991–2000 byl poslancem. Stál v čele ústavního výboru Národního shromáždění a komise Sejmu pro evropskou integraci. V letech 1992–1995 byl zvláštním zpravodajem Výboru pro lidská práva Organizace spojených národů pro bývalou Jugoslávii. Mandát složil na protest proti lhostejnosti mezinárodního společenství a vůdců západních států ke genocidě na Balkáně.

V roce 2005 se stal jedním ze dvou spoluzakladatelů Demokratické strany, vytvořené rozšířením bývalé Unie svobody o aktivisty mladé generace a několik levicových politiků. Byl členem její politické rady.

Bylo mu uděleno mnoho cen a vyznamenání, mj. Řád bílého orla (1995), Zlatý řád erbu Bosny (1996), Řád Čestné legie (1997), Cena Srebrenice 1995 (2005).

Andrzej Friszke

I.

HLIWA, R. S. – WIERUSZEWSKI, R. (eds.): *Raporty Tadeusza Mazowieckiego z byłej Jugosławii*. Přel. Gorzoń, Cecylia – Hliwa, Renata S. – Pacholska, Agnieszka – Szostkiewicz, Adam. Poznaň – Varšava 1993.

Druga twarz Europy. Varšava 1990.

Europa potrzebuje ducha. *Gazeta Wyborcza,* 16. 12. 2000.

Chrześcijanie wobec praw człowieka. Paříž 1980.

Internowanie. Krąg, Varšava 1982; [Varšava 1989].

Kredowe koła i dwa inne eseje. Varšava 1997.

Moją siłą była Solidarność. *Polityka,* 1997, č. 12.

Nowa wiosna Polski Obywatelskiej. *Więź*, 2004, č. 5.

Powrót do najprostszych pytań. Oficyna Literacka, Krakov 1986.

Rozdroża i wartości. Varšava 1970.

II.

BRZEZICKI, A. – BURNETKO, K.: Narzekanie na wszystko jest zabronione. Z Tadeuszem Mazowieckim rozmawiają Andrzej Brzezicki i Krzysztof Burnetko. *Tygodnik Powszechny*, 2002, č. 49.

CZABAŃSKI, K.: *Pierwsze podejście. Zapiski naocznego świadka*. Varšava 2005.

FRISZKE, A.: *Koło posłów Znak w Sejmie PRL 1957–1976*…

TÝŽ: *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej…*

TÝŽ: Pierwszy rząd Trzeciej Rzeczpospolitej i wojna na górze. In: KUCZYŃSKI, W. (ed.): *Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999*. Varšava 1999.

TÝŽ: Polityka w imię wartości. *Więź*, 2007, č. 4.

TÝŽ: „Tygodnik Solidarność“ 1981…

HOLZER, J.: *„Solidarność“ 1980–1981. Geneza i historia*…

I tak sobie myślę co dalej. *Rzeczpospolita*, 4. 4. 2005 (rozhovor).

JURCZAKOWSKI, R. (ed.): *Rok rządu premiera Mazowieckiego.* Varšava 1990.

Kryzys słowa. Rozmowa z Tadeuszem Mazowieckim. *Karta*, 1987, č. 4 (druhý oběh).

KUCZYŃSKI, W. – PSOTA, Z. (eds.): *Tadeusz Mazowiecki polityk trudnych czasów*. Varšava 1997.

MAJCHRZAK, G.: *Z dziejów „Tygodnika Solidarność“. Rozpracowanie „Tygodnika Solidarność“ przez Służbę Bezpieczeństwa 1980–1982*. Varšava 2007.

NIEZABITOWSKA, M.: *Prawdy jak chleba*. Varšava 2007.

Piętnaście lat wolności. *Rzeczpospolita*, 13. 9. 2004 (rozhovor).

Rozmowa niedokończona. Rozmowa z Tadeuszem Mazowieckim. In: JANKOWSKA, J.: *Portrety niedokończone…*
SKÓRZYŃSKI, J.: *Od Solidarności do wolności…*
TÝŽ: Opozycja u progu władzy. In: KUCZYŃSKI, W. (ed.): *Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999…*
TÝŽ: *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985–1989*…
STRASZ, M. (ed.): *Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność“…*
Wyłom w jałtańskim świecie. *Arka*, 1996, č. 1–2 (rozhovor).

Adam MICHNIK
(nar. 1946)

Historik, publicista. Účastník *března 1968, jeden z nejaktivnějších členů *Výboru na obranu dělníků, poté *Výboru společenské sebeobrany KOR; přednášející *Sdružení vědeckých kurzů. Poradce *NSZZ Solidarita a *Lecha Wałęsy. Jeden z architektů dohody *kulatého stolu. Od roku 1989 šéfredaktor deníku *Gazeta Wyborcza*. V letech 1989–1991 poslanec Sejmu za Občanský výbor *Solidarita. Pseudonymy: AZ, Andrzej Jagodziński, Andrzej Zagozda.

Narodil se ve Varšavě v intelektuální rodině s komunistickým přesvědčením. Otec byl členem Komunistické strany západní Ukrajiny, před válkou za tuto činnost dvakrát seděl v polském vězení; zklamán reálným socialismem vystoupil v roce 1969 z PSDS. Michnik byl vychován v tradici levicového radikalismu, a když mu bylo jedenáct let (1957), vstoupil do walterovské družiny Svazu polských skautů, kterou vedl *Jacek Kuroń a kde se spojovala výchova směřovaná k nekonformnosti s marxistickým světovým názorem; mělo to velký vliv na jeho další životní cestu.

Začátkem šedesátých let se účastnil schůzek *Klubu křivého kola. V roce 1962 založil jako středoškolák s Janem Grossem a Janem Kofmanem Klub hledačů protikladů, kde se s pozvanými intelektuály diskutovalo o politických tématech. Úřady klub v roce 1963 zakázaly a Michnika, který se chystal k maturitě, veřejně napadl šéf strany Władysław Gomułka.

V létě 1964 vycestoval do západní Evropy a setkal se tam s Janem Nowakem-Jeziorańským, Jerzym Giedroycem a Zbigniewem Brzezińským. Po návratu začal studovat historii na Varšavské univerzitě. Působil v prostředí tzv. revizionistů a stal se vůdcem „komandosů“ – studentské opozice na Varšavské univerzitě. Ti přicházeli na oficiálních schůzích se zakázanými tématy, kladli představitelům moci nepříjemné otázky. Při setkání s Gomułkovým tajemníkem Walerym Namiotkiewiczem mluvil Michnik o paktu Molotov-Ribbentrop jako o aktu namířeném proti Polsku. V roce 1965 se za šíření *Otevřeného dopisu členům PSDS* *Jacka Kuroně a *Karola Modzelewského – ač nesdílel krajně levicové názory jeho autorů – dostal na dva měsíce do vězení a jeho studium bylo pozastaveno. Znovu bylo pozastaveno o rok později za to, že na Fakultě historie Varšavské univerzity uspořádal k desátému výročí *října 1956 setkání s *Leszkem Kołakowským a Krzysztofem Pomianem. Petici na jeho obranu podepsalo přes tisíc studentů a 150 vědeckých pracovníků.

Definitivně byl ze studií vyloučen v *březnu 1968 za účast v protestech proti stažení dramatu Adama Mickiewicze *Dziady* v režii Kazimierze Dejmka ze scény Národního divadla. Po manifestaci, která se konala 30. ledna 1968 u Mickiewiczova pomníku, o ní Michnik s Henrykem Szlajferem vyprávěli dopisovateli deníku *Le Monde*. Shromáždění studentů univerzity, svolané 8. března na jeho (a Szlajferovu) obranu, zahájilo revoluci akademické mládeže v celé zemi (*březen 1968). Michnik byl následujícího dne uvězněn. V únoru 1969 byl odsouzen ke třem letům vězení.

V září 1969 byl díky amnestii propuštěn z vězení a začal pracovat jako svářeč v Závodech Rosy Luxemburg ve Varšavě. Po dvou letech ho zaměstnal spisovatel a publicista Antoni

Słonimski jako svého tajemníka. V roce 1973 dokončil dálkové studium historie na Univerzitě Adama Mickiewicze v Poznani.

Kolem Michnika se obnovil po *březnu 1968 rozprášený okruh dřívějších „komandosů". Postarali se, aby se do Paříže dostal zápis ze setkání (v lednu 1971) prvního tajemníka ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany Edwarda Gierka se stávkujícími štětínskými dělníky z loděnic (vyšel v Paříži ve svazku *Rewolta szczecińska i jej znaczenie*, tj. *Štětínská revolta a její význam*; 1971). Michnik se také účastnil přípravy protestních dopisů státním orgánům. Na sbírání podpisů pod výzvu k dodržování práv polské menšiny v SSSR doplatil v roce 1974 dalším uvězněním. Publikoval pod pseudonymy v katolickém a emigračním tisku, např. esej o Józefovi Piłsudském *Cienie zapomnianych przodków* (*Stíny zapomenutých předků* v pařížské *Kultuře;* 1975). Se *Sewerynem Blumsztajnem, *Jackem Kuroněm, *Janem Lityńským a *Barbarou Toruńczyk poslal blahopřejný telegram Andreji Sacharovovi, který v říjnu 1975 dostal Nobelovu cenu míru. *Váš neochvějný boj za lidská práva je pro nás povzbuzením a vzorem. Váš vztah k polské věci nám umožňuje věřit ve svatou věc bratrství národů*, napsali příslušníci polské opozice.

Michnik podepsal **Dopis 59* z 5. prosince 1975, adresovaný Sejmu a obsahující protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR a deklaraci cílů opozice. V roce 1976 napsal svou nejznámější knihu, v níž revidoval proticírkevní předsudky demokratické levice a navrhl katolickým okruhům společnou činnost proti komunistické diktatuře (*Kościół, lewica, dialog*, tj. *Církev, levice, dialog*). V srpnu téhož roku odjel do zahraničí. Během osmiměsíční cesty po západní Evropě získával podporu pro polskou opozici, publikoval články v německém, italském a francouzském tisku a setkal se mj. s Heinrichem Böllem, Bettinem Craxim, Rudim Dutschkem, Giancarlem Pajettou. Hovořil také s nejvýznamnějšími osobnostmi polské politické emigrace (mj. s Adamem Ciołkoszem, Jerzym Giedroycem, Janem Nowakem-Jeziorańským, *Aleksandrem Smolarem).

Textem důležitým pro rozvoj opozice v Polsku byl jeho referát *Nowy ewolucjonizm* (*Nový evolucionismus*), přednesený roku 1976 v Paříži na zasedání o *říjnu 1956. Při plánování strategie opozice Michnik odmítal jak konspiraci a revoluci, tak i pokusy získat něco od moci za cenu spolupráce: *Není realistické počítat se svržením režimu v Polsku, pokud se nezmění politická struktura SSSR*, tvrdil. Vyjadřoval se pro evoluční cestu přetváření režimu a neústupný boj o reformy. Tvrdil, že adresátem opozičního programu má být společnost, a ne státní orgány: naděje vkládal do dělníků, k nimž se měla připojit inteligence. Oceňoval také postoj katolické církve bránící lidskou důstojnost a občanské svobody. Vyhýbal se heslům o nezávislosti. Měl za to, že obava ze sovětské intervence je odůvodněná (i když by neměla ochromovat), a proto se musejí změny v Polsku uskutečňovat přinejmenším v první fázi v rámci Brežněvovy doktríny. *Příslušníci demokratické opozice by měli přesně zformulovat vlastní, samostatné politické cíle, a teprve opřeni o tyto cíle mohou uzavírat politické kompromisy*, psal.

Na začátku května 1977 se vrátil do Polska a vstoupil do *Výboru na obranu dělníků (KOR). O několik dnů později byl spolu s dalšími aktivisty *KOR uvězněn. V dopise z vězení, který uveřejnily francouzské, italské a německé noviny, vyzýval západní levici k obraně východoevropských disidentů a k jednání ve prospěch návratu úplné svobody a demokracie v této části Evropy. *Žádný oddych není možný, dokud nebudou respektována lidská práva, která tvoří jeho základ*, varoval.

Pod tlakem protestů doma i za hranicemi byli uvěznění členové *KOR propuštěni na amnestii v červenci 1977.

Ve druhé polovině sedmdesátých let se Michnik podílel na činnosti *Výboru společenské sebeobrany KOR a nezávislého vydavatelského hnutí. Byl jedním ze zakladatelů *Nezávislého vydavatelského domu NOWA, koncem roku 1977 se stal členem kolegia *NOWY. Byl také spolupracovníkem **Informačního bulletinu*, členem redakce literárního časopisu **Zapis* a politického čtvrtletníku **Krytyka*. V tomto posledně jmenovaném časopise, reprezentujícím sociálně demokratický proud opozice, hrál jednu z hlavních rolí; redakce **Krytyky* se scházela v jeho bytě, na jejích stránkách uveřejnil mnoho závažných politických textů.

Přednášel o nejnovějších dějinách Polska v rámci *Sdružení vědeckých kurzů (podepsal zakládající prohlášení z 22. ledna 1978). V dubnu 1979 však musel po několika útocích bojůvek řízených Socialistickým svazem polských studentů od veřejných přednášek upustit.

Více než stokrát ho Státní bezpečnost zadržela na 48 hodin, několikrát byl zbit. Navázal kontakty s disidenty z Maďarska a z Československa. V srpnu 1978 se účastnil dvou setkání *KSS KOR s opoziční *Chartou 77 na polsko-československých hranicích (přítomni byli mj. *Václav Havel a *Anna Šabatová). Od 3. do 10. října 1979 se účastnil hladovky ve varšavském kostele sv. Kříže na obranu disidentů vězněných v Československu.

V srpnu 1980 byl během stávek na Pobřeží spolu s dalšími představiteli opozice uvězněn; prokurátor je obvinil z *účasti ve spolku zvaném KSS KOR, jehož cílem je trestná činnost*. Všichni byli propuštěni po podepsání *gdaňské dohody na žádost stávkujících dělníků z loděnic. Stejně jako ostatní členové *KSS KOR se zapojil do činnosti nezávislých odborů. Koncem roku 1980 se stal expertem regionu Mazovsko *NSZZ Solidarita (*Svazu) a Dělnického výboru hutníků *NSZZ Solidarita v Leninově huti. Byl také poradcem *Zbigniewa Bujaka, předsedy regionu Mazovsko.

V četných článcích uveřejněných v nezávislém a odborářském tisku zvažoval šance polského experimentu. Na podzim 1980 napsal, že reformy možné jsou, ale jejich rozsah je omezen mocenskými zájmy SSSR. Těmi je členství Polska ve Varšavské smlouvě a moc komunistů. Je možné usilovat o omezení a kontrolu této moci, ale myšlenka na její likvidaci by byla avanturismem. Proto také kritizoval požadavky na svobodné volby v Polsku. Tvrdil, že koexistence nezávislých odborů s PSDS je možná, ale vyžaduje trvalý tlak na vládu. Linie shody však nemůže platit v případě ohrožení *Solidarity. Proto také v březnu 1981 během tzv. bydhošťské krize Michnik kritizoval smírné rozhodnutí předsedy *Svazu *Lecha Wałęsy a odvolání generální stávky.

V jiné roli vystoupil v květnu 1981 při potyčkách v Otwocku u Varšavy, kde uchránil policisty obviněné z týrání uvězněných před lynčováním davem. Získal si důvěru lidí, když se prohlásil za *antisocialistickou sílu*.

Na hromadných setkáních, jaká měl na vysokých školách a v továrnách, mluvil o genezi komunistických vlád v Polsku, o činnosti *KSS KOR, o potřebě nové společenské smlouvy mezi mocí a *Solidaritou, která by mohla vést ke vzniku druhé, pracovní komory parlamentu, jež by měla vliv na rozhodování v hospodářských a společenských záležitostech. Od srpna 1980 do prosince 1981 se zúčastnil 62 takových setkání po celé zemi. Díky četným rozhovorům a článkům v západním tisku měl vliv na názor zahraničí na situaci v Polsku. Varoval, že vojenská intervence SSSR v Polsku bude znamenat válku a *druhý Afghánistán*, ale soudil, že k ní nedojde, nebude-li hrozit pád vlády PSDS.

V listopadu 1981 spolu s mj. *Bujakem a *Kuroněm inicioval vznik Klubů samosprávné republiky „Svoboda – Spravedlnost – Nezávislost", které se odvolávaly na tradice polské demokratické levice a na samosprávný program I. sjezdu *Solidarity.

Třináctého prosince 1981 byl po nastolení *výjimečného stavu internován v Białołęce. Ve vězení psal texty uveřejňované v časopise **Tygodnik Mazowsze*, v nichž vyzýval *Solidaritu, aby pokračovala v odporu v konspiraci. Stavěl se však proti budování centralizované struktury v podzemí, varoval před přistoupením k ozbrojeným akcím. Navrhoval „dlouhý pochod" – rozsáhlé hnutí občanského odporu, dostupné pro každého a působící na různých frontách: společenská svépomoc, nezávislý tisk a vydavatelství, odborářská činnost. Podle jeho názoru neměla *Solidarita usilovat o pomstu, ale tvořit demokratickou alternativu ke komunismu. Podobnou strategii přijali vůdci solidaritního podzemí.

Třetího září 1982 byl spolu s kolegy z bývalého *KOR obviněn z *přípravy násilného svržení zřízení PLR* a přemístěn z internačního tábora do vyšetřovací vazby. Další dva roky strávil ve vězení v Rakowiecké ulici ve Varšavě. Psal další politické texty, literární črty a knihy, vydávané v podzemním oběhu a v emigraci. V dubnu 1984 rozhodně odmítl nabídku propuštění výměnou za to, že se zřekne politické činnosti nebo emigruje. Podle jeho příkladu přerušili rozhovory na toto téma i ostatní vůdci *Solidarity.

Proces s *Jackem Kuroněm, Adamem Michnikem, *Zbigniewem Romaszewským a *Henrykem Wujcem začal 13. července 1984. Týden poté schválil Sejm amnestii, která osvobodila politické vězně. Michnik se po 31 měsících věznění vrátil na svobodu.

Hned se zapojil do opoziční činnosti, účastnil se manifestací, stal se poradcem *Prozatímního koordinačního výboru NSZZ Solidarita (TKK) – podzemního vedení *Svazu. V únoru 1985 byl v Gdaňsku znovu zatčen (s *Władysławem Frasyniukiem a *Bogdanem Lisem). Proces se konal v květnu: hlavním bodem obžaloby bylo řízení *TKK a činnost za účelem vyvolání veřejných nepokojů*. Michnik byl odsouzen ke třem letům vězení.

Během vyšetřování napsal knihu o perspektivách kompromisu s komunisty – *Takie czasy... Rzecz o kompromisie* (*Takové jsou časy – věc kompromisu*; 1985). Tvrdil v ní, že dohoda s částí vládnoucí třídy, ochotnou se dohodnout, je možná, ale musí znamenat uznání *Solidarity za rovnoprávného partnera. Načrtl také podobu příští dohody: obsahovala možnost svobodných voleb na jednu třetinu míst v Sejmu.

Z vězení vyšel v červenci 1986 v důsledku další amnestie. Usídlil se v Gdaňsku a stal se jedním z nejbližších poradců *Wałęsy. Ve skupině osob pozvaných předsedou *Svazu v předvečer papežské pouti podepsal *Prohlášení 63* z 31. května 1987, obsahující základní cíle polské opozice.

V květnu 1988 dostal spolu s *Bujakem Cenu lidských práv Roberta F. Kennedyho. Předal mu ji senátor Edward Kennedy, který přijel s rodinou do Polska.

Michnik bedlivě sledoval vývoj událostí v SSSR, viděl v reformních pokusech Michaila Gorbačova šanci na zásadní oslabení režimu, což muselo mít pozitivní vliv na vývoj situace v Polsku a v celém sovětském bloku. Na začátku roku 1988 inicioval vznik dopisu polských umělců a intelektuálů tvůrcům kultury a vědy v SSSR, v němž vyjadřovali naději, že demokratizace umožní napravit vztahy mezi oběma národy, a vyzývali Rusy, aby odsoudili katyňský zločin.

Byl stoupencem rozhovorů *Solidarity s vůdci PSDS, které započaly na podzim 1988. V očích generála Jaruzelského však zůstával vedle *Kuroně největším protivníkem režimu: vládnoucí dlouho nechtěli souhlasit s jeho přítomností při vyjednávání. V prosinci 1988 se stal členem *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita. Podílel se na jednáních u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989). Jako účastník důvěrných setkání v Magdalence u Varšavy a skupiny pro politické reformy patřil Michnik k architektům dohody, která připomínala návrhy v jeho knize *Takie czasy*…

Michnikovu politickou pozici potvrdil *Wałęsa tím, že ho jmenoval šéfredaktorem legálního deníku opozice *Gazeta Wyborcza*. První číslo vyšlo 8. května 1989 v nákladu 150 tisíc výtisků. Čtvrtého června Michnik jako kandidát *Občanského výboru vstoupil do voleb a získal mandát v katovickém obvodu.

V občanském parlamentním klubu hrál důležitou roli – byl jedním z autorů koncepce ustanovení vlády v čele s premiérem za Solidaritu (*Wasz prezydent, nasz premier*, tj. *Váš prezident, náš premiér*; 3. 7. 1989). V roce 1990 patřil do skupiny zakladatelů Občanského hnutí Demokratická akce. V roce 1991 však znovu ve volbách do Sejmu nekandidoval a ukončil přímou politickou činnost. Jako šéfredaktor názorotvorných novin *Gazeta Wyborcza* však zůstal důležitou postavou polského a evropského veřejného života.

Je laureátem mnoha mezinárodních cen, mj. ceny Sdružení evropských novinářů (1995), medaile Imreho Nagye (1995). V roce 1999 se stal prvním nešpanělským laureátem novinářské Ceny Franciska Cereceda. Jako jediný polský novinář se ocitl na seznamu 50 „Hrdinů svobody tisku", vyhlášeného v roce 2000 Mezinárodním tiskovým institutem (IPI). V roce 2001 dostal Erasmovu cenu za přínos k rozvoji evropské kultury a společnosti.

Jan Skórzyński

I.

Cienie zapomnianych przodków. *Kultura*, 1975, č. 5.
Diabeł naszego czasu. Publicystyka z lat 1985–1994. Varšava 1995.
Kościół, lewica, dialog…
Letters from Freedom: post-Cold War Realities and Perspectives. Přel. Cave, Jane. Berkeley 1998.
Letters from Prison and other Essays. Přel. Latynski, Maya. Berkeley 1985.
List do gen. Kiszczaka. CDN, Varšava 1983.
Listy z Białołęki. Krąg, Varšava 1982; STARA, Varšava 1983 (korespondence z vězení).
Niezłomny z Londynu i inne eseje (*lektury więzienne*). NOWA, Varšava 1984.
Polskie Pytania. [Oficyna Literacka, Krakov] 1988; Varšava 1993.
Rozmowy w Cytadeli. Biblioteka Wolnej Myśli, Krakov 1983.
Sokratův stín. Přel. Burian, Václav – Dvořáčková, Vlasta – Foglová, Pavla – Havránková, Marie – Hostovská, Olga – Lehárová, Daniela – Sojka, Erich. Brno 1998 (výběr článků).
Szanse polskiej demokracji…
Takie czasy... Rzecz o kompromisie. Aneks, Londýn 1985; NOWA, Varšava 1986.
Wasz prezydent, nasz premier. *Gazeta Wyborcza*, 3. 7. 1989.
Wściekłość i wstyd. Varšava 2005.
Wyznania nawróconego dysydenta. Varšava 2003.
Z dziejów honoru w Polsce (*wypisy więzienne*). NOWA, Varšava 1985, 1991.
MICHNIK, A. – TISCHNER, J. – ŻAKOWSKI, J.: *Między Panem a Plebanem*. Krakov 1995.

II.

BALCERZAN, E.: Wprowadzenie do wieczoru autorskiego Adama Michnika. *Kultura Niezależna*, 1989, č. 50.
BOGUCKA, T.: „Gniazdo" – *nędza SB*…
BOUYEURE, C.: *L'invention du politique. Une biographie d'Adam Michnik*…
BRANDYS, M.: *Dzienniki 1976–1977*. Varšava 1996.

DUDEK, A.: *Reglamentowana rewolucja: rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce…*
EISLER, J. (ed.): Co nam zostało z tych lat. Opozycja polityczna…
TÝŽ: *Marzec 1968…*
TÝŽ: *Polski rok 1968*…
FRISZKE, A.: Nad genezą Marca 1968… In: BUGAJ, R. – HALBERSZTADT, J. (eds.): *Polskie przemiany. Uwarunkowania i spory…*
TÝŽ: *Opozycja polityczna w PRL…*
TÝŽ: *Solidarność podziemna…*
GARLICKI, A.: *Rycerze Okrągłego Stołu*…
HEMMERLING, Z. – NADOLSKI, M. (eds.): *Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980…*
LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*
PACZKOWSKI, A.: Adam Michnik, czyli cudowne dziecko Kuronia i Kołakowskiego...
POLESKI, M. [vl. jm. Bielecki, Czesław]: *Pięć spotkań*. [bez uvedení vydavatele], Varšava 1986.
Proces w Gdańsku. Materiały z procesu przeciwko Władysławowi Frasyniukowi, Bogdanowi Lisowi i Adamowi Michnikowi…
RAINA, P.: *Political Opposition in Poland 1954–1977…*
SKÓRZYŃSKI, J.: *Od Solidarności do wolności*…
TÝŽ: Opozycja u progu władzy… In: KUCZYŃSKI, W. (ed.): *Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999…*
TÝŽ: *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985–1989*…
STRASZ, M. (ed.): *Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność"…*
TERLECKI, R.: *Uniwersytet Latający i Towarzystwo Kursów Naukowych…*
TISCHNER, J.: *Polski kształt dialogu*…
WACOWSKA, E. (eds.): *Rewolta szczecińska i jej znaczenie.* Instytut Literacki, Paříž 1971.
WOLSKI, W. [vl. jm. Friszke, Andrzej]: *KOR. Ludzie – działania – idee…*
ZUZOWSKI, R.: *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydentyzmu…*

Leszek MOCZULSKI
(1930–2017)

Historik, publicista. Od roku 1977 přední aktivista *Hnutí na obranu lidských a občanských práv, od roku 1979 předseda *Konfederace nezávislého Polska. Pseudonym: Natalia Naruszewicz.

Narodil se ve Varšavě. V letech 1947–1948 byl členem Svazu boje mladých, v období 1948–1949 Svazu polské mládeže. V roce 1948 vstoupil do Polské dělnické strany a později do její nástupkyně, Polské sjednocené dělnické strany (v roce 1950 byl vyloučen). V roce 1952 ukončil studium práv na Varšavské univerzitě.

V polovině padesátých let se Moczulski, jak sám uvádí, spojil s tzv. nezávislostním proudem – konspirativní strukturou seskupenou hlavně kolem bývalých důstojníků *Zemské armády. Pracoval jako novinář mj. v periodicích *Życie Warszawy* (*Život Varšavy*), *Wieś* (*Venkov*), *Dookola Świata* (*Kolem světa*). Udržoval také kontakty se západním tiskem, což vedlo v roce 1957 k jeho uvěznění a obvinění *z poškozování PLR v zahraničí*. V procesu, který se konal v roce 1958, byl však zproštěn obžaloby a po několika letech zákazu práce v profesi (psal v té době pod pseudonymem) se vrátil k normální novinářské práci. V letech 1961–1977 pracoval v týdeníku *Stolica* (*Metropole*).

V roce 1972 vydal knihu *Wojna polska 1939* (*Polská válka 1939*), v níž psal o agresi SSSR proti Polsku 17. září 1939 a kde se také chopil obrany činnosti vedení druhé republiky, které v době obranného boje pracovalo v Piłsudského duchu. Dílo úřady následně stáhly z knihoven a knihkupectví, ale Moczulskému zajistilo popularitu a uznání v opozičně naladěných veteránských kruzích.

Byl hlavním autorem *Programu 44* vyhlášeného v srpnu 1976. Návrhy reforem zřízení a návratu zákonnosti, které v něm byly obsaženy, představovaly část programu okruhu kolem Moczulského, hodlajícího vytvořit opoziční organizaci. V letech 1977–1978 patřil do nejužšího vedení (tzv. Rombu) tajného Proudu za nezávislost. V *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (ROPCiO) založeném v březnu 1977 se stal – vedle *Andrzeje Czumy – jedním z mluvčích a zároveň redaktorem necenzurovaného časopisu *Opinia* (*Názor;* 1977–1978).

Brzy se ukázalo, že Moczulski pokládá *ROPCiO za přechodnou etapu k vytvoření politické strany. K tomu se přidal i jeho konflikt s *Czumou, který rovněž aspiroval na vedení *ROPCiO. Výsledkem bylo, že na celostátním setkání účastníků *ROPCiO v červnu 1978 ve městě Zalesie Górne došlo k rozkolu. Moczulski byl zbaven funkce redaktora *Opinie,* a tak založil časopis *Droga* (*Cesta*), kolem nějž se sdružila část aktivistů *ROPCiO, kteří k němu byli loajální.

V červnu 1979 v rámci prací předcházejících vytvoření strany, kterou navrhoval, uveřejnil brožuru *Rewolucja bez rewolucji* (*Revoluce bez revoluce*). Předvídal v ní rychlý výbuch společenské nespokojenosti a navrhoval plán nenásilné destrukce komunistického režimu v Polsku rozvržený do pěti etap. *Celá záležitost*, psal, *tedy tkví v tom, aby se vyprovokovaná společenská exploze proměnila v masové jednání založené na třech zásadách: okupační stávky místo pouličních konfrontací; všeobecnost stávek ve všech regionech a oblastech ekonomiky; sebeorganizace. Rewolucja bez rewolucji* se stala neformálním programem *Konfederace nezávislého Polska (KPN) založené 1. září 1979 – první opoziční politické strany v poválečném

Polsku od zničení mikołajczykovské Polské lidové strany. Moczulski se stal předsedou nejvyššího stranického orgánu, politické rady *KPN. Tuto volbu potvrdil I. kongres *KPN v červenci 1980.

V letech 1976–1980 zažil několik desítek zadržení Státní bezpečností na 48 hodin, v jeho bytě mnohokrát proběhla domovní prohlídka.

V létě 1980 za sílících dělnických protestů vydal instruktážní brožuru *Walka strajkowa w PRL – rok 1980* (*Stávkový boj v PLR – rok 1980*), v níž povzbuzoval k okupačním stávkám a k udržování spojení mezi protestujícími podniky.

Nezávislostní radikalismus *KPN začal být pro moc zvláště nebezpečný ve chvíli vzniku tak masové organizace, jakou byl *NSZZ Solidarita. Proto byl Moczulski v září 1980 uvězněn a obviněn z *poškozování orgánů PLR a pokusu o násilné svržení režimu*. V červnu 1981 po zásazích biskupské konference a kampani Výboru na obranu vězňů svědomí (iniciované Celostátním dohadovacím výborem *NSZZ Solidarita) byl z vězení propuštěn, za několik týdnů se tam však vrátil, mj. kvůli nátlaku sovětských úřadů, které propuštění Moczulského pokládaly za projev *podpory kontrarevolučních nálad* v Polsku.

Proces s vůdci *KPN – Tadeuszem Jandziszakem, Leszkem Moczulským, Tadeuszem Stańským a Romualdem Szeremietiewem – zahájený v červnu 1981 trval sedmnáct měsíců a byl to nejdelší politický proces v dějinách soudnictví PLR. V říjnu 1982 byl Moczulski odsouzen k sedmi letům vězení. Byl propuštěn v srpnu 1984 na amnestii a pustil se do obnovy struktur *KPN, zničených za *výjimečného stavu. Navzdory rozpadu se *Konfederace začala obnovovat, což dokazoval mj. její II. kongres uspořádaný v prosinci 1984. Moczulski na něm byl znovu zvolen předsedou politické rady.

V březnu 1985 byl znovu uvězněn spolu s dalšími předními osobnostmi *KPN, v dubnu následujícího roku byl souzen v tzv. II. procesu *KPN (s Krzysztofem Królem, Adamem Słomkou, Andrzejem Szomańským a Dariuszem Wójcikem) a odsouzen ke čtyřem letům vězení. V první polovině roku 1987 pobýval ve Velké Británii, Francii a USA, kde se snažil získat podporu pro *KPN a přesvědčoval o nezbytnosti příprav na rychlý kolaps komunistického režimu v Polsku a ostatních zemích sovětského bloku. Během své návštěvy na Západě Moczulski využil svých kontaktů s exilovými kruhy navázaných od sedmdesátých let. V textu uveřejněném po návratu domů *Krajobraz przed bitwą* (*Krajina před bitvou*; 1987), který byl polemikou s názory *Jacka Kuroně, napsal: *Současné rozložení společenských sil a postojů může poměrně rychle vést k násilné destabilizaci*. V souvislosti s tím formuloval úkoly stojící před *KPN a zbytkem opozice takto: *Naším hlavním cílem je nezávislost a cesta k ní vede přes obnovení *Solidarity.*

Další dvě vlny stávek v roce 1988 pokládal za potvrzení svých prognóz. Proto se kriticky stavěl k ujednáním *kulatého stolu – měl za to, že vedení PSDS, které se blíží k zániku, z nich získalo značně víc než opozice. Na rozdíl od radikálnější části opozice, která volby do Sejmu v červnu 1989 bojkotovala, *KPN své kandidáty postavila. Moczulski kandidoval v Krakově, ale porazil ho kandidát *Občanského výboru Jan Rokita. V roce 1990 neúspěšně kandidoval na úřad prezidenta Polské republiky – podpora 2,5 % hlasujících ho umístila na poslední, šesté místo.

Do Sejmu byl zvolen teprve v roce 1991 a zasedal tam dvě funkční období. V letech 1993–1997 byl předsedou výboru Sejmu pro spojení s Poláky v zahraničí, v letech 1992–1996 se navíc stal delegátem Parlamentního shromáždění Rady Evropy. V roce 2005 obhájil doktorát z mezinárodních politických vztahů.

Rozsudkem lustračního soudu z dubna 2005 byl uznán za lustračního lháře, protože zatajil fakt vědomé spolupráce se Státní bezpečností v letech 1969–1977 (jako tajný spolupracovník měl krycí jméno „Lech“). V roce 2007 podal Moczulski proti rozsudku stížnost k Nejvyššímu soudu, který o rok později původní rozsudek potvrdil.

Jan Kowalski

I.

Będzie niepodległa III Rzeczpospolita. Wydawnictwo Polskie, Katovice 1988.
Europa ojczyzn 2004. Geopolityka, gospodarka, cywilizacja. Varšava 2003.
Historia zmiecie tę władzę. Wydawnictwo Polskie, Varšava 1982.
Krajobraz przed bitwą. Wydawnictwo Polskie, Varšava 1987.
Lustracja. Varšava 2001 (vyprávění o vlastním lustračním procesu).
Niezłomność i polityka. Wydawnictwo Polskie, Varšava 1986.
Odrodzenie Rzeczpospolitej. Krakowska Oficyna Studentów, Krakov 1978; Wydawnictwo Polskie, Lodž – Varšava 1981.
Plan stabilizacji gospodarki. Wydawnictwo Polskie, Lodž – Varšava 1981.
Rewolucja bez rewolucji. Wydawnictwo Polskie, Varšava 1980; Katovice 1981; Studencka Oficyna Wydawnicza „Posłanie“, Řešov 1981.
Spotkanie z Leszkiem Moczulskim. O Konfederacji Polski Niepodległej, aktualnej sytuacji, planach na przyszłość. Polska i Polityka, Lodž 1985.
Trzecia Rzeczpospolita: zarys ustroju politycznego. Wydawnictwo Polskie, [Varšava] 1987.
Wojna polska 1939. Varšava 1972.
Wywiad... Warszawa, październik 1986. Wydawnictwo Polskie, Varšava 1986.
Zarys historii PRL. KZ NSZZ „Solidarność“ przy Wyższej Szkole Morskiej, Gdyně 1981 (pod pseudonymem Naruszewicz, Natalia).

II.

BĄCZEK, P.: Donosił na dziennikarzy i generała Abrahama. *Głos,* 2005, č. 16–18.
DUDEK, A.: *Pierwsze lata III Rzeczpospolitej…*
DUDEK, A. – GAWLIKOWSKI, M.: *Leszek Moczulski: bez wahania*…
FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL…*
KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W.: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej…*
ŁABĘDŹ, K.: *Spory wokół zagadnień programowych w publikacjach opozycji politycznej…*
SŁOMKA, A.: *Historia KPN*…
WALIGÓRA, G.: *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*…

Karol MODZELEWSKI
(nar. 1937)

Historik medievalista. Přední revizionista šedesátých let. Spoluautor *Otevřeného dopisu členům PSDS*. Od roku 1980 v *NSZZ Solidarita – aktivista regionu Dolní Slezsko, člen Celostátního dohadovacího výboru a poté Celostátního výboru, do dubna 1981 tiskový mluvčí *Solidarity. Pseudonymy: Czesław Bednarski, CB, Krzysztof Kwiecień.

Narodil se v Moskvě. Byl adoptovaným synem komunistického aktivisty Zygmunta Modzelewského, po druhé světové válce mj. ministra zahraničí Polska. Byl vychován v duchu komunistické ideologie. Věřil v ideály tohoto hnutí, spojoval však svou víru s nekonformitou.

Jako student patřil v roce 1956 mezi aktivisty Svazu polské mládeže, kteří ostře kritizovali mechanismy společenského života a snažili se navázat kontakty s dělníky. Byl častým hostem v továrně na osobní auta v Žerani. Po *říjnu 1956 patřil do Revolučního svazu mládeže a od roku 1957 byl členem Svazu socialistické mládeže (ZMS) a Polské sjednocené dělnické strany (PSDS). V roce 1959 dokončil studium historie na Varšavské univerzitě, do roku 1964 byl asistentem na její Fakultě historie.

Od podzimu 1962 řídil univerzitní Politický diskusní klub, který byl fórem pro kritickou diskusi o politice PSDS. O rok později byl klub rozhodnutím orgánů PSDS rozpuštěn.

Modzelewski se svým přítelem *Jackem Kuroněm zpracoval program, který měl být distribuován tajně a jenž kritizoval politický a hospodářský systém PLR z pozice marxismu. Vládnoucí establishment byl popsán jako centrální politická byrokracie, která si přivlastnila stát, zatímco systém, který vytvořila, jako systém sloužící vykořisťování dělnické třídy. V důsledku ekonomicko-společenské krize mělo dojít k revoluci, která svrhne byrokratickou vládu a zahájí skutečně beztřídní zřízení, v němž budou vládu přímo spravovat dělnické rady. Program obsahoval existenci většího počtu dělnických stran, svobodných odborů, práva na stávku a svobody slova. V těchto koncepcích byla zřejmá inspirace texty *Milovana Djilase, Lva Trockého a také publicistiky předního týdeníku *října 1956 – *Po Prostu* (*Prostě*) z let 1956–1957.

Pokus práci rozmnožit se nepodařil, protože jeho autory v noci ze 14. na 15. listopadu 1964 zatkla Státní bezpečnost, která zabavila také text. Modzelewského vyhodili z PSDS i z Varšavské univerzity, kde byl doktorandem.

*Kuroń a Modzelewski svůj text vypracovali znovu jako *Otevřený dopis členům PSDS* a 19. března 1965 předali přes deset jeho výtisků na univerzitu, a to i univerzitním výborům PSDS a ZMS. Hned nazítří byli oba uvězněni a v červenci stanuli před soudem. Jejich proces budil zájem a projevy solidarity s obžalovanými v intelektuálních kruzích sympatizujících s revizionismem: v jednací síni byli jako důvěrníci obžalovaných *Leszek Kołakowski a spisovatel Marian Brandys, na chodbách soudu bylo několik desítek lidí z prostředí varšavské inteligence nebo studentů spojených s obžalovanými. Modzelewski byl odsouzen na tři a půl roku do vězení.

Proces a akce na obranu souzených zahájily činnost „komandosů“ na Varšavské univerzitě. *Otevřený dopis* byl uveřejněn v Literárním institutu v Paříži. Kauzy *Kuroně a Modzelewského se chopil zahraniční tisk a oba obžalovaní patřili k nejznámějším politickým vězňům sovětského bloku.

Modzelewski se vrátil z vězení 3. srpna 1967 a záhy se i s *Kuroněm zapojili do činnosti „komandosů“. K tezím *Otevřeného dopisu* a k celé koncepci radikálního marxismu získal odstup, i když byl nadále spjat s levicovými hodnotami.

Po stažení *Dziadů* Adama Mickiewicze v režii Kazimierze Dejmka ze scény Národního divadla patřil k iniciátorům protestních akcí, autorům šířených letáků a při posledním představení *Dziadů* 30. ledna 1968 začal v hledišti skandovat heslo: *Nezávislost bez cenzury*.

Třebaže během debat, které se tehdy vedly, nebyl stoupencem svolání shromáždění, podpořil toto rozhodnutí po vyloučení *Adama Michnika a Henryka Szlajfera 3. března 1968. Byl uvězněn 8. března večer podobně jako *Kuroń. Stal se cílem útoků tisku PLR i prvního tajemníka ústředního výboru PSDS Władysława Gomułky. S *Kuroněm byli pokládáni za hlavní iniciátory událostí *března 1968. V lednu 1969 stanuli oba před soudem s obžalobou z účasti v tajném svazu (jímž měla být skupina „komandosů“) a odsouzeni každý na tři a půl roku do vězení.

Modzelewski byl propuštěn v září 1971. Mohl nastoupit do práce v Ústavu dějin hmotné kultury Polské akademie věd (PAN), ale mimo Varšavu. Usadil se v Sobótce u Vratislavi. Neúčastnil se aktivně činnosti opozice, což vysvětloval úmyslem věnovat se vědecké práci, únavou z vězení a také tím, že nevěří v možnost vybojovat snesitelnější podmínky než ty, jaké začátkem sedmdesátých let panovaly.

Po *červnu 1976 však vystoupil s prohlášením proti jednání garnitury prvního tajemníka ÚV PSDS Edwarda Gierka. V rozsáhlém memorandu Gierkovi upozorňoval na postupující politickou a hospodářskou krizi a protestoval proti politice pronásledování dělníků. Připouštěl, že je stoupencem politického pluralismu, i když ten podle jeho názoru za stávajících podmínek neměl naději na uskutečnění. Předkládal program omezených reforem včetně autonomie odborů.

V roce 1978 vydal Modzelewski pod pseudonymem Krzysztof Kwiecień v nezávislém čtvrtletníku **Krytyka* polemiku s exilovým publicistou Janem Drewnowským týkající se tradice revizionismu. Hájil ho jako koncepci, která měla značný kulturní úspěch a vytvořila modely protitotalitního jednání. Zároveň uváděl, že opozice sedmdesátých let *je jako celek cizí komunistické ideologii, byť mnozí její účastníci kdysi bývali revizionisty*. To se vztahovalo i na něho samotného.

Za stávek v srpnu 1980 se objevil v gdaňských Leninových loděnicích, ale jako člověk spojovaný úřady s *březnem 1968 nechtěl ztížit vyjednávání stávkujících s vládním výborem. Vrátil se do Vratislavi, kde byl začátkem září zvolen místopředsedou zakládajícího výboru nových odborů ve vratislavských pobočkách PAN a poté byl delegován do regionálního Mezipodnikového zakládajícího výboru (MKZ). Byl jmenován do předsednictva MKZ a zvolen do delegace, která měla reprezentovat Vratislav na konferenci organizátorů nových odborů 17. září v Gdaňsku. Na této schůzi sehrál zásadní roli. Podobně jako *Jan Olszewski přesvědčoval přítomné, aby všechny regionální odborové organizace podaly společnou žádost o registraci anebo vytvořily společný celostátní výbor. Navrhl také, aby nový svaz přijal jméno *Solidarita. Celostátní dohadovací výbor (KKP) *NSZZ Solidarita mu 9. listopadu 1980 svěřil funkci tiskového mluvčího.

Byl aktivistou silně usazeným ve svém regionu, citlivým na nálady mas, měl neobyčejné řečnické schopnosti. Nejednou byl řazen k radikálům. V období tzv. bydhošťské krize se vyjadřoval pro generální stávku, aby byla vláda nucena k podstatným ústupkům. Po uzavření varšavské dohody 30. března 1981 vystoupil na zasedání KKP 31. března – 1. dubna se zásadní kritikou vyjednavačů a formy odvolání stávky, v němž viděl porušení odborové demokracie.

Kritizoval rovněž *Lecha Wałęsu za monarchistický způsob řízení *Solidarity. Odstoupil kvůli tomu z funkce tiskového mluvčího.

Zůstal však členem KKP a v říjnu 1981 na I. celostátním sjezdu delegátů *Solidarity byl zvolen do Celostátního výboru. Vyjadřoval se pro kompromisní návrh zákona o cenzuře a stavěl se proti heslu svobodných voleb do Sejmu. Zároveň přesvědčoval o koncepci rozvoje samospráv v průmyslu a prohloubení demokratických změn, mj. prostřednictvím svobodných voleb do národních výborů a na centrální úrovni jmenováním společenské reprezentace schopné sladit společenskou a hospodářskou politiku se Sejmem a vládou.

V noci z 12. na 13. prosince 1981 byl internován a převezen do vězení ve Strzebielinku a poté do Białołęky. Z internace propašoval několik článků, které vyšly v podzemním tisku pod pseudonymem Czesław Bednarski. Byl jedním ze sedmi vůdců *Solidarity, kteří v prosinci 1982 nebyli propuštěni z internace, ale uvězněni s obviněním z *pokusu násilně svrhnout zřízení PLR.* Byli vězněni bez soudu a propuštěni na amnestii v červenci 1984.

Během věznění byl propuštěn z práce. Přesto znovu zahájil vědecká bádání. V roce 1987 ho zaměstnala PAN. Nepatřil k podzemnímu vedení *Svazu a nevstoupil ani do *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita vytvořeného v prosinci 1988. Neúčastnil se ani jednání u *kulatého stolu, byť v říjnu 1988 na stránkách časopisu **Tygodnik Powszechny* podpořil tuto koncepci kompromisu mezi mocí a *Solidaritou. V červnu 1989 byl zvolen do Senátu jako kandidát *Občanského výboru. Mandát zastával do roku 1991.

V roce 1990 byl iniciátorem parlamentního klubu Solidarita práce. V letech 1992–1995 působil v Unii práce. V roce 1990 obdržel titul profesora. Autor mnoha významných děl z medievalistiky. Od roku 1994 byl zaměstnán na Fakultě historie Varšavské univerzity.

V roce 1989 byl vyznamenán Řádem bílého orla. V prosinci 2006 byl zvolen místopředsedou Polské akademie věd.

Andrzej Friszke

I.

KUROŃ, J. – MODZELEWSKI, K.: Lewica jutra: rozważna i romantyczna…
TÍŽ: *List otwarty do Partii…*
Barbarzyńska Europa. Varšava 2004.
Dokąd od komunizmu? Varšava 1993. Francouzsky jako: *Quelle voie après le communisme?* [Paříž] 1995 (publicistika).
Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej. Vratislav 1987.
Między umową a wojną. Varšava 1989 (soubor publicistiky).
Zaženem dějin klisny! Vyznání potlučeného jezdce. Přel. Šustrová, Petruška. Ostrava 2015.
Życiodajny impuls chuligaństwa. Notatki z lat 1993–2002. Krakov 2003.
Żyję w historii. In: BAJER, M.: *Blizny po ukąszeniu*. Varšava 2005.

II.

BARKER, C. (ed.): *Solidarność: the Missing Link? A New Edition of Poland's Classic Revolutionary Socialist Manifesto.* Londýn 1982.
Czy Pan jest socjalistą? *Tygodnik Powszechny*, 1996, č. 6 (rozhovor).
EISLER, J.: *Polski rok 1968*…
Emocje i realia. *Kultura*, (Varšava) 1980, č. 48 (rozhovor).
FRISZKE, A.: *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*. Krakov 2010.
TÝŽ: Karol Modzelewski – na lewo od centrum? In: KOPKA, B. – ŻELICHOWSKI, R. (eds.): *Rodem z „Solidarności"…*
GRABSKI, A. – ŁUGOWSKA, U.: *Trockizm. Doktryna i ruch polityczny*. Varšava 2003 (kapitola o mezinárodním přijetí *Otevřeného dopisu*).
HEMMERLING, Z. – NADOLSKI, M.: *Opozycja wobec rządów komunistycznych…*
HOLZER, J.: *„Solidarność" 1980–1981. Geneza i historia*…
KUROŃ, J.: *Wiara i wina. Do i od komunizmu…*
Na pewno czas najważniejszy. Rozmowa z Karolem Modzelewskim. In: JANKOWSKA, J.: *Portrety niedokończone…*
Największe rozczarowanie. *Tygodnik Solidarność*, 1991, č. 45 (rozhovor).
Nie będę słuchał bezpieki. *Przegląd*, 2000, č. 31 (rozhovor).
Ostatni akord przed konfrontacją. *Most*, 1985, č. 4.
STEFAŃSKI, S. [vl. jm. Suleja, Włodzimierz]: *„Solidarność" na Dolnym Śląsku*…
TIGRID, P.: *Amere Revolution*…

Kornel MORAWIECKI
(nar. 1941)

Fyzik. Dlouholetý redaktor a vydavatel podzemního *Dolnoslezského bulletinu*; zakladatel a vůdce *Bojující Solidarity. Pseudonymy: Andrzej, K. M.

Narodil se ve Varšavě. V letech 1959–1963 studoval fyziku na Vratislavské univerzitě; do roku 1973 byl vědeckým pracovníkem na této vysoké škole. Účastnil se studentských stávek a shromáždění v *březnu 1968 ve Vratislavi. V srpnu 1968 byl autorem a distributorem letáků proti *invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa. V lednu 1969 vylepoval přesýpací hodiny připomínající sebeupálení českého studenta Jana Palacha v Praze. Po událostech *prosince 1970 roznášel ve Vratislavi protisocialistické letáky. V roce 1973 nastoupil do práce na Vratislavské polytechnice.

V červnu 1979 začal spolupracovat s Klubem společenské sebeobrany založeným na jaře téhož roku – dolnoslezským protějškem *Výboru společenské sebeobrany KOR. Od ledna 1980 redigoval a vydával spolu s Romualdem Lazarowiczem, Janem Waszkiewiczem a Michałem Wodzińským nezávislý *Biuletyn Dolnośląski* (*Dolnoslezský bulletin*), který vycházel od června 1979 a v němž se psalo o represích úřadů a projevech společenského odporu, vycházely tam analýzy mezinárodní situace a texty o skutečných nejnovějších dějinách Polska. Již tehdy si myslel, že je potřeba nekompromisně a účinně vystupovat proti státní moci a podporovat protirežimní činnost v ostatních zemích východní Evropy.

V srpnu 1980 redigoval letáky informující o stávkách na Pobřeží. V *Dolnoslezském bulletinu* a na zvláštním letáku uveřejnil 21 požadavků gdaňského Mezipodnikového stávkového výboru (dostal je od Zenona Pałky). Pak se stal členem podnikového výboru *NSZZ Solidarita (*Svaz) na Vratislavské polytechnice. Patnáctého srpna 1981 stanul v čele pětičlenného regionálního sjezdového výboru Dolní Slezsko, který sestavoval seznam delegátů do celostátního sjezdového výboru.

Zúčastnil se I. celostátního sjezdu delegátů *Solidarity v Gdaňsku (září–říjen 1981) a ve druhém kolem navrhl zpracovat instrukce pro případ nastolení *výjimečného stavu v zemi a cizí intervence.

Poté, co v *Dolnoslezském bulletinu* (červenec–srpen 1981) vyšla *Výzva k sovětským vojákům pobývajícím v Polsku* a *Poselství Svobodných odborů v Moskvě Solidaritě*, byl 14. září 1981 zatčen, ale pod tlakem dolnoslezské *Solidarity a díky záruce rektora polytechniky Tadeusze Zipsera a prorektora Andrzeje Wiszniewského byl propuštěn před uplynutím 48 hodin. Byl však postaven před soud. V listopadu a v prosinci proběhlo několik soudních jednání, k dalším už nedošlo, protože byl nastolen *výjimečný stav. Od 11. listopadu do 9. prosince vydával Morawiecki pod hlavičkou vedení regionu *NSZZ Solidarita Dolní Slezsko plakátové noviny *Nasze Słowo* (*Naše slovo*).

Pro případ ohrožení *Svazu připravil ve Vratislavi konspirační tiskařskou síť, kterou podzemí využívalo za *výjimečného stavu. Od 13. prosince 1981 pracoval v konspiraci.

Vstoupil do podzemního Regionálního stávkového výboru *NSZZ Solidarita Dolní Slezsko (RKS). Do 7. června 1982 vydával bulletin RKS *Z dnia na dzień* (*Ze dne na den*). Kvůli konfliktu s *Władysławem Frasyniukem, který RKS řídil, a protože se vyjadřoval pro otevřený boj s komunistickým režimem včetně použití násilí, založil Porozumienie Solidarność Walcząca (Dohodu Bojující Solidarita). Prvního června 1982 rezignoval na funkci šéfa propagandy RKS a o týden později začal vydávat bulletin *Bojující Solidarita*.

Poté, co byl *Frasyniuk uvězněn a RKS částečně zlikvidován, proměnil Morawiecki Dohodu na *Bojující Solidaritu (SW) a stal se předsedou jejího výkonného výboru. V programovém článku *Kim Jesteśmy? O co Walczymy?* (*Kdo jsme? Za co bojujeme?;* září 1982) napsal: *Už nevěříme v reformovatelnost režimu, který nás obelhával 38 let. Chceme ho změnit a tuto moc zbavit moci.* V roce 1986 předvídal pád komunismu ve třech etapách: stažení sovětských vojsk z Polska, svobodné komunální a parlamentní volby, rozpad SSSR. Byl stoupencem společenské solidarity a sociálního zabezpečení pro nejslabší. Vyslovoval se pro volný trh, který bude částečně kontrolovaný státem. Tyto názory se odrazily v programu *SW, který vyšel v roce 1986 a jehož byl spoluautorem.

Spoluorganizoval struktury *SW v Dolním Slezsku a ve městech jiných regionů (Gdaňsk, Katovice, Poznaň, Řešov, Štětín, Varšava); byl vydavatelem a redaktorem časopisů: *Biuletyn Dolnośląski, Biuletyn Solidarności Walczącej, Solidarność Walcząca.* Dohlížel na práci více než deseti podzemních tiskáren a rádia *Solidarność Walcząca*. V letech 1986–1987 inicioval transport nezávislých publikací z Londýna na Ukrajinu, koordinoval převoz tiskařského a rozhlasového vybavení z Německa.

Byl uvězněn 9. listopadu 1987 ve Vratislavi spolu s Hannou Łukowskou-Karniej, která rovněž patřila do *SW, a umístěn do vězení ve Varšavě s obviněním z *pašování a používání falešného osobního průkazu.* Ve prospěch jeho propuštění podnikly akce okruhy vratislavské opozice, mj. *Frasyniuk. Dvanáctého dubna 1988 napsal Morawiecki generálovi Jaruzelskému dopis, v němž protestoval proti tomu, aby se s jeho kauzou zacházelo jako s kriminálním případem. Třicátého dubna 1988 byl spolu s Andrzejem Kołodziejem, vedoucím oddílu Trojměstí *SW, údajně nemocným na rakovinu, podvodem donucen vycestovat za hranice. Čtvrtého května se pokusil vrátit, ale na letišti Okęcie ve Varšavě ho násilím vsadili do letadla a poslali do Vídně. Odcestoval odtamtud do USA. Díky pomoci přátel se koncem srpna 1988 do země nelegálně vrátil.

Byl odpůrcem kompromisu s komunistickými orgány a proti vyjednávání u *kulatého stolu. Dohodu s Polskou sjednocenou dělnickou stranou pokládal za počátek legitimizace nomenklaturních struktur v Polsku a přivlastnění si společného majetku komunisty a částí opozice. Protestoval proti kandidatuře generála Jaruzelského na prezidenta PLR.

Od konspirační činnosti upustil až v roce 1990.

V červenci 1990 založil Stranu svobody – pokračovatelku myšlenky *SW. Požadoval právní ustanovení, jež by na deset let zakazovalo kandidovat v parlamentních i komunálních volbách bývalým aktivistů PSDS. V roce 1991 oznámil svou kandidaturu v prezidentských volbách, ale nepodařilo se mu sebrat 100 tisíc podpisů, jejichž podporu vyžadoval volební zákon. Před parlamentními volbami v roce 1993 vstoupila Strana svobody do Koalice pro republiku. V březnu 1995 Morawiecki stranu rozpustil. Neúspěch ho nadlouho znechutil a odradil od další politické činnosti (až v roce 2015 se stal poslancem za stranu Kukiz 15 a prezident jej jmenoval předsedou-seniorem dolní komory parlamentu; v roce 2016 založil novou stranu Svobodní a solidární, jíž se stal předsedou).

Od roku 1991 přednášel na Vratislavské polytechnice.

Za úsilí o nezávislost Polska ho z rozhodnutí londýnské exilové vlády prezident Kazimierz Sabbat vyznamenal Důstojnickým křížem Řádu obrody Polska.

Jan Ryszard Sielezin

I.

Będziemy gotowi. *Solidarność Walcząca,* 1983, č. 29.

O wspólnotę narodów i państw demokratycznych. *Solidarność Walcząca*, 1985, č. 19.

Prawo i wina. *Biuletyn Dolnośląski*, 1980, č. 5.

Rzecz ludzka nie jest zakończona. *Biuletyn Dolnośląski*, 1981, č. 2.

Solidarność Walcząca nie zaakceptuje żadnych rozwiązań polegających na rezygnacji z NSZZ „S". *Solidarność Walcząca*, 1988, č. 19.

II.

BRZECHCZYN, K.: Maciej Frankiewicz. In: SKÓRZYŃSKI, J. – SOWIŃSKI, P. – STRASZ, M. (eds.): *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89,* sv. 1. Varšava 2000 (životopisy aktivistů SW).

TÝŽ.: Andrzej Kołodziej; TÝŽ: Ewa Kubasiewicz; BUBNICKI, R.: Jarosław Broda; NEJA, J.: Janina Jadwiga Chmielowska. In: SKÓRZYŃSKI, J. – SOWIŃSKI, P. – STRASZ, M. (eds.): *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89,* sv. 2. Varšava 2002 (životopisy aktivistů SW).

DUDZIŃSKI, W.: Jeden wielki kocioł. *Nowe Państwo*, 2004, č. 1.

GARGAS, A. – WOJCIECHOWSKI, M.: *Partie polityczne w Polsce*. Gdaňsk 1991.

CHMIELOWSKA, J. J.: Praktyka długiego marszu. In: DUDEK, A. – MADEJ, K. (eds.): *Świadectwa stanu wojennego…* (vyprávění aktivistky SW).

JANKE, I.: *Tvrz: Bojující Solidarita – podzemní armáda*. Přel. Šustrová, Petruška. Ostrava 2015.

KALISKI, B.: Adam Borowski; RUDKA, S.: Romuald Lazarowicz; TÝŽ: Wojciech Myślecki. In: SKÓRZYŃSKI, J. – SOWIŃSKI, P. – STRASZ, M. (eds.): *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89,* sv. 3. Varšava 2006 (životopisy aktivistů SW).

MACIEJEWSKA, B.: Jak Niemcy dla Polaków zostali przemytnikami. Rozmowa z Michałem Gabryelem. *Wieża Ciśnień* (vratislavská příloha *Gazety Wyborczé*), 26. 5. 2006.

MORAWIECKI, M.: *Geneza i pierwsze lata „Solidarności Walczącej"*. Vratislav 1992 (magisterská práce; Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego).

Nie osiąga się zwycięstw bez walki. In: NAWROCKI, G.: *Struktury nadziei…*

Od Związku Młodzieży Socjalistycznej do Solidarności Walczącej. Rozmowa z Andrzejem Zarachem, członkiem Komitetu Wykonawczego Solidarności Walczącej w latach 1984––1988, část 2. *Solidarność Walcząca,* 1996, č. 4.

PIOTROWSKI, P.: „Solidarność Walcząca" w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa. *Biuletyn IPN*, 2005, č. 7–8.

Rozmawiamy z Kornelem Morawieckim. *Z dnia na dzień*, 1981, č. 28.

RUDKA, S.: *Poza cenzurą. Wrocławska prasa bezdebitowa 1973–1989*…

„Solidarność Walcząca" była organizacją czynnego oporu. Wywiad z Andrzejem Mycem, członkiem Komitetu Wykonawczego Organizacji „Solidarność Walcząca". *Solidarność Walcząca,* 1998, č. 5.

Walka o serca i umysły. Agencja Wydawnicza Solidarności Walczącej, Vratislav 1986 (rozhovor).

WASZKIEWICZ, J.: Pracownicy i studenci Politechniki Wrocławskiej w demokratycznej opozycji 1977–1980. In: CZOCH, R. (ed.): *Księga jubileuszowa 50-lecia Politechniki Wrocławskiej 1945–1995*. Vratislav 1995.

ZARACH, A.: Solidarność Walcząca. Program i stan organizacji. *Solidarność Walcząca*, 1998, č. 4 (zpráva o SW z roku 1988).

Zeznania świadków obrony. Z procesu K. Morawieckiego. *Słowo Polskie*, 1981, č. 240.

ZNAMIEROWSKI, A.: *Zaciskanie pięści. Rzecz o „Solidarności Walczącej"...*

Zdzisław NAJDER
(nar. 1930)

Kritik a literární historik, znalec tvorby a života Josepha Conrada-Korzeniowského, publicista, politik. V roce 1976 zakladatel *Polské dohody za nezávislost. V letech 1982–1987 ředitel polské stanice *_Rádia Svobodná Evropa_. V období 1990–1991 předseda *Občanského výboru při Lechu Wałęsovi. Pseudonymy: Exul, Bogusław Grodzicki, Marian Kowalski, Bronisław Lasocki, Socjusz.

Narodil se ve Varšavě. Od roku 1949 studoval polonistiku a filozofii na Varšavské univerzitě. V roce 1952 psal pod pseudonymem Bogusław Grodzicki do časopisu **Tygodnik Powszechny*. Nezískal proto povolení k magisterské zkoušce, což se rovnalo vyloučení ze školy. Studia zakončil až v roce 1954. V letech 1952–1957 byl asistentem v Literárněvědném ústavu Polské akademie věd a v letech 1958–1959 na katedře estetiky Varšavské univerzity. V letech 1957–1958 byl členem *Klubu křivého kola (KKK), v letech 1957–1983 Svazu polských spisovatelů, od roku 1958 polského PEN klubu.

Při pobytu za hranicemi v roce 1957 navázal kontakt s londýnskou a pařížskou politickou emigrací. Na podzim toho roku zachytila Státní bezpečnost jeho dopisy Jerzymu Giedroycovi, redaktorovi pařížské **Kultury*, v nichž byla popsána situace ve Varšavě po uzavření týdeníku *Po Prostu* (*Prostě*). Najder byl vyslýchán kvůli obvinění ze spolupráce s emigrantskými kruhy. Začátkem roku 1958 podepsal souhlas se spoluprací s SB (krycí jméno „Zapalovač") s úmyslem – jak tvrdil – ji dezinformovat a varovat známé, že jsou sledováni nebo podezříváni (informoval mj. Bolesława Taborského, básníka a překladatele žijícího v Londýně, že je podezřelý ze špionáže, a v roce 1958 kolegy z *KKK, že jsou cílem sledování). V létě 1958 se z *KKK stáhl v obavě, že by mohl poškodit jeho ostatní členy. O svých kontaktech s SB řekl přátelům: *Janovi Olszewskému a Janu Józefovi Szczepańskému. V roce 1959 byl v době své nepřítomnosti v Polsku na pokyn ministerstva vnitra propuštěn z práce na Varšavské univerzitě a od té doby se nemohl v zemi ucházet o místo akademického přednášejícího.

Po návratu ze stipendijního pobytu ve Velké Británii (1961–1963) další spolupráci s SB odmítl. V následujících letech přednášel polskou a anglickou literaturu a filozofii na zahraničních univerzitách.

V květnu 1975 vydal pod pseudonymem Marian Kowalski v pařížské **Kultuře* (č. 5) článek *O potrzebie programu* (*O potřebě programu*) – výzvu emigraci, aby zformulovala program směřující k nezávislosti, který bude východiskem ke spolupráci dělníků a inteligence doma. Psal, že jeho základem by měl být předpoklad, že Polsko nemůže dosáhnout úplné nezávislosti bez podpory některé velmoci.

Podepsal **Dopis 101* z 31. ledna 1976 pro ústavní výbor Sejmu proti navrhovaným změnám Ústavy PLR. V témže roce založil tajnou *Polskou dohodu o nezávislosti (PPN). Spolu s Wojciechem Karpińským, *Janem Olszewským a Janem Zarańským napsal program *PPN (vyšel v londýnském časopise *Tygodnik Polski* 3. května 1976 a o několik dnů později v Polsku, kde se šířil ve strojopisech, a poté v červenci 1976 v pařížské **Kultuře*). Jako cíle *PPN v něm bylo uvedeno: opětovné získání suverenity Polska, což se spojovalo s úplnou nezávislostí na SSSR a odchodem z Varšavské smlouvy, nastolení demokratického zřízení a občanských svobod,

návrat svobody slova a sdružování, zavedení soukromého sektoru v ekonomice. Obsahoval návrh na smíření s Německem, jehož zárukou by byl vstup do evropského společenství (v pozdějších textech *PPN byla předložena teze, že nezávislost Polska je podmínkou sjednocení Německa a sjednocení Německa je zárukou nezávislosti Polska), a také podporu snah o nezávislost Běloruska, Litvy a Ukrajiny.

Spolu s Andrzejem Kijowským, *Janem Olszewským a Janem Józefem Szczepańským tvořil Najder konspirativní anonymní vedení *PPN, které potvrzovalo, že zpracované texty mohou být vytištěny. Od května 1976 do konce roku 1981 vyšlo 50 publikací *PPN (zpočátku přepisovaných na stroji, poté ve formě fotokopií a nakonec rozmnožovaných na cyklostylu), podepsaných nejčastěji expertním týmem *PPN nebo pseudonymem autora. Ke spolupracovníkům *PPN patřili mj.: *Władysław Bartoszewski, Aleksander Gieysztor, Józefa Hennelowa, Jerzy Holzer, *Marcin Król, *Wiktor Kulerski, Stanisław Lem, *Jan Józef Lipski, *Tadeusz Mazowiecki, Wojciech Roszkowski, Stanisław Szczuka, Andrzej Szczypiorski, Witold Trzeciakowski, Roman Zimand. Najder byl jedním z hlavních autorů textů o historických tradicích, vnitřní a společenské politice a budoucí polské zahraniční politice a také prohlášení *PPN.

Od roku 1977, kdy byl zachycen jeho dopis Jerzymu Lerskému, jenž byl důvěrníkem *PPN v zahraničí, Najdera sledovala a obtěžovala SB (probodávání pneumatik auta, sledování bytu a odposlech, vloupání do chalupy).

V listopadu 1981 vycestoval do Anglie, kde připravoval anglické vydání životopisu Conrada-Korzeniowského. Po informaci o nastolení *výjimečného stavu a zahájení trestního stíhání proti *PPN 14. prosince 1981 varovalo Najdera britské ministerstvo zahraničí, že po něm úřady PLR pátrají, a tak se rozhodl zůstat ve Velké Británii. V lednu 1982 získal politický azyl. V té době úzce spolupracoval s **Kulturou*.

V dubnu 1982 zaujal místo ředitele polské stanice **Rádia Svobodná Evropa* (*RSE*). V květnu 1983 byl obžalován ze špionáže a v nepřítomnosti odsouzen vojenským soudem ve Varšavě k smrti a propadnutí majetku a poté zbaven polského občanství.

Po pěti letech práce v **RSE* v Mnichově odjel do Francie. Publikoval v podzemním tisku v Polsku (*Spotkania*, *Arka*) a v pařížském *Kontaktu* (1986–1991), v letech 1987–1991 byl členem jeho redakce. V létě 1988 znovu začal spolupracovat s **RSE* jako komentátor.

Jako poradce (od roku 1982) Koordinační kanceláře *NSZZ Solidarita v Bruselu doprovázel *Lecha Wałęsu při jeho návštěvě v Paříži v prosinci 1988 a při cestě po SRN na podzim 1989.

Rozsudek smrti, který nad ním byl vynesen, byl zrušen v roce 1989. V únoru 1990 se Najder natrvalo vrátil do Polska. V letech 1990–1992 stál v čele celopolského *Občanského výboru. V roce 1992 byl vedoucím poradců premiéra *Jana Olszewského. V letech 1991–1993 byl zakladatelem a prvním předsedou Atlantického klubu, od roku 1994 předsedou Polského Conradova sdružení. V letech 1997–2003 byl profesorem Ústavu anglické filologie Opolské univerzity, v letech 1998–2001 šéfem kanceláře Výboru pro evropskou integraci. V roce 2005 byl vyznamenán Řádem Čestné legie, nejvyšším francouzským vyznamenáním.

Joanna Rutkowska

I.

Ile jest dróg? Paříž 1982.
Integracja z perspektywy wsi. *Wokół Współczesności*, 2004, č. 1.
Jaka Polska. Co i komu doradzałem. Varšava 1993.
Myśli o programie „Solidarności". *Kultura*, 1981, č. 12.
Niepodległość. *Arka*, 1988, č. 23.
Nowa geopolityka: Europa Środkowa i Wschodnia – między Unią Europejską a Stanami Zjednoczonymi. *Przegląd Polityczny*, 2005, č. 69 (zápis debaty).
Polskie obowiązki: między USA a Europą. *Rzeczpospolita*, 2003, č. 39.
Rachunek sumienia. *Rzeczpospolita*, 15.–16. 10. 2005.
RWE 1982–1987. Zapiski dyrektora. *Zeszyty Historyczne*, 2005, č. 153.
Sztuka i wierność. Szkice o twórczości Josepha Conrada. Opolí 2000.
W sercu Europy. Zbiór komentarzy z „Tygodnika Solidarność". Varšava 1998.
Wymiary polskich spraw: 1982–1990. Varšava 1990.
Wypowiedzenie niepodległości. *Karta*, 2003, č. 39.
Z Polski do Polski poprzez PRL. Varšava 1995.

II.

GAWLIKOWSKI, L.: Radio Wolna Europa 1982–1987. Spojrzenie z dystansu. *Zeszyty Historyczne*, 2006, č. 158.
GROTOWICZ, W. – OLEŚ, S. [pseudonym]: *Czy Polaków stać na optymizm? Rozmowy ze Zdzisławem Najderem*. Štětín 1989.
MACHCEWICZ, P. – PACZKOWSKI, A.: Po pierwsze niepodległość. *Rzeczpospolita,* 15.–16. 10. 2005.
TÍŽ: Tajny agent. *Rzeczpospolita,* 8.–9. 10. 2005.
MORAWSKI, J.: Na akt łaski nie zasługuje. *Rzeczpospolita*, 23.–24. 5. 2003.

Marek NOWICKI
(1947–2003)

Fyzik. Od roku 1982 člen Helsinského výboru v Polsku.
V letech 1984–1989 redaktor podzemního čtvrtletníku *Praworządność* (*Zákonnost*).
Od roku 1990 předseda Helsinské nadace pro lidská práva. Pseudonymy: KF, Man.

Narodil se v Lodži. V roce 1973 zakončil Fakultu fyziky na Varšavské univerzitě, kde pak pracoval do roku 1981 a poté v letech 1983–1984. V období let 1977–1980 byl v SSSR, kde pracoval ve Spojeném ústavu jaderných výzkumů v Dubné u Moskvy. Působil v polských horolezeckých organizacích. V roce 1980 se angažoval v činnosti Mezipodnikového zakládajícího výboru (MKZ) *NSZZ Solidarita Mazovsko (*Svazu). Jako konzultant *Solidarity jezdil po podnicích v celém Polsku. Pomáhal vést zakládající a volební schůze *Svazu.

Do jara 1981 byl předsedou Výboru pro mediaci MKZ, v němž působil mj. s Barbarou Malak, Andrzejem Palczewským a Danutou Przywarou; zabýval se řešením odborářských sporů a konfliktů mezi podnikovými výbory a vedením podnikům. Poté se stal vedoucím týmu pro technickou organizaci protestních akcí regionu *NSZZ Solidarita Mazovsko, kde spolupracoval mj. s Jerzym Balem, Adamem Borowským, Julií Czarneckou, Wiktorem Nagórským a Ewou Tomaszewskou. Věnoval se přípravě pouličních demonstrací a stávkových plánů. Dva měsíce před nastolením *výjimečného stavu začal organizovat dělnické milice, které měly chránit manifestace.

V noci z 12. na 13. prosince 1981 ho zatkla Státní bezpečnost v sídle regionu ve Varšavě. Byl umístěn v internačních táborech v Białołęce, Załężi, Kielcích-Piaskách. Za pobytu v Białołęce dával vzdělávací lekce z fyziky a matematiky. Tam se také při rozhovorech se Stefanem Starczewským zamýšlel nad vytvořením skupiny, která by zpracovala zprávu o porušování lidských práv v Polsku v době *výjimečného stavu. V prosinci 1982 se okamžitě po propuštění připojil k Helsinskému výboru, který v Polsku vznikl v říjnu téhož roku. Patřili do něj mj. Jerzy Ciemniewski, Jarosław Kaczyński, Stefan Starczewski a Alina Trębacka.

Byl spolutvůrcem prvních zpráv Helsinského výboru *Lidská a občanská práva v PLR*, které byly předávány na schůze Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Zprávy obsahovaly přehled obětí a represí vůči občanům, informace o trestních stíháních, politických procesech, „aktech milosrdenství" a situaci odborů, jakož i právní analýzy. První zpráva se týkala roku 1982 a vyšla v edici „Dokumenty" Knihovny *Kultury* (1983). Nowicki se také podílel na vytvoření zprávy o dodržování Mezinárodního paktu o občanských a politických právech v Polsku, připravené na objednávku Mezinárodní organizace práce.

V letech 1984–1989 redigoval pod pseudonymem Man podzemní čtvrtletník *Praworządność* (*Zákonnost*) – „časopis o právu a bezpráví". Vedl na jeho stránkách diskuse o problémech lidských práv za účasti mj. Anny Bojarské, Lecha Falandysze, Wandy Falkowské, Dariusze Fikuse, Andrzeje Krajewského, Juliusze Rawicze, Anny Teresy Szymańské. Publikoval výsledky vlastních šetření o únosu toruňských opozičních atktivistů Státní bezpečností začátkem roku 1984 a o okolnostech smrti Piotra Bartoszczeho z rolnické Solidarity. O podobné problematice psal do dalších podzemních periodik, mj. to byly *Prawo i Bezprawie* (*Právo a bezpráví*), *KOS* nebo *Vacat*.

Byl zakladatelem nevelkého podzemního Vydavatelství Neutrino, které vydalo mj. soubor povídek Andrzeje Szczypiorského *Amerykańska whisky*. Živil se také pracemi prováděnými ve výškách, např. mytím oken ve výškových budovách.

V roce 1987 společně s Władysławem Kunickým-Goldfingerem, *Janem Józefem Lipským a Andrzejem Malanowským reaktivoval Polskou socialistickou stranu. Udržoval přímé kontakty s vůdci PPS v exilu, zejména s Lidií Ciołkoszowou. Znechucen vnitřními kontakty ve straně z ní v roce 1990 vystoupil.

Své členství v Helsinském výboru zveřejnil jako jeden z jeho posledních tvůrců během voleb do Sejmu v červnu 1989. Byl důvěrníkem *Jana Józefa Lipského, který kandidoval na senátora.

Od roku 1990 byl předsedou Helsinské nadace pro lidská práva, expertem Organizace spojených národů a Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě v oblasti lidských práv.

Zemřel ve Varšavě.

Małgorzata Mazurek

I.

FIALOVA, Z. – NOWICKI, M.: *Monitoring praw człowieka*. Varšava 2000.
KUNICKI-GOLDFINGER, W. – LIPSKI, J. J. – MALANOWSKI, A. – NOWICKI, M.: *PPS. Propozycje programowe*…
Co to są prawa człowieka? In: ŁABĘCKA, E. (ed.): *Szkoła Praw Człowieka*. Varšava 1998.
Do czego służy konstytucja? *Społeczeństwo Otwarte*, 1990, č. 8.
KBWE. *Społeczeństwo Obywatelskie*, 1990, č. 7.
Komitet Helsiński. *Społeczeństwo Otwarte*, 1990, č. 6.
Międzynarodowa ochrona praw mniejszości narodowych i etnicznych. Varšava 1992.
Ochrona mniejszości. *Społeczeństwo Otwarte*, 1991, č. 11.
Ochrona mniejszości narodowych i etnicznych. In: RZEPLIŃSKI, A. (ed.): *Prawa i wolności człowieka*. Varšava 1993.
Prawa człowieka w różnych konstytucjach. *Społeczeństwo Otwarte*, 1991, č. 10.
Proces KBWE. *Społeczeństwo Obywatelskie*, 1991, č. 2.
Temida chroni dziecko. *Społeczeństwo Obywatelskie*, 1990, č. 9.

II.

Archiwum Komitetu Helsińskiego. Wydawnictwo Społeczne KOS, Varšava 1984.
CIOŁKOSZOWA, L.: *Spojrzenie wstecz…*
MALANOWSKI, A.: Z Janem Józefem w PPS. In: BRODZKA, A. – JEDLICKI, J. – LOTH, R. – PUCHALSKA, M. (eds.): *Jan Józef. Spotkania i spojrzenia…*
SZOSTKIEWICZ, A.: *Żeby dało się żyć. Z* Markiem Nowickim, prezesem Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka rozmawia Adam Szostkiewicz. *Tygodnik Powszechny*, 1996, č. 50.
UŁASIUK, O.: Góry, fizyka, wolność. Z Markiem Nowickim, znawcą i doświadczonym obrońcą praw człowieka, rozmawia Olek Ułasiuk. *Internetowa Gazeta Festiwalu Nauki – Monitor Wydarzeń*, (Varšava 2003) – viz http://festiwal.icm.edu.pl/gazeta/wywiady/wywiad2.php (citováno k 20. 2. 2007).

Helsińska Fundacja Praw Człowieka – viz www.hfhrpol.waw.pl (citováno k 20. 2. 2007).
Pamiati Marieka Nowickogo – viz www.hro.org/editions/nowicki (citováno k 20. 2. 2007).

Jan OLSZEWSKI
(nar. 1930)

Advokát. Obhájce v mnoha politických procesech. Člen *Polské dohody za nezávislost. V osmdesátých letech jeden z předních poradců *NSZZ Solidarita.

Narodil se ve Varšavě. Od roku 1943 působil v Šedých šicích, konspirativní skautské organizaci spjaté se *Zemskou armádou (AK). V letech 1946–1947 se účastnil předvolební akce ve prospěch Polské lidové strany řízené Stanisławem Mikołajczykem, která byla opoziční vůči komunistům. V roce 1953 dokončil právnická studia na Varšavské univerzitě. Do roku 1954 pracoval na ministerstvu spravedlnosti (kam se dostal na administrativní „umístěnku") a v letech 1954–1956 v Institutu právních věd Polské akademie věd.

V letech 1956–1957 byl členem redakce *Po Prostu* (*Prostě*), časopisu mladé inteligence, který se angažoval ve změnách v *říjnu 1956. Jako novinář napsal pro tento časopis s Walerym Namiotkiewiczem a Jerzym Ambroziewiczem proslulý text vyzývající k rehabilitaci vojáků *AK. Ve svých článcích poukazoval na zneužití u soudů a v justici, popisoval symbiózu venkovského stranického aparátu s prostředím zločinu. Po likvidaci týdeníku v roce 1957 mu bylo zakázáno publikovat (do roku 1959).

V letech 1956–1962 byl členem *Klubu křivého kola (KKK), kde se stýkal s příslušníky inteligence kriticky naladěnými vůči režimu; byl členem jeho vedení (1958–1961). Poté se účastnil schůzek u *Jana Józefa Lipského, kam byli zváni mj. aktivisté *KKK, který byl v roce 1962 rozpuštěn.

V polovině šedesátých let začal hájit obviněné v politických procesech. V roce 1964 byl advokátem spisovatele Melchiora Wańkowicze, obžalovaného z toho, že předával informace *Rádiu Svobodná Evropa*, v roce 1965 hájil *Jacka Kuroně a *Karola Modzelewského, souzené za *Otevřený dopis členům PSDS*; v roce 1968 pak básníka a satirika Janusze Szpotańského.

V souvislosti s obranou studentů uvězněných v *březnu 1968 ve Varšavě mu byla pozastavena práva advokáta a více než dva roky zůstal bez práce. Zároveň proti němu Státní bezpečnost připravovala fingovaný proces pod záminkou falešných výpovědí. Po téměř půlročním vyšetřování a soudu však byl zproštěn viny. V roce 1970 se vrátil do advokacie a hájil obviněné v politických kauzách, mj. v roce 1971 členy antikomunistické organizace *Ruch.

S *Jakubem Karpińským a* Jackem Kuroněm byl původcem, autorem a také signatářem **Dopisu 59* poslaného v prosinci 1975 Sejmu, který obsahoval protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR a deklaroval cíle opozice. V lednu 1976 napsal také – s Antonim Pajdakem, Stanisławem Szczukou a *Wojciechem Ziembińským – **Dopis 14* proti zařazení článku o nenarušitelnosti spojenectví se SSSR do ústavy. Podepsal prohlášení 14 intelektuálů z června 1976, kteří se solidarizovali s dělnickými protesty.

V roce 1976 spolupracoval se *Zdzisławem Najderem na tvorbě programu tajné organizace *Polská dohoda za nezávislost (PPN). Napsal jeden z nejznámějších textů, které *PPN vydala – instrukci *Obywatel a Służba Bezpieczeństwa* (*Občan a Státní bezpečnost*; červenec 1977), objasňující lidem jejich práva při kontaktech s SB. Patřil do čtyřčlenného anonymního řídícího týmu *PPN – s Andrzejem Kijowským, *Zdzisławem Najderem a Janem Józefem Szczepańským.

V roce 1976 se účastnil zakládání *Výboru na obranu dělníků (KOR), byl spoluautorem jeho *Apelu do społeczeństwa i władz PRL* (*Výzva společnosti a úřadům PLR*) z 23. září 1976. Záměrně nebyl zapsán do seznamu členů *KOR, což mu usnadňovalo poskytovat právní pomoc pronásledovaným a souzeným dělníkům po událostech v *červnu 1976. Podepsal *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977, programový dokument okruhu *KOR.

V srpnu 1980 byl členem expertního výboru Mezipodnikového stávkového výboru v gdaňských Leninových loděnicích. S Wiesławem Chrzanowským a Władysławem Siłou-Nowickým napsal návrh statutu nových nezávislých odborů.

V září 1980 se připojil k organizování nezávislých odborů ve Varšavě. Na konzultačním místě poskytoval porady aktivistům, jezdil na setkání do podniků. Na schůzi v Gdaňsku 17. září 1980 vystoupil – vedle *Modzelewského – s koncepcí, podle níž se měly všechny nově vzniklé odborářské organizace spojit do jedné celopolské struktury: *NSZZ Solidarita (*Svaz).

Byl poradcem Celostátního dohadovacího výboru (od října 1981 Celostátního výboru) *Solidarity a také regionu Mazovsko. S Chrzanowským se účastnili práce na statutu *Svazu. Oba vedli registrační práce *Solidarity u soudu ve Varšavě a později i registrační proces *NSZZ soukromých rolníků Solidarita.

V prosinci 1980 Olszewski spoluvytvářel Výbor na obranu vězňů svědomí zřízený KKP. Od ledna 1981 patřil do rady programového a konzultačního centra společenské a profesionální práce při KKP *NSZZ Solidarita.

Sehrál důležitou roli při uklidňování tzv. bydhošťské krize v březnu 1981 – spolu s dalšími poradci se mu podařilo přesvědčit vůdce *Solidarity, aby odvolali rozhodnutí o generální stávce.

Patřil k umírněným aktivistům, kteří se konfliktům spíše snažili vyhýbat. Na zasedání Celostátního výboru 12. prosince 1981 v Gdaňsku navrhoval uzavřít s komunistickými úřady příměří.

Po nastolení *výjimečného stavu vedl Olszewski z pověření tajemníka Polské biskupské konference arcibiskupa Bronisława Dąbrowského jednání s úřady o propuštění nemocných z vězení a internačních táborů. Angažoval se rovněž jako obhájce v mnoha procesech s organizátory stávek a podzemními vydavateli.

Na jaře 1983 byl iniciátorem společného prohlášení *NSZZ Solidarita, resortních a autonomních odborových svazů, obsahujících protest proti delegalizaci všech odborových svazů v Polsku. Byl tehdy zadržen na 48 hodin a poté – rovnou z vězení – se objevil v soudní síni jako obhájce na procesu s podzemním Mezipodnikovým dělnickým výborem *Solidarity.

Z pověření polského primase Józefa Glempa vystoupil v letech 1984 a 1985 jako další žalobce při procesu s vrahy kněze *Jerzyho Popiełuszka v Toruni. V obžalovacím projevu přenášeném tehdy rozhlasem předložil svou verzi událostí: uváděl, že vražda měla být politickou provokací, jejímž cílem bylo vyvolat v zemi nepokoje.

Byl jedním ze signatářů prohlášení z 31. května 1987, které vydala skupina lidí pozvaná *Lechem Wałęsou a které obsahovalo základní cíle opozice. V květnu 1988 byl za biskupskou konferenci (spolu s Halinou Bortnowskou a Andrzejem Stelmachowským) mediátorem při stávce v Leninově Huti. V prosinci 1988 spolutvořil *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita. V debatách, jež se tehdy vedly, byl skeptický k myšlence na dohodu s komunisty, pochyboval o vůli vládní strany ke kompromisu.

V roce 1989 se při jednáních u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) účastnil práce podskupiny pro reformu práva a soudnictví.

V letech 1990–1992 působil v Dohodě Centrum. Od prosince 1991 do června 1992 byl premiérem. Od roku 1992 zastával funkci předsedy Hnutí pro republiku, od roku 1995 byl předsedou Hnutí obnovy Polska.

V letech1991–1993 a 1997–2005 byl poslancem, v letech 2005–2006 zástupcem předsedy Ústavního soudu, od roku 2006 poradcem prezidenta *Lecha Kaczyńského.

Bogusław Kopka

I.

AMBROZIEWICZ, J. – NAMIOTKIEWICZ, W. – OLSZEWSKI, J.: Na spotkanie ludziom z AK. *Po Prostu*, 11. 3. 1956.

Obywatel a Służba Bezpieczeństwa. Poradnik społeczny PPN. Polskie Porozumienie Niepodległościowe, seš. 8, červenec–září 1977; více než deset vydání ve druhém oběhu.

Proces toruński: przemówienia oskarżycieli, przemówienia obrońców, przemówienia oskarżonych. [Varšava 1985].

II.

Apartheid po polsku. *Przegląd*, 2000, č. 10 (rozhovor).

DOROSZEWSKA, U. – KOPKA, B.: Jan Olszewski – od obrońcy do premiera. In: KOPKA, B. – ŻELICHOWSKI, R. (eds.): *Rodem z „Solidarności"…*

EISLER, J. (ed.): *Co nam zostało z tych lat. Opozycja polityczna…*

JANUSZEWSKI, R. – KŁOSIŃSKI, J. – STRĘKOWSKI, J.: *Olszewski – przerwana premiera. Z Janem Olszewskim rozmawiają Radosław Januszewski, Jerzy Kłosiński, Jan Strękowski.* Varšava 1992.

Konspiratorzy i negocjatorzy: rycerze i zbójcy okrągłego stołu. *Gazeta Polska*, 1999, č. 8 (rozhovor).

ŁOPIEŃSKA, B. – SZYMAŃSKA, E.: Ludzie z „Po Prostu". *Most,* 1986, č. 9–10.

POLAK-PAŁKIEWICZ, E.: *Prosto w oczy…*

Powołać Konstytuantę: przed referendum konstytucyjnym. *Prawo i Życie*, 1997, č. 9 (rozhovor).

Zagubiona wartość. *Tygodnik Solidarność*, 2001, č. 18 (rozhovor).

Zmącony stan świadomości. *Polityka,* 1996, č. 12 (rozhovor).

Jerzy POPIEŁUSZKO
(1947–1984)

Katolický kněz. Kaplan *Solidarity, v osmdesátých letech sloužil mše za vlast v kostele sv. Stanislava Kostky ve Varšavě. Zavražděn důstojníky Státní bezpečnosti.

Narodil se v Okopech u Suchowoli na Białystocku v rolnické rodině. V roce 1965 vstoupil do Metropolitního duchovního semináře ve Varšavě. V letech 1966–1968 byl během základní vojenské služby ve zvláštní jednotce v Bartoszycích šikanován a trestán za vzdorné postoje. V roce 1972 byl vysvěcen na kněze. Působil ve farnostech v Ząbkách, Anině a ve varšavských kostelech Dítěte Ježíše a sv. Anny. V roce 1978 byl jmenován kaplanem lékařských kruhů ve Varšavě, od roku 1981 v celé diecézi. Poté, co koncem sedmdesátých let prodělal těžkou operaci a musel omezit činnost, usadil se ve farnosti sv. Stanislava Kostky na varšavské Žoliborzi.

Když stávkující v nedaleké Huti Varšava požádali, aby se v jejich továrně konala 28. srpna 1980 mše, poslal polský primas kardinál Stefan Wyszyński z nedostatku jiných kandidátů k hutníkům P. Popiełuszka. Ten se stal jejich kaplanem.

Po nastolení *výjimečného stavu spoluorganizoval Primasův výbor na pomoc osobám zbaveným svobody a jejich rodinám. V lednu 1982 byl přítomen na procesu se zaměstnanci Hutě Varšava, souzených za uspořádání stávky 14.–15. prosince 1981, poté se účastnil jiných soudních jednání. S proboštem farnosti sv. Stanislava Kostky P. Teofilem Boguckým sloužil každý měsíc mše za vlast. Shromáždil kolem svého kostela davy obyvatel Żoliborze a celé Varšavy, dělníků z Hutě, inteligence i umělců a také lidi, kteří měli k víře daleko. Přitahoval je vlasteneckými kázáními, v nichž požadoval návrat *NSZZ Solidarita a občanských práv. Poskytoval materiální a duchovní pomoc, zaujal svým zájmem o obyčejné věci i svým skromným životem. Udržoval kontakt s opozičními intelektuály a aktivisty solidaritního podzemí.

Úřady měly z jeho vlivu na lidi panický strach. Ve stížnostech přicházejících varšavské Metropolitní kurii z Úřadu pro věci církevní nebo městského velitelství policie byl obviňován z protistátní činnosti. Kněze přísně kontrolovala Státní bezpečnost. Byl demonstrativně sledován, všemožně mu ztrpčovali život: v noci byl před jeho domem rámus, natírali mu auto olejovými barvami, byl obtěžován předvoláváním na policii. Během jeho vlasteneckých bohoslužeb se kolem kostela často objevovaly kordony policejních aut a skupiny provokatérů. Čtrnáctého prosince 1982 mu neznámí pachatelé hodili do pokoje oknem cihlu s výbušnou náloží; od té doby dělníci z Hutě Varšava kněze dnem i nocí hlídali.

V květnu 1983 P. Popiełuszko uspořádal pohřeb Grzegorze Przemyka, syna Barbary Sadowské spjaté s opozicí, kterého zabili příslušníci policie. *Vyzval jsem k naprostému mlčení a byla to největší a nejvýmluvnější manifestace varšavské společnosti*, zapsal si do deníku (*Zapiski 1980–1984;* 1985). V září 1983 uspořádal s kněžími Kazimierzem Jancarzem a Henrykem Jankowským pouť pracujících na Jasnou Horu (koná se dodnes). Na podzim 1983 vytvořil se *Stefanem Bratkowským v kostele sv. Stanislava Kostky farní univerzitu; mj. tam Michał Boni přednášel o společenském učení církve a Jacek Santorski prováděl vyjednávací trénink.

V prosinci 1983 odhalili příslušníci SB v jeho varšavské garsonce, kterou zdědil po tetě, munici, výbušniny a podzemní publikace – všechno, co tam předtím podstrčili. Popiełuszko byl zadržen na městském policejním velitelství v Paláci Mostowských. Propuštěn byl po dvou

dnech po intervenci polské biskupské konference u ministra vnitra generála Czesława Kiszczaka. Připravoval se s ním soud; kněz byl vyslýchán, v červenci 1984 byla zformulována obžaloba, ale v srpnu trestní stíhání ukončila amnestie.

Prvního května 1984 po mši, kterou sloužil za dělníky a při níž mluvil o důstojnosti práce, policie uzavřela ulice kolem kostela a zaútočila na vycházející dav vodními děly.

Kněz Adam Boniecki, který se s Popiełuszkem sešel na začátku roku 1984, vzpomínal: *O mších za vlast a všem, co se kolem něj dělo, řekl, že je překvapen. Nic takového nepředpokládal ani neprovokoval. Ocitl se náhle v oku cyklónu, uprostřed čehosi nesmírně velkého. Viděl v tom řízení Pána Boha. Věděl, že je teď jistě odpovědný za lidi, kteří mu důvěřují.* […] *Věděl, že je ohrožen, ale neprovokoval neštěstí.* […] *Nenabyl jsem pocitu, že by se tlačil do mučednictví, dobře si však uvědomoval, v jaké je situaci* (*Popiełuszko z daleka i z bliska,* tj. *Popiełuszko zdaleka a zblízka*; 1999). V té době se v tisku, rozhlase a televizi proti němu vedla pomlouvačná kampaň. Zvláště drsným projevem této kampaně byl článek mluvčího vlády Jerzyho Urbana, který o Popiełuszkovi napsal: *nadšený politický fanatik, Savonarola antikomunismu* a mše za vlast označil za „seance nenávisti" (*Seanse nienawiści,* tj. *Seance nenávisti*; 1984).

Biskupové se ho pokoušeli poslat na kněžská studia do Říma, aby ho ochránili. Popiełuszko požádal o oficiální příkaz k cestě, ale přátelům vysvětlil, že se na studenta nehodí: *Mým povoláním je být mezi lidmi, a ne studovat ve Vatikánu*. (*Słowa wybaczenia,* tj. *Slova odpuštění*; 1999).

Třináctého října 1984 se tři důstojníci SB snažili způsobit nehodu auta, kterým jel Popiełuszko z Gdaňsku do Varšavy.

Devatenáctého října 1984 večer při růžencové modlitbě v kostele Polských bratří mučedníků v Bydhošti znovu řekl: *Abychom přemáhali zlo dobrem a zachovávali lidskou důstojnost, není možné bojovat násilím*.

Když se vracel do Varšavy, unesli ho titíž tři důstojníci SB. Jeho řidiči Waldemaru Chrostowskému se podařilo uprchnout; zločin už nebylo možné utajit. Ve Varšavě byly zahájeny modlitby a vigilie, čekalo se na informace o knězově osudu. Únosci Popiełuszka hned po zadržení *údery pěstí a dřevěnou holí zbavili vědomí, dali mu roubík, svázali mu provazem ruce a nohy, naložili ho do kufru auta fiat 125p a odvezli ho do Toruně a poté po silnici směrem k Włocławku, přičemž ho po cestě v souvislosti s jeho pokusy uvolnit se a uprchnout znovu bili dřevěnou holí a pěstmi, cpali mu do úst roubík a nakonec mu dali na krk smyčku, přivázali mu na nohy pytel s kamením a po převezení k přehradě na zálivu Visly u Włocławku ho hodili do vody, čímž způsobili […] jeho smrt udušením* (z textu obžaloby při procesu pro únos a zabití kněze). Tělo bylo vyloveno 30. října 1984 ze zátoky ve Włocławku.

Pochován byl 3. listopadu 1984 u kostela sv. Stanislava Kostky. Pohřbu se zúčastnilo několik set tisíc lidí, mezi nimi vůdcové podzemní *Solidarity (mj. *Lech Wałęsa). Jako reakce na zavraždění kněze vznikly v mnoha městech (mj. v Krakově, Varšavě a Vratislavi) občanské výbory „proti násilí". V podzemí se tiskla jeho kázání.

Při procesu, který přenášel státní rozhlas a jenž trval od 27. listopadu do 7. února 1985, stanuli před Vojvodským soudem v Toruni přímí pachatelé zločinu – důstojníci IV. správy ministerstva vnitra, kteří se zabývali sledováním církve: kpt. Grzegorz Piotrowski (odsouzen k 25 letům vězení), por. Leszek Pękala (15 let), por. Waldemar Chmielewski (14 let) – a také jejich nadřízený plk. Adam Pietruszka, obžalovaný z nabádání a napomáhání zločinu (25 let vězení). Tresty později dvakrát snížila amnestie.

Nepodařilo se zjistit, jakou úlohu při vraždě hráli Pietruszkovi nadřízení a členové vedení Polské sjednocené dělnické strany. V roce 1994 byli obviněni z inspirování zločinu a zastírání

jeho stop generálové SB Władysław Ciastoń (v roce 1984 náměstek ministra vnitra a šéf StB) a Zenon Płatek (náčelník IV. správy). Pro nedostatek důkazů byli zproštěni viny, avšak odvolací soud v roce 1999 rozsudek zrušil. V roce 2000 začal další proces – generál Ciastoń byl obžalován, že Popiełuszkovu vraždu řídil, kdežto od trestního stíhání generála Płatka bylo vzhledem k jeho zdravotního stavu upuštěno. V prosinci 2002 byl Ciastoń znovu zproštěn viny.

Osmého února 1997 začal arcidiecézní proces blahořečení P. Popiełuszka, který byl 6. června 2010 prohlášen za blahoslaveného, a 20. září 2014 byl zahájen proces jeho svatořečení.

Małgorzata Strasz

I.

Homilie. CDN, Varšava 1984; Słowo, Varšava 1984; 1985.
Kazania patriotyczne. Międzyzakładowa Struktura „Solidarności", [Varšava] 1988.
Ku wolności wyswobodził nas Chrystus. Homilie, wywiady, słowo ostatnie. WSKos, [Varšava 1984].
Zapiski 1980–1984. Paříž 1985; Varšava 1990.
SOCHOŃ, J. (ed.): *Kazania 1982–1984*. Varšava 1992.

II.

BARTOSZEWSKI, G. (eds.): *Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982–1984.* Varšava 2004.
BIELSKA, M. – KOWALSKA, I. – TABAKO, T. (eds.): *Proces o uprowadzenie i zabójstwo księdza Jerzego Popiełuszki*, sv. 1–2. Varšava 1992.
BONIECKI, A. ks.: Popiełuszko z daleka i z bliska. *Kontrapunkt* (speciální číslo magazínu *Tygodnik Powszechny*), 1999, č. 6 (38).
BONIECKI, A. ks. – OKOŃSKI, M.: Kłopot z księdzem Jerzym. Z ks. infułatem Zdzisławem Królem [...] rozmawiają ks. Adam Boniecki i Michał Okoński. Tamtéž.
BRATKOWSKI, S.: Popiełuszko nieznany. Tamtéž.
CZACZKOWSKA, E. – WIŚCICKI, T.: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko*…
FRANKIEWICZ, S.: Ksiądz Jerzy Popiełuszko. *Więź*, 1989, č. 10.
KINDZIUK, M.: *Świadek wiary. Życie i śmierć księdza Jerzego Popiełuszki*. Čenstochová 2004.
MUSIAŁ, F. (ed.): Kto zabił? *Kontrapunkt* (speciální číslo magazínu *Tygodnik Powszechny*), 1999, č. 6 (38).
Proces morderców ks. Jerzego Popiełuszki. *Zeszyty Historyczne*, 1985, č. 73.
RAINA, P.: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko, męczennik za wiarę i ojczyznę*, část 1: *W służbie Kościoła*; část 2: *Proces toruński*. Londýn 1986.
REM, J. [vl. jm. Mroziewicz, Robert]: Seanse nienawiści. *Tu i teraz*, 1984, č. 38.
RUANE, K.: *To Kill a Priest. The Murder of Father Popiełuszko and the Fall of Communism*. Londýn 2004.
SALIJ, J.: „Gdyby ten Popiełuszko nie politykował…". *Tygodnik Solidarność*, 2004, č. 43.
SOSNOWSKI, L. (ed.): *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Sługa Boży, patriota, męczennik 1947–1985*. Krakov 2004.
SUMARA, Z.: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko na tle wydarzeń 1981–1985 w świetle podziemnych publikacji i prasy polityczno-związkowej ukazującej się w kraju*. Tarnov 2001.
WENDE, E.: Słowa wybaczenia. *Kontrapunkt* (speciální číslo magazínu *Tygodnik Powszechny*), 1999, č. 6 (38).

Zbigniew ROMASZEWSKI
(1940–2014)

Fyzik. Jeden z nejaktivnějších spolupracovníků *Výboru na obranu dělníků a členů *Výboru společenské sebeobrany KOR. Od roku 1981 člen vedení regionu *NSZZ Solidarita Mazovsko a poté podzemního *Regionálního výkonného výboru Mazovsko. V roce 1982 organizátor prvního *Rádia Solidarita* ve Varšavě. V letech 1986–1989 vedoucí celopolského Výboru pro intervence a zákonnost *NSZZ Solidarita. V letech 1988–1989 v *Celostátním výkonném výboru NSZZ Solidarita. Pseudonym: Z. Z.

Narodil se ve Varšavě. V roce 1955 jako středoškolák vstoupil do kroužku Svazu polské mládeže, který v *říjnu 1956 rozpustil. V letech 1957–1964 studoval fyziku na Varšavské univerzitě, poté byl zaměstnán ve Fyzikálním ústavu Polské akademie věd; v roce 1980 obhájil doktorát. V roce 1967 s manželkou Zofií sbíral podpisy pod petici vědeckých pracovníků na obranu *Adama Michnika, jemuž byla pozastavena práva studenta Varšavské univerzity. Po *březnu 1968 se v bytě Romaszewských za účasti více než deseti známých konaly politické diskuse, na které byli zváni např. Ludwik Cohn, *Edward Lipiński, Jan Nepomucen Miller, Maria Ossowska.

V roce 1976 podepsal Romaszewski jeden z dopisů proti změnám v Ústavě PLR. O několik měsíců později se s manželkou díky známosti s *Henrykem Wujcem zapojili do sbírání peněz pro dělníky z Radomi a Ursusu, pronásledované za účast v protestech v *červnu 1976. Záhy potom vstoupil do tzv. radomské skupiny řízené *Mirosławem Chojeckým; od září 1976 do ledna 1977 jel třiačtyřicetkrát do Radomi s pomocí pro pronásledované. Po uvěznění *Chojeckého v říjnu 1976 převzali s manželkou organizování cest do Radomi a Romaszewski se stal jedním z nejaktivnějších spolupracovníků *Výboru na obranu dělníků (KOR) založeného v září 1976.

Od roku 1977 patřil ke stálým spolupracovníkům nezávislého měsíčníku *Głos*. Podepsal *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977, což byl programový dokument okruhu *KOR, v říjnu vstoupil do *Výboru společenské sebeobrany KOR (KSS KOR) a byl jednou z jeho předních osobností.

Na podzim 1977 se s manželkou postavili do čela Intervenčního výboru *KSS KOR: zabývali se dokumentací případů porušování zákonnosti úřady a pomocí lidem poškozeným státními orgány. Za čtyři roky činnosti úřadu přišlo ročně několik set stížností včetně kauz lidí těžce zbitých nebo zavražděných. Ty nejdrastičtější byly popsány v souboru *Dokumenty bezprawia* (*Dokumenty bezpráví*; 1978). O práci Intervenčního úřadu trvale informoval **Biuletyn Informacyjny* (*Informační bulletin*) *KSS KOR v rubrice Praworządność, kterou redigovali manželé Romaszewští.

Na začátku roku 1979 jel jako představitel *KSS KOR do Moskvy, kde navázal kontakt s *Andrejem Sacharovem a dalšími představiteli ruské opozice. V únoru 1979 měl přednášku na prvním setkání Lidové univerzity uspořádaném nezávislými rolnickými aktivisty, které se konalo v bytě Wandy Ferens ve Varšavě. Podepsal *Chartu dělnických práv* (vyšla ve zvláštním čísle časopisu **Robotnik* v roce 1979) obsahující program nezávislého odborářského hnutí.

Od ledna 1980 s Ludwikem Cohnem, *Edwardem Lipińským a *Anielou Steinsbergowou tvořil Helsinský výbor *KSS KOR. Byl hlavním redaktorem jeho prvního dokumentu – *Raportu o przestrzeganiu praw człowieka i obywatela w PRL* (*Zprávy o dodržování lidských a občanských práv v PLR*), opírajícího se hlavně o informace Intervenčního úřadu, který byl přečten na podzim 1980 v Madridu na zasedání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (tzv. madridská zpráva).

Mnohokrát ho zadržela Státní bezpečnost, mj. v srpnu 1980 v bytě *Jacka Kuroně spolu se skupinou aktivistů opozice (byl propuštěn po podepsání *gdaňské dohody). Po vzniku *NSZZ Solidarita hrál důležitou roli v jeho vedení – od 27. června 1981 byl členem předsednictva vedení regionu Mazovsko a od října 1981 členem Celostátního výboru. Od listopadu 1980 řídil Výbor pro intervence a zákonnost regionu Mazovsko. Optimální zaměření *Solidarity viděl v tom, aby se *Svaz vyhýbal konfrontaci s mocí, byť ne za každou cenu, jak ukazovala jeho podpora generální stávky za tzv. bydhošťské krize v březnu 1981.

Sedmého května 1981 spolu s mj. *Adamem Michnikem a Janem Walcem přispěchal na pomoc příslušníkům policie v Otwocku, na které kvůli lokálnímu incidentu zaútočil rozzuřený dav. V červnu 1981 vydal region Mazovsko knihu *Czerwiec 1976. Radom. Doniesienie o przestępstwie* (*Červen 1976. Radom. Zpráva o zločinu*), kterou zredigoval se Zenobií Łukasiewicz. Reprezentoval odborářskou stranu při rozhovorech s vládou o rehabilitaci pronásledovaných po *červnu 1976 v Radomi. Zúčastnil se tvoření Klubů samosprávné republiky „Svoboda – Spravedlnost – Nezávislost", založených 22. listopadu 1981 mj. *Zbigniewem Bujakem, *Jackem Kuroněm a *Adamem Michnikem.

Ve chvíli vyhlášení *výjimečného stavu 13. prosince 1981 se vyhnul internaci a pokračoval v odborářské činnosti v podzemí. V únoru 1982 začal s manželkou ve Varšavě organizovat první konspirační *Rádio Solidarita* v zemi. První pořad se vysílal 12. dubna 1982 vysílačkou Komar, kterou sestrojil Ryszard Kołyszko, v dalších měsících bylo odvysíláno více než deset dalších.

V brožuře *Sierpień 1980 – grudzień 1981 – co dalej?* (*Srpen 1980 – prosinec 1981 – co dál?*), která vyšla v březnu 1982, formuloval program centralizovaného odporu a vyjádřil se pro zřízení řídícího centra podzemní *Solidarity, které by utvářelo politiku *Svazu, ale neřídilo by lokální články, ty by byly vzhledem k požadavkům konspirace decentralizované. Osmého května společně se *Zbigniewem Bujakem, Zbigniewem Janasem a *Wiktorem Kulerským založil tajný *Regionální výkonný výbor (RKW) NSZZ Solidarita Mazovsko. Ve sporu o strategii *Svazu v nejbližších měsících vystupoval na rozdíl od *Bujaka jako rozhodný přívrženec generální stávky jako jediného prostředku, jenž může vládu přimět k ústupkům. Měla to být celopolská všeobecná stávka spojená s aktivní obranou podniků. Ve Varšavě by do stávky vstoupilo 20–30 velkých podniků, ostatní by stávkovaly neokupačně, na pomoc. Kromě toho by se pořádaly demonstrace a průvody, které by odvedly část sil (**Tygodnik Mazowsze,* 2. června 1982).

Navázal také spolupráci s Mezipodnikovým dělnickým výborem *Solidarity, podzemní strukturou nezávislou na *RKW, který měla dosah na velké podniky ve Varšavě. Sedmého června 1982 se účastnil příprav na nejokázalejší akci – osvobození tiskaře *NOWY Jana Narożniaka, který byl v nemocnici pod dozorem SB, poté co ho postřelila policie.

Pátého července 1982 vtrhli příslušníci SB do konspiračního bytu, kde byl s manželkou: *Romaszewski uprchl tak, jak byl, jen v pantoflích. Estébáci vyrazili za ním, ale po několika minutách se vrátili sami*, napsal **Tygodnik Mazowsze* (10. února 1983). Byl dopaden 29. srpna, poté byl s manželkou a sedmi spolupracovníky souzen kvůli *Rádiu Solidarita*. Sedmnáctého února 1983 dostal nejvyšší trest ze všech, čtyři a půl roku vězení. Ještě během vyšetřování byl obviněn v souvislosti s připravovaným procesem se členy *KSS KOR. V červenci 1984 stanul znovu před soudem spolu s *Kuroněm, *Michnikem a *Wujcem. Proces však byl zanedlouho

přerušen a obžalovaní se vrátili na svobodu díky amnestii z července 1984. Romaszewski se neúspěšně pokusil vrátit do práce v Polské akademii věd, odkud byl propuštěn v roce 1983. Začal pracovat ve Fyzikálním ústavu Jagellonské univerzity jako redaktor *Acta Physica Polonica*. V prosinci 1984 vystoupil v dopise redakci pařížské **Kultury* (1984, č. 12) na obranu *Jeleny Bonner a *Andreje Sacharova pronásledovaných v SSSR.

Byl hlavním pořadatelem Týdne politických vězňů (3.–10. listopadu 1985). Oslavy a představení věnované této tematice proběhly v mnoha městech po celé zemi. Účastnil se pomoci pronásledovaným, chodil k politickým procesům. V listopadu 1986 navrhoval vzhledem ke krizi společenského působení *Svazu založení *rozsáhlé platformy pro dohodu opozičních okruhů* […] – *Společenského výboru* […] *za legalizaci Solidarity a odborářského pluralismu* – centra veřejné opozice, sdružujícího dosavadní opoziční aktivisty a také představitele *rozpuštěných tvůrčích odborů nebo dalších okruhů odhodlaných k veřejné činnosti* (*Rozdroža „Solidarności"*, tj. *Rozcestí Solidarity*; 1986). Byl čím dále kritičtější k vedení *Solidarity, vyčítal mu, že opouští program společenského hnutí ve prospěch politikaření (*Jak Polak z Polakiem. Rozdroży ciąg dalszy*, tj. *Jako Polák s Polákem. Další část křižovatky*; 1987).

V roce 1985 založili s manželkou Polský fond zákonnosti a Romaszewski se stal jeho předsedou. Desátého prosince 1986 vytvořil na přání *Lecha Wałęsy Výbor pro intervence a zákonnost (Komisja Interwencji i Praworządności) *NSZZ Solidarita. Výbor, který měl v zemi několik poboček, pomáhal právně a finančně pronásledovaným nezávisle na jejich politickém přesvědčení – proplácel pokuty a konfiskovaný majetek, vyplácel podporu lidem vyhozeným z práce a na jaře 1988 stávkujícím v Nové Huti, Stalowé Wole a v Gdaňsku. Informace o tom uveřejňoval *Informator Komisji Intervencji i Praworządności*.

V roce 1987 obdrželi manželé Romaszewští Cenu lidských práv nadace Aurora, kterou uděluje Univerzita ve Stanfordu v Kalifornii. S aktivisty Výboru pro intervence a zákonnost *NSZZ Solidarita a hnutí Svoboda a mír uspořádali v Krakově Mistrzejowicích I. mezinárodní konferenci o lidských právech (25.–27. srpna 1988), na které se sešlo kolem 1200 účastníků, z nichž mnozí přijeli ze zahraničí (II. konference se konala v roce 1990 v Leningradě v SSSR).

Romaszewski přišel s myšlenkou zakládání sebeobranných pokladen v podnicích. Viděl v nich naději na rozvoj veřejné odborové činnosti v podmínkách pronásledování. V září 1988 vstoupil do *Celostátního výkonného výboru NSZZ Solidarita a v prosinci se stal členem *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita.

V brožuře *Minimalizm radikalny. Propozycje programowe dla NSZZ „Solidarność"* (*Radikální minimalismus. Programové návrhy pro NSZZ Solidarita*) napsané v předvečer *kulatého stolu stanovil strategii rozhovorů a cíle kompromisu, přičemž varoval před uzavřením dohody, která by nezaručovala obranu zájmů pracujících. Účastnil se jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) v podskupině pro reformu práva a soudnictví.

V červnu 1989 se stal senátorem za Občanský výbor *Solidarita. Byl jím po všechna funkční období Senátu, takže byl postupně senátorem parlamentního Občanského klubu, nezávislým, *NSZZ Solidarita, od roku 1996 Hnutí za obnovu Polska, od roku 2001 Bloku Senát 2001, v roce 2005 Práva a spravedlnosti. V roce 1992 byl předsedou výboru pro rozhlas a televizi. V roce 1998 založil Nadaci na obranu lidských práv, která k padesátému výročí přijetí Všeobecné deklarace lidských práv uspořádala ve Varšavě III. mezinárodní konferenci o lidských právech.

Zemřel ve Varšavě.

Paweł Sowiński

I.

ROMASZEWSKA, Z. – ROMASZEWSKI, Z.: O pracy Biura Interewencyjnego KSS „KOR". *Kultura,* 1981, č. 1–2.

Dlaczego byliśmy w KOR. *Gazeta Polska,* 1996, č. 28.

Dokumenty bezprawia. NOWA, Varšava 1978

Jak Polak z Polakiem. Rozdroży ciąg dalszy. [bez uvedení vydavatele], Varšava 1987; *Kultura*, 1987, č. 11.

Minimalizm radykalny. Propozycje programowe dla NSZZ „Solidarność". Wydawnictwo „Czas Przyszły", Varšava 1989.

Odrodzenie ruchu związkowego: kasy samoobrony NSZZ „Solidarność". Wydawnictwo im. Olofa Palme, Varšava 1988.

Rozdroża „Solidarności". Wydawnictwo Wola, Varšava 1986.

Sierpień 1980 – grudzień 1981 – co dalej? Biblioteka „Tygodnika Wojennego", Varšava 1982.

II.

Bo ja jestem pragmatykiem... Rozmowa ze Zbigniewem Romaszewskim. In: JANKOWSKA, J.: *Portrety niedokończone…*

EISLER, J. (ed.): *Co nam zostało z tych lat. Opozycja polityczna…*

FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL…*

TÝŽ.: Regionalny Komitet Wykonawczy Mazowsze… In: TÝŽ: *Solidarność podziemna…*

LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*

Niezwykła instytucja: Romaszewscy. In: JAGIEŁŁO, K.: *Dziedzice bezprawnej wolności…*

Proces Radia „Solidarność", 24 stycznia – 17 lutego '83. Archiwum „Solidarności", NOWA, Varšava 1983.

SASANKA, P. – SPAŁEK, R. (eds.): *Czerwiec 1976. Spory i refleksje po 25 latach…*

ŚMIŁOWICZ, P.: KOR wśród antyków…

WOLSKI, W. [vl. jm. Friszke, Andrzej]: *KOR. Ludzie – działania – idee…*

Oficiální webové stránky senátora – viz www.romaszewski.pl (citováno k 2. 10. 2018).

Aleksander SMOLAR
(nar. 1940)

Politolog, účastník *března 1968. V letech 1973–1990 šéfredaktor exilového čtvrtletníku *Aneks*, v období 1976–1980 mluvčí *Výboru na obranu dělníků (KOR) a *Výboru společenské sebeobrany KOR v zahraničí. Od roku 1990 předseda vedení Nadace Stefana Batoryho. (Pseudonym: Adam Wert)

Narodil se v Białystoku. V letech 1954–1956 byl členem Svazu polské mládeže. V letech 1959––1964 studoval politickou ekonomii a sociologii na Varšavské univerzitě.

Od podzimu 1962 spolutvořil s *Karolem Modzelewským na Varšavské univerzitě Politický diskusní klub, který byl místem setkávání levicové mládeže, kriticky naladěné k politice PSDS. Na fóru Klubu se navrhovalo rozšíření prostoru svobody ve straně i ve státu a zahájení ekonomických reforem. Kolem Klubu, který byl v roce 1963 rozhodnutím varšavského výboru PSDS rozpuštěn, se vytvořilo aktivní a dobře organizované centrum. Podařilo se mu ještě zvítězit ve volbách do Svazu socialistické mládeže (ZMS) na univerzitě a pořádalo diskusní setkání na různých fakultách. V letech 1962–1963 byl Smolar tajemníkem univerzitního výboru ZMS.

Jedenáctého prosince 1966 na schůzi univerzitní organizace PSDS vystoupil Smolar, který byl tehdy druhým tajemníkem strany na Fakultě politické ekonomie Varšavské univerzity, na obranu *Leszka Kołakowského a Krzysztofa Pomiana (vyloučených ze strany poté, co vystoupili na schůzi ZMS na Fakultě historie Varšavské univerzity k desátému výročí *října 1956) a s radikální kritikou stavu svobody v Polsku. Poukázal na pravicové tendence v PSDS, tolerování antisemitských projevů, nezbytnost otevřít se k národním a státním hodnotám a společenské solidaritě. Mluvil o omezování práva na vyjadřování levicových postojů a zároveň o trestání lidí, kteří je vyjadřují – jako *Kołakowského a Pomiana. Vystoupení mělo za následek jeho vyloučení z PSDS v prosinci 1966.

V letech 1966–1968 se účastnil diskusních setkání mladých vědeckých pracovníků Varšavské univerzity (byli mezi nimi mj. *Jakub Karpiński, Jan Kofman, *Marcin Król, Waldemar Kuczyński, Andrzej Mencwel, Winicjusz Narojek, Jadwiga Staniszkis) a také okruhu „komandosů“, seskupených kolem *Jacka Kuroně, *Adama Michnika a *Karola Modzelewského, kteří se pouštěli do stále otevřenější opoziční činnosti. Tyto debaty měly vliv na utváření ideové podoby první etapy březnového hnutí.

Třetího března 1968 se účastnil přípravy protestních akcí na varšavské univerzitě v reakci na stažení dramatu Adama Mickiewicze *Dziady* v režii Kazimierze Dejmka ze scény Národního divadla a vyloučení *Adama Michnika a Henryka Szlajfera ze školy. Osmého března se zúčastnil shromáždění na Varšavské univerzitě, o den později na Varšavské polytechnice. Se Stanisławem Gomułkou a *Barbarou Toruńczyk byl 9. března zatčen v bytě *Adama Michnika. Na svobodu se vrátil v únoru 1969.

Po návratu z vězení byl zaměstnancem Podniku společenských služeb regionálního průmyslu Redom, poté Ústavu automobilového průmyslu.

V únoru 1971 emigroval do Vídně a později do Švédska. V roce 1973 se usadil ve Francii, kde pracoval jako politolog v Centre Nationale de la Recherche Scientifique v Paříži; v letech 1974–1977 byl také spojen s Univerzitou Aix-en-Provence v Marseille.

Na jaře 1973 založil se svým bratrem Eugeniuszem, jeho manželkou Ninou a mj. s Krzysztofem Doroszem a Janem Grossem politický čtvrtletník *Aneks*. Časopis původně podepisovaný „týmem“ ve skutečnosti v Paříži redigovali Aleksander Smolar a jeho manželka Irena Grosfeld v úzké spolupráci s Eugeniuszem a Ninou Smolarovými, kteří se v Londýně navíc starali o organizační stránku čtvrtletníku a o vydavatelství Aneks, jež vzniklo v roce 1974. Časopis *Aneks* byl otevřen různým ideovým orientacím. Okruh kolem něj pokládal svou činnost za doplnění nezávislé činnosti v Polsku. V časopise vycházely závažné texty zahraničních intelektuálů, sovětologů a opozičních aktivistů ze zemí sovětského bloku – např. dvojčíslo z roku 1974 obsahovalo programové texty sovětských disidentů, mj. *Dopis vůdcům Sovětského svazu* od *Alexandra Solženicyna a polemiku s ním z pera *Andreje Sacharova. Vyšel tam blok esejů George Orwella, diskuse o dialogu tzv. laické levice s katolickým světem a o polsko-židovských vztazích.

V sedmdesátých letech se *Aneks* rozdával v exilových knihkupectvích lidem přijíždějícím z Polska a po vzniku *NSZZ Solidarita se pašoval v podstatně větším nákladu a také byla v Polsku přetiskována celá čísla, jednotlivé politické bloky nebo konkrétní články.

Kolem Smolara se shromažďovali lidé spjatí s opozicí, zejména „komandosové“ nebo revizionisté. Vzpomínal: *Já a bratr jsme se rychle stali zprostředkujícím článkem při předávání informací. Hodiny jsme přepisovali na stroji telefonické hovory s přáteli nahrané na magnetofon: s Jackem Kuroněm, Ankou Kowalskou, Ewou Kulik a dalšími. Tento proud každodenních informací jsme hned předávali do Svobodné Evropy, Hlasu Ameriky* a *BBC*.

Od roku 1975 spolupracoval s **Rádiem Svobodná Evropa* (*RSE*). Zpočátku pod pseudonymem Adam Wert a později pod vlastním jménem měl každotýdenní pořad s mezinárodní politickou a ekonomickou tematikou.

Od září 1976 byl mluvčím *Výboru na obranu dělníků (KOR) a poté *Výboru společenské sebeobrany KOR v zahraničí. Při setkání se západními politiky vysvětloval důvody demokratické opozice a situaci v Polsku. Pomáhal politickým emigrantům ve Francii a podporoval nezávislou činnost v Polsku. Obstarával mj. tiskařské a vazačské stroje a zařízení, které se podobně jako knihy a časopisy pašovaly do Polska. V září 1979 byl s *Leszkem Kołakowským pověřen zastupovat *KSS KOR při kontaktech se Socialistickou internacionálou.

Podporoval *NSZZ Solidarita. Po 13. prosinci 1981 pomáhal novým emigrantům – mj. *Sewerynu Blumsztajnovi a *Mirosławu Chojeckému – vytvořit zahraniční zastoupení *Solidarity v Paříži.

Brzy na jaře 1990 se vrátil do Polska, aby se stal poradcem premiérů pro politické záležitosti (1989–1990) a pro zahraniční politiku (1992–1993). V letech 1990–1994 byl členem celostátní rady Demokratické unie a poté Unie svobody, jakož i politické rady Unie svobody. Od roku 1990 byl předsedou vedení Nadace Stefana Batoryho, jež s využitím fondů George Sorose podporovala demokratické změny v Polsku.

Marlena Bała

I.

BALCEROWICZ, L.: Książka dla Jacka…
Czy Europa pęknie. *Gazeta Wyborcza*, 7. 5. 2005.
Interes narodowy w polskiej polityce zagranicznej od 1998 roku. *Res Publica Nowa*, 2004, č. 2.
Komentarz do wydarzeń czerwcowych. *Aneks*, 1976, č. 12.
Między ugodą a powstaniem. *Aneks*, 1982, č. 28.

Niemcy – Rosja: stare obawy i nowe nadzieje na początku XXI wieku. *Borussia*, 2000/2001, č. 23.
Nowy etap kryzysu. *Aneks*, 1977, č. 15.
Paradoksy liberalizacji i rewolucja. *Aneks*, 1981, č. 24–25.
Perspektywy Europy Środkowo-Wschodniej. *Aneks*, 1988, č. 50.
Polityka podboju: pytania o Polskę. *Rzeczpospolita*, 2004, č. 62.
Przeciwko legalizacji bezprawia. *Aneks,* 1976, č. 11.
Rocznice, pamięć i przyszłość. *Znak*, 2001, č. 11.

II.

Daleko od centrum. *Tygodnik Powszechny*, 1997, č. 6 (rozhovor).
FRISZKE, A.: *Życie polityczne emigracji*…
JASTRZĘBSKI, A. (ed.): *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR"…*
KUCZYŃSKI, W.: *Zwierzenia zausznika.* Varšava 1992.
KUROŃ, J.: *Gwiezdny czas…*
TÝŽ: *Wiara i wina. Do i od komunizmu…*
KUROŃ, J. – ŻAKOWSKI, J.: *PRL dla początkujących*…
MART, W. [vl. jm. Kofman, Jan]: Pochwała „Aneksu". *Krytyka*, 1980, č. 7.
MICHNIK, A.: *Kościół, lewica, dialog…*
SMOLAR, N.: „Zapisowi" pomagał Aneks. *Gazeta Wyborcza*, 24. 02. 2007.
SMOLEŃSKI, P.: Z „Aneksem" bezpieczniej. *Gazeta Wyborcza,* 17. 12. 1993.

Krystyna STARCZEWSKA
(nar. 1937)

Polonistka, filozofka, etička, pedagožka. Přednášející *Sdružení vědeckých kurzů. Osvětová aktivistka *NSZZ Solidarita. V letech 1982–1989 redaktorka podzemního časopisu *KOS*. Od roku 1983 vedoucí podzemního Týmu nezávislé osvěty. Pseudonymy: J. L., Katarzyna, Anna Kruk, Julia Lasecka, Anna Nej.

Narodila se v Toruni. Studovala polonistiku na Varšavské univerzitě. V roce 1967 byla propuštěna z práce ve Všeobecně vzdělávacím lyceu Słowackého ve Varšavě. V odůvodnění stálo: *těšila se sympatiím mládeže, protože pochlebovala jejím nejnižším pudům a zároveň šířila v mladé generaci fideismus* (*postoj předpokládající nadřazenost víry nad rozumem*). Bylo jí zakázáno vykonávat povolání.

Zúčastnila se studentské stávky v *březnu 1968, a dostala se tak do prostředí pozdější opozice, *Výboru na obranu dělníků (KOR). V roce 1971 dosáhla titulu doktorky filozofie, od roku 1973 byla vědeckým pracovníkem v týmu pro etiku Ústavu filozofie a sociologie Polské akademie věd, přednášela na Varšavské univerzitě. V sedmdesátých letech spoluvytvářela poloficiální hnutí humanistické psychologie.

Od září 1976 působila v tzv. radomské skupině vytvořené *Mirosławem Chojeckým a pomáhala dělníkům pronásledovaným za účast v protestech v *červnu 1976. Byla jedním z lidí, kteří přechovávali kartotéku se jmény těch, jimž se dostalo pomoci, koordinovala cesty do Radomi, přijímala hlášení z těchto akcí, zabývala se také finančními otázkami a udržovala kontakty s právníky. Byla spolupracovnicí Intervenčního úřadu *KOR.

Podepsala zakládající prohlášení *Sdružení vědeckých kurzů (TKN) z 22. ledna 1978. V rámci *TKN přednášela o etice. V té době se jí Státní bezpečnost snažila přimět ke spolupráci s použitím vydírání (hrozili jí, že vypovědí z Polska snoubence její dcery, který byl zběhem z Vietnamu) a zastrašování.

Desátého a jedenáctého září 1980 se účastnila založení NSZZ vědeckých, technických a osvětových pracovníků, který vytvořili přednášející z Varšavské univerzity a Polské akademie věd, a patřila do jeho vedení; tento odborový svaz se v říjnu začlenil do *NSZZ Solidarita (*Svazu). V letech 1980 a 1981 byla expertkou týmu osvěty *Solidarity, mj. připravovala návrhy na jednání s ministerstvem osvěty a výchovy (změnu školních programů, odstranění lží, možnost působení „autorských" škol s vlastními osnovami a metodami činnosti, zvýšení samostatnosti a vlivu pedagogické rady na podobu výchovy).

Byla spoluautorkou programového textu *Škola jako centrum výchovy*, který se stal základem vyjednávání s ministerstvem: *Východiskem k obnově systému národní výchovy je poskytnout školám úplnou autonomii a otevřít je spolupráci s mimoškolními kruhy se zájmem o výchovu*.

V roce 1981 měla v regionu Mazovsko *NSZZ Solidarita cyklus instruktážních přednášek pro učitele o způsobech uplatňování etické výchovy ve škole – *Škola jako centrum výchovy*.

Na I. celostátním sjezdu delegátů *NSZZ Solidarita v září–říjnu 1981 pracovala v týmu pro výchovu a národní kulturu, který se zabýval přípravou osvětových dokumentů a bodů programu *Svazu týkajících se osvěty. Koncem roku 1981 vstoupila do redakčního výboru

měsíčníku *Idee* věnovaného inovacím v osvětě; kvůli nastolení *výjimečného stavu však čísla připravená k tisku nevyšla.

Po 13. prosinci 1981 se krátce ukrývala. Brzy založila spolu s Wojciechem Eichelbergerem Výbor společenského odporu (Komitet Oporu Społecznego, KOS) a podzemní čtrnáctideník *KOS*, který Výbor vydával; až do roku 1989 tento časopis redigovala spolu s Krystynou Bratkowskou, Wojciechem Eichelbergerem, Konstantym Gebertem, Julianem Radziewiczem a Stefanem Starczewským. Spolupracovala rovněž s redakcemi nezávislých osvětových časopisů (*Edukacja i Dialog*; *Tu, teraz*) a s edicí Zeszyty Edukacji Narodowej (Sešity národního vzdělávání). Publikovala pod pseudonymy. Od roku 1983 řídila Tým nezávislé osvěty (kde působili také mj. Andrzej Arendarski a *Wiktor Kulerski), který se vydělil z týmu redigujícího tematické rubriky *KOS* a vstoupil do konsorcia OKN (Osvěta – Kultura – Věda). Účastnila se jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) ve skupině pro vědu, osvětu a technický pokrok.

Splnění návrhů, které předkládala řadu let, začalo být možné v září 1989, kdy spoluzaložila I. veřejné všeobecně vzdělávací lyceum v Bednarské ulici ve Varšavě a stala se jeho ředitelkou. Patřila také k zakladatelům XX. všeobecného gymnázia ve Varšavě. Zastávala funkci předsedkyně Celostátního fóra neveřejné osvěty.

Je spoluautorkou učebnic polštiny, dějepisu a občanské výchovy pro žáky gymnázií.

Obdržela medaili Sapere auso od primátora Varšavy a Zlatý kříž za zásluhy od prezidenta Polské republiky.

Grzegorz Majchrzak

I.

Autorytet i partnerstwo. Spór o wychowanie. Debata: Jan Czerniawski, Krystyna Starczewska, Bronisław Wildstein, Jan Wróbel. *Nowe Państwo*, 2003, č. 3.
OKOŃSKA, M. – PASZYŃSKI, W. – STARCZEWSKA, K.: Szkoła jako środowisko wychowawcze. *Rozmowy*, 1981, č. 7.
Psychologia humanistyczna. Varšava 1977.
Świadomość religijna Janusza Korczaka. Varšava 1986.
Świat człowieka. Varšava 1999–2003 (edice učebnic).
Wzory miłości w kulturze Zachodu. Varšava 1975.

II.

BOCHWIC, T.: *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i…*
HUGO-BADER, J.: Krystyna Starczewska. *Wysokie Obcasy* (příloha *Gazety Wyborczé*), 28. 8. 1999.
KISIELIŃSKA, E. – WNUK, M. (eds.): *Okrągły Stół. Kto jest kim. „Solidarność" – opozycja: biogramy, wypowiedzi…*
MADER, W.: *Walka „Solidarności" o społeczny kształt oświaty w Polsce*. Londýn 1988.
Sprawa dla rzecznika praw obywatelskich. *Gazeta Polska*, 2003, č. 35 (rozhovor).
Tylko poczekajmy. O polskiej młodzieży dyskutują nauczycielka, ksiądz i socjolog. *Tygodnik Powszechny*, 2005, č. 18.

Někdejší Nezávislý internetový servis Svazu škol „Bednarska" – viz www.bednarszok.pl (citováno k 2. 10. 2018).

Aniela STEINSBERGOWA
(1896–1988)

Advokátka, obhájkyně u politických procesů. Patřila do *Klubu křivého kola. Zakládající členka *Výboru na obranu dělníků (KOR).

Narodila se ve Vídni. Před první světovou válkou byla ve Varšavě žačkou socialistických aktivistek Natalie Gąsiorowské a Stefanie Sempołowské. V letech 1915–1920 studovala práva na Varšavské univerzitě. Ve třicátých letech vystupovala jako obhájkyně při politických procesech. Byla členkou Sdružení právníků – socialistů. Za druhé světové války působila v konspiraci v Polské socialistické straně Svoboda – Rovnost – Nezávislost a také v Radě pomoci Židům „Żegota". Po válce byla členkou Polské socialistické strany a poté v letech 1948–1955 Polské sjednocené dělnické strany.

V roce 1954 se vrátila k advokátské praxi. Podílela se na rehabilitačních kauzách vojáků *Zemské armády (mj. od roku 1955 na kauze Kazimierze Moczarského).

Patřila do *Klubu křivého kola (KKK). Dráhu advokátky v politických procesech s opozicí zahájila v roce 1959 v kauze členky *KKK Hanny Rewské odsouzené za šíření pařížské *Kultury.* Mimořádné přezkoumání u Nejvyššího soudu, kterého se Steinsbergowa na žádost kolegů z *KKK účastnila, skončilo úspěchem obhajoby; Rewska zůstala na svobodě. Potom hájila Annu Rudzińskou (1961), tajemnici *KKK, která byla za kontakty s pařížskou **Kulturou* odsouzena na rok do vězení. Na podzim 1964 zastupovala při trestním stíhání, které bylo posléze ukončeno, spisovatele Januaryho Grzędzińského, podezřelého z toho, že publikoval články v exilových časopisech. O několik měsíců později hájila Jana Nepomucena Millera, který byl nakonec odsouzen k jednomu a půl roku podmíněně za to, že psal do exilového týdeníku *Wiadomości*. V roce 1965 byla advokátkou *Jacka Kuroně a *Karola Modzelewského.

V roce 1968 byla nuceně převedena do důchodu a zbavena práva vykonávat svou profesi. Nepřestala však opozici radit. V jejím bytě vznikl nápad na „ústavní kampaň". V prosinci 1975 podepsala **Dopis 59* Sejmu, obsahující protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR a také deklaraci cílů opozice, jakož i **Dopis 14* Sejmu z ledna 1976 proti začlenění principu nerozborného spojenectví se SSSR do ústavy. Krátce nato podepsala prohlášení 14 intelektuálů z června 1976 o solidaritě s dělnickými protesty.

Stala se zakládající členkou *Výboru na obranu dělníků (KOR) založeného 23. září 1976. Byla pozorovatelkou jednoho z procesů s dělníky v Radomi (1976).

Spolu s dalšími seniory předválečného socialistického hnutí (Ludwikem Cohnem, Antonim Pajdakem a Adamem Szczypiorským) napsala na jaře 1977 předsedovi Socialistické internacionály Willymu Brandtovi dopis na obranu uvězněných aktivistů *KOR. Společně s Cohnem pečovali o právní záležitosti *Komunikatu* *KOR. Poskytovala právní rady v kauzách, o nichž přicházely informace Intervenčnímu úřadu *KOR. V květnu 1977 vstoupila do redakčního výboru, zřízeného za účelem redigování dokumentů *KOR.

Podepsala *Deklaraci demokratického hnutí* z 18. září 1977, což byl programový dokument okruhu *KOR. V roce 1978 napsala se Szczypiorským dopis Státní radě, v němž protestovali proti útokům bojůvek na přednášky *Sdružení vědeckých kurzů. Jedenáctého listopadu 1979 patřila do skupiny seniorů *Výboru společenské sebeobrany KOR (KSS KOR), kteří před mší

v katedrále sv. Jana ve Varšavě rozdávali prohlášení vydané k šedesátému výročí získání nezávislosti. V roce 1980 se s *Jackem Kuroněm a *Adamem Michnikem objevila u procesu nezávislého rolnického aktivisty Jana Kozłowského.

V lednu 1980 spolu s Ludwikem Cohnem, *Edwardem Lipińským a *Zbigniewem Romaszewským vytvořila Helsinský výbor *KSS KOR. Podílela se na zpracování jeho prvního dokumentu – *Raportu o przestrzeganiu praw człowieka i obywatela w PRL* (*Zprávy o dodržování lidských a občanských práv v PLR*) – předloženého Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Madridu na podzim 1980 (tzv. madridská zpráva). Jménem *KSS KOR podepsala otevřený dopis Sejmu z 29. listopadu 1980 o zřízení zvláštního výboru Sejmu pro prozkoumání zneužití, jichž se dopustily mocenské orgány. Vstoupila do Výboru na obranu vězňů svědomí, který v prosinci 1980 zřídil Celostátní dohadovací výbor *NSZZ Solidarita.

Navzdory těžké nemoci neupustila od činnosti ani v osmdesátých letech. S dalšími členy bývalého *KSS KOR se dopisem z 13. října 1983 postavila na obranu obviněných *Kuroně, *Michnika, *Romaszewského a *Wujce. V dubnu 1984 se zúčastnila neúspěšného zprostředkování mezi vládou a vězni o podmínkách jejich propuštění. Dvanáctého února 1984 podepsala společné prohlášení československé *Charty 77, členů *KSS KOR a aktivistů podzemní *Solidarity o vůli bojovat za dodržování lidských práv a proti držení politických vězňů v obou zemích.

V roce 1988 se stala členkou Polské socialistické strany, kterou v zemi reaktivoval mj. *Jan Józef Lipski. Zemřela v témže roce ve Varšavě.

Paweł Sowiński

I.

Proces KSS „KOR" – refleksje i analogie. Wydawnictwo CDN, Varšava 1983.
Widziane z ławy obrończej. Instytut Literacki, Paříž 1977; Toruński Komitet Obrony Więzionych za Przekonania, Toruň 1981.
Ze wspomnień obrońcy: kariera artykułu 23. *Zapis*, říjen 1978.

II.

JAROCKI, R.: Aniela Steinsberg. In: *Polski słownik biograficzny*, sv. 43, seš. 2. Varšava – Krakov 2005.
JEDLICKI, W.: *Klub Krzywego Koła*…
KUROŃ, J.: *Gwiezdny czas…*
LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*
SOKOLIŃSKA, J.: Ostrygi i KOR w życiu Anieli Steinsbergowej. *Wysokie Obcasy* (příloha *Gazety Wyborczé*), 25. 9. 2006.
ŚMIŁOWICZ, P.: KOR wśród antyków…
WOLSKI, W. [vl. jm. Friszke, Andrzej]: *KOR. Ludzie – działania – idee…*

Klemens SZANIAWSKI
(1925–1990)

Logik a filozof. Jeden z organizátorů a autorů Semináře „Zkušenost a budoucnost". V letech 1980–1981 předseda Dohadovacího výboru tvůrčích a vědeckých svazů. Od roku 1982 ve *Společenském výboru pro vědu, Výboru nezávislé kultury a Společenské radě nezávislých vydavatelství. Od roku 1988 v *Občanském výboru.

Narodil se ve Varšavě. V letech 1942–1944 studoval filozofii a matematiku na tajné Varšavské univerzitě. Byl vojákem *Zemské armády, zúčastnil se varšavského povstání, poté byl vězněn v Osvětimi a Mauthausenu. Do Polska se vrátil v roce 1945. O dva roky později ukončil studia na Lodžské univerzitě, kde se stal asistentem na katedře morálních věd. Od roku 1948 pracoval na Varšavské univerzitě (od roku 1952 na katedře logiky). V letech 1957–1958 byl na stipendiu v Cambridge. V období 1967–1970 byl děkanem Fakulty filozofie a sociologie Varšavské univerzity. V roce 1969 se stal profesorem.

V roce 1956 patřil k řečníkům na schůzích varšavského *Klubu křivého kola. V *březnu 1968 vyjádřila rada Fakulty filozofie a sociologie Varšavské univerzity pod jeho předsednictvím politování kvůli pronásledování profesorů a studentů. V květnu 1968 se Szaniawski stal předsedou komise (zřízené na jeho nátlak rektorem Varšavské univerzity), která přijímala nazpět na studia studenty, kteří byli v březnu propuštěni.

Od roku 1972 pracoval až do smrti jako vedoucí katedry logiky v Ústavu filozofie Varšavské univerzity a zároveň byl mnoho let spjat s Polskou akademií věd. Koncem sedmdesátých let patřil k organizátorům nezávislého Semináře „Zkušenost a budoucnost" (Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość", DiP), v němž se sdružovali novináři, literáti a katoličtí aktivisté. Čtrnáctého listopadu 1978 se účastnil jeho prvního setkání. Vstoupil do servisního týmu, který měl připravovat další schůze a diskuse. Když úřady další setkání zakázaly, byl jedním z autorů průzkumu zaměřeného na sto významných odborníků, který se stal základem *Raportu o stanie Rzeczypospolitej i drogach wiodących do jej naprawy* (*Zprávy o stavu republiky a cestách k jeho nápravě*; 1979), posléze předané orgánům PLR, polskému primasovi kardinálu Stefanovi Wyszyńskému a nestorovi polské filozofie profesoru Tadeuszovi Kotarbińskému. V následujících letech vznikly za účasti Szaniawského další zprávy DiP (*Jak z tego wyjść*, tj. *Jak z toho*; *Społeczeństwo wobec kryzysu,* tj. *Společnost v krizi*); šlo o pokusy nezávislé analýzy společensko-hospodářské situace státu; čtvrtá a poslední zpráva nesla datum 7. dubna 1982 a byla věnována důsledkům nastolení *výjimečného stavu a prognózám do budoucna (*Polska wobec stanu wojennego*, tj. *Polsko za výjimečného stavu*).

V období *Solidarity se Szaniawski stal jednou z nejdůležitějších osobností veřejného života. Podepsal *Výzvu 64* intelektuálů z 20. srpna 1980 podporující stávkové požadavky a vyzývající vládu k zahájení rozhovorů.

Šestnáctého září 1980 jako předseda Polské filozofické společnosti vstoupil do tehdy zřízeného Dohadovacího výboru tvůrčích a vědeckých svazů (Komitet Porozumiewawczy Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych, KPSTiN), v letech 1980–1981 byl jeho předsedou (a znovu po reaktivaci výboru v roce 1989). Vedl vyjednávání s úřady, mj. o zákonech o cenzuře, tiskovém právu a vysokém školství. V říjnu a v listopadu 1980 byl předsedou výboru Senátu

Varšavské univerzity pro prozkoumání personálních rozhodnutí přijatých na škole v letech 1968–1980, která 12. listopadu 1980 vydala prohlášení odsuzující politické čistky v *březnu 1968.

Od 20. prosince 1980 byl členem Výboru na obranu vězňů svědomí (který zřídil Celostátní dohadovací výbor *NSZZ Solidarita). Vedl zprostředkovací jednání; spolu se *Stefanem Bratkowským zprostředkovával komunikaci mezi vládou a *Solidaritou během tzv. bydhošťského konfliktu v březnu 1981, vstoupil (s Aleksandrem Gieysztorem a Andrzejem Święcickým) do neformálního Týmu dobrých služeb, který vznikl 28. března 1981 a měl hledat možnosti dohody.

V listopadu 1981 zprostředkovával setkání mezi opoziční stranou a vládou v záležitosti stávky na Vysoké důstojnické požárnické škole ve Varšavě. Za KPSTiN byl spoluorganizátorem Kongresu polské kultury, jehož jednání přerušilo nastolení *výjimečného stavu (13. prosince měl přednést referát *Hlavní ideje národní kultury*). Od roku 1981 patřil do zednářské lóže Koperník.

V noci z 12. na 13. prosince byl internován v Białołęce, dalšího dne byl propuštěn díky zásahu biskupské konference. Byl první, kdo podal KPSTiN ústní svědectví o podmínkách internace. Podílel se na nelegální činnosti KPSTiN, mj. na setkáních nezávislých intelektuálů, během nichž vznikala myšlenka budoucího *Občanského výboru, jakož i na setkáních podzemní *Solidarity. Od roku 1982 zasedal v tajném *Společenském výboru pro vědu (koordinujícím činnost nezávislých struktur osvěty, kultury a vědy), kterému neformálně předsedal, ve Výboru nezávislé kultury a ve Společenské radě nezávislých vydavatelství, tedy organizacích materiálně podporujících lidi z kultury, kteří byli bez práce. Účastnil se práce střediska při kostele sv. Stanislava Kostky ve Varšavě, přátelil se s *P. Jerzym Popiełuszkem (napsal předmluvu k výboru z jeho kázání *Świat wolności i prawdy*, tj. *Svět svobody a pravdy*; 1984). Podílel se na činnosti farnosti pracujících. Opoziční střediska v celé zemi s ním pořádala setkání a čtení. V osmdesátých letech přednášel logiku v Dominikánském filozoficko-teologickém semináři v Krakově.

V květnu 1984 byl jako společný kandidát zvolen senátem Varšavské univerzity do funkce rektora, ale volba nebyla potvrzena. Patřil mezi autory, kteří na přání *Lecha Wałęsy zpracovali zprávu *Raport: Polska 5 lat po sierpniu* (*Zpráva: Polsko pět let po srpnu*), uveřejněnou v roce 1985. Desátého října 1986, mj. s *Bronisławem Geremkem, *Tadeuszem Mazowieckým, Stanisławem Stommou, Jerzym Turowiczem, *Lechem Wałęsou, podepsal výzvu vládě USA ke zrušení hospodářských sankcí proti Polsku. Úřady PLR mu několik let odmítaly vydat pas, což mu znemožňovalo účastnit se mezinárodního vědeckého života.

V dubnu 1987 byl obviněn (s *Bronisławem Geremkem, Januszem Onyszkiewiczem a Magdalenou Sokołowskou) z údajné spolupráce s rozvědkou USA: výsledkem byl soudní proces pro pomluvu proti mluvčímu vlády Jerzymu Urbanovi (v nepřítomnosti Szaniawského skončil v roce 1989 smírem).

Byl ve skupině osob, které se sešly na pozvání *Lecha Wałęsy 31. května 1987 při příležitosti papežské pouti a podepsaly prohlášení obsahující hlavní cíle opozice (jež se stalo základem programu pozdějšího *Občanského výboru při předsedovi *NSZZ Solidarita). Od prosince 1988 byl členem *Občanského výboru, předsedal jeho výboru pro sdružení a společenské organizace. Připojil se k vyjednávací skupině opozice při jednáních u *kulatého stolu, účastnil se přípravných prací a úvodního zasedání 6. února 1989.

Zemřel ve Varšavě.

Grzegorz Bochenek, Błażej Brzostek

I.

Metafizyka zniewolenia. Świadectwo Aleksandra Wata. *Europa*, 1988, č. 2.

Miejsce twórcy w kościele. *Most*, 1986, č. 7–8.

O ethosie prawdy. *Ethos* (Lublin) 1988, č. 2–3.

Portret Marii Ossowskiej. In: *Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60. rocznicę urodzin*. Londýn 1987; Wszechnica Społeczno-Polityczna [ve skutečnosti: Oficyna Literacka, Krakov] 1987.

Posłowie. In: POPPER, K. R.: *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*. Niezależna Oficyna Wydawnicza, Varšava 1987.

Wstęp. In: POPIEŁUSZKO, J.: *Homilie.* CDN, Varšava 1984 a další vydání (úvod).

Zasada istnienia autorytetu w środowisku naukowym. In: GOĆKOWSKI, J. (ed.): *Autorytet w nauce.* Vratislav 1980.

WOLEŃSKI, J. (ed.): *O nauce, rozumowaniu i wartościach. Pisma wybrane.* Úvod: Amsterdamski, Stefan. Varšava 1994.

II.

GROCHOWSKA, M.: *Wytrąceni z milczenia*. Varšava 2005.

HOŁÓWKA, J.: E pluribus unum. *Przegląd Filozoficzny*, 2000, č. 9.

JEDYNAK, A.: Wspomnienie o profesorze Klemensie Szaniawskim. *Studia Filozoficzne*, 1990, č. 1.

Klemens Szaniawski (1925–1990). *Ruch Filozoficzny*, 1992, č. 3–4.

KUNICKI-GOLDFINGER, M.: Społeczny Komitet Nauki. In: FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*

Między mądrością a nauką. W dziesiątą rocznicę śmierci Klemensa Szaniawskiego. *Filozofia Nauki*, 2001, č. 1.

Prakseologia, 1992, č. 3–4 (číslo věnované památce Klemense Szaniawského).

Raport o stanie Rzeczpospolitej i drogach wiodących do jej naprawy… (zpráva DiP).

STRÓŻEWSKI, W.: Klemens. *Znak*, 1990, č. 4–5.

Klemens Szaniawski – viz http://pl.wikipedia.org/wiki/Klemens_Szaniawski (citováno k 20. 2. 2007).

Jerzy TARGALSKI
(nar. 1952)

Historik, orientalista. Spojen s časopisem *Głos*; v letech 1980–1981 člen rady vydavatelství Krąg; 1981–1983 redaktor časopisu *Obóz*. V letech 1982–1984 člen výkonného výboru organizace Nezávislost. Pseudonymy mj.: Antek, Józef Darski, Drużynowy Timur, Dzikus Podziemia, Dziwny, Henryk Pobożny, Antoni Wichrzyciel, XYZ.

Narodil se v Lodži. V letech 1968–1972 byl členem Svazu socialistické mládeže, poté Socialistického svazu polských studentů (Socjalistyczny Związek Studentów Polskich, SZSP). V období 1972–1976 studoval na Varšavské univerzitě historii a v letech 1973–1977 filologii starověkého východu (sumerologii). V roce 1974 vstoupil do Polské sjednocené dělnické strany. Od roku 1976 pracoval jako asistent v Historickém ústavu Varšavské univerzity. V roce 1976 začal sbírat peníze pro dělníky pronásledované po protestech v *červnu 1976, přepisoval a distribuoval *Komunikat* *Výboru na obranu dělníků (KOR). V lednu 1977 ho Státní bezpečnost zadržela na 48 hodin ve Słońsku u Gorzówa Wielkopolského u jeho kolegy pod záminkou distribuce publikací *KOR. Spolu se skupinou, kterou shromáždil, spolupracoval s Krzysztofem Łazarským, jenž se staral o technické zázemí nezávislého měsíčníku *Głos*. *Bylo zvykem, že když se distribuoval větší počet výtisků, dostával člověk 10 procent rabatu. My jsme si nebrali ty peníze pro sebe, ale měli jsme pokladnu, kam jsme také ještě platili jakési pojistné – a shromažďovali jsme peníze na tiskárnu. Vždycky jsem chtěl mít vlastní podzemní tiskárnu*, uvedl Targalski. Od roku 1979 se část jeho skupiny scházela u Doroty a Marka Safjanových, kde diskutovali o svržení komunismu, nezávislosti a liberálním tržním hospodářství.

V roce 1979 zadržela Targalského Státní bezpečnost v podzemní tiskárně *Głosu*. Záhy poté se účastnil veřejné schůze studentů a mladých zaměstnanců na fakultě historie, věnované útoku bojůvky SZSP na přednášku *Sdružení vědeckých kurzů (přepadení se zúčastnil jeden student historie, Ireneusz Tondera). Targalski se tehdy vzdal členství v PSDS, které považoval za kamufláž své nezávislé činnosti. *Když jsem se vyjádřil veřejně, nemělo už smysl dál sedět v PSDS a čekat, až mě vyloučí*, řekl. Vždycky byl přívržencem neveřejné činnosti, hodně dbal o zachovávání konspiračních pravidel. Ve stejné době mu nebylo prodlouženo doktorandské stipendium a přišel o práci na univerzitě.

Od konce roku 1979 zpracovával v *Głosu* východní kroniku a na přelomu let 1979/1980 byl přijat do okruhu *Głosu*.

Po srpnu 1980 se s Markem Barańským, Wojciechem Fałkowským a Andrzejem Rosnerem vrátil do práce v Historickém ústavu (oficiálně do roku 1983).

V roce 1980 byl zvolen do základního výboru *NSZZ Solidarita na Fakultě historie Varšavské univerzity. V únoru 1981 začal spolupracovat s nakladatelstvím Krąg, které tehdy založili Fałkowski a Rosner. Hodlal vydat edici brožur o dělnických povstáních v komunistických zemích; v roce 1981 vyšla knížka Axela Bust-Bartelse *Powstanie berlińskie 17 czerwca 1953, likwidacja ruchu samorządowego i etatyzacja przemysłu* (*Berlínské povstání 17. června 1953, likvidace samosprávného hnutí a etatizace průmyslu*). V létě 1981 založil časopis *Obóz* (*Tábor*) a řídil ho do roku 1983 (do pátého čísla). Do první redakce přizval mj. Andrzeje Ananicze, Jana Malického (jako tajemníka redakce), Wojciecha Maziarského a Kazimierze Stembrowicze. Původně měli v úmyslu přetiskovat dokumenty a práce ze samizdatu států sovětského bloku přeložené do polštiny. Potom začali publikovat také vlastní články. První číslo *Obózu* vytisklo vydavatelství Krąg (i když bez své hlavičky), pak se oddělila technika a na začátku *výjimečného stavu měl Targalski k dispozici vlastní cyklostyl (předal mu ho Bogdan Zalega – tiskař vydavatelství Krąg). Kvůli rozporům ohledně budoucnosti vydavatelství Krąg a rozkolu v jeho vedení z něj Targalski odešel.

Třináctého prosince 1981 se pokoušel zorganizovat – v souladu s instrukcí *Solidarity – „aktivní obranu podniku“ v Huti Varšava a poté stávku na Varšavské univerzitě. Pak se začal skrývat.

Koncem prosince 1981 založila Targalského skupina časopis, který začal vycházet od ledna 1982 pod názvem *Niepodległość* (*Nezávislost*). Redakci řídil Targalski a kromě něj tvořili časopis Witold Gadomski, Jacek Kraus, Dorota a Marek Safjanovi, vedoucím techniky se stal Stanisław Kotowski, distribuci měl na starosti Tomasz Kołodziejski. Na podzim 1982 Safjanovi a Kraus odešli a přišel Stanisław Rojek, v roce 1983 Adam Chajewski a Norman Pieniążek.

Nezávislost, to byl časopis a skupina, vypráví Targalski. *Organizovaná skupina, kterou vedl výkonný výbor – Kołodziejski, Kotowski a já, od roku 1983 také Maria Słowikowska. Zvlášť byla redakce, zvlášť technika, zvlášť distribuce.* Cílem *Nezávislosti* bylo připravovat společnost na převzetí moci ve chvíli rychlého – jak napsal Targalski – pádu komunismu; za nevyhnutelné politické krize se lidé měli dožadovat svobodných voleb, v nichž komunisté prohrají, a soukromého vlastnictví v ekonomice. *Solidarita už svou roli sehrála, další etapa boje za nezávislost je etapa politická. Ideově různé politické struktury jsou nezbytné pro vytvoření vlastního nezávislého státu.

V březnu 1984 Targalski odcestoval do Paříže na léčení. V zahraničí měl získat fondy a tiskařské vybavení. Na podzim 1984 odhalila SB transport zařízení pro *Nezávislost* a uvěznila Kotowského; skupina se tehdy přetvořila v Liberálně demokratickou stranu Nezávislost.

Když byl Targalski ve Francii, publikoval o Polácích a východním bloku v časopise *Uncaptive Minds*, který řídila Irena Lasota, v letech 1984–1987 redigoval v pařížském *Kontaktu* rubriku *Z obozu* (*Z tábora*; naučil se tehdy jazyky národů střední a východní Evropy). Později připravoval pořady z cyklu *U našich sousedů* pro **Rádio Svobodná Evropa*. Zároveň od roku 1986 psal jako Józef Darski *Ukrajinskou a běloruskou kroniku* a poté také *Litevskou kroniku* do pařížské **Kultury*. Dál publikoval v *Nezávislosti* a později v časopise varšavské skupiny Liberálně demokratické strany Nezávislost nazvaném *Orientacja na Prawo* (*Směrem k právu*).

Vrátil se do Polska v roce 1997. V letech 1998–2000 byl ředitelem a šéfredaktorem PAI-Press, v letech 2000–2001 ředitelem PAI-Internet. V letech 1998–2003 spolupracoval s novinami *Gazeta Polska.* Od roku 2006 byl zástupcem ředitele *Polského rozhlasu*. Přednáší v Ústavu východoevropských studií Varšavské univerzity. Je autorem mj. cyklu monografií o zemích bývalého sovětského bloku.

Małgorzata Strasz

I.

Białoruś: historia, współczesność, konflikty narodowe. Varšava [1994] (pod pseudonymem Darski, Józef).

Estonia. Historia, współczesność, konflikty narodowe. Varšava 1995 (pod pseudonymem Darski, Józef).

Likwidacja komunizmu w Europie Wschodniej: scenariusze – przebieg – konsekwencje. *Obóz*, 1998, č. 35.

O antykomunizmie bez taryfy ulgowej. *Gazeta Polska,* 1998, č. 12.

O komunistycznej dezinformacji. Wydawnictwo Niepodległość, Varšava 1989; *O dezinformacji.* Wydawnictwo O.N-a [Ostoja Narodowa], [Opolí] 1990 (pod pseudonymem Darski, Józef).

Panorama polityczna opozycji polskiej. *Niepodległość*, 1984, č. 25 (pod pseudonymem Wichrzyciel, Antoni).

Rumunia: historia, współczesność, konflikty narodowe. Varšava [1995] (pod pseudonymem Darski, Józef).

„Solidarność" a opozycja demokratyczna – cele i zadania. *Niepodległość*, 1982, č. 8–9 (pod pseudonymem XYZ).

Tajni współpracownicy policji politycznej w państwach postkomunistycznych. Varšava 1992 (pod pseudonymem Darski, Józef).

Ukraina: historia, współczesność, konflikty narodowe. Varšava 1993 (pod pseudonymem Darski, Józef).

II.

Niepodległość. Rozmowa z przedstawicielami „Niepodległości". *Karta,* 1984, č. 2.

BONISŁAWSKI, P.: Człowiek krnąbrny, czyli Jerzego Targalskiego (Józefa Darskiego) przypadki. *Arcana,* 2006, č. 4–5.

BURNETKO, K.: Człowiek z „Obozu". *Tygodnik Powszechny*, 2002, č. 45.

Články, fejetony a další informace o Jerzym Targalském – viz https://jozefdarski.pl/ (citováno k 2. 10. 2018).

Archiv měsíčníku *Niepodległość* – viz www.niepodleglosc.org (citováno k 2. 10. 2018).

Barbara TORUŃCZYK
(nar. 1946)

Sociologka. Účastnice *března 1968. V sedmdesátých letech tajemnice redakce nezávislého čtvrtletníku *_Zapis_ a členka redakce _Res Publica_. Od roku 1983 šéfredaktorka časopisu _Zeszyty Literackie_ (_Literární sešity_).
Pseudonym: Julia Juryńska.

Narodila se ve Varšavě v intelektuální rodině s komunistickým přesvědčením (její otec Henryk Toruńczyk byl v roce 1938 za občanské války ve Španělsku velitelem XIII. mezinárodní brigády Dąbrowského).

V roce 1963 začala chodit na schůzky Klubu hledačů protikladů, který založili podle vzoru *Klubů křivého kola Jan Gross, Jan Kofman a *Adam Michnik. Vůdce Polské sjednocení dělnické strany Władysław Gomułka odsoudil klub za revizionismus, takže ještě téhož roku byl zakázán.

V letech 1964–1968 studovala na Varšavské univerzitě sociologii. Na studiích byla členkou sebevzdělávacího kroužku, v němž se scházel stejný okruh lidí. Četla se tam archivní čísla časopisu *Po Prostu* (*Prostě*), diskutovalo se o knihách Włodzimierze Bruse, *Milovana Djilase, Juliana Hochfelda, *Leszka Kołakowského, Rosy Luxemburg, Czesława Miłosze, Lva Trockého. Účastníci vedli spory o reformě komunismu s mladými trockisty, kteří přijížděli do Polska.

V roce 1965 odjela Toruńczyk na rok do Francie, kde navázala kontakty s Jerzym Giedroyccem a Janem Nowakem-Jeziorańským, informovala okruh pařížské *_Kultury_ a polské stanice *_Rádia Svobodná Evropa_ o okolnostech vzniku _Otevřeného dopisu členům PSDS_ *Jacka Kuroně a *Karola Modzelewského, o politickém životě na Varšavské univerzitě a také o revizionistické opozici. V letech 1967–1968 vystupovala spolu se *Sewerynem Blumsztajnem, Irenou Grudzińskou, *Janem Lityńským, *Adamem Michnikem a dalšími „komandosy" v diskusích pořádaných univerzitní organizací Svazu socialistické mládeže. Vzpomínala: *Chtěli jsme aktivně působit na myšlenkový život na univerzitě, povzbudit ovzduší říjnových změn. Naším guru byl Leszek Kołakowski, který říkal, že ho nezajímá žádná strategie přežívání, že má člověk říkat, co si myslí. Samozřejmě jsme si byli vědomi, že překračujeme hranice, které moc toleruje.*

V únoru 1968 se účastnila sbírání podpisů pod petici Sejmu proti stažení *Dziadů* Adama Mickiewicze v režii Kazimierze Dejmka ze scény Národního divadla. Podílela se na přípravě rezoluce na shromáždění 8. března na Varšavské univerzitě i letákové akce, která je provázela. Byla 10. března zatčena a po několikaměsíčním vyšetřování odsouzena ke dvěma letům vězení a také propuštěna ze studií se zákazem přijetí někam jinam (*březen 1968). Na svobodu se dostala na amnestii v srpnu 1969 a začala pracovat v městském Dopravním podniku. V roce 1970 začala studovat sociologii na Katolické univerzitě v Lublinu a o čtyři léta později studia dokončila. Do konce sedmdesátých let byla stále sledována a mnohokrát vyslýchána Státní bezpečností, nemohla publikovat v oficiálním tisku ani zahájit doktorandská studia.

V roce 1971 se podílela na pomoci rodinám členů antikomunistické organizace *Ruch, odsouzených k dlouholetému vězení, kterou organizoval *Jan Józef Lipski. V roce 1972 sbírala podpisy pod dopis představitelů kultury a vědy Státní radě kvůli omilostnění Jerzyho Kowalczyka, odsouzeného k smrti za výbuch v aule Vysoké pedagogické školy v Opolí před oslavami svátku policie a státní bezpečnosti.

V akademickém roce 1974/1975 se účastnila nezávislého semináře o dějinách PLR, který probíhal v soukromých bytech za účasti bývalých „komandosů“, mladých aktivistů *Klubu katolické inteligence a členů „Party tuláků“ (veteránů skautské družiny „Černá jednička“).

V červenci 1976 se zapojila do akce pomoci dělníkům pronásledovaným za účast na protestech v *červnu 1976 v Ursusu a v Radomi, jako společenská pozorovatelka chodila k soudům, které se s nimi konaly. Od 24. do 30. května 1977 se účastnila hladovky v kostele sv. Martina ve Varšavě za propuštění dělníků, kteří byli ve vězení, a uvězněných aktivistů *Výboru na obranu dělníků (KOR).

Společně s *Wiktorem Woroszylským zakládala **Zapis*, nezávislý literární čtvrtletník, který vycházel od ledna 1977 do konce roku 1981. *Chtěla jsem, aby časopis zahrnul spisovatele velkých jmen, aby se sféra svobody rozšířila o nová centra, zahrnula svět kultury. Příprava prvního čísla trvala skoro půl roku, pro část lidí totiž nebylo snadné rozhodnout se publikovat ve druhém oběhu*, vzpomínala. Do roku 1979 zastávala funkci tajemnice redakce. Spolupracovala také s jinými časopisy okruhu *KOR: **Biuletyn Informacyjny*, **Krytyka*. V rámci *Sdružení vědeckých kurzů se v letech 1977–1980 účastnila semináře Jerzyho Jedlického věnovaného dějinám idejí. V roce 1979 se stala členkou redakce nezávislého měsíčníku *Res Publica*, který vytvořili účastníci semináře (mj. Wojciech Karpiński, *Marcin Król).

V srpnu 1980 se jí podařilo vycestovat do Francie a pak do USA. Na zasedání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě přednesla v Madridu *Raport o przestrzeganiu praw człowieka i obywatela w PRL* (*Zpráva o dodržování lidských a občanských práv v PLR;* tzv. madridská zpráva) – připravil ji Polský helsinský výbor *KSS KOR. *Výjimečný stav ji zastihl v zahraničí. V letech 1980–1981 udělala sérii rozhovorů s východoevropskými disidenty, které v Polsku vyšly ve druhém oběhu na stránkách časopisů **Krytyka* a *Res Publica* a také v londýnském *Aneksu*. Byla zahraniční představitelkou *Nezávislého vydavatelského domu NOWA, odpovědnou za kontakty s autory na Západě.

V Paříži založila čtvrtletník *Zeszyty Literackie* (*Literární sešity*; první číslo vyšlo v roce 1983), kolem něhož se seskupilo prostředí nezávislých spisovatelů ze zemí východní Evropy (redakci tvořili mj. Stanisław Barańczak, Josif Brodskij, Petr Král, *Tomas Venclova, Adam Zagajewski). Do Polska se vrátila v roce 1992. Dál řídila redakci *Literárních sešitů*.

Anna Machcewicz

I.

GIEDROYC, J. – TORUŃCZYK, B.: *Rozmowy w Maisons Laffitte 1981*. Varšava 2006.
Jan Nowak-Jeziorański: Głos Wolnej Europy. Varšava 2005 (výběr, zpracování, redakce).
Korespondencja. Zbigniew Herbert, Henryk Elzenberg. Varšava 2002 (red.).
Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej „Przeglądu Wszechpolskiego“ 1895–1905. NOWA, Varšava 1981; Aneks, Londýn 1983 (výběr, úvod a zpracování).

II.

BOGUCKA, T.: „Gniazdo“ – nędza SB…
LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*
Nie miałam pieniędzy, tylko katar. *Gazeta Wyborcza*, 5. 12. 2002 (rozhovor).
WOLSKI, W. [vl. jm. Friszke, Andrzej]: *KOR. Ludzie – działania – idee…*

Anna WALENTYNOWICZ
(1929–2010)

Dělnice Gdaňských loděnic, která obsluhovala jeřáb. Členka *Svobodných odborů Pobřeží. V letech 1980–1981 jedna z nejznámějších aktivistek *NSZZ Solidarita.

Narodila se v Równu ve Volyni. V deseti letech osiřela a s cizími lidmi, kteří ji vzali k sobě, se v roce 1942 dostala do blízkosti Varšavy. Ukončila jen čtyři třídy základní školy. Po válce pracovala na statku poblíž Gdaňsku, potom v pekárně a v továrně na margarín.

Na své rozhodnutí nastoupit v roce 1950 do gdaňských Leninových loděnic vzpomínala takto: *Dojalo mne heslo volající ze zdí „Mládež buduje lodě“ a přihlásila jsem se do svářečského kurzu, učila jsem se s nadšením a byla jsem vděčná Lidovému Polsku, že mi umožňuje pracovat a žít.* Stala se údernicí (plnila normu na 270 %), její fotografie se dostaly do novin. Poté pracovala jako jeřábnice.

V roce 1951 jela již jako členka Svazu polské mládeže (Związek Młodzieży Polskiej, ZMP) na Světový festival mládeže a studentstva do Berlína. *Tehdy jsem se poprvé setkala se lží a poprvé mi má organizace přikazovala lhát jiným*, vyprávěla. Vystoupila ze ZMP. Protože chtěla být dál aktivní, vstoupila do Svazu žen. Měla odvahu, vystupovala veřejně proti každé nespravedlnosti a získala si úctu a uznání. Již v šedesátých letech si ji Státní bezpečnost předvolávala k varovným pohovorům a zadržovala ji, ale zároveň ji orgány PLR vyznamenávaly.

Poprvé se ji pokusili z gdaňských Leninových loděnic propustit v roce 1968, kdy se snažila objasnit defraudaci peněz ze sociálního fondu. Po protestu zaměstnanců oddělení W-3 to skončilo převedením do jiného oddělení (W-2).

Pětadvacátého ledna 1971 byla členkou delegace dělníků z loděnic na setkání s novým prvním tajemníkem ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany Edwardem Gierkem.

V květnu 1978 vstoupila do *Svobodných odborů Pobřeží (Wolne Związki Zawodowe Wybrzeża, WZZ). Stala se členkou redakce časopisu *WZZ *Robotnik Wybrzeża* (*Dělník Pobřeží*). Distribuovala samizdaty a letáky, spolupořádala oslavy výročí *prosince 1970, z jejího bytu se stalo kontaktní místo a konaly se tam schůze členů *WZZ. V červenci 1976 podepsala *Chartu dělnických práv* obsahující program nezávislého odborového hnutí.

Byla mnohokrát zadržena na 48 hodin a šikanována: zakázali jí sestupovat o přestávce z jeřábu, zamykali ji v šatně, dostávala napomenutí a důtky. Jednu z pokut jí uložil soud. Chtěla svým postojem dávat příklad jiným, vysvětlovala, že *v Polsku se ještě mohou vyskytovat chudí lidé, ale nesmějí tu být lidé zastrašení.*

V prosinci 1978 byla za trest přeložena na čtyři měsíce do jiného podniku, který s gdaňskými loděnicemi spolupracoval. Třicátého prvního ledna 1980 po dalším pokusu propustit ji z podniku dělníci gdaňských loděnic tři hodiny stávkovali. V únoru 1980 byla přemístěna do práce ve skladu severních loděnic. Obrátila se v té věci na soud a po několika měsících padl rozsudek v její prospěch.

Sedmého srpna 1980 (pět měsíců předtím, než měla odejít do důchodu) s ní loděnice rozvázaly pracovní smlouvu. O propuštění se dozvěděla o den později – když si přišla pro výplatu, strážní ji bezostyšně vyhodili za bránu.

Návrat Anny Walentynowicz do práce se stal prvním požadavkem stávky, která začala v gdaňských loděnicích na návrh *Bogdana Borusewicze a dalších aktivistů *WZZ. Na žádost stávkujících ji přivezli ředitelovým autem. Šestnáctého srpna navzdory dohodě, kterou stávkový výbor podepsal s ředitelstvím, zadržela mj. s Alinou Pieńkowskou dělníky odcházející domů. Přemluvila je, aby zůstali v loděnicích, a přispěla tím k zahájení solidární stávky s dalšími podniky na Pobřeží. Později Walentynowicz vstoupila do předsednictva Mezipodnikového stávkového výboru, který pod vedením *Lecha Wałęsy vyjednával s vládní delegací.

Prvního září 1980 se stala členkou předsednictva Mezipodnikového zakládajícího výboru (Międzyzakładowy Komitet Założycielski, MKZ) Nezávislého samosprávného odborového svazu (záhy nazvaného *Solidarita) v Gdaňsku. Patřila také do Zakládajícího výboru svazu v gdaňských loděnicích. Zabývala se mj. financemi, sbírala peníze na stavbu pomníku padlým dělníkům z loděnic. Stala se vedle *Lecha Wałęsy nejpopulárnější a nejznámější osobností *Svazu. Podle jejího životního příběhu měl být natočen hraný film, vystupovala v epizodě ve filmu Andrzeje Wajdy *Člověk ze železa* (1981). Byla pozvána do britského parlamentu a k premiérovi Francie, v Holandsku se stala Ženou roku.

Již brzy na podzim 1980 se však začal rýsovat její konflikt s *Wałęsou, který měl nejen ambiciózní, ale i politické pozadí. Walentynowicz podporovala *Andrzeje Gwiazdu, kritizovala *Wałęsovy „diktátorské sklony" ve funkci předsedy *Solidarity. Konflikt se vyostřil po tzv. bydhošťské krizi. Na jaře 1981 se ji podnikový výbor pokusil odvolat z předsednictva MKZ. Zvláštní výbor nepotvrdil oprávněnost výtek, ale přesto v červenci 1981 plenární shromáždění delegátů *Solidarity loděnic hlasováním zbavilo Annu Walentynowicz mandátu delegátky I. celostátního sjezdu. Účastnila se ho jako host. Na podzim podepsala zakládající prohlášení Klubů samosprávné republiky „Svoboda – Spravedlnost – Nezávislost", iniciovaných mj. *Zbigniewem Bujakem, *Jackem Kuroněm a *Adamem Michnikem. V předsednictvu podnikového výboru loděnic zůstala do 7. prosince 1981.

Po 13. prosinci 1981 se v loděnicích zúčastnila protestní akce proti *výjimečnému stavu. Osmnáctého prosince byla internována a umístěna do vězení pro ženy ve Fordonu u Bydhoště a poté do 24. července 1982 v Gołdapi. Po propuštění dostávala mzdu, ale neměla povinnost pracovat – jen aby nechodila do loděnic. Do podzemních struktur se nezapojila, protože se – jak sama přiznala – k takové práci nehodila. Spoluorganizovala hladovky, účastnila se četných setkání v kostelech, psala osobní protesty a prohlášení.

Pětadvacátého srpna 1982 spoluorganizovala hladovku v kostele sv. Barbary v Čenstochové za příjezd papeže. Účastníci protestu se přestěhovali do jejího gdaňského bytu. Třicátého srpna hladovku přerušila SB a její organizátorka byla uvězněna. Prvního září byl internován její syn Janusz (byl propuštěn 23. prosince 1982).

Během příprav na proces byla podrobena nucenému psychiatrickému vyšetření a v říjnu 1982 ji vicepremiér Mieczysław Rakowski označil za *nezodpovědnou dobrodružku* (jeho slova uveřejnil ústřední deník PSDS *Trybuna Ludu*). Prvního prosince 1982 byla propuštěna z loděnic. Proces u okresního soudu v Grudziądzu trval od 9. do 30. března 1983 a vyměřil jí trest rok a tři měsíce vězení podmíněně odložený na tři roky za *pokračování ve svazové činnosti, organizování protestních akcí, vyzývání k setrvání v loděnicích ve dnech 14. a 15. prosince 1981.* Rozsudku, proti kterému se odvolaly obě strany, se týkala červencová amnestie (v roce 2003 Nejvyšší soud Walentynowicz zprostil viny a v roce 2005 jí soud přiřkl odškodnění ve výši 70 tisíc zlotých). Po návratu z vězení našla zaměstnání ve farnosti P. Hilaryho Jastaka v Gdyni, kde vedla bratrstvo střízlivosti.

Čtvrtého prosince 1983 byla zatčena v Katovicích mj. s Kazimierzem Świtoněm za pokus natrvalo umístit u kamenouhelného dolu Wujek pamětní desku horníkům zabitým na začátku *výjimečného stavu. Byla obviněna z účasti v nelegálním shromáždění a kladení aktivního odporu (*držela Świtoně za botu*, zaznamenaly úřady). Ve vězení strávila čtyři měsíce, propuštěna z vězení v Lubliňci byla ze zdravotních důvodů 6. dubna 1984. Později dostala nevelký invalidní důchod. V listopadu 1984 na protest proti represím vrátila kanceláři Státní rady své Kříže za zásluhy (dva bronzové, stříbrný a zlatý).

Od 23. do 26. prosince 1984 se mj. s Joannou Dudou-Gwiazdou, Andrzejem Kołodziejem, Ewou Kubasiewicz a Wiesławou Kwiatkowskou zúčastnila další hladovky – v kostele sv. Stanislava Kostky v Gdaňsku-Oliwě na protest proti uvěznění a zbití *Andrzeje Gwiazdy policií a jako projev solidarity s politickými vězni. Osmnáctého února 1985 začala se sedmi lidmi držet hladovku v kostele Nanebevzetí Nejsvětější Panny Marie ve Starém Bieżanowě u Krakova na protest proti uvěznění *Andrzeje Gwiazdy, zatčení *Władysława Frasyniuka, *Bogdana Lise a *Adama Michnika, jakož i proti útokům úřadů proti církvi. Tento protest se proměnil v řetězovou hladovku, která trvala 194 dní a zúčastnilo se jí 371 lidí.

Ve druhé polovině osmdesátých let sympatizovala s pracovní skupinou Celostátního výboru a *Bojující Solidaritou. Ocitla se mezi protivníky *kulatého stolu. Pokládala tuto dohodu za ujednání komunistů s tou částí opozice, v níž hráli důležitou roli agenti SB.

Pokusila se s *Andrzejem Gwiazdou reaktivovat *WZZ a v roce 1993 neúspěšně kandidovala do Senátu.

Ve svobodném Polsku dostala vyznamenání Polonia Mater Nostra Est a Kříž Virtuti Civili.

Nadále vystupovala ve veřejných záležitostech, obviňovala *Wałęsu ze zrady ideálů *Solidarity. V srpnu 2005 uspořádala s okruhem *Andrzeje Gwiazdy vlastní oslavy čtvrtstoletí *NSZZ Solidarita.

Koncem roku 2005 protestovala proti filmu opírajícímu se o její životní příběh a natočenému německým režisérem Volkerem Schlöndorfem. Poté, co se seznámila se scénářem, prohlásila, že obraz uráží její rodinu a celé polské národní vzepětí a falšuje polské dějiny.

V prosinci 2005 převzala Medaili svobody Trumana–Reagana přiznanou *Solidaritě americkou Nadací obětí komunismu jako prvním svobodným odborům v komunistickém bloku. Nadace také uctila ji osobně medailí za zásluhy v boji proti komunismu. V květnu 2006 ji prezident *Lech Kaczyński vyznamenal nejvyšším polským vyznamenáním, Řádem bílého orla.

V roce 2010 zahynula při leteckém neštěstí u Smolensku.

Piotr Adamowicz

I.

BASZANOWSKA, A. – WALENTYNOWICZ, A.: *Cień przyszłości.* Gdaňsk 1993; Krakov 2005.

II.

Dwa sierpniowe strajki. *Głos*, 2004, č. 36 (rozhovor).
GWIAZDA, A. – KWIATKOWSKA, W.: *Gwiazda, miałeś rację*…
JASTRUN, T.: *Życie Anny Walentynowicz*. NOWA, Varšava 1985.
MAŻEWSKI, L. – TUREK, W. (eds.): *Opozycja antykomunistyczna w Gdańsku* (*1976–1980*). *O pomorskim modelu obrony czynnej.* Gdaňsk 1995.
NAWROCKI, G.: *Polak z Polakiem*…

Prawda o „Solidarności“: 25 rocznica Sierpnia 80. *Głos*, 2005, č. 36.
Tu była moc narodu. *Arcana*, 2000, č. 3 (rozhovor).
W. S. (ed.): U źródeł „Solidarności“: Wolne Związki Zawodowe 1978–80, část 2. *Głos,* 2004, č. 1.

Více informací – viz https://pl.wikipedia.org/wiki/Anna_Walentynowicz (citováno k 2. 10. 2018).

Lech WAŁĘSA
(nar. 1943)

Elektrikář. Dělnický aktivista. Účastník protestů v *prosinci 1970, od roku 1978 ve *Svobodných odborech Pobřeží. V srpnu 1980 vůdce stávky v gdaňských loděnicích a signatář *gdaňské dohody. V letech 1980–1990 předseda *NSZZ Solidarita. V letech 1990–1995 prezident Polské republiky. Laureát Nobelovy ceny míru.

Narodil se v Popowu u Lipna. Vyučil se. Od roku 1961 byl elektromechanikem ve Státním strojním centru v Łochocině. V letech 1967–1976 pracoval jako elektrikář v gdaňských Leninových loděnicích.

Byl jedním z vůdců stávky, jež vypukla v gdaňských Leninových loděnicích 14. prosince 1970, poté co vláda zvýšila ceny. Zúčastnil se pouličních demonstrací 15. prosince. Šestnáctého prosince byl po ukončení stávky zatčen. Byl čtyři dny zadržován, přistoupil na blíže neznámé závazky ke Státní bezpečnosti. *Je pravda, že jsem z toho střetnutí nevyšel úplně čistý*, vzpomínal. *Kladli si podmínku: podpis! A tehdy jsem podepsal.* (*Droga nadziei*, tj. *Cesta naděje*; 1990). V lednu 1971 se jako delegát za své oddělení účastnil setkání s novým tajemníkem Polské sjednocené dělnické strany Edwardem Gierkem a spolu s dalšími mu poskytl důvěru.

Začátkem sedmdesátých let pracoval Wałęsa v oficiálním dělnickém výboru jako odborářský inspektor bezpečnosti a hygieny práce, bojoval o příděl ochranných oděvů a zajišťoval další sociální záležitosti. Za kritiku odborů a správy loděnic byl v roce 1976 propuštěn z práce. V letech 1976–1979 pracoval jako elektromechanik ve stavebním a opravárenském podniku Zremb a do února 1980 v Elektromontážích Gdaňsk.

V červnu 1978 vstoupil do *Svobodných odborů Pobřeží (Wolne Związki Zawodowe Wybrzeża, WZZ). Devátého července 1978 byl poprvé zadržen policií, když rozdával před kostely nezávislý časopis **Robotnik* (*Dělník*). V prosinci se účastnil kladení věnců na počest obětí *prosince 1970 a dostal za to pokutu pět tisíc zlotých; znovu také přišel o práci. V lednu 1979 se stal členem redakce časopisu *WZZ *Robotnik Wybrzeża* (*Dělník Pobřeží*). Úzce spolupracoval s aktivisty *Výboru společenské sebeobrany KOR – *Bogdanem Borusewiczem, *Andrzejem Gwiazdou a také *Jackem Kuroněm a *Janem Lityńským, distribuoval opoziční publikace a organizoval skupiny *WZZ. V červenci 1979 podepsal stejně jako několik desítek dělnických aktivistů z celé země *Chartu dělnických práv*, obsahující program nezávislého odborového hnutí. Byl hlavním řečníkem na shromáždění svolaném 18. prosince 1979 před branou č. 2 gdaňských loděnic k výročí událostí *prosince 1970. Slíbil, že tam bude do roka stát pomník tehdy zabitým dělníkům. Třetího května 1980 na manifestaci pořádané *Hnutím mladého Polska nesl transparent s heslem *Svoboda – rovnost – nezávislost*. Mnohokrát byl zadržen na 48 hodin a propouštěn z práce.

Když 14. srpna 1980 vypukla v gdaňských Leninových loděnicích stávka, postavil se jí do čela. Nebyl tehdy zaměstnancem loděnic, jedním z požadavků stávky bylo jeho opětovné přijetí do práce. Šestnáctého srpna, když ředitel na všechny požadavky přistoupil, a to i na činnost svobodného odborového svazu v loděnicích, Wałęsa stávku ukončil. Vzhledem k tomu, že se k protestům připojily další podniky, a na žádost *Bogdana Borusewicze, Aliny Pieńkowské a *Anny Walentynowicz však změnil rozhodnutí a vyhlásil solidární stávku. V noci z 16. na

17. srpna byl v loděnicích založen Mezipodnikový stávkový výbor (Międzyzakładowy Komitet Strajkowy, MKS) s Wałęsou v čele. Vznikl také seznam 21 společných požadavků a na prvním místě stál požadavek na uznání svobodných odborů nezávislých na straně a zaměstnavatelích.

Během srpnové stávky Wałęsa vyrostl v nezpochybnitelného vůdce. Právě on přijímal nejdůležitější rozhodnutí, jako rozhodnutí o povolání výboru expertů MKS v čele s *Tadeuszem Mazowieckým, vedl rozhovory s vládní delegací, jeho improvizované projevy z vrcholu brány č. 2 podporovaly ducha dělníků a dodávaly protestům celonárodní rozměr. Třicátého prvního srpna podepsal s vicepremiérem Mieczysławem Jagielským *gdaňskou dohodu, v níž státní orgány souhlasily se vznikem nezávislých odborů.

Sedmnáctého září založili představitelé Mezipodnikových zakládajících výborů z celé země nový odborový svaz. Wałęsa byl zvolen předsedou Celostátního dohadovacího výboru *NSZZ Solidarita (*Svazu).

Na podzim 1980 hodně jezdil po Polsku; jako charismatický vůdce výborně navazoval kontakt s davy, získal obrovskou popularitu. V dalších jednáních s mocenskými orgány potvrdil svou vůdčí pozici a také vyjednávací schopnosti, pružnost a pragmatismus spojené s věrností nedůležitějším cílům hnutí. V roce 1981 byl na několika zahraničních cestách, mj. ve Vatikánu (kde byl s delegací *Svazu přijat papežem Janem Pavlem II.), v Japonsku a ve Francii. Jeho nejdůležitějším úkolem však bylo vedle rozhovorů a vyjednávání s mocí utišování lokálních stávek a pokus vměstnat živelné nápravné pokusy do rámce sebeomezující se revoluce.

Navzdory propagandistickým útokům nebyl radikál. Wałęsovu umírněnost posilovali jeho političtí spolupracovníci – *Bronisław Geremek, Wiesław Chrzanowski, *Tadeusz Mazowiecki, Władysław Siła-Nowicki a také primas Stefan Wyszyński, který nabádal k opatrnosti a klidu. Vůdce *Solidarity byl hluboce náboženský člověk, denně chodil na bohoslužbu a veřejně svou víru demonstroval: nosil na klopě obrázek Panny Marie Čenstochovské. Ve dnech tzv. bydhošťské krize v březnu 1981 dospěl navzdory jiným vůdcům *Svazu ke kompromisu s mocí a vyhnul se generální stávce. Druhého října na I. celostátním sjezdu delegátů *Solidarity i přes kritiku radikálních aktivistů zvítězil ve volbě předsedy *Svazu. Čtvrtého listopadu se při hledání kompromisu sešel s prvním tajemníkem ústředního výboru PSDS generálem Wojciechem Jaruzelským a novým polským primasem Józefem Glempem, což ovšem nepřineslo žádné výsledky – komunistická moc již byla rozhodnuta nastolit *výjimečný stav. V prvních prosincových dnech Wałęsa komunisty ostře napadal, přičítal jim odpovědnost za konfrontaci.

V noci z 12. na 13. prosince 1981 byl internován. Byl umístěn do vládní vily v Chylicích u Varšavy, poté ho přestěhovali do Otwocku. Měl k dispozici rozhlasový přijímač, směla ho navštěvovat manželka a děti. Státní orgány počítaly s jeho spoluprací při vytvoření nové, shora kontrolované *Solidarity. Wałęsa návrhy odmítl, neměl v úmyslu spolupracovat s vládou podle jejích podmínek, i když ani nadále neodmítal kompromis. V květnu 1982 byl přemístěn do Arłamova v Bieszczadech. V srpnu byl informován o plánech na delegalizaci *Solidarity a byla mu nabídnuta vysoká státní funkce. Odmítl i tuto nabídku. Byl však dalek radikálních hesel. Na výzvu podzemní *Solidarity ke stávkám a pouličním demonstracím pohlížel s rezervou. *Obával jsem se, že tato další vzepětí nic nepřinesou, jen vlnu zatýkání a věznění stále většího počtu lidí. Hrozilo to oslabením vlivu *Solidarity na společnost,* vzpomínal v *Cestě naděje*. Moc chtěla zlikvidovat Wałęsovu popularitu a prestiž, vytvářela proti němu nepravdivá obvinění nejen politická, ale také kriminální a osobní. Pokoušeli se ho zkompromitovat pomocí zfalšovaných dokumentů, podle nichž byl agentem SB. Tato činnost přinesla určitý výsledek, v roce 1982 poškodila jeho kandidaturu na Nobelovu cenu.

Čtrnáctého listopadu 1982 byl z internace propuštěn. *Polská tisková agentura* oznámila, že *bývalý vůdce bývalé „Solidarity" je nyní soukromou osobou*.

Wałęsa neměl v úmyslu rezignovat na veřejnou činnost ani ustoupit od cílů *Solidarity, ale nechtěl ani sestoupit do podzemí, ani zahájit s vládou otevřený boj. V následujících letech balancoval – podle vlastních slov – *na čáře mezi společenskou izolací a nečinností a vězením*. Jezdil po zemi, stýkal se v kostelech s aktivisty *Solidarity, asistoval u politických procesů, poskytoval rozhovory zahraničním novinářům. Úřady mu to ztěžovaly, jak mohly, různě ho šikanovaly a neustále sledovaly, ale znovu ho uvěznit se neodhodlaly.

V dubnu 1983 se sešel s podzemním *Prozatímním koordinačním výborem NSZZ Solidarita (TKK), což bylo znamením jednoty *Svazu. Začátkem května se vrátil do práce v gdaňských loděnicích. V srpnu se v loděnicích konala debata (uváděná v televizi) vicepremiéra Mieczysława Rakowského s dělníky, mezi nimiž byl Wałęsa. Ten se ovládal a byl smířlivý, takže vedle rozhořčeného vicepremiéra vypadal dobře.

Pátého října 1983 obdržel vůdce *Solidarity Nobelovu cenu míru za osobní vklad při obraně práv zaměstnanců tvořit vlastní odborové organizace. Wałęsa prohlásil, že skutečným laureátem ceny je celý polský národ. Cenu jeho jménem převzala jeho manželka Danuta. *I nadále si přese všechno, navzdory tomu, co se už dva roky děje v mé zemi, myslím, že jsme odsouzeni k dohodě a že obtížné problémy polské situace lze vyřešit jen cestou skutečného dialogu moci se společností* – uvedl ve svém nobelovském projevu.

Při hledání dohody se státní mocí v září 1986 po amnestii pro politické vězně zřídil veřejnou Prozatímní radu *NSZZ Solidarita. V říjnu však znovu hovořil s ukrývajícími se vůdci podzemí. V lednu 1987 se v Gdaňsku setkal s Johnem Whiteheadem, zástupcem ministra zahraničí USA, a v září ve Varšavě s viceprezidentem USA Georgem Bushem. Třicátého prvního května 1987, v předvečer papežské pouti, vydalo 63 lidí, shromážděných na pozvání Lecha Wałęsy ve Varšavě, prohlášení, v němž představili obecné cíle opozice: nezávislost, demokracie, svoboda a právní stát, jakož i svoboda ekonomické činnosti. Jan Pavel II. při návštěvě podpořil opozici, vyzval k naplnění *velkého odkazu polské Solidarity* a přijal předsedu *Svazu na zvláštní audienci.

Dvacátého pátého října 1987 stanul Wałęsa v čele veřejného *Celostátního výkonného výboru *NSZZ Solidarita, zřízeného místo *TKK a TR, což ukončilo konspirativní období činnosti orgánů *Svazu. V květnu 1988 se připojil ke stávce v gdaňských loděnicích. Protest nebyl úspěšný: skončil 10. května demonstrativním průvodem účastníků stávky v čele s Wałęsou a *Mazowieckým. K rozhovorům vlády s opozicí vedla až další stávka v loděnicích, kterou vůdce *Svazu zahájil 22. srpna. Třicátého prvního srpna 1988 se Wałęsa setkal s generálem Czesławem Kiszczakem, ministrem vnitra, kterému nabídl spolupráci na reformách, do nichž se pouštěla vláda, výměnou za legalizaci *Solidarity. Výsledkem dalších setkání generála s předsedou (15. a 16. září) bylo rozhodnutí přistoupit k jednání u *kulatého stolu o reformě státu, modernizaci hospodářství a modelu odborového hnutí.

Úřady však nechtěly souhlasit s návratem *Solidarity, pokoušely se likvidací gdaňských loděnic odsunout *Svaz i jeho vůdce na okraj. Přelom přinesla televizní debata mezi Wałęsou a šéfem oficiálních odborů a členem politického byra ÚV PSDS Alfredem Miodowiczem, která se konala 30. listopadu. Díky ní se Wałęsa triumfálně vrátil na veřejnou scénu, představil se mnohamilionovému diváckému publiku jako rozvážný a odhodlaný vůdce.

O jeho sílící pozici navzdory snahám mocenských orgánů PLR svědčily mezinárodní kontakty. Ještě v listopadu ho v Gdaňsku navštívila premiérka Velké Británie Margaret Thatcher. V prosinci ho v Paříži přijal prezident François Mitterrand.

Osmnáctého prosince 1988 vznikl ve Varšavě *Občanský výbor při předsedovi NSZZ Solidarita – reprezentace opozičních okruhů, které uznávaly Wałęsovu autoritu a jeho smírnou strategii. Mezi členy výboru bylo mnoho nejdůležitějších polských intelektuálů a vědců, kteří tvořili tým expertů pro jednání s komunisty nejen o legalizaci *Solidarity, ale i o reformě státu a ekonomiky. Šestého února 1989 začala jednání u *kulatého stolu. *Čas monopolu* […] *spěje ke konci. Je potřeba takové přestavby, která ze státu jedné strany udělá stát národa a společnosti*, řekl Wałęsa při inauguraci. Během prvních dvou měsíců vyjednávání neseděl ve Varšavě – jezdil po Polsku, tlumil stávky a přesvědčoval ke kompromisu s komunisty. Vyjednávání v hlavním městě se vyhýbal, účastnil se jen nejdůležitějších schůzek v Magdalence u Varšavy, kde probíhaly důvěrné rozhovory; klíčová rozhodnutí však padla za jeho účasti. Pátého dubna byla uzavřena dohoda. Opozice souhlasila s účastí ve volbách do Sejmu za podmínek předem stanoveného rozdělení mandátů (kandidáti *Solidarity mohli soutěžit jen o třetinu míst v Sejmu, zbytek byl vyhrazen pro PSDS a její spojence; volby do Senátu byly volné pro všechny kandidáty) a se spoluprací na postupné změně režimu. Vláda slíbila legalizaci *Solidarity. Wałęsa podpořil rozhodnutí o „jedné družině" – postavit jednoho centrálně vyjednaného kandidáta na každý dostupný mandát. Sám však do parlamentu kandidovat nechtěl.

Vypravil se do Říma, kde ho na soukromé audienci přijal Jan Pavel II. Předsedu *Solidarity přijal také italský prezident, premiér a přední politici. Desátého května Wałęsa ve Štrasburku převzal Evropskou cenu lidských práv, kterou mu přiznala Rada Evropy. Po úspěchu *Solidarity ve volbách 4. června podpořil koncepci jmenování komunistického prezidenta a solidaritního premiéra (*Vás prezident, náš premiér*). Sedmnáctého srpna uzavřel koalici se Sjednocenou lidovou stranou a Demokratickou stranou, což otevřelo cestu ke vzniku vlády *Tadeusze Mazowieckého a převzetí moci opozicí.

V letech 1990–1995 byl prezidentem Polské republiky.

V roce 1995 prohrál boj o znovuzvolení s kandidátem postkomunistů Aleksandrem Kwaśniewským. Neúspěchem skončila i jeho kandidatura v prezidentských volbách v roce 2000.

V roce 1995 zřídil nadaci Institut Lecha Wałęsy. Přednášel v mnoha zemích, stýkal se s americkými i evropskými politiky.

Na podzim 2004 se podílel na řešení politické krize na Ukrajině, podporoval oranžovou revoluci.

Jan Skórzyński

I.

DRZYCIMSKI, A. – SZKUTNIK, T. (eds.): *Zapis rokowań gdańskich: Sierpień 1980*…
Droga do wolności: decydujące lata 1985–1990…
Droga nadziei…
Moje credo. Wydawnictwo Świt, Krakov 1987.
Wszystko co robię, robię dla Polski: przemówienia, posłania, listy 1990–1995. Varšava 1995.

II.

AJNENKIEL, A. – DRZYCIMSKI, A. – PARADOWSKA, J.: *Prezydenci Polski*. Varšava 1991.
BOROWSKI, A. (ed.): *Droga do niepodległości. „Solidarność" 1980–2005*…
BOYES, R.: *Nagi prezydent. Życie polityczne Lecha Wałęsy*. Londýn 1995.
BRZEZICKI, A. – BURNETKO, K. – SKOCZYLAS, J.: *Wałęsa. Ludzie. Epoka…*
CRAIG, M.: *The Crystal Spirit: Lech Wałęsa and his Poland*. Londýn 1986.
DUBIŃSKI, K.: *Magdalenka. Transakcja epoki…*
DUDEK, A.: *Najnowsza historia polityczna Polski 1989–2005*. Krakov 2007.
TÝŽ: *Pierwsze lata III Rzeczpospolitej 1989–2001*…
DUDEK, A. – FRISZKE, A. – MACHCEWICZ, P. – PACZKOWSKI, A. (eds.): *Polska 1986–1989: koniec systemu…*
EISLER, J. – GRECZANIK-FILIPP, I. – KWIATKOWSKA, W. – MARSZALEC, J. – SOKOŁOWSKA, M. (ed.): *To nie na darmo... Grudzień '70 w Gdańsku i Gdyni.* Pelplin 2006.
FALLACI, O.: *Wywiad udzielony „Corriere della Sera" 7 marca 1981 r. przez Lecha Wałęsę, Przewodniczącego KKP NSZZ „Solidarność" Orianie Fallaci*. Wolna Drukarnia Portowców Gdyńskich, [Gdańsk] 1981.
FRISZKE, A.: *Solidarność podziemna…*
GACH, Z.: *Antybohater*. Vratislav 1991.
GARLICKI, A.: *Rycerze Okrągłego Stołu*…
HOLZER, J.: *„Solidarność" 1980–1981. Geneza i historia*…
HOLZER, J. – LESKI, K.: *Solidarność w podziemiu…*
KŁOSIŃSKI, J.: Trzy etapy Wałęsy: 25-lecie „Solidarności". *Tygodnik Solidarność*, 2005, č. 1 (rozhovor).
KURSKI, J.: *Wódz*…
KURSKI, J. – SEMKA, P.: *Lewy czerwcowy. Mówią: Kaczyński, Macierewicz, Parys, Glapiński, Kostrzewa-Zorbas*…
ŁĄTKOWSKA, M. (ed.): *Solidarność: XX lat historii*…
PERNAL, M. – SKÓRZYŃSKI, J.: *Gdy niemożliwe stało się możliwe…*
RAKOWSKI, M. F.: *Dzienniki polityczne 1979–1981; Dzienniki polityczne 1981–1983; Dzienniki polityczne 1984–1986; Dzienniki polityczne 1987–1990*. Varšava 2004–2005.
SIELEZIN, J. R.: *Płaszczyzna konfrontacji politycznej między „Solidarnością" a władzą w latach 1980–1981*. Vratislav 2005.
SKÓRZYŃSKI, J.: Od robotnika do prezidenta. In: KOPKA, B. – ŻELICHOWSKI, R. (eds.): *Rodem z „Solidarności"…*
TÝŽ.: *Od Solidarności do wolności*…
TÝŽ: *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985–1989*…
STELMACHOWSKI, A.: *Kształtowanie się ustroju III Rzeczpospolitej*. Varšava 1998.
STERLINGOW, M. – WĄS, M.: Robili ze mnie esbeka. *Gazeta Wyborcza*, 2005, č. 45 (rozhovor).
STRASZ, M. (ed.): *Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność"…*
Wałęsa. Gdańsk 1981 (soubor článků).
ZABOROWSKI, Z.: *Osobowość Lecha Wałęsy*. Varšava 1995.

Wiktor WOROSZYLSKI
(1927–1996)

Spisovatel, překladatel, znalec ruské literatury a kultury. Tvůrce a redaktor nezávislého časopisu ****Zapis*. Přednášející *Sdružení vědeckých kurzů.**

Narodil se v Grodnu (nyní v Bělorusku). V letech 1945–1946 studoval medicínu a poté polonistiku na Lodžské univerzitě a rok na Varšavské univerzitě. Od roku 1945 byl členem Polské dělnické strany a v letech 1948–1966 Polské sjednocené dělnické strany. V období let 1945–1947 byl členem redakce deníku *Głos Ludu*.

Jako básník debutoval v roce 1945. Stal se vůdcem tzv. generace pryszczatych (výrostků), skupiny tvůrců stranicko-agitační literatury, sloužící nové, revoluční ideologii a její mytologii. Psal o generálovi Karolu Świerczewském, nově budovaném metalurgickém kombinátu v Nové Huti u Krakova, úderníkovi Wincentym Pstrowském, kulacích, sabotérech. *Vymysleli jsme si tehdy Dzeržinského*, komentoval to po letech, *jako skvělého chlapíka* […] *v mé básni* […] *je obrat: čisté ruce. No, byla to představa, že je možné a potřebné být mečem revoluce a zároveň mít čisté ruce.* […] *že se však trestají viníci, nikdy nevinní. Tak otřesně naivní nápady jsme měli* (*Hańba domowa,* tj. *Domácí hanba*). V letech 1947–1949 pracoval jako tajemník redakce *Po prostu* (*Prostě*), časopisu propagujícího komunistickou ideologii mezi mládeží. Poté se chopil práce v časopise *Nowa Kultura* (*Nová kultura*). Odjel do SSSR studovat na Literárním institutu Maxima Gorkého v Moskvě (1952–1956). Obhájil tam doktorát. V době doktorandského studia zakusil v Moskvě první rozčarování komunismem.

Vrátil se do redakce časopisu *Nová kultura*. V říjnu a listopadu 1956 byl přímým svědkem *maďarské revoluce. Na místě – v Budapešti – zachycovaná kronika tragických událostí (*Dziennik węgierski*, tj. *Maďarský deník*) částečně vycházela v *Nové kultuře* a jako celek vyšla až téměř po čtvrt století v Londýně a pak několikrát v polském druhém oběhu.

V roce 1957 zastával funkci šéfredaktora *Nové kultury*, ale v únoru 1958 byl z redakce odvolán (rok předtím ho vůdce PSDS Władysław Gomułka označil za revizionistu). V šedesátých letech patřil do skupiny spisovatelů čím dál kritičtějších k vládě. Dvacátého osmého listopadu 1966 podepsal protestní dopis 19 spisovatelů na obranu *Leszka Kołakowského vyloučeného z PSDS a sám vystoupil ze strany. V roce 1968 byl jedním z autorů návrhu rezoluce odsuzující kulturní politiku úřadů. Dvacátého devátého února ji Andrzej Kijowski přečetl na mimořádné schůzi varšavské pobočky Svazu polských spisovatelů, svolané po zákazu představení *Dziadů* Adama Mickiewicze v režii Kazimierze Dejmka hraného v Národním divadle.

V roce 1971 napsal s Jackem Bocheńským a Zbigniewem Herbertem dopis ministrovi spravedlnosti proti drakonickým rozsudkům nad členy konspirační organizace *Ruch. Protest podepsalo celkem 7 známých spisovatelů. V prosinci 1974 podepsal výzvu, aby byl Polákům žijícím v SSSR umožněn přístup k národní kultuře a školství.

Společně s Jerzym Andrzejewským a Jackem Bocheńským napsal v lednu 1976 dopis ústavnímu výboru Sejmu proti navrhovaným změnám Ústavy PLR, označovaný podle počtu signatářů jako **Dopis 101*. Byl potrestán zákazem publikovat. V listopadu 1976 podepsal kolektivní výzvu představitelům kultury v Sejmu k propuštění účastníků dělnických protestů v Radomi a Ursusu.

Byl spolupracovníkem *Výboru na obranu dělníků (KOR) založeného v září 1976. Sbíral peníze pro pronásledované za účast ve společenských protestech v *červnu 1976, redigoval dopisy a petice prostředí *KOR. Patřil do skupiny spisovatelů, kteří se na podzim 1976 rozhodli vydávat nezávislý literární časopis. Vznikla redakce složená z tvůrců různých generací, nejstarší byl Andrzejewski. Woroszylski se ujal funkce šéfredaktora, navrhl titul **Zapis*, ve slangu cenzorů označení zákazu publikace vyznačených částí nebo jmen, a s účastí *Barbary Toruńczyk jako tajemnice redakce vybral materiály. První číslo literárního čtvrtletníku **Zapis* s úvodem Stanisława Barańczaka vyšel v lednu 1977. Woroszylski koordinoval práci redakčního týmu do poloviny roku 1978 (od osmého čísla převzal funkci šéfredaktora Bocheński) a později byl spolupracovníkem časopisu po celou dobu jeho existence do roku 1981. Strojopisy jednotlivých čísel předával francouzskému diplomatovi ve Varšavě. V Polsku se časopis rozmnožoval a na Západě ho tisklo londýnské vydavatelství Index of Censorship.

V roce 1977 se účastnil neformálních literárních setkání v salonu Anny a Tadeusze Walendowských ve Varšavě a také se poprvé zúčastnil večerů poezie, pořádaných každý rok v rámci Týdnů křesťanské kultury. V květnu 1977 podepsal jeden z dopisů vládě PLR na obranu uvězněných členů a spolupracovníků *KOR. V akademickém roce 1977/1978 a následujícím měl v rámci Létající univerzity přednášky z ruské historie a literatury. V únoru 1978 podepsal zakládající prohlášení *Sdružení vědeckých kurzů (TKN). Byl členem programové rady *TKN (1978–1979).

Třináctého prosince 1981 byl internován, strávil téměř rok v Białołęce, Jaworzi a Darłówku. V květnu 1983, poté co policie smrtelně zbila varšavského maturanta Grzegorze Przemyka, syna básnířky spjaté z opozicí Barbary Sadowské, napsal dopis vicepremiérovi Mieczysławu Rakowskému: *Píšu ten dopis ne proto, abych se posmíval Tvému „reálnému světu", který stavíš do protikladu k našemu „vymyšlenému světu", ale abych se s plnou vážností zeptal, co Ty a Tví spoluvládci hodláte udělat, abyste skoncovali s bestialitou. Nemyslím, že by bylo nesnadné odhalit a potrestat majestátem práva vrahy syna mé nešťastné přítelkyně, syna této unavené země a této zoufalé společnosti.*

O práci *Kdo zabil Puškina*, která kvůli cenzuře čekala na vydání téměř deset let (1983), napsal *Adam Michnik v črtě *Puškin a Rusové* (*Niezłomny z Londynu i inne eseje,* tj. *Nezlomný z Londýna a jiné eseje*; 1984): *Literární život Ruska, to je trvalý konflikt básně s udáním a básníka se špiclem.* […] *jsou to dějiny děl zkonfiskovaných a znetvořených tužkou cenzora, dějiny spisovatelů morálně týraných a lámaných, vězněných či zavíraných do blázince, zabíjených a páchajících sebevraždu. Duchovní dějiny Ruska jsou dějinami lidí v kleci. Neznám knihu, která by byla tak plastickým románem o oné kleci, jako je kniha Wiktora Woroszylského*. V roce 1983 za ni (a také za básnickou tvorbu z období internace) dostal Kulturní cenu *Solidarity.

Usilovnou hrou s cenzurou byla i jeho překladatelská a popularizační tvorba. Už ve dvoudílné *Antologii moderní ruské poezie 1889–1967* (1971), kterou zpracoval společně s Witoldem Dąbrowským a Andrzejem Mandalianem, se objevily texty zamlčovaných a nelibě viděných tvůrců, jako byli Gennadij Ajgi, Josif Brodskij, Daniil Charms, Osip Mandelštam, Nikolaj Olejnikov, Boris Pasternak a Viktor Sosnora. Ve druhém oběhu publikoval své překlady veršů *Natalie Gorbaněvské (*Zapis,* 1987, č. 5; *Kultura Niezależna,* 1987, č. 36; *Arka,* 1989, č. 26) a *Iriny Ratušinské (sbírka *Má nenáviděná země!* NOWA 1987). V antologii *Moi Moskale* (*Moji Moskali*), kterou připravil před smrtí, figuruje 65 básníků, které překládal.

Byl členem Svazu polských spisovatelů, Sdružení polských spisovatelů a polského PEN klubu. Zemřel ve Varšavě.

Romuald Niedzielko

I.
WATAŁA, E. – WOROSZYLSKI, W.: *Życie Sergiusza Jesienina*. Varšava 1973; 1983.
Dziennik internowania grudzień 1981 – luty 1982. Białołęka – Jaworze. Bibl. Tygodnika Wojennego, Varšava 1982 (básně).
Dziennik węgierski. *Aneks,* 1977, č. 13–14. In: *Powrót do kraju*. Londýn 1979; několik přetisků v druhém oběhu.
Dziennik węgierski 1956 wraz z glosami 1976, 1981, 1986…
Historie. Varšava 1987.
Jesteś i inne wiersze. „Od Nowa", Poznaň 1977; NOWA, Varšava 1978.
Kto zabił Puszkina. Varšava 1983; 1991; 2004.
Lustro. Dziennik internowania. Oficyna Literacka, [Krakov] 1983 (verše).
Moi Moskale. Wybór przekładów z poezji rosyjskiej od Puszkina do Ratuszyńskiej. Vratislav 2006.
Na kurczącym się skrawku i inne zapiski z kwartalnym opóźnieniem 1971–1980. Oficyna Literacka, [Krakov] 1984.
Ostatni raz. Wiersze 1987–1994. Poznaň 1995.
[Otevřený dopis vicepremiérovi M. F. Rakowskému]. *Kurs,* 1983, č. 1; *Tygodnik Mazowsze*, 1983, č. 52 (také v několika vydáních v druhém oběhu).
Po Nocy Świętej Otylii. *Więź*, 2001, č. 12 (z deníku za výjimečného stavu).
Sny pod śniegiem. Opowieść o życiu Sałtykowa-Szczedrina. Varšava 1963.
Z dziennika 1953. *Rzeczpospolita*, 28.–29. 3. 1997.
Z dziennika 1955. Zapiski z Moskwy. *Rzeczpospolita*, 5. 4. 1997.
Z podróży, ze snu, z umierania. Wiersze 1951–1990. Poznaň 1992.
Życie Majakowskiego. Varšava 1965; 1984.

II.
BIKONT, A. – SZCZĘSNA, J.: *Lawina i kamienie…*
FIK, M.: *Kultura polska po Jałcie. Kronika lat 1944–1981…*
FRISZKE, A.: *Opozycja polityczna w PRL…*
GONTARCZYK, P.: Nękanie „Ławnika". *Rzeczpospolita*, 24.–25. 2. 2007.
GORBANĚVSKAJA, N.: Pamjati Wiktora Woroszylskogo. *Russkaja mysl*, 26. 9. 1996; *Novaja Polša*, 2000, č. 9.
HERBERT, Z.: Wiktor Woroszylski na tle epoki. *Rzeczpospolita*, 28. 9. 1996.
Ja – žertva russkoj literatury. *Voprosy literatury,* 1995, č. 2 (rozhovor).
MICHNIK, A.: Puszkin i Rosja. In: TÝŽ: *Niezłomny z Londynu i inne eseje*… (recenze knihy WOROSZYLSKI, W.: *Kto zabił Puszkina*).
Myśmy żyli w literaturze. Rozmowa z Wiktorem Woroszylskim (21 października 1981). In: TRZNADEL, J.: *Hańba domowa. Rozmowy z pisarzami*…
Po nieudanym balu. *Brulion*, 1987, č. 1 (rozhovor).
SMOLKA, I. (ed.): *Woroszylski. Wieczór wspomnień*. Krakov 1997.
WALC, J.: Miara historii. *Kultura Niezależna,* 1988, č. 45 (recenze knihy WOROSZYLSKI, W.: *Historie*).

Více informací – viz https://pl.wikipedia.org/wiki/Wiktor_Woroszylski (citováno k 2. 10. 2018).

Henryk WUJEC
(nar. 1941)

**Fyzik. Od roku 1977 člen *Výboru společenské sebeobrany KOR.
V osmdesátých letech aktivista *NSZZ Solidarita a tajemník
*Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarity.**

Narodil se v Podlesí u Biłgoraje. V letech 1962–1968 studoval fyziku na Varšavské univerzitě. Na začátku studií v roce 1962 poznal na schůzce diskusního klubu, který se skupinou kolegů založil na koleji, *Jacka Kuroně. Účastnil se schůzí Politického diskusního klubu organizovaného *Jackem Kuroněm a *Karolem Modzelewským na Varšavské univerzitě. Po jejich uvěznění v roce 1965 ho vyslýchala Státní bezpečnost. Podílel se na studentské stávce v *březnu 1968 na Varšavské univerzitě – přepisoval letáky, vyvěšoval protestní hesla. V letech 1968–1978 pracoval v továrně na polovodiče Tewa ve Varšavě.

Od roku 1962 byl členem *Klubů katolické inteligence (KIK) ve Varšavě. V letech 1972–1974 se účastnil práce kulturní sekce *KIK, sdružující mládež kriticky naladěnou vůči režimu. V akademickém roce 1974/1975 patřil do více než desetičlenné skupiny, která se scházela v soukromých bytech na neformálním semináři o dějinách PLR; tvořili ji mladí lidé z varšavského *KIK, bývalí „komandosové" a členové „Party tuláků" (vzniklé z někdejší skautské družiny „Černá jednička").

Na konci roku 1975 Wujec podepsal a sbíral podpisy pod dopis mladé inteligence proti chystaným změnám Ústavy PLR.

V červenci 1976 se po událostech *června 1976 v Radomi a Ursusu vypravil se skupinou přátel – mj. s *Jackem Kuroněm, *Janem Józefem Lipským a *Antonim Macierewiczem – na první proces s dělníky obžalovanými z účasti na protestu. *Dosavadní činnost, to byla zábava, schůzky, diskuse. U soudu jsme se poprvé setkali s lidmi tvrdě pronásledovanými. Byli šokovaní, naprosto bezradní, očekávali strašné věci. Cítili jsme, že je nemůžeme nechat bez pomoci. Začali jsme sbírat peníze, navštěvoval rodiny uvězněných, obstarávat jim právní pomoc*, vzpomínal. Na konci srpna připravil zprávu o represích vůči dělníkům a jejich rodinám pro hlavní radu Polské biskupské konference. S devíti dalšími aktivisty varšavského *KIK podepsal dopis předsedovi Státní rady z 25. srpna 1976 za propuštění vězněných dělníků a přijetí propuštěných zpět do práce. Od září řídil s Wojciechem Onyszkiewiczem pomocnou akci pro dělníky Ursusu.

V květnu 1977 se účastnil hladovky v kostele sv. Martina ve Varšavě na obranu uvězněných členů a spolupracovníků *Výboru na obranu dělníků (KOR) a dělníků držených ve věženích. V říjnu 1977 se stal členem *Výboru společenské sebeobrany KOR a o rok později nahradil Józefa Rybického v radě Fondu společenské sebeobrany. V témže roce zakončil na Varšavské polytechnice postgraduální studia oboru elektronické technologie.

V letech 1977–1980 byl dvakrát propuštěn z práce, mnohokrát zadržen na 48 hodin a vyslýchán. Účastnil se přednášek *Sdružení vědeckých kurzů. V lednu a v březnu 1979 ho zbily bojůvky SB a Socialistického svazu polských studentů, které přepadaly účastníky přednášek konajících se v *Kuroňově bytě.

V září 1977 byl s *Janem Lityńským spoluautorem koncepce nezávislého časopisu **Robotnik* (*Dělník*). Redaktoři časopisu – kromě *Wujce a jeho manželky Ludwiky mj. *Bogdan Borusewicz, *Jan Lityński, Witold a *Helena Łuczywo, Wojciech Onyszkiewicz – povzbuzovali

zaměstnance podniků, aby si vybírali představitele do dělnických výborů, které se měly stát centry obrany jejich zájmů a solidárního chování v případě mocenských šikan. *Robotnik* byl rozšiřován v podnicích a informoval o událostech v zemi i o činnosti opozice. Redakce sídlila v bytech Luczywových a Wujcových. Wujec navázal kontakty s dělníky z Tewy, jezdil do podniků v celé zemi. Byl jedním z autorů *Charty dělnických práv* (zveřejněné ve zvláštním čísle *Robotnika* v roce 1979), která byla programovou platformou nezávislého dělnického hnutí. V roce 1978 spolupracoval s nezávislým rolnickým hnutím. V letech 1978–1981 pracoval v Polském úřadu normalizace měr a jakosti, od roku 1984 v Centrálním výzkumném středisku normalizace.

Vstoupil do Dělnického výboru solidarity se stávkujícími dělníky Pobřeží, založeného v mechanizačních závodech Ursus 21. srpna 1980. Současně vydával stávková čísla *Robotnika*. Čtvrtého září na schůzi zakládajícího výboru nezávislých odborů v Ursusu navrhl koncepci regionálního svazu. Stal se poradcem Mezipodnikového zakládajícího výboru *NSZZ Solidarita Mazovsko, v prosinci pak členem jeho předsednictva. Od podzimu 1980 spoluorganizoval školení různého druhu pro dělníky, z nichž se v únoru 1981 stala Dělnická akademie při regionu Mazovsko. Na I. celostátním sjezdu delegátů *Solidarity v září–říjnu 1981 byl zvolen do Celostátního výboru.

Třináctého prosince 1981 byl internován v Białołęce a v září 1982 uvězněn. Třináctého července 1984 byl s *Jackem Kuroněm, *Adamem Michnikem a *Zbigniewem Romaszewským postaven před soud za *pokus o násilné svržení zřízení PLR.* Z vězení se vrátil na amnestii z července 1984.

Znovu byl uvězněn na tři měsíce v roce 1986 za účast na manifestaci na obranu politických vězňů, která se konala po mši v kostele sv. Stanislava Kostky ve Varšavě. Od září 1986 do února 1989 byl členem veřejného *Regionálního výkonného výboru NSZZ Solidarita Mazovsko. V *Celostátním výkonném výboru NSZZ Solidarita zastával funkci tajemníka. V prosinci 1988 se zúčastnil zakládajícího setkání *Občanského výboru při předsedovi NSZZ Solidarita a stal se jeho tajemníkem.

V roce 1989 se účastnil jednání u *kulatého stolu (6. února – 5. dubna 1989) ve skupině pro odborářský pluralismus. V letech 1989–2001 byl poslancem. Od roku 1990 působil v Občanském hnutí Demokratická akce, od roku 1991 ve vedení Demokratické unie, poté Unie svobody. V letech 1999–2000 byl náměstkem ministra zemědělství. Byl předsedou Polsko-ukrajinského fóra a rady Nadace Fórum pro dialog mezi národy, členem programové rady Nadace společensko-ekonomických iniciativ. Pracoval v Nadaci pro Polsko jako šéf programu propagace a rozvoje regionálních a místních produktů.

Do roku 2006 byl členem politické rady a celostátní rady Demokratické strany.

Anna Machcewicz

I.

SZAŃSKI, A. [vl. jm. Gluza, Zbigniew]: *Polityczni 1981–1986.* Przedświt, KARTA, Varšava 1988.

„Solidarność" w zakładach pracy. Varšava 1987.

II.

EISLER, J. (ed.): *Co nam zostało z tych lat. Opozycja polityczna…*

KISIELIŃSKA, E. – WNUK, M. (eds.): *Okrągły Stół. Kto jest kim. „Solidarność" – opozycja: biogramy, wypowiedzi…*

LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*

Na początku był KOR. *Dziś*, 2001, č. 10 (rozhovor).

Oskarżona „Solidarność". Wydawnictwo Mysia 5, Varšava 1984.

Po co to panu, panie Wujec? *Gazeta Wyborcza*, 16. 7. 2005 (rozhovor).

SASANKA, P. – SPAŁEK, R. (eds.): *Czerwiec 1976. Spory i refleksje po 25 latach…*

ZUZOWSKI, R.: *Komitet Samoobrony Społecznej KOR. Studium dysydentyzmu…*

Wojciech ZIEMBIŃSKI
(1925–2001)

Technický redaktor. Nezávislý aktivista, zakládající člen *Výboru na obranu dělníků a poté *Hnutí na obranu lidských a občanských práv a vůdce Kongresu solidarity národa. Pseudonym: W. Z.

Narodil se v Gniewu v Pomoří. Za německé okupace spolupracoval s ozbrojeným podzemím („Pobudka“, „Walka“). V červenci 1942 byl vězněn v táboře v Karlsruhe a na nucených pracích v Porýní. V roce 1945 vstoupil do Polských ozbrojených sil na Západě, v roce 1947 se vrátil do Polska.

Studoval práva na univerzitách v Toruni a ve Varšavě. Byl technickým a grafickým redaktorem a novinářem vydavatelského družstva Czytelnik (Čtenář), v Právnickém nakladatelství, v redakcích časopisů *Nasza Ojczyzna* (*Naše vlast*) a *Lekkoatletyka* (*Lehká atletika*).

V roce 1953 byl propuštěn z práce v nakladatelství Czytelnik za to, že odmítl uctít smrt Josefa Stalina.

Po *říjnu 1956 působil v *Klubu katolické inteligence a také v *Klubu křivého kola (byl mj. iniciátorem výstavy soudobého polského sakrálního umění a ceny *Klubu), po zastavení jeho činnosti kolem sebe sdružil okruh „vzdorných“ (schůzky v Ziembińského varšavském bytě představovaly první nezávislý varšavský politický salon po stalinském období). Angažoval se také v nezávislém veteránském hnutí, v akci na pomoc vězňům – ve snaze o reaktivaci sdružení Patronat (Patronát), které vězňům pomáhalo – i ve vystoupeních za zrušení trestu smrti.

Byl stále šikanován a pronásledován. V roce 1965 byl nezákonně uvězněn, strávil čtyři měsíce ve vězení v Rakowiecké ulici ve Varšavě. V roce 1968 byl za *odmítnutí podpořit protisionistickou rezoluci* přemístěn z redakce časopisu *Nasza Ojczyzna* do sportovního tisku. V roce 1971 byl v Piszi odsouzen k roku vězení podmíněně za to, že v rozhovoru na skautském táboře dokazoval, že pokud jde o východní hranice Polska, stále platí rižská smlouva.

V sedmdesátých letech přijal povinnosti tajemníka Seniorátu Polské armády, tj. neformální rady nejstarších důstojníků druhé Polské republiky (mj. generál Mieczysław Boruta-Spiechowicz, generál Franciszek Kamiński, plukovník Kazimierz Pluta-Czachowski), a stal se iniciátorem oslav výročí nezávislosti (mj. u hrobu neznámého vojína ve Varšavě). Pořádal každoroční vlastenecké bohoslužby za maršála Józefa Piłsudského, primátora Varšavy Stefana Starzyńského, vrchního velitele Edwarda Śmigłyho-Rydze, vůdce polského podzemního státu, za oběti poznaňského *června 1956; inicioval zasazení národních pamětních desek do zdí kostelů. Zvláštní váhu přikládal udržování památky padlých na Východě, byl jedním z prvních organizátorů bohoslužeb za oběti katyňského zločinu a padlých v bojích se sovětskou armádou po 17. září 1939.

Byl signatářem dopisu Sejmu z prosince 1975, tzv. **Dopisu 59*, obsahujícího protest proti navrhovaným změnám Ústavy PLR a deklaraci cílů opozice, a také inspirátorem a autorem (s *Janem Olszewským, Antonim Pajdakem a Stanisławem Szczukou) **Dopisu 14* Sejmu z ledna 1976 proti začlenění zásady nerozborného spojenectví se SSSR do ústavy. Stal se zakládajícím členem *Výboru na obranu dělníků (KOR), založeného 23. září 1976 – za to ho úřady zbavily možnosti pracovat na plný úvazek.

Jako mluvčí pravicové orientace za nezávislost se dost rychle začal od činnosti *KOR distancovat a podpořil iniciativu *Andrzeje Czumy a *Leszka Moczulského k založení *Hnutí na obranu lidských a občanských práv (ROPCiO). Podepsal výzvu *Polské společnosti* z 25. března 1977, jež vyšla v souvislosti se vznikem *ROPCiO. Redigoval nezávislý časopis *Opinia* (*Názor*) a podepisoval základní dokumenty *ROPCiO.

Rozchod s *KOR zpečetil vystoupením na setkání 29. září 1977, v němž požadoval rozpuštění *KOR a předání části zbývajících fondů hnutí *ROPCiO.

Před příjezdem prezidenta USA Jimmyho Cartera do Varšavy v prosinci 1977 mu Ziembiński poslal dopis, v němž připomínal, že spojenecké závazky USA vůči Polsku z druhé světové války trvají a navrhoval nahrazení jaltského uspořádání novým, spravedlivějším, založeným na právu národů na sebeurčení (analogickou myšlenku vyjádřil v dopise prezidentovi USA Ronaldu Reaganovi v roce 1984). Během Carterovy návštěvy ve Varšavě s ním udělal slavný (i když ve vztahu ke svým požadavkům vyhýbavý) rozhovor pro časopis *Opinia*.

Byl spolutvůrcem programové linie *ROPCiO, v němž heslo boje za ideový a politický pluralismus doplnil požadavkem pluralizace opozice. Ziembiński patřil do finanční rady spravující společenský fond *ROPCiO. Po rozkolu v této organizaci se stal členem předsednictva Rady signatářů (kterou řídil mj. *Andrzej Czuma). Desátého února 1979 vznikl z jeho iniciativy Komitet Porozumienia na rzecz Samostanowienia Narodu (Výbor dohody za sebeurčení národa, KPSN), organizace výrazně plédující za nezávislost.

V tisku spojeném s *ROPCiO a v časopise KPSN *Rzeczpospolita* (*Republika*), který sám redigoval, psal hlavně o národních tradicích (v cyklu *Kalendář Poláka* v časopise *Opinia*), vyzýval komunistickou moc k respektování práv katolické církve v Polsku a vytvoření svobodných odborů.

Jedenáctého listopadu 1979 s *Andrzejem Czumou, Józefem Janowským a Bronisławem Komorowským uspořádal a vedl vlasteneckou manifestaci ve Varšavě. Byl odsouzen ke třem měsícům vězení za *demonstrativní projev znevažování nejvyšších národních hodnot a zájmů*.

Po srpnu 1980 se soustředil na obranu politických vězňů. Devátého května 1981 jako spolupracovník Celostátního dohadovacího výboru *NSZZ Solidarita organizoval I. sjezd výborů na obranu politických vězňů. S *Antonim Macierewiczem byl iniciátorem a mluvčím politické organizace Kluby služby nezávislosti (KSN), založené 27. září 1981. Jedenáctého listopadu 1981 řídil manifestaci za nezávislost u hrobu neznámého vojína a téhož dne uspořádal vědecké zasedání „Ku niepodległości“ („K nezávislosti“). Dvacátého devátého listopadu 1981 pak zorganizoval veřejné zasedání KSN ve Varšavě o změně volebního zákona a svobodných volbách do Sejmu.

Po nastolení *výjimečného stavu na něj byl vydán zatykač, v dubnu 1982 byl uvězněn, avšak po sedmi měsících byl ze zdravotních důvodů propuštěn. V podzemí inicioval a vedl seskupení Kongres solidarity národa (a byl redaktorem jeho časopisů *Solidarność Narodu*, tj. *Solidarita národů*, a *Polska Jutra,* tj. *Polsko zítřka*), který se 31. prosince 1989 přetvořil ve Stranu věrnosti republice – KSN. Při cestách do zahraničí na léčení inicioval vznik organizace Kongres střední a východní Evropy (16.–17. června 1988 v Paříži).

Jako dříve intenzívně působil ve směru probouzení národní paměti: v roce 1984 byl zakladatelem kříže „Padlým na Východě“ u kostela sv. Karla Boromejského v Powązkách ve

Varšavě a společně s P. Stefanem Niedzielakem iniciátorem stavby Svatyně padlých a povražděných na Východě. Završením této činnosti bylo odhalení pomníku padlým a povražděným na Východě ve Varšavě 17. září 1995.

V roce 1989 se vztahoval negativně k dohodě *kulatého stolu i k červnovým parlamentním volbám.

Stal se členem Institutu Józefa Piłsudského v New Yorku. Byl iniciátorem a předsedou rady Nadace padlým a zavražděným na Východě, v roce 1989 spoluzakládal Výbor historického zkoumání katyňského zločinu, v roce 1991 Katyňskou nadaci (v letech 1993–2000 předsedal její radě).

V roce 1995 patřil ke skupině spoluzakladatelů Polsko-čečenského výboru (Komitet Polska-Czeczenia). V letech 1995–1997 působil v Hnutí obnovy Polska.

Zemřel ve Varšavě.

Jerzy Jackl

I.

Naród – jedyny prawowity gospodarz kraju – Dzięki swej wierze w ostateczne zwycięstwo sprawy Niepodległości. *Głos*, 1999, č. 114.

Obowiązek przywrócenia ciągłości prawnej między II i III Rzeczpospolitą. In: *Przywrócenie ciągłości prawnej między II a III Rzeczpospolitą Polską – implikacje i konsekwencje.* Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Ustawodawczą Senatu. Varšava 1999.

Przemówienie Wojciecha Ziembińskiego wygłoszone przed grobem Nieznanego Żołnierza w Warszawie 30.07.1979. *Kultura*, 1979, č. 9.

Walka o przetrwanie niepodległościowego ducha narodowego w „Polsce Ludowej". *Niepodległość i Pamięć*, 1998, č. 1–2.

Wystąpienie Wojciecha Ziembińskiego. In: LIPIŃSKA, M. (ed.): *O likwidację skutków zmowy Hitler–Stalin.* Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Ustawodawczą oraz Komisję Spraw Zagranicznych i Integracji Europejskiej Senatu dn. 15.09.1999. Varšava 2000.

Z dziejów Pomnika Poległym i Pomordowanym na Wschodzie. In: Ku cmentarzom polskim w Katyniu, Miednoje, Charkowie. *Zeszyty Katyńskie,* 1997, č. 5.

Z kalendarza Polaka. Wydawnictwo KUL, Lublin 1981.

II.

GROCHOWSKA, M.: Matuzalem Niepodległości Wojciech Ziembiński – w cieniu, przed rewolucją. *Życie*, 10.–11. 11. 1994.

CHADAJ, M.: O Polskę całą i niepodległą, pamięci Wojciecha Ziembińskiego. *Nasza Polska*, 2001, č. 4.

CHWEDCZUK, M.: Bo my Polacy, lubimy pomniki… *Wiadomości Kulturalne,* 1995, č. 40.

JEDLICKI, W.: *Klub Krzywego Koła*…

KRETKOWSKI, S.: Kasztanka mnie bił. *Bibuła*, 2007, č. 5.

LIPSKI, J. J.: *KOR: Komitet Obrony Robotników…*

ORLOF, E. a kol. (ed.): *Myśl propagandowa opozycji demokratycznej w PRL 1976–1980*. Řešov 1993.

Oświadczenie ROPCiO: czym jest Ruch i jakie pełni funkcje. *Kultura*, 1977, č. 11.

PARYS, J.: *Ludzie niezłomni, czyli w sprawie antykomunistycznego oporu w PRL*. Varšava 1998.

RUDZIŃSKA, A.: Mój KOR. Czerwiec 1976 – Styczeń 1980. *Zeszyty Historyczne*, 1999, sešit 130.

WALIGÓRA, G.: *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981…*

Zadania KPSN. *Rzeczpospolita*, 1979, č. 4.

Rumunsko

ÚVOD

Na rumunské politické scéně začali hrát komunisté významnou roli od srpna 1944, kdy se po boku demokratických seskupení krále Michala I. zúčastnili svržení proněmeckého režimu maršála Iona Antonesca. O týden později vstoupila na rumunské území sovětská vojska. Od té doby komunisté podobně jako v jiných zemích střední a východní Evropy získávali stále větší moc a vedli se společností mimořádně krutý boj. Také uvnitř strany se odehrával nelítostný frakční boj, jenž vedl k likvidaci skupiny Any Pauker a k uvěznění a likvidaci Lucreţia Pătrăşcana, který býval jedním z nejdůležitějších vůdců Komunistické strany Rumunska. Konečně se začátkem roku 1948 soustředila veškerá moc v rukou Gheorgha Gheorghiu-Deje a jeho spolupracovníků.

Pro komunistické země se momentem politického zvratu a signálem ke změnám stala *maďarská revoluce v roce 1956. Ve většině zemí sovětského bloku se začalo ustupovat od rigidních pravidel stalinismu ve prospěch komunismu „s lidskou tváří". V Rumunsku chruščovovského „tání" a odsouzení Stalinovy epochy využil vůdce Komunistické strany Rumunska Gheorghe Gheorghiu-Dej ve vnitrostranickém boji o moc k vychýlení misky vah ve svůj prospěch. Za revoluce v Budapešti nabídla rumunská vláda pomoc SSSR. Na oplátku Sovětský svaz souhlasil se stažením svých vojsk z Rumunska. K tomuto rozhodnutí přispěla také důvěra sovětských orgánů v bukurešťský režim a jeho schopnost potlačit veškerá antikomunistická vystoupení, kterou potvrzovaly změny v trestním kodexu (dekretem z 21. července 1958 byly zvýšeny tresty za antikomunistickou činnost) a zostření vězeňského řádu.

Po roce 1956 došlo v Rumunsku k řadě politických čistek, zesílil teror, každá opoziční činnost narážela na tvrdé tresty, vznikalo stále víc trestních pracovních táborů. Nakonec byly potlačeny i nepokoje vyvolané nuceným znárodněním a kolektivizací. Za kolektivizace se proti vzpurným používalo zastrašování, pronásledování a mučení a mnoho účastníků vzpoury bylo během pacifikace povražděno nebo posláno do táborů nucené práce. V letech 1958–1959 se hlavní střediska odporu nacházela v župách Argeş, Bacău, Dâmboviţa, Dolj, Galaţi, Gorj, Mureş, Olt a Tulcea.

Přestože ozbrojený odpor nepředstavoval pro komunistický režim skutečnou hrozbu, měla jeho existence velký symbolický význam, protože zahájil pozdější opoziční hnutí. Ozbrojené skupiny, které otevřeně vzdorovaly komunistickému sytému, vznikly krátce po skončení druhé světové války. Partyzáni nacházeli útočiště v Karpatech. Jejich skupiny o několika desítkách lidí se sice nejčastěji skládaly z bývalých důstojníků, ale ze společenského hlediska byly velmi různorodé. Patřili do nich jak rolníci a dělníci, tak právníci, lékaři či studenti. Podobně různorodé byly i jejich politické postoje. Mnozí byli předtím členy krajně pravicové strany Železná garda, ale byli i jiní – dokonce i bývalí komunisté.

Zbytky antikomunistických partyzánů byly v Rumunsku zlikvidovány na přelomu padesátých a šedesátých let. V roce 1957 byla odhalena skupina partyzánů bojujících v pohoří Fagaraš (Făgăraş). Bratři Arnăuţoiovi, tvůrci skupiny *Hajduci z Muşcelu byli dopadeni v roce 1958. O rok později byli popraveni.

Dalším důležitým činitelem, který ovlivnil utváření rumunské opozice, bylo, že se koncem padesátých let objevil národní komunismus. První kroky učinil Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Později, od roku 1965 za vlád Nicolae Ceauşesca, se národní komunismus stal proudem, který strana důsledně praktikovala ve státní politice. V prvních letech své vlády Ceauşescu mimořádně dobře využíval nacionalismu v politické hře, odvolával se na antisovětské nálady, a získával tím sympatie společnosti.

Národní komunismu byl obratně spojován s liberalizací. V dubnu 1964 Rumunsko odmítlo přijmout plán RVHP, který obsahoval mj. společné využití delty Dunaje a de facto narušoval územní celistvost státu. V říjnu téhož roku tajemník Rumunské dělnické strany (jak se tenkrát jmenovala komunistická strana) požádal o odchod sovětských poradců z rumunských stranických a státních institucí. Požadavek byl splněn. Ve stejné době začali být propouštěni političtí vězni. Mělo to vzbudit dojem, že teror je důsledkem sovětského systému, zatímco rumunský komunismus míří k liberalizaci.

Nicolae Ceauşescu, jednohlasně zvolený 22. března 1965 na plénu ÚV Rumunské dělnické strany jejím prvním tajemníkem, využil procesu liberalizace k likvidaci svých politických konkurentů, hlavně ministra vnitra Alexandra Drăghicie, který nesl odpovědnost za teror padesátých let. V roce 1967 navázalo Rumunsko diplomatické styky se Spolkovou republikou Německo. V roce 1968 Ceauşescu odsoudil *invazi do Československa a odmítl tam poslat rumunskou armádu.

Velká reálná popularita, jakou si Ceauşescu díky této politice získal v rumunské společnosti, dospěla posléze k podobě kultu nepředstavitelných rozměrů. Jeho vláda v té době byla stále autoritativnější a cílem zaváděné policejní kontroly bylo zlikvidovat všechny kritiky režimu. Přesto se Ceauşescu těšil i nadále mezinárodnímu uznání. Prezidenti Spojených států a Francie, japonský císař, anglická královna a mnoho dalších osobností politického světa projevovalo nadšení nad rumunskou vládou a její politikou nezávislou na Moskvě. Boj s režimem, přijímaným mezinárodním společenstvím, začal tedy být pro rumunskou opozici nesmírně obtížný.

První významné formy disidentského hnutí se objevily teprve začátkem sedmdesátých let. V roce 1971 navštívilo vedení strany s Nicolaem Ceauşescem asijské komunistické země (mj. Čínu a Severní Koreu) a poté výkonný výbor Rumunské komunistické strany (vládnoucí strana se vrátila k původnímu názvu) nastolil mnoho politických omezení. Tato miniaturní „kulturní revoluce" skoncovala s relativní svobodou slova, jíž se podařilo dosáhnout na konci šedesátých let. Byla také počátkem organizované opoziční činnosti.

V roce 1970 uveřejnil básník Anatol E. Baconsky ve vídeňském literárním časopise *Die Welt der Literatur* článek, v němž se vyslovil proti cenzuře v Rumunsku, v roce 1971 vystoupil proti politice vlády básník Dan Deşliu. Nejdůležitějšími vystoupeními otevřeného odporu vůči vládě byly: protest *Paula Gomy (*Gomovo hnutí bylo prvním významným radikálním opozičním hnutím), vznik *Svobodného odborového svazu pracujících v Rumunsku a také vlna *stávek v údolí Jiu.

Protesty v dolech v Lupeni vypukly začátkem srpna 1977 a během týdne stávky zachvátily celé údolí Jiu. Poté, co horníci znovu nastoupili do práce, bylo několik stovek z nich včetně vůdců protestů deportováno jinam. Vláda porušila sliby, které dala stávkujícím ohledně zlepšení sociálních podmínek. Přestože byly stávky tak rozsáhlé, dokázaly je úřady před veřejným míněním utajit.

*Svobodný odborový svaz pracujících v Rumunsku založili v únoru 1979 Gheorghe Braşoveanu a Ionel Cană. Přestože byli organizátoři uvězněni, vliv odborů se již začátkem dubna téhož roku rozšířil a vstupovali do nich dělníci z celé země. Mnohé z nich úřady donutily k okamžitému opuštění Rumunska. Někteří, jako např. Carmen Popescu, však v zemi zůstali a pře-

dávali na Západ informace o zneužívání moci. Popescu za dlouhého pobytu ve vězení (koncem roku 1979 byla několik měsíců zadržována, avšak hned po propuštění znovu zahájila opoziční činnost, za kterou byla posléze odsouzena k šesti letům vězení) mnohokrát držela hladovku (nejdelší trvala 52 dní) a nedala se zastrašit.

Obavy moci z masových protestů byly příčinou zpřísnění represí. Do orwellovských rozměrů byl rozvinut systém sledování příslušníky rumunské státněbezpečnostní služby Securitate. Údaje o jejich počtu se velmi různí. Podle Silvia Brucana, který po *událostech roku 1989 odpovídal za bezpečnostní služby, pracovalo v Securitate 70 tisíc příslušníků (Rumunsko mělo 22 milionů obyvatel), ale jiné zdroje hovoří o značně vyšších počtech.

Posilování komunismu vedlo přímo úměrně také k růstu mocenských represí vůči národnostním menšinám. Jednou z prvních opozičních akcí iniciovaných národnostní menšinou bylo vytvoření *Akční skupiny Banát. Jejími tvůrci byli mladí německojazyční spisovatelé, kteří byli následně okamžitě pronásledováni. William Totok byl vsazen do vězení a ostatní – Helmuth Frauendorfer, Hertha Müller a Richard Wagner – museli opustit zemi. Poté, co se usadili v Německu, se aktivně snažili informovat mezinárodní společenství o situaci německé menšiny v Rumunsku.

Největší problémy rumunským úřadům dělala maďarská menšina podrobená programu úplné asimilace. K nejdůležitějšímu opozičnímu jednání proti antimaďarské režimní politice patřily zásahy bývalého komunistického aktivisty Károlye Királye. V sedmdesátých letech Király poslal stranickému vedení mnoho dopisů, v nichž protestoval proti nucené asimilaci. V letech 1977–1978 byly tyto dopisy čteny na vlnách *_Rádia Svobodná Evropa_. Pozdější Királyova vystoupení směřovala k samotnému Ceaușescovi. Dalšími důležitými osobnostmi maďarského disidentského hnutí v Rumunsku byli mj. Éva Gyimesi – spolupracovnice *Doiny Corney – anebo básník Géza Szőcs.

Pronásledování Ceaușescovým režimem neunikla ani náboženská sdružení. I když rumunská pravoslavná církev se státní moci spolupracovala (existují údaje o jejích vysokých hodnostářích, kteří byli důstojníky Securitate), bylo i mnoho duchovních, kteří protestovali proti omezením, jimž byl podroben náboženský život. Jedním z nich byl Gheorghe Calciu-Dumitreasa uvězněný v roce 1979 a propuštěný v roce 1984 díky tlaku mezinárodního veřejného mínění.

V roce 1948 byla zakázána činnost řeckokatolické církve. Značná část kněží této církve pod nátlakem souhlasila s přechodem do pravoslavné církve. Všichni biskupové byli uvězněni a mnozí z nich ve vězení zemřeli. Přesto část řeckokatolické komunity dál vedla náboženský život v podzemí a část věřících převzala do duchovní péče katolická církev latinského obřadu, kterou moc tolerovala. Také baptistická církev bojovala o práva, která měla teoreticky zaručena. V roce 1974 byli za vystoupení proti omezování náboženského života uvězněni pastoři baptistické církve Pavel Nicolescu, Aurel Popescu, Vasile Răscol a Iosif Ţon. V roce 1975 byl obviněn Dumitru Blidaru, v roce 1978 pak Petru Ciocârteu, Ionel Plajban a Nicolae Radoi. Pronásledováním byli postiženi také letničáři, adventisté sedmého dne a Armáda spásy, hnutí působící v pravoslavné církvi, ale vzpouzející se proti její oficiální politice.

Často používanou praktikou moci bylo zavírání odpůrců režimu do psychiatrických léčeben. V roce 1978 uveřejnila Amnesty International seznam šestnácti rumunských disidentů, kteří za sebou měli nucený pobyt v psychiatrické léčebně. Byli na něm mj. zakladatel *Svobodného odborového svazu pracujících v Rumunsku *Vasile Paraschiv či jeho členové Gheorghe Brașoveanu a Eugen Onescu.

V letech 1976–1977 se psychiatr *Ion Vianu připojil ke *Gomovu hnutí a odhalil represivní používání psychiatrie. Díky mezinárodnímu ohlasu, jaký se mu podařilo získat, byly praktiky tohoto druhu omezeny.

Bezprostřední protesty nebyly jedinou formou činnosti rumunských disidentů. Velké zásluhy je třeba připsat některým členům Svazu spisovatelů. Přestože tam patřili lidé sloužící straně a aktivně pracující pro kult Nicolae Ceaușesca, existovali i tvůrci požadující svobodu myšlení a ústup od příkazů socialistického realismu. Prosazování skutečných literárních hodnot, odmítání glorifikace režimu a jeho vůdců vedly k tomu, že se mnozí z nich (např. Augustin Buzura, Iordan Chimet, Marin Sorescu, Dumitru Ţepeneag) stali symboly odmítnutí cizí ideologie i za cenu vlastní profesní kariéry.

Jednou z nejdůležitějších představitelek této skupiny byla básnířka Ana Blandiana. Některé její básně, jako např. *Náš život je přežívání* nebo *Krev nechtěné matky* (narážka na velmi radikální protipotratový zákon zavedený vládnoucími komunisty), byly všeobecné známé jako kritika vládnoucí reality. Kolem básně Any Blandiany *Motanul Arpagic* (*Kocour Arpagic*) vypukl politický skandál – někdo ji udal, protože nalezl v kocourovi z titulu podobenství s Nicolaem Ceaușescem.

Fenoménem „kulturní opozice“ byl kult, obklopující filozofa *Constantina Noicu, jenž kladl nadčasové duchovní hodnoty nad marnost běžného života (viz jeho *Epistolar* nebo *Deník z Păltinișe* jeho žáka Gabriela Liiceana). Spolu s dalšími členy *Skupiny Păltiniș, jako byli Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu a Sorin Vieru, si *Noica získal podporu mnoha mladých lidí, kteří stále žili nadějí na svobodnou budoucnost.

Ve skutečnosti byla filozofie, kterou vyznávali členové skupiny, spíš konzervativní. V tomto smyslu byla *Skupina Păltiniș v opozici ke skupině intelektuálů z Jasů, sdružující lidi jako Sorin Antohi, Liviu Antonesei, Liviu Cangeopol, Alexandru Călinescu, Dan Petrescu, Luca Pitu, známé spíše liberálně demokratickým přesvědčením. Jak velké rozdíly mezi nimi byly, vyšlo najevo až v roce 1990, kdy se v Rumunsku začala znovu budovat demokracie. Tehdy se inteligence, samozřejmě pomineme-li její dost značnou část věrnou postkomunistické straně, rozdělila na skupiny „păltinișovců“ a „postmodernistů“, které vedly velmi dlouhý spor o podobu rumunského kulturního života.

Nejvýznamnější osobností rumunského disidentského hnutí osmdesátých let byla *Doina Maria Cornea – profesorka romanistiky na Klužské univerzitě, která přes léta trvající pronásledování stále projevovala odpor vůči režimu a solidarizovala se s jeho oběťmi.

Další důležitou osobností byl Dumitru Iuga, elektrikář zaměstnaný v rozhlase a televizi. Iuga uveřejnil dokumenty *Hnutí za svobodu* a *Spravedlnost a společnost v Rumunsku* a začal navazovat rozsáhlé kontakty s úmyslem vytvořit národní opoziční hnutí, vyvolat všeobecné protestní akce a následně dospět k ochromení státních institucí. Desátého září 1983 byl Iuga uvězněn a obviněn ze spiknutí s cílem *svrhnout socialistický řád*. Bylo vyslýcháno přes sto lidí, kteří s ním byli v kontaktu a připravovali protestní akce. Šest členů skupiny (Emil Gavriș, Dorin Mandrilă, Gheorghe Tihenea, Cornel Tomescu, Marin Ungureanu a Viorel Vicovan) bylo 22. ledna 1984 odsouzeno za šíření protisocialistické propagandy ke dvanácti letům odnětí svobody, dalších šest na pět let. Iuga byl propuštěn v září 1989, neustal však v opoziční činnosti a 12. prosince téhož roku byl uvězněn znovu.

Po červenci 1984 došlo k dalšímu zatýkání lidí z Iugovy skupiny, kteří byli obviněni podle par. 176 trestního kodexu (*spiknutí proti socialistickému řádu*). Většina z nich se vrátila na svobodu, poté co nabyly právní moci dekrety o amnestii ze srpna 1984 a ledna 1988. Někteří

se dál věnovali opoziční činnosti a byli znovu obviněni z pokusu založit nelegální organizace, např. Výbor pro lidská práva, odhalené nejčastěji ještě ve fázi zakládání. Mnozí se rozhodli k emigraci.

Významný podíl na rumunském disidentském hnutí měl Radu Filipescu, profesí inženýr elektroniky. V roce 1983 byl uvězněn za tisk a šíření protirežimních letáků v Bukurešti. Po propuštění na svobodu 18. dubna 1984 (díky přímluvám Amnesty International) pokračoval Filipescu v opoziční činnosti, posílal dopisy do *_Rádia Svobodná Evropa_*, poskytoval rozhovory předávané pak na Západ. V roce 1989 byl za disidentskou činnost znovu odsouzen.

Tvůrčí okruh byl traumatizován zavražděním inženýra a básníka Gheorgha Ursa (17. listopadu 1985), autora obrazoboreckého deníku, obsahujícího obvinění vůdců režimu. Originál deníku byl zničen, avšak existují kopie, z nichž si lze přečíst fragmenty na internetové stránce Ursovy nadace.

Osmdesátá léta byla v Rumunsku obdobím drastických ekonomických omezení a neustále se zhoršujících životních podmínek. Po zprávě o dalším snížení platů v krátké době vyšly 15. listopadu 1987 do ulice Brašova tisíce lidí, kteří provolávali hesla proti Ceaușescovu režimu. Demonstrace začala před závody Steagul Roșu (Rudý prapor) a brzy město zavalila vlna nepokojů, které byly hned potlačeny. Organizátoři a mnoho účastníků *stávky v Brašově byli zatčeni a poté vyvezeni z města. Přesto se na rozdíl od *stávek v údolí Jiu informace o událostech v Brašově hned dostaly ven. Lidé deklarovali solidaritu s oběťmi, protestovali proti odvetě úřadů. Byly posílány otevřené dopisy na Západ, především do *_Rádia Svobodná Evropa_* (jejich doručování zprostředkovávala dcera *Doiny Marie Corney, která žila v Paříži) – k jejich autorům patřili: *Doina Maria Cornea a její syn Leontin Juhas, zakladatelé svobodných odborů ze Zărnești, např. Marin Brâncoveanu, Marian Lupoiu a Mihai Torje, a také studenti (jménem je znám jen Marin Bia).

Rok 1989 začal (20. ledna) zatčením Petrea Mihaie Băcana, Mihaie Creanga, Nicolae Chivoia a Antona Unca, zaměstnanců *_România Liberă_*, druhého největšího deníku v Rumunsku, obviněných z přípravy nezávislých publikací.

V posledním období Ceaușescova režimu se působení disidentského hnutí velmi zintenzívnilo. Rostla také očekávání společnosti, která se díky zahraničním rozhlasovým stanicím a zejména všeobecně poslouchanému *_Rádiu Svobodná Evropa_* dozvídala o událostech v zemích sovětského bloku. Prostřednictvím rádia se také ze Západu posílaly informace pro sledované příslušníky opozice a vysílaly se informace o termínech politických akcí. Tímto způsobem se k rumunským disidentům dostalo pozvání *Solidarity na setkání, které se mělo konat v roce 1988 ve Varšavě (odpovědí bylo, že *Gabriel Andreescu a *Doina Maria Cornea poslali na konferenci otevřený dopis). Přestože se režim uchyloval ke stále krutějším prostředkům, rozhlasové stanice nebyly rušeny.

V březnu 1989 došlo k něčemu nevídanému. Rumunská stanice rádia *_BBC_* veřejně oznámila *_Dopis 6_* bývalých komunistických vůdců – Gheorgha Apostola, Alexandra Bârlădeana, Silvia Brucana, Cornelia Mănesca, Constantina Pârvulesca a Grigora Iona Răceana, kteří Ceaușescovi vyčítali, že oslabuje mezinárodní význam Rumunska. Kritizovali také jeho vnitřní politiku, *„systematizaci“ venkova, šílený plán přestavby Bukurešti, využívání Securitate k boji proti dělníkům, ke kontrole korespondence a odposlechu telefonických rozhovorů.

Sedmnáctého března francouzský deník *_Libération_* otiskl dopis pamflet *Mircei Dinesca, zobrazující nálady v zemi. *Dinesca vyhodili z práce a byl v domácím vězení. Přesto se mu dařilo předávat informace na Západ. Dvacátého března informovaly západní rozhlasové stanice o dopise, který sedm autorů – Geo Bogza, Ștefan Augustin Doinaș, Dan Hăulică, Alexandru Paleologu, Octavian Paler, Andrei Pleșu a Mihai Șora – poslalo ohledně propuštění *Dinesca předsedovi Svazu spisovatelů.

V květnu, během probíhajícího pařížského zasedání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, držel *Gabriel Andreescu dvoutýdenní hladovku na protest proti porušování lidských práv v Rumunsku. V otevřeném dopise, který vyšel v *_Libération_*, požadoval *_právo na intervenci svobodného světa_* do vnitřních záležitostí zemí, jež nedodržují základní občanská práva a svobody.

V červenci byl podvýboru pro ochranu před diskriminací a obranu menšin předložen dopis Dumitra Mazila, obsahující jeho kritickou zprávu o porušování lidských práv v Rumunsku. Mazilu – bývalý diplomat a důstojník Securitate – okázale změnil stranickou příslušnost a začal bojovat s mocí, která požadovala utajení zprávy.

V říjnu 1989 poslali Eugen Amarandei, Liviu Antonesei, *Doina Maria Cornea, Gabriela Iavolschi, Mariana Marin, Dan Petrescu, Dan Sâmpăleanu, Gina Sâmpăleanu a Alexandru Tacu na Západ otevřený dopis, v němž se stavěli proti opětovnému zvolení Ceaușesca tajemníkem strany na XIV. sjezdu.

Mezinárodní společenství bylo o situaci v Rumunsku informováno prostřednictvím rozhovorů poskytovaných západním novinářům a otevřených dopisů vysílaných rozhlasovými stanicemi, jako byly *_Rádio Svobodná Evropa_*, *_Hlas Ameriky_* nebo *_Deustche Welle_*. Zároveň bylo v samotném Rumunsku stále víc lidí v domácím vězení. Mnozí představitelé opozice, jako Liviu Cangeopol, *Doina Maria Cornea, Dan Petrescu, byli vsazeni do vězení.

Jedinou Ceaușescovou reakcí na změny, k nimž docházelo v roce 1989 ve střední a východní Evropě, bylo zastrašování rumunské společnosti. Poté, co západní rozhlasové stanice vysílaly *_Dopis 6_*, informoval Ceaușescu, že Mircea Răceanu (nevlastní syn jednoho ze signatářů Grigora Răceana) byl obviněn z předávání tajných informací americké rozvědce. Začala veřejná kampaň, v níž zástupci „mas“ žádali odsouzení zrádce k smrti, např. *Gabriel Andreescu dostal zásilku s fotografií Mircei Răceana v černém rámečku – symbol osudu, jaký čeká všechny disidenty. Răceanova kauza byla pokusem obnovit praxi padesátých let, k němuž došlo v době, kdy už mezinárodní situace a změny v Sovětském svazu znemožňovaly trvání komunistických diktatur.

Čtrnáctého prosince proběhla v Jasech demonstrace proti Nicolai Ceaușescovi. Organizátoři – Titi Iacob, Ștefan Prutianu a Cassian Maria Spiridon – byli uvězněni. Šestnáctého prosince se v Temešváru sešla skupina sedmihradských Maďarů před domem opozičního pastora *László Tőkése, kterého chtěly úřady násilím vypovědět. Skupina, v níž byli také Rumuni, kladla bezpečnostním silám odpor. Záhy celé město ovládla vzpoura. Vláda odpověděla ozbrojeným útokem, proti davu vyjely tanky.

Dvacátého prvního prosince uspořádaly úřady před sídlem ústředního výboru shromáždění, jež mělo demonstrovat podporu pro diktátora. Ceaușescu slíbil v projevu nápravu sociálních podmínek, ale dav ho vypískal, a on se musel ukrýt v budově ÚV. V davu vybuchlo několik petard a lidé se vrhli na útěk. Oddíly Securitate začaly střílet.

Ráno 22. prosince opouštěly skupiny dělníků továrny a vydávaly se k budově ústředního výboru, kde se nacházeli Nicolae a Elena Ceaușescovi. Oba z budovy obklopené davy utekli. Zároveň už vzbouřenci ovládli budovu rozhlasu a televize, odkud se průběh událostí živě vysílal. Ještě téhož večera byly zformovány první prozatímní ozbrojené oddíly. Armáda se postavila na stranu revolucionářů a obsadila budovy Securitate. O tři dyn později byli Nicolae a Elena

Ceaușescovi v Târgovişte v groteskním procesu odsouzeni k smrti a rozsudek byl neprodleně vykonán.

Diskuse o tom, co se v Rumunsku skutečně stalo, zda šlo o revoluci nebo o státní převrat, trvají dodnes. Kdo odstranil diktátora: společnost, nebo spíš část Securitate podporovaná západními a sovětskými agenty? Nezávisle na rozsahu zasahování zvláštních služeb by k *událostem roku 1989 nedošlo bez účasti disidentů, bez jejich otevřených nebo zprostředkovaných projevů protestu v předcházejících letech. Pád režimu by zase nebyl možný bez davů, které vyšly do ulic a holýma rukama se vrhly na tanky.

Po prosinci 1989 byl uveřejněno mnoho vzpomínek aktivistů disidentského hnutí, mnohé o něm napsali nejen rumunští badatelé. Vznikly instituce (mj. muzeum v bývalé věznici v Sighetu v Maramureši) a publikace (*Arhivele totalitarismului*), jejichž cílem bylo dokumentovat minulou éru; konalo se mnoho kulturních událostí věnovaných období 1944–1989. Přesto výsledky zkoumání rumunského režimu a opozice stále nejsou dostačující. Dokumentace se nachází na mnoha místech: v archivech zvláštních služeb, ministerstva obrany, ministerstva spravedlnosti a v Ústředním národním historickém archivu. Tyto instituce od prosince 1989 řídili lidé, kteří se snažili, aby se na dědictví starého režimu zapomnělo. První mocenskou strukturu vzniklou po převratu, radu *Fronty národní spásy, řídili exkomunističtí představitelé: Alexandru Bârlădeanu, Silviu Brucan, Ion Iliescu a Dumitru Mazilu.

Po roce 1989 se vyskytly informace (není známo, zda pravdivé) o zničení několika desítek tisíc spisů. Přístup k dokumentům byl omezen na základě velmi restriktivních předpisů a vyznačoval se svébytnými preferencemi. Hned po roce 1990 se dřívější příslušníci Securitate pokoušeli využít dokumentů, k nimž měli privilegovaný přístup, k manipulování nebo získání politických výhod (mnohé dokumenty tisk uveřejnil kvůli diskreditaci rumunských politiků). Až novelizace zákona z 9. prosince 1999, týkající se přístupu k dokumentům a označující Securitate za politickou policii, poskytla všem občanům právo nahlížet do spisů pořízených v letech 1945–1989. Podle tohoto zákona byla zřízena Národní rada pro bádání v archivech Securitate (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, CNSAS). Do února 2006 však CNSAS nedostala všechny dokumenty Securitate a přístup k nim byl v některých případech velmi obtížný.

Gabriel Andreescu

BIBLIOGRAFIE

ANDREESCU, G[abriel].: International Relations and Orthodoxy in Eastern and South Europe. *International Studies*, 1988, č. 4.

TÝŽ: *Naționaliști, antinaționaliști: o polemica în publicistica românească: Alexandru Paleologu, Fey Laszló, Daniel Vighi, Liviu Andreescu, Laurențiu Ulici, Dan Oprescu*. Jasy 1996.

TÝŽ: *Patru ani de Revoluție*. Bukurešť 1994.

TÝŽ: *Right-wing extremism in Romania*. Přel. Kovács, Mária. Kluž 2003.

TÝŽ: *Spre o filozofie a disidenței*. Bukurešť 1992.

DARSKI, J. [vl. jm. Targalski, Jerzy]: *Rumunia. Historia, współczesność, konflikty narodowe*. Varšava 1996.

DELETANT, D.: *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and dissent in Romania*, 1965–1989. Armonk 1995.

DELETANT, D.: *Communist terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*. New York 1999.

TÝŽ: *Romania under communist rule*. Portland 1999.

DELETANT, D. – HANAK, H. (eds.): *Historians as nation-builders: central and southeast Europe*. Hampshire 1988.

DELETANT, D. – IONESCU, M. E. (eds.): *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989: selected documents*. Bukurešť 2004.

KOFMAN, J. – ROSZKOWSKI, W.: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej…*

OPREA, M.: *Banalitatea răului: o istorie a Securității în documente 1949–1989*. Jasy 2002.

TÝŽ: *The day we won't forget: 15 November 1987*. Brašov – Jasy 2003.

SHAFIR, M.: *Political culture, intellectual dissent and intellectual consent: the case of Rumania*. Jeruzalém 1978.

TÝŽ: *Romania, politics, economics, and society: political stagnation and simulated Change*. Boulder 1985.

TÝŽ: *Rumanian policy in the Middle East, 1967–1972*. Jeruzalém 1974.

Ursova nadace – viz http://gh-ursu.ong.ro/ (citováno k 20. 6. 2018).

KALENDÁRIUM

1944

23. srpna
V důsledku převratu iniciovaného králem Michalem I., jehož se vedle představitelů demokratických stran účastnili komunisté, byl svržen proněmecký maršál Ion Antonescu. Rumunsko se stáhlo z války proti Sovětskému svazu a připojilo se k táboru spojenců. V čele nové vlády stanul generál Constantin Sănătescu, několik ministerstev dostali rovněž představitelé demokratických stran, mezi nimi Lucreţiu Pătrăşcanu ministerstvo spravedlnosti a Gheorghe Gheorghiu-Dej ministerstvo komunikací (od 4. listopadu 1944).

1945

6. března
Vznikla nová vláda složená většinou z komunistických aktivistů. Předsedou rady ministrů se stal Petru Groza, předválečný předseda komunistické strany Fronta oráčů (*Frontul Plugarilor*), ministrem vnitra Teohari Georgescu, jeden z důležitých aktivistů komunistického hnutí. Za dva a půl roku působení vlády z ní byly postupně vyřazeni představitelé demokratických stran.

31. března
Vláda vyhlásila dekret o potrestání válečných zločinců. Široká interpretace dekretu komunistům umožnila také boj s předválečnou politickou elitou.

21. srpna
Pod tlakem Velké Británie a Spojených států král Michal I. odvolal vládu. Premiér Petru Groza se jeho rozhodnutí nepodřídil, takže král zahájil tzv. královskou stávku – přestal podepisovat vládní rozhodnutí. Nepřineslo to však očekávaný účinek a Michal I. začal od 8. ledna 1946 znovu úřadovat.

8. listopadu
Demokratické strany svolaly shromáždění k příležitosti svátku krále Michala I. Kvůli komunistické provokaci došlo k nepokojům, které se staly záminkou k zahájení vyšetřování a pronásledování demokratických aktivistů. Během několika dnů bylo uvězněno kolem 300 lidí.

16.–26. prosince
Představitelé států protihitlerovské koalice v Moskvě rozhodli o uskutečnění svobodných voleb v Rumunsku.

1946

19. června
Začátek velkých čistek v rumunské armádě. Bylo propuštěno zhruba 7,6 tisíc z 20 tisíc aktivních důstojníků. V srpnu 1946 bylo do zálohy posláno dalších osm tisíc důstojníků.

19. listopadu
Konaly se parlamentní volby, jejichž výsledky byly zfalšovány. Podle oficiálních údajů rozhodně zvítězili komunisté (84 % hlasů).

1947

17. července
Pod záminkou *svržení existujícího politického systému v Rumunsku* zbavil parlament imunity několik významných aktivistů demokratických stran, mj. mezi nimi byl Iuliu Maniu, vůdce Národní rolnické strany, která byla 29. července rozpuštěna.

25. října
Vojenský soud zahájil proces s vůdci Národní rolnické strany (trval do 13. listopadu). Několik obžalovaných, mj. Iuliu Maniu, bylo odsouzeno k doživotní nucené práci, později změněné na doživotní vězení.

7. listopadu
Z vlády odešli ministři reprezentující demokratické strany a jejich místa zaujali komunisté. Křeslo ministra zahraničí obsadila Ana Pauker.

30. prosince
Král Michal I. pod tlakem komunistických seskupení abdikoval. Parlament přijal usnesení o vzniku Rumunské lidové republiky.

1948

21.–23. února
Konal se I. sjezd Rumunské dělnické strany, která vznikla spojením Rumunské komunistické strany se Sociálně demokratickou stranou. Generálním tajemníkem se stal Gheorghe Gheorghiu-Dej.

4. srpna
Parlament přijal zákon o náboženských kultech. Pravoslavná církev se dostala pod kontrolu státu a duchovní dostávali plat ze státní pokladny.

22. srpna
Do vězení v Sighetu v Marmaroši byli umístěni první političtí vězni. Věznice se zanedlouho stala hlavním místem věznění představitelů nejvyšší rumunské předkomunistické elity – politiků, ministrů, řeckokatolických biskupů. V důsledku tamních velmi tvrdých podmínek tam mnoho vězněných zemřelo. Po pádu Ceauşescovy diktatury byla věznice přeměněna v muzeum a centrum zkoumání komunistických zločinů v Rumunsku.

28. srpna
Z dosavadních zvláštních služeb bylo vytvořeno Generální ředitelství lidové bezpečnosti (Direcţia Generală a Securităţii Poporului), obecně nazývané Securitate.

1. prosince
Byla rozpuštěna rumunská řeckokatolická církev. Biskupové byli uvězněni, několik z nich zemřelo v sighetské věznici. Církevní majetek byl znárodněn. Většina kněží a věřících pod nátlakem souhlasila s přechodem do pravoslavné církve. Menší část řeckokatolické církve však působila v podzemí a někteří věřící přešli ke katolické církvi latinského obřadu.

1949

3.–5. března
Plénum ÚV Rumunské dělnické strany přijalo rozhodnutí o kolektivizaci vesnice. Kvůli odporu rolníků ke vstupování do družstev byla v létě 1950 do akce zapojena policie a Securitate. Rozsah odporu komunisty překvapil a již v říjnu 1950 se kolektivizace zpomalila.

25. května
Politické byro přijalo návrh na stavbu kanálu Dunaj – Černé moře. Od června 1950 byli na stavbě kanálu oficiálně zaměstnáni političtí vězni, pracující často v nelidských podmínkách. Z ekonomického hlediska se investice nevyplatila a v červenci 1953 byly práce ukončeny.

6. prosince
Ve věznici v Piteşti byl zahájen experiment spočívající v nucení vězňů, aby se mučili navzájem. Ve druhé polovině roku 1952 se této praxe začalo používat také ve věznici Gherla. V roce 1954 byl Eugen Ţurcanu, vězeň, který se na experimentu podílel nejaktivněji, popraven a jeho činnost byla odsouzena.

1950

5.–6. května
Masové zatýkání příslušníků předválečné politické elity, kteří ještě byli na svobodě; většina z nich byla umístěna do vězení v Sighetu.

1952

26.–27. května
Na plénu ÚV Rumunské dělnické strany byli vyloučeni ze strany Teohari Georgescu, vicepremiér a ministr vnitra, Vasile Luca, vicepremiér (do 9. března 1952 rovněž ministr financí) a Ana Pauker, vicepremiérka a ministryně zahraničí. Byli obviněni z *pravicové úchylky* a z toho, že zavinili nesrovnalosti ve fungování státu, mj. během kolektivizace venkova. Zanedlouho nato ztratili funkce ve vládě a byli uvězněni. Ana Pauker byla propuštěna po několika měsících, Teohari Georgescu se vrátil na svobodu v roce 1956, Vasile Luca ve vězení v roce 1963 zemřel. Všichni byli v roce 1968 rehabilitováni.

24. září
Velké národní shromáždění přijalo novou ústavu, která komunistické straně zajišťovala roli *převodové páky* dělnických organizací a také státních orgánů a institucí. Ústava také ustanovila Maďarský autonomní region s hlavním městem v Târgu Mureş.

1955

14.–15. února
Několikačlenná skupina řízená Oliviem Beldeanem, která se označovala za Hnutí odporu (Mişcarea de Rezistenţă), přepadla rumunskou diplomatickou misi v Bernu ve Švýcarsku. Zaměstnance ambasády vzali jako rukojmí a požadovali propuštění několika politických vězňů v Rumunsku. Po více než deseti hodinách se skupina vzdala švýcarské policii. Účastníkům akce (včetně Beldeana) byly vyměřeny několikaleté tresty vězení.

1956

23.–25. března
Na plénu ÚV Rumunské dělnické strany kritizoval Gheorghe Gheorghiu-Dej kult osobnosti, který se rozvinul za stalinismu, a veškerou odpovědnost za tyto chyby přičetl Toharimu Georgescovi, Vasilu Lucovi a Aně Pauker. Vicepremiér Miron Constantinescu a člen politického byra Iosif Chişinevschi z nich zase obvinili Gheorgha Gheorghiu-Deje.

18.–23. června
Na sjezdu Svazu spisovatelů se ozvaly hlasy o potřebě destalinizace, ale nezískaly podporu většiny delegátů. Předsedou svazu byl znovu zvolen stalinistický aktivista Mihai Beniuc.

27. října
W Bukurešti, Jasech, Kluži a Temešváru vypukly protesty dělníků a studentů. Demonstrace byly rychle potlačeny a nejaktivnější účastníci uvězněni. Rozhodný postoj státních orgánů dosáhl toho, že protesty měly lokální charakter a nevedly ke vzniku rozsáhlejšího opozičního hnutí.

30. října
Masové protesty studentů polytechniky v Temešváru v souvislosti s *maďarskou revolucí 1956 rychle přerostly v antikomunistické demonstrace. Zasáhly pořádkové síly, bylo zatčeno 30 lidí. Následující den požadovali studenti propuštění zatčených. Znovu zasáhly pořádkové síly a kolem 900 účastníků bylo internováno v táboře v Becicherecul Mic.

15. listopadu
Začal první proces s organizátory studentských demonstrací v Temešváru. Ti nejaktivnější byli odsouzeni k trestům od šesti měsíců do osmi let vězení.

27.–28. prosince
V souvislosti s událostmi v Maďarsku se konalo plénum ÚV Rumunské dělnické strany. Aby se zabránilo dalším nepokojům v Rumunsku, bylo schváleno zvýšení platů a na konzum byla přidělena větší část národního důchodu.

1958

4. května
Na zasedání oddělení propagandy a agitace ÚV představil Leonte Răutu novou kampaň *boje s buržoazní ideologií*. Znamenalo to konec lehkého „tání“, k němuž po smrti Josefa Stalina v Rumunsku došlo.

24. května
V Moskvě byla podepsána dohoda o odchodu sovětských vojsk z rumunského území (byl zahájen v červnu 1958).

9.–13. června
Rozhodnutím pléna ÚV Rumunské dělnické strany bylo ze strany vyloučeno několik aktivistů obviněných z *frakční a protistranické činnosti*.

7. července
Na zasedání politického byra byl přijat dekret o změně trestního zákoníků, v němž byly významně zvýšeny tresty, zkráceny soudní procesy a některé, do té doby legální činnosti byly zatíženy trestním postihem.

léto
Zesílila kolektivizace zemědělství. Plán akcí, zpracovaný o rok dříve, obsahoval úplný přechod na kolektivní podobu vlastnictví za použití velmi tvrdých prostředků. V mnoha župách se rolníci bouřili ve větším rozsahu než při první vlně kolektivizace. Akce skončila koncem roku 1961 a vláda ji pokládala za velmi úspěšnou.

11. prosince
Byl uvězněn filozof *Constantin Noica, další měsíc bylo zadrženo také několik významných osobností z jeho okolí. V březnu 1959 byli zatčeni lidé z okruhu Constantina Pillata. Další vlny zatýkání intelektuálů přišly v létě a na podzim 1959. Jako poslední byl (v lednu 1960) uvězněn filozof Nicolae Steinhardt. Intelektuálové byli obviněni ze spiknutí proti státnímu zřízení. Během mimořádně krutého vyslýchání několik osob zemřelo. Souběžně se zatýkáním proběhla čistka v rumunských kulturních institucích. O místa přišli lidé „tání“ a také lidé méně poslušní nebo nevykazující dostatečnou služebnost úřadům.

1959

19. května
Toma a Petre Arnăuţoiovi, jedni z nejznámějších vůdců protikomunistických partyzánů, vůdcové oddílu *Hajduci z Muşcelu, byli odsouzeni vojenským soudem k trestu smrti. Poprava byla vykonána v říjnu 1959.

1960

1. února
Byl uvězněn plukovník Gheorghe Arsenescu, poslední vůdce *Hajduků z Mușcelu. Poprava byla vykonána v květnu 1962.

24.–26. února
Před vojenským soudem se konal proces s rumunskými intelektuály, obžalovanými z velezrady. Nejtvrdší rozsudky postihly *Constantina Noicu a Constantina Pillata – oba byli odsouzeni na 25 let nucených prací. Publicista a literární kritik Alexandru Paleologu dostal 14 let nucených prací, Nicolae Steinhardt 12 let.

24. prosince
Velké národní shromáždění přijalo návrh změn administrativního rozdělení země. Ty spočívaly mj. v úpravě hranic maďarské autonomní oblasti tak, aby tam vzrostl počet obyvatel rumunské národnosti.

1963

leden
Začalo propouštění politických vězňů. V průběhu roku klesl jejich počet z více než 16 tisíc na 13 tisíc. Na základě tří dekretů o amnestii bylo v první polovině roku 1964 propuštěno asi devět tisíc politických vězňů. Ostatní (čtyři tisíce) byli propuštěni do konce roku 1964.

1964

15.–22. dubna
Plénum ÚV Rumunské dělnické strany schválilo prohlášení nazvané Dubnová deklarace nebo dokonce, vzhledem k jejímu významu, Deklarace nezávislosti. Obsahovala priority rumunské vnitřní a zahraniční politiky: budování vlastního modelu socialismu, úsilí o industrializaci a proměnu Rumunska ve vysoce vyspělou zemi a také suverenitu strany a státu. Dubnová deklarace znamenala konečné odmítnutí linie rumunské politiky spjaté se SSSR v rámci sovětského bloku.

prosinec
V Rumunsku vyšla kniha Karla Marxe *Poznámky o Rumunech*. První vydání v nákladu 20 tisíc výtisků bylo ihned vyprodané. V Marxových poznámkách se probíralo mj. téma rumunsko-ruských vztahů (např. nezákonné převzetí Besarábie Ruskem v roce 1812). Uveřejnění knihy znamenalo, že se rumunské vedení rozhodlo zostřit politiků vůči Sovětskému svazu.

1965

22. března
Po smrti Gheorgha Gheorghiu-Deje plénum ÚV Rumunské dělnické strany jednohlasně zvolilo do funkce prvního tajemníka Nicolae Ceaușesca.

19.–24. července
Proběhl IX. sjezd Rumunské dělnické strany, na němž došlo k mnoha důležitým změnám ve stranické struktuře. Vrátil se také předchozí název strany – Komunistická strana Rumunska. Alexandru Drăghici byl odvolán z funkce ministra vnitra, což zahájilo čistky ve stranickém a státním aparátu, které hodlal Nicolae Ceaușescu provést. IX. sjezd pokládala komunistická propaganda za významnou událost rumunských dějin, každý rok se pořádaly oslavy jeho výročí.

21. srpna
Velké národní shromáždění přijalo novou ústavu. Název státu byl změněn na Rumunskou socialistickou republiku.

1967

5.–6. října
Na plénu ÚV Komunistické strany Rumunska se diskutovalo o novém administrativním členění země. Tématem byla likvidace maďarské autonomní oblasti a vytvoření žup, které nebraly ohled na národnostní strukturu země. Zákon o novém administrativním rozdělení schválilo Velké národní shromáždění 9. prosince 1967.

1968

26. února – 5. března
V Budapešti se konala mezinárodní konference komunistických a dělnických stran věnovaná situaci ve světě. Rumunskou delegaci tvrdě napadla syrská delegace (Syřané Rumunům vytýkali, že se distancují od Sovětského svazu a že zaujímají nesprávné stanovisko k izraelsko-arabskému konfliktu) a Rumuni na protest setkání opustili. Byl to začátek výrazné politické izolace Rumunska v sovětském bloku, kvůli které se rumunská armáda nepodílela na *invazi do Československa v srpnu 1968.

21. srpna
Po zprávě o vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa svolal Nicolae Ceaușescu shromáždění před sídlo ÚV Komunistické strany Rumunska, na němž vystoupil s plamenným projevem proti agresi. Díky tomuto postoji získal nesmírné sympatie rumunské společnosti i Západu, začal se však vážně obávat sovětské intervence do Rumunska.

24. prosince
V Bukurešti se konala studentská manifestace. Při pochodu hlavními ulicemi města provolávali studenti hesla proti Nicolai Ceaușescovi a proti Sovětskému svazu. Policie nezasáhla, protest byl utlumen aktivisty z mládežnických organizací a do dalších měst se nepřenesl.

1969

6.–12. srpna
Konal se X. sjezd Komunistické strany Rumunska, na němž byl Nicolae Ceaușescu zvolen generálním tajemníkem strany (dosud byl generálním tajemníkem ÚV). Moc se tím soustředila do rukou jednoho člověka.

1971

6. července
Nicolae Ceaușescu vyhlásil na fóru výkonného výboru Komunistické strany Rumunska základy nové politiky (v 17 bodech) v oblasti kultury. Rychle se jim dostalo označení „červencové teze“ a jejich nastolování se říkalo „malá kulturní revoluce“, což mělo zdůraznit spojení této propagandistické akce s nedávnou Ceaușescovou návštěvou komunistických zemí v Asii (operace se ve skutečnosti připravovala mnohem dříve). Hlavním předpokladem „červencových tezí“ byla nezbytnost zvýšení stranické kontroly kulturního života společnosti. V listopadu plénum ÚV Komunistické strany Rumunska přijalo řadu kroků k zavedení „červencových tezí“ do života. Tím skončilo krátké období poměrné liberalizace v oblasti kultury.

1973

18.–19. června
Plénum ÚV Komunistické strany Rumunska zvolilo manželku Nicolae Ceaușesca Elenu členkou výkonného výboru. Začal tím „dynastický komunismus“, který se v Rumunsku rozvinul do rozměrů v sovětském bloku nevídaných.

1974

28. března
Velké národní shromáždění rozhodlo o zřízení funkce prezidenta Rumunské socialistické republiky. Do funkce byl jednohlasně zvolen Nicolae Ceaușescu.

23.–25. května
Nicolae Ceaușescu se stal předsedou Fronty socialistické jednoty, která byla nadřízena stranickým, profesním a národnostním organizacím na území celého Rumunska. Byl to další krok ke koncentraci moci v Ceaușescových rukou.

1976

30. června
Byl uvězněn Ion Gavrilă-Ogoranu, vůdce partyzánského oddílu, který nejdéle vzdoroval komunistické moci. Po šesti měsících výslechů byl Gavrilă-Ogoranu propuštěn, ale až do roku 1989 byl pod neustálým dohledem Securitate.

1977

4. března
Rumunsko postihlo zemětřesení o síle 7,3 stupňů Richterovy škály. Nejvíc utrpělo hlavní město země. Zahynulo půldruhého tisíce lidí, přes 11 tisíc bylo zraněno (z toho v Bukurešti zahynulo téměř 1,4 tisíce a 7,5 tisíce bylo zraněných). Zemětřesení vyvolalo chaos ve fungování mocenského aparátu a přitáhlo ze zahraničí mnoho novinářů a členů humanitárních organizací, což usnadnilo působení prvních opozičních hnutí.

30. března
Byl uvězněn historik a politolog Vlad Georgescu. Důvodem k zatčení byly jeho kontakty s velvyslanectvím USA v Bukurešti a to, že v březnu 1977 poslal na Západ knihu *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944––1977* (*Politika a historie. Případ rumunských komunistů 1944–1977*), velmi kritickou ke garnituře jak Gheorghiu-Deje, tak Ceaușesca. Georgescu zpracoval rovněž *Programul mișcării disidente din România* (*Program disidentského hnutí v Rumunsku*) a poslal dopisy známým rumunským emigrantům, jako byl Mircea Eliade. Výslechy Vlada Georgesca trvaly do 25. května 1977. V roce 1979 odjel na stipendium do Spojených států a do Rumunska se již nevrátil. Aktivně působil v prostředí rumunské emigrace. V roce 1983 se stal ředitelem rumunské redakce **Rádia Svobodná Evropa*.

1. dubna
Byl uvězněn známý spisovatel *Paul Goma, který v lednu 1977 poslal Pavlu Kohoutovi dopis na podporu československé iniciativy *Charta 77. Jeho činnost započala tzv. *Gomovo hnutí.

28.–29. června
Plénum ÚV Komunistické strany Rumunska rozhodlo o změně dosavadní podoby cenzury. Byly zrušeny instituce, které se do té doby zabývaly kontrolou, a jejich pravomoc převzali ředitelé rozhlasu, televize, novin a vydavatelství. Tím se cenzorská kontrola de facto zvýšila a vyvíjela nátlak na autocenzuru tvůrců.

1.–3. srpna
Stávka horníků v údolí Jiu (*stávky v údolí Jiu).

26.–27. října
Na plénu ÚV Komunistické strany Rumunska bylo přijato rozhodnutí o zákazu používat ve služebních kontaktech oslovení „pan“ a „paní“ a o jejich nahrazení osloveními „soudruh“ a „soudružka“ nebo „občan“ a „občanka“.

1978

24. července
Zástupce náčelníka rozvědky a osobní poradce Nicolae Ceaușesca pro bezpečnost Ion Mihai Pacepa uprchl z Rumunska a požádal o azyl na velvyslanectví USA v Bonnu. Dezerce tak vysoce postaveného důstojníka vyvolala v rumunských bezpečnostních službách chaos. Na Ceaușescův rozkaz v nich proběhla důkladná čistka.

1979

4. března
Rumunská stanice **Rádia Svobodná Evropa* vysílala zakládající prohlášení *Svobodného odborového svazu pracujících v Rumunsku (SLOMR). V dubnu 1979 byl vůdce hnutí Ionel Cană uvězněn, stejně jako další důležití představitelé *SLOMR.

19.–23. listopadu
Na XII. sjezdu Komunistické strany Rumunska narušil atmosféru jednomyslnosti a naprosté podpory Nicolae Ceaușesca stranický veterán Constantin Pârvulescu, který kritizoval metody, jimiž prezident spravuje stát. Kvůli jeho vystoupení byl sjezd zkrácen a sám Pârvulescu byl postižen zákazem opouštět místo bydliště.

1980

14. října
Státní rada vydala dekret o *pomoci nebezpečným psychicky nemocným osobám*, kterého se později využívalo k boji proti odpůrcům režimu („pomoc“ spočívala v zavření do psychiatrické léčebny, využití dohledu nebo aplikaci ohlupující terapie).

17. října
Velké národní shromáždění přijalo zákon značně omezující možnost rumunských občanů vycestovat ze země.

1981

15. srpna
Z Rumunska byl vypovězen Nicolae Stoian s manželkou. Stoian byl rumunský emigrant, který přijal francouzské občanství a od konce sedmdesátých let se pokoušel v Bukurešti zřídit pobočku hnutí *Transcendentální meditace.

1982

6. listopadu
Vyšlo nařízení upravující zásady emigrace z Rumunska. Rumunští občané opouštějící zemi museli v tvrdé měně zaplatit za vzdělání, dobrovolně se zříci důchodu, předat státu své nemovitosti a prodat za nevýhodné ceny umělecká díla, která vlastnili. Nařízení dopadalo hlavně na Němce a Židy, kteří z Rumunska masově emigrovali. Vlády Spolkové republiky Německo a Izraele za možnost emigrace rumunským úřadům neoficiálně platily.
Byl uvězněn Géza Szőcs, jeden z redaktorů samizdatového časopisu maďarské menšiny **Ellenpontok* (*Kontrapunkty*). Během několika dnů byli uvězněni ostatní členové redakce a časopis byl zakázán. V následujících letech redaktoři **Ellenpontok* z Rumunska emigrovali, jako poslední Géza Szőcs, který zemi opustil v srpnu 1986.

16. prosince
Na Národní konferenci Komunistické strany Rumunska oznámil Nicolae Ceaușescu, že Rumunsko do roku 1988 splatí všechny mezinárodní dluhy hlavně prostřednictvím

omezení vnitřního konzumu a zvýšením exportu. Rozhodnutí mělo katastrofální důsledky, až do pádu Ceaușescova režimu bylo zásobování rumunského trhu zoufalé.

1985

21. září
Policie uvěznila opozičního aktivistu Gheorgha Ursa, inženýra a spisovatele. Formálním důvodem zatčení bylo nevelké množství cizí měny, které vlastnil. Při výslechu byl Ursu mučen a 17. listopadu 1985 zemřel. Jeho kauza vešla ve známost až po pádu Ceaușescova režimu.

1987

15. února
Demonstrace dělníků v Jasech, které se zúčastnilo asi tisíc lidí. Demonstrující požadovali zlepšení pracovních podmínek; požadavky byly splněny.

16. února
Demonstrace studentů v Jasech. Studenti požadovali zlepšení podmínek na kolejích, především lepší topení a zvýšení dodávek elektřiny. Nejaktivnější účastníci demonstrace byli zatčeni a vyloučeni ze studií.

25.–27. května
Bukurešť navštívil Michail Gorbačov, který se neúspěšně snažil přesvědčit Nicolae Ceaușesca k přestavbě.

15. listopadu
*Stávka v Brašově – protest dělníků proti snížení platů.

1988

březen
Nicolae Ceaușescu přikázal *„systematizaci“ venkova, která měla zmodernizovat podobu země a změnit tradiční venkovské osady ve shluky paneláků. Toto rozhodnutí vyvolalo v Rumunsku i v zahraničí obrovskou nespokojenost. Nejvíce protestovali Maďaři, poněvadž první vlna *„systematizace“ byla plánovitě zaměřena proti nim.

1989

10. března
Rumunská stanice rádia *BBC* vysílala tzv. **Dopis 6*.

14. března
Generální prokuratura informovala o vyšetřování kauzy *nebezpečné špionážní činnosti ve prospěch Spojených států* Mircei Răceana (nevlastního syna jednoho ze signatářů **Dopisu 6* – Grigora Răceana). Răceanu byl v červenci 1989 odsouzen k smrti, rozsudek však nebyl vykonán. V prosinci 1989 po pádu Ceaușescova režimu byl propuštěn z vězení.

19. srpna
Nicolae Ceaușescu navrhl ústředním výborům stran sovětského bloku společnou ozbrojenou intervenci do Polska. Jeho iniciativu žádný ze států nepodpořil.

16. prosince
Vypukly nepokoje v Temešváru. Skupina opozičních aktivistů začala manifestovat před domem maďarského pastora *László Tőkése. Úřady zpočátku nereagovaly. Protest se rozšířil a v následujících dnech docházelo k ozbrojeným střetům. Začaly tím *události roku 1989, které vedly k pádu režimu Nicolae Ceaușesca.

18.–20. prosince
Přes napjatou situaci v zemi jel Nicolae Ceaușescu na předem plánovanou návštěvu do Íránu.

21. prosince
Nicolae Ceaușescu, který chtěl pravděpodobně zopakovat úspěch ze srpna 1968, svolal shromáždění před sídlo ÚV. V projevu sliboval zvýšení platů, ale lidé ho vypískali, a musel se ukrýt v budově ÚV. V noci vypukly v Bukurešti a v dalších městech nepokoje.

22. prosince
Vznikla *Fronta národní spásy v čele s Ionem Iliescem, bývalým aparátníkem odsunutým od moci začátkem sedmdesátých let. Nicolae Ceaușescu s manželkou Elenou uprchli helikoptérou z budovy sídla ÚV v Bukurešti, která byla obklopena demonstranty.

25. prosince
Nicolae a Elena Ceausescovi byli zastřeleni v kasárnách v Târgoviște (kde byli dopadeni několik dnů předtím) po procesu, který byl výsměchem justici.

Adam Burakowski

GLOSÁŘ

Akční skupina Banát
(Aktionsgruppe Banat)
Neformální sdružení spisovatelů německé národnosti z Banátu. Vzniklo v dubnu 1972 v Temešváru a kladlo si za cíl kulturní činnost nezávislou na státu. K nejaktivnějším členům skupiny patřili Hertha Müller, William Totok a Richard Wagner. Skupina byla rozpuštěna na podzim 1975, ale někteří její členové včetně Totoka a Wagnera byli uvězněni za pokus o nezákonné překročení hranic. V dalších letech byli členové Akční skupiny Banát stále více pronásledováni komunistickým režimem. Nakonec se jim díky zásahu německých úřadů podařilo emigrovat do SRN.

***Dopis 6* (*Scrisoarea celor Şase*)**
Iniciativa stranických aktivistů, kteří v roce 1989 navrhli Ceauşescovi změnu směřování vlády. Dopis podepsali: Gheorghe Apostol (první tajemník ÚV v letech 1954–1955 a premiér v letech 1955–1961), Alexandru Bârlădeanu (vicepremiér v letech 1955–1965 a 1967–1969), Silviu Brucan (šéfredaktor stranického deníku *Scânteia* v letech 1944–1956), Corneliu Mănescu (ministr zahraničí v letech 1961–1972), Constantin Pârvulescu (první tajemník ÚV v roce 1944), Grigore Răceanu (zasloužilý aktivista komunistického hnutí). Zpočátku plánovali sebrat více podpisů, ale mnoho lidí – pravděpodobně ze strachu – odmítlo iniciativu podpořit. List byl přečten na rumunské stanici *BBC* 10. března 1989. Třináctého března ho zopakovala rumunská stanice **Rádia Svobodná Evropa*. Signatáři dopisu se odvolávali na Závěrečný akt helsinské konference a požadovali okamžité reformy, ukončení *„systematizace" venkova a zmírnění represivního systému. Nepožadovali Ceauşescův odchod, ale vyjadřovali ochotu k dialogu s mocí. Po rozhlasovém vysílání dopisu byli jeho signatáři vystaveni pronásledování: Brucan, Bârlădeanu a Pârvulescu měli nařízeno domácí vězení, Apostol a Răceanu byli zatčeni. Po Ceauşescovu pádu vstoupili někteří signatáři do *Fronty národní spásy, avšak nehráli v ní podstatnější roli. K užšímu vedení *Fronty nějakou dobu patřil jen Brucan, který byl poté mnoho let velmi uznávaným politickým komentátorem.

***Ellenpontok* (*Kontrapunkty*)**
Samizdatový časopis založený v Oradei v prosinci 1981, vydávaný intelektuály maďarské národnosti. Měl upozorňovat mezinárodní společenství na problémy maďarské menšiny v Rumunsku. Redigovali ho filozof Attila Ara-Kovács, básník Géza Szőcs a učitel zeměpisu Károly Tóth. S časopisem spolupracovali známí disidenti, mj. pastor *László Tőkés. V září 1982 oznámil časopis program soužití Maďarů a Rumunů ve společném státě, který obsahoval určitou autonomii regionů osídlených většinově Maďary a zvýšení jejich podílu v ústředních orgánech. V listopadu 1982 byli redaktoři *Ellenpontoku* zatčeni a časopis zlikvidován. Attila Ara-Kovács, Géza Szőcs a Károly Tóth v následujících letech z Rumunska emigrovali.

Fronta národní spásy
(Frontul Salvării Naţionale)
Prozatímní vládní struktura, která vznikla 22. prosince 1989, kdy byli Nicolae Ceauşescu s manželkou zbaveni moci. Fronta se skládala z představitelů opozice a stranických stoupenců reforem, ovšem fakticky měla moc od začátku v rukou skupina bývalých komunistických aparátníků v čele s Ionem Iliescem. Den po zastřelení Nicolae a Eleny Ceauşescových, 26. prosince, Fronta jmenovala vládu, jejímž předsedou se stal Petre Roman (syn známého komunistického aktivisty Valtera Romana). Vláda byla většinou složena z bývalých komunistů a důstojníků armády a zvláštních služeb.
Třiadvacátého ledna 1990 se navzdory dřívějším prohlášením Fronta přeměnila v politickou stranu. Na protest z ní odešli aktivisté demokratické opozice, mj. Ana Blandiana a *Doina Maria Cornea. Z Fronty národní spásy se stala de facto pokračovatelka Komunistické strany Rumunska.

Gomovo hnutí (Mişcarea lui Goma)
Okruh lidí podporujících spisovatele *Paula Gomu. *Goma v sedmdesátých letech publikoval hlavně na Západě, v Rumunsku mu to cenzura nepovolovala. V lednu 1977 napsal Pavlu Kohoutovi dopis na podporu československé *Charty 77, který byl čten v **Rádiu Svobodná Evropa*. O několik dní později napsal *Goma Nicolai Ceauşescovi dopis s návrhem, aby se také podepsal pod československý dokument. Poté se *Gomovi začalo hlásit mnoho lidí s návrhy na společné akce. Výsledkem jejich činnosti byl další dopis, tentokrát delegátům bělehradské schůzky Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. V dopise, který podepsali mj. hudebníci Emilia a Erwin Gessweinovi, malíři Carmen a Sergiu Manoliu a *Gomova manželka Ana Maria Năvodaru, se upozorňovalo na porušování lidských práv v Rumunsku. Ceauşescu *Gomovu iniciativu ostře odsoudil. V únoru 1977 nabídly úřady signatářům dopisu okamžitou emigraci ze země a *Gomův byt obklíčila policie a tajní agenti. Přesto spisovatele začalo podporovat stále více lidí, celkem jich bylo asi 200 (později se ukázalo, že část z nich chtěla jen emigrovat – rozneslo se totiž pověst, že úřady dají pas každému, kdo *Gomu podpoří). Koncem března 1977 poskytl *Goma rozhovor francouzské televizi, což se stalo bezprostřední příčinou jeho uvěznění (1. dubna 1977). Na Západě se ozvaly hlasy na jeho obranu: díky tomu byl 6. května propuštěn a 20. listopadu 1977 z Rumunska emigroval.

Hajduci z Mușcelu (Haiducii Mușcelului)
Nejznámější oddíl antikomunistického partyzánského hnutí; skládal se přibližně ze 40 partyzánů a vedli ho dva předváleční důstojníci: Gheorghe Arsenescu a Toma Arnăuţoiu (k němuž se později připojil jeho bratr Petre). Oddíl začal působit v roce 1947 na území tehdejší župy Mușcel. Arnăuţoiu i Arsenescu pravděpodobně chtěli vyvolat celonárodní povstání, rychle se však museli omezit na lokální činnost. Hajduci z Mușcelu nepředstavovali pro komunistickou moc přímé ohrožení, avšak jejich legenda rychle překročila hranice župy a rozšířila se po celé zemi.

V roce 1949 se Hajduci rozdělili na dva oddíly. Jeden byl rozprášen ještě v témže roce, druhý působil až do roku 1958, kdy byli bratři Arnăuţoiuovi postupně dopadeni (byl jim nasypán prášek na spaní do alkoholu) a odsouzeni k smrti. Rozsudek byl vykonán v roce 1959. Gheorghe Arsenescu byl dopaden v roce 1960 a v roce 1962 byl zavražděn.

Skupina Păltiniş
Okruh intelektuálů kolem filozofa *Constantina Noici, který v době Ceauşescových vlád žil (od roku 1975) v karpatských lázních Păltiniş nedaleko Sibině.

*Noica byl znám již před druhou světovou válkou, patřil do intelektuálního okruhu Emila Ciorana a Mircei Eliade – dvou ve světě nejznámějších rumunských filozofů. Po válce byl vězněn, za vlny „tání" v polovině šedesátých let byl propuštěn na svobodu, ale pod podmínkou, že bude akceptovat komunistický režim. Po nástupu Nicolae Ceauşesca k moci se *Noicovi podařilo vtěsnat do nacionalistického proudu, který se tehdy v Rumunsku rozvinul.

V Păltinişi zahájil vzdělávání speciálně vybraných, nejschopnějších mladých intelektuálů. Předával hodnoty, které se neshodovaly s oficiálním propagandistickým proudem, a proto byla jeho činnost často označována za „kulturní opozici“. Z jeho žáků se nejvíce proslavili Gabriel Liiceanu a Andrei Pleşu. Liiceanu v roce 1983 vydal knihu *Deník z Păltinişe* (*Jurnalul de la Păltiniş*), v níž popsal svou intelektuální cestu. *Noica se snažil vzdálit své žáky od běžné politiky, ale jak Liiceanu (po Ceauşescově pádu založil známé nakladatelství Humanitas), tak Pleşu (v první vládě po roce 1989 byl ministrem kultury a v letech 1997–1999 ministrem zahraničí) šli vlastní cestou.

Skupina pro společenský dialog (Grupul pentru Dialog Social)
Nevládní demokratická organizace sdružující bývalé představitele opozice. Vznikla v lednu 1990, založili ji známí intelektuálové, mj. Ana Blandiana, *Doina Maria Cornea a Radu Filipescu. Skupina vydávala názorový týdeník *22* (název byl odvozen od data 22. prosince 1989, kdy byl svržen Ceauşescův režim). Od roku 1994 uděloval každoročně cenu lidem, kteří se zasloužili o demokracii v Rumunsku.

stávka v Brašově
Kromě stávky v údolu Jiu je to v období vlády Nicolae Ceauşesca nejznámější dělnický protest. Po zprávě o snížení platů (druhém v krátké době) vyšli 15. listopadu 1987 do ulic dělníci z podniku Steagul Roşu (Rudý prapor) a domáhali se zlepšení životních podmínek. Pasivita úřadů přiměla demonstranty, aby napadli místní stranický výbor. Zpívala se stará sedmihradská revoluční píseň *Deşteaptă-te române!* (*Probuď se, Rumunsko!*), kterou úřady zakázaly.

Druhý den byli nejaktivnější účastníci incidentu uvězněni. Mnozí byli odsouzeni k trestům vězení, jiní přestěhováni do vzdálených osad. Stávka v Brašově byla signálem k činnosti pro nepočetnou demokratickou opozici a také pro reformátory ve straně. O situaci v Rumunsku se ve světě zase začalo mluvit, což umožnilo těsnější kontakty představitelů opozice se západními novináři.

stávky v údolí Jiu
Největší rumunská dělnická stávka v období vlády Nicolae Ceauşesca. Její bezprostřední příčinou bylo zrušení důchodů pro horníky v červenci 1977 a zvýšení věku odchodu do důchodu. Stávky, která vypukla na začátku srpna 1977 v Lupeni v údolí Jiu, se zúčastnilo několik desítek tisíc lidí – v čele stál předák Constantin Dobre. Vedení strany se rozhodlo poslat k protestujícím delegaci s vicepremiérem Iliem Verdeţem, který odpovídal za ekonomiku. Horníci však chtěli mluvit jen s Nicolaem Ceauşescem a celou delegaci zadrželi jako rukojmí. Ceauşescu se v Lupeni objevil a slíbil zlepšení životních podmínek horníků. Stávka byla ukončena a zbytek země se o událostech v údolí Jiu nedozvěděl. Po několika měsících se začala objevovat šeptanda, podle níž byli nejaktivnější účastníci incidentu (mj. Constantin Dobre) zavražděni nebo zmizeli beze stopy, ale ukázalo se, že to není pravda. Všechny okolnosti stávky dodnes nebyly objasněny, objevilo se podezření, že Constantin Dobre byl agentem bezpečnostních služeb. Dobre se v roce 1990 stal zaměstnancem rumunského velvyslanectví ve Velké Británii, kde zakrátko požádal o azyl.

Svobodný odborový svaz pracujících v Rumunsku (Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România, SLOMR)
Odbory založené v roce 1979 vyvíjely vzhledem k represím ze strany moci velmi omezenou činnost. V lednu 1979 začala skupina dělníků z Turnu Severin probírat s lékařem Ionelem Canou potřebu vytvořit organizaci pracujících nezávislou na moci. Připojil se k nim *Vasile Paraschiv, který byl tehdy již znám svými antikomunistickými vystoupeními. V únoru 1979 bylo vytvořeno zakládající prohlášení odborů, které bylo přečteno 4. března 1979 na vlnách rumunského vysílání *Rádia Svobodná Evropa*.

Začátkem dubna téhož roku byl uvězněn Ionel Cană a další aktivisté odborů. Členové, kteří zůstali na svobodě, včetně Nicolae Dăscala, který převzal předsednictví organizace, se obrátili na Nicolae Ceauşesca s protestem proti postupu úřadů. V červnu byl uvězněn také Dăscalu. Vůdci SLOMR byli uvězněni a odsouzeni k několika letům odnětí svobody.

„systematizace“ venkova
Přestavba rumunského venkova podle komunistických představ, tzn. zničení staré zástavby a postavení panelových sídlišť. Nápad se vyskytl již v šedesátých letech, ale uskutečnil se jen v několika místech. Od začátku osmdesátých let se akce zrychlila a v březnu 1988 bylo oznámeno, že se počet vesnic musí do roku 2000 snížit na polovinu. Propaganda hlásala, že se tímto způsobem *sníží rozdíl mezi životní úrovní na venkově a ve městě*. „Systematizace“ venkova, která se v roce 1988 zrychlila, vyvolala vlnu protestů především v zahraničí, protože v Rumunsku se lidé báli represí. Nejohroženější skupinou byli Maďaři, poněvadž akce začala od vesnic, které obývali právě oni, což bylo naplánováno nacionalisticky naladěnou vládnoucí mocí. V červnu 1988 proběhla v Budapešti obrovská manifestace, avšak „systematizace“ venkova pokračovala až do pádu Ceauşescova režimu.

transcendentální meditace (TM)
Hnutí Transcendentální meditace inicioval na Západě Ind Maheš Jógi, zvaný Mahariši. Jeho hlavním cílem bylo propagování meditace jako formy duchovního zdokonalení jednotlivce i celých společností; hnutí bylo ze zásady mezinárodní. Rumunskou větev založil Nicolae Stoian, který se od konce sedmdesátých let snažil zřídit v Bukurešti pobočku. Podařilo se mu k hnutí přitáhnout určitou část bukurešťské kulturní elity, mj. filozofa Andreie Pleşa a známého hudebníka Gheorgha Zamfira. Úřady zpočátku Stoianovi činnost povolovaly, a dokonce ho do určité míry podporovaly, ale v srpnu 1981 byl z Rumunska vypovězen. V dubnu 1982 (kdy už TM nevyvíjela prakticky žádnou činnost) byli lidé spojení s hnutím vyloučeni ze strany a většinou museli nastoupit do těžké a špatně placené práce. Intelektuálové to přijali jako projev dalšího zpřísňování režimu, zdá se však, že tvrdá politika úřadů vůči hnutí byla spojena s frakčním bojem ve stranickém aparátu.

události roku 1989
Dodnes se nepodařilo určit přesnou a nezpochybnitelnou verzi událostí roku 1989. Nevládne ani shoda na jejich pojmenování – někteří používají označení „revoluce“, jiní „palácový převrat“ nebo „státní převrat“. Ve druhé polovině roku 1989 se pád režimu Nicolae Ceauşesca zdál samozřejmý téměř všem, jen ne rumunskému vůdci, který nechtěl jít stejnou cestou jako ostatní země sovětského bloku. Čtrnáctého prosince se v Jasech opoziční kruhy pokusily uspořádat větší demonstraci. Jiskra, která zažehla celou zemi, se však objevila až v Temešváru – 16. prosince začala skupina opozičních představitelů manifestovat před domem maďarského pastora *Lászlóa Tőkése. Zpočátku úřady nereagovaly, takže se protest rozšířil a v následujících dnech docházelo k ozbrojeným střetům. Zároveň Ceauşescu odjel 18. prosince na oficiální návštěvu do Íránu. Motivy jeho rozhodnutí dodnes nejsou známé – návštěva byla předem plánovaná, ale v obtížné situaci, v jaké se země ocitla, bylo možné ji odvolat. Nepřítomnost vůdce vyvolala chaos, protože orgány nižší úrovně přijímaly protikladná rozhodnutí. Po návratu 20. prosince vystoupil Ceauşescu s ostrým projevem v televizi a následujícího dne svolal shromáždění

před sídlo ÚV. Sliboval zvýšení platů, ale dav ho vypískal, a on musel hledat úkryt v budově ÚV. Následujícího dne uprchl z Bukurešti a moc převzala nově vytvořená *Fronta národní spásy. Nicolae i Elena Ceaușescovi byli zastřeleni 25. prosince v Târgoviște po parodii na soudní proces. Složení *Fronty národní spásy naznačuje, že na svržení režimu měli velký podíl důstojníci armády a zvláštních služeb. Role dřívějších představitelů opozice měla malý význam.

Adam Burakowski

Gabriel ANDREESCU
(nar. 1952)

**Fyzik, vědecký pracovník, učitel,
aktivista hnutí na obranu lidských práv.**

Narodil se v Buzău. Jeho otec Gheorghe byl v roce 1953 vězněn za opoziční činnost. Andreescu dokončil v rodném městě gymnázium, poté v roce 1976 studia na Fyzikální fakultě Bukurešťské univerzity. Tři roky byl učitelem, v letech 1980–1989 vědecky pracoval v Meteorologicko-hydrologickém ústavu v Bukurešti. Koncem sedmdesátých let začal spolupracovat s časopisy, jako byly *Revista de Filozofie* (*Filozofický přehled*), *Revue Roumaine de Philosophie* (*Rumunská filozofická revue*), *Studii și Cercetări Lingvistice* (*Lingvistická studia a bádání*), *Revue Roumaine de Linguistique Théorique et Appliquée* (*Rumunská revue teoretické a užité lingvistiky*). Byl jedním z blízkých spolupracovníků profesora Solomona Marcuse, významného odborníka v oblasti použití matematických modulů ve společenských vědách.

Poprvé byl zadržen a vyslýchán Securitate koncem sedmdesátých let. Příčinou zájmu bezpečnostních služeb o jeho osobu byla korespondence s cizinci a používání knihoven a čítáren při velvyslanectvích západních států a také jeho vyjadřování o rumunských a mezinárodních politických událostech, které nebylo v souladu s komunistickými dogmaty.

Od roku 1982 posílal do zahraničí kritické texty o politické situaci v Rumunsku. **Rádio Svobodná Evropa* vysílalo úryvky z jeho deníku. V prosinci 1987 byl obviněn z vlastizrady a uvězněn. Díky protestům mezinárodního společenství byl koncem ledna 1988 propuštěn a od dalšího trestního stíhání bylo upuštěno.

V roce 1988 byli Andreescu, *Doina Cornea a *Mircea Dinescu pozváni do Polska na mezinárodní konferenci pořádanou *Solidaritou, avšak rumunské úřady jim znemožnily odjezd. Andreescu poslal dopis, který byl přečten v **Rádiu Svobodná Evropa* a uveřejněn v časopise *L'autre Europe*. Pranýřoval v něm porušování lidských práv v Rumunsku a apeloval na rumunskou společnost, aby se postavila proti politice moci.

V květnu 1989 držel dvoutýdenní hladovku na protest proti porušování lidských práv v Rumunsku a poslal dopis Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jejíž schůzka se konala v Paříži. V textu, který vyšel v *Libération* se vyslovil pro *právo na intervenci demokratických zemí do vnitřní politiky komunistických zemí*, týkající se lidských práv a občanských svobod. Poskytl četné rozhovory novinářům západních zemí, přičemž odsuzoval Ceaușescův režim.

Od podzimu 1989 byl pod dohledem Securitate v domácím vězení v Buzău. V prosinci byl převezen do vězení Rahova v Bukurešti. Svobodu získal 22. prosince 1989.

Po *událostech roku 1989 se stal členem rady *Fronty národní spásy, prvního orgánu nové vlády, rychle však podal demisi na protest proti tomu, že členové rady nedodržovali principy demokracie. Zapojil se však do budování občanské společnosti v Rumunsku jako zakládající člen *Skupiny pro společenský dialog, člen Rumunského helsinského výboru, Skupiny pro ekologickou spolupráci v rámci Občanského svazu a Centra mezinárodních studií. Byl vydavatelem a členem redakčních týmů časopisů zabývajících se obranou lidských práv a národnostních menšin a také mezinárodními vztahy.

Dostal mnoho vyznamenání a cen, mj. cenu Pro Amicitia od Svazu maďarských novinářů v Rumunsku (1994 a 1996), cenu maďarské vlády za činnost ve prospěch maďarské menšiny (1995) a titul Novinář roku od delegace Evropské komise (1996).

Doru Radosav

I.

Extremismul de dreaptă în Romia. Kluž 2003. Anglicky jako: *Right-wing extremism in Romania…*
International Relations and Orthodoxy in Eastern and South Europe…
Naţionalişti, antinaţionalişti. O polemică în publicistica românească: Alexandru Paleologu, Fey Laszló, Daniel Vighi, Liviu Andreescu, Laurenţiu Ulici, Dan Oprescu…
Naţiuni şi minorităţi. Jasy 2004.
Patru ani de revoluţie…
Ruleta: români şi maghiari, 1990–200. Jasy 2001.
Solidaritatea alergătorilor de cursă lungă. Jasy 1998.
Spre o filozofie a disidenţei…
STORK, C.: *Cel mai iubit dintre ambasadori. Coen Stork în dialog cu Gabriel Andreescu*. Bukurešť 1995.

Doina Maria CORNEA
(1929–2018)

Filoložka, publicistka, aktivistka hnutí na obranu lidských práv, důsledně antikomunistická.

Narodila se v Brašově (Sedmihradsko). V roce 1952 dokončila Fakultu francouzské filologie Klužské Univerzity Babeş-Bolyai. V letech 1952–1958 pracovala v gymnáziu v Zalău jako učitelka francouzštiny. Od roku 1958 vyučovala francouzštinu a francouzskou literaturu na Klužské univerzitě. V roce 1983 byla propuštěna za to, že do vyučování zařadila díla západních filozofů a literaturu náboženského charakteru.

Opoziční činnost zahájila koncem sedmdesátých let, kdy, jak říká, pochopila, že komunistický režim vede k destrukci lidského vědomí.

V letech 1982–1989 rozšířila prostřednictvím rumunského vysílání **Rádia Svobodná Evropa* přes 30 otevřených dopisů věnovaných ničivému vlivu komunistického systému na lidskou osobnost. Protestovala v nich proti *systematizaci venkova, ničení kostelů a politickému pronásledování, zdůrazňovala nezbytnost vzniku nového společenského modelu, opírajícího se o soukromé vlastnictví, rozdělení moci, pluralismus a respektování lidských práv. Představila také koncepci nového systému vzdělávání. Ucházela se o mezinárodní pomoc pro rumunskou společnost, vyzývala Nicolae Ceauşesca, aby zavedl změny, nebo odstoupil z funkce.

V kontaktech se zahraničím jí pomáhala dcera žijící ve Francii, Ariadna Iuhas-Combes, aktivistka obrany lidských práv, která ve Francii spolupracovala s rumunskými emigranty – Mihneou Berindeiem, *Paulem Gomou a Dinem Zamfirescem.

Osmnáctého listopadu 1987, tři dny po *stávce v Brašově, rozšířila Cornea v Kluži spolu se svým synem Leontinem Iuhasem 160 letáků vyjadřujících solidaritu se stávkujícími. Devatenáctého listopadu byla zadržena a do konce prosince byla ve vězení.

V červenci 1988 Cornea napsala Ceauşescovi otevřený dopis, v němž protestovala proti *systematizaci venkova. Tento dopis následující měsíc vysílalo **Rádio Svobodná Evropa*. Od té doby musela být Cornea v domácím vězení (až do 21. prosince 1989), její byt byl stále sledován. Každý, kdo se objevil poblíž a nebydlel v okolních budovách, byl legitimován a ulicí, v níž stál její dům, nesměla jezdit osobní auta. V kontaktu s ní mohl být jen její advokát Gheorghe Vasilescu. Byt směla opouštět jen proto, aby si přinesla nejpotřebnější nákupy nebo léky pro nemocného muže. Někdy jí bylo povoleno navštívit otcův hrob na hřbitově Házsongrád. Tam se scházela s Évou Cs. Gyimesi (představitelkou opozice ze sedmihradské maďarské menšiny) a jejím prostřednictvím předávala zprávy o svém osudu.

Éva Cs. Gyimesi v otevřeném dopise, který byl čten v červnu 1989 v **Rádiu Svobodná Evropa*, Doinu Corneu ujistila o politické a morální podpoře a také navrhla spolupráci v oblasti obrany práv maďarské menšiny v Rumunsku a zřízení výboru na obranu lidských práv. Cornea však spolupráci odmítla – nechtěla být členkou žádných organizací ani kolem sebe shromáždit okruh stoupenců. Očekávala jen morální podporu své činnosti, která, jak byla přesvědčena, neměla politický, ale duchovní charakter.

V dopise dceři, který v květnu 1989 předala Évě Cs. Gyimesi, psala, že ji policie krutě zbila a že jí vyhrožovali smrtí. Prostřednictvím finského lektora Eiry Penttinena, který pracoval

v Kluži, se dopis dostal do Budapešti, odkud ho Attila Ara-Kovács odvezl do Paříže. Tam ho na setkání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě přečetla Ariadna Iuhas-Combes, která vyzvala k mezinárodní solidaritě s Corneou a s rovněž pronásledovanou Évou Cs. Gyimesi.

Po *událostech roku 1989 vstoupila Cornea do vedení *Fronty národní spásy, ze které vystoupila 23. ledna 1990. Byla jednou ze zakládajících členek a čestnou předsedkyní Rumunského demokratického protitotalitního fóra, jednou ze zakládajících členek *Skupiny pro společenský dialog, Občanského svazu, a rovněž iniciátorkou a místopředsedkyní Nadace kulturního dědictví. Dostala mnoho vyznamenání, mj. titul doktorky honoris causa Svobodné univerzity v Bruselu (1989), Důstojnický kříž ve Francii a Řád velkého kříže v Rumunsku (2000).

Eva Blènesi

I.

Fața nevăzută a lucrurilor. Kluž 1999.
La face cachée des choses. Paříž 2000.
Libertate? Bukurešť 1991.
Liberté? Paříž 1990.
Scrisori deschise și alte texte. Bukurešť 1991.

II.

GYIMESI, E. Cs.: *Honvágy a házban*. Budapešť 1993.
Magyar és Nemzetközi Ki Kicsoda. Budapešť 1997.

Mircea DINESCU
(nar. 1950)

Novinář, básník označovaný za „svědomí Rumunska".

Narodil se v obci Slobozia na Valašské nížině, jeho rodiče, Stefan Dinescu a Aurelia Badea, byli dělníci.

Po dokončení gymnázia v roce 1969 odjel do Bukurešti. Zpočátku pracoval jako vrátný ve Svazu rumunských spisovatelů. Od roku 1976 byl redaktorem v literárním časopise *Luceafărul* (*Jitřenka*) a v letech 1982–1989 redaktorem známé literární revue *România Literară* (*Literární Rumunsko*). V té době (1979–1984) dokončil studia na Novinářské fakultě Akademie Ștefana Gheorghia v Bukurešti.

Měl tehdy už za sebou básnický debut – báseň *Destin de Familie* (*Rodinný osud*), která vyšla v roce 1967 v časopise *Luceafărul*. Jeho první básnická sbírka *Invocației nimănui* (*Volání nikoho*) vyšla o čtyři roky později. V letech 1971–1989 vydal Dinescu několik básnických sbírek, mj. *Proprietarul de poduri* (*Majitel mostů*, 1976), *Democrația Naturii* (*Demokracie přírody*, 1981), *Rimbaud negustorul* (*Kupec Rimbaud*, 1985). Třikrát dostal cenu Svazu rumunských spisovatelů (v letech 1971, 1976 a 1981).

V osmdesátých letech se Dinescu stále výrazněji distancoval od politiky Nicolae Ceaușesca. Jeho díla se těšila značné popularitě, ale samotného Dinesca – nazývaného „svědomím Rumunska" – začala sledovat Securitate. Když cenzura odmítla jeho poemu *Moartea cistește ziarul* (*Smrt čte noviny*), vyšlo dílo v Amsterdamu (v roce 1988, v Rumunsku až v roce 1990).

Sedmnáctého března 1989 poskytl Dinescu francouzskému deníku *Libération* rozsáhlý rozhovor, v němž kritizoval některé kroky Ceaușescovy garnitury. Byl ihned propuštěn z práce v *România Literară*, vyloučen za strany a uvržen do domácího vězení pod stálým dohledem tajné policie. Dinescovo domácího vězení mělo rozsáhlý ohlas v evropském tisku (*Le Monde*, *Libération*, *Time*) i v literárních sdruženích v Rumunsku a dalších zemích. Sedm představitelů rumunské literatury a kultury (Geo Bogza, Ștefan Augustin Doinaș, Dan Hăulică, Alexandru Paleologu, Octavian Paler, Andrei Pleșu, Mihai Șora) se na jeho obranu obrátilo dopisem na předsedu Svazu rumunských spisovatelů dr. Dumitra Rada Popesca.

Dinescu své básně a fejetony podobně jako *Doina Maria Cornea posílal na Západ, přičemž využíval mj. pomoci holandského velvyslance Coena Storka nebo rady polského velvyslanectví v Rumunsku Łukasze Szymańského. Mnoho Dinescových děl bylo tehdy přeloženo do francouzštiny a němčiny. V roce 1989 vyšly překlady *Mirage posthume* (*Posmrtné iluze*, do francouzštiny) nebo *Exil pe-o boaba de piper* (*Vyhnanství na zrnku pepře* – z roku 1983, do němčiny).

Evropské veřejné mínění na podzim 1989 mj. na stránkách francouzského tisku jevilo silné znepokojení Dinescovými osudy. Psalo se rovnou, že *je ve smrtelném nebezpečí* (*Le Monde,* 11. listopadu 1989).

Nikdo tehdy nepřipouštěl, že Ceaușescova vláda spěje ke konci. Zpečetila ji prosincová revoluce. Právě tehdy, 22. prosince 1989, oznámil Dinescu z televizního studia všem Rumunům: *Tyran utekl*. V noci z 22. na 23. prosince ze stejného studia oznámil Ion Iliescu veřejnosti složení nově vzniklé *Fronty národní spásy, do níž vstoupil i Dinescu.

Po *událostech roku 1989 Dinescu pokračoval v tvůrčí činnosti. Ještě v roce 1989 vzniklo jedno z jeho nejdůležitějších děl *O betie cu Marx* (*Pitka s Marxem*), přeložené do mnoha jazyků. V roce 1991 založil satirický časopis *Academia Cațavancu*, který na svých stránkách ostře kritizoval svět politiky, a do roku 2000 byl jeho šéfredaktorem. V říjnu 2000 založil měsíčník *Plai cu boi* (*Krajina býků*), jehož titul je slovní hříčka narážející na časopis *Playboy*, a satirický týdeník *Aspirina Săracului* (*Aspirin chudých*). V květnu 2005 začal vydávat deník *Gândul* (*Myšlenka*), který dosáhl nákladu 100 tisíc výtisků.

V Bukurešti Dinescu založil centrum současného umění, vydával rumunské básníky. V četných fejetonech se v deníku *Gândul* vyjadřoval k aktuálním tématům. Sám uvádí: *Změnil jsem rumunskou politiku, protože jsem lidi naučil, aby se moci smáli*.

V roce 1999 byl jedním ze signatářů výzvy balkánských intelektuálů proti válce v Jugoslávii. V roce 2000, kdy vznikla Národní rada pro výzkum archivů, stal se jejím členem vedle dvou bývalých disidentů, Andreie Pleşa a Horie Patapievicie. Z jejich iniciativy byla podrobena prověrce prohlášení 35 kandidátů ve volbách na primátora Bukurešti.

V roce 1991 se Dinescu stal předsedou Svazu spisovatelů. Jako uznání zásluh za evropskou kulturu byl v témže roce jmenován čestným členem německé Univerzity v Augsburgu a v roce 1999 ho za jeho tvorbu Německá nadace Alfreda Toepfera vyznamenala Herderovou cenou. V roce 2003 mu londýnský týdeník *Time* přiznal titul hrdiny roku v kategorii Hate Busters.

Małgorzata Willaume

I.

Konfitury z wiśni. *Kafka. Kwartalnik środkowoeuropejski*, 2001, č. 1, Berlín.
Kury. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza/The Polish Daily and Soldiers Daily*, 1990.

II.

Appel en faveur de Mircea Dinescu. *Le Monde*, 11. 4. 1989.
BĂRBULESCU, M. – DELETANT, D. – HITCHINS, K. – PAPACOSTEA, Ş. – TEODOR, P.: *Istoria României*. Bukurešť 1998.
BOSACKI, M.: Wojna NATO z Jugosławią. *Gazeta Wyborcza*, 27. 4. 1999, č. 98.
DURANDIN, C.: *Istoria Românilor.* Bukurešť 1998.
TÝŽ: *Nicolae Ceaşescu. Vérités et mensonges d'un roi communiste*. Paříž 1990.
Le poète M. Dinescu sanctionné pour avoir donné une interview à „Libération". *Le Monde*, 22. 3. 1989.
M. Dinescu le poète „enfant terrible". *Le Monde*, 24. 12. 1989.
PAPILIAN, A.: Mircea Dinescu. *Le Monde*, 11. 10. 1989.
SKALSKI, E.: Rewolucja w baraku. Rozmowa E. Skalskiego z Łukaszem Szymańskim. *Gazeta Wyborcza*, 2. 12. 2004, č. 282 (rozhovor).
SŁOWAKIEWICZ, M.: Rumunia. *Gazeta Wyborcza*, 23. 12. 1999, č. 299.
WILLAUME, M.: *Rumunia*. Varšava 2004.

Více informací – viz http://romania-on-line.net/whoswho/DinescuMircea.htm (citováno k 13. 10. 2018).

Paul GOMA
(nar. 1935)

**Spisovatel, antikomunista,
aktivista za svobodu slova a svědomí na mezinárodním fóru.**

Narodil se ve vesnici Mana (v Besarábii) v intelektuální rodině, která se po válce usadila v Rumunsku.

V roce 1951 byl zatčen pro obvinění z kontaktů s antikomunistickými partyzány působícími v Karpatech a uvězněn. Po návratu na svobodu vstoupil v roce 1954 do Svazu komunistické mládeže a začal studovat na Škole literatury a literární kritiky v Bukurešti, která se těšila podpoře stranických ideologů.

V roce 1965, kdy došlo k jisté liberalizaci režimu, byl přijat na Akademii výtvarného umění v Bukurešti, kterou zakrátko opustil. Téhož roku byl v souvislosti s uveřejněním úryvku jeho románu, jehož hlavním hrdinou je aktivista antikomunistického studentského hnutí, obviněn z podněcování studentů ke stávce a zatčen. Strávil dva roky ve vězení Gherla a další čtyři v domácím vězení ve vesnici u Bukurešti. Po skončení trestu začal pracovat jako nekvalifikovaný dělník.

V roce 1968 Gomu povzbudila politická nezávislost Nicolae Ceaușesca, který nepodpořil sovětskou intervenci v Československu, aby vstoupil do Komunistické strany Rumunska. Z toho období pochází jeho autobiografický román *Ostinato* (hudební pojem označující opakující se motiv ve skladbě), v němž popisuje své zážitky ze sledování Securitate. V Rumunsku nemohl knihu bez cenzorských zásahů vydat, proto ji publikoval v Německu; byl za to vyloučen ze strany.

V roce 1972 rumunské orgány, které se rády zbavovaly disidentů, souhlasily s Gomovým odjezdem do Francie. Tam napsal a uveřejnil (až v roce 1976) román *Gherla* (titul je názvem vězení, kde autor pobýval), založený na vlastních zážitcích. Do Rumunska se vrátil v květnu 1973.

V lednu 1977 napsal Pavlu Kohoutovi a dalším signatářům československé *Charty 77 dopis s projevy solidarity. Rumunští intelektuálové ho odmítli podepsat z obav před pronásledováním. Goma tehdy napsal dopis Nicolai Ceaușescovi a s odvoláním na jeho stanovisko k intervenci do Československa v roce 1968 ho požádal, aby podepsal dopis československé opozici. Pro okruh rumunských intelektuálů to byla velmi smělá výzva. Přestože Goma byl již mnoho let cílem zájmu Securitate, úřady proti němu zatím nepodnikly žádné rozhodné kroky.

V únoru 1977 napsali Goma a sedm dalších osob – dělník Adalbert Fehér, hudebníci Emilia a Erwin Gessweinovi, malíři Carmen a Sergiu Manoliovi, manželka spisovatele Ana Maria Năvodaru a technik Şerban Ştefănescu – účastníkům bělehradské schůzky Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě otevřený dopis, který podepsalo přes 200 rumunských občanů a v němž připomínali problém porušování lidských práv v Rumunsku. Prvního března napsal Goma Ceaușescovi další dopis, v němž upozorňoval na útlak a ponížení rumunské společnosti.

Byl ustavičně sledován, odposloucháván, ve vlastním bytě ho zbili agenti Securitate. Dvacátého osmého března 1977 poskytl rozhovor francouzské televizní stanici *Antenne 2,* ve kterém hovořil o znásilňování lidských práv v Rumunsku. S několika disidenty se na protest proti pronásledování zabarikádoval ve svém bytě. Prvního dubna 1977 byl zatčen a rumunští

spisovatelé spojení s komunistickým režimem (mj. Eugen Barbu, Vasile Băran, Nicolae Dragoș) odsoudili jeho činnost v tisku. Současně ho podpořili jiní známí intelektuálové: literární kritik a historik Ion Negoițescu a psychiatr *Ion Vianu.

Gomu, vyloučeného ze Svazu spisovatelů, podpořili západní tvůrci: Edward Albee, Eugène Ionesco, Arthur Miller, Jean Paul Sartre. Šestého května 1977 byl v důsledku protestů západních intelektuálních kruhů propuštěn a 20. listopadu téhož roku se mu podařilo emigrovat i s rodinou do Francie. V Paříži pokračoval v činnosti proti rumunskému režimu a stal se jedním z jeho nejúpornějších protivníků.

V červenci 1981 se Securitate pokusila spáchat na Gomu atentát: poslali mu do Madridu balíček s výbušninou. V lednu 1982 dostal důstojník bezpečnostních služeb Matei Pavel Haiducu rozkaz zabít v Paříži Gomu a také disidentského spisovatele Virgila Tănase. Haiducu rozkaz odmítl vykonat a vydal se francouzským úřadům. Vyvolalo to skutečný skandál v rumunsko-francouzských vztazích. Prezident François Mitterrand odvolal plánovanou návštěvu Rumunska.

Po roce 1989 zůstal Goma ve Francii a jeho dosud zakazované romány začaly v Rumunsku oficiálně vycházet.

Doru Radosav

I.

Amnezia la români. Bukurešť 1992.
Culoarea curcubeului. Cod „Bărbosul“. Jasy 2005.
Dossier Paul Goma. Ecrivain face au Socialisme du Silence. Paříž 1977.
Gherla. Bukurešť 1990.
My childhood at the gate of unrest. Přel. Clark, Angela. Columbia 1990.
Ostinato. Bukurešť 1991.
Scrisori intredeschise: singur impotriva lor. Oradea 1995.
Soldatul ciinelui. Bukurešť 1991.
Sprzedali nas w Jałcie. *Niepodległość*, 1984, č. 33.
Tremblement des hommes: peut-on vivre en Roumanie aujourd'hui? Paříž 1979.

II.

DELETANT, D.: *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and dissent in Romania, 1965–1989…*
HAIDUCU, M. P.: *J'ai refuse de tuer*. Paříž 1984.

Více informací – viz https://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Goma (citováno k 2. 10. 2018).

Constantin NOICA
(1909–1987)

Myslitel, vychovatel rumunských intelektuálních elit, filozof, tvůrce *skupiny Păltiniș.

Narodil se ve Vitănești, jeho rodiče vlastnili velké pozemky. V roce 1919 se s rodinou přestěhoval do Bukurešti, kde dokončil gymnázium Spiru Hareta a v roce 1928 se přihlásil na Filozoficko-filologickou fakultu Bukurešťské univerzity.

Podobně jako Emila Ciorana a Mirceu Eliade fascinovala i Constantina Noicu osobnost meziválečného rumunského filozofa Nae Ionesca, spjatého s národním hnutím. Na myšlení mladého filozofa to zanechalo vliv.

V roce 1931 dokončil Noica studia úvahou nazvanou *Problema lucrului la în sine la Kant* (*Problém věci o sobě u Kanta*), kterou psal u profesora Petrea P. Negulesca. Po vykonání vojenské služby začal pracovat jako knihovník na Bukurešťské univerzitě.

V roce 1934 vydal svou první knihu *Mathesis sau bucuriile simple* (*Mathesis aneb prosté radosti*); za svůj spisovatelský debut získal cenu Královské nadace. V roce 1934 se oženil s Angličankou Wendy Muston a usadili se v Sinaii. Ve třicátých a čtyřicátých letech psal články do bukurešťských novin, překládal anglickou literaturu a psal další knihy, mj. *Concepte deschise în istoria filosofiei la Descartes, Leibniz și Kant* (*Otevřené koncepce v dějinách filozofie Descarta, Leibnize a Kanta*, 1936), *Două întroduceri și o trecere spre idealism* (*Dva úvody a přechod k idealismu*, 1943) a *Jurnal filosofic* (*Filozofický deník*, 1944).

V roce 1938 dostal stipendium francouzské vlády a odjel do Paříže (květen 1938 – červen 1939). Roční pobyt v hlavním městě Francie kypícím kulturním životem měl na Noicu značný vliv. Když se na podzim 1938 dozvěděl o zabití Cornelia Codreana – vůdce Legie Archanděla Michaela (zvané též Železná garda), pokládal to za nesprávný krok krále a jeho spolupracovníků. Projevil to v dopisech přátelům a také v telegramu Železné gardě, v němž podporoval její činnost. Přerušil také dobře se rozvíjející spolupráci s nakladatelstvím Královské nadace a své rozhodnutí odůvodnil tím, že nemůže dále udržovat styky s králem Karlem II., který inspiroval Codreanovo zabití. Tím začalo nedlouhé Noicovo spojení se Železnou gardou. Ještě než se Železná garda dostala k moci, obhájil Noica v květnu 1940 doktorskou práci *Cum e cu putință ceva nou* (*Jak je možné něco nového*).

V září 1940 se stal šéfredaktorem krajně pravicového časopisu *Bunavestire* (*Dobrá novina*). Po převratu, který provedla Železná garda a v jehož důsledku zahynul významný rumunský politik a historik Nicolae Iorga, prohlásil Noica v telegramu Horiovi Simovi, že už tuto organizaci nemůže podporovat. Od Železné gardy se distancoval.

Po válce se rozhodl zůstat v Rumunsku a vrátil se do Sinaie. Po náhlé smrti otce odtud odjel do svého rodiště a usadil se ve vesnici Chiriacu. Od roku 1945 budoval Noica v Chiriacu základy své vysněné filozofické školy. Jezdili k němu Alexandru Dragomir, Mihai Rădulescu a Mircea Vulcănescu.

V roce 1948 přišel Noica v rámci pozemkové reformy o zbytky svého majetku a v následujícím roce byl vyhnán do Cîmpulung- Muşcelu. V té době také upravil své soukromé záležitosti. Aby ženu a děti nevystavoval represím, v roce 1947 se s Wendy rozvedl, a umožnil jí tím odjet

z Rumunska (k tomu došlo až v roce 1955). V roce 1953 se Noica oženil s vdovou Marianou Nicolaide, kterou poznal v Cîmpulungu.

Jedenáctého prosince 1958 ho Securitate znovu uvěznila spolu s dalšími rumunskými intelektuály, mj. Alexandrem Paleologem a Nicolaem Steinhardtem, za četbu knih Emila Ciorana a Mircei Eliade a jejich propagaci a také za pokus poslat do Francie svou úvahu o Hegelově *Fenomenologii ducha*. Byl vyslýchán a mučen a potom odsouzen k 25 letům odnětí svobody. Věznění mělo zastrašit rumunské intelektuály a zabránit případné opoziční činnosti inspirované *maďarskou revolucí v roce 1956. Po šesti letech pobytu ve známé věznici v Jilavě byl díky amnestii propuštěn.

V roce 1964 začal pracovat v Bukurešti v Centru logiky Rumunské akademie. Začal tehdy doma vést soukromý seminář Hegelovy, Kantovy a Platónovy filozofie. Účastníky setkání byli mladí vědci: Gabriel Liiceanu, Andrei Pleşu a Sorin Vieru.

Z bukurešťských let vzešla další díla: *Douăzeci şi şapte trepte ale realului* (*Dvacet sedm stupňů skutečnosti*, 1969), *Rostirea filozofică românească* (*Řeč rumunské filozofie*, 1970), *Creaţie şi frumos în rostirea românească* (*Tvorba a krása v rumunském projevu*, 1973), *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii româneşti* (*Eminescu čili dokonalý člověk rumunské kultury*, 1975).

Po odchodu do důchodu v roce 1975 začal Noica uskutečňovat svůj sen. V nevelké obci Păltiniş si najal pokojík a v něm se usadil.

Tam se mu podařilo vytvořit filozofickou školu, o níž snil, tzv. *skupinu Păltiniş. Byl to nejplodnější čas jeho vědecké činnosti. Na jedné straně podle modelu výuky „mistr – žák“ předával vědomosti nástupcům, na druhé se mohl osvobodit od starostí civilizace a věnovat se vlastní tvorbě. Právě tam vznikla jeho nejdůležitější díla: *Şase maladii ale spiritului contemporan* (*Šest chorob současného ducha*, 1978), *Tratatul de ontologie* (*Ontologický traktát*, 1981) a *Scrisori despre logica lui Hermes* (*Listy o Hermesově logice*, 1986). V Păltinişi se vedle těch, kteří byli s Noicou spjati už předtím, objevili noví žáci: Andrei Cornea, Petru Creţa a Victor Stoichiţa. Všichni patří k nejužší skupině předních rumunských intelektuálů.

Constantin Noica zemřel v Sibini.

Małgorzata Willaume

I.
LIICEANU, G. (ed.): *Epistolar.* Bukurešť 1996.
Sześć chorób ducha współczesnego. Přel. Kania, Ireneusz. Krakov 1997.

II.
JEDYNAK, S.: Rumuńska filozofia. In: *Mała encyklopedia filozofii: pojęcia, problemy, kierunki, szkoły.* Bydhošť 1996.
TÝŽ: Spory o rumuński etos narodowy... In: WILIŃSKI, K. (ed.): *Charakter narodowy i Religia.* Lublin 1997.
LIICEANU, G.: *Dziennik z Păltinişu. Pajdeja jako model w kulturze humanistycznej.* Přel. Kania, Ireneusz. Sejny 2001.

Více informací – viz http://www.tygodnik.com.pl/numer/275315/lektor.html a https://pl.wikipedia.org/wiki/Constantin_Noica (citováno k 2. 10. 2018).

Vasile PARASCHIV
(1928–2011)

Obránce práv dělníků,
spoluzakladatel *Svobodného odborového svazu pracujících v Rumunsku.

Narodil se v Ploješti. Vzděláním telekomunikační technik. Od roku 1946 byl členem Rumunské komunistické strany. V roce 1968 ze strany odešel, přesvědčen, že dělníci *byli oběťmi zneužití a nespravedlnosti stranických aktivistů*.

Dvacátého devátého července 1969 byl zatčen na pracovišti v petrochemickém kombinátu v Brazi. Po krátkém vyšetřování byl umístěn do Psychiatrické léčebny v Urlaţi, kde hned zahájil protestní hladovku. Po pěti dnech byl propuštěn. V roce 1976 poslal do *Rádia Svobodná Evropa* otevřený dopis, v němž se postavil proti represím vůči členům Sociálně demokratické strany, kterou komunisté rozpustili. Dopis byl příčinou jeho zatčení; 1. prosince byl znovu umístěn do psychiatrické léčebny, kde byl do 23. prosince 1976. Bez vyšetření mu určili diagnózu *opakující se manické psychózy*.

Osmého února 1977 podepsal Paraschiv otevřený dopis vytvořený *Paulem Gomou pro bělehradskou schůzku Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě s protestem proti porušování lidských práv v Rumunsku. Dvacátého třetího února 1977 byl zatčen a poslán do Psychiatrické léčebny v Săpoce, kde strávil 45 dní.

Francouzští psychiatři Gerard Blis a Dominique Bonnet zpochybnili diagnózu rumunských lékařů a 24. dubna 1978 poslali Paraschivovi dopis s projevy solidarity.

Paraschiv dostal francouzské vízum a odjel do Paříže. Tam se spojil s představiteli francouzských a rakouských odborů, načež se zúčastnil tiskové konference, na které vystoupil s výzvou k podpoře svobodných odborů v zemích sovětského bloku.

V roce 1978 se pokusil o návrat do Rumunska. Zpočátku s tím rumunské úřady nechtěly souhlasit, podařilo se mu vrátit až díky protestům mezinárodního společenství. V únoru 1979 založil spolu s Gheorghem Braşoveanem a Ionelem Canou *Svobodný odborový svaz pracujících v Rumunsku. Dvacátého osmého května 1979 ho zatkla Securitate a mučila ho v lese u Ploješti. Čtrnáctého listopadu 1979 byl znovu krutě mučen. Vzpomínal na to: *Znovu mne odvezli do lesa. Bili mne do hlavy pytli s pískem, dokud jsem neztratil vědomí. Pěstmi mne bili do jater a do břicha, gumovým obuškem do chodidel.*

*Události roku 1989 ho zastihly znovu v Psychiatrické léčebně Voila. Od roku 1989 pokračoval v odborářské činnosti v Ploješti.

Doru Radosav

I.

Lupta mea pentru sindicate libere în România. Terorismul politic organizat de statul comunist. Jasy 2005.

Trzy pobyty. *Karta*, 1984, č. 2 (polský druhý oběh).

II.

VOREN, R. van: *Psychiatria polityczna*. WS KOS [Varšava] [1984].

László TŐKÉS
(nar. 1952)

Pastor, biskup reformované evangelické církve,
jeden z hlavních aktivistů maďarské národností menšiny v Rumunsku.

Narodil se v Kluži, jeho otec dr. István Tőkés byl rovněž pastorem. V roce 1975 dokončil studia na Protestantské teologické akademii v Kluži. V letech 1975–1984 byl pastorem v Zărnesti u Brašova, poté v obci Dej.

V Deji spoluorganizoval kulturní a náboženský život, a díky tomu velmi ožila činnost tamního náboženského společenství. Jeho zvláštní zásluhou bylo povzbuzení mládeže k účasti na bohoslužbách a biblických večerech. Znepokojilo to úřady, které se obrátily na biskupa Gyulu Nagye s příkazem Tőkése přeložit.

Tőkés se podílel na práci redakce podzemního časopisu *Ellenpontok* (*Kontrapunkty*). V červnovém čísle z roku 1982 vyšel jeho rozsáhlý článek o situaci reformované církve v Sedmihradsku. Kritizoval způsob výuky na Teologické fakultě Klužské univerzity a politiku vedení vysoké školy, které požadovalo přes nedostatečný počet pastorů plnících duchovenské povinnosti snížení počtu studentů. Poslal také dopis biskupovi do Oradei se žádostí, aby zvážil svou kritiku spisovatele Gyuly Illyése, který se zabýval problémy sedmihradských Maďarů. Za tuto činnost byl postaven před církevní disciplinární komisi v Deji, loajální ke státní moci, a ta většinou hlasů rozhodla o jeho odchodu z města.

Tőkés se proti rozhodnutí odvolal k župní komisi a jeho obrany se ujal advokát János Vásárhelyi. Župní komise změnila odchod na důtku. O několik dnů později rozhodl biskup Nagy o Tőkésově okamžitém přemístění z Deje do Uzdszentpéteru. Tőkés se proti tomuto rozhodnutí postavil, a byl za to zbaven práva vykonávat pastorské povolání. Od roku 1984 byl dva roky bez práce.

V roce 1986 se mohl vrátit do duchovenské služby a začal pracovat v Temešváru. V roce 1988 spolu s většinou pastorů temešvárské oblasti podepsal memorandum proti programu *systematizace venkova. Uspořádal také ekumenický církevní obřad a večer poezie Jenőho Dzsidy – událost, jež měla velký význam pro sblížení sedmihradských evangelíků a katolíků.

V Temešváru proti němu znovu začala politická kampaň, která trvala až do *událostí roku 1989. O jeho odchod z Temešváru usiloval biskup László D. Pápp. V březnu 1989 byl Tőkés předvolán do diecéze, kde čelil řadě obvinění, mj. z nedostatku spolehlivosti při výkonů svěřených úkolů, z provádění zakázaných církevních oslav, z nedostatku úcty k církevnímu vedení a nedostatečných kontaktů se státními orgány pro náboženství.

Třináctého března 1989 byl při cestě k bratrovi žijícímu v Tîrgu Mureş zadržen na nádraží pro obvinění z krádeže. Zabavili mu rukopisy a výtisky zahraničního tisku. Byl mezi nimi i otevřený dopis (podepsaný i jinými pastory) předsedovi Světového svazu evangelíků v Ženevě, v němž Tőkés popsal situaci církve v Rumunsku.

V březnu 1989 se na mimořádné schůzi evangelického náboženského společenství v Temešváru diskutovalo o Tőkésově odchodu z města. Účastníci schůze se postavili na jeho obranu, přesto však byl 1. dubna 1989 povolán do Oradei, kde mu děkan József Kovács předal rozhodnutí o okamžitém pozastavení výkonu duchovních povinností a zahájení disciplinárního

řízení v jeho věci. Druhého dubna přijel biskup Kovács do Temešváru, aby ho osobně odvolal z funkce. Věřící se postavili na Tőkésovu obranu a on sám se odmítl podřídit rozhodnutí církevního vedení. O den později bylo rozhodnuto ho v Temešváru ponechat. Přesto inspektor pro věci církevní 7. dubna znovu Tőkése vyzval, aby se biskupovým pokynům podřídil a 17. dubna Tőkés z funkce pastora sám odstoupil.

Osmadvacátého května 1989 byl v budapešťském *Rádiu Kossuth* přečten jeho dopis, v němž žádal biskupa Lászlóa Pápa o obranu mladých lidí pronásledovaných úřady za to, že se účastnili církevních obřadů, i odpověď biskupa, který ho za pořádání obřadů odsuzoval. Druhého července Tőkés písemně zpravil děkany v Oradei a Kluži o návratu do duchovní služby. Brzy na podzim ho úřady začaly znovu šikanovat a spolu s ním i jeho rodinu, přátele a spoluvěřící. Bylo mu vyhrožováno uvězněním, telefon mu doma fungoval jen tehdy, když někdo volal a vyhrožoval mu. Druhého listopadu se ho maskovaný muž pokusil zavraždit.

Policie odmítla Tőkésovi i jeho rodině prodloužit pobyt v Temešváru. Sedmého prosince místní soud vynesl rozsudek o vystěhování, 8. prosince byl i s manželkou násilím převezen do Mincei. Před kostelem protestoval dav věřících, demonstrace trvaly ještě dlouho poté, co byl Tőkés odvezen. (Nyní je na kostele deska s nápisem: *Zde začala 15. prosince 1989 revoluce, která svrhla panující diktaturu*.)

Dvacátého devátého března 1990 se Tőkés stal biskupem evangelické reformované církve se sídlem v Oradei a na prvním sjezdu Demokratického svazu rumunských Maďarů (1990) byl zvolen čestným předsedou Svazu.

Eva Blènesi

I.

PORTER, D. – TŐKÉS, L.: *The Fall of tyrants. The incredible story of one pastor's witness, the people of Romania, and the overthrow of Ceausescu.* Wheaton 1991.

In the Spirit of Timişoara. Ecumenia and Reconciliation. Oradea 1996.

Temesvár ostroma '89. Budapešť 1990.

With God, for the People. Londýn 1990.

II.

COLSON, C.: *The Body. Being Light in Darkness*. Dallas 1992.

CORLEY, F. – EIBNER, J.: *In the Ey of the Romanian Storm. The Heroic Stroy of Pastor Laszlo Tokes*. New Yersey 1990.

MIOC, M.: *Revoluția fără mistere. Începutul revoluției române: cazul László Tőkés*. Temešvár 2002.

Ion VIANU
(nar. 1934)

**Lékař psychiatr, účastník *Gomova hnutí,
iniciátor mezinárodní kampaně proti represivní psychiatrii v totalitních zemích.**

Narodil se v Bukurešti, kde také dokončil studia medicíny. Jako doktor lékařských věd se stal vedoucím laboratoře na psychiatrické klinice Lékařské fakulty Bukurešťské univerzity. V listopadu 1976 uveřejnil v časopise *Viața Românească* (*Rumunský život*) esej s názvem *Psychiatria, antypsychiatria, hiperpsychiatria*. Byla to první publikace v zemi, jež se zabývala zneužíváním psychiatrie s narážkami na situaci v SSSR a v Rumunsku. Kvůli cenzuře nemohl Vianu psát přímo, ale přesto se jeho text stal důležitým hlasem v diskusi o represivní psychiatrii.

V roce 1977 se Vianu zapojil do disidentského hnutí nazývaného *Gomovo hnutí. Ve stejné době, tentokrát už otevřeně a podrobně, předložil veřejnosti fakta svědčící o zneužívání psychiatrie jako nástroje politických represí v Rumunsku. V důsledku těchto kroků byl vyslýchán a propuštěn z lékařské fakulty. V červenci 1977 z Rumunska odjel a usadil se ve Švýcarsku. Navázal tam kontakt se Sdružením proti politickému zneužívání psychiatrie, z něhož se později v Ženevě stala Geneva Initiative on Psychiatry. Mnoho let byl členem výkonného výboru této organizace a v letech 1992–1995 jejím předsedou.

Spolu se Sdružením inicioval mezinárodní kampaň na obranu disidentů držených v psychiatrických léčebnách v Rumunsku, SSSR a dalších totalitních zemích. V osmdesátých letech spolupracoval s časopisem *Agora* vycházejícím ve Filadelfii ve Spojených státech; prosazoval v něm činnost pařížské Ligy na obranu lidských práv, jejímž byl členem.

Dvaadvacátého prosince 1989 vyzýval Rumuny na vlnách **Rádia Svobodná Evropa*, aby se účastnili pouličních manifestací.

Po roce 1990 energicky působil ve prospěch rozhlehlého informování mezinárodního veřejného mínění o zločinných metodách, jakých v psychiatrii používaly komunistické režimy. Mobilizoval demokratické lékařské kruhy v Rumunsku k definitivnímu zúčtování s takovými praktikami. Navzdory existence nezpochybnitelných důkazů a svědectví poskytovaných jak oběťmi, tak lékaři, kteří takové praktiky používali, nová moc se problémem represivní psychiatrie oficiálně nikdy nezabývala.

Při obraně demokratických hodnot vystupoval Vianu soustavně rovněž jako obránce práv homosexuálů a Romů a také proti antisemitismu.

Gabriel Andreescu

I.

CALINESCU, M. – VIANU, I.: *Amintiri în dialog*. Bukurešť 1998.

Introducere în psihoterapie. Bukurešť 1974.

Stil și persoană. Bukurešť 1975.

II.

VOREN, R. van: *Psychiatria polityczna...*

JMENNÝ REJSTŘÍK

Česká verze Slovníku zachovává původní řazení pramenů, které jsou umístěny za každou úvodní studií a v závěru jednotlivých životopisných hesel (medailonů), a jsou tedy značně roztroušeny. Z tohoto důvodu jmenný rejstřík obsahuje dvojí formát jmen.

Plným jménem a příjmením (ve formátu Příjmení, Jméno) jsou zde zaznamenáni autoři jednotlivých studií a textů (úvodů, glosářů či medailonů) a osoby, o nichž Slovník pojednává. Stejným způsobem jsou do rejstříku zařazena jména překladatelů a pseudonymy (pokud existuje plná verze jména a příjmení), které v závorce odkazují na skutečná jména osob/autorů. Vzhledem k tomu, že v původní verzi Slovníku byl použit formát pseudonymu se jménem zapsaným jen iniciálou, redakce dohledávala pro české vydání plná znění. Velkou pomocí byl při tom *Slovník pseudonymů polských spisovatelů* (ŚWIERCZYŃSKA, D. a kol.: *Słownik pseudonimów pisarzy polskich*, svazek V: 1971–1995. Ossolineum, Vratislav – Varšava – Krakov 1998.). Některá úplná znění jmen překladatelů nám pomohli dohledat členové Sdružení polských spisovatelů (Stowarzyszenie Pisarzy Polskich).

Pro komplexnější přehled jsou však do rejstříku začleněni také autoři pramenné literatury, a to v podobě PŘÍJMENÍ, J. – tedy příjmení verzálkami (velkými písmeny) a jméno iniciálou. Tento formát odpovídá jak originálnímu zápisu, tak citační normě.

Při běžné transkripci osobních jmen se česká redakce řídila pravidly českého pravopisu (s jedinou výjimkou – u polských jmen bylo zachováno i písmeno „ż“, po němž v polštině následuje vždy ypsilon, místo doporučovaného přepisu „ž“, po kterém se v češtině píše vždy měkké i).

Je-li u jména použit rozsah stránek tučným řezem písma (např. **333–336** nebo jen **215**), znamená to, že na těchto stránkách je zmíněné osobě ve Slovníku věnováno životopisné heslo.

(*redakce*)

A

A. Cz. (viz Czuma, Andrzej) 623
Abrahamowicz, Danuta 222
Abramowski, Edward 634
AČ, M. 205
Adamec, Ladislav 94, 95, 117, 130, 141,
Adamkiewicz, Marek 546
ADAMOVÁ, K. 143
Adamowicz, Piotr 611, 612, 640, 761
ADAMSKI, W. 507
AGETHEN, M. 275
AGÓCS, S. 341
Ágoston, Vilmos 407
Ahmedová, Fatima Jana 234
Achmatova, Anna 70
Ajgi, Gennadij 769
AJNENKIEL, A. 767
AKIJOV, V. 71
AKSINOV-MEERSON, A. 32
ALAN, J. 143, 166
Albee, Edward 810
ALEXANDER, S. 275
Alexandr Veliký 289
Alexandr, král (viz král Alexandr)
Alia, Ramiz 31, 36, 37
Aliu, Ali 228
ALLERTZ, R. 444, 461
Amalrik, Andrej 565
Amarandei, Eugen 785
Ambroziewicz, Jerzy 734, 736
AMBRUS, J. G. 393
Ammer, Thomas 414
Amsterdamski, Stefan 532, 543, 557, 558, 572, 573, 576, 753
Ananicz, Andrzej 590, 754
ANČIĆ, M. 264
Anderson, Sascha 443, 445
Andonov-Čento, Metodija 286
ANDOR, M. 378
Andreescu, Gabriel 784, 785, 786, **803–804**, 817
Andreescu, Gheorghe 803
Andrzej (viz Morawiecki, Kornel) 726
Andrzejewski, Jakub (viz Paczkowski, Andrzej) 671
Andrzejewski, Jerzy 494, 495, 519, 520, 523, 527, 528, 529, 558, 566, 579, 582, 768, 769
Ankwicz, Marcin (viz Macierewicz, Antoni) 704

Antaba (viz Czuma, Andrzej) 623
Antall, József 341, 369, 394
ANTALOVÁ, I. 205, 223
Antek (viz Targalski, Jerzy) 754
Antohi, Sorin 783
Antoł, Jan 575
Antonescu, Ion 780, 788
Antonesei, Liviu 783, 785
Antosiewicz, Maciej 343
ANUSZ, A[nna]. 507
ANUSZ, A[ndrzej]. 507
Apostol, Gheorghe 784, 798
Ara-Kovács, Attila 798, 806
Arct, Jacek 663
Arendarski, Andrzej 748
Arendt, Hannah 564
Archleb, Vladimír 124, 195, 203
ÁRKOSSY, I. 397
Arkuszewski, Wojciech 525, 531, 600, 705
Arnăuţoiu, Petre 780, 791, 799
Arnăuţoiu, Toma 780, 791, 799
Arnová, Gabi 206
Arsenescu, Gheorghe 792, 799
ASENOV, B. 47, 74
ASPERGER, T. 421
Auerbach, Thomas 477
Augstein, Rudolf 457
AYMARD, M. 637
AZ (viz Michnik, Adam) 713
Aziewicz, Tadeusz 552

B

Bába, Iván 348
BABKA, L. 100, 143
Bacílek, Karol 107
Baconsky, Anatol E. 781
Baczko, Bronisław 457, 520, 523
Badea [Dinescu], Aurelia 807
BADORA, B. 507
Baez, Joan 117
Bagrjana, Elisaveta 55
BAHRMANN, H. 421
Bahro, Gundula 440
Bahro, Rudolf 417, 421, 430, 435, **440–441**, 457, 465, 467, 470
Bachman, Gábor 399
BAJER, M. 724
BAEVA, I. 47
Bajraktari, Muharrem 28
BAJT, D. 301, 305
Baka, Władysław 507, 564
Bakarić, Vladimir 239, 272
Baker, James 207, 247
Bakos, István 339, 356
BAKŠE, I. 296, 307
BAKULA, B. 143
Bal, Jerzy 732
BALÁZS, Z. 341
Balcer, Adam 233, 264
BALCEROWICZ, L. 684, 745
BALCERZAN, E. 717
BALETIĆ, M. 283
Balla, Kálmán 201
BALOG, M. 402
BALOGH, L. 341
BALUCH, J. 143
BALUN, P. 143
Bała, Marlena 745
Bałuka, Edmund (též jako Baluka, Edmund) 524, 568, **584–585**
Banac, Ivo 275, 280
BANKOVA, G. 60, 69
BANKOWICZ, B. 507
Baran, Józef 533
Baraniewski, Waldemar 540
Barańczak, Stanisław 160, 528, 558, 561, 563, 573, 579, 582, 758, 769
Barański, Marek 523, 573, 704, 754
BARÁTH, M. 374, 410
Barbe, Angelika 420
Barbu, Eugen 810
Barbusse, Henri 154
BARCZ, J. 589
BARELLI, Y. 187
BARKER, C. 724
BARKER, E. 585
BARNA, I. 341, 395
BARNOVSKÝ, M. 95, 96
Barović, Jovan 311
BÁRTA, J. 178
BARTH, B.-R. 421, 452, 469, 482

BARTL, P. 32
Bartoszcze, Piotr 545, 732
Bartoszcze, Roman 575
BARTOSZEWSKI, G. 739
Bartoszewski, Władysław (pseudonymy: Kowalski, Jan; Z. Z. Z.) 493, 532, 537, 557, 567, 572, 578, **586–589**, 672, 673, 674, 730
Bartošek, Karel 107, 222
BARTOŠOVÁ, Z. 201
Bartyś, Jan 590
Bartyzel, Jacek 535, 543, 559, 560, 661
BARVÍKOVÁ, H. 99
BARY, N. 421
BASS, L. 181
BASTIAN, U. 421
BASZANOWSKA, A. 761
BAŠAGIĆ, S. 264
Bašta, Jaroslav 186
BATAKOVIĆ, D. 319
Batko, Liliana 530, 577
BÁTOROVÁ, M. 211
Battěk, Rudolf 114, 121, 123, 189
BAUER, J. 160
Bauer, Tamás 339, 386
BAULE, B. 472
Bauman, Zygmunt 457, 507, 523, 556
Baumgart, Piotr 553, 575
Bavčar, Igor 233
Bazydło, Janusz 608, 672, 673
Băcanu, Petre Mihai 784
Băran, Vasile 810
BĂRBULESCU, M. 808
Bârlădeanu, Alexandru 784, 786, 798
BĄCZEK, P. 721
Bądkowski, Lech 550, 559
Bąk, Henryk 533
Bąkowski, Krzysztof 647
Bąkowski, Paweł 566, 601, 644
BÄCKER, R. 507
Becker, Jurek 430, 454
BECKMANN, L. 472
Bećković, Matija 230, 325
Bečko, Ján 106
Bedeiová, Jiřina 123
Bednarski, Czesław (viz Modzelewski, Karol) 722, 724
Bednarz, Piotr 543, 574, 629
Bednářová, Otka 122, 138, 150, 159, 169, 186
Behmen, Omar 263
Bek, Wiesław 577
BÉKÉS, C. 341
Belakovskij, Teodosij 45, 49
Beldeanu, Oliviu 790
Beleites, Anette 485
Beleites, Michael 419
Bělíková, Jarmila 169
Bell, Daniel 666
BELLAMY, A. J. 278
Bence, György (pseudonym: Rakovski, Marc) 336, 337, 338, 347, 348, 351, 355, 356, **360–362**, 371, 377, 379, 381, 382, 386, 388, 399, 405, 563, 698
BENČÍK, A. 96, 143
Benda, Marek 148
Benda, Martin 148
Benda, Václav 112, 113, 119, 121, 122, 128, 132, 138, **147–149**, 150, 152, 159, 161, 169, 174, 186, 206, 208, 563
BENDERLY, J. 234
BENDOVÁ, K. 148
Beneš, Edvard 82, 83, 101, 102, 103
Beneš, Jan 87, 107
Benhart, František 300
Beniuc, Mihai 790
BENKŐ, P. 341
Beran, Josef 84
BERÁNEK, J. 170
BERBERYUSZ, E. 507, 611
Berecz, János 339, 366
BEREŚ, W. 679, 702
Bereza, Rudolf 116, 163
BEREZOWSKA, M. 507, 596, 619, 679
BERGER, G. 421
Berindei, Mihnea 805
Beriša, Sali 38
Berlinguer, Enrico 681
Berlińczyk (viz Osadčuk, Bohdan) 458
BERNDORF, R. 421
BERNHARD, M. H. 507
Besançon, Alain 50
BESIER, G. 421, 479
BESZTA-BOROWSKI, J. 657
BETHELL, N. 32
Beylin, Marek 563
Bia, Marin 784

Biber, Hasan 263
BIBERAJ, E. 32
Bibó, István 337, 346, 348, 354, 355, 358, 359, **363–365**, 379, 381, 388, 405
Bickhardt, Stephan 419, 420, 473
Bičakcić, Edhem 263
BIELA, B. 599
Bielecki, Czesław (pseudonymy: M. R.; Maciej; Marcin; Poleski, Maciej; Rawski, Marcin; Zośka) 540, 547, **590–593**, 718
Bielecki, Jan Krzysztof 552, 569
Bieliński, Konrad 525, 531, 535, 545, 563, 566, 570, 580, 581, **594–596**, 606, 644, 645, 678, 679, 699
BIELSKA, M. 739
BIEMEL, V. 181
BIENKOWSKA, E. 668
Bieńkowski, Władysław 507, 659
Bierezin, Jacek 535
Biermann, Dagobert 442
Biermann, John 354
Biermann, Wolf 417, 429, 430, **442–445**, 453, 454, 460, 465, 466, 467, 470, 475, 477
Biernacki, Krzysztof 615
Bierut, Bolesław 571
BIHARI, M. 341
BIK, Z. 211
Bikont, Anna 507, 578, 702, 770
BILANDŽIĆ, D. 275
BÍLEK, J. 96
Biľak, Vasil 89, 116, 163
Bíró, Zoltán 339, 351, 356, 366
BLACK, K. L. 47
Blachnicki, Franciszek 527, **597–599**, 673
BLAIVE, M. 96
Blajfer, Bogusława 579, 594, 603
Blandiana, Ana 783, 799, 800
BLASK, F. 421, 464
Blažek, Petr 96, 98, 99, 100, 133, 143, 144, 149, 153, 156, 160, 162, 166, 168, 172, 181, 185, 187, 190, 648
BLECHA, J. 181
Blènesi, Eva 806, 816
Blidaru, Dumitru 782
Blis, Gerard 814
Bloch, Ernst 428, 456
Blumhagen, Michael 465
Blumsztajn, Seweryn 520, 521, 523, 525, 528, 536, 546, 561, 580, 594, **600–602**, 644, 697, 698, 701, 714, 745, 757
BOBROWNICKA, M. 223
BOBROWSKI, C. 688
Bobula, Bogusław 590
BOCIAN, A. 688
BOCK, I. 144
Bočev, Dimitr 64
Bodnárová, Mária 199, 208
BOGACZEWICZ, S. A. 507
Bogavac, Dušan 317
Bogdanowicz, Jan 519
Bogdanović, Dimitrije 229, 230
Bogdanovski, Dragan 288
Bogucka, Teresa (pseudonym: Chmielewska, Anna) 543, 576, 582, **603–605**, 654, 700, 717, 758
Bogucki, Teofil 737
Boguta, Grzegorz 531, 547, 566, **606–607**, 644, 645
Bogza, Geo 785, 807
BOHÁČ, L. 96
Bohinec, Andrej 306
Bohley, Bärbel 418, 420, 431, 432, **446–447**, 464, 468, 473, 481, 485
Bochenek, Grzegorz 598, 752
Bocheński, Jacek 522, 526, 529, 558, 582, 768, 769
Bochwic, Teresa 507, 646, 650, 651, 663, 677, 706, 748
Bojadžijev, Petr 44, 49
Bojarska, Anna 732
BOJIĆ, M. 264
Bójko, Leon 614
BOLCZYK, H. 599
BOLOMSKÝ, K. 96
BOMBÍKOVÁ, P. 223
Bondy, Egon (viz Fišer, Zbyněk) 132, 152, 171
Bonev, Petr 46
Bonhoeffer, Dietrich 119
Boni, Michał 540, 737
Boniecki, Adam 673, 738, 739
BONISŁAWSKI, P. 756
Bonner, Jelena 742
Bonnet, Dominique 814
Bór-Komorowski, Władysław 582
BORÁK, M. 96
BOREJSZA, J. 47
BOREŠ, J. 181
BORGEN, S. 181
Borisova, Silvia 54, 57, 60, 75
Borjan, Božidar 313
Borkovec, Jaroslav 85

Born, Max 459
BORODZIEJ, W. 421, 458, 507, 637
BOROS, G. 399
Boross, Péter 394
Borowczak, Jerzy 610
Borowik, Marek 566
Borowski, Adam 507, 541, 544, 631, 679, 696, 732, 767
Borštner, Ivan 233, 254
Bortnowska, Halina 735
Borucka, Elżbieta Grażyna (viz Kuroń, Jacek) 680
Borusewicz, Bogdan (pseudonymy: Rafał; Tomek) 523, 525, 531, 541, 548, 559, 569, 570, 574, 577, 579, 580, 581, **608–612**, 638, 641, 642, 650, 672, 695, 701, 760, 763, 771
Boruta-Spiechowicz, Mieczysław 529, 534, 557, 774
Borys (viz Klincewicz, Teodor) 662
BORYSZEWSKI, P. 144
BOSACKI, M. 808
BOSSÁNYI, K. 378, 410
Bošković, Dušan 230
Bošňaku, Koste (též jako Boshnjaku, Koste) 28
Bouše, Zdeněk Bonaventura 169
BOUYEURE, C. 507, 717
Bowie, David 307
BOYES, R. 767
BOZÓKI, A. 341, 404
BOZÓKY, É. 374
Božilov, Grigor 45, 50, 61, 66, 67
Böhme, Ibrahim 421, 467, 468
Böll, Heinrich 111, 158, 376, 455, 714
BÖTHIG, P. 472
Böttger, Antje 473
Böttger, Martin 473
Brabenec, Vratislav 111, 137, 165
Bradel, Zdzisław 531, 560, 673
BRANACH, Z. 507
Brandt, Willy 467, 749
Brandys, Kazimierz 497, 526, 527, 582
Brandys, Marian 537, 558, 573, 717, 722
Brassens, Georges 442
Braşoveanu, Gheorghe 781, 782, 814
Brašanarov, Panko 287
Bratkowska, Krystyna 748
Bratkowska, Roma 614
Bratkowski, Andrzej 613
Bratkowski, Piotr (pseudonym: Lwowska, Agnieszka) 145, 166
Bratkowski, Stefan 533, **613–616**, 737, 739, 752
Braun, Volker 440
BRAXÁTOR, F. 209
Brâncoveanu, Marin 784
Brecht, Bertolt 442, 443, 457
Bretschneider, Harald 418, 437
Bretter, György 407
Brežněv, Leonid 88, 89, 347, 451, 461, 471, 567, 714
Brikcius, Eugen 165
Broda, Jarosław 128, 536, 538, 647, 648
Brodacki, Krystian 529
BRODALA, M. 515
Brodskij, Josif 758, 769
BRODZKA, A. 507, 694, 733
Brodzki, Stanisław 614
BROUN, J. 144, 148, 149
BROWN, J. F. 32
Brucan, Silviu 782, 784, 786, 798
BRUCKMEIER, K. 472
Brus, Włodzimierz 520, 633, 757
Brüsewitz, Oskar 414, 430, **448–449**, 484
Brykczyński, Jerzy 536
Brynda, Karel 157
BRZECHCZYN, K. 728
BRZEZICKI, A. 507, 622, 651, 711, 767
Brzeziński, Zbigniew 341, 713
Brzostek, Błażej 654, 752
Brzywczy, Monika 679
BŘEŇOVÁ, V. 144
Bubnicki, Rafał 648, 728
Buczyńska-Garewicz, Hanna 573
Budaj, Ján 112, 113, 119, 121, 124, 195, 196, **203–205**, 216
Budak, Slobodan 280
Budín, Stanislav 173
Budínová, Rita 173
Budiša, Dražen 231, 273, 275, **277–278**
Budrewicz, Leszek 577, 647
Bugaj, Ryszard 508, 547, 668, 710, 718
Bugaj, Zbigniew 547
BUGAJSKI, J. 144
Bugár, Miloš 102, 103
Buchowska, Stana 222
BUCHSTAB, G. 275
Bujak, Zbigniew (pseudonym: Stefan) 117, 128, 500, 502, 503, 539, 541, 548, 549, 552, 556, 564, 568, 569, 570, 573, 574, 578, 595, 596, **617–619**, 630, 636, 648, 676, 677, 678, 692, 695, 699, 715, 716, 741, 760

Bukovskij, Vladimir 22, 565
Bukowiński, Władysław 674
Bulatović, Momir 244, 246
Bulec, Andrzej 609
Bułat, Jakub 662
Burakowski, Adam 797, 802
Burek, Tomasz 529, 532, 536, 572, 582, 652
BUREŠOVÁ, J. 96
BURG, S. 275
BURIAN, V. 183, 717
Burkhardt, Frieder 477
Burnetko, Krzysztof 507, 651, 670, 679, 702, 711, 756, 767
Burska, Lidia 702
Burski, Tomasz 578, 702
Bush, George 549, 765
Bust-Bartels, Axel 754
Busuladžić, Mustafa 263
Bútora, Martin 200
Buzalka, Michal 84, 96, 104
Buzek, Jerzy 567, 569, 595
Buzura, Augustin 783
Bycko, Ján 201
Bydlińska-Czernuszczyk, Zofia 578, 702
BYRNE, M. 341
Bystrzanowski, Piotr 559
Byszewski, Piotr 624, 625, 657

C

Calciu-Dumitreasa, Gheorghe 782
CALINESCU, M. 817
Cană, Ionel 781, 795, 800, 801, 814
Canev, Stefan 55, 65
Cangeopol, Liviu 783, 785
car Simeon II. 42, 43
CARLSSON, I. 151
Carter, Jimmy 775
Cat-Mackiewicz, Stanisław 493
Cave, Jane 632, 717
Călinescu, Alexandru 783
CB (viz Modzelewski, Karol) 722
Ceaușescu, Elena 785, 786, 793, 797, 799, 802
Ceaușescu, Nicolae 31, 46, 407, 648, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 805, 807, 809
CEKU, E. 234
Celiński, Andrzej 496, 507, 573, 580, **620–622**, 650, 710
CEMOVIĆ, M. 325
CENCKIEWICZ, S. 507, 643
CENTKOWSKA, E. 342
Cervantes Saavedra, Miguel de 665
Cękalski, Roman (viz Śpiewak, Paweł) 699
Ciastoń, Władysław 739
Cibula, Igor 200
Cibulka, Petr 113, 117, 123, 128
Cicero 279
CIELEMIĘCKI, M. 706
Ciemniewski, Jerzy 732
Ciesielski, Jan 540
CIEŚLAK, J. 622
Cieślak, Przemysław 561
Cichomski, Włodzimierz 540
Ciocărteu, Petru 782
Ciołkosz, Adam 714
Ciołkoszowa, Lidia 694, 733
Cioran, Emil 799, 811, 812
Ciosek, Stanisław 564
Cipár, Miroslav 200
CIPEK, T. 275
Císař, Čestmír 124
CÍSAŘOVSKÁ, B. 96, 144, 149, 151, 156, 160, 162, 164, 168, 170, 176, 178, 181, 183, 185, 187, 190
Clark, Angela 810
Clementis, Vladimír 104
CLISSOLD, S. 325
Codreanu, Corneliu Zelea 811
COHEN, R. S. 275
Cohn, Ludwik 520, 527, 528, 536, 557, 558, 579, 687, 740, 749, 750
Colotka, Peter 210
COLSON, C. 816
Connor, T. 367
Conrad-Korzeniowski, Joseph 729, 730
Constantinescu, Miron 790
COPPIETERS, B. 276
CORLEY, F. 816
Cornea, Andrei 812
Cornea, Doina Maria 782, 783, 784, 785, 799, 800, 803, **805–806**, 807
Cornea, Leontin Juhas 784, 805
Coufal, Přemysl 175
CRAIG, M. 767

Craxi, Bettino 714
Creangă, Mihai 784
Creţa, Petru 812
Csalog, Zsolt 359
CSEH, B. GERGŐ 342
Csengey, Dénes 366
Cseres, Tibor 349, 368
CSETE, Ö. 342
CSISZTAY, G. 342
CSIZMADIA, E. 342, 372, 378, 380, 382, 387, 389, 393, 395, 399, 404, 408
Csoóri, Sándor 339, 348, 354, 356, **366–367**, 390
Csudai, Ivan 121
Csurka, István 339, 349, 356, 358, 366, **368–370**
CUHRA, J. 96, 97, 144
CURRY, J. L. 275
CUVALO, A. 234, 275, 283
Cvetkov, Lazar 45, 49
Cygielska, Elżbieta 342
Cyrankiewicz, Józef 520, 557, 558, 658, 686, 690
Cyril, kníže (viz kníže Cyril)
Cywiński, Bohdan 495, 527, 532, 537, 538, 572, 579, 594, 674, 705
CZABAŃSKI, K. 711
CZACZKOWSKA, E. 507, 739
CZACHOWSKA, J. 661, 668
Czapów, Czesław 689
Czapski, Józef 674
Czaputowicz, Jacek 546, 662
Czarnecka, Julia 732
CZECH, M. 661, 675
Czekalski, Marek 545
Czekalski, Tadeusz 32
Czerwiński, Arkadiusz 617, 676
CZIOMER, E. 421
CZOCH, R. 728
CZUBEK, G. 651
Czuma, Andrzej (pseudonymy: Antaba; A. Cz.) 494, 497, 521, 523, 525, 529, 530, 535, 560, 571, 587, **623–625**, 641, 655, 691, 705, 719, 775
Czuma, Benedykt 521, 525, 560, 571, 587, 623, 625
Czuma, Elżbieta 577
Czuma, Hubert 623, 625, 655
Czuma, Ignacy 623
Czuma, Łukasz 623, 625
Czuma, Stanisław 623
Czuma, Walerian 623

Ć

Ćosić, Dobrica (též jako Gedža) 227, 229, 230, 240, 316, 318, 319, **321–323**, 330, 563
ĆOSIĆ-VUKIĆ, A. 323

Č

Čalfa, Marián 128, 141, 207, 213
ČANEV, S. 47, 67, 74, 76
Čarnogurský, Ivan 119
Čarnogurský, Ján (pseudonym: Karol) 115, 116, 117, 119, 121, 128, 131, 140, 141, 184, 196, 198, 199, 200, 201, **206–207**, 208, 209, 210, 213, 648
Čarnogurský, Pavol 103
Čavoški, Kosta 230, 234, 275, 318
Čech, Vladimír 196
ČECHOVÁ, S. 215
ČELOVSKÝ, B. 97
Čengić, Hasan 263
Černík, Oldřich 89
ČERNÝ, J. 421
Černý, Václav 111, 121, 179, 180
Červenkov, Vălko 70
Čičak, Ivan Zvonimir 231, 273, **279–280**
Čivikov, Žerminal 73
Čivrný, Lumír 55
Čkatrov, Dimitar 286
ČOLAKOV, Z. 57
Čornovil, Vjačeslav 563

D

Dabčević-Kučar, Savka 241, 272, 278, 280, 283
Dajani, Daniel 34
Dajczgewand, Józef 523, 603
DAJNOV, E. 79
Dalčev, Atanas 70
Dalí, Salvador 203
Dalos, György 342, 357, 359, 375, 388
Dani, Riza 28
Daníček, Jiří 165
Daniel, Alexandr 20, 21, 23
DANIEL, J. 144
Danis, György 406

Danubius (viz Mlynárik, Ján) 112
Darski, Józef (viz Targalski, Jerzy) 754, 755, 756, 786
DASZKIEWICZ, K. 507
Daszuta, Sławomir 623
David, Pavol 107
David, Václav 155
DAVIES, N. 507
DAYOVÁ, B. 97, 144, 181
Dăscalu, Nicolae 801
Dąbek-Wirgowa, Teresa 47, 57, 64
Dąbrowska, Maria 520, 558
Dąbrowska, Zuzanna 555
Dąbrowski, Bronisław 592, 735
DĄBROWSKI, S. 599, 657
Dąbrowski, Witold 769
Dąmbska, Izydora 572
DEBRECZENI, J. 395
DĚČOVI, Dz. 32
DEDIJER, V. 325
Dejmal, Ivan 186
Dejmek, Kazimierz 494, 522, 537, 555, 600, 603, 659, 669, 681, 704, 713, 723, 744, 757, 768
DELETANT, D. 786, 787, 808, 810
Demači, Adem (též jako Demaçi, Adem) 228
Demszky, Gábor 338, 340, 342, 349, 351, 354, 355, 359, **371–372**, 376, 392, 399
DÉNES, I. Z. 365
DENITCH, B. 275
DENNIS, M. 421
DEREWENDA, R. 599
Derrida, Jacques 297
Dertlijev, Petr 43
Deşliu, Dan 781
DETREZ, R. 47
Devátý, Stanislav 126, 206, 648
DEWITTE, J. 666
Diatłowicki, Jerzy 603
Dibelius, Otto 419
Dibra, Tënan (též jako Dibra, Qenan) 27
Dienstbier, Jiří 97, 100, 112, 113, 128, 132, 138, 147, **150–151**, 159, 161, 169, 186
DIMET, J. 507
Dimitrijević, Vojin 318
Dimitrov, Alexandr 44, 49, 61
DIMITROV, E. 289
Dimitrov „Gameto“, Georgi M. 43, 53
Dimitrova, Blaga 45, 46, 50, 52, **55–58**
Dimovski, Boris 45, 71
Dinescu, Mircea 784, 785, 803, **807–808**
Dinescu, Stefan 807
Dixon, A. 367
DIZDAREVIĆ, R. 234
Djilas, Milovan 230, 236, 238, 239, 255, 270, 271, 310, 311, 312, 313, 316, 319, 321, **324–325**, 326, 328, 330, 565, 722, 757
Djindjić, Zoran 230, 315
Djodan, Šime 231
Djogo, Gojko 318
DJORDJEVIĆ, D. 276
DJORDJEVIĆ, M. 329
Djozo, Husein 263
DJUKIĆ, S. 234, 323
Djurdjevič, Miloš 282
Djurić, Mihajlo 229
Dłuski, Wiktor 534, 670
Dłużniewski, Jerzy 545, 549, 556, 569
Dmowski, Roman 642
Dobiecki, Michał (viz Pernal, Marek) 144
Dobos, László 201
Dobre, Constantin 800
Dodziuk, Anna 578, 601, 702
Dogan, Ahmed Demir 44, 50, 53, 54, **59–60**
Doinaş, Ştefan Augustin 785, 807
Doktór, Jan 540, 546
Doležal, Bohumil 120, 131, 201
Doležán, Libor 300
DOLIESEN, G. 482
Domagalska, Stanisława 546
DOMAŃSKA, E. 688
Domańska, Maria 702
Domaschk, Matthias 431, 465, 478
DOMINICZAK, H. 508
Donáth, Ferenc 342, 348, 349, 350, 356, 360, 366, **373–374**, 410
Dorn, Ludwik 531, 577, 704, 705
DORNHEIM, A. 479
DORNUF, S. 458
Dorosz, Krzysztof 745
Doroszewska, Urszula 577, 704, 705, 736
DOŠEN, A. 278
Dowgiałło, Krzysztof 569, 574, 611, 650
DRAGO, B. 298, 303
Dragomir, Alexandru 811
Dragoş, Nicolae 810
DRAGOVIĆ-SOSO, J. 234

DRÁPALA, M. 96, 144, 183, 187
Drašković, Vuk 245
Drawicz, Andrzej 558, 582
Dražská, Drahomíra 140
Drăghici, Alexandru 781, 792
DRDA, A. 144, 149, 170, 178, 185
DRECHSLER, I. 469
Drewnowski, Jan 723
Drobny, Jacek 647
Dronicz, Stanisław 590
Drozd, Miroslav 144
DROZDOWSKI, M. M. 694
Drozdowski, Zbigniew 662
Drużynowy Timur (viz Targalski, Jerzy) 754
DRZYCIMSKI, A. 640, 766, 767
DRZYŻDŻYK, Sz. 627
Dubček, Alexander 88, 89, 90, 91, 94, 95, 107, 108, 109, 110, 117, 126, 129, 130, 136, 141, 142, 157, 189, 196, 197, 207
DUBET, F. 508
Dubiel, Jeremi 546
DUBIŃSKI, K. 508, 637, 767
DUBOVSKÝ, J. M. 97
DUBROWSKA, M. 444
DUBSKÝ, I. 181
Duda, Wojciech 543
Duda-Gwiazda, Joanna 532, 535, 577, 609, 610, 638, 649, 761
Dudek, Antoni 507, 508, 593, 599, 637, 643, 651, 663, 718, 721, 728, 767
Dudr, Pavel 123
DUDZIŃSKI, W. 728
DUKA, V. 32
Dumas, Roman 632
Duniec, Krystyna 604
DUPLAN, C. 399
DURANDIN, C. 808
Duray, Miklós 114, 128, 198, 199, **208–209**, 338, 349, 361, 366, 368
Dutschke, Rudi 470, 714
DUVE, F. 455
Dvořáčková, Vlasta 717
Dvořák, Tomáš 127, 171
DVOŘÁKOVÁ, Z. 97
Dworak, Jan 529, 530, 533, 546, 547, 560, 624
DWORKIN, R. W. 382
DYBCIAK, K. 508
Dygat, Stanisław 520
Dyk, Piotr 559, 577
Dylan, Bob 203, 307
DYMEK, B. 508
Dyner, Jerzy 541
Dzeržinskij, Felix Edmundovič 768
DZIAK, W. 32
Dzielski, Mirosław 540, 545, **626–628**, 706
Dziewanowski, Kazimierz 533, 547, 561, 613, 710
Dziewicka, Maria 633
Dziewulska, Małgorzata 669
DZIKOWSKA, E. 445, 455
Dzikus Podziemia (viz Targalski, Jerzy) 754
DZIUROK, A. 97, 508
Dziwny (viz Targalski, Jerzy) 754
Dzodze, Koči (též jako Xoxe, Koçi) 30, 35
Dzsida, Jenő 815
DŽAJA, S. 264
Džemajli, Emruš (též jako Xhemajli, Emrush) 229

Ď

Ďurčanský, Ferdinand 102
Ďurikovič, Vladimír 210

E

ECKERT, R. 421, 474
Edelman, Marek 544, 545, 679
EIBNER, J. 816
EIFERT-KÖRNIG, A. M. 400
Eichelberger, Wojciech 748
Eis, Zdeněk 222, 223
EISENFELD, B. 421
EISENFELD, P. 421
Eisler, Hanns 442
EISLER, J. 508, 585, 589, 602, 605, 654, 661, 668, 671, 675, 684, 700, 702, 718, 724, 736, 743, 767, 773
Eliade, Mircea 794, 799, 811, 812
ELITZ, E. 422, 447
ELSIE, R. 32
Elšani, Gafurr (též jako Elshani, Gafurr) 229
ELŠÍKOVÁ, M. 185
EMBER, J. 374
Engelking, Leszek 217, 220, 222, 223

ENGELMANN, R. 422
Eörsi, István 351, 361, 396
Eppelmann, Rainer 418, 420, 431, 435, **450–452**, 460, 461, 485
ERCEGOVAC, P. A. 276
Erdei, Ferenc 363
Erdélyi, Agnes 377
Ereciński, Andrzej 552
ESTAGER, J. 507
Estreicher, Karol 520
Exul (viz Najder, Zdzisław) 729

F

Fabián, Juraj 108
Falandysz, Lech 732
Falcke, Heino 417
FALK, B. J. 144, 160, 342
Falkowska, Wanda 585, 732
FALLACI, O. 767
Falski, Marian 520
Fałkowski, Wojciech 538, 704, 754
Farkas, Ferenc 363
FAŠERI, K. 32
FAULENBACH, B. 469
Fazlibegović, Nusret 263
Fedecka, Maria 606, 644
FEDEROWICZ, G. 508
Fehér, Adalbert 809
Fehér, Daniel (viz Iványi, Gábor) 377
FEHÉR, F. 342
Fechter, Peter 428
FEJTÖ, F. 97
Fekete, Gyula 339, 356, 366
Feldman, Andrea 277, 280
Felski, Bogdan 610
FENCHEL, R. 508
Fenrych, Włodzimierz 166, 577
Ferens, Wanda 740
Ferjenčík, Mikuláš 102
Feuerbach, Ludwig 456, 457
FIALOVA, Z. 733
Fiby, Rudolf 114
FIC, V. M. 97
Ficowski, Jerzy 557, 580, 582
Fierlinger, Zdeněk 82
Fijałkowski, Tadeusz 533
Fik, Marta 508, 582, 661, 668, 770
Fikus, Dariusz 508, 616, 732
FILANDRA, Š. 234, 264
Filip, Iulius 568
Filipescu, Radu 784, 800
FILIPOVA, N. 67
Filipowicz, Kornel 573
Filko, Stanislav 195
FINDEIS, H. 472
Fischbeck, Hans-Jürgen 473
FISCHER, B. J. 32
FISCHER, M. 472
Fischer, Werner 432, 447, 473
FISCHER-GALATI, S. 276
Fiszbach, Tadeusz 559
Fišer, Zbyněk (pseudonym: Bondy, Egon) 132, 152
FLIS, M. 668
FLORATH, B. 458, 461
FLORYŃSKA-LALEWICZ, H. 174, 181
Foglová, Pavla 717
FOITZIG, J. 96, 100
Fónay, Jenő 361
FORMANOVÁ, L. 153
Foscolo, Alfred 44, 49
FOSCOLO, F. 47
FÖLDES, G. 342
FPG (viz Godlewski, Piotr) 214
FRANASZEK, A. 607
Franczyk, Jan Leszek 534
FRANKIEWICZ, S. 739
František, papež (též jako papež František) 598
Frasyniuk, Władysław 128, 500, 502, 539, 541, 543, 546, 547, 548, 549, 550, 552, 555, 556, 564, 567, 568, 573, 574, 578, 618, **629–632**, 639, 648, 695, 696, 716, 726, 727, 761
Frauendorfer, Helmuth 782
Frąckiewicz, Wojciech 662
Fränkel, Joachim 419
FREDRO-BONIECKI, T. 508
FRENCH, A. 144
FRICKE, K. W. 422
Frič, Milan 165
Friedrich, Andreas 465

Friszke, Andrzej (pseudonym: Wolski, Witold) 183, 506, 508, 509, 515, 561, 563, 567, 572, 576, 589, 593, 596, 605, 607, 612, 619, 622, 631, 637, 643, 646, 651, 661, 663, 668, 675, 677, 679, 684, 685, 693, 694, 696, 699, 700, 702, 711, 718, 721, 724, 725, 743, 746, 750, 753, 758, 767, 770
Friš, Eduard 105, 108
Frišová, Marta 121
FRYDRYCH, K. 663
FUČEK, I. 278
Fučík, Bedřich 121
Fuchs, Jürgen 144, 417, 420, 422, 430, 443, **453–455**, 460, 466, 467
Fuchs, Mirosław (viz Lisiecka, Mirosława) 444
FUNDÁREK, F. 214, 220
Für, Lajos 339, 356, 366
Fydrych, Waldemar „Major“ 548, 647

G

GABRIČ, A. 296, 307
GABRYEL, P. 660
Gadó, György 339, 340
Gadomski, Witold 755
Gadzała, Marek 543
GADŽEV, I. 67
GACH, Z. (pseudonym: Moskit, Marcin) 512, 612, 619, 631, 696, 767
Gajewski, Wacław 573
Gajka, Maciej (viz Kuroń, Jacek) 680
Galántai, György 398
Gálová, Dana 364
Garaudy, Roger 218
GARGAS, A. 646, 728
GARLICKI, A. 99, 144, 507, 509, 637, 651, 718, 767
GARTON ASH, T. 144, 342, 422, 441, 455, 509
GATI, C. 342
GATZMEIER, M. 181
Gauck, Joachim 436
Gavrilă-Ogoranu, Ion 794
Gavrilović, Zoran 230
Gavriş, Emil 783
GAWDIAK, I. 144
GAWIN, D. 509
GAWLIKOWSKI, L. 731
GAWLIKOWSKI, M. 508, 721
Gąsiorowska, Natalia 749
Gątkiewicz, Małgorzata 577
GEBAUER, F. 97
Gebert, Konstanty 33, 509, 637, 748
Gebser, Jean 441
Gečev, Stefan 55
Gedža (viz Ćosić, Dobrica) 321
GEHRKE, B. 476
GEISEL, Ch. 422, 461
GEISSLER, G. 421, 464
GELLÉRINÉ, L. M. 402
Genčev, Nikolaj 77
Genov, Eduard 44, 45, 49, 50, 51, **61–62**, 66
Genscher, Hans-Dietrich 45, 50, 68
Georgescu, Teohari 788, 790
Georgescu, Vlad 794
GEORGIEV, A. 168
Georgijev, Kimon 54
GEREBEN, I. 397
Geremek, Bronisław 499, 500, 506, 526, 537, 547, 548, 550, 552, 553, 564, 567, 570, 573, 621, **633–637**, 650, 709, 710, 752, 764
GERMUSKA, P. 397
Gerő, Ernő 345, 355, 356, 409
GERTLER, T. 422
Gervalla, Bardoš (též jako Gërvalla, Bardosh) 229
Gervalla, Jusuf (též jako Gërvalla, Jusuf) 228, 229
Gesswein, Emilia 799, 809
Gesswein, Erwin 799, 809
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 780, 788, 789, 790, 792, 794
Giedroyc, Henryk 565
Giedroyc, Jerzy (též jako Giedroyć) 504, 561, 565, 591, 592, 652, 659, 670, 689, 690, 713, 714, 729, 757, 758
Giełżyński, Wojciech 509, 549
Gierek, Edward 499, 524, 525, 526, 527, 568, 584, 603, 633, 686, 687, 690, 714, 723, 759, 763
Gierek, Leopold 570
Gietka-Ostrowska, Aleksandra 353
Gieysztor, Aleksander 520, 730, 752
Gil, Mieczysław 540, 650
GILL, D. 422
Ginsberg, Allen 107
GIORDANO, R. 455
GIRET, V. 399
Gjuzelov, Dimitar 286
Glavurtić, Miro 311
Gleb, Barbara 590
Gleichgewicht, Aleksander 538
Glemp, Józef 634, 735, 764

Gligorov, Kiro 247, 288, 289
GLIKSMAN, A. 627
Glišev, Bogdan 56
GLUŠIČ, H. 301
Gluza, Zbigniew (pseudonym: Szański, Andrzej) 20, 21, 23, 509, 773
GŁĘBOCKI, H. 509, 631, 679
Głogowski, Karol 518, 520, 529, 533, 560
Głogowski, Piotr 233
GŁOMBIK, Cz. 181
Głowiński, Michał 509, 572
GMITRUK, J. 509
Gniadek, Waldemar 543
GOATI, V. 234
GOĆKOWSKI, J. 753
Godlewski, Piotr (pseudonym: Heartman, Paweł; FPG) 145, 214, 217
GOECKEL, R. F. 422
GOERTZ, J. 479
GOETZ-STANKIEWICZ, M. 144
Gojdič, Pavol 84, 96, 104
GÓJSKA, K. 651
Golubović, Zagorka 229, 314, 315
Gołębiewski, Marian 521, 525, 536, 571, 623
Gołubiew, Antoni 578
Goma, Paul 781, 794, 799, 805, **809–810**, 814
Gombár, Csaba 369
Gombík, Robert 206
Gombrowicz, Witold 565, 566
Gomułka, Stanisław 744
Gomułka, Władysław 492, 495, 518, 519, 521, 524, 557, 565, 568, 571, 572, 665, 713, 723, 757, 768
GONTARCZYK, P. 668, 770
Góralczyk, Bogdan 342, 374, 384
Góralczyk, Krystyna (viz Żurek-Góralczyk, Krystyna) 384
Gorbačov, Michail 123, 126, 129, 173, 183, 197, 317, 339, 420, 433, 441, 614, 635, 716, 796
Gorbaněvskaja, Natalia (též jako Gorbaněvska, Natalia) 565, 769, 770
Górka, Małgorzata (viz Łukasiewicz, Małgorzata) 455
GÓRNY, G. 395
Górny, Przemysław 519, 520
GÓRSKI, A. 651
Górski, Konrad 520, 573
Górszczyk, Marzena 655
Gorzelany, Józef 534
GORZKOWSKI, J. 342
Gorzoń, Cecylia 711
Goszczyńska, Joanna (pseudonym: Rajski, Adam) 146, 395
Gotovac, Vlado 231, 273, 275, 277, **281–283**
Gotowski, Bohdan 613
Gottwald, Klement 82, 83, 86, 102, 103
GOW, J. 234
Goździk, Lechosław 518
Göncz, Árpád 346, 348, 349, 353, 354, 363
GÖRÖMBEI, A. 367
Grabczyk, Franciszek 534
Grabiński, Tomasz 223
Grabowska, Mirosława 563
GRABSKI, A. 725
GRÁCOVÁ, G. 97
Grafenauer, Niko 232, 233, 293, 295
GRAJEWSKI, A. 144, 170, 211, 422, 509, 599
GRANVILLE, J. 342
GRASS, Günther 486, 497, 566
GRECZANIK-FILIPP, I. 767
GREG, L. 209
Gregurić, Franjo 277
Grendel, Lajos 201
GRIFFITH, W. E. 32
GRIMM, T. 458
GROBLEWSKI, K. 616
GROCKI, M. 707
Grodzicki, Bogusław (viz Najder, Zdzisław) 729
Groch, Erik 195
GROCHOLA, W. 509, 596, 607, 646
GROCHOWSKA, M. 619, 753, 776
Grol, Milan 235, 236
GROMADZIŃSKA, K. 508
GROMIEC, Z. 668
Gromm, Peter 473
Grosfeld, Irena 745
Gross, Jan 509, 520, 600, 713, 745, 757
Grossman, Jan 157
Grósz, Károly 339, 350, 352, 390
Grot-Rowecki, Stefan 582
Grotewohl, Otto 427
GRÓTH, G. 391
GROTOWICZ, W. 731
GROUSE FONTANA, D. 32
Groza, Petru 788
GRÖSCHNER, B. A. 474
Grudzińska, Irena 603, 757
Grudziński, Mieczysław 606, 644

GRUENWALD, O. 276, 319
GRUND, Th. 422, 478
Gruntorád, Jiří 113, 114, 144, **152–153**, 164, 166, 187
Gruszewski, Wojciech 559
Gruša, Jiří 125, 131
GRYZ, R. 508
Grzegorczyk, Andrzej 525, 686
Grzelak, Grzegorz 524, 559, 641, 642, 649
Grzelak, Janusz 543, 569, 570, 576
GRZESIAK, A. 646
Grzesiak, Bogdan 595, 645
Grzędziński, January 749
Grzywaczewski, Maciej 529, 559, 560, 624, 641
GULAŠKI, A. 57
Gulbinowicz, Henryk 574, 673
GULDANOVÁ, E. 144
GUNST, P. 342
GURAKUŤI, R. 32
Gutowska, Krystyna 676
Gutowski, Jacek 676
GUTSCHE, R. 509
Gutzeit, Martin 420, 422, 468, 469
Guzy, Jarosław 565
Gwiazda, Andrzej 500, 509, 532, 543, 559, 567, 570, 573, 574, 577, 580, 609, 610, **638–640**, 649, 695, 706, 760, 761, 763
GYARMATHY, K. 342
GYARMATI, G. 342
Gyimesi, Éva Cs. 782, 805, 806

H

Habermas, Jürgen 218
HABIELSKI, R. 509
Hadžipanzov, Blagoj 287
HAGEN, E. M. 445
Hager, Kurt 429, 456
HAHN, H. 421, 458
Haiducu, Matei Pavel 810
Hajdú, Tibor 359, 403
Hájek, Jan 155
Hájek, Jiří 92, 111, 112, 120, 122, 124, 138, **154–156**, 158, 161, 167, 180, 563
Hájek, Miloš 123, 124
Hájková, Marie 155
Hajrizi, Mehmet 228
Halami, Kadri 228
HALBERSZTADT, J. 508, 668, 718
Halbrock, Christian 475
Halda, Alíz 348, 349
HALÍK, T. 144, 191
HALILOVIĆ, S. 264
Hall, Aleksander 497, 524, 531, 535, 536, 537, 541, 543, 545, 559, 560, 574, 608, 610, 627, **641–643**, 649, 669, 695, 706
HAMMERLING, Z. 589
HANAK, H. 787
Hanák, Péter 359, 403
Handzlik, Stanisław 540
Hankiss, Elemér 369
HANNEMANN, S. 461
Haraszti, Miklós 336, 347, 348, 354, 356, **375–376**, 377, 380, 388, 398, 405, 563
Hardek, Władysław 502, 540, 541, 544, 569, 618, 630, 695
Harich, Wolfgang 416, 422, 428, 435, **456–458**
HARTL, J. 166
Hartman, Stanisław 572
Hartmann, Nicolai 456
HARTUNG, A. 445
Hartwig, Hanna 384
HARTYÁNYI, I. 370
HASCH, W. 422
HASS, L. 688
HAUFE, G. 472
Hauser, Elżbieta 64
Hauskeller, Jürgen 477
HAUZIŃSKI, J. 32
Havas, Fanny 342, 374, 382, 395, 399, 401, 402, 410
Havas, Gábor 354, 371, 377
HAVAS, H. 400
Havel, Ivan 120, 147, 208
Havel, Václav 22, 51, 56, 88, 92, 93, 94, 95, 97, 108, 111, 112, 113, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 147, 148, 150, 151, 155, **157–160**, 165, 166, 167, 169, 180, 181, 186, 189, 190, 191, 206, 208, 213, 220, 222, 223, 282, 303, 310, 337, 498, 563, 564, 648, 715
Havelka, Karel 111
Havemann, Florian 460
Havemann, Frank 460
Havemann, Katja 437, 446, 447, 461, 468, 482, 485
Havemann, Robert 417, 418, 419, 428, 431, 437, 442, 443, 446, 451, 453, **459–462**, 463, 470, 471, 473, 485
Havlová, Olga (též jako Šplíchalová, Olga) 120, 159, 177
Havránková, Marie 717

Háy, Ágnes 350
Hăulică, Dan 785, 807
Heartman, Paweł (viz Godlewski, Piotr) 145
Hebda, Michał 539, 662
Hebrang, Andrija 235, 236, 237, 269, 270
Hečko, František 105, 221
Hegedűs, András B. 349, 357, 359, 397, 422, 563
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 304, 456, 812
Heidegger, Martin 179, 297
Heine, Heinrich 442, 456
Heinrich, Rolf 447
Heinrich, Wincenty 590
Heisenberg, Werner 459
Hejda, Zbyněk 129
Hejdánek, Ladislav 110, 112, 131, 155, 158, **161–162**, 167
Hejdánková, Hedvika 161
Héjj, Botond 343
Hejnyš, Oleg 152
HEKMAN, J. 283
HELD, J. 276
Heller, Ágnes 342, 381
Heller, Michał 565
Helšani, Selam (též jako Helshani, Selam) 228
HEMMERLING, Z. 684, 718, 725
HENKEL, R. 422
Hennelowa, Józefa 730
Henrich, Rolf 420
Henzl, Vladimír 322
Herbert, Zbigniew 526, 558, 768, 770
HERBIG, R. 479
HERBST, A. 422
Herbst, Stanisław 525, 686
Herder, Johann Gottfried 456
Herling-Grudziński, Gustaw 565
Hermann, Péter 361, 369, 392, 395
Hermlin, Stephan 430, 442
Herrnstadt, Rudolf 427
Hertwig, Manfred 457
Hertz, Paweł 520
Hertz, Zofia 565
Hertz, Zygmunt 565
Herzberg, Guntolf 441, 443, 457, 461
HERZBERG, W. 469
HETZER, A. 32
HEUVEL, M. van den 278
Heym, Stefan (vl. jm. Flieg, Helmuth) 417, 429, 430
HIDY, P. 378
Hildebrand, Gerold 422, 478
Hildebrandt, Manfred 465
Hilsberg, Stefan 420
Hilsner, Leopold 179
Hinkeldey, Ute 465
Hirner, Alexander 106
HIRSCH, H. 455
Hirsch, Ralf 419, 422, **463–464**, 471, 472, 473, 482
Hirszowicz, Maria 523
Hiršal, Josef 121
HITCHINS, K. 808
Hitler, Adolf 459, 465, 490, 664
HLAVOVÁ, V. 97
HLEBOWICZ, A. 612, 640
Hlinka, Andrej 106, 199
Hliwa, Renata S. 711
HLUŠIČKOVÁ, R. 96, 97
Hniedziewicz, Przemysław 545
Hodosán, Róza 340, 342, 351, 372, 407
Hodysz, Adam 547, 610, 642
Hodža, Enver (též jako Hoxha, Enver) 26, 28, 30, 31, 36, 38, 228
Hodža, Nasreddin 70
Hodža, Ramadan (též jako Hoxha, Ramadan) 228
Hoffer, Paweł (viz Łuczywo, Helena) 701
Hoffman, Ivan 116, 119, 121, 215
HOFFMANN, D. 461
Hochfeld, Julian 457, 757
HOCHMAN, J. 144
Holan, Vladimír 165
Holcnerová, Hana 133
HOLDE-BARBARA, U. 447
Holdoš, Ladislav 105
Holewiński, Wacław 543
Holotíková, Zdenka 108
Holzer, Jerzy 509, 525, 543, 561, 564, 567, 612, 619, 622, 631, 637, 640, 679, 684, 711, 725, 730, 767
HOŁÓWKA, J. 753
Hołuszko, Maciej 540
Hołyńska, Julia (viz Kisielewski, Stefan) 658
Honecker, Erich 415, 432, 434, 443, 451, 460, 470
Hopfinger, Maryla 557
HORÁČEK, F. 187
Horáček, Milan 125

HORÁK, P. 181
Horáková, Milada 83, 104, 177
Horn, Gyula 394
Horodyska, Dorota 33, 37, 39
Horthy, Miklós 363
Horvat, Branko 228, 254, 271
Horváth, Ivan 105
Horváth, Zsuzsa 399
Hostovská, Olga 717
Hoxha, Enver (viz Hodža, Enver) 26
HOZNAUER, M. 191
HÖPPNER, R. 486
HÖSCH, E. 32
Hrabal, Bohumil 121, 152, 566
HRADECKÁ, V. 97
Hradílek, Tomáš 116, **163–164**
Hribar, Spomenka 233
Hribar, Valentin (Tine) 232, 233, 268, 295, **297–298**
Hriberšek, Dare 295, 297, 300, 303, 305, 307
HRODEK, D. 96, 97
Hromádka, Josef Lukl 142
Hronková, Dana 57
Hrubín, František 105
Hrúz, Pavol 194, 196
Huba, Mikuláš 196
Huget, Radosław 546
HUGO-BADER, J. 619, 748
Hulsz, Edmund 568
Humo, Avdo 264
Husák, Gustáv 91, 92, 94, 95, 102, 104, 105, 107, 109, 111, 124, 130, 136, 137, 141, 158, 163, 194, 209
HUSIĆ, D. 325
Husserl, Edmund 179, 297, 480
HUSZÁR, T. 342, 364, 365
HUTCHINGS, R. 32
Hutka, Jaroslav 94, 118, 152, 167, 648
HUTTER, F. J. 474
HUYSSEUNE, M. 276
Hübl, Milan 107, 108, 136, 209
Hýbek, Michal 166
HYNA, A. 97
Hyseni, Hydajet 228

CH

CHADAJ, M. 776
Chajewski, Adam 755
Chamcówna, Mirosława 572
Chamdijev, Sabri 73
CHAMPSEIX, J. P. 32
Charms, Daniil 769
CHARPENTIER, J.-M. 509
CHELEMENDIK, S. 211
Chimet, Iordan 783
Chimiak, Marek 566, 644
Chişinevschi, Iosif 790
Chivoiu, Nicolae 784
Chl (viz Lipski, Jan Józef) 689
Chloupek, Libor 113
Chmel, Karol 121
CHMEL, R. 201
CHMIEL, B. 509
Chmielewska, Anna (viz Bogucka, Teresa) 603, 605
Chmielewski, Waldemar 546, 738
Chmielowska, Janina Jadwiga 728
Chňoupek, Bohuslav 150
CHODOROWSKI, M. 509
Chojecki, Mirosław 497, 528, 531, 536, 542, 557, 566, 579, 580, 581, 594, 595, 600, 601, 606, 609, 617, **644–646**, 656, 673, 682, 740, 745, 747
Chojnowski, Andrzej 511, 538
CHOMA-JUSIŃSKA, M. 675
Chomicki, Jan 673
Choromańska, Ewa 540
Chorváth, Michal 104, 108
CHOVAN-REHÁK, J. 97
CHRABOTA, B. 628
Christov, Christo 50, 65
CHRISTOVA, N. 47
Chromý, Heřman 122, 125, 171
Chrostowski, Waldemar 738
CHRUŚLIŃSKA, I. 509
Chruščov, Nikita Sergejevič 87, 105, 427, 456, 533, 569, 571
CHRYPIŃSKI, W. 509
Chrzanowski, Wiesław 500, 510, 519, 541, 735, 764
Chudík, Michal 108
Chudomel, Jan 127
Chudy, Wojciech 673
CHVATÍK, I. 181

CHWALBA, A. 602
CHWEDCZUK, M. 776
Chyliński, Zygmunt 626
Chytrý, Petr 70

I

Iacob, Titi 785
IANKOVA, Z. 64
Iavolschi, Gabriela 785
Ignatov, Asen 50
Ignjatović, Dragoljub 230, 311, 312
Ikonowicz, Piotr 693
ILIĆ, J. 265
Iliescu, Ion 786, 797, 799, 807
ILLG, J. 191, 220
Illyés, Gyula 349, 354, 390, 815
IMAMOVIĆ, M. 264
Imširović, Pavluško 230, 313, 316, 330
Indjić, Trivo 229, 314, 316
Infeld, Leopold 520, 558
Inkret, Andrej 232, 295
Ionesco, Eugène 810
IONESCU, M. E. 787
Ionescu, Nae 811
Iorga, Nicolae 811
IRVINE, J. A. 276
Isaković, Antonije 229
ISRAEL, H. 509
István, Bethlen 356
Iuga, Dumitru 783
Iuhas-Combes, Ariadna 805, 806
IVANČO, G. 47
IVANKOVIĆ, Ž. 278
IVANOVA, E. 46, 47, 60, 74, 79
Ivanova, Klementina 49
IVANOVA, S. 62
Iványi, Gábor (pseudonym: Fehér, Daniel) 337, 348, 354, 355, 359, 376, **377–378**, 405
Iványi, Tibor 377
Ivić, Pavle 229
Ivin, Danijel 311
IWANECZKO, D. 510
Iwanow, Zbigniew 614
Iwanowska, Anna 662
Iwaszkiewicz, Jarosław 691
Izdebski, Stefan 559
Izetbegović, Alija 232, 234, 242, 245, 246, 263, 264
IZGARSZEW, P. 663
IZSÁK, L. 342

J

J. J. L.; jjl (viz Lipski, Jan Józef) 689
J. L. (viz Starczewska, Krystyna) 747
Jablonický, Jozef 116, 119, 121, 196, 199, 206, 208
Jabłoński, Henryk 626
Jacek (viz Lis, Bogdan) 695
Jackl, Jerzy 557, 558, 559, 561, 582, 590, 776
JACKOWICZ, J. 47, 79
Jacoby, Johann 475
Jaczyński, Grzegorz 663
Jačev, Risto 288
JAGIELSKI, K. 510
Jagielski, Mieczysław 499, 559, 764
JAGIEŁŁO, K. 510, 743
JAGIEŁŁO, M. 510, 661
Jagła, Michał 534, 575, 656
JAGODZIŃSKI, A. (též jako Jagodziński, Andrzej Sławomir) 144, 145, 176, 188, 191, 203
Jagodziński, Andrzej (viz Michnik, Adam) 713
Jahn, Roland 418, 420, 453, **465 –466**
JAHN, W. 466
Jáchym z Fiore 441
Jakeš, Miloš 95, 118, 130
JAKIMCZYK, J. 651
Jakšić, Božidar 327
JAKUBOWICZ, S. 510
Jambrek, Peter 228
JAMRÓZ, M. 145
Jan Pavel II., papež (též jako Wojtyła, Karol; papež Jan Pavel II.) 114, 210, 304, 499, 504, 505, 534, 544, 549, 562, 566, 586, 588, 598, 615, 618, 631, 633, 634, 635, 673, 678, 693, 710, 764, 765, 766
JANÁK, D. 96, 97
Janas, Zbigniew 117, 128, 538, 541, 570, 617, 618, 647, 676, 677, 741
Janaszek-Ivaničková, Halina 145, 160, 181, 191, 211, 220, 222, 223
Janata, Zbyněk 85
Jancarz, Kazimierz 737
Jančar, Drago 233, 296, **299–301**, 307
JANČOVIČ, I. 223

Jander, Martin 423, 451, 468, 482
JANDOUREK, J. 170
Jandziszak, Tadeusz 538, 629, 720
Janiak, Olga 608
Janion, Maria 572
JANIŠOVÁ, M. 342
Janka, Walter 416, 423, 428, 435, 456, 457
JANKE, I. 728
JANKOV, I. 69
JANKOV, M. 79
Janković, Ivan 318
Jankowiak, Janusz 547
JANKOWIAK, S. 510
JANKOWSKA, J. 510, 612, 619, 622, 631, 640, 685, 696, 712, 725, 743
Jankowski, Henryk 737
Jankowski, Michał 590
JANOS, A. C. 276
Jánossy, Ferenc 359
JANOWSKA-WOŹNIAK, I. 607
Janowski, Gabriel 575
Janowski, Józef 624, 775
Janša, Janez 232, 233, 243, 254, 303, 304
Janusz, Kazimierz 529, 530, 535, 560
JANUSZEWSKI, R. 736
JAROCKI, R. 510, 661, 750
Jarosz, Stanisław 541, 610, 642, 695
Jaroszewicz, Piotr 524, 557, 584
Jaruzelski, Wojciech 443, 505, 506, 539, 553, 554, 555, 564, 591, 666, 706, 716, 727, 764
Jasienica, Paweł 494, 520, 558, 561, 578
Jasiński, Mirosław 117, 128, 538, **647–648**
Jasnos, Marzena 57
Jastak, Hilary 760
Jastrun, Mieczysław 494, 520, 558, 559
JASTRUN, T. 761
Jastrzębowski, Jerzy 541
JASTRZĘBSKI, A. 657, 707, 746
Jašari, Šeftět (též jako Jashari, Shefqet) 228
Jawłowska, Aldona 203, 573
Jaworski, Seweryn 543, 639
JÄCKEL, H. 462
Jedlicki, Jerzy 507, 532, 534, 563, 572, 573, 670, 694, 733, 758
Jedlicki, Witold 510, 520, 561, 689, 694, 750, 776
JEDYNAK, A. 753
JEDYNAK, S. 812
Jedynak, Tadeusz 548, 569
Jegliński, Piotr 510, 582, 608, 672, 673
JECH, K. 97
Jendziszak, Tadeusz 542
JERGOVIĆ, M. 283
Jerke, Adam (viz Pernal, Marek) 191
Jesenská, Zora 108
Jež, Niko 300
Jičínský, Zdeněk 111
Jirák, Jan 422
JIRÁSEK, Z. 97, 98
Jirous, Ivan Martin (pseudonym: Magor) 111, 129, 132, 137, 152, **165–166**
JIŘÍK, K. 98
Jógi, Maheš (též jako Mahariši) 801
JONES, B. T. 423
Jonovski, Dimitar 288
Joppke, Christian 268, 276
Jordan, Carlo 419, 420, 436, 475
Jordanov, Christo 73
Jovanović, Biljana 318
Jovanović, Dragoljub **326–327**
JOVANOVIĆ, D[ragoslav]. 319
Jovanović, Gordan 230, 316, 330
JOVANOVIĆ, N. 327
JOVIĆ, B. 234
Jovičić, Ljiljana 330
JUCHLER, J. 510
Jukl, Vladimír 197, 210
Jungmann, Milan 125
JUNGMANNOVÁ, L. 160
Juráš, Jozef 210
Jurczak, Stefan 549, 556
JURCZAKOWSKI, R. 711
Jurczyk, Marian 500, 537, 543, 573, 574, 639, 706
Jurek, Marek 543, 559, 560, 642
Juryńska, Julia (viz Toruńczyk, Barbara) 757
Just, Gustav 428, 435, 456, 457
JUZA, J. 98
JÜRGENS, Z. 166

K

KF (viz Nowicki, Marek) 732
K. M. (viz Morawiecki, Kornel) 726
KACZMAREK, K. 342

Kaczmarek, Robert 626, 628
Kaczorowski, Aleksander 145
Kaczorowski, Stefan 529, 560, 579, 580
KACZYŃSKA, E. 509, 510
Kaczyńska, Jadwiga 649, 694
KACZYŃSKA, M. 508
Kaczyński, Andrzej 546, 616
Kaczyński, Jarosław 611, 621, 649, 650, 651, 662, 705, 732
Kaczyński, Lech 552, 559, 564, 569, 573, 574, 609, 611, 636, 642, **649–651**, 736, 761
Kádár, János 339, 346, 347, 350, 354, 356, 359, 363, 364, 379, 396, 403
Kadare, Ismail 31, 39
Kadlečík, Ivan 110, 194, 195, 196
Kafka, Franz 165
KAISER, P. 423
KAJOT (pseudonym) 696
Kajtaz, Halid 263
Kalandra, Záviš 104
Kalbarczyk, Damian 534, 545, 670
KALEZIĆ, V. 325
Kalina, Ladislav 195
Kaliski, Bartosz 510, 555, 556, 559, 560, 563, 564, 565, 569, 570, 571, 575, 578, 582, 583, 654, 728
Kaliský, Roman 108
KALMÁR, M. 342
Kalný, Igor 124, 203
Kalugin, Oleg 64
KAŁA, M. 510
KAMENEC, I. 201
Kamiński, Franciszek 774
Kamiński, Krzysztof 214
Kamiński, Łukasz 95, 97, 98, 99, 100, 143, 145, 423, 510, 631, 679
Kamiński, Wojciech 578, 702
Kamiński, Zbigniew 579
KAMSI, W. 32
KANDZIORA, J. 145, 160, 510
Kania, Ireneusz 812
Kanis, Pavol 200
Kant, Immanuel 812
KANTOCI, J. 278
Kantorski, Leon 128, 536
Kantůrková, Eva 150, 168, 178
Kapa-Cichocka, Monika 648, 700
Kapczyński, Piotr 610
KAPLAN, F. L. 145
Kaplan, Jáchym 127
KAPLAN, K. 96, 97, 98
Kaplický, Václav 105
Karadžić, Radovan 249
Karandziej, Jan 610
Karas, Katarzyna 533
Karas, Stanisław 533
KARASEK, D. 668
Karásek, Svatopluk 92, 111, 137, 165
KARASLAVOV, G. 71
Karavelov, Luben 46
Karczewski, Andrzej 547
Karczewski, Witold 576
Kardelj, Edvard 227, 236, 239, 242, 254, 255, 256, 270, 271, 294, 302
Kardos, András 405
Karel II., král (viz král Karel II.)
KARLÍK, V. 98
KARNOWSKI, M. 510, 651
Karol (viz Čarnogurský, Ján) 206, 207
Karpik, Stanisław 521, 533
Karpińska, Hanna 47, 57, 64, 65
Karpiński, Jakub (pseudonym: Tarniewski, Marek; Nowicki, Jan) 510, 524, 526, 527, 531, 556, 558, 564, 582, 603, **652–654**, 669, 681, 704, 705, 734, 744
Karpiński, Wojciech 534, 668, 669, 670, 671, 729, 758
Karrer, Renate 480
Karsov, Nina 522
Karvaš, Imrich 106
Kasprzak, Paweł 647
Kasprzyk, Rafał 545
Kastura, Jerzy 64
Kasumagić, Ismet 263
Katarzyna (viz Starczewska, Krystyna) 747
KATIĆ, B. (též jako KATICH, B.) 276, 280, 283
Kavan, Jan 128, 144, 145
KAVAN, Z. 145
Kavčič, Stane 232, 294
Kawalec, Stefan 577, 662, 705, 707
Kazasov, Dimo 54
Kănčev, Nikolaj 55
KĄDZIELA, Ł. 589
Kämper, Oliver 475
KEANE, J. 145, 160
KELEMEN, J. 361
Keller, Dietmar 423, 443
Kellner, Maria 563
Kelly, Petra K. 446, 472

Kelmendi, Ibrahim 229
Kelus, Jan Krzysztof 590, 591, 593
Kemény, István 337, 347, 348, 355, 364, 371, 377, 388, 401
KEMP-WELCH, A. 510
Kempný, Ján 102, 103
Kende, Péter 343, 356, 364, 365, 395
Kenedi, János 336, 337, 341, 348, 354, 355, 357, 360, 365, 376, **379–380**, 381, 384, 386, 395, 398, 405, 563
Kennedy, Edward 596, 679, 716
KENNEY, P. 145, 176, 185, 510
Kerényi, Grácia 354, 388
KÉRI, L. 395
Kermauner, Taras 227, 293
KERSKI, B. 482
Kersten, Adam 566, 572
Kersten, Krystyna 510, 511, 525, 564, 633
KESAR, J. 276
Kesegová, Emília 197
Kęcik, Marzena 534
Kęcik, Wiesław Piotr 534, 536, 575, 580, **655–657**
Kępiński, Piotr 222
Kicki, Tadeusz 532
Kidrič, Boris 236
Kielanowski, Jan 531, 535, 558, 573, 579, 687, 692
Kiepurski, Andrzej 590, 593
Kieres, Leon 579
KIEREŚ, H. 599, 661
Kijowski, Andrzej 498, 522, 526, 527, 529, 567, 582, 659, 730, 734, 768
Kijowski, Janusz 523, 704
KINDZIUK, M. 739
Király, Béla 343, 349, 404
KIRÁLY, G. 395
Király, Károly 782
KIRCHNER, M. 423
Kis, János (pseudonym: Rakovski, Marc) 336, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 347, 348, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 371, 374, 375, 377, 379, **381–382**, 387, 388, 395, 402, 405, 563, 698
Kiselinov, Georgi 287
KISELINOVSKI, S. 289
Kisiel (viz Kisielewski, Stefan) 658
KISIEL, J. 145
Kisielewski, Stefan (pseudonymy: Hołyńska, Julia; Kisiel; SK; Klon, Teodor; Staliński, Tomasz) 494, 519, 520, 522, 527, 540, 545, 558, 578, 626, 627, **658–661**, 670, 673
KISIELIŃSKA, E. 511, 619, 700, 748, 773
Kiss, Csaba Gy. 343, 366
KISS, F. 367
Kiss, Réka 391
Kiszczak, Czesław 505, 544, 551, 552, 564, 592, 738, 765
KISZELY, G. 343, 367
Kiszely, Károly 354
Kiš, Danilo 316, 317, 319
Kjuranov, Dejan 56
Klamrowski, Mieczysław 610
Klaus, Václav 148
Klein, Martin 119, 124
Klein, Thomas 419, 420, 481
KLEJN, Z. 47, 60
KLESSMANN, Ch. 469
Klier, Freya 418, 432
Klíma, Ivan 108, 157, 189, 222
Klíma, Ladislav 147
KLIMEK, R. 511
Kliment, Alexandr 121, 222
Klincewicz, Teodor (pseudonymy: Borys; Rafał; Teoś) 540, 570, 591, 595, 609, **662–663**
Klincewicz, Walerian 662
Kljajić, Jelka 313
Kloc, Eugeniusz 561, 600
KLOC, K. 511
Klon, Teodor (viz Kisielewski, Stefan) 658
Klukowski, Janusz 577
Klusáková, Jana 151
KLUZIK, J. 619
Kłoczowski, Jan Andrzej 626, 668
Kłoczowski, Jerzy 518
Kłoczowski, Paweł 534, 626, 670
KŁOSIŃSKI, J. 736, 767
Kmeť, Norbert 98, 99, 118, 133, 201, 207, 210
Knauff, Ryszard 566, 606, 644
Kneifel, Joseph 414
kníže Cyril 43
KNOCH, K. 612, 643, 651, 696
KNÖTZSCH, D. 423, 462
Kobyliński, Zdzisław 559
Kobzdej, Dariusz 536, 559, 601, 617, 641, 656, 682
KOBZDEJ, M. 643
Koc, Bogusław 662
Kocbek, Edvard 292, 294, 312
Kočtúch, Hvezdoň 108, 126, 196, 197
Koestler, Arthur 354
Kofman, Jan (pseudonym: Mart, Włodzimierz) 32, 47, 201, 276, 296, 319, 343, 521, 525, 532, 563, 600, 652, 713, 721, 744, 746, 757, 787

KOHÁK, E. 181
Kohout, Luboš 123
Kohout, Pavel 87, 108, 136, 138, 157, 158, 189, 191, 366, 563, 794, 799, 809
Koch, Uwe 477
Kochanowski, Jerzy 23, 343
Kóka, János 359
Kokalari, Musine 27
KOKOŠKA, S. 98
KOKOŠKOVÁ, Z. 98
Kolakovič, Tomislav 197
Kolář, Jiří 121, 165
KOLBOWSKI, J. 511
Kolder, Drahomír 106
Kołaczkowski, Maciej 541
Kołakowski, Leszek (též jako Kolakowski, Leszek) 212, 218, 457, 462, 493, 519, 520, 522, 523, 524, 556, 558, 563, 576, 580, 595, 600, **664–668**, 673, 687, 713, 722, 744, 745, 757, 768
Kołodziej, Andrzej 550, 559, 577, 727, 761
Kołodziejski, Jerzy 559
Kołodziejski, Tomasz 755
Kołyszko, Ryszard 741
KOMAR, M. 511, 589
Komeda, Václav Vendelín 138
Komenský, Jan Ámos 179
Komorowski, Bronisław 533, 624, 775
KONDRATOWICZ, E. 605, 702
KONOPKA, H. 511
Konopka, Tadeusz 673
Konrád, György 336, 347, 348, 351, 354, 356, 357, 375, **383–385**, 398, 563, 582
Konstantinov, Georgi 44
Konstantinova, Elka 56
Konwicki, Tadeusz 497, 522, 526, 537, 566, 573, 582
KOPÁCSI, S. 343
KOPCZYŃSKI, K. 511
Kopelev, Lev 422, 472, 482, 563
Kopka, Bogusław 511, 579, 619, 685, 725, 736, 767
KOPSOVÁ, R. 214, 220
KORADE, M. 278
Korec, kardinál Ján Chryzostom 87, 116, 197, 206, **210–211**
KOREK, J. 511
Kornis, Mihály 356, 379
Korotyńska, Magdalena 678
Korwin-Mikke, Janusz 540, 549, 626, 660
Korybut, Marian (viz Macierewicz, Antoni) 529, 704, 706
Kořán, Jaroslav 138, 165
Kos, Janko 293
KOS, M. 298
KOSATÍK, P. 145, 160
KOSESKI, A. 47
KOSIEWSKI, P. 651
Kosík, Karel 212, 222
Kosiński, Bohdan 676
Kosorín, Jozef 103
Kossak, Zofia 520
Kossut, Henryk 533
KOSTLÁN, A. 156
Kostov, Trajčo 70
Kostrzewa, Ryszard 545
Košanová, Danka 117, 213
KOŠICKÝ, P. 144
Koštunica, Vojislav 230, 234, 275
Kotarbiński, Tadeusz 520, 558, 664, 751
Kotarski, Tadeusz 663
Kotlarz, Roman 528
Kotowski, Stanisław 755
Kott, Jan 494, 520
KOUBA, M. 289
KOUBA, P. 181
KOUDELKA, F. 97
Kovács, Andor 405
Kovács, András 375, 407
KOVÁCS, G. 365
Kovács, István (vl. jm. Rajk, László) 398
Kovács, József 815, 816
Kovács, Mária 359, 405, 786
Kovács, Tibor 199
KOVÁCS, Z. 370
KOVÁČ, D. 201
Kováč, Michal 183
KOVALCSIK, K. 402
Kowalczuk, Ilko-Sascha 421, 423, 447, 452, 464, 471, 472, 474
KOWALCZYK, A. S. 511
Kowalczyk, Jerzy 525, 581, 594, 626, 757
KOWALCZYK, K. 511
KOWALCZYK, R[oman]. 511
Kowalczyk, Ryszard 525
Kowalewski, Tomasz 590
Kowalik, Tadeusz 532, 537, 572, 633
Kowalska, Anna 520, 535, 561, 579, 580, 600, 644, 745
KOWALSKA, I. 739
Kowalski, Jan (viz Bartoszewski, Władysław) 586

Kowalski, Jan 721
KOWALSKI, L. 145
Kowalski, Marian (viz Najder, Zdzisław) 526, 729
Kowalski, Sergiusz 511, 536, 577
Kowalski, Stanisław 639
KOZÁK, G. 397
Kozák, Jan Blahoslav 161
Kozak, Primož 293, 302
KOZIĆ, P. 327
KOZIK, Z. 423, 458
KOZŁOWSKA, A. 511
Kozłowski, Jan 533, 575, 750
Kozłowski, Krzysztof 545, 579
Kozłowski, Maciej (pseudonym: MK) 524, 652, 654
Kozłowski, Stefan 578
Koźmiński, Maciej 525
Kőszeg, Ferenc 341, 343, 351, 354, 358, 360, 361, 382, **386–387**, 402, 405, 407
Köhler, Bruno 107
KÖRÖSI, Z. 397
KRAFT, E. 234
Krajewska, Anna 577
Krajewski, Andrzej 511, 622, 732
Krajewski, Stanisław 594, 596, 673
Krajňák, Ondrej 131
Král, Petr 758
Král, Václav 107
král Alexandr 226, 257
král Karel II. 811
král Leka I. Zogu 30, 34
král Michal I. 780, 788, 789
král Petr II. 235
KRALEVSKA, N. 62
KRAMER, M. 98
Krasniťi, Metuš (též jako Krasniqi, Metush) 228
Krassó, György 338, 349, 350, 352, 359, 372, **388–389**, 390, 392, 396
Krassó, Miklós 350
KRASUCKI, E. 585
KRAŚKO, T. 511
KRATSCHMER, E. 455
Kraus, Jacek 755
KRAUZE, K. 149
KRAWCZYK, A. (pseudonym: Markowski, Zbigniew) 98, 145
Krawczyk, Marek 547
Krawczyk, Piotr 533
Krawczyk, Stephan 418, 432
Krawczyk, Tomasz 590, 591
Krčméry, Silvester 197, 210
Kreisky, Bruno 129
Krejčí, Petr 122
Kremlička, Vít 129
Krenz, Egon 434, 443
Kretkowski, Sławomir 523, 776
Krchovský, Jiří H. 129
Kriegel, František 89, 109, 123
KRISEOVÁ, E. 160
KRIŠTO, J. 276
Krivic, Matevž 228
Krivý, Vladimír 200
Krob, Andrej 158
KROH, F. 482
Król, Krzysztof 547, 720
Król, Marcin 511, 534, 545, 556, 558, 578, 652, 668, **669–671**, 706, 730, 744, 758
KRÓL, W. 445
Król, Zdzisław
KRÓLAK, S. M. 611, 612
Kroński, Tadeusz 457
Kropiwnicki, Jerzy 539, 585, 639
Kropotkin, Pjotr 475
Krsmanović, Tomislav 312
Kruk, Anna (viz Starczewska, Krystyna) 747
Krupski, Janusz (pseudonym: Topacz, Janusz) 497, 525, 531, 532, 566, 582, 608, **672–675**
Kruszyński, Stanisław 526, 527, 608, 672, 704
Kružliak, Imrich 119
Kryeziu, Gani 28
Kryeziu, Hasan 28
Kryl, Karel 94, 118, 648
Krynicki, Ryszard 455, 536, 558, 582
Krzeczkowski, Henryk 545, 673
Krzemiński, Adam 469
KRZEMIŃSKI, I. 511
Krzemiński, Janusz 672
Krzywonos, Henryka 559
KRZYŻANOWSKA, S. 507
Krzyżanowski, Julian 520
Křižan, Jiří 126
Książczak, Mieczysław 662
Księżak, Maria 319
Kściuczek, Roman 532, 577
KUBAJ, A. 511
Kubasiewicz, Ewa 581, 761

Kubiak, Jacek 577
KUBIK, J. 511
KUBINA, M. 509, 511
Kubišová, Marta 155, 161, **167–168**
Kuczynski, Jürgen 480
Kuczyński, Waldemar 511, 537, 538, 561, 573, 652, 711, 712, 718, 744, 746
Kučan, Milan 233, 243, 245, 295, 303
KUDELSKI, Z. 512
Kuharić, kardinál Franjo 253, 274
KUHRT, E. 472
Kujawa, Andrzej 639
KUKLIŃSKI, R. 512
KUKUTZ, I. 482
Kula, Marcin 511, 512, 515
KULAS, J. 640
KULCSÁR, K. 343
Kulerski, Wiktor (pseudonym: Rekulski, Antoni T.) 541, 545, 570, 604, 617, 618, **676–677**, 678, 694, 699, 730, 741, 748
Kulerski, Witold 676
Kuličev, Christo 45, 49
Kuligowska, Halina (pseudonym: Śniegocka, Kalina) 146
Kulik, Ewa (též jako KULIK-BIELIŃSKA, E.) 570, 596, **678–679**, 699, 702, 745
KULISCH, U. 422, 478
Kulski, Julian 557
Kułaj, Jan 575
Kumaniecki, Kazimierz 520
Kuncze, Gábor 359
Kundera, Milan 108, 125, 160
KUNERT, A. K. 589
Kunert, Christian 443
Kunicka-Goldfinger, Agata 674
Kunicki-Goldfinger, Marek 564, 573, 576, 583, 588, 636, 674, 753
Kunicki-Goldfinger, Władysław 549, 573, 576, 693, 733
Kuniński, Miłowit 626, 627
Kunze, Reiner 417, 430, 454, 467
Kupec, Ivan 105
Kupiecki, Dariusz 570, 662, 704
Kuratowska, Zofia 576
KURCZEWSKI, J. 671
KUROŃ, G. 684
Kuroń, Jacek (pseudonymy: Borucka, Elżbieta Grażyna; Gajka, Maciej) 22, 128, 493, 494, 495, 497, 498, 500, 506, 512, 518, 520, 521, 522, 523, 526, 527, 528, 531, 532, 535, 536, 539, 541, 542, 545, 550, 551, 552, 555, 556, 557, 558, 563, 564, 567, 570, 573, 579, 580, 594, 600, 601, 603, 609, 617, 620, 637, 648, 652, 653, 668, 669, 676, 678, 679, **680–685**, 687, 688, 690, 691, 692, 697, 699, 705, 713, 714, 715, 716, 720, 722, 723, 724, 725, 734, 741, 744, 745, 746, 749, 750, 757, 760, 763, 771, 772
Kurowski, Stefan 519
KURSKI, J. 612, 637, 651, 706, 767
Kurti, Štjefen 31
Kurtyka, Janusz 579
KUSÁ, J. 214, 220
KUSIN, V. V. 98, 145
Kusý, Miroslav 116, 117, 121, 128, 140, 194, 195, 196, 198, 200, 201, 203, 206, 208, 209, **212–214**, 218, 219, 220
Kutschera, Franz 583
KWAPIS, R. 98
Kwaśniewski, Aleksander 564, 766
Kwiatkowska, Wiesława 509, 640, 761, 767
Kwiecień, Krzysztof (viz Modzelewski, Karol) 722, 723
Kwiecik, Jerzy 559
Kyncl, Karel 150, 189

L

Labuda, Barbara 128, 569
Labuda, Jozef 197
Lacan, Jacques 297
Lacina, Jiří 165
Lakatos, András 386
Lakatoš, Milan 189
Laluha, Ivan 98, 126, 196, 197
Lamentowicz, Wojciech 614
Lamper, Ivan 128, 129
Landauer, Gustav 475
Langmár, Ferenc 339, 386
Langoš, Ján 116, 119, 121, 124, 131, 195, 196, 199, 200, 201, 216
Lánský, Egon 123
Lánský, Karel 97, 100, 151
Lányi, András 359
Lasecka, Julia (viz Starczewska, Krystyna) 747
Laskowski, Mirosław 590
Lasocki, Bronisław (viz Najder, Zdzisław) 729
Lasota, Irena 32, 47, 65, 522, 576, 755
Lasota, Jan Piotr 576
LASOTA, M. 512
Laštůvka, Vladimír 112
LATOSZEK, M. 640
Latynski, Maya 717
LATYŠ, M. V. 98
Laub, Gabriel 667

LAUBE, R. 96, 143
LAURENS, J. 283
Laušman, Bohumil 83
Lavrinenko, Jurij 565
Lawina, Anatol 592, 593, 644
Lazar, Boris 119, 124
Lazar, György 563
Lazarowicz, Romuald 555, 726
LAZOVIĆ, G. 325
LEBERMANN, D. 144, 422
Lederer, Jiří 112, 145, 160, 190, 563
Legutko, Ryszard 544, 626
Lehárová, Daniela 717
LECHOWSKA, M. 343
Leja, Magda 590
Lem, Stanisław 730
LENDVAI, P. 32, 512
Lengyel, Gabriella 337, 348, 355, 377
LENGYEL, L. 408
Lenin, Vladimir Iljič 45, 571, 623, 655
LENKEI, J. 393
Lennon, John 115, 125, 127, 171
LENSKI, K. 422, 478
LENZ, S. 668
Leonov, Leonid 321
Leończuk, Wojciech 606
Lerski, Jerzy 730
LESIAKOWSKI, K. 512, 625
Leski, Krzysztof 509, 512, 578, 612, 619, 631, 637, 679, 702, 767
LESKOVAR, B. 296, 307
LESŇÁK, R. 207, 215
LEŚNY, J. 32
Lettrich, Jozef 102
LETZ, R. 98
LÉVAY, J. 342
Levický, Gabriel 195, 203, 205
Levinas, Emmanuel 297
Levski, Vasil 66, 75
Levycky, Borys 565
Lewandowski, Janusz 550, 552
Lewandowski, Stefan 559
Lewinówna, Zofia 587
LEWIS, P. G. 515
Lezsák, Sándor 339, 350, 366, **390–391**
Libera, Antoni 561
Ličko, Pavol 195
Liebknecht, Karl 432, 435, 447, 463
Liehm, Antonín J. 108, 125, 491
Lietz, Heiko 420
Lichota, Tadeusz 585
Liiceanu, Gabriel 783, 800, 812
LILKOVA, R. 65
LINDNER, B. 474
LIPIŃSKA, M. 776
Lipiński, Adam 647
Lipiński, Edward 495, 519, 520, 525, 526, 527, 528, 531, 536, 538, 557, 558, 573, 579, 594, 633, 644, **686–688**, 690, 740, 750
Lipski, Jan Józef (pseudonymy: Chl; J. J. L.; jjl) 128, 183, 494, 495, 508, 512, 520, 521, 528, 531, 535, 542, 549, 557, 558, 561, 573, 579, 580, 587, 602, 612, 620, 622, 646, 649, 653, 673, 678, 679, 685, 688, **689–694**, 700, 705, 707, 718, 730, 733, 734, 743, 750, 757, 758, 771, 773, 776
Lipski, Jan Tomasz 525, 600, 690
LIPTÁK, Ľ. 201
Lis, Bogdan (pseudonymy: Jacek; Student; Zbyszek) 500, 502, 532, 541, 546, 547, 548, 549, 556, 559, 568, 574, 577, 609, 610, 611, 618, 630, 638, 639, 642, **695-696**, 716, 761
Lis, Ladislav 121, 128, 132, 169
LISIECKA, A. 515
Lisiecka, Mirosława (pseudonym: Fuchs, Mirosław) 444
LISIEWICZ, P. 640
LITTLE, A. 234
Litván, György 343, 349
Lityński, Jan 117, 128, 523, 525, 528, 531, 532, 535, 542, 561, 563, 567, 570, 580, 600, 606, 609, 617, 648, 654, 662, **697–700**, 701, 705, 714, 757, 763, 771
LIZUT, M. 707
Loest, Erich 435
LOMAX, B. 343, 350, 354, 388, 397
Lombardo-Radice, Lucio 460, 512
London, Artur G. 98, 125
Lopatka, Jan 120, 131, 159
LOPUŠINA, M. 234
LORENCI, J. 296, 303
Losonczy, Géza 373
LOTH, R. 507, 694, 733
LOVŠIN, P. 307
Luboňa, Fatos (též jako Lubonja, Fatos) 31, 33, 36, **38–39**
Luboňa, Liri (též jako Lubonja, Liri) 38
Luboňa, Todi (též jako Lubonja, Todi) 36, 38
Luca, Vasile 790
LUČIĆ, M. 319
LUDWIG, P. 423

Lukács, György 336, 337, 360, 363, 371, 375, 379, 381, 386, 407, 456
LUKS, L. 512
Lupoiu, Marian 784
LUSTIG, M. M. 325
Lutecki, H. (viz Łuczywo, Helena) 701
Luty, Michał 550
LUTYŃSKI, J. 512
LUTZ, A. 145
LUX, Z. 397
Luxemburg, Rosa 432, 435, 443, 447, 463, 757
LUŽA, R. 98
Lvov, Catherine 45, 49
Lwowska, Agnieszka (viz Bratkowski, Piotr) 145, 166
LYNEN von BERG, H. 486

Ł

ŁABĘCKA, E. 733
ŁABĘDŹ, K. 512, 619, 631, 721
Łagowski, Bronisław 626
ŁAPIŃSKI, I. 640
Łapiński, Zdzisław 557
ŁATYŃSKI, M. 512
Łazarski, Krzysztof 754
Łączyński, Krzysztof 704
ŁĄTKOWSKA, M. 512, 767
ŁEPKOWSKI, T. 512
ŁĘTOWSKI, M. 512
Łojak, Jan 617
Łojek, Janusz 535
Łojek, Jerzy 705
ŁOPIEŃSKA, B. 736
Łopiński, Maciej 512, 574, 612, 619, 631, 696
ŁUBCZYK, G. 343, 370
Łubieński, Tomasz 534, 670
Łuczkiewicz, Grzegorz 540, 626
Łuczyński, Zygmunt 576
Łuczywo, Helena (pseudonymy: Hoffer, Paweł; Lutecki, H.; Zastępca) 531, 538, 540, 570, 578, 601, 609, 678, **701–703**, 771
Łuczywo, Witold 531, 570, 578, 609, 662, 701, 771
ŁUGOWSKA, U. 725
Ługowski, Stanisław 210
Łukasiewicz, Maciej 512, 547, 616
Łukasiewicz, Małgorzata (pseudonymy: Górka, Małgorzata; Szafranek, Anna) 422, 455
Łukasiewicz, Piotr 563
Łukasiewicz, Zenobia 741
Łukowska-Karniej, Hanna 727
ŁYŚ, G. 607

M

MK (viz Kozłowski, Maciej) 654
M. R. (viz Bielecki, Czesław) 590
Macan, Trpimir 253
Macedoński, Adam 534
MACEK, J. 98
Maciej (viz Bielecki, Czesław) 590
MACIEJEWSKA, B. 728
Macierewicz, Adam 704
Macierewicz, Antoni (pseudonym: Ankwicz, Marcin; Korybut, Marian; Scriptor) 495, 497, 523, 525, 528, 529, 531, 535, 538, 557, 579, 580, 627, 642, 673, 691, **704–707**, 771, 775
Macierewicz, Hanna 706
Macierewicz, Zdzisław 704
Mackiewicz, Stanisław (viz Cat-Mackiewicz, Stanisław) 520
Macmillan, Harold 250
MacShane, Denis 512
MAĆKÓW, J. 512
Maćkowiak, Tomasz 207
Maček, Vladko 237
MADARÁSOVÁ, J. 98
MADEJ, K. 508, 593, 663, 728
MADER, W. 748
Mádr, Oto 169
MAGAŠ, B. 234
MAGIĆ, V. 278
Magor (viz Jirous, Ivan Martin) 132, 165
Magyar, Bálint 359, 387
Mahariši (viz Jógi, Maheš) 801
Macháček, Aleš 112
Machalski, Andrzej 541, 627
Machcewicz, Anna 758, 772
MACHCEWICZ, P. 508, 510, 512, 589, 731, 767
Machovec, Martin 129, 166
Machovec, Milan 171
Maizière, Lothar de 451
Maj, Bronisław 544
MAJEWSKI, G. 144, 145, 160, 168, 185, 648
MAJCHROWSKI, J. 512

Majchrzak, Grzegorz 511, 619, 711, 748
Majle, Marek 677
Makarov, Vladimir 45, 49
Makarovič, Svetlana 232, 295
Makavejev, Dušan 314
Mala, Redžep (též jako Mala, Rexhep) 228
Malak, Barbara 576, 732
Malanowski, Andrzej 549, 693, 733
Malanowski, Jan 613
MALCOLM, N. 264, 265
MALECKÝ, R. 170
Maleszka, Lesław 530
Malešova, Sejfulla 30
Malewska, Hanna 578
Malicki, Jan 755
Malicki, Jarosław 96
MALÍŘOVÁ, E. 183
MALISZEWSKA, I. 507, 596, 619, 679
MALKIEWICZ, A. 97
MALLTEZI, L. 33
Malý, Václav 128, 149, **169–170**, 206
Malynicz, Zofia 526
Małachowski, Aleksander 520, 525, 561, 653, 689
MAŁKIEWICZ, A. 423, 510
Małkowski, Stanisław 527, 535, 558, 673
Małowist, Marian 572
Mamajko, Krystyna 57
Mamula, Branko 243
Man (viz Nowicki, Marek) 732
Mandalian, Andrzej 769
Mandela, Nelson 280
Mandelštam, Osip 566, 769
Mandler, Emanuel 99, 120
Mandrilă, Dorin 783
Mandžić, Pašaga 264
MANIĆ, D. 265
Maniu, Iuliu 789
Manoliu, Carmen 799, 809
Manoliu, Sergiu 799, 809
Manolov, Petr 46, 51, 61, 67
Manteuffel, Leon 525, 686
Manville, Yves 52, 56
MAŇÁK, J. 99
Maňák, Vladimír 117, 200, 206, 213
Marcel, Gabriel 165
Marcin (viz Bielecki, Czesław) 590
Marcus, Solomon 803
Marcuse, Herbert 218
MARCZEWSKI, M. 599
MARĎINAJ, Z. 33
MAREK, Ł. 599
Marenčin, Albert 196
Margueritte, Bernard 669
Marin, Mariana 785
MARINKOVIĆ, I. 234
Marjanović, Jovan 240
Markiewicz, Jarosław 543
MARKIEWICZ, T. 511
Markov, Georgi 45, 50, 55, **63–65**, 71
MARKOV, L. 65
Marković, Ante 245, 295
Marković, Mihajlo 229, 230, 242, 275, 314, 315
Marković, Vladimir 311, 319
Markovski, Venko 287
Markowski, Zbigniew (viz KRAWCZYK, A.) 145
Márkus, György 336, 360, 362, 371, 381, 382, 407
Markuszewski, Jerzy 535
Marody, Mirosława 270, 276, 511
MAROSZEK, J. 657
MARSZALEC, J. 767
MARSZAŁKOWSKI, T. 508
Mart, Włodzimierz (viz Kofman, Jan) 746
MARTIN, R. 99
MARTINEK, B. 99
MARTINOVIĆ, I. 278
MARUNIAK, P. 97
Marušiak, Juraj 98, 99, 118, 133, 201, 204, 209, 213, 215, 216, 220, 222, 223
Marvanová, Hana 127, **171–172**
Marx, Karl (též jako Marx, Karel nebo Marks, Karol) 297, 304, 336, 360, 381, 665, 792
Masaryk, Jan 83
Masaryk, Tomáš Garrigue 83, 120, 154, 161, 179
MASER, P. 423
MASŁOŃ, K. 607
Mašić, Slobodan 311
MAŠÍN, B. 99
Mašín, Ctirad 85
Mašín, Josef 85
Mašín, Josef Vladimír 85
MAŠÍNOVÁ, Z. 99
MATES, P. 143

Matinić, Marijan 311
Matka Tereza z Kalkuty 36
MATKOWSKA, E. 423, 482
MATLAK, K. 585
Matolay, Magda 355, 399
MATOUŠ, V. 98
MATTHEWS, J. P. C. 99
Matuszewski, Mateusz 676
Matuška, Alexander 104
Matyja, Elżbieta 560
Matyja, Stanisław 556
Maurin, Krzysztof 626
Maximov, Viktor 582
Maximov, Vladimir 565
May, Gisela 457
Maziarska, Anna 342
Maziarski, Jacek 342, 619
Maziarski, Wojciech (pseudonym: Szukalski, Wiesław) 146, 342, 550, 590, 755
Mazilu, Dumitru 785, 786
Mazowiecki, Tadeusz 494, 499, 500, 506, 518, 519, 527, 530, 531, 537, 538, 547, 548, 552, 553, 554, 559, 562, 564, 567, 573, 574, 579, 594, 621, 633, 634, 636, 643, 650, 670, 673, **708–712**, 730, 752, 764, 765, 766
Mazurek, Małgorzata 733
Mažewski, Lech 513, 552, 612, 640, 761
Mănescu, Corneliu 784, 798
Meckel, Markus Johanes 420, 422, 423, **467–469**
Mécs, Imre 340, 349
Mečiar, Vladimír 132
Medek, Ivan 169
Medveděv, Žores 354
MEDVIGY, E. 341
MEDYŃSKA, W. 47, 57, 71
Mehlhorn, Ludwig 419, 420
MEIER, V. 234
MEJBAUM, W. 668
Mencl, Vojtěch 124
Mencwel, Andrzej 652, 669, 744
Menon, Kumar P. S. 363
MENTZEL, Z. 667
Mérei, Ferenc 349
MÉRÉTIK, G. 513
Merkel, Jacek 642, 649
MERTA, K. 661
Mesić, Stjepan „Stipe“ 277
Mészöly, Miklós 349, 354, 368
Metoděj, sv. 93, 114
MICEWSKI, A. 513
Mickiewicz, Adam 491, 494, 522, 555, 600, 603, 659, 665, 669, 680, 690, 697, 704, 713, 714, 723, 744, 757, 768
Mića doktor (viz Milić, Miodrag) 316
Mićunović, Dragoljub 229, 242, 245, 314, 315
Mierecki, Piotr 559, 560
Mieroszewski, Juliusz 565
Mierzejewski, Piotr 695
MIESZCZANEK, A. (pseudonym: Żylińska, Ewa) 517, 700
Mietkowski, Andrzej 577
Międzyrzecki, Artur 522
Mihajlov, Mihajlo 230, 239, 311, 312, 319, **328–329**
MIHAJLOV, V. 325
Mihajlović, Dragoslav „Draža“ 230, 235, 236, 250, 251, 262, 269, 314, 326
Mihajlović, Kosta 229
Mihajlović-Mihiz, Borislav 229, 230
MIHALÍK, J. 205
Mihálik, Vojtech 124
MICHAEL, K. 472
Michal I., král (viz král Michal I.)
MICHALAK, R. 513
MICHÁLEK, J. 181
Michalkiewicz, Stanisław 532
Michałkowski, Zygmunt 569
Michaux, Henri 165
Michnik, Adam (pseudonymy: Jagodziński, Andrzej; Zagozda, Andrzej; AZ) 94, 117, 156, 300, 301, 348, 399, 494, 495, 497, 498, 500, 506, 513, 520, 521, 522, 525, 526, 527, 528, 531, 532, 535, 539, 542, 544, 545, 546, 547, 551, 552, 553, 554, 555, 557, 558, 563, 564, 566, 567, 570, 572, 574, 579, 580, 582, 590, 591, 595, 600, 603, 606, 617, 618, 620, 630, 637, 639, 644, 648, 652, 668, 681, 683, 687, 690, 691, 692, 696, 697, 699, 702, 705, 710, **713–718**, 723, 740, 741, 744, 746, 750, 757, 760, 761, 769, 770, 772
Mijanović, Vladimir 230, 313, 316, **330–331**
Miklósi, Zoltán 382
Mikloško, František 114, 119, 121, 124, 196, 199, 202, 204, 207, 210, 211
Mikłasz, Paweł 543, 699
Mikołajczyk, Stanisław 490, 491, 734
Mikołajska, Halina 535, 537, 558, 579
MIKULA, V. 202
Milczanowski, Andrzej 541, 549, 556, 569
MILENKOVITCH, M. 325
Milewicz, Ewa 531, 566, 580, 595, 644
Milewski, Jerzy 542
Milić, Miodrag (též jako Mića doktor) 230, 316, 330
Miller, Arthur 810

Miller, Jan Nepomucen 521, 526, 740, 749
Milošević, Slobodan 229, 230, 243, 244, 245, 246, 247, 253, 254, 274, 322, 332
Milton, John 325
Miłosz, Czesław 497, 563, 564, 565, 566, 666, 757
Mináč, Vladimír 104, 119, 199, 200
Mindszenty, kardinál József 345, 363
Minev, Ilija 45, 46, 50, 51, 61, **66–67**
MIOC, M. 816
Miodowicz, Alfred 506, 551, 765
MIRAŠ, I. 33
Mirecki, Leon 519
Mirić, Milan 271
Mironowicz, Mirosław 552
MIŚ, A. 668
Míša, Dušan 121
MÍŠKOVÁ, A. 99
Mitterrand, Danielle 56
Mitterrand, François 45, 50, 51, 56, 71, 78, 116, 552, 766, 810
MIZERSKI, E. 234
Mizikowski, Edward 541
Miziołek, Władysław 539
Mladenov, Petr 52, 68
Mladenović, Tanasije 230
MLAKAR, P. 307
MLEJNEK, J. 149
Mlynárčik, Alex 195
Mlynárik, Ján (pseudonym: Danubius) 108, 112, 129, 196, 212, 219, 220, 223
Mlynář, Hubert (pův. Müller, Hubert) 173
Mlynář, Vladimír 174
Mlynář, Zdeněk 111, 125, 138, 145, 155, 158, **173–174**, 191, 563
Moczarski, Kazimierz 749
Moczulski, Leszek (pseudonym: Naruszewicz, Natalia) 497, 504, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 535, 538, 542, 547, 560, 563, 624, 641, 691, **719–721**, 775
MODOR, Á. 389
Modrow, Hans 471
Modzelewska, Magdalena 559
Modzelewski, Karol (pseudonymy: Bednarski, Czesław; CB; Kwiecień, Krzysztof) 493, 494, 512, 520, 521, 522, 523, 543, 555, 556, 573, 600, 603, 633, 639, 652, 669, 680, 684, 690, 697, 713, **722–725**, 734, 735, 744, 749, 757, 771
Modzelewski, Wojciech Tomasz 601
Modzelewski, Zygmunt 722
Mojžiš, Viliam 119
MOLNÁR, A. 397
Molnár, Gusztáv 407
MOLNÁR, I. D. 343
Molnár, Miklós 349
Molnár, Tamás 361
Momper, Walter 464
MOND, J. 513
Montcorbier, François de (viz Villon, François) 442
Moravčík, Jozef 200
Moravec, Jan 167
Morawiecki, Kornel (pseudonymy: Andrzej; K. M.) 504, 535, 539, 542, 549, 550, 555, 574, **726–728**
MORAWIECKI, M. 728
Morawska, Maria 608
MORAWSKI, J. 585, 731
Morawski, Stefan 523
MORAWSKI, W. 342
MORDKA, C. 668
Morgiewicz, Emil 521, 523, 524, 525, 529, 531, 571, 579, 580, 623, 625, 657
Moroz-Grzelak, Lilla 289
MOSCH, P. 479
Moskit, Marcin (viz GACH, Z.) 512, 612, 619, 631, 696
MOTSCHMANN, K. 449
Mounier, Emmanuela 634
MOZER, Ch. 71
Mroziewicz, Robert (psuedonym: REM, J.) 563, 739
Mrożek, Sławomir 565
Mrtvý, Michal 163
MURZAKU, T. 33
MUSIAŁ, F. 739
MUSIL, M. 174
Muskat, Mariusz 609
MUSTA, A. 33
Mustafa Dževdet (též jako Mustafa, Xhevdet) 30
MUSTAFAJ, B. 33
Muston, Wendy 811
Muszyński, Marek 569, 574
MUVEKKIT-HADŽIHUSEINOVIĆ, S. 265
MÜHLEN, P. von zur 469
MÜLLER, A. 181, 599
MÜLLER, B. 423
Müller, Hertha 782, 798
Müller, Hubert (viz Mlynář, Hubert) 174
Müller, Christine 423, 475
Müller, Jiří 136
Müller, Sylvia 461, 481
Müller-Enbergs, Helmut 423, 449, 482, 486
Münnich, Ferenc 389

Myc, Andrzej 555
Mycielski, Zygmunt 523, 526
MYSZOR, V. 97
MYTZE, A. W. 455

N

Nabokov, Vladimir 119
NADOLSKI, M. 589, 684, 718, 725
Nagode, Črtomir 292
Nagórski, Wiktor 732
Nagy, András 337, 348, 355
Nagy, Bálint 337, 348, 354, 355, 376, 398, 399, 405
NAGY, Cs. 343
Nagy, Gyula 815
Nagy, Imre 340, 345, 346, 349, 351, 352, 354, 356, 357, 359, 363, 373, 374, 388, 389, 394, 396, 398, 399, 405, 406, 409, 410
Nagy, Jenő 338, 339, 340, 349, 350, 354, 371, 372, **392–393**, 396, 405
Nagy, László 198, 201
NAGY, T. 367
Naimski, Piotr 528, 531, 557, 579, 606, 704, 705
Najder, Zdzisław (pseudonymy: Exul; Grodzicki, Bogusław; Kowalski, Marian; Lasocki, Bronisław; Socjusz) 498, 526, 527, 544, 559, 567, 569, **729–731**, 734
Nakov, Voloďa 45, 50, **68–69**
Namiotkiewicz, Walery 713, 734, 736
Nanevski, Duško 287
Narojek, Winicjusz 744
Narożniak, Jan 566, 614, 644, 645, 741
Naruszewicz, Natalia (viz Moczulski, Leszek) 719, 721
Nauman, Pavel 121
NAVAKOVIĆ, A. 278
NAVARA, L. 99
Navrátil, Augustin 115, 128, **175–176**, 199
NAWROCKI, G. 513, 607, 612, 640, 663, 702, 728, 761
Nawrocki, Michał 543, 570, 576
NAWROCKI, W. 191
NAWROCKI, Z. 509
Năvodaru, Ana Maria 799, 809
Neckář, Václav 167
Nedelčev, Michail 46, 64
Nedvědová, Milada 322
Nefedov, Stefan 73
Negoiţescu, Ion 810
Negulescu, Petre P. 811

Nej, Anna (viz Starczewska, Krystyna) 747
NEJA, J. 513, 728
Někrasov, Viktor 563
Němcová, Dana 113, 117, 150, 159, 163, 169, **177–178**, 186
Němec, Jan 167
Němec, Jaromír 123
Němec, Jiří 138, 158, 169, 177, 181, 563
Németh, Miklós 352
Némethová, Zsuzsanna 199
NEOMYTKOVÁ, J. 166
Nepraš, Vladimír 189
Neubert, Ehrhart 420, 421, 423, 441, 445, 447, 449, 452, 455, 458, 464, 466, 469, 472, 474, 476, 479, 483, 486
NEUBERT, H. 421
Neumann, Alfred 427
Neuss, Wolfgang 442
NEŽMAH, B. 307
Nickelsburg, László 346
Nicolaide, Mariana 812
Nicolescu, Pavel 782
Niedek, Andrzej 663
NIEDZIELA, Z. 223
Niedzielak, Stefan 552, 776
Niedzielko, Romuald 570, 769
Niemczyk, Piotr 546, 578
Niesiołowski, Marek 529, 571
Niesiołowski, Stefan (pseudonym: Ostrołęcka, Ewa) 494, 513, 521, 523, 525, 571, 623, 625, 657
Nietzsche, Friedrich 297
Niewęgłowski, Wiesław 614
NIEZABITOWSKA, M. 711
Nikezić, Marko 240, 241, 255
Nikolić, Milan 230, 313, 316, 323, 330
Nikolov, Alexandr 44
Nitschke, Karl Heinz 430
NJAVRO, J. 283
NOËL, B. 223
Noica, Constantin 783, 791, 792, 799, 800, **811–813**
NOIRAUD, É. 423
NOSKOVÁ, A. 96
NOSOWSKI, Z. 599
Noszczak, Bartłomiej 557, 568
Novak, Boris A. 232, 295
Novak, Božo 280
Novák, Ctibor 85

NOVÁK, M. 145
Novomeský, Ladislav (Laco) 104, 105, 107, 124
Novosella, Sabri 228, 229
Novotný, Antonín 86, 87, 88, 105, 108, 129
NOVOTNÝ, J. 181
Nowacki, Jerzy 580
NOWACKI, P. 675
Nowak, Edward 540
NOWAK, J. R. 343
Nowak, Krzysztof 559, 642
Nowak, Leszek 673
Nowak, Stefan 513, 561
Nowak, Tadeusz 367
Nowak-Jeziorański, Jan 513, 566, 569, 587, 713, 714, 757
Nowakowa, Irena 532
Nowakowski, Marek 354, 526, 578, 582
Nowicki, Jan (viz Karpiński, Jakub) 652, 654
Nowicki, Marek (pseudonymy: KF; Man) 576, 693, **732–733**
Nowosad, Andrzej 57
Nyczek, Tadeusz 544

O

Obtulovič, Ľudovít 103
Okáli, Daniel 105
OKOŃSKA, M. 748
OKOŃSKI, M. 602, 739
Okudžava, Bulat 328
Okulicki, Leopold 582
Olejnikov, Nikolaj 769
OLEŚ, S. 731
Olič, Jiří 121, 124, 195, 215
Olszewski, Jan 498, 500, 513, 520, 526, 527, 537, 557, 558, 567, 570, 574, 592, 653, 681, 689, 690, 705, 706, 723, 729, 730, **734–736**, 774
OLSZOWSKY, H. 421, 458
Olujić, Dragomir 230, 316, 330
Ondruš, Vladimír 200
Onescu, Eugen 782
Onyszkiewicz, Janusz 128, 594, 634, 635, 752
Onyszkiewicz, Wojciech 523, 531, 570, 579, 644, 701, 704, 705, 771
OOSTLANDER, A. M. 278
Opletal, Jan 130, 154
OPREA, M. 787
Oracz, Wojciech 532, 673
Orbán, Viktor 340, 352, 358, **394–395**
Orlikowski, Marian 57
ORLOF, E. 776
Orłoś, Kazimierz 582
Ornest, Otto 112
Orosz, István 338
Országh, Pavol (viz Pastier, Oleg) 215
Orwell, George 216, 219, 564, 745
Osadčuk, Bohdan (pseudonym: Berlińczyk) 458, 565
Osęka, Andrzej 576
OSĘKA, P. 512, 513
Osmani, Kadri 228
Ossowska, Maria 494, 520, 525, 652, 667, 686, 740
Ossowski, Stanisław 494, 561, 634, 652
OST, D. 513
Ostaszewski, Zbigniew 590
Ostatek, Zdzisław 575
Ostrołęcka, Ewa (viz NIESIOŁOWSKI, S.) 513, 625, 657
Ostrowski, Grzegorz 585
Ostrowski, Wojciech 525, 561, 573
Otáhal, Milan 96, 97, 99, 145, 194
Otvös, István 366
OTWINOWSKA, B. 516
Owen, David 311
Öllös, László 199, 201
Örkény, Antal 359, 405

P

Pacepa, Ion Mihai 795
Pacewicz, Piotr 578, 702
Pacuła, Jan 540
Paczkowski, Andrzej (pseudonym: Andrzejewski, Jakub) 99, 144, 508, 513, 525, 564, 606, 607, 671, 684, 693, 699, 718, 731, 767
Pačrami, Fadil (též jako Paçrami, Fadil) 36
Pahnke, Rudi 420
Pach, Henryk 534
Pachman, Luděk 136, 189
Pacholska, Agnieszka 711
Pajdak, Antoni 525, 528, 529, 557, 558, 579, 734, 749, 774
Pajetta, Giancarlo 714
Pákh, Tibor 536
PALA, J. 176
Palach, Jan 55, 90, 91, 93, 109, 117, 136, 139, 140, 159, 330, 726

Palančanin, Vladimir 315
Palavestra, Predrag 230
Palczewski, Andrzej 732
PALEČEK, P. 98
Paleologu, Alexandru 785, 792, 807, 812
Paler, Octavian 785, 807
PALEŽEV, J. 72
Palić, Milorad 229
Palka, Grzegorz 543, 639
Palko, Vladimír 119
Palouš, Martin 184
Palouš, Radim 184
Paloušová, Pavla 122
PALUCH, M. 646
Pályi, András 372, 380, 389, 404
Pałka, Zenon 645, 726
Pałubicki, Janusz 542, 544, 548, 549, 556
Pannach, Gerulf 443
PANNÉ, J.-L. 513
PANOV, K. 47, 65
PAŃKÓW, I. 619
Pap, Mária 360
PAPACOSTEA, Ş. 808
papež František (viz František, papež)
papež Jan Pavel II. (viz Jan Pavel II., papež)
Papiernik, Bogdan 529
PAPILIAN, A. 808
Pápp, László D. 815, 816
PAPUGA, J. 694
PARADOWSKA, J. 767
Paradžik, Ante 231
Paraga, Dobroslav 252, 273, 280
Parandowski, Jan 520, 558
Paraschiv, Vasile 782, 800, **814**
Parchimowicz, Wiesław 531
PARMELEE, D. 514
Parnisari, Patrizia 445
Partyka, Jacek (viz Zaleski, Tadeusz) 534
Parvi, Adam 364
Parys, Jan 777
PASIERB, B. 514
Pasternak, Boris 565, 769
Pastier, Oleg (pseudonymy: Országh, Pavol; Sojka, Jakub) 121, 124, 195, 205, **215**, 217
PASTIEROVÁ, L. 215
PASZYŃSKI, W. 748
Patapievici, Horia-Roman 808
Patočka, Jan 92, 111, 112, 122, 138, 155, 158, 161, 177, **179–181**, 563
PATON, D. 145
PAUER, J. 99, 174
Pauker, Ana 780, 789, 790
Paul, Jean 457
Paumer, Milan 85
Pavelić, Ante 226, 257, 262
PAVLETIĆ, V. 283
Pavlíček, František 112
Pavlíček, Jiří 127
Pavlík, Ondrej 105
Pavlov, Konstantin 55
Pavlović, Živojin 314
Pawlicka, Małgorzata 578
PAWŁOWICZ, J. 514
Paziewski, Michał 585
PAŽOUT, J. 99, 188
Pârvulescu, Constantin 784, 795, 798
Pătrăşcanu, Lucreţiu 780, 788
PECKA, J. 97, 99, 100
Pecka, Karel 222
PEČINKA, B. 183
PEHE, J. 146
Pejović, Danilo 254, 271
PELC, J. 166
PELC, M. 278
Pelikán, Jiří 125, 128, 563
Penc, Stanislav 125
Penčev, Dimitr 48
PENČEV, G. 58
PENN, S. 702
Penttinen, Eira 805
Perko, Franc 304
Pernal, Marek (pseudonymy: Dobiecki, Michał; Jerke, Adam) 144, 191, 214, 514, 767
PERNES, J. 96, 99, 100
Perović, Latinka 241, 255
PERSAK, K. 510
PERSTICKÁ, D. 223
PEŠEK, J. 96
Pešić, Vesna 318
PÉTERI, G. 47, 423, 514
PETERNÁK, M. 399
PETEV, N. 58
Petkov, Nikola 43

Pető, Iván 359
Petőcz, Csilla 208
Petr II., král (viz král Petr II.)
PETRAČ, B. 278
Petranský, Ivan A. 131
PETRAŠKOVIĆ, Z. 327
Petrescu, Dan 783, 785
Petri, György 338, 354, 405
Petrov, Josif 48
Petrov, Valeri 56, 70, 71
PETROV, Z. 72
Petrov-Ivanič, Ivan 49
Petrović, Gajo 254, 271
PETROVIĆ, M. 319, 323
Petryńska, Magdalena 319, 322, 333
Petřivý, Tomáš 119, 195, 203
PETZOLD, C. 423
PETZOLD, U. 422, 478
Pękala, Leszek 546, 738
PFEIFFER, M. 472
PFEIL, U. 423
Pflugbeil, Sebastian 419
Phillips, David 64
PHILIPSOVÁ, Z. 146
PIASECKA, J. 511
Piasecki, Bolesław 689, 708
PIĄTKOWSKI, K. 685
PIEKŁO, J. 234
Pieniążek, Norman 755
Pieńkowska, Alina 532, 559, 609, 638, 760, 763
Pieńkowski, Piotr 544
Pietkiewicz, Antoni 567
Pietruszka, Adam 546, 738
Pietrzak-Merta, Magda 408
PIETSCH, A.-J. 508
PIETZSCH, H. 423
PIĘCIAK, W. 423
Pigłowski, Bogdan 645
Pigoń, Stanisław 520
Pik, Katalin 355
Píka, Heliodor 84, 103
Pillat, Constantin 791, 792
Piłka, Marian 533, 534, 560, 608, 642
Piłsudski, Józef 494, 535, 560, 714, 719, 774
Pines, Ignacy 532
PINGEL-SCHLIEMANN, S. 423, 455, 472, 474, 483
Pinior, Józef 544, 548, 549, 569, 574, 629, 630, 648
Pinochet, Augusto 137
Piotrowski, Grzegorz 546, 738
Piotrowski, Mieczysław „Ducin“ 128
PIOTROWSKI, P. 99, 514, 728
PIPA, A. 33
Pirker, Pero 241, 272
Piruze-Majski, Petre 287
PISULIŃSKI, J. 514
Pithart, Petr 163, 194
PITSCH, R. 458
Pitu, Luca 783
PIWOWARCZYK, D. 589
Placák, Bedřich 169
Placák, Petr 648
Plajban, Ionel 782
PLASARI, N. 33
Platón 441, 812
Plesnar, Łukasz A. 544
Pleşu, Andrei 783, 785, 800, 801, 807, 808, 812
Pleśnar, Adam 520, 533
Plevza, Viliam 108
Plocek, Evžen 109
Ploog, Sybille 485
Pluta-Czachowski, Kazimierz 534, 774
Płatek, Zenon 739
Płońska, Maryla 609
Płużańska, Zofia 640, 696
PŁUŻAŃSKI, T. M. 640
Pobożny, Henryk (viz Targalski, Jerzy) 754
Podalak, Sławomir 613
PODHORODECKI, L. 234
PODLIPNÁ, F. 223
POGONYI, L. 382
Pochitonow, Ziemowit 678
Pokorná, Tereza 98, 129
POLAK, E. 643
POLAK-PAŁKIEWICZ, E. 513, 736
Polanský, Ivan 152
Poleski, Maciej (viz Bielecki, Czesław) 590, 591, 718
POLGAV, M. 278
Polkowski, Jan 544
POLLACK, D. 275, 423, 472, 474, 479
POLLO, S. 32

Półtawska, Wanda 210
POMIAN, G. 514
Pomian, Krzysztof 514, 522, 565, 600, 633, 665, 713, 744
Pomorska, Joanna 300
Ponická, Hana 112, 116, 117, 121, 196, 200, 206, 213
Popescu, Aurel 782
Popescu, Carmen 781, 782
Popescu, Dumitru Radu 807
Popiel, Karol 491
Popiełuszko, Jerzy 505, 546, 585, 614, 693, 735, **737–739**, 752, 753
Popławski, Adolf 608
Popov, Nebojša 229, 230, 242, 314, 316, 319, **332–333**, 563
Popov, Nikola 45, 50
Popović, Alexandar 314
Popović, Mića 229, 230, 314
POPOVIĆ, R. 320, 323
Popović, Srdja 318
Poppe, Gerd 419, 468, **470–472**, 473, 481
Poppe, Ulrike 418, 420, 421, 431, 446, 470, **473–474**
Popper, Karl Raimund 564, 753
PÓR, E. 342
PORTER, D. 816
POSLEDNÍ, P. 181
Pospíchal, Petr 113, 115, 117, 118, 123, 128, 133, 143, 148, 156, 161, 163, 169, 172, 174, 176, 177, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 549, 647
POSPÍŠIL, F. 96, 143
POTEL, J.-Y. 514
PRADETTO, A. 514
Prądzyński, Ludwik 610
PREČAN, V. 96, 97, 99, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 156, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 176, 178, 181, 183, 185, 187, 190, 191, 220, 342
PRIFTI, P. 33
PROKOP, J. 514
PROKOP, S. 458
Průcha, Milan 212
PRUŠKOVÁ, Z. 223
Prutianu, Ştefan 785
Przastek-Samokowa, Maria 65
Przemyk, Grzegorz 544, 737, 769
Przewłocki, Janusz 536, 561, 600
Przybylski, Józef 559
Przyłubska, Dorota 662
Przywara, Danuta 732
PŘIBÁŇ, M. 153
PSOTA, Z. 711

Pstrowski, Wincenty 768
PTACZEK, J. 688
Pučnik, Jože 232, 233, 254, 293, **302–303**
Puhovski, Žarko 228, 280
PUCHALSKA, M. 507, 694, 733
PUŁASKI, M. 223
Puškin, Georgij 456
Putík, Jaroslav 121
PUTO, A. 32
Püspöki-Nagy, Péter 198
PYJAS, F. 514
Pyjas, Stanisław 496, 530, 577, 579, 601, 644, 678, 681, 691, 705
PYTEL, G. 508
PYTLAKOWSKI, P. 646

Q

QUECK, A. 478

R

RÁCZ, A. 395
Rácz, Sándor 349, 351, 359, **396–397**, 405
Raczyński, Edward 692
Račan, Ivica 245, 277
Radecka, Joanna 639
RADELJIĆ, Z. 276
Radev, Valentin 44, 49, 61
Radeva, Silvia 52, 67, 78
Radnóti, Sándor 351, 361
Radoi, Nicolae 782
Radoev, Ivan 56
Radok, Alfréd 157
Radosav, Doru 804, 810, 814
Radovicka, Islam 28
Radović, Radomir 230
Radziewicz, Julian 748
Radziwiłł, Anna 576
Radziwiłł, Konstanty 546
Rafał (viz Borusewicz, Bogdan) 608
Rafał (viz Klincewicz, Teodor) 662
RAINA, P. 514, 637, 718, 739
RAINER, M. J. 341, 343

Rajk, László (také jako Kovács, István) 338, 339, 348, 349, 357, 372, 374, 376, 386, **398–400**, 405, 407, 409, 563
Rajk, László st. 345, 346, 388, 398
Rajnov, Bogomil 56, 58, 71, 72
Rajski, Adam (viz Goszczyńska, Joanna) 146
Rajski, Marian 590
Rajt, Ľubomír 121
Rakitić, Slobodan 229
Rákosi, Mátyás 345, 388, 409
Rakovski, Marc (viz Bence, György a Kis, János) 360, 362, 381, 382
Rakowski, Mieczysław 760, 765, 767, 769
Ralin, Radoj (vl. jm. Stojanov, Dimitr) 45, 49, 56, **70–72**, 77
RAMET, S. P. 276
RAMPHAL, S. 151
RANCE, D. 33
RANKE, W. 422
Ranković, Alexandar (též jako Ranković, Aleksandar) 227, 228, 229, 236, 239, 240, 256, 257, 279, 312
Rapacki, Marek 541
Raszewski, Zbigniew 557
Rathenow, Lutz 418
Ratušinskaja, Irina (též jako Ratušinska, Irina) 769
Rawicz, Juliusz 614, 702, 732
Rawski, Marcin (viz Bielecki, Czesław) 590
RÁZEK, A. 99
Răceanu, Grigore Ion 784, 785, 796, 798
Răceanu, Mircea 785, 796
Rădulescu, Mihai 811
Răscol, Vasile 782
Răutu, Leonte 791
Reagan, Ronald 775
REIFF, R. 514, 637
Reich, Jens 420, 485
REIN, G. 421
Reinerová, Hana 57, 64
REINHARD, W. 482
REINHARTZ, D. 325
REIPRICH, S. 466
Reisel, Marián 121
Rekulski, Antoni T. (viz Kulerski, Wiktor) 676, 677
REM, J. (viz Mroziewicz, Robert) 739
RÉMOND, R. 514
RENNER, H. 202
REPE, B. 296
RÉT, R. 402
Rév, István 348
Révai, József 363
Rewska, Hanna (viz Szarzyńska-Rewska, Anna) 493, 519, 561, 749
Rey, Antoni 576
Reykowski, Janusz 564
Réz, Pál 348
RICHIR, M. 181
RICHTER, A. 395
Richter, Edelbert 419, 420, 481
RICHTER, M. 424, 479
Rilski bor (viz Zarkin, Georgi) 75
RIPP, Z. 343
RISSMANN, E. 342
RISTEVSKI, S. 234, 289
Ristić, Pedja 311
Roberts, Len 367
ROBINSON, W. F. 514
Rodé, kardinál Franc 304
Rodowska, Krystyna 223
ROGACZEWSKA, K. 514
ROGOWSKA, B. 599
ROGULSKA, A. 510
ROHLÍKOVÁ, S. 144
Rojek, Stanisław 755
Rokita, Jan Maria 546, 720
ROKNIĆ, A. 331
Rokossovskij, Kontantin 572
Roland, Christa 448
ROLICKI, J. 514, 619
ROLIŃSKI, A. 514, 628
Rolland, Romain 154
Roman, Petre 799
Roman, Valter 799
Romaszewska, Zofia 530, 541, 543, 557, 561, 580, 644, 663, 698, 740, 743
Romaszewski, Zbigniew (pseudonym: Z. Z.) 128, 498, 530, 536, 541, 543, 545, 548, 557, 561, 570, 580, 581, 618, 644, 648, 663, 677, 683, 687, 693, 698, 716, **740–743**, 750, 772
Romek, Zbigniew 660, 666
Róna-Tass, Ákos, 407
ROSENBLUM-CALE, K. 319
Rosić, Ljubica 322, 325, 326, 328, 330, 332
Rosner, Andrzej 538, 644, 754
Rost, Michael 465
Rost, Thea 465
Roszkowski, Wojciech 32, 47, 79, 201, 276, 296, 319, 343, 424, 721, 730, 787
ROZEHNAL, D. 156

Rozpłochowski, Andrzej 543, 573, 639
RÓZSA, J. 341, 395
Rożek, Janusz 533, 548, 575, 655
RUANE, K. 514, 739
Rubi, Mario 315
RUDJINČANIN, B. 323
RUDKA, S. 515, 728
Rudnicki, Adolf 520
RUDNICKI, S. 694
Rudzińska, Anna 493, 520, 689, 749, 777
Ruchniewicz, Krzysztof 98, 423, 424, 458, 510
Rulewski, Jan 500, 538, 543, 573, 574, 639, 706
Ruml, Jan 122, 648
Ruml, Jiří 122, 124, 125, 129, 140, 147, 219
Rupel, Dimitrij 232, 233, 254, 295
RUPNIK, J. 515
Rus, Veljko 254, 293
RUSINOW, D. 276
Ruskov, Jordan 44, 48
Ruszar, Józef 530, 532, 570, 577, 673
RUSZKOWSKI, J. 424, 445, 449, 452, 455, 462, 464, 466, 472, 474, 479, 483, 486
Rutkowska, Joanna 730
Rutkowski, Piotr 663
RUZIKOWSKI, T. 515
Rüddenklau, Wolfgang 419, 420, 424, 436, 452, 469, **475–476**, 479, 483
Rybáček, Ludvík 123
Rybicka, Bożena 559
Rybicki, Arkadiusz 524, 531, 535, 559, 560, 608, 609, 641, 642, 649
Rybicki, Józef 527, 528, 579, 676, 771
Rybicki, Mirosław 559
RYBIŃSKI, M. 616
RYCERSKA, I. 234
Rýdl, Miroslav 123
RYCHARD, A. 276
RYCHETSKÝ, L. 187
RYCHLÍK, J. 99, 202, 289
Rymkiewicz, Jarosław Marek 559
Rysiewicz, Adam 590
RZEPLIŃSKI, A. 733

Ř

Řezníček, Pavel 121

S

SK (viz Kisielewski, Stefan) 658
Sabbat, Kazimierz 727
SABLIĆ TOMIĆ, H. 283
Sadłowski, Czesław 533, 575, 655
Sadowska, Barbara 544, 737, 769
Sadowski, Andrzej 627
SADOWSKI, Z. 688
Safjan, Dorota Maria 754, 755
Safjan, Marek 754, 755
Sacharov, Andrej 310, 498, 565, 581, 635, 645, 714, 740, 742, 745
SACHSE, Ch. 422, 461
SALAJ, B. 278
SALAMON, K. 343
Salij, Jacek 558, 626, 739
Samardžić, Radovan 229, 230
SAMOJŁOWICZ, A. 628
Samoliński, Wojciech 608, 641
SAMSON, I. 202
Samsonowicz, Jan 559, 608, 641
Sandauer, Artur 520
Sándor, Eleonóra 199, 201
Sándor, Rezső 201
Santorski, Jacek 525, 737
Sapeła, Piotr 614
SÁRKÖZI, M. 364
Sartre, Jean Paul 364, 810
SASANKA, P. 515, 685, 700, 743, 773
SASVÁRI, E. 372, 399
Satora, Janusz 638, 695
Savov, Gančo 47, 62, 74
Sawicki, Mirosław 540
SAWICKI, W. 632
Săbev, Christofor 51
Sâmpăleanu, Dan 785
Sâmpăleanu, Gina 785
Sănătescu, Constantin 788
Scriptor (viz Macierewicz, Antoni) 704
SCRUTON, R. 424, 441
SEBESTYEN, V. 343

Sedala, Peter 203
Seidenschnurr, Heinz Otto 435
Seifert, Jaroslav 105, 111, 121, 152, 158
Seigewasser, Hans 484
Sekaninová-Čakrtová, Gertruda 112, 155
SEKELJ, L. 276
Sekulski, Zbigniew 529, 531
Selecký, Anton 116, 117, 119, 196, 199, 200, 206, 213
Selenić, Slobodan 229
Selić, Momčilo 230, 311
Sello, Tom 466, 476
Selucký, Radoslav 107
SEMKA, P. 706, 767
Sempołowska, Stefania 749
SENGESPEICK-ROOS, Ch. 424, 479
Seweryn, Andrzej 603
Sęk, Piotr 533
SHAFIR, M. 787
SHEHU, B. (též jako ŠEHU, B.) 33
SHER, G. S. 276
SHKENDI, S. (též jako Škendi, S.) 33
SHOUP, P. 276
Shultz, George 66
Schaff, Adam 212
Schau, Günter 419
SCHÄFER, B. 424
SCHEER, U. 424, 466, 479
SCHIFFEROVÁ, V. 181
Schilling, Ewa 478
Schilling, Kathrin 478
SCHILLING, M. 472
Schilling, Walter 418, 422, **477–479**
Schirdewan, Karl 427, 428
Schlegel, Bert 436
SCHLETT, I. 343
Schlöndorf, Volker 761
SCHMIDT, F. 33
Schmidt, Helmut 129
Schmutzler, Siegfried 428
SCHNITZLER, S. 479
SCHOVÁNEK, R. 146, 181
SCHÖN, A. 422, 478
SCHÖPFLIN, G. 47, 209, 220
Schröder, Richard 467
SCHRÖTER, U. 422
Schumann, Erich 426
Schult, Reinhard 419, 481
SCHULZ, M. 482, 486
SCHUSTER, R. 205
Schuster, Silke 436
SCHWAN, G. 667
SCHWARTZ, M. 320, 331
SCHWENGER, H. 441
Sibinović, Mladen 311
Siciński, Henryk 567
SIEDLECKA, J. 515
Siedliński, Piotr 547
Sielezin, Jan Ryszard 727, 767
Siemiński, Zbigniew 529
Sienkiewicz, Henryk 550, 659
Sierpiński, Wacław 520
Sikora, Rudolf 195
Sikora, Zbigniew 613
SIKORSKA, G. 144, 148, 149
Sikorska, Urszula 590, 591, 593
Sikorski, Jerzy 559
Sikorski, Władysław 582
SILBER, L. 234
Siła-Nowicki, Władysław 527, 537, 557, 558, 735, 764
Sima, Horia 811
Simeon II., car (viz car Simeon II.)
SIMEONOV, P. 79
SIMMONS, M. 160
Simon, Hans 475
Simon, Robert 455
Simović, Ljubomir 229
Singer, Isaac Bashevis 119
Siňavskij, Andrej 565
SIPOS, L. 374, 410
SITEK, R. 668
Siwiec, Ryszard 523
Skála, Dušan 123
Skalický, Miroslav 111
SKALMOWSKI, W. 661
SKALNIK, L. C. 146
Skalski, Ernest 546, 702, 808
Skarga, Barbara 181, 573, 576
SKILLING, H. G. 146
SKOCZYLAS, J. 507, 651, 767
SKOCZYŃSKI, J. 668

Skórzyński, Jan 514, 515, 556, 557, 558, 559, 564, 567, 568, 569, 571, 575, 578, 579, 580, 581, 583, 637, 643, 685, 700, 712, 717, 718, 728, 766, 767
Skórzyński, Zygmunt 518, 615
SKWIROWSKA, S. 515
Slánský, Rudolf 85, 104, 106, 154
SLAVOV, A. 65
Slavov, Ivan 77, 79
Słomka, Adam 515, 547, 720, 721
Słonimski, Antoni 494, 520, 526, 557, 558, 604, 690, 713, 714
Słowacki, Juliusz 491
SŁOWAKIEWICZ, A. 515
SŁOWAKIEWICZ, M. 808
Słowik, Andrzej 539, 573, 639, 706
Słowikowska, Maria 755
SMIRNOVA, N. D. 33
Smolar, Aleksander (pseudonym: Wert, Adam) 343, 504, 515, 604, 652, 669, 714, **744–746**
Smolar, Eugeniusz 504, 576, 603, 745
Smolar, Nina 745, 746
Smole, Dominik 293, 302
SMOLEŃSKI, P. 455, 483, 515, 609, 612, 619, 637, 640, 651, 663, 679, 703, 746
SMOLKA, I. 770
Smrkovský, Josef 89, 155, 429
Smykał, Jacek 527, 608, 704
SNEÉ, P. 389
Snopek, Jerzy 364
SNOPKIEWICZ, J. 707
Sobadžijev, Lubomir 45, 49, 52, **73–74**
Sobieszek, Lech 559
Sobolewska, Elżbieta 359
Socjusz (viz Najder, Zdzisław) 729
SOCHOŃ, J. 739
Sojka, Erich 717
Sojka, Jakub (viz Pastier, Oleg) 215
SOKALSKI, J. 585
SOKOLIŃSKA, J. 750
Sokolov, Lazar 287
Sokołowska, Magdalena 635, 752, 767
Sokołowski, Antoni 532, 609, 638, 695
SOLAK, Z. 515
Solski, Andrzej 662
Solt, Ottilia 337, 340, 348, 354, 355, 357, 358, 371, 377, 382, 387, 388, **401–402**, 563
Solženicyn, Alexandr 45, 49, 87, 311, 328, 565, 745
SOŁTYSIAK, G. 515, 637, 694
Somlai, Katalin 396
Sonik, Bogusław 530, 577, 678
SOPEL, T. 657
Sorescu, Marin 783
Soros, George 354, 361, 394, 410, 745
Sós, Vilmos 351, 361
Sosnora, Viktor 769
SOSNOWSKI, L. 739
Sowa, Kazimierz 626
Sowiński, Paweł 515, 554, 592, 593, 596, 607, 688, 728, 742, 750
Sölle, Dorothee 450
SPAŁEK, R. 515, 685, 700, 743, 773
Spasov, Georgi 46
Spasov, Ivan 61, 68, 71
SPASOVSKI, M. 265
SPEHNJAK, K. 275
Spiridon, Cassian Maria 785
SPIRIDONOV, A. 58
Spiru, Nako 30
Spodziej, Bogdan 639
Spranger, Eduard 456
Spychalski, Mirosław 648
Sroka, Bronisław 608, 641
STAAB, P. 445
STAECK, K. 455
STACH, A. 424, 441, 445, 449, 452, 466
Stachová, Helena 168
STAKE, S. 479
Stalin, Josif Vissarionovič 19, 219, 237, 251, 252, 256, 269, 310, 388, 398, 426, 427, 465, 490, 561, 571, 774, 791
Staliński, Tomasz (viz Kisielewski, Stefan) 658, 659, 660, 661
STALLAERTS, R. 276, 283
Staniewicz, Restytut 560
Staniszkis, Jadwiga 509, 514, 515, 537, 564, 640, 652, 669, 744
STANKOVIČ, A. 166
Stanny, Tadeusz 559
Stanosz, Barbara 576
Stanowski, Adam 532, 547, 672, 673
Stańczyk, Piotr 540
Stański, Tadeusz 538, 542, 720
Starczewska, Krystyna (pseudonymy: J. L.; Katarzyna; Kruk, Anna; Lasecka, Julia; Nej, Anna) 540, 576, 644, **747–748**
Starczewski, Stefan 532, 563, 576, 644, 732, 748
Stárek, František (Čuňas) 111, 128, 132, 166, 171
STARNAWSKI, W. 640
Starzyński, Stefan 774
Staško, Jozef 103

STATKOV, D. 65
Stawiński, Janusz 343
Stawiszyński, Wojciech 541
STAWOWY-KAWKA, I. 289
STECZOWICZ-SAJDEROWA, Z. 589
Stefan (viz Bujak, Zbigniew) 617
Stefanova, Nevena 46
STEFANOVIĆ, N. 276
STEFAŃSKI, L. 509
Stefański, Stanisław (viz SULEJA, W.) 632, 725
STEIN, H. 445
Steinberger, Bernhard 457
Steinhardt, Nicolae 791, 792, 812
Steinsbergowa, Aniela 495, 519, 520, 527, 528, 536, 537, 557, 558, 579, 687, 740, **749–750**
Stelmachowski, Andrzej 562, 564, 635, 650, 735, 767
Stembrowicz, Kazimierz 590, 755
Stempowski, Jerzy 565
Stepek, Jan Andrzej 672, 673
STEPIĆ, M. 265
Stepinac, kardinál Alojzije 231, 236, 269, 274
STERLINGOW, M. 767
STEVENS, J. N. 99
Stępień, Jerzy 515, 567
Stępiński, Zygmunt 590
STOCK, W. 423, 449
Stoel, Max van der 112, 155, 180
Stoian, Nicolae 795, 801
Stoichiţa, Victor 812
STOJADINOVIĆ, S. 234
Stojan, Andrej 299
Stojanov, Dimitr (viz Ralin, Radoj) 70
Stojanović, Lazar 314
Stojanović, Miodrag 315
Stojanović, Svetozar 229, 230, 242, 314, 315, 316
Stojanović, Vojislav 230
STOKES, G. 382, 387, 402
Stolarz, Bolesław 525
Stomma, Stanisław 494, 515, 518, 519, 527, 545, 548, 562, 578, 627, 642, 658, 670, 706, 752
Stork, Coen 804, 807
Straciłowski, Stefan 532
Strasz, Małgorzata 515, 554, 611, 622, 631, 637, 685, 694, 700, 712, 718, 728, 739, 755, 767
Stres, kardinál Anton **304–305**
Strękowski, Jan 540, 736
Strinka, Július 196
STRÓŻEWSKI, W. 753
Strýko, Marcel 195
Strzelecki, Jan 457, 508, 526, 532, 533, 572, 633
STRZELECKI, M. 515
Strzemieczny, Jacek 594, 596
Student (viz Lis, Bogdan) 695
Studziński, Bogumił 529, 532, 575
Stupac, Omer 263
Styczeń, Tadeusz 673
SUBOTIĆ, M. 619
SUK, J. 97, 100, 146, 160
Sukiennicki, Wojciech 534
Sulecki, Władysław 532, 577
SULEJA, W. (pseudonym: Stefański, Stanisław) 632, 725
Sulik, Bolesław 584
SULYOK, M. 341, 395
SUŁEK, A. 276, 654
SUMARA, Z. 739
Supek, Rudi 227
SUROSZ, M. 153
SUSZKO, J. 661
Sutarski, Konrad 343, 367
SUWARA-MARČOKOVÁ, B. 223
SÜß, S. 424
SÜß, W. 424
SÜSSMUTH, R. 472
Sütő, András 390
SVATOŇ, V. 191
Svetina, Tone 294
Sviták, Ivan 123, 212, 218
Svoboda, Jan 127
Svoboda, Ludvík 90, 129, 136, 155
Syla, Gani 228
Syryjczyk, Tadeusz 540, 626, 627, 706
Szabo, Alexander 203
SZABÓ, J. 342
SZABÓ, K. 395
Szabó, Miklós 337, 348, 354, 355, 359, 387, **403–404**, 405
Szabó, Zoltán 379
Szaciłowski, Stefan 673
Szacki, Jerzy 457, 576
Szafranek, Anna (viz Łukasiewicz, Małgorzata) 422
SZAKOLCZAY, L. 367
Szalai, Pál 354, 359
SZAŁAGAN, A. 661, 668
Szaniawski, Klemens 533, 537, 576, 613, 635, **751–753**

Szański, Andrzej (viz Gluza, Zbigniew) 773
SZAREK, J. 512, 514, 515, 679
Szarka, Katarína 208
SZARUGA, L. 445
Szarzyńska-Rewska, Anna (též jako Rewska, Hanna) 689, 690
Szász, Béla 346, 388
Szawiel, Tadeusz 525
SZAYNOK, B. 98
SZCZEPANOWICZ, M. 202
Szczepański, Jan Józef 520, 527, 567, 729, 730, 734
SZCZEPUŁA, B. 609, 640
SZCZERSKI, K. 628
SZCZESIAK, E. 515, 611, 612, 643
SZCZĘSNA, A. 703
Szczęsna, Joanna 507, 528, 561, 578, 600, 601, 698, 701, 702, 770
Szczudłowski, Tadeusz 610, 641
Szczuka, Stanisław 557, 730, 734, 774
SZCZYGIEŁ, M. 168, 640
Szczypiorski, Adam 527, 528, 579, 749
Szczypiorski, Andrzej 526, 730, 733
SZEGEDI, P. 343
Szechter, Ozjasz 579
SZEJNERT, M. 515, 585
Szelényi, Iván 336, 347, 348, 360, 383, 384, 398
Szent-Iványi, István 407
Szentjóby, Tamás 383
Szeremietiew, Romuald 538, 542, 720
Szilágyi, Sándor 343, 348, 354, 359, 364, 365, 376, 377, 378, 380, 382, 384, 386, 387, 389, 403, 404, **405–406**, 407, 408
SZKUTNIK, T. 640, 766
Szlajfer, Henryk 521, 522, 555, 600, 603, 652, 681, 713, 723, 744
SZNAJDER, A. 599
Szomański, Andrzej 547, 720
Szomolányi, Soňa 200
Szostkiewicz, Adam 711, 733
Szozda, Tadeusz 532
Szőcs, Géza 782, 795, 798
Szpakowska, Małgorzata 524, 652
Szpakowski, Zdzisław 608, 672
Szpotański, Janusz 522, 659, 690, 734
Szubert, Piotr 540
Szukalski, Wiesław (viz Maziarski, Wojciech) 146, 342
Szumiejko, Eugeniusz 502, 540, 541, 574, 618, 629, 630, 695
Szűcs, Jenő 348
Szwed, Anna 577
Szwemin, Piotr 614
Szyma, Tadeusz 626
Szymańska, Anna Teresa 732
SZYMAŃSKA, E. 736
Szymańska, Hanna 627
Szymańska, Irena 627
SZYMAŃSKA, Z. 145, 160, 510
Szymański, Bartosz 662
Szymański, Łukasz 807
Szymborska, Wisława 558, 573
Szymborski, Krzysztof 524, 652

Ş

Şora, Mihai 785, 807
Ştefănescu, Şerban 809

Ś

Ślisz, Józef 548, 576
Śliwa, Bogusław 567
Śliwak, Tadeusz 367
Śliwiński, Krzysztof 525, 600, 634
Śmigły-Rydz, Edward 774
Śmiłowicz, Piotr 561, 566, 577, 578, 580, 581, 596, 602, 625, 646, 656, 657, 743, 750
Śniegocka, Kalina (viz Kuligowska, Halina) 146
Śpiewak, Paweł (pseudonym: Cękalski, Roman) 534, 668, 670, 699
Śreniowski, Józef 570, 579
ŚRODA, K. 181
Światło, Józef 569
Świerczewski „Walter“, Karol 600, 768
ŚWIERCZYŃSKA, D. 818
Święcicki, Andrzej 752
Świtek, Marian 541, 610, 642, 695
Świtoń, Kazimierz 532, 534, 536, 550, 560, 570, 577, 579, 609, 687, 761

Š

Šabata, Jan 182, 183
Šabata, Jaroslav 110, 121, 128, 129, 136, 167, 169, 174, **182–183**, 184
Šabata, Václav 182
Šabatová, Anna 112, 115, 122, 133, 182, **184-185**, 186, 648, 715

ŠAJDOVÁ, L. 211
Šalda, František Xaver 221
Šatev, Pavel 287
Šatri, Džafer (též jako Shatri, Xhafer) 228, 229
Šehu, Faik (též jako Shehu, Faik) 28
Šehu, Mehmet (též jako Shehu, Mehmet) 36
Šejka, Leonid 311
Šeludko, Alexej 52, 56
Šešelj, Vojislav 245, 263
Šik, Ota 107
ŠILHÁN, V. 97, 100, 151
Šimečka, Martin Milan 119, 121, 124, 195, 201, 215, **216–217**, 218, 219, 220, 223
Šimečka, Milan 116, 119, 121, 127, 128, 129, 146, 194, 195, 196, 198, 201, 203, 206, 208, 209, 213, 214, 216, **218–220**
Šimečková, Eva 218
ŠIMON, B. 97, 100, 151
Šimsa, Jan 195
Šimsa, Martin 112
ŠIMULČÍK, J. 100, 146, 176, 207, 211
Šinoglová, Drahomíra 196
Šmíd, Martin 140, 187
ŠMIDÁK, M. 99
Šmidke, Karol 104
ŠOPKIN, M. 72
ŠOŠIĆ, H. 278, 280, 283
Špaček, Josef 89
Špitzer, Juraj 105, 108, 194
Šplíchalová, Olga (viz Havlová, Olga) 157
Štefánik, Milan Rastislav 206
ŠTEFANSKÝ, M. 223
Štern, Jan 184
Šternová, Jana 147
Štindl, Karel 120, 131
Štolbová, Eva 222, 223
Štoll, Ladislav 155
Štrajn, Darko 315
Štrauss, Tomáš 195, 202, 203, 205
Štuller, Jaroslav 124
Šubašić, Ivan 235, 251
ŠŮLA, J. 97
Šustrová, Petruška 144, 145, 150, 170, 185, 186, 513, 724, 728
ŠUTAJ, Š. 100
Švéda, Václav 85

T

TABAKO, T. 739
Taborski, Bolesław 729
Tacu, Alexandru 785
Tadić, Ljubomir 229, 230, 242, 314, 315, 316
Talata, József 392
Tamás, Gáspár Miklós 339, 340, 354, 359, 377, 386, 405, **407–408**
Tánczos, Gábor 410
TARAJŁO-LIPOWSKA, Z. 96
Targalski, Jerzy (pseudonymy: Antek; Darski, Józef; Drużynowy Timur; Dzikus Podziemia; Dziwny; Pobożny, Henryk; Wichrzyciel, Antoni; XYZ) **754–756**, 786
Tarkowski, Jacek 269, 276
Tarniewski, Marek (viz Karpiński, Jakub) 526, 652, 653, 654
TARNOWSKI, K. 668
Tarski, Alfred 666
Tasić, David 233, 243, 254
TAŠIĆ, P. 234
Taškovski, Ljuben 288
Tatarka, Dominik 104, 105, 194, 196, 210, 212, 216, **221–223**
Tatarkiewicz, Władysław 520, 558
TATUR, M. 515
Taufer, Veno 293
Taylor, Jacek 537
Tănase, Virgil 810
Te-džung, Kim 133
Tejkowski, Bernard 613
Teliga, Józef 542, 548, 553, 575
Templin, Lotte 432
Templin, Wolfgang 419, 420, 432, 467, 473, **480–483**
TEODOR, P. 808
Teoś (viz Klincewicz, Teodor) 662
Terebessy, Karol 106
Těribaši, Sami (též jako Qeribashi, Sami) 27
Terlecki, Marian 574
Terlecki, Ryszard 512, 515, 516, 544, 589, 622, 637, 671, 718
TERLIKOWSKI, T. P. 599
Tesař, Jan 110, 136, 176, 189
Thatcher, Margaret 551, 766
Theuer, Werner 424, 461, 462
TIBENSKÝ, P. 211
Tigrid, Pavel 100, 107, 130, 424, 685, 725
TIHANYI, P. 385
Tihenea, Gheorghe 783
TICHÁK, T. 183

Tichý, Jiří 166
Tille, Václav 221
Tirpák, Ivan 126
TIRTA, M. 33
Tischler, János 343
Tischner, Józef 119, 516, 578, 673, 674, 717, 718
Tiso, Jozef 102
Tito, Josip Broz 226, 227, 228, 229, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 263, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 280, 287, 288, 292, 293, 294, 295, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 321, 322, 324, 328, 330
Tocqueville, Alexis de 669
TODOROV, T. 47
Todorov-Goruňa, Ivan 75
Tokarczuk, Ignacy 673
TOKARZÓWNA, K. 145, 160, 510
TOLLAS, T. 397
Tomaszewska, Ewa 732
TOMASZEWSKI, J. 47, 146
Tomášek, kardinál František 93, 117, 210
TOMC, G. 307
TOMCZAK, M. 424, 445
TOMECKA, M. 145
Tomek (viz Borusewicz, Bogdan) 608
TOMEK, P. 100
Tomek, Vladivoj 87
Tomescu, Cornel 783
TOMEŠ, J. 146
Tomin, Mikuláš 124
Tominová, Zdena 147, 150, 161
Tomov, Dimitr 51, 61
TOMOVA-DIMČEVA, A. 72
TOMPSON, J. S. 424
TOMPSON, S. L. 424
TOMPSON, W. C. 424
TOMSKÝ, A. 97, 160, 166
Tondera, Ireneusz 754
Topacz, Janusz (viz Krupski, Janusz) 672
Topol, Jáchym 129
Topuzlijev, Blagoj 61
TORAŃSKA, T. 677
Tordai, Zádor 348
Torje, Mihai 784
Tornad, József 348
Toruńczyk, Barbara (pseudonym: Juryńska, Julia) 521, 529, 534, 561, 582, 670, 714, 744, **757–758**, 769
Toruńczyk, Henryk 757
TOŠIĆ, D. 325
TÓTH, A. 343
Tóth, Károly 125, 199, 200, 201, 798
Tóth, Lajos 201
TÓTH, P. P. 344
Totok, William 782, 798
TOURAINE, A. 508
Toynbee, Arnold 564
TOZAJ, N. 33
Tőkés, István 815
Tőkés, László 785, 796, 798, 801, **815–816**
TŐKÉS, R. L. 145, 276, 344
Tölgyessy, Péter 359
Trajkovski, Boris 289
TRAPL, M. 98
Trebešina, Kasem 31
TREMBICKA, K. 516, 637
Trenčev, Konstantin 46, 51
TRENKNER, J. 466, 482
Trenkov, Kliment 52
TREPTOW, K. W. 146
Trębacka, Alina 732
TRIER, G. 479
Trifunović, Lazar 230
Tripalo, Miko 241, 272, 276, 278, 280
Trockij, Lev Davidovič 722, 757
Trubar, Primož 299
Trzciński, Jerzy 581
Trzeciakowski, Witold 564, 567, 650, 730
Trznadel, Jacek 516, 557, 558, 770
Třešňák, Vlastimil 152
Tschiche, Andreas 484
Tschiche, Hans-Jochen 418, 420, 436, 468, **484–486**
Tschiche, Tabea 484
Tschiche, Wolfram 484
TUCKER, A. 146, 160, 181
Tudžman, Franjo (též jako Tudjman, Franjo) 231, 232, 244, 245, 246, 250, 268, 272, 273, 275, 277, 280, 282, 312
TŮMA, O. 100
TUREK, W. 612, 640, 761
TURKOWSKI, R. 516
Turlejska, Maria 525, 561
Turowicz, Jerzy 494, 516, 518, 520, 521, 527, 548, 558, 578, 579, 658, 667, 752
Turski, Ryszard 614

Tusk, Donald 543, 550, 552
Tušer, Michal 106
Tvaroch, Tomáš 171
Twardowska, Maria 590, 591
Tworkowska, Maria 524, 652
Typiak, Piotr 529, 532, 534
Tyszka, Andrzej 532, 572
TYSZKA, J. 319, 333
TYSZKIEWICZ, J. 98

Ţ

Ţepeneag, Dumitru 783
Ţon, Iosif 782
Ţurcanu, Eugen 790

Ť

Ťažký, Ladislav 194

U

Udovički, Danilo 314, 331
Ugrešić, Dubravka 280
Uhde, Milan 55
Uhl, Petr 91, 112, 113, 117, 122, 128, 132, 133, 136, 138, 150, 153, 159, 169, 184, 185, **186–188**, 563, 647, 648
UJAZDOWSKI, K. M. 661
UKĎINI, D. N. 32
Ulaj, Binak 228
Ulbricht, Walter 427, 428, 429, 442, 456
Ullmann, Wolfgang 420, 473
UŁASIUK, O. 733
Uncu, Anton 784
Ungureanu, Marin 783
Urban, Jan 117, 124, 133, 184, 186
Urban, Jerzy 635, 738, 752
URBAN, K. 516
Urbančič, Ivan 233
Urbánek, Karel 95
URBANEK, M. 661
Urbański, Andrzej 540
URBÁŠEK, P. 146, 151, 160, 170, 172, 188
Ursu, Gheorghe 784, 796
URZYKOWSKI, T. 703

V

Vaculík, Ludvík 87, 88, 108, 109, 110, 120, 121, 125, 129, 136, 157, **189–191**, 222, 563
Vági, Gábor 359
VÁCHA, J. 181
Vajda, János 338
Vajda, Mihály 354, 359
Válek, Miroslav 124
VALENTA, J. 223
VALIŠ, Z. 100
VANČURA, J. 96, 144, 146, 156, 162, 168, 170, 183, 187, 188
VANĚK, M. 96, 99, 100, 146, 151, 160, 170, 172, 188
Varga, Alexander 208
Várnai, Gábor 405
Vásárhelyi, János 815
Vásárhelyi, Miklós 343, 349, 351, 405, **409–410**
Vasilescu, Gheorghe 805
Vasilev, Jordan 55, 56, 57
Vasilev, Kiril 77
VASY, G. 367
VEBER, V. 100, 143, 144
VEEN, H. J. 424
VÉGH, A. 370
Vekerdi, László 359
Veličkov, Michail 56
Veliu, Fazli 229
Veljak, Linko 315
Venclova, Tomas 563, 582, 758
Verdeţ, Ilie 800
Veselica, Marko 231, 273
Veselý, Luboš 151, 152, 159, 166, 168
Veverka, Ota 125
Vévoda, Rudolf 143
Vianu, Ion 783, 810, **817**
Vicovan, Viorel 783
Vidaković, Zoran 228
VIDLÁK, M. 160
Vidmar, Igor **306–307**
Vidović, Vjekoslav 280
Vidra, Emil 106

Vidrányi, Katalin 377
Vieru, Sorin 783, 812
Villon, François (vl. jm. Montcorbier, François de) 442
VLADISLAV, J. 181
VLČEK, V. 100
VNUK, F. 100
Vodsloň, František 155
Vojta, Miloš 55, 57
Vojtaššák, Ján 84, 96, 104
VOLKMER, W. 424, 445
VOLKOV, V. K. 100
VOLLNHALS, C. 424, 462, 478
Vondra, Alexandr (Saša) 117, 126, 129, 159, 163
Vondráčková, Helena 167
VONDRÁŠEK, V. 100
VONDROVÁ, J. 100
Vonnegut, Kurt 111
VOREN, R. van 814, 817
Voslenskij, Michail 564
Vrabec, Václav 124
Vranicki, Predrag 254, 271
VRANYCZANY-DOBRINOVIĆ, J. 278
Vučelić, Milorad 322
Vukelić, Jovan 315
Vulcănescu, Mircea 811
Vydra, Luboš 171
VYHNÁLEK, R. 97
Vyskočil, Ivan 157

W

W. S. 762
W. Z. (viz Ziembiński, Wojciech) 585, 774
WACOWSKA, E. 718
Waczków, Józef 223
WAGLEWSKI, J. 615, 616
Wagner, Josef 189
Wagner, Richard 782, 798
Wajda, Andrzej 537, 760
Walc, Jan 160, 507, 532, 561, 563, 622, 741, 770
WALDENBERG, M. 265
Waldheim, Kurt 691
WALENCIAK, R. 622, 685
Walendowska, Anna 674, 769
Walendowski, Tadeusz 674, 769
Walentynowicz, Anna 532, 537, 543, 559, 570, 577, 580, 609, 610, 638, 639, 640, 645, **759–762**, 763
Walentynowicz, Janusz 760
WALIGÓRA, G. 510, 516, 625, 679, 721, 777
WALKIEWICZ, W. 234, 276
WALLAT, V. 144, 422
WALLON, E. 513
WALTHER, J. 424
Wałęsa, Danuta 765
Wałęsa, Lech 499, 500, 503, 504, 505, 506, 516, 532, 536, 537, 538, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 559, 564, 566, 568, 569, 570, 573, 574, 577, 578, 580, 581, 585, 588, 591, 592, 609, 610, 611, 615, 618, 620, 621, 630, 631, 633, 634, 636, 638, 639, 641, 642, 645, 649, 650, 651, 670, 696, 708, 709, 710, 713, 715, 716, 717, 724, 729, 730, 735, 738, 742, 752, 760, 761, **763–767**
Wańkowicz, Melchior 493, 520, 521, 558, 690, 734
Waszkiewicz, Jan 535, 726, 728
WATAŁA, E. 770
Ważyk, Adam 520
Wądołowski, Stanisław 639
WĄS, M. 767
Wąsik, Edward 64
WEBER, G. 423
WEBER, H. 469
Weber, Max 275, 564
Wegner, Jacek 529
WEIGEL, G. 146, 149, 160, 170, 176
Weil, Simone 674
Weiss, Konrad 420, 473
Weiss, Peter 200
Weisshuhn, Reinhard 447, 472, 473, 483
Weizsäcker, Richard von 51
WENDE, E. 739
WERBLAN, A. 516
Wereszycki, Henryk 572
WERKENTIN, F. 424
Werner, Andrzej 532, 564, 572
Wert, Adam (viz Smolar, Aleksander) 744, 745
Węglarz, Stanisław 549, 556
WHEATON, B. 145
Whitehead, John 51, 765
Wiatr, Jerzy 457
WIDMANN, J. 461
Wieczorek, Edward 576
WIELGOHS, J. 275, 482, 486

Wielowieyski, Andrzej 206, 533, 537, 541, 562, 567, 613, 710
WIERUCH, J. 694
WIERUSZEWSKI, R. 711
Wierzbicki, Piotr 627
Wierzyński, Kazimierz 566
Wiesel, Elie 119
WIESNER, M. 423, 449
WIEVIORKA, M. 508
Wichrzyciel, Antoni (viz Targalski, Jerzy) 754, 756
WIKTORCZYK, G. 424, 483
WILCZYŃSKA, G. 599
Wildstein, Bronisław 525, 530, 536, 577, 654, 678
WILHARM, H. 424
WILIŃSKI, K. 812
Wilk, Mariusz 512, 535, 574, 577, 595, 612, 619, 631, 645, 696
WILKANOWICZ, S. 234
Wilke, Manfred 422, 424 460, 462
Willaume, Małgorzata 808, 812
WILLE, M. 509
WILLIAMS, K. 100
WILSON, P. 146
WINKLER, J. 422
Winkowski, Tadeusz 578
WISSMANN, M. 423
Wiszniewski, Andrzej 569, 726
WIŚCICKI, T. 507, 739
Wiśniewski, Florian 559
Wiśniewski, Ludwik 524, 529, 608, 641, 672
Wiśniewski, Rafał 343
Witkowski, Jan 570, 578
Witkowski, Mirosław 578
WITTSTOCK, U. 424
Wizisla, Claus-Jürgen 437, 477
WŁADYKA, W. 516
Włodarczyk, Wojciech 567
WNUK, M. 511, 619, 700, 748, 773
Wocial, Jerzy 576
WODARCZYK, A. 599
Wodziński, Michał 726
Wojciechowski, Adam 529, 530, 531, 533, 560, 561
Wojciechowski, Aleksander 576
WOJCIECHOWSKI, M. 728
Wojciechowski, Roman 563
Wójcik, Dariusz 547, 720
Wojdakowski, Tomasz 610
WOJEWODA, Z. 516
Wojtkowski, Sylwester 662
Wójtowicz, Wit 673
Wojtyła, Karol (viz Jan Pavel II., papež) 499, 562, 578, 626, 673, 691
WOLEŃSKI, J. 753
Wolf, Christa 430
Wolf, Krzysztof 541
WOLF, M. 424
WOLF, S. 421, 479
WOLFF-POWĘSKA, A. 146, 424
Wolfram, Klaus 480
Wolicki, Krzysztof 594, 633, 705
Wolle, Stefan 425, 434, 439, 464
Wollenberger, Vera 420, 432
Wollweber, Erich 428
Wolski, Witold (viz Friszke, Andrzej) 622, 685, 694, 718, 743, 750, 758
WOLTER, U. 441
Wołek, Artur 249, 258, 275
Wołek, Tomasz 543, 560, 661
Wonka, Pavel 116, 166, 171
Wonneberger, Christoph 419, 468, 477
WOOD, N. 209, 220
WOODS, R. 425, 441, 462
Woronowicz, Szczepan 382
Woronowicz, Ulrich 419
Woroszylski, Wiktor 343, 388, 522, 526, 527, 529, 532, 559, 572, 582, 758, **768–770**
Wosiek, Maria 580
Wóycicka, Irena 525
WÓYCICKA, Z. 425, 466
Wóycicki, Kazimierz 535, 594, 705
Woydt, Marta 702
Woźniakowska, Róża 536, 678
Woźniakowski, Henryk 540, 626, 628
Woźniakowski, Jacek 527, 567, 573, 578, 673
WOŹNICZKA, Z. 516
Woźnicki, Andrzej 529, 531
Wrangel, Pjotr Nikolajevič 45
WRÓBLEWSKI, R. 511
Wronikowska, Bożena 674
WRZESIŃSKI, W. 424, 458, 516, 632
Wujec, Henryk 128, 525, 528, 531, 542, 545, 557, 567, 570, 579, 580, 609, 621, 650, 683, 687, 699, 701, 716, 740, 741, 750, **771–773**
Wujec, Ludwika 531, 570, 578, 609, 701, 702, 771, 772
Wünsch, Jan 128
Wyka, Kazimierz 520

Wyrobisz, Andrzej 576
WYRWICH, M. 516
Wyspiański, Stanisław 491
Wyszkowski, Błażej 577, 609
Wyszkowski, Krzysztof 532, 538, 570, 577, 595, 609, 638, 651, 695
Wyszkowski, Tomasz 319
Wyszyński, kardinál Stefan 491, 492, 518, 521, 557, 562, 572, 608, 665, 672, 673, 737, 751, 764

X

XYZ (viz Targalski, Jerzy) 754, 756
Xoxe, Koçi (viz Dzodze, Koči) 30

Z

Z. Z. (viz Romaszewski, Zbigniew) 740
Z. Z. Z. (viz Bartoszewski, Władysław) 586
Zabłocki, Janusz 518
Zabłudowski, Andrzej 603
ZABOROWSKI, Z. 767
Zadrożyński, Edmund 536, 662
ZADWORNY, A. 585
Zafirova, Ilka 56
Zagajewski, Adam 148, 454, 582, 679, 758
Zagórski, Jerzy 520
ZÁGORŠEKOVÁ, M. 223
Zagozda, Andrzej (viz Michnik, Adam) 713
ZACHARIAS, M. J. 234, 276
Zaisser, Wilhelm 427
ZAJAC, P. 220
ZAJĄC, M. 651
Zajc, Dane 293
Zajíc, Jan 109
Zajíček, Marián 206
Zajíček, Pavel 111, 137, 165
Zakrzewska, Janina 547
Zakrzewski, Andrzej 613
Zakrzewski, Rafał 563
Zala, Boris 200
Zalabai, Zsigmond 201
Zalar, Vinko 315
Zalega, Bogdan 755
ZALEGA, D. 585
Zaleski, Tadeusz (pseudonym: Partyka, Jacek) 534
Zalewski, Maciej 540, 592, 593
ZALEWSKI, T. 515, 585
Zalewski, Witold 613
ZAMBROWSKI, A. 657
Zamfir, Gheorghe 801
Zamfirescu, Dinu 805
ZANGA, L. 33
Zápotocký, Antonín 104, 105
Zarach, Andrzej 555, 728
Zarański, Jan 567, 729
ZAREMBA, M. 509, 512, 516
Zaremba, Piotr 510, 516, 643, 651, 671
Zarębski, Andrzej 552
ZARICZNY, P. 466, 483
Zarkin, Georgi (pseudonym: Rilski bor) 44, 47, 49, **75–76**
ZARKIN, L. 76
Zastępca (viz Łuczywo, Helena) 701
Zaťko, Peter 106
Zavrl, Franci 243, 254
Zawada, Bogdan 644
Zawadzik, Władysław 528
Zawadzki, Wacław 579
Zawieyski, Jerzy 518, 519
Zbyszek (viz Lis, Bogdan) 695
Zdrada, Jerzy 569, 595
ZEHERT, R. 441
ZECH, K.-A. 425
Zeka, Kadri 228, 229
Zela, Stanislav 104
Zeman, Rudolf 124, 125, 140
Zenko, Franjo 311
Ziabicki, Andrzej 576
ZIDAROV, N. 72
Zieja, Jan 495, 518, 526, 528, 529, 558, 579
Zieleński, Jerzy 561, 613
Zieliński, Marek 673
ZIELIŃSKI, T. 585
Zieliński, Zbigniew 559
Ziembiński, Wojciech (pseudonym: W. Z.) 528, 529, 530, 534, 538, 557, 558, 560, 579, 580, 585, 624, 642, 705, 734, **774–777**
ZIEMER, K. 516
Zientara, Benedykt 576
Zimand, Roman 730

ZIMMERER, K. 445
Zinovjev, Alexandr 563
Zipser, Tadeusz 726
ZNAMIEROWSKA-RAKK, E. 289
ZNAMIEROWSKI, A. 516, 728
Zogu, Leka I., král (viz král Leka I. Zogu)
ZOLTÁN, D. I. 364
Zonn, Włodzimierz 525, 526, 686
ZORIĆ, D. 278
Zośka (viz Bielecki, Czesław) 590
Zoščenko, Michail 70
Zöger, Heinz 456, 457
ZÖLLER, H. 422, 478
Zsille, Zoltán 354, 357, 388, 389
ZUMR, J. 181
ZUZOWSKI, R. 516, 685, 700, 718, 773
ZVER, M. 303
Zvěřina, Josef 169, 210
ZYBURA, M. 445, 455
Zych, Jan 57
Zych, Sylwester 554
Zychowicz, Juliusz 191
ZYLLA, E. 424, 479

Ž

ŽÁČEK, P. 144, 149
ŽATKULIAK, J. 98, 100, 202
Želazkova, Antonina 46
Želev, Želju 45, 46, 50, 51, 52, 56, 71, 74, **77–79**
ŽERDIN, A. H. 296, 305, 307
Žiak, Michal 121
Živalj, Husein 263
Živkov, Todor 45, 46, 49, 51, 52, 55, 63, 64, 67, 68, 70, 72
ŽIVKOVIĆ, D. 265
Životić, Miladin 229, 314, 315, 316

Ż

ŻAKOWSKI, J. (též jako ZAKOWSKI, J.) 516, 637, 661, 684, 717, 746
ŻARYN, J. 516, 599
Żelichowski, Ryszard 511, 619, 684, 685, 725, 736, 767
Żenczykowski, Tadeusz 587
ŻUKROWSKA, A. 668
Żurek, Jacek 677
Żurek-Góralczyk, Krystyna (též jako Góralczyk, Krystyna) 342, 343
Żylińska, Ewa (viz MIESZCZANEK, A.) 517, 700
Żyszkiewicz, Waldemar 627

SLOVNÍK
disidentů

Přední osobnosti opozičních hnutí
v komunistických zemích
v letech 1956–1989

/I

ALBÁNIE / BULHARSKO / ČESKOSLOVENSKO / ČESKO / SLOVENSKO
JUGOSLÁVIE / BOSNA A HERCEGOVINA / CHORVATSKO / MAKEDONIE / SLOVINSKO
SRBSKO A ČERNÁ HORA / MAĎARSKO / NĚMECKO (NDR) / POLSKO / RUMUNSKO

Alexandr Daniel – Zbigniew Gluza

Překlad: Petruška Šustrová
Odpovědná redaktorka: Pavla Foglová
Rejstřík: Pavla Foglová
Návrh a zpracování obálky: Pavel Vodička
Foto na obálce: Demonstrace v polském Cieszyně 21. srpna 1989
(Autor: Henryk Prykiel, NAF Dementi)
Grafická úprava a sazba: Pavel Vodička
Tisk: Unipress, spol. s. r. o., Svobodova 1431, Turnov, 511 01

Vydal: Ústav pro studium totalitních režimů,
Siwiecova 2, Praha 3, 130 00 (www.ustrcr.cz)

Vydání první
Praha 2019

ISBN: 978-80-88292-34-0